

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

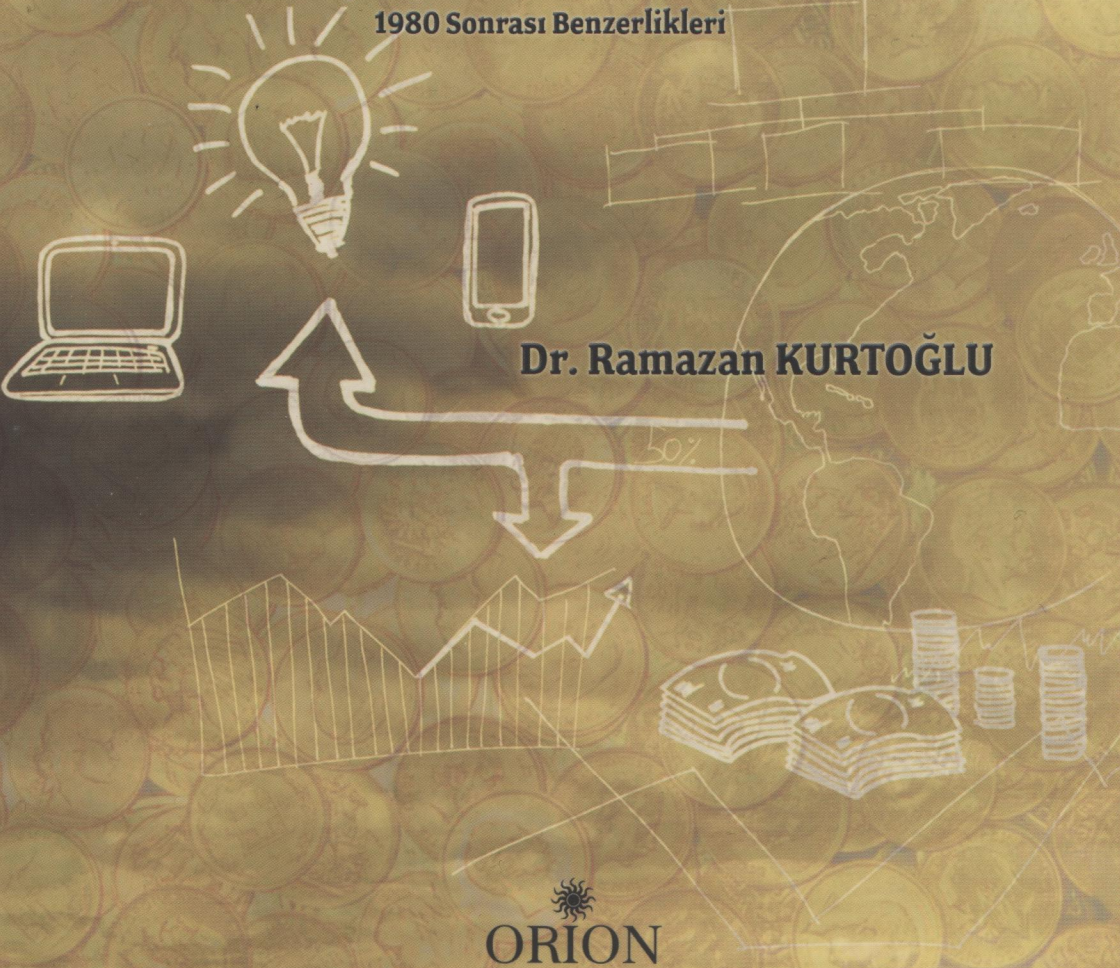
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

TÜRKİYE EKONOMİSİ (1838-2010)

MALİ BAĞIMLILIK, BÜYÜME, KRİZLER VE SİYASİ SONUÇLARI

Zihniyet - Borç - Büyüme - İstihdam - 1838-1914 Dönemi ile
1980 Sonrası Benzerlikleri

ORION

**Her Ekonominin Bir Siyaseti Her Siyasetin Bir
Ekonomisi Vardır**

TÜRKİYE EKONOMİSİ
(1838-2010)
MALİ BAĞIMLILIK-BÜYÜME
KRİZLER
VE
SİYASİ SONUÇLARI

Zihniyet-Borç-Büyüme-İstihdam
1838-1914 Dönemi ile 1980 Sonrası Benzerlikleri

Dr. Ramazan KURTOĞLU
İstanbul Aydın Üniversitesi
Mart-2015

ORİON KİTABEVİ

ISBN: 978-605-5145-44-6

© Orion Kitabevi,

Türkiye Ekonomisi

(1838-2014)

Mali Bağımlılık-Büyüme-Krizler

ve Siyasi Sonuçları

Ramazan Kurtoğlu

Baskı

Salmat Basım Yayın Ambalaj Sanayi Ltd.Şti

Zübeyda Hanım Mah.Sebze Bahçeleri Cad.Arpacıoğlu İşhanı,

No:95/1 İskitler-Altındağ/ ANKARA

Tel:0312 34110 20

Orion Kitabevi

Selanik Cad. No:72 06640 Kızılay / ANKARA

Tel: 0 312 417 78 35

Faks: 0 312 425 06 82

www.orionkitabevi.com.tr- orion@orionkitabevi.com.tr

ÖNSÖZ

Ekonomik kalkınma faaliyeti hem evrensel hem de milli bir mahiyet taşır. İçte ve dışta önemli politik ve sosyal etkilere sahiptir. Öyle ki, milletler hatta politik-ekonomik sistemler arasında bir yarışma konusunu teşkil eder. Bu sebeplerden dolayı kalkınma, büyüme, işsizlik, borç stoku, ticari açık/fazla, cari açık/fazla, sanayileşme devamlı ve yoğun biçimde incelenip, analiz edilip değerlendirilmeyi zaruri kılmaktadır.

Sağlıklı işleyen bir ekonomide büyüme, üretim, istihdam ve refah arasında sıkı bir ilişki vardır. Üretimsiz ve istihdamı artırıcı olmayan bir büyüme deniz kenarlarındaki kum yığınlarının üstüne temelsiz bir bina yapmaya benzer. Hele bu durum bir de devasa bir borçlanma ile gerçekleştiriliyor ise.

Akademisyenler ve uzmanlar ekonomi üzerine inceleme, araştırmalarıyla ve değerlendirmelerle her ülkenin, bir taraftan gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere nazaran konumu, diğer taraftan kendi hayatıyeti boyunca aldığı, katettiği mesafenin ne olduğunu tayin etmek isterler.

Kalkınmanın ve onu sağlayan tasarruf, yatırım, sanayileşme, vergileme, şehirleşme, krediler, iç ve dış borç, büyüme ve istihdam gibi faaliyet alanlarıyla onların alt kollarının bu suretle hem milletlerarası hem kendi milli tarihi içinde mukayese edilmesi gelecek planlamasında yol göstericidir. Ekonomi politikalarının sürdürülmesinde, değiştirilmesinde ve uygulanmasında önemli bir değer taşır.

Türkiye'nin ekonomik kalkınma faaliyeti son 200 yıllık bir maceradır. Osmanlı Türkiye'si 1838'den itibaren serbest ticaret, dış borç ve yabancı sermaye ile kalkınmayı denemiş ancak başarılı olamamıştır. Üstelik ülke 1911-1922 yılları arasında devamlı harp halinde kalmıştır. Daha önce de iç kargaşalıklar, gayrimüslim azınlıklar, sebebiyle sürdürülebilir bir ekonomik büyümeyi yakalayamamıştır.

Türkiye'nin 200 yıldır, cumhuriyetin 1923'ten beri, kalkınma sürecinin 87. yılında ülkemiz hangi aşamada ve seviyededir? Bir başka ifade ile sanayileşme ve kalkınmanın neresindeyiz? Yahut kalkınma yolunda aldığımız mesafe nedir? Bu akademik çalışma, bu soruya tarihi süreç içinde cevap aramak, hiç değilse Türkiye'nin kalkınma, büyüme ve istihdam sağlama gayretleri ve onun aşamalı dereceleri hakkında hükme varmak isteyenlere, akademisyenlere, siyaset yapıcılara gerekli malzemeyi vermek gayesiyle oldukça detaylı tutulmuş, mukayeseli analizlere yer verilmiştir.

Çalışma, Türkiye'nin ağır bir ekonomik, reel sektör ve işsizlik bunalımından geçmekte olduğu bir sırada yapılmıştır. Bu bunalımın ve daha önce de geçirilmiş olan krizlerin sebepleri, çalışmanın muhtelif bölümlerinde 1838-2009 yıllarını kapsayacak bir 171 yıllık dönem içinde üç ana bölüm halinde ele alınmıştır. Dördüncü bölümde ise 1838-2009 dönemi politik iktisat bağlamında, ithal ikamesi (1923-1979) ile neoliberal dönem (1980-2009) büyüme-işsizlik-borç stoku bakımından mukayese edilmiştir.

Yine dördüncü bölümde 1838-1914 dönemi ile 1980-2009 dönemi sebep-sonuç ilişkisi bağlamında karşılaştırılmıştır.

Türkiye'nin Batı ile ekonomik durumu değerlendirilirken Türklerin dördüncü yüzyıldan itibaren Batı ile ilişkileri ve Müslümanlık faktörü mutlaka göz önüne alınarak yapılmalıdır. Aksi halde tam gerçeğe ulaşamayız. Milli ve milletlerarası pek çok tecrübeler, ülkemiz üzerinde Batı'nın din-siyaset felsefi-finance/ekonomi üçlüsüne dayanan hesaplarını maalesef sürdürdüğünü göstermektedir.

1978 Washington Mutabakatı'ndan sonra Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler ekonomik istikrarın sağlanması için IMF, uyum ve dönüşüm için WB hazır reçetelerini kullanmaya mecbur edildiler. 24 Ocak 1980 Kararları'ndan sonra Türkiye, neoliberal dönüşüm ve uyum sürecinde, siyasal iktidarların uyguladığı IMF/WB icazetli programlarla sık sık ekonomik-mali krize girmiştir. Bu süreçte doğrudan istihdam gayesi olmayan IMF destekli istikrar politikalarının uygulandığı herkesin malumu.

IMF patentli istikrar programları sıkı para ve maliye politikası; sermaye piyasasının tamamen serbestleştirilmesi ve özelleştirme olarak üç ana politikaya dayanır. Büyüme ve istihdam önceliği yoktur. Dış borçlanma sürecini hızlandırarak ülkenin DNA ya da genetik kodlarını değiştirmeyi hedef alır. Ancak bu girişimlerin Türkiye dâhil hiçbir gelişmekte olan ülkede sağlıklı bir kalkınma, büyüme ve istihdam sağlamadığı da 30 yıllık bir deneyimin sonunda ortadadır.

Türkiye 30 yıllık bir IMF/WB destekli istikrar-dönüşüm-uyum neoliberal ekonomi politikası uygulamasının sonucunda kalkınma ve sanayileşmesini tamamlayamamış, yeterince ileriye götürememiştir. Büyüme hızı düşmüş, yüksek oranlı işsizlik müzminleşmiştir. Üstelik bu sürecin başında yaklaşık 14 milyar dolar olan ülkenin iç ve dış borç stoku 30 yılın sonunda 521 milyar dolar gibi devasa bir meblağa ulaşmıştır. Bu süreçte tarım çökmüş, gelir bölüşümü bozulmuş, Türkiye'de sayısı beş bin kişi dolayında olan ultra bir rantiyeci kesim oluşmuştur. Açıkçası Türk ekonomisi "Flemenk hastalığı"na yakalanmıştır. Yani nüfusun % 1'i sistemden nemalanırken, % 99'u giderek daha fazla yoksullaşmıştır.

Bu çalışmanın yapılmasında, başından sonuna kadar en geniş manada yardım ve desteğini esirgemeyen Prof. Dr. Recep Seymen'e, yardımları, yol göstericiliği ile Prof. Dr. Ömer Alpaslan Aksu'ya ve her zaman desteğini esirgemeyen Prof. Dr. Mustafa E. Erkal ile karşılıklı görüş alışverişiyle "nano teknolojik" metotlarla büyük katkıda bulunan Prof. Dr. Zekai Özdemir'e en kalbi teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca bu çalışmayı baştan sona bilgisayarda yazan eşim Nisa Hanım'a, genetik mühendisi olduğu kadar bilgisayar kurdu ve "native speaker" İngilizcesi ile tercümelerime katkı sağlayan kızım Fatma ile kitabı baştan sona okuyarak düzeltmeleri yapan Dr. Süleyman Koçer'e teşekkür ise vefa ve dostluğun bir tabii sonucudur. Ayrıca sık sık çöken bilgisayarımızı gece gün-

düz demeden maharetle çalışır hale getiren değerli dostum Ahmet Şener'e en içten teşekkürlerimi sunarım.

Ramazan Kurtoğlu

2015-İstanbul

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	5
TABLolar LİSTESİ.....	23
KISALTMALAR LİSTESİ	30
GİRİŞ	31

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE BİRİNCİ LİBERAL EKONOMİ POLİTİKA UYGULAMALARI (1838-1914) SERBEST TİCARET-DİŞ BORÇLAR (1854-1914) BÜYÜME-BAĞIMLILIK VE İSTİHDAM

1.LİBERAL EKONOMİ VE OSMANLI TÜRKİYESİ	47
1.1.1800'den Birinci Dünya Savaşı'na Kadar (1914) Olan Dönemde Ekonomik Değişmeler ve Kapitalizmin Birinci Küreselleşme Evresi 1815-1914.....	47
1.1.1.Nüfus ve Sosyal Yapıdaki Değişim.....	48
1.1.2.Taşımacılık ve Haberleşmedeki Gelişmeler	49
1.1.3.Ziraat Alanındaki Gelişmeler.....	51
1.1.4.Bilimde ve Sanayide Devrim	51
1.1.5.Milletlerarası Ticaretin Serbestleşmesi ve Dünya Ekonomisine Etkisi.....	58
1.1.6.Ulus Devletler-Ekonomik Milliyetçilik Waterloo Savaşı ve 1815-1914 Kapitalizmin Birinci Küreselleşme Evresi	60
1.2.16 Ağustos 1838 Türk-İngiliz Serbest Ticaret Antlaşması ve Liberal Ekonomi Politikalarına Geçiş ve Etkileri.....	66
1.2.1.Kapitülasyonlar ve Tanzimat Sonrası Meydana Getirdiği Darboğazlar	68
1.2.2.1699 Karlofça Antlaşması ve Batı'nın "Türk Meselesi"ndeki Zaferi	69
1.2.3.Osmanlı İmparatorluğu'nda 1500'lerden İtibaren İktisadi-Ticari Yönetim Alanları Yabancılaşıyor	71
1.2.4.Osmanlı İmparatorluğu Yabancı ve Gayrimüslimlerin Kontrolü Altındaki Kent Ekonomilerini Vergilendiremiyor	72
1.2.5.1838 Türk-İngiliz Baltalimanı Serbest Ticaret Antlaşması ve 1839 Tanzimat Fermanı	73
1.2.6.1856 Islahat Fermanı ve Liberalleşmede Yeni Düzenlemeler.....	75
1.2.7. Liberal Ekonomi Politikaları ve Osmanlı Türkiye'sinde Sanayinin Çöküşü	78
1.2.8.Madenler ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları.....	86
1.2.9.Demiryollarının İnşasında Avrupa Sermayesi ve Ekonomik Sonuçları	87
1.2.10.Osmanlı Türkiye'sinde Yabancı Bankalar ve Osmanlı Bankası	89

1.2.10.1.Osmanlı Bankası'nın Kuruluş Gayesi ve Yapmadıkları.....	90
2.OSMANLI TÜRKİYE'SİNDE DIŞ BORÇLAR (1854-1914)	
VE BATIŞ (UFÛL)	92
2.1.İngiliz Elçisinin Osmanlı İmparatorluğu'nun "Kurtuluşu" İçin Reform ve Cazip Dış Borç Raporu	94
2.2.Serbest Ticaretten Sonra "Serbest Dış Borçlanma" ve 1854 İlk Dış Borç Alımı	95
2.3.Osmanlı Türkiye'sinin Ekonomi Politikası: Serbest Ticaret- Daha Çok Dış Borç, İhracatı Kısıtla, İthalatı Serbest Bırak	98
2.3.1.Osmanlı Hazinesi'nin 17. Yüzyıldan İtibaren Müzmin Meselesi -Bütçe Açıkları ve Tağşiş.....	101
2.3.2.Sanayileşemeyen Bir İmparatorluk	102
2.4.Dış Borçlanma ve Avrupa'nın Osmanlı Türkiye'sini Kurtarma Reçetesi	106
2.5."Çanta" ve Borç ve Daha Çok Borç - İktisadi Misyonerlik.....	112
2.5.1.27 Nisan 1855 Dış Borçlanmada İkinci Sözleşme ve Fiilen Başlayan Yabancıların Mali Kontrolü.....	121
2.5.2.Kaimeler-Enflasyon ve Hızlanan Dış Borçlanma Süreci.....	126
2.5.3.Beşinci Dış Borçlanma, Osmanlı İmparatorluğu "Pupa Yelken" Avrupa Finans Sermayesinin İttirmesinde (1862).....	131
2.5.4.Altıncı Dış Borçlanma, "Dalgalı Borçlar" ve "Ayarı Bozuk Paralar" Osmanlı Bankası Dış Borçlanmada "Amiral Gemisi" (1863).....	134
2.5.5. Yedinci Dış Borçlanma ve Borcu Borçla Kapatma Döneminin Başlangıcı Ya da "Deyni Deyn ile İfa Usulü" (1865)	135
2.5.6.Osmanlı Devleti Neden Sürekli Borçlanmak Durumunda Kalıyordu?....	136
2.5.7.1854-1874 Dış Borçlanmasının Sonucu, Avrupa'ya Net Fon Aktarımı	138
2.5.8.Sekizinci Borçlanma ve Borcu Borçla Ödemede Bir Adım aha (1869) ..	140
2.5.9.Dokuzuncu Borçlanma Ya da "Lots Turcs" Tahvilleri (1870).....	144
2.5.10.1871, 1872, 1873, Borçlanmaları Ya da İflasla Bir Adım Daha	145
2.5.11.On Beşinci Borçlanma ve Mali İflas (1874)	147
2.5.12.Yokluk ve Açlıktan Anadolu'da İnsanlar ve Hayvanlar Kırılıyor	149
3.OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN MALİ İFLASI YA DA BATI'NIN DİN-FELSEFE-SİYASET PROJSİNDE EKONOMİ.....	151
3.1.Kendi Üretmeyen Bir Milletin Sonu	154
4.BATI'NIN SİYASİ VE İKTİSADİ HEDEFLERİNİN SİLAHSIZ SİLAHŞÖRLERİ: MİSYONERLER VE MİSYONERLİK	163
4.1.Dış Borçlanma Sürecinde Amerikalı Misyonerler ve Balkanlarda Olanlar-Robert Kolej'in Misyonu	163

4.2.Mali İflas ve İki Karamame Arası Zaman	166
5.DUYUNU UMUMİYE İDARESİ VE OSMANLI TÜRKİYE'SİNİN BATI KAPİTALİZMİNİN EKONOMİK VE SİYASİ VESAYETİ ALTINA RESMEN GİRİŞİ.....	167
5.1.Açık Veren Dış Ticarete ve Artan Dış Borçlanmada Büyüme ve Bağımlılık.....	169
5.2.Muharrem Karamamesi ve 21 Maddede Doğurduğu Hükümler	170
5.3.Muharrem Karamamesi'nde İlk Değişiklik:Borçların Birleştirilmesi -1903 Tahvil-i Deyun (Borçların Değiştirilmesi).....	172
5.4.Ekonominin İflası ve Deyunu Umumiye İdaresi.....	175
5.5.Deyunu Umumiye İdaresi'ne ve Evraklarına ne Oldu?	180
5.6.Lozan'da Kapitülasyonlar ve Deyunu Umumiye'ye Karşı Mustafa Kemal Atatürk'ün Tavrı.....	186
6.TÜRKİYE'DE BİRİNCİ LİBERAL EKONOMİ POLİTİKALARI UYGULAMASININ (1838-1914) SONUÇLARI VE ANALİZİ	187
6.1.Osmanlı Rejiminin Paradoksu	187
6.2.Ekonominin Dışa Açılışı, Ticaret, Finans Sermayesi, Doğrudan Yatırımlar ve Yetersiz Büyüme: Emperyalistler Arası Rekabet	190
6.3.Üretim ve İstihdam	199
6.4.Osmanlı İmparatorluğu'nun 1830-1914 Dönemindeki Dış Ödemeler Dengesi.....	201
6.5.Dış Borç-Yabancı Sermaye Politikası ve Siyasi Risk: Osmanlı İmparatorluğu Örneği.....	202
6.6.Osmanlı Türkiye'sinde Liberal Ekonomi Politikalarının Siyasal Sonuçları	213
6.6.1.Liberal Ekonomi ve 125 Yıllık Savaş Süreci.....	214
7.OSMANLI VE CUMHURİYET TÜRKİYE'SİNDE FAİZ VE DOLAYLI VERGİLER.....	216
7.1.Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiye'sinde Faiz ve Faiz Dışı Harcamalar	216
7.2.Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiye'sinde Dolaylı ve Dolaysız Vergi Oranları.....	217
8.HER EKONOMİNİN BİR SİYASETİ, HER SİYASETİN BİR EKONOMİSİ VARDIR.....	217
İKİNCİ BÖLÜM	
TÜRK EKONOMİSİNDE İTHAL İKAMESİ POLİTİKALARI BÜYÜ- ME VE İSTİHDAM (1923-1979)	
1.BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN (1914-1918) KÜRESEL VE OSMANLI EKONOMİSİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ VE YENİ DÜNYA DÜZENİ: SAVAŞ EKONOMİSİ.....	221

1.1.Sosyal Bilimlerde “Zaman” ve İktisadi Hesapların Siyasi Hesaplara Dönüşmesi.....	221
1.2.Birinci Dünya Harbi’nin Beşeri ve Maddi Maliyeti.....	222
1.3.Birinci Dünya Harbi’nin “gayrimeşru çocuğu”: Enflasyon.....	223
1.4.Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu	224
1.5.Yeni Merkantilizm.....	224
1.6. Liberalizmden Savaş Ekonomisine Geçiş.....	227
1.7.Osmanlı Türkiye’sinde İlk Kez “Devlet İktisadiyatı	228
1.8.“Yeni Dünya Düzeni” İçin Para ve Savaş.....	230
1.9.Cüzi Hakikatlerden Büyük Gerçeklere.....	233
2.CUMHURİYET TÜRKİYE’SİNİN OSMANLI TÜRKİYESİ’NDEN DEVRALDIĞI EKONOMİK-SİYASİ VE TOPLUMSAL DOKU	235
2.1.Çöküş ve Dağılma Ne Anlama Geliyor?.....	235
2.2.Osmanlı İmparatorluğu’nu İflasa Götüren Siyasetin Ekonomisi ve Zihniyet	236
2.2.1.Tımarlı Hiyerarşiden Serbest Ticarete Geçiş ve Yıkılış.....	248
2.2.2.Cumhuriyet Türkiye’sinin Ödediği Osmanlı Borçları	251
3.İSTİKLAL HARBİ’NDE TÜRK EKONOMİSİ	254
3.1.Toplum ve Ekonomik İstikrarı Bozan Bir Yabancı Sermaye Şirketi: “Reji İdaresi”	263
3.2.Aşar ve Ağnam vergisi	263
3.3.Kurtuluş Savaşı’nda Gelir Vergisi uygulaması.....	264
3.4.Damga Vergisi ve Posta Gelirleri	265
3.5.Heyeti Temsiliye’den TBMM’ye Türk Ekonomisi	267
3.6.Özetle Misakı Milli Maddeleri.....	267
3.7.Devlet Düzenine Geçişte iki Ön Şart.....	269
3.8.TBMM’nin İki Radikal Ekonomik Kararı: Tekalifi Milliye (Mali Yükümlülükler) ve Harp Encümen.....	272
4.İZMİR İKTİSAT KONGRESİ-LOZAN ANTLAŞMASI’NIN EKONOMİK HÜKÜMLERİ VE MİLLİ EKONOMİNİN TEMELLERİ (1923-1930).....	274
4.1.1923’te Türk Ekonomisinin Görümünü	274
4.1.1.Nüfus	274
4.1.2.Eğitim	276
4.1.3.Ekonomi ve Tarım.....	277
4.1.4.Ulaşım-Yol-Haberleşme	278
4.1.5.Sanayi	279
4.1.6.Finansman ve Para Sistemi	280

4.1.7.Cumhuriyetin Kurulduğu Yıllardaki Genel Manzara	280
4.1.8.Lozan Barış Antlaşması'nın Ekonomik Hükümleri	282
4.1.9.Birinci TBMM'den (23 Nisan 1920) İzmir İktisat Kongresi'ne (17 Şubat 1923)	284
4.1.10.İzmir İktisat Kongresi: 17 Şubat-4 Mart 1923.....	286
4.1.11.İzmir-Türkiye İktisat Kongresi'nde Kabul Edilen "Misakı İktisadi" Esasları	291
4.1.12.Mustafa Kemal Paşa'nın Temel Stratejisi.....	296
4.1.13.Lozan'da En Sert Tartışma Konuları: Ekonomik İmtiyazlar	301
4.1.14.İzmir İktisat Kongresi ve İthal İkameci-Korumacı İktisat Politikası.....	310
5.1929 BÜYÜK KÜRESEL EKONOMİK BUNALIM VE TÜRKİYE'YE ETKİLERİ: KAMBİYO KRİZİ	310
5.1.ABD 1929 Ekonomik Kaosundan Nasıl Çıktı?	315
5.2.1929 Krizinin ve 10 Yıl Düren Depresyonun Sebepleri Nelerdi?	317
5.3.ABD'nin 1929 Krizinden Çıkışta Uyguladığı Belli Başlı Temel Politikalar	322
5.3.1.Kontrollü Enflasyon Politikası.....	324
5.3.2.Tarım Politikası.....	324
5.3.3.İşçi ve Çalışanlar Politikası	325
5.3.4.Sosyal Güvenlik Politikası	325
5.3.5.Yönetimde Reform Politikası	325
5.4.1929 Büyük Bunalım'ın Türkiye'ye Etkileri ve Planlı Yapısal Dönüşüm	327
5.5.Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk Ekonomik Krizi-1929 Kambiyo Krizi ve İktisadi Devletçi-Korumacı Politikaya Geçiş	331
5.6.Mustafa Kemal'in "İktisat Kafası" ve Dış Borçlanma	332
5.7.Zihinlerdeki "İktisadi İpotek"	333
6.1923-1938 ATATÜRK DÖNEMİNDE MİLLİ EKONOMİ VE ATATÜRK'ÜN EKONOMİK GÖRÜŞLERİ	337
6.1.Atatürk'ün 1923-1938 Döneminde Uyguladığı Ekonomik Kalkınma Stratejisinin Temel Hedefleri	340
6.2.Karadeniz Vapuru ile Avrupa Limanlarını Dolaşan Türk Malları "Seyyar Sergisi"13 Haziran-5 Eylül 1926	343
6.3.Atatürk'ün Milli Ekonomi Politikasının ilki Yönü.....	345
6.4.Atatürk ve Yabancı Sermaye	347
6.5.Atatürk Döneminde (1828-1939) Millileştirilen Yabancı Şirketler	348
6.6.Cumhuriyetin ilk Yıllarında Zayıf Ekonomi ve Dışa Bağımlı Üretim Yapısı.....	349
6.7.İthal İkamesinin Yolu Nasıl Açıldı?	350

6.8.Ekonomide Kurumsal ve Kanuni Düzenlemeler ile Ekonomi Politikası Uygulaması.....	352
7.ATATÜRK DÖNEMİNDE (1923-1938) BANKACILIK.....	356
7.1.Cumhuriyet Döneminin Başında Bankacılık	357
7.2.Galata Bankerliği-Yabancı Bankalar Döneminden Milli Bankacılığa Geçiş Süreci	360
7.2.1.1923-1932 Milli Bankacılığın Gelişme Dönemi	375
7.2.2.1933-1938: Birinci Sanayi Planı ve Milli Bankacılık	377
7.2.3.TCMB'nin Kuruluşu	379
7.2.4.1933-1938 İktisadi Devletçilik ve Devlet Bankalarının Kuruluş Dönemi	379
8.1920-1938 ATATÜRK DÖNEMİNDE UYGULANAN PARA-MALİYE VE KAMBİYO POLİTİKASI.....	382
8.1.Atatürk Döneminde Devlet Bütçeleri	385
8.2.1919-1938 Döneminde Döviz Kuru Politikası	394
8.3.1933-1938 Döneminde Para ve Mevduat.....	398
9.ATATÜRK'ÜN MİLLİ İKTİSAT ANLAYIŞI VE İKTİSADİ DEVLETÇİLİK POLİTİKASI	399
9.1.Atatürk ve Milli Ekonomi Anlayışı	399
9.2.Milli Ekonomi ve Eğitim.....	408
9.3.Atatürk Döneminde Dış Ticaret Dengesi	411
10.MİLLİ İKTİSAT TASARRUF CEMİYETİ-1930 SANAYİ KONGRESİ VE 1934 BİRİNCİ BEŞ YILLIK SANAYİ PLANI	415
10.1.Siyasi ve İktisadi Tam Bağımsızlık İçin Yol: Sanayileşme.....	415
10.2.Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP): 17 Nisan 1934	422
11.ATATÜRK DÖNEMİNDE İKTİSADİ BÜYÜME VE EKONOMİNİN GENEL DEĞERLENDİRİLMESİ	424
11.1.Milli İktisat Politikaları.....	424
11.2.Aşar Vergisi Kaldırılıyor.....	429
11.3.1923-1939 Döneminde Milli Gelir Artışı	431
11.4.1924-1938 Tarımdaki Gelişmeler.....	432
11.5.Atatürk Döneminde Sanayideki Gelişmeler	433
12.ATATÜRK DÖNEMİNDE UYGULANAN İKTİSADİ DEVLETÇİLİĞİN ÖZELLİKLERİ	435
12.1.Türkiye'ye Özgü “Üçüncü Yol”	435
12.2.Kolektivizmden Farklı Bir İktisadi Devletçilik	440

13. TEK PARTİ “MİLLİ ŞEF” DÖNEMİNDE (1939-1950)**TÜRK EKONOMİSİ: CUMHURİYET DÖNEMİNDE İLK DEVALÜASYON-İLK DIŞ BORÇ VE KÜRESEL****SERMAYE FORMATI.....442**

13.1. Atatürk’ün Milli İktisat Anlayışından İlk Sapmalar.....448

13.2. Milli Korunma Kanunu 449

13.3. Varlık Vergisi Kanunu 451

13.4. 1940-1950 Döneminde Nüfus Gelişimi 452

13.5. Cumhuriyet Tarihinde İlk Devalüasyon: 7 Eylül 1946 453

13.6. Dış Ticaret Dengesi 1947’de Bozulmaya Başlıyor ve Cumhuriyette İlk Dış Borç.....455

13.7. 1939-1950 Döneminde Milli Gelir

13.8. Truman Doktrini-Marshall Planı ile IMF ve WB’ye Üyelik-Türkiye’ye İlk Küresel Format 459

13.9. 1940-1950 Döneminde GSMH Büyüme Hızları.....465

14. ÇOK PARTİLİ İLK DÖNEM 1950-1960 YILLARINDA TÜRK**EKONOMİSİ: TARIM-ALTYAPI-AÇIK FİNANS-PLANSIZ****YAPISAL DÖNÜŞÜM VE 1958 KRİZİ.....466**

14.1. Demokrat Parti ve Tarım Politikası 469

14.2. Demokratların Altyapı Politikası 471

14.3. Demokratların İktisadi Devletçiliğe Dönüşü 473

14.4. 1956-1958 Krizi ve 1958 Devalüasyonu 475

14.5. Menderes’e ABD “Sanayileşmek” İçin Borç Vermiyor 483

14.6. Demokrat Parti Döneminde Dış Ticaret Dengesi 486

14.7. 1950-1960 Döneminde GSMH ve Büyüme Nispetleri 487

15. TÜRK EKONOMİSİNDE 1960-1979 DÖNEMİ: PLANLI VE**KARMA EKONOMİ-1970 DEVALÜASYONU-1978 DIŞ BORÇ****KRİZİ-İTHAL İKAMECİ SANAYİLEŞME-BÜYÜME-İSTİHDAM VE ARTAN DENGESİZLİKLER.....489**

15.1. 1946-1960 Döneminden Alınan Ders ve Niçin Planlama 489

15.2. 1960 İhtilalının Anayasasında Sosyal Adalet-Planlı Kalkınma-Karma Ekonomi.....491

15.3. 1962-1977 Evresinde 15 Yıllık İktisadi Planlama Döneminin Gelişme Gayeleri 492

15.4. 1960-1979 Döneminde Dış Ticaret Dengesi 495

15.5. 1961-1979 Döneminde Sektörlere Göre GSMH.....496

15.6. Planlı Dönemde Ekonomide Sermaye Kaynakları-Büyüme-Yapısal Değişme.....499

15.7. Planlı Dönemde Yabancı Özel Sermaye.....502

15.8.Yatırımların Finansmanı ve Dış Borçlar	505
15.8.1.1964-1979 Döneminde Türkiye'nin Dış Borç Stoku.....	507
15.9.Türkiye'nin 1965-1979 Döneminde Uzun Vadeli İç Borç Tutarı	510
15.10.Dünya Ekonomisinde Spekülatif Boom ve Birinci Petrol Krizinin Patlaması ve Türkiye'de 1978 Döviz Krizi	510
15.11.Farklı Dönemlerde Benzer Hususlar: Geçici ve Yanıltıcı Piyasa Göstergeleri	512
15.12.10 Ağustos 1970 Devalüasyonu	512
15.13.Türkiye'nin 1963-1978 Döneminde CİB Dengesi	514
15.14.Kalkınma Planları ve Dış Ticaretin Yapısında Değişim	514
15.15.Planlı Kalkınma Döneminde Türkiye AET (AB) İlişkileri	515
15.16.Türk Ekonomisinde Büyüme-1978-1979 Bunalımı ve "Karmaşa Teorisi"	516
15.17.1962-1977 Döneminde Sanayide Yatırım Konularının Seçiminde Göz Önünde Bulundurulacak Kriterler ve Göz Ardı Edilen " Ölçek Ekonomisi	516
15.18.1699 Karlofça'dan 1974 Kıbrıs Harekâtı'na Türkiye ve Batı'nın İktisadi Ambargosu ve Eğitimli Türk Kıyımı	517
15.19.1960-1980 Döneminde Milli Gelir-Kişi Başına Milli Gelir	518
15.20."İktisadi Milli Güvenlik" Hattının Çökmesi Ya da İç Tasarruf Oranı Artmadan Büyüme	519
15.21. Büyüme-Yanlış Sanayileşme ve Dış Borçlar ile Artan Dengesizlikler.....	520
15.22. Planlı Kalkınma Döneminde İstihdam ve İşsizlik.....	521
15.23."Karmaşa Teorisi" ve "Sodom ve Gomora" Yaşantısının Sonu	522
15.24.Sonuç: 1962-1979 Döneminde İktisadi Büyüme	524
16.1924-1979 DÖNEMİNDE BÜYÜME-İŞSİZLİK-DİŞ BORÇLAR-ENFLASYON-MİLLİ GELİR.....	525

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

24 OCAK 1980 KARARLARI VE TÜRKİYE'DE İKİNCİ LİBERAL EKONOMİ POLİTİKASI DÖNEMİ

1.1978 DÜNYA BANKASI RAPORU – 24 OCAK 1980 KARARLARI VE 12 EYLÜL 1980 DARBESİ.....	527
1.1.24 Ocak 1980 Kararlarına Giden Yolda 1978 Dünya Bankası Raporu	528
1.2.24 Ocak 1980 Kararları ve Türkiye'de Neoliberalizm.....	530
1.2.1.Neoliberalizm/Serbest Piyasa Ekonomisinin Ana Teorik Temeli.....	533
1.3.12 Eylül 1980 İhtilali ve Neoliberalizm Jandarmalığı.....	536
2.24 OCAK 1980 PROGRAMININ UYGULAMADAKİ SONUÇLARI VE 80'Lİ YILLARDA TÜRK EKONOMİSİ	538

2.1.24 Ocak Kararlarında Takip Edilen Strateji, Kararların Tipi ve Özellikleri	540
2.2.24 Ocak 1980 Kararları ile 1980-1988 Döneminde İktisat Politikalarındaki Bütünlük ve 1980’lerde Türk Ekonomisi	541
2.3. IMF’nin İsteddiği “Kararlılık Göstergeleri”, “Fiyatlama Süreci” ve “Sürekli Devalüasyon”	543
2.4. IMF’nin “Kilim Dokumakla Çelik Üretmek Arasında Fark Yoktur” Reçetesi ve Fiyat İstikrarı	544
2.5. Dış Açık Büyüme ile İhracata Dönük Büyüme Nedir?	548
2.6. Enflasyon ve Reel faiz Hadleri	549
2.7. 1980-1991 Döneminde İthalat ve İhracat	551
2.8.24 Ocak Programı ve Dış Borçlarda “Osmanlı Türkiye’si Modeli” ile 1980-1991 Döneminde Dış Borç Stoku	552
2.9. “Transformasyon” Yani “Değişim” Kelimesinin Cazibesi ve Feda Edilen Ekonomik Büyüme	555
2.10. Ucuzlayan Emge Rağmen Sürekli Artan İşsizlik Oranı ve 1980 Krizinin 1929 ve 1958 Krizinden Farkı	556
2.11. 1980-1991 Döneminde Sabit Sermaye Yatırımları ve GSMH’de Büyüme	558
2.12. Dış Ticaret Hadleri ve Ekonomideki Sektörel İstihdam Dönüşümü	560
2.13.24 Ocak 1980 Programı ve Gerçekleştirilen Yapısal Dönüşümler	563
2.14. İthal İkameci Dönem (1970-1980) Neoliberal Dönem (1980-1990) Mukayeseli Para-Fiyatlar-Bütçe Açığı	564
3.1990’LI YILLARDAN GÜNÜMÜZE TÜRK EKONOMİSİNDE NEOLİBERALİZM-KONVERTİBİLİTE VE SONUÇLARI	565
3.1. Eski Fikirleri Yeni Metotlarla, Yeni Fikirleri Eski Metotlarla	565
3.2. “Kurtarılan Bir Ekonomide” Patlamaya Hazır Bir Bombaya Dönüşmekte Olan Kamu Kesimi Finansman Açığı	569
3.3. 1990’lı Yılların Başında Türk Ekonomisi “Sermaye Tabanlı” Krizlere Karşı Hassas Bir Denge de Seyretmektedir	570
3.4. Yeni Dünya Düzeni-1989’da Doğu Bloğu, 1991’de SSCB Dağılıyor ve Sermaye’nin Küresel Dolaşımı Hızlanıyor	571
3.5. 1994 Mali Bunalımı Süresince Türk Ekonomisi	573
3.5.1. İç Tasarruf Oranı Düşüyor Faiz Arbitrajı Ekonomiyi Boğuyor	577
3.5.2. Araştırmalara Göre Türk Ekonomisinde İyileşme veya Krizler Dünyadan Bir İki Yıl Sonra geliyor	580
3.5.3. Türkiye’de 1994 Finansal ve Ekonomik Krizin Temel Sebepleri ve Kayıt Dışı Ekonomi	581

3.6.24 Ocak Programı+Konvertibilite + Küresel Sermayeye Dış Borç + Bütçe Açığı = Para Krizi	582
3.7.Sermaye Piyasalarındaki Kurallardan Biri: “Korku Yayınlansınca Korkulan Gerçekleşir”	584
3.8.Serbestleşme-Siyaset-Para ve Ahlak	585
3.9.Sürekli Sermaye İthalinden “Ponzi Finansmanı”na	588
4.TÜRK EKONOMİSİNDE 1995-2002 DÖNEMİ VE TEKRARALANAN SERMAYE TABANLI KRİZLER İLE GÜMRÜK BİRLİĞİ	592
4.1.1994-1999 Döneminde Uygulanan Belli Başlı Ekonomi Politikaları	592
4.2.Bankalar Kanunu’nda Yapılan Önemli Değişiklikler	595
4.3.Vergi Kanunlarında Yapılan En Önemli Değişiklikler	595
4.4.Gümrük Birliği ya da AB’ye Girmeden AB’ye Bağlanmak	597
4.4.1.Gümrük Birliği Antlaşması Hazine’nin Faiz Yükünü Artırmıştır	602
4.4.2.1838 Baltalimanı Serbest Ticaret Antlaşması’nın Üç Önemli Şartı ve Bu Antlaşma İktisadi Değil Siyasidir	606
4.4.3.1995 Gümrük Birliği Antlaşması’nın Temel Şartları ve Bu Antlaşma Ekonomik Değil Siyasidir	607
4.4.4.1838 Baltalimanı Antlaşması ve 1995 Gümrük Birliği Antlaşması Sonrasının Ortak Sonuçları	608
4.4.5.1838 Baltalimanı Serbest Ticaret Antlaşması ve 1995 Gümrük Birliği Antlaşması’nın Ortak (step by step) Süreci.....	609
4.5.Türk Ekonomisinde 1999 Finansal Krizi	611
4.5.1.Asiya Kaplanlarında 1997 Mali Krizi ve Malezya’nın IMF’ye Direnişi	615
4.5.2.1997’de İMKB’de Durum ve 1998’de Ekonomi	619
4.5.3.Fasit Daire ve İkiz Krizler	620
4.5.4.Ekonomide “Flemenk Hastalığı” ve 1980-2007 Döneminde Türk Lirası Reel Faizler.....	623
4.5.5.Spekülatif Cinneler, Para ve Kredi Genişlemesi	625
4.5.6.Ekonomik Göstergeler ve Tabloları	627
5.2001 KRİZİ-FİNANSAL BİR ÇÖKERTME İLE SOSYOLOJİK VE SİYASİ TRAVMA YA DA “KUSURSUZ FIRTINA”.....	634
5.1.“Hesap” ve Küresel Sermaye.....	634
5.2.Keynes ve Say Piyasası Kanunu.....	637
5.3.Neoliberalizm, Judeo-Hıristiyanlık ve Türkiye	638
5.4.1990’lı Yılların Sürdürülemez Borç Dinamiğinin Sonu, Şubat 2001 Mali Krizi ve IMF’nin İki Yüzü	640

5.5.Reel Piyasa-Sanal Piyasa ve Asimetrik Bilgi	640
5.5.1.“Bir Ekonomik Tetikçinin İtirafları”	641
5.6.Krizlerin Yapısında Değişim ve Spekülasyonlara Akan Gelirler	643
5.7.Sermaye Hareketlerinin Serbestleşmesi ve Kayıt Dışı Sermaye Kaçışı	643
5.8.Cari İşlem Açığının Finansmanında Bire Üç Seviyesinde Yükseliş	644
5.9.1970'lere-Göre 2000'lerde Ağırlaşan Benzer Meseleler	645
5.10.Mali Kriz Öncesi Yaşanan Tipik Gelişmeler	648
5.11.Cumhuriyet Türkiye'sinde Olanlar Osmanlı'nın 1838-1914 Dönemine mi Benziyor?	648
5.12.19-21 Şubat 2001 Finansal ve Bankacılık Krizi	650
5.13.Türkiye'nin “Mali Armagedon”u ve Kemal Derviş	650
5.14.2001 Krizi, IMF-Kemal Derviş ve 15 Günde 15 Kanun	656
5.15.“Acı Şeker” ve Neoliberalizmin Türk Tarımına Darbesi	661
5.16.Bitkisel Yağ Sanayimizin Hazin Durumu	665
5.17.Şubat 2001 Krizi ve Bankaların Yaşadığı Kriz ve Çöküşler	668
5.18.Osmanlı Türkiye'sinden Cumhuriyet Türkiye'sine “Dejavu” (Daha Önce Yaşamışlık Hali)	671
5.19.Kıssadan Hisse Fransa'nın Kemal Derviş'ine Ne Oldu?	673
6.TÜRK EKONOMİSİNDE 2002-2009 DÖNEMİ: İKTİSADİ VE SİYASİ NEOLİBERLİZMDE TAM YOL İLERİ “PARA İÇERİ BÜYÜME AŞAĞI” İŞSİZLİK YUKARI VE CARİ AÇIK İLE BÜYÜME ARASINDAKİ KOPAN BAĞ.....	674
6.1.Gelişmekte Olan Ülkelerde Neoliberalizm ve Refah	674
6.2.Yüksek Kamu Borcunun Özel Sektörün Yatırımlarına Olumsuz Etkileri	677
6.3.Batan Bankaların Türkiye'ye Maliyeti	678
6.4.IMF Politikaları, Gelişmiş ve GOÜ'lerde Enflasyon	679
6.5.GOÜ'lerde ve Türkiye'de Sanayisizleşmenin Sebebi	680
6.6.Türkiye'de Farklı Birikim-Büyüme Sistemleri	682
6.7.İstihdam Sağlamayan ve Yetersiz Büyüme	683
6.8.Ekonomik Büyüme ile Cari Açık Arasındaki Bağ Kopuyor	684
7.KÜRESELLEŞME, TÜRKİYE'DE NEOLİBERAL DÖNÜŞÜM, KRİZLER VE BORÇ SARMALI	689
7.1.“Görülmez El”in Acımasızlığı	689
7.2.2003-2009 Döneminde Türk Ekonomisinin Görünümü: “Kuyruğunu Yakalamak İsteyen Kedi”	694
7.3.Sermayede Serbestleşme Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı ve Ekonomide Kayıt Dışı	695

7.4.Yabancı Sermaye ve “Levanten Burjuvazi”	696
7.5.Dolar Üzerinden Yıllık % 44 Kazanç.....	697
7.6.“Düşük Kur-Yüksek faiz” Odaklı Dış Borç Patlaması	698
7.7.İç ve Dış Borçlara Ödenen faizler Ya da Servet Transferi.....	704
7.8.1997-2006 Döneminde “Sıcak Para”nın Toplam Reel Kazancı.....	708
7.9.Milli Gelirde Yetersiz Büyüme, Cari Açık, Dış Borçlar	708
7.10.2002’den Sonra Ekonomide Dış Açıklar ve Sebepleri	710
7.11.Türkiye ve OECD Ülkelerinde 2000-2005 Döneminde GSMH Büyümesi.....	712
7.12.İhracat ve “Dahilde İşleme Rejimi”	713
7.13.Türkiye’de Özelleştirme.....	714
8.TÜRKİYE’DE İÇ BORÇ ÇIKMAZI-BÜTÇE AÇIKLARI- DOLAYLI VE DOLAYSIZ VERGİLER.....	715
8.1.“İstihap Haddi”nden Fazla Borç Birikimi ve “Sol Şerit Kapitalizmi”	715
8.2.Ekonomik Kurtarılmış Bölgeler ve Türkiye’nin Giderek Anlamsızlaşan İktisadi Milli Güvenlik Sınırları	717
8.3.1970-2009 Döneminde Türkiye’nin İç Borç Stoku.....	718
8.4.Konsolide Bütçe Gerçekleşmeleri	725
8.5.Türkiye’de Dolaylı ve Dolaysız Vergiler	726
9.TÜRKİYE’DE 2002-2009 DÖNEMİNDE İSTİHDAM-İŞSİZLİK VE İLK EKONOMİK SONUÇ: HANEHALKI İFLASI	729
9.1.“Deprem ABD’de” Yıkım Türkiye’de.....	729
9.2.İşsizlik, Tüketici Kredileri ve Kredi Kartları ile Hanehalkının Artan Sıkıntıları	733
9.3.İşsizlik “Sınıf Çatışmasız Gelir Eşitsizliği” ve Servet Kaybı-Transferi	735
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM (ANALİZLER)	
1838’DEN 2009 SONUNA TÜRK EKONOMİSİNİN ANALİZİ VE POLİTİK İKTİSAT BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ: BORÇ- BÜYÜME-İŞSİZLİK	
A-1924-2009 DÖNEMİNDE MİLLİ GELİRDEKİ BÜYÜME: ATATÜRK DÖNEMİ-İTHAL İKAMESİ DÖNEMİ- NEOLİBERAL DÖNEM.....	737
1.Büyüme Hızları ve GSMH Tutarları	737
2.Osmanlı’dan Cumhuriyete Türkiye’yi Kuşatan Düğüm	743
3.Türkiye’nin “Gini”si “Favela” mı?.....	747
4.Doların 2000 Yılı Satın Alma Gücüne Göre Düzenlenmiş 1907-2000 Döneminde Türkiye’de Fert Başı GSYİH’nin Gelişimi.....	748

5. Türk Ekonomisinde 1923-2009 Aralığında Ana Dönemeçler- Temel Sürükleyici Unsurlar-Bağımlılık Öğeleri.....	751
B-İTHAL İKAMESİ VE NEOLİBERAL DÖNEMDE	
ENFLASYON VE İŞSİZLİK.....	755
1. 1939-2009 Döneminde Türkiye’de Enflasyon Oranları.....	755
2. 1955-2010 Döneminde Türkiye’de İşsizlik Oranları.....	756
3. 1962-2006 Döneminde Türkiye’de Sanayi Sektöründe İstihdam ve Katma Değer Artış Oranları.....	759
C-TÜRK EKONOMİSİNDE İTHAL İKAMECİ-NEOLİBERAL	
DÖNEMDE İÇ VE DIŞ BORÇLAR-DIŞ TİCARET AÇIĞI-CARİ	
AÇIK	761
1. Türkiye’nin İç ve Dış Borç Stoku (1947-2009) (Milyon Dolar)	761
2. Reel Sektörün Finansal Borçları 2007-2009	764
3. 1980-2009 Döneminde GSMH ve Toplam Borç Stokundaki Büyüme Oranları	766
4. 1840-1912 Dönemi Osmanlı Devletinin Dış Ticaret Verileri.....	769
5. 1923-2009 Döneminde Türkiye’nin İthalat ve İhracatı (Bin ABD Doları)-Dış Ticaret Açığı	770
6. İthal İkamesi ve Neoliberal Dönemde Dış Ticaret Açığı (Milyon Dolar) 1929-2009	772
7. Yıllar İtibariyle Cari İşlemler Dengesi (1991-2009)	772
D-1980-2009 DÖNEMİ NEOLİBERALİZM KISIRDÖNGÜSÜ	
FORMÜLASYONU.....	776
1. Neoliberal Dönemde İç ve Dış Rantiyeciye Ödenen Faizlerde İşçilerin Fedakârlığı - İşverenlerin Fedakârlığı	777
2. 1980-2007 Döneminde Türk Lirası Nominal ve Reel Faiz Oranları.....	779
3. 1990-2007 Döneminde Türkiye’de ABD Dolarının DİBS Yıllık Ortalama Faiz Haddine Göre Reel Kazanç Oranı	780
4. Sıcak Paranın 1997-2006 Döneminde Türkiye’den Servet Transferi-Milyar Dolar.....	781
E-1838 BALTALIMANI ANTLAŞMASINDAN 1995 GÜMRÜK	
BİRLİĞİ ANTLAŞMASINA.....	782
1. 1838 Baltalimanı Antlaşması ve 1995 Gümrük Birliği Antlaşması Sonrasının Sonuçları	782
2. 1838 Baltalimanı Serbest Ticaret Antlaşması ve 1995 Gümrük Birliği Antlaşması’nın Ortak (step by step) Süreci	783
F-PSİKOLOJİK HARP METOTLARI İLE EKONOMİK VE	
SİYASİ İSTİKRARI BOZUCU DÖNÜŞTÜRME “CONPLAN”	
STRATEJİSİ	786

G-OSMANLI VE CUMHURİYET TÜRKİYE’SİNDE (1861-2009) FAİZ HARCAMALARI –DOLAYLI VERGİLER- DIŞ TİCARET AÇIKLARININ MUKAYESELİ ORANLARI	792
H-OSMANLI TÜRKİYE’SİNİN 1838-1914 LİBERAL EKONOMİ DÖNEMİ SONUÇLARI İLE CUMHURİYET TÜRKİYE’SİNİN 1980-2009 NEOLİBERAL EKONOMİ DÖNEMİNİN BAZİ EKONOMİK GÖSTERGELERİNİN MUKAYESESİ	792
1.Cruise Füzesi mi Siber Finansman Kılıcı mı?.....	803
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME :TÜRK EKONOMİSİNDE 1838-2009 DÖNEMİ: HER EKONOMİNİN BİR SİYASETİ, HER SİYASETİN BİR EKONOMİSİ VARDIR.....	803
KAYNAKLAR.....	820

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 1.1:Osmanlı Türkiye’sinde Gayrıresmi-Resmi Dış Borçlar ile Gerçekleştirilen Harcamaların Bütçe İçindeki % Oranı ve Transfer Harcamaları Tablosu 1841-1861.....	137
Tablo 1.2: Osmanlı İmparatorluğu Dış Borçlarından Doğan Fon Akımları Tablosu, 1854-1914 (+000 İngiliz Sterlini).....	139
Tablo 1.3:Osmanlı İmparatorluğu’nun 1854-1874 Dönemi Dış Borçları	139
Tablo 1.4:Osmanlı Devleti’nin 1875’te İlan Edilen Mali İflas Öncesinde Devlet Dış Borçları Tablosu	151
Tablo 1.5:Osmanlı Devletinde Tanzimat Dönemi Bütçeleri ve Mukayeseli Harcama Kalemleri Dağılımı (+000 Kuruş).....	159
Tablo 1.6:1882-1912 Dönemi Duvunu Umumiye Gelirleri Tablosu	173
Tablo 1.7:1911 Yılında Devlet Gelirleri ve Duvunu Umumiye İdaresi’nin Yönetimindeki Gelirler	175
Tablo 1.8:Osmanlı Türkiye’sinde Dolaysız Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımı: 1980-1914 (+000 İngiliz Sterlini)	193
Tablo 1.9:Osmanlı Türkiye’sinde Dolaysız Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ülkelere Göre Dağılımı: 1888-1914 (+000 Sterlin) ...	197
Tablo 1.10:Sabit Fiyatlarla Büyüme Tablosu (1890-1915)	201
Tablo 1.11:1830-1913 Dönemi Dış Ödemeler Dengesi Tablosu (Milyon Sterlin)	201
Tablo 1.12:1854-1914 Tarihleri Arasındaki Osmanlı Devletinin Dış Borçları	203
Tablo 1.13:Osmanlı Türkiye’sinin “En uzun Asır”daki 125 Yıllık Savaş Tablosu (1798-1923).....	214
Tablo 1.14:Osmanlı İmparatorluğu Çökerken Mukayeseli Osmanlı-Cumhuriyet Türkiye’si Faiz ve Faiz Dışı Bütçeleri Tablosu	216
Tablo 1.15:Osmanlı İmparatorluğu Çökerken Mukayeseli Osmanlı Türkiye’si-Cumhuriyet Türkiye’si Bütçe ve Vergi Gelirleri Dağılım Tablosu	217
Tablo 2.1:Cumhuriyet Türkiye’sinin Ödediği Osmanlı Devleti Borçları (Kağıt TL)	251
Tablo 2.2:1921 Yılında “Anadolu” Sanayisinin Durumu	258
Tablo 2.3:1913 Yılında Osmanlı Devleti Sanayisinde Yurtiçi Üretimin Yurtiçi Tüketimi Karşılama Nispeti (%)	259
Tablo 2.4:Cumhuriyetin 1923-1934 Yıllarındaki Öğrenci Sayısı (Bin Olarak)	277

Tablo 2.5:1925-1934 Yıllarında ABD’de Nüfusun Her Yüz Bin Kişisi İçin intihar Edenlerin Sayısı.....	314
Tablo 2.6:1929-1931 Yılları Boyunca Türk Lirasının Dış Değerindeki Değişimi	327
Tablo 2.7:Ortalama Döviz Fiyat Endeksi ve Dış Ticaret Dengesi 1924-1938	352
Tablo 2.8:Cumhuriyet Döneminin Başında Türkiye’deki Faal Bankalar	357
Tablo 2.9:Türkiye’de 1923-1933 Döneminde Banka ve Şube Sayısı	358
Tablo 2.10:1923-1930 Döneminde Türkiye’de Parasal Göstergeler	359
Tablo 2.11:Osmanlı Türkiye’sinde Yabancı Bankalar (1856-1872)	367
Tablo 2.12:Atatürk Döneminde Türk Lirasının İngiliz Sterlinine Göre Değeri ve Tedavüldeki Banknotlar Tablosu.....	374
Tablo 2.13:Atatürk Döneminde Milli Bankacılık Alanındaki Gelişmeler (1920-1938)Milyon TL.....	375
Tablo 2.14:Atatürk Dönemi (1920-1938) Bütçeleri ve Kesin Hesap Sonuçları Tablosu (Milyon TL).....	385
Tablo 2.15:Atatürk Döneminde (1919-1938) Türk Lirasının İngiliz Sterlinine Göre Değeri ve Tedavüldeki Banknotlar	394
Tablo 2.16:1933-1938 Döneminde Madeni Para-Banknot ve Mevduat	398
Tablo 2.17:Eğitimde Gelişme 1923-1932 Dönemi (+000 adet)	408
Tablo 2.18:Atatürk Döneminde (1923-1938) Dış Ticaret Dengesi (Cari Fiyatlarla, Milyon TL)	410
Tablo 2.19:Atatürk Dönemi İktisadi Göstergeleri Tablosu: GSMH-Büyüme-Yatırımlar	431
Tablo 2.20:Tarımda Ekim Alanı-Büyüme Hızı-Krediler-Köylü İç Ticaret Hadleri (1924-1938)	432
Tablo 2.21:Sabit Fiyatlarla GSMH Yıllık Artış Hızı (%) ve Yatırımların- Devlet Gelirlerinin GSMH’ye Oranı (%) 1924-1938	433
Tablo 2.22:Atatürk Döneminde GSMH İçinde Sanayi Kesimi Payları ve Sanayi Kesimi Büyüme Hızları	433
Tablo 2.23:Atatürk Döneminde Türkiye’nin Cari Fiyatlarla GSMH’si- Kişi Başına Milli Gelir ve Amerikan Doları Kuru Tablosu	434
Tablo 2.24:1923-1939 Dönemi Yıllık Ortalamaları ve Temel Alt Dönüşüm Dönemlerinin Ekonomik Göstergeleri	439
Tablo 2.25:Türkiye Nüfusunun 1940-1950 Dönemindeki Gelişimi Tablosu	451
Tablo 2.26:Türkiye’nin 1939-1950 Yıllarında Gelir ve Gider Tablosu (Milyon TL).....	452
Tablo 2.27:Türkiye’nin 1939-1950 Dönemi İthalat ve İhracat Tablosu (Milyon Dolar).....	453

Tablo 2.28:Türkiye'nin Cari Fiyatlarla 1939-1950 Dönemindeki GSMH Tablosu (Milyon TL)	455
Tablo 2.29:Türkiye'nin 1939-1950 Döneminde Cari Fiyatlarla GSMH' si Kişi Başına Milli Geliri-Dolar Kuru Tablosu	458
Tablo 2.30:GSMH ve Milli Gelirdeki Değişmeler (1968 Fiyatlarıyla) 1930-1950.....	458
Tablo 2.31:1940-1950 Dönemi Büyüme Hızları tablosu	465
Tablo 2.32:Mukayeseli Tarımda Atılım Tablosu (1949-1951 Sonu).....	469
Tablo 2.33:1950-1960 Döneminde Altyapı Tablosu	472
Tablo 2.34:1950-1955 Yıllarında Yatırımların Dağılımı	473
Tablo 2.35:Cari İşlemler Bilançosu (CİB) Açığı ve Dış Borç Anapara Ödemeleri:1950-1961 (Milyon Dolar)	479
Tablo 2.36:1950-1960 Döneminde GSMH (Cari Fiyatlarla) Dolar Kuru ve Kişi Başına GSMH (Dolar)	480
Tablo 2.37:1950-1961 Dönemi Reel GSMH, Tarım, Sanayi (Sabit Fiyatlarla) Üretim Yıllık Artışı (%)	481
Tablo 2.38:1950-1960 Döneminde Türkiye'nin Gelir ve Gider Tablosu (Milyon TL).....	481
Tablo 2.39:Türkiye'ye 1950-1960 Döneminde Yabancı Kaynak Girişi (Milyon Dolar).....	482
Tablo 2.40:1950-1960 Dönemi İmalat Sanayi Büyük İşyerlerinde Kamu ve Özel Sektörün Durumu Tablosu (10 Kişiden Fazla İşçi Çalıştıranlar)	482
Tablo 2.41:1950-1960 Dönemi Kamu Gelirleri ve Harcamaları (Cari Fiyatlarla, Milyon TL)	484
Tablo 2.42:1950 ve 1960 Yıllarında İstihdamın Sektörel Dağılımı (%).....	485
Tablo 2.43:1950-1960 Döneminde Türkiye'nin İthalat ve İhracatı (Bin ABD Doları)	486
Tablo 2.44:Türkiye'nin 1950-1960 Döneminde Sektörlere Göre GSMH'sı ve Kişi Başı Milli Gelir (Cari ve 1968 Sabit Fiyatlarıyla TL)	487
Tablo 2.45:Planlı Dönemde Büyüme Oranları (%)	493
Tablo 2.46:Türkiye'nin 1960-1979 Döneminde Gelir ve Giderleri (Cari Fiyatlarla Milyon TL)	494
Tablo 2. 47:Türkiye'nin 1960-1979 Döneminde İthalat ve İhracatı Tablosu (+ Bin ABD Doları).....	495
Tablo 2. 48:1961-1979 Döneminde Türkiye'nin GSMH'sı ve Sektörlerin GSMH İçindeki Payları (Cari Fiyatlarla-Milyon TL) ..	496

Tablo 2.49:İmalat Sanayi Mukayeseli Üretim Değeri Nisbi Birleşimi (1970)	504
Tablo 2.50:Türkiye'nin 1963-1980 Dönemi Orta ve Uzun Vadeli Dış Borçları	506
Tablo 2. 51:Türkiye'nin1964-1979 Döneminde Dış Borç Stoku Tablosu (Milyon ABD Doları)	507
Tablo 2.52:Türkiye'nin 1973-1979 Döneminde Dış Borç Göstergeleri	509
Tablo 2.53:Türkiye'nin CİB Dengesi 1963-1978 (Milyon Dolar)	514
Tablo 2.54:İhracatın Nisbi Dağılımı 1963-1977	515
Tablo 2.55:1963-1978 Döneminde Toptan Eşya Fiyatları (1963=100).....	517
Tablo 2.56:1960-1980 Döneminde Türkiye'nin GSMH'si Kişi Başına Milli Geliri ve Dolar Kuru Tablosu	518
Tablo 2.57:Türk Ekonomisinde 1924-1979 Döneminde Büyüme- İşsizlik-Dış Borçlar-Enflasyon-GSMH	525
Tablo 3.1:1980-1991 Döneminde Yıllık Fiyat Artışları (%).....	549
Tablo 3.2:Reel Faizler, Reel Efektif TL. Kuru, İç Kaynak dengesi/GSMH ve Bütçe Açığı/GSMH Oranı (1978-1987)	551
Tablo 3.3:Türkiye'nin 1980-1991 Döneminde İthalat ve İhracatı Tablosu (Milyon Dolar).....	552
Tablo 3.4:Türkiye'nin 1980-1991 Döneminde Dış Borçları ve GSMH Tablosu (Milyon Dolar)	554
Tablo 3.5:1978-1985 Döneminde İşsizlik Oranı ve Reel Günlük Ücretler Endeksi (1980=100)	556
Tablo 3.6:1981-1991 Döneminde GSMH ve Sektörel Büyüme Oranları (%)	558
Tablo 3.7:1950-2005 Dönemi Tarihi Süreç İçinde İstihdamın Sektörel Değişimi (%)	561
Tablo 3.8:1988-1999 Döneminde GSMH ve Setörel Büyüme Oranları (1987 Fiyatlarıyla).....	574
Tablo 3.9:1988-1999 Döneminde Türkiye'nin İç ve Dış Borçları ve Toplam Borç Stoku.....	575
Tablo 3.10:1988-1999 Döneminde Enflasyon- Döviz Kuru-Faiz Oranları	585
Tablo 3.11:1988-1999 Dönemi İthalat-İhracat ve Dış Ticaret Dengesi	589
Tablo 3.12:1989-1999 Dönemi Planlanan ve Gerçekleşen Konsolide Bütçe Açıkları	590
Tablo 3.13:1989-1994 Döneminde Sermaye Hareketleri (Milyon Dolar)	590
Tablo 3.14:1989-1994 Döneminde Konsolide Bütçe Açığı ve Finansmanı (Milyar TL).....	591

Tablo 3.15:1989-1993 Dönemi Kamu Kesimi Borçlanma Gereğinin Bütçe Türlerine Göre Dağılımı (Cari Fiyatlarla, Milyar TL).....	591
Tablo 3.16:1989-1993 Dönemi Kaynaklar ve Kullanımı ile GSMH'ye Oranı	592
Tablo 3.17:1980-2007 Döneminde Türkiye'de Türk Lirası Nominal ve Reel Faiz Oranları (%)	623
Tablo 3.18:1997-2003 Dönemi GSMH'de Büyüme TEFE-TÜFE'de Artış Oranları (%)	627
Tablo 3.19:Türkiye'ye 1990-2007 Döneminde Gelen Yabancı Sermaye Tutarları (Yıllık Net Milyon Dolar)	627
Tablo 3.20:1997-2002 Dönemi Faiz Hadleri-Reel Kur-Sermaye Girişi /GSMH	628
Tablo 3.21:1997-2003 Dönemi İç Borçlar –Dış Borçlar ve Toplam Borçlar	630
Tablo 3.22:Toplam Borç/GSMH ve Toplam Borç/İhracat Tablosu (ABD Doları)	631
Tablo 3.23:1992-2003 Dönemi İthalat-İhracat ve Dış Ticaret Açığı (Milyon Dolar)	632
Tablo 3.24:1990-1999 Dönemi Para-Fiyatlar-Bütçe Açığı 1990=100.....	632
Tablo 3.25:Kamu Maliyesi ve Harcamalar Tablosu (1970-1997).....	633
Tablo 3.26:1990-2000 Dönemi GSMH'ye Oranla Ekonominin Genel Dengesi ve Borçlar (%)	644
Tablo 3.27:Kısa Vadeli ve Toplam Dış Borçlar ve Kısa Vadeli Borçların Toplam Dış Borçlar ile Net Milletlerarası Rezervlere Oranı (%) (1997-2002)	647
Tablo 3.28:Kamu Kesimi Borçlanma Gereği ile İç ve Dış Borçların GSMH'ye Oranı (%) (1997-2002)	647
Tablo 3.29:Kasım 2001 Mali Krizinde Repo Piyasasındaki Gecelik Faiz Hadleri	649
Tablo 3.30:2001 Bankacılık Krizine Giden Süreçte Toplam Mevduat Vadelerinin Nispi Dağılımı (%)	669
Tablo 3.31:Mevduat Bankalarının Net Açık Pozisyonu (Milyon Dolar)- (1993-1999).....	670
Tablo 3.32:Gelişmiş Ülkeler ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Enflasyon Oranları (%) 1967-1986	680
Tablo 3.33:2002-2009 Döneminde GSMH'de Büyüme (%) ve Cari Açık /GSMH	687
Tablo 3.34:2002-2010 Dönemi İthalat ve İhracat Tutarları (Milyon Dolar)	688

Tablo 3.35:2002-2009 Döneminde Dış Ticaret Açığı-Cari Açık (Milyar Dolar)	688
Tablo 3.36:2006 Yılı İçin Türkiye ve Bazı Seçilmiş Ülkelerde Tasarruf/GSMH Oranları (%)	691
Tablo 3.37:1970-2008 Dönemi Türkiye’de Yurtiçi Tasarruf/GSMH ve Sabit Sermaye Yatırımları/GSMH Oranları (%)	692
Tablo 3.38:İktisadi Kalkınmada Küçük Farklar ve Milli Gelirin Katlanması İçin “72 Kuralı”	694
Tablo 3.39:1990-2007 Döneminde Türkiye’de ABD Dolarının DİBS Yıllık Ortalama Faiz Hadlerine Göre Reel Kazanç Oranı.....	697
Tablo 3.40:Toplam Sabit Sermaye Yatırımlarının Nispi Dağılımı (%) 1971-2007	699
Tablo 3.41:2002-2008 Döneminde Türkiye’nin Dış Borç Stoku (Milyar Dolar)	700
Tablo 3.42:Türkiye ve GOÜ’lerde Dış Borç Göstergeleri (2006 Yılı %).....	700
Tablo 3.43:1989-2007 Dönemi Dış Borç Servisi (Milyon Dolar)	701
Tablo 3.44:Türkiye’nin 1989-2008 Döneminde Toplam Dış Borç Stoku (Milyon Dolar)	702
Tablo 3.45:2002-2008 Döneminde Türkiye’nin Türk Lirası ve Dolar Cinsinden İç Borç Stoku	703
Tablo 3.46:Türkiye’nin 2002-2009 Döneminde İç-Dış ve Toplam Borç Stoku Tablosu (Milyar Dolar)	703
Tablo 3.47:İç ve Dış Borç Stokunun Faiz Yoluyla Servet Transferi Tablosu (1997-2009)	705
Tablo 3.48:Net Kaynak Aktarımının (Girişler + Çıkışlar -) GSMH’ye Oranı (%)	707
Tablo 3.49:Sıcak Paranın 1997-2006 Döneminde Türkiye’den Servet Transferleri (Milyar Dolar)	707
Tablo 3.50:Büyüme, Cari Denge, Dış Borç Stoku (2002-2009)	709
Tablo 3.51:Bazı OECD Ülkelerinde 2000-2005 Döneminde GSMH Büyümesi (Satın Alma Gücü Paritesine Göre-Milyar Dolar).....	712
Tablo 3.52:Türkiye’de 1985-2008 Döneminde Özelleştirme Yöntemleri ve Özelleştirme Gelirleri (Bin Dolar)	714
Tablo 3.53.1970-2009 Döneminde Türkiye’nin İç Borç Stoku.....	720
Tablo 3.54:1990-2010 Döneminde Türkiye’de Konsolide Bütçe Gerçekleşmeleri	725
Tablo 3.55:Türkiye’de Genel Bütçede Vergi Gelirlerinin Nispi Dağılımı (%) 1994-2007.....	727

Tablo 3.56:1980-2007 Döneminde Türkiye’de Dolaylı-Dolaysız Vergiler (%)	728
Tablo 3.57:1988-2007 Döneminde İşsizlik ve İşgücüne Katılma Oranı (%)	729
Tablo 3.58:Bazı Ülkelerin İşsizlik Oranları 1997-2006 (%)	730
Tablo 3.59:Türkiye’de 1989-2007 Döneminde Eğitim Durumlarına Göre İşsizlik Oranı (%).....	731
Tablo 3.60:Bölüşüm Göstergeleri, Endeksler ve İşsizlik Oranları	732
Tablo 3.61:Borcunu Ödeyemeyen Kişi Sayısı 2003-2008 Döneminde Tüketici Kredisi ve Kredi Kartı	733
Tablo 3.62:Tasfiye Olunacak Kredi Kartı ve Tüketici Kredisi Borcu Olan Hanehalkı-Gerçek Kişi	733
Tablo 3.63:Hanehalkı Harcanabilir Geliri-Borcu ve Faiz Ödemeleri (Milyon TL)	733
Tablo 4.1:1924-2009 Döneminde GSMH’deki Büyüme Hızları (%).....	738
Tablo4.2:1923-2009 Döneminde Türkiye’nin GSMH’sı (Milyon Dolar).....	740
Tablo 4.3:1924-2008 Tarihleri Arasında Dönemlere Göre GSMH’deki Ortalama Büyüme Hızları	741
Tablo 4.4:1963-2001 Döneminde Beş Yıllık Evreler İtibariyle GSMH’deki Artışlar ile Toptan Eşya Fiyat Artışları.....	744
Tablo.4.5:2008/2009 Krizine Giden Dönemde Bankaların ve Şirketlerin Dönem İçinde Net Dış Borçlanmaları (Milyon Dolar)	766

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e	: Adı geçen eser
a.g.m	: Adı geçen makale
a.g.ç	: Adı geçen çalışma
IMF	: Milletlerarası Para Fonu/ International Monetary Fund
WB	: Dünya bankası
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
Çev	: Çeviren
Ed.	: Editör
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DTM	: Dış Ticaret Müsteşarlığı
GEGP	: Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı
GSMH	: Gayri Safi Milli Hâsıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
DİBS	: Devlet İç Borçlanma Senetleri
CİB	: Cari İşlemler Bilançosu
TÜFE	: Tüketici Fiyat Endeksi
İTO	: İstanbul Ticaret Odası
MB	: Maliye Bakanlığı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TCMB	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
ATO	: Ankara Ticaret Odası
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TÜSİAD	: Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma programı
TEFE	: Toptan Eşya Fiyatları Endeksi
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
BBYKP	: Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
İBYKP	: İkinci beş Yıllık Kalkınma Planı
ÜBYKP	: Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı
DBYKP	: Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı
BDDK	: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
KDV	: Katma Değer Vergileri
ÖTV	: Özel Tüketim Vergisi
OECD	: İktisadi İşbirliği ve Kalkınma teşkilatı (Organisation for Economic Cooperation and Development)
TMSF	: Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu
KKBG	: Kamu Kesimi Borçlanma Gereği
BBYSP	: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı
İBYSP	: İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı
GOÜ	: Gelişmekte Olan Ülkeler

GİRİŞ

Endüstri Devrimi, toplumsal, ekonomik ve siyasi boyutları açısından özellikle iktisat tarihçileri tarafından araştırılmış ve enine boyuna analiz edilmiştir. Bu yapılan mecburi olmakla beraber yeterli değildir.

Endüstri Devrimi'nin geniş anlamda kültürel ve ilmi etkisinin, politik ve Yeni Dünya Düzeni'ne yönelik katkısının incelenmesi iktisat tarihi araştırmalarının gerisinde kaldı. Endüstri Devriminin bir neticesi olarak özellikle, İKTİDAR-BİLİM-PARA'nın mahiyetlerinin değişmiş olduğunu bugüne kadar tam manasıyla bırakınız geniş halk kitlelerini, aydınlar tarafından bile yeterince kavrandığı söylenemez. Hâlbuki gerçek iktidarın temeli; milli, dini, geleneksel ya da demokratik rızadan uzaklaşarak paranın/sermayenin rasyonel etkisine doğru kaydı. Endüstri Devrimi kapitalizmin özü para ve bilimle olan ilişkisiyle özellikle Waterloo Savaşı (1813-1815) ile birlikte Avrupa'dan başlayarak bütün dünyada iktidar erki ile ilintilidir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hızlanarak, günümüzde bilim ve teknoloji kurtarıcı olmaktan çıkmış, başını küresel finans sermayesini elinde bulunduran elitlerin çektiği, seçkinlerin baskı aracı haline dönüşmüştür. Teknolojik gelişmelerle beraber toplum, bu gelişmeleri kabul ya da reddetme hürriyetine sahip olamamıştır. İktidar gücü, para ve teknolojideki engellenemez ve geri çekilemez gelişmeler bilim-teknoloji-para veya para-bilim-teknoloji şeklinde küresel belirleyici olmuştur. Bilim ve para-sermaye, bir kez elit bir grubun örgütlü bir faaliyeti haline geldikten sonra neredeyse Yeni Dünya Düzeni ütopyasını kurgulayan dar-elitist bir grubun iktidar olma, iktidarlara devirme manivelası haline dönüşmüştür.

Ekim 1963'te OECD'nin tarihinde ilk kez milletlerarası, bilim bakanları toplantısı yapmayı planlandığı açıklandığında o dönemde Hollanda Milli Eğitim Bakanı ve daha sonra başbakan olan kişi, OECD sekreterini toplantıyı iptal etmeye ikna için Paris'e gider ve şöyle der: "Bilim bilginin bir boyutudur ve bilim politikaları kültür politikasının ayrılmaz bir parçasıdır. Bu politikaların ekonomik bir ortamda tartışılması fuhuş yapmak manasına gelir."

Ancak gerçek şu ki, Endüstri Devrimi'nden günümüze araştırmalar giderek daha çok ticarileşmiştir. Günümüzde temel araştırmaların büyük kısmı aslında üniversite laboratuvarlarında yürütülmesine rağmen, yine de büyük bir kısmı endüstri sermayesi ve finans sermayesi tarafından mali olarak desteklenmektedir.

Osmanlı Türkiye'si para-bilim ve teknoloji dalgasının ilk küresel çaptaki saldırısına dayanamamıştır. Bilim ve teknolojinin ürünü başta Osmanlı Türkiye'sinin tekstil tezgâhlarını pulluk demiri ve yakacak odununa dönüştürürken ticaret ve finans sermayesi de paralel olarak Osmanlı Türkiye'si mülkünün bütün damarlarına sızmıştır.

Türkiye'nin Osmanlı'dan Cumhuriyet'e 200 yıllık bir kalkınma sürecini, ekonomik ve sosyal açıdan derli toplu göstermede bu çalışma mükemmellik iddiasında değildir, ancak farklı bir bakış açısı da sunmaktadır.. Türkiye

Atatürk dönemi hariç, genel olarak 150 yıldır “yüksek faiz-düşük kur” temelinde bir ekonomi politikasına, iç ve dış borç lobbiesinin manipülasyonlarıyla adeta mecbur kılınmıştır.

Osmanlı İmparatorluğunu yıkma götüren Enderun siyasasının kurucu unsur Müslüman Türk’ü merkezden çevreye iten, dışlayan iktisadi ve siyasi politikaları 24 Ocak 1980 neoliberal dönüşümü ile Cumhuriyet Türkiye’sinin de başına tam anlamıyla musallat olmuştur. Türkiye Osmanlı’dan Cumhuriyete aydın yabancılaşması-üst seçkin heteredoksisi ile rüzgârın önündeki bir yaprak gibi her yöne savrulmaktadır.

Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiye’sinde siyasanın-ulemanın-ekonominin dolayısıyla düzenin nasıl yabancılaştığını ve sebeplerini tam olarak anlayamazsak, yeni bir milli çıkışın kapısını bulamayız. Türkiye ve Türk milleti ilk bakışta farklı gibi gözükse, hem laik formatlı hem güya İslami formatlı ama Batı merkezli bir gayri milli dönüşüm süreci içine sokulmuştur. Bu sürecin kökenleri Enderun mektepleriyle, Osmanlı-Türk padişahlarını da kuşatan bir siyaset-ulema işbirliğine dayanan “saray politikalarına” kadar gider. Nitekim günümüzdeki muhafazakâr-liberal işbirliğinin kökenlerini de geçmişte aramak gerekir. Gerçekte muhafazakârlık ve liberalizm birbirine yüz seksen derece zıt iki dünya görüşüdür.

Bir milletin siyasi sistemi ekonomik yapısı ve faaliyetler manzumesi ancak tarihi ile dini inancından ve törelerinden beslenen zihniyet dünyası ile mazisinden getirdiği, tabi olduğu toplumsal, sosyal, iktisadi ve siyasi usullerle gelişir, ortaya çıkar.

Türkiye siyaseten, iktisaden, dinen ve toplumsal olarak “Endülüsleşme süreci”ne girmiştir. Endülüs İslam devleti Tarık Bin Ziyad’ın İspanya sahillerine çıkıp gemileri yakmasıyla 711’de kurulmuş, 1492’de Gırnata (Granada) Bodol Tepesi’nde (Müslümanların ah ettiği tepe) son Gırnata Emiri, Emir Abdullah’ın “Allahuekber, Allahuekber, Allahuekber!” nidalarına, annesinin: Yiğitler gibi vuruşamadınız, şimdi kadınlar gibi ağlıyorsun” çığlığı arasında feci bir akabete sürüklenerek “rekonkista”nın kurbanı olmuştur.

Endülüs’teki rekonkista Osmanlı Türkiye’sinde “Şark meselesi” olarak, muhtevası aynı uygulanmış, iktisadi ve siyasi, toplumsal yapı Batılıların ve gayrimüslimlerin kontrolünde feci bir sürecin sonunda paramparça olmuştur. Ancak Endülüs Müslümanlarının yapamadığını Mustafa Kemal liderliğinde Müslüman Türk milleti başararak Türkiye Cumhuriyeti ile yeniden doğmuştur.

Günümüzde, özellikle 1990’ların başında Sovyet bloğunun çökmesiyle artan bir hızla, Türkiye’ye rekonkista ve Şark meselesinin güncellenmiş modeli Büyük Ortadoğu Projesi dayatılmıştır. Bu projenin iktisadi-dini-siyasi ayağı vardır. Biz bu çalışmada esasen iktisadi ayağı ile alakalı politik iktisat bağlamında tespitler yaptık. Çalışmanın sadece dördüncü kısmına bile bakmak Türkiye’nin karşı karşıya olduğu iktisadi-siyasi riskleri göstermesi bakımından yeterlidir. Bir de bu realiteye Türkiye’yi hemen hemen her kurumu ile kuşatmış “sivil örümceğin ağı” pek çok sivil toplum kuruluşlarını ekleyiniz.

Osmanlı Türkiye'sinde Enderun siyaseti ve bürokrasisinin “etrak bi idrak” ve “raiyyet oğlu raiyyettir” sözleri, yabancılaşmanın klişeleşmiş ifadesidir. Öyle ki, Türkçe konuşmayı bile yadırgayan bu insan tipi, önce Türk-İslam, milli ve dini hiçbir temeli olmayan Fars kültürüne, sonra da Fransız kültürüne yamanmıştır.

İbn Haldun'un tarih tezindeki ayak izlerini dikkatlice sürersek, yabancılaşmada zevk incelmesinin önemli bir dönüm noktası olduğunu hemen fark ederiz.

Osmanlı Türkiye'sindeki çözülmede, gerçekten Osmanlı devletinin 1453-1512 imparatorluk safhası öncesinde, yönetilenlerle yönetenler arasındaki beraberlikle, imparatorluk safhasıyla ortaya çıkan ayrışma dikkate değerdir. İbn Haldun'un tespitine göre, devlet imparatorluk safhasına ulaştığında, bu aynı zamanda yabancılaşmanın da başlangıcı oluyor.

Yabancılaşma süreci ile birlikte yöneticilerin gelirleri üretimden kaynaklanmaz. Üretilmeyen gelirlerin mevcudiyeti, üretim sektörlerinde çalışanların emek ve ürünlerinin gasp edilmesi ile mümkündür. Bu en hafif tabiri ile zulümdür. Tarih gösteriyor ki zulüm asla kalıcı olmaz. Neoliberalizm Cumhuriyet Türkiye'sini bu noktaya sürüklemiştir.

Cumhuriyet Türkiye'sinde yabancılaşma 1946 yılında başlar veya kendini iyice belli eder demek daha doğrudur. Bu süreç 24 Ocak 1980 neoliberalizmi ile 30 yılda hızlı bir mesafe kat eder. Bu süreçte Osmanlı Türkiye'sinin Lale Devri (1718-1730) nüksetmiş, Osmanlı liberalleşmesi (1838-1914) Cumhuriyet liberalleşmesine dönüşmüştür. Ortaya çıkan zihniyet değişmesi, hedonizmin hâkim olduğu bir hayatı yaşayan bürokrasi, devletin ve milletin inançlarına zıt ve ona rakip bir ideoloji arayışına girer. Şerif Mardin'in Din ve İdeoloji'sindeki ifadesiyle Müslüman toplumlarda rakip ideolojiler pek tutmaz. “Bu toplumda yaşayabilecek tek muhalefet, dinin içinde olduğu izlenimini veren sufîliktir.” Burada bahsedilen sufi hareketler, heteredoks eğilimli oluşumlardır. Ki Cumhuriyet Türkiye'sinde bunların pek çoğu “siyasal laisizm”e önderlik eder. Ehli-sünnet itikadına bağlı sufi hareketlerde doğrudan bir yabancılaşmadan ziyade yozlaşma şeklinde bir eğilim görülüyor. Mesela bugün İstanbul'da 8 bin adet şeyhin varlığı, polis-istihbarat raporlarına kadar girmiştir. Bu sayı, bu işin nasıl çığırından çıktığının en açık göstergesidir.

Hâsılı böyle bir ayrışım önce sert bir laik-dindar tartışmasıyla toplumu karpuz gibi ortadan bölmüştür. Bu arada bankalar hortumlanmış, “malı götürme” pervasızca uygulanmıştır.

Artık Türkiye'de “en zıt unsurlar” ekonomik rantı paylaşmak için çok kolay bir araya gelebilmekte, işbirliği yapabilmektedirler. Siyasi ve “senkretizm”in (bağdaştırma) yerini hızla “dini senkretizm” almaktadır. Bu durum ise tipik bir Endülüsleşme'dir. Osmanlı Türkiye'sinin 1838-1914 liberal dönemidir.

Endülüs sarayında yöneticiler, işadamları, aydınlar dinlerarası diyalog, dinlerarası senkretizm ve iktisadi işbirliğinin sarhoşluğu içinde yaşarken, artık cinsi yönden kadının lüzumsuzluğunu dile getirirken, Batı'nın işgaline uğramışlardır.

Günümüz Türkiye'sinde en muhafazakârlarından en liberaline, televizyon kanallarında yayınlanan dizilere bir bakınız... Türkiye Bolu Dağı'ndaki rampalardan freni patlamış otobüs gibi aşağıya doğru hızla iniyor.

Bu çalışmanın birinci bölümünde "Türkiye'de Birinci Liberal Ekonomik Politika Uygulamaları (1838-1914), Serbest Ticaret-Dış Borçlar (1854-1914), Büyüme-Bağımlılık ve İstihdam" başlığı altında Osmanlı Türkiye'si dönemi- ni inceledik, analiz ettik.

İkinci bölümde, "Türk Ekonomisinde İthal İkamesi Politikaları Büyüme ve İstihdam (1923-1979)" başlığı altında cumhuriyetin kuruluş yıllarını, Atatürk dönemini, İnönü, Menderes dönemlerini ayrı ayrı inceledikten sonra 1960-1979 dönemini detaylı olarak analize tabi tuttuk.

Üçüncü bölümün başlığı "24 Ocak 1980 Kararları ve Türkiye'de İkinci Liberal Ekonomi Politikası Dönemi". 1980-2009 dönemini kapsayan 30 yıllık neoliberal ekonomi politikasının sonuçlarını büyüme, işsizlik ve borç stoku, ticaret açığı, cari açık bağlamında inceledik.

Dördüncü bölümde ikinci ve üçüncü bölümün rakamsal sonuçlarını gerek istatistikî gerek grafik analizleri ile mukayese ettik. Net görünen o ki Türkiye'de neoliberal dönemde iç ve dış borç stoku artmış, büyüme seviyesi düşmüş, işsizlik artmıştır. Ayrıca Osmanlı Türkiye'si (1838-1914) dönemi ile Cumhuriyet Türkiye'sinin (1980-2009) serbest piyasa dönemlerini politik iktisat ve milletlerarası ilişkiler açısından mukayese ettik. Açıkça görünen Cumhuriyet Türkiye'sinin 1838-1914 dönemiyle örtüşen ortak yönlerini tespit ettik ve ülkemizin milli bekası açısından iktisadi, siyasi kırılğan bir yapı sergilediği neticesine vardık.

Bağımsız sonuç bölümünde ise kendimize ait tespit ve önerilere genişçe yer verdik.

Yukarıda belirtmiştik. Bu çalışma dört bölüm ve bir de sonuçtan oluşmaktadır. Yerli ve yabancı 800 yüz civarında farklı kaynak, 2170 dipnot ve yaklaşık 700 sayfadan oluşan bir çalışma ile 1838-2009 yılları arasındaki 171 yıllık Türk politik iktisadı. Elbette böyle bir çalışma 400-500 sayfaya da indirilebilirdi. Ancak değerli hocalarımın da ifade ettikleri gibi, zor bir konuyu, özellikle de gelecekte bu alanda master ve doktora çalışması yapacaklara, siyaset yapıcılara veyahut bu konulara meraklı olanların başvurabilecekleri detaylı bir kaynak olsun arzusundayım. Türk politik iktisadı tarihine küçük de olsa bir not düşmek istedim. Bir yıl süre ile her gün bu çalışma ile ilgili mutlaka en az beş saat yazdım. Ümit ederim ki benden sonra benzer hususta çalışan akademisyenler benim eksikliklerimi tamamlayarak daha da ileriye götürürler. Çünkü bilgi güçtür, çünkü dün bugündür. Yarınlarımız için daha çok makale, master

ve doktora çalışmalarına ihtiyaç var. Bilindiği gibi gelişmişlik göstergelerinden biri de üniversitelerdeki bu tür çalışmaların sayısıdır.

Birinci bölüme, 1800'den Birinci Dünya Savaşı'na kadar (1914) olan dönemde ekonomik değişimler ve kapitalizmin birinci küreselleşme evresini (1815-1914) ele alarak başladık. Judeo-Hristiyan teolojik terminolojide Babil (Bağdat) fahişelerin anasıdır. Buradan hareketle kendileri açısından kötü telakki ettikleri başlangıç veya dönemleri "fahişelerin anası" olarak tanımlıyorlar. Osmanlı Türkiye'si için ise fahişelerin anası 16 Ağustos 1838 Baltalimanı Türk-İngiliz Serbest Ticaret Antlaşması'dır. 1838, 1839, 1856 tarihleri veya kısaca Tanzimat'ın iktisadi, siyasi ve hukuki düzenlemelerini değerlendirdik. Sonuçta 1683 İkinci Viyana Bozgunu ve 1699 Karlofça felaketinin esas müsebbibi, padişahları ve sarayı kuşatmış olan Enderun siyasası ve bürokrasisinin hiçbir akıl ve vicdana sığmayacak şekilde, sadece vizyonsuzlukla da izah edilemeyecek bir davranışla, Tanzimat felaketinin kapısını araladıkları kanaatine vardık.

Rahmetli Hocam Haydar Kazgan'ın da ifade ettiği gibi, Galata Bankerleri'nin Osmanlı İmparatorluğu iktisadi-siyasi tarihinde oynadıkları rolü göz ardı ederek veya bir başka söyleyişle Osmanlı Türkiye'sinin iktisadi ve mali tarihini bilmeden, göz ardı ederek yazılacak/yazılan Osmanlı siyasi tarihi Türk çocuklarına masal bile olmaz. Ya hamaset olur ya da yergi.

Hâlbuki Türkiye'nin bugün içinde bulunduğu vahim duruma nasıl geldiğini ve çareleri özellikle Osmanlı iktisat ve maliye tarihinin satır aralarında bulabiliriz. Söz konusu iktisat ve maliye tarihinin üç ana aktörü vardır. Enderun siyasası ve bürokrasisi, Galata Bankerleri, ilmiye/ulema sınıfı. Maalesef Osmanlı İmparatorluğu'nda 1500'lerden itibaren iktisadi-ticari yönetim alanları yabancılaşıyor. Dikkat edilirse bu dönem Anadolu'daki önce Alevi Müslüman Türkmenlerin sonra da Sünni Müslüman Türkmenlerin yaklaşık 150 yıl sürecek "Celali İsyanları"nı merkeze (saray yönetimine-açıkcısı Enderun yönetimine) karşı başlattığı dönemdir. Zira Anadolu'daki Türk Müslüman ahalî aşar ve ağnam vergileriyle inim inim inetilmiş ve Enderun siyasasının gazabını üstüne çekmiştir. İltizam-mültezim sistemi yani vergilerin "ihale" yoluyla özelleştirilmesi Enderun siyasası-bürokrasisi, Galata bankerleri ve bir kısım ulema arasında rant kapısına dönüşmüştür. Sonuçta bu durum çevrenin merkeze olan güvenini sarsmış, insanları devlete karşı ikiyüzlü davranışa mecbur kılmış, kalkınma için Türk Müslüman ahalide sermaye birikimini engellemiştir. Bir başka husus, Anadolu'daki Müslüman Türk ahalinin yerleşik düzene geçmesinin de -çünkü Enderun siyasası ve onun emrindeki bürokrat, kolluk kuvvetlerinden kaçmak zorunda kalmıştır- önünü kesmiştir. Bu durum ise eğitim seferberliğine, okullaşmaya mani olmuştur. Bütün bunları, dün olanların sebep ve sonuçlarını bilmeden bugünümüzü ve yarınımızı doğru kuramayız ve kurtaramayız.

Osmanlı'nın 1838-1914 dönemi, dış borç ve serbest ticaret yoluyla, yani iktisadi metotlarla bir devletin, bir milletin nasıl göstere göstere yok edildiği tarihi bir kesittir. Ya da şöyle diyelim, küresel sermaye elitlerinin Waterloo Savaşı'ndan (1813-1815) itibaren başlattıkları her ekonominin veya her pa-

ranın bir siyaseti vardır politikasının ilk kurbanı Osmanlı Türkiye'si ve bu dönemde can veren altı milyon Müslüman Türk olmuştur.

Çalışmamızı okudukça 1854'te alınan ilk dış borçtan itibaren paranın, “el parasının” nasıl da masum isteklerle siyasallaştığını adım adım göreceksiniz. Elbette hemen aklınıza 2009 sonunda 521 milyar dolar borç stoku olan devletimiz, Cumhuriyet Türkiye'si aklınıza gelecek.

Osmanlı'daki yabancı bankaları gördükçe Cumhuriyet Türkiye'sinde neo-liberalizmin altın tepside yabancılara sunduğu Türk bankalarını içiniz burkularak hatırlayacaksınız.

Yabancı sermayenin “masum isteklerini”, hangi verimsiz ve istihdam sağlamayan sahalara yatırım yaptıklarını, Duyunu Umumiye İdaresi'nin nasıl da bugünün IMF'sine benzediğini göreceksiniz. Reji İdaresi'nin pervasızlığını okudukça bugün daha beterlerinin Cumhuriyet Türkiye'sinin başına musallat edildiğini göreceksiniz ve derin bir ah çekeceksiniz.

Tarih, ders almak isteyenler için müthiş bir laboratuardır. Yeter ki bakmakla yetinmeyelim, görelim. Başta Prof. Dr. Recep Seymen, Prof. Dr. Mustafa E. Erkal ve Prof. Dr. Ömer A. Aksu'nun her safhada desteklediği bu çalışmada pek çok akademisyen dostumdan ve hatta ilk kez tanıştığım hocalardan bile büyük destek gördüm. Ortak gayemiz, Türkiye'nin yarımı için dünümüzü doğru analiz etmek ve ders çıkarmak. Çünkü ABD'li General Harbord'ın İstanbul'u ziyareti esnasında 16 Ekim 1919'da söylediği “geçmişte olduğu gibi gelecekte de ayrıcalık yakalama, mali entrika ve siyasi istismar İstanbul'da teşkilatlanacaktır” sözü paralelinde Türkiye 20. yüzyılın başında olduğu gibi 21. yüzyılın başında da tehdit altındadır.

Birinci bölümde detaylı olarak analiz ettiğimiz (1838-1914) 76 yıllık süreçte yaşanan pekçok iktisadi, siyasi, dini, kültürel hadisenin benzerini Cumhuriyet Türkiye'si 1980-2009 arasındaki 30 yılda yaşadı. Türkiye hızla 1914-19 Mayıs 1919 dönemine benzer iktisadi, siyasi, dini ve etnik gelişmeye önümüzdeki yıllarda sürüklenebilir.

Osmanlı Türkiye'sinin 1838-1914 dönemi, çok açık bir şekilde; kapitülasyon boyunduruğu altında olan, gerek pozitif bilimlerde, gerek İslami bilimlerde çağının gerisinde kalan, ülkesinin kaynaklarını kullanabilecek bilgi ve beceriyi biriktirememiş Enderun siyaseti, bürokrasisi ve ulehasının oluşturduğu yönetimin millî çıkarlardan çok, dar bir kesimin menfaatlerini kolladığı, bu hususta yabancılar ve gayrimüslim azınlıklarla işbirliği yapmaktan çekinmeyen bir kadronun elindeki devletin ulaştığı hazin durumu sergileyen bir ibret dönemidir. Maalesef bu ibret döneminden ders almayanların veya maksatlı olarak almak istemeyenlerin yönetimine hâkim olduğu Cumhuriyet Türkiye'si 1980'den beri atası Osmanlı'ya bodoslama benzeşmektedir.

Ne Anadolu öncesinde, ne de bin yıldır Anadolu'da, üzerinde yaşadığı coğrafyada hiçbir zaman figüranlık yapmamış bir milletin çocuklarıyız. Tarihimizde zaman zaman yaşadığımız sıkıntılar veya geçici buhranlar dahi bizi dünya nizamındaki başrolümüzden alıkoyamamıştır.

Bir milyarlık Batı, son 350 yıldır dört milyarlık Doğu'nun ensesine vurup ekmeğini almaktadır. İngilizler 1500 kişi ile koskoca kıta Hindistan ve Pakistan'ı işgal etmişler ve bugün dahi varlıklarını, kurdukları nizam ile sürdürmektedir. Arap dünyasını biliyoruz. Keza Güneydoğu Asya ülkelerinin pek çoğu 500-1000 kişilik taburlarla Fransız, Hollandalı, Alman, Belçikalı vs. tarafından işgal edilmişlerdir. Ha keza Afrika'nın durumu aynıdır. Batı'nın, ensesine tokadı vurup, ekmeğini ağzından alamadığı tek istisna Türk milletidir. Anadolu'nun Müslüman Türk evladı tarihinin en zor döneminde dahi Gazi Atatürk ve kahraman ordusunun önderliğinde Anadolu coğrafyasını emperyalizme dar etmiştir.

36-42 kuzey paralelleri, 26-45 doğu meridyenleri arasındaki coğrafya dünyanın tahtıdır. Bu tahtta bin yıldır biz oturuyoruz. Bugün, dün olduğu gibi bu taht üzerine iktisadi ve siyasi hesaplar yapıldığını bir kez daha bu akademik çalışmayla görmüş olduk. İktisat siyasettir.

Milletler, devletler coğrafyaları üzerinde vardır. Devletleri mukayese ederken coğrafyaları göz önünde bulundurmak mecburiyetindeyiz. Ülkenin iç politikası, dış politikası ve her şeyden önce milli kültürü ve milli ekonomisi ile milli coğrafyasının hinterlandı birlikte incelenerek anlaşılabilir.

Bu çalışmanın birinci bölümünden sonuncu bölümüne kadar okurken elinizin altında dünya siyasi ve fiziki atlası bulundurunuz. Göreceksiniz ki diğer devletlerin ve coğrafyaların hiç biri Türkiye Cumhuriyeti'nin üstünde oturduğu dünya tahtı Anadolu değildir. Hatta mukayese bile edemezsiniz. Bu durumda gerek Judeo-Hristiyan dünyasının teolojik değerlerini kontrol ettiğinizi, gerek üç kıtanın giriş ve çıkışlarına hükmettiğinizi, gerekse 300 milyonluk Türk dünyasına ve bir buçuk milyarlık İslam dünyasına liderlik ettiğinizi –istemerseniz de– bilmek, ona göre iktisat ve siyaset oyunu geliştirmek mecburiyetindedir. Tarih ve coğrafya bizi buna mecbur kılıyor.

Coğrafyalar, ekonomi ve siyasetle kontrol edilir. Bu ise, insan demektir. İnsanın, devletin yönetim kadroları ne kadar milli formatlı ise oyunu o kadar iyi ve uzun vadeli kurgularsınız. Birinci kısımda, bu hususlarda dünyanın verilerini ve analizini bulacaksınız.

İkinci kısım, Cumhuriyet Türkiye'sinin 1923-1979 dönemini ele alıyor. Politik iktisat ölçülerinde borç-büyüme-istihdamın yanında sanayileşme, nüfus gelişmelerini ele aldık.

Elbette bu bölümde cumhuriyetimizin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın "İktisat kafası"na ve politikalarına özel bir önem verdik. İstiklal Harbi'ndeki Türk ekonomisinden İzmir İktisat Kongresi'ne; Atatürk'ün Lozan görüşmelerinde Batılıların sürdürmek istediği Tanzimat imtiyazlarına karşı yeniden savaş bile göze alarak destansı direnişine şahitlik ettik.

Atatürk'ün bankacılık, para ve maliye politikasına, eğitime verdiği öneme ve siyasi tam bağımsızlıkla eşit tuttuğu, hatta daha çok önem verdiği iktisadi tam bağımsızlığa, sanayileşme mecburiyetine detaylı bir şekilde baktık. Gö-

rünen o ki, günümüzde Türkiye'nin iktisadi ve siyasi kürtuluşu için Atatürk'ün "üçüncü yol"una dönmek mecburiyeti gelmiş, geçiyor bile.

İnönü, Menderes ve 1960-1979 dönemlerindeki ithal ikameci iktisat politikalarını ve sonuçlarını analiz ettik ve gördük ki; ekonomik kalkınmanın tek yumurta ikizi diyebileceğimiz iki ana hedefi mevcut. Birincisi, iktisadi kalkınma ve büyümeyi hızlandırmak, ikincisi fukaralığı azaltmaktır. Bunun için de GSMH yıllık artışı, makul kabul edilebilecek bir dönemin sonunda, sürdürülebilir bir şekilde ekonomiyi azgelişmişlik sürecinden gelişmişlik sürecine dönüştürecek. Fakirliğin azaltılması ise her geçen yıl daha fazla insanımıza iş ve aş tedarik ederek fukara insan sayısını azaltacak, minimize edeceksiniz. Bütün bunları, yani tek yumurta ikizinin hedeflerini başarırken, gelirin bölgesel ve sosyal kesimler arasında dağılımını da çeşitli iktisat politikalarıyla düzenleyeceksiniz.

Türkiye'de 1924-1979 yılları arasında GSMH ortalama olarak senede % 5.2 oranında artmıştır.

Gelişmiş olan ülkelerin 19. yüzyılın ortalarından başlayarak yüz yıl kadar devam etmiş bulunan sanayileşme evresinde kişi başına ortalama GSMH artışı % 2 civarında gerçekleşmiştir. En hızlı büyümeyi gerçekleştiren Japonya'da bu oran % 2.5 dolayında gerçekleşmiştir.

Cumhuriyetle beraber, 1924-1979 dönemindeki fert başına ortalama yıllık GSMH büyümesi de % 3.8'dir. 1924 yılında nüfusu 13 milyon olan Türkiye, 1979'da 43.5 milyona ulaşmıştır. Bu dönemde Türkiye'nin sanayi ve tarımda sağladığı artış nüfus büyümesinden daha fazladır.

1923'te cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte fakirlik (absolute poverty), Türk milletinin gerek geleneklerinden, gerek İslam inancından kaynaklanan değerler manzumesi ve Atatürk'ün isabetli olarak benimsediği iktisadi devletçilik politikasının 1979 yılının sonuna kadar uygulanması ile Çin, Hindistan, Pakistan, Endonezya, pekçok Güney Amerika ülkesi, Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde olduğu gibi "mutlak fakirliğe" –istisnai haller dışında– dönüşmemiştir. Ancak aynı şeyi 24 Ocak 1980'den sonrası için söylemek zordur. Dünya Bankası'nın 2007 raporuna göre Türkiye'nin nüfusunun % 26'sı açlık sınırındadır.

Türkiye, iktisadi büyüme ve fukaralığı azaltma hedefinde, devleti kurma yılları ile İkinci Dünya Harbi yılları hariç, hürriyetçi parlamenter sistem içinde ve 1968-1980 döneminin sert siyasi ve sendikal mücadeleler ile terör saldırılarının sebep olduğu toplumsal kargaşa içinde çok önemli başarılar elde etmiştir. Ayrıca Cumhuriyet Türkiye'si 1699 Karlofça'dan itibaren İstiklal Harbi dışında ilk kez 1974'te, Kıbrıs'a Türk ordusunu çıkarma siyasi ve askeri başarısını göstermiştir. 1960 İhtilali ve 12 Mart 1971 askeri müdahalesi de bu dönemin önemli olaylarındandır.

Cumhuriyetin kuruluş yıllarından 1979 sonuna, 57 yılda Türkiye ekonomik ve sosyal bakımdan pek çok gelişme ve değişme göstermiştir. Bugün her sahada eğitimli ve genç bir nüfusa sahipsek, bunun temelleri 1923-1979 dö-

neminde atılmış ve geliştirilmiştir. Cumhuriyet kurulduğu yıllarda, Türkiye’de okuma-yazma bilen oranı % 7.5, kadınlarda ise % 4’tür. Günümüzde ise bu oran % 90’lardadır. Öğretmenlerimizin % 55’i Türk kadınlarından oluşmaktadır.

Cumhuriyet Türkiye’si 1979 sonunda oldukça büyük bir sanayiye, hızla artan nüfusunu büyük oranda besleyen, sanayisine hammadde ve yarı mamul sağlayan, modern bir tarıma, ortalamanın üzerinde bir ulaştırma ve haberleşme sistemine sahiptir.

Türkiye bu dönemde 1929 Küresel Buhranı’nı yaşamış, 1946, 1954-1958, 1968-1970 ve 1974’ten itibaren de inişli çıkışlı ekonomik krizler yaşamasına rağmen hepsinin üstesinden gelerek ve 1979 sonuna gelindiğinde 13.4 milyar dolar toplam borç stoku ile 76.6 milyar dolar GSMH ve ortalama yıllık % 5.2 büyüme oranını yakalamıştır.

Bu dönemde en yüksek büyüme 1929-1939 arasındaki Atatürk döneminde olup % 6.6’dır. Büyümenin sıfır olduğu dönem ise 1940-1948 arasındır.

1946’dan itibaren Türk ekonomisinin yaşadığı sıkıntıların belli başlıları şunlardır: a) Dış ödemeler darboğazı b) Enerji darboğazı c) Enflasyon.

Üçüncü bölümde, küreselleşme olgusu ve Türk ekonomisinde 24 Ocak 1980 neoliberal dönüşümünü değerlendirdik.

Kapitalizmin doğuşundan beri, hedefi, ulus-devletlerin sınıflarından bağımsız küresel bir sistem kurmaktır.

Küreselleşme de, milli ekonomilerin dünya piyasalarıyla eklemlenmesi ve bütün ekonomik karar süreçlerinin giderek dünya kapitalizminin sermaye birikimine yönelik dinamikleriyle belirlenmesidir.

Kapitalizmin bugüne kadar iki ana küreselleşme hamlesi olmuştur. 1815-1914 dönemini kapsayan birinci küreselleşme hamlesi, sanayi sermayesi öncelikli ve ağırlıklıdır. İkinci küreselleşme dalgası ise 1970-2008 yılları arasını kapsamakta olup finans sermayesi öncelikli ve ağırlıklıdır. Belki de bu dönem için “paraizm” demek daha doğru olabilir.

Ancak her iki küreselleşmenin temel karakteristiği milletlerarası sermaye hareketlerinin artan akışkanlığıdır.

Birinci küreselleşme hareketi reel bir mal ile –altın standardında- düzenlenirken, 1970’lerde başlayan ikinci küreselleşme evresi fiat kağıt paraların nominal değişim hareketlerine dayalıdır. Böylelikle, ikinci küreselleşme spekülasyon nitelikli kazanç manipülasyonlarını özendirilmekte, finansal sermayenin akışkanlığını, reel üretim dünyasından kopartarak, “paraizm”e kapıyı sonuna kadar aralamaktadır.

İkinci Dünya Savaşı’nın ardından oluşturulan Bretton-Woods sistemi, sabit kurlar ile spekülasyon sermaye hareketlerine karşı milli kontrol imkanlarını kullanarak bu tür spekülasyon kazanç süreçlerine imkan vermemekteydi. Milli paraların değişim hadlerindeki belirsizlik ve bunun meydana getirdiği

spekülatif imkanlar küresel sermayeyi adeta çekirge sürüsüne dönüştürmüş durumda.

Bir diğer husus, milli döviz piyasaları ile sermaye piyasaları sıcak para denilen spekülatif saldırılara açık hale getirilerek risk alanı genişletilmiştir. Bunun dayanağı 1978 Washington Mutabakatı'dır. Türkiye 1989'da çıkardığı 32 sayılı KHK ile sermaye piyasasını tamamen serbest hale getirmiştir. Böylelikle, milli merkez bankaları giderek daha yüksek miktarlarda döviz rezervi tutmaya zorlanmakta, bu da reel, fiziksel yatırımlara kanalize edilebilecek kaynakları daraltmakta, atıl hale getirmektedir.

Nitekim IMF ve UNCTAD kaynaklı verilere göre, günümüzde Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler yüksek reel faizler pahasına sağladıkları sermaye girişlerinin yaklaşık üçte birini Merkez Bankası rezerv birikimine ayırmaktadır.

2009 yılının ortalarında 400 milyar dolar GSMH büyüklüğü olan Türkiye, Merkez Bankası'nda 80 milyar dolar civarında rezerv tutarken, 14 trilyon dolar GSMH büyüklüğüne sahip ABD, Merkez Bankası'nda sadece 135 milyar dolar rezerv tutmaktadır.

Türk ekonomisinin küresel pazarlara açılması 1980-1983 neoliberal dönüşümü ile başlamış, 1989-1990'da tamamlanmıştır. Türk ekonomisi 1990'lı yıllarda tamamıyla dışa açık bir ekonomi durumuna gelmiştir.

Bu süreçte milli ekonominin birikim ve bölüşüm sistemi yeniden düzenlenmiştir. Artık giderek devletin düzenleyici olarak rol aldığı, daha dolaylı bir transfer ve kaynak aktarımı mekanizması modeli vardır.

Türk ekonomisinde 1980'de başlayan neoliberal dönüşümle birlikte şu olgular ortaya çıkmıştır: a) Milli gelirin bölüşümünde rantiyeye yönelik transfer artışlarında büyüme

b) Devletin değişen rolü ve bunun sebep olduğu kamu kesimi finansman açıkları

c) Sermaye piyasasının serbestleşmesine bağlı olarak dış kaynaklı kısa vadeli sermaye girişlerine bağlı spekülatif finansman ve borç stoğunda artış, düşük büyüme seviyesi, artan işsizlik.

Sonuç olarak, 1980-2010 döneminde makro istikrarsızlık ve kriz süreci.

1978 Washington Mutabakatı'nın bir sonucu olarak, 20. yüzyılın sonlarında Türk ekonomisi bütünüyle tek yanlı olarak küresel sermayenin insafına bağlanmıştır. 2002'den itibaren başlayan hızlı özelleştirme ve yabancılara satış ile de Cumhuriyet Türkiye'si Osmanlı Türkiye'sinin 1838-1914 tüneline tam olarak girmiştir.

Nihai hedef, Türkiye'nin parçalanması ve Türklerin Anadolu'dan atılmasıdır.

Dördüncü bölümde bu yöndeki iktisadi verileri ve sebep-sonuç ilişkilerini mukayeseli ve objektif olarak ortaya koyduk.

Sonuç ve değerlendirmeyi ise, 1838-2009 döneminde Türk ekonomisini, “her ekonominin bir siyaseti, her siyasetin bir ekonomisi vardır” temelinde ele alıp analiz ettik. Sonuçta bir kez daha tekrar edelim. Türkiye iktisadi ve siyasi kırılğan bir zeminde her türlü tehdide açık durumda.

Türkiye 1946’dan beri, içinde bulunduğumuz 2010 yılı da dâhil IMF ile sürgit bir ilişkiler manzumesi içinde olmuştur.

IMF (Milletlerarası Para Fonu) II. Dünya Savaşı sonunda oluşturulan sabit döviz kuru standartlarını korumak gayesiyle 1944 yılında kuruldu.

Altın standardının 1971 yılında terk edilmesinden sonra IMF ekonomik açıdan zor durumda olan ülkelere kredi sağlamak gibi yeni bir temel görev üstlenmiştir.

IMF “itfaiye çavuşu” rolünü oynamaktadır. Eğer ödemeler dengesinde sıkıntılar yaşayan bir ülke iseniz, IMF ile bir anlaşma yapmadan dünya üzerindeki sermayedarlardan yani küresel finans elitlerinin kontrolünde olan finans kuruluşları ve bankalardan bir kuruluş borç para alamazsınız. Dünya Bankası ve özel bankalar buna dâhildir. Niyet mektubu (letter of intent) IMF’nin en büyük silahıdır.

IMF ile ilk yapılacak şey onların “yapısal uyum reçetesi” için “istikrar tedbirleri”ne evet demenizdir. Her ülke için reçete standarttır. Bir nevi karın ağrısına da, kalp rahatsızlığına da aynı reçete yazılıyor.

Yapısal uyum ve istikrar reçetesi neoliberalizmin makro iktisat politikalarına dayanan geniş kapsamlı “piyasa veya özel teşebbüs” düzenlemeleridir. Kısaca, ülkenizin bütün sektörlerini hiçbir denklik ölçüsüne vurmadan çok uluslu şirketlere, mali piyasaları çok uluslu küresel finans kurumlarına ve yer altı kaynaklarını “dünya piyasalarına” açacaksınız.

Milli ekonominizi küresel ekonominin emrine vereceksiniz. Kamu işletmelerini özelleştireceksiniz. Her türlü sübvansiyonları kaldıracaksınız. Faiz oranlarını ve vergileri artıracaksınız. Daha az eğitim, daha az sağlık yardımı ve yatırımları demektir bütün bunlar.

İstikrar ve yapısal uyum reçeteleri sistemin mantığı gereği çoğulcu ve katılımcı politikalara uygun değildir. Ülke nüfusunun büyük çoğunluğuna değil, seçkinlere dayanır. Çok katı mali, ekonomik ve hukuki tedbirler alınmasını mecbur kılar. Bu katı uygulamalar orta-alt ve orta tabakayı ekonomik olarak zayıflatır. Mahalli seçkinler ve liderler ile milletlerarası finans kurumlarının menfaat ve arzularına paralel politikalar uygulanır. Tıpkı Türkiye’nin 24 Ocak 1980’den beri “tam yol ileri” uyguladığı gibi.

IMF esas olarak, IMF üyesi olan devletlerin temsilcilerinin oluşturduğu bir yürütme kurulu tarafından yönetilmektedir. IMF’ye 183 ülke üyedir. Her devlet parası kadar konuşur. IMF’nin kendine has bir demokrasi uygulaması mevcut olup, bir Amerikan doları eşit=bir oydur.

ABD tek başına oyların % 17'sine sahiptir. Buna ilave olarak Amerikan dolarının milletlerarası para rezervi olarak kullanılması ABD'nin IMF içindeki ağırlığını artırır.

IMF başkanları/genel müdürlüğü yazılı olmayan bir kurala göre Avrupa ülkelerine ve genel müdür yardımcılığı da ABD'ye ayrılmış "rezerve" postlardır. Genel olarak da Yahudi kökenli olanlar bu iki posta oturabilir. Aynı durum Dünya Bankası için de geçerlidir.

IMF ve WB çoğunlukla sadece Kuzey Amerika üniversitelerinden eleman devşirir. ABD'nin seçkin üniversitelerinden alınmış bir MBA ve PhD unvanı çok makbuldür. Hangi devletin vatandaşı olduğunuz üst pozisyonlar hariç pek önemli değildir. Bu "treasury boys/hazineci çocuklar" Amerikan halkı da dâhil insanlara tepeden bakarlar. Hepsi askeri disiplin içinde hareket ederler.

IMF, ABD'nin başkenti Washington D.C'dedir. Amerika'nın en çok fakir zenci barındıran şehirlerinden biri burasıdır. Kaderin bir cilvesi midir? Dünyanın sefaleti, Beyaz Saray, IMF ve WB'nin merdivenlerinin iki adım ötesinden başlıyor.

ABD, IMF'nin bütün ana kararlarını veto edebilir. Fiiliyatta ise, ABD Hazine Bakanlığı IMF üzerinde sıkı bir kontrol politikası uygular. New York Times şöyle yazmıştı: "IMF, ABD'nin vekilidir." Amerikan Hazine Bakanlığı ise FED'in kontrolü altında olup, FED ise Wall Street merkezli küresel finans elitlerinin / bankerlerinin kontrolü altındadır. IMF kendini tanımlarken "apolitik" sözünü kullanır. Hâlbuki fiiliyatta doğrudan doğruya ABD dış politikasına bağlı uygulamalar yapar. Judeo-Hıristiyan dünyanın önde gelenleri IMF ve diğer milletlerarası ekonomik kuruluşlar aracılığıyla kendi ekonomik çıkarlarını yürütür. Diğer ülkelere kendine uygun politikaları kabul ettirir. IMF'nin Amerikalı yönetim kurulu üyesi oyunu kendi arzusuna göre değil, ABD Hazine Bakanının vereceği talimat doğrultusunda kullanır.

ABD üniversitelerindeki iktisat-işletme lisansüstü programlarda bir yandan IMF ve WB'nin fakir ve gelişmekte olan ülkelere yardım ettiğinden bahsedilirken, bir yandan da ABD'nin terörle mücadele savaşında askeri teçhizatın önemli bir bölümünü IMF ve WB oluşturur değerlendirmesi yapılır.

Peki, IMF ne kadar şeffaftır? Küresel unsurlarca sürekli, devlet yönetiminde her şeyin şeffaf olması yüksek perdeden seslendirilir. Ancak IMF, uygulamalarını ilgili ülkelere yürütürken son derece ketum davranır. Gerçekçe de ilgili ülkenin egemenliğine saygıdır. Bu husus en çok tenkit aldığı zafiyetlerinden birisidir. IMF programının hassas, toplumun geniş kesimlerini ilgilendiren hususiyetleri mutlaka gizli tutulur. IMF'de alınan kararlar için pek oylama yapılamaz. Kararların hemen hemen tamamı "konsensüs"e dayanır. Yapısal uyum ve istikrar reçeteleri ile Türkiye ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomi-politiği çok uluslu şirketler için uygun hale getirilir.

Gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerini "ihracat" malları üretimine yönlendirmek esas politikalardan biridir. Böylelikle çok uluslu şirketler tarafın-

dan satın alınacak tarzda “ara mallar” “ucuz işçilik” ve “ucuz hammadde” operasyonlarına zemin hazırlanır.

Kamu işletmeleri çok uluslu şirketlere kelepir fiyatına satılarak “özelleştirilir”. Yöntem dünyanın her yeri için aynıdır. IMF, kârlı bir devlet hizmet (sigorta, ulaşım... vb) şirketinin ya da sanayi teşebbüsünün özellikle ABD ve Avrupa kökenli çok uluslu şirketlere satılmasını dayatır ve milli hükümetler buna boyun eğer. Kârlı olmayan devlet iktisadi işletmeleri ise ilgili devletin maliye bakanlığının omzuna yük olmayı devam ettirir. Brezilya, Meksika ve Arjantin bunun en acı uygulama sahası olmuşlardır. Maalesef, özellikle 2002’den sonra Türkiye de aynı akıbete uğramıştır.

Yabancı belli başlı döviz paralara, tabi ki öncelikle ABD dolarına karşı milli paranın değeri sert bir şekilde düşen ülkelere IMF, adına istikrar programı denen acı reçetesiyle birlikte IMF kredisi ve yüksek faiz oranlı küresel sermaye kredileri girer. Sonra mı? Amerikalıların çok güzel bir sözü vardır: “Eğer, eğer, eğer... eğer büyükanneimin tekerlekleri olsaydı otobüs olurdu.”

1999 yılına kadar IMF’nin aşırı borçlu ülkelere yardım sağlama programı “Enhanced Structural Adjustment Facility / Güçlendirilmiş Yapısal Uyum Kolaylığı” (ESAF) olarak adlandırılıyordu.

Uygulamaların maksada hizmet etmediği görülünce 1999 yılında “Poverty Reduction and Growth Facility / Fakirliği Azaltma ve Büyüme Kolaylığı” (PRGF) adıyla yeni bir uygulama devreye sokuldu. Bu program WB’nin aşırı borçlu fakir ülkelerin borçlarını azaltma inisiyatifi (HIPC) ile birlikte yürütülüyor. Yukarıdaki programlardan faydalanmanın bedeli borç yardımı almadan önce asgari 3 yıl ki, eskiden altı yıldır, IMF ve WB’nin bu kuruluşları altında yapısal uyum programı uygulamaktır.

IMF’nin yapısal uyum reçetelerine dayalı programları, gelişmekte olan ülkelere, devletin faaliyet alanının küçültülmesi ve ekonomilerin küresel ekonomilerle bütünleşmesinde başarılı olmuştur. Bu programlara katılan çoğu ülke orta vadeli uygulamalarda bile hiç ekonomik büyüme sağlayamamıştır. ESAF destekli IMF programlarına tabi tutulan ülkelerin büyüme oranlarının düştüğü ve dış borçlarının anormal derecede arttığı görülmektedir. Hâlbuki ESAF’ın esas gayesi dış borçların azaltılması değil miydi?

IMF’nin bu programları en çok uyguladığı bölgeler Latin Amerika, Afrika ve elbette Türkiye’dir. Latin Amerika’da kişi başına milli gelir artmadı. Afrika’da ise 1980-1987 arasında % 21’den fazla düşüş gösterdiği pek çok kaynakta zikrediliyor. İhracat teşvikleri ise kırsal bölgelerde tahripkâr neticeler doğurdu. Küçük çiftçiler arazilerini terk ederek büyük şehirlerin banliyölerinde gecekondlu katmanlarının işsizleri arasına katıldılar. Gelir ve servet eşitsizliklerinin anormal boyutta artması IMF politikalarına bağlanmaktadır. Bu hususu, Dünya Bankası başkanlarından James Walfensohn bile dile getirmek mecburiyetinde kalmıştır. Türkiye, 24 Ocak 1980’den bugüne yukarıda özetlediğimiz bütün olumsuzlukları yaşamıştır.

IMF politikalarının uygulandığı ülkelere doğru yüksek ve hızlı kâr peşinde koşan küresel sermayenin kısa vadede çekirge sürüsü gibi hücum ettiği görülüyor. Milli ekonomiyi kısa sürede baştan çıkaran yabancı sıcak paralar çok çabuk geldikleri ülkelere geri dönerler. Her türlü spekülasyona başvururlar. Borsa, döviz, gayrimenkul spekülasyonları ya da gözlerine kestirdikleri bir şirketi talan etmek.

Türkiye'nin IMF ile macerası 1946 yılında başladı ve 11 Temmuz 1947'de resmen IMF'nin "ortaklarından" biri oluverdik.

Tarihin mirası, Büyük Ortadoğu Projesi ve bölgesel gelişmeler Türkiye'nin üzerine üzerine geliyor. 10 Kasım 1938'den sonra –maalesef- nasıl evvelki gün bakıp bugünü göremedilerse, bu günden bakarak da yarını, ertesi günü gören kurum ve kuruluşlar ile "oyun kurucu" siyasetçi aktör sıkıntısı Türkiye'nin boğazını sıkıyor.

Türk milleti, devlet bürokrasisinin başındaki çoğunluk, her bakımdan kafa karışıklığı içinde. Cumhuriyet Türkiye'sinin semalarında endişe yüklü kara bulutlar giderek yoğunlaşıyor. Bunları dağıtacak ne bir irade ne bir inisiyatif şimdilik ufukta gözükmüyor. İçinde bulunduğumuz coğrafyadaki hadiseler ve Türkiye'nin kendi içindeki gidişatı kaosu ve tükenişi dayatıyor.

Türkiye 1938'den beri siyaseten ve kültürel olarak ABD ve Avrupa'nın kapikulu haline getirilmiş iken, 1946'dan itibaren plansız, projesiz, öngörüsüz, analızsız ve hâsılı basiretsiz bir şekilde ekonomisini önce IMF iskelesine bağlamış, 1980 neoliberal dönüşümüyle birlikte bilahare iskeleyi 1995 Gümrük Birliği garabeti ile ikileştirmiştir. Siyaseten ABD iskelesinde, ekonomik olarak da IMF (gerçekte ABD ve İsrail) ve AB iskelesinde yalpalayan bir Türkiye.

Dünya ve içinde bulunduğumuz coğrafya önümüzdeki yıllarda "zayıf ihtimaller üzerinden küresel şoklar"a gebe görünüyor. 14 Eylül 2008'de Wall Street'te "patlayan" mali krize yönelik tedbirlerin hemen hemen tamamı çözüme yönelik olmayıp –ısrarla belirtiyorum- daha büyük bir ekonomik krize hazırlıktır. Din algısının manipülasyonlarla yanlış bir mecraya doğru şuurlu bir şekilde yönlendirildiği anlaşıyor. Bir taraftan Kabala temelli "senkretik" bir İslam ve Hristiyanlık oluşturulmaya çalışılırken, diğer taraftan "New Age" (Yeniçağ) tarikatları ile insanların bütün kutsallarının altı oyuluyor. Esas hedef, "Roma İmparatorluğu" ve nihayetinde "Mesih'in Tanrı İmparatorluğu"nda işleri kolaylaştırmak gayesiyle "Atina modeli devletçikler" için etnik ırkçılık ve mezhepçilik, cemaatçilik kışkırtılıyor. Tanrı adına konuştuğunu iddia eden küresel sermaye elitlerinin bir elinde kodlanmış bir dolarlık ABD banknotu, diğer elinin parmaklarının ucunda da "Armagedon" için nükleer silahların düğmeleri var. Tanrı adına konuştuğunu iddia edenlerle pazarlık edemezsiniz; para, din ve etnisite en kolay savaş çıkarma yöntemlerinin "üç silahşörüdür."

Türkiye bütün bu "ahval ve şerait" içinde devasa bir borç yükü, devasa bir işsizlik ve ekonomik büyümesi 24 Ocak 1980'den beri giderek düşmüş bir şekilde bütün fırtınalara, dev dalgalara açık bir şekilde yalpalayıp duruyor. Mutlaka patlayacak fırtınalardan birinin gemiyi nereye savuracağı büyük bir

soru işareti. Bu sorunun cevabında Türk milletinin geleceği gizlidir. Hâlbuki Türkiye dışarıdan bakıldığında büyük bir ülke. Türk milleti yaşadığı sancılı kültürel, iktisadi ve siyasi değişime rağmen hala ihtirasını ve enerjisini muhafaza ediyor. Edecek de. Ancak basiret ve vizyon (uzak görüşlülük) sahibi bir “Mustafa Kemal’in” işaretine ihtiyacı var.

Yeni Dünya Düzeni kurma iddiasındaki küresel finans/sermaye seçkinleri “zayıf ihtimaller üzerinden küresel şoklar” ile insanlığa yeni nizam verme projesini yürütüyorlar. Mesela, 11 Eylül 2001 saldırılarının biçimi “zayıf ihtimal”, meydana getirdiği etki “küresel şok” niteliğindedir.

Türkiye Judeo-Hristiyan dünyasının Kabala-Evanjelizm formatlı iktisadi, siyasi ve dini projelerinin ana hedefindeki ülkedir. Bu hususu Batı kaynaklarında yer alan on binlerce makalede, kitaplarda ve internet sitelerinde görmek mümkündür.

Türkiye 1980’den beri uygulanan neoliberal politikalarla ekonomik olarak az gelişmişlik sürecinden kurtulamamış ve üstelik “istihap haddi”ni aşan bir iç ve dış borç yükü altına girmiştir. Ülkemiz sadece ekonomik olarak değil, siyasi, dini, etnik zeminde de hızla kırılğan bir yapıya doğru sürükleniyor. Bu durum Judeo-Hristiyan dünyasının Türkiye’ye yönelik ve konjoktüre bağlı olarak ani, beklenmedik, “zayıf ihtimal” bağlamında bir “fait accompli” (oldubitti) ile harekete geçmesine sebep olabilir.

Türkiye’nin etrafı nükleer, biyolojik ve kimyasal silah deposu haline gelmişken, NATO içinde Türkiye ölçeğindeki askeri güce sahip olan her devlet açık ve gizli nükleer güç sahibi iken, İsrail’in elinde 500 nükleer başlıklı füze varken... Türkiye, “40 yıldır bir nükleer santral yapalım mı”yı tartışıyor.

Türkiye ekonomide olduğu kadar siyasette, eğitimde, teknoloji geliştirmede de tam bir vizyon körlüğü yaşıyor.

Neoliberal dönüşüm Türkiye’de çoğunluk, kurucu unsur Türk Müslüman ahaliyi demokrasi nosyonunda ve servet sahibi olmada dışlarken, bütün azınlık düşüncelerine odaklanmış gözüküyor. Bir nevi Osmanlı Türkiye’sindeki Enderun siyasası ile karşı karşıyayız. Şayet, IMF’nin 2009 yılında zaman zaman dile getirdiği “gelir idaresini özelleştirin” isteğini de yerine getirirsek, iltizam-mültezim sistemi ile de Osmanlı Türkiye’sine daha çok benzeyen bir Cumhuriyet Türkiye’si ortaya çıkacak.

Netice olarak bu çalışmada mümkün olduğu kadar iktisadi teorik zeminde bilinçli bir şekilde uzak durulmuştur. Politik iktisat bağlamında 1838-2009 döneminin resmi çekilmiş, sebep-sonuç ilişkisi yer yer mukayeseli olarak analiz edilmiştir. Analizin ana omurgası borç-büyüme-işsizlik şeklinde kurgulanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE BİRİNCİ LİBERAL EKONOMİ POLİTİKA UYGULAMALARI (1838-1914)

SERBEST TİCARET - DIŞ BORÇLAR

(1854-1914)

BÜYÜME-BAĞIMLILIK VE İSTİHDAM

1. LİBERAL EKONOMİ VE OSMANLI TÜRKİYE'Sİ

1.1. 1800'den Birinci Dünya Savaşı'na Kadar (1914) Olan Dönemde Ekonomik Değişmeler ve Kapitalizmin Birinci Küreselleşme Evresi 1815-1914

1800'lü yılların başına gelindiğinde İspanya ekonomik düşüşe, İtalya ise ekonomik gerileme sürecine girmişti. Buna karşılık İngiltere ve Kuzey Hollanda ekonomik yükseliş trendindeydi.

1800-1914 dönemindeki ekonomik değişmelere etki eden başlıca unsurlar:

1. Nüfus ve sosyal yapıdaki değişim.
2. Taşımacılık ve haberleşmedeki gelişmeler.
3. Ziraat alanındaki gelişmeler.
4. Bilimde ve sanayide devrim
5. Milletlerarası ticaretin serbestleşmesi ve dünya ekonomisine etkisi.

6. Ulus devletler, ekonomik milliyetçilik Waterloo Savaşı ve 1815-1914 kapitalizmin birinci küreselleşme evresi.

Değişim süreci dinamik bir oluşumdur. Bütün içinde değişime uğrayan her unsurun/parçanın meydana getirdiği etkinin toplumun bütününe her zaman ağır ağır ve azar azar da olsa yeniden şekillendirdiğini ve belli bir zaman dilimi sonunda toplum yapısının bütününe dönüşüme uğradığını, yeniden formatlandığını fark ederiz.

Sosyal bilimlerin konusu olan hususlardaki değişim sürecini ilk anda bütün olarak görmek ve takip etmek bir hayli zordur. Bir başka deyişle, ormana bakarak tek tek ağaçların özelliklerini gözden kaçırmak çok mümkündür.

Sağlıklı analizler yapabilmek için gelişmelerin bütünlüğü içinde yer alan alt-süreçlerin hangi unsurların etkisi sonunda ve nasıl değişip dönüştüğünün "özel tarihini" dikkatlice takip etmek gerekiyor.

Ama takip ve analiz süreci içinde şu iki hususu göz önünde bulundurmak gerekir:

a- Mercek altına alınan alt süreçlerin gerçekte canlı ve daha büyük bir kütlenin içinde yer aldığını

b- Analiz edilen alt süreçlerin içinde canlılığını koruduğu ana yapı ile her an etkileşim halinde olduğunu gözden kaçırmamamız gerekir.

İşte bu sebeplerle toplumsal yapı içinde bu yapıya etki eden alt süreçlerin tekil olarak nasıl doku değişikliğine uğradıklarını, söz konusu “değişimin soy ağacını çıkararak” analiz etmek gerekiyor.

1.1.1. Nüfus ve Sosyal Yapıdaki Değişim

Sanayi devrimi özellikle Batı Avrupa’da tarihler 19. yüzyılın başını gösterdiğinde çoktan yeni bir hayat tarzı olarak kesin zaferini ilan etmişti.

Bilindiği gibi sanayi toplumu, İngiltere’de 1770 sonrası gerçekleştirilen teknolojik-ekonomik devrimler; Fransa’da başlayan ve 1789’da gerçekleşen politik devrimin ortak sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu ülkeleri zamanla diğer Batı Avrupa ülkeleri ve ABD izlemiştir. Mesela Almanya’nın sanayileşme süreci, İngiltere’yi takriben 75 yıllık bir gecikme ile izlemiş; fakat daha hızlı biçimde gerçekleşmiştir. Japonya ise 100 yıldan fazla bir gecikme ile bu sürece katılmıştır.¹

Sanayi devriminin sebep olduğu en önemli değişimlerden biri de hızlı nüfus artışıdır. Avrupa nüfusu 1650-1750’ler arasındaki tahmini yüz yıllık durgunluktan sonra 1800’de 200 milyona ulaştı. Bu rakam 900 milyonluk dünya nüfusunun yaklaşık beşte biri anlamına geliyordu.

1900’de Avrupa nüfusu yüzde yüz artışla 400 milyona, dünya nüfusu da 1.6 milyara ulaşmıştı.

Avrupa ve dünya için böylesine bir nüfus artışı daha önceki devirlerde görülmemiştir.

Dünya nüfusu tarımın icadından 1800’lere kadar kısa dönemli dalgalanmalar hariç her bin yılda ikiye katlanmış. Hâlbuki 19. yüzyılda Avrupa nüfusu yüz yıldan daha az bir sürede ikiye katlanmış. Günümüzdeki tabii artış oranları ile dünya nüfusu artık 30-40 yılda ikiye katlanabilir durumdadır.

İngiltere ve Almanya 19. yüzyılda Avrupa’nın en gelişmiş sanayi ülkeleriydi ve yıllık nüfus artış oranları yüzde 1 idi. Buna mukabil Avrupa’nın en az sanayileşmiş ülkelerinden biri olan Rusya’da yıllık nüfus artış oranı yüzde 2 idi.

Yani sanayileşme ile nüfus artışı arasında bir paralelliğin olmadığı anlaşıyor.

1800’lerden itibaren ekim alanlarının genişlemesi ve tarımdaki verimliliğin yükselmesi beslenme kaynaklarını zenginleştirerek nüfus artışının önündeki engelleri kaldırdı.

Taşımacılıktaki gelişmeler, ulaşımdaki ucuzlama, ülke içi ve ülkelerarası göç hareketlerini artırmıştı. 1815-1914 döneminde 60 milyon insan Avrupa’dan göç etti. Bunun 35 milyonu ABD’ye gitmişti. Bütün Avrupa ülkelerinde nüfusun bölgesel dağılımında önemli değişiklikler meydana geldi. Şehirleşme hız kazandı ve 1800’lerin başında İngiltere nüfusunun yüzde 30’u şehir ve kasabalarda yaşamaktaydı. Sanayileşme, şehirleşmenin en önemli

¹ Prof. Dr. Hüsnü Erkan, Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme, s.201, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1994.

itici gücüydü. 1900'da İngiltere'nin nüfusunun dörtte üçü artık şehirlerde yaşamaktaydı.

Buhar gücünün ve fabrika sisteminin keşfedilmesi, demir sanayisinde odun kömüründen kok kömürüne geçilmesi, ulaştırma ve haberleşme alanındaki gelişmeler nüfusun kırsal bölgelerden şehirlere doğru akmasını hızlandırdı.

Sanayileşme ve şehirleşme nüfusun sosyal dokusunu da değiştirdi. Ortaçağ Avrupa'sında asiller, din adamları ve sıradan halktan oluşan üç nüfus vardı. Tarımdan sanayiye geçiş ile kişinin sosyal hiyerarşideki yerini, artık hayatını nasıl kazandığı belirliyordu. Artık emeklerini satarak geçinen "proletarya" gerçeği vardı.

1800'lü yıllarda sanayileşmenin sebep olduğu sosyal yapıyla alakalı bir başka değişim de okuryazarlık oranının yükselmesi, eğitimin yaygınlaşmasıydı.

1850'lerde Batı Avrupa ülkelerindeki okuryazarlık oranı yüzde 70'lere, 1900'larda yüzde 90'lara ulaşmıştı. İspanya, İtalya, Güneydoğu Avrupa ile Rusya gibi daha az sanayileşmiş ülkelerde ise okuma yazma oranı 1850'lerde yüzde 20'lerde iken 1900'lü yıllarda yüzde 50'lere çıkmıştı.

Buradan şu sonuca varabiliyoruz. Sanayileşmenin seviyesi ile okuryazarlık oranı arasında büyük paralellik söz konusu.

Bir başka değişiklik de eğitimin niteliğinde oldu. Teknik eğitim çırak-usta sisteminden okullara kaydı. İmtiyazlı sınıfların çocuklarına mahsus olan orta ve yüksek öğretim halka açıldı.

1789 Fransız İhtilali'nden sonra devlet tarafından desteklenen bedava eğitim fikri Avrupa'da yaygınlaştı. Yaygın eğitim sistemleri, özel bilim ve mühendislik eğitimi veren okullara ağırlık verildi.

Artık Batı Avrupa'da iktisat, Adam Smith'le tarihinin en uzun adını atmıştı.

Eric Roll, Adam Smith'i şöyle anlatır: "İktisadi liberalizmin havarisi anlaşılır ve inandırıcı terimlerle konuştu... Ve o emek arzı ve Pazar üzerindeki bütün sınırlamaları-tüccar kapitalizminin modası geçmiş artıklarını, arazi çıkarlarını kaldırmakta çok arzulu olan sanayicilerin sesiyle konuştu." ²

Adam Smith (1723-1790) tarafından kaleme alınan ve "halkı zenginleştiren müthiş eser" diye tanıtılan "milletlerin zenginliği", eğlenceli ve hoş bir dille yazılmış, hacimli, dağınık bir tezdur. Ancak İncil ve Marx'ın "kapital"iyle birlikte okuryazarlıkları tartışılanların bile okumadan sözünü edebildiği üç kitaptan biridir.³

1.1.2. Taşımıcılık ve Haberleşmedeki Gelişmeler

1750'den 1800'lü yılların ilk çeyreğinde, pek çok Avrupa ülkesinde yollar ve kanalların yapımı damgasını vurdu.

² Eric Roll, A. History of Economic Thought, s.156, Prentice-Hall, New York 1942.

³ John Kenneth Galbraith, İktisat Tarihi, s. 65, Dost Kitabevi, Ankara 2004.

İnsanlar ve mallar daha ucuza, daha süratli, daha uzak mesafelere yeni yapılan yollar ve kanallardan taşınmaya başlandı.

1830 yılında ilk buharlı trenlerin çalıştığı demiryolu hizmete girdi.

Buharlı lokomotif sanayi devriminin sembolü oldu. İlk deneme seferini değerlendiren Henry Ford: “ Bu çuf çuf bize bir devrin bitip, bir devrin başladığını gösteriyor” demişti.

Demiryolları ucuz, hızlı, güvenilir, büyük miktarlarda demir, kereste, tuğla, kömür nakliyesine imkân sağladı.

İngiltere’de 1840’a kadar 2390 km demiryolu açılmışken 1871’de bu rakam 21.558 km ve 1914’de 32.623 km’ye yükselmşti. Kara Avrupa’sında da demiryolu ağı 1870’lerde Batı Avrupa’nın önemli bir ulaşım ağı haline gelmişti.

Buharlı lokomotif ile demiryolları demir ve kömür havzalarını sanayi merkezlerine dönüştürdü. Ticari ziraat yaygınlaştı. Şehir pazarlarına kırsal kesimden malların ulaştırılması kolaylaştı.

Buharlı gemiler, buharlı lokomotiflerden daha önce gelişti ama 1800’lü yılların başına kadar sınaî ve ticari yayılmada daha sınırlı bir rol üstlendiler. 1807’de ilk buharlı gemi yapılmıştı ama öylesine çok miktarda kömür yakıyordu ki ancak kısa mesafeler arasında kullanılabiliyordu.

1850’lerde buharlı gemiler insan ve posta nakliye aracı olarak yelkenli gemilerin yerini aldı. Buna rağmen bu gemilerde makineler ve kömürün çok yer kaplamasından dolayı, uzak mesafelerde yelkenli gemiler üstünlüklerini korudular.

1870’lerde buharlı gemilerin makineleri küçültüldü, kömür yakıtları azaltıldı. 1879’da çelik iskeletlerin yapılmaya başlamasıyla gemilerin boyutları önemli ölçüde büyüdü, 1900’ların başında yelkenli gemiler tamamen tasfiye edildi.

Taşımacılıktaki bu gelişme nakliye/navlun masraflarında önemli tasarrufların sağlanmasına vesile oldu. Ayrıca büyük miktarlarda stok tutmanın getirdiği “stok sermayesi” yükü de nakliye süresinin hızlanmasıyla önemli ölçüde azaldı.

Nakliye alanındaki gelişmeler, ağır ve büyük tonajlardaki hammadde-lerin taşıma maliyetlerini ucuzlattı.

Düzenli posta hizmetleri ile haberleşme alanında önemli gelişmeler sağlandı.

1832’de telgrafın icadı tam bir haberleşme devrimiydi. Kısa sürede Batı Avrupa’da ABD’de büyük şehirler telgrafla birbirine bağlandı.

1866’da ABD ile Avrupa arasında anında haberleşebilme imkânı doğdu.

1876’da telefonun patendi alındı. 1895’te telsiz ile haberleşme mümkün oldu.

1800’de kâğıt yapım makinesi ve döner baskı makinesinin icadı ile gazete ve kitap maliyetleri düştü.

Haberleşme ve taşıma alanındaki gelişmeler, Londra ve Chicago'daki fiyatların dünyanın her tarafındaki ticari emtia alım satımında yol gösterici oldu. Dünya ticaret hacmi hızlı bir büyüme sağladı.

1.1.3. Ziraat Alanındaki Gelişmeler

Kıta Avrupa'sı hızlı nüfus artışına rağmen 1870'lere kadar yiyecek/gıda maddeleri ihtiyacında kendi kendine yeterli haldeydi.

Tarımda yeni ürünler, kimyevi gübreler, tarım tekniklerindeki gelişmeler, tohum ıslahının hayvan besiciliğindeki iyileştirmeler... Batı Avrupa'da yiyecek maddeleri üretiminde büyük artışlar oldu.

Patates ve şeker kamışı tarımdaki iki yeni üründü.

Kimyevi gübre toprağın verimliliğinde süreklilik sağladı. 1840'lardan itibaren Avrupalı çiftçiler tarafından yaygın olarak kullanılmaya başladı.

Ziraat alanındaki gelişmelerde, 1870'lere kadar İngiltere, Almanya, Hollanda, Belçika ve Danimarka başı çekti. Güney Avrupa, Fransa ve İtalya daha gerilerde kalırken Doğu Avrupa ülkeleri nispi olarak daha da geride kalmıştı.

Bütün bu gelişmeler tarımsal organizasyonlarda değişikliklere vesile oldu. Geleneksel toprak mülkiyeti şekilleri değişti. Küçük tarlalar birleştirilerek tek parça büyük çiftlikler haline getirildi.

Malikânenin ortaklaşa ziraat geleneğinin yerini her çiftçinin istediği üretimi yapabilmesi aldı. Toprak ve tarımda ferdi mülkiyet değişime uğradı. İngiltere ve Almanya'da binlerce dönümden oluşan büyük çiftlikler hâkim tarım işletmeleri olarak öne çıktı. 1800'lerin başlarında binlerce küçük çiftçi ya topraklarından kovularak sanayi şehirlerine göç ettiler ya da büyük çiftliklerde çalışan ücretli işçiler haline geldiler.

Böylelikle kapitalist sanayileşme modelinin en önemli ön şartlarından biri olan mülksüzleştirilmiş emekçiler ordusu meydana getirilmişti.

Avrupa'nın bazı ülkeleri küçük üreticiliği ve köylülüğü sosyal istikrar unsuru ve askeri güç olarak telakki ettiklerinden muhafaza ettiler.

"Serflik" (kul, uşak, hizmetkâr, toprak mülkiyetini ırsi devamlılık içinde tekeline almış bir beye bağlılık, ırsi ve daimi kiracılık) 1789 Fransız İhtilali ile Fransa'da, 1810'da Prusya'da, 1848'de Avusturya'da, 1861'de Rusya'da son buldu. Topraklar toprak sahipleri ile eski serfler arasında paylaştırıldı.

Buharlı gemilerin 1870'lerde okyanuslarda yük nakliyesi için kullanılmaya başlanması ve yaygınlaşması ile Avrupa çiftçisi denizasırlı rakipleriyle karşılaşmıştı. İngiliz hükümeti serbest ticareti tercih ederek çiftçisini koruyucu hukuki tedbirler almadı. Sonuç İngiliz ziraatı için feci bir yıkım oldu. Kara Avrupa'sı hükümetleri zirai ürünlere yüksek gümrük vergileri koyarak kendi çiftçilerini koruma altına aldılar. Sonuçta Batı Avrupa başta olmak üzere Avrupa'da zirai refah, dünyada hububat ve et fiyatlarının ucuzlaması sebebiyle ciddi olarak sarsıldı. İngiltere pazarında, hububat ihracatçısı Avrupa ülkeleri, ABD ve Avustralya ile rekabette zorlandılar.

1.1.4. Bilimde ve Sanayide Devrim

Sanayi devrimi adı verilen teknik sıçrama ve kapitalist gelişme için gerekli ön şartların 1750'den sonraki İngiltere'de hazır olduğunu anlayabiliyoruz.

Mamul mal üretiminin teknolojik gelişmelere paralel olarak artmasıyla birlikte sermaye birikimi de önemli miktarlara ulaşmaktaydı.

Tarımdaki ve sanayideki mamul mallarda sağlanan üretim artışı, haberleşme ve ulaştırma alanındaki gelişmelerle birleşince, İngiltere'de iç ticaret büyümüş, milli bir ekonomi ve milli Pazar oluşmuştu. İngiliz hükümetleri de yerli üretimi korumak için ihtiyaç duyulduğunda korumacı politikalar uygulamaktan kaçınmıyordu⁴

1760'lardan itibaren İngiltere'de geliştirilen bir dizi teknolojik yenilik sayesinde, pamuklu tekstil dalında, el tezgâhlarına dayanan imalat süreci yerini buhar gücüyle çalışan makinelerin kullanıldığı, ücretli işçilerin çalıştıkları seri üretim yapan fabrika sistemine bırakmaya başladı.

Buhar gücüyle çalışan makineler önce iplik eğirme sonra da kumaş dokuma safhasında kullanılmaya başlamıştı. Bugünkü teknolojik yeniliklerin yanında oldukça basit kalan o dönemdeki teknik yenilikler, buhar gücünün kullanılmasıyla a) Emek verimliliğini yüzlerce kat artırmış, b) İmalat maliyetlerini hızla düşürmüştü.

Elbette Sanayi devrimini sadece İngiltere ile sınırlı tutmak yanıltıcı olur. Kıta Avrupa'sının Batı kesimi, Kuzey Amerika bu sürecin içinde yer almıştır.

Dikkatlice bakıldığında 18. yüzyılın sanayi yeniliklerinde kullanılan teknikler, fen bilimleri ile çok az yakınlığı olan sanatkarların başını çektiği esnaflar tarafından gerçekleştirilmiştir. Ancak 1800'lerden itibaren bu durum hızla değişerek TEORİ ve PRATİĞİN bir araya geldiği mühendislik okulları açıldı. Böylelikle bilim insanları sanayi ve tarımın pratik meselelerine eğilmeye başladılar.

Sanayi devrimi ile insanoğlu fen bilimleri ile ilgili teorileri ekonomik üretim sürecine sistematik olarak uygulamaya koyuldu.

Sanayi devrimiyle "insan, icat etmenin metodunu keşfetti". Bilimsel ilerleme teknolojik gelişmenin ön şartı haline geldi.

Sanayi devrimi BİLİM ADAMI-MÜHENDİS-MÜTEŞEBBİS işbirliğinin kurulmasını sağladı. Organik kimya, elektrik, optik, metalürji, enerji üretimi ve tarımda yeni teknikler gelişmelere öncülük etti. 1800'lerden sonra sanayide teknolojik gelişmelerin en önemlilerinden biri enerji üretimiydi.

Watt'ın patent hakkı 1800'de sona erdiğinde İngiltere'de çalışan buhar motorunun sayısı 500'den azdı. 1838'de buharlı motorların çoğu 40-50 beygir güç enerji üretirken 1860'larda gemi motorlarının gücü 1000 beygirin üzerine çıkmıştı. 1880'lerin başında ise buharlı motorlar 5000 beygir gücüne ulaşmıştı. 1880'lerde geliştirilen buhar türbinleri ile buharlı motorların bir dinamo için gerekli olan dönme hızına ulaşıldı ve bundan sonraki geliş-

⁴ Prof. Dr. Şevket Pamuk, Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914, s.232, K. Kitaplığı, İstanbul 2003.

meler çok hızlı bir seyir takip etti. 1900'ların başında tek bir türbin ile 100 bin kilowatt elektrik üretilebilir hale gelindi.

1873'de hidrolik türbinin dinamoya bağlanması yoluyla elektrik üretilmesi, su kaynaklarından elektrik üretilmesinin yolunu açtı. Bu icat önemli sonuçlara yol açtı. Daha sonra buhar türbinlerinin icadı enerji üretiminde ağırlığı yeniden kömür ve buharı kaydırdı.

1879'da elektrik lambası ile elektrikli tramvay icat edildi. Elektrik motorları sanayide kullanılmaya, elektrikten ısıtma için faydalanılmaya başlandı. Tesadüfen keşfedilen petrol 1860'larda ticari olarak kullanılmaya başlandı. Benzin ve mazotu yakıt olarak kullanan içten yanmalı motorların icadı petrolü yirminci yüzyılın en stratejik maddesi haline getirdi. İçten yanmalı motorlar otomotiv endüstrisinde ve uçak sanayinde kullanıldı.

Hıristiyanlığın doğuşundan bu tarafa meydana gelen en önemli olay ki Batı medeniyetinin modern dünyadaki kültürel "hegemonyasının" sebebi olarak görülen bilim devrimi, on altıncı yüzyılda başlamış ve 18. yüzyılın başlarında Isaac Newton ile zirveye ulaşmıştır. 19. yüzyılda ise ticari kullanıma yönelik pek çok icat gerçekleştirildi.

18.yüzyılda, bilimde devrim niteliğinde bir değişim algılamasının en önemli ilham kaynağı şüphesiz Isaac Newton'du.⁵

Kimya sanayi, yeni ürün ve süreçlerin doğuşuna öncülük etti. Suni soda, sülfirik asit ve dokuma sanayinde kullanılan pek çok kimyevi maddeden sonra 1876'da bir İngiliz kimyager sentetik kinin elde etmek isterken tesadüfen mor boyayı elde etti. 1876'ya gelindiğinde artık sentetik boyalar, sanayide tabii boyaların yerini almıştı.

Sentetik boyalar organik kimya sanayinin gelişmesine vesile oldu.

İlaçlar, patlayıcılar, fotoğraf malzemeleri ve sentetik dokuma hammaddeleri gibi çok sayıda yeni ürünler elde edildi.

Kok kömürünün yakılmasıyla ortaya çıkan ve zararlı bir yan ürün olarak bilinen katran bu yeni geliştirilen sanayilerin çoğunda ana hammadde olarak, ironik bir şekilde ortaya çıktı.

Kimya sanayindeki gelişmeler tarım ve metalürji sanayinde büyük gelişmelere vesile oldu.

Toprak bilimsel olarak incelenmeye başlandı. Suni gübre keşfedildi. Yiyecekleri konserve ve dondurarak saklama tekniklerinin geliştirilmesi beslenme alışkanlıklarında değişikliklere sebep oldu. Bu durum ABD'den Avustralya'dan ve Asya'dan ithalatı ve Avrupa'da nüfus artışını adeta teşvik etti.

1800'lü yılların başında, ilkçağlardan beri bilinen ve ekonomik değeri olan madenler, demir, bakır, kurşun, cıva, kalay, altın ve gümüş idi.

Kimyager Antonie Lavoisier ile özdeşleştirilen kimya devriminden sonra alüminyum, çinko, nikel, krom ve magnezyum gibi pek çok yeni maden keş-

⁵ John Henry, Bilim Devrimi ve Modern Bilimin Kökenleri, s. 103, Çev: Selim Değirmenci, Küre Yayınları, İstanbul, Ocak 2009.

fedildi. Madenlerin daha ekonomik üretim metotları geliştirildi. Yeni, pek çok maden alaşımları elde edildi. 1850'lerden sonra çok sayıda alaşımlı çelik türü geliştirildi.

Metalürji sahasındaki temel gelişme çeliğin maliyetinin ucuzlamasıyla kullanımının hızla yaygınlaşmasıydı. Demir sanayinde fırında kullanılan havanın önceden ısıtılmasıyla yakıtın daha verimli yanması sağlandı. Bu durum yakıt tüketiminin eritme maliyetini azalttı.

Dökme demirden daha az, ancak işlenmiş demirden daha çok karbon içeren demirin özel hali çeliktir. Bu sebeple daha zor kırılır. Demire göre daha sert ve dayanıklıdır.

Henry Bessemer adlı İngiliz mucit eritilmiş demirden doğrudan çelik üretme metodunu geliştirdi ve patentini 1856'da aldı. 1865'te yarım milyon tondan daha az olan yıllık çelik imalatı, 1914'te başlayan Birinci Dünya Savaşı öncesinde 50 milyon tona ulaşmıştı.

Çelik endüstrisinin gelişmesiyle demir rayların yerini daha sağlam olan çelik raylar aldı. Çelik sayesinde gemi endüstrisinde daha büyük, hafif ve hızlı gemiler yapılmaya başlandı. Savaş gemileri çelik zırhla kaplanmaya başladı. Çelik inşaat sanayinde gökdelenlerin yapılmasına imkân sağlayarak demir ve ağacın yerini aldı.

Çelik makine üretiminin etkinliğini artırırken, enerji ile çalışan makinelerin yaygınlaşması ile fabrikalar "sınaî organizasyonların" hâkim şeklini aldı. El imalatı ve putting-out sistemi önemini kaybetti.

Sanayi devrimi, şirketlere hukuki düzenlemelerle yeni bir kimlik kazandırdı. Ortakların bütün mal varlığı ile sorumlu olduğu anonim ortaklıklar ve ferdi şirketlerin yerini sınırlı/hisse kadar sorumlu şirketler aldı.

Bu hukuki düzenleme küçük yatırımcıların hisse senedi olarak sanayiye ortak olmasını sağladı. Böylelikle yatırımlara ve sanayiye sermaye akışı hızlandı.

Şirketlerle ilgili bir değişme ise büyüklüklerin devasa boyutlara ulaşmasıydı. Yatay ve dikey şirket birleşmeleri arttı. Özellikle Petrol ve kimya sanayinde faaliyet gösteren milletlerarası karteller daha 1914, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce oluşmuştu.

Ticaretin gelişmesi ve sanayide sermaye ihtiyacının artması, ekonomik faaliyetlerin birbirine entegrasyonu mali sektörün, ekonominin bütün koordinasyonu ve kontrolünü sağlamada belirleyici olmasını sağladı.

Merkezi mali denetimi sağlamak gayesiyle 1900'lü yılların başında holding şirketler oluşturularak kartellerce yürütülen sermaye hareketlerine bir başka boyut kazandırıldı. Bu gelişme bankerlerin elinde olağanüstü bir sermaye gücü oluşmasına sebep oldu.

Artık ticari ve sanayi başarıyı bilançolardaki rakamlar üzerinden "okuyan" yeni bir uzmanlar grubu türemişti. Bu sermaye sahiplerinin kararları her zaman doğru ve objektif kurallara bağlı olarak alınmıyordu. Çoğu zaman toplumun menfaatleriyle çelişiyordu. Ancak onların merkezi mali kontrolü, sektörel uyum ve istikrarlı üretim için olumlu katkı sağladı.

Sanayi devriminin bir diğer sonucu, işçi sınıfına teşkilatlı olarak toplu pazarlık yapma, menfaatlerini işverenlere karşı koruma yolunu açtı. 1870’li yıllarda Kral Marks bir kehanette bulundu: Sanayileşmiş ülkelerde aristokratların yerini sermayedar kapitalistler alacak, karşılarında da onların fabrikalarında emeklerini kiraya veren, yani çalışan proloterya sınıfı. Böylece iki sınıflı kutuplaşma meydana gelecek, sonunda toplumun büyük kesimini oluşturan proletarya, ihtilalle yönetici kapitalist sınıfı tasfiye ederek “proletarya diktatörlüğü” kurulacaktı. Ancak Karl Marks’ın kehaneti doğru çıkmadı. Kehanetin tam tersine, bir avuç darbecinin kan ve gözyaşı üzerine kurduğu komünist/sosyalist diktatörlükler ortaya çıktı.

Sanayileşme, Karl Marks’ın iki düşman sınıfı yerine, sanayileşmesini tamamlayan ülkelerde beyaz-mavi yakalı işçilerin, bağımsız müteşebbislerin ve özel maharetli esnaflardan oluşan kalabalık orta sınıflar oluşturuldu.

1900’lü yıllara kadar çalışanların sendikalaşmalarına karşı üç aşamalı resmi tavrı sergilendi:

- a- Baskı ve yasaklama dönemi
- b- Hükümetler sendika kurulmasına sınırlı ölçüde izin verdi ama grev yasağı koydu.
- c- Çalışanlarına sendika kurma, grev ve toplu sözleşme hakkı tanıdı.

Sanayileşmenin bir başka dayanışma işbirliği hareketi de kooperatifçilik şeklinde ortaya çıktı. Küçük çiftçilerin kurduğu toplu pazarlama ve toptan satın alma, onların aracılardan kurtulmalarına öncülük etti. Mesela Danimarka’da kooperatifler bütün ekonominin hâkim gücü haline geldi.

Almanya’da Kont Otto Von Bismarck (1815-1898) kapitalizmin iyice belirginleşen acımasızlıklarını yumuşatmak için üç yıl süren sert tartışmaların ardından kaza, hastalık ve sakatlık sigortası kanunu “Reichstag”da onaylattı. İngiltere’de 1911 yılında Exchequer Şansölyesi Llyod George himayesinde hastalık, sakatlık ve işsizlik yardımı sigortası kanunlaştı. Elbette bütün bunlar yeterli olmadığı gibi İngiltere Almanya’daki refah devleti tedbirleri zenginleri korumaktaydı⁶

Sanayi devriminin başarılarının yanı sıra İngiltere içindeki maliyetlerini ilk aşamada İngiliz emekçileri yüklenmişlerdir. Makineleşme ile birlikte yüz binlerce dokumacı el tezgâhları ile yaptıkları üretime son vermek mecburiyetinde kalarak işsizliğe ve fakirliğe terk edilmişlerdir. Fabrikalarda çalışan işçiler uzun süre sanayi devriminin nimetlerinden faydalanamamışlardır. 1760’larda başlayan üretim ve verimlilik artışlarına, hızla yükselen kârlara rağmen, İngiltere’de işçi ücretleri 1850’lerden sonrasına kadar önemli artışlar göstermemiştir⁷

⁶ John Kenneth Galbraith, İktisat Tarihi, s. 194-195, Dost Kitabevi, Ankara 2004.

⁷ Prof.. Dr. Şevket Pamuk, Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914, s.233, K. Kitaplığı, İstanbul 2003.

Sanayi devrimi 1800'lerin başlarında İngiltere'den Kıta Avrupa'sının batısına, Almanya, Fransa, Belçika ve diğer Batı Avrupa ülkelerine sıçradı. Bu ülkeler bir yandan yerli sanayilerini İngiliz mallarının rekabetine karşı korurken, diğer yandan da makine kullanan makine düzenine geçmeye başladılar. Bir müddet sonra İngiltere ve Batı Avrupa ülkeleri ucuz tarım ürünleri ve fabrika üretimi mamul malları için pazar arayışı içinde dikkatlerini dünyanın geri kalan bölgelerine çevirdi⁸

Ve elbette “dünyanın geri kalan bölgesi”nin başında Osmanlı Türkiye'si gelmekteydi.

Peki, sanayi devrimi neden İngiltere ve Batı Avrupa ülkelerinde ortaya çıkmıştı? Elbette bu husus bizim çalışmamızın kapsamı dışında. Ancak kısaca da olsa değinmenin faydalı olacağı kanaatini taşıyoruz.

İngiltere'nin Edinburg Üniversitesi Bilim Çalışmaları (Science Studies) Bölümü yöneticiliğini yürüten John Henry, Rönesans ile 19. yüzyıl arası dönemin bilim tarihi üzerine araştırmalarını sürdürmektedir.

John Henry'ye göre din ve teolojinin modern bilimin gelişiminde önemli bir rol oynadığına şüphe yoktur. Henry, bilim devrimini şu dört hususa bağlıyor:

a- Matematikçilerin basit zanaat icatçılığından bilimin entelektüel öncülüğüne yükselmeleri.

b- Bilimsel deney yönteminin gelişmesinde büyücülük ritüelinin etkisi.

c- Tabiat bilgisinin, insanın içinde bulunduğu şartları iyileştirmeye yaraması gerektiğine dair olan Protestan-Püriten/Evanjelist inanç kaynaklarından beslenen “tabiat felsefesi”. Nitekim Isaac Newton'un tabiat felsefesine özel bir vurgusu vardır.

d- Bilim devrimi ve modern bilimsel dünya görüşünün ortaya çıkışında Protestan Anglikan Hristiyanlığın Püriten/Evanjelist mezhebinin/tarikatının önemli etkisi vardır.

Newton ve tabiat felsefesinin 18. yüzyıl İngiltere'sinin kültürel hayatı üzerindeki hâkimiyetinin, felsefe ve ALT KİLİSE (low-church) Anglikancılığın savunmacıları (apologetics) arasındaki “kutsal ittifak”ı pek çok şey borçlu olduğu şüphesizdir⁹

Anglikan Hristiyanlığın Püriten/Evanjelist mezhebinin/tarikatının “Püritenlik-bilim tezi”nin tadil edilmesiyle oluşturulmuş, “Latitudinarian Anglikancılık” denilen doğru inançla ilgili olarak doğmatik ifadelerle karşı çıkmalarından kaynaklanan şüpheli epistemolojilerinin, onlarla aynı zihniyette olan Anglikan tabiat filozoflarının da bilimde benzer bir epistemolojiyi ve ona eşlik eden deneyimci bir yöntem bilimi benimsemelerine yol açtığı kabul ediliyor.

Latitudinarian (Latitudinarian) Anglikancılık, ilk kez 17. yüzyıl İngiltere'sinde, Anglikan İngiliz Kilisesi'ne bağlı olmakla beraber, teşkilatlı

⁸ Prof. Şevket Pamuk, a. g.e, s. 233.

⁹ John Henry, Bilim Devrimi ve Modern Bilimin Kökenleri, s. 88, Küre Yayınları, İstanbul Ocak 2009.

dinin pratiklerini pek fazla önemsemeyen bazı Hristiyan teologları hakir gören bir manada kullanılmıştır. Fakat 18. yüzyıl İngiltere'sinde bu grup baskın hale gelmiştir. Temel tezleri; “aklın kutsal ruhla birleştiğinde insana rehberlik etmeye yeteceği, dolayısıyla inanan Hristiyan için, akli ve hürriyeti kısıtlayacak kanuni veya öğretiyeye dayalı hükümlere gerek ve ihtiyaç olmadığı” şeklindedir.

Anglikan Kilisesi'ne, özellikle İngiliz Kilise'sine karşı 16. ve 17. yüzyıllarda yöneltilen itirazlar neticesinde, Anglikan Kilisesi “high-church ve low church” diye iki gruba ayrılmıştır. Hristiyanlığın biçimsel yönlerine daha az önem veren bir anlayışa sahip olan, Hristiyanlıkta daha çok reform isteyen teolog ve siyasetçilere aşağılayıcı bir manada “low-church” denmiştir.

Newtonculuk ve Anglikancılığın “kutsal ittifakına” dair bir eser: “John Gascoigne, Cambridge in the Age of Enlightenment: Science, Religion and Politics from the Restoration to the French Revolution, Cambridge University Press, Cambridge 1989.”

Newtonculuğun yükselişinin Anglikan-Püriten Hristiyanlık ve ticari boyutlarını ayrıntılı bir şekilde ele alan bir kaynak: “Larry Stewart, The Rise of Public Science: Rhetoric, Technology, and Natural Philosophy in Newtonian Britain, 1660-1750, Cambridge University Press, Cambridge 1992.”

Hristiyanlığın tabiat felsefesinin gelişimini etkilediği ve dolayısıyla, Galileo vakası ve Descartes'in dini sahada yazmasına getirilen sınırlı yasaklamalar gibi görünüşteki karşıt örneklerle rağmen Anglikan-Püriten /Evanjelist Hristiyanlık bilim devrimine katkıda bulunmuştur. Ancak meselenin bir diğer boyutu, 16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyılın başlarında modern bilimin başlangıcı ile birlikte aynı zamanda modern ateizmin başlangıcına da şahitlik eder. Fakat çağın insanları nezdinde ateizmin yaygınlaştığına dair endişeler artmış olmasına rağmen, tarihçiler için kelimenin tam manası ile ateist birini göstermek pek mümkün değildir.¹⁰

Anglikan-Püriten Hristiyanlık ile bilim arasındaki etkileşimlere dair kapsamlı bir kaynak: “John Hedley Brooke, Science and Religion: Some Historical Perspectives, Cambridge University, Cambridge, 1991.”

Konuyla ilgili bir başka kaynak, 17. yüzyıl İngiltere'sinde ateizm endişesiyle alakalı bir çalışma: “Michael Hunter, Science and Heterodoxy: An Early Modern Problem Reconsidered, D.C. Lindberg ve R.S. Westman (eds), Reappraisals of the Scientific Revolution, s. 437-460, Cambridge University Press, Cambridge 1990.”

İngiltere'de yeni felsefelerin sıklıkla ateizmle ilişkilendirildiği açıktır. Ancak önde gelen filozofların çoğunun fazlasıyla dindar oldukları, kendi tabiat felsefelerini ateizmi mağlup etmek için kullanmaya veya en azından felsefelerinde ateist unsurların bulunmadığını göstermeye çalıştıklarını görmek şaşırtıcı değildir.¹¹

¹⁰ John Henry, Bilim Devrimi ve Modern Bilimin Kökenleri, s.88.

¹¹ John Henry, a.g.e, s.89.

Tanrı'nın varlığını ispatlama teşebbüsleri neredeyse 13. yüzyıldan beri varsa da Tanrı'nın hikmetini ve kudretini tespit etmek gayesiyle yaratılışı incelemek 17. yüzyıla hastır. Yeni akım filizlenmeye başladığında, bu akıma ait eserleri okuyanlar, tabiatın Tanrı'nın ikinci kitabı olduğunu ve kendini tabiatı öğrenmeye adanmış bir öğrencinin rahip sayılabileceğini söyleyen ifadelerle sık sık karşılaştılar. İngiliz tabiat filozoflarının, çağın ateizm korkusunun bir neticesi olarak geliştirdikleri çeşitli savunmacı taktikler, Bacon, Boyle, Newton ve diğer pek çoğunun kendilerini adadığı müspet dini makatlardan ayrı tutulamaz. 17.yüzyıl tabiat filozoflarının tabii teolojilerindeki cedel ve Evanjelizm arasındaki karşılıklı etkileşimlere vakıf olmak önemlidir. Bununla birlikte, Anglikan Hristiyanlık ve teolojinin modern bilimin gelişmesinde önemli bir rol oynadığına şüphe yoktur.¹²

Sanayi Devrimi;

a- Hristiyanlıkta Martin Luther'in (1483-1546) Protestan mezhebinin temellerini oluşturan öğretisinden sonra, İngiltere Kralı 8. Henri (1491-1547) tarafından kurulan, Protestanlık ve Katoliklik arası bir öğretiye dayanan Anglikanizm-Püriten/Evanjelist teolojik devrimin ortaya çıkardığı "Püriten-bilim tezi"ne dayalı bilim devrimi.

Elbette Hristiyan teolojisini, bilim dünyasını etkileyen doğulu filozofların, Türk-İslam filozof ve bilim adamları ile Endülüslü filozof ve bilim adamlarının etkileri bu çalışmanın kapsam ve konusu dışındadır.

b- İngiltere'de bilim devrimine bağlı olarak başlayan bir seri teknolojik yeniliğin üretim alanında kullanılmasının, ekonomik, sosyal, kültürel, politik alanlara yansımaları kapsayan teknolojik-ekonomik devrim.

c- Fransa'daki politik devrimin (1789) sonucu olarak ortaya çıkan ortak bir sonuçtur. Sanayi devrimi insanlık tarihinin en önemli değişim ve dönüşüm sürecini beraberinde, "yapısal değişimi" getirdi.

Sanayi devrimi öncesi ve sonrasındaki hayat biçimindeki değişim, insanlığın yaşadığı en köklü dönüşüm süreci idi. James Watt'ın 1765'te buhar makinesini bulması ve bunu enerji kaynağı olarak kullanılması, TEKNOLOJİK AÇIDAN; Adam Smith'in (1723-1790) 1776'daki "Milletlerin Serveti" adlı eseri, EKONOMİ BİLİMİ açısından; 1789 Fransız Devrimi SİYASİ GELİŞMELER açısından belirleyici dönüm noktaları ve tarihler oldu.¹³

Böylece sanayi devrimi, İngiltere'de ortaya çıkan teolojik devrim sonucunda oluşan Püriten/Evanjelist-bilim tezi ile başlayan bilim devriminin sebep olduğu teknolojik-ekonomik devrimle, Fransa'da gerçekleşen siyasi devrimin ortak sonucu olarak ortaya çıktı.

Sanayi devrimin somut sonucu yeni bir toplumsal yapıdır. Bu yapının adı da SANAYİ TOPLUMU'dur. Sanayi toplumunun yerküreye getirdiği temel mesele ise SOSYAL BÜTÜNLEŞME'dir. (social integration)

¹² John Henry, Bilim Devrimi ve Modern Bilimin Kökenleri, s. 89-90.

¹³ Prof. Dr. Hüsnü Erkan, Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme, s. 3, İş Bankası Yayınları, 1994.

1.1.5. Milletlerarası Ticaretin Serbestleşmesi ve Dünya Ekonomisine Etkisi

Uzak mesafeli ticaretin önemi 19. yüzyılda birden tarihte hiç olmadığı kadar arttı. 1840-1873 yılları arasında dünya ticareti en hızlı dönemini yaşayarak yılda yüzde altı oranında büyüdü. Bu artış oranı üretim artış hızının üç, nüfus artış hızının beş katına tekabül etmekteydi. 1800'lü yıllar boyunca Avrupa bu ticaretin % 60'ına hâkimdi. 1913 yılında fert başına dünya ticareti, 1800 yılında olduğunun 25 katıydı ve 1900'lerin başlarında artık bir dünya ekonomisinden, küresel ekonomiden bahsetmek mümkündü. Avrupa bu sistemin merkezindeki belirleyici güçtü.

Milletlerarası serbest ticaret için fikri temeller Adam Smith'den (1723-1790) önce ortaya konmuştu. Adam Smith, fertler arasında olduğu gibi Milletler arasında da işbölümü ve ihtisaslaşmanın faydalı olacağını belirterek, ülkeler arasındaki imalat maliyetlerinin farklılığına dikkat çekiyordu. Daha sonra David Ricardo (1772-1823) MUKAYESELİ ÜSTÜNLÜK teorisiyle modern milletlerarası ticaret teorisinin temellerini oluşturdu.

1800'lerin başında milletlerarası ticaretin serbestleşmesini engelleyen iki unsur vardı:

a- Tabii engel; yüksek taşıma maliyetleri, demiryolları ve deniz taşımacılığındaki gelişmeler ile makul seviyelere indi.

b- Suni engel; ithalat ve ihracat üzerine konan gümrük tarifelerine bağlı vergiler ve bazı mallara konan ithalat yasakları gibi engeller kaldırıldı veya hafifletildi. Ancak yüzyılın sonunda çok sayıda ülke korumacılığa dönüş yaptı veya gümrük duvarlarını yüksek tarifelerle artırdı. Bilahare tekrar suni engeller hafifletildi veya kaldırıldı.

Londralı bir grup tüccar, 1825'lerde İngiliz Parlamentosu'na milletlerarası serbest ticarete izin verilmesini isteyen bir dilekçe verdi. Çünkü bu tarihlerle kadar kaçakçılık kârlı ve yaygın ticaretti. İngiliz hükümet 1780'lerin sonlarında korumacılık politikasını değiştirmeye başlamıştı. Ancak 1789 Fransız İhtilali ve Waterloo/Napolyon Savaşları (1813-1815) bu eğilimi tersine çevirmişti.

Merkantilist kanunlardan, 1846'da Hububat Kanunları, 1849'da Denizcilik Kanunları kaldırıldı. 1860'dan sonra pek az ithalat vergisi yürürlükteydi.

Meşhur Waterloo Savaşları'ndan sonra İngiltere-Fransa arasında 1860'da imzalanan anlaşma ile milletlerarası ticarete doğru bir adım daha atıldı. Bu anlaşmaya göre, İngiltere şarap hariç Fransız mallarına uyguladığı gümrük tarifelerini kaldırıyordu. Fransa'da İngiliz dokuma sanayinin kumaşlarının ithaline izin verecek ve diğer İngiliz mallarına karşı uyguladığı gümrük tarifelerini düşürecek. Böylelikle Fransa yüksek koruma duvarlarını makul seviyelere çekiyordu.

Bu anlaşma ile milletlerarası ticarete "en ziyade müsaadeye mazhar ülke" prensibi benimsenmişti. Taraflardan biri üçüncü bir ülkeye daha düşük gümrük tarifeleri uygularsa, diğer ülkede otomatik olarak bu haklardan istifade edecekti.

1870'lere kadar Avrupa'da pek çok ülke en ziyade müsaadeye mazhar ülke prensibine uygun karşılıklı ticaret anlaşmaları yaptılar.

Her yapılan yeni anlaşma gümrük tarifelerinde genel olarak daha fazla indirim getirdi.

Bu arada şu hususu da hatırlatalım. Daha 1815'te İngiltere toplam dünya sanayi mamulleri imalatının dörtte birini gerçekleştirmekteydi. Ayrıca milletlerarası ticaretin de dörtte biri ile üçte biri arasında bir paya sahipti. 1870'lerde bile İngiltere, üretim ve ticaretin dünya çapında üçte birinin sahibiydi. Ancak 1880'lerde ABD ve 1900'ların başında Almanya toplam sanayi üretiminde İngiltere'yi geçmişti.

1914'te Birinci Dünya Savaşı başladığında İngiltere'nin dünya ticaretindeki payı altıda bir iken, Almanya ve ABD yakın ara ile İngiltere'yi takip ediyorlardı.

İngiltere ve Güney İskoçya'da 1775'lerde ortaya çıkan sanayi devrimi ve akabinde hızla gelişen milletlerarası ekonomideki bütünleşme FİYAT hareketlerini TALEP dalgalanmaları ile eşleştirdi. Artık fiyat hareketleri devri bir özellik kazanmıştı. Bu durum milletlerarası ticaret yoluyla ülkeden ülkeye aktarıldı.

Sanayi devriminden önce fiyat hareketleri sel baskını ve kuraklık gibi tabii olaylara bağlı mahalli ve bölgesel olarak kendini gösteriyordu.

1800'lerin başlarında Avrupa'da fiyatlar zirve yapmıştı. Bunda en etkili faktör savaşların –Waterloo başta olmak üzere– getirmiş olduğu sıkıntılar idi. 1815'lerden itibaren düşmeye başlayan fiyatlar genel düzeyi 1850'lerde Kaliforniya ve Avustralya'daki altın yataklarının keşfi ile yeniden tırmanışa geçti.

Erinç Yeldan, Robert E. Baldwin ve Phillip Martin gibi iktisatçılara göre dünya kapitalizminin ilk küreselleşme evresi 1870-1914 tarihleri arasında yaşanmıştır. Bilindiği gibi 1914 Birinci Dünya Savaşı'nın patlak verdiği yıldır. 1870'den itibaren birkaç yıl süren ekonomik canlanmanın arkasından Viyana ve New York borsalarında başlayan mali panik hızla diğer sanayileşmiş ülkelere sıçradı. Fiyatların genel düzeyi hızlı bir düşüşe geçti. Düşüşler 1890'ların sonuna kadar devam etti. Bu ekonomik kriz 24 Ekim 1929 "kara Perşembe"de Wall Street'te patlayan "büyük bunalıma" kadar tarihin kaydettiği en büyük ekonomik felaket olarak kabul edildi.

1.1.6. Ulus Devletler-Ekonomik Milliyetçilik Waterloo Savaşı ve 1815-1914 Kapitalizmin Birinci Küreselleşme Evresi

Son 200 yıldır iktisat tarihinin en belirgin ortak özelliği, iktisadi büyüme oranlarındaki sıçramalarda görülmektedir. Bu süreçte ilki 1870-1914 arasında, ikincisi 1970 ve sonrası olmak üzere dünya kapitalizmi iki küreselleşme yaşamıştır¹⁴

¹⁴ Erinç Yeldan, Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi-Bölüşüm, Birikim ve Büyüme, s. 15, İletişim Yayınları, İstanbul, 12. Baskı 2006.

Hollandalı Yahudi tüccar spekülâtörlerin lale soğanlarını kendilerini zenginliğe kavuşturacak sihirli varlık olarak gördüğü 1637'den... John Law'ın Amerika Louisiana'da, 1720'de o güne kadar keşfedilmemiş altının peşindeki zenginlik hayallerinin Paris'e, muhtemel zenginlik ve ani fakirlik getirdiğinden beri ama esasen sanayi devriminden bugüne ekonomik sistemde, seçkinlere rehberlik edecek AKILDAN çok daha fazla para dönmeye başladığında... Fiyatlarda, borsada emlak piyasasında ve diğer şeylerde artış görülüyor. Sonra fiyatlar daha da artıyor. Ve bu süreçte birden sonun başlangıcı beliriyor. Düşüş her zaman ekonomik yükselişlerden daha ani oluyor. Bir balon patladığı zaman içindeki havayı hiçbir zaman düzenli şekilde boşaltmaz. 19.yüzyılda Amerika ve Avrupa'da her yirmi yada otuz yılda bir spekülâtif savurganlık yaşanıyordu. Nitekim 1873'te acı çöküş Avrupa ve Amerika'yı vurmuştu. Arkasından bir yükselme dönemi ve 1907'de hemen hemen aynı hızda yeni bir düşüş yaşandı¹⁵

1873 krizinden itibaren başlayan depresyon, sanayi devriminden sonraki en şiddetli ve yaygın ekonomik bunalımdı.

Sanayiciler patlayan ekonomik bunalımı, serbest ticaret anlaşmalarına, en ziyade müsaadeye mazhar ülke anlaşmalarının sebep olduğu sert milletlerarası rekabete bağladılar.

Sanayiciler bunalımdan çıkmak için ısrarla koruyucu ekonomik politikalara dönülmeyi istediler. Bu talepleri, toprak sahipleri küçük çiftçiler tarafından da desteklendi.

1870'lerde demiryollarının ve buharlı gemilerin hammadde mamul nakliyesinde maliyetleri önemli ölçüde düşürmesi şiddetli rekabetin doğmasına sebep olmuştu.

Almanya 1879'da korumacılığa ilk adımı attı. Kendi sanayi ve tarımını yüksek gümrük tarifeleriyle koruma altına alan kanunu yürürlüğe koydu.

Arkasından Fransa ve diğer Avrupa ülkeleri benzer politikaları yürürlüğe koydular. Bu dönemde İngiltere, Hollanda, Belçika ve Danimarka serbest ticaret politikasını sürdürdüler.

İngiltere'deki dokuma tezgâhlarındaki baş döndürücü teknolojik gelişmeler 1730'larda başlamış, bunları 1820'lerde demiryolları, 1840'larda buhar gücüne dayalı okyanus ötesi gemi taşımacılığı takip etmişti.

Yukarıda zikrettiğimiz yıllarda işgücünün kompozisyonu süratle nitelik değiştirmiş ve mesela İngiltere'de sanayi sektöründe çalışan işgücünün oranı 1800'lerin başında yüzde 30 iken 1840'ta yüzde 47'ye; 1870'de yüzde 49'a ulaşmıştır¹⁶

1873'ten 1893'e kadar 20 yıl süreyle milletlerarası ticaretin büyüme hızı bir miktar zayıfladı.

¹⁵ John Galbraith, Büyük Kriz-1929, s. 10-11, Pegasus Yayınları, İstanbul Ocak 2009.

¹⁶ Robert E. Baldwin ve Phillip Martin, "Two Waves of Globalization: Superficial Similarities, Fundamental Differences", NBER Working Paper, No: W6904, January 1999, Zikreden: Prof. Dr. Erinc Yeldan, Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi, s.15.

Ancak daha sonra Birinci Dünya Savaşı'na kadar yeniden hızlandı. 1904-1914 arasındaki on yılda milletlerarası ticaretteki yıllık büyüme % 4-5 civarındaydı. İngiltere, Fransa ve Almanya gibi ülkelerde ihracatın milli gelire oranı % 15-20 oranındaydı. Hollanda, Belçika gibi bazı küçük Avrupa ülkelerinde ise bu oran daha da yüksekti.

Dünya kapitalizminin mukayeseli büyüme oranı ise şöyle: Hollanda 1580-1820 döneminde kapitalizmin önderiydi ve büyüme hızı yıllık % 0,2 idi. İngiltere 1820-1890 döneminde kapitalizmin lideridir ve büyüme hızı yıllık % 1.2'dir. ABD 1890'dan başlayarak kapitalizmin hegemonik gücü haline dönüştü ve 1890-1990 arasındaki yüz yılda yıllık ortalama büyümesi % 2.2'dir.¹⁷

1760 ve 1770'lerde fizyokratlar ekonomik serbestliğin ve rekabetin faydalarını savunmaya başlamışlardı. Adam Smith 1776'da yayınladığı "Milletlerin Zenginliği" kitabında, ferdi teşebbüsü sınırlayan unsurların kaldırılması halinde, ekonomide rekabetin artacağı ve neticede milletleri zenginleştireceğini savunuyordu.

Smith'in dikkatini çeken şey, sanayi devrimini belirleyen makineler değil, her işçinin işin küçük bir bölümünde uzmanlaşacağı şekilde tasnif etmesiydi.¹⁸

Serbest ticaretin temeli Smith'in "insanın bir şeyi bir başka şeyle takas, değiştirme, trampa etme hususundaki tabii eğilimi"ne uygun olarak hukuki düzenlemeler neticesinde gelişti.¹⁹

Bugün Smith'in "Milletlerin Zenginliği"ni Fransa'da yazmaya başladığını ve 1766'da İngiltere'ye dönerek 1776'ya kadar, on yıl kadar yazdığını biliyoruz.

Sanayi devriminin kaynağı ne olursa olsun, ekonomik gelişmeleri tarihin hiçbir devrinde görülmediği kadar etkiledi ve sosyal hayatı değiştirdi. Burada önemli olan bağlamdır. Ve bu bağlamdan söz konusu tarihinin iki önemli kişiliği ortaya çıkıyor. Adam Smith(1723-1790) ve kendisinden üççeyrek yıl sonra Karl Marx (1818-1883). Biri sanayi devriminin başarılarının yol gösterici kurallarının kaynağı, diğeri de kapitalist sistemin üretim araçlarına sahip olanlara verdiği olağanüstü gücün ve bu sebeple işçilerin fakirleşmesinin ve baskı altında kalmasının sistematik tenkitçisi.²⁰

Aslında Karl Marx'ın tarihi yanlışlığı net olarak görüldü. Ancak Adam Smith'in yanlış olmadığını da söylemek mümkün değil. Kâhin Smith'in sistemi için "kaosta düzen" tanımını yapmak abartılı sayılmasa gerek. İki dünya savaşı, düzinelerce bölgesel savaş, iki dramatik küreselleşme denemesinin sefalet içine ittiği milyarlarca insan. Nihayet 1929 ve 2008 küresel mali-ekonomik krizler.

¹⁷ Stephen L. Parente ve Edward Prescott, Changes in the Wealth of Nations, Federal Reserve Bank of Minneapolis, Quarterly Review, Spring 1993.

¹⁸ John Kenneth Galbraith, İktisat Tarihi, s. 63, Dost Kitabevi, Ankara Ağustos 2004.

¹⁹ Adam Smith, Milletlerin Zenginliği, Kitap 1, Bölüm 2.

²⁰ John Kenneth Galbraith, İktisat Tarihi, s. 62.

Hızlı şekilde yaşanan sanayileşme evresinin bir diğer sonucu ise bugün “üçüncü dünya” diye adlandırdığımız ülkeler açısından bir “sanayisizleştirme” ve “geri bıraktırma” olgusu ile paralellik gösterdiğiştir.²¹

1500’lerin başında Hindistan ve Endonezya çoktan Avrupalıların istilası altındaydı. Asyalılar kendilerinden aşağı sayıp, hakir gördükleri Avrupa medeniyetine mesafeli duruyorlardı.

Afrika ise gerek iklimi, gerekse hastalıkları ve ulaşım güçlükleri sebebiyle Avrupalıların pek ilgisini çekip etmiyordu. Ancak 1914 yılına gelindiğinde, Asya’nın çok büyük bir bölümü ile Afrika’nın tamamı Avrupalılar tarafından “medenileştirilmek” için sömürge olarak pay edilmmişti.

1800’lü yıllarda serbest dolaşan sadece mallar değildi. İnsan ve sermaye de milletlerarası dolaşıma entegre olmuştu.

1800-1914 yılları arasında 60 milyon insan Avrupa’dan ayrılarak, 35 milyon kadarı ABD’ye, 15 milyon kadarı Güney Amerika olmak üzere başka ülkelere göç etti.

Göçler Avrupa ülkelerindeki nüfus baskısını azalttı. Göçmenler gittikleri ülkelerde işgücü arzını artırdı.

Bu dönemde sermaye ihracı da çok büyük tutarlara ulaştı. 1914’te dünyanın en fazla dış yatırıma sahip ülkesi İngiltere idi. İngiltere’nin dış yatırımları toplamı dünya toplamının % 43’ünü oluştuyordu. İkinci sırada % 20 ile Fransa, üçüncü sırada %13’le Almanya yer almaktaydı.

Sermaye ihracı yoluyla yapılan yatırımların % 27’si Avrupa ülkelerine, % 24’ü Kuzey Amerika’ya -ABD, Kanada, Meksika-, % 19’u Güney Amerika ülkelerine ve % 16’sı da Asya ülkelerine yapılmıştı. Elbette bu yatırımlar “her siyasetin bir finansmanı, her finansmanın bir siyaseti vardır” düsturuna göre gerçekleştiriliyordu.

Sermaye ihracının bir bölümü” doğrudan yatırım” olarak madencilik ve plantasyon gibi teşebbüsleri finanse ederken, bir bölümü de hükümetlere borç olarak veriliyordu.

Nitekim bir görüşe göre İngiltere’nin birinci türden sermaye ihracı ile yapılan yatırımları ABD’nin kalkınmasına, sanayileşmesine katkıda bulunmuştur. Bir görüşe göre de ABD’nin yaşadığı Kuzey-Güney İç Savaşı (1861-1865) bu türden İngiliz sermayesinin kışkırtmasıyla çıkmıştır.

Her neyse... Hükümetlere verilen ve çoğu kez verimli alanlarda kullanılmayan borçlar... Borç alan hükümetlerin çoğu iflasa sürükleniyor ve borç veren İngiltere, Fransa, Hollanda, Almanya gibi devletler iflas eden ülkelere paralarını tahsil edebilmek için diplomatik ve askeri güçlerini harekete geçiriyorlardı.

Böylece sermaye ihracı, siyasi ve iktisadi kontrol kurmanın, RİSK-KONTROL mekanizmasının bir aracı olarak da kullanılıyordu. Ortadoğu ve Balkanlar, başta İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya olmak üzere Avrupa

²¹ Erinç Yeldan, Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi, s.16.

devletlerinin siyasi müdahalelerine maruz kalan başlıca bölgeler olarak tarihe geçti.²²

Takriben 1815-1914 arasında yaşanan kapitalizmin BİRİNCİ KÜRESEL-LEŞME EVRESİNDE Osmanlı Türkiye'si Batı'nın ticaret ve finans sermaye ihracı ile tam olarak RİSK-KONTROL sarmalına alınmıştı.

1838'de İngiltere ile imzalanan Baltalimanı Serbest Ticaret Antlaşması ve arkasından diğer Avrupa ülkeleri ile imzalanan benzer antlaşmalar sayesinde Batı Avrupa tarihinde ilk kez Osmanlı Türkiye'sine sınırsızca el atma yetkisi elde etmiştir.

Batı Avrupalı ülke tüccarlarının ihtiyaç duyduğu kanuni ortam 1839 Tanzimat Fermanı ile tesis edilmiştir.

Tanzimat Fermanı Osmanlı merkezi otoritesinin yani padişahın egemenlik ve yetkilerini sınırlayan ve bunu bütün Osmanlı tebaasına ilan eden ilk belgedir.

Kapitülasyonlardan (ilki 1569'da Fransa'ya, Kanuni Sultan Süleyman tarafından, ikincisi 1580'de II. Murat tarafından İngilizlere verildi) sonra bazı Batı Avrupa ülkelerinin Osmanlı İmparatorluğu'ndan aldıkları en önemli taviz 1838 Serbest Ticaret Antlaşması'dır.

1838 Baltalimanı Serbest Ticaret Antlaşması'nın Osmanlı toplumu açısından bir diğer önemi, kapitalist üretim ilişkilerinin Osmanlı yurduna girişini sağlamasıdır.

Batı Avrupa'nın kapitalist sistemi ülkeye önce TİCARET SERMAYESİ, 1854'ten itibaren de MALİ SERMAYE olarak girmiş ve yerleşmiştir.

Osmanlı merkezi otoritesinin “doğu despotizmi” olarak tanımlanan yetki devri anlamına gelecek kendini sınırlayıcı kararlar; a) Şer-i Hüccet, b) Sened-i İttifak kanuni dönüşümlerin başlangıcı kabul edilse de, bizim konumuz açısından 1838 tarihli Türk-İngiliz Serbest Ticaret Antlaşması esastır.

1838'de imzalanan bu antlaşma, Osmanlı Türkiye'sinin yüzyıllardır süregelen egemenliğinin EKONOMİK BAĞIMLILIĞA dönüşme noktasıdır.

Ekonomik bağımlılık 1839 Tanzimat Fermanı, 1856 Islahat Fermanı ile SİYASİ BAĞIMLILIĞA dönüşmüştür.

Siyasi olayları iktisadi gelişmelerle birlikte ele almak bir mecburiyettir. Ekonomi politik ya da siyasal iktisat bu görüşün ifadesidir.

Politik ekonomi ve iktisat tarihi bizim çalışmamıza rehberlik edecek iki bilim dalıdır.

A. du Velay'ın şu sözünü dikkate almamak mümkün değildir: “Türkiye'nin mali tarihi, siyasi tarihinin gerçek bir mukaddimesidir. Birincisi bilinmezse, ikincisinde yanlışlığa düşme tehlikesi vardır ve çoğu kez birbiriyle örtüşecek kadar biri diğerini tamamlar.”

²² Prof. Dr. Tevfik Güran, İktisat Tarihi, s. 137, Acar Matbaacılık, İstanbul 1999.

1800'lü yılların başlarında Avrupa'da hala ekonomik milliyetçilik zirveydeydi. İngiltere 1815'te sona eren İngiliz- Fransız Waterloo Savaşlarından sonra "Laissez Faire"ın vatanı oldu. Ancak kıta Avrupa'sında koruma politikaları daha uzun yıllar sürdürüldü. Kıta Avrupa'sında devletçi geleneğin en çarpıcı örneğini Almanya sürdürüyordu. 1850'lerde Almanya sanayileşme sürecine girdiğinde, köklü Alman bürokrasisi yeni filizlenen Alman sanayisini korumak için İngiliz rekabetine karşı yüksek gümrük tarifelerini devreye soktu.

1914 Birinci Dünya Savaşı öncesinde dünya ekonomisine Batı Avrupa ve ABD hükmediyordu. Ekonomik olarak ABD ve Batı Avrupa toplam dünya üretim ve ticaretinin yarısından fazlasını gerçekleştiriyordu. Ancak politik hâkimiyet bağlamında Batı Avrupa devletleri dünyanın dörtte üçünü kontrol etmekteydi.

1913 Yılında Dünya Ticaretinin Kıtalararası dağılımı:

Bölgeler	Yüzde
Avrupa	58.4
ABD ve Kanada	14.1
Asya	12.1
Latin Amerika	8.3
Afrika	4.4
Okyanusya	2.7
Dünya Geneli	100.0

Ancak bu tablo Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) ve 1917'de Rusya'daki Bolşevik İhtilalı ile önemli değişime uğradı.

Osmanlı İmparatorluğu parçalandı. Çarlık Rusyası yerini SSCB'ye bıraktı. Doğu ve Orta Avrupa'daki Habsburg İmparatorluğu (Avusturya-Macaristan) ortadan kalktı. Almanya hem denizaşırı sömürgelerini kaybetti, hem de Avrupa'daki topraklarının % 13'ünü ve nüfusunun bir bölümünü. İngiltere ve Fransa başta olmak üzere diğer Avrupa devletleri denizaşırı kolonilerini daha da artan bir ırkçı iştahla sömürmeye devam ettiler.

Birinci Dünya Savaşı, Japonya'yı imparatorluk haline getirirken aynı anda büyük bir ekonomik güç haline getirdi. Batı Avrupa'nın dünya ticareti ve üretimindeki payı azalırken, ABD, İngiliz Milletler Topluluğu ve Japonya'nın payı önemli ölçüde arttı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun ne ekonomik yapısı ne de toplumsal yapısı bir "klasik Batı" değildir. Bu sebeple Osmanlı'nın "Batı" tarafından üretilen bilgilerle değerlendirilmemesi, "Batı'nın terazisinde" tartılmaması gerekir. Hatta Osmanlı'yı "Batı değerleri" ile değerlendirmek yanlış sayılabilir.

Kapitalizmin tarihi "Batı Avrupa" tarihidir. Dünyaya kendi penceresinden bakar ve kendi gölgelerini görürler. Batı Avrupa için geçerli olan her şeyin dünya için de uygun olduğuna inanırlar.

Hatta daha “minimalize” bakıldığında kapitalizmin tarihi Batı Avrupa’nın tarihi de değildir. “Anglosakson tarihi”dir. İnsanlığa sadece bu gözden bakılar. Nitekim bu bakışa oldukça uygun, popüler ve tanınmış örnek ABD’li siyaset bilimci Samuel P. Huntington’ın “Medeniyetler Çatışması” ve “Biz Kimiz” adlı eserinde ileri sürdüğü tezdur.

Oysa ne tarihte tek bir “pencere” ne de sadece Anglosaksonlar var.

Bu dönemde Osmanlı Türkiye’si, finans kapitalin en önemli araç ve gereçlerinin başında gelen senyörâj hakkını devletçe kullanamamış ya da başını Avrupa finans kapitalinin çektiği düvel-i muazzama tarafından kullanırlmamış olmasıyla gelişen iktisadi ve siyasi olaylar sürecinde az gelişmişlik kısır döngüsüne sokulmuştur.²³

Bu arada 1700’lü yılların sonlarından itibaren çoğunluğu Türk-İslam, Müslüman mülteciler muazzam kalabalıklar halinde Osmanlı Türkiye’sine akmaktaydılar. 1783-1913 arasında en az 3.8 milyonu Rusya uyruklu olmak üzere, tahminen 5 veya 7 milyon Müslüman mülteci toprak kayıplarıyla sürekli küçülen Osmanlı Türkiye’sine geldi.²⁴

Netice olarak, vahşi kapitalizmin birinci küreselleşme evresi (1815-1914) dünya tarihinin daha önce hiç kaybetmediği bir insanlık trajedisine dönüşen Birinci Dünya Harbi (1914-1918) ile “kırılmıştır”. İkinci küreselleşme evresi ise 1972-2008 olarak dönemlendirilebilir.

1.2. 16 Ağustos 1838 Türk-İngiliz Serbest Ticaret Antlaşması ve Liberal Ekonomi Politikalarına Geçiş ve Etkileri

Tarih ne müteşekkirdir ne de nankör... Tarih, duygu tanımayan oldukça soğuk bir muhasebe uzmanıdır. Bütün işi, “günahları ve sevapları” kaydetmekten ibarettir.

Sonunda “sevapları” ağır basan kendini kurtarır. “günahları” ağır basansa bunun bedelini öder.

Tarih kesinlikle affetmez ama şaşırtmaz da... Tarih önünde sınıfı geçen devletler, kazanılabilecek en büyük imtihanlardan birini kazanmış demektir.

Tarihe numara yapmaya yeltenmek, ders almamak, değnekle sise delik açma gayretine benzer ki sonu hüsrandır.

Cumhuriyet Türkiye’si, içinde yaşadığımız 21. yüzyılda geleceği için 1838-1914 döneminde Osmanlı Türkiye’sinin uyguladığı birinci liberal ekonomi politikaları ve sonuçlarından büyük bir ders çıkarmak mecburiyetinde. Aksi takdirde kayıtsızlığının ve kabiliyetsizliğinin bedelini çok ağır biçimde ödeyebilir.

Fertlerin olduğu gibi toplumların ve devletlerin hayatlarında da birer “haysiyet hattı” vardır. O hat, daha gerisine düştü mü artık şerefli ve saygıdeğer varoluş biçiminin sona erip şerefsizliğin başladığı çizgidir. Hem fertler ve hem de devletler yahut toplumlar zaman zaman oturup bu haysiyet

²³ Haydar Kazgan, Osmanlı’da Avrupa Finans Kapitali, Cilt I, s. 15, Orion Yayınevi, Ankara 2005.

²⁴ Donald Quataert, Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922, s. 178, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

hattının ilerisinde mi, yoksa gerisinde mi bulunduklarını incelemek zorundadırlar.²⁵

Kanaatime göre Türkiye 24 Ocak 1980'den itibaren uygulamaya koyduğu ikinci liberal ekonomi politikalarının ekonomik ve siyasi sonuçlarını (1980-2008) birinci liberal ekonomi politikaları uygulamaları (1838-1914) ile mukayese etmeli ve milli bekası için gerekli tedbirleri almalıdır.

Biz burada hadisenin “serbest ticaret”, “dış borç” (1854-1914), “büyüme-bağımlılık ve istihdam” boyutunu da inceleyerek 1838-1914 birinci liberal ekonomi politika uygulamalarının sonuçlarına değineceğiz.

İnsanlar gibi milletlerin de zaman zaman kendi geçmişleriyle hesaplaşmaları, ara bilançosu çıkarmaları, hem zorunlu hem de faydalıdır.

Böylece nereden kalkılıp nereye vasil olunduğunu, bu arada nelerin kazanılıp nelerin kaybedildiği ve rota düzenlemesi yapmanın gerekli olup olmadığı ortaya çıkar.

Biz 20. yüzyılın başında, tasavvur edilebilecek en kanlı ve en feci biçimde bir cihan imparatorluğunu neden kaybettik? Kaybedişte liberal ekonominin, dış borç sarmalının bir payı var mıdır?

Açıkkası, birinci liberal ekonomi politikaları uygulamalarının sonunda Osmanlı Türkiye'si, “Ameliyat her bakımdan başarılı geçti. Bir tek hastamız maalesef sizlere ömür...” oldu.

Kemal Tahir'in “Kurt Kanunu”, “Yol Ayrımı”, “Yorgun Savaşçı” gibi şehir romanlarının tezlerinden biri şudur: Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşı'na can çekişerek girdiği sırada bile hala dört milyon kilometrekarelik bir muazzam ülkeydi. Onun için, 1922'den sonra 780 bin kilometrekarelik bir alana sıkışan yöneticilere bu ülke dar gelmiştir ve onları uzun süre bocalatmıştır.

İşte bu tespitte Kemal Tahir'in haksız olduğunu pek ileri süremeyiz. “Daralma” ve “bocalamaya” giden süreçte liberal ekonomi/dış borç sarmalını göz ardı edemeyiz.

19. yüzyılın başından bu yana Türkiye'nin batılılaşması gerektiği görüşünü savunanlar bazı kategorilere ayrılır ki bunlar; NASIL, NE ÖLÇÜDE, HANGİ YOLDAN gibi sorulardan doğma ve kategorizasyonlardır. Bu kategorilerden biri de “liberal ekonomi ve dış borçlanma ile kalkınma ve refahı” savunanlar tarafından meydana getirilmiştir.

Kemal Tahir şöyle söylüyor: “Osmanlılıkta bir tek köklü ihtilal olmuştur, bundan sonraki bütün zavallı ihtilalcıklar gibi, bu da tepeden inmedir. Başta padişah olmak üzere idareci kadrolar tarafından kabul edilmiştir bu üstünlük... Aslında bu üstünlüğü kabul etmek, Osmanlıların önüne bir tek yol açıyordu. Bu da çıkmaz bir yoldu. Adı batılılaşmaydı.”²⁶

²⁵ Yağmur Akın, Haysiyet Hattı, Akis 7 Kasım 1993.

²⁶ Kemal Tahir, Notlar-Batılılaşma, s.41, Yayına hazırlayan Cengiz Yazoğlu, Bağlam Yayınları, İstanbul, Eylül 1992.

İstiklal Marş'ımızın şairi Mehmet Akif Ersoy da şöyle der: “Geçmişten adam ibret almış... Ne masal şey! Beş bin senelik kıssa yarım hisse mi verdi? Tarihi tekerrür diye tarif ediyorlar; hiç ibret alınsaydı tekerrür mü ederdi...”²⁷

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş hikâyesi farklı sebeplerle açıklanmıştır. Bunlar arasında kapitülasyonlar, bir başka ifadeyle yabancılara Osmanlı topraklarında tanınan ayrıcalıklar en başta yer alır.

Kapitülasyonlar ve 1838 Serbest Ticaret Antlaşması Osmanlı Türkiye'si için ayak bağı olmuştur. Nitekim Osmanlı devleti Birinci Dünya Savaşı'na girer girmez ilk yaptığı iş kapitülasyonları ve 1838 antlaşmasının hükümlerini kaldırmakta işe başlamıştır.

Yine Cumhuriyet Türkiye'sinin kuruluş aşamasında Lozan'daki en çetrefilli konulardan biri kapitülasyonlardır.

1.2.1. Kapitülasyonlar ve Tanzimat Sonrası Meydana Getirdiği Darboğazlar

Kapitülasyonlar-1838 antlaşmaları da dâhil –üzerine Türkiye'de ve yurt dışında çok sayıda eser yayınlanmıştır. Bu çalışmalar çoğu kez kapitülasyonların hukuki mahiyetine odaklanmış, egemenlik meselelerini gündeme getirmiştir. Ancak, kapitülasyonların ülke menfaatlerine ters düşen yönü Osmanlı devletinin Tanzimat (1839) sonrası merkezileşme sürecinde ekonomik ve mali yapılarında meydana getirdiği derin darboğazlardır.²⁸

Bilimsel ve teknolojik devrimle atbaşı giden sanayileşme Batı Avrupa'da “warfare lordları” ortaya çıkarmıştır. Waterloo Savaşları (1813-1815) ile kendini iyice hissettiren bankerlerin mali gücü 19.yüzyılın ortalarından itibaren imparatorlukların ve ulus devletlerin ekonomik ve mali yapılarında oldukça etkili dönüşümlere sebep olmuştur.

Zafer Toprak yukarıda zikrettiğimiz sunum yazısında aynen şöyle yazıyor: Askeri donanımın mali yükü 1850'lerden itibaren ülkeleri fiskal yapılarında devrim sayılabilecek dönüşümlere gitmeye mecbur etmiştir. Pek çok ülkede mali endişeler ön plana geçmiş, serbest ticaret bir kenara itilerek yüksek gümrük vergileriyle devlete fon yaratmaya çalışılmıştır.

Amma...! Batı Avrupa kendi ülkelerinde bunları yaparken “Düvel-i Muazzama” (İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya, İtalya, Avusturya Macaristan) Osmanlı İmparatorluğu'na silah gücü avantajını bir tehdit unsuru olarak kullanıp aynı zaman dilimi içinde tam tersini uygulamıştır.

1850'lerden sonrası Batı Avrupa'da dolaylı vergilerin ilk uygulamaya başlandığı dönemdir. Bu husus vergi ve mali tarih açısından yeni bir başlangıçtır.

²⁷ Zikreden, Mehmet Hakan Sağlam, Osmanlı Devletinde Moratoryum 1875-1881 Rüsum-ı Sitte'den Duyun-ı Umumiyye'ye, s. X, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul Temmuz 2007.

²⁸ Mehmet Hakan Sağlam, Osmanlı Devletinde Moratoryum 1875-1881, Prof. Zafer Toprak'ın “Sunuş” yazısından.

Gümrük gelirleri dışında Osmanlı Türkiye'sinin, Cumhuriyet Türkiye'sine kadar gelir kaynağı büyük ölçüde “aşar” ve “ağnam” üzerine dayalı bir mali düzendir.

Dolaysız vergi dönüşümünü sağlayamayan, 1838 Ticaret, 1839 Tanzimat sonrası liberalleşme ve merkezileşmenin, yeni ordu donanımının sebep olduğu giderleri karşılayamayan Osmanlı Türkiye'si sürekli dış borçlanmaya yöneldi. Yani devlet mali sistemini “deyni deyn ile ifa usulü” ya da bugünkü Türkçe ile “borcu borçla kapatmak” üstüne bina etti.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1580'li yıllarda ilk mali krizini yaşadığını Çanakkaleli tarihçi Mustafa Ali'nin yazmalarından biliyoruz.²⁹

1.2.2. 1699 Karlofça Antlaşması ve Batı'nın “Türk Meselesi”ndeki Zaferi

Fakat Osmanlı Türkiye'sini “sonun başlangıcına” götüren “çöküş” sürecinde mali yapının Karlofça Antlaşması (1699) ile zayıfladığı görülüyor.

1838'de İngiltere'yle imzalanan Baltalimanı Serbest Ticaret Antlaşması ile Osmanlı devleti dış ticaret politikasındaki bağımsızlığını ve gümrük gelirlerini büyük ölçüde kaybetti. Olağanüstü gümrük vergileri/tarifeleri uygulama hakkı elinden alındığı için hem iç hem de dış ticareti yabancıların kontrolüne geçmiştir.³⁰

Serbest ticaret veya bugünkü manasıyla “en çok müsaadeye mazhar ülke” antlaşması sadece İngiltere ile sınırlı kalmadı.

16 Ağustos 1838'de Sadrazam Reşit Paşa'nın Baltalimanı'ndaki konağında Reşit Paşa ile İngiliz elçisi Ponsoby'nin imza koyduğu Türk-İngiliz Serbest Ticaret Antlaşması 25 Kasım 1838'de Fransa ile 1839'da Hansa şehri (Lübeck, Bremen, Hamburg) ve Sardunya ile 1840'da İsveç, Norveç, İspanya, Hollanda, Belçika ve Zolverin hükümetleri (Prusya, Bavyera, Saksonya, Wuntenburg, Baden, Hasen Elektörlüğü ile Grand Dukalığı, Thüringen, Nassau Birliği, Serbest Frankfurt şehri) ile 1841'de Danimarka ile, 1843'de Portekiz ile ve son olarak 1846'da Rusya ile serbest ticaret antlaşmaları imzalanmıştır. Bu ikili antlaşmalar Osmanlı devleti hazinesinin gelir kaybını hızlandırdığı gibi, Anadolu'dan hammaddelerin çok ucuza dışarıya ihraç edilmesine ve henüz gelişmemiş durumda olan sanayinin tamamen çökmesine, iç ve dış ticaretin yabancıların eline geçmesine neden olmuştur.³¹

Serbest Ticaret Antlaşmaları, ittihattan alınan gümrük vergilerinin % 12'den, % 3'e indirilmesini, ihraç vergi ve formalitelerinin önemli ölçüde kaldırılmasına, yabancı tüccarların Osmanlı topraklarında elini kolunu salıyarak serbest dolaşmasına ve istedikleri malları rahatça alıp satmalarına imkân vermiştir.

²⁹ Cornell H. Fleischer, Tarihçi Mustafa Ali Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Üçüncü Basım Ocak 2009.

³⁰ Mehmet Hakan Sağlam, Osmanlı Devleti'nde Moratoryum 1875-1881, s. 3-4.

³¹ Doç. Dr. Sait Açıba, Osmanlı Devleti'nin Dış Borçlanması 1854-1914, s. 38-39, Vadi Yayınları, Ankara 1. Baskı 2004.

Bu antlaşmaların arkasından çok kısa sürede “ihraç patlaması” yoluyla Osmanlı yurdundaki altın ve gümüş stoğu yurt dışına gitmişti.

III. Sultan Selim’e (1789-1807) Tatarcıkzade Abdullah Molla Efendi tarafından sunulan Lâyiha, Osmanlı Türkiye’sinin asırlardır Avrupa mallarına verilen kıymetli madenlerden oluşan Osmanlı paralarından, ödeme şeklinden dolayı nasıl zarar gördüğünü ve mali yapının bozulduğunu göstermesi bakımından ibret vesikasıdır.

Yusuf Kemal Tengirşenk tarafından Londra’daki ünlü British Museum’daki el yazması orijinalinden çıkarılan Tatarcıkzade Layiha’sında yer alan bir bölüm şöyledir: “...Kaldı ki Devlet-i Aliyyenin altın ve gümüşü daha çok üç madde için diğer devletlere gittiğinden bu maddelerin yasaklanmasıyla devletin yeniden inşası ve halkın refah ve mutluluğu sağlanacaktır. Öncelikle, bundan sonra yenedünyadan Frenklerin (Avrupalıların) getirdikleri elmasın yasaklanması; bundan böyle bu tür taşları Avrupalı tüccarın getirmemesi konusunda İstanbul’da mukim Hristiyan devlet elçileri uyarılararak bu durum sürekli takip edilmelidir. Çünkü taş türlerinden olan faydasız cevherlere hazineler gidip bunların esası taş olmakla bir işe de yaramamaktadırlar. Böyleyken Avrupalılar kendileri ve kadınları yalancı taş kullanıp, elmas kullanmazlar ve o taşlarla Devlet-i Aliyyenin malını hazine hazine ülkelerine götürürler... Hristiyan devletlerde adet, kendi diyarlarında bir malın en bayağısı bile bulunduğu diğer ülkelerin mallarının iyisine meyleden den idam ederler... Nihayet dışarıya giden altın ve gümüş bir daha Devlet-i Aliyyeye gelmemekte, gerek elmasın yasaklanması ve gerek kürk maddesinin düzenlenmesi, sarık ve kefiyeden başka Hint giysilerinin dahi bütünüyle yasaklanması devlet-i aliyyenin yararınadır.”³²

Maliye Bakanlığı Teftiş Kurulu’nda ve Türkiye’nin Paris Büyükelçiliği’nde Maliye Müşaviri olarak görev yapan maliyeci Mehmet Fatih Ekinci Cumhuriyet Türkiye’sinin de, Tatarcıkzade Abdullah Molla Efendi’nin uyarıda bulunduğu hususlarda kan kaybında olduğunu belirtiyor. “Türkiye İstatistik Kurumu’nun verilerine göre, 1997’de 85.6 milyon dolar olan” inciler ve kıymetli taşlar” ithalatı 2007 Ocak-Kasım dönemi için 5.6 milyar dolara yükselmiştir. Aynı dönemlerdeki ihracat miktarları da sırasıyla 171.8 milyon dolar ve 2.3 milyar dolar düzeyindedir. Buna göre Türkiye 1997 yılında inciler ve kıymetli taşlar ticaretinde dış âleme kaynak aktarımı yapmaz iken, 2007 yılında 3.3 milyar dolar net kaynak aktarımında bulunmaktadır. Bu kaynak kaybının, yani inciler ve kıymetli taşlara ilişkin ithalat-ihracat farkının 2006 yılı dış ticaret açığı içindeki payı % 4.8; Ocak-Ekim 2007 dönemi içinde % 5.8’dir.”³³

1845’te İstanbul ve diğer liman şehirlerinde ödeme zorlukları başladı. Altın ve gümüş para eksikliğini azaltmak gayesiyle yıllık % 6 faiz getirisi olan “kaime” adı verilen kağıt paralar piyasaya sürüldü. Kaime çözüm olmadığı

³² Türk Yurdu, Sayı: 24/218, Cilt: 3-23, s. 76-77, Tutibay Yayınları, Ankara 2001.

³³ Mehmet Fatih Ekinci, Türkiye’nin Mali İntihan-Kapitülasyonlar ve 1838 Baltalimanı Ticaret Sözleşmelerinden Servet Antlaşması’na, s. 243, Platin Kitap, Ankara Haziran 2008.

gibi yıllarca Osmanlı Türkiye'si ekonomisinin başını ağrıttı, yani yeni meseleler çıkardı.³⁴

Osmanlı Türkiye'si günümüzde “globalization” yani küreselleşme denilen ve Waterloo Savaşları'ndan sonra hızla gelişen sanayi ve ticarete bağlı birinci küreselleşme dalgası ile “içbükey ekonomik yapı”dan “dışbükey ekonomik yapı”ya doğru kaydı. Günümüz ifadesiyle “dışa açılma”.

Artık kendi yağı ile kavrulan Osmanlı Türkiye'si Batı Avrupa'nın sanayi mallarının istilasına altındadır.

1.2.3. Osmanlı İmparatorluğu'nda 1500'lerden İtibaren İktisadi-Ticari Yönetim Alanları Yabancılaşıyor

Rusya bu istilaya direnmesini bilirken Osmanlı maalesef bunu becerememişti. Bizim kanaatimize göre bu sonuçta, Osmanlı Türkiye'sinin merkezi yönetimine 1512'den itibaren hâkim olan gulam/köle Enderun Mektebi bürokrasisinin büyük payı vardır.

Bizim yukarıdaki görüşümüzü Prof. Dr. Orhan Türkdoğan'ın şu tespiti doğrulamaktadır; 1500'lerden beri Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadi-ticari ve yönetim alanları birinci derecede Yahudi cemaatinin elindedir.³⁵

18. yüzyılda yükselen dış ticarete yabancılar ve Osmanlı gayrimüslimleri egemen hale gelince, Osmanlı Müslümanlarının büyük bir tüccar grubu olarak sahip olduğu önem azalmıştı. Başlangıçta milletlerarası ticaret, hemen hemen bütünüyle, malları getiren Batı Avrupalıların elindeydi. 18. yüzyıla gelindiğinde bu tüccarlar kendilerine ortaklar bulmuş ve artan sayılarla gayrimüslim tüccarların imtiyaz beratları edinmesine yardımcı olmuşlardı. Bu beratlar yabancı tacirlerin sahip olduğu kapitülasyonları, yani daha az vergi ödeme, dolayısıyla da maliyeti düşürme imkânını gayrimüslim Osmanlı tacirlerine de vermektedir... 20. Yüzyıl başlarında İstanbul'da kayıtlı 1000 tüccar vardı. Bu tacirlerin % 3'ü İngiliz, Fransız ve Alman'dı ama bu ülkeler Osmanlı Türkiye'sinin dış ticaretinin yarısından fazlasını kontrol etmekteydiler. Kalan tüccarların çoğunu da gayrimüslimler oluşturmaktaydılar.³⁶

Henry Ford'un bir sözü vardır: “Ne kadar geriye bakarsanız o kadar ileriye görürsünüz.”

Bizim kanaatimize göre günümüzde Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasi-iktisadi-dini çalkantıları anlayabilmemiz, doğru çözümler üretebilmemiz için Osmanlı Türkiye'sinin 1512'den itibaren merkezi hükümetin bürokratik yapı ve işleyişini, ulemanın durumunu, özellikle 1838'den itibaren ekonomi ve siyasi yapıdaki liberalleşme ve sonuçlarını doğru analiz etmemiz gerekiyor. Hâsılı hem siyasi hem iktisadi tarihimize hamaset ve yerginin dışında üçüncü bir gözle bakmak zorundayız.

³⁴ Prof. Dr. Haydar Kazgan, Galata Bankerleri- Cilt I, s. 11, Orion Yayınevi, Ankara 2. Baskı 2005.

³⁵ Prof. Dr. Orhan Türkdoğan, Türk Toplumunda Aydın Sınıfının Anatomisi, s. 279, Timaş Yayınları, İstanbul, 1. Baskı Temmuz 2003.

³⁶ Donald Quataert, Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922, s 193-194, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

Hele hele 1838 Ticaret, 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanlarından sonra Osmanlı Türkiye'sinin başına gelenler ile 24 Ocak 1980'den itibaren Cumhuriyet Türkiye'sinin yaşadıklarını mukayeseli olarak değerlendirmek günümüz akademisyen ve aydınlarının Türkiye'nin milli bekası bağlamında boyunlarının borcudur.

Osmanlı 1838'den itibaren "harici kambiyo" hadisesini keşfetmiştir. Devlet milli parasını devalüe ettikçe Batı Avrupa'dan gelen ithal malların fiyatlarının hızla yükseldiğini görmüş, bu durum dâhili piyasayı olumsuz yönde etkilemiştir.

Bu gelişmeler karşısında iki çeşit çözüm söz konusudur. Çünkü olağanüstü vergi niteliği taşıyan "avarızlar"da bıçak kemiğe dayanmış ve Osmanlı devleti gümrük tarifelerini artırarak vergilendirme bağımsızlığını da kaybetmiştir. Ya halktan alınan vergiler artırılacak ya da yabancı ülkelerden borç tedarik edilerek ülkenin gelecekteki gelirlerinin karşılığı ile gün kurtarılacaktır.

1.2.4. Osmanlı İmparatorluğu Yabancı ve Gayrimüslimlerin Kontrolü Altındaki Kent Ekonomilerini Vergilendiremiyor

Osmanlı Türkiye'si büyük oranda yabancı ve gayrimüslimlerin kontrolü altındaki kent ekonomilerini vergilendirememiştir. 19. yüzyıl küreselleşmesinin sonucu olarak Osmanlı coğrafyasında Pazar ekonomisi gittikçe güçlenirken, kırsal kesimde Müslüman Türk köylüsünün vergisi % 50-60 olurken, 19. yüzyılın ikinci yarısında kurulan şirketlerin yükümlülükleri % 1 ile 5 arasında değişmektedir... Osmanlı devleti bağımsızlığını yitirme pahasına bir borç girdabının içine düşmüştür.³⁷

1838 Serbest Ticaret Antlaşması ile ekonomide başlatılan liberalleşme 1839 Tanzimat Fermanı ve 1856 Islahat Fermanı ile reform teşebbüsleri ordu ve maliye alanından siyasi alana, bürokrasiye, eğitim, hukuk ve yargıya yayıldı.

Bu reformlardan sonra "eşit haklar" prensibi çerçevesinde, o zamana kadar gayrimüslim tebaadan alınan "cizye"nin toplanmasına son verildi. Gayrimüslimler askere alınmadığı için "bedelat-ı askeriyye" adıyla yeni bir, gayrimüslimlere yönelik vergi kondu.

1856 yılında Islahat Fermanı'yla yabancı sermaye yatırımlarına, 1867 yılında da yabancıların Osmanlı yurdunda toprak satın almalarına izin verilmekteydi.

Ekonomi dışı açıldıkça, Batı Avrupa sermayesinin imparatorluk içindeki gücü artıyordu. Osmanlı bürokrasisinin, devletin merkezi gücünü artırmak gayesiyle başlatılan reform teşebbüsleri, merkezi devletin ekonomi üzerindeki denetiminin azalmasına yol açmaktaydı. Bu tavizleri dağıtan Osmanlı merkezi devlet yöneticileri, atılan adımların uzun dönemli iktisadi sonuçlarından çok Avrupa devletlerinden kısa vadede sağladıkları siyasi ve mali

³⁷ Mehmet Hakan Sağlam, Osmanlı Devleti'nde Moratoryum 1875-1881, Zafer Toprak'ın sunuş yazısından, s. XIII-IV.

desteği düşünüyorlardı.³⁸ Osmanlı Türkiye'sinde ekonomide liberalleşme ve devlet maliyesinin Batı Avrupa ticaret ve mali sermayesinin denetimi altına girmesi sürecindeki dönüm noktaları:

- 1838 yılı ve sonrasında imzalanan dış ticaret antlaşmaları.
- 1850'lerden itibaren Batı Avrupalı yabancı sermayeye verilen demiryolu yapımı hususundaki imtiyazlar.
- 1854'te başlatılan dış borçlanma süreci.

1.2.5. 1838 Türk-İngiliz Baltalimanı Serbest Ticaret Antlaşması ve 1839 Tanzimat Fermanı

İngiliz Dışişleri Bakanı Palmerston'ın "capo d'opera" yani şaheser olarak nitelediği 16 Ağustos 1838 Baltalimanı Serbest Ticaret Antlaşması'nın maddelerinin muhtevasını şöyle özetleyebiliriz:

- Mevcut kapitülasyonlar ve antlaşmalarla İngiliz vatandaşlarına veya gemilerine tanınan haklarla bu antlaşma ile tanınan yeni hak ve imtiyazların sonsuza kadar, kesintisiz biçimde geçerliliği taraflarca kabul edilir.
- İngiltere majestelerinin vatandaşlarının veya bunların temsilcilerinin Osmanlı yurdunun her yerinde her çeşit malı, hiçbir ayrıcalık tanımaksızın bu topraklarda üretilen her çeşit ürünü satın almalarına izin verilecektir.
- Osmanlı ülkesi ürünlerinden herhangi biri, İngiltereli tüccarlar tarafından Osmanlı ülkesinin iç tüketimi için satılmak gayesiyle satın alındığında; Müslüman olsun olmasın Osmanlı İmparatorluğu'nda iç ticaretle meşgul Osmanlı vatandaşlarının (en çok kayırlı bölümler) benzer şartlarda ödediği vergi ve rüsumlara eşdeğerde yükümlülüklerden sorumlu olacaklardır.
- Eğer herhangi bir Osmanlı ürünü İngiltereli tüccarlar veya onların temsilcileri tarafından ihraç gayesiyle satın alınırsa, bu mallar her türlü vergi, resim ve harçtan muaf olarak gemiye yüklenecekleri yere kadar götürüleceklerdir.

Tanzimat Fermanı'nda (Gülhane Hattı Hümayunu) (12 Ağustos 1839) dört temel unsur vardır:

- 1838 Serbest Ticaret Antlaşması'nın Batı Avrupa ülkeleri tüccarlarına sağladığı haklara bağlı olarak ihtiyaç duyulan kanuni ortamı Tanzimat Fermanı sağlamıştır.
- Padişahın kendi egemenlik hakkını sınırlamıştır.
- Kişiye bağlı can, mal ve şerefının korunması haklarının padişahın egemenlik sahasından çıkarılıp kanuni düzenlemelere bırakılması.

³⁸ Prof. Dr. Şevket Pamuk, Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914, s.247-248, K. Kitapları, İstanbul 2003.

- Yürütmenin “mevad-ı esasiye” olarak nitelenen prensipler uyarınca düzenlenecek kanunlara göre çalışması.

Tanzimat’ın yukarıdaki prensipleri yasama, yürütme, yargı organlarının ayrılığine dayanan bir sistemde uygulanabilir niteliktedir.

Tanzimat Fermanı’nın en muammalı yanı yürütmeyi bağlayacak olan “mevad-ı esasiye”nin hangi müeyyidelerden meydana geleceği noktasıdır. Yüksek şura “mevad-ı esasiye” açısından şu hususları belirlemiştir:

- Osmanlı devlet yönetimi yeni kanunlara göre düzenlenecektir.
- Bu kanunlar şer’i kurallara uygun olarak oluşturulacaktır.
- Kanunların gayesi, can-mal ve şerefın korunması ile doku-nulmazlığını sağlamaktır.
- Çıkarılacak yeni kanunlar din, ırk vb gibi farkları gözetmeksizin bütün Osmanlı devleti vatandaşlarına eşit olarak uygulanacaktır.
- Padişah söz konusu kanunlara aykırı davranışlarda bulunmayacağına söz verecektir.

Tanzimat Fermanı ile yasama görevini yüklenecek sürekli encümenlerin kurulması sağlanmıştır. Bu encümenlerin üyeleri sivil-asker bürokrasisi ile ulemadan meydana gelmekteydi. Böylece Osmanlı devleti merkezi yönetiminde gulam/köle orijinli Enderun Mektebi bürokrasisinin, Orhan Türkdoğan’ın “gelenekli” diye tanımladığı elitist/seçkinci ağırlığı daha da artmıştır.

Tanzimat bir anlamda padişah ve bürokrasi arasında bir “yetki paylaşımı” olarak tanımlanabilir.

Sadrazam Mustafa Reşit Paşa 1836’da Londra elçisi iken İngiliz Dışişleri Bakanı Palmerston’ın reform fikirlerinden oldukça etkilenmişti. Tanzimat’ın hazırlıklarını Ermeni kâtiplerle birlikte yaptığı ³⁹ ayrıca paşanın hizmetinde bulunan Blaque, Garachin ve Cor adlı Fransızların da Tanzimat’ın hazırlanmasında çaba harcadıkları söylenir. Le Siecle gazetesi, Tanzimat’ın ilanını Fransız kamuoyuna şu cümlelerle duyurmuştur: Batı medeniyetinin bu zaferini haber almaktan mütevellit memnuniyetimiz, bu zaferin genel itibarı ile bazı arkadaşlarımızın himmetiyle kazanıldığını öğrenmemizle bir kat daha artmıştır.⁴⁰

İngiltere’nin Osmanlı Türkiye’si büyükelçisi olan Stratford Canning, Vezir-i Azam Mustafa Reşit Paşa ile Hariciye Nazırı Reşit Paşa görevle-

³⁹ Y. Çark, Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler, s. 11, İstanbul 1953.

⁴⁰ Reşat Kaynar, Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat, s. 187, Ankara 1954.

rinden uzaklaştırılınca Canning, sultanın huzuruna çıkıp her ikisinin de görevlerine iadesini sağlar.⁴¹

Buna benzer başka örnekler de var. Liberalleşmede sınır tanımıyorduk.

Osmanlı merkezi devlet yöneticilerinin yetersizlikleri ve basiretsizlikleri de idari yönetim zaafını artırarak devletin mali idaresi üzerinde arzu edilmeyen bir gölge olarak belirleyici rol oynuyordu. Bu durumu İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Palmerson 24 Kasım 1850'de Reşit Paşa'ya yazdığı mektupta şu sözlerle dile getiriyordu: "Türk imparatorluğu başta bulunanların ürkekliği, zaafı ve kararsızlığı yüzünden yıkılmaya mahkûmdur. Korkarım yakın bir zamanda yerine ne konulabileceği hususunda bazı kararlar almak mecburiyetinde kalacağız."⁴²

Batı'nın milli devletinde eşitlik prensibi, sosyal sınıflar ve vatandaşların eşitliği yönünde gelişirken, Osmanlı İmparatorluğu'nda bu prensip Müslim ve gayrimüslimlerin eşitliği biçiminde gelişmiştir.⁴³ Kaldı ki daha önce verdiğimiz kaynaklardan da görüldüğü gibi "Müslim-gayrimüslim eşitliği" ekonomide gayrimüslimin üstünlüğüne dönüşmüştür. Hatta Tanzimat Fermanı'ndan sonra, kendi memleketlerinden daha elverişli şartların doğması üzerine Rumların Yunanistan'dan Anadolu'ya yerleşmeye geldikleri biliniyor.⁴⁴

Kırım Savaşı olarak bilinen Türk-Rus Savaşı ve 1854'te ilk kez alınan dış borç, Batı'nın Osmanlı Türkiye'si ekonomisini kontrolünde daha köklü adımlar atılmaya başlanmasına vesile olmuştur.

1856 Islahat Fermanı bu ilişkilerin ilk somut sonucudur. Bu reform, Tanzimat Fermanı ile kabul edilmiş prensiplerin tamlayıcısı niteliğindedir.

1.2.6. 1856 Islahat Fermanı ve Liberalleşmede Yeni Düzenlemeler

1856 Islahat Fermanı sadrazam, şeyhülislam, dışişleri bakanı ve Batı Avrupa ülkelerinin temsilcilerinin katıldığı toplantılar sonucunda kabul edilmiştir.

Tanzimat hareketinin tamamlayıcısı olarak nitelenen Islahat Fermanı kararlarını şu başlıklar altında özetleyebiliriz.

- Devlet hesapları ile bütçe kavramının ilintilenilerek yıllık bütçelerin yapılması. Ekonomik gelişmeyi sağlama gayesiyle Batı Avrupa sermayesi ile o ülkelerin yetkili uzmanlarının Osmanlı devletine çağırılması, gerektiğinde bunlara üst düzey görevlerin verilmesi; karma mahkemelerin kurulması.

⁴¹ Stanley Lane Poole, Lorf Stratford Canning'in Türkiye Hatıraları, s. 120, Çev: Can Yücel, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1959.

⁴² Stanley Lane Poole, a.g.e, s. 161.

⁴³ Ergun Aybars, Tanzimat'tan Günümüze Avrupa, s. 49, Mudafaa-i Hukuk Dergisi, Sayı: 51, Ankara 2002.

⁴⁴ Stefanos Yerasimos, Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, C: 2, s. 646-647, İstanbul 1974.

Bunlar bir yerde Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı Avrupa ekonomilerine olan bağımlılığına ortam hazırlayan ve bu bağımlılığı yeri geldiğinde geliştiren kurumları adım adım oluşturan tedbirlerdir.⁴⁵

18 Şubat 1856'da yayımlanan Islahat Fermanı'nın muhteva olarak Tanzimat Fermanı'ndan en önemli farkı, yabancılara Osmanlı Türkiye'si topraklarında önemli ayrıcalıklar tanınmasıydı. Mesela yabancı sermayeye madencilik, tarım işletmeciliği, demiryolu ayrıcalıkları getirmiştir.

• 30 Mart 1856'da imzalanan Paris Antlaşması'na da bağlayıcı bir hüküm olarak giren Islahat Fermanı, Osmanlı devletinde meşruti yönetime geçişi hızlandıran, buna mukabil Osmanlı yurdunda yabancı sermayenin etkisini iyice artıran, Avrupa devletlerinin yeni yeni ıslahat, bugünkü ifadesiyle reform istekleriyle yoğun müdahalelerine imkân tanıyan bir siyasal-ekonomik süreç başlattı.

• 1856 Islahat Fermanı mahalli yönetimlerde, cemaat meclislerinde halkın yönetime katılmasını tartışan ilk resmi belgelerden biridir.

Öte yandan Islahat Fermanı ile Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan değişik etnik unsurlardan oluşan vatandaşları “Osmanlılık” denilen soyut ve net olmayan bir “Osmanlı milleti” kavramı içerisinde toplama gayretleri de bu Islahat Fermanı'nda açıkça gündeme getirilmiştir. Günümüzdeki “Türkiyelilik” kavramına benzer bir kavram olan Osmanlılık da, işin doğrusu 1854 Kırım Savaşı'nda müttefiklerimiz olan İngiltere ve Fransa gibi ülkelerin istedikleri doğrultuda bir dönüşüm teşebbüsü söz konusudur.⁴⁶

1856 Islahat Fermanı'nı takip eden “kanuni dönüşüm” düzenlemelerini şu şekilde sıralayabiliriz:

• 1858 Arazi Kanunnamesi. Miri toprakların özel mülke dönüştürme sürecini kolaylaştıracak hükümleri kapsamaktaydı.

• Vilayet Kanunları. Dış güçlerin Osmanlı devletini parçalama da kullandıkları ve önemli mevzii elde etmelerini sağlayan “Federalizm Kanunları”.

• 18 Haziran 1867, yabancılara Osmanlı mülkünde toprak satın almalarına izin veren kanun.

• 1858 Ceza Kanunu.

• 1864 Deniz Ticaret Kanunu.

• 1862 Ticaret Muhakemeleri Kanunu.

O dönemde Osmanlı aydını denilen sivil-asker bürokrasi ve ulemanın önemli kesimi 1838 Ticaret, 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanı sacayağına bağlı “reformlar”ın savunucusu olmuşlar, liberalizmin Osmanlı Türkiye'sini kurtaracağına inanmışlardı. O kadar çok isim var ki... Elbette bu isimleri ve neler söyledikleri bizim çalışma sahamızın sınırları dışında kalıyor.

⁴⁵ Tevfik Çavdar, Türkiye'de Liberalizmin Doğuşu, s. 19, Uygur Yayınları, İstanbul Şubat 1982.

⁴⁶ Tevfik Çavdar, a.g.e, s. 19.

Tarihçi Mahmut Çetin Osmanlı Türkiye'sinin içine düştüğü feci durumu sadece dış güçlerin oyunları ile izah etmenin mümkün olmadığını, çözülmenin iç dinamiğini “aydın yabancılaştırması” olarak adlandırdığı bürokrasinin yabancılaştırma zinciri, “zevkçilik-heterodoksi-pozitivizm-kozmopolitizm” şeklinde günümüze kadar ulaştığına dikkat çekiyor.⁴⁷

Yabancılar toprak satışına kısaca değinmek istiyorum.

18 Haziran 1867'den itibaren 1878'de İzmir yöresindeki tarım arazileri-mizim % 41'i İngilizlerin olur. İngilizlerin çiftlikleri arasında 80 bin, 122 bin, 247 bin dönüm büyüklüğünde olanlar vardı ki, Bornova'daki 247 bin dönüm arazi Rum asıllı İngiliz vatandaşı olan Baltazzi'ye aittir.⁴⁸

Böylece Osmanlı Türkiye'sinde toprak üzerinde spekülasyon yapmak ve siyasi gayelerle toprak satın almak isteyen yabancıların ve yabancı ajanlığı ve sermayesiyle zenginleşen bir kısım gayrimüslim vatandaşların tahakkukunu takip ettikleri yeni hürriyetperver nizamdan bekledikleri büyük kârlar⁴⁹ elde edilmiş oluyordu.

ABD-Binghamton'daki State University of New York tarih bölümünde profesör olan Donald Quataert şu tespitte bulunuyor. Osmanlı'da köylülerin ödedikleri kiral ve vergilerle angarya hizmetleri gittikçe ağırlaşıyordu. Mesela başlangıçta köylülerin yapmakla yükümlü olduğu angarya hizmeti 12 gün iken 1850'li yıllara gelindiğinde yılda 24 ila 50 gün çalışır duruma gelmişlerdi. Bunlar komşu Habsburg (Avusturya-Macaristan) ve Romanov (Rusya) imparatorluklarından çok daha güç şartlardı... Osmanlı devleti siyasal bakımdan zayıf düştüğü halde, yabancıların toprak sahibi olması sıra dışı bir durum olmaya devam etti. 1867'den sonra kanunlar yabancıların toprak sahibi olmasına izin verdi.⁵⁰

1838-1914 dönemindeki ekonomik gelişmelere biraz daha yakından bakalım.

Vakanüvis Lütfi Efendi 1838 Baltalimanı Ticaret Antlaşması'nın memleketi ne hale getirdiğini yana yakıla şu sözlerle anlatır:

“Memalik-i mahrusede her şeye ecnebiler iştirak ettiler. Osmanlı halkının edeceği esnafılığı ve ticareti adım adım çekip aldılar. Sanayi-i dâhiliye bütün bütün mahvoldu, muattal oldu. Emtiayı efrenkiye (yabancı mallar) revaç bularak, nukud-ı mevcudiyemiz (mevcut nakit paramız) çekilip Avrupa'ya gitti.⁵¹

⁴⁷ Mahmut Çetin, Aydın Yabancılaştırması Üstseçkin Heterodoksi, s. 13-250, Biyografi Net İletişim ve Yayıncılık, İstanbul Şubat 2009.

⁴⁸ Orhan Kurmuş, Emperyalizmin Türkiye Girişi, s.102, İstanbul 1974.

⁴⁹ Ömer Lütfü Barkan, Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 1858 Tarihli Arazi Kanunnamesi, Tanzimat 1., s. 419, İstanbul 1940.

⁵⁰ Donald Quataert, Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922, s. 200, İletişim Yayınları, İstanbul 1. Baskı 2002.

⁵¹ Ahmet Lütfi, Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, C: 5, s. 112, Dersaadet 1302, Zikreden Rifat Önsöy, Tanzimat Döneminde İktisat politikası, s. 256, Tanzimat'ın Yüz elliinci Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, Ankara 1989.

1853 yılında, İngiliz gazeteci Edward Michelsen'in tespitleri de farklı değildir. Eskiden Türkiye'de yetişen ve yabancı memleketlerde büyük ünü olan Türk endüstrisinin pek çok kolu bugün mahvolmuştur. Bunlar arasında pamuklu endüstrisi gelir ki, Osmanlıların pamuklu ihtiyacı bugün tamamıyla İngiliz endüstrisi tarafından karşılanmaktadır. Şam'ın çelik bıçakları, Kıbrıs'ın şeker, İznik'in çini, Teselya'nın Türk kızılı iplik boya endüstrisi hep mahvolmuştur. Bütün bu endüstri kollarının bugün bu topraklarda izi kalmamıştır.⁵²

1838 Ticaret Antlaşması'nın uygulamaya başlanmasından sonra Namık Kemal (1840-1888) "mahud muahede" dediği bu anlaşmanın Osmanlı Türkiye'sini ne hale getirdiğini "Hürriyet"te şu cümlelerle anlatır:

"Biz ziraatta olduğu gibi sanatta dahi kendi yağımızla kavrulurduk. Hemen her ihtiyacımızı ifa edecek tezgâhlarımız vardı. Yirmi-otuz seneden beri onların hemen hemen cümlesi mahvoldu. Bunun sebebi hiç şüphe yok ki mahud muahedat ile Avrupalılara verilen hürriyet-i ticarettir. Devlet, hürriyet-i ticareti öyle bir zamanda icat etti ki mülkümüzde sanat ve marifet tamamıyla inkrâz (çöküş) halinde idi. O yolda haiz-i kemal olan Avrupa halkı vatanımıza yayıldı. Mamulatanın nefaseti ve bahaca ehveniyeti cihetiyle mülkümüzde yapılan şeyleri itibardan düşürdü. Tezgâhlar kapandı. Erbab-ı sanat harap oldu. Bizim ticaret-i hariciyeden bir para istifade edemediğimiz şöyle dursun, ticaret-i dâhiliyeyi dahi yirmi senedir bütün bütün ellere (yabancılar) kaptırdık. Buna sebep olan mahud muahededir."⁵³

1.2.7. Liberal Ekonomi Politikaları ve Osmanlı Türkiye'sinde Sanayinin Çöküşü

1838 Ticaret, 1839 Tanzimat, 1856 Islahat ve bunlara bağlı liberal düzenlemeler, kısaca Tanzimat'ın getirdiği yeni düzen, ticaretin hızla yabancıların ve Osmanlı vatandaşı gayrimüslimlerin eline geçmesine yol açmıştı.

1800'lere kadar Osmanlı sanayi oldukça iyi durumdaydı. Hatta Batı dünyası uzun zaman buna eşit bir seviyeye ulaşamamaktan dolayı kıskanç bir tavır takınmıştı. (M.A. Ubucini, Türkiye 1850, C:2, s. 330, Çeviren: Cemal Karaağaçlı, Tercüman Binbir Temel Eser No: 63 ve 64, İstanbul, Eserde baskı tarihi yok. Bu kitabın özgün adı, "Letters sur la Turquie" olup Paris'te 1851 yılında yayınlanmıştır.)

1778 yılında Fransa, Türkiye'den 2 milyon 300 bin livre değerinde pamuklu bez ithal etmişti. 1789'da ise Osmanlı Türkiye'si, Fransa'ya ağır gümrük vergilerine rağmen 187 bin livre değerinde ipekli kumaş satmıştı.⁵⁴

Ubucini, 1856'da yayınlanan "Letters on Turkey" (Türkiye Üzerine mektuplar) adlı kitabında şu satırlara yer veriyordu: "Osmanlı imalat etkinliği eskisine oranla büyük ölçüde zayıflamıştı. Günümüzde Türkiye'nin ihracatının büyük kısmını Avrupa'ya sattığı hammaddeler oluşturur ve Avrupa bu

⁵² Atilla İlhan, Hangi Küreselleşme, s. 290, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul Ekim 2003.

⁵³ İ. Sangu, Tanzimat ve Yeni Osmanlılar, s. 826, İstanbul 1940.

⁵⁴ Paul Masson, Histoire de du Commerce Français Dans le Levant an XVI-II eme Siecle, s. 475, Paris 1911, Zikreden: Ömer Celal Sarç, Tanzimat ve Tanzimat I, s. 423, İstanbul 1940.

hammaddeyi işleyerek Türkiye'ye geri satar. Eskiden yalnızca imparatorluğun tüketimine değil ama bütün Levant bölgelerinin, ayrıca bazı Avrupa ülkelerinin pazarlarına yeten çok sayıda ve çok çeşitli ürünler artık ya tamamen ortadan kalkmış ya da çok azalmıştır... Anadolu, Diyarbakır ve Bursa bir zamanlar kadife, saten ve ipekleriyle meşhurdular ama günümüzde, 30-40 sene önce ürettikleri miktarın onda birini bile üretmemektedirler. Bursa, yılda 40 bin kuruşluk ipek üretimini ancak gerçekleştirirken, ham ipek ve kuru koza ihracatı neredeyse 8 milyon kuruşa ulaşmaktadır.”⁵⁵

Önce İngiltere'yle imzalanan, ardından öteki Avrupa ülkelerini de kapsayan 1838 Ticaret Antlaşması, dünya ekonomisiyle bütünleşmenin hızlanışının ve Avrupa ticaret sermayesinin Osmanlı devletinde ekonomiye egemen olmaya başlayışının hukuksal çerçevesini oluşturdu.⁵⁶

Osmanlı Türkiye'si, Batı Avrupa ticaret hacmi, dünya ekonomisinde 1650-1730 döneminde yaşanan durgunluktan sonra önce yıllık yüzde 1, ardından 1730-1780 arasında yıllık % 1.5 ve 1830'dan itibaren büyük sıçrama göstererek yıllık büyüme oranı % 5'in üstüne çıktı.⁵⁷

Osmanlı Türkiye'si esas olarak Batı Avrupa'dan mamul mallar ithal ediyordu: Pamuklu, yünlü ve ipekli dokumaların yanında askeri malzeme, donanım, demir-çelik ve kalaya ilave olarak şeker, çay ve kahve gibi tarım ürünleri.

İhraç mallarına gelince, hammadde ve gıda ürünlerinden oluşmaktaydı: Pamuk, yün, ham ipek, tiftik yünü, tütün, üzüm, incir, hububat ve dericilikte kullanılan meşe palamudu, afyon, meyan kökü ve daha sonraları bazı madenler.

Osmanlı devleti, 1838 Baltalimani Ticaret Antlaşması ile dış ticarete bu antlaşmaya kadar kullandığı “yed-i vahit” olarak adlandırılan tekel düzeni ihdas etme hakkından tek tarafı olarak vazgeçiyor, olağanüstü vergiler ya da sınırlamalar uygulama hakkından feragat etmekteydi.⁵⁸

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan yıkılışına kadar ki ticari hayatında üç önemli evrenin olduğunu görüyoruz. Bu evrelerin “ahdname” ile ticari imtiyaz ve garantiler verilirken göz önüne alınan üç husustan oluştuğunu söylemek mümkündür.⁵⁹

- İslam hukukunun “harbi”lerle (İslam egemenliği altında bulunmayan ülkeler tebaası) ilişkileri düzenleyen İslami prensipler. “Dostluk ve sadakate” dayanan bu husus “ihanet” ile geçerliliğini yitirir ve o memleket düşman ilan edilerek “gazâ” müeyyidelerine tabi tutulurdu. İnalçık'a göre tamamen “takdir hakkına” dayalı bu sistem Osmanlı İmparatorluğu diplomasisine esaslı

⁵⁵ Aktaran: Charles Issawi, ed. The Economic History of the Middle East, 1800-1914 The University of Chicago Press, Chicago 1966.

⁵⁶ Emine Kıray, Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar, s. 66, İletişim Yayınları, İstanbul 3. Baskı 2008.

⁵⁷ Şevket Pamuk, Kapitalist Dünya Ekonomisi ve Osmanlı Dış Ticaretinde Önemli Dalgalanmalar 1830-1913, s. 172, METU Studies in Development, Özel Yayın 1980.

⁵⁸ Mübahat Küttükoğlu, Osmanlı İngiliz İktisadi Münasebetleri, Cilt: 2, 1838-1850, İstanbul 1976.

⁵⁹ Prof. Dr. Halil İnalçık, Doğu Batı Makaleler I, s. 244, Doğu Batı Yayınları, Ankara Ocak 2005.

bir esneklik sağlamaktaydı. Ancak 18.yüzyılda kapitülasyon taahhütleri her iki tarafça uygulanması mecburi “muahede” karakterini kazanıca, Osmanlı İmparatorluğu “takdir hakkını” ve “diplomaside esneklik” inisiyatifini kaybetmiş oldu.⁶⁰

- Osmanlı İmparatorluğu, “harbi devlet”ten siyasi ve askeri bir fayda umuyorsa, usulüne ve şartlara göre o ülkeye “ahdname” ile ticari imtiyaz ve garantileri bağışlardı. Ahdname, Hristiyan devletle sadece ticari ilişkileri değil, aynı zamanda devamlı diplomatik ilişkilerin kurulmasını da tesis ederdi. Yine İnalıcık’a göre bunun en iyi misali 1571 İnebahtı Savaşı’ndan sonra “Kutsal Liga’nın (Habsburg İspanya’sı, Venedik ve Papalık ittifakı) tehditlerine karşı Protestan ülkelere, İngiltere ve Hollanda’ya kapitülasyonların verilmesidir. Kapitülasyon maddelerine göre, yabancı devletin elçi ve konsoloslarının Osmanlı mülkündeki limanlara yerleşmesi, hatta devletin hukuki şemsiyesi altında yabancı kolonilerin oluşması mümkündü.⁶¹

- İnalıcık, Kütükoğlu, Pamuk, Sağlam, Çavdar, Toprak ve Kıray’ın eserlerindeki ortak tespit, Osmanlı İmparatorluğu’nda “mali ve iktisadi faydaları” göz önünde tutularak da “ahdname” garantileri verilirdi. Çünkü Osmanlı hazinesine nakit para olarak gümrükler önemli bir gelir kaynağı idi. İnalıcık’ın ifadesiyle “saniyen, Osmanlı pazarı ve hazine daima “para kesâdı”, gümüş kıtlığından şikâyetçiydi. Bu ihtiyaçlar Osmanlı maliye ve ekonomisi için hayati nitelik göstermekteydi.⁶²

İşte böylesine hayati bir önem arz eden gümrük vergileri, 1838 Baltalimanı Serbest Ticaret Antlaşması’yla tam anlamıyla alabora oluyor, tersine işleyen bir mekanizmaya dönüşüyordu.

1838 Antlaşması Türkiye’yi 1929 yılına kadar süregelen, bir gümrük esaretine sürükleyen, İngiltere’nin o güne kadar yabancı ülkelerden elde ettiği ayrıcalıkların en önemlisidir. Bunu zamanın İngiliz Dışişleri Bakanı da doğrulamıştı. Bu ticari antlaşma hükümlerine dayanarak Osmanlı Türkiye’si içinde siyasi köprübaşları kurmak isteyen İngiltere, bu işte Levantenler ile azınlıklardan yararlanacak⁶³ böylelikle zengin, imtiyazlı ve dışarıya bağlı bir ekalliyetler (azınlıklar) zümresinin oluşmasını sağlayacaktır.

İleriki bölümde ele alacağımız Osmanlı Türkiye’sinin “dış borç ihtiyacı” ve dış borçlanmaya Kırım Harbi’nin sebep olduğu olağanüstü giderlere ya da konjonktürel unsurlara bağlansa da gerçekte çok daha gerilerdeki hadiselerle dayanıyor ve daha derin sebeplerden kaynaklanıyordu.

Osmanlı Türkiye’sinde giderek merkezileşen devletin “vâridat”ı (gelirleri), “mesarif”i (giderleri) karşılayamaz hale gelmişti. Bütçe açıkları mevsimsel olmaktan çıkmıştı. Devlet bütçesi her yıl açık veriyordu ve giderek büyüyordu. Batı Avrupa’da da benzer meseleler yaşanmıştı.

⁶⁰ Halil İnalıcık, a.g.e, s. 244.

⁶¹ Halil İnalıcık, a.g.e, s. 244.

⁶² Halil İnalıcık, a.g.e, s. 244.

⁶³ Tevfik Çavdar, Osmanlıların Yan Sömürge Oluşu, s. 34-35, İstanbul 1970.

Devletler merkezi yönetimini pekiştirdikçe, eğitim, sağlık ve benzeri bir dizi sosyal yükümlülükleri yerine getirmek mecburiyetinde kalmaktaydı. Batı Avrupa bu türden artan giderlerini karşılayacak çözümü bulmakta gecikmemişti. Bulunan yol çok daha esnek bir yapıya sahip olan dolaylı vergiler koymaktan geçmekteydi. Batı Avrupa ülkeleri, artan giderlerini artan dolaylı vergi gelirleriyle karşılama yoluna giderken Osmanlı Türkiye'si kapitülasyonlar/ 1838 Ticaret Antlaşması sebebiyle böyle bir imkânı kullanamıyordu. "Temettü" ya da "patent" türü vergileri yürürlüğe koymak istemişse de Batı'nın "düvel-i muazzama"sının kapitülasyonlardan kaynaklanan itirazlarıyla karşılaşmıştı. Osmanlı Türkiye'si kendi iradesiyle vergi koymıyor, ancak Batı'nın icazetiyle mali sisteminde değişikliklere gidebiliyordu.⁶⁴

Kapitülasyonlar aracılığıyla, ithalat ve ihracat üzerindeki rüsumlar, geleneksel % 10 oranından, ithalatta % 5 ve ihracatta % 3'e düşürülmüş durumdaydı. Ayrıca yabancı ve Osmanlı tebaası tüccarlar mallarını imparatorluk sınırları içinde bir bölgeden diğerine taşırken % 8 transit ticaret vergisi ödemek mecburiyetindeydiler.

Buna rağmen Osmanlı, iç ticaretin yanı sıra, belli bazı malların ihracatından tekel kısıtlamalarını yasaklamaları sürdürmüştü. Fakat İngiltere, bütün yasaklamaların ve tekellerin, olağanüstü vergi ve harçların, ayrıca imparatorluk sınırları içindeki bir bölgeden bir başka bölgeye transit vergi ve rüsumların kaldırılmasını istiyordu.

Bu arada Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi yönetimi iki hususa öncelikle odaklanmıştı:

- Vergi gelirlerini artırmak ve büyük şehirlerin iaşesini garanti altına almak.
- Mültezimlerle ittifak kurmuş, çoğunluğu gayrimüslim tebaadan oluşan Osmanlı tüccarlarının gücünü kırmak.

Nihayetinde, 1838 Antlaşması imzalandı. İthalatta % 5, ihracatta % 12 ve transit ticarete % 3 rüsum uygulanacaktı. Bütün yasaklamalar ve iç ticaretteki rüsumlar İngiliz tüccarlar için kaldırılıyor, böylece yabancı tüccarların imparatorluğun iç kesimlerine ulaşmalarının önü açılıyordu. Bu, TEK YANLI BİR İTHALAT LİBERASYONU YDU:⁶⁵

İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na ihracatındaki vergi artık % 5, İngiltere'ye Osmanlı İmparatorluğu'nun ihracatındaki vergi oranıysa % 12 idi.⁶⁶

Ayrıca yerli tüccarlar iç gümrük denilen transit vergileri ödemeye devam edecekti. Yerli tüccarlardan gayrimüslimler hızla İngiliz, Fransız gibi yabancı ülke vatandaşlığına geçerek bu hususu da kendi lehlerine çevirmişler, geriye kalan pek az Müslüman Türk tüccar da kepenk indirmek zorunda kalmıştı. Her zamanki gibi yabancılar kişisel vergiden muaftı.

⁶⁴ Mehmet Hakan Sağlam, Osmanlı Borçlar İdaresi-Duyun-ı Umumiyye 1879-1891, Prof. Dr. Zafer Toprak'ın sunuş yazısı, s. XII, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Cilt I, İstanbul 2007.

⁶⁵ Emine Kiray, Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar, s. 71.

⁶⁶ E.B.Bailey, British Policy and the Turkish Reform Movement: A Study in Anglo-Turkish Relations 1826-1853, s. 120, Howard Fertig Inc, New York 1970.

1838 Antlaşması kısa vadede, dış ticaret üzerindeki tekelleri ve engelleri ortadan kaldırmış, Batı Avrupa ticaret sermayesine Osmanlı mülkünde kapıları sonuna kadar açmıştır. Uzun vadede ise gümrük vergilerinin düzeyine ilişkin düzenlemeler üzerinde önemli tesirler icra etmiştir. Böylece Osmanlı İmparatorluğu kendi gümrük vergilerini Avrupa devletleriyle birlikte belirlemeyi prensip olarak kabul etmiş oluyor ve böylelikle bağımsız bir dış politikası takip edebilme hakkından vazgeçiyordu.⁶⁷

1838-1914 arasında ithalat ve ihracat vergileri Avrupalıların lehine olmak üzere değişiklikler gösterdi. Osmanlı İmparatorluğu 1838 Antlaşmasını ancak Birinci Dünya Savaşı (1914) başladıktan sonra bir kenara atabilecek ve savaşın getirdiği olağanüstü şartlarda daha bağımsız bir dış ticaret politikası uygulayabilecekti.⁶⁸

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasında Batı'nın ilk kullandığı “manivela”nın kapitülasyonlar/serbest ticaret olduğunu anlayabiliyoruz. Ticari liberalleşme, daha doğrusu “tek yanlı bir ithalat liberasyonu”na giden kapitülasyonların aşamalarını şu başlıklar altında özetleyebiliriz:

- İtalyan devletleri dönemi: Ceneviz, Venedik, Floransa, Napoli (1200-1569)
- Batı Avrupa devletleri dönemi: Fransa, İngiltere, Hollanda (1569-1700)
- Avrupa devletleri (1700-1783)
- Rusya ile karşılıklı mecburi muahede (1783)
- İngiltere ile Baltalimanı Ticaret Antlaşması (1838)
- Kapitülasyonları kaldırma teşebbüsleri: Tanzimat dönemi ve II. Meşrutiyet (1856-1914)⁶⁹

Ubicini'nin verdiği rakamlara göre 1846 yılında Osmanlı Türkiye'sinin toplam ticareti 423 milyon Fransız Frangı civarındaydı. Aynı tarihte Fransa'nın ticaret hacmi ise 2 milyar 437 milyon franktı. Yani Osmanlı Türkiye'sinin beş buçuk katı.⁷⁰

1825'te İngiltere Osmanlı İmparatorluğu'na 8318 sterlin değerinde yünlü kumaş ihraç ederken 1855'te bu rakam 17 misli artışla 142.722 sterline ulaşır.⁷¹

1830'lu yıllarda Osmanlı Türkiye'sinden özellikle Almanya ve Avusturya'ya yılda 250 bin kilo pamuk ipliği ihraç edilmekte, Viyana, Leipzig, Peşte ve Drestan'deki fabrikalar Türk ipliği kullanmaktadırlar.⁷²

⁶⁷ Şevket Pamuk, Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913, s. 18, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 3. Baskı, Mart 2005.

⁶⁸ Şevket Pamuk, a.g.e, s. 19.

⁶⁹ Halil İnalcık, Doğu Batı Makaleler I, s. 245.

⁷⁰ M.A. Ubicini, a.g.e, C: 2, s. 363.

⁷¹ Stefanos Yerasimos, Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye, C: 2, s. 567, Gözlem Yayınları, İstanbul 1974.

⁷² Ömer Celal Sarç, Tanzimat ve Sanayimiz, Tanzimat I İçinde s. 424, Maarif Matbaası, İstanbul 1940.

Osmanlı Türkiye'si 1825'te toplam 490.413 sterlin tutarında pamuk ipliği ve pamuklu dokuma ithal ederken, 1855'te aynı neviden ithalatı 3.722.983 sterline yükselmiştir. Aynı tarihlerde İngiltere'nin pamuk ipliği ve pamuklu dokuma ihracatı da 18.786.016 sterlinden 34.763.920 sterline ulaşarak iki katına çıkarken, Osmanlı Türkiye'sine gerçekleştirdiği ihraç ise yedi buçuk kat artış gösterir.⁷³

Anlaşıldığı gibi pamuklu dokuma kumaş ithalatındaki bu artış, iplik imalatıyla beraber pamuklu dokumacılığa da ağır bir darbe indirmiştir.

19.yüzyıla gelindiğinde, özellikle Waterloo Savaşı'nda (1813-1815) iyice tecrübe kazanan Avrupa'daki bankerler milletlerarası borç vermenin yüksek getirisinin tadına varmışlardı. 19. Yüzyıl Avrupa'da bir milletlerarası borç verme dönemi idi.⁷⁴

Avrupa'nın 1855 yılında uzun dönemli dış yatırımlarının toplamı 720 milyon sterlin iken, bu tutar 1855-1885 arasında 2080 milyon sterlin, 1885-1914 arasında 7420 milyon sterlin olmak üzere toplam 9500 milyon sterlinlik bir artış göstermişti.⁷⁵

1914 yılında Birinci Dünya Savaşı patlak verinceye kadar yatırımların yüzdelik dağılımının şu şekilde olduğu tahmin ediliyor: Okyanusya % 5, Asya % 16, Afrika % 9, Latin Amerika % 19, Osmanlı İmparatorluğu da dâhil Avrupa % 27.⁷⁶

Hemen belirtelim Woodruff'un tahminleri iki Türk bilim insanı Şevket Pamuk ve Yahya S. Tezel'in çalışmalarına dayanmaktadır. Woodruff'un tahminlerinden devam ettiğimizde 1855-1885 dönemindeki bütün dış yatırımların yaklaşık % 10'u, Avrupa'daki dış yatırımların % 12-13 kadarı ve 1914'teki toplam dış yatırım miktarının % 3-4'ü Osmanlı Türkiye'sine yapılmış haldeydi.⁷⁷

1838 Baltalimanı Ticaret Antlaşmasına giden yolda siyasal, askeri ve mali bakımdan güçsüz durumda olan Osmanlı Türkiye'sine yönelik İngiliz diplomasisinin beklediği fırsat, Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyanı, öte yandan da Rusya'nın gittikçe artan nüfuzu karşısında ortaya çıkmıştı. Osmanlı devletinin merkezi yönetimi "kurtuluş"u İngiltere'ye sığınmakta bulmuştu. Umut edilen, İngiltere'ye sunulan iktisadi tavizler karşılığında, İngiltere'nin Osmanlı devletinin toprak bütünlüğünü korumasını sağlamaktı.⁷⁸ Açıkçası ülke "iktisaden" İngilizlere sunulacak, "siyasi olarak kurtulacaktı". Elbette böyle bir kurtuluş modeli tarihte yoktu. Osmanlı devletinin Hazine sonunu getiren bu "deney"den herhalde biz Cumhuriyet Türkiye'sinin evlatlarının çıkaracağı ders olmalı. Öyle sanıyoruz ki bu çalışmanın 24 Ocak 1980 sonra-

⁷³ Stefanos Yerasimos, a.g.e, s. 657.

⁷⁴ Emine Kiray, a.g.e, s. 23.

⁷⁵ William Woodruff, *Impact of Western Man: A Study of Europe's Role in the World Economy 1750-1960*, s. 150-155, St. Martin's Press, New York 1967.

⁷⁶ William Woodruff, a.g.e, s. 154-155.

⁷⁷ Emine Kiray, a.g.e, s. 24.

⁷⁸ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913*, s. 20.

sını inceleyen bölümlerde ki bize göre Türkiye'nin "İkinci Liberal Ekonomi Politika Uygulama Dönemi"dir, mukayese etme imkânı bulacağız.

Eldeki bilgiler, Osmanlı Türkiye'sinin dış ticaret hacminin, ithalat ve ihracatının 1820-1914 yılları arasında takribi olarak 12-15 kat arttığını göstermektedir. Mesela, Avrupa'dan ithal edilen pamuklu tekstil ürünlerinin hacmi 1820'den 1914'e kadar 100 kattan fazla artış göstermiştir. 1838 Antlaşması Osmanlı Türkiye'sine iki taraflı zarar vermiştir: Birincisi mevcut sanayiye çökertmiş, ikincisi "gümrük duvarları"nı yeterince yükseltmeyen Osmanlı'nın sanayileşme girişimleri akamete uğramıştır. Lozan barış görüşmelerinde bile, Avrupa devletleri Cumhuriyet Türkiye'si hükümetlerinin kendi dış ticaret politikalarını belirleyebilmek hakkına karşı direnmiş ve Türkiye Cumhuriyeti ancak 1929 yılından sonra bu egemenlik hakkına kavuşmuştur.⁷⁹

Osmanlı Türkiye'sinde pamuk ipliği ithalatı 1860 yılında 1825 rakamının tam 40 katına ulaşmıştı. Pamuklu dokuma kumaş ithalatı ise 1860'da, 1825 yılının 65 katına ulaşmıştı. İngiltere'nin toplam ihracatı içinde Osmanlı Türkiye'sinin payı giderek büyümüş, 1850 yılında İngiltere'nin Osmanlı devletine yaptığı ihracat 8.500.000 sterline ulaşırken, bunun 3.500.000 sterlinlik tutarını pamuklu dokumalar oluşturmıştır.⁸⁰

1838 Antlaşması, ilerleyen yıllarda ipek üretiminde de olumsuz etkisini göstermiş, İşkodra ve Tırnova'da 1812-1841 yılları arasında ipek dokuma tezgâhlarının sayısı 2000'den 100'e inmiştir. Anadolu'da ise her çeşit ipek üretimi 1850'li yıllarda 50 yıl öncesinin onda biri seviyelerine düşmüştür.⁸¹

Osmanlı Türkiye'sine ait dış ticaret istatistikleri ilk kez 1878 yılında yayınlanmaya başlamıştır. Bu tarihten önceye ait veriler farklılıklar göstermekle beraber "genel gidişat" hakkında bir fikir vermektedir. Şevket Pamuk 1838 Serbest Ticaret Antlaşmalarını takip eden üççeyrek asırda gittikçe genişleyen Osmanlı dış ticaretini, toprak kayıplarıyla daralan coğrafi sınırları da hesaba katarak şöyle özetliyor: toplam Osmanlı ihracatı cari fiyatlarla 1840'ta 4,7 milyon İngiliz sterlininden 1913'te 28.4 milyon sterline çıkarken, ithalatı da 1840'ta 5.2 milyon İngiliz Sterlininden 1913'te 39.4 milyon sterline ulaşmıştır... Eldeki veriler 1838 Ticaret Antlaşmalarından üççeyrek asır sonra Osmanlı ekonomisinin ne 18. yüzyıl, ne de 20. yüzyıl Türkiye ekonomisi ile karşılaştırılamayacak ölçüde "açık" dünya ekonomisi ile "bütünleşmiş", hammadde ihraç eden, mamul mallar ithal eden bir ekonomi durumuna geldiğini göstermektedir.⁸²

Pamuk, Vedat Eldem'in 1970 yılında yaptığı "Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik" adlı çalışmasındaki verilerden hareket ederek şu yorumda bulunuyor: 1913 yılının GSMH tahminleri kulla-

⁷⁹ Şevket Pamuk, a.g.e, s. 21-22.

⁸⁰ Halil İnalcık, Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere: Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü, s. 1-65, ODTÜ Gelişme Dergisi, 1979-1980 Özel Sayı.

⁸¹ Doç. Dr. Sait Açıba, Osmanlı Devletinin Dış Borçlanması 1854-1914, s. 40, Vadi Yayınları, Ankara 1. Baskı 2004.

⁸² Şevket Pamuk, Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913, s. 26-27.

nldığında, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı Türkiye'si ihracatının GSMH'nın % 14.1'ine, ithalatın ise GSMH'nın % 19.4'üne ulaştığı görülmektedir. Yine 1913 yılında net tarımsal üretimin % 26.5'i ihraç edilmekteydi. 1929-1982 döneminde Cumhuriyet Türkiye'sinin ihracat ve ithalatının GSMH içindeki payı, bu düzeylerin altında kalmıştır.⁸³

Hüseyin Avni Şanda "Yarı Müstemleke Oluş Tarihi" adlı eserinde: "... 1800 ve 1820 yıllarında İstanbul'da kumaş esnafının 2750 ve Kemahçı (havsız kadife) esnafının da 350 tezgâhı vardı. Bütün bu tezgâhlarda 5000'den fazla insan çalışıyordu. 1868 yılında, yerli sanayinin islahı için hazırlanan bir inceleme raporunda, bu kumaş tezgâhlarından ancak 25, (evet, yirmi beş) tane kaldığı esefle kaydedilmektedir. Bu raporun yazıldığı devrede, Avrupa sanayinin dokuma eşyası bol bol ve ucuza gümrük kapılarından giriyor ve yerli imalathaneleri tazyik ediyordu. Zamanla bu imalathaneler kapanıyor, bunların yerine Avrupa malı satan mağazalar açılıyordu..." diyor.⁸⁴

1838 Antlaşmalarının iktisadi tesirleri, ünlü sof sanayinin merkezi Ankara'yı da derinden etkilemiştir. Ankara'da 1812 yılında 1000 kadar dokuma tezgâhı ve 10.000 dokumacı vardır.⁸⁵

18.yüzyılda Ankara'nın imal ettiği tiftikten mamul sanayi ürünleri ihracatı yılda 25 bin balyadan fazlaydı. 1835'te bu rakam beş balyayı geçmiyordu.⁸⁶ 1852 yılında Ankara'ya gelen Alman A.D.Mordmann, şehrin ticari hayatından bahsederken, senede bir milyon akçe tutarında tiftik, Ankara keçisi yünü ihraç edildiğini belirtmektedir.⁸⁷

Bir başkası, Georges Perrot 1861'de Ankara'yı ziyaretini ve tespitlerini şöyle anlatmaktadır:

"Şehrin en büyük servetleri Rumların elindedir. Rumlar, Avrupalı tüccarların varisleri olarak memleketin tiftiğini İngilizlere satarlardı. Bu malları toplamak için Londra yahut İstanbul'daki İngiliz- Rum ticarethaneleri Ankara tüccarlarına yardım ederlerdi. Bundan başka Ankara tüccarlarından Şişman Bodos, Altıntopoğlu ve başka zengin tüccarlar Ankara vilayetinin başka yerlerinden doğrudan doğruya tiftik toplarlardı."⁸⁸

Bu tiftik toplama, yani hammaddeyi kaynağından toplayıp ihraç etme faaliyeti sof sanayini gerçek manada yok oluşa sürüklemiş, 1900'lerin başında Ankara civarında ancak birkaç dokuma tezgâhı kalabilmiştir.⁸⁹

Devrin tarihçilerinden Lütfi Efendi "Lütfi Tarihi" olarak bilinen eserinde 1838 Antlaşmalarından sonra gelen çöküşü anlatırken, "çalı süpürgesinin, ağaç kaşık ve tahta kaşığa varıncaya kadar her şeyin dışarıdan geldiğini" yazar. 1850'lerden itibaren Türk imparatorluğunun sanayi Hristiyanların

⁸³ Şevket Pamuk, a.g.e, s. 27.

⁸⁴ Atilla İlhan, Hangi Küreselleşme, s. 177, İş Kültür Yayınları, İstanbul, Ekim 2003.

⁸⁵ Besim Darkot, Ankara Maddesi, İslam Ansiklopedisi, C: 1, s. 445, İstanbul 1965.

⁸⁶ Avram Galanti, Ankara Tarihi, s. 86, Tan Matbaası, İstanbul 1950.

⁸⁷ Avram Galanti, a.g.e, s. 87.

⁸⁸ Avram Galanti, a.g.e, s. 87.

⁸⁹ Besim Darkot, Ankara Mad. İslam Ansiklopedisi, c: 1, s. 445.

eline geçerken, ⁹⁰bu işyerlerinde çalışanların çoğunluğunu da gayrimüslimler oluşturmaktaydı. Tanzimat Fermanı'nın kendilerine tanıdığı haklardan faydalanan azınlıklar, yabancı sermayenin serbestçe Osmanlı Türkiye'sine girmesi ve yabancı sermayedarların dindaşlarını korumaları sebebiyle ⁹¹Osmanlı'nın kurucu unsuru ve asli sahibi Müslüman Türkler ciddi bir işsizlik meselesiyle yüz yüze kalmışlardı. Ayakta kalmak için direnen Türk sanayi kuruluşları da teker teker çökerken ticareti ele geçiren yabancı sermaye ve dâhildeki işbirlikçileri azınlıklar tarafından kârlar pay edilmekteydi. O dönemin gözde semti Galata'da azınlıkların yanı sıra 14 bin yabancı uyruklu insan vardı. "Almanach de l'empire Ottoman"a göre yabancı uyrukluların dağılımı şöyleydi:

6120 Yunan, 1983 Maltalı-İyonyalı, 1581 Avusturyalı, 1029 Fransız, 926 Rus, 657 İranlı, 405 Sardunyalı, 293 Toskanalı, 247 Napolili, 210 İngiliz, 182 Belçikalı, 144 Prusyalı, 122 İsveçli, 84 İspanyol, 47 Danimarkalı, 35 Portekizli, 27 Hollandalı, 24 ABD'li

(Stefanos Yerasimos, Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye, C. 2, s. 617.)

Netice olarak artık Osmanlı Türkiye'sinde ne kadar kapital varsa bunun hemen hemen hepsi Müslüman olmayan Osmanlıların ellerinde bulunuyordu.⁹² Hatta devlete ait bir kumaş fabrikasını yönetmek görevi bir Fransız'a verilmişti. Bu Fransız, kendi ülkesinden getirdiği kumaşları uzun süre bu fabrikanın imalatıymış gibi gösterip büyük servet yapmış, dolandırıcı olduğu anlaşılınca da Fransa'ya kaçmıştı.⁹³

1.2.8. Madenler ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

1860'lı yıllarda Avrupa sermayesi Osmanlı Türkiye'sinin yer altı kaynaklarını işletme hakkını almışlardı. Kısa bir müddet sonra Türk madenleri üzerinde yabancı sermaye kontrolü sağlandı. Maden kanunu Avrupalıların baskısı ile 1869, 1886, 1901 ve 1906 yıllarında ecnebler lehine değiştirildi. 1898 ile 1900 yılları arasında devletin yılda ortalama 139 ruhsat verdiği ⁹⁴göz önüne alınırsa yabancı sermayenin Türk toprakları üzerinde nasıl bir ekonomi formatlı siyasi hesap yaptıkları anlaşılır.

Sermayesinin büyük payı Fransızlara ait olan ve 1896'da kurulan Ereğli Kumpanyası, Ereğli'deki 124 kömür ocağının 88'ini işletmekteydi.

1887'de kurulan İngiliz Boraks şirketi, boraks cevherinin imtiyaz hakkını almıştı. Merkezi Londra'da bulunan "Borax Company Limited" şirketi Sultançay mevkiindeki boraks madenleri için kurulmuştu. 1892'de kurulan Balya Karaaydın şirketi, gümüş, kurşun ve linyit üretme imtiyazını, 1893'te

⁹⁰ George William Frederick Howard, Türk Sularında Seyahat, s. 33, İstanbul 1978.

⁹¹ Hilmi Ziya Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, s. 34, İstanbul 1979.

⁹² Donald C. Blaisdell, Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa Mali Kontrolü, s. 98, İstanbul 1940.

⁹³ Ömer Celal Sarç, a.g.e, s. 436.

⁹⁴ Donald Quataret, 19. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Madencilik, Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C. 4, s. 915, İstanbul 1985.

kurulan Kassandra şirketi, manganez, bakır ve diğer madenleri çıkarma hakkını almıştı.⁹⁵

Eldeki verilerden anlaşıldığına göre çinkonun üçte ikisini, kurşun ve manganezin % 80'den fazlasını zımpara taşının % 90'ını, antimon ve boraksitin ise tamamını yabancı maden şirketleri çıkarmaktaydı.⁹⁶

Madencilik sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin ödenmiş sermayesi içinde milli sayılabilecek sermaye hemen hemen yok gibidir. İstanbul'da merkezi bulunan üç maden şirketinin idaresi tamamen Levanten veya gayrimüslimlerin elinde olduğu için, bunların sermayesinin milli kökeni üzerinde tereddüde mahal yoktur.⁹⁷

1838 Ticaret Antlaşması'ndan sonra Osmanlı devleti, sömürgeci devletler demek olan büyük güçlerin oybirliğiyle onayı olmadan gümrük konusunda yeni vergiler koyamadığı ve vergi sistemini de değiştiremediği için ⁹⁸ Osmanlı Türkiye'sinin yabancıların maden üretim ve ihracından rantabl bir kâr ettiğini de söylemek herhalde mümkün olmasa gerek.

1.2.9. Demiryollarının İnşasında Avrupa Sermayesi ve Ekonomik Sonuçları

1850-1860 yılları arasında, İngiliz ve Fransız sermayesi demiryolu yapımında ilk imtiyaz haklarını elde ederler. "Kilometre garantisi"ni de kapsayan bu imtiyazlar sebebiyle Osmanlı Türkiye'si zarara uğrar ve 1875-1876 bütçesinden bu şirketlere 6 milyon Fransız frangı kilometre garantisi ödenir. "Kilometre garantisi" için yapılan ödemeler Osmanlı maliyesine ek yükler getirmiş ve bu nedenle demiryolları umulan faydayı sağlayamamıştır. ⁹⁹

Rumeli demiryolları, Belçikalı banker Baron Hirch tarafından kontrol altına alınmıştır. Baron daha sonra Avusturyalı ve Fransız ortaklarla yoluna devam eder. İzmir-Aydın ve İzmir-Turgutlu-Alaşehir hattı iki İngiliz sermaye grubunun elindedir. Beyrut-Şam karayolu, Temmuz 1857'de 50 yıllığına Kont Edmond de Perthuis'e verilir.

1888'de İzmit-Ankara ve Eskişehir-Konya demiryolu Almanların Deutsche Bank'ı önderliğindeki bir konsorsiyum tarafından inşa edilmeye başlandı. Anadolu Demiryolları şirketi 931 km'lik bu hattın inşasını 1895'te tamamladı ve işletme hakkı Deutsche Bank'a verildi. 1899 yılında Konya-İslahiye-Bağdat demiryolu hattının inşası da Alman Deutsche Bank'a verildi. Pahalı ve zamansız olan bu projenin inşaatı 15 yıl sürdü. Bu proje aslında Avrupa devletlerinin kendi aralarındaki diplomatik ve ekonomik rekabetin, Osmanlı Türkiye'si mülküne yansıyan sonuçlarıydı. Suriye'deki demiryolu ağının Fransızların elinde olması onlara kâfi gelmemişti. Kısa zaman sonra

⁹⁵ Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, C. 8, s. 458, Maarif Yayınları, Ankara 1962.

⁹⁶ Donald Quataert, a.g.e, s. 915.

⁹⁷ Haydar Kazgan, Cumhuriyetten Önce Şirketler, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C. 3, s. 783, İstanbul 1985.

⁹⁸ Jacques Thobie, Osmanlı Devletinde Yabancı Sermaye, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C. 3, s. 724, İstanbul 1985.

⁹⁹ Şevket Pamuk, Osmanlı-Türkiye İktisat Tarihi 1500-1914, s. 288.

Yafa, Kudüs, Beyrut, Şam ve Halep ara bağlantılarının yapımı da Fransızlara verildi. Daha sonra 1037 km'lik Hicaz demiryolu dış borçlarla finanse edilerek, bu yeni hat 1910'da büyük ölçüde tamamlandı.

1850'lerden sonra Avrupa sermayesi, Osmanlı devletine borç vermenin dışındaki alanlarla da ilgilenmeye başladılar. Kısa sürede geri dönecek, kârlı alanlara yatırım yapmak isteyen Avrupalı sermayedarlar, Osmanlı hükûmetine başvurup ihtiyaç duydukları imtiyazı koparıyorlardı.

Anonim şirket olarak teşkilatlanan yabancı sermaye, 1914'te Birinci Dünya Savaşı başlayıncaya kadarki döneme kadar dış borçlar dışındaki alanlara 75 milyon İngiliz sterlini dolayında yabancı kapital yatırmışlardır. Bu tutar, Osmanlı Türkiye'si dış borçlarına yatırılan Avrupa sermayesinin yaklaşık yarısı kadardır.¹⁰⁰

Bir mukayese yapmak istiyorum. Osmanlı Türkiye'sinin 1854-1875 yılları arasındaki toplam dış

Borçlanması 220 milyon İngiliz sterlini eline geçen ise sadece 116 milyon Şubat 2007'de yayımlanan Mehmet Hakan Sağlam'ın yaptığı çalışmaya göre, "Osmanlı'nın 1854'ten 1875'e kadar Avrupa'dan borçlandığı paranın toplamı bugünkü altın fiyatı üzerinden yaklaşık 33 milyar dolardan fazladır."¹⁰¹ Sağlam'ın altın üzerinden yaptığı bu örnek hesaplama Batılıların Osmanlı Türkiye'sini "borç verme-yabancı sermaye yatırımı" ile hangi devasa mali kuşatma altına aldıkları anlaşılıyor. Konuyu "dış borçlar 1854-1914" başlığı altında ileride detaylı olarak ele alacağımız için daha fazla ayrıntıya girmiyorum.

Dış borçlar dışındaki yabancı sermaye yatırımlarının üçte iki gibi büyük bir bölümü, yani toplam 75 milyon sterlin tutarındaki yabancı sermayenin 50 milyon sterlini (2007 yılı altın fiyatları ve 1854-1875 değerleriyle yaklaşık 7 milyar dolar civarında) demiryolu şirketlerine yatırılmıştır. Dış borçlar dışındaki yabancı sermaye yatırımlarının bir miktarı ticaret, bankacılık, sigortacılık ile limanlara, su ve gaz şirketleri gibi belediye hizmetlerine yönelmiştir. Buna mukabil, dış borçlar dışındaki 75 milyonluk yabancı sermayenin % 10 kadarı madencilik, tarım ve sanayi gibi doğrudan üretim alanlarına yatırılmıştır. Neticede anlaşılıyor ki, Osmanlı Türkiye'sindeki yabancı sermayenin doğrudan üretim alanlarına değil, dış borçlara ve dış ticareti geliştirmeye yönelik altyapı yatırımlarına yöneldiği görülüyor.¹⁰² Cumhuriyet Türkiye'si de 24 Ocak 1980'den itibaren ve özellikle 2002'den sonra benzer bir durumla karşı karşıya kalmıştır.

Demiryolları inşası, Batı Anadolu'da İngiliz sermayesini güçlendirirken, Orta ve Güneydoğu Anadolu'da Alman sermayesini güçlendirmiş iktisadi, siyasi ve mali sonuçlar doğurmuştur. Demiryollarının yapımını ve işletmesini üstlenen İngiliz, Fransız, Alman, Avusturya ve Belçikalı kapital sahipleri için Osmanlı devletinin verdiği "kilometre garantisi" uygulamasıyla kendi başına kârlı bir yatırım haline gelmiştir. Demiryolları Osmanlı İmparatorlu-

¹⁰⁰ Şevket Pamuk, Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914, s. 287.

¹⁰¹ Mehmet Hakan Sağlam, Osmanlı Devletinde Moratoryum 1875-1881, s. 6.

¹⁰² Şevket Pamuk, a.g.e, s. 287.

ğu'nun emperyalist Avrupa devletleri arasında nüfuz bölgelerine ayrılması sürecinde önemli bir rol üstlenmiş olup, bu süreç, 1850'lerin sonundan Birinci Dünya Savaşı'na kadarki yarım yüzyılda Avrupa emperyalizminin Anadolu'ya ve imparatorluğun diğer bölgelerine girişinde gözlemlenebilir.¹⁰³

Yabancı sermayenin nasıl bir "cin"lik içinde olduğunu göstermesi bakımından Haydar Kazgan Hoca'nın şu tespiti ilginç bir örnek olabilir. 1838 ve 1839 yıllarında İngilizler ve Fransızlarla akdedilen ve daha sonra hemen bütün Avrupa ülkelerine teşmil edilen serbest ticaret ile ticaret hacmi çok artmıştı. Yükleme boşaltma işleri rıhtımların elverişsiz olması sebebiyle mavnalarla yapıldığı için Osmanlı devleti büyük vergi kayıplarına uğruyordu. Nitekim yabancı sermaye bütün altyapılar için başvuru yaptığı halde, rıhtım ve doklar için ilk teşebbüsü II. Abdülhamit devrinde Osmanlı hükümeti bizzat yapacaktır. Zira yükleme ve boşaltmadaki düzensizlik Batılı tüccarların işine yarıyordu.¹⁰⁴

1.2.10. Osmanlı Türkiye'sinde Yabancı Bankalar ve Osmanlı Bankası

1842 yılında İngiliz ticaret çevrelerince ve İsveç'in himayesinde "The Bank of Smyrna" kurulur. Fakat izinsiz kurulan bu banka aynı yıl kapatılır. 1863 yılına kadar Batı sürekli banka kurma projeleriyle Osmanlı devletinin kapısına geldiyse de izin verilmez. İngilizlerin "Bank-ı Osmani" projesine 1863 yılında, Fransız sermayesi de eklenerek "Bank-ı Osmani-i Şahane" adıyla izin verilir.

Banka hem Osmanlı devleti hazinesinin gelirlerini toplayacak hem de para basabilecektir. Böylelikle "Bank-ı Osmani-i Şahane" Merkez Bankası işlevini de üstlenmiş olur. Bu banka Osmanlı devletinin iç ve dış borçları ile ilgili işlemlerinde resmi arabuluculuk görevini de üstlenerek bütün bankacılık işlevlerinde vergiden muaf tutulması gibi ayrıcalıkların da sahibi olur. Banka hızla yurt sathına yayılır.

5 Ocak 1869 tarihli Fermanı Ali ile "Credit General Otoman" adı ile başını Galata Bankerleri'nin çektiği Osmanlı Türkiye'si finans tarihine geçecek bir banka kuruldu. Bu banka 1872 yılında Osmanlı hazine bonolarını kendi kefaleti altında Avrupa borsalarına sürdü. Bu banka 1875 yılına kadar alınan dış borçlarda çok aktif rol oynamıştır.¹⁰⁵

1888'de Fransız, Avusturya-Macaristan sermayesi ile Selanik Bankası, 1899'da Deutsche Palestina Bank ile Anglo-Palestina Bank, 1906'da Alman bankerler İstanbul'da Alman Doğu Bankası'nı kurarlar. Yine 1906 yılında Viyana Bankası İstanbul'da bir şube açar. 1914'de Fransızlar Credit Foncier Ottoman ve Banque du Liban'ı kurarlar.

Kısa sürede sayısı 10'u geçen yabancı bankalar Edirne'den Kahire'ye, Basra, Kudüs, Van ve Musul'a kadar şubeler açmışlardır.

¹⁰³ Şevket Pamuk, a.g.e, s. 289.

¹⁰⁴ Haydar Kazgan, Osmanlı'da Avrupa Finans Kapitali, 1. Cilt, s. 123.

¹⁰⁵ Haydar Kazgan, Galata Bankerleri, s. 143, Türk Ekonomi Bankası, İstanbul 1991.

Yabancı sermayeli bu bankalar Müslüman Osmanlılara “tüketim kredisi”, Hristiyan Osmanlılara da “mülk edinme kredisi”, ticaret ve sanayi kredisi vermişlerdir. Bu bankalar Müslüman Osmanlılara ve Osmanlı hükümetlerine kısa vadeli ve en az % 12 faizle kredi verirken, Rumlara ve diğer azınlıklara hem % 4 faizle hem de uzun vadeli krediler açarak ¹⁰⁶ mülkiyetin Türklerden gayrimüslimlere doğru el değiştirmesine yardımcı olmuşlardır. Nitekim 1910 yılında büyük şehirlerde nüfusun % 35’inin Rumlardan teşekkül etmesinde bu yabancı bankaların sağladığı ucuz ve uzun vadeli kredilerin payı olsa gerekir.

1849 yılında Osmanlı devletinin 25 milyon kuruş sermaye koyarak kurduğu İstanbul Bankası’nın yöneticileri Fransız Alleon ve İtalyan Baldozzi’dir.¹⁰⁷

Bu bankanın kuruluş aşamasında Osmanlı devletinin Londra elçisi olan Kostaki Efendi, kardeşinin bankanın ikinci müdürü olması için Hariciye Nezaretine şöyle bir mektup yazacaktır: “İkinci nazırlığa kardeşim Pavlaki Efendi kulları tayin olunduğu surette, sahip olduğum elçilik sıfatım dolayısıyla Londra ahalisince iyi karşılanacağı ve kardeşim ikinci nazır olursa çok memnun olacağım...”¹⁰⁸

1800’lü yıllar boyunca Osmanlı Türkiye’sindeki azınlıklar, Türk-İslam tebaanın elinde olan tapuları da, Müslüman-gayrimüslim tebaa arasındaki ekonomik güç farklarının kendi lehlerine geçmesi sonucu büyük ölçüde kendilerine mal etmişler. 1850’lerden sonra yabancı uyruklulara verilen bir mesken ve işyeri tapu hakkı da Müslüman Türk tabanının aynı şehirlerdeki tapuların nispi bir azalmaya gitmesinde etkili olmuştur.¹⁰⁹

Osmanlı Türkiye’sinde kapitalist ekonomilere özgü para ve kredi kurumlarının gelişmesinde Osmanlı Bankası’nın özel bir yeri vardır. 1863’te İngiliz ve Fransız sermayesi tarafından eşit hisselerle kurulan bu banka, 1838 ve 1839 yıllarında bu iki ülke ile yapılan iki ticaret antlaşması ile başlayan liberal ekonomi sürecinde Osmanlı İmparatorluğu’nun kapitalist ülkelerin “ortak pazarı” olmasını kolaylaştırıcı rol oynamıştır.

1.2.10.1. Osmanlı Bankası’nın Kuruluş Gayesi ve Yapmadıkları

Osmanlı Bankası ya da o günlerdeki adıyla Bank-ı Osmani-i Şahane’nin temelde iki kuruluş maksadı vardır:

a- Osmanlı merkezi hükümetinin mali sıkıntılarına çözüm bulma gayretleri.

b- Avrupa sermayesinin dış ticaretin gelişmesini sağlayacak parasal istikrarın sağlanması arzusu.

¹⁰⁶ Haydar Kazgan, Cumhuriyetten Önce Şirketler, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C. 3, s. 735.

¹⁰⁷ Ziya Karamürsel, Osmanlı Maliye Tarihi Hakkında Tetkikler, s. 17, Ankara 1940.

¹⁰⁸ Cavide Işıksal, Türkiye’de İlk Bankacılık Hareketi ve Osmanlı Bankası’nın Kurulması, B.T.T.D C2, Sayı: 10, s. 76.

¹⁰⁹ Haydar Kazgan, Osmanlı’da Avrupa Finans Kapitali, C. I, s. 53, Roma Yayınları, Ankara 2. Baskı, Haziran 2005.

Osmanlı Bankası, Osmanlı İmparatorluğunun Merkez Bankası görevini de üstlenmiş olduğundan kâğıt para basma yetkisine de sahipti. Osmanlı devleti böylelikle bağımsız para politikası takip edebilme hakkından vazgeçmiş oluyordu.

Devletin iç ve dış borçlarının anapara ve faizlerini ödeyen Osmanlı Bankası devlete kısa vadeli borçlar da vermekteydi.

Ancak! 1877-78 (93 Harbi) Osmanlı-Rus Harbi patlak verince, Osmanlı Bankası devlete borç vermeyi reddetti. Bunun üzerine Osmanlı merkezi hükümeti Osmanlı Bankası'nı devre dışı bırakarak tarihinde ikinci kez kâğıt para bastı. Devlet üçüncü ve son defa kâğıt para basım işini 1914-1918 Birinci Dünya Savaşı yıllarında gerçekleştirdi.

Osmanlı Bankası Tütün Rejisi'nin kurucuları arasında da yer almıştı. Ayrıca Avrupalıların Osmanlı topraklarındaki yabancı sermaye yatırımlarına ortak olarak katılmış, zaman içinde Osmanlı Türkiye'sinde özellikle Fransız sermayesi başta olmak üzere yabancı sermayenin çıkarlarını korumada başarılı hizmetler vermişti.

Osmanlı Bankası, 6 Ekim 1875'te Osmanlı devletinin moratoryum ilan etmesiyle 20 Aralık 1881'de Muharrem Kararnamesi ile Duyun-ı Umumiye İdaresi'yle beraber Osmanlı Türkiye'si ekonomisi ve maliyesinin Avrupa sermayesi tarafından kontrol ve yönlendirilmesinde önemli roller üstlenmiştir.

Avrupa sermayesi bakımından Osmanlı devleti parasının istikrarı kendi menfaatleri bağlamında mutlaka korunmalıydı. Bu sebeple Osmanlı Bankası Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen dönemde (1863-1914) çok sınırlı miktarda kâğıt para basmıştır. Hâlbuki Avrupa sermayesinin Osmanlı topraklarında dış ticaretini istikrar şartlarında yürütmesi önceliği yerine, Osmanlı Türkiye'si ekonomisini canlandırmayı temel gaye edinmesi gerekmez miydi? Çünkü Osmanlı Bankası devletin Merkez Bankası'dır. Merkez Bankası belirli dönemlerde para basarak ekonomiyi canlandırabilirdi. Ama yapmadı.

Osmanlı Bankası sürdürdüğü sıkı para politikalarıyla Osmanlı devletine ekonomik ve siyasi zarar vermiştir. Bu banka Duyun-ı Umumiye İdaresi'yle birlikte Osmanlı Türkiye'sinin ekonomi ve maliyesi üzerinde yabancı sermaye kontrolünü simgeleyen ilginç bir örnektir.¹¹⁰

Avrupa bankerleri ile işbirliği yapan Galata bankerleri, mesela masraflar dâhil % 14'ü geçmeyecek bir kredi yerine faizi % 20'nin altına düşmeyecek avansları Osmanlı merkezi hükümetine kullanıyorlardı. Böylece Avrupa bankerleriyle işbirliği yaparak –ki bu işbirliği 1850'lerden sonra damat-gelin alışverişine bile dönüşmüştü- aldıkları şahsi kredileri Osmanlı merkezi hükümetine devrederek aradaki faiz farkları ile büyük kazançlar sağlıyorlardı.¹¹¹

Osmanlı mali tarihini günümüzün finans anlayışıyla yeniden değerlendirmek, Osmanlı Türkiye'sinin özellikle son 150 yılını kapsayan bütün siyasi, iktisadi, sosyolojik ve hatta ahlaki yapıyı gözden geçirmek anlamına gelir. Nedense ve yazık ki bu tarihi kaleme alanlar, en önemli belgelere ulaşmala-

¹¹⁰ Şevket pamuk, Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914, s. 284-286.

¹¹¹ Haydar Kazgan, Galata Bankerleri, s. 38.

rına rağmen, özellikle dış borçlanmalar döneminden önceki mali ve iktisadi meseleleri gözden kaçırmış, 1950'lerden sonraki iç ve dış değerlendirmeler de konu edilen, ülkemizin az gelişmişliğinin tarihi kökenlerine inmek isteyen çağdaş araştırmacılara pek az destek verebilmişlerdir... Azgelişmişliğin kökenlerine ilişkin araştırmalar Batılı iktisat tarihçilerinin şablonlarına uyarlanmıştır.¹¹²

Amerikalı E. G. Mears "Modern Turkey" (Macmillan, New York-1924) adlı eserinde şunları yazıyordu: "Yabancı sermayenin etki alanının Osmanlı İmparatorluğu'ndan daha geniş olduğu bağımsız bir devlet herhalde yoktur. Bu miras, sadece ekonomik girişimleri ilgilendirmekle kalmaz, Türkiye'nin politik ve toplumsal hayatının bütününe etkilerini yayar... Siyasi denetim sağlamanın en güvenli ve en basit yöntemlerinden biri sermaye kaynakları üzerinde egemenlik sağlamaktır... Osmanlı İmparatorluğu, şaşılacak derecede dış mali çıkarlara ipotek edilmiş durumda idi."¹¹³

Attila İlhan'ın "Batı'nın Deli Gömleği"¹¹⁴ adını verdiği 1838 Ticaret Antlaşması'yla başlayan süreçte olanlardan birini Hüseyin Avni Sanda "Yarı Müstemleke Oluş Tarihi" (Gözlem Yayınları) adlı kitabında şöyle aktarıyor: "1881'de Mekteb-i Mülkiye-i şahane'de ilm-i servet-i milel (iktisat) hocası bulunan Sakızlı Ohannes Paşa, ne dermiş bilir misiniz? "Yerli sermayenin himaye usulleriyle gelişmesine taraftar olmadığını!" Zira "her ne kadar yüksek gümrük resimlerinin devlet hazinesine bir menfaat getirmesi" gerçek ise de, "himaye" sistemi gerçek ticareti önlemekte" imiş, hâlbuki "zamanın ithalat ve ihracat rejimi makul bir rejim" imiş"... "Sakızlı Ohannes Paşa'nın beğendiği ve vazgeçemediği "ihracat ve ithalat sistemi" Osmanlı'yı pençeleri arasına almış olan emperyalist ekonomi sistemi idi, "açık kapı" politikasıyla "mülkün içine sızmışlar, lonca sistemini ve esnaf ocaklarını duman ederek ekonominin belini kırmışlardı."¹¹⁵

2. OSMANLI TÜRKİYE'SİNDE DIŞ BORÇLAR (1854-1914) VE BATIŞ (UFÜL)

ABD'nin Beaumont, Teksas'taki Lamar Üniversitesi hocalarından Larry Allen şu tespiti dile getiriyor: "Tarihçiler, iktisadi olayların tarihsel açıdan siyasi olaylarla neredeyse aynı derecede önem taşıdığını, avlanmadan toprağı işlemeye (tarım devrimi), ev tipi sanayiden fabrika sistemine (sanayi devrimi) geçişin en az Fransız ihtilali ya da Amerikan devrimi kadar önemli olduğunu düşünmekteler. Nitekim büyük siyasi olayların altında yatan nedenler çoğu zaman iktisadi etkenlerdir."¹¹⁶

"Bu arada doğu meselesinin bilinen siyaset ve diplomasi kalıbı yeniden ortaya çıkmıştı... Önce çoğu Hristiyan olan bölgesel ayaklanmalar patlak

¹¹² Haydar Kazgan, Osmanlı'da Avrupa Finans Kapitali, C: 1, s. 15.

¹¹³ Korkut Boratav, Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2007, s. 9, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara-İstanbul, 12. Baskı 2008.

¹¹⁴ Attila İlhan, Batı'nın Deli Gömleği, Bilgi Yayınevi, Ankara, Haziran 1995.

¹¹⁵ Attila İlhan, Hangi Küreselleşme, s. 176-177.

¹¹⁶ Larry Allen, Keseden Bankaya Tezgâhtan Borsaya-Küresel Finans Sisteminin Öyküsü, Kitap Yayınevi, İstanbul 2. Baskı, Mart 2009. S. 7.

veriyor, sonra büyük güçlerden biri mahalli Hıristiyanların konumunu savunmak için diplomatik ya da askeri yoldan araya giriyor ve bu da güçler arasında hüküm süren genel rekabet şartlarında, öteki büyük güçlerin “güç dengesini” yeniden kurmak için müdahalede bulunmalarına yol açıyordu. Sonuç çok kere Osmanlı merkezi yönetiminin hâkimiyet kaybı oluyordu.”¹¹⁷

“Ufûl bazen daha parlak bir tulû getirir.” Yani bugünkü Türkçemizle: “Batış bazen daha parlak bir doğuş getirir.”¹¹⁸ Raif Necdet Kestelli (1881-1937) 1910 yılında Edirne’de redif taburu komutanlığı yapmış bir Türk subayı. 1911’de Bulgarlara esir düşen bu kahraman asker 1913 yılında yayınladığı kitabında Osmanlı Türkiye’sinin, Türk milletinin içinde bulunduğu içler acısı durumu gözlemlerine dayanarak anlatır. İbret alınsın diye.

Osmanlı İmparatorluğu’nda 1512’den itibaren gulam/köle Enderun Mektebi orijinli bir merkezi hükümet ve üst düzey bürokrasisinin oluştuğunu anlayabiliyoruz.¹¹⁹ Orhan Türkdogan’ın “gelenekli” dediği bu bürokratik-siyasi yapının iltizam-mültezim sisteminde ciddi bir rüşvet-servet sahibi olduğunu Haldun Eroğlu ve farklı müelliflerin eserlerinden anlıyoruz. Keza Mahmut Çetin “Dededen Toruna genetik İhanet”, Raif Karadağ “Muhteşem İmparatorluğu Yıkanlar”, diğer ilk akla gelenler. Osmanlı devletinde döneme göre oldukça yeterli bürokratik, ekonomik ve hukuksal yapının 16. yüzyıldan itibaren bozulması ve modern siyasi kurumların dışında kalınması, ayrıca sürekli bir varoluş mücadelesi süreci içine girilmesi, rüşvet ve benzeri suçların görülmemiş derecede artmasına yol açmıştır. Öyle ki “rüşvetçilik” ve buna bağlı olarak “yozlaşma” toplumun alıştığı neredeyse “olmazsa olmaz” nitelemesiyle adlandırılacak bir genel anlayış doğurmasını ve bunun büyüyüp gürbüzleşmesini sağlamıştır.¹²⁰ Niyazi Berkes “Türkiye İktisat Tarihi” adlı eserinde Osmanlı ekonomisini “ganimet ekonomisi” biçiminde tanımlamıştır. İmparatorluğun egemen olduğu bölgelerde ise Batı’nın sömürgelerinde uyguladığı yöre değerlerini sömürme ve aktarma yöntemleri pek görülmez. Osmanlı Müslüman halkı, özellikle Türk-İslam Anadolu, fakirliğin pençesi altında inlerken, gayrimüslimler belirli bir refah düzeyini sürdürebilmekteydi. Hâsılı imparatorluğun ne tarım devrimini, ne de sanayi devrimini yaşamadığı bir gerçektir. Bunları hayata geçirecek bir bilgi ve sermaye birikimi de mevcut değildir. Osmanlı Türkiye’si 1700’lü yılların sonlarında ve 1800’lü yıllarda yakın ilişkilere giriştiği Batı ülkeleriyle ve onların ekonomik gücüyle bu şartlar altında tanışmıştır.¹²¹

1838 Ticaret, 1839 Tanzimat, 1856 Islahat her alanda gerileyen çözülmeye başlayan Osmanlı Türkiye’sine Batı kapitalizminin bir dayatmasıdır.

¹¹⁷ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 23. Baskı 2009, s. 90.

¹¹⁸ Raif Necdet Kestelli, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Batışı (ufûl)-Edirne Savunması*, Arma Yayınları, İstanbul 2. Baskı, Kasım 2001.

¹¹⁹ Doç Dr. Haldun Eroğlu, *Osmanlılar ve Strateji*, s. 9-173, Cökkubbe Yayınları, İstanbul 2006.

¹²⁰ Prof. Dr. Ahmet Mumcu, *Tarih İçindeki Genel Gelişimiyle Birlikte Osmanlı Devletinde Rüşvet*, s. VII, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2005.

¹²¹ Tevfik Çavdar, *Küresel Kapitalizmin Girdabında Türkiye*, s. 13, Bilgi Yayınevi, Ankara Kasım 2006.

Kısaca “Tanzimat” adını vereceğimiz Batı kapitalizminin dayatmalarının temelinde Anadolu ve hinterlandında EKONOMİK-SİYASİ-DİNİ egemenlik arzusu yatmaktadır.

Buraya kadar yaptığımız çalışmadan görüyoruz ki 1838-1914 süreci; a) Osmanlı Türkiye’sinde “Tanzimat aydını” tipolojisi yaratmıştır. b) Osmanlı merkezi bürokrasi ve siyasetinde “rüşvet” merkezli bir yozlaşma ve çürüme had safhaya ulaşmıştır. c) Gayrimüslimler özellikle şehir merkezlerinde tapu-mülk sahibi olmuşlar, ekonomik olarak Türk-İslam tebaanın aleyhine, azınlıkların lehine bir dönüşüm sağlamıştır. d) Yabancı sermaye dediğimiz Avrupa sermayesi hem ticari kapitali hem de finans kapitali ile Osmanlı Türkiye’sinde köprübaşlarını tutmuştur. Osmanlı Türkiye’sinin kuşatılmasında iki köprübaşı yarı sömürgeleşmeye gidişin temeli oluşturmuştur: a) Pompalanmış tüketim histerisi b) Borçlandırma.

Haydar Kazgan, İstanbul’da gelişen ticaretin toplumsal sonuçlarını şöyle özetliyor: “Avrupa ticareti ilk olarak iç ticareti ve daha sonra da transit ticareti hızla artırarak Osmanlı merkantilizmi adını vereceğimiz ve özellikle ticari akımı ile Osmanlı azınlıklarından oluşan tüccar sınıfın ortaya çıkmasına sebep olacaktır. Bu ticari gelişme gümrük hâsılatı vb. yeni matrahlar yaratmak suretiyle devlet varidatını daha hızlı artıracığı için Batı’dan gelen yeni tüketim biçimleri azınlıkların yanı sıra saray, yüksek kademe devlet adamları ve görevlerinin ailelerini de kısa zamanda sarıvermişti.”¹²²

2.1. İngiliz Elçisinin Osmanlı İmparatorluğu’nun “Kurtuluşu” İçin Reform ve Cazip Dış Borç Raporu

İngiliz elçisi Sir Stratford Canning 22 Ağustos 1850’de Sultan Abdülmecid’e bir rapor sunarak, Osmanlı İmparatorluğu’nun “kurtuluşu” için bazı reformların yapılması, bunun için de gerekli paranın borç olarak alınması tavsiyesinde bulunmuş, çok cazip ödeme şartlarından bahsetmişti.¹²³ Fakat Padişah Abdülmecid bu teklifi reddetmiştir.

Sultan Abdülmecid “Ben ilk dış borç alan padişah olmak istemiyorum.” demesine rağmen, 1838’den beri adeta bir histeriye dönüşen tüketim alışkanlıklarının sürekli ithalat gerektirmesi ve bu ihtiyacın Galata bankerlerinin “boyunu aşması” ve üstüne bir de Kırım Savaşı’nın olağanüstü maliyetleri binince, 1854 yılında İngiliz banka ve bankerlerinin organizasyonu ile 5 milyon sterlin tutarında ilk dış borç alındı. Padişah Abdülmecid “bu gidişat”ın üzüntüsüne dayanamayarak, 38 yaşında oldukça genç bir yaşta hayata gözlerini yumdu. Ancak “bu gidişat” Osmanlı azınlıklarını “uykudan uyandırmaya” yetmişti. Osmanlı Türkiye’si ilk dış borcunu 1854’te aldığı Fransa ve İngiltere’de iyice palazlanan o dönemin “küresel finans oligarşisi”nin günlük işlerini başta Rothschild’ler olmak üzere üçüncü kuşak mahdumlar yönetiyordu. Rothschild bankerliği 1838’den beri, 19 Mayıs 1919-12 Temmuz 1947 dönemi hariç, Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine bugün de Türk milletinin hayatında etkilidir.

¹²² Haydar Kazgan, Osmanlı’da Avrupa Finans Kapitali, s. 112, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995.

¹²³ F. S. Rodkey, Ottoman Concern About Western Economic Penetration in the Levant 1849-1856, s. 348, The Journal of Modern History, Vol.35, 1958.

Napolyon Savaşları olarak da bilinen Waterloo Savaşları (1813-1815) ve sonrasında finans kapitali kontrol eden bankerler iyice güç sahibi olmuşlardı.

Osmanlı hükümeti İngiltere'den ilk dış borcunu alırken “küçük sürprizlerle” karşılaşmıştı. İlk borçlanmada, krediyi sağlayan İngiliz banka ve bankerler, İngiliz hükümetinden aldıkları talimatla masaya sürprizleri koymuşlardı: Bütün Osmanlı tebaasında olanların kanun önünde eşitliği, Hristiyan tebaanın mahkemelerde şahit olabilmesi, karma mahkemelerin kurulması ve Osmanlı azınlıklarının ödediği bir nevi kelle vergisi “cizye”nin kaldırılması gibi kapitüler ve egemenlik hakkından taviz veren taahhütler... Osmanlı merkezi hükümeti bu hususlarda taahhüt altına girmişti. Cizye gibi önemli vergiyi kaldırtmak suretiyle İngiliz-Fransız ittifakı daha başlangıçta dış borçların maliyetini yükseltmişti.¹²⁴

Cevdet Paşa'nın “Mağruzat” adlı eserinde anlattığına göre o dönemde Osmanlı Türkiye'si ordusuna bir sabah bir de akşam olmak üzere iki öğün yemek verebilmekteydi. Askerin iase talimatnamesinde et-şeker-yağ “varsa” kelimesi ile ifade edilmekteydi ve üstüne üstlük fiiliyatta çok sık da karşılaşılıyordu.

İşte bu “ahval ve şerait altında” 5 milyon sterlin ilk dış borç, taksit ve faizlerine “mısır vergisi” teminat gösterilerek alındı. Mısır vergisi doğrudan İngiliz ve Fransız Merkez Bankalarına ödenecekti. Borçlanma ile ilgili ferman tahrifata uğramaması için İngiltere Bankası'nda özel bir kasada saklanacaktır. Fakat Kazgan'ın belirttiğine göre bu ferman İngilizler tarafından ileride tahrifata uğrayacaktı.

1854-1914 arasındaki 60 yıllık zaman diliminde Osmanlı Türkiye'sinin dış borçlanmasını iki dönemde incelemek gerekiyor. Birinci dönem 1854-1875 yılları arası. Bu dönemde Osmanlı Türkiye'si oldukça elverişsiz şartlarda, diğer ülkelerin ödediği faizlerden çok daha yüksek faizlerle ve büyük tutarlarda borçlandı. Bu borçların büyük bölümü cari harcamalarda, sarayların inşasında, büyük bir donanmanın kurulmasında ve bürokrasinin maaşlarının ödenmesinde kullanıldı. Ekonomiyi canlandıracak, mali gelirleri artıracak yatırımlara hemen hemen hiç kaynak ayrılmadı.¹²⁵

Özetle büyüme ve istihdama ciddi bir katkısının olduğunu söyleyemeyiz. Ancak bağımlılık yarattığı bir gerçektir.

2.2. Serbest Ticaretten Sonra “Serbest Dış Borçlanma” ve 1854 İlk Dış Borç Alımı

1854'de ilk dış borçlanma gerçekleştikten sonraki durumu Haydar Kazgan şöyle değerlendiriyor: “İlk borçlanmanın borç veren riskini, İngiltere ve Fransa hükümetleri ve aracı bankerler üstlenmişti. Bunlar, yıldızlı sözlerle halka tahvilleri satacak ve hükümetlerden bu işte aktif rol oynayanlar ile banker ve bankacılar aracı paylarını ceplerine indirdikten sonra köşelerine çekileceklerdir. Hatta finans kapitalinin ünlü temsilcileri banka ve bankerler

¹²⁴ Haydar Kazgan, Osmanlı'da Avrupa Kapitali, Cilt: 1, s. 112.

¹²⁵ Şevket Pamuk, Osmanlı'dan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme, Seçme Eserleri II, s. 119-120, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul Kasım 2008.

işin başında halka ilettikleri güven verici söz ve beyanlarını az zaman sonra değiştirecek ve Osmanlı tahvillerini spekülasyonlarına alet etmek için, asılsız haberler ortaya salıp spekülasyon ile halkın eline geçecek o faiz gelirlerinden bir kısmını daha ceplerine indirmeyi başaracaklardı.

Bu sebeple, Osmanlı istikrazları Avrupa finans kapitali için günlük bir mesele olacak ve her sabah ve akşam, borsaların açılış ve kapanışlarında, onların ceplerini dolduran, yüzlerini güldüren bir yeni finans dünyası olacaktı. Aslında bu istikrazın kullanılan kısmı 3 milyon sterlindir. İhraç % 80'den yapıldı ve % 6 faiz ve % 1 amortisman getiri hesabı ile % 9'a getirecekti."¹²⁶

İngiltere ve Fransa'daki bankerlerin finanse ettiği ilk dış borç Galata bankerleri ile bağlantılıydı. Osmanlı hükümetine silah ve askeri mühimmat satan İngiliz ve Fransız firmalarının Galata'daki temsilcilerinin bulmuş oldukları, bir nevi alacaklarını tahsil etme yöntemidir. İç borç niteliğindeki borç dış borçlara dönüştürülmüştür. 5 milyon sterlinlik ilk dış borçlanmaya karşılık emisyon kuru-itibari değer farklılığının çok yüksek olmasından, komisyonların yüksekliğinden yaklaşık bunun yarısı "hesaben" Osmanlı Türkiye'sine verilmiş olup, para İstanbul'a bile gelmemiştir. Çünkü borçlanma hâsılatının tamamı İngiliz ve Fransız silah ve mühimmat şirketlerine gitmiştir.

İleride göreceğimiz gibi dev gibi büyüyen borçlar, Osmanlı toplam gelirinin külliyetli bir miktarını yutuyordu. Milletlerarası kontrol gittikçe büyüyor, insanlar vergilerinin bir kısmını yabancı Düyun-u Umumiye İdaresi'ne ödüyor ve çevrelerinde Avrupa sermayesine ait şirket ve ticarethanelerin günden güne arttığını görüyordu; bu durum Osmanlı Türkiye'sinin kendi vatandaşları nezdindeki otoritesini zaafa uğratmaktaydı.¹²⁷

Kapitalizmin "sihirli" kelimelerinin "sermaye" ve "sermaye biriktirmek" olduğunu biliyoruz.

Büyük toprak, para ya da gayrimenkul sahipleri servet sahipleri ama sermayedar değildir. Sermayedar olabilmek için kişinin mevcut olan parasal birikimini devamlı artırma gayreti içinde olması gerekli olsa da yeterli bir şart değildir. Tarihsel olarak sermayedarlar kendileriyle servet sahipleri arasındaki farkı emek vermeye, çalışmaya, yeni değerler yaratmaya bağlamışlardır. Ancak sermayedar kavramı yeni bir toplumsal sistem olan kapitalizmin ve sanayileşmenin yaratıcı gücü olarak iktisat tarihine geçti. Neticede özellikle Waterloo Savaşı'ndan (1813 – 1815) itibaren sermayenin paraya para katma yöntemi faizcilik / tefecilik ile savaş manipülasyonları olduğunu söyleyebiliriz. Artık yeni bir yapı ortaya çıkmıştır. Finans – endüstri – askeri kompleks. Bu kompleks kapitalist Batı'da tarihin hiçbir devrinde kaydetmediği kadar hızlı ve devasa sermaye birikimine sebep olmuştur.

Osmanlı Türkiye'si, kendisi bir sermaye birikimine sahip olmadığı gibi kapitalist Batı'nın finans – endüstri – askeri kompleksinin ağır saldırılarıyla karşı karşıya kalmıştır.

¹²⁶ Haydar Kazgan, Osmanlı'da Avrupa Finans Kapitali, C: I, s. 113.

¹²⁷ Donald Quataert, Osmanlı İmparatorluğu, 1700 – 1922, s. 119, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002

Batı kapitalizminin gelişmeye başladığı 16. yüzyıl Osmanlı askeri yayılmacılığı ve “ganimet ekonomisi”nin duraksama dönemidir. Osmanlı İmparatorluğu savaş ganimetlerinin ve transit ticaret gelirlerinin azalmasıyla bir gelir dar boğazına girer. Devlet gelirlerini artırmak maksadıyla devlet (miri) arazilerini satmaya başlar; vergi tahsilâtı için iltizam usulünü yaygınlaştırır.

İltizam kamu gelirlerini kiralamaya dayanan vergi toplama sistemidir. İltizamı alanlar, yani “mültezimler” kiraladıkları gelirin bir bölümünü peşin, kalanını taksitle öder, bu bedeli halktan toplamada mahalli maliye ve kolluk kuvvetlerinden yardım görürlerdi. 17. yüzyılın sonuna doğru tımar sistemi bozuldu, miri arazilerin boşalmasıyla birçok yörede vergi toplanamaz oldu. İlk kez 1695’te uygulanan malikâne sistemi iltizamın en ağır şekliydi. Devlet boşalan tımarları “mukataa” adı altında İstanbul’da kefil gösteren kişilere bırakmaya başladı. Bu kefiller genellikle gulam / köle Enderun mektebinde yetişen, Osmanlı merkezi devlet yönetiminde olanlar ve bunların akrabaları veya işbirliği yaptıkları gayrimüslimlerdi. Mukataaalar genellikle şehirleri ilgilendirmekteydi.

İltizam, uzun dönemde mültezimlerin kamu topraklarını bir tür mülk hukuku ile zapt etmelerine, sembolik iltizam bedelleri karşılığında birer çiftliğe dönüştürmelerine imkân verdi. Zaman içinde iltizam işleri, Osmanlı devlet hazinesine karşı kefilliği üstlenebilen tek grup olan gayrimüslim sermayedarların ve Galata bankerlerinin kontrolüne geçti.

Gayrimüslim sermayedarlar “sarraflık beratı harcı” ödeyerek “hazine sarrafı” olarak mültezimlere kefil oluyor ve karşılığında yüksek rüşvetler alıyorlardı.

Dileyen herkes mültezimlik yapamazdı. Zenginlik ve saygınlığın yanında İstanbul’daki gayrimüslim bankerlerden bir kefil bulmak şartı da aranıyordu. Bu sebeple vezir, vali, mutasarrıf ve mütesellimler bazen bir vilayet genişliğinde yerlerin mültezimliğini alır, ikinci bir ihale ile mahalli zengin veya nüfuzlu kişilere “ikinci el” mültezimlik verirlerdi.

Bu uygulama Anadolu’daki Türk – İslam tebaayı inim inim inletiyordu. Türkler çok ağır istekler ile karşı karşıya kalıyorlardı. Zaman içinde mültezim zorbalığı Osmanlı Türkiye’sinin üretici ve işletmecisi Müslüman Türkleri fakirliğin girdabına çekti. Üretimin genişleyememesine sebep oldu. Osmanlı Türkiye’sinin ikinci Mehmet’le (Fatih) birlikte çok milletli, çok dilli ve çok dinli bir imparatorluğa dönüşme gayretleri 15. yüzyılın sonlarına doğru Müslüman tebaa arasında huzursuzluk yaratmasına sebep olmuştur.¹²⁸

Devlet içerisinde nüfuzunu artıran gayrimüslimler ekonomik hayatın içinde artan oranda yer almaya başlamışlardı. Özellikle 16. yüzyılın ortalarından itibaren imparatorluğun içine düştüğü ekonomik sıkıntılarla beraber iltizam sistemine ağırlık verilmesi ve bu sistemden en fazla faydalananların, Müslüman Türk köylülerinin olumsuz etkilenmelerine rağmen, gayrimüslimlerin olduğu ve sayılarının hızla artış göstermesi toplumsal düzensizliğe

¹²⁸ Dr. Haldun Eroğlu, Osmanlılar Yönetim ve Strateji, s. 163

yol açtı. 16. Yüzyıldan 17.yüzyılın başlarına kadar geçen zaman diliminde gayrimüslim mültezimlerin saylarındaki artış belirgindir.¹²⁹

Bozulan sistem içerisinde haksızlığa uğradığını düşünen Osmanlı'nın Müslüman Türk köylüsü iken, bozukluk ve sıkıntılardan kendileri lehine faydalananların yine Osmanlı'nın gayrimüslimler nüfusu olduğu gerçeği toplum arasındaki farklılaşmayı körüklemeye başlamıştır.

Özellikle uzun süren savaşlar ve bu savaşlarda cepheden cepheye koşan Osmanlı'nın Müslüman Türk nüfusu savaş meydanlarında çarpışırken gayrimüslimlerin devlet kademelerinde ve ekonomik hayatta oynadıkları rol Müslüman Türk nüfusunun tepkisini artırmasına sebep oldu. Bu sırada baş gösteren meseleler Osmanlı Anadolu'sunda ayaklanmaların başlamasına sebep olmuştur.¹³⁰

Avrupa'da fiyatların olağanüstü yükselmesine karşılık Osmanlı'da fiyatların daha düşük kalması, Avrupa'nın Osmanlı Türkiye'sinin hammadde ve diğer mallarına olan talebi artırdı. Bilhassa kıyı bölgelerindeki büyük hassa çiftliklerinde yetiştirilen tahıl, hayvan gıda mamulleri, pamuk, deri, yün, ipek gibi hammaddeler ile bakır ve kereste gibi mallar yasak olmasına rağmen, çoğu zaman yasaklar delinerek Avrupa'ya ihraç edilir, karşılığında altın ve gümüş alınır.

Bu durum Osmanlı devleti ekonomisini üç türlü vururdu: a) Zanaatkârlar için hammadde sıkıntısı, b) Şehirler için yiyecek sıkıntısı, c) Kaçak ihracat yoluyla gelen değerli madenlerin de etkisiyle büyük bir enflasyon.

Enflasyon Avrupa'da sermaye birikimine katkıda bulunurken, Osmanlı Türkiye'sinde bu etkiyi yapmamıştır.

Çünkü Avrupa'nın tam tersine Osmanlı devleti kendi iç pazarını, Avrupa'nın mamul mallarına karşı korumamaktadır.

2.3. Osmanlı Türkiye'sinin Ekonomi Politikası: Serbest Ticaret-Daha Çok Dış Borç, İhracatı Kısıtla, İthalatı Serbest Bırak

Osmanlı Türkiye'sinin ekonomi politikası; İHRACATI KISITLA, İTHALATI SERBEST BIRAK şeklinde özetlenebilir.

Zaman ilerledikçe artık Batı Avrupa, eskiden olduğu gibi Osmanlı yurdundan ipekli, pamuklu, yünlü dokuma, halı ve deri eşya gibi mamul malları değil, bunların hammaddesini alıp, kendi işleyip Osmanlı Türkiye'sine satmaktadır.

Bu süreçte, hammadde yokluğu ve ithal Avrupa mallarının rekabeti sebebiyle Osmanlı Türkiye'sinde zanaat erbabının üretim ve rekabet şansı gittikçe zayıflamaktadır. Köylü ve çiftçi de yoğun mültezim baskısı altında ezilmektedir.

¹²⁹ Erol Özvar, Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması, s. 18, İstanbul 2003.

¹³⁰ Prof. Dr. Mustafa Akdağ, Türk Halkının Dirlik Düzenlik Kavgası, Celali İsyanları 1550-1603, Ankara 1963.

Tefecilikten, enflasyon karaborsasından ve iltizamdan kazanılan paralar artık özellikle borçları sebebiyle toprağını kaybedenlerin tarlasına yatırılmakta ve para gene tefecilik ve ticarete kullanılmaktadır.¹³¹

Hristiyan tebaanın da ticaret ve tefecilikten sermaye birikiminin olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla soru, Osmanlı'daki sermaye birikiminin neden sanayi sermayesine dönüşemediği olmalıdır. Sermaye birikiminin daha riskli olan sanayi sermayesine yatırılabilmesi için ülkeden ülkeye değişiklik gösterse de, bazı mecburi şartlar vardır. Sanayide yüksek kâr hadleri genellikle devlet politikalarıyla garanti altına alınır. İç Pazar başka ülkelerin rekabetine karşı korunur. Yine devlet politikalarının yardımıyla ucuz işgücü ve hammadde sağlanır. Bazı durumlarda ise devlet sanayi tesislerini kurup, özel sektöre devretmiştir. Bu şartların hiçbiri Osmanlı Türkiye'sinde yoktu.

Kısaca Osmanlı sınıfsız bir toplum değildi. Yönetici üst bürokrasisi topraktan, ticaretten ve tefecilikten sermaye biriktirebilirken, arkasında merkezi devletin gücü, Hristiyan tebaanın sermaye birikiminin arkasında da yabancı devletlerin koruması vardı.¹³²

Osmanlı Türkiye'sinde "böylece bir çeşit finans kapitalizm doğdu, gücünü ve etkisini devletle mali işbirliğine dayandıran yeni bir sınıf doğdu. Gayrimüslimler, bazı devlet görevlileri ve askerler, konumları nedeniyle büyük servetler elde etti; toplumların da önemli insanlar oldular ve geleneksel Osmanlı toplum yapısı değişmeye başladı. Bu dönemde devlet, toprak ağaları ve mütezimler olarak ortaya çıkan tefeci finans kapitalist ile işbirliği içindeydi... Buharlı makinenin başlattığı sanayi devriminden çok önce Türkiye mahalli zanaatları, bu ticari gelişmelerin zorlamasıyla çözülmeye ve inişe geçmişti.¹³³

Leo Huberman, Ortaçağ feodal Avrupa'sındaki toplumsal yapıyı "dua edenler, savaşanlar ve çalışanlar" olarak üçlü bir tasnife tabi tutmaktadır.¹³⁴

Köymen'e göre 16.yüzyıl Osmanlı Türkiye'si tam olarak bu tanıma uyaktadır.

Avrupa 16.yüzyıldan itibaren değişip dönüşürken Osmanlı Türkiye'si malesef bunu sağlayamamıştır. Osmanlı devleti vatandaşları toplamının içinde kılıç ve kalem (ulema) erbabından oluşan yönetici sınıf sayısının % 10 olduğu tahmin ediliyor.¹³⁵

Savaş esirlerinin köleleştirilmesinden Avrupalıların baskısıyla 1828-1829'da vazgeçildi.¹³⁶

¹³¹ Prof. Dr. Oya Köymen, Sermaye Birikirken Osmanlı, Türkiye, Dünya, s. 81, Yordam Kitap, İstanbul 2007.

¹³² Prof. Dr. Oya Köymen, a.g.e, s. 83.

¹³³ Ömer Lütfü Barkan, The Social Consequences of Economic Crisis in Later Sixteenth Century Turkey, Social Aspects of Economic Development, Economic and Social Studies Conference Board, 1964.

¹³⁴ Leo Huberman, Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla, s. 9, Çev: Murat Belge, Bilim Yayınları, 1974.

¹³⁵ Salih Özbaran, Bir Osmanlı Kimliği, s. 38, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004.

¹³⁶ Y Hakan Erdem, Osmanlı'da Köleliğin Sonu 1800-1909, s. 64, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004.

Osmanlı'da Batı tarzı bir kölelik ticaretinden bahsetmek mümkün görünmüyor. Osmanlı'da köleliğin kaynakları, fethedilen yerlerdeki Hristiyan çocukların DEVŞİRİLMESİYLE bunlar HÜNKÂR KULU ve satın alınmış köle oluyordu. Bir bölümü üst kademe yönetici olarak eğitiliyor –Enderun Mektebi'nde eğitilen gulam/köleler-, geri kalanı çiftçilere ve zanaatçılara satılıyordu; 7-8 yıl boğaz tokluğuna işçilikten sonra hünkâr isterse, Yeniçeri-de yapabiliyorlardı.¹³⁷ Osmanlı Türkiye'si nüfusunun içinde 1831 sayımına göre yaklaşık % 9'unun köle olduğu tahmin ediliyor.¹³⁸

Bu durumda idari yapıda yer alamayan tüccarların toplam nüfus içindeki payının, küçük bir azınlık, % 1 olduğunu, geri kalan % 80'inin köylü-çiftçi, üretici olduğunu varsayabiliriz. Üreterek ve vergi ödeyerek savaşanları ve dua edenleri –her ikisi de vergiden muaftı- besleyen bu ana omurga Osmanlı Türkiye'sinin devasa bürokratik yapısının korunmasında savaşlarda, yönetici zümrenin kişisel servet sahibi olmasında, saray, cami, köprü vs. gibi alanlarda esas yükü omuzlayan kesimdi.

Avrupa'nın sanayi devrimi ile geliştirdiği üretim miktar ve fiyatlarıyla rekabet edemeyen Türk-Müslüman üreticiler gittikçe fakirleşerek imparatorluğun yükünü taşıyamaz hale geldiler. Osmanlı Türkiye'sinin geri kalmışlığının önemli bir sebebi de, artı ürünün, üretim kapasitesini geliştirecek alanlarda kullanılmaması olmuştur. Avrupa'da ise tersi durum söz konusudur.¹³⁹

Osmanlı devletinde 18.yüzyıla gelindiğinde merkezi otorite iyice zayıflamıştı. Mahalli büyük toprak sahibi âyan iyice güçlenmiş, kendi bölgesinde merkezden bağımsız vergi belirleme ve toplama hakkını elde etmişti. 1770'de bu hakkı elde eden âyan, 1808 Sened-i İttifak ile de merkezi yönetimde söz hakkı sahibi oldu.

Mültezimler, bürokrasi ve askeriye mensuplarına tanınan hayat boyu iltizam sistemi, köylü ve zanaatkâr, üretici kesimin vergi yükünü gittikçe ağırlaştırıyor ve üretken sınıflardan üretken olmayan sınıflara gelir/servet transferi sağlıyordu.¹⁴⁰

Osmanlı devletinin esasen gulam/köle Enderun Mektebi merkezli sivil-asker bürokrasisi, ulema (ilmiye sınıfı), gayrimüslimler ve özellikle 1838'den itibaren yabancılar için iktisadi anlamda "ANA", buna mukabil İmparatorluğun kurucu unsuru Türk-Müslüman reaya, köylü, zanaatkâr zümre için ise "BABA" olduğunu görüyoruz. "Ana"da şefkat ve sürekli ondan "beslenme" söz konusu iken "baba"nın otoriteriyen, zaman zaman dayakçı bir anlam yüklü olduğunun altını çizmekte fayda var.

¹³⁷ Y. Hakan Erdem, Osmanlı'da Köleliğin Sonu 1800-1909, s. 22.

¹³⁸ The Levant Herald 9 Mart 1867 – Kemal H. Karpat Osmanlı Nüfusu 1830-1914 Demografik ve Sosyal Özellikleri, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.

¹³⁹ Oya Köymen, Sermaye Birikirken Osmanlı, Türkiye, Dünya, s. 86.

¹⁴⁰ Mehmet Genç, Ottoman Industry in the Eighteenth Century: General Framework, Characteristics and Main Trends, s. 61, (Ed) Quataert Donald Manufacturing in the Ottoman Empire and Turkey-1500-1950, State University of New York Press.

Osmanlı Türkiye'si tarihi genel anlamda “siyasi tarih” olarak yazılmıştır. Ya aşırı hamaset yüklü ya da aşırı yergi yüklüdür. Bize göre Osmanlı Türkiye'sinin 1512-1914 dönemi özellikle iktisat tarihi perspektifinden bakılarak yeniden değerlendirilmelidir. Bu hususta Akdeniz Üniversitesi'nden Doç. Dr. Haldun Eroğlu'nun “Osmanlılar Yönetim ve Strateji” adlı eseri yeni bir bakış açısı getiriyor: “... Ancak özellikle 16. yüzyıl boyunca başlayan ve sırtını hala koruyan iç ve dış gelişmelerin neler olduğu ve Osmanlıları nasıl etkilediği gerçeği başka bir çalışmanın konusudur. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılış gerçeklerini 16. yüzyılda aramak doğruya giden en önemli yol olabilir.”¹⁴¹

Osmanlı devleti 13.yüzyılda kurulduğunda, 4.yüzyıldaki Kavimler Göçü ile başlayan Avrupa'nın “Türk meselesi” yeni bir şekil almıştı. Avrupa'da feodalizm hâkimdi. Osmanlı devleti 16.yüzyıla kadar sürekli Avrupa'ya doğru genişlemesini sürdürerek Avrupa'nın korkulu rüyası olur. Hristiyan Avrupa'yı zorlayan, “Türkler geliyor” denilerek çocuklarının ağlaması engellenen Müslüman bir imparatorluk ufukta doğmuştur. Avrupa için Osmanlı Türkiye'si adetleri, gelenekleri ve dini başka olan “barbar Türk” Müslüman Türk'tü.¹⁴²

1453'ten sonra imparatorluk... Ortak bir kültürle beslenen, bütünleşmiş bir irade sisteminden ziyade, şu ya da bu ölçüde özerk devletlerin, krallıkların, kabilelerin, aşiretlerin ve tımar sahiplerinin gerçek bir birliği idi.¹⁴³

Osmanlı Türkiye'si-Avrupa mukayesesinde 16. yüzyılda denizlerde denge Osmanlı'nın aleyhine bozulmuştu. Türk-Avrupa güç dengesi karada da 17.yüzyılda Türklerin aleyhine bozulmuştu. Osmanlılar modern çağ başlangıcında, ortaçağda kalmışlardı. Yelken kullanmalarına rağmen temelde insan enerjisine bağımlıydılar.¹⁴⁴

Osmanlı Türkiye'si takriben 350 yıl genişleme,300 yıl da gerileme süreci içinde ömrünü tamamlayarak 1923'te yerini Cumhuriyet Türkiye'sine bırakmıştır.

16. yüzyıl Osmanlı için geriye gidişin eşiği iken Avrupa için ileriye gidişin, “take off”un eşiğidir. Buna mukabil 1800'lü yıllar Osmanlı Türkiye'sinde Batılılaşma gayretlerinin başlaması, Batı'ya iktisadi bağımlılık ve yarı sömürgeleşme sürecini ifade etmektedir.

2.3.1. Osmanlı Hazinesinin 17. Yüzyıldan İtibaren Müzmin Meselesi: Bütçe Açıkları ve Tağşiş

17. yüzyıl boyunca imparatorluk hazinesi iki mesele ile karşı karşıya kalmıştı: a) Bütçenin çapı büyümekteydi. b) Bütçeler açık vermekteydi.

Bütçe açıkları dört şekilde kapatılmaya çalışılmıştı:

1- Paranın değerinin düşürülmesi (tağşiş)

¹⁴¹ Haldun Eroğlu, Osmanlılar Yönetim ve Strateji, s. 173.

¹⁴² Giovanni Ricci, Türk Saplantısı, Çev: Kemal Atakay, Kitap Yayınevi, İstanbul 2003.

¹⁴³ A. L. Macfie, Osmanlıların Son Yılları, s. 16, Çev: Damla Acar, Funda Soysal, Kitap Yayınevi, İstanbul 2003.

¹⁴⁴ Carlo M. Cipollo, Yelken ve Top, s. 53-54, Çev: Aslı Kayabal, Kitap Yayınevi, İstanbul 2003.

2- Ayni ödemeden nakdi ödemeye geçiş.

3- Yeni vergilerin konması ve devlet görevlilerine bırakılan tımarların doğrudan merkez yönetimine akan gelirlere dönüşmesi.

4- Saray görevlileri ve defterdarlara tımar vermek. Ancak son ikisi tamamen suiistimale açıldı ve öyle de oldu.

Osmanlı maliyesinin değişim ve gelişimi ile “Kapı Kulu”nun oluşumu birbirleriyle çok sıkı ilişkilidir.¹⁴⁵

Christoph K. Neumann’a göre “kapı”nın temeli devşirme statüsüdür.¹⁴⁶

2.3.2. Sanayileşemeyen Bir İmparatorluk Osmanlı Türkiye’si neden sanayileşemedi?

İngiltere, Fransa, Almanya, ABD ve Japonya farklı sanayileşme modelleri, aynı zamanda değişik kapitalist gelişim modelleri gösteriyor.

İngiltere, 16. yüzyıldan Sanayi Devrimi’nin gerçekleştiği (1760 – 1830) döneme kadar devam eden ticari kapitalizmden sanayi kapitalizmine geçiş süreci yaşıyor.

Fransa, 1830’lardan sonra İngiltere’ye nispeten daha sınırlı bir sanayileşme gösteriyor.

Almanya, 1850’lerde siyasi birliğini sağladıktan sonra, oldukça katı devlet korumacılığı ile sanayileşiyor ve 1900’lerin başında İngiltere’yi yakalıyor.

ABD, 1776’da bağımsızlığını kazandıktan sonra, 1861 – 1865 Kuzey – Güney İç Savaşı ve Güney’de “köleliğin kaldırılması”ndan sonra hızla sanayileşiyor. Amerikan sanayileşmesinde özel teşebbüs lokomotif, aynı zamanda yüksek gümrük duvarları ile korunuyor.

Japonya 1868’den itibaren Meiji döneminde mutlak monarşiden, anayasal monarşie geçtiği dönemde devlet öncülüğünde hızla sanayileşiyor.

Bu sanayileşmiş ülkelerin ortak özelliği ise toprak özel mülkiyetinin oldukça yaygın olması. Hâlbuki Osmanlı devletinde, 16. yüzyılda en zirvedeyken toprağın çıplak mülkiyeti devletindi. Duruma göre tımar, zeamet, has sistemi ile toprağın bir bölümünü, şartlı olarak üst bürokrasi ve askeri erkâna veriyordu.¹⁴⁷

Yine bir çift öküzle işlenebilecek, 60 dönüm kadar toprak şartlı olarak köylülere veriliyordu. Ancak köylü vergi toplama hakkı olan tımar, zeamet, has sahiplerinin idari denetimindeydi.

Pek sık tekrarlanan “Avrupa’da soylu bir sınıfın varlığına karşılık Osmanlı’da bunun olmadığı” gibi bir görüşe katılmak mümkün değildir.

Avrupa’da, doğuştan asil olan ve çıplak toprak mülkiyetinin kralda olduğu büyük toprak sahipleri ile doğuştan asil olmayan ve hatta çoğunlukla

¹⁴⁵ Klaus Kreiser ve C. K. Neumann, Küçük Türkiye Tarihi, s. 179, İletişim Yayınları, İstanbul, 1. Baskı, 2008

¹⁴⁶ K. Kreiser ve C. K. Neuman, a.g.e, s. 116 - 126

¹⁴⁷ Oya Köyman, a.g.e, s. 76

sıradan Avrupalı Hıristiyan ailelerin çocuklarını devşirerek, gulam / köle kapı kullarını Enderun Mektebi'nde eğitip, Osmanlı Devleti merkezi yönetiminin üst bürokrasisi, askeri erkân geleneğinin mensupları haline getirip türlü asalet unvanları vermek... Çıplak mülkiyeti Osmanlı padişahına ait olan toprakları, yine şartlı olarak büyük toprak mülkiyetini Orhan Türkdoğan'ın "gelenekli" olarak tanımladığı çoğunluğu "Enderun asilzadeleri"nin tasarrufuna bırakmak... Bu durumda Osmanlı yurdunun Avrupa'daki "asilzade / soylu" sisteminden ne farkı var?

Bizce bir fark var ama sistemde değil sonuçta. Avrupa'nın soylu sınıfı milli burjuvaziye dönüşerek ülkelerini kalkındırdılar. Bizim "Enderun soyluları" ise milli burjuvaziye dönüşemedi. Servet sahibi oldu ama milli olmadı. Bunun en tipik örneği Osmanlı Türkiye'sinin yaşadığı Birinci Liberalleşme Dönemi ile Dış Borç (1854 – 1914) sarmalında yaşadığı siyaset ve bürokrasi trajedisidir.

Özellikle Batı Avrupa, 16. yüzyıldan itibaren merkantilist ekonomi politikalarıyla kendi iç pazarlarını yabancı tüccarlara karşı:

a)Yüksek gümrük tarifeleriyle b) Ekonomiyi ayrıntılı şekilde kontrol ederek

c) En çok ihracat, en az ithalat politikalarıyla... Kapitalist sermayeye gidişin başlangıcını teşkil eden sermaye ve kıymetli maden biriktirerek sanayi sermayesini oluşturdular.

Asya, Afrika, Güney Amerika... Sömürgeler ucuz hammadde ve köle kaynağıydı. Buralardan altın ve gümüş Avrupa'ya aktı. Kısaca 16 – 17. yüzyıllar Batı Avrupa için ticaret sermayesinin büyüdüğü, 18. yüzyıl ise sanayi kapitalizminin doğduğu dönemdir.

Osmanlı Türkiye'si kendisine başkaldıran Mısır Hıdivi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya karşı İngiltere'den "siyasi yardım" istemiş karşılığında da 16 Ağustos 1838 Baltalimanı Serbest Ticaret Antlaşması'nı imzalayarak "ilk diyet" borcunu ödemiştir. Antlaşmanın bir süresi de yoktur.

Osmanlı Türkiye'si ile İngiltere arasındaki "serbest ticaret"... İngiltere sanayi devrimini yapmış, Osmanlı ise geleneksel üretim tarzını sürdüren bir ekonomiye sahiplik ortamında yürürlüğe giriyor. İngiltere'ye göre, serbest ticaret antlaşmasının iyi yürümesi için Osmanlı Devleti'nin idari yapısının ve mülkiyet düzeninin değişmesi gerekiyordu. Bunlar da İngiltere'nin yoğun baskısıyla, 1839 Tanzimat, 1856 Islahat Fermanı yani Batılılaşma hareketleriyle gerçekleşti.

Sanayileşmiş Batı Avrupa'ya sanayileşmemiş ekonomileri "serbest ticaret" aracılığıyla köleleştirme imkânı tanınmıştı... Avrupalı olmayan toplumlar, Batılı teknikleri edinmek için bir Batılılaşma sürecine boyun eğmek mecburiyetinde kaldılar, buna ihtiyaç duyular. Paradoksal bir biçimde, Batı'ya karşı mücadele etmek için, Batılı düşünme ve üretme şekillerini benimsemeliydiler.¹⁴⁸

¹⁴⁸ Carlo M. Cipolla, a.g.e, s. 78 - 79

1838 Antlaşması'na kadar iç ticaret sadece Müslüman tüccarlara ayrılmıştı. Yabancı tüccarlar ise limanlarda ithalat – ihracat işleriyle uğraşabiliyorlardı. Serbest ticaret anlaşmasından önce bile Osmanlı yurdunu gezen İngiliz Urquart, Manchester pamuklu dokumalarının ezici rekabetinden bahsetmektedir. 1828 yılında 465.000 sterlin değerindeki İngiliz pamuklu dokuma ihracat tutarı 1831'de 1.040.000 sterline çıkıyor.¹⁴⁹

Urquart'ın hesaplarına göre her 100 sterlinlik İngiliz malından Osmanlı Türkiye'si 3 sterlin vergi alırken; her 100 sterlinlik Osmanlı malına İngiltere 600 sterlin vergi koyuyor.¹⁵⁰

1838 türü serbest ticaret antlaşmaları bir taraftan Osmanlı mülkündeki hammaddeleri Avrupa'ya taşıırken, İngiliz mamul maddeleri de Osmanlı Türkiye'si pazarına boca edilerek geleneksel Osmanlı zanaatkarlarının yıkımına yol açıyordu; ithal malların finansmanı ise sürekli borç gerektirmiştir. 1825'te Osmanlı Türkiye'si – İngiltere ticareti dengede idi. Yani ihracat değeri ile ithalat değeri eşitti. 1825 – 1870 arasında İngiltere'yle ticarete verilen açık büyüyerek 1870 yılında tepe noktasına ulaşmıştı.¹⁵¹

İngiliz Parlamentosu'ndaki tartışmalarda Palmerson; "Ticaret yaptığımız hiçbir ülkede gümrükler Türkiye'deki kadar düşük ve liberal değil" Lord Dudley'e göre de : "Yirmi yıl önce, 1826'da Türkiye'ye ihracatımız Rusya'ya yaptığımız ihracattan azdı. Ama şimdi Türkiye ihracatımız Rusya'dan daha fazla. Yalnızca üç ülke Türkiye'den daha iyi müşterimiz: Almanya, Hollanda ve İtalya."¹⁵²

1850'lerde Türkiye, İngiltere için üçüncü Pazar durumuna gelmişti.¹⁵³

1850'de İzmir'deki 18 dokuma fabrikasından 16'sı, İngiliz rekabeti ve aşırı vergiler yüzünden ki yabancı kumaşlar %3 vergi öderken, yerliler %24 vergi ödemekteydiler. 1850'lerde birkaç önemsiz istisna dışında Osmanlı Türkiye'sinde sanayinin çöküşü tamamlanmıştı.¹⁵⁴

İngiliz konsolosunun hazırladığı rapora göre, Halep'te 10.000 pamuklu dokuma tezgâhı varken, hammadde sıkıntısı sebebiyle bu sayı 5000'e inmişti.¹⁵⁵

Ha keza Bursa'da 1868'de, İngiliz pamuklu dokuma mallarının tercih edilmesi sebebiyle Bursa pamuklu dokuma sanayisinde 400 tezgâh 30'a iniyor.¹⁵⁶

¹⁴⁹ D. Urquart, Turkey and Its Resources : Its Municipal Organization and Free Trade – 1833, s. 74 – 80, Zik. Oya Köymen, a.g.e, s. 88

¹⁵⁰ D. Urquart, a.g.e, s. 195 – 176, Zik. Oya Köymen, a.g.e, s. 88

¹⁵¹ Oya Köymen, a.g.e, s. 88

¹⁵² Hansard's Parliamentary Debates, 3. Seri, cilt 103, 1849, s. 1145, 1139, 1137, zik. Oya Köymen, a.g.e, s. 89

¹⁵³ L. Levi, History of British Commerce and of the Economic Progress of the British Nation, 1763 – 1878, s. 562, Adamant Media Corporation

¹⁵⁴ Başbakanlık, Osmanlı Arşivi, Cevdet Tasnifi (Ekonomi) No: 1393, 1267 H. (1850)

¹⁵⁵ PRO, İngiliz Arşivleri, Public Record Office, Foreign Office (FO), 195, 647 Report on the Trade of Aleppo, 31 Mayıs 1858 ve Report on the Trade Statistics of Dictict of Brussa, 30 Haziran 1860, Zik. Oya Köymen, a.g.e, s. 89

Viquesnel'in 1848 – 1865 dönemini kapsayan kitabına göre, Şam, Amasya, Halep, Diyarbakır ve Bursa'nın bir zamanlar canlı olan ipek sanayileri de çökmüştür. Bursa'da 1000'den fazla atölye varken 75'e inmiştir.¹⁵⁷

1838 Antlaşması ve benzerleri teorik manada iç gümrüklerin hepsini kaldırmıştı. Ancak uygulamada sadece ithalat için tatbik edildi. Osmanlı yurduunun ürettiği mallar iç gümrük ödemeye devam etti.¹⁵⁸

Manastır'ın İngiliz konsolosuna göre ihracattan %12 vergi alınması ve yolların durumu Türk ihracatını engelleyen başlıca sebeplerdir.¹⁵⁹

İngiltere Osmanlı Türkiye'sine, pamuklu dokuma kumaşı, demir ve çelik, yünlü dokuma ile şeker satarken, Osmanlı'dan meyhan kökü, ham ipek, yün, üzüm, incir gibi mallar satın almaktaydı. Daha açık ifade ile İngiltere Türkiye'ye SANAYİ ÜRÜNLERİ satıyor TARIM VE HAYVANCILIK ÜRÜNLERİ alıyordu. Elbette “bir sandık sanayi ürününün bedeli koca bir ambar tarım ürününün bedeli” ile ödenemiyordu. Sonuçta sürekli artan dış borç ve faiz ödemeleri sarmalı kaçınılmaz oluyordu. İlk dış borç 1854'te alınıyor ve bir sistematige dönüşüyor. 1854 – 1875 arasında alınan borçlar ve nihayetinde 6 Ekim 1875'te Osmanlı Türkiye'si “moratoryum” yani borçları ve faizlerini ödeyemeyeceğim diye yayınlanan kararname ile mali iflasını ilan ediyor.

1881'de Avrupalı alacaklılar Duyun-ı Umumiye İdaresi ile Osmanlı Devleti bütçesine el koyarak “IMF'nin %6.5 faiz fazlası” modeline benzer bir yöntemle kendi alacaklarını garanti altına alıyorlar.

Gallagher ve Robinson'a göre; İngiliz yayılcılığının en tipik siyasi tekniği, zayıf bir devlet ile gerçekleştirilen daha açıkçası dayatılan SERBEST TİCARET VE DOSTLUK ANTLAŞMASI idi. 1836, 1837 İran, 1838, 1861 Türk ve 1861 Japonya antlaşmaları bunun tipik örneğidir.¹⁶⁰

1838 Antlaşması ile Osmanlı Türkiye'sinde devletin “Yed –i Vahit” yani “Tekel” hakkı ortadan kaldırıldı. Transit, yani Osmanlı ülkesinde bir bölgeden bir bölgeye ticaretten alınan vergi ortadan kalktı. İhracatın vergisi %12, ithalatın vergisi %5 olarak belirlenmişti. 1839 Tanzimat Reformu ile de gerçekleştirilen vergi reformu ve iltizamın kaldırılması rüşvet ve yolsuzlukları önleyecekti. Elbette olmadığını biliyoruz. 1856 Islahat Fermanı / Reformu ise İngiliz donanmasına ait gemiler İstanbul Boğazı'nda “dostluk gösterileri” turu atarken ilan edildi. Islahat Fermanı ile Osmanlı Türkiye'sinin AVRUPA DEVLETLERİNDEN BİRİ OLDUĞU'nun kabulü ve “Batı'nın koruma ve kollama” taahhüdü sağlanıyordu.

¹⁵⁶ PRO, İngiliz Arşivleri, Report on the Trade Statistics of the District of Brussa, 10 Haziran 1860, zik. Oya Köymen, a.g.e, s. 89

¹⁵⁷ A. Viquesnel, Voyage dans la Turqui d'Europe, s. 297, 1868

¹⁵⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Tasnifi (Maliye) No: 21238, 1260 H (1844)

¹⁵⁹ PRO, FO, No: 195, 647 Annual Report of Trade and Agriculture at Monastir and Its Dependencies, 31 Aralık 1859, Zik. Oya Köymen, a.g.e, s. 90

¹⁶⁰ J. Gallagher; R. Robinson, Imperialism of Free Trade, The Economic History Review, s. 11, 2 / 6, 1953

1839 Tanzimat Fermanı'nın da önemli iki ana tema daha söz konusuydu. Osmanlı Devleti'nin merkezi yönetimi ve İngiliz dostlarımız "memleketi harabiyete götüren" etmenlerden birinin "şariat hükümlerine riayetsizlik" olduğunu gördükleri için 1839 Tanzimat Fermanı'nın bir maddesini "şariat hükümlerine tam uyulacak" şeklinde düzenlemişlerdi.¹⁶¹

Bir diğer düzenleme ise "Memur maaşları artırılarak rüşvet önlenecek"ti.¹⁶²

Cevdet Paşa "Tezakir"de, Tanzimat'la birlikte rüşvetin ortadan kalkacağı, kamu gelirleri ihalelerinin açık artırmasız doğrudan hiç kimseye verilmeyeceği ve medeniyette bir sıçrama yapılacağı düşünülmüştü diye yazar. Ve devamlı, yozlaşma artmış, inanılmaz servetler elde edilmiş ve Batılılaşma adına aşırı lüks tüketim başlamıştı.

Sarayın borçları görülmedik biçimde artmış, 1839'a kadar Saray'ın masrafı 1000 kese altını geçmezken, 1854'te 20.000 keseye ulaşmıştı. 1840 yılına kadar kapalı bir hayat tarzı sürdüren Saray kadınları bu tarihten itibaren İstanbul "kazan onlar kepçe" gezip tozarak bol bol para harcamaya başlamışlardı. Mesela, 1858'te saray inşaatlarında çalışan işçiler için güç bela bulunan 15.000 keseyi Sultan kadınlarına harcamıştı. 1858'de, devlet bütçesi saray tarafından emildiğinden memur maaşları ile işçilerin maaşları ödenemedi. 1855'te Saray'ın borçları yüzünden madenler şartsız yabancılara verilmişti.¹⁶³

1839 Tanzimat Fermanı reformu ile "... Ölümlerinden sonra servetlerin hazineye aktarılması usulü de kaldırıldığı için bu yeni seçkin bürokrasi güçlenmiş, yönetime egemen olmuş, devletin yüksek mevkilerini VERASETLE GEÇEN bir hale sokmuşlardı.¹⁶⁴

2.4. Dış Borçlanma ve Avrupa'nın Osmanlı Türkiye'sini Kurtarma Reçetesi

Earl Russell'in Osmanlı Türkiye'sini kurtarma tavsiyeleri, Cumhuriyet Türkiye'sini kurtarmak için 24 Ocak 1980 sonrası ABD, AB, IMF, WB ve WTO'nun tavsiyelerine – ileriki bölümlerde detaylı bir şekilde inceleyeceğiz – benziyordu. Eğer Osmanlı, İngiltere'nin dostluğunu istiyorsa, özel mülkiyet haklarını garanti altına alan, ferdin güvenliğini sağlayan, sağlam bir mali yapının, adil bir yönetimin, iyi maaş verilen düzenli bir ordunun kurulması şarttı. Bunlar da ancak köklü bir reformla olurdu.¹⁶⁵

Osmanlı'yı kurtaracak reformların yapılabilmesi için de, orduyu, maliye-yi, dış politikayı ve adaleti denetleyen 4 – 5 dürüst ve korkusuz adam bulunmalıydı ki bu durumda Osmanlı Türkiye'si DÖNÜŞEBİLİR'di.¹⁶⁶

¹⁶¹ Yavuz Abadan, Tanzimat Fermanının Tahlili, Tanzimat, s. 49, Maarif Matbaası, 1940

¹⁶² Yavuz Abadan, a.g.e, s. 176 - 185

¹⁶³ Cevdet Paşa, Tezakir, Tezkere Num. 6, 13, 14

¹⁶⁴ Berna Moran, Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış, Cilt I, s. 13, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998

¹⁶⁵ PRO, FO, 78, 2436, No. 106, Earl Russell to H. Bulwar, 12 Şubat 1863, Zik. Oya Köymen, a.g.e, s. 92

¹⁶⁶ PRO, FO, 78, 2436, No: 61, Earl Russell to H. Bulwar, 11 Eylül 1860, Zik. Oya Köymen, a.g.e, s. 92

Gene Bay Russell'ın tavsiyelerine göre, Osmanlı Türkiye'sinde medeniyet ilerledikçe, Müslüman Türkler yeni şeyleri öğrenmeye yatkın olmadıkları için, kaçınılmaz olarak Müslüman Türklerin etkisi azalacak ve Hristiyanların etkisi / insiyatifi artacaktır.¹⁶⁷

İngilizler, reformlarla, iktisadi hürriyet ile özellikle gayrimüslim azınlıkların siyasi hürriyetini gaye edinmişlerdi. İngiliz elçisi, Osmanlı Devleti'nin Dışişleri Bakanı Fuat Paşa'ya şöyle söylüyordu:

“Kadim Asyatik bir hükümetin zaafı ve kötülükleri ile beraber Avrupa'nın kalbinde bir imparatorluk olarak kalamazsınız. Eğer Avrupa devletleri ile eşit konumda yaşamak istiyorsanız, maliye, askeriye, denizcilik ve HARCAMALAR gibi yönetimin büyük dallarında tam manasıyla Avrupa düşünce ve davranışlarının içine girmeniz lazım.”¹⁶⁸

Daha önce belirtmiştik ama bir kez daha altını çizmek için, Tanzimat reformlarının her safhasında İngiltere'nin İstanbul elçisi Stratford de Redcliffe'in etkisini görmek mümkün.¹⁶⁹

1863'te İngiliz – Fransız sermayesi ile kurulan Osmanlı Bankası'nın yöneticisi olacak olan Lord Hobart, Osmanlı Türkiye'si dış borçlarının madenleri, ormanları ve diğer kamu mülkiyetini yabancı sermayeye açarak ve serbest pazar ekonomisiyle ödenebileceğini söylemekteydi.¹⁷⁰

İleriki bölümlerde ele alacak olmamıza rağmen çok önemli bulduğum için kısaca değinmek istiyorum. Cumhuriyet Türkiye'si 24 Ocak 1980 Kararları ile ve takip eden süreçte Osmanlı Türkiye'sinde çöküşe sebep olan “Birinci Liberal Ekonomi Politikaları” (1838 – 1914) uygulamasının bir benzeri olan “İkinci Liberal Ekonomi Politikaları”nı uyguluyor.

“İkinci Liberal Ekonomi Politikaları” uygulaması içinde de 2002 – 2008 arasında uygulanan maliye politikasının özel bir yeri vardır. İngilizcede “Pro – cyclical Fiscal Policy” denilen, Türkçesi “Konjonktürel Maliye Politikası”, yani denizcilikte “pupa yelken” denilen ve anlamı “kıçı rüzgara dönük tekne hızlı gider” uygulandı. Türk ekonomisinin tamamına bakınca, kamu borçları inerken, özel sektör borçları artmış, iç borç düşerken dış borç yükselmiştir. Dünya finans piyasalarındaki likidite bolluğu rüzgârı sonuna kadar kullanılarak kamu borçlarının milli gelire oranı düşürülmüştür. Ama bu süreçte kamunun ödediği reel faizin milli gelire oranı Batılı ülkelere göre yaklaşık 10 kat daha fazladır. İşte bu süreçte yaşanan iç borcun dış borca dönüşmesi ile “düşük kur – yüksek faiz” siyasetinin yüksek faizi Birinci Liberal Ekonomi Politikaları ile benzerlik arz ediyor.

¹⁶⁷ PRO, FO, 78, 2436, No: 87, Earl Russell to H. Bulwar, 29 Temmuz 1861, Zik. Oya Köymen, a.g.e, s. 92

¹⁶⁸ PRO, FO, 195, No. 646, 5 Haziran 1860, zik. Oya Köymen, a.g.e, s. 92

¹⁶⁹ S.L. Poole, The Life of the Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe, s. 441, 1888

¹⁷⁰ PRO, İngiliz Arşivleri, Public Record Office, FO, Foreign Office, 78 No. 1631, 1632, 1633 Report of Mr. Foster and Lord Hobart on Financial Conditions of Turkey, Aralık 1861, Zik. Oya Köymen, a.g.e, s. 93

20 Aralık 1881'deki Muharrem Kararnamesi'ne kadar, 1876'dan beri Osmanlı Türkiye'sinin ödenemeyen dış borçları, kurulan Duyunu Umumiye İdaresi ile ödenmeye başlandı. Toplam borç tutarı 252.8 milyon sterlin iken, anlaşma sonucu borç 106.4 milyon sterline indirildi.¹⁷¹

Bir süre sonra Duyunu Umumiye İdaresi toplam kamu gelirlerinin yaklaşık üçte birini kontrol etmeye başladı. İngiliz, Fransız, Alman, İtalyan, Avustralyalı, Macar ve bir Osmanlı ile Osmanlı Bankası temsilcilerinden oluşan Duyunu Umumiye Heyeti'nin idaresinde 1895 yılında 4869 kişi çalışmaktaydı. Bunun 4518'i Müslüman Osmanlı, 279'u gayrimüslim ve 54'te Avrupalıydı. İdarenin üst yönetimindeki 27 kişinin tamamı Hristiyan'dı. Bugünün IMF'sini andıran Duyunu Umumiye İdaresi'nde 1912 yılına gelindiğinde 3250'si geçici olmak üzere 8902 kişi çalışıyordu. Duyunu Umumiye kuruluşundan bir müddet sonra Türkiye'deki gelirlerinden başka ülkelere borç bile vermişti.¹⁷²

Prof. Suvla'ya göre, böyle bir kuruluş ancak sömürgelerde olabilirdi, bağımsız ülkelerde değil.¹⁷³

Lozan'da Osmanlı Türkiye'si borcunun 129 milyonluk bölümü ve 30 milyonluk altın lira faizi Cumhuriyet Türkiye'sinin payı olarak kabul edildi. 1941'de Osmanlı'dan kalan borçlar ödenmeye başlanıyor. Borçlar 1954 yılında bitiyor. Ancak 12 Temmuz 1947'de ABD'den aldığımız 200 milyon dolarlık dış borç ile Cumhuriyet Türkiye'sini de yeni bir dış borç sarmalına sokmanın ilk adımını atıyorduk.

Şüphesiz Osmanlı Türkiye'sinde 19. yüzyılda Sanayi Devrimi'ni gerçekleştirmiş İngiltere'dekine benzer bir milli burjuva sınıfı ile işçi sınıfı yoktu. Ancak aynı dönemde hızla sanayi devrimini tamamlayan Fransa ve Almanya'da da İngiltere'dekine benzer sınıflar yoktu. Fransa'da da sermaye birikiminin ve servetin ana kaynağı devlet görevliliği idi. Fransız burjuvazisi 18. yüzyılda kapitalistleşememiş tüccarlardı.¹⁷⁴

Gerçekten de Osmanlı devletinin vergi ve diğer gelirleri toplama sistemi Fransa'ya bir hayli benzemektedir.¹⁷⁵ Batı Avrupa'daki aydınlanma-bilgi-sanayi devrimi dönemi esnasında Osmanlı devletinin gulam/köle-Enderun ağırlıklı merkezi hükümeti, taşra derebeylerini birbirine kırdırarak "kibar ve kibarzadelerden oluşan" bir saray aristokrasisi meydana getiriyordu.¹⁷⁶

"Hiçbir milletin ekonomisinde çalışanlar bir halden öteki hale aynı anda toptan geçemezler. Tersine köklü değişimler, bu değişimlerden büyük fayda görüp onları eskinin yerine geçirmek isteyen takımın karşısına, canını dişine takmış başka, çelişik takımlar çıkarır. Bunlar ister istemez ölüm-kalım boğuşmasına girerler. Bu takımlar arasında türlü çıkar çelişmeleri yüzünden

¹⁷¹ The New Financial Administration in Turkey, The Economist, XI, 1882, s. 1334 - 1335

¹⁷² Oya Köymen, Sermaye Birikirken Osmanlı Türkiye Dünyası, s. 93

¹⁷³ Refii Şükrü Suvla, Tanzimat Devrinde İstikrazlar, Tanzimat, s. 278, Maarif Matbaası, 1940

¹⁷⁴ Meiksins Ellen Wood, Capitalism or Enlightenment, History of Political Thought, Cilt XXI, Sayı 3, 2000

¹⁷⁵ Oya Köymen, a.g.e, s. 94.

¹⁷⁶ Taner Timur, Osmanlı Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik, s. 289-290, Afa Yayınları 1991.

parçalanmalar, yer değiştirmeler olur. İki taraf da, katı gerçeğin-ekonomik temelin üstünde onun kesin etkisinde bulunduklarından hem kendilerini, çıkar düzenlerini yürütürken, hem de karşısındaki çelişkin güçlerle boğuşurken değişirler. Bu değişimler giderek dönüp temel etkenleri etkiler. Böylece, sürekli bir değişme seyrinde, karşı gelmiş güçler kişisel, zümresel bakımdan şuurlanır. Toplumun öteki güçlerinden çok geçici ya da uzun süreli yardımcıları, destekler arayıp bulurlar. Bu işbirliği, öteki güçleri de etkileyip şuurlandırdığı gibi, denetleyici gücü de az-çok değiştirir.¹⁷⁷

Osmanlı Türkiye'sinde devletin verdiği imtiyazlara ve unvanlara bağlı olarak vergi toplayan yönetici üst bürokrasi, hem toprak sahibi olmuş, hem de servetlerini tefecilik ve ticaret yoluyla artırarak sermayeye dönüştürmüştür. Öte yandan Batılı devletlerin korumasındaki gayrimüslim tüccar ve sarrafların elinde azımsanmayacak bir sermaye birikimi vardı. Bu kesim Balkanlar'daki bağımsızlık savaşları esnasında, mesela Yunanistan, birikmiş sermayelerini milliyetçilik ve bağımsızlık hareketlerini desteklemek için kullanmıştır.¹⁷⁸

Diğer taraftan ticaret ve tefecilikte biriken sermayenin “açık Pazar” Osmanlı Türkiye'si ekonomisinde sanayi üretiminde kullanılması zaten imkânsızdı.¹⁷⁹ Zira Osmanlılıkta halk topluluklarının sonuna kadar zümre çıkarları açısından uygulanmaya çalışılan batılılaşmanın karşısında bulunması, Osmanlılığın bünyesindeki temel ekonomik şartların özelliklerinden geldiği kadar, bu batılılaşmanın tepeden inme, üst tabakalardan, onların çıkarlarına uygulanmış olmasındandır.¹⁸⁰

Batılılar bizim “Tanzimat aydınları”na o kadar “şipşak kurtuluş” reçeteleri vermişlerdi ki bizimkiler sorup sorgulamadan, sual eylemeye gerek duymadan hepsini doğru kabul etmişlerdi. Meşhur Macar yazarı Ferenc Molnar (1878-1952) “Pal Sokağı'nın Çocukları”, “Liliom” vs.de çok düzensiz biri hakkında şöyle demiş: “O kadar Yalancıdır ki söylediklerinin aksi bile doğru değildir.”

Bu durumu Cemil Meriç şu sözlerle ders almamız için adeta suratımıza çarpmaktadır: “Osmanlı İmparatorluğu'nda büyük düşünür çıkmadı. Çünkü düşünceye ihtiyaç yoktu. Düşünce bir felakettir, zorlanmadan, mecbur kalmadan düşünmez insan. Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa karşısındaki bozgunu, endüstriyel toplumun, askeri toplumu yenmesidir. Kılıç tâlin emrindedir. Hâkim sınıfın ideolojisi, hâkim ideolojidir. Bu itibarla Avrupa'da hâkim sınıf olan burjuvazi, askeri bir savaşa ihtiyaç duymadan, bir avuç aydınımızı emirleri haline getirdi.”¹⁸¹

Eğer Osmanlı Türkiye'sinde iç Pazar İngiltere ve diğer Batı ülkelerinin ucuz fabrika mallarına karşı, Almanya'da ve Japonya'da olduğu gibi devlet

¹⁷⁷ Kemal Tahir, Notlar-Batılılaşma, s. 57-58, Bağlam Yayınları, İstanbul, Eylül 1992.

¹⁷⁸ Oya Köymen, a.g.e, s. 94.

¹⁷⁹ Oya Köymen, a.g.e, s. 94.

¹⁸⁰ Kemal Tahir, a.g.e, s. 60.

¹⁸¹ Cemil Meriç, Sosyoloji Notları ve Konferanslar, s. 220, İletişim Yayınları, İstanbul, 1. Baskı, Ekim 1993.

politikalarıyla korunsaydı ve ilave olarak sanayi devlet eliyle teşvik edilseydi, Osmanlı Türkiye'sinin sanayileşmesi mümkündü. Ancak bu hususun da altını çizmek gerekiyor. Siyasi ve askeri olarak zayıf, içeride bırakınız milli bütünlüğün tesis edilmesini, gayrimüslimler ile Müslüman Arapların, Arnavutların ve Kürt unsurların ayrılıkçı hareketlerine ev sahipliği yapan bir imparatorluğun milli bir iktisat politikası uygulama şansının da oldukça zayıf olduğu açıkça ortadadır. Nitekim Amerikalıların çok sık kullandığı şöyle bir söz vardır: “F-16 olmadan küresel boyutta yayılmış McDonald’s olmaz.”

Türk tarihinde genellikle “büyük kurtarıcımız batılılaşmanın müjdecisi” olarak sunulan 1838 Serbest Ticaret, 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanları aslında emperyalist yayılmanın birer aracı fonksiyonundadır. Bu reformların özellikle 1856’dakinin temel niteliği, Batı kapitalizminin çıkarlarına uygun üst yapı kurumlarını Osmanlı ülkesinde bina etmektir. Tanzimat’ın Batı’ya yaranmak için Hristiyan tebaaya tanıdığı haklar, aslında Hristiyanların küçük bir zümresi olan işbirlikçilerin Avrupa’daki efendilerine daha rahat hizmetlerini sağlamak için uygulamaya konmuştur.

1856 reformunda açıkça belirtilen durum, yabancıların kendi çıkarlarına maşa olarak kullandıkları zümreleri güçlendirmek, onların aracılığıyla hem ekonomik, hem siyasal konularda Osmanlı devletinin iç işlerine hâkim olmak istemeleridir.¹⁸²

1838 Serbest Ticaret Antlaşması’yla eş zamanlı dayatılan Tanzimat ile diğer idari reformlar ve batılılaşma hareketlerinde ikili bir süreç ortaya çıkıyor: Osmanlı devletinin merkezi hükümetinin ve sarayın çevresini oluşturan sivil-asker bürokrat/aydın yöneticileri batılılaşmayı önce kılık kıyafet biçiminde değişim olarak algılamıştır. Nitekim daha sonra “Yeni Osmanlılar” ve devamı olan İttihat ve Terakki Hareketi/Cemiyeti bir kısım Batı kurumlarını yasama, eğitim ve askeri gibi alarak Batılılaşılabilirliğini düşünmüşlerdir. Hâlbuki her ülkenin kurumları, iktisadi ve toplumsal gelişmişlik düzeyinin ihtiyaçlarına göre biçimlenir.¹⁸³ Kaldı ki “üretim kuvvetlerinin ve üretim ilişkilerinin karakteri” ile belli bir politik “üst yapı” şekilleri arasında sıkı bir tekabül halinde olduklarını veya politik kurumların ekonomik faktörün bir fonksiyonundan başka bir şey olmadıklarını iddia etmek için hiçbir temel yoktur.¹⁸⁴

Osmanlı’da uygulamaya ve taklit edilmeye çalışılan pek çok Batı kurumu havada kalmış, üstelik şiddetli muhalefetle karşılaşmıştır. “Laik” batılılaşmayla özdeşleştirilen İttihat ve Terakki’ye karşı “şariat elden gidiyor” tepkisi doğmuştur.¹⁸⁵ Avrupa açısından ise Osmanlı Türkiye’sinin yaptığı reformlardan beklenen, sadece serbest ticareti kolaylaştıracak yeni bir bürokratik sis-

¹⁸² İsmail Cem, Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi, s. 241, Cem Yayınevi, İstanbul, 6. Baskı, Ocak 1977.

¹⁸³ Oya Köymen, a.g.e, s. 95.

¹⁸⁴ P.A.Sorokin, Çağdaş Sosyoloji Teorileri, s. 119-120, Çev: M. Münir Raşit Öymen, Ankara 1974.

¹⁸⁵ A. L. Macfie, Osmanlı’nın Son Yılları, s. 95, Çev: Damla Acar-Funda Soysal, Kitap Yayınevi, İstanbul 2003.

temin kurulması ve özellikle Hristiyan tebaa için can ve mal güvenliğinin sağlanmasıydı.¹⁸⁶

Kemal Tahir Osmanlı Türkiye'sinde İstanbul'un 1453'te fethi ile başlayan süreçteki ekonomik ve siyasi değişimleri "birinci batılılaşma" olarak değerlendiriyor. Ona göre 1838 Ticaret, 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat kısaca Tanzimat ve sonrasındaki gelişmeler "ikinci batılılaşma" hareketidir: "İkinci batılılaşma, Osmanlı tarihinde var olan birinci batılılaşma sayesinde, bünyesindeki toleransı meydana getiren özel şartların da yardımıyla gerek idareci kadroların hazırlığı, gerekse ekonomik-sosyal temelin hiçbir gerekliliği bulunmadığı halde, batılılaşma fikrine bu kadar kolay yatmış, bu fikri bu kadar kolay uygulamış, sürekli zararlarını bu kadar gafilce, görmezden gelebilmiştir. Yani tarihin başlarında, büyük imparatorluğunu kurmaya yarayan bir özellik, tarihin sonunda kendi zıddına dönerek ölümü kolaylaştırmıştır... Buna da dış güçlerden çok, bu dış güçlerden yalnız birine gözü bağlı ajanlık eden iç güçler sebep olmuştur... Birinci batılılaşmada olduğu gibi, ikinci batılılaşmada da Anadolu Türk, ya da Türkleşmiş halkların bu gidişe, sonuna kadar karşı oluşu nedenleri üzerinde dikkatlice ve derinden derine durmak gerekir... Anadolu Türk halklarının pahalılaşmış omuzlarına çöken modern devlet yüküne karşı olduğu halde, devletçilikten bir türlü vazgeçememesi üstünde de dikkatli durulmalıdır. Bu hal bünyedeki mülkiyet özelliğinin ve üretim yetersizliğinin doğal sonucundan gelebilir. Türkiye'deki ana gelişme, Batı'ya benzemeyen bir kişisel mülkiyet anlayışının yürürlükte, devletçi bir mülkiyet anlayışı olmaksızın yaşayamayacağı gerçeğinden doğmaktadır. Yani Türkiye'de Batı anlamında kişisel mülkiyet olmadığı gibi kişisel mülkiyet bütünü yok da değildir. Bunun kendine özgü bir biçimi vardır ki insanların karakterini, davranışını, dünya görüşlerini, inançlarını bu özellik biçimler."¹⁸⁷

Osmanlı Türkiye'si batılılaşmanın temsilcisi "laik" Tanzimat aydınları ile "şariat elden gidiyor" diye harekete geçirilen kitlelerin birbirini "ÖTEKİ" görmesiyle feci sona yuvarlandı. "Osmanlı İmparatorluğu'nda düşünceye ihtiyaç yoktu. Kur'an her şeye yetiyordu. Avrupa tantanasıyla şuurumuzu fethetti... Türk entelijansyası kafa olarak, daha çok Fransa'nın emrindedir. İçtimai tarih olarak da Fransa daha yakındır bize. İngiltere'den çok, Amerika'yı tanır daha sonra. Batı emperyalizmi Türk insanını tanımak için gayret harcar. Bu teşebbüslere Avusturya ve Rusya'da başlar. Avusturyalı ilk Onomastik'i yazar. İlk Türk edebiyatı tarihçisi bir İtalyan'dır: Abbe Toderini. İngiltere Redhouse ile katılır kervana. Buradaki Ermenileri Rusya'ya kaptırmak istemeyen Amerika, Robert Kolej'i açar. Sadece onlar tanımak isterler Türkiye'yi, tek taraflı bir arzudur bu. Batı tarihinin sosyal strüktürü, sadece Fransa'nınkiyle izah edilemez. Tanzimat'tan bugüne kadarki Türk düşünürlerinin tarihi, Fransızca bilenlerin listesidir denilebilir. Batı'da gelişen

¹⁸⁶ Oya Köymen, a.g.e, s. 95.

¹⁸⁷ Kemal Tahir, a.g.e, s. 73-74.

burjuvazi, hayat hakkını kabul ettirmiş ve mücadele içinde geliştiği için her düşüncenin kök salmasına zemin hazırlamıştır.”¹⁸⁸

Prof. Amiran Kurtkan “Türk Milletinin Manevi Değerleri” adlı kitabında şu tespiti yapmaktadır: “Daha 7. asır gibi çok erken bir çağda, insanları SİVİL, SİYASİ ve SOSYAL haklarla donatan İslamiyet, Türklük âleminde en iyi şekilde filizleneceği en müsait ortamı bulduğu ve yükselme devri Osmanlı cemiyetinde çok güzel serpilip gelişebildiği halde, sonradan bu düzeni bizzat kendimiz bozduk. Bozulan bir cemiyette manevi değerlerinde bozuk olan uygulamasının suçunu İslamiyet’te arayabilecek kadar kendinden gafil fertleri kendi bağrımızda yetiştirir hale gelebildik. SİVİL, SİYASİ ve SOSYAL hakları ancak 20. asırda bir araya getirebilmiş olan Batı kültürüne bu gaflet perdesiyle örtülmüş gözlerle bakarak hayran olurken, mazimizdeki kendi maddi ve manevi kültürümüzün ihtişamını kalın bir sis perdesinin arkasında kalmış meçhul bir alem gibi kayıtsızlıkla seyrettik.. Batı’nın ilimde ve teknikte ilerlemeye başladığı devre bizim bu husustaki üstünlüğümüzü kaybetmekle kalmayıp, manevi değerlerimizden koptuğumuz devredir. Maddi kültürün Batı’daki göz kamaştırıcı ilerlemesi, bundan ötürü bizi kendimizden soğutan bir kültür emperyalizminin vasıtası olmuştur.”¹⁸⁹

2.5. Çanta ve Borç ve Daha Çok Borç- İktisadi Misyonerlik

“Bütçe” Fransızca “çanta” kelimesinden ilham alınarak türetilmiştir. Maliye bakanları hükümetin yeni yılda yapacağı harcama ve vergilendirmeye ilgili evrakları bir çantaya koyar meclise gelirmiş. Milletvekilleri anlarlarmış ki, o celsede bütçe tartışılacak. Bütçe ilk bakışta bir rakamlar manzumesidir. Gerçekte bütçe, bir eylem ve egemenlik planıdır. Bütçe gerçekleştirmeleri sadece iç ve dış dinamiklerle değil, ülkeyi yönetenlerin SİYASİ ve İKTİSADİ tercihlerine göre şekillenir.

Osmanlı Türkiye’sinin kapitalist bir sömürge imparatorluğu aşamasına ulaşamaması, buna mukabil kendisinin Batı’nın yarı-sömürgesi durumuna düşmesinde temel unsur bir türlü iki yakası bir araya gelmeyen devlet BÜTÇE’sidir. 17. yüzyıl boyunca imparatorluk hazinesi iki mesele ile karşı karşıya kalmıştı: a) Bütçenin çapı büyüyordu, b) Bütçeler sürekli açık veriyordu.

François-Marie Arouet (1694-1778)namı diğer bilinen adıyla Voltaire; Türk düşmanlığı bir yana dünya tarihinin görüp göreceği en parlak beyinlerden biridir.

Müsrifliği ile meşhur Kral 15. Louis, bir ara aklını başına almaya gayret ederek sarayın masraflarını kısmak gayesiyle Hassa Ahırındaki atlardan bir bölümünü satmayı düşündüğünü söyleyince, Voltaire daha “etkin” olacağına inandığı şöyle bir öneri getirir:

“Haşmetmeab, ahırdaki atları elden çıkarmaktansa saraydaki eşekleri tasfiye etmek çok daha uygun olur!”

¹⁸⁸ Cemil Meriç, a.g.e, s. 220-221.

¹⁸⁹ Amiran Kurtkan Bilgiseven, Türk Milletinin Manevi Değerleri, s. 5-6, Orhun Yayınevi, İstanbul, Mart 1984.

Tarihçi Christoph K. Neumann'ın "Varoluş Krizi İçinde Osmanlı İmparatorluğu 1768-1826" olarak değerlendirdiği dönemin ilk sultanı III. Mustafa Han'dır. (1757-1774) Türk-Rus Savaşı (1768-1774) onun döneminde olup bahtsız padişah bu sebeple kahrından ölür. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı Türkiye'si toprak kaybeder. Kırım tarafsız addedilir. Rus Çarı Osmanlı Ortodokslarının hamisi, Türk padişahı Kırım'daki Müslümanların halifesidir. Karadeniz'de Rus deniz trafiği yoğunlaşır.

Padişah III. Mustafa şu dürtlüğü yazar:

"Yıkılıbdır bu cihan sanma ki bizde düzele!

Devleti, çarkı den'i verdi kamu mübtezele,

Şimdi abvâbı saadetde gezen hep hazele

İşimiz kaldı bizim merhameti Lem-Yezel'e."

Yani günümüz Türkçesiyle; Bu dünya yıkılmaktadır. Bizde düzeleceğini sanma! O aşağılık çark, çarkı felek/kader, kısmet devleti bütünüyle alçakların eline verdi, teslim etti. Şimdi saadet kapılarında gezenler hep yüzüstülerdir. İşimiz Allah'ın, zail olmayanın, yani ebedi olanın merhametine kaldı.

İşte bu ahval ve şerait altındaki Fransa ve Osmanlı yol ayrımındaydı. Fransa hızla toparlanırken, Osmanlı İmparatorluğu dış borç tedarik etmeye koyuldu. Tanzimat'tan evvel Osmanlı maliyesinin en önemli gelir kaynakları büyük memuriyet ve görev yerlerinin satışından elde edilen hâsılat, iltizamdan sağlanan, yani belirli devlet gelirlerinin mültezim denilen aracılara peşin parayla satılması sonucu sağlanan hâsılat ile madeni paraların tahsisi, yani vezin ve ayarının düşürülmesi yoluyla sağlanıyordu.¹⁹⁰ Osmanlı merkezi yönetimini kontrol altında tutan gulam/köle Enderun klığı Türk İslam Anadolu insanının üzerine vergi gelirlerini artırmak için yüklendikçe, adına "Celali İsyanları" denen bir dizi isyan çıktı. (1519-1659) Celali ayaklanmalarının başlıca sebepleri arasında, kanun dışı yollardan yapılan ihracat, Osmanlı parasındaki değerli maden oranının düşürülmesi (tağşiş), ağır vergiler, seferlerin dolayısıyla ganimet gelirlerinin azalması, tarımsal üretimdeki düşüş, toprak düzeninin bozulması, işsiz medrese öğrencilerinin (suhte) hızla çoğalması, İstanbul ve taşradaki devşirme gulam/köle kapıkulu askerlerinin artması gibi etkenler, toplumsal ve ekonomik bir bunalım meydana getirmişti. 16.yüzyılın sonlarına doğru bunlara, tımarlarını sarayın kayırdığı kişilere kaptıran sipahiler, ağır vergiler altında ezilen köylüler ve göçebe Türkmenler de katıldı. Sayıları devamlı artan çiftbozanlar da toplumun ekonomik ve toplumsal yapısını sarsıyordu. Eyalet ve sancaklardaki mahalli yöneticilerin (ehli örf) ağırlaşan vergilerden kurtulmak için toprağını bırakarak kapısız levend olan çiftçileri kendi adlarına teşkilatlandırmaları ayaklanmaların hızla yaygınlaşmasına sebep oldu. Bu mahalli yöneticilerin çoğunu beylerbeyleri, sancakbeyleri ve onların düzeni sağlamak için atadıkları kapı ağaları oluşturuyordu. 1526'da Bozok Türkmenlerinin Kalenderoğlu ayaklanması dinsel çıkışlı gibi görünse de tam bir çiftçi-köylü ayaklanmasıydı. Bu ayak-

¹⁹⁰ Haydar Kazgan, *Osmanlı'da Avrupa Finans Kapitali*, I. Cilt, s. 25.

lanma Sivas, Amasya, Tokat yöresine, Maraş, Adana, Tarsus, içel bölgesine yayıldı.¹⁹¹

Prof. Türkdoğan, “Celali İsyancıları”nı iki anlamda değeriendiriyor. İlki, doğrudan belirli tarihlerde gözlenen Celali ayaklanmaları, diğeri de genel manada merkezin yabancı soylular tarafından örgütlenmesi karşısında Türkmen unsurların birbirini takip eden başkaldırılarıdır. Yaklaşık 200 yıl kadar süren Celali İsyancıları’nı tetikleyen temel unsur gulam/köle devşirme Hristiyan unsurların “Kelime-i Şahadet’ten öte pek geçmeyen Müslümanlığı” ile Osmanlı devletinin yönetimini kontrol altına almalarıdır. Yavuz Sultan Selim Osmanlı İmparatorluğu’nun başkentini Edirne’den İstanbul’a taşımıştır. Saraya alınan 9-17 yaş arası Hristiyan çocuklardan yetenekliler “saray içi” anlamına gelen “Enderun Mektebi”ne, daha az kabiliyetli olanları ise kapıkulu (köle) ordusuna katılmadan önce Anadolu’ya sevk ediliyordu... Tarihsel olaylar, olup-biten türde gelip geçici örnekler değildir... Celali ayaklanmalarını Osmanlı merkezi yönetimine karşı ekonomik, sosyo-kültürel tepkinin bir yansıması olarak kabul etmekteyiz. Değişik dönemlerde merkeze yönelik bu tepkiler, giderek başıboş çıkışlardan örgütlü eylem biçimlerine dönüşecek ve cumhuriyetin ilanı ile çevrenin veya Türk halkının zaferi ile sona erecektir. Türkiye Cumhuriyeti, yüzlerce yıl itilen-kakılan ve horlanan çevre insanının merkeze yürüyerek egemenliği ele aldığı, temsili sistemin bir türüdür.¹⁹²

Namık Kemal’in tanımıyla “küçük bir aşiretten oluşan yüce imparatorluğun” nasıl hazin sona yuvarlandığını iyi analiz edemez isek Cumhuriyet Türkiye’sini “ilelebet payidar” kılamayız. Kanaatimizce bunun ilk şartı da, finans tarihini Osmanlı iktisat tarihini iyi analiz etmek, bunlara etki eden faktörleri objektif değeriendirmeye tabi tutmaktır.

Fuzuli (1480-1556) “ileri, dengeli, tutarlı” Osmanlı İmparatorluğu’nun önce geri kalmışlığa sonra çöküşe gidişini şu dizelerle anlatır adeta: “Haris budalalıktan sanır ki, fakir kendi tembelliği yüzünden fakir olmuş, zengin de çok çalışmasından dolayı nimete ermiştir.”¹⁹³

Prof. Akdağ’ın verdiği bilgiye göre, Osmanlı İmparatorluğu’nun parasının değeri devlete her zaman zorluklar yaşatmıştır. 100 dirhem gümüşten kesilen akçe sayısı, dolayısıyla paranın değeri imparatorluğun yükselme döneminde bile istikrarlı değildi. Bütün ödemelerin esas parası olan akçe sık sık ve tehlikeli iniş çıkışlar yapmıştır. 1481-1520 döneminde akçe % 62 değeri kaybetmiştir. ¹⁹⁴ Para değeriindeki düşüşlere rağmen nakdi vergilerin hep aynı ölçülerde toplanması ve vergi sisteminin değişikliğe imkân vermeyecek kadar çetrefil bir yapıda olması, Osmanlı devletinin sonraki dönemlerde büyük karışıklıklar yaşamasının sebeplerinden biri olacaktır. Paranın değeriinin sürekli düşmesine karşılık vergi hep aynı ölçülerde toplandığından,

¹⁹¹ Ana Britannica, C: 5-Celali Ayaklanması, s. 441, Ana Yayıncılık, İstanbul 1986-1987.

¹⁹² Orhan Türkdoğan, Türk Toplumunda Aydın Sınıfın Anatomisi, s. 289-296, Timaş Yayınları, İstanbul 1. Baskı, Temmuz 2003.

¹⁹³ İsmail Cem, Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi, s. 137.

¹⁹⁴ Mustafa Akdağ, Celali İsyancıları 1550-1603, s. 16, DTCF Yayını, Ankara 1963.

memur-askerlerin ve vakıfların geliri, miktar aynı kalmakla beraber, gerçekte sürekli olarak düşecektir.¹⁹⁵

Savaş ve isyanların sıklaşması ile acil para ihtiyacını karşılamak için Osmanlı Türkiye'si hükümetleri Avrupa'da olduğu gibi banka ve bankerlerden yeterli ve uygun şartlarda kısa vadeli borç ve bunların aracılığı ile de dâhilde halktan orta ve uzun vadeli kredi sağlayamıyordu. Hâlbuki Osmanlı mülkünde tefecilik daha 16.yüzyılın ilk yıllarında kök salmış, had safhaya varan para sıkıntısının arttığı oranda gelişip güçlenmiştir. "Türkiye'de devlet % 10-15'i geçmeyen bir faiz haddini meşru telakki ederek mahkemelerin bu nevi borçlanma mukavelelerini resmen tescil ve ona göre muamele yapmalarını kabul etmiştir." 1561'de Bursa ve çevresinde 2.5 milyon akçe bulunup bunun hemen hemen tamamının faiz karşılığında işletilmesi, faizciliğin Osmanlı toplum bünyesine erken tarihlerde yerleştiğini göstermektedir. Faizle borç para alma-verme ihtiyadı ve ihtiyacının bu devirde bir hayli yaygınlaştığını gözlenilebiliyoruz.¹⁹⁶ Buna rağmen devletin yurt içinde yeterli ya da hiç kredi sağlayamaması oldukça manidardır. Cem'e göre, işletilmekte olan para miktarının gittikçe büyümesine rağmen henüz ileride rastlanacak ve tarım kesimini kasıp kavuracak % 50, % 60 ve hatta % 300 faiz oranlarına henüz rastlanmamaktadır. Nakit servet sadece tehlikeli bir oluşum içinde, DEVLETİN SENDELEMESİ durumunda imkânlarını artırmak üzere FIRSAT KOLLAMAKTIR.¹⁹⁷ Osmanlı devleti yakın ve orta vadede gerçekleştirebileceği devlet gelirlerini şahıslara satmak (mukataat) veya özellikle yeni mahsullere ait aşar vergisi gelirlerini açık artırma ile en yüksek bedeli verene satmak (iltizam) ve nihayet "sehim" (esham paylar) denilen borçlanma usulü ile bir iç istikraza başvurmuştur. Fakat aslında kaynağını hazineye mal edilecek vergilerden olan bu tür finansman araçlarının/enstrümanların büyük ölçüde Osmanlı Türkiye'si ekonomisinin gücüne bağlı olduğu, şimdiye kadar iktisat tarihçileri tarafından ya göz ardı edilmiş ya da çok az değinilmiştir. Nitekim 18.asrın başından itibaren gerek Osmanlı ülkesi tarımı ve gerek artizanal seviyede kalmış olan Osmanlı sanayisi, ithal silah, teçhizat ve mühimmatı gerektiren pahalı savaşları finanse edebilecek ekonomik güçte değildi.

Bir yandan da başta Rusya, İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı azınlıklarını kıskırtması azınlıkların Avrupalıların desteği ile milli ve ekonomik güçlerini artırması. Arkasından gelen Osmanlı İmparatorluğu'ndan toprak talepleri, savaştan başka çıkış yolu bulamayan Osmanlı Türkiye'si kıt kaynaklarını, ekonomisini düzeltmek yerine savaşlara harcayarak büsbütün fakirlik girdabına düşmüştü. Gerçekte bu fakirleşmeyi etkileyen en önemli unsur, rüşvet, devleti yönetenlerin hırsızlığı, suiistimali şeklinde de düşünerek ekonomik gelişme için gerekli hukuki ortamın kurulmasını önleyecektir. Gerçekte iktisadi güçsüzlük devlet adamı yetişmesini de olumsuz yönde etkilemiştir.¹⁹⁸ Bugün için asıl önemli olan şimdiye kadar bu konuda inceleme yapmış olan

¹⁹⁵ İsmail Cem, Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, s. 144.

¹⁹⁶ Ömer Lütfi Barkan, XVI. Asrın İkinci Yansında Türkiye'nin Geçirdiği İktisadi Buhranların Sosyal Yapı Üzerindeki Tesirleri, s. 27.

¹⁹⁷ İsmail Cem, a.g.e, s. 149.

¹⁹⁸ Haydar Kazgan, Osmanlı'da Avrupa Finans Kapitali, 1. Cilt, s. 72-73.

tarihçilerin konuyu gelir ve kapitalizasyon esaslarına göre ele almamaları ve Osmanlı Türkiye'sinin mali yönden nasıl batağa düştüğünü, bu sebeple ortaya çıkarılamamış olmalarıdır. ¹⁹⁹ Avrupa'da faiz haddinin en riskli işlerde bile % 6 ve Fransızların kızlara verdiği meşhur drahoma bonoları (rente viagire) faizi % 3 iken, Osmanlı İmparatorluğu'nda iltizam usulü ve sehimlerde faiz oranı % 20'ye kadar çıkmaktaydı.²⁰⁰

Tanzimat'tan sonra mukataat, iltizam ve aşar vergisi bir tek mültezime, yani Galata bankerlerinin kurdukları sendikalara, ortaklıklara devredilmiştir. Devletin 19.yüzyılda ödediği yüksek faizler, Londra City, Paris ve diğer Avrupa şehirlerindeki, genellikle Yahudi bankerlerin iştahını kabartmıştır. Rothschild Bankerliği'nin Osmanlı Türkiye'si üzerinde olağanüstü tesiri vardır. Kazgan'ın "tefeci bankerler" ²⁰¹ olarak adlandırdığı bu Avrupalı banker grubu Osmanlı Türkiye'sinden her seferinde büyük lokmalar koparmışlardır. Cumhuriyet Türkiye'sinde de 2002'den beri faaliyet gösteren HSBC bankasının büyük hissedarı Rothschild ailesidir. "Osmanlı kamuoyunun ancak aradan yarım yüzyıla yakın bir zaman geçtikten sonra ününün ve servetinin menşei hakkında bilgi edinebileceği Rothschild ailesi Avrupa finans kapitalinin oluşumunda büyük rol oynamış ve hatta finans geliri yolu ile zengin ve güçlü olmanın en tipik örneğini vermiştir. Rothschild ailesi aslen Frankfurtludur... Rothschild kardeşler daha delikanlılık çağında Avrupa'nın büyük finans merkezlerinde karargâhlarını kuracaklardır." ²⁰²

19.yüzyılda Osmanlı gayrimüslimleri Osmanlı dış ticareti ve dış finansmanı piyasalarını ele geçirmişlerdir. Tanzimat'la oluşturulan üst yapı kurumlarının geliştirilmesi Osmanlı gayrimüslimlerinin işine yaramıştı. 19. yüzyıl boyunca devlet kadrolarında sivrilmiş olan bütün Osmanlı devlet adamlarının hemen bütünü Osmanlı yurdundaki misyoner okullarına gizlice gitmişler veya gizlice misyonerler ve misyoner okulu hocalarından özel ders almışlardır. Misyoner okulları ve iş aramak için Osmanlı Türkiye'si şehirleri bir tarafa, köylere kadar giden bu eğitim ordusundan en çok faydalanan Osmanlı gayrimüslimleri olmuştur.²⁰³

19. yüzyılın son çeyreğinde Boston-ABD merkezli misyonerlik kuruluşu ABCFM (American Board of Commissioners for Foreign Missions) adlı örgüt dünya ölçeğinde 23 dilde yayın yapmaktadır. Bunların miktar olarak yarısına yakın bir bölümünün İstanbul'daki matbaalarından çıkmış olması, İstanbul'un Amerikan misyoner faaliyetleri içindeki önemli yerini ortaya koyması bakımından oldukça manidardır. ²⁰⁴ Misyoner faaliyetlerinin altın çağı 19. yüzyıl olmuştur. Bu dönemin yıldızları ise Protestan-Evanjelist misyoner teşkilatlarıydı. 20. yüzyılın başında, dünya üzerindeki Protestan mis-

¹⁹⁹ Haydar Kazgan, a.g.e, s. 73.

²⁰⁰ Haydar Kazgan, a.g.e, s. 73.

²⁰¹ Haydar Kazgan, a.g.e, s. 18.

²⁰² Haydar Kazgan, a.g.e, s. 77.

²⁰³ Haydar Kazgan, a.g.e, s. 79-80.

²⁰⁴ Robert Avery, Ink on Their Thumbs, s. 5, Amerikan Board Heyeti Yayını, Redhause Press, İstanbul 1970.

yoner örgütlenmesi içinde İngiltere'den sonra ikinci sırayı ABD, daha sonra da bu alanda birinciliği İngiltere'nin elinden aldı.²⁰⁵

1886 yılında dünyada 80'den fazla Protestan misyoner teşkilatı vardı. Bunların 32'si ABD, 24'ü İngiliz, 24'ünün ise kıta Avrupa'sı kökenli olduğu anlaşıyor. Bu teşkilatlarda açık-resmi 3226 misyoner istihdam edilmekte, o zamanın parasıyla senede 10 milyon dolar harcanmaktaydı.²⁰⁶ ABCFM ya da diğer bilinen kısa adıyla BOARD, 20.yüzyılın başına gelindiğinde, açık-resmi 162 misyoneri, 929 gayrimüslim yerli elemanı, teşkilatlandığı 127 Protestan kilisesi, 13.000'den fazla Protestan cemaati -genellikle Ortodoks Hristiyanlıktan Protestanlığa geçen Ermeniler- 438 okulu ve 22.545 öğrencisiyle Osmanlı Türkiye'sinde kendisine bir varlık alanı meydana getirmişti. ²⁰⁷ BOARD'un Çin, Japonya, Endonezya, Hindistan gibi ülkeler dâhil, deniz aşırı ülke faaliyetlerinde birinci sırayı alan ülke Osmanlı Türkiye'si idi. 1899-1900 yılında ABCFM'in faaliyet gösterdiği 16 ülkede bütün istasyonlarının % 20'si (21/102), bütün açık-resmi misyonerlerinin % 30'u (162/526), bütün okullarının % 42'si (532/1264) ve bu okullara devam eden öğrencilerinin de % 38'i (22.545/59.671) Osmanlı mülkündeydi. ²⁰⁸

Osmanlı Türkiye'sine ayak basan ilk Protestan misyoner 1815 yılında Mısır'a gönderilen bir İngiliz papazıydı. Onu, 1820'nin Ocak ayında İzmir'e gelen Pliny Fisk ve Levy Parsons adlı ABD'li misyonerler takip etmişti. Bu iki misyoner de Osmanlı Türkiye'sinde çok yoğun bir faaliyet gösterecek olan ABCFM'nin misyonerleriydi.²⁰⁹

ABD'de bulunduğum yıllarda San Diego'da tanıştığım Ortodoks Hristiyan bir akademisyen, Türkiye'de 1915 yılında yaşanan acı olayların arkasındaki kışkırtıcının ABCFM olduğunu ve Protestanlaştırılan Osmanlı Ermenilerinin bu olaylarda kullanılarak 1000 yıllık Türk-Ermeni dostluğuna gölge düştüğünü ifade etmiştir. Osmanlı yurdunda ABCFM'nin en çok Ermeniler üzerinde etkili olduğu düşünülürse tarihçilerin araştırması gereken bir durum.

Fransız Dışişleri Bakanı Delcasse şöyle demiş:

"Doğuda Fransızca konuşan bir kişi, Fransızca düşünüp, Fransızca davranmaktan çok uzak değildir. Bu kişi hem maddi ihtiyaçları hem de manevi istekleri için yüzünü tabii olarak Fransa'ya çevirecektir."... Kazım Karabekir Paşa ise şunları dile getiriyor: "Misyoner teşkilatının içyüzünü bilmeyen müstemleke halkının esaretten kurtulması şöyle dursun, bu teşkilata karşı kayıtsız kalan müstakıl milletlerin bile geleceği tehdit altındadır."²¹⁰

²⁰⁵ Alfred David Mason, *Outlines of Missionary History*, s. 326, George H. Doran Co, New York 1912.

²⁰⁶ ABCFM, *Almanac 1886*, s.21, Stanley and Ushers Press. Boston 1886.

²⁰⁷ Joseph K. Greene, *Leaving the Levant*, s. 108, The Pilgrim Press, Boston 1916.

²⁰⁸ *Tabular View of the Missions of the ABCFM for the Year 1899-1900, Annual Report of ABCFM*, Boston 1900.

²⁰⁹ Uygur Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika*, s. 16, Arba Yayınları, İstanbul 1989.

²¹⁰ Necdet Sevinç, *Osmanlı'dan Günümüze Misyoner Faaliyetleri*, s. 13 ve 30, Milenyum Yayınları, İstanbul Şubat 2002.

Misyoner okullarının sağladığı kaliteli eğitim ve uyandırılan milli şuur ile beraber Osmanlı gayrimüslimleri Batı'nın desteği ile sağladıkları finans kapitali önce ticaretin finansmanında, bilahare finans piyasasında kullandılar. Fon akımı kullanılarak 1850'lerden sonra Galata'da bir borsa kurulması gündeme geldi.

1838 Ticaret Antlaşması'ndan sonra dış ticaretin gelişmesi sonucunda Avrupa ile her yönde temaslar artmış ve yeni üretim-tüketim tarzları ile ekonomik tercihler şekillenmişti. Kırım Savaşı öncesi ve esnasında Rothschild Bankerliğe karşı Paris'te kurulan Credit Mobilier hisse senetleri Galata ve Beyoğlu'nda alınıp satılmaktaydı. Kırım Savaşı dolayısıyla İstanbul'da bulunan İngiliz ve Fransız yüksek zabıtalari, memurlari ile aileleri İstanbul'un yeni tüketim "trendi"nin ortaya çıkmasında etkili olmuşlardı. Dahası özellikle paranın değerlendirilmesi, paradan para kazanma konusunda yeni denilebilecek adetleri, sadece Beyoğlu'nun semtlerine değil, İstanbul cihetine de etki yapmaya başlamışlardı. Bu arada 1840'larda ihraç edilen ve ilk zaman % 12 dolayında faiz getiren "evrakı nakdiye" yani "kaimeler"de şark usulü de olsa İstanbul'da rantiyeci bir kesimin doğmasına vesile olmuştu. Saray kadınları alışverişte sınır tanımazken halk katında da % 12.5 faizli devlet kağıtları çok rağbet görmüştü.

Bu arada İstanbul'da gemilerin yanaşacağı bir liman henüz yapılmadığından ithal ve ihraç malları en az % 10 pahalılaşmaktaydı.²¹¹

İngiltere ve Fransa'dan gelen önemli banka, banker, ticaret ve sanayi şirketlerinin hisse senedi ve tahvilleri, başta bürokrasi olmak üzere, ticaret ve esnafılığı bir kenara bırakan Osmanlı toplumuna, padişahıtan başlayarak en küçük memura kadar yeni bir ek gelir kapısı oluşturmuştu. Bu arada kaime işi Avrupa'dan ve Galata'daki bankerler tarafından baltalanmıştı. Finans piyasası ve rantiyenin tadını almış halk yeni alternatiflerin peşindeydi.

Kaimelerin dış borçlanma ile ilişkisi şöyle idi. Kaimeler, faizli iç borçlanma tahvilleriydi. Tek ayrıntısı beş kuruşa kadar kupürleri vardı. 1845 yılında, hazinedeki bütün altın, gümüş ve hatta bakır para stoku bile dış ticaret açığının sebep olduğu ödeme açığını karşılamak üzere Batı Avrupa'nın başlıca sanayi ülkelerine gitmişti. Bu durum iç ve dış ticareti paralyze etmişti. Bu durumdan kurtulmak için meşhur bankerlerden Baltazzi ve Alleon'a "Banque Constantinople" (İstanbul Bankası) adı ile bir banka kurdurulmuştu. Sermayesi olmayan bu bankanın, kurucularının Avrupa piyasasındaki itibarı oldukça yüksekti. Bankanın römiz ve tretleri sayesinde Avrupa ticaretinin tamamen durmasının önüne geçilmişti.

Batı Avrupa merkezli bankerlerin sermayeyi finans sermayesine dönüştürmesi ile finans kapital, sanayileşmiş ülkelerin pazarı olan ülkelerin bu sanayi mallarına olan talebini, Osmanlı gibi ülkelere kredi sağlamak suretiyle yükseltme imkânı vermesi, sanayi devrimini tamamlamış ülkelerin ekonomi politikalarında finans kapitalin bu yönünü teşvik etmeye yönelmişti. Osmanlı Türkiye'sinin dış borçlanmaları için günümüzde konulan en doğru teşhis dış borcun Osmanlı hükümetlerinin çaresizliği kadar iş finans kapita-

²¹¹ Haydar Kazgan, a.g.e, s. 91.

lin daha çok gayrimüslimlerde toplanmış olması, Türk Müslüman tebaanın plasman çaresizliği içinde olmasıdır denilebilir.²¹²

Osmanlı Türkiye'sini dış borç almaya mecbur kılan hususları şöyle özetleyebiliriz: a) İç faktörler, b) Avrupa'nın, esasen İngiltere ve Fransa'nın ittirmesiyle yapılan Tanzimat reformları, c) İflasa yol açan sosyo-ekonomik yapı.

“Avrupa devletleri Osmanlı İmparatorluğu'nun işlerine karışmakla da tatmin olmuyorlardı. Bu imparatorluğu bütünüyle ortadan kaldırmak istiyorlardı... Türkiye'nin ekonomik geri kalmışlığı, içinde bulunduğu siyasi kargaşalığı ve dengesizliği büsbütün artırıyordu.”²¹³

Osmanlı Türkiye'sinin 1854-1914 dönemindeki dış borçlanması karışık bir seyir takip etmekle beraber, 1854-1875 ve 1881-1914 şeklinde iki farklı döneme ayrılabilir.

Osmanlı devletinin borçlanma dönemi diğer ülkelerden farklı değildir. Dış borçlanma ile sağlanan finansman a) Ekonomik dar boğazların aşılması ve tüketime yönelik ithalatın finansmanında, b) Savaşların finansmanında, c) Sınırlı bir şekilde inşa edilen demiryolu ağlarının yapımında kullanılmıştır.

Osmanlı Türkiye'sinde devlet harcamalarının nasıl bir “başiboşlukluk” içinde yapıldığını göstermesi bakımından A. Du. Valey tarafından kaleme alınan “Essai sur l'histoire Financiere de la Turquie” adlı kitaptan bir alıntı yapalım: “Vezirler ihtiyaç duydukları meblağları genellikle Divan'da saptırıyor, daha sonra kendilerine özel tahsisatlar çıkarıyorlar, bu tahsisatlar yapılmamış veya tükenmişse hazineden para çekmeye başlıyorlardı. Hazine boşaldığında ise ki çoğunlukla boştu, hiçbir sınırlamayla karşılaşmadan “sergi” adı altında ödeme emirleri çıkarma hakları vardı. Bu şekilde harcanan paralar veya tedavüle sürülen sergi tutarı hakkında ise hiçbir zaman hiç kimseye hesap vermiyorlardı.”²¹⁴

Kırım Savaşı adıyla tarihe geçen Türk-Rus Savaşı 27 Ekim 1853'te başlayınca ilk dış borç sözleşmesi, bu savaşın finansmanı gayesiyle 4 Ağustos 1854'te, o tarihlerde Osmanlı Türkiye'sinin oldukça iyi ilişkiler içinde olduğu, müttefikleri İngiltere ve Fransa'nın arabuluculuğu ile imzalandı.

1854 kredisi olarak bilinen ve İngiltere ile Fransa'nın aracılığı ve garantisiyle Londra bankerlerinden “Dent Palmer and Company” ve bunların acenteleri olan “Goldschmid and Company”den alınan dış kredi aslında bugünkü IMF ve Dünya Bankası kredilerinin ilk modelidir.²¹⁵

1854 borçlanması 1853-1856 senelerinde Rusya ile yapılan Kırım Savaşı'nın gerektirdiği olağanüstü giderleri karşılamak için yapılmıştı. Zira askeri harcamalar için olsun ithalat ödemeleri ve memur maaşları için olsun Osmanlı hükümetlerine kısa vadeli avans vermeyi mutlak hale getirmiş olan Galata bankerleri artık hükümetin talep ettiği miktarı karşılayamıyorlardı.

²¹² Haydar Kazgan, a.g.e, s. 107.

²¹³ Edward Mead Earle, Bağdat Demir ve Petrol Yolu Savaşı, Örgün Yayınevi, İstanbul 2003, s. 19.

²¹⁴ Andre Autheman, Tanzimat'tan Cumhuriyete Osmanlı Bankası, Bank-ı Osmani-i Şahane, s. 16, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2002.

²¹⁵ Haydar Kazgan, a.g.e, s. 117.

Sultan Abdülmecit “Ben ilk dış borç alan padişah olmak istemiyorum” demesine rağmen 4 Ağustos 1854’te 5.000.000 İngiliz liralık-sterlin- borç anlaşması yapılmasına izin veren bir fermanı imzalamak mecburiyetinde kaldı. Gidişatın vahametini çok iyi anlayan Padişah Abdülmecit üzüntüsünden verem oldu ve 38 yaşında, genç yaşta bu dünyadan göçüp gitti. ²¹⁶

5.000.000 İngiliz sterlini bu borcun faizi % 6, itfa ödemesi % 1 ve ihraç fiyatı, yani emisyon kuru % 80 idi. ²¹⁷

1854 yılı istikrazı anlaşması 5 milyon İngiliz sterlini için yapılmasına rağmen sadece 3 milyon İngiliz sterlini borç alınmıştı, yani kullanılmıştı. Bundan da ele geçen, sağlanan net hasılat 2.3 milyon İngiliz sterliniydi. Banker komisyonları ve tahvil satış maliyetleri düşüldükten sonra Osmanlı Türkiye’si hazinesinin payına düşen bu kadardı. Böylece efektif faiz oranı % 7.9’a ulaşıyordu. ²¹⁸ Bu borçlanmanın tahvillerinin yaklaşık hepsi İngiltere’de satılmıştı. ²¹⁹

Bu borçlanmaya karşılık olarak senelik geliri 60.000 kese olan 300.000 Osmanlı-Türk lirası tutarındaki mısır vergisinin bir kısmı teminat olarak gösterilmişti. ²²⁰ Gerek bu borçlanmaya ve gerekse daha sonra alınacak diğer bazı borçlara teminat olarak gösterilen mısır vergisi Osmanlı devletinin en sağlam gelir kaynağı durumundaydı. Bu vergiden gelen yıllık 60.000 kese, 5 milyon İngiliz sterlini kredinin yıllık taksidini tamamen karşılamıyor fakat 3 milyon İngiliz sterlini borcun taksidi için de fazla geliyordu. Bu teminat, çok çok sağlam bir karşılık durumundaydı ve bu vergi doğrudan doğruya anlaşılmayı yapan bankalara ödenecekti. ²²¹ Bu dış kredi için istenen ve Osmanlı Türkiye’sinin de verdiği mısır vergisi teminatı, IMF’nin Cumhuriyet Türkiye’sine dayattığı “% 6.5 faiz dışı fazla”nın ilk modelidir.

Mehmet Hakan Sağlam’ın Şubat 2007’de basılan “Osmanlı Devletinde Moratoryum” adlı eserinde kese ve mısır vergisi ile alakalı şöyle bir hesaplama ve tahminde bulunuyor:

1 kese 500 kuruştur. 60.000 kese olan mısır vergisi 300.000 Osmanlı altın lirasına denk gelmektedir. O dönem kullanılan Osmanlı lirası 7.216 gram brüt ağırlığa sahip olan 22/24 saflık derecesine sahip binde 916.66 saflıktaki altından imal edilmektedir. Buna göre bir Osmanlı altınının saf ağırlığı $7.216 \times 0.916.66 = 6.614.61$ gram saf altına tekabül eder. 300.000 Osmanlı altın lirası ise 1.914 kilo 383 gram saf altın etmektedir. Bir ONS altının 650 dolar olmasından hareketle bir kilo altın 650 dolar $\times 32.1507425 = 20.898$ dolar etmektedir. ²²²

²¹⁶ Haydar Kazgan, a.g.e, s. 110.

²¹⁷ Donald C. Blaisdell, Osmanlı İmparatorluğu’nda Avrupa Mali kontrolü, s. 43, Çev: Hazim Atıf Kuyucak, Arkadaş Matbaası, İstanbul 1940.

²¹⁸ Emine kuray, Osmanlı’da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar, s. 29.

²¹⁹ Şevket pamuk, Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme, s. 83.

²²⁰ İbrahim Hakkı Yeniyay, Yeni Osmanlı Devlet Borçları Tarihi, s. 19, İstanbul Üniversitesi Yayın Nu: 1074, Ekin Basımevi, İstanbul 1964.

²²¹ Mehmet Hakan Sağlam, Osmanlı Devletinde Moratoryum 1875-1881, s. 9.

²²² Mehmet Hakan Sağlam, a.g.e, 12 numaralı dipnot.

1855 kredisi olarak Osmanlı Türkiye'sinin mali tarihine geçen, gerçekte 1854'te bilinen 8 milyon Osmanlı altın lirasına varan bütçe açığını kapatmak için gerekli görülen ikinci borç sözleşmesiydi.

2.5.1. 27 Nisan 1855: Dış Borçlanmada İkinci Sözleşme ve Fiilen Başlayan Yabancıların Mali Kontrolü

İkinci dış borçlanma sözleşmesi günümüz Türkiye'sinde de faaliyet gösteren HSBC bankasının büyük hissedarı Rothschilds'lerle 27 Nisan 1855'te Londra'da imzalandı. Detayına aşağıda değineceğiz, 1854 yılında alınan dış borç Kırım Savaşı harcamalarına ve bütçe açığını kapatmaya yetmemişti. “Geliri savaş ihtiyaçlarına harcanmak üzere” 5 milyon sterlin tutarındaki yeni borç sözleşmesinin faizlerine İngiliz ve Fransız hükümetleri kefil oldular. Bu, Osmanlı Türkiye'sinin imzaladığı dış borç sözleşmeleri içinde faiz ve emisyon kuru bağlamında yükümlülük altına girdiği en uygun şartlardaki borç anlaşmasıydı. Borcun faiz kısmına İngiltere ve Fransa'nın kefil olması, en tedbirli bankerleri bile imrendirmişti. Yoğun rekabet ortamında borç tahvillerinin tamamına yakını ihraç fiyatı primli olarak, yani emisyon kuru itibari değerinin % 102.6'sına Londra'da alıcı buldu. Yıllık faizi % 4, itfa ödemesi % 1'di. Mısır vergisinden kalan 1.800.000 frank, İzmir gümrük hâsılatından 2.500.000 frank ve Suriye gümrük hâsılatından 2.000.000 frank olmak üzere toplam olarak 6.300.000 frank teminat tahsis edildi. 223 Ancak 1855 ikinci borç anlaşması da 1854 birinci borç anlaşması da MASUM değildi.

1854 borçlanması, ilk sözleşme şartına göre 33 yılda itfa edilecekti. 3 milyon sterlin borçlanmaya karşılık Osmanlı Türkiye'si Hazinesi'ne 2.3 milyon sterlin kalmıştı. Zira 700.000 İngiliz sterlini banka/banker komisyonlarına ve itibari değerinin % 80'ine ihraç edilmesine gitmişti. Hazineye kalan 2.286.285 İngiliz sterlininin 200.000'i eski borçların ödenmesinde kullanılmış, 2.061.000 İngiliz sterlini Kırım Savaşı giderlerine tahsis edilmiş, 175.000 sterlinlik silah alınırken, 20.000 sterline de Boğaz'da bir yalı-saray alınmıştı.²²⁴

1838 ve 1839 süreci devam ediyordu.

İngiltere ve Fransa 1854 borç anlaşmasına karşılık “dostane ve insani” gerekçelerle Osmanlı Türkiye'sine bir anlaşma imzalatmışlardı. Bu anlaşmaya göre: a) Yabancılar Osmanlı mülkünde gayrimenkul alabilecekti b) Hristiyanlardan alınan haraç (cizye) kaldırılacaktı c) Müslüman ve gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının kanun önünde eşitliğini tesis edecek karma mahkemeler kurulacaktı. ²²⁵ Ortada apaçık görünüyordu. Batı, 1838 Baltalimanı Serbest Ticaret Antlaşması ve 1839 Tanzimat reformunda eksik kalan maddeleri yavaş yavaş borç sözleşmelerinin gölgesinde protokole

²²³ İbrahim Hakkı Yeniay, Yeni Osmanlı Devlet Borçları Tarihi, s. 23-24.

²²⁴ Stefanos Yerasimos, Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye-II. Tanzimat'tan I. Dünya Savaşına, s. 94, Belge uluslararası Yayıncılık, İstanbul, Temmuz 2001.

²²⁵ Haydar Kazgan, Galata Bankerleri, Cilt I, s. 27, Orion Yayınevi, Ankara 2005.

ilave ediyordu. Öyle ya, Osmanlı Türkiye'sinin paraya ihtiyacı çok ama beklemeye ne tâkadı ne de zamanı yoktu.²²⁶

1854 borçlanması, hukuken 5 Kasım 1914 tarihine kadar Osmanlı devleti borçlarına dâhil edilirken, İngiltere'nin Mısır'ı işgal ettiği 1881 tarihinden sonra Mısır hükümetinin sorumluluğuna geçmiştir.²²⁷

1855'te imzalanan ikinci dış borç anlaşmasıyla sağlanan krediyle silah ve askeri mühimmat alınma şartı konmuştu. Elbette dahası da vardı. İngiltere ve Fransa hükümetleri borcun garantörlüğünü üstlenmişlerdi ama elde edilecek meblağın özellikle Kırım Savaşı'nın finansmanı için kullanılıp kullanılmadığını denetlemek istiyorlardı.

Osmanlı devleti hazinesinin hesaplarını kontrol etmek maksadıyla iki komiser atandı. Lord Hobart ve Marquis de Ploëuc fonların denetimi ve Osmanlı Türkiye'sinin hesaplarının doğruluğunun tespiti gayesiyle İngiliz ve Fransız hükümetlerinin temsilcileri olarak atandı.²²⁸ Böylelikle Osmanlı Türkiye'sinde yabancıların mali kontrolü ilkel şekliyle başlamış oluyordu. Bu borç anlaşmasının en önemli yanı ise, yabancı mali kontrolünün fiilen başlamış olmasıydı. Batılılar açısından daha yapılacak çok işleri vardı. Osmanlı devletinin aksine, Avrupalıların zaman sıkıntısı da yoktu, bekleyecek ve gereğini yapacaklardı.²²⁹

Maalesef Osmanlı Türkiye'sinin düştüğü dış borç kapanına, 10 Kasım 1838'de Atatürk ebediyete intikal ettikten kısa bir müddet sonra 12 Temmuz 1947'de ABD'den 200 milyon dolar borç alarak yeniden girecektik. Nihayet dünün Hobart ve Ploëuc gibi Avrupalı komiserlerin yerini Cumhuriyet Türkiye'sinde IMF komiserleri almış durumda.

Kırım Savaşı'nın başladığı 1853 yılında (27 Mayıs 1853) Osmanlı devleti bütçe gelirleri 7.574.597 lira, bütçe giderleri 7.791.192 lira olup, açık 116.575 liradır. Parçalanmakta olan bir imparatorluğun mali göstergeleri olan bu tutarlar, İngiltere ve Fransa bütçe rakamlarıyla kıyas kabul etmeyecek ölçüde mütevazı rakamlardır. Tedavüle sürülmeye devam edilen kaimeler, beşlikler ve altlıklar, gayrimüslim sarrafların spekülasyonları da ilave edildiğinde trajik bir mali tabloyu gözler önüne sermektedir.²³⁰

1914 yılına gelindiğinde uzun dönemli dış yatırımlar toplamının % 43'ünün kaynaklandığı İngiltere, dönemin Batı kapitalizminin sermaye ihracı zorunda olan birinci ülkesiydi. İngiltere dönemin en büyük milletlerarası banka/banker faizcisiydi.²³¹

Fransa, Credit Mobilier'in kurulmasıyla beraber 1852'den sonra Avrupa'nın ikinci banka/banker faizcisi oldu. 1870-1878 arasında Prusya Savaşı

²²⁶ Mehmet Hakan Sağlam, a.g.e, s. 10.

²²⁷ İbrahim Hakkı Yeniay, a.g.e, s. 21.

²²⁸ Donald C. Blaisdell, *European Financial Control in the Ottoman Empire*, s. 27-28, Colombia University Press, New York 1929.

²²⁹ Mehmet Hakan Sağlam, a.g.e, s. 12.

²³⁰ Stefanos Yerasimos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Cilt: 2, s. 92, Belge Yayınları, İstanbul 2001.

²³¹ Emine Kıray, a.g.e, s. 24.

sebebiyle sarsılmış olmasına rağmen Fransa 1914'te toplam dış yatırımların % 20'sine sahipti. Deutsche Bank'ın kuruluşuyla birlikte 1870'den itibaren Almanya'nın yabancı ülkelere verdiği kredilerde önemli bir artış olduğu görülüyor. Almanya'nın toplam içindeki payı 1914'te % 13 civarındaydı. Avrupa'nın diğer faizci ülkeleri ise Hollanda, Belçika ve İsviçre'ydi. Bu listeye sonradan ABD de dâhil olmuştu.²³²

Osmanlı padişahları devletin dış borçlanmasına hemen hemen hiç olumlu bakmamışlardır. Bunda "gavura borçlanmama" anlayışı yanında, dış borçlanmanın siyasi risklerini kavramış olmalarının da payı vardır. Buna rağmen ironik bir şekilde, hanedan mensuplarının şatafatlı yaşantıları ile merkezi yönetime hâkim devlet ricalinin şatafatlı, israfçı harcamalarını disipline edememişlerdir. Mesela 1858 borçlanması esnasında şehzadelerden biri Paris'te pırlanta kakmalı bir altın sofrta takımı ve görkemli bir saltanat arabası siparişi vermekten geri durmamıştır. Bu durumu işiten Fransa Kralı III. Napolyon, borç arayışında olan Fuat Paşa'yı ikaz etmiştir.²³³

Osmanlı Türkiye'sine en başından beri borç vermeye hevesli ülke İngiltere'dir. 1854-1862 yılları arasında alınan 23 milyon sterlin tutarındaki toplam dış borcun % 90'ı Londra'da, % 10 Paris'te satılan tahvillerden elde edilmiştir. Fakat zamanla Fransa, Osmanlı devletine en fazla borç veren ülke konumuna yükseldi. 1854-1865 yılları arasında 44 milyon sterlin tutarındaki borçlanma tahvillerinin % 52'si Londra, % 48'i Paris'te satılmışken, 1869 yılına gelindiğinde Fransa'nın payı % 66, İngiltere'nin payı % 34 idi. Almanya Osmanlı borç piyasasına 1870 yılında girdi. 1881 yılında, 1875 moratoriumundan sonra ödenmemiş tahvillerin % 34'ü Fransa, % 33'ü İngiltere, % 7.5'i Almanya, % 6'sı Avusturya, % 5.3'ü Hollanda, % 5'i Belçika, % 4.15'i ve % 5.6'sı Osmanlı İmparatorluğu'nun elindeydi. Nihayet 1914'te Birinci Cihan Harbi çıktığında ödenmemiş tahvillerin % 53'ü Fransa, % 21'i Almanya ve % 14'ü İngiltere'nin elindeydi.²³⁴

1854 ve 1855 borçlanmalarıyla bütçe açıklarını kapatamayan Osmanlı Türkiye'si "Sergi Tahvilleri" adı verilen % 6 faizli ve değişik vadeli iç borçlanma tahvillerini çıkarttı. Bütçe açıklarını kapatmak için % 6 faizli ve % 2 itfa ödemeli Esham-ı Cedide tahvilleri ile Tahvilat-ı Mümtaze denilen on yıl vadeli ve % 6 Faizli hazine bonoları ile iç borçlanmaya devam edildi.

Ancak Osmanlı kâğıt parası sürekli değer yitirmekteydi. Özellikle tüketim mallarındaki enflasyona bağlı fiyat artışları toplumsal huzursuzluğu daha da derinleştiriyordu.

Başta Harbiye nezareti olmak üzere ve elbette diğer bakanlıklarda artık Avrupa'dan ithalatın tamamen serbest olduğu ve iç piyasadaki yabancı ve azınlıklardan oluşan tüccarların bu vekâletlere mal satmak için her türlü yöntemi kullandıkları günlerdi. Vekâletler tüccara borçlarını peşin ödemeyip

²³² Charles P. Kindleberger, A Financial History of Western Europe, s. 205-230, George Allen and Unwin, Boston 1984.

²³³ Charles Morawitz, Türkiye Maliyesi, s. 13, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını, Ankara 1978.

²³⁴ Şevket Pamuk, Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi 1820-1913, s. 71-73, Yurt Yayınları, Ankara 1984.

adına sergi denilen bonoları/tahvilleri kullandıkları için bu alışveriş bir de bu gibi kâğıtlar borsasının fiilen kurulmasına sebep olmuştu. Şimdiye kadar, iktisat tarihçileri Osmanlı ekonomisinde dışa bağımlılığın başlangıcını dış borçlarla eleştirmişlerdir. Hâlbuki dış borçlar sadece ithalat fazlasına sebep olmakla kalmamıştı. Bir kısım yerli tüccar ile İstanbul, İzmir gibi liman şehirlerine yerleşmiş yabancı tüccar, işadamı ve bankerlerin ve ailelerinin göz kamaştırıcı tüketimi sebebiyle de mübadele hadleri her geçen gün kötüleşmeye başlamıştı.²³⁵

Fiyat istikrarını sağlamak ve tedavüldeki kâğıt paranın çekilmesi gayesiyle Osmanlı devleti üçüncü kez, 1858 yılında dış borçlanmaya başvurdu. % 6 faizli ve % 1 itfa/amortisman ödemeli 5 milyon İngiliz sterlini tutarındaki tahvillerin 3 milyon sterlinlik kısmını Londra'daki Dentü, Palmer and Company adlı bankerlik şirketi % 85 emisyon kuru ile (ihraç fiyatı) satın aldı. Kalan kısım ise 1859 yılında % 62.50 emisyon kuru ile plase edildi. Bu borçlanmada da yabancı komiserlerin mali kontrolü sözleşmede yer aldı. Teminatı İstanbul okstruvası ve gümrük gelirleri olan bu borçlanmanın 1859 senesinde plase edilen 2 milyonluk kısmının % 62.50'den ihraç edilebileceği Osmanlı devletinin kredibilitesinin ne kadar düşük olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Alınan her dış borcun kendine göre bir sebebi vardı:

1854 ve 1855 borçlanmaları toplam 8 milyon İngiliz sterliniydi ve SAVAŞ borçlanmasıydı. Toplam 23 milyon sterlin olan 1858, 1862, 1863 borçlanmalarının ana gerekçesi dolaşımdaki kâğıt paranın piyasadan çekilmesi ile kısa vadeli iç borçların ödenmesiydi.

Toplam 81 milyon sterlin tutarındaki 1865, 1873, 1874 borçlanmaları muhtelif istikrarsızlıkları ortadan kaldırmak için gerçekleştirildi.

1860 tarihindeki Mires borçlanması, Osmanlı Türkiye'si ekonomisini ve maliyesinin Batılı ülkeler eliyle nasıl istikrarsızlaştırıldığına trajik bir örnektir. Artık borcu borçla ödeme devamlılık kazanmıştır. Lord Hobard ve Mr. Foster adlı iki İngiliz tarafından hazırlanan 7 Aralık 1861 tarihli rapora göre; 1859/1860 bütçe yılında gelirler 1.213.950.983, giderler ise 1.386.073.678 kuruş olmak hesabı ile bütçe açığı 172.122.695 kuruştur. Bu durumda bütçe açığı tutarı/bütçe giderleri % 12.4'tür.²³⁶

Birikmiş borçları gelirlerle ödeme imkânı kalmamıştır. 1854, 1855 ve 1858 borçlanmalarından dolayı devletin senelik itfa ödemeleri 1.000.000 İngiliz sterlini seviyesindedir. Üstelik ülke ekonomisi 1860'da yeni çalkantılarla karşı karşıyaydı. Dış borçlara ilaveten çoğunluğu Galata bankerlerinden sağlanan yıllık % 12 faizli 4.000.000 sterlin tutarındaki iç borç her altı yılda bir ikiye katlanıyordu. Devletin gelirlerinin aşar ve ağnam gibi tarımsal kaynaklı vergilere dayanması, şehirlerdeki yabancı ve gayrimüslim varidatın vergilendirilememesi, Avrupa'da olduğu gibi dolaysız vergilerin konamaması, 1838'den beri gelişen süreçte gümrük vergilerinin iyice iğdiş edilmesi, yıl

²³⁵ Haydar Kazgan, a.g.e, s. 122.

²³⁶ Osmanlı Maliyesi Hakkında İngiliz Raporları 1861-1862, Derleyen: Nezih Varcan, Maliye Bakanlığı, AKP Kurulu Yayınları, Ankara Nisan 2000, s. 16-38.

içindeki gelir gider dengesizliği... Kısa vadeli devlet borçları artırmış, 1860 yılında Osmanlı devletinin iç ve dış borçları zirve yapmıştı.

Kırım Savaşı Batı Avrupalı bankerler için yüksek getiri sağlamıştı. Savaşın bitmesi ile birlikte büyük meblağlara ulaşan birikmiş fonları değerlendirememesi, iktisadi kriz endişesiyle 1858 Osmanlı borçlanması da kabul görmüştü. Savaş döneminde Osmanlı devletinin gümrük gelirleri ile tarım kazançlarına bağlı iltizam gelirleri artış göstermişti. Fakat devletin esas vergi kaynağı olması gereken ve bugünkü vergi mevzuatında “ticari kazanç” kategorisindeki gelirler bir türlü vergilendirilemiyordu. Kapitülasyonlar sebebiyle Avrupalılar hemen 1838 Antlaşmalarını masanın üzerine koyuyordu. Ayrıca, gerek ithalatçı ve gerek ihracatçı firmalar yanında Beyoğlu’ndakiler dâhil Osmanlı azınlıklarından oluşan esnafın hepsi yabancılarla ortaklık kurmuş durumda idiler. Bu sebeple “patent” vergisi adı ile bu tüccar ve esnafı vergilendirmek yoluna gidildiği zaman, kapitülasyonların ilgili maddeleri ileri sürülerek böyle bir verginin uygulanması sürekli erteleniyordu.²³⁷

Bu şartlar altında Osmanlı devleti İngiltere’nin kapısını çaldı. İngiltere Cumhuriyet Türkiye’sinin de ders alması gereken şartlar ileri sürdü. İngiltere borç verecekti ama... “Yabancıların Osmanlı yurdunda devlete ait emlağı satın almak ve kiralamak hakkına sahip olmaları; bu emlaklerin rehin gösterilerek tahvil çıkarılması; vakıf usulünün kaldırılması, Osmanlı maliyesinin milletlerarası bir komisyonun denetimi altına alınması” şartları yerine getirilirse.²³⁸

Osmanlı hükümetinin reddettiği bu şartları ileri süren bankerlik kuruluşları Rothschild, Pereire ve Lafitte idi. Bunun üzerine Osmanlı hükümet yetkilileri şaibeli bir isim olan Parisli banker Mires’e başvurdu. 29 Ekim 1860’da Osmanlı hükümet yetkilileri ile banker Mires arasında borç sözleşmesi imzalandı.

Sözleşme % 6 faizli, 400 milyon frank (16 milyon sterlin) tutarındaki bir krediyi öngörmekteydi. Borç 36 yılda ödenecek, ihraç fiyatı % 53.75 olacaktı. Böyle bir emisyon kuru Osmanlı devletinin kredibilitesinin, itibarının güvenilirliğinin hangi durumda olduğunu göstermesi bakımından ibretlik bir vesika niteliğindedir. Bitmedi! 1809 yılında Fransa’da Bordeaux şehrinde doğan Yahudi banker Mires, Napolyon sonrası Fransa’nın en ünlü ve gözü kara borsacılarından olmakla ün salmıştı. Mires anapara üzerinden % 1.5, yani 6 milyon frank komisyon ve itfa süresince yani 36 yıl boyunca her sene 273.000 frank tutarında sabit bir ödemeyi de Osmanlı hükümetine kabul ettirmişti. Bitmedi! Osmanlı devleti borçlandığı 400 milyon frank tutarındaki parayı sözleşmedeki ihraç fiyatı üzerinden komisyon düşüldükten sonra 18 ayda eşit taksitler halinde tahsil edecek. Buna mukabil borçlanmanın faiz ödemesi ve itfası hemen başlayacaktı.

Mires, kendi gibi Bordeaux doğumlu olan Yahudi iş arkadaşı Moise Milaud ile Paris’te yayınlanan “Le journal des Chemins defer” adlı gazeteyi ele

²³⁷ Haydar Kazgan, *Osmanlı’da Avrupa Finans Kapitali*, 1. Cilt, s. 123.

²³⁸ Adib Roumani, *Essai Historique et Technique sur la Dette Publique Ottomane*, Paris 1927; *Tanzimat 1*, s. 272-275, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1999.

geçirmiştir. İki ortak basını ilk kez ekonomik bir silah olarak kullanmalarıyla iktisat tarihine geçmişlerdir. Sözüünü ettiğimiz gazetede sürekli spekülâtif haberler yaparak demiryolları şirketlerinin bono fiyatlarını yükseltmişlerdi.²³⁹

Mires, Osmanlı hükümetinden satın aldığı tahvilleri 11 Aralık 1860'da sözleşmede % 53.75 olmasına rağmen % 62.5 ihraç fiyatı üzerinden satışa çıkardı. Tahvillerin 60.3 milyonluk kısmı alıcı buldu ve 26 milyon frank tahsilat yapılabildi. Ödeme güclüğü içine düşen Mires, alacaklıların başvurusu üzerine 1861'de tutuklandı.

Bu arada Osmanlı hükümetinin borçlu olduğu Galata bankerleri işi o derece ileri götürmüşlerdi ki... Zaten işbirliği yaptıkları Mires'ten paranın kendilerine ödenmesini istediler. Bâb-ı Ali bunu reddetti.

Osmanlı hükümeti Galata bankerlerinden aldığı kısa vadeli borçlanmalarda sınırı zorluyordu. Devlet bir yandan bu tür iç borçlanma yapıyor, öbür yandan bir de dış borçlanma yaparak finansmanın devamlılığını sağlıyordu. Nitekim 1858'de alınan üçüncü dış borç, Palmer kredisi böyle bir gelişmenin ilk uygulamasıdır. Bundan sonra Galata banker ve banka kuruluşları Osmanlı hükümetine sağladıkları finansman imkânlarını yeni bir dış borçlanma ile sürekli tutmaya çalışacaklardır. Osmanlı merkezi yönetim erkânı, Avrupa'da başarılı olmuş Osmanlı Türkiye'sinde başarılı olamamış kağıt para/banknot-kaime değerinin gerçekte ekonominin gücüne ve yönetimine bağlı olduğunu 1881'de Duyun-ı Umumiye İdaresi kurulduktan sonra anlayabilecekti ancak.²⁴⁰

2.5.2. Kaimeler-Enflasyon ve Hızlanan Dış Borçlanma Süreci

Banknot ve kaimelerin altın para paritesini muhafaza edememesinin de ilacı bulunmuştu: Dış borçlanma. Alınan dış borçların bir bölümü ile bu kağıt paraların bir kısmı halktan-bankerlerden toplanacak, Beyazıt meydanında davul zurna eşliğinde "başarıyı kutlamak" için yakılacaktır.²⁴¹

1858'de alınan Palmer kredisi tahvillerinin Londra piyasasında uğradığı başarısızlık hemen hemen hepsi spekülâtör bankerleri Osmanlı devletinin finansı ile ilgilenmeye itmişti. Çünkü inişli çıkışlı bir süreç takip eden Palmer kredisi tahvilleri kısa sürede Avrupalı bankerlere çok para kazandırmıştı. Avrupalı bankerler veya temsilcileri Galata'yı mesken edinmişlerdi. İşte banker Mires de bu sürecin ürünüydü. Osmanlı hükümet erkânı, iyice ayağa düşmüş olan, mesela 1858 yılındaki dış kredinin sözleşmesinde bir altın lira 400 kuruş kaimeye kadar çıkmıştı,²⁴² kaimelerden ve banknot paralardan kurtulalım derken banker Mires'in tuzağına düşmüşlerdi. Mires, Aralık 1860'da Paris'te yayınlanan "Le Constitutionnel" isimli gazetede Osmanlı Türkiye'sinin iç ve dış borçlarını 774.000.000 frank, olarak açıklıyordu.²⁴³ Bu borcun dağılımı da şöyleydi:

²³⁹ Haydar Kazgan, a.g.e, s. 125.

²⁴⁰ Haydar Kazgan, a.g.e, s. 123.

²⁴¹ Haydar Kazgan, a.g.e, s. 123.

²⁴² Haydar Kazgan, a.g.e, s.122.

²⁴³ Haydar Kazgan, Galata Bankerleri, 1. Cilt, s. 38.

Dış borçlar (amortismanlar düştükten sonra):	310.000.000 Fr.
Esham-ı Cedide (konsolide emisyon)	: 56.000.000. Fr.
Tedavüldeki kaimeler	: 14.000.000. Fr.
Galata bankerlerinin alacakları	: 127.000.000 Fr.
Hazine tahvilleri	: 56.000.000 Fr.
Esham-ı Mümtaze	: 15.000.000 Fr.
Sergi bonoları	: 86.000.000 Fr.
Çeşitli bakanlıkların dalgalı borçları	: 110.000.000 Fr.
Toplam	774.000.000 Fr.

Osmanlı lirası olarak 34 milyona denk gelen bu borçların yarısından fazlası Galata bankerlerinin kontrolü altındaydı. 244 Galata bankerleri veya Galata sarrafları diye anılan kişiler ve bunların 1850'lerden sonra kurdukları bankerlik işletmeleri, Osmanlı mali tarihi yanında, özellikle Türk-İslam tebaanın her katının ekonomik hayatını hatta gündelik hayat şartlarını etkilemekte büyük rol oynamıştır. Bu bankerlerin tarihimizde oynadıkları bu önemli role rağmen bugün bunlar hakkında sentezleştirilmiş bilgiye sahip değiliz.²⁴⁵

Osmanlı Türkiye'sinin son dönem tarihçilerinden Cevdet Paşa ve Lütfü Efendi yaşadıkları dönemin tarihini yazarken, mecburi gördükleri hallerde ancak bunların bazılarının adını vermekte fakat yaptıkları işlemleri ve çevrelerine etkilerini her nedense konu etmemişlerdir.²⁴⁶ Nitekim ünlü tarihçi Cevdet Paşa "Maruzat"ında 1850'lerden itibaren dış borçlanma ve tüketim toplumuna geçişi veciz bir şekilde anlatırken, Galata bankerlerinin saray, vukela, esnaf ve halk ile olan ilişkilerini olağan bir hadise olarak yazıp geçmektedir.²⁴⁷ Buna mukabil Osmanlı İmparatorluğu'nun mali ve iktisadi tarihini yazan Batılı araştırmacı ve yazarlar her konuda kendi bakış zaviyelerinden bir sentez oluşturmak maksadında oldukları için konuyu bugünkü anlayış ve değerlendirmeler açısından pek az ilginç kılmaktan öteye gidememişlerdir.²⁴⁸

Galata bankerlerinin iltizam-mültezim sisteminde mültezimlere kefalet ya da onları finanse ettiklerini biliyoruz. Ancak Galata bankerlerinin Osmanlı Türkiye'sinin ekonomisinde oynadıkları belirleyici rol veya tam etkili olmaları 1838 Ticaret, 1839 Tanzimat Fermanı ile başlar. Batı Avrupa'daki sanayi devrimi ile başlayan Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı için açık Pazar haline getirilmesinde Galata bankerlerinin oynadıkları rol konuyu bütün açıklığı ile ortaya koymaktadır. Hele son yıllarda Cumhuriyet Türkiye'sinin dış borçlarının yeniden bir iç mesele olmaktan çıkıp bir dünya finans konusu

²⁴⁴ Mehmet Hakan Sağlam, a.g.e, s. 13.

²⁴⁵ Haydar Kazgan, Galata Bankerleri, s. 16, Türk Ekonomi Bankası, İstanbul 1991.

²⁴⁶ Haydar Kazgan, a.g.e, s. 16.

²⁴⁷ Ahmet Cevdet Paşa, Maruzat, Hazırlayan: Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980.

²⁴⁸ Haydar Kazgan, a.g.e, s. 16.

olması bazı Batılı ve Türk araştırmacılarını bu yönden konuya eğilmeye sevk etmiştir.²⁴⁹

Parisli banker Mires ile yapılan 400 milyon frank (16 milyon sterlin) tutarındaki 1860 borç sözleşmesine göre, bu borçlanmaya teminat olarak; gümrük, tuz ve balık vergileri, Midilli ve İzmit zeytin aşarı, Filibe gülyağı vergisi, Edirne İpek vergisi, Samsun ve civarı tütün ve gümrük vergileri gösterilmişti.²⁵⁰

Kısmen başarılı olan Mires borçlanması, Avrupa’da o zamana kadar görülmemiş bu tefeci şartları ile Osmanlı devletini birçok mali sıkıntıdan kurtaracağını söylemekten geri durmayan Mires, elindeki “Le Constitutionel” ve “La Presse” gazeteleri ile küçük tasarruf sahiplerinin katılımını sağlamak için bu gazetelerde, sürekli yayınlar yaptırıyordu. ²⁵¹ Tarihimizde Birinci Liberal Ekonomi Politika Uygulamalarına benzer uygulamalar 24 Ocak 1980’den itibaren uygulanmaya başlanan İkinci Liberal Ekonomi Politika Uygulamaları ile yeniden kendini gösteriyordu. Basında yer alan “yüksek kazançlı” bankerlik getirileri, varını yoğunu kaybeden sıradan insanlar, intihar eden bankerler ve diğerleri. Galiba Osmanlı Türkiye’si Cumhuriyet Türkiye’sinde tarihi tekrerrür ettiriyordu.

Mires borçlanmasının başarısızlığı iç piyasada enflasyonu şaha kaldırmış, İngiliz sterlininin değeri de Galata bankerleri sayesinde 100 kuruştan 190 kuruşa kadar çıkmıştı. Londra ve Paris borsaları başta olmak üzere Türk tahvilleri Avrupa’da değer kaybetmişti. Bunun üzerine Fransa, Fransa Bankası’ndan Baron Doyen’i, İngiltere’de Board of Trade üyelerinden Lord Hobart ve M. Forster’i İstanbul’a gönderdi. ²⁵² Fransa ve İngiltere hükümetlerinin gönderdiği komiserler hem ekonomik krizi halletmek, hem de Osmanlı devletinin iktisadi ve mali durumunun reformuna yönelik tedbirlerin alınması için inceleme yapacaklardı.²⁵³

Mires borçlanması Batı’nın Osmanlı Türkiye’sine yönelik iktisadi ve siyasi hesaplarını anlamak açısından önemlidir. 1860’daki bu borçlanma, adeta Osmanlı devletinin “denize düşenin yılana sarılması”dır. Avrupa’nın öncülüğünde Hristiyan teolojisindeki “bin yıl değişimi”ne (milenyum) hazırlanan dünyada finans kapitalinin ağababaları, devam eden Kuzey-Güney ABD İç Savaşı, Fransa-Avusturya Savaşı’nı bahane ederek Osmanlı gibi bir devlete kredi vermeye naz ediyorlardı. Meksika’daki iktidar değişimiyle ortaya çıkan yeni hükümet dış borçları kabul etmemişti. Bu durum Fransız finans oligarşisini fena halde kızdırmıştı ve III. Napolyon’un Meksika’yı işgali teşvik edildi.

²⁴⁹ Haydar Kazgan, a.g.e, s. 16.

²⁵⁰ Doç. Dr. Sait Açıba, Osmanlı Devletinin Dış Borçlanması 1854-1914, s. 64, Vadi Yayınları, 1. Baskı Ankara 2004.

²⁵¹ Haydar Kazgan, Osmanlı’da Avrupa Finans Kapitali, 1. Cilt, s. 130.

²⁵² Donald C. Blaisdell, Osmanlı İmparatorluğu’nda Avrupa Mali Kontrolü, s. 50, Çeviren: Hazım Atıf Kuyucak, Arkadaş Matbaası, İstanbul 1940.

²⁵³ İ. Hakkı Yeniay, Yeni Osmanlı Borçları Tarihi, s. 19-21, İstanbul 1964.

Amerika'daki iç savaş İngiltere ve Fransa'nın ABD'den pamuk ithalatını sıkıntıya sokmuştu. Her iki ülke gözlerini Mısır'ın kaliteli pamuğuna dikmişti. İngiltere ve Fransa Mısır üzerinde doğrudan bilek güreşine cesaret edemedikleri için yıllar öncesinden silahlandırıp "hazır kıta" beklentileri bölgesel unsurları birbirleriyle vuruşturdular. Fransızların desteklediği Maruniler ve diğer Hristiyanlar Lübnan'da ayaklandılar. İngilizler de Müslüman Dürzileri desteklediler. Ateş Şam'a kadar sıçradı. İngiliz ve Fransız konsolosları da çatışmada öldürülünce Osmanlı hükümetinin isteği ile 5 Eylül 1860'da Paris'te imzalanan protokol gereği İngiliz ve Fransız gemileri Lübnan önlerinde demirlediler. "Şark meselesi" bir yanda iktisaden, diğer yanda siyaseten tıkr tıkr işliyordu.

"Şark meselesi"nin taraftarlarından Rusya ve Avusturya da Lübnan önlerine savaş gemilerini göndermekte tereddüt etmediler. 1856 Paris Protokolü'nün dışında kalan İspanya ve Yunanistan bile insani yardım kılıfı altında bölgeye savaş gemilerini gönderdiler.

Batı kapitalizmi ve Osmanlı devletinin üst yönetimini ellerinde bulunduran Enderun Mektebi (1450-1908) kliğinin Tanzimat paşaları tarafından hasta adam durumuna düşürülen çaresiz Osmanlı Türkiye'si... Şam Valisi Ahmet Paşa'yı kurşuna dizmesine, çok sayıda Müslüman'ın idamına karar verilmesine ve Hristiyanlara tazminat ödemeyi kabul etmesine rağmen... Fransızlar Eylül 1860'da Beyrut'a asker çıkardılar. İngiltere ve diğer ülkelerin sert tepkisi ile Fransa Beyrut'tan çekildiyse de, Lübnan artık özerktir. 9 Haziran 1861 tarihinde İstanbul Pera'da (Beyoğlu) imzalanan ve Osmanlı devleti, İngiltere, Fransa, Avusturya, Rusya ve Prusya'nın taraf olarak imza koyduğu Lübnan'ın idaresine ilişkin nizamnameye göre... Türk sultanı doğrudan kendisine bağlı Hristiyan birini Lübnan'a müşir yani vali olarak atayacaktı. Vali, iki Maruni, iki Dürzi, iki Ortodoks Rum, iki Katolik Rum, iki tarafsız ve iki de Müslüman'dan oluşan 12 kişilik bir idare meclisi ile Lübnan'ı idare edecekti.²⁵⁴

Bu arada Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul da kaynıyordu. İlber Ortaylı'nın "modern bir İslamcı" dediği Namık Kemal "bir şartname-i esasi olmadığı" gerekçesiyle Tanzimat Fermanı'nı yetersiz buluyordu. Namık Kemal'e göre "hürriyet efkârı" (düşünce hürriyeti), "hakimiyeti ahali" (halk egemenliği) ve "usul-i meşveret" (parlamentarizm) temellerine dayanması halinde Tanzimat Fermanı şartname-i esasi özelliğini taşıyabilirdi.

Ziya Paşa'nın kurtuluş reçetesi ise Osmanlı devletinin çöküşünü önlemek için bir teşkilat-ı esasiye kanunu yani anayasa yapılmalı ve meclis kurulmalıydı. Ne yazık ki bu çalışmanın yapıldığı 2009 Cumhuriyet Türkiye'si de benzer konuları hararetle tartışıyor. Demek ki, 150 yıldır bir arpa boyu yol almamış mıydık?

Namık Kemal ve Ziya Paşa iddialarını İslam'a dayandırmışlardı. Buna mukabil "laik" cenahta yer alan Ali Suavi halk egemenliğini savunuyor, para babası Mustafa Fazıl Paşa ile birlikte hareket ediyordu.

²⁵⁴ M.A.E (Fransız Dışişleri Bakanlığı) Traites. Mutilateraux (Çok Taraflı Antlaşmalar) 18610012 Zik Mehmet Fatih Ekinci, Türkiye'nin Mali İntiharı, s. 255.

Bu "laik" ve "İslamcı" örgüt üyeleri, Avrupa'da bulundukları yıllarda Yeni Osmanlılar örgütü veya Jöntürkler cemiyetinin tüzük tasarısını Polonya göçmeni Kont Vladislav Plater ile Avusturyalı Simon Doyç'la beraber hazırlanmakta hiçbir sakınca görmemişlerdi. Belirtelim ki bu Simon Doys Birinci Enternesyanol'un ve Paris Komünü'nün üyesidir.²⁵⁵

1850'lerden beri, bir bakıma Osmanlı Türkiye'sinin kaderini tayin eden Ali ve Fuat Paşa'ya, yani Tanzimat aristokrasisi diyebileceğimiz kesime tepkinin de ifadesi olan ²⁵⁶ Yeni Osmanlıların programı mutlakıyet rejiminin yerine meşrutiyet rejimi getirecekti. Türk ve Müslüman olmayan bazı ünlü banker/sarrafları da bünyesine alma ihtiyacı duyan cemiyetin, Paris'te yeniden yazılan programında, Hristiyan Osmanlı uyruklularının durumunun ıslahına çalışmak adeta temel prensip haline gelmişti. Böylece, belki de Yeni Osmanlılar kendilerini mali olarak destekleyen zengin Osmanlı azınlıklarına jest yapmış oluyorlardı! Böylece cemiyetin yeni programının Osmanlı ticaret burjuvazisinin ideolojisine uygun düşen bir program haline geldiğini söyleyebiliriz.²⁵⁷

Namık Kemal, Türk olmayan unsurlar hükümete alınacağı için şikâyet etme hakları olmayacaktır diyordu. ²⁵⁸ Mithat Paşa da Namık Kemal gibi düşünmekteydi. Ona göre; meşrutiyetin ilan edilmesi her derde çare olacaktı. Din ve milliyet farkları sebebiyle meydana gelen çatışmalar ve ayrılıkçı talep ve arzular ortadan kalkacak, herkes huzur içinde yaşayacak, böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğü de korunmuş olacaktı. Mithat Paşa, Türk olmayan Osmanlı tebaasının salt vatan birliği, Osmanlılık ve ortak vatanseverlik duygularıyla bir arada yaşayabileceklerine inanıyordu.²⁵⁹

Neysel! Hadiselerin daha fazla siyasi boyutu bizim çalışmamızın dışında.

Mires borçlanması başarısız olmakla beraber önemli iktisadi ve siyasi sonuçlar doğurmuştu. En önemlisi yabancı komiserlerin Osmanlı devleti maliyesini kontrol ve gözetime almaları ve 1875'teki mali iflas (moratorium) sonrası Osmanlı Türkiye'sini Deyun-ı Umumiye İdaresi'nin kurulmasına götürecek yolda ilk tecrübelerini kazanmalarındır.²⁶⁰

1859'da kendini iyice hissettiren 1860'ta Mires borçlanmasının başarısız olmasıyla büyüyen mali kriz 1861 ve 1862'de giderek daha da ağırlaştı. Bu arada Eylül 1855'te İstanbul, Londra ve Paris arasında ilk telgraf haberleşmesi başlamıştı. Bu değişimi 1864'te Vilayet Kanunu takip etti. 1869'da Ahmet Cevdet Paşa tarafından hazırlanan Mecelle kabul edildi. Aynı yıl içinde Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi) açıldı.²⁶¹

²⁵⁵ Yuri Aşatoviç Petrosyan, *Sovyet Gözüyle Jöntürkler*, s. 73, Ankara 1974.

²⁵⁶ Şerif Mardin, *Yeni Osmanlılar ve Siyasi Fikirleri*, T.C.T.A.C.6, s. 1699, İstanbul 1985.

²⁵⁷ Muzaffer Sencer, *Türkiye'de Siyasi Partilerin Sosyal Temelleri*, s. 18, İstanbul 1974.

²⁵⁸ Mithat Cemal Kuntay, *Namık Kemal, Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında*, Cilt: I, s. 186, İstanbul 1949.

²⁵⁹ Mithat Paşa, *Memalik-i Osmaninin Mazisi ve İstikbal*, s. 15, Dersaadet 1324.

²⁶⁰ Mehmet Fatih Ekinci, a.g.e, s. 255.

²⁶¹ Alan Palmer, *Son Üç Yüz Yıl Osmanlı İmparatorluğu-Bir Çöküşün Tarihi*, s. 144-145, Çev: Belkıs Çorakçı Dışbudak, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul İkinci Basım 2003.

Sultan Abdülmecid devrinde dört kez dış borç alınmış ancak her alınan borcun şartları bir öncekinden daha rencide edici olmuştur. 1860 yılında toplamı 3.300.000 keseye ulaşan dış borçlar için senelik 209.498 kese faiz ve itfa ödemesi yapılırken 2.000.000 keseye balığ olan iç borçların yıllık faiz ve itfa ödemesi için % 25 faiz oranı üzerinden 544.514 kese sarf edilmişti. Dolayışında bulunan kâğıt para miktarı 2.000.000 kese olup, devlet bütçesi 344.446 kese açık veriyordu.²⁶²

Osmanlı Hazinesi her ay 60.000 kese kaime tedavüle çıkartıyor, kaime bolluğu para değerinin düşmesine sebep oluyordu. 12 Aralık 1861’de bir Osmanlı altın lirası kaime 350 kuruşa yükselmişti.²⁶³

2.5.3. Beşinci Dış Borçlanma, Osmanlı İmparatorluğu “Pupa Yelken” Avrupa Finans Sermayesinin İttirmesinde...(1862)

Osmanlı Türkiye’sinin borçlarını öder durumda olması Batı finans sermayesi için hayati önem arz etmektedir. 7 Aralık 1861 tarihli Hobart-Foster raporu İngiltere Parlamentosa sunulmuş, “maliyenin ıslahı ve gelir artırıcı tedbirlerle” Osmanlı Hazinesi’nin borç ödeyebilir olduğu kanaatine varılmıştır. Hobart-Foster raporu iyimserdir. Rapora göre, Osmanlı devletinin 1861-1862 bütçe yılı itibariyle borç ve yükümlülükler toplamı 45.611.054 Osmanlı lirasıdır. Raporda esas alınan 1 sterlin=1.25 Osmanlı lirasına göre de 36.488.843 sterlin. Bu tutara kaime basımının finansman yükü de ilave edildiğinde genel toplam 37.488.843 sterlin olmaktadır.

Hobart-Foster raporunun kurtuluş reçetesi özellikle 1980’lerden günümüze kadar geçen zaman dilimini yetişkin olarak yaşayanlar için oldukça tanıdık. IMF ve Dünya Bankası komiserlerinin Cumhuriyet Türkiye’sinin “kurtuluşu” için önerdikleri çözümlere benziyor: “Padişah ve hükümetin önerilen idari ve mali reformları kararlı ve enerjik bir tutumla uygulamaya koymalarında ve gelir artırıcı tedbirlerde görmektedirler”... Rapora göre Osmanlı devletinin borç ve yükümlülük-kaime hariç- tablosu şu şekildedir.²⁶⁴

- Dış borçlar	: 14.613.059 sterlin
- İç borçlar, tahvil ve senetler	: 8.898.836 sterlin
- Galata bankerlerine ödenecek yüksek oranlı borçlar	: 4.452.128 sterlin
- Ödenmemiş borçlar ve diğer nezaret yükümlülükleri	: 8.524.820 sterlin

Toplam : 36.488.843 sterlin

1861-1862 bütçesinde, Kırım Savaşı’nın sona ermesiyle, kara ve deniz kuvvetlerinin harcamaları ve padişahın aylık tahsisatında 5000 kese kısıntı-

²⁶² Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, Cilt VII, Islahat Fermanı 1861-1876, s. 224, TTK Basımevi, Ankara 1956.

²⁶³ Ekrem Kolerkılıç, Osmanlı İmparatorluğunda Para, s. 137, Doğu Matbaası, Ankara 1958.

²⁶⁴ Osmanlı Maliyesi Hakkında İngiliz Raporları (1861-1862), s. 64-68, Derleyen: Nezir Varcan, Maliye Bakanlığı AKP Kurulu Yayınları, Ankara Nisan 2000.

ya gidiliyor. Hatta sivil ve askeri memurların maaşlarında indirimler yapılıyor. Buna göre, askeri harcamalara ayrılan pay % 37,7, idari harcamaların payı % 29,5, padişaha ayrılan tahsisatların payı % 9,5, borç ödemelerinin payı da % 23,5 düzeyindedir. Borç ödemelerinin üçte biri dış, üçte ikisi iç borçlara aittir. Sağlık, eğitim, adalet, bayındırlık, tarım, ulaştırma hizmetlerine ayrılan pay da toplamda sadece % 1,3'tür. Kutsal yerlere (Hicaz, Yemen) ayrılan ödenek tutarı % 2,9'dur.²⁶⁵

Maalesef Osmanlı Türkiye'sinin 1861-1862 bütçesi ile bizim bu çalışmayı yaptığımız dönemdeki 2008-2009 Cumhuriyet Türkiye'sinin bütçesi o kadar çok birbirine benziyor ki ileride göreceğiz.

1860 sonrasının temel meselesi giderek ağırlaşan BORÇ sarmalıdır. Bu döneme iki Tanzimat paşası, Ali ve Fuad Paşalar damgasını vurmuşlardır.

İngiliz mali komiserince hazırlanan raporlar doğrultusunda iktisadi ve mali tedbirler alınmış, gerekli düzenlemeler yapılmış olmasına rağmen çare olmamış BÜTÇE AÇIKLARI müzminleşmiştir. Artık Osmanlı devletinde bütçenin manası; dış ve iç borçları, maaşları ödeme, yeniden borçlanma cetvelidir. Kolay, zehirli, küçültücü bir yöntemle "borç ödemek için borçlanma" çaresi İngiliz ve Fransız uzmanların Türk ekonomisi ve maliyesi üzerindeki kontrolleri sürekli hale getirmiştir. 15 Haziran 1862'de kaimenin dolaşımdan kaldırılması kararı alınmıştır. Osmanlı devletinin mali idaresi oluşturulan bir KONTROL KOMİSYONU'na bırakılmıştır.

"Her siyasetin bir ekonomisi, her ekonominin bir siyaseti vardır" düsturu doludizgin işlemeye devam etmektedir. Osmanlı Türkiye'si ekonomisi Batı finans sermayesinin ve ticaret sermayesinin tam kaskacına girmiştir. Osmanlı mülkündeki hammaddeler yok pahasına Avrupa'ya ihraç edilmekte, işlendikten sonra "eşek yükü" paraya ithal edilmektedir. Kısaca tam bir yarı-sömürge düzeni kurulmuştur.

Böyle bir iktisadi ve siyasi yapılanma şartları altında bir kısım gelir artırıcı tedbirler alınsa da Osmanlı merkezi yönetiminin çürümesi, yolsuzluk ve rüşvetin her yanı sarması, israfın vaka-i adiyeden sayılması, alınan borçların doğru harcamalarla değerlendirilmemesi, adeta Osmanlı Türkiye'sini içine çeken bir borç girdabı oluşturmuştur.

1862 yılı borçlanmasına böyle bir iktisadi, siyasi, sosyal dokuda müracaat edilmiştir. Artık bir de "Kontrol Komisyonu" vardır. Alınan iç ve dış borçların tamamı Başkan Ahmet Vefik Efendi, üyeler Ohannes Efendi ve Cevdet Efendi, İngiliz ve Fransız alacaklıları temsilen M. Lachenbacher, M. Ibry ve M. de Ploeue tarafından "kontrol" edilecektir. Elbette çözüm anlamında hiçbir işe yaramayan bir komisyondur.

Osmanlı devletinin başına dolanan ve 1862'de tedavüldeki miktarı 11 milyon Osmanlı lirasına ulaşan kaime işine kısaca bir kez daha değinelim: "Kaime işinden en fazla faydalananlar Galata bankerleriydi. Galata

²⁶⁵ Osmanlı Mali İstatistikleri "Bütçeler" 1841-1918, Hazırlayan: Tefik Gürçan, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayını, Ankara 2003, s. 13-55.

bankerleri ve sarraflar devletin iç borçlanmasında başlıca alacaklılardı ve spekülatif hareketlerden büyük kazançlar sağlıyorlardı. Kaime işinde de söylentiler yayarak devletin maaşları ödeyemeyeceği, Hersek'te bulunan ordunun dağıttığı vs. – ve çeşitli mekanizmaları işleterek halkın elindeki kaimeleri ucuza alıp daha sonra karaborsa yaratarak haksız kazanç sağladılar. Mali durumun düzelmesinin çok önemli yapısal engelleri bulunmakla birlikte Galata bankerleri de bu konuda en güçlü aktörlerden biri olmuştur.”²⁶⁶

1862'de Londra merkezli “Devaux ve Ortakları” şirketi ve ileride Osmanlı Bankası adını alacak olan “Ottoman Bank” kurucularının uygunluk vermesiyle, anapara miktarı 200 milyon frank (8 milyon sterlin) olan, faiz oranı % 6, itfa ödemesi % 2, ihraç fiyatı % 68 ve 23 yıl vadeli yeni bir borçlanma gerçekleştirildi. Teminat olarak, tütün, tuz, damga ve temettü vergileri gösterildi. Piyasaya sunulan tahvillerin dört katı talep gelmişti. Osmanlı'nın borçlanma sürecinde en çok talep bu tahvillere olmuştur. Bunda Lord Hobart ve M. Forster tarafından kaleme alınan raporun “olumlu” olması ile tahvillerin faizinin yüksek, ihraç fiyatının tahvillerin nispi değerinin % 68 gibi akılları zorlayan bir kelepir fiyatta olmasının büyük etkisi vardı. Borçlanmanın net hâsılatı 136 milyon frank (5.984.000 Osmanlı lirası) ile kaimeler tedavülden çekildi ve İstanbul Darphanesi'nde yakıldı.²⁶⁷

Alınan borçlar elbette kâğıt paraların tamamının tedavülden kaldırılmasına imkân vermiyordu. 100 kuruşluk kaimelerin % 40'ı Osmanlı altını olarak ve % 60'ı da tahville değiştirilmek suretiyle 1 Temmuz-13 Eylül 1862 tarihleri arasında tedavülden çekildi. Böylece ilk kez Abdülmecid döneminde piyasaya sürülen kaimeler, 23 yıl sonra tedavülden kaldırıldı.²⁶⁸

1862 borçlanması kaime meselesini halletmişti ama halledilmesi gereken iki mesele daha ortadaydı: a) Galata bankerlerine olan, yüksek faizli, on yıl vadeli bonolar Hazine'yi zorluyordu b) Sultan II. Mahmut zamanından beri piyasada olan beşlik ve altılık isimli gümüş paralar sürekli değer kaybederek itibari değerinin % 50'sine kadar inmiş ve piyasada istikrarsızlık unsuru haline gelmişti. Bunlara ilaveten “esham-ı cedide” ve “tahvilat-ı mümtaze” adıyla anılan iç borç tahvillerinin faizleri de % 12'ye varıyordu ve tasfiye edilmeliydi.²⁶⁹

Yukarıdaki iki problem, yani “dalgalı borçlar” ve “ayarı bozuk paraların” ortadan kaldırılması için Osmanlı hükümeti yeni bir borç alımına doğru” pupa yelken” düşünmeye başladı. Borçlanma için “makul” gerekçe çoktu.

²⁶⁶ Mehmet Faith Elancı, a.g.e, s. 257.

²⁶⁷ İbrahim Hakkı Yeniyay, a.g.e, s. 36.

²⁶⁸ Mehmet Hakan Sağlam, a.g.e, s. 17.

²⁶⁹ Sait Açba, a.g.e, s. 73.

2.5.4. Altıncı Dış Borçlanma: “Dalgalı Borçlar” ve “Ayarı Bozuk Paralar” Osmanlı Bankası Dış Borçlanmada Amiral Gemisi (1863)

Bu dönemde yeni vergiler konmuş, bazı vergilerin tabanı genişletilmiştir. Çünkü İngiliz ve Fransız mali komiserlerin tavsiyeleri bu yöndedir. Ancak yabancıların kapitülasyonlardan sağladığı imtiyazlar ile vergilendirilememesi, özellikle Türk-Müslüman Osmanlı tebaasının üzerindeki ağır vergi yükünden dolayı direnmeye başlaması gibi sebeplerle vergi çeşitliliğinin daha da artmasına engel oldu. 1863 tabloları iç karartıcıdır. Sultan Abdülaziz 21 Şubat 1863'te sadrazama verilen Hattı Hümayun'da olumsuz şartlardan ve alınması gereken tedbirlerden bahsetmektedir.

Anaparası 8 milyon sterlin yani itibari değeri 200 milyon frank (8.800.000 Osmanlı lirası), faizi % 6, amortisman oranı % 2 olan bu borç kurulmakta olan Osmanlı Bankası üzerinden gerçekleştirildi. Teminat olarak çeşitli vilayetlerin gümrük gelirleri, Bursa ve Edirne vilayetlerinin ipek aşarı, Midilli, Karesi ve İzmir'in zeytinyağı aşarı, tuz vergisi ve tütün aşarı ile 1862 borçlanmasının yükümlülüklerinden ve 1860 borçlanmasına tahsis edilen yükümlülüklerden bakiye kalan gelirler tahsis edildi. 23 yıl 6 ay itfa süreli bu borçlanma Osmanlı Bankası'nın yaptığı ilk işlemdir.²⁷⁰ Borçlanmanın 150 milyon franklık bölümü % 72, 50 milyon franklık bölümü % 68 ihraç fiyatı üzerinden satıldı. Osmanlı Bankası toplam miktarın 150 milyon franklık kısmını mecburi olarak, 50 milyon franklık bölümünü de isteğe bağlı olarak üstlendi. Bu borçlanma ile Galata bankerlerinin alacakları kısmen ödendi, ancak para reformu gerçekleştirilemedi.²⁷¹

1856'da büyük ölçüde İngiliz sermayesiyle kurulan Osmanlı Bankası 1854 e 1855 borçlanmasının taahhütleri arasındaydı.²⁷² Osmanlı Bankası daha önceleri mali yatırımcıların talep ettikleri muafiyet ve garantilerin çoğuna sahipti. Bu banka dış piyasalarda borçlanmak ve bütçe açıklarının kapatılması için dış borç sağlamak üzere kurulmuştu.²⁷³

1862 borçlanmasının sonucu Osmanlı Bankası'nın 1863'te Fransız sermayesinin de katılımıyla Bank-ı Osmanii Şahane olma imtiyazını elde etmesi idi. Kâğıt para basma tekeli verilen Osmanlı Bankası, imparatorluğun mali temsilcisi konumunda gelir ve giderlerini takip edecek, borç para ve faiz ödemelerini yürütecek ve yeni borç tahvillerinin satışını sağlayacaktı.²⁷⁴ Osmanlı Bankası tarafından ihraç edilen 1863 yılındaki 8 milyon sterlin tuta-

²⁷⁰ Arshives Diplomatique Juillet-September 1863, p. 120-121, Le Bron I. De Testa, Recueil des Traités de la Porte Ottomane avec les Puissances Etrangères, tome IV, Paris 1876, p. 136, Zik: Mehmet Fatih Ekinci, a.g.e, s. 259.

²⁷¹ Ali Akyıldız, Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri (Ottoman Securities), Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı ve TEB, Bilingual Edition, Turkish-English, İstanbul 2001, s. 306.

²⁷² Emine Kiray, a.g.e, s. 30.

²⁷³ Stefanos Yerasimos, Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye, Cit I,II,III, Gözlem Yayınları, İstanbul 1974, s. 729-731.

²⁷⁴ Emine Kiray, a.g.e, s. 31.

rındaki borçlanma ile Galata bankelerine olan borçlar yabancı bankelere devredilmiş oldu. Açıkçası iç borç dış borç haline dönüştürüldü. İki yıl sonra Ocak 1866'da geçmiş altı borçlanmanın kuponlarının ödenmesi yaklaştığında hazinede yine para yoktu. Dış borçların ödemeleri toplamı 3 milyon sterline dayanmıştı.²⁷⁵

2.5.5. Yedinci Dış Borçlanma ve Borcu Borçla Kapatma Döneminin Başlangıcı ya da: “Deyni Deyn ile İfa Usulü” (1865)

Borçlanma, imtiyaz verme, daha fazla borçlanma süreci 1865'te başladı ve sonraki on yıl boyunca iflasa kadar devam etti.

Borçlandıkça verilen siyasi ve iktisadi imtiyazlar artıyor, her imtiyaz tahvil alıcılarının güvenini artırıyordu. Osmanlı Bankası'nı takip eden pek çok Avrupalı banka, dış borçlanma işlemlerinden payına düşeni almak üzere İstanbul'a geliyordu.²⁷⁶ Osmanlı Türkiye'sinde aynı yıl içinde iki defa kamu borçlanmasına gidilmesinin ilk örneği de 1865 borçlanmasıdır. İlki daha önceki altı borçlanmanın anapara ve faiz ödemeleri ile bütçe açığını kapatmak için gerçekleştirilmiştir. İkincisi ise “birinci tertip tahviller” borçlanmasıdır. 1865 borçlanması ve sonraki borçlanmalarının tamamı eski borçların taksitleri, faizleri ve bütçe açıkları için kullanıldı. Artık “deyni deyn ile ifa usulü” ya da borcu borçla kapatmak politikası yürürlükteydi.

11 Aralık 1865'te Osmanlı hükümeti ile Osmanlı Bankası, Credit Mobilier ve Societe Generale arasında anaparası 150 milyon frank, yıllık faizi % 6, itfa/amortisman oranı % 2.44 ve ihraç fiyatı nispi değerinin % 66'sı itfa süresi 21 yıl olan yedinci dış borçlanma gerçekleştirildi. Bu borçlanmanın en önemli teminat karşılığını ağnam resmi oluşturduğundan “ağnam istikrazı” adı verildi. Ayrıca teminat olarak Ergani Bakır Madeni hâsılatı, Suriye sergisini ödemeye ayrılan para gösterildi. Osmanlı Türkiye'si mali tarihinde bu ve bundan sonraki borçlanmaların tamamı, eski borçların taksitlerini ödemek ve bütçe açıklarını kapatmak için kullanıldığından Osmanlı devleti uçuruma doğru sürüklenmeye başlamıştı.²⁷⁷

1865 yılında 1. Tertip Genel Borçlanma'sı ise 31 Mart 1865 tarihinde General Credit and Finance ve Societe General ile Osmanlı hükümeti temsilcileri arasında imzalanan sözleşmeyle gerçekleştirildi. Anapara tutarı 40 milyon Osmanlı lirası, faiz oranı % 5, amortisman/itfa oranı % 1, itfa süresi 37 yıl olarak belirlendi.²⁷⁸

Bu borçlanma ile Maliye Nazırı Kâni Paşa'nın teklifi üzerine “Duyun-u Umumiye Defter-i Kebir” adıyla bir defter ihdas edildi.²⁷⁹ 40 milyon lira-lık yeni borçlanma bu deftere kaydedildi. Ödemelerin düzenli yapılmasını kontrol etmek gayesiyle bir “itfa sandığı” oluşturuldu. Sandığın yetkili

²⁷⁵ Donald C. Blaisdell, Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa Mali Kontrolü, Çev: Hazım Akif Kuyucak, Arkadaş matbaası, İstanbul 1940, s. 53.

²⁷⁶ Emine Kıray, a.g.e, s. 31.

²⁷⁷ İbrahim Hakkı Yeniay, a.g.e, s. 39.

²⁷⁸ Ali Akyıldız, a.g.e, s. 308.

²⁷⁹ Adib Roumani, a.g.e, s. 43.

kuruluna da şu isimler seçilmişti: Mihran Düz, Durand Pierre, Raşit Bey, Allahverdi Abraham Bey, Teodor Baltacı, Abraham Camando, Georges Court, Francois Falconnet, Jani Bey ve ünlü banker Georges Zarifi (1806-1884) bulunuyordu.²⁸⁰

Bu borçlanma Galata bankerlerine olan ve dalgalı borçlardan olan “eshamı cedide, konsolit, eshamı mümtaze, sergi ve hazine tahvili”, adındaki tahvillerden oluşan borçları ötelemek, uzun vadeli dış borca dönüştürmek için gerçekleştirilmişti. Bu borçlanma için özel bir teminat gösterilmemişti. Tahvillerin ihraç fiyatı % 50 idi. Devletin umumi gelirleri ile geri ödeme kararlaştırıldığı için bu sebeple bu borçlanmanın adı 1. Tertip Umumi Borçlar olarak anıldı. Dalgalı borçlara ait tahvillerin küçük bir miktarı hariç bütün tahviller toplandı. ²⁸¹ Tahvillerin değiştirilmesi için 29 milyon Osmanlı lirası harcandı. 4 milyon lira hazineye gelir kaydedildi. 7 milyon liralık kısmı ise ileride ihraç edilmek üzere bankalara rehin olarak verildi ve karşılığında avans alındı. Bu borçlanma sürecinde olan bir hadiseyi A. du Velay şöyle naklediyor: “Bu borçlanmayla eski tahvillerin –dalgalı borçlar denilen Galata bankerlerine olan- yeni tahvillerle değiştirilmesi işinin borç alınan sermaye grubuna verilmesi, bazı suiistimal iddialarını gündeme taşımış, değiştirme işlemlerinin kolaylıkla yapılması için borç görüşmelerine katılanlara önemli tutarlarda paralar verildiği İngiliz hâkimlerince ortaya çıkarılmıştır.” Borçlanmalardaki bu hadise Osmanlı devletinin şöhretine kötü etki yaparak 1870 şark demiryolları borçlanmasında olumsuz etkide bulunmuştur.²⁸²

2.5.6. Osmanlı Devleti Neden Sürekli Borçlanmak Durumunda Kalıyordu?

Şevket Pamuk’a göre, “Osmanlı devletinin dış borçlanmasının en temel nedeni merkezi devletin güçsüzlüğü ve mali krizine uzun vadeli çözüm bulamaması, bütçe açıklarının önüne geçememesidir. Mali sorunlar, ekonominin güçsüzlüğünden değil, vergi gelirlerinin büyük bir kısmına, belki de yarıdan fazlasına yerel unsurların el koymasından kaynaklanıyordu.”²⁸³

Nitekim 1878 Berlin Kongresi’nde Rusya’ya verilecek savaş tazminatının miktarı tartışılırken, Osmanlı hükümeti temsilcisinin mali imkânsızlıklar sebebiyle tazminatın düşük tutulması yönündeki isteğine Rus delegesinin cevabı ilginçtir. Rus delegesine göre, Osmanlı hükümeti vergi gelirlerinin ancak üçte birini toplayabilmekte, geriye kalan üçte iki, araçların ve mahalli unsurların eline geçmektedir.²⁸⁴

Osmanlı Türkiye’si ilk dış borç servisini RESMEN 1854 yılında gerçekleştirmiş olmasına rağmen gerçekte ilk dış borçlar Galata bankerleri

²⁸⁰ Stefanos Yerasimos, Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye-II, Tanzimattan 1. Dünya Savaşına, Belge Uluslararası Yayıncılık, Temmuz 2001, s. 141.

²⁸¹ İbrahim Hakkı Yeniay, a.g.e, s. 39-40.

²⁸² A. du Velay, Türkiye Maliye Tarihi, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını, Ankara 1978, s. 172-173.

²⁸³ Şevket Pamuk, Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme “1820-1913, s. 62.

²⁸⁴ Michael R. Milgrim, The War Idennity and Russian Commercial Investmen Policy in the Otoman Empire: 1878-1914, Zik: Şevket Pamuk a.g.e, s. 63.

aracılığı ile 1840'lı senelerde Fransız bankalarından sağlanmıştı. Osmanlı merkezi siyaset efkârı ve bürokrasisi Avrupa'nın dışarıdan ve içeriden tazyikine rağmen uzun vadeli dış borç hususunda tereddütler yaşamaktaydı. Kırım Savaşı olarak bilinen Türk-Rus Savaşı'nın gerektirdiği askeri harcamalar da mevcut bütçe açıklarının üzerine binince... Avrupa para piyasalarındaki bankerlerden borçlanma sürecini başlattı. Osmanlı devletinin borç tahvilleri Londra, Paris, Viyana ve Frankfurt borsalarında satışa çıkarıldı. ²⁸⁵ Osmanlı devleti borçlanmaya başladıktan kısa bir müddet sonra borç ödemelerini/ servisini 1866 yılından itibaren aksatmaya başlayınca, bu yeni ama herhalde en azından tahmin edilip de dillendirilmeyen durum başta İstanbul'daki banker piyasasında olmak üzere piyasada mali bir krizin doğmasına ve birçok bankanın büyük zararlara uğramasına yol açmıştır. ²⁸⁶

Tablo 1.1: Osmanlı Türkiye'sinde Gayriresmi-Resmi Dış Borçlar ile Gerçekleştirilen Harcamaların Bütçe İçindeki % Oranı ve Transfer Harcamaları Tablosu 1841-1861

Mali Yıl	Askeri Harcamalar	Saray Harcamaları	İdari Harcamalar	Transfer Harcamaları
1841-1842	40.7	13.2	40.7	5.4
1846-1847	46.6	10.0	33.2	10.2
1847-1848	45.5	10.2	35.0	9.3
1848-1849	43.3	10.6	37.6	8.5
1849-1850	38.9	9.5	43.4	8.2
1850-1851	38.1	9.1	40.9	11.9
1851-1852	40.0	9.6	41.5	8.9
1852-1853	39.1	9.4	44.2	7.3
1853-1854	40.1	9.6	42.9	7.4
1856-1857	35.4	12.6	37.4	14.6
1857-1858	33.8	10.3	37.2	18.7
1858-1859	38.4	10.3	37.0	14.3
1859-1860	36.2	9.2	37.0	17.6
1860-1861	38.4	10.0	34.5	17.1
1861-1862	37.7	9.3	29.5	23.5

Kaynak. Tefik Güran, Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, s. 24.

Bizim çalışmamız bakımından üzerinde duracağımız husus **TRASFER HARCAMALARI**. Tabloda görülen 1841-1842 yılındaki transfer harcamaları tımar ve mukta sahipleri ile Galata bankerlerine ödenecek tazminatları göstermekte olup payı % 5.4'tür. Aynı kalem 1846-1847 bütçe harcamalarında hemen hemen ikiye katlanarak % 10.2'dir. Şevket Pamuk'un da ²⁸⁷

²⁸⁵ F. S. Rodkey, Ottoman Concern About Western Economic Penetration in the Levant, 1849-1856, The Journal of Modern History, Cilt: 30, 1958, s. 348-353.

²⁸⁶ Vedat Eldem, Osmanlı İmparatorluğu İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1970, s. 261.

²⁸⁷ Şevket Pamuk, Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme-1820-1913, s. 64.

işaret ettiği gibi Osmanlı Türkiye'sinde ilk dış borçlar 1840'lı yıllarda Galata bankerleri aracılığı ile kısa vadeli olarak Fransız bankalarından alınmıştır. Yani gayri resmi bir dış borç servisi söz konusudur. Ancak 1854 ve sonrasında doğrudan dış borçlarla finanse edilen bütçe harcamaları içinde iç ve dış borç faiz ödemeleri ile anapara taksidi ve komisyon harcamaları 1856-1857 bütçe harcamalarında % 14.6'ya, 1861-1862 yılı bütçesinde de % 23.5 gibi devasa büyüklüğe ulaşmıştır.

1854'ten itibaren süreklilik kazanan ve bazı yıllarda iki kez yapılan borçlanma cari harcamaların ve eski borçların anapara taksidi ve faiz ödemelerinde kullanılmıştır. Sürekli bir çıkış gibi büyüyen her borçlanma giderek daha ağır mali, iktisadi ve siyasi şartlarda gerçekleştirilmiştir.

Bir de gözden kaçırılmaması gereken çok önemli bir detay söz konusu. Borcun alındığı ülkeden, özellikle silah ve mühimmat alımı yapılmıştır. Mesela 1855 borçlanmasında borçlanılan meblağ Osmanlı Hazinesi'ne dahi fiilen girmeden, borcun alındığı İngiltere ve Fransa, Osmanlı İmparatorluğu'na borç tutarının iki katı silah ve askeri mühimmat satarak kazançlarına, ticaret kolonisi ve siyasal gücün yanında, finansal sermaye ile kazançlar eklemiştir.²⁸⁸

Osmanlı Türkiye'si aldığı dış borçlar ile yeni yatırımlardan ziyade cari harcamaları finanse etmiş ve borçlara gösterdiği teminatlar genellikle Mısır vilayeti vergisi gibi çok değerli gelir kaynakları olmuştur. Bu da Osmanlı devleti Hazinesi'nin çok önemli gelir kaynaklarının, Avrupa finans sermayesi tarafından bloke edilmesi riskini ortaya çıkarmıştır.²⁸⁹

Dış borçlarla sağlanan toplam fonların sadece SEKİZDE BİRİ (1/8) yatırım projelerinde kullanılmıştır. Mesela demiryolu projesinde 25 milyon lira, İstanbul limanının yapımında 1 milyon lira ve Konya bölgesi sulama projesi için 1 milyon lira harcanmıştır. Borç hâsılâtının geri kalan miktarı, borçlanmadan doğan faiz ve anapara ödemeleri ile hükümetlerin cari harcamalarında kullanılmıştır.²⁹⁰

2.5.7. 1854-1874 Dış Borçlanmasının Sonucu: Avrupa'ya NET FON Aktarımı

Osmanlı devleti, "Avrupa'da o zamana kadar görülmemiş tefeci şartları ile" ²⁹¹ dış borçlanma yapmış olmasına rağmen 1854-1875 yılları arasında Osmanlı Türkiye'si ekonomisine net yabancı sermaye fon akımı oluşturmuştur. Fakat Osmanlı hükümeti 1875'te moratoryum ilan ettikten sonraki hiçbir dönemde net bir yabancı sermaye fon akımı sağlamadığı gibi adeta "ufûl"a (batış) doğru gidişi "pupa yelken" hızlandıran, Avrupa'ya fon transferi yapmaya devam etmiştir. Yani ilk yıllarda oluşturulan dış borçlanma ile net fon girişi uzun dönemde dış borçlanma Os-

²⁸⁸ Haydar Kazgan, Osmanlı'da Avrupa Finans Kapitali, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995, s. 129.

²⁸⁹ Y. Akbulak, E. Kavaklı ve A. Tokmak, Kayıp Yıllar-Türkiye'de 1980'li Yıllardan Bu Yana Kamu Borçlanma Politikalarının Bankacılık Sektörüne Etkileri, Beta Basım, İstanbul 2004, s. 63.

²⁹⁰ Yahya Sezai Tezel, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950), Yurt Yayınları, Ankara 1982, s. 79.

²⁹¹ Haydar Kazgan, Osmanlı'da Avrupa Finans Kapitali, Cilt: I, s. 130.

manlı ekonomisinde sağlanan iktisadi artışın Avrupa'daki merkezlere aktarılmasını sağlayan kanallardan biri olmuştur.²⁹²

Netice olarak "Osmanlı İmparatorluğu dış borçlardan doğan fon akımları tablosu, 1854-1914 tablosunda da görüldüğü gibi Osmanlı Türkiye'si Avrupa'ya 1854-1914 arasında 15.818.000 İngiliz sterlini fon aktarmıştır.

Tablo 1.2: Osmanlı İmparatorluğu Dış Borçlarından Doğan Fon Akımları Tablosu, 1854-1914 (+000 İngiliz Sterlini)

Dönemler	Yeni Borç- ların İtibar- ı/Nominal Değeri	Net Sermaye Girişi	Geri Ödenen Anapara	Net Sermaye Akımları	Faiz Öde- meleri	Toplam Ödemeler	Net Fon Akımları
	1	2	3	4=2-3	5	6=3+5	7=2-6
1854-1875	8.300	4.660	676	3.984	2.432	3.108	1.552
1876-1881	433	433	61	372	608	669	-236
1882-1913	2.217	1.783	855	928	2.893	3.749	-1966
1854-1914	296.850	180.619	44.047	136.572	152.390	196.437	-15.818

Kaynak: Prof. Dr. Şevket Pamuk, Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme, 1820-1913, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 3. Basım 2005, s. 65.

Tablo 1.3: Osmanlı İmparatorluğu'nun 1854-1874 Dönemi Dış Borçları

Borçlan- ma Yılları	Faiz %	İtfa/ Amortis- man Oranı %	İhraç/ Emisyon Kuru %	Borcun Nomi- nal/İtibari Değeri Osmanlı Lirası	Ele Geçen Miktar Osmanlı Lirası
1854	6	1	80	3.300.000	2.640.000
1855	4	1	102.5	5.500.000	5.644.375
1858	6	1	76	5.500.000	4.180.000
1860	6	1	62.50	2.240.942	1.400.588
1862	6	2	68	8.800.000	5.984.000
1863	6	2	71	8.800.000	6.248.000
1865	6	2.44	66	6.600.000	4.356.000
1865 (G.B)	5	1	50	40.000.000	20.000.000
1869	6	1	54	24.444.442	13.200.000
1870	3	3.53	32.125	34.848.000	11.194.920
1871	6	1	73	6.270.000	4.577.100
1872	9	1	98.5	5.302.220	5.222.686
1873(G.B)	5	1	54.0	12.612.110	6.832.551
1873	6	1	59.5	30.555.558	16.500.000
1874 G.B)	5	1	43.5	44.000.000	19.140.000
TOPLAM	-	-	-	238.773.272	127.120.220

Kaynak: 1)İbrahim Hakkı Yeniay, Yeni Osmanlı Devlet Borçları Tarihi, İstanbul Üniversitesi Yayın Num: 1074, Ekin Basımevi, İstanbul 1964, s. 51.

²⁹² Yahya Sezai Tezel, a.g.e, s. 84.

2) Parvus Efendi(Alexander Israel Helphand), Türkiye'nin Mali Tutsaklığı, May Yayınları, İstanbul 1977, s. 34.

3) Mehmet Fatih Ekinci, Türkiye'nin Mali İntiharı-Kapitülasyonlar ve 1838 Baltalimanı Ticaret Sözleşmelerinden Sevres Antlaşması'na, Platin Yayınları, Ankara Haziran 2008, s. 247.

G.B= Genel borçlar

1854-1914 yılları arasındaki 60 senede, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk borçlanma dönemi olarak kabul edilen 1854-1874 yılları arasında yer alan 20 yılda, yani borçları ödeyemeyeceğini ilan ettiği (moratoryum) 1875 yılına kadar süren birinci dönemde çok büyük meblağlarda ve çok ağır şartlarda borçlandığı görülüyor. Ağır şartların en önemli göstergesi faiz oranlarının yüksekliğidir. Resmi borç anlaşmalarına bakıldığında senelik faiz oranlarının genellikle tahvillerin itibari değerinin (tahvilin üzerinde yazan nominal değer) % 4-5'i civarında olduğu görülüyor.²⁹³ Fakat yeni tahvillerin piyasa satış fiyatı, itibari, yani nominal değerinin çok altından işlem görmekteydi. (% 32.125 ve 43.5 gibi) Ayrıca tahvillerin piyasada satışından elde edilen gayri safi gelirlerden, tahvilleri Avrupa borsalarında satan bankalar/bankerler, önemli meblağlarda komisyon almaktaydılar. Böylece net olarak Osmanlı devlet Hazinesi'ne giren yabancı fonlar için ödenen faiz oranı ve üstlenilen maliyet fahiş fiyatlara ulaşıyordu.

Osmanlı devletinde iktisadi ve mali kriz derinleştikçe, Hazine'ye giren meblağların yeni tahvillerin itibari değerine oranı tabloda görüldüğü gibi % 50'nin de altına düşmüştür. Bu sebeple İngiltere ve Fransa'nın resmi garantisi altında piyasaya sürülen birkaç borçlanmadan sonra, Osmanlı Türkiye'sinin dış borçlanmasında gerçek/fiili faiz oranları, pek seyrek olarak % 10'unun altına inmiştir. Bazı borçlanmalarda ise bu oran % 12'yi geçmekteydi. O dönemde, dünya fiyat düzeylerinin genel olarak sabit kaldığı bir zamanda, bu kadar yüksek faiz oranları çok olumsuz şartlara işaret etmektedir. Aynı dönemde diğer devletlerin milletlerarası mali piyasalardan hangi şartlar altında borçlandıkları incelendiğinde, Osmanlı devletinin borçlanması'nın son derece olumsuz şartlar altında gerçekleştiği ortaya çıkmaktadır.²⁹⁴

2.5.8. Sekizinci Borçlanma ve Borcu Borçla Ödemede Bir Adım Daha (1869)

Osmanlı devleti 1865 yılından 1869'a kadar geçen sürede bütçe açıklarını sık sık % 9 ile 15 aralığında değişen faizlerle Galata bankerlerinden aldığı avanslarla kapatmaya çalıştı. 1865 yılı borçlanmasının ilk taksidinin vadesi 1 Temmuz 1866'da dolmasına rağmen 1 Ekim 1866'ya ertelenmişti. Bu taksit için Osmanlı Bankası ve Paris'teki Societe General'den 8 milyon frank avans alındı. Batı'nın Osmanlı Türkiye'sine karşı çalıştırdığı ikili sistem "iktisadin siyaseti" veya "siyasetin iktisatı" devredeydi. Osmanlı Türkiye'sinin 1866-

²⁹³ Refi Şükrü Suvla, Tanzimat Devrinde İstikrazlar, Tanzimat, İstanbul içinde, 1940.

²⁹⁴ W. H. Wynne, State Insolvency and Foreign Bondholders, Cilt 2, New Haven, 1951 ve M. Winkler, Foreign Bonds: An Autopsy, Philadelphia, 1933, Zik: Şevket Pamuk, Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme, 1820-1913, s. 64-67.

1867’lerde içine girdiği derin mali sıkıntının önemli bir sebebi Girit adasında Rumların başlattığı kanlı isyandı. Sivil masum Türklerin katledildiği bu isyanın bastırılması için Girit’e gönderilen askeri kuvvetler Hazine’ye ciddi bir yük bindirmişti. 1866 yılı için öngörülen bütçe açığı 1.210.273 Osmanlı lirası iken gerçekleşen fiili açık 1.760.000 liradır. Hükümet ilk tedbir olarak memur maaşlarının yarısını nakit, yarısını da % 10 faizli eskam ile ödemek mecburiyetinde kalıyor.²⁹⁵

1866 sonlarına doğru 1854 borçlanmasına teminat olarak gösterilen Mısır vergisi 300.000 Osmanlı lirasından 750.000 liraya çıkarıldı. Zira 27 Temmuz 1866 tarihli anlaşma ile Mısır Hidivlik Makamı’nın babadan oğla geçmesine Osmanlı hükümeti evet demişti. ²⁹⁶ Artan vergi miktarı 1871 yılına kadar bir kısım avanslara karşılık olarak kullanılırken, 1871’de alınan dış borca teminat gösterildi. 1867 ve 1868 yıllarından geçmişten gelen borç anapara ve faizleri zar zor ödendi. Ancak 1868-1869 yılı için tahmin edilen bütçe açığı 2.470.020 Osmanlı lirasıydı ve % 11.9 oranında bir bütçe açığı demekti.²⁹⁷

Bu yıllar Osmanlı devleti üzerinde İngiliz etkisinin yerini Fransız nüfuzunun almaya başladığı bir dönemdir. Zira Palmerston’ın ölümüyle geleneksel Osmanlı-İngiliz politikalarında değişiklikler başlamıştır. 1867’de Paris’te açılan milletlerarası sergi vesilesiyle Padişah Abdülaziz Paris’i ziyaret etmişti. Süveyş Kanalı’nın açılışı münasebetiyle de İmparatoriçe Eugenie de Türk sultanını ziyaret etmişti. Bu sıcak ilişkilerin etkisiyle olacak herhalde Maliye Bakanı Sadık Paşa Parisli bankerlerin kapısını çaldı. 1869-1875 yılları arasında Osmanlı devleti mali meseleleriyle baş başa kalmıştı.

Avrupa devletleri usta bir diplomasi ile Osmanlı Türkiye’sinin kapılarını sonuna kadar kendi vatandaşları olan ticari sermaye, finans sermayesi kompradorlarına ve misyonerlere açmıştı. İşlerin bundan sonrasını artık bu unsurlar götürebilirdi. Özellikle finans kapital “hasta adam”da daha çok iş olduğunu düşünmekteydiler. Nitekim Times “Türkler, kendilerine özgü bir inatla bıkmadan usanmadan vergi toplama çareleri bulmakta, düzeni ayakta tutmak, eski borçlarını ödemek üzere yeni kaynaklardan para sağlamaktadır: Hasta adamın sağlık durumundan endişeye gerek yok” diye yorumlar yapıyordu. Batılı bankerlere göre Osmanlı Türkiye’si parayı nasıl ve nereden bulursa bulsun, bunun hiçbir ehemmiyeti yoktu. Ama takatten düşüp vadesi gelmiş bir borcu ödeyemez duruma düşünce kıyamet kopacaktı. Uygar dünya adına Türklerin sahtekârlıkları, iş bilmezlikleri, hâsılı kötü davranışları ve dahi barbarlıkları karşısında yaygara koparıp gözyaşı dökmek imtiyaz hakkı Avrupa’nın olacaktı.²⁹⁸

İtibari değeri 555.555.500 frank, yani 24.444.442 Osmanlı lirası olan yeni bir borç sözleşmesi Osmanlı hükümeti ile Comptoir d’Escompte adlı ban-

²⁹⁵ A. du Velay, Türkiye Maliye Tarihi, s.175.

²⁹⁶ A. du Velay, a.g.e, s. 175.

²⁹⁷ Osmanlı Mali İstatistikleri-Bütçeler 1841-1918, s. 68-70.

²⁹⁸ Stefanos Yerasimos, Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, Cilt:2, Tanzimattan 1. Dünya Savaşına, Belge Uluslar arası Yayıncılık, Temmuz 2001, s. 195-196.

kerlik kuruluğu arasında Kasım 1819'da imzalandı. 299 Faiz oranı % 6, itfa/amortisman oranı % 1, ödeme süresi 33 yıldır. Emisyon hacmi % 54 olan bu borçlanmadan Osmanlı Hazinesi'nin eline sadece 13.200.000 lira geçti.³⁰⁰ Teminat olarak Akdeniz adaları (Cezayir-i Bahri Sefid), Adana, Halep, Suriye, Yanya, Trabzon vilayetleri aşarından 22.300.000, Bursa vilayeti aşarından 8.100.000, Bosna vilayeti aşarından 2.700.000, Konya aşarından 3.600.000, Bağdat gelirinden 5.700.000 ağnam resmi fazlasından 13.600.000 olmak üzere toplam 60.500.000 frank yani 2.662.000 Osmanlı lirası gelir ipotek altına alınmıştı. Halbuki bu kredinin yıllık anapara ve faizi 38.888.885 frank karşılığı 1.655.555 liraydı. Dahası anlaşmada % 54 emisyon kuru ile ihraç edileceğı yazmasına rağmen Fransız bankerlik şirketi halke % 61 üzerinden arz ederek çifte vurgun yapmıştı.³⁰¹

Hâsılı "siz dışarıdan biz içeriden" tıkr tıkr işliyor, Tevfik Fikret'in "Yiğin beyler yiğin, aksırıncaya, tıksırıncaya kadar yiğin, bu han-ı iştiha sizindir" düzeni Türk imparatorluğundan büyük lokmalar koparmaya devam ediyordu. "İşin ilginç yanı, Osmanlı devlet adamları, mali iflasa doğru hızla yol alındığının aslında fazla da bilincinde değildiler."³⁰²

Osmanlı Türkiye'sinin mali durumunu ve iflasa doğru yol aldığını zamanın Hariciye Nazırı (Dışişleri Bakanı) Keçecizade Mehmet Fuat Paşa ile Fransız gazeteci ki Üçüncü Cumhuriyet Dönemi'nde 1883'de Fransa Dışişleri Bakanı olan Paul Armand Challemel-Lacour arasında 1868 yılı sonlarında paşanın Kanlıca'daki görkemli konağında yapılan mülakat ortaya koyuyor. Özetleyerek aşağıda alacağım bu mülakat Cumhuriyet Türkiye'sinin bugünü için de alınması gerekli derslerle doludur.

-Fuat Paşa: Pekâlâ! Hakkımızda ne düşünüyorsunuz? Çok hastayız değil mi?

Challemel-Lacour: En azından hastasınız.

-F. P: Evet, İmparator Nicolas böyle diyordu; fakat isterseniz size sağlığınımdan söz edebilirim, Nicolas hekim değildir ve konsültasyon yapması da gerekmez. Türkiye'yi ondan daha iyi tanıyorum. İşte tıbbi tahlil sonucumuz: Gülbüz ve iyi yapılandırılmış bir vücuda sahibiz, hiçbir organik hastalığımız yoktur, ancak tabiri caizse, biraz kaşıntımız var ve bundan da acı duymuyoruz. (Fuat Paşa'nın hekim olduğunu belirtelim)

-C.L: Paşa Hazretleri, beni bağışlayınız, biraz önce yapmış olduğunuz benzetmede hastalığın yalnız cilt üzerinde kaldığını söylüyorsunuz. Acaba bu ciltteki hastalığın zamanla bedene de sirayet ederek kanı bozmasından endişe etmiyor musunuz? Bugün bütün Avrupa'nın bildiğı üzere, iflasa doğru koştuğunuzu ve eski borçlarınızı ödeyebilmek için yeniden borçlanmak mecburiyetinde olduğunuzu ve bunun ise borcunuzun miktarını artırmaktan başka bir şeye yaramayacağını inkâr mı ediyorsunuz?

²⁹⁹ İbrahim Hakkı Yeniay, a.g.e, s. 42.

³⁰⁰ Adib Roumani, a.g.e, s. 45.

³⁰¹ İ. Hakkı Yeniay, a.g.e, s. 42.

³⁰² Mehmet Fatih Ekinçi, a.g.e, s.261.

-F.P: Gerçek şu ki, maliyemiz şu anda memnuniyet verici bir durumda değildir; ancak içine düştüğümüz sıkıntılar geçici olup, işler sizin dediğiniz gibi iflasa varmayacaktır. Biz bu iflas uçurumuna asla gitmeyeceğiz. Kamu borcumuz büyük Avrupa devletleriyle kıyaslandığında önemsizdir. Mali itibarımızın haleldar olması da Avrupa devletlerinin gerçek durumumuzu bilmemelerinden ileri gelmektedir. Birtakım ihtikarcı bankerler, Avrupalıların bu bilgisizliğinden faydalanarak ve bunun devamını sağlayarak bize zarar vermektedirler.

-C. L: Paşa hazretleri, Avrupa'da "insan layık olduğu bankere düşer" şeklinde bir söylem vardır. Bir ülkenin mali itibarı keyfe bağlı bir şey olmadığı gibi, borç para verenler de bu itibarı ne tesis ne de tahrir edebilirler, itibar veya itibarsızlık kendi kendini ortaya koyar.

-F. P: Bizim itibarsızlığımız ödemelerimizin düzensizliğindendir. Ancak, ödemeleri erteliyorsak da sonunda borcumuzu tümüyle ödöyoruz. Hatta doğrusunu isterseniz, alacaklarımız belirlenen vadelerde paralarını vermediğimize pek de memnun olmaktadırlar.

-C. L: Avrupa'da ödemelerin vakti saatinde yapılması itibarın esasıdır. Sizin tuttuğunuz usul ise Paşa Hazretleri, Galata sarraflarının menfaatlerini temine yaramaktadır. Sözünde durmamak bir devlet için iyi bir şey olmasa gerektir.

-F. P: Gülererek dedi ki, bu halimize rağmen Avrupalılar birbirleriyle yarışmasına bize başvuruda bulunuyorlar. Sabahın sekizinden beri bulunduğunuz evimde projeleriyle hazır bekleyen kalabalığı gördünüz! Osmanlı memleketi, bizimle iş yapmaktan başka talebi olmayan insanlarla doludur.

-C. L: Paşa Hazretleri, gülüyorsunuz, bu söylediğim için mazur görünüz, ama hata ediyorsunuz. Sizinle iş görüşmüyorlar, size desise ile darbeler indiriyorlar, bu ise bambaşka bir şeydir. Lütüflarınıza mazhar olan bu kişilerin tümü aynı şekilde hareket etmektedir. Bunlar birinci derecede bazı verimli işlere ilişkin imtiyazlar istemektedirler. Fakat bu işlerin iyi bir şekilde sonuçlanabilmesi için hem namus hem de mali itibar gerekir. Başvuranlar ise bunların her ikisinden de yoksundurlar, buna karşılık gayet uysal ve dalkavuk-turlar ve pek çok şey vaat ederler. Bunlar Türkiye'nin gerçek hükümdarı olan prens bahşişinin yardımıyla bu imtiyazı elde ederler, bu imtiyazı onlara verirken koyduğunuz şartların gerçekleşmesine imkân yoktur. Bunun böyle olduğunu siz de bilirsiniz, onlar da bilirler, siz bu imtiyazla onların elinizde olduğunu sanırsınız; gerçekte siz onların elindesinizdir. Bu kişiler, Kuzey Amerika'nın uzak batısında bir paket iple şehir kurmaya gelen adamlara benzerler: gerçekten Amerika'da şehir kurmaya çıkan bazı insanlar ova ortasında kazıklar dikerek bunları birbirine iplerle bağlarlar; bu işlem sokak açmak, araziyi parsellere ayırmak demektir; bunların tümüne sevgili kadının adı verilir, şehir de böylece vücut bulmuş olur. Gerçek şu ki, burada henüz tek bir bina kurulmuş değildir, fakat müstakbel şehrin yeri belirlenmiştir. İşte, sizin her zamanki imtiyaz sahipleriniz de aynı şekilde hareket edi-

yorlar: arsarları, araziyi belirleyip çevreledikten sonra bekliyorlar, iyi bir adama rastlayınca da haklarını ona satın için içinden sıyrılıyorlar.³⁰³

Fransız gazeteci – Dışişleri Bakanı Challeme – Lacour’un “doğru söze ne denir” demindeki tespitlerinden Osmanlı Türkiye’sinin devlet erkânı gerekli dersi çıkaramamışlardı. Umut edelim ki günümüz Türkiye’sinde bu tespitlerden herkes gerekli olan dersi çıkarmış olsun.

2.5.9. Dokuzuncu Borçlanma Ya da “Lots Turcs” Tahvilleri (1870)

1869 – 1870 bütçesi 3 milyon Osmanlı lirası açık verirken dalgalı borç tutarı da 5 milyon liraya ulaşmıştı. Osmanlı devleti, biri İstanbul’dan başlayıp Bosna ve Sava Irmağına, diğeri ise Edirne, Burgaz ve Selanik’e kadar devam eden ve Avrupa’ya bağlanacak olan 2000 km uzunluğunda bir demiryolu hattı yapmak istiyordu. Osmanlı devleti ilk demiryolu yapım sözleşmesini Köstence – Tuna yolu için Ağustos 1856’da bir İngiliz şirketiyle imzalamıştı.³⁰⁴ Söz konusu demiryolu hattının yapım imtiyazı 7 Ekim 1869 tarihinde Sultan Abdülaziz’in iradesiyle Brüksel bankerlerinden Avusturyalı Yahudi Baron Maurice de Hirsch’e verildi. Hirsch 5 Ocak 1870’de Rumeli Demiryolları Şirketi’ni, 7 Ocak 1870 tarihinde de Rumeli Demiryolları İşletme Şirketi’ni kurdu.³⁰⁵

Demiryolu inşası için ihtiyaç duyulan sermayenin Avrupa piyasalarından borçlanma ile tedarik edilmesine karar verildi. Borçlanma şeklinin belirlenmesi, tam bir aymazlık örneği olarak tarihe geçen, Baron Hirsch’e bırakıldı. Bulunan krediye Osmanlı hükümeti sadece olur verecekti. Böylece Osmanlı Türkiye’sinin en kötü dış borçlanmasına kapı aralandı. Bir diğer vahamet ise devletin ağır şartlarda borçlanarak inşa ettiği demiryollarının büyük bir kısmı 1878 Berlin Antlaşması ile kısa süre sonra Osmanlı devletinin sınırları dışında kalacaktı. Yani derin bir öngörüsüzlük projesiydi. Şimdi bir de 1991’de dağılan Sovyetleri ve parçalanmadan sonra ortaya çıkan haritayı göz önüne getirelim. Sanayi ve stratejik tesislerin tamamı Slav ırkının hâkim olduğu coğrafyaya öyle ustalıkla yerleştirilmişti ki... Neyse Baron Hirsch Osmanlı tahvillerinin cazibesini artırmak için ikramiyeli borçlanma planı hazırlamıştı!?

Senede altı kez kura çekilerek, toplam 100 ikramiye dağıtılacak ve ilk ikramiye de 300’den başlayarak her yıl yükselecekti. Neticede, toplam 98 milyon frank ikramiye dağıtılacaktı. Ana parası 792.000.000 frank karşılığı 34.848.000 Osmanlı lirası, yıllık faizi %3, amortisman faizi %3.53, ihraç nisbeti %32.125 olan bu kredi 104 yıl vadeliydi. Dahası bu borçlanmanın yıllık amortisman gideri 27.965.700 frank idi. Ana parası 104 yılda itfa edileceğinden ödenecek paranın toplamı 2.908.432.800 frank gibi ürkütücü bir meblağa ulaşıyordu. Bu derece ağır yüke rağmen 10 Mart 1870 ve 11 – 12 Eylül 1872’de halka arz edilen bu tahvillerden Osmanlı devletinin eline geçecek tutar

³⁰³ Challeme-Lacour, Les Hommes de la Turquie “Aali Pacha et Fuad Pacha”, Revue des deux Mondes, Livraison du 15 Fevrier 1868, Paris, p. 886-925, Zik: Mehmet Fatih Ekinci, a.g.e, s. 262-263.

³⁰⁴ Charles Morawitz, a.g.e, s. 306

³⁰⁵ Ali Akyıldız, a.g.e, s. 106

254.430.000 frank veya Türk parası olarak 11.194.820 Osmanlı lirasıdır. Tahvillerin emisyon kuru Osmanlı devletinin kredibilitesinin ne derece düşük olduğunun apaçık bir göstergesiydi. 306 Baron Hirsch'e ayrıca "kilometre garantisi" olarak kilometre başına 14.000 frank tutarında bir ödeme yapılacaktı. Rumeli Demiryolları meselesi uzun süre Osmanlı devletinin başını ağrıttı. 11 Şubat 1878'de şirket Avusturya tabiyetine geçti ve Şark Demiryolları adını kullanmaya başladı. Uzun bir mahkeme sürecinden sonra 30 Temmuz 1891'de devlete tazminat ödemeye mahkûm oldu. 29 Mayıs 1910'da Osmanlı Anonim Şirketi oldu. Nihayet Türkiye sınırları içinde kalan kısmı 25 Aralık 1936 tarihinde 6 milyon liraya satın alınarak devletleştirildi.³⁰⁷

1870 Fransa – Almanya savaşı ve Batı yanlısı Sadrazam Ali Paşa'nın ölmesi yerine Rus yanlısı Sadrazam Nedim Paşa'nın geçmesi ile demiryolu hattının Avrupa demiryolu şebekesiyle birleştirilmesinden vazgeçildi. 1875 yılına kadar 1200 km'lik kısmı inşa edilen hattın uzunluğu 1260 km'ye indirildi. Rumeli Demiryolları Tahvilleri (Lots Turcs) olarak adlandırılan bu borç iflas ile birlikte 1881 Muharrem Kararnamesi kapsamına dâhil edildi. 1903 yılında da "borç yeniden yapılandırılması" esnasında birleştirme dışında tutuldu. Osmanlı Türkiye'si 5 Kasım 1914 tarihinde bu borçlanmaya ait dolaşımdaki tahviller tutarı 10.666.975 Osmanlı Lirası'na çıkmıştı.³⁰⁸

2.5.10. 1871, 1872, 1873 Borçlanmaları Ya da İflasa Bir Adım Daha

Haziran 1871'de Credit General Ottoman ve Londra'daki Louis Cohen Sons ile Dent Palmer ve Ortakları grubu ile imzalanan sözleşmeyle 5.700.000 sterlin karşılığı 6.270.000 Osmanlı Lirası, %6 faiz, %1 itfa oranı ve %73 ihraç fiyatı ile alındı. 10 Mayıs 1871'de Frankfurt Barış Antlaşması ile Fransız – Alman Savaşı sona ermişti. Faiz oranları İstanbul piyasalarında %15 – 18 aralığında olduğundan Osmanlı devlet tahvilleri pek rağbet görmedi. Artık hükümetin iflası konuşulur olmuştu. ³⁰⁹ Mısır vergisinin artan 399.000 sterlini bu borçlanmaya teminat olarak verildi.

1871 yılı sonuna doğru Viyana merkezli Avusturya – Osmanlı Bankası ve Avusturya – Türk Bankası isimli iki banka İstanbul'da şube açtılar. En önemli işleri Osmanlı hükümetine avans vermektir. 1854 yılından beri Londra ve Paris piyasalarından borçlanan Osmanlı Türkiye'si ilk kez farklı, üçüncü bir dış kaynağa yönelmişti. Baron Hirsch'e verilen demiryolu imtiyazı, 1869'da Avusturya İmparatoru Franz – Joseph'in İstanbul'u ziyareti Avusturya sermayesi için bir işaret fişegi olmuştu. Palmerston'un ölmesi Türk – İngiliz ilişkilerinde soğumaya sebep olmuş, Fransızlar öne geçmişti. Fransa'nın Almanya'ya yenilmesi ile de Fransa kendi iç meseleleriyle meşguldü. Dış borçların Ocak 1872 taksidi yukarıdaki iki Avusturya bankasından alınan avanslarla ödenebilmişti.³¹⁰

³⁰⁶ İbrahim Hakkı Yeniay, a.g.e, s. 43

³⁰⁷ Ali Akyıldız, a.g.e, s. 106

³⁰⁸ Adib Roumani, a.g.e, s. 47

³⁰⁹ İbrahim Hakkı Yeniay, a.g.e, s. 45

³¹⁰ İbrahim Hakkı Yeniay, a.g.e, s. 47

30 Nisan 1872'de Maliye Nazırı ve yukarıda zikrettiğimiz iki banka arasında bir dış borç anlaşması imzalandı. 278.155.000 frank (12.611.995 Lira) anapara, %9 faiz, %1 itfa oranı ve %98.50 ihraç fiyatı ile çıkarılan tahviller, A, B, C tertipleri şeklinde piyasaya sürüldü. Tahvillerin A tertibi 1876, B tertibi 1877 ve C tertibi 1878 yılında tamamen itfa edilmek üzere, yıllık geliri 3.350.000 Osmanlı Lirası olan Edirne, Tuna, Selanik gelirleri ile Anadolu ağnam resmi teminat gösterildi.³¹¹

Çoğunluğu İngiliz olan ve 1858, 1862 borçlanmalarına ait tahvilleri ellerinde bulunduranlar kupon ödemelerinin gecikmesi üzerine Osmanlı devletine protesto gönderdiler. 1873 yılı Avusturya'da başlayan, Almanya, Fransa ve İngiltere'yi de etkileyen ekonomik ve mali kriz yılıdır. Osmanlı tahvillerine ait ödemelerin aksamasına rağmen Avrupalı bankerler Osmanlı Türkiye'sine borç verme kapısını kapatmıyorlardı.³¹²

Zira birçok banka ve bankerlik kuruluşu için Osmanlı devletine verilen borçlar yüksek kar kapısıydı. Ayrıca borç tahvillerine karşılık olarak gösterilen teminatlar gerçekte doğrudan Osmanlı hükümetine değil, vilayetlerin gümrük veya aşarını borçlu yapıyordu. Osmanlı tahvillerine yatırım yapan yabancı yatırımcılar, bu tahvillerin halka arz işlemini yüklenen şirketler, vilayet gelirlerini çok önemsiyorlar ve gerektiğinde bu teminatları fiili şekle sokmak için kendi hükümetlerinin siyasi, diplomatik, yardımını bile Osmanlı hükümeti nezdinde devreye sokuyorlardı.³¹³

1873 mali buhranı Avrupa finans sermayesi ile bütünleşmiş Galata bankerlerini de olumsuz etkilemişti. Dış ve iç borç tedarik edemeyen hükümet 4 Eylül 1873'de çıkardığı bir kanunla, 1872 borçlanmasından ödenmesi mümkün olmayan 12.611.995 Osmanlı Lirası (278.155.000 frank) tahvili, %5 faiz, %55 ihraç fiyatı üzerinden 1873 2. Tertip Borçlar adı altında ötelemeye tabi tuttu.

Elbette bu konsolidasyon Osmanlı mali problemlerine çare değildi. 2 Eylül 1873 tarihinde Societe de Credit General Ottoman, Credit Mobilier ve Banque de Constantinople ve Osmanlı hükümeti arasında 694.444.500 frank (30.555.558 Lira) tutarında yeni bir dış borç sözleşmesi yapıldı. Faizi %6, amortisman oranı %1 ve ihraç fiyatı nominal değerinin %54'ü olan bu borçlanma da Baron Haussman Osmanlı devleti lehine tavassutta bulunmuştu!!!³¹⁴ Bu borçlanmadan ele geçen miktar 16.501.001 Osmanlı Lirası'dır. Teminat olarak hükümetin genel geliri, Tuna vilayeti aşarından 1.200.000 Lira, Anadolu ağnam vergisinden 750.000 Lira, İstanbul Tütün Rejisi'nin gelir fazlasından 300.000 Lira, Ankara vilayeti aşarından 150.000 Lira olmak üzere yekûn 2.400.000 Lira verildi. İstanbul piyasasında talep görmeyen tahviller Londra ve Paris'te büyük rağbet gördü. Tahvillerin bir kısmını da Osmanlı Bankası 1 Ağustos 1875 tarihinde kendisi satın aldı.³¹⁵

³¹¹ Adib Roumani, a.g.e, s. 48

³¹² Adib Roumani, a.g.e, s. 49

³¹³ Mehmet Hakan Sağlam, a.g.e, s. 24.

³¹⁴ Adib Roumani, a.g.e, s. 50

³¹⁵ İbrahim Hakkı Yeniay, a.g.e, s. 49

2.5.11. On Beşinci Borçlanma ve Mali İflas (1874)

Müzmin hale gelen bütçe açıklarına 1874 yılının sert kışı, arkasından gelen seller ve tarımda verim düşüklüğü de eklenince Osmanlı devleti adeta çaresizlik içinde kıvranıyordu. Adı Osmanlı – Türk tarihinde “Rus yanlısı Sadrazam” olarak geçen Mahmut Nedim Paşa’nın Rus Büyükelçisi ile beraber ekonomi ve maliye üzerindeki spekülasyon oyunları Osmanlı maliye yönetimini iyice bozmuştu. Nitekim bu sürecin sonunda 1299’da bir çadırda, Söğüt’te kurulan devasa Türk İmparatorluğu 1875’de iflasını ilan etmek mecburiyetinde kalacaktı. Bu arada Osmanlı devletinin Paris bankalarında bulunan hesaplarına haciz konulmuştu. Benzer bir durumu da Cumhuriyet Türkiye’si yaşamıştı. Amerikan Yahudi’si bir aileye ait ABD bankası Wells Fargo 1970’li yılların ortalarında Türkiye’nin ihracat alacaklarına haciz koydurmaya kalkmıştı. Neyse!? 1874 borçlanması Osmanlı Türkiye’sinin mali tarihinde özel bir yere sahiptir. Çünkü Osmanlı devleti bütün göstergeleriyle iflas ediyorum diye adeta bağırmasına rağmen Avrupa finans kapitali hala Osmanlı’ya karşı kredi musluklarını kapatmıyordu. Osmanlı hükümeti ve Osmanlı Bankası arasında, Osmanlı Bankası’nın imtiyazlarını daha da genişletmek şartıyla 20 Ağustos 1874 tarihinde 1 milyar franklık (44 milyon Osmanlı Lirası) bir borç anlaşması imzalandı. Teminat olarak da devletin bütün gelirleri gösterildi. Faiz oranı %5 olan bu borçlanmanın ihraç değeri % 43,5’ti.

Tahvillerin 375 milyon franklık kısmını Osmanlı Bankası satın aldı. 175 milyon franklık kısmı hükümete açılan cari hesaba karşılık olarak tutuldu ve geriye kalan 450 milyon franklık kısım da 1875 yılı içinde muhtelif fiyatlardan satıldı. Bu borçlanmadan devlete eline geçen tutar ise sadece 19.140.000 Osmanlı lirasıydı.³¹⁶

Osmanlı Türkiye’si 1854 – 1874 arasındaki 20 yılda 15 dış borç gerçekleştirmiştir. Bunlardan 8 milyon sterlin tutarındaki 1854 ve 1855 tarihinde gerçekleştirilen iki borçlanma savaş borçlanmasıdır. Bu süreçteki 1858, 1862, 1863 borçlanmalarının toplamı 23 milyon sterlin olup, gayesi karşılıksız kâğıt paranın piyasadan çekilmesi ile kısa vadeli borçların karşılığının ödenmesiydi. Umumi Borçlar olarak bilinen 1865, 1873, 1874 borçlarının toplamı 81 milyon sterlin tutarındaydı ve muhtelif istikrarsızlıkların halledilmesinde kullanıldı. 1870 yılında gerçekleştirilen 32 milyon sterlin tutarındaki dış borç Rumeli Demiryolu yapımında kullanıldı. Geriye kalan ve toplam tutarı 76 milyon sterlin olan beş borç ise (1860, 1865, 1869, 1871, 1872) borcun borçla kapatılmasında ve genel olarak bütçe açıklarının kapatılmasında kullanıldı.

1854 – 1874 yılları arasında gerçekleştirilen dış borçlanma sonunda şöyle bir tablo ortaya çıkmıştı:

	Borçlanılan Tutar	Ele Geçen Tutar
İngiliz sterlini cinsinden:	220 milyon sterlin	116 milyon sterlin
Fransız frangı cinsinden:	5 milyar 298 milyon Fr.	3 milyar 013 milyon Fr.
Osmanlı lirası cinsinden:	239 milyon lira	127 milyon lira

³¹⁶ İbrahim Hakkı Yeniay, a.g.e, s. 49

Prof. Pamuk'un hesaplamalarına göre 220 milyon sterlinlik borç tahvilinin 184 milyonluk kısmı Osmanlı Türkiye'si dışında tutulmuş, geriye kalan 36 milyon sterlinlik tahvil de Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan yabancılar, Galata bankerleri ve Osmanlı Bankası'nın elindeydi.³¹⁷

Bu dönemdeki borçlanmaların yıllık faiz oranları %3 ile %9 arasında değişirken, ihraç kuru nominal / itibari değerinin %102.5'i ile %32.125 arasında değişiyordu. Ortalama emisyon / ihraç kuru %59'du ama alınan komisyonlar sonucunda %56'ya iniyor, böylece efektif faiz oranı %10'a çıkıyordu. 1875 yılına gelindiğinde, Osmanlı Türkiye'sinin borç ödemelerinin ihracat gelirleri ile toplam devlet gelirlerine oranı %50'yi geçmekteydi.³¹⁸

1874 – 1875 bütçesinde borç ödemeleri için konulan ödenek 9.437.590 Osmanlı lirası, 1875 – 1876 bütçesinde ise borç ödemeleri için konulan ödenek 14.869.245 liraydı.

Yıllık borç ödemelerinin, toplam bütçe giderleri içindeki payı 1874 – 1875'te %37.5 (9.437.590 : 25.134.580), 1875 – 1876 bütçesinde ise %51.4'tür. (14.869.245: 28.929.095)

1875 – 1876 mali yılında öngörülen bütçe açığı ise, 23.882.940 lira gelire karşılık 28.929.095 lira giderle 5.046.155 Osmanlı lirasıydı.³¹⁹

Osmanlı Türkiye'si 1860'tan sonra, hazineye giren bir İngiliz sterlini için, iki İngiliz sterlininden fazla borç yapıyordu.³²⁰

Osmanlı Türkiye'sinin ekonomik işgaline ramak kalmıştı. 1838 Ticaret, 1839 Tanzimat, 1856 Islahat derken 1854'ten itibaren dış borç anlaşmaları, mali kontrol ve komiserler, el konulan devlet gelirleri derken artık iş fiili iflasa gelmişti. 15 yıl içinde 19 maliye bakanı değiştiren bir sistemin gerçek bir mali reform yapması mümkün değildir. 1854 – 1874 döneminde 239 milyon Osmanlı lirası tutarındaki borçlanmaya karşılık hazineye giren net para 127 milyon lira idi ve üstelik bundan bir de banka komisyonları ödenmişti. 1874 – 1875 mali yılında Osmanlı devletinin yıllık itfa ödemeleri toplamı 13.200.000 lira olmasına rağmen bütçe gelirlerinin tamamı 25.104.928 lira idi. Ayrıca 17 milyon liralık dalgali borç vardı ve bu borçların faizi dışarıdan sağlanan kredilere göre iki üç misli daha yüksekti. ³²¹ Osmanlı Türkiye'sinin 1854'ten 1875'e kadar Avrupa'dan borçlandığı paranın toplamı Şubat 2007 değerleriyle, altın fiyatı üzerinden 33 milyar dolardan fazladır. Fakat dış borçların altın fiyatı dikkate alınarak yaklaşık 33 milyar dolar üzerinden analiz edilmesi doğru değildir. Osmanlı Türkiye'sinin hangi devasa borç yükü altında olduğunu daha anlamlı vurgulamak için o yıllardaki gelir gider rakamlarına bakmak gerekir. 1870 – 1875 döneminde yaklaşık gelirleri

³¹⁷ Şevket Pamuk, Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi 1820 – 1913, Yurt Yayınları, Ankara, 1984, s. 56

³¹⁸ Emine Kıray, a.g.e, s. 32, Şevket Pamuk, Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Sermaye: Sektörlere ve Sermayeyi İhraç Eden Ülkelere Göre Dağılım, METU Studies in Development, Özel Yayın, 1978, s. 137 -138

³¹⁹ Osmanlı Mali İstatistikleri "Bütçeler" 1841 – 1918, s. 86 - 91

³²⁰ Şevket Pamuk, Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme, 1820 – 1913, s. 64

³²¹ Mehmet Hakan Sağlam, a.g.e, s. 27

25 milyon Osmanlı lirası seviyesinde olan Osmanlı devletinin dış borç toplamı yaklaşık 200 milyon lira, dış borç faiz ve amortisman giderleri ise sene-lik 15 milyon lira civarındaydı.³²² 1863 yılında Osmanlı devleti bütçe gelirlerinin %17'si dış borçların anapara ve faiz ödemelerine ayrılırken, 1875 yılında bu rakam %59'lar mertebesine çıkmıştı. Bir de sırf alacaklılara devletin mali kurumunun iyi olduğunu göstermek için şişirilmiş tahminler, öngörüler vardı. Mesela aşar vergisi geliri 9 milyon lira civarında hesaplanmasına rağmen bu rakamı ancak 1910'larda yakalayabilmişti. Yine tütün geliri 1.5 milyon olarak hesaplara işlenirken 1881'deki Muharrem kararnamesine kadar 800 bin lira civarındaydı. Hâsılı bütçenin gerçek gelir tutarı 17 – 18 milyon lira olup, dış borç anapara ve faiz ödemelerinin bütçe gelirlerine oranı %73 civarındaydı.³²³

Anadolu hastalık ve açlığın pençesinde kıvranıyordu. Salgın hastalık hem insanları hem hayvanları kırıp geçiriyordu. Hükümetin halkın bir kısmına yaptığı yardımlar yeterli değildi.

2.5.12. Yokluk ve Açlıktan Anadolu'da İnsanlar ve Hayvanlar Kırılıyor

1873 ve 1875 yılları içinde Ankara vilayetinin Keskin kazasına bağlı köylerde yapılan sayımlar felaketin boyutlarını gözler önüne sermeye yetiyordu. Bu iki yıl içinde 16.900 olan yerleşik nüfusun yaklaşık dörtte biri ölürken, 85 bin civarındaki koyun ve inek sayısı da telef olarak 2600'e düşmüştü.³²⁴

Nihayet Enderun bürokrasisinin elinde oyuncak olan ve “para bulunsun da nasıl bulunursa bulunsun” diye her önüne gelen borç sözleşmelerinin şartlarına, maliyetine zırnık ehemmiyet vermeyen, imzalayan basiretsiz Sultan Abdülaziz, Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'nın önüne koyduğu 6 Ekim 1875 tarihli Osmanlı devletinin mali iflasını ilan eden kararnameyi şu sözlerle imzalıyordu: “Bre kâfirler, 100'ü 45'ten bozarlar ha. Ver şunu imzalayayım da görsünler.”

9 Ocak 1853 tarihinde bir konserden çıkarken Çar Nikola'ya İngiliz Sefiri Hamilton Seymour tarafından ilk kez dile getirilen o meşum ve ünlü “hasta adam” artık gerçekten yatağa düşüyordu.

İmparatorluk bu borç yüküne daha fazla dayanamadı ve sonunda ilk borçlanmadan 21 yıl sonra 1875'te resmi bir bildiri yayınlayarak 5 yıl süre ile borç taksitlerinin sadece yüzde 50'sini ödeyebileceğini ilan etmişti. Bu aynı zamanda 600 yıllık imparatorluğun iflasının da ilanıydı.

Bu karar Avrupa'da şiddetli protestolarla karşılandı. Ancak Osmanlı hükümeti vaat ettiği yarım ödemeleri de yerine getiremedi ve Nisan 1876'da borçların ödenmesini tamamen durdurdu.

³²² Mehmet Hakan Sağlam, a.g.e, s. 6

³²³ Doç. Dr. Sait Açıba, a.g.e, s. 89 - 90

³²⁴ Stefanos Yerasimos, Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, Cilt:2, Tanzimat'tan Birinci Dünya Savaşı'na, s. 211 - 212

19. yüzyılın “yıpratma savaşları”ndan biri daha, tarihimize “93 Harbi” olarak geçen 1877 – 1878 Türk – Rus savaşı çıktı. Avrupalı bankerlerin başını çektiği Batı kamuoyu, borçlarını ödememesi sebebiyle Osmanlı Türkiye’sine karşı tavrı alarak onu Rusya karşısında yalnız bıraktığı gibi, misyonerler aracılığı ile Osmanlı gayrimüslim tebaayı kışkırtmaya devam ettiler. Bunun en bariz örneği başını ABD – Boston merkezli Protestan – Evanjelist Hristiyanlık misyoner örgütü, kısa adı ABCMF olan ya da çoğu kez olduğu gibi yalnızca BOARD diye anılan “American Board of Commissioners for Foreign Missions” adlı teşkilattı. BOARD özellikle Ortodoks Ermenileri Protestanlaştırmaya yönelmişti. Nitekim Anadolu’daki Ermeni isyanlarının liderlerinin çoğunun Protestan Ermeni olduğu, BOARD ile şöyle veya böyle ilişkilerinin olduğu günümüzde biliniyor. 1877 – 1878 Türk Rus harbinin en trajik anlarını Mehmet Arif Bey “Başımıza Gelenler” adlı hatıralarında anlatır.

Osmanlı mülküne ayak basan ilk Protestan misyoner 1815 yılında Mısır’a gönderilen bir İngiliz papazıydı. Onu, 1820 yılının Ocak ayında İzmir’e ayak basan Pliny Fisk ve Levy Parsons adlı Amerikalı misyonerler izledi. Bu iki misyoner, o tarihten başlayarak Osmanlı İmparatorluğu’nda yoğun bir faaliyet gösterecek olan ABCFM misyonerleriydi.³²⁵ ABCFM Osmanlı İmparatorluğu’ndaki faaliyetleriyle Protestan Hristiyanlığı yayma gayesini çok aşan faaliyetlerde bulundu. Osmanlı İmparatorluğu’ndaki ilk Protestan kilisesi 1846 yılında İngiliz ve Amerikalıların katkılarıyla kurulmuş ve Protestan Ermenilere ayrı bir MİLLET statüsünün verilmesi de 1850 yılında olmuştur. Bu oluşumun perde arkasında ise Amerikalı misyonerler yer almıştır. Bu cemaat esas itibarıyla Amerikalı misyonerlerin kanatları altında gelişmiştir. 1846 yılında, İstanbul dâhil yalnızca Anadolu’da dört olan Protestan kilisesi sayısı 1870 yılında 73’e, 1900 yılında ise 112’ye yükselmiş; bu kiliselere kayıtlı Protestanların sayısı da 1870’de 20.000’den 1900’de 45.000’e ulaşmıştır.³²⁶

Günlük dilde sık sık kullandığımızın tam aksine geçmiş, tarih; ya da tarih, geçmiş değildir. Geçmiş, şimdiye kadar olup bitenlerdir. Onları değiştiremeyiz, ama yeniden benzerlerini yaşamamak için dersler çıkarabiliriz. Bunu yaparken Karl Marx’ın “ölmüş nesillerin ağırlığını bir kâbus gibi kafalarımızda taşıyız” keyfiyeti ile “kabus”u ortadan kaldırmak iddiasıyla değil ki Osmanlı Türkiye’sinin ve Türk İslam milyonların yaşadığı o kabus öyle kolay kolay yok edilecek türden değildir; “min gayri haddin” o kabusun farkında olan şuurla aydınlarımızın, devlet erkanının, siyaset erbabının Cumhuriyet Türkiye’sinin geleceğini planlayıp toplumu yönlendirmeleri esastır.

1877 – 1878 Türk – Rus Savaşı bitene kadar borç meselesi bir müddet gündem dışında kalmıştı. Savaşın ardından toplanan Berlin Kongresi’nde Osmanlı devleti maliyesinin kontrolü için milletlerarası bir kurul teşkil edilmesi yönünde tavsiye kararı alındı.

³²⁵ Uygur Kocabaşoğlu, Anadolu’daki Amerika, Arba Yayınları, İstanbul 1989, s. 16 - 17

³²⁶ Uygur Kocabaşoğlu, Yoktur Zulme Rızamız, Phoenix Yayınevi, Ankara, Eylül 2004, s. 179 - 180

İflasın ilan edildiği 1875 yılında, Osmanlı hükümetinin iki üyesi olan Sadrazam Mahmud Nedim Paşa ve Divan-ı Ahkam-ı Adliye Nazırı Mithat Paşa, kendi aldıkları karar gereği piyasadaki devlet tahvillerinin değerinin düşeceğini bildikleri için bu karar açıklanmadan ellerinde bulunan tahvilleri satarak haksız kazanç sağlamışlardı. Maliye Nazırı Yusuf Paşa ise elinde tahvil bulunmasına rağmen bu yola tenezzül etmemişti.³²⁷ Bu olaydan tam 126 yıl sonra, Cumhuriyet Türkiye'si 2001 finans krizinin arifesinde, zamanın Merkez Bankası Başkanı, bazı yöneticilerinin ve bazı siyasetçilerin de aynı yola başvurması... Bu topraklarda tarihin sık sık tekrerrür ettiğinin bir işareti midir?

Tablo 1.4: Osmanlı Devleti'nin 1875'te İlan Edilen Mali İflas Öncesinde Devlet Dış Borçları Tablosu

Yıllar	Nominal Borç Tutarı – Lira	Ele Geçen Net Tutar (Osmanlı lirası)	Faiz Oranı %	Yıllık Ödeme (Faiz + Amortisman) Lira
1854	3.300.000	2.514.913	6	230.983
1855	5.500.000	5.644.375	4	272.888
1858	5.500.000	4.056.250	6	384.989
1860	2.240.942	1.400.588	6	152.628
1862	8.800.000	5.984.000	6	703.998
1863	8.800.000	6.248.000	6	705.018
1865	6.600.000	4.356.000	6	556.584
1865 G.B	40.000.000	20.000.000	5	1.960.000
1869	24.444.442	13.200.000	6	1.711.281
1870 L.T	34.848.001	11.194.820	3	1.230.491
1871	6.270.000	4.577.100	6	438.891
1872 H.B	12.238.820	12.055.238	9	1.101.494
1873 G.B	30.555.558	16.500.000	6	1.536.188
1874 G.B	44.000.000	19.140.000	5	2.200.000
Toplam	233.097.763	126.871.285		13.185.433

Kaynak: Adib Roumani, *Essai Historique et Technique sur La Dette Publique Ottomane*, Paris 1927; Tanzimat I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1999, s. 52

G.B: Genel Borçlar L.T: Lots Turcs H.B: Hazine Bonosu

3. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN MALİ İFLASI YA DA BATI'NIN DİN – FELSEFE – SİYASET PROJESİNDE EKONOMİ

Batı'nın Endülüs İslam Devleti'ne (711 – 1492) karşı uyguladığı ve başarılı olduğu REKONKİSTA politikası Osmanlı Türkiye'sine karşı ŞARK MESELESİ (Doğu Meselesi) olarak tedavüle sürülmüştü. Batı'nın bu politikası esasen Vatikan formatlı “Eski fikirleri yeni metotlarla, ya da yeni metotları eski fikirlerle uygula” sistematigine dayanmaktadır.

³²⁷ Erhan Afyoncu, *Osmanlı'nın Hayaleti*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, Ekim 2005, s. 237

“Şark Meselesi”, Viyana Kongresi’nden (1815) kalma bir terimdir. Fransız / Avrupa finans kapitalini kontrol eden bankerlerin desteklediği Napoleon Bonapart’ın altüst ettiği Avrupa’ya yeni bir düzen vermek maksadını güden ve Kongre’de özellikle Rus delegeleri, Osmanlı İmparatorluğu’nun Hristiyan tebaasının durumuna dikkat çekmek gayesiyle bu terimi sık sık kullanmışlardı. Şark Meselesi terimi, kimi zaman Osmanlı devletinin toprak bütünlüğünü korumak, kimi zaman imparatorluğun Avrupa’daki topraklarını paylaştırmak, kimi zaman da bu imparatorluğu bütünüyle ortadan kaldırmak manasına gelecek şekilde oldukça yaygın bir kullanım alanı buldu.³²⁸

Şark Meselesi 19. yüzyılda başlayıp biten bir mesele değildi. Batı’nın Türk meselesi dördüncü yüzyıldaki Kavimler Göçü ile başlar. Atilla komutasındaki Hun Türkleri Avrupa’nın ortalarına kadar ilerlemiş, bu ilerleme bir dizi gelişmeyi beraberinde getirmiş ve 395’te Roma İmparatorluğu Batı ve Doğu Roma olarak ikiye ayrılmıştı. Neticede bu sürecin devamında, Batı Roma 476’da yıkılmıştı. Daha çok Bizans İmparatorluğu olarak bilinen Doğu Roma İmparatorluğu 1071’de Türk Hakanı Alparslan’ın komutasındaki görece çok az sayıda askerlerden oluşan Türk ordusuna yenilince, bu kez Batı için Türk meselesi “Müslüman Türk Meselesi”ne dönüştü. “Haçlı Seferleri (1095 – 1286), İstanbul’un Fethi (1453) ve tarihe karışan Doğu Roma nihayet 1683 İkinci Viyana Kuşatması ve 1699 Karlofça Anlaşması’nda ilk kez Batı karşısında toprak kaybeden Türkler. Yukarıdaki kısacık satırlarda Batı’nın tam tamına 1300 yıllık bir Türk travması gizli. Batı içinde özelde, 14. yüzyılda Venedikli, 16. yüzyılda Avusturya ve 18. yüzyılda Rus, Fransız ve İngiliz için hep bir Şark Meselesi oldu. 18. yüzyıl ortalarından başlayarak ve özellikle 19. yüzyılda yukarıda sayılan bütün ülkelere ilave olarak Almanya ve Amerika da bu Şark Meselesi’ne “müdahil” olmaya başladılar.³²⁹

Ne var ki Şark Meselesi, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması’ndan sonra çok daha fazla önem kazandı. Çünkü bu antlaşma ile Osmanlı İmparatorluğu Batı karşısındaki güçsüzlüğünü ilk kez açıkça idrak etmişti. Diğer yandan bir büyük devleti diğerine karşı kullanarak varlığını ve bütünlüğünü koruma siyasetini uygulamaya başladığı tarih oldu.³³⁰

Osmanlı Türkiye’sinin 1774’ten sonra yaşadığı trajik süreci tam anlayabilmek için Osmanlı Sarayı ve Bab-ı Ali’ye yakından bakmak gerekir. Daha 1444’te, henüz 12 yaşında küçük bir çocuk olan II. Mehmet’i (Fatih), üstelik II. Murat Han gibi henüz 41 yaşının dinamizmi ve olgunluğundayken, tahta geçiren bir bilek güreşinin saray ve çevresinde söz konusu olduğundan başlayalım.

Bu güreş, Macarların Edirne – Segedin Anlaşması’nı bozarak savaş ilan etmeleri ve para ayarındaki bozulmayı (tağşiş) takiben başlayan yeniçeri ayaklanması üzerine Çandarlı Halil Paşa’nın, Zağanos Paşalara karşı tekrar inisiyatif kazanarak II. Murat Han’ı geri getirmesiyle sürer. Ama bu mücadele-

³²⁸ Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, V. Cilt, TTK Yayını, 4. Baskı, Ankara 1983, s. 203 - 204

³²⁹ Uygur Kocabaşoğlu, Yoktur Zulme Rızamız, s. 173

³³⁰ Kemal Melek, Doğu Sorunu ve Milli Mücadelenin Dış Politikası, Boğaziçi Üniversitesi Yayını, İstanbul 1978, s. 7

le 19 Mayıs 1919'a kadar, Cumhuriyet Türkiye'sinin kuruluşuna 29 Ekim 1923'e kadar sürer gider.

Sarayda kıran kırana süren "Devşirme" ve "Türkmen Beyleri" savaşının ilk aşamasında taraflar bir bir beraberdir. 12 yaşında bir çocuğu tahta oturtacak kadar inisiyatif edinmiş devşirmeler ile onların daha fazla güç sahibi olmalarının önünü kesip kendilerine taht karşısında güvence oluşturacak bir değişim gerçekleştirmeye çalışan Türkmen Beylerin kavgasıdır bu.

Osmanlı devletinin Saray ve çevresindeki bu derin krizin kaybedeni 1453'te İstanbul'un fethi ile birlikte Türkmen Beyleri olacaktır. Böylelikle kazananların kaybedenleri HAL'LEDİP Osmanlı Türk – İslam sistemini ikili bir yapıdan Osmanlı – Devşirme – İslam üçlü bir sistemle yeniden kurumsallaştırma sağlanacaktır. Fetih ve sonrasındaki bürokratik yapılaşmadaki Bizans artığı kadrolar ve nihayet 1512'de Yavuz'un padişahlığı ile dönülmez bir "Devşirme" bürokrasisi artık Osmanlı Türk padişahının yönetimdeki ortağıdır.

Osmanlı Devleti'nin önünde iki seçenek vardı. Zira Avrupa'da 15. yüzyılda değişim başlamıştı. Birincisi, ya devşirme kapıkullarıyla beraber padişah mutlak anlamda – ki bu da kısa süre sonra devşirme Enderun Mektebi bürokrasisi lehine değişecekti – egemen olarak ve merkezi despotik bir yapı şekillenecek.

İkincisi, ya da Avrupa'da yaşanmakta olduğu gibi, padişahın "eşitler arasında birinci" olacağı bir yapı kurumlaşmaya başlayacaktı. Maalesef Fatih sonrası, merkezi kurumlaşmadan devşirme dominantlı Bizans'ın "Osmanlı kılığındaki" yükselmesini görüyoruz.

Yukarıda kısaca değindiğimiz bu ikilemi tam çözmeden Osmanlı'nın yükseliş ve çöküşünün gerçek sebeplerine ulaşamayız. Cumhuriyet Türkiye'si de 10 Kasım 1938'den beri Neo-Enderun kliği seçkinlerinin siyasi mekanizmayı kontrol altında tutmaları, yine aynı seçkinlerin ısrarla "Dış borçla kalkanma, "düşük kur – yüksek faiz" şeklinde özetleyebileceğimiz "Tanzimat modeli büyüme ve bağımlılık" ekonomi modeli ve ihtiyaç duyulduğunda askeri darbelerle sisteme format atma politikası ile Osmanlı Türkiye'si ile benzerlik göstermektedir.

Avrupa kendini dönüştürerek yükselirken, Osmanlı Enderun bürokrasisi tarafından devletin kurucu unsuru Türk – İslam Anadolu'nun dinamizmini, ezilmiş Osmanlı İmparatorluğu'nu kapitülasyonlar ve Bizans'a rahmet okutacak saray çürümeleri ile ağına alıp kemirecekti.

Kendisi üretici olmadığı gibi ağır vergiye bağlayıp, "barışta reçber, savaşta asker" cepheden cepheye sürdüğü reaya Türk – İslam halkla da organik bir bağı olmayan devşirme / Enderun bürokrasisinin kendi dar çıkarlarıyla özdeşleşen egemenliğini sürdürme refleksi, Osmanlı İmparatorluğu'nu önce kurucu unsuru Türk – İslam ahaliden koparacak, sonra da üstelik en güçlü olduğu zamandan başlayarak ilmi gelişmenin, ekonomik kalkınmanın dışına atacaktır.

Sürekli zaferlere bağlı hassas bir dengede kurulan mali denge, duraklama ve gerileme ile beraber artan giderleri karşılayamadığı her durum, Anado-

lu'ya ciddi bir enflasyon olarak Osmanlı İmparatorluğu'nu ve Anadolu'daki toplumsal düzeni aşındırıyordu. Bu aşınma artırılan vergiler, bunu toplamak için uygulanan zulüm ve buna karşı gelişen itirazların tenkili ile her geçen gün artacaktır.

Neticede mesele, talan ve entrika üzerine kurulu bir devşirme egemenliği Osmanlı merkezi yönetimini zaman içinde tamamen kontrol altına alması, yani çöküşün sebebi bizzat kendisidir.

3.1. Kendisi Üretmeyen Bir Milletin Sonu

Üretici olmayan harcamalar yanında, sürekli savaşlar ve kontrolün zorunlu kıldığı devasa bir bürokrasinin Türk – İslam kurucu unsurun sırtından lüksle beslenmesi 6 Ekim 1875 tarihinde mali iflasa gidişin öncelikli failleridir. Bu dönemde sömürgelerden pay almayan, üstelik 17. yüzyılda 350 devletçik olarak yaşamış olan Almanya'nın çok geç bir tarihte 1871'de sağladığı Alman birliğine rağmen kalkınması ve bu kalkınmada Alman bürokrasisinin önderlik etmesi bizim Osmanlı Enderun bürokrasisine yönelttiğimiz haklı tenkidimizi bir kez daha teyit etmektedir.

Kanuni döneminde adeta dünya haraca kesilmişti; ama buna rağmen Osmanlı İmparatorluğu, tarihinin en büyük iktisadi krizlerinden birini O'nun döneminde yaşadı.

İmparatorluğu ekonomik sıçramaya yöneltecek bir Osmanlı bürokrasisi, teşkilatlanma ve bilinç düzeyinden uzaktı. İşte bu sebeple ha bire astarı yüzünden pahalıya bir işe soyunuyor, üstelik de 1683'te Viyana önlerine gönderdiği sadrazamın arkasından entrika çeviriyor, askeri dımdızlak yalnız bırakıyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü, sadece ticaret yolunun değişimi ve dış borçlanma gibi diğer harici sebeplere BAĞLAMAK kolaylığından uzak durmalıyız. Esas tayin edici olgu, belirleyici olan, yüzyıllar içinde oluşmuş olan Osmanlı bürokratik düzeninin Türk – İslam toplumsal dinamizmi öldüren karakteridir. Kendini dünyanın yeni gelişen şartları içinde yeniden dönüştüremeyen her toplum gibi kendi içinde çürüyüp yarı sömürge haline gelmesi kaçınılmazdı. Bilindiği gibi, meselelerin çözümü, eski askeri zafer günlerine geri dönmek, bunun için de çözülen yapıyı yeniden geri çevirmek hususunda, kendisi de bir devşirme olan Koçi Bey Risalesi önemli bir tarihi belgedir. Çünkü Osmanlı Enderun bürokrasisinin ekonomiye, üretime dair çareler düşünme yeteneği, kısaca ekonomik aklı gelişmemiştir.

Bir kısım adil özellikler göstermesiyle Avrupa'daki feodal düzenden göreceli olarak üstün bir özellik gösteren Osmanlı düzeni, üretim bağlamında toplumsal bir iş bölümü sistemi kuramama manasında Batı sisteminden geri bir sistemdir. Bu mukayeseli yaklaşımla onun bu üstünlük ve zayıflığını belirlerken, Osmanlı İmparatorluğu'nun geri kalması, giderek yarı sömürgeleşme sürecine girmesinin sebeplerini de daha kolay anlayabiliyoruz.

İmparatorluğun üretim, dağıtım ve ticaret mekanizması Avrupa'nın yenilenen sistemiyle ekonomik eksende yüzleştiği oranda bunalıma giriyordu.

Buna rağmen askeri düzlemdeki karşılaştırmalarda üstünlüğünü devam ettiren Osmanlı düzeni, ekonomik ilişkilerde kan kaybına uğrayarak, özellikle 1838 Ticaret Antlaşması'yla başlayan süreçte – hatta 1774'ten itibaren – askeri üstünlüğünü de kaybedecektir.

Bu noktada bir endişemizi burada dile getirmenin doğru olacağı kanaatindeyiz. Ünlü Macar Yahudi'si Amerikalı, finans spekülâtörü Soros'un "Türkiye'nin en iyi ihraç ürünü Türk ordusudur" sözünde ifadesini bulan TSK'nın muazzam caydırıcılığı ve gücü, öbür yandan 24 Ocak 1980 ama özellikle 3 Kasım 2002 seçimlerinden sonra uygulanan ekonomi, AB, ABD politikaları, Osmanlı Türkiye'sinin yaşadığı sürece benzerlik gösteriyor.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Enderun bürokrasisinin reayanın sırtından sopa eksik etmeyen despot politikası sonucu – Celali isyanları, ayanların halk tarafından desteklenmesi – halkın düzene yabancılaşması ve tahammül sınırlarının zorlanmasıyla tekrarlanan ayaklanmalar, çözüm üretmek yerine merkezi bürokrasinin onları ezmesi, bu durumu Pir Sultan Abdal şöyle dile getirecekti:

"Bir taş oynamasın yerli yerinden

Duysun canlar deyu bizi asarlar.

Anadolu'da Türk-Müslüman ahalide büyük yıkım gerçekleşecek, halk bir yerden bir yere, özellikle daha yukarılara, dağlara doğru kaçacak, böylece can derdinden üretim yapmanın şartları tamamen ortadan kalkacaktı. İstanbul'daki Enderun bürokrasisi padişaha "Aleviler tahtınızı sarsacak" diye Türkçe bilmeyen, bir gecede Kelime-i Şahadet getirtilerek "Müslüman" yapılan Kuyucu Murat prototipi yöneticilerle Müslüman Türklerin kafaları kazığa geçirilerek kendi ikballeri için devleti iyice çıkmaz bir yola sokacaklardı.

Böylece Enderun bürokrasisi, bizatihi kendi saltanatlarının koruyucusu, klasik askeri üstünlük için zaruri kendi ekonomik altyapısını da tahrip edecek, böylelikle kendi ikbalini biraz daha sürdürmeye çalışırken devletin ekonomik, sosyal ve siyasi krizini ve çöküşünü daha da derinleştirecektir.

"Osmanlı kamu yönetiminin bozukluğu paşaların açgözlülükleri ve kişisel çıkarlarına düşkünlükleri borçların verimli alanlara tahsisini engelleyen bir diğer önemli etken olmuştur. Tanzimat paşalarının yolsuzlukları, hazineden geçinmeleri, borçlanma politikasını süreklileştirmeleri, kişisel çıkarlarını toplum ve devletin menfaatlerinin üstünde tutmaları gibi ölçütler üzerinden değerlendirilmelerini ve saray kadınlarının sefahat ve israfa düşkünlüklerini.³³¹ Cevdet Paşa "Tezâkir" adlı eserinde etraflıca anlatmaktadır. Ancak biz kısa bir alıntıya yer vererek konuyla ilgili uzunca bir metnin sayfa numarasını dipnotta göstermekle yetineceğiz.

"... Reşit Paşa'nın ilk sadrazamlığında 'aşar ve vergi iltizamlarından o devrin nüfuzluları ve bunlara kapılananlar büyük paralar kazanırlardı. Şöyle ki mültezimlerden biri bir sarraf (gayrimüslim, Galata bankeri) aracılığıyla... sadrazam olur verdiğinde maliye nazırı ile söyleşerek işi yaptırır, bu yolla külfetsizce büyük miktarlarda akçeler kazanılırdı. Lakin bu işler herkese

³³¹ Mehmet Fatih Ekinci, a.g.e, s. 272.

verilmeyip vekillerin ve devlet ileri gelenlerinin nüfuzlarına ve bunlara kapı-lanlara özgü idi ve çoğu zaman bu işler açıkça icra edilirdi. Bu ise gerçekte Hazine'nin malını dolaylı bir şekilde ele geçirip çalmaktı... Abdülmecid Han Hazretleri dahi bu iltizam usulünü dolaylı hırsızlık/sirkati müevvele diye adlandırılmıştı.”³³² Cevdet Paşa, Sultan Abdülmecid'in saray kadınları ve damatlar hakkındaki düşüncelerini de şöyle dile getiriyor: “... Damat Paşalar huzura girdiklerinde zat-ı şahane maliye nazırına hitaben “Rafia Sultan'ın borcunda Mehmet Ali Paşa'nın dahli var zannedirdim. Ancak pek çok yeminler ile beni utandırdı. Lakin bunların cümlesi namussuzdur.”³³³

İmparatorluğun merkezi yönetimini avucunun içinde tutan Enderun bürokrasisi Avrupa'nın gelişmesi ve üstünlüğünün sebeplerini çözemeyen entrikacı siyasal aklı ile kalkınma dinamiklerinin teşvik edilmesi gereğini anlayamayacak, anlasa da kendi saltanatına tehdit unsuru görecektir, dolayısıyla Rus ve Japon bürokrasisinin gösterdiği feraseti bile gösteremeyecekti.

Bu durum hayatı duran, değişmeyen, değişmemesi gereken bir düzen saymasından kaynaklanıyordu. (Esasen Ortaçağ Hristiyan Avrupa'sının düşünce temeli de budur) Onlara göre var olan düzen Tanrı'nın takdir ettiği bir düzendir.³³⁴ Bu anlayış Semerkand-Buhara- İstanbul eksenindeki Toynbee'nin “Kuzey Müslümanlığı” olarak tanımladığı Hanefi ameli-Maturidi itikadı Türk Müslümanlığından farklı olup, daha çok İsrailiyat etkisinde olan Eşari-Selefi İslam anlayışına uygundur.

Bir yandan sürekli Avrupa'ya mal kaçıışı, yani hammadde transferi ve giderek savaş kazanamayan bir Osmanlı İmparatorluğu, diğer yanda ekonomik performansının yanında ordusunu da modernize eden Avrupa. Her üç unsur da devletin bütçe açıklarını artırdıkça artıracaktı. “Gaza akınları” mali denge sağlama yerine yıkım getirmesine rağmen Enderun bürokrasisinin sürekli eskiyi geriye getirme gayretleri meseleleri çözmek yerine daha da derinleştirecekti.

Çünkü mesele, Doğu'nun ve İslam'ın koçbaşı Osmanlı'nın yönetimini elinde bulunduran bürokrasinin dünyanın değişimine ayak uyduramamasında yatıyordu. Yani mesele değişmekte değil, tersine egemen güç ve ilişkilerin merkezinde olan Enderun bürokrasisinin meşruiyet aracı olarak “Kur'an-hadis-akıl” temelindeki bir İslam yerine kendi saltanatını meşrulaştırıcı bir “İslami söylem”e dayanmasıydı. Nasıl ki Ortaçağ Hristiyan Avrupa'sında ekonomik zihniyet “merdut” yani reddedilen ise Enderun bürokrasisi de İslam adına ekonomiyi merdud sayarak Osmanlı Türkiye'sini Ortaçağ Avrupa'sına dönüştürüyorlardı.³³⁵

Eski Osmanlı yazarları değişmeye “ihtilal” derler, bundan kaçınılması için devlet adamlarına nasihatler verirlerdi.³³⁶

³³² Cevdet Paşa, Tezâkir, Yayına Hazırlayan Cavit Baysun, Cilt I, s. 19-23, Cilt II, s. 51-61, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

³³³ Cevdet Paşa, a.g.e, Cilt II, s. 58-59.

³³⁴ Niyazi Berkes, İki Yüz Yıldır Niye Bocalıyoruz, İstanbul Matbaası, İstanbul 1965, s. 8.

³³⁵ Niyazi Berkes, a.g.e, s. 9.

³³⁶ Niyazi Berkes, a.g.e, s. 13.

19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesinin asıl sebebinin ekonomik olduğu, bunu ise mevcut siyasal sistemin oluşturduğu, dolayısıyla değişimin şart olduğu anlaşılabilecekti.

Bunun için de bu kez Londra, Paris eksenli reformlarla durumu değiştirmek, özellikle Türk-İslam enerjisi hareketi geçirmek yönelimleri adına yapılanlar için artık geç kalınmıştı. Geriye döndürülemez zamanın, kayıpların, çürümenin kaybettirdikleri sebebiyle Tanzimat değişimleri kaçınılmaz bir şekilde bağlanılabilmeye birlikte gelişecekti.

Çünkü farkına varmak ile gerekli değişimi Türk-Müslüman bünyeye uygun milli bir formatta/sistemde gerçekleştirmek aynı anlama gelmiyordu. Yüzyıllardır sürdürülen geleneksel yapı ve ilişkiler ağı ekonomik ve siyasal düzlemde kolay değiştirilemez bir güce sahipti. Merkezde ve taşrada Enderun bürokrasisinden beslenen, onlar sayesinde iktidar ve ikbal eyleyenler ekonomik kalkınma için mecburi değişimin önünü bizzat tıkıyorlardı. Bu durumu Ziya Paşa'nın şu acıklı dizesi özetliyor:

“Diyarı küfrü gezdim, beldeler, kâşaneler gördüm

Dolaştım mülkü İslam'ı bütün viraneler gördüm.”

Çoğu devşirme kökenli olsa da, Celali isyanları sonrasında artık kapıkulu olmak istemeyen âyanların 1808'de merkezdeki Enderun bürokrasisine Sened-i İttifak anlaşmasını imzalatarak dayattıkları şartlar, adeta Çandarlı'nın hal'liyle gömülen Osmanlı Türk aristokrasisinin tekrar dirilmesi idi. Âyanın temsilcisi durumundaki Alemdar Mustafa Paşa döneminde imzalanan Sened-i İttifak “büyük âyanın devlet iktidarını kontrol altına alma” anlaşmasıdır. 337

Şüphesiz yönetme tekeli elinden bırakmak istemeyen merkezi bürokrasinin iktidar paylaşımına razı olması kolay değildi. Sened-i İttifak'ı zayıf bir anında imzalamak zorunda kalmıştı. Nitekim devşirme bürokrasisi biraz toparlandığını hissettiği anda, 1815'te II. Mahmut'a anlaşmayı lağvettirecekti. Bu arada 2001 krizinde ekonomik kurtarıcı olarak IMF'nin Türkiye'ye dayattığı Kemal Derviş'in büyük dedesi en kudretli âyan Tepedelenli Ali Paşa Rumlarla işbirliği yapacak devlete isyan bayrağını açacaktı. Arkasından bir dizi Yunan, Sırp vs. ayaklanmasının sebep olduğu çöküntüler sürecinde 1838 Baltalimanı Serbest Ticaret Antlaşması'nı Osmanlı devleti İngiltere ile imzalamak mecburiyetinde kalacaktı. Bir zaman sonra İttihat ve Terakki iktidarının, Alman emperyalizmi ile ittifaktan faydalanarak eski egemenlik alanlarını tekrar ele geçirmek amacıyla başlattığı maceranın sonu Sevr felaketi ile sonuçlanacaktı.

Enderun Mektebi bürokrasisinin “nizam-ı alem” ve “Türk birliği” denilen yüksek idealleri sömürdüğü, kendi saltanatlarını sürdürmek için Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenlik coğrafyasının genişlemesinden başka hiçbir anlam taşımadığı, kurucu unsur Türk-Müslüman halkın hürriyetleri, refahı, aydınlanması ve egemenliği gibi öğeleri en küçük bir anlamda içermediğini Osmanlı tarihi sürecinden anlıyoruz. 1871'de oldukça geç bir tarihte sağla-

337 Halil İnalcık, Osmanlı İmparatorluğu, Eren Yayıncılık, İstanbul 2. Baskı, 1996, s. 344.

nan birlikten dünyanın en gelişmiş ülkelerinden birinin, Almanya'nın birliğini sanayileşmeye borçlu olduğunu hatırlarsak "nizam-ı âlem" ve "Türk birliği" adına Osmanlı merkezi Enderun bürokrasisine ve mutlakiyetçiliğine Türk milletinin diyet borcu yoktur.

Osmanlı bürokrasisi, dışarıda hareket kabiliyetini yitiren içeride güvenli bir ekonomi ve siyasal kurumlaşma meydana getiremeyen, üstelik anayurt toprağının altından kaymakta olduğunun şuuruna bile varamayan hantal ve kof bir despot güce dönüşmüştü.

Özetin özeti, Osmanlı Türkiye'sini 6 Ekim 1875'te mali iflasa, Duyun-u Umumiye İdaresi adı verilen "müstemleke valisi"nin boyunduruğuna sokan ekonomik geri kalmışlık nesnel bir kader olmadığı gibi dış borç gibi tek dış etken ekseninde de aydınlatılamaz. Çünkü asıl etken Enderun bürokrasisidir. Elbette Enderun bürokrasisinin araladığı kapıdan Osmanlı mülküne giren kapitalist Avrupa'nın ticaret ve finans sermayesi bütün değişimleri ya bizzat dayatmış ya da değişimlerden sonuna kadar kendi lehine sonuçlar çıkarmıştır.

Arnold J. Toynbee "Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Tarihindeki Yeri" adlı makalesinde, "Roma İmparatorluğu, 1922'de son "Osmanlı Kayser-i Rumi" Vahidettin'in bir İngiliz savaş gemisiyle İstanbul'dan ayrılışına kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşamaya devam etmiştir."³³⁸ dedikten sonra şu tespitte bulunuyor:

"Osmanlı'nın insan "çoban köpekleri" kamu hizmeti için eğitmek üzere devşirdikleri Hristiyan tebaanın çocuklarıydı... Devşirilen öğrencilerin en az zeki olanları saray bahçivanı yahut denizci yapılıyor, bunların bir üst zekâ seviyesindekiler yeniçeri, daha yüksek seviyedekiler tımarlı sipahi oluyor; en zeki olanlar ise imparatorluğun idari kademelerinde görev almak üzere ayrılıyor ve sonunda vilayetlere vali yahut padişahın Divan'ına üye, ya da Divan başkanı, ya da sadrazam olabiliyorlardı. Böylece, devşirmeler bahçivanlıktan sadrazamlığa kadar değişen çok farklı mesleklerle sahip olabiliyorlardı... Osmanlı rejiminin paradoksu şuydu: Yasal olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun birinci sınıf vatandaşı olan özgür Sünni Müslümanlar, Hristiyanlıktan dönmüş ve ömür boyu köle olan idarecilerin emri altına giriyordu."³³⁹

1876 yılında İstanbul'da yayınlanan 47 gazetenin sadece yedisi Türkçe idi. Buna karşı dokuz Rumca, dokuz Ermenice, yedi Fransızca, üç Bulgarca, iki İngilizce, iki İbranice, bir de Arapça yayın yapan gazete vardı.³⁴⁰

"Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi, yabancı sermayenin ister ticari, mali ya da sınai olsun, beraberinde dolaysız yabancı denetimi olsun ya da olmasın bir ülkeye girdiğinde iktisadi etkinliğin yalnızca düzeyini ve bileşimini değiştirmekle kalmadığını göstermektedir. Yabancı sermaye beraberinde, hem

³³⁸ Haz. Kemal Karpat, Osmanlı ve Dünya, A. J. Toynbee, Osmanlı İmparatorluğunun Dünya Tarihindeki Yeri, Ufuk Kitapları, İstanbul 2000, s. 43.

³³⁹ Haz. Kemal Karpat, Osmanlı ve Dünya, Arnold J. Toynbee, "Osmanlı İmparatorluğunun Dünya Tarihindeki Yeri", s. 46-48.

³⁴⁰ Çetin Yetkin, Etnik ve Toplumsal Yönleriyle Türk Halk Hareketleri ve Devrimler, C: 2, İstanbul 1974, s. 147.

ülke içinde hem de ekonominin milletlerarası iş bölümündeki konumuna bağlı olarak iktisadi sıkıntıları ve yapısal değişimi de getirmektedir. Ülkede yaşayanların karşı karşıya bulunduğu can alıcı mesele de bu değişim sürecini denetlemek ve yönlendirmektir.”³⁴¹

Tablo 1.5: Osmanlı Devletinde Tanzimat Dönemi Bütçeleri ve Mukayeseli Harcama Kalemleri Dağılımı (+000 Kuruş)

Gider Türü	1846-1847		1875-1876	
	Tutar	%	Tutar	%
Askeri harcamalar	294.408	46.40	550.291	19.00
Güvenlik harcamalar	129.900	19.50	293.377	10.10
Sultanın harcamaları	62.500	9.90	133.776	4.60
Dışişleri harcamaları	4.561	0.70	17.500	0.60
Maliye harcamaları	-	-	174.190	6.00
İç borç ödemeleri	64.017	10.10	766.605	26.50
Dış borç ödemeleri	-	-	720.320	24.90
Sağlık	-	-	8.539	0.30
Adalet	-	-	47.897	1.70
Eğitim	4.253	0.70	12.706	0.40
Tarım, Bayındırlık,	18.844	3.00	101.443	3.50
Ulaştırma	18.739	3.00	3.500	0.10
Vakıflar ve kutsal yerler	42.600	6.70	62.765	2.10
Diğer harcamalar				
Toplam	633.212	100	2.892.909	100

Kaynak: Osmanlı Mali İstatistikleri “Bütçeler” 1841-1918, Hazırlayan: Tefik Gürcan, T.C. Başbakanlık İstatistik Enstitüsü Yayını, Ankara 2003, S 92.

Yukarıdaki tabloda 1846/1847’de savunma ve güvenlik harcamalarının bütçe içinde ki payının % 65.90 iken 1875/1876’da % 29.10 olduğu görülüyor. Buna mukabil 1846/1847’de borç ödemelerinin payı % 10.10 ise 6 Ekim 1875’te mali iflasın ilan edildiği, 1875/1876’da bütçe harcamalarının % 51.40’ı iç ve dış borç ödemelerine karşılık olarak ayrılmıştır. Gelirlerin de (14.869.245/23.882.940) % 62.30’u borç ödemelerine tahsis edilmişti.

Osmanlı devletinin “eğitim, sağlık, tarım, bayındırlık, ulaştırma” yani toplumun ekonomik ve sosyal hayatını doğrudan ilgilendiren alanlara harcamalarının sembolik olmaktan öte bir anlam taşımadığı görülüyor.

Bütçe adeta borç ödemeleri ile milli savunma, güvenlik harcamaları tarafından paylaşılmıştır. Neticede alınan dış borçlar, borcu borçla kapatma, bütçedeki yıllık açıkların kapatılması, personel maaşlarını ödeme, saray ve sivil-asker paşaların harcamalarına tahsis edilmiş, Türk-İslam ahalinin ekonomik ve sosyal kalkınmasına katkı yapacak üretim, eğitim, sağlık, sulama ve ulaştırmaya yönelik olarak harcanmamıştır.

1854-1876 döneminde alınan dış borçların 16.540.942 Osmanlı lirası (ele geçen net tutar 13.616.126 lira) Sultan Abdülmecit döneminde alınmış-

³⁴¹ Emine Kıray, Osmanlı’da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar, s. 196.

tır. Sultan Abdülaziz devrinde ise 216.556.821 Osmanlı lirası borçlanılmış, buna karşılık ele geçen tutar 111.602.925 lira olmuştur. 233.097.763 lirayı bulan toplam 20 yıldaki dış borçlanma her yılbaşına 11 milyon Osmanlı lirasından fazladır. Yukarıdaki rakamlardan ve daha önceki tablolardan da anlaşıldığı üzere, dış borçlanma yıkıcı etkisini Sultan Abdülaziz döneminde göstermiş olup, net ele geçen toplam tutar /nominal toplam borç tutarı sadece % 51.53'dür.

Alınan dış borçların % 2'si bahriyeye, % 5'i sarayların inşaatına (Dolma-bahçe ve Çırağan), % 10'u dış borçların gecikmiş faizleriyle anapara taksitlerine harcanmış, % 5'i avans olarak alınan borçların faizlerine ödenmiş, % 1.5'i komisyon olarak aracılara ödenmiş, % 12'si Hazine'nin elinde kalmış, % 0.5'i tahvillerin basım giderleri, sigorta masrafları, navlun vs.ye ödenmiş ve % 14'ü de şimendifere tahsis edilmiştir.³⁴²

Özet olarak kısaca ifade etmek istersek, alınan dış kredilerin % 83'ü tüketim alanına, çoğunlukla bütçe açıklarına ve saray masraflarına harcanmış olup, sadece % 17'si Rumeli, Anadolu-Bağdat-Soma-Bandırma demiryolları, Konya Ovası sulaması, rıhtım ve tersane gibi üretim alanlarına yatırılmıştır.³⁴³

İngiltere Dışişleri ve Başbakanlarından Palmerston'ın 1865'te, İngiliz ve Fransız yanlısı Yeni Osmanlılar, Fuat Paşa'nın 1869'da ve Ali Paşa'nın 1871'de ölmeleri ile 1875 yılında sadrazamlık makamına "Nedimof"³⁴⁴ olarak anılan Rus yanlısı Mahmut Nedim Paşa getirilir.

1856 Paris Antlaşması ile Rusya'nın Osmanlı devletini bir an önce parçalama emelleri suya düşmüştü. İstanbul'daki Rus Büyükelçisi Ignatiyef, Bab-ı Ali'de kendine bir taraftar topluluğu oluşturmuştu. Osmanlı devletinin devasa bir borç yükünün altına girmesi ve bu borçların tamamının Avrupa ülkelerine olması, bir mali krizle Osmanlı devleti ile Avrupa'nın arasını açması fikri Rusya'nın hesaplarına uygun düşüyordu.

"Sultan Abdülaziz, çok açıklığa kavuşmamış etkiler altında "Rus mutlakiyetçiliği"nin kendisi için örnek olabileceği kanısındaydı... Sultanın bir "aydınlanma mutlakiyetçiliği" gibi sunduğu rejimin İstanbul'da gerçekleşme şansı var mıydı? Osmanlı padişahı böyle bir politikaya yardımcı olacak seçkin bir bürokrat kadroya sahip miydi? Osmanlı sarayındaki "gizli" konuşmalardan bile haberdar olan Batılı merkezler buna izin verirler miydi? Aslında Abdülaziz'in feci sonu bu konuda bizzat tarihin verdiği somut bir cevap olarak değerlendirilebilir."³⁴⁵

Osmanlı devletinin mali iflasa gidişini Adib Roumani "Osmanlı Kamu Borçları Üzerine Tarihi ve Teknik Deneme" adlı Milli Eğitim Bakanlığı Ya-

³⁴² Ziya Karamursal, Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1940, s. 99-100.

³⁴³ Refii Şükrü Suvla, Tanzimat Devrinde İstikrazlar Tanzimat I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1999, s.269-288.

³⁴⁴ Roderic H. Davison, "Mahmut Nedim Pasha" Yay. Yön: C. E Bosworth, Encyclopaedia of Islam, New Edition, Leiden: E.J.Brill, VI, s. 68-69.

³⁴⁵ Taner Timur, 1875 Osmanlı Mali Krizi, Toplumsal Tarih-Tarih Vakfı, Sayı 134, Şubat 2005, s. 56.

yınları (1999) arasında çıkan eserinde şöyle yazar: “Osmanlı Bankası’nın verdiği avanslar ve son borçlanmaları kolaylaştırıcı çabaları, Osmanlı iflasını geciktirmede büyük katkı sağlamıştır. Fakat Türkiye’nin borçlanmasına engel çıkarmak bu ülkenin menfaatine daha fazla uygun değil miydi? Bir yabancı diplomat, Allen Upward kendisiyle yapılan mülakatta “Türklerle borçlanma konusunda engel çıkarmak, kendilerine belki büyük bir hizmet olurdu” demiştir. ³⁴⁶ Nitekim 6 Ekim 1875 tarihli kararname Osmanlı devletinin mali iflasının belgesidir.³⁴⁷

Mahmut Nedim Paşa’nın açıkladığı moratoryum kararı bütün Avrupa’da bir şok tesiri yapmıştı. Oysa Avrupa’da birçok gazetenin yazdığı gibi bu karar hiç de beklenmedik bir şey değildi. Avrupa basını uzun zamandır okuyucularına biriken Osmanlı Türkiye’si borçlarını sergiliyor, “hasta adam”ın maliyesinin perişan halini rakamlarla anlatıyordu. Durum gerçekten kötüydü; fakat Londra’da çıkan The Times’ın 8 Ekim 1875’te yazdığı gibi, yine de paniğe gerek yoktu. Türkiye gelişmemiş fakat zengin bir ülkeydi; masraflar büyük ölçüde kısılabılır, “Batı dürüstlüğünü ve becerisini yardıma çağırın güçlü bir reformcu” maliyeye yeniden çekidüzen verilebilirdi. Ortada cesaret verici unsurlar da vardı ve “Türkiye geleceğini elinde bulunduruyordu”.³⁴⁸

İlginçtir buna benzer açıklamaları özellikle 24 Ocak 1980’den sonra, Cumhuriyet Türkiye’si her finansal krize girdiğinde Batılı gazete ve dergilerde okuyacak, IMF ve WB komiserlerinden dinleyecektik.

1873’te yaşanan ve on binlerce insanın ölümüne sebep olan kıtlık ve buna bağlı salgın hastalıklardan, o tarihlerde Anadolu’yu gezmiş olan bir İngiliz’in seyahatnamesinde ölenlerin sayısı 25.000 kişi olarak veriliyor. ³⁴⁹ Yine o dönemi anlatan Osmanlı vak’a-nüvisi Ahmet Lütfi Efendi, 1870’lerde Osmanlı devleti maliyesinin feci durumunu anlattıktan sonra, 1875’te “deyni diğer bir deyn ile ifa eyleme”nin (borcu borçla kapatmanın) “usulû carî” haline geldiğini belirtmiştir.³⁵⁰

6 Ekim 1875’te Mahmut Nedim Paşa hükümeti, aldığı moratoryum kararıyla yıllık 14 milyon Osmanlı lirasını bulmuş olan borç ve faiz miktarının sadece yarısının ödeneceğini, diğer yarısı için de beş yıllık ve % 5 faizli tahviller verileceğini ilan ederek, Osmanlı devletinde tarihin akışını hızlandıran ve bir dizi felaketli olaydan sonra onu çöküşe götüren “start” verilmişti. ³⁵¹ Zira Osmanlı Hazinesi son iki yılda ancak % 22-24 gibi olağanüstü faizlerle, üstelik kısa vadeli borçlar bulabilmişti.³⁵² Burada üzücü olan, Osmanlı Türkiye’si hiç kimseye danışmadan böyle bir karar alarak “mali barbarlığı”nı göstermişti. ³⁵³ Buna rağmen Osmanlı Türkiye’sinin “borçlarına sadakatı” dillere

³⁴⁶ Adib Roumani, a.g.e, s. 56-57.

³⁴⁷ Adib Roumani, a.g.e, s. 65 ve devamı.

³⁴⁸ Taner Timur, Toplumsal Tarih, Şubat 2005, a.g.m.

³⁴⁹ Captain Fred Burnaby, On the Horseback Through Asia Minor, Londra, 1877, s. 133.

³⁵⁰ Vak’a-Nüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi, Yay.haz: Prof. Dr. M.Münir Aktepe, TTK Basımevi, Cilt: XV, Ankara, s. 53.

³⁵¹ Taner Timur, 1875 Osmanlı Mali Krizi, Toplumsal Tarih, Şubat 2005.

³⁵² The Economist, 9 Ekim 1875.

³⁵³ The Economist, 9 Ekim 1875.

destandı. Ne var ki, “kurtuluş” için daha çok reformlara yönelinmeliydi. Fakat moratoryum kararı takip eden günlerde Osmanlı devleti tahvilleri % 40 kadar değer yitirmişti.³⁵⁴

6 Ekim’de moratoryumun ilan edilmesinden sonra Avrupa gazetelerde türlü türlü haberler yayınlanıyordu. Sultan Abdülaziz saray ve yalı sefalarının haricinde, hazine iflasa sürüklenirken bir savaş gemisi ve 500 krupp topu sipariş etmişti.³⁵⁵ Ayrıca “mali barbar” Türklere karşı askeri müdahalede bulunulmalıydı³⁵⁶

6 Ekim kararlarından iki yıl sonra 1877’de yazarının takma bir isim kullanarak yayımladığı bir kitapta şu tespitte bulunuyordu:

“Osmanlı devleti, Avrupa’nın yönetmeyi reddettiği, fakat kendi kendini de yönetmesine izin vermediği Avrupa’nın bir eyaleti haline geldi. Osmanlı Türkiye’si bağımsızlığın destekleyici atmosferinden yoksun kaldı... Zorba bir el genellikle tabii gelişmeyi engelledi.”³⁵⁷

Enderun Mektebi’nin Tanzimat paşaları ülkede reform üstüne reform yapmışlardı ama aradan yaklaşık 40 yıl geçmesine rağmen hala “doğrudan ve doğru dürüst vergileri bile toplayamıyorlardı.”³⁵⁸ Osmanlı Türkiye’sinde şekli olarak Avrupa’nın kapitalist sisteminden apartılmış, toplumun yapısına uygunluğu hiç düşünülmemiş veya Türk-İslam toplum yapısına uyarlanmamış bir şekli kurumsallaşma yapısı oluşturulmuştu. “Batılı finans çevreleri bir yandan Osmanlı devletini kolektif bir protektora altında tutarak azami ölçüde sömürmek isterken, öte yandan da gerçek bir Osmanlı modernleşmesini engelleyerek bu sömürünün sınırlarını kendileri çiziyorlardı. Bu yüzden İstanbul’da oynanan oyun MEŞRUTİ İDARE ile AYDINLANMA MUTLAKİYETÇİLİĞİ arasında bir rejim kavgası görüntüsü vermek demagogik bir riyakârlıktan başka bir şey değildi.”³⁵⁹ Maalesef dün Osmanlı Türkiye’sinde suni olarak yaratılana benzer bir tartışma ortamını Cumhuriyet Türkiye’si de günümüzde yaşıyor. Hâlbuki hadisenin mihenk taşı Taner Timur’un şu tespitinde: “gelecek kaygısı olmayan bir yönetici zümre için borç almak vergi almaktan çok daha kolay bir yöntemdi.1860 ve 1870’li yıllarda İstanbul’da hepsi de varlıklarını Hazine’nin parazitleri olarak sürdüren bir sürü banka kuruldu.”³⁶⁰

6 Ekim 1875 kararından ellerinde tahvil bulunan çok sayıda Osmanlı vatandaşları Ermeni, Rum, Yahudi zengini ile üst düzey Osmanlı bürokrati da etkilenmişti. Hatta “Avrupa’nın Osmanlı tahvillerine rağbeti daha sonra Osmanlı tebaasına da yayıldığından pek çok kimse mal ve mülkünü, kadın-

³⁵⁴ Taner Timur, a.g.m.

³⁵⁵ The Times,8 Ekim 1875.

³⁵⁶ L’Illustration 23 Ekim 1875.

³⁵⁷ Vertatis Vindex, That Unconsionable Turk and What to do with Him, Londra 1877, s. 31, Zik: Taner Timur, a.g.m.

³⁵⁸ Taner Timur, a.g.m.

³⁵⁹ Taner Timur, a.g.m.

³⁶⁰ Taner Timur, a.g.e.

lar küpelerini satarak umumi esham tahvilleri veya kur'alı demiryolu senetleri tedarik etmek yoluna gitmişlerdi.”³⁶¹

Moratoryum ilanı Osmanlı Türkiye'sine yönelik siyasi hesapları iyice gün yüzüne çıkardı. Avrupa devletleri bir yandan diplomatik baskıyı artırırken, bir yandan da Balkanlar'daki Hristiyan Osmanlı tebaasını kışkırtıyorlardı. Öte yandan da Osmanlı rejimine yönelik, saray cinayetlerine zemin hazırlanıyordu. Sonunda da imparatorluğun Balkanlar'daki topraklarının büyük çoğunluğunun kaybedilmesine sebep olacak bir savaşa sürüklendi. Christopher Clay, tarihimizde “93 Harbi” olarak bilinen ve Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na 24 Nisan 1877'de savaş ilan etmesiyle gelişen süreci büyük ölçüde 1875 moratoryumuna bağlar ve 1877'deki toprak kayıpları için “Rumeli'nin nüfus kompozisyonu dikkate alınırca osmanlı devletin bu kadar çok toprak kaybetmeleri hiç de kaçınılmaz değildi” der. ³⁶² Ortaya çıkan bunalım hem siyasi, hem de siyasal hale geldiği kadar ekonomik bir bunalımdı.³⁶³

Avrupa ekonomisinde, başlangıçta uluslar arası menkul kıymetler borsasının 1873'te ani çöküşü ³⁶⁴ ile başlayan ve 1896'ya kadar devam eden “büyük bunalım”ın da etkisiyle Osmanlı İmparatorluğu eski borçların faizini ve 200 milyon sterlin düzeyindeki toplan borcunu ödeyemez hale gelmişti.³⁶⁵

Bu arada önce Bosna ve Hersek'te Nisan 1876'dan itibaren de Bulgaristan'da isyanlar başlamıştı. Avrupa 1875 sonlarından beri “Doğu meselesi” üzerine yoğun müzakerelere girişmiş bulunmaktaydı. Avrupa Balkanlar'da Hristiyanlar tarafından katledilen Müslüman Türkleri görmezlikten geliyordu.³⁶⁶ Ancak isyanı bastıran Osmanlı ordusunun 12 bin ile 15 bin dolayında isyancıyı öldürdüğü gerekçesiyle³⁶⁷ kıyamet kopmuştu.

4. BATI'NIN SİYASİ VE İKTİSADİ HEDEFLERİNİN SİLAHSIZ SİLAHŞÖRLERİ: MİSYONERLER VE MİSYONERLİK

4.1. Dış Borçlanma Sürecinde Amerikalı Misyonerler ve Balkanlar'da Olanlar – Robert Kolej'in Misyonu

Balkanlar ve Bulgaristan meselesine, kısaca Amerika'nın dahli ve Amerikalı Protestan-Evanjelist misyonerler bağlamında değinelim. Bilindiği gibi Robert Kolej bir misyoner okulu olarak Amerikalılarca 1863'te kurulmuştu.³⁶⁸ "Robert kolej kuruluşundan itibaren elit bir Bulgar gençlik grubunun

³⁶¹ Mahmut Celalettin Paşa, Mirat-ı Hakikat, Tercüman Yayınları, İstanbul 1989, s. 99.

³⁶² Christopher Clay, Gold for the Sultans. Western Bankers and Ottoman Finance 1856-1881, New York-Londra, I.B. Tauris 2000, s. 2.

³⁶³ Eric Jan Zürcher, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, s. 114.

³⁶⁴ Şevket Pamuk, The Ottoman Empire and European Capitalism, 1820-1913, Cambridge University Press, Cambridge 1987, s. 14.

³⁶⁵ Christopher Clay, a.g.e, s. 574.

³⁶⁶ Eric Jan Zürcher, a.g.e, s. 115.

³⁶⁷ Matthew S. Anderson, The Eastern Question 1774-1923: A Study in International Relations, MacMillan, Londra, 1966, s. 184.

³⁶⁸ Uygur Kocabaşoğlu, Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. Yüzyılda Amerikan Yüksek Okulları, Bahri Savcı'ya Armağan, Mülkiyeliler Birliği Yayını, Ankara 1988, s. 305-326.

yetişmesine büyük katkıda bulunmuştur... Örneğin bu okuldan 1871'de mezun olan altı kişiden beşi Bulgar'dır.³⁶⁹ Robert Kolej'in kuruluşunun ilk 40 yılında (1863-1903) mezun olan en büyük grup 195 kişi ile Bulgarlardı. ³⁷⁰ Robert kolej'den mezun olan öğrenciler daha sonraları belediye başkanı, milletvekili, büyükelçi, bakan ve başbakan olarak hizmet vermişlerdir.³⁷¹ Misyoner okulları, Amerikan ekonomisinin Osmanlı İmparatorluğu'na nüfuzunu sağlamıştır. Mesela Birinci Dünya Harbi başlangıcında, ilk kez misyonerlerin getirdikleri Singer dikiş makinelerinin Osmanlı coğrafyasında 200 kadar bayi ya da mağazası vardı.³⁷²

Gerçekten de Osmanlı Türkiye'sinin parçalanmasında finansman-siyaset-misyoner üçlü bir sacayağının olduğunu görüyoruz. Balkanlar Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasında bir laboratuvar olarak kullanılmıştı.³⁷³

Amerikalıların Bulgarlarla düzenli ve devamlı ilişkilere geçmeleri misyoner Eias Riggs'in Bulgar aydınlarıyla işbirliği yapmasıyla başladı. Bulgarca ile basılan ilk 100 kitabın yaklaşık 70'i 1853 yılına kadar İzmir, daha sonra da İstanbul'da faaliyet gösteren Amerikan misyoner matbaasında basıldı.³⁷⁴

1870 yılında yayınlanan 10.522.000 sayfa matbaa çıktısının yaklaşık 5 milyon sayfası Bulgarca, 4,5 milyon sayfası Ermenice ve 1 milyon sayfası da Yunanca idi. 1871-1895 yılları arasında ABCFM'in Bulgarca bastığı yayınların toplamı ise 15 milyon sayfadan fazlaydı. 1871-1900 yılları arasında Amerikan misyonerlerinin Balkanlar'da harcadıkları para ise o günün değeri ile 210.797 Amerikan dolarıdır.³⁷⁵ Osmanlı egemenliğine ilk giren ve son çıkan ülke olan Bulgaristan'ın milletleşme sürecinde eğitim alanında ve Bulgar kilisesinin Rum Ortodoks kilisesinden bağımsız hale gelmede Amerikan misyonerlerinin büyük katkısı vardır. Amerikalılar "Bulgar devlet adamlarının yetiştiği yer Robert Kolej ise, bu milletin moral önderlerinin de yetiştiği yer de Samokov'daki misyoner okullarıdır" diyor.³⁷⁶

Osmanlı hükümeti 6 Ekim 1875 Kararnamesi ve 30 Ekim 1875 tarihli Ramazan Kanunu ile dış borç taksit ve faizlerini % 50 ödeme kararından sonra Nisan 1876'da ödemeleri bütünüyle durdurdu ve bu durum 20 Aralık 1881 tarihli Muharrem Kararnamesi'ne kadar devam etti. Borçlanma tah-

³⁶⁹ Uygur Kocabaşoğlu, Yoktur Zulme Rızamız, s. 182.

³⁷⁰ George Washburn, Fifty Years in Constantinople and Recollections of Robert College, Houghton and Mifflin Co., Boston 1909, s. 293.

³⁷¹ ABCFM, The Samokov American Schools, Mass., Boston, 1924, s. 8.

³⁷² Joseph L. Grabill, Protestant Diplomacy and the Near East: Missionary Influence on American Policy 1810-1927, University of Minnesota Press, Minneapolis 1971, s.38.

³⁷³ William M. Sloane, Bir Tarih Laboratuvarı, Balkanlar, Çev: Sibel Özbudun, Süreç Yayıncılık, İstanbul 1987.

³⁷⁴ Uygur Kocabaşoğlu, Yoktur Zulme Rızamız, s. 223.

³⁷⁵ Uygur Kocabaşoğlu, Anadolu'daki Amerika, s. 140-141 ve Yoktur Zulme Rızamız, s. 229.

³⁷⁶ Uygur Kocabaşoğlu, Yoktur Zulme Rızamız, s. 231.

villeri değer kaybetti. Altının banknot olarak değeri 235 kuruştan 900 kuruşa çıktı.³⁷⁷

Mali iflas ve arkasından 1887-1888 Türk-Rus Savaşı esnasında sürdü-rülen temaslar derken İngiliz ve Fransız finans çevrelerinin konuya ilişkin çözüm projeleri uzun yıllar tartışıldı. 93 Harbi sona erdiğinde arkada daha kötü bir mali durum ve Ayastefanos Antlaşması'ndan devam edip gelen ödenmesi gereken ağır bir Rus savaş tazminatı kalmıştı. 6 Ekim 1875 kararı Galata bankerlerini de vurmuştu. 1860'ların başında Osmanlı devletinden % 7 faiz alırken 1874'te % 15'e varan oranlarda faiz almaya başlamış-lardı. Ellerinde tuttukları Osmanlı devlet tahvillerini borsada spekülâtif gayelerle kullanarak büyük rantlar elde etmişlerdi. Ama artık Osmanlı tahvilleri % 80 oranında değer kaybetmişlerdi. İçinde bulundukları şart-larda artık Galata bankerlerinin hükümete avans verecek halleri kalmamış-tı. Üstelik kaimelerde hızla değer kaybetmişlerdi. Osmanlı hükümetinin neredeyse vergi dışı parasal kaynakları kurumuştur. ³⁷⁸ Bu borç erteleme işlerini Haçlı Seferlerine benzetenler vardı. Bunlara göre hukuka bağlılık medeni ülkeler arasında söz konusu olabilirdi. Hâlbuki Türkler henüz medeni bir millet değildi. Bu durumda Avrupalıların medeni olmayan yöntemlere başvurma hakları mevcuttu.³⁷⁹

Aslında 6 Ekim 1875 moratoryumu, bir Osmanlı hükümetinin her geçen gün artan mali baskılar altında er ya da geç almak mecburiyetinde kalacağı bir karardı. ³⁸⁰ Avrupalı finans ve siyaset çevrelerinin asıl öfkesi Osmanlı devletinin kendilerine danışmadan böyle bir kararı almasıydı. Bosna, Hersek, Karadağ isyanları, 30 Haziran 1876'da Sırp kuvvetlerinin Türk sınırını geçmesi ve gelişen olaylar. Bu arada Mithat Paşa, Serasker Hüseyin Avni Paşa, Askeri Mektepler Nazırı Süleyman Paşa ve Şeyhülislam Hayrullah Efendi'nin de içinde bulunduğu bir grup 30 Mayıs 1876'da hükümet darbesi yaptı. Sultan Abdülaziz'i tahttan indirdi. Yerine, Yeni Osmanlılara yakın olan ve Namık Kemal ve Ziya Paşa vasıtasıyla Mithat Paşa'yla temasta olan Sultan V. Murat tahta geçti. ³⁸¹ 5 Haziran 1876'da sabık Sultan Abdülaziz intihar etti. 15 Haziran 1876'da Çerkez Hasan adında bir kolağası bir kabine toplantısını basarak Hüseyin Avni Paşa'yı, Hariciye Nazırı Raşit Paşa'yı ve birkaç kişiyi tabancayla vurarak öldürdü. Bu olay güç dengesini daha kökten reformcular lehine değiştirdi. ³⁸² İyi-ce alkollizmin pençesine düşen V. Murat 30-31 Mayıs 1876 gecesi saraydan alınıp götürülürken idama götürüldüğüne inanıyordu.³⁸³ 1 Eylül 1876'da II. Abdülhamit tahta çıktı. 24 Nisan 1877'de Rusya Osmanlı Türkiye'sine savaş ilan etti. Ruslar İstanbul'a 12 kilometre uzaklıktaki Ayas-

³⁷⁷ İbrahim Hakkı Yeniay, a.g.e, s. 55.

³⁷⁸ Mehmet Hakan Sağlam, a.g.e, s. 41.

³⁷⁹ Mehmet Hakan Sağlam, a.g.e, s. 41

³⁸⁰ Taner Timur, 1875 Osmanlı Mali Krizi, Toplumsal Tarih, Şubat 2005.

³⁸¹ Erik Jan Zürcher, a.g.e, s. 116.

³⁸² Erik Jan Zürcher, a.g.e, s. 116.

³⁸³ Robert Devereux , The First Ottoman Constitutional Period: A Study of the Midhat Constitution and Parliament, John Hopkins Press, Baltimore, 1963, s. 39.

tefanos'a (Yeşilköy) kadar geldiler. 3 Mart 1878'de bir barış antlaşması imzalandı. Osmanlı devleti için tam bir yıkım antlaşmasıydı bu. Bir diğer husus Aralık 1876 ve Ocak 1877'de Osmanlı Parlamentosu seçimleri yapılmış, Meclis 19 Mart 1877 günü toplanmıştı. Seçilen 130 milletvekili halk tarafından değil, vilayet, sancak meclisleri ve hatta bazı yerlerde vali tarafından milletvekili ataması ile yapılmıştı.³⁸⁴ Sultan II. Abdülhamit Han, Müslüman Türk halkı ile zerre kadar alakası olmayan, bu Enderun mektebi bürokrasisinin milletvekillerinin Meclis-i Umumisini 14 Şubat 1878'de süresiz tatil etti.

Burada bir hususun altını çizmekte yarar var. Avrupalılar ve Osmanlı yurdundaki gayrimüslimler ile bir kısım Tanzimat aydını elbirliği ile Sultan II. Abdülhamit'i "Kızıl Sultan" ilan edecek kadar gözleri dönmüşçesine ona saldırdılar. Bugün bile hala az da olsa karşılaştığımız bu zihniyet Türk eğitim sisteminin, Türk tarih öğreticiliğinin ne kadar yetersiz olduğunu gösteriyor. 1960'lardan itibaren pek çok Batılı tarihçiler bile II. Abdülhamit Han'la ilgili görüşlerini olumlu yönde revize ederken Türkiye'de hala olumsuz yaftalarla II. Abdülhamit Han'ı ananların olması oldukça manidardır. Nitekim Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw çalışmalarında bizim bakış açımıza yakın görüşlere yer vermişlerdir.³⁸⁵

Son söz olarak, Sultan II. Abdülhamit Han'ın milli politikaları ve eğitim politikası olmasaydı Mustafa Kemal olmazdı yargısında bulunmamız abartı sayılmamalıdır. Türk milleti son 150 yılda iki dahi siyasetçi ve devlet adamı yetiştirmiş ve bunlar sayesinde milli bekasını korumuştur.

4.2. Mali İflas ve İki Kararname Arası Zaman

6 Ekim 1875 Moratoryum Kararnamesi ile 20 Aralık 1881 Muharrem Kararnamesi arasındaki döneme iktisat tarihçileri "iki kararname arası zaman" diyorlar. Birincisinde 1854-1874 tarihleri arasında başvurulmuş dış borçlanma anapara ve faizi yarıya indirilmiş, ikincisinde ise Muharrem Kararnamesi ile o zamana kadar ertelenen mali meseleler yeni bir çözüm şekline bağlanmıştır.³⁸⁶

6 Ekim Kararnamesi'nde 1855 tahvilleri hariç tutulmuştu. Mısır vergisi karşılık gösterilerek çıkartılan 1854 ve 1871 borçlarının tahvil sahipleri kendi aralarında bir grup kurmuşlardı. 1862 borçlanmasının tahvil sahipleri de bu borçlanmaya karşılık İngiliz hükümetinin verdiği garantiye güveniyorlardı. Öte yandan Umumi Borçlar olarak adlandırılan ve teminat olarak devletin vergi gelirleri gösterilen tahvil sahipleri oldukça umutsuzdular.³⁸⁷

³⁸⁴ Robert Devereux, a.g.e., s. 126-127.

³⁸⁵ Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, C. 2: Reform, Revolution and Republic: The Rise of Modern Turkey 1808-1975*, Cambridge University Press, Cambridge 1977, s. 172-272.

³⁸⁶ Mehmet Hakan Sağlam, a.g.e., s. 42.

³⁸⁷ Donald C. Blaisdell, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa Mali Kontrolü*, Çev: Hazım Atıf Kuyucak, Arkadaş Matbaası, İstanbul 1940, s. 105.

5. DUYUNU UMUMİYE İDARESİ VE OSMANLI TÜRKİYE'SİNİN BATI KAPİTALİZMİNİN EKONOMİK VE SİYASİ VESAYETİ ALTINA RESMEN GİRİŞİ (1881)

1881 yılının Aralık ya da Hicri takvime göre Muharrem ayında imzalanan antlaşma ile yeni bir dönem başlıyordu.

Muharrem Kararnamesi olarak adlandırılan bu kararname ile varılan antlaşmaya göre dış borçların miktarları indiriliyor, ödeme şartları yeniden düzenleniyordu.

Fakat buna karşılık Osmanlı devleti, devlet içinde Avrupalı alacaklıların temsilcisi olarak çalışacak ve Osmanlı devletinin vergi gelirlerinin bir bölümünü yabancı alacaklılar adına toplayarak Avrupa'ya aktaracak yeni bir teşkilatın kurulmasını kabul ediyordu.

Osmanlı devleti maliyesinin gelir kaynakları arasında tuz, tütün tekelleri damga resmi, balıkçılıktan ve alkollü içkilerden alınan vergiler, ham ipekten toplanan öşür ile Doğu Rumeli vilayetinin ödediği senelik vergi, Deyunu Umumiye İdaresi (Genel Borçlar İdaresi) adı verilen ve yabancı alacaklılar tarafından yönetilen bu yeni kuruluşa teslim ediyordu.³⁸⁸ Ayrıca Osmanlı devleti 1883 yılında yabancı sermayeyle kurulacak olan "Tütün Rejisi Şirketi"ne Osmanlı mülkündeki tütün üretiminin kontrolünde, tütün alım ve satımında ve sigara üretiminde tekeli ayrıcalıklar tanımaktaydı. Tütün Rejisi Şirketi'nin senelik kârının bir kısmı, dış borç ödemelerinde kullanılmak üzere Deyunu Umumiye İdaresi'ne aktarılacaktı.³⁸⁹

Daha önce, 22 Kasım 1879'da "Rüsûm-ı Sitte" (Altı vergi) İdaresi kurulmuştu. Osmanlı hükümeti, Osmanlı Bankası ve Galata bankerleri tarafından kurulan bu idare ile Osmanlı Bankası ve Galata bankerlerine olan borcunu 10 yılda ödemeyi taahhüt etmişti. Teminat olarak da tütün, tuz, pul, balık, bazı yerlerin ipek vergisi ile alkolden sağlanan gelirler gösterilmişti. Teşkil edilecek komisyon bu altı gelirin yönetimini üstlenecekti. Rüsûm-ı Sitte'nin yöneticileri şu isimlerden oluşmuştu: Osmanlı Bankası'nın müdürleri H. Forster, Emile Deveaux ve Von Haas ile Galata bankerlerinden George Zarifi, Salomon Fernandez, Bernard Tubini, Eustache Eugeni, Theodore Mavrokordato, A. Vlasto, A. Barker, Paul Stefanovich Schilizzi, Leonidas Zafiri, Georges Coronio, Ulysse Negroponti ve Z. Stefanoviç.³⁹⁰

Bu idare kurulunca Avrupalı alacaklılar Galata bankerlerine imtiyazlı davranıldığını öne sürerken, İngiltere ve Fransa'da durumu resmi olarak protesto etmişlerdi. Osmanlı Türkiye'sinin dış borçları artık açık açık siyasallaşmıştı. Osmanlı hükümeti, Avrupalıların ellerindeki tahvillerin ödenebilmesi için "konsolidasyonun şart" olduğunu anlatırken, ilgili devletler, Osmanlı devleti gelirlerinin yalnızca kendi temsilcileri tarafından kontrol edildiği takdirde konsolidasyonu kabul edeceklerini Bab-ı Ali'ye bildirmişlerdi.

³⁸⁸ Şevket Pamuk, Osmanlı'dan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme, Seçme Eserleri-II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul Kasım 2008, s. 121.

³⁸⁹ Şevket Pamuk, a.g.e, s. 121.

³⁹⁰ Stefanos Yerasimos, Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye-II, Tanzimattan 1. Dünya Savaşına, Belge Uluslararası Yayıncılık, Temmuz 2001, s. 278-279.

1881’de kurulan Deyun-ı Umumiye İdaresi’nde İngiltere, Fransa, Almanya, Hollanda, İtalya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu’ndan birer temsilci ile Galata bankerlerinden bir temsilci yer almıştı.

Bu komisyon Osmanlı devleti maliyesinden bağımsız olarak Avrupa’ya olan borçların ve Rusya’ya olan savaş tazminatının ödenmesini yönetecekti. Neticede Osmanlı Türkiye’si maliyesinin vergi kaynaklarının bir bölümü üzerinde ayrıntılı bir denetim mekanizması kurulmuştu. Deyunu Umumiye İdaresi doğrudan üstlendiği gelirleri doğrudan Avrupa’daki alacaklılara aktarıyordu. 1838 Balta Limanı Serbest Ticaret Antlaşması ile başlayan yönlendirme, kontrol, dayatma artık Batı’nın doğrudan, hukuken Osmanlı devletin mali egemenliğine ortak olmaya dönüşmüştü. Elbette mali egemenliğe ortaklık siyasi egemenliğe ortaklık demektir. Ekonomi-finance ile siyasetin sınırlarını zaten ayırmak mümkün değildir. “İktisat literatüründe mali krizlerden daha çok tartışılan pek az konu vardır... Mali krizler devresel bunalımların doruk noktasıyla ilişkilidir.”³⁹¹

Osmanlı hükümeti 23 Ekim 1880 tarihli nota ile yabancı tahvil sahiplerini “faiz ve amortisman ödemelerinin yeniden başlamasına imkan sağlayacak bir çözüm yolu bulmak gayesiyle” delegeler toplantısına davet etmişti. 1 Eylül 1881’de Avrupalı alacaklılar ile Osmanlı hükümetinin bir masa etrafında oturması ile sonuçlandı. ³⁹² 24. toplantı sonunda 28 Aralık 1881 tarihinde antlaşmasıyla noktalandı. 22 Kasım 1879 tarihli Rüşûm-ı Sitte antlaşması yürürlükten kaldırıldı. Osmanlı Türkiye’sinin 1854 yılında başlayan dış borçlanma macerası 28 Aralık 1881 ‘de yeni bir nitelik kazanmıştı. Deyunu Umumiye İdaresi’nin Yönetim Kurulu (Meclis-i İdare) 1 Ocak 1882 tarihinde görevine başladı. Hamilton Lang tarafından yönetilen Rüşûm-ı Sitte İdaresi’ni olduğu gibi devir aldı.³⁹³

1838’de “Birinci Liberal İktisat Politikalarını” uygulamaya koyan Osmanlı Türkiye’si 1874’te mali iflasını ilan ettikten sonra, 1877-1878 Türk-Rus Savaşı’ndan yenilgi ile çıkmış, 1878 Berlin Antlaşması ile Avrupa’daki topraklarının neredeyse tamamını kaybetmişti. İmparatorluğa siyasi ölümcül darbeyi vuran Osmanlı-Rus Ayastefanos Antlaşması ise Balkanlar’da ve Avrupa’da Rusya’yı istemeyen İngiltere ve Avusturya’nın baskıları ile hafifletilmişti. “Tahta yeni çıkan II. Abdülhamit durumun ciddiyetinin farkındaydı. Avrupalı alacaklıların kızgınlığını azaltma konusunda gösterdiği zekâ itibarıyla kendinden önceki padişahlardan ayrılıyordu.”³⁹⁴

Net bir şekilde görülen durumu şöyle özetlemek mümkündür; önce serbest ticaret, sonra Tanzimat reformları ve nihayet dış borçlanma, Osmanlı Türkiye’sinin büyük toprak kayıplarıyla birlikte mali ve siyasi yarı sömürge ülkesi haline dönüşmesine sebep olmuştu. Elbette bu sonucun birinci sorumluları Avrupalılar değildi. Devşirme Enderun bürokrasisinin uygulamaya koyduğu “Birinci Liberal İktisat Politikaları” tam bir felaketle sonuçlan-

³⁹¹ Charles P. Kindleberger, Cinnet Panik ve Çöküş-Mali Krizler Tarihi, Çev: Neşenur Domaniç, Scala Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 3.

³⁹² Haydar Kazgan, Galata Bankerleri, Cilt I, Orion Yayınevi, Ankara 2. Baskı, s. 157.

³⁹³ Mehmet Hakan Sağlam, a.g.e, s. 102-103.

³⁹⁴ Mehmet Hakan Sağlam, a.g.e, s. 103.

muştı. Osmanlı Türkiye'sine borç veren bankerlerden, Rothschild Bankacılık Krallığı'nın kurucusu, "Bana bir milletin para arzının kontrolünü verin, o zaman kanun koyucular umurunda bile olmaz" demişti. Evet, parayı yönetmek bir ülkeyi fethetmekle eş değer konumundadır. Gazi Mustafa Kemal Atatürk Nutuk'ta bağımsızlığı şöyle tanımlıyor:

"İstiklali tam denildiği zaman, pek tabi ki siyasi, mali, iktisadi, adli, askeri, kültürel ve sonuna kadar her hususta istiklali tam ve serbesti tam demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde istiklalden mahrumiyet millet ve memleketin, manayı hakikisiyle istiklalinden mahrumiyet demektir."

Osmanlı İmparatorluğu'nun 20'den fazla şehrinde 5000'den fazla çalışanıyla artık en üst düzeyinde iki yüze yakın Avrupalı, onların altında da Osmanlı vatandaşı gayrimüslimlerden oluşan orta kademe yöneticiler, en altta da 4518 Müslüman çalışanıyla Duyun-ı Umumiye İdaresi devlet içinde devletti.

Duyun-ı Umumiye İdaresi'nin kurulmasından sonra Osmanlı devleti 1914 yılına kadar Avrupa piyasalarından borçlanmaya devam etti. Osmanlı maliyesi üzerinde kurulan ayrıntılı ve etkili kontrol, Osmanlı Türkiye'si tahvillerinin riskini azaltmıştı.³⁹⁵ Böylelikle 1881 sonrasında Osmanlı devletinin anapara ve faiz ödemeleri alınan yeni borçların çok üzerinde seyretti. 1914'te başlayan Birinci Dünya Savaşı'na kadarki dönemde Avrupa mali sermayesi, Osmanlı devletine verdiği yeni borçların yaklaşık İKİ KATINI anapara ve faiz ödemeleri olarak Avrupa'ya aktardı. 1914 yılına gelindiğinde, Osmanlı devletinin toplam dış borçları 160 milyon İngiliz sterlini dolayındaydı. Finansal kriz yine derinleşmiş, eski borçların anapara ve faizlerini ödeyebilmek için giderek artan miktarlarda yeni dış borç bulmak mecburiyet haline gelmişti. Her yeni borçlanma için Avrupalı devletlere yeni tavizler vermek zorunda kalıyorlardı.³⁹⁶

ABD'nin Columbia Üniversitesi öğretim üyesi Charles Issawi, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa Ekonomisindeki Yeri(1600-1914)" adlı makalesinde şu görüşe yer veriyor: "1850'lere kadar Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yabancı yatırımlar göz ardı edilebilecek düzeydeydi. Fakat o tarihten sonra bunlar, hem hükümete sağlanan krediler hem de demiryolu, altyapı, maden ve diğer girişimlerle özel yatırım olarak hızla artış gösterdi. 1914'te kamu borçları 150 milyon lira civarındaydı ve 66 milyon liralık bir miktar da özel sektöre yatırılmıştı –bu bütün dünyadaki toplam uzun vadeli yabancı yatırımlar olan 44 milyon dolar veya 9 milyon lira ile karşılaştırılabilir."³⁹⁷

5.1. Açık Veren Dış Ticarete ve Artan Dış Borçlarda Büyüme ve Bağımlılık

Farklı kaynakların ortak değerlendirmesi 19. Yüzyılda Osmanlı Türkiye'sinin dış ticareti senede % 5'lik bir ortalama hızla büyümüştür. 1838 Serbest Ticaret Antlaşması ve 1854'ten itibaren başlayan dış borçlanma süreci ile Tanzimat reformları Şevket Pamuk'a göre, eldeki veriler özellikle Birinci

³⁹⁵ Şevket Pamuk, a.g.e, -Seçme Eserleri II, s. 122.

³⁹⁶ Şevket Pamuk, a.g.e -Seçme Eserleri-II, s. 122.

³⁹⁷ Haz. Kemal Karpat, Osmanlı ve Dünya, Charles Issawi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa Ekonomisindeki Yeri, s. 170.

Dünya Savaşı öncesindeki dönemde, kişi başına gelirlerin artmakta olduğunu göstermektedir: Parasal istikrarın iktisadi büyümeye katkıda bulunduğuna şüphe yoktur. Fakat bu sonuca etki eden bilançonun öbür tarafında ise ciddi maliyetler yer almaktadır. Osmanlı devletinin en önemli gelir kaynaklarının Avrupalı alacaklıların kontrolüne girmesi ve olumsuz mali şartların özellikle 20. yüzyılın başlarında meydana getirdiği iktisadi ve siyasi bağımlılıklar, Osmanlı siyaset erkânının bütçe açıklarını denetim altına almadan büyük meblağlarda dış borçlanmaya girişmelerinin oldukça pahalıya mal olduğunu göstermektedir.³⁹⁸

Osmanlı devletinin iç ve dış borçlarını kapsayan ve tam bir VESAYET belgesi olan Muharrem Kararnamesi (20 Aralık 1881) ile bunun ek ve değişiklikleri Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkılışa götüren süreçteki en önemli tescil belgesidir denilebilir. Sultan II. Abdülhamit Han'ın endişe ettiği nokta bu kararname ile kurulacak olan Deyun-ı Umumiye İdaresi'nin açıkça bir siyasi muhteva taşımasıydı. Sultan, ülke ekonomisinin milletlerarası siyasi niteliğe sahip bir kurumun denetimine geçmesi durumunda kendisinin ve Osmanlı devletinin bağımsızlığının tamamen ortadan kalkacağını biliyordu. Ortada açıkça/resmen milletlerarası mali kontrolden uzak ve tamamen Türk sultanının kendi iradesiyle kurulup, kendi tarafından denetlenebilecek özerk bir yapı daha ehveni şer görüyordu.³⁹⁹

Bunun için de sultanın bu meclisin oluşturulması sürecinde devletten devlete resmi temsilci değil, tahvil sahiplerinin kendi aralarından seçip gönderdikleri temsilcilerin görev almasını sağladığı anlaşıyor. Nitekim Avrupa devletleri 1919 yılına kadar açıktan Deyun-ı Umumiye İdaresi'ne daha fazla yaptırım gücü vermek için teşebbüste bulunmuşlardı. İlk müdahale I. Dünya Savaşı sırasında Deyunu Umumiye İdaresi Meclisi'nin Türk istiklal mücadelesine yardım etmesini engellemek gayesiyle yapıldı.⁴⁰⁰

Osmanlı hükümetinin "Nizamname" olarak adlandırdığı Muharrem Kararnamesi 1858, 1860, 1862, 1863, 1865, 1869, 1870, 1872, 1873 ve 1874 yıllarına ait borç tahvillerini kapsamına almıştır. Buna mukabil Mısır vergisinin karşılık gösterildiği 1854, 1871 ve 1877 borçlanmaları ile İngiltere ve Fransa tarafından garanti edilen 1855 borçlanması, dalgalı borçlar ve Rus savaş tazminatını kapsam dışında tutmuştur.

5.2. Muharrem Kararnamesi ve 21 Maddede Doğurduğu Hükümler

Muharrem Kararnamesi 21 maddeden oluşmuştu. Doğurduğu hükümler açısından dört grup olarak değerlendirilebilir:

Birinci grup, borç tutarlarının belli oranlara indirilerek kesin olarak belirlenmesi ve böylelikle belirlenen borçların değiştirilmesi ve birleştirilmesi. (1-7. maddeler)

İkinci grup, borçlara tahsis edilen kaynaklar, yani borç servisi (8-14. maddeler)

³⁹⁸ Şevket Pamuk, Osmanlı Devletinin Dış Borçlanma Deneyimi, MUFAD (Muhasebe ve Finansman Öğretim Üyeleri Bilim ve Araştırma Derneği) Muhasebe ve Finansman Dergisi, No: 12, Ekim 2001, s. 6-9.

³⁹⁹ Mehmet Hakan Sağlam, a.g.e, s. 103.

⁴⁰⁰ Mehmet Hakan Sağlam, a.g.e, s. 104.

Üçüncü grup, tahvil hamillerini temsil ve menfaatlerini korumak, borca tahsis edilen gelirleri yönetmek ve nemalandırmak, Osmanlı hükümeti ile ilişkileri yürütmek üzere Duyunu Umumiye İdaresi'nin kuruluşunu düzenlemektedir. (15-20. maddeler)

Dördüncü grup, kararnamenin Avrupa ülke temsilcilerine duyurulması ve yürürlüğe girmesidir. (21. madde)

Gerek Osmanlı, gerek Cumhuriyet Türkiye'si hükümetleri borçlarını Sıtkı sadakatle ödediler. 1854 yılında başlayan Osmanlı Türkiye'si borç macerasının son taksidi 1954 yılında 100 yıl sonra ödenmişti. Ama daha 12 Temmuz 1947'de ABD'den 200 milyon dış borç alarak bugün Cumhuriyet Türkiye'sinin içine düştüğü dış borç sarmalını da başlatmış oluyorduk.

20 Aralık 1881 Muharrem Kararnamesi ile kararname kapsamına alınan Osmanlı borçları 219.938.559 Osmanlı lirasından 124.305.507 liraya; senelik taksit ve faiz ödemeleri de 14.054.507 liradan 2.053.474 liraya indirilmiştir.⁴⁰¹ Bunlara ilave olarak Muharrem Kararnamesi kapsamına alınmayan borçlar toplamı 17.200.260 Osmanlı lirası ve yıllık faiz ödemeleri de 937.870 lira olarak belirlenmiştir. Netice olarak anapara borçları toplamı 141.505.309 lira, senelik faiz ödemeleri de 2.991.344 liradır. Bu durumda kararname öncesi 237.128.819 lira olan anapara borcu % 40 dolayında bir iskontoya tabi tutularak 141.505.309 liraya indirilmiştir. Faizler ise kararname öncesi 14.992.377 lira iken % 80 oranında indirilerek 2.991.344 lira olmuştu.

Sultan II. Abdülhamit Han tahta geçtikten sonra Türk-İslam merkezli bir politika takip etmeye başlamıştı. Türk sultanının bu tutumu ve dirayetli tavrı Osmanlı bürokrasisini de etkilemişti. Duyun-ı Umumiye İdaresi'nin kuruluşuna giden yolda Osmanlı devleti erkânı uzun yıllardan beri belki de ilk kez Avrupalılarla aynı masaya oturup kendine ait bir meselede önemli kazanımlarda elde etmişti. Mesela 1854 Kırım Savaşı'ndan başarıyla çıkan Osmanlı İmparatorluğu, savaş sonrası yapılan konferansta kendine yer bulamamış, aksine toprak kaybına uğramıştı. Bir tür kimlik bunalımından ve kendine güvensizlikten kaynaklanan bu durum, "el elin eşeğini türkü çıkararak arar" Türk atasözüne paralel kendi meselesini Avrupalılara çözdürmeye çalışmanın tabii bir neticesiydi. Dış borç tahvillerinin alacaklılar toplantılarında uzun yılların tereddütlerini –elbette liderlik konumundaki Sultan II. Abdülhamit Han'ın etkisiyle- bir tarafa atan Osmanlı bürokrasisi, milli menfaatler doğrultusunda kıyasıya bir pazarlık yaparak dış borçlarda muazzam bir indirim elde ediyorlardı. Mehmet Hakan Sağlam'a göre, Osmanlı devleti erkânına bu özgüveni veren şey 1879'da kurulan ve oldukça başarılı olan Rüşûm-ı Sitte İdaresi'nin varlığıydı.⁴⁰²

Parvus Efendi (Alexander İsrail Helphand) 1867 veya 1869 Rusya doğumlu, Almanya'ya gidip orada ekonomi ve maliye doktorası yapmış, daha çok teorisyen kimliği ile öne çıkan Yahudi asıllı bir Rus Marksist'tir. Par-

⁴⁰¹ A. Heidbom, Manuel de Droit Public et Administratif de l'Empire Ottoman, Volum II, Viene-Leipzig 1912, p. 241, Zik: Mehmet Fatih Ekinci, a.g.e, s. 294.

⁴⁰² Mehmet Hakan Sağlam, a.g.e, s. 134-135.

vus'un Osmanlı Türkiye'si döneminde yazılarının özellikle Türk yurdu gibi Osmanlı'daki Türkçü-milliyetçi akım açısından ekol bir dergide yayınlanması, önemli bir tarihi hadisedir. Türk yurdu dergisi Parvus Efendi'nin ekonomik ve toplumsal görüşlerinin kimi noktalarına katılmasa da, milletini ve devletini sevmek ve elinden geldiğince, Osmanlı Türkiye'sinin Avrupa tarafından soyulup sömürülmesini bir uzmanın kaleminden millete anlatmak temelinde yazarla uzlaşmaktadır.

Parvus Efendi'nin aktardığına göre, Osmanlı Bankası ve Duyunu Umumiye İdaresi'nin Osmanlı devletinin batışında ve elbette Avrupa ticaret ve kapital sermayesinin büyük payı vardır.

Osmanlı Bankası, olağanüstü ayrıcalıklar ve rüchan haklarından yararlanmaktadır. Bu ayrıcalıklar öylesine büyüktür ki, Banka kurucularının 1859 yılında yaptıkları genel kurul toplantısında “dünyanın bağımsız ortaklıkları ve mali kuruluşları arasında Osmanlı Bankası'nın başarısına benzer başarı sağlayan bir kurum bulunmadığı” övünçle belirtilmiştir. Nitekim Osmanlı Bankası hükümete 5 Ocak 1913 tarihinde % 7 gibi yüksek faizli ve ancak 100.000 liradan ibaret bir avans vermeyi kabul etmiştir. Bu, Sivas vilayeti gelirinin teminat gösterildiği bir avanstır.⁴⁰³

Parvus Efendi, Duyunu Umumiye İdaresi'ni de şöyle değerlendiriyor: “Duyunu Umumiye yönetimi hükümetin ihtiyaçlarına kapılarını kapatmakla cevap vermiştir ona. Hâlbuki isteseydi devlete kolayca yardımcı olabilirdi. Elinde çok atıl araç vardı. İki milyonluk ihtiyat akçesini borsa eshamına harcıyordu. Duyunu Umumiye, ihtiyat akçesiyle, İtalyan, Alman, Fransız, Japon, İngiliz veya Macar tahvilleri alacağı yerde Osmanlı Hazine tahvilleri alsaydı Türkiye'nin mali ihtiyacını hafifletmiş olurdu. Kurum, bu ihtiyaç akçesinden ayrı olarak 50 milyon franklık İtalyan savaş tazminatını da ele geçirmişti. Hâlbuki paranın hükümete verilmesi gerekirdi... Gerçi Duyunu Umumiye sonraları hükümete ara sıra avans vermeye başlamıştır. Ancak bu avansları, kendi elinde toplanmakta olan gelirler hesabından vermiştir. Duyunu Umumiye veznesinde toplanan devlet gelirleri sayesinde kendi kendilerini itfa etmektedirler. Daha doğrusu, Osmanlı hükümeti zaten kendinin olacak olan paraları “avans” adı altında biraz daha önce almış ve üstelik % 6 gibi yüksek bir faiz ödemiştir.”⁴⁰⁴

5.3. Muharrem Kararnamesi'nde İlk Değişiklik: Borçların Birleştirilmesi - 1903 Tahvil-i Duyun (Borçların Değiştirilmesi)

20 Aralık 1881 Muharrem Kararnamesi'yle 117.080.957 liraya indirilen Osmanlı dış borç tahvillerinin anapara ödemelerinin 3 Eylül 1903 tarihine gelindiğinde, 11 yıllık sürede sadece % 23.73'ünün ödendiği görülmüyordu. 1/14 Eylül 1903 tarihinde Muharrem Kararnamesi'nin bazı maddelerinin değiştirilmesine gerek duyuldu. Muharrem Karar-

⁴⁰³ Parvus Efendi, Türkiye'nin Mali Tutsaklığı, Hazırlayan: Muammer Sencer, İleri Yayınları, İstanbul Ekim 2005, s. 99.

⁴⁰⁴ Parvus Efendi, a.g.e, s. 99-101.

namesi'nin yeni kararnamede yer almayan diğer maddeleri aynen yürürlükte kalıyordu.⁴⁰⁵

Değişikliğinin iki sebebi vardı: a) tedavülde bulunan tahvillerin birleştirilerek yerlerine yenilerinin çıkarılması, b) Hükümet'in kâra katılma hakkına ilişkin olarak ilk kararnamede düzenlenen bazı maddelerin fesh edilmesi. 1881 Kararnamesi'nin uygulamasıyla ödenen tahvillerin % 24'ü (23.73) imha edilmişti. Bakiye kalan % 76'lık kısım, çeşitli oranlar dâhilinde gerek faiz gerekse itfa açısından aynı seviyede bulunan yeni tahvillerle değiştirildi.⁴⁰⁶

1881 sonrasında sıklıkla konversiyon işlemine başvurulması borcun borçla ödenmesi sonucunu doğuruyor, itfa sürelerinin uzatılması da Duyunu Umumiye İdaresi'nin Osmanlı devleti maliyesi üzerindeki vesayetini devamlı hale getiriyordu. Duyunu Umumiye idaresi vesayetin devamının sağlanmasından yanaydı. Ellerindeki yağlı müşteriydi kaçırmanın âlemi yoktu. Hükümet ödeme güçlükleri içinde kıvrınmasına rağmen borç faizlerini aksatmıyordu. Ancak yeni bir moratoryumu her iki taraf da istemiyordu. Anlaşarak borçların yeniden bir değiştirme işlemine tabi tutulmasını sağladılar.⁴⁰⁷ Bir ayrıntıyı da hemen belirtelim. Muharrem Kararnamesi'ne göre Duyun-ı Umumiye gelirlerinin beşte dördü faizlere, beşte biri anaparanın itfasına, dolayısıyla gelir ne denli artarsa faiz ödenmesine o denli fazla para harcanıyor. Bu oranın beşte dördü aşmaması her ne denli şart koşulmuşsa da bundan fazlası devlet hazinesine girmeyip yine borçların ödenmesine özgü kılınmıştır.⁴⁰⁸

Tablo 1.6: 1882-1912 Dönemi Duyun-ı Umumiye Gelirleri Tablosu

Beş Yıllık Dönemler	Yıllık Ortalama Gelir-Osmanlı Lirası	İlk Dönem Ortalamasına Göre Gelir Artışı-Lira	Artış Oranı %
1882-1887	2.203.402	-	-
1887-1892	2.285.565	77.163	3.5
1892-1897	2.554.418	351.016	11.5
1897-1902	2.569.708	366.306	12.0
1902-1907	3.060.600	857.198	38.9
1902-1912	4.449.125	2.245.723	101

Kaynak: Parvus Efendi, *Türkiye'nin Mali Tutsaklığı*, s. 77'deki verilerden rakamlar yuvarlanarak bu tablo oluşturuldu.

Parvus Efendi'ye göre, gümrük ve kazanç gelirlerini artırmak devlet için fayda sağlamıyor. Çünkü o yoldan doğacak olan para, "Duyunu Umumiye'nin doymak bilmeyen" kasasına akıveriyor. Ancak 1903 yılında devlet borcu yeniden düzenlendiği zaman bu dayanılmaz çıkmazdan kurtulma çaresi üzerinde

⁴⁰⁵ Donald C. Blaisdell, Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa Mali Kontrolü, Çev: Hazim Atıf Kuyucak, s. 123-124.

⁴⁰⁶ Mehmet Hakan Sağlam, a.g.e, s. 139.

⁴⁰⁷ Mehmet Fatih Elçin, a.g.e, s. 314.

⁴⁰⁸ Parvus Efendi, a.g.e, s. 76.

durulmuş ve Duyunu Umumiye'ce toplanan gelirlerin bir bölümü devlete ayrılmıştır.⁴⁰⁹

Yukarıdaki tablodan da görüldüğü ki Duyunu Umumiye geliri 1903 yılına değin hemen hemen aynı kalmıştır. 1903 mali reformunda şu esas benimsenmiştir. Duyunu Umumiye yönetiminde toplanan bütün gelirlerden, borçların faiz ve anaparalarının ödenmesine belli bir meblağ ayrılacak ve bu meblağ dışında sağlanacak fazlanın % 75'i devlete, % 25'i yine borçların ödenmesine harcanacaktır.⁴¹⁰ 1903 Kararnamesi ile eski tahviller sahiplerinden alınıyor, bunların yerine yeni çıkartılan tahvillerden veriliyordu. Değişim işlemi sırasında belirli fiyat ve oranlar kullanılmış, 75.918.019 Osmanlı lirası tutarındaki tahvillerin yerine 32.738.772 liralık yeni tahvillerden verilmiştir.⁴¹¹ 1903 borç değiştirme düzenlemesiyle B,C,D tertipleri altındaki 75.918.019 liralık borç 43.197.247 liralık indirimle 32.738.772 liraya düşürülmüştür. Borçların birleştirilmesi ile tahviller arasındaki fiyat farklılıkları ortadan kalkmış, 1903 yılından 1911 yılına kadar ödemeler düzenli olarak yapılmıştır. Bu dönem zarfında 3.707.418 Osmanlı lirası anapara, 16.149.136 lirası faiz olmak üzere toplam 19.856.554 lira ödeme yapılmıştır.⁴¹²

Bir hususu daha belirtelim. 20 Aralık 1881 Muharrem Kararnamesi'nden hükümetin Tevhid-i Deyun (Deyunu Muvahhide) tarihi olan 1903 tarihine kadar Muharrem Kararnamesi kapsamındaki borçların mürettebatı (anapara ve faiz) olarak ödediği toplam tutar, A,B,C ve D serileri altında birleştirilen tahviller için 28.934.934 liradır. Bunun 9.086.001 lirası anapara, 19.848.931 lirası da faiz ödemesidir. İkramiyeli Rumeli Demiryolları tahvilleri için 3.784.878 lira, Tahvilat-ı Mümtaze (Galata banker'lerine verilen % 4 faizli tahviller) için de 10.533.014 lira olmak üzere toplamı da 43.252.824 Osmanlı lirasıdır.⁴¹³

1903 Kararnamesi'yle anapara ve faiz (mürettebat) ödemesi için teminat olarak 2.157.375 lira gelir tahsis edilmiştir. Bunun üzerindeki net hâsılat fazlasının % 75'i Osmanlı hükümetine % 25'i de Deyun-ı Umumiye İdaresi'ne ait olmak üzere paylaşılacaktır. Söz konusu fazla gelir 1903-1914 yılları arasında toplam 13.326.392 lira olarak gerçekleşmiş, bunun % 75'i olan 9.994.794 lirası hükümete, % 25'i olan 3.331.598 lirası da Deyunu Umumiye İdaresi'ne kalmıştır.⁴¹⁴

⁴⁰⁹ Pavrus Efendi, a.g.e, s. 76-77.

⁴¹⁰ Parvus Efendi, a.g.e, s. 78.

⁴¹¹ Mehmet Hakan Sağlam, a.g.e, s.140.

⁴¹² Mehmet Hakan Sağlam, a.g.e, s. 142.

⁴¹³ İhsaiyat-ı Maliye (Maliye İstatistikleri) 1885-1909, Maliye Bakanlığı APK Kurulu Yayınları, Ankara 2000, s. 372.

⁴¹⁴ Haydar Kazgan, Deyun-ı Umumiye, Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, Sayı: 23, İstanbul, 25 Kasım 1985, s. 715.

Tablo 1.7: 1911 Yılında Devlet Gelirleri ve Deyun-ı Umumiye İdare-si'nin Yönetimindeki Gelirler

Bütçe Fasıl-ları	Devlet Gelirleri Lira	Deyun-ı Umumiye Gelirleri Lira	Deyun-ı Umumiye Gelirlerinin Devlet Gelirlerine Oranı %
Dolaysız vergi-ler	16.235.527	3.728.342	22.9
Damga pulu resmi ve diğer resimler	1.451.032	573.816	39.4
Dolaylı vergi-ler	5.512.158	1.713.617	31.0
Tekeller (posta ve telgraf ha-riç)	2.697.278	2.146.456	79.0
Toplam	25.895.995	8.162.231	31.5

Kaynak: Parvus Efendi, Türkiye'nin Mali Tutsaklığı, Haz. Muammer Sencer, İleri Yayınları, İstanbul Ekim 2005, Sayfa 88'deki veriler kullanılarak yukarıdaki tablo oluşturulmuştur.

Tablodan anlaşılacağı üzere, Deyunu Umumiye 1911 yılında (1911/1912) Osmanlı devletin gelir kaynaklarının üçte birinin (%31.5) yönetimi doğru-dan Deyunu Umumiye İdaresi'nin yönetimindedir. Tablodaki rakamların da ifade ettiği gibi, "Deyunu Umumiye, her yönüyle kendini Maliye Nezareti'nin yerine koymuş ve devlet içinde devlet olmuştur."⁴¹⁵

Osmanlı devletin akdettiği her yeni borç teminat olarak yeni bir karşılık gerektiriyordu. Kısmen veya tamamen rehinli varidat olarak Deyunu Umumi-ye İdaresi'nin yönetimine girmiş gelir kaynaklarının tahakkuk işlemleri Hazi-ne'ye, tahsilâtları ise Deyunu Umumiye İdaresi'ne bırakılmıştı.⁴¹⁶ Ne yazık ki 1911 yılından sonra durum daha da kötüleşmiştir.⁴¹⁷

5.4. Ekonominin İflası ve Deyun-ı Umumiye İdaresi

Osmanlı Türkiye'si 1854-1914 yılları arasında 359 milyon (326x1.10), Osmanlı lirası tutarında net dış borç yükü altına girmiştir. Yani 1854-1914 dönemi için satılan toplam tahvil tutarı 326 milyon sterlindir. Buna muka-bil 1854-1914 dönemi için Osmanlı Hazinesi'ne giren 203 milyon sterlin yani 223 milyon Osmanlı lirasıdır. Aynı dönemde borç anapara ve faiz ödemeleri 213 milyon sterlin karşılığı 234 milyon Osmanlı lirasıdır. Böyle-likle 11 milyon lira bir net fon çıkışının olduğu anlaşılıyor. ⁴¹⁸ Aynı dönem-

⁴¹⁵ Parvus Efendi, a.g.e, s. 89.

⁴¹⁶ Mehmet Hakan Sağlam, a.g.e, s. 147.

⁴¹⁷ Parvus Efendi, a.g.e, s. 89.

⁴¹⁸ Yahya Sezai Tezel, Notes on the Consolidated Debt of the Ottoman Empire, The Turkish Yearbook of International Relations, No: 12, 1972, s. 93-95.

de dış borç hâsılatına ödenen 234 milyon liranın faizlere ödenen toplamı 164 milyon lira, anapara için ödenen toplamı 70 milyon liradır.⁴¹⁹

Osmanlı Türkiye'sinin dış borç macerasını iki dönem şeklinde ele alırsak, ilk dönem, 1854'ten 1881 Muharrem Kararnamesi'ne dek satılan 233 milyon sterlin (256 milyon lira) nominal bedelli tahvile karşılık Osmanlı Hazine'sine giren net tutar 127 milyon sterlin (140 milyon). Bu meblağın 86 milyon sterlini (95 milyon lira) borçların anapara ve faiz ödemelerinde kullanılmıştır. Bu durumda Osmanlı Hazinesi'ne kalan tutar 41 milyon sterlin (45 milyon lira) gibi bir rakamdır ki Batı'nın Osmanlı İmparatorluğu'nu nasıl bir soygun cenderesine aldığının en bariz örneklerinden birini oluşturmaktadır. Ha keza borç macerasının ikinci döneminde, 1882-1914 arasında, satılan 93 milyon sterlin (102 milyon lira) nominal bedelli tahvillerden Osmanlı Hazinesi'ne giren tutar 76 milyon sterlin (84 milyon lira) olmuştur. Bu dönemde 127 milyon sterlin (140 milyon lira) borç anapara ve faiz ödemelerinde kullanılmış olduğu görülüyor ki, bu durumda Osmanlı Hazinesi'nden net fon çıkışı 51 milyon sterlin (56 milyon lira) olmuştur.

1854-1874 yılları arasında 15 borçlanma yapan Osmanlı devleti,⁴²⁰ 1875'den 1886'ya kadar yaklaşık on yıl yeni dış borç almadı. Ancak bu tarihten sonra, 1886'dan 1908'e kadar 14 dış borç daha gerçekleştirildi. Duyunu Umumiye İdaresi'nin Osmanlı Türkiye'si maliyesi üzerinde kurduğu ayrıntılı ve etkili kontrol Osmanlı borç tahvillerinin riskin önemli ölçüde azaltmıştı. Bu dönemde alınan borçlar eski borçları ödemedi ve cari harcamalarda kullanıldı.

Şevket Pamuk, Haydar Kazgan, Mehmet Hakan Sağlam, Emine Kıray, Zafar Toprak, Parvus Efendi, Yahya Sezai Tezel, İbrahim Hakkı Yeniay, Adib Roumanı, Mehmet Fatih Ekinci ve Sait Açıba gibi –ki bu kaynakların hepsini dipnotlar ve kaynakçada verdik- konunun uzmanları ve istatistiklerden görülüyor ki, Osmanlı Türkiye'sinde borçlanma 1908-1914 döneminde borçlanma süreci yeniden hızlanıyor. Ve altı yılda 12 dış borç sözleşmesi daha yapılıyor. 5 Kasım 1914'te Osmanlı devletinin Birinci Dünya Savaşı'na girinceye kadar Avrupa finans sermayesi, 1854'den itibaren Osmanlı Türkiye'sine verdiği borçların yaklaşık İKİ KATINI ANAPARA ve FAİZ ÖDEMELERİ OLARAK Avrupa'ya aktarmıştır.⁴²¹ Bütün bunlar 60 yıl gibi kısa bir tarih dilimi içinde gerçekleştirilmiştir.

Dış borçların ve Galata bankerlerine olan borçların ödenmesi için bazı gelirler “mutlak olarak ve kaldırılmaz bir biçimde borçların bütünüyle tasfiyesine kadar Duyunu Umumiye İdaresi'ne bırakılmıştı. ⁴²² Bütün olarak değerlendirildiğinde toplam Osmanlı devlet varidatının/ gelirlerinin % 20'si Duyunu

⁴¹⁹ Yahya Sezai Tezel, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923-1950, Yurt Yayınları, Ankara 1982, s. 72.

⁴²⁰ Özer Ertuna, Türkiye Ekonomisinin Kayıp Yılları 1989-2005, Avcıol Basın Yayın, İstanbul 2005, s. 192.

⁴²¹ Mehmet Hakan Sağlam, a.g.e, s. 146.

⁴²² Donald C. Blaisdell, European Financial Control in the Ottoman Empire, Columbia University Press, New York 1929, s. 92.

Umumiye İdaresi'ne bırakılmış durumdaydı. Ancak sonraki yıllarda bu oran toplam devlet gelirlerinin % 30-35'ine çıkacaktı.⁴²³

Osmanlı İmparatorluğu 1854-1914 tarihleri arasındaki 60 yılda, toplam 41 dış borç sözleşmesi akdetmiştir. Bunun 15'i 1854-1874 yılları arasında (20 yılda) 14'ü 1886-1908 arasında (12 yılda) yani Sultan Abdülhamit Han döneminde, 12'si ise 1908-1914 arasında (6 yılda) yani İttihat ve Terakki iktidarında gerçekleştirildi.

Her ne kadar her borç alınış maksadına tam uygun olarak kullanılmasa da 1854-1874 döneminde alınan borçlardan ikisinin savaş borçlanması, üçünün karşılıksız kâğıt paranın piyasadan çekilmesi ve kısa vadeli iç borçların ödenmesi, üçünün muhtelif istikrarsızlıkları ortadan kaldırmak, birinin Rumeli demiryolu yapımında, geri kalan altısının da genel olarak önceki borçların ödenmesinde ve bütçe açıklarının kapatılmasında kullanıldığı anlaşıyor.

1886-1914 tarihleri arasında alınan dış borçlar için yapılan 26 sözleşmenin kullanım muhtevasına bakıldığında, yedisinin eski borç tahvillerinin dönüştürülmesi ve konsolidasyonu için, üçünün bir donanma oluşturulması ve silah ve mühimmat alımı için, beşinin bütçe açıklarının kapatılması için altısının kısa vadeli borçları ödemek için, beşinin de Avrupa demiryolu yapımı şirketlerine ve kilometre garantisi ödemelerinde kullanıldığı anlaşıyor.

Emine Kıray, Duyunu Umumiye sürecini şöyle değerlendiriyor: Osmanlı devleti ekonomisinin genel görünümü açısından belki de en önemlisi, Duyunu Umumiye İdaresi'nin imparatorluğa sanayi sermayesinin getirdiği kurumsal ve bireysel kanalları sağlamasıydı. Yatırımların çoğu altyapı alanındaydı. (demiryolları, liman yapımı, kentsel bayındırlık işleri) ve bu dünya kapitalizmiyle bütünleşme sürecini hem yaygınlaştırıyor, hem yoğunlaştırıyordu. BORÇ-LANMA-İMTİYAZ VERME-VE DAHA ÇOK BORÇLANMA şeklindeki eski süreç bu dönemde de tekrarlanıyordu. Ancak bu kez imtiyazlar, artık Avrupalıların elindeki devlet maliyesi üzerinde kontrolün artırılmasından çok, dolaysız dış yatırımlara ilişkindi.⁴²⁴

Duyunu Umumiye İdaresi resmen 1928 yılında feshedildi. 1854-1914, 60 yıllık dönemdeki Osmanlı devletinin son borç ödemesi 1954 yılında Cumhuriyet Türkiye'si tarafından yapıldı.⁴²⁵

1908-1918 İkinci Meşrutiyet yani İttihat ve Terakki iktidarı dönemi çok ağır mali sıkıntıların yaşandığı dönem olarak Osmanlı-Türk tarihindeki yerini almıştır. 1908-1914 arasında her yıl Osmanlı Bankası'nın aracılığı ile dış borçlanma gerçekleştirildi. En son alınan dış borç 18.11.1913 tarihinde olup Konya Ovası sulaması içindir. O dönemde gider bütçeleri aşağı yukarı 30 milyon Osmanlı lirası iken gelir bütçeleri 25 milyon altın Osmanlı lirasıdır. Bütçe açıklarını kapatmak üzere yapılan dış borç toplamı ise 150 milyon lira mertebesine erişmişti. Bu borçların mürettebatı yani anapara ve faizi ise

⁴²³ Emine Kıray, a.g.e, s. 35.

⁴²⁴ Emine Kıray, a.g.e, s. 35-36.

⁴²⁵ R. S. Suvla, *Debts During the Tanzimat*, in C. Issawi, ed., *Economic History of the Middle East, 1800-1914*, The University of Chicago Press, Chicago 1966, s. 52-78.

senede 12 milyon lirayı geçmekteydi. Bu tutar Osmanlı devleti toplam geliri- nin % 50'si civarındaki bir meblağın, dış borçların ödenmesine tahsis edildi- ği manasına geliyordu.⁴²⁶

Bu durumda Osmanlı Türkiye'sinin 1838'den itibaren öğrendiği en iyi şe- yin DAHA ÇOK İTHALAT-DAHA AZ İHRACATI ile 1854'ten itibaren DIŞ BORÇLANMA olduğunu söyleyebiliriz. Ancak imparatorluğu yöneten Ende- run siyasetçi/bürokrat ekâbir takımının bir türlü ÜRETME'yi öğrenemediği anlaşıyor. İthalatın Osmanlı toplum yapısında suni bir, yaşanan günlük hayatta rahatlama yarattığını söyleyebiliriz. Osmanlı devletinin yöneticileri imparatorluğunun içine yuvarlandığı kaostan serbest ticaret, şekli reformlar ve dış borçlanma ile kurtulacağı saplantısı ve Avrupa kapitalizminin sömür- gelerden ve sanayileşmeden elde ettiği aşırı sermaye birikiminin oluşturdu- ğu baskı karşısında sürekli borçlanan Osmanlı devleti Avrupa'nın ticaret ve finans sermayesi için olağanüstü kârlı bir yatırım – sömürge hinterlandı haline gelmiştir.

1882'de faaliyete geçen Duyunu Umumiye İdaresi ile birlikte Avrupalı alacaklılar açısından sıfır riskli şartlarda düzenli olarak paradan para kazanma, rantiyeye devri başlamıştır. 1882-1914 yılları arasındaki 32 sene- de Osmanlı borçları düzgün olarak ödenmiştir. Muharrem Kararnamesi ile yürürlüğe konulan antlaşma Deyun-ı Umumiye İdaresi tarafından yürütülmüş adeta “adrese teslim” bir borç ödemesi sistemi oluşturulmuş- tur. Kabul edilen 117.050.912 Osmanlı lirasından dolayı her sene yıllık % 4 faiz ve % 1 ANAPARA İTFA ÖDEMESİ için Deyun-ı Umumiye masraf- ları hariç takriben 5.900.000 lira ödendi. 32 yıl boyunca anapara mikta- rının yaklaşık iki katı tutarında 190 milyon Osmanlı lirası borç ödendi. Deyunu Umumiye gibi devlet içinde devlet bir kurum varken anapara itfa oranının % 1 veya % 05 seviyesinde tutulması Avrupalı alacaklılar açısın- dan arzu edilmeyen bir husus olmasa gerekir.

Deyunu Umumiye İdaresi'nin zaman içinde devlet içinde gücünü artırdığı anlaşıyor. Özellikle 1908'de Sultan II. Abdülhamit Han'ın darbeyle 1908'de tahttan indirilmesi, Parvus Efendi'nin de belirttiği gibi bu idare başta Fransa ve İngiltere olmak üzere bir devlet idaresine dönüşüyor. Adeta bir sömürge valisidir. Parvus Efendi'nin “Türkiye'nin Mali Tutsaklığı” adlı kitabında anlat- tıklarından çıkan sonuç, Deyunu Umumiye İdaresi'nin kurduğu mali meka- nizmanın “borçların ödenmesi değil, hiç ödenememesi ve Osmanlı devletinin daha da çok borç batağına girmesi” prensibine göre işlediği çok detaylı bir şekilde ortaya çıkıyor.

Başta Osmanlı devleti maliyesinin disiplini gayesiyle faaliyete geçen bu ida- re, daha sonra vergi toplama ve bütün rejisi için kolluk kuvvetleri kurma dâhil pek çok işlevi içeren binlerce kişilik bir güce dönüşür. Bir hususu daha tespit edebiliyoruz. Deyunu Umumiye İdaresi'nin elindeki vergi gelirleri Osmanlı Türkiye'si borçlarının toplam senelik faiz ve anapara ödemelerinden çok daha

⁴²⁶ Mehmet Hakan Sağlam, Osmanlı Borçlar İdaresi-Deyun-ı Umumiye 1879-1891, Prof. Dr. Zafer Toprak Sunumundan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Cilt I, İstanbul 2007, s. XIX.

fazladır. Hatta denilebilir ki bu durum Duyun-ı Umumiye İdaresi'ni bizatihi bütçe açıklarından birini meydana getiren, en azından bütçe açıklarını artıran bir kurum haline dönüştürmüştür. İleriki bölümlerde inceleyeceğimiz 24 Ocak 1980 sonrası liberal ekonomik politikalar ile Türkiye-IMF politikaları uygulamalarında da buna benzer paradoksal ilişkiler görülüyor.

Edward Sait ünlü “Oryantalizm” (1978) adlı eserinde, güç ve bilginin nasıl kaçınılmaz olarak birleştirildiğini ve güç ilişkilerinin söylemler yoluyla nasıl bir dizi analitik obje ürettiğini ve bu objelerin düşünmeyi büyük ölçüde beklenmedik ve farkına varılmadık bir biçimde nasıl etkilediğini göstermek suretiyle liberalizmin çok köklü bir tenkidini yapar.⁴²⁷ Parvus'ta sözünü ettiğimiz eserde, borç mekanizmasını Batı finans sermayesi çevrelerinin kâr hırsından daha çok, büyük devletlerin yayılmacı emperyalist hırslarının belirlediğini ortaya koymaktadır. Ki Osmanlı Türkiye'sinin Batı tarafından uğradığı topyekûn saldırı bunun en açık misalidir. Parvus'a göre Batı, Osmanlı devletinin mali olarak reform yapmasını ve borçlarını ödemesini arzu etmemektedir. Osmanlı İmparatorluğu'ndan koparılan parçaların –ülkelerin mali durumunun Batı Avrupa'nın yardımıyla kısa sürede düzeltilmesi ve borçlarının yine Osmanlı devletine yüklenmesini buna açık bir örnek göstermektedir.

Tanzimat ertesi Osmanlı maliyesi Avrupalıların ellerine geçmişti. Babiâli “devleti-milleti reform sarhoşu” yaptıktan sonra ülkenin milli menfaatleriyle bağdaşacak bir para ve kredi politikası uygulayamadı. “Osmanlı Bankası, Duyun-ı Umumiye ile birlikte devlet içinde devlet görünümündeydi. Osmanlı maliyesi Osmanlı Bankası ve Duyunu Umumiye'ye danışmadan hiçbir iş göremiyor, bu kuruluşlarda Londra ve Paris'teki idare meclislerinin sözünden dışarı çıkamıyorlardı.”⁴²⁸

Osmanlı Türkiye'si döneminde sağlanan bütün imkânlarla, mali ve hukuki sahada sağlanan her türlü imtiyaza rağmen Batı sermayesi Osmanlı devletine asla sanayi ve tarım sahasında yatırım sermayesi olarak girmedi. Finans sermayesiyle kurulan mekanizmaya ilave olarak, liman şehirlerinde altyapı yatırımları ve demiryolu imtiyazı gibi, kısmen madencilik ve özellikle İzmir-Aydın arasında toprak satın alma dışında, Batı sermayesinin Osmanlı devletine bir üretime yönelik katkısı yoktur. Parvus Efendi Batı'nın bu davranış saikinin kaynağını ekonomik sebeplerde değil, siyasi alanlarda aramaktadır.

Duyunu Umumiye İdaresi'nin Birinci Dünya Savaşı süresince yaptığı en önemli iş, Osmanlı hükümetine kâğıt para basarak yardım etmesiydi. Osmanlı Bankası 23 Aralık 1914'te hükümetin isteğine rağmen kâğıt para basmayı reddetmişti. Üstelik kendisinin tekelinde bulunan banknot ihracı imtiyazından savaş süresince feragat etmişti.

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı devleti ile Duyunu Umumiye'nin esas patronu İngiltere ve Fransa karşı saflarda yer almışlardı. 1914 yılı bütçesi (1914/1915) 34 milyon Osmanlı altın lirasıydı. Bunun 20 milyon lirası Osmanlı

⁴²⁷ Bryan S. Turner, Oryantalizm Postmodernizm ve Globalizm, Anka Yayınları, Çev: İbrahim Kapaklıkaya, Ankara, Mart 2002, s. 19.

⁴²⁸ Mehmet Hakan Sağlam, a.g.e, s. 147.

İmparatorluğu'na, 14 milyon lirası da Duyunu Umumiye İdaresi'ne aitti. ⁴²⁹ Herhalde yukarıdaki üç rakam Osmanlı Türkiye'sinin hangi vahim durumda olduğunu gösterirken, Duyunu Umumiye İdaresi'nin de Batı emperyalizminin nasıl bir ileri karakolu olduğunu, günümüzün, gelecekteki Türk çocuklarının "ilelebet payidar" olmak için alması gereken derslerle yüklüdür.

Osmanlı-Türk İmparatorluğu denizlerden ahlukaya alınmıştı. Demiryolu dış hatları öyle bir yapılmıştı ki, hatların bir kısmı düşman unsurların bölgelerinden geçiyordu. İhracat imkânı zaten yoktu da, ithalat imkânının ortadan kalkmasıyla, üretmeden ithalat yoluyla tüketen Osmanlı ülkesinde, açıkçası Anadolu coğrafyasında ve dar bir hinterlandında gıda sıkıntısı baş göstermişti. Osmanlı mülkündeki yabancı bankalar Türk İslam tüccara kredi kesmişti... Bu şartlar altında Osmanlı hükümeti 2 Ağustos 1914 günü Tecil-i Deyun Kanun-ı Muvakkatı ile bütün iç, dış borç, mevduat ödemesi durduruldu. Yani Osmanlı İmparatorluğu ikinci kez moratoryum ilan etti. Borç erteleme mevzuatı Birinci Dünya Savaşı boyunca yürürlükte kaldı. ⁴³⁰

Parvus Efendi'ye göre Türkiye yatırım yapılacak değil, paylaşılması an meselesi olan bir coğrafyadır. Ona göre Batı'nın demiryolları yarışı ve belli altyapı yatırımları bile bu hesaba dönüktür. Osmanlı coğrafyasının bir bölgesine göz diken Batılı emperyalist ülke o parçanın mali reformu, demiryolları, maden çıkarma imtiyazları ve altyapı yatırımlarıyla ilgilenmeye başlar. Bir aşamadan sonra, o topraklar ilgili Batılı devletin kontrolüne geçince gerekli ekonomik yatırımlar ondan sonra başlar.

Duyunu Umumiye İdaresi, Birinci Dünya Harbi esnasında Osmanlı devletine ve gerçekte Osmanlı Türkiye'sine ait olan avans parayı bile hükümete teslim etmez. Ama aynı zamanda İtalya'nın Trablusgarp Savaşı için çıkardığı devlet tahvillerini yüzü kızarmadan satın alır. Keza bu tahvilleri Osmanlı Bankası da satın almıştır. Böylelikle Türk milletinin parasıyla Osmanlı devletinin düşmanını finanse ederler.

Kısaca Batı'nın Türkiye'ye bakışı bir borç-maliye meselesinin ötesindedir.

5.5. Duyunu Umumiye İdaresi'ne ve Evraklarına Ne Oldu?

Osmanlı-Türk tarihinde 1882-1922 yılları arasında hukuki, iktisadi ve siyasi sonuçlara doğrudan etki eden Duyunu Umumiye İdaresi'nin evraklarına ne olmuştu?

Osmanlı devletinin son 40 yıllık ekonomik hayatına damga vurmuş olan Duyunu Umumiye İdaresi, Osmanlı İmparatorluğu'nda 1838 Ticaret Antlaşması ile başlayan yarı sömürgeleşme sürecinde imparatorluğu tam bağımsızlıktan resmen mali kontrol/vesayet noktasına getirmiştir. 1879-1881 yılları arasında faaliyet gösteren Rüsum-ı Sitte ile Duyunu Umumiye İdaresi'nin arşiv evrakları Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu takip eden günlerde Paris'e götürülüyor. Bu hususta 1964 yılında İbrahim Hakka Yeniay tarafından kaleme alınan "Yeni Osmanlı Borçları" adlı kitapta kısa bir bilgi yer alıyor.

⁴²⁹ Mehmet Hakan Sağlam, a.g.e, s. 148.

⁴³⁰ Mehmet Hakan Sağlam, Osmanlı Borçlar İdaresi-Deyun-ı Umumiye 1879-1891, Prof. Dr. Zafer Toprak'ın Sunum Yazısından, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Cilt: I, İstanbul 2007, s. XIV.

Duyunu Umumiye İdaresi'nin Paris'teki evrakları ve akıbetiyle ilgili olarak Mehmet Hakan Sağlam şöyle diyor: "Osmanlı borçlarının 1948 yılında ödenmesini takiben Paris'e giden Türk heyeti, karşılıklı ibralaşmada bulunduktan sonra Duyunu Umumiye İdaresi'nin elindeki arşiv belgelerini teslim alıp imha ediyordu. Son derece kıymetli belge ve dokümanların yok edilmesinin nedeni herhalde hesaplarda geriye dönüş ihtimalini ortadan kaldırmak içindir."⁴³¹

Keşke Duyunu Umumiye'nin evrakları yok edilmeseydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışında önemli rol oynayan bu idarenin evrakları Maliye Bakanlığı veya bir müzede ibreti âlem için sergilenseydi, kanaatimce Türk milletinin geleceğine yönelik politikaların tespitinde önemli ikaz işareti olurdu.

Duyunu Umumiye İdaresi, Osmanlı Türkiye'sinin çaresizliğinin, devlet idarecilerinin basiretsizliğinin Türk milletinin boynuna geçirilmesine vesile olduğu İngiliz siciminden bir halkadır. Batı acımasızlığının adeta bir sembolüdür. 1882-1922 tarihleri arasında Osmanlı devleti borçları düzenli olarak ödenmiş, ancak bu esnada sadece faizlere çalışılmıştır. Duyun-ı Umumiye İdaresi'nin faaliyete geçtiği 1882'de devir alınan borç tutarı ile Türkiye Cumhuriyeti'ne devir edilen borç rakamı arasında çok büyük farklılık bulunmamaktadır.⁴³²

Osmanlı Türkiye'si 1881'de Avrupalı alacaklılar ile masaya oturup anlaştıklarında, daha sonra yapılan indirimden sonra toplam borç rakamı 124.305.049 Osmanlı lirası idi. 44 yıl sonra 1925 yılında genç Türkiye Cumhuriyeti'nin çetin pazarlıklardan sonra imzalamak zorunda kaldığı borç toplamı ise 1928 yılında 107.528.461 Osmanlı lirasıdır. Ancak 1929 krizini iyice değerlendiren Atatürk liderliğindeki Cumhuriyet Türkiye'si dış borç ödemesini durdurdu. Aralık 1932 yılında yeniden masaya oturuldu. İşte tam bu noktada Mustafa Kemal liderliğindeki genç Türkiye Cumhuriyeti adeta son bir asrın intikamını almıştı. Borç toplamı önce 78.349.417 liraya indirildi. Aralık 1932'de Duyunu Umumiye İdaresi ile yapılan çetin pazarlıklar neticesinde, cumhuriyetin Osmanlı'dan devraldığı borç toplamı muhtelif kur oyunları ile 8.578.343 altın Türk lirasına dönüştürüldü.⁴³³ Üzerinde anlaşma sağlanan bu meblağ 1954 yılında tamamen tasfiye edilerek Türkiye Cumhuriyeti ekonomik bağımsızlığını elde etmişti. Bu arada yıllık faiz ve anapara taksitleri 700.000 altın lira olan taksitler 1933, 1934 ve 1935 yıllarında ödendikten sonra, Osmanlı borç senetlerinin çoğunu elinde bulunduran Fransız hükümetiyle anlaşarak senelik taksitlerinin yarısı belirli ihraç mallarıyla ödenmeye başlandı. 1938'de ise taksitlerin tamamının bu şekilde ödenmesi kararlaştırıldı.⁴³⁴

Duyunu Umumiye İdaresi, Osmanlı coğrafyasında İstanbul başta olmak üzere teşkilatlanmıştır. İstanbul, Erzurum, Trabzon, Yozgat, Edirne, Diyarbakır, Musul, Girit, Preveze, Bursa, Trablusgarp, Halep, Sakız, İzmir, Selanik Genel Müdürlükleri adları altında örgütlenen idarenin, her

⁴³¹ Mehmet Hakan Sağlam, a.g.e, s. XXI.

⁴³² Mehmet Hakan Sağlam, a.g.e, s. XXVI.

⁴³³ İbrahim Hakkı Yeniyay, a.g.e, s. 183-185.

⁴³⁴ Yahya Sezai Tezel, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923-1950, s. 211.

genel müdürlüğün teşkilat şeması içinde müdürlüklere ve müdür yardımcılıklarına yer verilmiştir.⁴³⁵

Yukarıdaki vilayet müdürlükleri vasıtasıyla Osmanlı devletinin en verimli gelirlerinin yönetimi ve tahsilâtı Osmanlı yurdunun her köşesinde Duyunu Umumiye tarafından yapılmıştır. Muharrem Kararnamesi'nin 8. maddesine istinaden "ticaret antlaşmalarının yeniden gözden geçirilmesi halinde, vergi oranlarının değiştirilmesi sonucunda gümrük vergilerinde meydana gelecek fazlaya" da el koymuştur. Söz konusu gelirlerin kapsamı Birinci Dünya Savaşı'na kadar sürekli genişlemiştir. Açıkçası Duyunu Umumiye İdaresi Osmanlı İmparatorluğu'nda ikinci Maliye Bakanlığı konumuna gelmişti. Özellikle aşar vergisi gelirlerine el koyma biçimi nedeniyle Duyunu Umumiye, Türk köylüsünü fakirleştirme ve mülksüzleştirme manasında, Batı finans sermayesi hesabına iyi işleyen bir emperyalizm aracı görevini icra etmiştir.⁴³⁶

Duyunu Umumiye İdaresi'nin bu yönü, özellikle 2003'ten itibaren yabancılara satılan bir kısım bankaların, özellikle Trakya bölgesinde Türk köylüsüne kredi vermesi, ödeme güclüğü içine düşen Türk çiftçisinin arazilerine yabancı sermayeli bankaların el koymalarına benzemektedir.

Duyunu Umumiye İdaresi demiryolları yapımı ile birlikte demiryolu "kilometre garantisi" adıyla devletçe ödenen bir gelir unsurundan da önemli miktarlarda kazanç sağlanmıştır. Mesela 1913-1914 yılında kilometre garantisinden kazandığı tutar 557.234 Osmanlı lirasıdır.⁴³⁷ Ha keza idarenin sadece Muharrem Kararnamesi kapsamında 1913-1914'te toplam yıllık el koyduğu gelir 4.385.914 liraya ulaşmıştır.⁴³⁸

1881'de Muharrem Kararnamesi ile tahsis edilen gelirlere 1886-1914 arasındaki borçlanmalarda ilave edilen gelir unsurlarıyla Duyunu Umumiye İdaresi'nin elde ettiği gelir toplamı 7.091.591 Osmanlı lirasına balığ olmuştur. ⁴³⁹ Bu tutar Osmanlı devletinin toplam gelirlerinin % 25.2'sine Duyun-ı Umumiye tarafından el konulduğu anlamına gelir. Osmanlı devletinin Batı finans sermayesi tarafından nasıl, hangi büyüklükte soyulduğunu göstermesi bakımından, 1911-1912 yılında Duyunu Umumiye'nin geliri 8.162.000 liradır. Bu meblağ devletin gelirlerinin % 31.5'idir. Bu durumda Osmanlı Türkiye'sinin vasıtasız vergilerinin % 52.9'u, damga resmi vs.'nin % 39.4'ü, vasıtalı vergilerin % 31'i, tekel gelirlerinin de % 79.5'i Duyunu Umumiye'nin kasasına gitmektedir.⁴⁴⁰

1907 yılında ad valorem gümrük resim oranının % 8'den % 11'e çıkarılmasına dair Osmanlı devletinin talebine 25 Nisan 1907 tarihli gümrük sözleşmesi

⁴³⁵ Decret Imperial Rendu le 28 Mouharrem 1299... annexe No: 11, Zik: Mehmet Fatih Ekinci, a.g.e, s. 356.

⁴³⁶ Mehmet Fatih Ekinci, a.g.e, s. 256.

⁴³⁷ Adib Roumani, a.g.e, s. 210.

⁴³⁸ Haydar Kazgan, Duyun-ı Umumiye, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, Sayı 23, İstanbul 1985, s. 713.

⁴³⁹ İhsaiyat-ı Maliye, s. 345-346.

⁴⁴⁰ Vedat Eldem, Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu Ekonomisi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s. 186-187.

441 ile nihayet rıza gösteren Almanya, Avusturya, Fransa, İngiltere, İtalya ve Rusya bu yolla elde edilecek tahsilâtın % 25'ini Duyun-ı Umumiye'ye vermişler, % 75'ini de üç Rumeli vilayetinin yani Selanik, Manastır ve Kosova'nın REFORM PROJELERİNE tahsis etmişler, Osmanlı hükümeti de bu duruma boyun eğmiştir. Bilindiği gibi kısa bir müddet sonra bu vilayetler Osmanlı devleti sınırları dışında kalmıştır. Bu durum serbest ticaret, dış borç sarmalının Osmanlı Türkiye'sini nasıl bir siyasi cenderenin içine soktuğuna dair sayısız misallerden biridir.

Duyunu Umumiye İdaresi'nin 1909-1910 yıllarında 4500 civarındaki toplam personel sayısının yaklaşık 500'ü İstanbul'da, 3508'i vilayetlerde çalışırken daha da vahimi 1419 kişilik kadrosu da kolluk yani polis/jandarma görevi yapmaktadır. 442 1914 yılında ise Duyunu Umumiye'nin kadrolu personel sayısı 5537 kişi olup, bu personelin 182'si yabancı üst seviye yöneticidir. Diğerleri Osmanlı tebaası gayrimüslim ve Müslümanlardan oluşmaktadır. Gayrimüslimlerin genellikle orta kademe yönetici konumunda olduğuna daha önce değinmiştik. Bu tarihte İstanbul'daki kadrosu 508 iken taşradaki personelin 1112'si kolculardan, diğerleri de müdür ve memurlardan oluşmaktadır.⁴⁴³

Bir başka husus; İngiliz tahvil sahipleri temsilcisi olan ve 1882'de Duyunu Umumiye İdaresi kurucu meclis başkanlığı görevini üstlenen Edgar Vincent şunları söylüyor: Avrupalı yöneticilerin doğulu halk kitleleri üzerinde doğulu araçlar vasıtasıyla çalışmaya razı olmalarının daha iyi olacağı... Taşradaki idari görevleri yerlilere bırakmak, sadece denetim ve üst yönetim işlerine yabancıları getirmek..." sözleriyle Duyunu Umumiye İdaresi'nin yönetim ve denetim kadrolarının yabancıların ve gayrimüslimlerin oluşturması tam bir uygunluk göstermektedir. 444 Bunun adını açıkça ifade etmek gerekirse sömürge idaresi ile yerli işbirlikçilerin ortak yönetimidir. Batılılar "tarih boyunca adı ve sanı Müslüman olanlar arasından, kötü emellerine uygun birtakım vasıflara sahip kişileri seçerek bunları gayeleri istikametinde istihdam ede gelmişlerdir."⁴⁴⁵

Duyunu Umumiye İdaresi, Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcilerin İstanbul'dan ayrılmasına rağmen faaliyetlerine devam etmiş olup, Mondros ve Sevr Antlaşması'yla varlığı daha da güçlenmiştir. Ancak TBMM hükümetinin Ankara'da ilan edilmesiyle birlikte mali vesa yetkisini kaybetmiştir. İlginçtir, Duyunu Umumiye TBMM hükümetinin kurulmasından sonra vergi gelirlerini yönetme ve tahsil etme yetkisini Avrupalı tahvil sahipleri adına ve onların lehine değil, Ankara'daki TBMM hükümeti için yapmaya başlamıştır. Lozan Antlaşması ile merkezini Paris'e taşıyan Duyunu Umumiye artık sadece Osmanlı devlet borçlarının tasfiyesinde bir

⁴⁴¹ M. A. E. Traités-Multilatéraux 1907 0031 Zik: Mehmet Fatih ekinci, s. 358.

⁴⁴² A. Heidborn, a.g.e, s. 247, Zik: Mehmet Fatih Ekinci, a.g.e, s. 358.

⁴⁴³ Haydar Kazgan, Duyun-ı Umumiye, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, Sayı: 23, İstanbul 1985, s. 708.

⁴⁴⁴ Donald Quataert, Osmanlı Devletinde Avrupa İktisadi Yayılmı ve Direniş, 1881-1908, Yurt Yayınları, Ankara 1987, s. 26.

⁴⁴⁵ Doç. Dr. Mehmet Erdem, Yedi Kıta, İstanbul, Mayıs 2009, s. 64.

taraf konumuna düşmüş ve borçların 1954 yılında tamamen tasfiye edilmesiyle birlikte varlığı sona ermiştir.⁴⁴⁶

Aslında Duyunu Umumiye İdaresi'nin ilk şekli Varidat-ı Sitte İdaresi Osmanlı Bankası'nın önderliğinde kurulmuştur. ⁴⁴⁷ Osmanlı hükümetinin bu idareye ihale ettiği geliri altı tane olduğundan tarafların bu gelirleri idare etmek için oluşturdukları idareye de "Rüsûm-ı Sitte İdaresi" denilmiştir.⁴⁴⁸

Rüsûm-ı Sitte İdaresi, iyi idare edildiği takdirde Osmanlı devlet gelirlerinin inanılmayacak derecede arttığını ispat etmişti. Rüsûm-ı Sitte İdaresi'nin yönetimine tabi ürünlerin piyasası canlanmış, üreticiler yeni tarım alanları açmaya başlamıştı. Mesela Avrupa'dan ipek tohumu ithal ederek hastalıklı ipek böceği tohumlarının kullanılması önlenmiş ve Bursa çevresindeki ipekçilik kısa sürede gelişmeye başlamıştı.⁴⁴⁹

13 Ocak 1880'de R. Hamilton'ın idaresinde faaliyete geçen Rüsûm-ı Sitte İdaresi, çoğunluğu daha önceden imtiyazlı gelirlerin tahsilâtıyla görevli idarelerde çalışmış 5000'den fazla tecrübeli memurla kısa sürede bütün imparatorluk sathına yerleşmişti.⁴⁵⁰

İşte Duyunu Umumiye İdaresi doğrudan böyle bir yapıyı devralmıştı. 1881 Muharrem Kararnamesi, 1878 Berlin Antlaşması'nın "tavsiyeleri" doğrultusunda idi. Gerçekte bir iç hukuk metni olmasına rağmen uygulamada tam bir milletlerarası hukuk düzenlemesi şeklini almıştır. Muharrem Kararnamesi Osmanlı devletinin uluslar arası finans sermayesine ödeyemediği borçlarını ödemek adına Osmanlı devletinin topraklarının bir kısmından vazgeçmesi olarak değerlendirilebilir.⁴⁵¹ Bedeli çok ağır olan Muharrem Kararnamesi ve onun vücut bulmuş hali olan Duyunu Umumiye İdaresi, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile başlayan ve Osmanlı'nın güçsüzlüğünün ve devlet bürokrasisinin zaafının eseri olan 1838 Ticaret Antlaşması, 1839 Tanzimat Fermanı, 1861 Islahat Fermanı, 1876 Birinci Meşrutiyet sürecinde gelişen, Osmanlı Türkiye'sinin Batı kapitalizminin yarı sömürgesi halini pekiştiren bir düzenlemedir. Bu idare sadece Osmanlı devletinin maliyesi üzerinde kontrol kurmakla kalmamış, Batı sermayesine doğrudan yatırım olarak açılan bütün alanlarda kontrolü ele geçirmiştir.

Nisan 1907 tarihinde Avrupalılarla yapılan yeni gümrük hadleri sözleşmesinden sonra Duyunu Umumiye İdaresi'nin görevleri daha da artmış olup, Avrupa devletleri yeni gümrük sözleşmelerinin esasını oluşturan % 03'lük ek

⁴⁴⁶ Mehmet Fatih Ekinci, a.g.e, s. 359.

⁴⁴⁷ Zafer Toprak, İttihat-Terakki ve Cihan Harbi Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-1918, Homer Kitabevi, İstanbul 2003, s. 53.

⁴⁴⁸ İbrahim Hakkı Yeniay, a.g.e, s. 61.

⁴⁴⁹ Sait Açıba, Osmanlı Devletinin Dış Borçlanması 1854-1914, s. 99.

⁴⁵⁰ Andre Aurheman, Tanzimattan Cumhuriyete Osmanlı Bankası, Bank-ı Osmani-i Şahane, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2002, s. 95.

⁴⁵¹ Bulletin de la Societe d'Economie Politique, Paris 1915, p. 57, Zik: Mehmet Fatih Ekinci, a.g.e, s. 360.

gümrük vergisinin tahsilâtını Duyunu Umumiye İdaresi'nin yapmasını şart koştular.⁴⁵²

Duyun-ı Umumiye İdaresi'nin nasıl bir güç haline geldiğini şu rakamlar gözler önüne seriyor. 1882-1887 döneminde ortalama senelik hâsılatı 2.339.749 Osmanlı lirası, 1887-1892 tarihleri arasında yıllık ortalama 2.328.844 lira, 1892-1897 arasında yıllık ortalama 2.503.261 lira, 1897-1902 döneminde senelik ortalama 3.060.643 lira, 1907-1912 arasında senelik ortalama 4.527.539 lira, 1912-1917 tarihlerinde yıllık ortalama 4.035.789 lira, 1917-1922 arasında senelik ortalama 9.887.482 lira ve 1922-1926 tarihleri arasında yıllık ortalama 4.362.564 lira olarak gerçekleşmiştir.⁴⁵³ Burada bir hususa dikkat çekmek istiyorum. Duyunu Umumiye Türk milletinin var olma yok olma mücadelesi verdiği 1914-1923 tarihleri arasında bile en yüksek rakamlara ulaşan vergi tahsilâtlarını sürdürmüştür.

Birinci Dünya Savaşı'ndan Almanlar mağlup çıkınca Aralık 1918'de Alman ve Avusturyalı alacak temsilcileri İstanbul'dan sınır dışı edildi. Müttefik güçler Osmanlı devletinin gözüne kestirdikleri bölgelerini işgal ediyorlardı. 28 Ocak 1920 tarihli Türk Misak-ı Milli'sinin 6. maddesinde şu husus açıkça vurgulanmıştı: "Milli ve iktisadi gelişimin sağlanabilmesi ve Türk varlığının devamı için her hususta tam hürriyet ve bağımsızlığa sahip olmak önemli bir şarttır. Mali konularda gelişimi engelleyecek her türlü kısıtlamalar kabul edilemez."⁴⁵⁴

Bu arada daha Ocak 1919'da Duyun-ı Umumiye İdaresi Yönetim Kurulu, Osmanlı Bankası, Türkiye Milli Bankası, Deutsche Bank ve demiryolu şirketlerini ikaz ederek, Anadolu'da milli kuvvetlerin Duyunu Umumiye gelirlerine el koymaya başladığını bildirmişti. İdare, 15 Ocak 1920'de işgal kuvvetleri, müttefik fevkalade komiserlerine bir protesto gönderdi. İşgal kuvvetleri komiserleri 20 Şubat 1920 tarihinde verdikleri cevapta tam bir absürtlük örneği ortaya koymuşlardı: "Milli kuvvetlerin Anadolu'daki mücadelesinden dolayı Duyunu Umumiye İdaresi'nin uğrayacağı zararlardan Osmanlı hükümeti sorumlu tutulacaktır."

Osmanlı devleti –ki hala devlet demek mümkün müydü?- Maliye Nezareti 1 Nisan 1920 tarihinde TBMM'nin Ankara hükümetinin Duyunu Umumiye gelirlerine el koymasını yasakladı!!!

Elbette Mustafa Kemal Atatürk liderliğindeki Kuvayı Milliye hareketi ne işgal kuvvetleri komutanlığının ne de onların emireri Babîâli'deki zavalıların yasaklamalarını ciddiye almadı. Milli hükümet Anadolu'nun her köşesine yayıldıkça Duyunu Umumiye'nin toplayacağı vergilere el koyuyordu.⁴⁵⁵

Osmanlı Maliye Nezareti'nin 6 Ekim 1920 ve 29 Eylül tarihli yazılarında Kuvayı Milliyecilere "Kemalciler" adı verildiği anlaşıyordu.⁴⁵⁶

⁴⁵² Donald C. Blaisdell, a.g.e, s. 178.

⁴⁵³ Donald C. Blaisdell, a.g.e, s. 144-145.

⁴⁵⁴ Donald C. Blaisdell, a.g.e, s. 228.

⁴⁵⁵ Donald C. Blaisdell, a.g.e, s. 229.

⁴⁵⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, BOA, HR.SYS, 2607/5-27-28.

Nihayet Atatürk liderliğindeki milli mücadelenin Ankara hükümeti 16 Ekim 1922'de bir tebliğ yayınlacak ve şöyle diyecekti: "Devlet tarafından konulmuş vergiler hakkında görüşmelerde bulunmaya ve anlaşma yapmaya sadece TBMM hükümeti yetkilidir. Ankara hükümetinin onayı alınmaksızın İstanbul'daki hükümetin imzaladığı veya imzalayacağı anlaşma, sözleşme, alınmış ve alınacak bütün resmi kararlar verdiği veya vereceği imtiyazlar tamamiyle boş ve hiç olmamış gibi kabul edilecektir. Ayrıca milli hükümetin katılımı olmaksızın İstanbul'daki hükümetin teklifi üzerine yapılan borçlanmalar ve bunlara mahsuben imtiyazlı mali müesseselerce herhangi bir idareye yapılacak ödemeler tanınmayacaktır."⁴⁵⁷

5.6. Lozan'da Kapitülasyonlar ve Duyunu Umumiye'ye Karşı Mustafa Kemal Atatürk'ün Tavrı

Lozan Konferansı'nda İngiltere, Fransa, İtalya, Sevr Antlaşması'nın Duyunu Umumiye İdaresi Meclisi'nin geleceğine yönelik olarak bazı imtiyazları kurtarmak istediler. Lozan'da en çok tartışılan husus kapitülasyonlar ve Duyunu Umumiye İdaresi oldu.

Neticede Lozan Antlaşması'na ne kapitülasyonlar ne de Duyunu Umumiye İdaresi ile alakalı hiçbir maddenin konulmasını Türkiye Cumhuriyeti kabul etmedi.⁴⁵⁸

Lozan ile kapitülasyonlar ve Duyunu Umumiye İdaresi kaldırıldı. Osmanlı devletinin 24 Ağustos 1854'ten beri süregelen dış borçları Osmanlı coğrafyasında oluşan yeni devletlerarasında paylaştırıldı. Sayıları 16'yı bulan bu devletlere Osmanlı devletinin dış borçlarının % 24'ü, Türkiye Cumhuriyeti'ne % 76'sı yüklendi. Türkiye'nin payına düşen toplam borç, 107 milyon lira ve bunun yıllık anapara taksidi ve faizi 7,5 milyon liraydı. Lozan'da borçların nasıl ödeneceğine bir çözüm bulunamamıştı. Nisan 1927'de Paris'te "Kuponlar Müzakeresi" diye bilinen bir dizi görüşmeden sonra 13 Haziran 1928 tarihinde bir mutabakat zaptı imzalandı ve bunu 1 Aralık 1928'de TBMM tasdik etti.⁴⁵⁹

Borçlar 25 yılda tasfiye edilecekti. Teminat olarak gümrük vergileri gösterilmişti. 1929 büyük buhranı patladı. Hükümet Duyunu Umumiye'ye yapacağı 1930 taksidini ödeyemeyeceğini duyurdu.⁴⁶⁰

1933'te yeni bir antlaşma yapıldı. Atatürk'ün milli devleti Osmanlı'dan cumhuriyete intikal eden, bugünkü cari kurlarla milyarlarca dolarlık borçları her fırsatta değerlendirerek daha aşağı rakamlara indirmesini bildi. Lozan'da 107.500.000 Osmanlı lirası olan borçlar 1928'de 68.200.000 liraya, 1933'te de 8.578.343 altın liraya indirip 25 Mayıs 1954 tarihinde de tamamen tasfiye etmiştir.

Ashında Cumhuriyet Türkiye'si 25.5.1944-25.5.1954 tarihleri arasındaki borçları 25 Mayıs 1944'te erken ödeyerek bir ibralaşma yaptı. Söyle ki ödemelerin bitmesini takiben Duyunu Umumiye İdaresi ile Türkiye Cumhuriyeti

⁴⁵⁷ Donald C. Blaisdell, a.g.e, s. 229-230.

⁴⁵⁸ Donald C. Blaisdell, a.g.e, s. 231-232.

⁴⁵⁹ İbrahim Hakkı Yeniay, a.g.e, s. 134.

⁴⁶⁰ Yahya Sezai Tezel, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi, 1923-1950, s. 207.

arasında 07.05.1949 tarihinde Paris'te bir karşılıklı ibralaşma yapılarak her iki tarafça tutulan bütün arşiv belgeleri imha edildi. ⁴⁶¹Osmanlı Türkiye'sinin Sultan Abdülmecit döneminde 24 Ağustos 1854 tarihinde aldığı 5 milyon sterlin tutarındaki ilk dış borçtan itibaren başlayan maceraya Cumhuriyet Türkiye'si aradan geçen 100 yıl sonra son noktayı 25 Mayıs 1954'te koymuştu. Ama ne yazık ki 12 Temmuz 1947'de bugün Türkiye'nin içinde bulunduğu dış borç sarmalını da başlatıyordu.

Hâlbuki Cumhuriyet Türkiye'sinin kurucu lideri Gazi Atatürk, Osmanlı Türkiye'sinin alınan dış borçlardan dolayı yarı sömürge haline dönüştüğünün şuurundaydı.

Yabancıların Türkiye'deki ekonomik ve siyasi imtiyazlarına ve en başta da Avrupa devletlerinin Duyunu Umumiye İdaresi vasıtasıyla devam ettirdikleri kontrolüne son vermek isteyen Türk milliyetçileri, Lozan müzakeresinde kapitülasyon talepleriyle karşılaşmış, yeni dış borçlanmaların ileride Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı üzerinde baskı unsuru olarak kullanılabileceği hususunda işaretler almışlardı. Dış borçların koca Osmanlı İmparatorluğu'nu ne hale getirdiğini bilfiil yaşayan ve gören Mustafa Kemal Atatürk Cumhuriyet Türkiye'sinin dış borç almasına hiçbir zaman sıcak bakmamıştı. Ama 12 Temmuz 1947'den

Bugüne, özellikle 24 Ocak 1980'den sonra artarak ve hassaten 3 Kasım 2002'den itibaren kontrolden çıktığı kanaati uyandıran yeni bir dış borçlanma ile karşı karşıyayız.

Bu durumda bir akademik çalışmanın sınırları içinde kalarak, şu soruyu en azından kendime soruyorum: Acaba tarih tekrerrür mü edecek?

6. TÜRKİYEDE BİRİNCİ LİBERAL EKONOMİ POLİTİKALARI UYGULAMASININ (1838-1914) SONUÇLARI VE ANALİZİ

6.1. Osmanlı Rejiminin Paradoksu

“... Eski düzen tablosuna bakarsak, Osmanlı devlet ve toplum yapısının 16. yüzyıldan 19. Yüzyıla kadar hep böyle kaldığını sananlarımız çoktur. Bu tabloya en yaklaşan dönem 16. yüzyılın düzenidir. İki noktayı unutmamalıyız:

1- “Düzen”, “durma”, “değişme” prensiplerinin vidalarını istediğiniz kadar sıkıştırın, toplum ve devlet yapıları yine de laçka olurlar, tarih aşımına uğrarlar. Onun için bir düzen zaten hiçbir yerde tam anlamıyla ve uzun süreli olarak gerçekleşmiş olmaz.

2- Toplum ve devlet düzenleri bir takım ölçülere göre ne kadar kalıplaştırılmış, ne kadar dondurulmuş olursa olsunlar, yine de içlerinde canlılık olan varlıklardır. İçin, için, kımıl, kımıl kımıldarlar. Bu kımıldamaların en önemlisi kendi içlerinde daima bulunan ÇELİŞKİLERDEN doğanlardır... İdeal veya geleneksel veya tanrısal düzen ancak inanmışların veya okumuşların kafasında yaşar... Hiçbir kural mutlak değildir; her kuralın içinde bir zıtlık vardır.”⁴⁶²

⁴⁶¹ İbrahim Hakkı Yeniay, a.g.e, s. 234-235.

⁴⁶² Niyazi Berkes, Türkiye İktisat Tarihi I, Gerçek Yayınları İstanbul 1970, s. 139-140.

Niyazi Berkes'e göre İbn Haldun, özellikle Doğu devletlerinin doğuşunun, büyümesinin, yaşlanmasının değişmez kanunlarının açıklamasını bir reçete "keskinliği" ile sunarak, bir anlamda bu sistemlerin tarihi diyalektikliğinin kanununu keşfetmiştir. Ancak taze bir dinastinin, yaşlanmış bir dinastiye devirerek yerine geçmesi hadisesi, yani dönemsel bir düzen anlayışı Osmanlı İmparatorluğu ile sona ermiştir. Artık dönemselliklerden bahsetmek pek mümkün görünmüyor.

Çok erken oluşan, daha işin başında güçlü olan Osmanlı İmparatorluğu, 15. yüzyılla birlikte bir Avrupa karşıtıdır. Fernard Grenard haklı olarak Türk fetihinde... Avrupa karşıtı bir "Asya devrimi" görmekteydi.⁴⁶³

Osmanlı İmparatorluğu belki Avrupa karşıtı olabilir ama bir Hristiyan karşıtı olmadığı son derece açıktır. Çünkü daha işin başında güçlü olmasının en önemli sebeplerinden biri de budur... Osmanlı İmparatorluğu geriye dönüşü mümkün olmayan bir sürecin, dolayısıyla da yeni bir dünya düzeninin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Belki bu bilinçli bir devrim değildir ama neticede devrimdir.⁴⁶⁴

Avrupa'da kilise açıkça Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olarak kendisine kul olunmasını isterken, Batı kapitalist atılım ile Calvin'in 1545 tarihli tefecilik üzerine olan mektubunun doğrultusunda, önce kendi içindeki "ötekileri", sonra da oryantalist bir bakışla Batı medeniyeti dışında kalanları kullaştırmaya yönelmiştir. Üstelik kiliseye karşı gösterilen Türk-İslam reaksiyon Batı ticaret ve finans sermayesine karşı yeterince gösterilememiştir.

Sabri Ülgener'e göre Osmanlı'da "kul" müessesesini ruhani aristokrasi meşrulaştırmıştır: "Yine üstte; nüfuz ve iktidarca hiç birinden geri kalmayan ruhani sınıf... İslam dininin hâkim olduğu ülkelerde diğer sınıflarla beraber ruhani aristokrasiden de bahsetmek garip görünmemelidir. Zira İslamlık her ne kadar Peygamberin ağzından ruhbanîyetin ve ona ait imtiyazların mevcut olmayacağını açıkça ilan etmişse de, İslam dininin sonraları tasavvufu şekil ve çehre değiştirdiği sırada ruhani aristokrasi de türemekte gecikmemiştir."⁴⁶⁵

"Ruhani aristokrasi", Enderun bürokrasisi işbirliği İslam dinine ehli-sünnet haricinde kalan, uzlaştırıcı, Hristiyan devşirmeler için İslamlığı kolayca kabul edilir hale getirmek maksatlı "müsamahakâr ve telifçi bir mahiyet"⁴⁶⁶ kazandırmışlardır. Böyle bir zemin 1517'de Mısır'ın fethi ile birlikte İstanbul'a getirilen 2000 kadar Eşari/selefi ulemanın medreselerdeki etkisiyle daha 1580'lerde Takiyüddin'in rasathanesinin yıkılmasıyla oluşturulmuştur. Semerkant-Buhara ekseninde gelişen Hanefi-Maturidi Türk-İslam'ın Kur'an-Hadis-akıl itikadi temelini yerini, padişah ve/veya Enderun bürokrasisinin ihtiyaç duyduğu "İslami fetvaları" çekinmeden veren "ruhani aristokrasi" almıştır. Böyle bir itikadi sapma ve elbette zih-

⁴⁶³ F. Braudel, Maddi Uygarlık III, Ekonomi ve Kapitalizm XV-XVIII Yüzyıllar, Gece Yayınları, Ankara 1993, s. 402.

⁴⁶⁴ Oğuz Adanır, Kapitalizm Öncesi Evrensel Kültür-Zihniyetten Günümüze Osmanlılar ve Ötekiler, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir 2004, s. 432.

⁴⁶⁵ Sabri Ülgener, İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası, Der Yayınları, İstanbul 1981, s. 30.

⁴⁶⁶ Ahmet Güner, Tarikatlar Ansiklopedisi, Milliyet Yayınları, İstanbul 1991, s. 376-377.

niyet çözülmesi zaman içinde şeyhülislamlık makamının manevi gücünü kırmıştır. Bu hususun detayı bizim çalışmamızın dışında kaldığı için girmiyoruz. Ancak bu gelişme Enderun bürokrasisini Osmanlı İmparatorluğu'nun adeta tek hâkimi haline getirdi. Zaman içinde ruhani aristokrasi yerini bir başka güce bıraktı. "Tarikatların maddi ve manevi gücü, ulemanın ve din adamlarının gücünü aşınca, siyasi iktidarı temsil eden sultanlar, vezirler... tarikatların bu gücünü kendi aleyhlerinde kullanmasını önlemek için onlarla işbirliği yollarını aradılar ve buldular. Bu da tarikatları ve mensuplarını en başta şikâyetçi oldukları "siyasi iktidarla ortaklık" statüsüne oturttu. Böylece tarikatlar misyonlarının en önemli özelliğini kaybettiler.⁴⁶⁷

Ohsson'a göre Osmanlı Türkiye'si aynı zamanda bir örf ve adet imparatorluğu idi. Sultan bile bu kaidelerin dışına çıkamaz; o, başkalarına zaten ahlak ve fazilet örneği olmak ve milletin bütün örf ve adetlerine herkesten önce harfiyen riayet etmek mecburiyetindeydi.⁴⁶⁸

Zaman içinde Osmanlı İmparatorluğu'nun "törensel düzeni" adım adım "törenselleştirilmiş" bir düzene dönüştürüldü. Törenselleştirilmiş düzenin en büyük hassasiyeti "asıl" da değil "gibi görünmek" te yatar. Oyunun kuralı budur.

Toplumsal değişim ve dönüşümler, kolektif bir iradenin sonucudur. Kolektif iradeyi ise aydınlar gerçekleştirirler. Maalesef Osmanlı sivil-asker-ulema bürokrat aydın sınıfı Osmanlı Türkiye'sini Türk-İslam merkezli bir modernleşme, ekonomik kalkınma ve sanayileşme gelişim ve dönüşümüne sokamamışlardır.

Osmanlı rejiminin paradoksu şuydu: "Kanuni olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun birinci sınıf vatandaşı olan kurucu unsur hür Sünni Müslüman Türkler, Hristiyanlıktan dönmüş ve ömür boyu köle olan devşirme idarecilerin emri altına giriyordu. Osmanlı halkları arasında imparatorluğun dağılmasından kuşkusuz kazançlı çıkan yegâne halk, Türkler olmuştur."⁴⁶⁹

"İktisadi ve mali konularda özellikle son yüz elli yıllık Osmanlı devleti hakkında eserler vermiş olan hemen bütün Batılı yazarlar misyon adamı olduklarından gerçekleri bu misyonları doğrultusunda değiştirmiş veya atlamıştır. Ayrıca bugün için Osmanlı devletinin son 150 yıllık iktisat tarihinin araştırılması, çağdaş iktisat ilmi anlayışına uygun yapılmadığı takdirde, örneğin 1960'ların başında Türkiye için kullanılan az gelişmişlik sıfatının tarihi kökenlerinin araştırılması ile asla bağdaşmamaktadır. Bu sebeple yüzyıllardır dillerden düşmeyen kapitülasyonlar, dış borçlar, tarımın sömürülmesi gibi başlıklar altında yazılıp çizilenler ile Türkiye'ye 1960'larda vurulan "az gelişmiş ülke" damgasının tarihi kökenlerini açıklamaya yeterli olmayacaktır."⁴⁷⁰

⁴⁶⁷ Ahmet Güner, a.g.e, s. 395.

⁴⁶⁸ D. Ohsson, 18. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Adetler, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, s. 196.

⁴⁶⁹ Arnold J. Toynbee, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Tarihindeki Yeri", Hazırlayan: Kemal Karpat, Osmanlı ve Dünya, Ufuk Kitapları, İstanbul 2000, s. 48.

⁴⁷⁰ Haydar Kazgan, Galata Bankerleri, Türk Ekonomi Bankası, İstanbul 1991, s. 9.

6.2. Ekonominin Dışa Açılışı Ticaret, Finans Sermayesi, Doğrudan Yatırımlar ve Büyüme: Emperyalistler Arası Rekabet

1838 Ticaret Antlaşması'ndan sonra 1840-1870 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun ticareti beş misli arttı. Ancak Osmanlı mülkündeki altyapı eksiklikleri yabancı tüccarların işini zorlaştırıyor, onların arzu ettikleri ticaret potansiyeline tam ulaşamıyordu. Ayrıca Avrupa sanayisinin Osmanlı yurdundaki hammaddeye ihtiyacı vardı.

19.yüzyılın başlarında Osmanlı ekonomisi büyük ölçüde kendi kendine yeterliydi. Merkezi devletin gücünün gerilemesine karşın, Osmanlı toplumunun yapısı henüz çözülmemişti.⁴⁷¹ Ancak imparatorluk 1820'lerden itibaren, 1914 Birinci Dünya Savaşı'na kadar çok yoğun bir şekilde Batı'nın ticaret ve finans sermayesi, Batı'nın siyasi, askeri ve misyoner gücü ile karşı karşıya geldi.

Milletlerarası iş ve ekonomik faaliyetlerin en temel ve basit şekli olan ticaret, güçlenebilmek için yabancı doğrudan yatırımları ile Osmanlı mülküne doğrudan adım atmıştı.

Doğrudan yatırımlar finansal plasmanların aksine, üretime ve istihdama doğrudan katkıda bulunan altyapı, yol, liman, demiryolu ve fabrika gibi tesislere yapılan yatırımlardır. Nitekim Avrupa sermayesi de Osmanlı yurdundaki doğrudan yatırımlarına ticaret evleri, liman ve demiryolları ile başlamıştır.

Haydar Kazgan, Sultan II. Abdülhamit devrinde bile Haydarpaşa-İzmit demiryolunun henüz Anadolu'ya uzanmadığı dönemde özellikle kış aylarında Adapazarı'ndan İstanbul'a patates ikmalinin yapılamadığını, talep açığının Fransa'nın Atlas Okyanusu'na bakan limanlarından ithal edilen patatesle kapatıldığını yazıyor.⁴⁷²

1840'larda İstanbul'da bir İngiliz tüccar tarafından yayımlanan "Ceride-i Havadis" gazetesi Anadolu'nun pamuk üretimine çok elverişli olduğunu, üretilcek pamuğun tamamını İngiltere'nin yüksek fiyatlar ödeyerek alacağını sık sık yazıyordu. 1857'de Manchester Pamuk Tacirleri Birliği'nin İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın aracılığı ile yaptığı bir ankete cevap veren İzmir İngiliz Konsolosluğu raporunda "deve kervanlarıyla yapılan taşımacılığın son derece masraflı olduğunu ancak buna karşılık yapımına yeni başlanan İzmir-Aydın demiryolunun pamuk üretimine çok büyük katkıda bulunabileceğini" ifade ediyordu.⁴⁷³

Bu sebeple Osmanlı İmparatorluğu'na hammadde ihracatçısı bir ülke olarak, ilk doğrudan yatırımların altyapı yatırımları olarak, gelmesi tabiidir. Liman ve demiryolu yatırımlarının ardından tarım ve madencilikte doğrudan yatırımların olduğu görülüyor. Doğrudan yatırım yapan yabancı şirketlerin sayısı arttıkça bunlara hizmet veren yabancı banka ve sigorta şirketleri geliyor. Hobson, İngiltere ve diğer Avrupa ülkelerinin sanayi üretim alanlarında ya-

⁴⁷¹ Şevket pamuk, Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1800-1913, s. 151.

⁴⁷² Haydar Kazgan, Osmanlı'dan Cumhuriyete Şirketleşme, "Osmanlı Sanayii Monografi ve Yorumlar", Töbank 1991, s. 8.

⁴⁷³ Orhan Kurmuş, Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi, Bilim Yayınları, İstanbul 1974, s. 79-80.

bancı doğrudan yatırım niteliğindeki yönelimlerinin ancak 1900'ların başından itibaren başladığını belirtiyor.⁴⁷⁴ Avrupa sermayesinin bu değişim ve gelişim sürecinin Osmanlı Türkiye'sindeki faaliyetleri içinde geçerli olduğu görülüyor. Osmanlı Türkiye'sine gelen Avrupa ticaret sermayesinin ve doğrudan yabancı yatırım sermayesinin salt iktisadi ve kâr maksatlı olmadığı anlaşıyor. 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu, "hasta adamın" dağılıp parçalanacağına kesin gözüyle bakan Avrupalılar, "Osmanlı talkını"ndan mümkün olduğunca pay almak için siyasi hesaplarla sermaye getirmişlerdi.

Osmanlı merkezi yönetimini elinde bulunduranların ki genellikle Enderun Mektebi ya da yabancı misyoner okulları orijinliydi, oluşturduğu ehil olmayan hükümetler, Celali isyanlarından beri gelişen süreçte üretime yeterince teşkilatlandırılmamış, eğitimden uzak tutulmuş, Türk İslam halkıyla, bozulan toprak ve vergi sistemiyle Osmanlı Türkiye'sinin kaderinin ekonomiye hâkim olan yabancı sermaye sahiplerinin eline kalacağı ayan beyan ortadaydı. Bu durumu gözlemleyen yabancı temsilciler kendi merkezi hükümetlerini Osmanlı mülkünde yatırım yapmaya teşvik ediyorlardı.⁴⁷⁵

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yabancı sermaye yatırımlarını iki ayrı kalemde değerlendirmek gerekiyor.

Birincisi, Osmanlı devletinin Avrupa borsalarında tahvil satarak borçlanması sürecidir. (1854-1914) Çok hızlı bir biçimde, yüksek faizler ve çok yüksek emisyon kurlarıyla borçlanan Osmanlı devleti 1875'te moratoryum ilan ederek borçlarını ödeyemeyeceğini duyurmuştu. 1881'de Avrupalı banker ve alacaklıların kurdukları Duyunu Umumiye İdaresi'nin mali kontrol ve vesayetini kabul etmek mecburiyetinde kalmıştı. Bu tarihten sonra da Osmanlı'nın Avrupa'ya dış borçlanması 1914 yılına kadar devam etmişti.

İkincisi, Osmanlı yurdunda Avrupa sermayesi tarafından kurulan demiryolları, liman işletmeleri, bankalar, sigorta şirketleri, ticaret evleri, tarım ve maden işletmeleri, su, gaz ve elektrik şirketleri gibi işletmelere yapılan yatırımlarla bunlara verilen borçlardan meydana gelmektedir. Avrupa sermayesinin bu şirketler ve işletmeler üzerindeki dolaysız denetimleri sebebiyle bu neviden yatırımlara dolaysız ya da doğrudan yabancı sermaye yatırımları denilmektedir.

John Gallagher ve Ronald Robinson'a göre, İngiliz ticaretini ve yatırımlarını 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren İngiliz kolonileri dışındaki ülkelerde de etkili hale getirmek için politikacılar ve diplomatlar büyük gayret sarf ettiler. Bunlardan en meşhurları Osmanlı İmparatorluğu'na 1838 Baltıman Serbest Ticaret Antlaşması'nı imzalatarak Tanzimat reformları sürecini başlatan Canning ve Palmerston'dur. Bunlar İngiliz denetimini sadece kolonilerde değil, ticaret ve maliyesini ele geçirdikleri koloni olmayan ülkelerde İngiliz İmparatorluğu'nun resmi olmayan nüfuz alanlarında da gerçekleştirmeye çalıştılar. Bu çalışmalar Protestan-Evanjelist Hristi-

⁴⁷⁴ C. K. Hobson, *The Export of Capital*, Constable and Company Ltd, Londra 1914, s. 159.

⁴⁷⁵ J. Dunn Archibald, *Turkey and Its Future*, Effingham Wilson, Londra 1905, s. 58-61 ve Herbert Feis, *Europe the World's Banker 1870-1914*, Yale University Press, New Haven 1930, s. 317.

yan misyonerler tarafından da desteklendi. Bu tür çalışmalar 1960'larda ABD'nin Barış Gönüllüleri ile yeni bir şekil aldı ve nihayet 1990'larda Sovyet bloğunun dağılmasıyla kısaca adına NGO denilen sivil toplum örgütleri şeklini aldı.

Sömürgelerde yani İngiliz İmparatorluğu adı verilen resmi (formel) Britanya İmparatorluğu'nda merkantilist yöntemler uygulanırken, İngiliz kolonisi olmayan "çevre ülkelerde", yani gayri resmi (informel) imparatorluk coğrafyası ve hinterlandında SERBEST TİCARET teknikleri dayatılıyor, kullanılıyordu.⁴⁷⁶ İşte "Osmanlı Türkiye'si uzun zamandan beri İngiliz dış politikasının merkezi bir unsuruydu. İngiltere'nin Osmanlı devletinde 19. yüzyıl boyunca koruması gereken ticari çıkarları vardı. Ancak Türkiye'yi önemli kılan SİYASİ durumdu."⁴⁷⁷

İngiltere menfaatleri gereği 19. yüzyılın kinci yarısında ve 20. yüzyıl başında diğer Avrupa ülkelerine "ekonomik imtiyaz dağıtımı" Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi bütünlüğüne tehdit unsuru olarak görüldü. Avrupa devletleri ekonomik imtiyazları uygun toprak parçalarını seçmek ve Bab-ı Âli'deki siyasi nüfuzlarını artırmak için kullanıyorlardı.⁴⁷⁸

1881'de Muharrem Kararnamesi ile kurulan ve 1882 Ocak ayında faaliyete geçen Duyunu Umumiye İdaresi ile Avrupalı bankerlerin alacakları garanti altına alınınca, dış borçlar gibi doğrudan yabancı sermaye yatırımları da Osmanlı coğrafyasına akmaya devam etti. Duyunu Umumiye İdaresi kısa sürede Osmanlı mali yönetimi üzerinde kontrolü sağlayınca, 19. yüzyılın son çeyreğinde büyük ölçekli doğrudan yatırımların girişi hızlandı. Bu dönemde Duyunu Umumiye doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına yön veren kurum haline gelmişti. Bugünkü anlamıyla IMF ve WB (Dünya Bankası) tarafından icra edilen işlevleri yerine getiriyordu. Böylelikle Batılı yazarlar tarafından "imtiyaz avcılığı" adı verilen, Osmanlı sultanının "imparatorluğunu ipotek ettiği" bir sancılı dönem başladı.⁴⁷⁹

Osmanlı devleti sınırları içinde doğrudan yatırım için gelen yabancı sermaye konusunda çok çeşitli rakamlar vardır. Bu husustaki tahminler ve kaynaklar 19.yüzyılın sonlarında yabancı araştırmacılar tarafından kaleme alınan yayınlara dayanmaktadır.

Bu hususta Vedat Eldem, Gündüz Ökçün, Şevket Pamuk, Zafer Toprak, Orhan Kurmuş ve Mübahat Kütükoğlu gibi Türk araştırmacı ve akademisyenlerin değerli çalışmaları var olup özellikle 24 Ocak 1980 ekonomik dönüşümü ile Osmanlı Türkiye'sindeki yabancı sermaye yatırımları ve dış borçlar konusu her geçen gün daha bir dikkatle araştırma ve analiz konusu olmaktadır.

⁴⁷⁶ John Gallagher ve Ronald Robinson, "The Imperialism of Free Trade", The Economic History Review, 1953 New Series, Cilt: 6, Sayı: 1, s. 6 ve 11.

⁴⁷⁷ David McLean, "Finance and Informal Empire", "Before the First World War", The Economic History Review, New Series, Cilt: 29, Sayı: 2, Mayıs 1976, s. 293.

⁴⁷⁸ David McLean, a.g.e, s. 293.

⁴⁷⁹ Eliot Grinell Mears, Modern Turkey: A Politico-Economic Interpretation 1908-1923, The MacMillan Company, New York 1924, s. 354.

Tablo 1.8: Osmanlı Türkiye'sinde Dolaysız Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımı: 1890-1914 (+ 000 İngiliz sterlini)

Başlıca Sektörler	1890	%	1914	%
Demiryolu yatırımları	875	4.1	48.373	58.7
Liman işletmeleri	500	2.2	4.025	4.9
Belediye hizmetleri	2.452	11.5	4.150	5.0
Sigorta ve bankacılık	5.040	23.5	15.248	18.5
Ticaret	1.280	6.0	5.000	6.1
Sanayi	2.145	10.0	2.910	3.5
Madencilik	1.190	5.6	2.700	3.3
TOPLAM	21.392	100.00	82.406	100.00

Kaynak:

- Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Sermaye: Sektörlere ve Sermayeyi İhraç Eden Ülkelere Göre Dağılım, METU Studies in Development, Özel Yayın, 1978, s. 143-144.*
- Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994.*
- Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi 1820-1913, Yurt Yayınları, İstanbul 2005.*

Pamuk'un yaptığı çalışmaların ortaya koyduğu tablolara göre, Osmanlı İmparatorluğu'na Alman sermayesi 1888 yılından itibaren girmeye başlamıştır. 19.yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda faaliyet gösteren anonim şirketlerin büyük çoğunluğu yabancı sermaye ile kurulmuştur.⁴⁸⁰

1888-1896 tarihleri arasındaki dokuz yıllık zamanda en büyük doğrudan yabancı sermaye akımının olduğu görülüyor. Bu sürede, bu neviden giren yabancı sermaye 30 milyon sterlinden fazladır. Büyük miktarı demiryollarına yatırılmıştır. 1905-1913 tarihlerini kapsayan dönemde gelen yabancı sermaye yine demiryoluna yönelmiştir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından kaynaklanan yurt dışına kâr aktarımı zaman içinde sürekli artış gösterirken “Duyunu Umumiye İdaresi'nin denetimi sonucunda, yabancı sermaye getirdiğinden fazlasını götürür olmuştur.”⁴⁸¹ Özellikle 1897-1914 yıllarında doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve dış borçlarda imparatorluktan Avrupa ülkelerine artı-değer aktarımının en yoğun olduğu dönem olmuştur.⁴⁸²

Duyunu Umumiye İdaresi, Avrupa ticaret ve sanayi sermayesinin Osmanlı Türkiye'sine aktığı kurumsal ve kişisel kanalları sağlayan temel kurum olmuştur. Avrupa ülkelerinin büyükelçileriyle ve Osmanlı Bankası, 1888'de İstanbul şubesi açılan Deutsche Bank ve de 1906'da kurulan İngiliz kontrolündeki Na-

⁴⁸⁰ Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918*, Ankara 1982, s. 36-40.

⁴⁸¹ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913*, s. 72.

⁴⁸² Şevket Pamuk, a.g.e, s. 76.

tional Bank ile sıkı işbirliği yapan Duyun-ı Umumiye, Avrupa kaynaklı doğrudan yatırımların koordinasyonu sağlıyordu.⁴⁸³

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1854-1881 arasında kurulan yabancı şirket sayısı 19 iken, 1882-1907 tarihleri arasında 63, 1908-1914 arasında da 130'a çıkmıştı. Özellikle 1908-1914 döneminde kurulan şirketler, çoğunlukla Avrupalılar ile Osmanlı devleti vatandaşı gayrimüslimler arasındaki ortaklıklardır.⁴⁸⁴

1882-1913 yılları arasında 64 milyon sterlinlik net sermaye girişine karşılık, Osmanlı'dan ülke dışına 59 milyon sterlin kâr transferi oldu. Neticede doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından doğan net fon girişi 5 milyon sterlin olmuştu.⁴⁸⁵

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi bu yatırımlar demiryolları, liman tesisleri ile belediye hizmetleri gibi altyapı yatırımlarıydı.

Netice olarak Osmanlı Türkiye'sine gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımları ülkede tarım ve sanayi üretim ilişkilerini değiştirmeye yoğunlaşmak yerine, Osmanlı devleti ekonomisini kapitalist Avrupa sanayi ekonomisinin pazar ağı ile bütünleştirme sürecini liman kentlerinden iç bölgelere doğru "demir ağlarla" bağlıyordu. Mesela 1876-1909 arasında demiryolu ağının uzunluğu üç kattan fazla artmıştı.⁴⁸⁶

Osmanlı hükümeti 1909 yılında demiryolu şirketlerine, Duyun-ı Umumiye aracılığı ile sağlanan kilometre garantisi içinde senede 773.000 sterlin ödemişti.⁴⁸⁷

Peki, ekonomide bütün bu olup bitenlere karşı Türk-Müslüman tebaanın tavrı ne idi? Emine Kıray'ın aşağıdaki tespitleri aslında günümüz Türkiye'si bağlamında da oldukça önemli.

"Ekonomide yabancı denetimi arttıkça yerel kızgınlıkta artırıyordu. Osmanlı mültezimlerinin ve tüccarların elinde bir miktar servet birikiyen, üretim ve ticaretten gelen kazancın çoğu, yabancılara ve yabancı uyruğa geçmiş Osmanlı gayrimüslim tüccarlara gidiyordu. Osmanlı devleti bu gelişmeye göz yummuştu, çünkü ayanın güçlenişini merkezi otoriteye karşı bir tehdit olarak görüyordu. Ancak bu gelişmeler, aynı zamanda yabancı sermayeye karşı yeni bir ittifakın doğuşuna da zemin hazırladı. Sonunda İttihat ve Terakki'yi ve Jön Türkleri 1908'de kurulan meşruti monarşinin bir parçası olarak iktidara götüren ittifak buydu."⁴⁸⁸

⁴⁸³ Donald C. Blaisdell, *European Financial Control in the Ottoman Empire*, Columbia University Press, New York 1929, s. 133-146.

⁴⁸⁴ Zafer Toprak, a.g.e, s. 57-60.

⁴⁸⁵ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi 1820-1913*, s. 167-170.

⁴⁸⁶ Stanford Shaw ve Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Cilt. II: Reform Revaluation and Republic: The Rise of Modern Turkey 1808-1975, Cambridge University Press, New York 1977, s. 227.

⁴⁸⁷ Stefanos Yerasimos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Cilt: I,II,III, Gözlem Yayınları, İstanbul 1974, s. 972.

⁴⁸⁸ Emine Kıray, a.g.e, s. 176.

Emine Kıray'ın bu tespitinden şu soruyu çıkarabiliyoruz. Osmanlı merkezi bürokrasisine ve Bab-ı Âlî'ye hâkim, çoğunluğu Enderun mektebi veya misyoner okulları orijinli Osmanlı üst seçkinleri, Anadolu'daki aydınlara karşı –ki bunların da çoğunluğu devşirme kölelerdir- Avrupa sermayesi ve hükümetleriyle işbirliği mi yaptılar? Sorunun cevabı “evet” ise bunun bedelinin çok ağır olduğu ortadadır. Ayrıca Osmanlı sarayında 1400-1500'lerde yaşanan devşirme-Türkmen kavgasının bu kez de İstanbul'daki saray ve Bab-ı Âlî'deki devşirme unsurlarla Anadolu ve Rumeli'deki devşirme ayanlar arasında yaşandığını söyleyebiliriz. Sonuçta her iki kavganın kaybedeni imparatorluğun kurucu unsuru Müslüman Türklerdir. Osmanlı-Türk tarihi hususunda çok sayıda eser veren Donald Quataert, Türkçe karşılığı, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Toplumsal Çözülme ve Halk Direnişi, 1881-1908: Avrupa'nın İktisadi Nüfuzuna Tepkiler” adlı kitabında, tütün üreticilerinin, tüccarların ve tüketicilerin Fransız kontrolündeki “Reji”ye (Reji; Duyunu Umumiye İdaresi adına tütün tekelini yöneten özel yabancı şirket); maden işçilerinin Alman Anadolu demiryolu şirketine tepki ve direnişlerini anlatmaktadır. Quataert'e göre, pek çok hallerde, Avrupalılar, köylüler ve işçiler, devlet ve mahalli yetkililer arasındaki çatışmalar hem küçük bürokratların hem işçilerin Jön Türk devrimini desteklemesine sebep olmuştur.⁴⁸⁹

Anlaşıyor ki yabancı sermayeye karşı kızgınlık yalnızca taşradaki ayanlara, mültezimlere, tüccarlara ve vaziyetten hoşnut olmayan küçük-orta kademe bürokratlarda değil, Türk-İslam toplumun bütün tabakalarında kök salmıştı.

Zafer Toprak Jön Türk hareketini şu şekilde değerlendiriyor: Önceleri klasik ekonominin “laissez faire, laissez passer” siyasetini benimsemişlerdi. Yabancı yatırımcıları teşvik ediyor ama aynı zamanda Avrupalıların kapitülasyonlar aracılığıyla faydalandığı ayrıcalıklara benzer kredi imkânları, gümrük ve vergi muafiyetleri aracılığıyla osmanlı burjuvazisini desteklemeye çalışıyorlardı.⁴⁹⁰

Bunun yanında doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını, Osmanlı Türkiye'si ekonomisi için en faydalı gördükleri madencilik, tarım ve sanayiye yönlendirmeye çaba harcıyorlardı. Fakat Avrupalıların yaptığı yatırımlar mali ve ticari teşebbüsle, bayındırlık işleriyle sınırlı kaldı.⁴⁹¹ Neticede Jön Türkler yabancı sermayeye karşı tutum aldılar ve Almanya ile Friedrich List'in “milli ekonomi” görüşüne kucak açtılar.⁴⁹²

Osmanlı ekonomisinin 19. yüzyılın ilk yarısına ait toplam üretim tahminleri maalesef yok. Ancak Vedat Eldem tarafından 19. yüzyılın son çeyreği ve 1913 yılının “gayri safi milli hâsılası” (GSMH) için yaptığı hesaplamalar var.⁴⁹³

⁴⁸⁹ Donald Quataert, *Social Disintegration and Popular Resistance in the Ottoman Empire, 1881-1908: Reactions to European Penetration*, New York University Press, New York 1983.

⁴⁹⁰ Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918*, s. 23-25.

⁴⁹¹ Zafer Toprak, a.g.e, s. 97.

⁴⁹² Zafer Toprak, a.g.e, s. 25-35.

⁴⁹³ Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, s. 302-309.

1913 yılına ait GSMH tahminleri kullanıldığı takdirde, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı devletinin toplam ihracatının GSMH'nın % 14.1'ine, ithalatının da % 19.4'üne tekabül ettiği anlaşıyor.

1914 yılı GSMH'sının 241.070.000 Osmanlı lirası olarak tahmin edilmektedir.⁴⁹⁴ Aynı tarihteki doğrudan yabancı sermaye yatırımları toplamının da 90.647.000 Osmanlı lirası (82.406.000x1.10) olduğuna göre, batış sürecindeki Osmanlı Türkiye'sine önemli tutarda, yani GSMH'nın % 37.6'sı kadar doğrudan yabancı sermaye yatırımı yapıldığı görülüyor.

Şevket Pamuk'a göre Osmanlı ekonomisi, 1838 Ticaret Antlaşması'ndan üç çeyrek asır sonra ne 18.yüzyıl, ne de 20.yüzyıl Türkiye ekonomisi ile karşılaştırılamayacak ölçüde "AÇIK" dünya ekonomisi ile bütünleşmiş, hammadde ihraç eden, mamul mallar ithal eden bir ekonomi durumuna geldiğini göstermektedir. Türkiye'nin 1929-1982 dönemindeki ihracat ve ithalatının GSMH içindeki payı, Osmanlı'nın bu düzeylerinin altında kalmıştır.⁴⁹⁵

Avrupa sermayesinin en çok doğrudan yatırım yaptığı demiryolları ağı osmanlı merkezi devletin umduğu mali rahatlamayı sağlayamamıştır. Demiryollarının geçtiği vilayetlerde öşür gelirlerinin diğer vilayetlere göre daha hızlı arttığı görülmektedir.⁴⁹⁶ Fakat Osmanlı devletinin yabancı demiryolu şirketlerine kilometre garantisi adı altında yaptığı ilave ödemeler, bu gelir artışlarının çok üzerinde olmuştur. Mesela, 1893-1909 tarihleri arasında Anadolu Demiryolu Şirketi'ne yapılan kilometre garantisi ödemeleri 3 milyon sterlinden daha fazladır. Hâlbuki aynı dönemde Ankara vilayetinde toplanan bütün öşür gelirleri bu tutarın altında kalmaktadır.⁴⁹⁷

1907/1908 ve 1913/1914 yıllarına ait toplam doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının senede ortalama 1.7 milyon sterlin (1.9 milyon Osmanlı lirası) olduğu tahmin ediliyor.⁴⁹⁸ Bu yatırımların pek azının tarım, sanayi, madencilik gibi üretim faaliyetlerine gittiği görülüyor. Aynı dönemde doğrudan yabancı sermaye yatırımları için Osmanlı Türkiye'sine yılda giren yabancı sermaye 1.7 milyon sterlin dolayında iken, imparatorluktan yurt dışına çıkan kâr aktarımı senede 3.0 milyon sterlini bulmaktaydı. "Dolayısıyla, yabancı sermayenin sermaye birikimi sürecine net fon sağlama türünden bir katkısı olduğu söylenemez."⁴⁹⁹

⁴⁹⁴ Vedat Eldem, Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, s. 224.

⁴⁹⁵ Şevket Pamuk, Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913, s. 27.

⁴⁹⁶ Vedat Eldem, a.g.e, s. 152.

⁴⁹⁷ Donald Quataert, Limited Revolution: The Impact of the Anatolian Railway on Turkish Transportation and the Provisioning of İstanbul 1890-1908, Business History Review, Cilt: 51, 1977, s.159.

⁴⁹⁸ Vedat Eldem, a.g.e, s. 290.

⁴⁹⁹ Şevket Pamuk, a.g.e, s. 81.

Tablo 1.9: Osmanlı Türkiye'sinde Dolaysız Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ülkelere Göre Dağılımı: 1888-1914 (+000 sterlin)

Ülkeler	1888	%	1914	%
İngiltere	8.895	56.2	11.516	14.0
Fransa	5.020	31.7	37.383	45.3
Almanya	166	1.1	28.007	34.0
Diğer	1.744	11.0	5.500	6.7
Toplam	15.825	100	82.406	100

Kaynak:

- Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya kapitalizmi 1820-1913*, Yurt Yayınları, Ankara 1984.
- Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1944.

Osmanlı-İngiliz ticaretinin 19. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren Osmanlı devletinin dış ticaretinde en yüksek paya sahip olması 500 bir tesadüf değildi. İngiltere 1827'de Rusya ve Fransa ile birlikte savaş durumu olmadığı halde, Navarin'deki Osmanlı İmparatorluğu donanmasına saldırarak Yunanistan'ın bağımsızlığının sağlanmasına yardım etmişti.⁵⁰¹ Ancak daha sonraki yıllarda Rusya'nın Anadolu'yu ele geçirmesinin İngiltere'nin hayati çıkarlarına büyük darbe vuracağını görerek Osmanlı devletinin parçalanmasını kendi menfaatleri için de olsa önlemeye çalışmıştı. Bu sebeple 1854'te Kırım Savaşı'nda Osmanlı'nın yanında yer almıştı. Bu dönemde İngiltere gelişen Osmanlı ticaretinin İngiltere'nin refahına katkısı ve Hindistan yolu üzerindeki Osmanlı topraklarının önemini fark etmişti.⁵⁰² Bailey, Yunan bağımsızlık savaşından Kırım Savaşı'na kadar olan dönemde (1826-1854) İngiltere'nin Yakındoğu politikasının tarih ve ekonominin karşılıklı etkileşmesini gösteren en iyi örneklerden biri olduğunu belirtiyor.⁵⁰³ Çünkü daha 1825'te, Lord Stratford Canning Yunan isyanı sırasında yazdığı bir mektupta "Türklerin pılı pırtılarını toplayıp Avrupa'dan atılmaları gerektiğini" belirtmiştir.

Hâsılı siyaset ve ekonomi zaman zaman öncelikli olmada yer değiştirse de atbaşı birlikte gidiyor. Bu sebeplerden, İngiltere Osmanlı Türkiye'sinde demiryolu inşa etmek için imtiyaz alan ilk yabancı ülke oldu.

Osmanlı İmparatorluğu coğrafyasında emperyalist ülkelerarası rekabet 19. yüzyıl boyunca sürmüş, hiçbir imparatorluğu bütünüyle kendi nüfuz alanına katmayı başaramamıştır. Bununla birlikte, 100 yıl boyunca emperyalistler

⁵⁰⁰ Şevket Pamuk, 19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti Tarihi İstatistikler Dizisi, Cilt I, T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1995, s. 61-77.

⁵⁰¹⁵⁰¹ Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Cilt: II, Cambridge University Press, Cambridge 1977, s. 30.

⁵⁰² Frank Edgar Bailey, *British Policy and the Turkish reform Movement, A Study in Anglo-Turkish Relations 1826-1853*, Harvard University Press, Cambridge 1942, s. 64.

⁵⁰³ Frank Edgar Bailey, a.g.e, s. 63.

arası dengelerde “gel-git”ler olmuştur. Yukarıdaki tablo bu değişikliklerin iktisadi düzeydeki görüntüsünü net bir şekilde yansıtmaktadır.

Emperyalistlerin mücadele alanlarından biri de Osmanlı merkezi bürokrasisi üzerindiydi. Çünkü merkezi bürokrasinin Osmanlı Türkiye’si içindeki siyasi dengelerde çok büyük ağırlığı vardı. Önceleri İngilizler daha etkili iken daha sonraları Fransızların öne geçtiği görülüyor. Birinci Dünya Savaşı’nın hemen öncesindeki dış borçlanma görüşmelerine Fransa hükümetinin Rusya’nın baskısıyla, Osmanlı tahvillerinin Fransız borsalarında satışa çıkarılmasına, ancak bu tahvillerden sağlanacak gelirin askeri harcamalar için kullanıl-maması şartıyla izin vereceğini bildiriyordu.⁵⁰⁴ Benzer Batı dayatmalarıyla Cumhuriyet Türkiye’si de karşılaşmaktadır. Kıbrıs’ta ve PKK terörü ile mücadelede ABD ve Almanya’nın benzer şartlar ileri sürdüğünü biliyoruz.

Fransa’nın buna benzer şartlar ileri sürmesi nicel olarak Osmanlı yurdunda Fransız sermayesinin ve Alman sermayesinin Osmanlı maliyesi ve ödemeler dengesi üzerindeki etkilerinin pek farklı olmamasına karşın, Fransa’nın özellikle merkezi bürokrasi üzerindeki etkisi Almanya’ninkinden geride kaldı.⁵⁰⁵

İngilizlerin Osmanlı mülkünde ilk kurduğu banka Mısır’dadır. 1855’te İzmirli bir Rum tüccarın East India Company, London ve Westminster Bank ile Oriental Banking Corporation gibi kuruluşların direktörlerinin de bulunduğu bir sermayedar grubun desteği ile Mısır Bankası (The Bank of Egypt) kurulmuştu. Bu banka, yabancı bir ülkede İngiliz ve yabancı ortaklığıyla kurulan ilk anonim şirket olduğundan şirket ana sözleşmesi hazırlanırken, şartlar kılı kırk yararaktan değerlendirilmiş ve İngiliz Hazinesi’nin onayı alınmıştı. Bu bankanın sözleşmesinin bütün temel maddeleri Osmanlı Bankası’nın şirket ana sözleşmesi (Royal Charter) içinde temel oluşturmuştu.⁵⁰⁶

Mısır Bankası, Mısır valisi olan Kavalalı Paşa ve yakınlarına yüksek faizle borç vermişti. Ve bu işi sürekli bir hizmet haline getirmişti. Bu bankanın bir diğer önemli görevi de, 1854 yılında Osmanlı borcuna teminat olarak gösterilen Mısır vergisini İngiltere’ye transfer etmektir. Bütün bu kazançlı işlerin sonucunda, banka ilk senenin kârından % 7 temettü ödemesi yapmıştı. ABD’deki iç savaş sebebiyle Mısır’da pamuk üretiminin genişletilmesi, Süveyş Kanalı projesi ve Hidiv’in aşırı harcamaları Mısır’da bankacılığı cazip hale getirince 1864’te İngiliz-Mısır Bankası (Anglo-Egyptian Bank) kuruldu.⁵⁰⁷

17 Eylül 1914’te Osmanlı devleti tek taraflı olarak kapitülasyonları kaldırdı. Yabancılar Osmanlı kanunlarına ve vergilerine tabi kıldılar. Gümrük vergileri % 4 artırıldı.⁵⁰⁸ 1908’den önce sadece dokuz Osmanlı anonim şirketi varken 1918 yılına gelindiğinde çoğu 1914’ten sonra kurulmuş, 42’si ticaret, 42’si sa-

⁵⁰⁴ H. Feis, *Europe, The World’s Banker 1870-1914*, New Haven 1930, Bölüm XIV.

⁵⁰⁵ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913*, s. 91.

⁵⁰⁶ Albert Baster, *The Origins of the British Banking Expansion in the Near East*, *The Economic History Review*, Cilt 5, Sayı I, Ekim 1934, s. 82.

⁵⁰⁷ Albert Baster, a.g.e, s. 80.

⁵⁰⁸ Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, a.g.e, s. 313.

nayi, 16'sı finans, 15'i taşıma ve inşaat, 9'u sigorta ve 6'sı tarım şirketi olmak üzere 129 anonim şirket vardı.⁵⁰⁹

Bu başlangıç, Atatürk'ün liderliğinde milli mücadele ve Kurtuluş Savaşı'ndan sonra milli iktisat politikasına yol açan sürecin başlangıcıydı. Sanayileşme için takip edilen politikalar korumacı gümrük vergilerine, sermaye malları ve ara malların ithalat vergilerinden muaf tutulmasına, ucuz krediye ve doğrudan devlet yatırımlarına dayanıyordu.

Türkiye'de tam manasıyla ithal ikameci sanayileşme politikaları ancak 1960'lardan itibaren ortaya çıktı.

Tarım açısından ise üç temel politika hayati önem taşımaktaydı: a) 1926'da aşarın kaldırılması ekonomik fazlanın bir kısmına el koyan eski mültezim, tüccar gibi araçların gücünü nihai olarak ortadan kaldırdı. b) Ziraat Bankası aracılığı ile tarım kredileri yaygınlaştırıldı. c) Tarım makineleri ve gübreler ithalat vergilerinden uzak tutuldu. Böylelikle değişim süreci hızlandı.

Osmanlı merkezi devlet bürokrasisiyle ayanlar arasında, iktisadi fazlanın bölüşümü üzerindeki çatışma, borçların ödenmesi için gerekli bütçe fazlasının oluşmasına imkân vermeyen siyasi bir yapı meydana getirmişti.

Merkezi hükümetin Avrupalılarla imzalamış olduğu kapitülasyon anlaşmaları, ayanların gücünü zayıflatır ve merkezi otoriteyi güçlendirirken, buna eş zamanlı olarak, Osmanlı devlet gelirlerinin yabancıların eline her geçen sene artan bir şekilde geçmesine, hem de devletin bu gelirleri vergilendirememesine sebep oldu. Neticede imparatorluk kanatlardan başlayarak toprak kaybetti, gelir kaybına uğradı, başta savaş ve güvenlik olmak üzere masrafları arttı ve nihayet parçalandı.

Bir başka husus iltizam-mültezim sisteminin ortaya çıkardığı ceberut mültezimler-üretici köylü kavgası daha çok üretimi engelleyen bir iktisadi yapının ortaya çıkmasına sebep oldu.

Neticede bir taraftan Avrupalıların iktisadi-siyasi hesapları, bir taraftan içerideki iktisadi-siyasi yapı Osmanlı İmparatorluğu'nun üretim ve ihracatını, borçlanma hızını karşılayabilecek bir seviyeye getirmedi.

6.3. Üretim ve İstihdam

19. yüzyılın dünya ölçeğindeki en önemli tarım dışı sanayi-üretim dalı pamuklu tekstil idi. 1820-1914 arasında, Osmanlı Türkiye'sinde hem çalışanların sayısı hem de bu sektörde çalışanların toplam nüfusa oranı önemli gerilemeler göstermiştir. Dokumacılıkta toplam istihdam biraz artmış ancak çalışanların toplam nüfusa oranında gerileme görülmüştür.⁵¹⁰ Nitekim 1820-1822 yıllarında pamuklu dokuma tekstil dalında çalışanların sayısı 280.000 kişi istihdam/nüfus nispeti % 2.08 iken bu rakamlar 1909-1911 yıllarında 104.400 kişi ve % 0.41'dir.⁵¹¹ Osmanlı devletinde 1820'lerin

⁵⁰⁹ Zafer Toprak, a.g.e, s. 63.

⁵¹⁰ Şevket Pamuk, Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1914, s. 142-143.

⁵¹¹ Şevket Pamuk, a.g.e, s. 143.

başında pamuklu ve yünlü tekstilde kendi kendine yeterli durumdaydı.⁵¹² 1910'lara gelindiğinde kişi başına pamuklu tekstil tüketiminin yaklaşık beşte dördü ithal edilmekteydi. İthal malların rekabetinin üretim ve istihdamda açık ve seçik GERİLEMEYE yol açtığını, bu darbenin en hızlı döneminin de 1840 ile 1870'ler arasında, osmanlı dış ticaretinin hızla genişlediği/serbestleştiği yıllar arasında olduğu görülüyor.⁵¹³

Vedat Eldem'in 1970 yılında yaptığı "Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir tetkik" adlı çalışmasında yer alan rakamlara göre, tarım Osmanlı ekonomisinin temel sektörüdür. Nitekim 1914 yılında tarım gelirlerinin toplam gelirler içindeki payı % 58'dir.

Aynı dönemde Osmanlı Türkiye'si nüfusunun % 80'i aşan bir bölümü tarım kesiminde çalışmaktadır. Kişi başına düşen ortalama gelir 1907 yılında, 824 kuruş iken 1914'de 1072 kuruştur.

Her ne kadar Osmanlı devleti ekonomisi serbest ticaretin etkisiyle, üretim ve istihdamda ithalatın sebep olduğu tahribat neticesinde gerileme olgusunu yaşamışsa da, ithalat, dış borçlar ve kısmen bazı tarım ürünlerindeki üretim artışından beslenen bir büyüme de yaşamıştır. Bu büyüme dış borç ve serbest ticarete yani ithalata bağlı, üretmeden, sanayileşmeden gerçekleşen dışa bağımlı bir büyümedir. Eldem'in çalışmasındaki verileri kullanarak oluşturduğumuz tablo şöyle:

Tablo 1.10: Sabit Fiyatlarla Büyüme Tablosu (1890-1915)

Dönem	Ekonominin Büyüme Hızı: 1889-1890=100
1899-1900	113
1908-1909	129
1909-1910	136
1910-1911	140
1911-1912	142
1913-1914	152
1914-1915	156

Kaynak: Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir tetkik*, Türk Tarih Kurumu Yayinevi, Ankara 1994.

Yukarıdaki tabloda yirmi beş yıllık (1890-1915) bir dönemi kapsayan verilere göre Osmanlı Türkiye'si ekonomisi bu sürede % 56 büyümüştür. Bu da senede % 2'lik bir büyüme demektir. Aynı dönemde Osmanlı Türkiye'sinin nüfus artışının % 1 olduğu tahmin edilmektedir. Bu durumda net büyüme hızının % 1 olduğu söylenebilir.

Kısa bir mukayese için eldeki verilere baktığımızda bazı ülkelerin yıllık ortalama büyüme oranları şöyledir:

⁵¹² Şevket Pamuk, a.g.e, s. 149.

⁵¹³ Şevket Pamuk, a.g.e, s. 148.

ABD (1913-1912)	% 3.3
Almanya (1875-1913)	% 3.1
İngiltere (1875-1909)	% 2.4
Kanada (1870-1910)	% 3.6
Japonya (1883-1912)	% 4.1

Kaynak: The Statesman's Yearbook, 1875-1915.

Osmanlı Ekonomisi'nin büyük ölçüde sanaysiz bir ekonomi sayılabileceği ve toplumun sınai ürün tüketiminin esas olarak ithalat yoluyla karşılandığı, abartmalı sayılmamalıdır. 1915 yılında pamuklu dokuma tüketiminin sadece % 9.5'i, pamuk ipliğinin ise % 20.5'i yerli üretimle, gerisi ithalatla karşılanmaktaydı. Toplam üretim değerinin 1913'te % 83.5'i, 1915'te ise % 82.3'ü gıda ve dokuma sanayinden kaynaklanıyordu; bu iki endüstri aynı yıllarda toplam işçi sayısının % 71 ve % 75.8'ini çalıştırmaktaydı.⁵¹⁴

6.4. Osmanlı İmparatorluğu'nun 1830-1914 Dönemindeki Dış Ödemeler Dengesi

Tablo 1.11: 1830-1913 Dönemi Dış Ödemeler Dengesi Tablosu
(Yıllık Ortalamalar: Milyon İngiliz Sterlini Olarak)

Dönemler	Dış Ticaret dengesi	Yabancı Yatırımlardan Doğan Fon Akımları	Diğer Kalemler
1830-1853	-0.9	-	+0.9
1854-1875	-3.1	+1.9	+1.8
1876-1887	-0.3	-1.2	+2.4
1888-1896	-1.6	+0.6	+2.4
1897-1913	-4.5	-2.1	+5.5
1830-1913	-2.2	0.0	+2.4

Kaynak: Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme, 1820-1913, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 3. Basım Mart 2005, s. 203.*

Notlar:

1- Yukarıdaki tablo Şevket Pamuk'un kaynakta adı geçen eserinden özetlenerek oluşturulmuştur.

2- Dış ticaret dengesi sütunundaki sonuçlar fob ihracat, cif ithalat rakamlarına dayanmaktadır.

3- Yabancı Yatırımlardan Doğan Fon Akımları=Dış borçlanma ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları yoluyla net sermaye girişi- borç ödemeleri ve kâr transferlerinin +/- bakiyesidir.

⁵¹⁴ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2007, İmge Kitabevi, Ankara 12. Baskı Ekim 2008, s. 33.*

4- Diğer kalemler = Navlun gelirleri, turizm gelirleri, dışarıdaki topraklardan kira gelirleri, gelen para havaleleri, göçmen fonlar, vergi ve savaş tazminatlarından oluşmaktadır.

Sonuç olarak, Osmanlı Türkiye'si yaklaşık bir asır boyunca (83 yıl) dış ticaret açığı vermiştir. Yabancı yatırımlardan doğan net fon akımlarında uzun dönemli dalgalanmalar görülüyor. 1875 yılına kadar dış borçlanma ve doğrudan sermaye yatırımları yoluyla yeni sermaye girişinin borç ödemeleri ve kâr transferlerinden daha fazla olduğu anlaşıyor. Buna mukabil 1888-1896 dönemi hariç, yabancı sermayenin getirdiğinden daha fazlasını geldiği ülkelere geri aktardığı görülüyor. Yani Osmanlı devletinin dış ticaret açıklarının, özellikle 1875'ten sonra yabancı sermaye girişi ile kapanmasının mümkün olmadığı görülüyor. Bu arada belirtelim tek başına 1854-1914 dış borçlanmalara baktığımızda, Osmanlı İmparatorluğu yıkılırken Avrupa'ya 15.818.000 sterlin net fon akımı sağlamıştır.

19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın başında Osmanlı ihracatında, hiçbir malın ihracat içindeki payının büyük boyutlara varmadığı görülüyor.

Osmanlı ithalatının aynı dönemlerdeki durumu, % 50'den fazlası mamul mallardan meydana gelmektedir. Daha da önemlisi ithalatın içinde gıda maddelerinin payı oldukça yüksektir. Mesela Osmanlı devleti 1911-1913 yıllarında buğday, un, pirinç ithalatçısı haline gelmiştir. Hemen belirtelim Türkiye, ancak cumhuriyetin ilanından sonraki dönemde buğdayda kendi kendine yeter hale geldi.

Sözün özü, Tanzimat reformları olarak adlandırılan düzenlemeler ile Osmanlı ekonomisinin ticaret ve yabancı sermayeye açılışı birlikte yürümüş, Osmanlı maliyesi ile birlikte siyaseti kontrol altına alınmış, nihayetinde ülke parçalanmıştır.

6.5. Dış Borç Yabancı Sermaye Politikası ve Siyasi Risk: Osmanlı İmparatorluğu Örneği

Osmanlı devletinin toplam ihracatı 1840'ta 4.7 milyon İngiliz sterlininden 1913'te 28.4 milyon sterline çıkarken, ithalatı da 1840 yılında 5.2 milyon sterlinde 1913'te 39.4 milyon sterline ulaşmıştır. Bu rakamlar cari fiyatlarla ihracatın beş kattan, ithalatın ise altı buçuk kattan fazla artış gösterdiğini anlatıyor.⁵¹⁵

İmparatorluğun kaybedilen topraklara rağmen 1840-1914 yılları arasında toplam nüfusunun pek artmamış, azalmamış olduğunu ve 20.8 milyon olduğunu görüyoruz. Cumhuriyet kurulduğunda Türkiye'nin nüfusunun 13 milyon civarında olduğunu da belirtelim.

Osmanlı Türkiye'si ilk dış borcunu 1854 yılında, son dış borcunu 1914 yılında almış olup, 20 yıl sonra 1875'te moratoryum ilan etmiş ve 1914'te 60 yıl sonra da, Birinci Dünya Savaşı ile birlikte parçalanmış, İstanbul dahil ülke toprakları Avrupa ülkelerince işgal edilmiştir.

⁵¹⁵ Şevket Pamuk, Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913, s. 26.

Dış borçlar, ülke içinde İngiltere ve Fransa'nın dayattığı kısaca “Batılılaşma” diye nitelediğimiz yüzeysel değişim gayretleri, merkezi reformlar diye nitelendireceğimiz klasik devletten kapitalist devlete kurumsal-şeklen dönüşümün finansmanını sağlamıştır.

İşin en ilginç yanı Osmanlı merkezi devlet bürokrasisi Batılılaşmada ilk adımları tam bir “orta zekâlılar cenneti” aymazlığı ile “mümkün olduğu kadar az, mümkün olduğu kadar geç”⁵¹⁶ prensibi ile atmıştır. Bu çerçevede Osmanlı Türkiye’si hammadde ihracatçısı ve mamul mal ithalatçısı olabilmesi için, loncaların ve devlet tekellerinin kaldırılması, altyapı imkânlarının sağlanması, dış yatırımların serbest bırakılması, yargı reformu, fiyat kontrolleri, yabancı bir merkez bankasının kurulması gibi pek çok düzenlemeye zorlanmıştır. Dış borçlar Osmanlı’nın dış ticaret hacminin genişlemesine katkıda bulunmuştur. İthalat dış borçlarla finanse edilmiştir.

Tablo 1.12: 1854-1914 Tarihleri Arasındaki Osmanlı Devleti’nin Dış Borçları

Borçlanma Dönemleri	Borçlanılan Nominal Tutar- Osmanlı Lirası	Ele Geçen Toplam Tutar Osmanlı Lirası	Ortalama Emisyon Oranı %
1854-1874	233.097.763	126.871.285	0.54
1877	5.500.000	2.860.000	0.52
1881-1908	78.042.701	67.010.889	0.86
(23 Temmuz 1908)			
1908-1914	45.767.412	39.002.486	0.85
(İkinci Meşrutiyet)			
Genel Toplam	362.407.876	235.744.660	0.65

Kaynak:

1- Adib Roumani, *Essai Historique el Technique sur La Dette Pubique Ottomane*, Paris 1927, *Tanzimat I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları*, İstanbul 1999, s. 52, 218, 265.

2- İsmail Hakkı Yeniyay, *Yeni Osmanlı Borçları Tarihi*, İ. Ü. Yayın No: 1974, *İktisat Fakültesi Yayın No: 150*, İstanbul 1964.

3- A. Du Velay, *Türkiye Maliye tarihi*, Der: Maliye Tetkik Kurulu, M. B. Tetkik Kurulu Yayınları No: 178 - 1978, Ankara 1978.

Yukarıdaki tabloda görülen dış borçlanma sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, kapitülasyonlarla beraber yarı-sömürge ülke haline gelmiş, gelirleri yabancı uyruklular ile gayrimüslimler elinde kalmıştır.

Bir toplumda, tarihsel-sosyal-ekonomik meseleleri taşıyan kelimeler üzerinde, o toplumun aydınları anlaşılmaya varamamış ise tartışma vası-

⁵¹⁶ Kemal Tahir, *Notlar-Batılılaşma*, s. 57.

tası olarak aydın-toplum antlaşmasını sağlayan birleşik dil bulunmamış demektir. Böyle zamanlarda artık toplumu oluşturan fertlerin, aynı kelimeleri telaffuz ettikleri halde anlaşmaları değil, birbirlerini anlamaları bile söz konusu olamaz.

Böyle bir paradoksu “Babilleşme” olarak niteleyebiliriz. Bilindiği gibi Eski Ahit-Daniel bölümü Babil’i uzun uzun anlatır ve Yahudi-Hristiyan Evanjelist inancında dünya ve toplumlar hızla Babilleşiyorlar.

Osmanlı Türkiye’si sivil-asker bürokrat ve ulemadan oluşan aydınları ile Türk-İslam tebaası arasında yaşanan “Babilleşme” sürecini en acı şekliyle yaşamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu’nda 17. ve 18. yüzyıllarda merkezi devletin gücü çok zayıflamıştı.

Vergi gelirlerinin büyük bir kısmına taşradaki ayanlar ve mahalli olarak güçlü diğer kesimler el koymaktaydı. İmparatorluk ölçeğindeki yıllık üretim ve gelirin bugünkü ifadesiyle “milli hasıla”nın sadece % 3’ü merkezi devletin hazinesine giriyordu.⁵¹⁷

Birinci Cihan harbi öncesinde merkezi hükümetin yıllık vergi gelirleri, imparatorluk ölçeğindeki toplam üretim ve gelirin % 11’ini aşıyordu.⁵¹⁸

1838 Ticaret, 1839 Tanzimat ile başlayan süreçte 1840’lardan itibaren Avrupalı finans Sermayedarları ile Avrupa devletlerinin diplomatik temsilcileri, Osmanlı devletinin mali meselelerine çözüm olarak dış borçlanmaya teşebbüs edilmesi gerektiği hususunda merkezi bürokrasiye baskı yapmaya başlamışlar ve nihayet 1854’te Kırım harbi vesilesi ile de ikna etmişlerdi.

Bu süreçte iki kez İngiltere Başbakanlığı da (1868, 1874-1880) yapan Yahudi asıllı Benjamin Disraeli (1804-1881) –ki 1878’de toplanan Berlin Kongresi’nde isteklerini adeta Osmanlı devletine dikte ettirmişti- ile İstanbul’a (önce Venedik’ten Selanik’e) Selanik’ten göç etmiş çok yakın akrabası “Doğu’nun Rothschild’i” banker/tefecisi Avraham de Kamondo (Camondo) ve dünyanın merkezi olarak İngiltere’yi gören Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa ile avanesi birlikte hareket etmişlerdi.

Benjamin Disraeli’nin İngiltere’de siyasi kariyer yaptığı yıllarda, Doğu’nun Rothschild’i Avraham de Kamondo da ekonomik ve mali etkinliği siyasal etkinliğe tahvil ediyor ve önce Gülhane sonra da Tanzimat Fermanı’nı okuyacak olan Mustafa Reşit Paşa ile bir dostluk tesis ediyordu.

Avrupa’da sanayi devrimine paralel olarak spekülatif para kazanmaya dayalı “banker/banka/kredi/faiz/borsa/sigorta/banknot” sistemi kurulmuştu. Osmanlı İmparatorluğu ise geleneksel ekonomik yapısıyla bu sistemin dışında kalmaktaydı.

⁵¹⁷ Şevket Pamuk, Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914, İletişim Yayınları 4. Baskı, İstanbul 2007, s. 230.

⁵¹⁸ Şevket Pamuk, a.g.e, s. 230.

Kaldı ki Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi hükümetini denetiminde bulunduran gulam/devşirme-Enderun siyaset ve bürokrasi kadroları, imparatorluğun Asya-Avrupa ticaret yolları üzerinde sadece siyasal egemenliğini kullanarak nemalanmak aymazlığında ısrar ediyor, Batı ülkeleri gibi bir üretim sürecine girmeyi akıllarının ucundan bile geçirmiyorlardı.

Batı Avrupa'da tüketim üretimi, üretim teknolojiyi, teknoloji bilgiyi, bilgi akademik hürriyeti, akademik hürriyetin dünyevi hayatın sınırlarını zorlayarak genişletmesine karşı... Osmanlı merkezi devlet yöneticileri ülkede her şeyi (tüketim, üretim, teknoloji ve bilgi) ferdin tercihinine ve özverisine bırakıyor, zincirin kendi dinamiğini kurmasına, ölçüsüz tüketimi sınırlayan İslami nas'lar yanlış tefsir edilerek Türk-İslam reaya çocukları "bir lokma-bir hırka" iktisadi zihniyetine mahkûm ediliyordu. İşte İngiliz siyasetinin önde gelen isimlerinden Benjamin Disraeli ailesinin bir kolunu oluşturan Kamondolar bu "tarihsel dönüşüm" safhasında İstanbul'da bankerlik yapıyordu.

Bir tarafta İstanbul Galata bankerleri bir tarafta Osmanlı devlet tahvillerini "Avrupa'nın belli başlı finans merkezlerinde satışını düzenleyecek olan bankerler büyük komisyonlar elde edeceklerdi. Osmanlı tahvillerini satın alan küçük ölçekli tasarruf sahipleri faiz geliri sağlayacaktı."⁵¹⁹

İlk dış borçlar 1840'lı yıllarda Galata bankerleri aracılığıyla ve kısa vadeli olarak Fransız bankalarından sağlandı.⁵²⁰ Aslında ilk dış borçlanma teşebbüsü, bir İslam ülkesi olan Fas'tan 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile neticelenen Rus yenilgisi ve 1776 İran savaşları sonrasında ilave finansman ihtiyacının çok yükseldiği 1783'te gerçekleşmiş fakat başarılı olunamayınca Galata bankerlerinden iç borçlanmaya başvurulmuştu.

1854-1914 yılları arasındaki 60 yıllık sürede Osmanlı devletinin dış borç tahvilleri Londra, Paris, Viyana ve Frankfurt gibi borsalarda satışa çıkarıldı.

Osmanlı Türkiye'sinin 60 senelik borç macerasını iki ana döneme ayırabiliriz: a) 1854-1874 tarihleri arasındaki ilk dönem. Bu dönemde alınan borçlar çok elverişsiz şartlarda, yüksek faiz ve düşük emisyon hacmi ile çok büyük meblağa ulaştı. Elbette her borç sözleşmesi ile ya siyasi bir taviz, ya iktisadi taviz ya da her ikisi birlikte Avrupalı devletlere "ihсан" edildi. Alınan borçlar cari harcamalarda, saraylar yapımında, büyük bir donanmanın kurulmasında ve bürokrasinin maaşlarının ödenmesinde kullanıldı. Üretimi canlandıracak ve mali yapıyı düzeltecek gelir artırıcı yatırımlara hemen hemen hiç kaynak ayrılmadı. Avrupalı banker ve bankacılar, spekülörler, her sene geri ödemesi gerekenden daha fazlasını Osmanlı hükümetine "buyur" ediyorlardı. 1875 yılına gelindiğinde Osmanlı devletinin dış borçları 200 milyon sterlin (233 milyon Osmanlı lirası), yıllık anapara ve faiz ödemeleri de 11 mil-

⁵¹⁹ Şevket Pamuk, a.g.e, s. 230.

⁵²⁰ Şevket Pamuk, a.g.e, s. 230.

yon sterlin tutuyordu. Aynı yıllarda Osmanlı devletinin yıllık geliri 18 milyon sterlin civarındaydı. Yani devletin gelirlerinin % 60'ının dış borç taksit ve faizine ayrılması gerekiyordu.

Bu arada 1873'te Viyana borsasında patlak veren kriz bütün Avrupa'yı sarmıştı. Osmanlı devleti 1875'te borçlarını ödeyemeyeceğini, yani moratoryum ilan etti. b) 1881-1914 tarihleri arasındaki ikinci dönem, 1875'teki moratoryumdan sonra. 1877-1878 Türk-Rus "93 Harbi" yaşanmış ve bir dizi görüşmelerden sonra 1881 Aralık (Muharrem) ayında "Muharrem Kararnamesi" ile Duyun-ı Umumiye İdaresi (Genel Borçlar İdaresi) kuruldu. İmparatorluğun en likit ve kaliteli gelirleri yabancılar tarafından idare edilen Duyunu Umumiye'ye verildi. Artık Osmanlı maliyesi vesayet altındaydı. Ayrıca osmanlı devleti 1883'te yabancı sermayeyle kurulan Tütün Rejisi şirketine Osmanlı devleti sınırları içindeki tütün üretim, alım, satım, kontrol ve sigara üretiminde tekeli ayrıcalıklar tanıdı. Bu şirketin yıllık karının bir bölümü Duyunu Umumiye İdaresi'ne verildi. Duyunu Umumiye 20'den fazla vilayette teşkilatlandı ve 5000'den fazla kadrosuna Osmanlı maliyesinin en iyi yetişmiş memurlarını aldı. Elbette en tepede 200 kadar Avrupalı orta kademede Osmanlı azınlıklarından yöneticiler yerlerini almışlardı. Böylece 1881 sonrasında Osmanlı Türkiye'sinin anapara ve faiz ödemeleri alınan yeni borçların çok üzerinde seyretti. 1914 Birinci Dünya Savaşı'na kadarki dönemde Avrupa mali sermayesi, Osmanlı devletine verdiği yeni borçların yaklaşık iki katını anapara ve faiz ödemeleri olarak Avrupa'ya aktardı.⁵²¹

Elliot Grinnell Mears gibi bazı Batılı araştırmacı ve yazarlar, Osmanlı Türkiye'sindeki dış borç-yabancı sermaye olgusunu anlatırken, Türklerin zihinsel yaklaşımının yabancı sermaye kabulüne çok hevesli olduğu yönünde.

"Türlere göre, demiryollarının, liman ve rıhtımların, şehirdeki kamu hizmetlerinin, madenlerin, bankaların ve diğer işletmelerin sahibi ve yöneticilerinin yabancı olması Allah'ın takdiri idi. Bu durumu hiçbir üzüntü duygusu göstermeden kabul ediyor ve kendisine sıkıntılı gelen bu tür teşebbüslerin yabancılar tarafından yerine getirilmesini galiba memnuniyetle karşılıyorlardı."⁵²²

Elbette bu görüşe katılmak mümkün değildir. Osmanlı devleti 1798-1923 tarihleri arasında iki düzine kadar çok uzun ve çok pahalıya mal olan Avrupa ve Rusya tarafından şu veya bu şekilde, direkt veya endirekt 125 yıllık bir yıpratma-yok etme savaşlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu uzun savaş durumu "barışta reçber savaşta asker" Türk-İslam reaya sınıfında, halkta ve aydınlarda yorgunluk ve bıkkınlık yaratmıştır. Bir de bunlara, ağır vergilerle ezilen Müslüman Türk köylüsünün ve Avrupa'nın ucuz sanayi mallarıyla rekabet edemeyen zanaatkarların esnafın yılgınlığını ekleyin.

⁵²¹ Şevket Pamuk, a.g.e, s. 233.

⁵²² Elliot Grinnell Mears, *Modern Turkey: A Politico-Economic Interpretation 1908-1923* The MacMillan Company, New York 1924, s. 354-355.

Öte yandan 1830'lardan sonra yayımlanan "Le Moniteur Ottoman" ve İngiliz William Churchill'in çıkardığı İstanbul'da yayımlanan "Ceri-de-i Havadis" gibi gazeteler, sürekli olarak ekonomik kurtuluşun ve zenginliğin yolunun Laissez Faire, serbest ticaret, düşük gümrük vergileri, iç tekellerin ve devlet tekellerinin yıkılmasından geçtiğinin propagandasını yapıyorlardı. Niyazi Berkes'e göre Osmanlı'da yazılan ilk iktisat kitapları da aynı görüşleri savunuyordu ve bu gazetelerin yazarları tarafından kaleme alınmıştı.

Tanzimat yönetiminin gerçekleştirdiği reformlar Osmanlı Türkiye'sinin ekonomisini kalkınma sürecine sokamamış sonuçta tam bir başarısızlık olmuştur. Hatta henüz 1850'lere gelindiğinde Türk-İslam halkın, yabancılar ve gayrimüslimler lehine ekonomik gücünü yitirdiği görülüyor.

Pek çok kaynakta yer aldığını biliyoruz. Bu durumu gören ağırlıklı Türk-İslam aydınlar, subaylar, medrese öğrencileri ve ulemadan insanlar Tanzimat düzenini kaldırmak için gizli çalışmalara başlamışlardır.

Yeni Osmanlılar Cemiyeti, pek çok yanlışlarına rağmen bu neviden bir oluşumdur. Ha keza Jön Türk hareketi de. Nitekim Şinasi "Tasvir-i Efkâr" gazetesindeki yazılarında liberal Tanzimat ekonomisini tenkit ediyordu.

1870'lerde bazı aydınlar Tanzimat'ın getirdiği "Batılılaşma fikrinin Türk milletini yok etmek anlamına mı geldiğini" sormaya başlamışlardı.⁵²³

Yeni Osmanlıların bir ekonomik doktrinleri yoktu ama yazılarında genellikle "komprador bürokratların mevki kapitalizmini" tenkit ediyorlardı.⁵²⁴

Mülkiye Müderrisi Sakızlı Ohannes Efendi (bilahare paşa) 1880'de yayımlanan Mebad-ı İlmi Servet adlı iktisat kitabında tam serbest ekonomiyi savunuyordu. 2. Meşrutiyet döneminde milletvekilliği ve maliye bakanlığı yapan, cumhuriyet döneminde Atatürk'e suikast teşebbüsünü planlayanlarından olduğu için yargılanıp idam edilen Cavit Bey bu kitabı "miftah" (anahtar) olarak değerlendirmiştir.⁵²⁵

1880'de yayımlanan ve bir iktisatçı olmayan Ahmet Mithat Efendi tarafından yazılan "Ekonomi Politik" kitabında serbesti doktrinin Osmanlı toplumunun mahvına sebep olduğunu yazar. Ona göre Osmanlı devleti ülkeye yabancı sermaye çekmek istiyorsa ithalatta yabancılara zorluk çıkarmalı, ülkeye serbestçe girip ucuza satamayınca, yabancı bu ülkede fabrika açıp

⁵²³ Niyazi Berkes, *The Development of Secularism in Turkey*, Hurst and Company, Londra 1998, s. 202.

⁵²⁴ Niyazi Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi (100 Soruda)* 2. Cilt, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1975, s. 335-336.

⁵²⁵ Ahmet Güner Sayar, *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1986, s. 359.

üretim yapacaktır.⁵²⁶ Ancak Avrupa sermayesinin Osmanlı dış borç tahvillerinin sağladığı yüksek geliri bırakarak, riskli sanayi tesisleri kurmak için yatırım yapması mümkün görünmüyordu.⁵²⁷

Nafia Nazırı Hasan Fehmi Paşa, 1880 yılının sonunda yabancı sermayeye davet çıkaran kapsamlı bir raporu padişaha sunmuştu.⁵²⁸ Ona göre, Osmanlı mülkünde gömülü duran bu muazzam serveti verimli hale getirecek teşebbüsleri gerçekleştirme işini yabancı mühendis ve kapitalistlere bırakmak gerekliydi. Daha sonraki yıllarda Batı'nın sermayesinden başka ferdiyetçi ve girişimci kültürünün kabul edilmesinin gerektiğine inanan aydınlar ortaya çıktı. İngiliz yönetim sisteminin hayranı bir kısım Fransız sosyologların etkisiyle Prens Sabahattin, Tevfik Fikret ve Sâti Bey gibi Jön Türkler iktisadi kalkınma için "ferdiyetçilik", "liberalizm", "özel teşebbüs" gibi kavramların eğitim yoluyla halka aşılanması ve yer etmesi için öneriler yaptılar.⁵²⁹

Tevfik Fikret, ekonomik kalkınmanın yeni bir eğitim sistemiyle, öğrenciler İngilizce ve Türkçe eğitim görerek tarım ve ticaret alanında yetiştirilecek diyordu. Ona göre İngilizce diline "liberalizmi ve özel teşebbüsçülük ruhuyla bize örnek olması gereken bir ırkın dili olduğundan" öncelik verilmesi gerekiyordu.⁵³⁰

Bu düşüncenin ekonomi politikasındaki temsilcisi İttihat ve Terakki'nin liberal kanadından Maliyeci (maliye bakanı) Cavid Bey'dir. (1878-1926) Mehmet Cavid Bey Batıcı aydınların yayın organı kabul edilen Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye (İktisadi ve Sosyal Bilimler) dergisinde çıkan yazılarında yabancı sermaye dışında kalkınma dayanağı olmayacağı görüşünü savunmuştu.⁵³¹

Cavid Bey'in ailesi, dönme (Sabataycı) diye adlandırılan bir camiaya mensuptur. Selanikli "Kumososlar"⁵³² veya "Kuniosolar"dandır.⁵³³

İlgaz Zorlu'ya göre Cavid Bey Sabataycılarının Karakaşiler koluna mensuptur.⁵³⁴ Cavid Bey'e göre, Türkiye'nin iktisadi yapısının tabii olarak şekilleneceği alan ziraat ve ticaret alanıdır.⁵³⁵ Ona göre "küçük girişimciler için yeterli sermaye birikimi vardır; bu girişimcilerin ya-

⁵²⁶ Ahmet Mithat, İktisat Metinleri, Yayına Hazırlayan: E. Erbay ve A. Utku, Çizgi Kitabevi, Konya 2005, s. 68.

⁵²⁷ Haydar Kazgan, Osmanlıdan Cumhuriyete Şirketleşme, Osmanlı Sanayi Monografi ve Yorumlar, Töbank, 1991, s. 72.

⁵²⁸ Haydar Kazgan, a.g.e, s. 49.

⁵²⁹ Niyazi Berkes, The Development of Secularism in Turkey, McGill University Press, Montreal 1964, s. 310.

⁵³⁰ Niyazi Berkes, a.g.e, s. 406.

⁵³¹ Şerif Mardin, Makaleler 2, Siyasal ve Sosyal Bilimler, İletişim Yayınları, İstanbul 1994, s. 100.

⁵³² Orhan Koloğlu, İttihatçılar ve Masonlar, Gür Yayınları, İstanbul 1991, s. 24.

⁵³³ Meropi Anastasiadou, Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik, Çeviren: Işık Ergüden, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 69.

⁵³⁴ İlgaz Zorlu, Evet, Ben Bir Selanikliyim; Türkiye Sabataycılığı, Belge Yayınları, İstanbul 1999, s. 80-95.

⁵³⁵ Nazmi Eroğlu, Fırtınalı Günlerin Ünlü Maliye Nazırı Cavid Bey, Birharf Yayınları, İstanbul 2006, s. 305.

bancı mülkiyetine geçmesi elbette istenemez. Ancak burada bile rasyonel iş metotları öğrenmek için Avrupalılara muhtacız. Önemli büyük girişimler için kesin olarak yabancı sermayesine muhtacız. Avrupa uygarlığına açılan bütün gelişmemiş ülkeler kendi güçleriyle ekonomik kalkınmaya giriştikleri takdirde başarısızlıklara uğramaları kaçınılmaz bir şeydir. Bu gibi ülkelerin hepsi ancak yabancı sermayenin yardımıyla kalkınabilmişlerdir.⁵³⁶

Cavid Bey ve benzeri “Batıcı” aydınlar 20. yüzyılın ilerleyen yıllarında Japonya gibi kolektivist bir milletin, kendi milli kültüründen, örf ve adetlerinden taviz vermeden, kolektivist kültürünün içinden gelişen, Batı’dakinden çok çok farklı üretim ve yönetim usulleriyle nasıl endüstrileştiğini ve geliştiğini ve gene kendi gibi kolektivist başka Asya ülkelerinin kalkınmasında model oluşturduğunu görselerdi, muhtemelen ısrarla bu fikirlerini savunmazlardı.

Ancak Türkiye cumhuriyet devrinde de benzer tipolojideki “Batıcı” aydınların tasallutu altındadır. Nitekim Kasım 2006’da düzenlenen bir toplantıda, Fransa İçişleri Bakanlığı’nın yetkilisi Patrik Deveciyan, “Türkler bir milyon Ermeni’yi ve 30 bin Kürt’ü öldürdü” diyen Orhan Pamuk’u “Greko-Romen kültürünü benimsemiş bir yazar” olarak nitelemiştir.⁵³⁷

Hâlbuki Batı felsefesinin kuramcılarında Hegel şu satırları yazıyor: “Avrupa devletlerinin dışa dönük çıkarları Türklere karşıdır.”⁵³⁸

Ayrıca Japonya ve Güney Kore gibi kolektivist Asya ülkeleri iktisadi kalkınmalarını yüksek tasarruf eğilimleri sayesinde gerçekleştirmişlerdi. Bunların ekonomik kalkınmalarında YABANCI SERMAYENİN BİR ROLÜ OLMAMIŞTI.⁵³⁹

Nitekim Atatürk’ün “fikirlerimin babası” dediği Ziya Gökalp gibi düşünürler Cavid Bey gibi aydınların bu görüşlerine şiddetle karşı çıkmışlardı. Gökalp kolektivizm kavramını “bir kültür içinde milletin bütün sınıflarının birlik içinde olması” şeklinde düşünmüştür. Ona göre, “solidarizm”(dayanışmacılık) kalkınma meselesini çözecek bir ideoloji olabilirdi.⁵⁴⁰

Pek çok yazar, Galata bankerleriyle yabancıların imtiyaz koparma teşebbüslerinde oynadıkları oyunlardan ve Osmanlı bürokrasisinin kendini çürüten rüşvetçiliğinden şikâyet eder. Tanin gazetesinin Paris muhabirinin 1909’da yazdığı bir yazıda, Balya-Karaaydın Maden Şirketi’nin hisse senetlerinin fiyatlarının nasıl manipüle edildiğini... şirketin en etkili ortağının Galata bankerlerinden Zarifi’nin bankası olan Dersaadet Bankası (Banque de Constantinople) olduğundan bahseder. 1890’larda Dersaadet Bankası’yla dokuz Rum ve Yunan bankası ortaklı-

⁵³⁶ Niyazi Berkes, Türkiye’de Çağdaşlaşma, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul 1978, s. 459-460.

⁵³⁷ Hürriyet Gazetesi, 17 Kasım 2006.

⁵³⁸ Onur Bilge Kula, Batı Düşününde Türk ve İslam İmgesi, Buke Yayınları, 2002, s. 116.

⁵³⁹ Joseph E. Stiglitz, Globalization and Its Discontents, www.norton.com and Company, New York 2002.

⁵⁴⁰ Niyazi Berkes, Türkiye’de Çağdaşlaşma, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul 1978, s. 458-459.

ğının Balya-Karaaydın şirketinin yönetimine hâkim olduğu görülüyor. Tanin yazarına göre Osmanlı hükümeti en zengin bir madeni bir asır müddetle üç on paralık bir bedelle elden çıkartmıştır.

Kaldı ki Balya-Karaaydın madeni bir istisna değildi: “Birtakım kimselerin Osmanlı Bankası’nın istikrarlı yönetimi altında birleşerek Türkiye’nin servetlerini tekelleri altına almak için tertiplerde, teşkilatlanmalarda bulunmalar Türk hükümetinin gafletinden istifade etmekten ibarettir.”⁵⁴¹

Osmanlı Türkiye’sinde halktan ve hatta hükümetten en çok tepki gören şirket, “Tütün Reji Şirketi”ydi. Reji Şirketi tütün ziraatıyla iştigal eden Türk köylüsünü perişan etmişti. Reji memurları ve kolcuları halka zulüm etmişlerdi ki şikâyetler ardı arkası kesilmeden saraya geliyordu.⁵⁴²

Williamson’un Osmanlı ticaret hadlerini inceleyen çalışmasına yakından baktığımızda ticaret hadlerinin 1815-1857 yılları arasında % 160 oranında yükselmiş olduğunu fakat 1857’den sonra dalgalanmalarla genel bir düşüş trendine girdiği ve 1900’de 1857’deki en yüksek noktasından % 20-25 daha düşük kaldığını görüyoruz. Artık Osmanlı Türkiye’si sattığı tarımsal ürün karşılığında daha az mamul mal ithal edebiliyordu.⁵⁴³

1882’de Duyunu Umumiye’nin Osmanlı maliyesine el koymasıyla, bir hesaplama göre 1882-1913 arasında yeni borçlanmalarla hazineye her yıl ortalama 1.8 milyon sterlin girerken, dışarıya ödenen miktar ortalama 3.7 milyon sterlin olmuştur.⁵⁴⁴ Daha da önemlisi, bu arada Duyunu Umumiye İdaresi, Osmanlı Türkiye’sine gelen Avrupalı yatırımcılara hizmet etme görevini de üstlendiğinden, doğrudan yabancı sermayeyi Avrupa sanayinin ihtiyacına cevap verecek birincil ihraç ürünlerinin üretimine yönlendirmişti.

Osmanlı Türkiye’sine doğrudan yabancı yatırımların girişi dış ticaret yoluyla olmuştur. 1838 antlaşmalarından hemen sonra yabancılar Osmanlı devletine mamul mallar ithal eden ticarethanelerini imparatorluğun her tarafında açmaya başladılar. Küreselleşmenin gereği olarak, doğrudan yabancı sermaye yatırımları demiryolları, madenler ve toprak satın alma-tarıma yöneldiler.

Hans W. Singer, gelişmiş ülkelerden doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gittiği geri kalmış ülkelerde ihracata yönelik maden ve tarım sektöründe yaptıkları yatırımları, bu sahalarda meydana getirdikleri verimlilik, ticaret hadleri ve ekonomide oluşturduğu kümülatif ve çoğaltan etkilerini dikkate alarak analiz etmiştir:

⁵⁴¹ Haydar Kazgan, Osmanlı’dan Cumhuriyete Şirketleşme, Osmanlı Sanayi Monografi ve Yorumlar, Töbank, 1991, s. 171-172.

⁵⁴² Tahsin Paşa, Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul 1931, s. 179.

⁵⁴³ Jeffrey G. Williamson, Globalization and the Poor Periphery before 1950, The MIT Press, Cambridge 2006.

⁵⁴⁴ Şevket Pamuk, Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi 1820-1913, Yurt Yayınları Ankara 1984, s. 59.

a- İhracata yönelik sektörlerdeki doğrudan yabancı sermaye yatırımları genellikle teknoloji destekli sermaye-yoğun üretim yapmaktadır. Hâlbuki geri kalmış ülkelerin yerli tüketim için gıda ve giyecek gibi üretimlerinin ilkel bir düzeyde kaldığı görülmüştür.

Meydana getirilen bu ikili ekonomik yapı sebebiyle bu ülkelerin istihdam istatistikleri dış ticaretin etkisiyle olumlu yönde pek etkilenmezler. Zira ihracat sektöründe çalışan her işçinin verimi mahalli sektörde çalışandan daha yüksektir. Bu sebeple, geri kalmış ülkelerde ihracat sektöründe çalışanların toplam istihdama oranı gelişmiş ülkelerinden daha düşüktür. Yani geri kalmış ülkelerde dış ticaret esasına dayanan ihracata yönelik üretim istihdamı artırmaz.

b- İhracata yönelik birincil ürünler üreten fabrikaların, imalathanelerin, tesislerin yabancı mülkiyetinde olması ve birincil mal üretiminde ihtisaslaşan gelişmiş ülkelerin tükettikleri mamul malları bu ülkelerden temin etmesi sonunda yabancı üretimin çoğaltan etkisinin azalması, hatta yok olması demektir.⁵⁴⁵

Mesela Singer'in bu tespiti, Osmanlı İmparatorluğu'nda İngiliz yatırımcıların pamuk üretimi için tarım sektöründe yaptıkları yatırımlar doğrulamaktadır.

Singer'e göre, eğer bir yatırımın değeri gelire, istihdama, sermayeye, teknik bilgi birikimi ve dışsal tasarruf oluşumuna dayanan, çoğaltan katsayısıyla ölçülüyorsa, geri kalmış ülkelere yabancı sermayenin gerçekleştirdiği bu tür doğrudan yatırımlar "YABANCI YATIRIM" değil, gelişmiş ülkelerin yabancı bir ülkede yaptıkları, merkez ülke için "YERLİ YATIRIM"dır. Bu tür yatırımlar geri kalmış ülkelerin ekonomisinin bir parçası olamaz, ancak gelişmiş ülkelerin o ülkedeki bir "İLERİ KARAKOLU" olur.

İşte, Singer'in söylediğine paralel olarak Osmanlı Türkiye'sine İngiltere, Fransa ve Almanya gibi ülkelerin birincil sektörlerde yaptığı doğrudan yabancı sermaye yatırımları Osmanlı devleti ekonomisine büyük bir katkıda bulunduğu söylenemez. Yabancı üreticiler tarım alanında ve kumaş dokuma sanayinde makine yoğun üretim yaptıklarından, istihdamı yoğun ölçüde artırmaları mümkün olmamıştır. Bu sahalarda görülebilecek işçi sayısındaki artış da muhtemelen sanayisizleşen/sanayisizleştirilen ülkede (Osmanlı'da), yok olan sanayi kollarıyla birlikte işsiz kalanlardan oluşmaktaydı.

Osmanlı Türkiye'sine sermaye ihraç eden ülkelerin yatırımcıları, çeşitli yollarla kâr transferi gerçekleştirerek kendi ülkelerinde sermaye birikimlerini hızlandırmışlardır. Mesela Batı Anadolu'da İngiliz yatırı-

⁵⁴⁵ H. W. Singer, "The Distribution of Gains Between Investing and Borrowing Countries", The American Economic Review, Cilt 40, Sayı: 4, Papers and Proceedings of Sixty-Second Annual Meeting of the American Economic Association, Mayıs 1950, s. 473-485.

rımcıların kazançlarını yeniden üretken teşebbüslerde kullanmak için hiçbir gayret göstermedikleri anlaşıyor.⁵⁴⁶

“Bir sanayinin en temel katkısı –iktisatçıların ve istatistikçilerin mecburen kabul ettiği- şimdiki asıl üretim ve hatta diğer sanayiler üzerindeki etkileri ve -Marsall ve Pigo’nun öncülüğündeki iktisatçıların ileri sürdüğü- derhal meydana getirdiği toplumsal fayda değil fakat belki de daha da ötesinde genel eğitim, maharet, hayat tarzı, yaratıcılık, alışkanlıklar, teknoloji birikimi, yeni talep meydana getirmesi vs. düzeyine etkisidir.”⁵⁴⁷

Singer’in görüşünden hareketle 19. yüzyıldaki bu mecburi ihtisaslaşma sebebiyle Avrupa sermayesince birincil mal (hammadde) üretimine yönlendirilen Osmanlı Türkiye’si –elbette bu süreçte aynı kaderi paylaşan diğer ülkelerde- sanayileşme sürecinin dışında bırakılmış/kalmış tarihi fırsatı ıskalamıştır.

Buna mukabil Osmanlı Türkiye’si, iktisadi açıdan büyük bir faydası olmasa da, 20.yüzyıl başlarında, sadece Türk-İslam ümmetten toplanan ve askerlerini işçi olarak çalıştırarak 1464 kilometrelik Hicaz demiryolunu –ki ek hatlar ve bağlantılarla 1916’da 1766 kilometreyi bulmuştu- 2666 kârgir köprü ve menfez, 7 demir köprü, 9 tünel, 96 istasyon, lokomotif tamir ve bakım atölyeleri, fabrikaları ve su depoları gibi birçok yan tesisleriyle inşa etmişti.⁵⁴⁸

Osmanlı İmparatorluğu 1798’de Fransa’nın Mısır ve Suriye’yi işgali ile başlayan ve 1920-1923 İstiklal Harbi ile nihayete eren 22 savaş ve isyanlarla 125 yıl yıpratılmasına rağmen, siyasi risk Batılı finans sermayesi ile doğrudan yabancı sermaye yatırımı yapan kapitalist Avrupalıları caydırmamıştır.

Neden?

Çünkü Batı Osmanlı için din-felsefe-siyaset sacayağında geliştirdiği politikaya uygun olarak Osmanlı mülkünün içinde ekonomik olarak sürekli bulunmayı yeğlemiş, her an beklenen bir parçalanmadan “talkın payını” alabilmek için sermayedarlarının Osmanlı topraklarının merkez üssü Anadolu topraklarında yatırımlarını teşvik etmiştir.

Şevket Pamuk’a göre Batı, a) Reform teşebbüslerine sağladıkları destekler karşılığında ekonominin dışa açılması doğrultusunda taleplerde bulundular. Böylece reformlar ile ekonominin dış ticarete ve yabancı sermayeye açılması el ele yürüdü. b) 1820’lerden itibaren hızla büyüyen Osmanlı-Avrupa ticareti, bir taraftan Avrupa’nın hammadde ihtiyacına yönelik tarımsal meta üretimini yaygınlaştırırken, öte yandan da zanaatlara dayalı tarım dışı üretim faaliyetlerinin gerilemesine sebep oldu. c) Tarım ve sanayi gibi doğrudan üretim alanlarına yapılan doğrudan yabancı sermaye çok sınırlı kaldı. Bu nedenle yabancı sermayenin Osmanlı

⁵⁴⁶ Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi*, Bilim Yayınları, İstanbul 1974, s. 222-227.

⁵⁴⁷ H. W. Singer, a.g.e, s. 476.

⁵⁴⁸ Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994, s. 100-101.

toplumsal ve iktisadi yapıları üzerindeki etkisi doğrudan değil, pazar ve üretimin ve özellikle dünya pazarlarına yönelik üretimin yaygınlaşmasını sağlamak yoluyla olmuştur. d) 1910'lara gelindiğinde dış pazarlar için tarımsal meta üretimi yaygınlaşmış, büyük toprak mülkiyeti ve dış ticaret en önemli birikim kaynakları durumuna gelmiştir. Osmanlı Türkiye'sinin dış ticaretini yabancı sermayedarlarla birlikte ellerinde tutan gayrimüslim tüccarların gücü artmıştı.⁵⁴⁹

1820-1914 arasında bugünkü Türkiye sınırları içindeki nüfus, özellikle Balkanlardan, Kafkaslardan ve adalardan Türk-İslam tebaanın göçleriyle iki katına çıkmıştı. Elbette bu durum bir üretim artışına ve inşaat faaliyetlerinde yoğunluğa sebep oldu.

İktisadi büyüme ile fert başına gelirlerin uzun vadeli ve kalıcı olarak artışı kastedilir. Vedat Eldem'in yaptığı çalışmaya göre, 1880-1914 arasındaki dönemde kişi başı üretim ve ortalama gelirler % 30 artmıştır. Pamuk'a göre 1820-1914 döneminde kişi başına gelirlerin % 30-50 arasında artmıştır. Bu durumda, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı ekonomisi için BAĞIMLILIK ve BÜYÜME'yi birlikte düşünmek daha uygun olabilir. Öte yandan sanayileşen Batı Avrupa ekonomilerinde gelirlerin artış hızı daha yüksek olduğu için Batı Avrupa ile Osmanlı Türkiye'si arasındaki gelir farklılıklarının 19.yüzyıl boyunca arttığını da belirtelim.⁵⁵⁰

6.6. Osmanlı Türkiye'sinde Liberal Ekonomi Politikalarının Siyasal Sonuçları

Daha 1878 Berlin Kongresi'nde bile Avrupalılar Osmanlı hazinesine girecek olan gelirin % 60'ına mültezimler tarafından el konulduğunu ileri sürmüşlerdi.⁵⁵¹

Osmanlı Türkiye'si hükümetleri gelirlerini artırabilmek için dış borç almış ve harcamalarını artırmıştı. Arkasından ekonomik fazlanın bölüşümü için yapılan mücadelede, milletlerarası ekonomik ortam mültezim, yabancı ve gayrimüslim tüccarların lehineydi. Çünkü vergilendirilemiyorlardı. Hem harcamaları, hem gelirleri artırma gayretlerine karşın devlet, gelirlerini, harcamalarını karşılayacak miktarda artıramamıştı.

Avrupa ülkeleriyle yapılan anlaşmalar sonucu yabancıların ticari gelirlerinin vergilendirilmesi ve gümrük resminin artırılmasına konan kısıtlamalar ve 1798-1923 arasındaki yıpratma savaşları, farklı bölgelerde, özellikle Avrupalı ve Amerikalı misyonerlerin kışkırtmasıyla çıkan ayrılıkçı hareketler... Hâsılı Osmanlı devletinin borçlarını ödemesi için bir bütçe fazlası meydana getirebilmesine imkân vermemişti.⁵⁵²

⁵⁴⁹ Şevket Pamuk, Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914, s. 239.

⁵⁵⁰ Şevket Pamuk, a.g.e, s. 240.

⁵⁵¹ Şevket Pamuk, Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi: 1820-1913, Yurt Yayınları, Ankara 1984, s. 54.

⁵⁵² Emine Kıray, a.g.e, s. 153.

6.6.1. Liberal Ekonomi ve 125 Yıllık Savaş Süreci

Tablo 1.13: Osmanlı Türkiye'sinin "En Uzun Asır"daki 125 Yıllık Savaş Tablosu (1798-1923)

1798-1801	Fransa'nın Mısır ve Suriye'yi işgali
1804-1813	Birinci Sırp bağımsızlık isyanları
1806-1809	Rusya ve İngiltere ile savaş
1809-1821	Rusya'yla savaş
1815-1817	İkinci Sırp bağımsızlık isyanları
1821	Romen ayaklanması
1821-1823	İran'la savaş
1821-1830	Yunan bağımsızlık isyanları
1827-1829	Rusya, Fransa ve İngiltere'yle savaş
1831-1833	Birinci Mısır Hidivi Kavalalı isyanı
1848	Romen ayaklanması
1853-1856	Kırım, Türk-Rus savaşı
1866-1868	Girit isyanı
1875-1876	Bosna, Hersek, Bulgaristan'da isyanlar; Sırbistan ve Karadağ'la savaş
1877-1878	Rusya ve Sırbistan'la savaş
1878	Tesalya'da ayaklanma
1896-1897	Girit isyanı, Yunanlılarla savaş
1912	İtalya'yla Trablusgarp savaşı
1912-1913	Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan'la savaş
1914-1918	Birinci Cihan Harbi
19 Mayıs 1919-19 Ekim 1923	Atatürk liderliğinde Türk İstiklal Harbi

Kaynak: Charles Issawi, Ed., *The Economic History of the Middle East, 1800-1914*, The University of Chicago Press, Chicago, 1980, s. 4.

1918'de Sevr Antlaşması'nı imzalamak üzere Fransa'ya giden Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya dostu Fransa Başbakanı Georges Clemenceau tarafından özel bir görüşmede şunlar söylenmişti:

"Araştırdım, soruşturdum, sizler Napolyon savaşlarından (Waterloo 1813-1815) bugüne kadar geçen 105 senenin 57 senesini savaşla geçirmişsiniz. Sizden sonra 13 yıl ile Rusya geliyor ve o da bu yıllarda sadece sizinle savaşmış. Avrupa ortalaması ise 7 yıl. Çıkarın bu 7 yılı 57'den kalır tam 50 yıl. Demek ki siz aşağı yukarı bir milyon askeri, yani üretim dallarında en faal olabilecek bir milyon kol gücünü yok yere savaşlarda kullanmışsınız. Bir de üstelik bunları giydirmiş, yedirmiş, içirmiş ve hatta ellerine pahalı silahlar da vermişsiniz. Siz de normal bir Avrupa devleti gibi bu devre zarfında sadece 7 yıl savaşmış olsaydınız şimdi ne dış borcunuz

olur, ne de fakir insanınız kalırdı. Memleketinizde belki Fransa'dan bile daha mamur olurdu.”⁵⁵³

Charles Issawi, 19. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren iki etkinin Osmanlı tarihine şekil verdiğini belirtiyor: Türk olmayan halkların milli bağımsızlık hareketleri ve imparatorluğun giderek “büyük devletlerin” kısılcasına girmesi.⁵⁵⁴

Evet, liberal ekonomi politikalarını uygulamaya koyan Enderun bürokrasisinin “serbest ticaret”, “dış borç” kapanına soktuğu Osmanlı Türkiye’sini Batılılar uzun bir yıpratma savaşları sürecine sokmuştu. Bütün bunların neticesi de Sevr Antlaşması’dır.

Bir Kıpçak atasözü şöyle der: “Yabancıların arkasından giden kendi-sini kaybeder.”⁵⁵⁵

Türkiye’yi paylaşmak için kurulan “Onlar Konseyi” de şöyle diyordu:

“Tarih boyunca Türklerin sayısız başarılarına ve yenilgilerine rastlıyoruz... Ama bütün bunların arasında ne Avrupa’da, ne Asya’da ne de Afrika’da herhangi bir ülkede Türk hâkimiyetinin başlamasıyla birlikte refahın gerilemediği ve kültür seviyesinin düşmediği bir örneğe rastlamıyoruz. Öte yandan Türk hâkimiyetinin sona ermesiyle refahın ve kültür seviyesinin yükselmediği bir örneğe de rastlamıyoruz. İster Avrupa’nın Hristiyanları arasında; ister Suriye, Arabistan ve Afrika’nın Müslümanları arasında olsun, Türklerin tek yaptıkları fethettiklerini imha etmek olmuştur. Türkler, hiçbir zaman savaşta kazandıklarını barış içinde geliştirebildiklerini gösterememiştir.”⁵⁵⁶

“Onlar Konseyi”, Birinci Cihan Harbi’ni sona erdiren Paris Konferansı’nın temel organıdır. Daha sonra “Dörtler Konseyi” adı verilen bu organ İngiltere, Fransa, İtalya ve ABD’den oluşmaktaydı.

Voltaire; “Türklerin üstüne yüklediğimiz iftiralarla koskoca bir kitap olur” diyor.⁵⁵⁷

Osmanlı Türkiye’sine yönelik olarak emperyalistlerin kendi aralarındaki durumu, herhalde en iyi anlatan La Figaro gazetesinin 27 Eylül 1885 tarihli nüshasındaki şu anekdot olsa gerek: “Hikaye, iki hırsızın çaldıkları mallar için kavga ederken bir üçüncünün bunları kapıp kaçması hikayesidir. İngiltere ile Rusya kavgada iken Fransa’nın piyasaya çıkma zamanıdır.”⁵⁵⁸

1838-1914 yılları arasındaki liberal süreçte, Osmanlı İmparatorluğu’nun merkezi devlet yapısına hâkim olan Enderun Mektebi bürokrasisinin deje-

⁵⁵³ Haydar, Kazgan, Osmanlı’dan Cumhuriyete Şirketleşme: Osmanlı Sanayi Monografi ve Yorumlar, Töbank, 1991, s. 33.

⁵⁵⁴ Charles Issawi, a.g.e, s. 3-4.

⁵⁵⁵ Murad Adjı, Kaybolan Millet, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara 2001, s. 52.

⁵⁵⁶ Paul C. Helmreich, Sevr Entrikaları, Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Antlaşmalar ve Türkiye’nin Taksimi, Sabah Kitapları, İstanbul 1996, s. 81.

⁵⁵⁷ Bora Çalışkan, Voltaire, Türkler, Müslümanlar ve Ötekiler, İlkbiz Yayınları, İstanbul 2005, s. 47.

⁵⁵⁸ Orhan Koloğlu, Avrupa’nın Kısılcasında Abdülhamit, İletişim Yayınları, İstanbul 1998, s. 57.

nere ettiği, bir tımarlı hiyerarşi aracılığıyla iktisadi fazlaya el konulmasını ve bu fazlanın bölüşümünü düzenlediği Osmanlı'nın klasik ekonomi sistemi yıkılırken, Avrupa ticaret ve finans sermayesiyle ittifak halinde, devlet hazinesinin zararına ve lüks ithalat karşılığında iktisadi fazlayı denetleyip ihraç eden bir yabancı-gayrimüslim tüccar mültezimi hiyerarşi Osmanlı-Türk İmparatorluğu'nu iktisadi ve siyasi olarak ele geçirdi.

Aşağıya, yorumu kendi içinde iki adet tablo ile bu bölümle alakalı sözlerimizi bitiriyoruz.

7. OSMANLI VE CUMHURİYET TÜRKİYE'SİNDE FAİZ VE DOLAYLI VERGİLER

7.1. Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiye'sinde Faiz ve Faiz Dışı Harcamalar

Tablo 1.14: Osmanlı İmparatorluğu Çökerken Mukayeseli Osmanlı-Cumhuriyet Türkiye'si Faiz ve Faiz Dışı Bütçeleri Tablosu

Osmanlı Türkiye'si Bütçeleri			Cumhuriyet Türkiye'si Bütçeleri		
Yıllar	Bütçe Harcamaları Nispetleri		Bütçe Harcamaları Nispetleri		Yıllar
	Faiz Harcamaları %	Faiz Dışı Harcamalar %	Faiz Harcamaları %	Faiz Dışı Harcamalar %	
1909	26.3	73.7	38.2	61.8	1999
1910	22.9	77.1	43.8	56.2	2000
1911	23.1	76.9	51.0	49.0	2001
1912	24.5	75.5	44.8	55.2	2002
1913	-	-	41.7	58.3	2003
1914	34.3	65.7	40.0	60.0	2004
1915	33.7	66.3	31.6	68.4	2005
1916	26.7	73.7	26.2*	73.8	2006
1917	21.2	78.8	25.1*	74.9	2007
1918	19.1	80.9	25.1*	74.9	2008

* Çeşitli arizî gelirlerin (özelleştirme gelirleri gibi) bütçeye aktarılması ve bazı giderlerin ertesi yıla devredilmesiyle belirlenen makyajlı bir rakam olup gerçek oran daha yüksektir. Ancak esas mukayeseleri Osmanlı dönemi-Cumhuriyet dönemi şeklinde yapmak gerekir.

Kaynak: Mehmet Fatih Ekinci, Türkiye'nin Mali İntiharı, Kapitülasyonlar ve 1838 Baltalimanı Serbest Ticaret Sözleşmesi'nden Sevres Antlaşması'na, Platin Yayınları, Ankara 2008, s. 425 ve 19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti DİE Yayını, Ankara 2003, İhsaiyat-ı Maliye 1885-1909, Maliye Bakanlığı APK Yayınları, Ankara 2000, Cumhuriyet Dönemi Kamu Hesapları Bültenleri.

7.2. Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiye'sinde Dolaylı ve Dolaysız Vergi Oranları

Tablo 1.15: Osmanlı İmparatorluğu Çökerken Mukayeseli Osmanlı Türkiye'si-Cumhuriyet Türkiye'si Bütçe ve Vergi Gelirleri Dağılım Tablosu

Yıllar	Osmanlı Türkiye'si Bütçeleri				Cumhuriyet Türkiye'si Bütçeleri				Yıllar
	Bütçe Gelirlerinin Dağılımı %		Vergi Gelirlerinin Dağılımı %		Bütçe Gelirlerinin Dağılımı %		Vergi Gelirlerinin Dağılımı %		
	Dolaylı Vergiler	Dolaysız Vergiler	Dolaylı Vergiler	Dolaysız Vergiler	Dolaylı Vergiler	Dolaysız Vergiler	Dolaylı Vergiler	Dolaysız Vergiler	
1861	62.50	23.70	72.0	28.0	30.5	51.5	33.0	67.0	1980
1875	70.63	17.29	84.0	16.0	35.5	49.3	43.0	57.0	1984
1881	64.83	18.26	79.0	21.0	43.5	39.6	53.0	47.0	1985
1887	64.90	17.30	79.0	21.0	38.4	41.8	48.0	52.0	1990
1896	55.04	22.99	72.0	28.0	44.0	32.0	59.0	41.0	1995
1901	58.06	19.98	75.0	25.0	42.0	35.0	55.0	45.0	1999
1905	63.30	17.90	78.0	22.0	45.0	31.0	60.0	40.0	2001
1912	66.34	16.80	80.0	20.0	52.0	26.0	66.0	34.0	2002
1914	58.52	15.71	77.0	23.0	56.0	27.0	67.0	33.0	2003
1916	53.40	14.80	78.0	22.0	53.0	23.0	69.0	31.0	2005
1918	64.08	17.87	77.0	23.0	54.0	28.0	66.0	34.0	2007

Kaynak: Mehmet Fatih Ekinci, *Türkiye'nin Mali İntiharı*, s. 427 ve 19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti, DİE Yayınları, Ankara 2003, İhsaiyat-ı Maliye (1885-1909), Maliye Bakanlığı APK Yayınları, Ankara 2000, Cumhuriyet Dönemi Kamu Hesapları Bültenleri, Gelir İdaresi Başkanlığı ve Hazine Müsteşarlığı Rakamları.

8. HER EKONOMİNİN BİR SİYASETİ, HER SİYASETİN BİR EKONOMİSİ VARDIR

5000 yıllık bilinen Türk tarihinde, Anadolu ve hinterlandında Selçuklu'dan sonra Söğüt'teki küçük bir beylikten hareketle tarihin kaydettiği az sayıdaki büyük siyasi yapılardan birini, Osmanlı-Türk İmparatorluğu'nu kuran Türk milleti tarihin akışını değiştirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu, hâkim olduğu coğrafyanın genişliği, kontrol altına aldığı kültürlerin çeşitliliği, hüküm sürdüğü zaman diliminin uzunluğu ile sadece Türk ve İslam tarihinde değil, aynı zamanda dünya tarihinin siyasi-iktisadi-dini tarihinde de müstesna bir yeri olan insanlık tarihinin büyük bir tecrübesidir.

Bir kısım Kabalist ve Evanjelist teolog ve siyasi analiste göre Osmanlı İmparatorluğu, yeryüzünde kurulacak "Mesih" liderliğindeki "Tanrı İmparatorluğu"ndan önce yaşanması gereken "Türk-Müslüman Roma İmparatorluğu" dönemidir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun mimarları ona "Devleti Aliyye Ebed Müddet" yani ebediyete kadar yaşayacak yüce devlet adını vermişlerdi. Elbette Cumhuriyet Türkiye'si Osmanlı-Türk İmparatorluğu'nun hem

siyasi olarak hem kurucu ataları olarak devamıdır. Tıpkı Osmanlı'nın Selçuklu-Anadolu Selçuklu İmparatorluğu'nun devamı olduğu gibi.

Ancak aradaki kırılmaların sonuçları ortada olmakla beraber “sebepleri” tam olarak Türk aydını ve milleti tarafından bilinmemektedir.

Oluşturdukları devlete “ebed müddet” misyonu biçen kurucu atalar bu adı sadece bir temenni olarak mı düşünmüşlerdi, yoksa dayandıkları bir ve/veya birkaç gerekçeleri de var mı idi?

İşte Cumhuriyet Türkiye'sinin ve Türk milletinin milli bekası açısından Osmanlı İmparatorluğu tarihinin esas meselesi bu sorunun cevabını bulmaktır. Bu sorunun cevabı da Osmanlı Türkiye'si iktisat ve maliye tarihi, Enderun Mektebi siyasası ve 1517'den sonraki ulema sınıfının zihniyet dünyasının daha çok keşfedilmesi zarureti dayatmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu devlet sistemi, “kendi adına fonksiyon yüklenenlere, iktidarı hakkı ile temsil ve icra edebilmek için ekonomide hiçbir gruba tanımayan gelir ve servet imkânları da tanımıştır. Servetle desteklenmeyen bir iktidar olmayacağı için bunu yapmıştır. Burada bir paradoks vardır.”⁵⁵⁹

İşte Mehmet Genç'in “paradoks”unu kullanan güç Toynbee tarafından “devşirme” yani Enderun mektebi siyasası olarak tanımlanıyor.

Osmanlı devlet sistemi siyasi olarak 1512'den itibaren tam anlamıyla Enderun siyasasının kontrolü altına girmiştir. 1517'den itibaren de Osmanlı-Türk medreselerindeki Semerkant-Buhara-İstanbul eksenindeki Hanefi ameli-Maturidi itikadındaki ulema/ilmiye sınıfında ve zihniyetinde kırılmalar, köklü zihniyet dönüşümleri yaşanıyor. Nitekim ABD'nin Chicago Üniversitesi'nden Madeline C. Zilfi, Osmanlı arşivlerine dayanarak yaptığı “Dindarlık Siyaseti- Osmanlı Uleması, Klasik Dönem Sonrası 1600-1800” adlı eserinde Enderun siyasası-ulema işbirliğini, ulema sınıfının nasıl dar bir kesimin elinde kaldığı ve saltanata dönüştüğü⁵⁶⁰ anlatıyor.

Hâsılı Osmanlı devlet sistemi 16. Yüzyıldan itibaren Enderunlu sivil-asker paşalara ve ulemaya tanıdığı “gelir ve servet” imkânını devletin kurucu unsuru Türk-Müslüman ahaliye tanımamıştır. Hatta aşar ve ağnam vergileri ile kurucu unsur “merkez”den “çevre”ye doğru Enderun-ulema ekâbirlerinin işbirliği ile itilmiştir. İşte esasen bu politikanın sebep olduğu Türk-Müslüman kesimin giderek fakirleşme süreci sanayileşememe-kalkınamama sürecini de beraberinde getirmiştir. Nihayet “barışta reçber-savaşta asker” Türk-Müslüman ahalinin bel 1838 Baltalimanı Serbest Ticaret Antlaşması ile başlayan süreçte iyice kırılmıştır. Boşluk yabancılar ve gayri Müslimler tarafından doldurulmuş, ekonomi yabancıların ve azınlıkların eline geçmiştir. Batı, Osmanlı Türkiye'si üzerindeki siyasi ve dini emellerine “ekonomi siyaseti” ile ulaşmıştır.

⁵⁵⁹ Mehmet Genç, “Osmanlı İmparatorluğu Devlet ve Ekonomi”, Ötüken Yayınları, İstanbul 2000, s. 342.

⁵⁶⁰ Madeline C. Zilfi, “Dindarlık Siyaseti-Osmanlı Uleması Klasik Dönem Sonrası 1600-1800”, Türkçe-si: Mehmet Faruk Özçınar, Birleşik yayınevi, Ankara 2008.

Ancak günümüzde vuku bulan pek çok hadise Batı'nın Türkiye üzerindeki emellerinin bitmediğini gösteriyor.

Bu sürece başkaldırı 19 Mayıs 1919'da Atatürk'ün Samsun'a çıkmasıyla başlamış 29 Ekim 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile hedefe ulaşılmıştır. Artık Atatürk ve cumhuriyetin kurucu ataları için "siyasi ve iktisadi tam bağımsızlık" esastır.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK EKONOMİSİNDE İTHAL İKAMESİ POLİTİKALARI BÜYÜME VE İSTİHDAM (1923–1979)

1. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN (1914–1918) KÜRESEL VE OSMANLI EKONOMİSİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ VE YENİ DÜNYA DÜZENİ: SAVAŞ EKONOMİSİ

1.1. Sosyal Bilimlerde “Zaman” ve İktisadi Hesapların Siyasi Hesaplara Dönüşmesi

Sosyal bilimlerin temel meselesi, zamanın kavramını nasıl tanımlayacağımız?

Zaman geniş bir sürece göre ele alındığında farklı, insan hayatı ile sınırlı zaman diliminde ele alındığında farklı sonuçlara yol açıyor.

Birinci Dünya Savaşı İngiltere'nin “başının altından” çıktı. İngiltere'nin özelliği; çok fakir bir tarım toplumundan kendi iç dinamikleri ile önce ufak tarım teknolojisi geliştirmeleri... Biliyoruz ki tarım Anadolu ve hinterlandında 12 bin yıldır yapılırken İngiltere'de 4 bin yıldır yapılıyordu. At, demirli saban ve üçlü tarla sistemi, onu takip eden geniş çevre ve ticaret teknolojisi derken... pamuklu dokuma tezgahları, etkili demiryolu ağı, etkin gemiler, deniz aşırı ticaret ve nihayet buharlı gemi ile İngiliz toplumu her yönünden üçlü, dördü bir sarmal gibi birbirini destekleyerek değişiyor. Fakir tarım toplumu toptan kayboluyor ve bir sanayi toplumu meydana geliyor. Önce kara Avrupa'sının batı kesimi, Kuzey Amerika'yı, Asya ve Afrika'yı etkilemeye başlıyor. Bundan sonraki aşamada bir sarmal başlıyor. Bu sarmal onu değiştirmiş, bunu değiştirmiş. İktisadi hesaplar, siyasi hesaplara dönüşmüş ve yeni yeni harpleri tetiklemiş.⁵⁶¹

Mesela Osmanlı İmparatorluğu, Urguhart-Porsonby-Palmerston üçlüsünün taslağını hazırladığı 1838 Balta Limanı Serbest Ticaret Antlaşması ve bir yıl sonra 1839'da ilan edilen Tanzimat, taşıdığı ekonomik ruh itibarıyla, 1838'in kesin bir uzantısı ile risk-kontrol sarmalına alınmış. Dahası 1838'de Osmanlı yurduna giren İngiliz ticaret sermayesinin yanında 1854'ten itibaren İngiltere ile Batı Avrupa'nın mali sermayesi de yerini almış ve 1875'te Osmanlı Türkiye'si dış borçlarının faizlerini bile ödeyemez aczine düşünce Duyun-u Umumiye devreye sokulmuştu.

Bu arada petrol denen “sihirli” madde keşfedilmişti. Batı'nın Endülüs'e uyguladığı ve başarılı olduğu “rekonkista” Vatikan patentli politikası, Osmanlı'ya karşı “şark meselesi” olarak çoktan uygulamaya konulmuştu. Şark meselesini “çözmek” artık iki kere elzemdi. Birincisi toprağın üstündeki Türkleri Anadolu'dan sürüp çıkarmak, ikincisi “kutsal kadim Hristiyan top-

⁵⁶¹ Hiç Arkaya Bakmadım, Mübeccel B. Kıray'la Söyleşi, s. 222-223, Fulya Atacan, Fuat Ercan, Hatice Kurtuluş, Mehmet Türkay, Bağlam Yayıncılık, İstanbul Kasım 2001.

rağı” Anadolu ve hinterlandının altındaki petrol denizi kapitalizmin adeta “kutsal iksiriydi” ki, bu birincisinden daha hayati öneme sahipti.

Avrupa ülkeleri arasındaki rekabet, Yakındoğu’yu bir yüzyıldan uzun bir süredir milletlerarası meselelerin en önemli kaynağı ve Avrupa’nın siyasi meselelerinin en zor çözülebilir olanı haline getirmiştir. Ülkeler arası rekabet de söz konusu ülkelerin menfaatleri açısından genellikle anlamsız olmuş, sık sık da sonuçsuz kalmıştır.⁵⁶²

“Ham güç” petrol politikaları ile insanlık tarihinin ilk küresel hesaplaşması bittiğinde Osmanlı İmparatorluğu ölüm döşegindeydi.

1.2. Birinci Dünya Harbi’nin Beşeri ve Maddi Maliyeti

Birinci Dünya Savaşı’nda 10 milyon asker, 10 milyon sivil olmak üzere 20 milyon insan öldü. Asker-sivil 40 milyon insan da yaralandı, savaşın sebep olduğu açlık ve hastalıklardan zarar gördü.

1914 yılının satın alma gücüyle savaş için 220 milyar dolar civarında askeri harcama yapıldı. Savaşın evlere, sanayi tesislerine, tarım araç ve ürünlerine, hayvanlara, madenlere, yollara, taşıma ve haberleşme sistemlerine verdiği zarar da, yani dolaylı maliyeti de 200 milyar doları geçmişti.

Milletlerarası ekonomik ilişkiler tamamen bozulmuş, serbest ticaret rafa kalkmıştı. Savaş esnasında devletler fiyat, üretim, ihracat ve işgücü dağılımına doğrudan müdahalelerde bulundular. Bu müdahaleler bazı sektörleri suni olarak teşvik ederken bir kısmını da sınırlandırmıştı.

Birinci Dünya Harbi İngiltere-Almanya arasında tam manasıyla bir ekonomik savaşın da yaşanmasına sebep oldu.

Savaştan önce İngiltere, Fransa, ABD ve Almanya dünyanın en ileri sanayileşmiş ülkeleri olarak birbirlerinin en iyi ihracatçı ve ithalatçıydı. Savaşla birlikte ABD Almanya ile ticari ilişkileri korumaya çalıştıysa da İngiltere’nin Alman limanlarına Napolyon’un Waterloo Savaşlarında (1813-1815) kendisine yaptığı gibi çok etkili ambargo uyguladı. Alman gemileri denizlerden uzaklaştırıldı. İngiliz deniz filosu tarafsız gemilerin yüklerine bile el koydu.

Almanya denizasıırı pazarlarını yitirirken İngiltere’nin sanayi malları ihracatı 1918 yılında savaştan önceki düzeyinin ancak yüzde 50’si kadardı.

Avrupa’dan mal alan pek çok Güney Amerika ve Asya ülkesi bu malları ya kendileri imal etmeye ya da başka ülkelerden satın almaya yöneldiler savaşın hemen sonunda kendi imalat sanayilerini koruyan yüksek gümrük tarifelerini yürürlüğe soktular. ABD ve Japonya gelişmiş sanayi ürünleri satışında daha önce Avrupa’nın hâkimiyetinde olan bölgelerde etkinliklerini artırdılar.

Birinci Dünya Savaşı dünya tarımını tam manasıyla alabora etti. Bazı bölgelerde üretim faaliyetleri durdu ya da ticari pazarın dışında kaldı. Bazı bölgelerde ise savaşın tetiklediği yiyecek ve hammadde talebiyle üretim “bum” yaptı. Bu durum savaşın bitmesiyle birlikte fiyatların hızla düşmesine

⁵⁶² Matthew Smith Anderson, Doğu Sorunu 1774-1923, s. 406, Çev: İdil Eser, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Mart 2001.

sebeptir. Tahıl, şeker, kahve ve kauçuk üreticileri büyük zararlara uğradılar.

Avrupa gemicilik faaliyetlerinde üstünlüğü ABD'ye kaptırdı.

Bir kayıp daha vardı ki bugün bile etkisini sürdürmektedir. Londra "City" merkezli bankacılık ve sigortacılık başta olmak üzere Avrupa'nın diğer önemli merkezlerindeki mali ve ticari hizmet kurumları New York- Wall Street'e taşındılar. Bu durum hem gelir kaybına sebep oldu, hem de finans yoluyla siyasi etki edebilme pozisyonunu ABD'nin lehine değiştirdi.

Almanya, İngiltere ve Fransa savaş sebebiyle dış yatırım gelirlerini de kaybettiler. Mesela savaşan ülkelerdeki Alman yatırımlarına o ülkeler el koydular ve yatırımları tanımayı reddettiler.

İngiltere ve Fransa ihraç ettiklerinden daha fazla ithalat yapan ülkelerdi. Aradaki açıklarını dış yatırımlarından elde ettikleri gelirlerle kapatıyorlardı. Savaş maliyetlerini finanse edebilmek için dış yatırımlarının bir bölümünü satmak mecburiyetinde kaldılar.

1.3. Birinci Dünya Harbi'nin "Gayrimeşru Çocuğu": Enflasyon

Birinci Dünya Savaşı arkasında, hem milli hem de milletlerarası arenada devasa bir canavar bıraktı: ENFLASYON.

Savaş, fiyat hareketlerinin kontrolünü daha kolay sağlayan altın standardını yerle bir etti. Savaşı finanse etmek için karşılıksız banknotlar basıldı. Savaşan ülkeler Wall Street ve City'de kümelenmiş bankerlere başvurarak büyük tutarlara ulaşan borç yükü altına girmek zorunda kaldılar.

1914 yılında başlayan savaş 1918'de bittiğinde fiyatların genel düzeyi 1914'e göre ABD'de yüzde 250, İngiltere'de yüzde 300, Fransa'da yüzde 550, Almanya'da yüzde 1500 artmıştı.

Savaşın sonunda kan ve barut kokusu ile devasa bir enflasyon canavarı dünyayı sarmıştı. Kaybedenler yüz milyonlara varan insanlar iken bir tek kazanan vardı: Wall Street ve City'de mekân tutmuş bir avuç elitist banker.

Birinci Dünya Savaşı, Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı devletinin oluşturduğu İttifak devletleri ile Fransa, İngiltere, Rusya, İtalya, Japonya ve ABD'nin (1917) oluşturduğu İtilaf Devletleri arasında gerçekleşti. İttifak Devletleri'nin yenilgisiyle son buldu. 28 Haziran 1914-11 Kasım 1918 arasında yaşanan küresel hesaplaşma, arkasında bıraktığı pek çok felaketle birlikte, en fazla parasal ve mali problemlerle beraber yeni bir ekonomik milliyetçilik hareketini başlattı.

Almanya savaş öncesi topraklarının yüzde 13'ünü kaybetmişti. Bu durum ekilebilir alanların % 15'ini, demir rezervlerinin dörtte üçünü, kömür yataklarının dörtte birini unutmaya demektir. Ayrıca Almanya, İngiltere ve Fransa'nın isteği ile 33 milyar dolar savaş tazminatı ödemeye mahkûm edilerek cezalandırıldı. Almanya, Ağustos 1919'da tazminatları peyder pey ödemeye başladıysa da sonra işler karıştı.

1.4. Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu

Almanya ile aynı tarafta yer alan Osmanlı devleti 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzaladı. Batı'nın isteği bununla da kalmadı, 10 Ağustos 1920'de Osmanlı Türkiye'sine Sevr dayatıldı.

Avusturya-Macaristan parçalandı ve bölgede yeni küçük devletler ortaya çıktı. Ekonomik milliyetçilik sadece imparatorlukların parçalanması ile doğan yeni küçük devletlerle sınırlı kalmadı

Ekim 1917'de Rusya'da iç savaş ve komünistler rejimi ele geçirdiler. Rusya milletlerarası ekonomik faaliyetlerden tamamen çekildi. Kurulan SSCB milletlerarası ticarette tek alıcı ve satıcı olarak ortaya çıktığında tek karar veren mekanizma Komünist Partisiydi.

1.5. Yeni Merkantilizm

Batı'da İngiltere bile savaşın getirdiği borçlanma yükünü azaltmak gayesiyle gümrük tarifelerine başvurmuştu. Söz konusu gümrük tarifelerinin sayısı ve oranları artarak 1932'den sonra resmi korumacı politikaya dönüştürüldü. İhracat sübvansiyonları Batılı ülkelerin tamamı tarafından resmi politika olarak uygulanırken ithalat yasakları ve kotaları da daha katı olarak uygulamaya konuldu.

Bu politikalara “yeni merkantilizm” adı verildi ve diğer ülkelerin aldığı karşı tedbirlerin yaygınlaşmasıyla milletlerarası ticaret iyice daraldı. Birinci Cihan Harbi öncesindeki 20 yıl içinde % 200'den fazla artış gösteren toplam dünya ticareti, savaştan sonraki 20 yılda yani 1938'de aynı seviyeyi yakalayabildi.

Avrupa ülkelerinin dış ticareti 1894-1914 yılları arasındaki 20 senede ikiye katlanmıştı. Aynı seviyeye ancak 1929 yılında ulaşılabilirdi.

Birinci Cihan Harbi'nin doğurduğu ve 1918 yılının sonunda sağlanan barışın iyice şiddetlendirdiği parasal ve mali problemler milletlerarası ekonominin tamamen dağılmasına sebep oldu. Hatta 1929 büyük buhranı aslında Birinci Cihan Harbi'nin neden olduğu parasal çöküntünün sonucuydu.⁵⁶³

Savaş her ne kadar bir milletin ya da siyasi birliğin/müttefiklerin topyekûn mücadelesi olsa da savaş şartları ekonomik bağlamda genel menfaat ile özel çıkarı karşı karşıya getiriveriyordu.

İngiltere'nin başını çektiği kapitalizmin “piyasa ekonomisi” normları ile savaş ekonomisinin normları örtüşmüyordu. Piyasa ekonomisinde “kârlılık”, “rantabilite” esas ölçü iken, savaş ekonomisinde “teknik randıman” esas belirleyici unsur oluyordu.⁵⁶⁴

Birinci Cihan Harbi 19. yüzyılı sona erdirdi, 20. yüzyılı başlattı. Bu savaş tarihin kaydettiği savaşlardan çok farklı bir nitelik taşır. Tarihte ilk kez “cep-

⁵⁶³ Zafer Toprak, İttihat-Terakki ve Cihan Harbi Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-1918, s. 5, Homer Kitabevi, İstanbul 1. Basım 2003.

⁵⁶⁴ Zafer Toprak, a.g.e, s. 5.

he” ile “cephe gerisinin” bir bütün olduğu topyekûn savaş ile küresel ölçekte bir savaş yaşanmıştır.

İngiltere ve bütün Avrupa bu savaş ile dünya üzerindeki egemen konumunu kaybetmiş, ABD hızla 20. yüzyılın hâkimi haline gelmiştir.

Bu derece etkileyici ve derinliği olan Birinci Cihan Harbi dünya ekonomisini de yeni bir yapı ve döneme sokmuştur.

1917’ye kadar İngiltere müttefiklerin sürdürdüğü savaşın en büyük finansörüydü. Bu tarihe kadar İngiltere müttefik olduğu ülkelere dört milyar dolar borç vermişti.

ABD 1917’de savaşa dâhil olunca, Cihan Savaşı’nın finansörlüğünü İngiltere’den devraldı. Savaş sona erdiğinde İngiltere’nin müttefiklere verdiği toplam borç 7.5 milyar, İngiltere’nin ABD’ye olan borcu ise yaklaşık 4 milyar dolardı.

Müttefiklerin ABD’ye toplam borcu ise 10 milyar dolardan fazlaydı. Fransa’nın durumu ise alacağı-borcu neredeyse eşit olarak 2.5 milyar dolar civarındaydı.

Avrupalı müttefikler birbirlerine olan borçları savaş sonrasında tasfiye etmeyi umuyorlardı. ABD’ye olan borçlarını bu şekilde “kayden borç” kategorisinde değerlendirmek arzusundaydılar. Ancak ABD Avrupalı ülkelere verdiği borçlara tamamen ticari bir gözle bakmaktaydı. Vadeler uzatılabilirdi ama o kadar. Borçlar mutlaka geri ödenmeliydi.

İngiltere, Fransa ve müttefikleri ABD’ye olan borçlarını ödemek için Almanya’dan alacakları savaş tazminatına bel bağlamışlardı. Ancak müttefikler Almanya’ya yönelik uyguladıkları ekonomik sınırlamalar ile neredeyse bunu imkânsız hale getirmişlerdi. Çünkü Almanya döviz elde edecek ticaret fazlası vermiyordu.

1922’nin sonbahar başında Alman markı hızla değer yitirmeye başladı. Tazminat baskısından bunalan Almanya yılsonunda ödemeleri tamamen durdurdu.

1923 Ocak ayında Fransız ve Belçika orduları Almanya’nın Ruhr bölgesini işgal ederek kömür yataklarını ve demiryollarını kontrolleri altına aldılar. Maden sahiplerinden ve çalışanlardan kendilerine kömür teslim etmesini istediler. Almanlar pasif direnişe geçti. Alman hükümeti tazminat ödemelerini karşılayabilmek için çok büyük meblağlara ulaşan banknot bastı. Almanya’da enflasyon adeta yanardağ gibi patladı.

1914 yılında 1 Dolar, 4.2 Alman altın markına eşitti. 1918 sonunda savaş bittiğinde 351-2 kâğıt mark bir doların karşılığıydı. 1922 yılında bu değer 493, Ocak 1923’te 17.792, 15 Kasım 1923’te 4.2 trilyon Mark oldu. Markın değeri basıldığı kâğıdın değeri kadar bile değildi. Alman hükümeti bir trilyon marka eşit olan yeni bir para birimi çıkardılar

Süper enflasyon Almanlarda hem ahlaki hem ekonomik büyük yaralar açtı. Birkaç düzineden fazla olmayan spekülâtörler büyük servet sahibi oldular. Orta tabaka fakirliğin pençesine düştü. Almanya 1924’te yeniden altın standardına döndü.

Fransa'da savaş öncesinde bir dolar beş Fransız Frangı'na eşit iken, 1919'da 11 Frank ve daha sonra 40 Frank oldu. 1926'da ise 26 Frank'tı.

Savaş sonrası İngiltere'sinde ekonomik problemler daha da ağırlaştı. Gıda ve hammadde ithalatına daha çok bağımlı hale geldi. Fabrikalar kapandı, işsizlik çıg gibi büyüdü. İşsizliğe karşı yoksulluk ödemeleri devreye sokulduysa da yeterli değildi ve bütçeye büyük yük getirdi. Hükümet bütçe harcamalarını kısıtı, bu kez kamu hizmetleri önemli ölçüde aksadı.

İngiltere savaşı finanse edebilmek için 1914'te altın standardından vazgeçmişti. Savaş süresince altın standardına dönmesi için İngiliz hükümetine yoğun baskı geldiyse de, Merkez Bankası'nda yeterli altın rezervi yoktu. Ancak 1920'de yeterli rezerv sağlandı. Fakat savaş öncesi 1 ABD doları 4.86 sterlin iken, yüksek enflasyon dolar-sterlin paritesini alt üst etmişti. ABD savaş esnasında altın standardını sürdürmüştü.

İngilizlerin dış ülkelerdeki yatırımları altın veya savaş öncesi pariteden sterlin olarak yapılmışlardı. Enflasyonun etkisiyle daha düşük pariteden altın Standardına dönmek yatırımcıları cezalandırmak anlamına gelirdi. Neticede 1925 yılında savaş öncesi altın paritesinden altın standardına dönlüdü. İngiliz sanayinin rekabet edebilmesi için işçi ücretlerinde %10 indirimine gidildi. Neticede ABD'den Almanya'ya fon akışı sağlanmış ve 1924 – 1929 arasında başta Almanya olmak üzere Avrupa ülkeleri savaş sonrasının önemli meselelerini çözmüşlerdi.

Birinci Dünya Harbi'nin en önemli siyasi sonucu "imparatorlukların ölüm fermanı" olmasıdır. Osmanlı, Habsburg ve Çarlık Rusyası, çok etnik unsurlu ve din çeşnili imparatorluk olarak tarihe karıştılar. "Wilson Prensipleri" ve Leninist söylemler doğrultusunda "kendi kaderini belirleme" prensibi gerekçesiyle çok sayıda yeni "ulus devlet" ortaya çıktı.

Ancak Birinci Cihan Harbi ile çizilen yeni siyasi coğrafyalar... Ortadoğu'da, Başkanlarda ve Kafkasya'da özellikle 20. yüzyılın sonuna doğru ultra ya da mikro milliyetçiliklere zemin hazırlandı.⁵⁶⁵

Adı geçen bölgelerde bu kez, özellikle 1991'de Sovyet bloğunun dağılmasıyla açıkça telaffuz edilen "Yeni Dünya Düzeni" hedefine yönelik olarak ultra etnik milliyetçilik yanında mezhepçilik, tarikatçılık ve cemaatçılık de teşvik ediliyor.

Elbette bizim çalışmamız Birinci Dünya Harbi'nin siyasi sonuçlarını kapsamıyor. Biz Osmanlı Türkiye'sinden Cumhuriyet Türkiye'sine geçen Anadolu coğrafyasındaki iktisadi çözülme ve yeni iktisadi yapılanmaya giderken olup biten siyasi – ekonomik hususları analiz ediyoruz.

Buraya kadar yukarıda özet olarak aktardığımız kısımda görüldüğü gibi Birinci Dünya Harbi, iktisadi düşüncede dönüşüm ve bilfiil iktisat politikalarında da köklü dönüşümlere sebep oldu.

⁵⁶⁵ Zafer Toprak, a.g.e, s.1.

1.6. Liberalizmden Savaş Ekonomisine Geçiş

19. yüzyıl Liberalizmi rafa kaldırıldı. “Jandarma” devlet yerine topluma bilfiil müdahale eden “pozitif” görevlerle donatılmış devlet anlayışı kaim oldu. İktisat politikalarında siyasal – toplumsal boyut yeni bir ayırıma tabi tutularak “genel refah”ı hedefleyen bir ekonomi anlayışı yerini “genel huzur”a bıraktı. Ancak yeni bir iktisat alanı açıldı: “Savaş ekonomisi.”⁵⁶⁶

Sanayi devrimi sonrasında, sanayileşme ile birlikte ekonominin savaşla olan bağlantısı yeni bir yapıya büründü. 20.yüzyılda yaşanan İkinci Dünya Harbi ve diğer bölgesel ve ikili savaşların hepsi Birinci Dünya Harbi’nin ortaya koyduğu SAVAŞ-EKONOMİ ilişkisi üzerine bina edildi. Ekonominin savaşın kaderini belirlediği ilk küresel çaptaki çatışma Birinci Dünya Harbi’dir. Prof. Zafer Toprak Hoca’nın ifadesiyle, 1914’te başlayan küresel savaş bir bakıma 1945’te sona erdi.

Birinci Dünya Harbi’nin sonunda Avrupa ve Osmanlı Türkiye’si başta olmak üzere yeryüzünün pek çok bölgesinde sefalet ve sefalet her devletin temel kaygılarından en başta geleniydi.

Waterloo Savaşı’ndan sonra tarihin kaydettiği “harp zengini” unvanı Birinci Dünya Savaşı ile birlikte yeni bir şekil aldı.

Piyasa şeffaflığını kaybetti. Savaş toplumun orta ve alt kesimini kemirmeye başladı. İçki, keyif verici maddeler, kumar, kadın ticareti giderek yayıldı. Savaşın finansmanı, ihtiyaçlar, efektif talepteki artış, savaşın sebep olduğu bölüşümdeki çarpıklıklar ile bu tür kazançların yeterince vergilendirilememesi barışı da tehdit eden bir kiske kazandı.⁵⁶⁷

Birinci Cihan Harbi’nin sonunda klasik iktisat düşüncesinin “homo economicus” insan tipinin yerine “homo socius” adı verilen yeni bir toplumsal değerler manzumesi ortaya atıldı. Toplumsal ahlak önem kazandı. “iktisadi devlet” devreye girdi ve kendine has kontrol mekanizmaları geliştirildi.

Hemen hemen her ülke 1918 sonrasında yeni bir savaş ihtimaline karşı “savaş ekonomisini” sürdürdü. Almanya, İtalya, SSCB bu politikaya önderlik ettiler. İkinci bir dünya savaşının çıkacağı daha 1920’li yıllarda belli olmuştu ve daha o tarihte Cihan Harbi’ne Birinci Dünya Savaşı denilmişti.⁵⁶⁸

Birinci Dünya Savaşı esasen Osmanlı İmparatorluğu ve hinterlandının DİN-SİYASET-EKONOMİ bağlamında paylaşım savaşıdır. “Hristiyanlığın kadim toprakları” ve “petrol” ün paylaşımına yönelik siyasi hesaplar bu savaşın motivasyon unsurudur. Birinci Dünya Savaşı’nın en olağanüstü şartları Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yaşandı. Osmanlı devleti ilk kez bu savaşta ekonomi ile bütünleşti. Bu bütünleşme politikasına damgasını vuran ise İttihat ve Terakki Cemiyeti’dir.

⁵⁶⁶ Zafer Toprak, a.g.e, s.2.

⁵⁶⁷ Zafer Toprak a.g.e, s. 4.

⁵⁶⁸ Zafer Toprak, a.g.e, s.9.

1.7. Osmanlı Türkiye'sinde İlk Kez “Devlet İktisadiyatı”

Osmanlı Türkiye'sinde ilk kez “devlet iktisadiyatı” anlayışı Birinci Dünya Savaşı ile birlikte doğdu. Türkiye'de devletçilik işte bu savaş yıllarında yeşerdi. İttihat ve Terakki devletçiliği Türkiye'ye getirdi.⁵⁶⁹

İttihat ve Terakki Cemiyeti/Partisi'ne göre Osmanlı devleti sözde bağımsızdı. Kapitülasyonlar ve 1838 Serbest Ticaret Antlaşması ve bunu tamamlayan 1839 Tanzimat Fermanı, 1856 Islahat Fermanı ile Batı Avrupa tarafından vesayet altında tutulmaktaydı... Kapitülasyonlar tek taraflı olarak kaldırıldı. 1838'den itibaren Osmanlı yurdunda pıtrak gibi çoğalan yabancı ticaret şirketlerinin ve sigorta şirketlerinin imtiyazlı konumuna son verildi. Esas faaliyeti Osmanlı topraklarında olan şirketlerin Osmanlı tabiiyetine geçmesi istendi. Artık yabancı şirketler Osmanlı hukuk mevzuatına tabi tutulacaktı. Sigorta şirketlerine teminat akçesi yatırımları şartı getirildi. Türkçe ticari işlemlerde mecburi yazışma dili oldu. Dış ticareti “İhracat Heyeti” ile devlet doğrudan üstlendi.

Kapitülasyonların kaldırılması ile “ad valorem” tarifelerinden vazgeçilerek “spesifik tarifeler” uygulamaya konuldu. Paranın dış değerini korumak için kambiyo işlemleri devletin kontrolünde bir komisyona devredildi. Anadolu'da “milli” bankalar kuruldu. Osmanlı para ve kredi politikaları yabancı bankaların denetiminden kurtarıldı. Üreticinin gittikçe fakirleşmesine yol açan “alivire” satışlar sınırlandı ve sendikalaşan alıcı firmaların Müslüman Türk ahalinin mallarını yok pahasına ellerinden alınmasının önü kesildi.

Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı Türkiye'sine bariz etkisini herhalde şu satırlardan daha iyi anlatan bir şey olmaz:

“Harbiye Nezareti'nden; kefenlik beze ihtiyaç vardır. Verebileceklerin her gün Levazmat-ı Umumiye Dairesi Mübayat Komisyonu'na müracaatları.”⁵⁷⁰

1914-1918 Birinci Dünya Savaşı süresince Osmanlı Türkiye'si ekonomisi tarihte ilk kez topyekûn savaş gerçeğiyle karşı karşıya geldi. Yabancı sermaye girişi kesildi, dış ticaret iyice azaldı. Osmanlı kendi dâhili imkânlarıyla yetinmek zorunda kaldı. Savaş ekonomisi Anadolu'yu şehir pazarlarına açtı. Ekonomik hayat giderek devletin kontrolüne girdi. İttihat ve Terakki'nin mahalli teşkilatları, özellikle Ege Bölgesi'nde sendikalaşarak piyasayı kontrol altında tutan yabancı ve gayrimüslim büyük tüccarlara karşı Müslüman Türk üretici ve tüccarı kooperatif ya da anonim şirket çatısı altında birleştirdi.⁵⁷¹

Osmanlı Türk orduları Birinci Dünya Savaşı'nda dramatik bir yenilgiye uğramamasına rağmen, Zafer Toprak'ın ifadesiyle; Osmanlı düzenini çökerten cephedeki gelişmelerden ziyade, cephe gerisinde savaş ekonomisinin sebep olduğu yapı değişikliği idi.

⁵⁶⁹ Zafer Toprak, a.g.e, s. 11.

⁵⁷⁰ Takvim-i Vakayi, 14 Mart 1916)

⁵⁷¹ Zafer Toprak, a.g.e, s.13.

Bilindiği gibi 1838-1914 tarihleri arası Türkiye’de “Birinci Liberal Ekonomi” denemesi dönemidir. Bu dönemde Batı Avrupa’nın ticaret sermayesi ile mali sermayesi, yabancı şirketler, gayrimüslim tüccarlar ve dış borç sarmalının sebep olduğu Duyun-u Umumiye İdaresi esas belirleyici unsurlardır. Açıkçası “cephe gerisindeki yıkıcı” şartların oluşmasında yukarıda kısaca saydığımız “unsurların” Osmanlı yurdundaki ekonomik hâkimiyetinin büyük payı vardır...

Türkiye ikinci liberal ekonomi denemesini ise birinciden yaklaşık 150 yıl sonra 24 Ocak 1980’den itibaren, hala uygulamada. Bilindiği gibi birinci liberal ekonomi denemesinin faturası Türk milleti için çok ağır olmuştur.

Osmanlı Türkiye’sinde dolaşımdaki para sistemi değerli maden esası üzerine kuruluydu. Bu durum ülkeyi enflasyonist gelişmelere karşı korumaktaydı. Ancak savaşın başlamasıyla durum hızla değişti. Savaşı değerli maden parayla finanse etmek mümkün değildi. Dolaşıma sınırsız emisyon imkanı sağlayan banknot para sürüldü. Ülkede mal ve hizmet arzındaki düşüşe rağmen emisyon hacmi genişliyor, efektif talep artıyordu. Sonuçta başta Anadolu olmak üzere ülkede kıtlık had safhaya ulaştı.

Narhtan karneye kadar değişik devlet müdahalesi devreye sokuldu. İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin bilfiil iktidarda olduğu bu dönemde (1913-1918) Said Halim Paşa ve Talat Paşa kabineleri hükümet etmekteydi. Osmanlı devlet yöneticileri ilk kez “propagandanın “ önemini fark etti. Milli kimlik vurgulanarak piyasaya çeki düzen verilmek istendi. Bunun semeresi savaşın son yılında gerçekleştirilen iç borçlanma ile görüldü. “dâhili istikrâz” olarak anılan Osmanlı’nın bu ilk doğrudan halktan iç borçlanması aslında bir Alman önerisiydi.

Osmanlı Türkiye’si 1843’ten itibaren zaman zaman avans niteliğinde kısa süreli iç borçlanmaya başvuruyordu ama borç verenler Galata bankerleriydi.⁵⁷²

Galata Bankerleri deyip geçmemek gerekiyor. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu’nun kaderi üzerinde doğrudan etkili olmuştur.

Fatih Sultan Mehmet, Bizans ile İstanbul’u almak için cenge tutuşmadan evvel bir Galata gerçeği ile karşı karşıya gelmişti. Fatih İstanbul Bizans kapısına geldiği günden 1930’ların sonuna kadar, fakat zaman zaman özelliklerini ve gücünü kaybetmesine rağmen daima pusuda bekleyerek ortamı müsait bulduğunda yine ülke ekonomisine hâkim olan Galata liberalizmi, bize göre Osmanlı devletinin kaderi üzerinde de etkili olmuştur. Hatta bugünkü çağdaş tarih anlayışı ile Galata liberalizminin tarihinden soyutlanmış bir Osmanlı tarihi, çocuklara masal bile olmaz. Osmanlılar, Galata liberalizmine daha İstanbul’u ele geçirmeden teslim olmuşlardır.⁵⁷³

⁵⁷² Murat Hulkiender, Bir Galata Bankerinin Portresi George Zafiri 1806-1884, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, s. 5 ve devamı, İstanbul, 1. Baskı, Kasım 2003.

⁵⁷³ Prof. Dr. Haydar Kazgan, Galata Bankerleri, s. 152, Türk Ekonomi Bankası A.Ş., İstanbul 1991.

Osmanlı Türkiye'sinin ilk kez doğrudan Müslüman Türk halkından borçlanması devlet-millet bütünleşmesinde tam bir katalizör görevi ifa etti. İç borçlanma ile Osmanlı yurdundaki spekülasyon teşebbüsleri bir ölçüde sınırlandı. Enflasyon kısmen de olsa dizginlendi.

Bunlara rağmen, % 300'e varan senelik enflasyon karşısında Osmanlı devlet yönetimi çaresiz kaldı. Toplumsal düzen altüst oldu. Devlet yönetimi ilk kez parasal meselelerin toplumsal meselelerle bu kadar ilintili olduğunu bizzat yaşayarak öğrendi. Daha önceleri, vakıf ve benzeri devlet dışı kurumlarla dengelenmeye çalışılan toplumsal düzen için artık bilfiil devletin kendisi devreye sokuldu. Halkın işesi devletin temel meselesi haline geldi. Ana hatlarıyla para ve kredi kurumları üzerine kurulan savaş devletçiliğinin yanında artık devletin sosyal fonksiyonları da yer almıştı.

Artık 1838'de başlayan liberal ekonomi yerine "devlet iktisadiyatı" yani devletçilik almıştı. Aynı yıllarda Darülfünun'a davet edilen Alman profesörler klasik iktisattan farklı olarak "ictimai iktisadı" yani "sosyal siyaseti" gündeme getirdiler.

Türkiye'de çağdaş manada devletçilik 1914'de 1. Dünya Savaşı ile başladı ve 1930'lu yıllarda zirveye ulaştı. İkinci Meşrutiyeti Türk İstiklal Harbi noktaladı. Cumhuriyet Türkiye'si Osmanlı Türkiye'sinin mirasını devraldı. Milli mücadelenin kadroları Birinci Dünya Savaşı'nda bilenmişti. Bu savaşın sebep olduğu çöküntü, Birinci ve İkinci Dünya Savaşı arasındaki dönem Türkiye'nin kaderini çizdi... Milliyetçilik, halkçılık ve devletçilik Cumhuriyet Türkiye'si hükümetlerinin temel ilkeleri idi.⁵⁷⁴

1.8. "Yeni Dünya Düzeni" İçin Para ve Savaş

Bizim bu çalışmamızın direk konusu değil ama bugünümüzü anlamak ve yarınlarımız için kısaca değinmek istiyorum. Çünkü DİN-FELSEFE-SİYASET bağlamında gelişen Yahudi-Hristiyan Batı kültürünün elitist ezoterik "Yeni Dünya Düzeni" politikasını anlayabilmek için Birinci Dünya Savaşı'na kadar Londra-City'nin "mali tarihini" daha sonra da New York-Wall Street'in "mali tarihini" iyi okumamız gerektiğini düşünüyorum. Ayrıca her ekonomist, siyaset bilimci, maliyeci, sosyolog ve çalışma ekonomisi ile endüstri ilişkileri akademisyen ve uzmanının Wall Street'teki devasa "Amerikan Mali Tarihi Müzesi"ni görmesi gerektiğini düşünüyorum.

"Yeni Dünya Düzeni" başta olmak üzere belirleyici siyaset ve savaşları İNANÇLARDAN ve PARADAN ayrı düşünmek mümkün değil gibi geliyor bana.

Euripides (M.Ö. 480-406) "Tanrılar kimi yok etmek isterlerse, onları önce çıldırtırlar" derken, ABD Başkanlarından Lincoln: "Paranın gücü iktidarını önyargıları etkileyerek sürdürür" diyor.

⁵⁷⁴ Zafer Toprak, İttihad – Terakki ve Cihan Harbi Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik, 1914 – 1918, s. 15-16.

Topyekûn insanlığı, özellikle çalışan emekleriyle geçinen milyarlarca insanı en derinden etkileyen iki unsur savaşlar ve ekonomik krizlerdir.

Kanaatimce dünya tarihindeki savaşları dört ana başlık altında toplamak mümkündür:

1. Hanedanların ve devletlerin siyasi, dini, ekonomik hesaplarına dayanan savaşlar:

İnsanlık tarihinin 1813 yılına kadar yaşadığı savaşları bu kategoriye koymak mümkündür. Her ne kadar Haçlı Savaşları içinde “Tapınak şövalyeleri”nin etkinliği olsa da kontrolün ve esas karar vericilerin onlar olduğunu söylemek mümkün değildir.

2. “City” ve “Wall Street” merkezli küresel finans oligarşisini oluşturan bir avuç elitist grubun organize ettiği savaşlar. Biz buna 200 yıllık küresel finans klanı savaşları da diyebiliriz.

ABD’nin bir dolarlık banknotundaki piramidin altında “NOVUS ORDO SECLORUM” yani “Çağın Yeni Düzeni/Yeni Dünya Düzeni” yani “Tek Dünya Devleti”ne atıfta bulunur. Piramidin altındaki rakamlar “MDCCLXXVI” yani 1776 tarihini gösterir. Bu tarihten sonra gerçekten yeni bir dünya düzeni kurulmuştur. Ama esas hedeflenen Yeni Dünya Düzeni’ne ulaşmak için de sürekli savaşların, ekonomik krizlerin mali oyunlarla menipüle edildiğini düşünüyorum. Çünkü her savaş ve ekonomik krizin sonunda Wall Street ve City daha da güçlenmiş.

İşte küresel siyaseti etkileyecek çapta gerçekleşmiş mali/ekonomik merkezli savaşlar:

a- 1813-1815 Waterloo Savaşları: Fransa ve İngiltere arasında olan bu savaş, başını Rothschild bankerliğinin çektiği, bankerlerin hem Fransa’yı hem de İngiltere’yi finanse ettikleri tam anlamıyla küresel sermayenin manipüle ettiği ilk savaştır.

Waterloo, sermayenin tek başına çıkarmaya muvaffak olduğu bir savaştır. Victor Hugo, “Waterloo Savaşı hem kazananlar hem de kaybedenler için tam bir muammadır” der. Rothschild bankerliğinin hem Napolyon’u hem Wellington’u finanse ettikleri ve miktarları pek çok kaynakta yer alıyor. Bu hususta Haydar Kazgan’ın “Osmanlı’da Avrupa Finans Kapitali” adlı eserin de yeterince ipucu mevcut.

b- 1854 Kırım Savaşı: Türk-Rus Savaşı. Bu savaşa İngiltere ve Fransa da katılmıştı. Osmanlı İmparatorluğu tarihinde ilk kez 1854’te dış borçlanmaya başvurmuş, Rothschild bankerliğinden borç almıştı. 1854-1875 arasında 220 milyon sterlin (İngiliz lirası) borçlanmaya karşılık Osmanlı devletinin eline sadece 116 milyon sterlin geçmişti.⁵⁷⁵

⁵⁷⁵ Dr. Emine Kıray, Osmanlı’da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar, s.11

Osmanlı İmparatorluğu'nun batısındaki (ufûl) temel faktörlerinden biri 1838'den itibaren yapılan "kontROLSÜZ liberal" iktisadi, 1839 Tanzimat Fermanı ve 1856 Islahat Fermanı ile yapılan iktisadi-siyasi düzenleme ve 1854'te başlayan dış borçlanmadır. Netice olarak Türkiye'de uygulanan BİRİNCİ LİBERAL EKONOMİ POLİTİKA denemesi Osmanlı Türkiye'sini çöküşe götürmüştü. İkinci liberal ekonomi politika denemesini de Cumhuriyet Türkiye'sinde, birincisinden 150 yıl sonra Ocak 1980'de uygulamaya koyduk.

c- 1861-1865 Kuzey-Güney, Amerikan İç Savaşı: Bu savaş başlatan merkezin Wall Street ve City'deki bankerler olduğu Amerikan halkında ve aydın çevrelerde yaygın bir kanaattir.

Bu savaşta İngiltere, Fransa ve İspanya Güney Konfederasyonu'nun yanında, Çarlık Rusya'sı ise Kuzey'in yanında yer aldı. Bu durum ise 1917'de Rus Çarının ve geniş aile efradının başına gelen korkunç trajediyi hatırlatıyor insana.

d- 1904-1905 Japon -Rus Savaşı: Bu savaşta Wall Street bankerlerinin baskısıyla ABD Japonya'nın yanında yer aldı. Aynı merkez İkinci Dünya Savaşı'nda bu kez ABD ve Japonya'yı birbiri ile savaştırdı, deniliyor.

e- 1914-1918 Birinci Dünya Savaşı: City ve Wall Street bankerlerinin bu savaştan 300 milyar dolar kazandıkları tahmin ediliyor.

f- 1939-1945 İkinci Dünya Savaşı: Wall Street ve City bankerlerinin/bankacılığının bu savaştan bir trilyon dolar kazandığı hesaplanıyor.

3. 1947-1991 Soğuk Savaş Dönemi: Wall Street ve City'nin olağanüstü söz sahibi olduğu, finans-silah-ilaç endüstrisi üzerinden muazzam bir güce eriştiği bir dönem savaşı. Bu dönemde çok sayıda bölgesel ve ikili sıcak savaşlar çıkartılmış, ihtilaller tertiplenmiştir. Ama esas savaş medya ve Hollywood filmleriyle küresel psikolojik harp olarak yürütülmüştür.⁵⁷⁶

4. Post-Yeni Dünya Düzeni Savaşları:

a-1991 Birinci Körfez Savaşı.

b-11 Eylül 2001 İkiz Kuleler'e ve Pentagon'a uçakla düzenlenen saldırılar.

c- 2001 sonunda Afganistan'ın, Mart 2003'te Irak'ın işgali.

d-14 Eylül 2008'de Wall Street'te patlayan ve hızla dünyaya yayılan mali/ekonomik kriz.

Yukarıdaki "b" ve "d" şıkkını Yeni Dünya Düzeni için "zayıf ihtimaller" üzerinden "güçlü küresel şoklar" savaşı olarak değerlendiriyorum. "11 Eylül 2001" ile insanlığın, Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisindeki "güvenlik" algısı

⁵⁷⁶ Jean-Michel Valantin, Küresel Sistemin Üç Aktörü: Hollywood, Pentagon ve Washington, Çev: Ömer Faruk Turan, Babiâli Kültür Yayıncılık, İstanbul Haziran 2006.

David L. Robb, Hollywood Operasyonları, Çev: Sinan Okan, Güncel Yayıncılık, İstanbul 2005.

yıkıldı. “14 Eylül 2008” ile de Maslow’un ihtiyaçlar hiyerarşisinde yer alan “beslenme ve barınma” ihtiyacı alt üst olmuş gözüküyor. Üçüncü” zayıf ihtimal-küresel şok” ne olursa olsun Türkiye dâhil insanlığın “iş ve aş” ihtiyacını derinden etkileyecektir, düşüncesindeyim.

Denilebilir ki, “bir doktora tezinde bu “spekülatif” sayılabilecek görüşler yer almalı mıydı?” Maksat gerçeği aramak olduğuna göre neden olmasın? Amerikalı bir hocam “spekülasyonsuz bilim olmaz, sosyal bilim hiç olmaz” demişti.

1.9. Cüzi Hakikatlerden Büyük Gerçeklere

“Cüzi hakikatlere inanmayı öğrenmeden büyük gerçeklere ulaşılmaz” kanaatindeyim. Ünlü materyalist fikir insanı, Fransız R. De Gourmont hiçbir metafizik tefekküratla ilgisi olmadığı halde akıl ile her işin içinden çıkılacağını sananlardan değildi. “Fikir üretimi” adlı eserinde şöyle söyler: “Doğru fikirler, yanlış fikirler diye bir şey yoktur. Fikir zorunlu olarak doğrudur. Üzerinde tartışmak kabil olan bir fikir somut kavramlarla alایشım halinde olan bir fikirdir; yani bir hakikattir.”⁵⁷⁷

Yeni Dünya Düzeni “Darvinci evrim”dir. Ve bilimsel değil siyasi bir tavrıdır: Sadece güçlü olanın yaşaması. Bunun için de savaşlar ve ekonomik krizler ile “türlerin çeşitliliği” azaltılıyor.

Kazım Karabekir Paşa “Birinci Cihan Harbi’ne Neden Girdik” başlıklı hatıralarında yazıyor:

“Tarihi bir eser iki türlü yazılabilir. Ya vesikalar üzerinde araştırma ve inceleme ya da olayların içinde bulunmakla birinci tür eserlerin güvenilecek vasıflarla vücuda gelebilmesi, ikinci tür eserlerin nitelik ve niceliğine bağlıdır.

Gelişmiş ülkelerde önemli görevlerde bulunan insanlar, iz bırakmadan göçüp gitmezler. Bildiklerini, yaptıklarını yazar, ortaya koyarlar. Yüzyıllardan beri bu tür eserler ve hatıralar pek çoktur.

Tarih için bu eserler birer kaynak, birer malzemedir. Her dalda ilerleme ve gelişme de ancak bunlarla mümkündür... İşte Türk ordusunu ıslah için gelmiş olan Molteke, Goltz, Liman gibi Alman askerleri büyükleri dahi bu feyizli yolu tutarak bildiklerini ve yaptıklarını yazmışlardır. Bu suretledir ki her biri kendinden öncekinin eserlerini tamamlamış ve tarihe tevdi etmiştir. Çünkü onlar biliyorlardı ki; doğruyu görmek ve doğruyu yapabilmek için daha önce yapılanları doğru bilmek şarttır.”⁵⁷⁸

Karabekir Paşa Birinci Dünya Harbi arifesinde Osmanlı Türkiye’sinin durumuna ilişkin de şu tespitlerde bulunuyor: “... Hele meşrutiyetin ilanından bu yana geçen muazzam hadiselerimizi bütün belgeleriyle ve en küçük ayrıntılarıyla milletin huzuruna arz edeceğimiz yerde, gerçekleri, tahrif edilmiş,

⁵⁷⁷ R. De Gourmont, Fikir Üretimi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991, s. 66.

⁵⁷⁸ Kazım Karabekir, Birinci Cihan Harbi’ne Neden Girdik, Emre Yayınları, İstanbul Şubat 1994, s. 21-22.

roman haline çevrilmiş devşirme tefrikaları ortaya sürmekle milletin idaresini bir gün ellerine alacak olan yeni nesillerin ruhlarına ve vicdanlarına, milletin selametini sağlayabilecek bir kudret verilemez... 1914 yılı Haziranın 28 Pazar günü, Avusturya-Macaristan Veliahdı François Ferdinand'la eşi Bosna'nın merkezi olan Saraybosna'da öldürüldüğü gün, ben Paris'te bulunuyordum... Arkadaşlarım genel bir savaş ihtimalini mümkün görmüyorlardı. Genel kanı şuydu: "Galip taraf bile o kadar hasara uğrar ki... Hiçbir taraf harb-i umumiye sebebiyet veremez."...Zaman zaman gözümün önüne bizim diplomat heyetlerimiz geliyordu. Mesela şu Paris sefiri Rıfat Paşa'nın eşi bir Rus'tu... Londra sefirimizin hanımı da bir İsveçlidir. Berlin sefirimiz Mahmut Muhtar Paşa'nın eşi de Mısırlı bir prensesdir... Ne gariptir ki Paris sefaret başkâtibi Mehmet Ali Bey'in de eşi Amerikalı zarif ve nazik bir hanımdı... Sefaret başkâtibi bey benimle askeri ataşemizi çaya davet etmişti... Nazik fakat kelime Türkçe bilmediğini övünerek söylediği madamıyla Fransızca sohbetlerde bulunmuştuk. Bütün bu yabancı hanımlar kocalarını gerçek bir aile muhabbetiyle seviyorlardı... Fakat Türkleri mensup oldukları kendi milletlerinden veya onun dost ve müttefiklerinden daha fazla sevdiklerine inanmak çok büyük gaflet, daha doğrusu gafletten ileri daha ağır bir şey olur. Daha acı olanı da, bütün yabancı hanımların neyin nesi olduğunu kim bilirdi... Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı devletinin mukadderatını ellerinde bulunduranlar; Türk milletini bu tuzak karşısında –salhane kapısında şuursuz kaderini bekleyen koyunlar gibi- tek başına, elleri ve gözleri bağlı, düşmanlarının keyfine... İdari, mali, sosyal beceriksizlikler ve münasebetsizlikler ve umumi ahlakın sarsılmasına ve milli ayrılıklara sebep olarak düşmanlarımızın faydalanmasına meydan verilmesi... Savaşa girişimizin kimler tarafından ve nasıl hazırlandığını... Osmanlı tarihinde bu aldanmaların her çeşidi vardır. Aldanmalardır ki savaşlarda yalnız başımıza kuvvetli ve müttefik düşmanlar karşısında kalıyor, mağlup ve perişan oluyorduk... Tarihin her devrinde birçok acı örnekleri bulunmasına rağmen Osmanlı padişahları tekrar tekrar aynı gaflete düşmekten bir türlü kurtulamıyorlardı. Yüzlerine gülen, kendilerini alkışlayan, hediyelerle hükümet adamlarını yumuşatan bazı yabancı devletler kendilerini Türklerin ezeli dostu gibi gösteriyor... Geçen büyük olayların içyüzünü, gerçek çehresini tespit etmeye engel oluyorlar ve devletin başına gelen felaketler bir iki kelle kesmekle örtbas ediliyor ve millettten gizleniyor, zaferlerse hükümdara mal edilerek riyakârların methiyelerine, dalkavuklukların zemini oluyordu. Avrupalılar kendi yakın açılardan bizimle ilgili olayları düzenli ve mükemmel bir şekilde en küçük belgelerini dahi kaybetmeden saklayıp yayınlarken; bizim kalem tutanlarımız zamanın kuvvetli mevki sahibi insanların her hareketini keramet diye anarak, ilan ederek hoşça hayat geçiriyorlardı."⁵⁷⁹

"Tarihi 'tekerrür' diye tarif ediyorlar; hiç ibret alınsaydı tekerrür mü ederdi?"⁵⁸⁰

⁵⁷⁹ Kazım Karabekir, a.g.e, s. 23/28-31/183-197.

⁵⁸⁰ Mehmet Akif Ersoy, Safahat, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1944.

2. CUMHURİYET TÜRKİYESİNİN OSMANLI TÜRKİYESİNDEN DEVRALDIĞI EKONOMİK-SİYASİ VE TOPLUMSAL DOKU

2.1. Çöküş ve Dağılma Ne Anlama Geliyor?

Ünlü tarihçi Peter Burke 15. yüzyılın başından, 18. yüzyılın sonuna kadar Avrupa dillerinde yayımlanmış tarih ve toplumsal felsefe ile alakalı pek çok kitabı ayrıntılı bir şekilde incelemiştir. Bu eserlerde belirgin olarak ortaya çıkan “çöküş ve dağılma” (decline) temasının, 400 yıllık tarihinde, altı ayrı anlam kümesi içinde toplanabileceğini ortaya koyuyor.

Burke’nin incelediği 400 yıllık dönem içinde Avrupa’da yayımlanan belli başlı eserlerde “değişim” kavramı genel olarak “kötüye gidiş” şeklinde algılanmaktadır. Yine bu 400 yıllık dönemde “kadim/eski” olumlu mana ifade ederken “yeni/modern” ise sık sık olumsuz/negatif anlam yüklü olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁸¹

İşte Burke’in “çöküş ve dağılma” ile alakalı altı anlam kümesi:

1- Dünyanın ve tabiatın yaşlanarak kozmik düzeyde çöküntüye girmesi. Toprağın bereketini kaybederek daha az verim vermesi, denizlerden daha az balık çıkması.

2- Ahlaki çöküş. Paranın ve servetin artması ile birlikte lüks tüketim ve sefahatin yaygınlaşması, bunun da toplumsal “ahlaki çöküntü”ye sebep olduğu.

3- Dinin ve kilisenin zayıflaması. Din adamlarının ihtişam ve lüks içinde yaşamaya başlaması ile topluma örnek olarak sunulan eski saflık ve tevezuda din adamı sayısının oldukça azaldığı... bu durum çöküş ve dağılma sürecine örnek olarak veriliyor.

4- Siyasal çürüme. Büyük imparatorlukların çökmesi ile ortaya çıkan yeni kralların “müstebit yöneticilerle” birlikte hareket ederek, sırf kendi ihtiyaçlarını tatmin gayesiyle savaşlar çıkarmaları, böylelikle devletin daha fazla acz içine düşmesi, geniş kitlelerin daha da fakirleşmesi.

5- Milli dilin değişime uğraması, Latincenin daha az kullanılır olmasıyla ortaya çıkan kültürel sıklık ve çoraklık.

6- “Ekonomik çöküş.” Bizim çalışmamızla ilgili olan “çöküş ve dağılma” anlam kümesi budur. Fiyatların sürekli artması, devletin sürekli artan masraflarını karşılamakta acizlik göstermesi, zanaatkarların yok olması, tarım ürünlerindeki verimliliğin, üretim miktarının yeterli olmaması gibi... Sebeplerden bahsedilerek “çöküş ve dağılmanın” ekonomik boyutları devamlı vurgulanıyor.

⁵⁸¹ Peter Burke, Tradition and Experience: The Idea of Decline from Bruni to Gibbon, s.137, Deadalus Yaz 1976, Cilt 105, No:3.

Yukarıdaki tespitlere benzer örnekleri 19. yüzyıl Osmanlı Türkiye'si devlet adamlarının yazılarında da görmek mümkün.⁵⁸²

Nitekim Cevdet Paşa 1850'li yılların İstanbul'unu anlatırken “vur patlasın, çal oynasın” atmosferinde bu hususlara değinmektedir.

Ünlü iktisatçı John Kenneth Galbraith; “iktisata ilişkin asla öğrenilmeyen bazı dersler vardır. Birisi para ve genel olarak mali alana ilişkin konulardaki yeniliklerden derin bir şüphe duymaya olan ihtiyaçtır” der.⁵⁸³

2.2. Osmanlı İmparatorluğunu İflasa Götüren Siyasetin Ekonomisi ve Zihniyet

Osmanlı Türkiye'sinin yaşadığı ilk ekonomik kriz genel kanaatin aksine 1800'lü yıllarda yaşananlar değildir.

İmparatorluk 1580'ler ve 1590'larda önemli bir mali- ekonomik kriz yaşamıştır. Genelde bu buhranın bir siyasi gerileme, demografik kriz ve ekonomik sıkıntılar dönemini açtığı kabul edilir. Dönemin seçkin Osmanlı yazar ve tarihçilerinden Gelibolulu Mustafa Ali 16. yüzyıl sonlarını Osmanlı yönetici sınıfının yetkinliğinin giderek azaldığı bir dönem olarak tasvir etmişti; Mustafa Ali'nin bu hükmü çok yakın zamana kadar sorgulanmadı.⁵⁸⁴

Matbaanın 1455'te John Gutenberg tarafından icadı ve hızla Avrupa'da yaygınlaşması, Avrupa'da geniş bir milli entelektüel kesimin doğmasına önemli katkıda bulunmuştur.

“Fransız Devrimi çok sayıda düşünür ve aydınların katılımı ile gerçekleşmiş; İngiltere ise yabancı soylu tüccar sınıfını (Hansiatik) saf dışı bırakarak yerlilik kimliğini taşıyan aydınlarını yönetime geçirmek suretiyle ulusal kimliklerini kazanmıştır. Hatta İngiltere'nin sanayi çağını başlatmasında bu militleşme olgusunun etkisi büyük olmuştur.”⁵⁸⁵

Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk matbaası İstanbul'da Yahudi cemaati tarafından 1493'te kuruldu. Ermeniler 1567'de, Rumlar 1627'de İstanbul'da kendi matbaalarını kurmuşlardır.

Türkler İbrahim Müteferrika'nın İstanbul-Vefa'da kurduğu matbaa ile 1727'de tanıştılar. 1727-1875 tarihleri arasında, 148 yılda basılan kitap çeşidi sayısı sadece 2900 çeşit.⁵⁸⁶

Buna mukabil 1522'de Avrupa kütüphanelerinde 10 bin el yazması kitap varken, 1625'te bu sayı matbaanın icadı ile 10 milyon kitap olarak zikredilmektedir. 1600'lü yıllarda Avrupa'da basılan kitap çeşidi sayısı 40 binden fazla,

⁵⁸² Şerif Mardin, Türkiye'de İktisadi Düşüncenin Gelişmesi 1838-1918, s. 45-100, Siyasal ve Sosyal Bilimler, Makaleler 2, İletişim Yayınları, İstanbul 1990.

⁵⁸³ John Kenneth Galbraith, İktisat Tarihi, s. 98, Dost Kitabevi, Ankara 2004.

⁵⁸⁴ Cornell H. Fleischer, Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire; The Historian Mustafa Ali (1541-1600), 1986 Princeton University Press, s.153 Zikreden kaynak: Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal tarihi, Cilt 2, 1600-1914, Editör: Prof. Halil İnalcık ve Donald Quataert, s.543, Eren Yayıncılık, İstanbul 2004.

⁵⁸⁵ Prof. Dr. Orhan Türkdoğan, Ulus-Devlet Düşünürü Ziya Gökalp, s.10, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, Mart 2005.

⁵⁸⁶ Jale Baysal, Müteferrika'dan Birinci Meşrutiyet'e Kadar Osmanlı Türklerinin Bastıkları Kitaplar, s.29-45, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi 1968, İstanbul.

Japonya’da 1700’lerde basılan kitap çeşidi sayısı 10 bin dolayında iken, matbaanın icadından, yani 1455’ten 1875 tarihine kadar geçen 420 yılda Türklerin matbaada bastığı kitap sayısı ise sadece 2900 çeşit.

Hâlbuki Müslüman Türk milletinin kitabı Kur’an’ın ilk emri: OKU. Ama Türk milleti okumamanın bedelini Osmanlı Türkiye’sinde çok ağır ödedi. Cumhuriyet Türkiye’si de benzer “hastalığın” pençesinde kıvrılıyor.

Osmanlı İmparatorluğu’nun siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda gerileme sürecine girdiği dönem ile Batı Avrupa’daki ülkelerin sanayi devrimini gerçekleştirdikleri devir aynı zaman kesitine rastlamaktadır. Osmanlı İmparatorluğu 18.yüzyılın başından itibaren girdiği savaşlardan toprak kaybı ile çıktı, devletin sosyal ve ekonomik hayatın her alanında faaliyet gösteren kurumları eski dinamizmini kaybetmişlerdi.⁵⁸⁷

Batı’da olan Osmanlı İmparatorluğu’nda olmayan pek çok etken ekonomik ve sosyal kalkınma için sayılabilir. Bu etkenlerin oluşumu ile alakalı olarak çok yönlü ve asırlarca geriye gidilen kapsamlı çalışmalar yapılmasını zaruri kılar. Ama sanayi devriminin ve aydınlanma düşüncesinin doğmasında matbaanın icadına bağlı olarak kitap çeşit ve sayısının geçmiş devirle mukayese edilmeyecek miktarda artmış olmasının herhalde önemli payı vardır.

Osmanlı İmparatorluğu 1580’de İstanbul-Cihangir’deki mühendis Takiyüddin’in yönetimindeki dünyanın en büyük rasathanesini topa tutup yok edinceye kadar, 16. ve hatta 17. yüzyılın ortalarına kadar hemen her alanda, sanayi, bilim ve teknolojiye Batı Avrupa ile aynı düzeydeydi. Gerçekleştirilen sanayi devriminden önce Batı ne sanayide ne de bilim ve teknikte Osmanlı İmparatorluğundan ileri değildi.⁵⁸⁸

Ancak Batı Avrupa’da 18. ve 19. yüzyıllarda gerçekleştirilen sanayi devrimi ile arkası arkasına geliştirilen pek çok alandaki makineli üretim, Osmanlı İmparatorluğu’nun bu gelişmenin dışında kalması, siyasi ekonomik ve askeri sahadaki güç dengesinin Osmanlı’nın aleyhine kapitalist Batı’nın lehine dönmesinin temel sebebidir.

Osmanlı Türkiye’si Anadolu ve çevresinde kurulduğundan beri, Türk milletinin uluslar arası ekonomik hayatı üzerinde Hristiyan Avrupa’nın etkisi çok geniş olmuştur.⁵⁸⁹

Elbette Batı sanayi devrimini yirmi beş otuz yılda hazırlamadığı gibi Osmanlı Türkiye’si de aniden gerilemeye başlamadı. Hadiselerin oluşumlarını hazırlayan etkenlerin geçmiş asırlardan itibaren etkisini göstermeye başladığını ifade etmeliyiz.⁵⁹⁰

⁵⁸⁷ Pof. Dr. Hüseyin Şahin, Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişimi-Bugünkü Durumu, s. 1, Ezgi Yayınları, Bursa 2007.

⁵⁸⁸ Doğan Avcıoğlu, Türkiye’nin Düzeni, Dün Bugün Yarın, s.42, Tekin Yayınevi, 10.Basım, İstanbul 1976.

⁵⁸⁹ Prof. Dr. Mustafa Akdağ, Türkiye’nin iktisadi ve İctimai Tarihi, s. 161, Cilt 2, Cem Yayınevi, İstanbul 1974.

⁵⁹⁰ Prof. Dr. Hüseyin Şahin, Türkiye Ekonomisi, s. 2.

İngiltere'nin ve diğer Batı Avrupa ülkelerinin küçük atölyelerden fabrikalara geçiş süreci tarihin önceki devirlerinde görülmeyen ölçekte üretimin artmasına sebep oldu. Artan üretimin iç piyasalarda yeterince tüketilememesi, hammadde ihtiyacının artması milletlerarası ticarete yeni bir boyut kazandırdı: Serbest dış ticaret. Sanayileşen İngiltere önce kara Avrupa'sındaki komşularını serbest ticarete zorladı. Ancak İngiltere dışındaki Batı Avrupa ülkeleri bir taraftan geleneksel sanayilerini yüksek gümrük duvarları ile korurken diğer taraftan da yeni teknolojileri hızla kendi geleneksel sanayilerine adapte ettiler. Osmanlı İmparatorluğu ise sanayi devrimini ıskalamış, yeni teknolojileri alıp geleneksel sanayisine adapte ederek makineli üretime geçememiştir.

Türkolog Melikof'un Osmanlı İmparatorluğu için söylediği şu söz oldukça manidardır: "Toprağa toprak kattı ama değerlere değer katamadı."

Osmanlı İmparatorluğu Piri Reis gibi bir denizciyi önce yetiştirdi, sonra merkezi hükümete hâkim gulam/köle Enderun Mektebi kliğinin tertipleriyle katletti ve onun muhteşem haritacılığından faydalanamadı.

Tüfek icat olduğu yıl Osmanlı Türkiye'si topraklarına getirildi ama matbaa 329 yıl sonra Müslüman Türk'le tanışabildi. Batı dünyası 17. yüzyılda "keşifler" 18. yüzyılda "aydınlanma çağına" ve sanayi devrimine matbaalarda basılan binlerce çeşit, milyonlarca adet kitaplarla ulaşmıştı.

İstanbul'daki tophaneler, tersaneler, baruthaneler, dökümhaneler, kâğıthanelerle benzerleri birer büyücek işyeri olarak kalmıştı. Bir Alman Krupp ya da Çek Skoda'ya dönüştürülemedi. İmparatorluğun kuruluş yıllarında ve 16. yüzyılın ortalarına kadar dünyanın dört köşesinden çağırıp şeref payesi verdiği bilim, sanat adamlarını bilahare unutmak bir tarafa, kendi özüne ait olanlara da yeterli ihtimamı gösteremedi.

İşin bir de teolojik, halifelik ile gelen yönü var. Mehmet Niyazi Özdemir'in çalışmalarına göre, Yavuz Sultan Selim (1512-1520), Memluk Sultanı'nın elinde oyuncak olan Halife Mutevekkil'den halifeliği devralınca Kahire'de İslam'ın Eşari itikadıyla yetişen ve sayıları iki bin kadar olan ulemayı İstanbul'a getirdi (1517). Yavuz Sultan Selim'in İstanbul'u dünyanın bilim başkenti yapma gibi yüksek bir idealden kaynaklanan bu bilim insanı şevki maalesef işe yaramadı.

İstanbul'da Semerkant-Buhara ekseninden gelen ve İngiliz tarihçi Arnold J. Toynbee'nin (1889-1970) "Kuzey Müslümanlığı" olarak tanımladığı İmam Hanefi-İmam Maturidi ekolüne bağlı ulemanın Osmanlı İmparatorluğu medreselerinde "akıl" ile "nakil" arasında kurduğu sağlıklı denge Eşari itikadından gelenlerin etkisiyle tamamen zaman içinde bozuldu. Araştırma ve geliştirmeye dayalı ilim ve teknoloji üretimi tamamen durdu. Pozitif bilimlere yeterli önem verilmedi. Araştırarak iman etmenin taklidi imandan üstün olduğunu savunan Maturidi ekolü gittikçe güç kaybetti.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı ilmiyesinde, dini hayatta ve ilmi düşüncede baş gösteren yozlaşma. İlmiye mensupları ve devlet yöneticileri arasında usulsüzlük ve suiistimallerden dolayı başlayan huzursuzluk, endişe verici boyutlara ulaşmış, merkez ve taşra yönetiminin baskılarına karşı Anado-

lu'da baş gösteren seri isyanlar, devletin bütünlüğü açısından tehlikeli olmaya başlamıştır.⁵⁹¹

Kâtip Çelebi “Mizan” adlı çalışmasının 108-109. sayfalarında Osmanlı Türkiye’sinde XVII. yüzyıldaki bitmek tükenmez şeyhler arası tartışma ve savaşlardan bahseder.

A.Turan Arslan “İmam Birgivi” adlı eserinde XVII. Yüzyıldan itibaren Osmanlı ilim adamlarının ne tür problemlerle uğraştıklarını göstermesi bakımından bir sıralama yapmış. İşte bazı örnekler:

1. Müspet ilimler ve matematiğin tahsili caiz midir, değil midir?
2. Hızır Aleyhisselam’ın sağ olup olmadığı
3. Tarikat ehlinin devran ve sema yapmaları
4. Peygamberlerin baba ve annelerinin imanlarının dereceleri
5. Firavunun imanla ölüp ölmediği
6. Sigara ve kahvenin haram olup olmadığı
7. Rüşvet meselesi

Elbette Müslüman bir milletin aydınlarının Kur’an’da 60 ayet akıl ve akla atıfta bulunurken yukarıda kısaca özetlediğimiz hususları uzun uzun tartışma konusu yapmaları herhalde oldukça manidardır.

Ferdin ve dolayısıyla toplumun iktisadi faaliyete bakış açısını şekillendiren “iktisat ahlakı” ve “zihniyet dünyasını” oluşturan unsurlar; coğrafya, iklim, nüfus, siyaset, din/inanç vs. olarak sıralanabilir. Fakat her bir faktörün etkileme ve karşılıklı etkileşim derecesini tahmin etmek pek kolay değildir. Bu bakımdan sıralanan unsurlardan en ağırlıklı olan dindir.⁵⁹²

Max Weber “Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhı” adlı XX. yüzyılın başında yayımlanan ünlü eserinde, dini motiflerin iktisadi unsurları etkilediğini ileri sürmüştür. Weber, hem Protestan Hristiyanlığın yaratıcı zihniyetini canlandırmak, hem de döneminin en güçlü akımlarından Marksizm’e karşı meydan okumak istemiştir. Weber’in “Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhı” isimli eseri, yayımlandıktan tam 80 yıl sonra, 1985 yılında Zeynep Arıoba tarafından Türkçeye kazandırılmıştır.

Weber kapitalizmin doğuşunda etkili olan unsurları belirlemek gayesiyle büyü, din ve mezhepleri bir taslak olarak ortaya koymuştur.

Siyasal veya ticari kapitalizm dünyanın her yerinde ve belirli dönemlerde ortaya çıktığı halde, Weber tarafından “rasyonel kapitalizm” olarak tanımlanan sanayi kapitalizmi sadece Batı toplumlarında görülmüştür. Weber bu hususun üzerinde önemle durur. Zaten onun görüşlerinin hareket noktası da burasıdır.

Weber’in ileri sürmüş olduğu görüşler günümüz gerek Amerikan gerekse Batı Avrupa sosyolojisinde, iktisat, sosyoloji, din, hukuk ve ahlak, Marksizm

⁵⁹¹ Kenan Yakupoğlu, Osmanlı’da Medrese Eğitimi ve Felsefesi, s.192.

⁵⁹² Dr. Şükrü Nişancı, 15-16. Yüzyıllarda Osmanlı İktisat Zihniyeti, s.16, Okumuş Adam Yayıncılık, İstanbul Nisan 2002.

kadar hatta bazı alanlarda ondan daha güçlü olarak güncelliğini korumaktadır.⁵⁹³

“Mukaddime”nin yazarı İbn-i Haldun (1332-1406) toplumların iktisadi mukayesesini yaparken, bazılarının diğerlerine göre daha canlı ve ekonomik bakımdan daha girişimci olmasını sadece zihniyetlerde aramamak gerektiğini, o toplumları bu duruma iten siyasi, sosyal ve iktisadi şartların da dikkate alınması gerektiğinden söz eder.⁵⁹⁴

Weber’in aksine Marx, zihniyeti maddi olayların bir gölgesi, sonucu olarak görmektedir. Marks tarihi olayları katı bir materyalist bakış açısıyla değerlendirebilir. Mülkiyet ilişkileri değiştikçe, din, hukuk, ahlak da mecburi olarak değişecek olupe ekonomik ilişkiler değiştikçe zihniyet de değişir.⁵⁹⁵

Max Weber tarafından kapitalizmin doğuşunda Kalvenizm’e atfedilen etki, iktisadi olaylar karşısında Osmanlı/Doğulu toplumlardaki tevekkül ve teslimiyet ile karşılaştırılır.

“Kapitalist hayat şartlarının tek kurucusu elbette Kalvenizm değildir. Fakat bu hayatı, metodik, hesaplı bir iş hayatı ile zihinlere yerleştirmekte elbette ki Kalvenizm’in rolü önde gelir. Yine Doğulu ruhundaki teslimiyet ve tevekkül hangi kökten gelirse gelsin ancak din ve tasavvufu doğrulduktan (meşrulaştırdıktan) sonradır ki tamamlanmış sayılır.”⁵⁹⁶

İslam’ın kitabı Kur’an ve peygamberinin hadisleri çalışmayı, ticareti helal yoldan mal mülk edinmeyi teşvik etmekte olmasına rağmen bunun Müslüman bireylerde her zaman uygulamaya geçirildiğini söylemek mümkün değildir. Ayrıca tasavvufi İslam, dünya karşısında pasif bir tavır almayı öğütlemektedir.⁵⁹⁷

Sabri Ülgener’e göre Osmanlı İmparatorluğu’nda çözülme döneminin ahlak dünyasını duruma göre inşa eden ve duruma göre de hızlandıran tasavvufi telkinlerdir.⁵⁹⁸

Osmanlı İmparatorluğu’nda ilk ciddi mali ekonomik krizin 1580’lerde yaşandığını biliyoruz. Nitekim XVI. yüzyıl Osmanlı dünyasının dini algılama biçiminde önceki dönemlere göre farklılaşmanın başladığı görülmektedir. Bunun için Osmanlı kaynaklarına bakmak yeterlidir.⁵⁹⁹

Haldun Eroğlu’na göre İstanbul’un Fethi’nden sonra imparatorluğa dönüşen Osmanlı devletinde özellikle 1512’den itibaren devlet içerisinde nüfuzunu artıran gayrimüslimlerin ekonomik hayatın içinde artan oranda yer almaya başlamışlardı. –Ünlü Celali isyanlarının 1519’da başladığını ve temel etkenin

⁵⁹³ Prof. Dr. Orhan Türkdoğan, İslam Değerler Sistemi ve Max Weber, s.26, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, Ağustos 2005.

⁵⁹⁴ Erol Kozak, İbn-i Haldun’a Göre İnsan-Toplum-İktisat, s.152, Pınar Yayınları, İstanbul, 1993.

⁵⁹⁵ Prof. Dr. Sabri Ülgener, Darlık Buhranları ve İslam İktisat Siyaseti, s. 25, Mayaş Yayınları, Ankara 1984.

⁵⁹⁶ Sabri Ülgener, İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası, 2.b., s. 14, Der Yayınları, İstanbul 1981.

⁵⁹⁷ Davut Dursun, Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din, 2.b., s.37-38, İşaret Yayınları, İstanbul 1992

⁵⁹⁸ Sabri Ülgener, Din ve Zihniyet, s.15, Der Yayınları, İstanbul 1981.

⁵⁹⁹ Doç. Dr. Haldun Eroğlu, Osmanlılar Yönetim ve Strateji, s.162, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2006.

ekonomik olduğunu belirtelim- XVI. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun içine düştüğü ekonomik sıkıntılarla beraber iltizam sisteminde ağırlık verilmesi, Müslüman Türk köylülerinin olumsuz etkilenmelerine rağmen, bu sistemden en fazla faydalananlar gayrimüslimler olmuş ve toplumsal düzensizliğe yol açmıştır. Osmanlı mültezimlerinin etnik yapılarına bakıldığında XVI. yüzyıldan itibaren gayrimüslim mültezimlerin sayısındaki artış belirgindir.⁶⁰⁰

İktisat tarihçisi Prof. Dr. Halil İnalcık, yaklaşık altı hektarlık yani 60 dönümlük, bir çift öküz tarafından işlenen topraktaki bir çiftçi hanesine dayanan ÇİFT HANE sisteminden, Osmanlı ekonomisinin temeli olarak söz eder.

İşte XVI. yüzyılın ortalarından itibaren bozulan yapı budur. Bozulan sistem içerisinde ekonomik haksızlığa uğradığını düşünen Osmanlı'nın Müslüman Türk köylüsü iken bu bozukluk ve sıkıntılardan kendileri lehine faydalananların yine Osmanlı'nın gayrimüslimler nüfusu olduğu gerçeği toplum arasındaki farklılaşmayı ve ayrışmayı körüklemeye başlamıştır. Özellikle uzun süren savaşlar ve bu savaşlarda cepheden cepheye koşan Osmanlı'nın Müslüman Türk nüfusu savaş meydanlarında çarpışırken gayrimüslimlerin devlet kademelerinde ve ekonomik hayatta oynadıkları rol Müslüman Türk nüfusunun tepkisini artırmasına sebep oldu. Bu sırada baş gösteren ekonomik, siyasi ve sosyal meseleler Osmanlı Anadolu'sunda ayaklanmaların başlamasına sebep olmuştur.⁶⁰¹

Osmanlı toplumunda dinin oynadığı rolü dikkate alınca, 17. yüzyıl gibi ekonomik, siyasi, sosyal krizlerle sarsılan bir dönemde, çok sayıda ve köklü dini hareketlerin ortaya çıkması şaşırtıcı değildir. Bunların pek çoğu, yalnızca mahalli ya da bölgesel öneme sahipti ve ilmiyenin üst kesimleri söz edilen ilişkilerden dolayı yaygın olarak 16. yüzyılın handikaplarıyla taahhüt altında kaldıklarından değişimden yana olanlar ya da muhalifler için bütün Osmanlı topraklarına yayılabilmek gayesiyle, devreye sokabilecekleri çok az iletişim kanalı kalmıştı, ayrıca matbaalar da ellerinin altında değildi.⁶⁰²

İktisadi ve sosyal hayata ilişkin “dünya inkarına” yönelik, çeşitli sebeplerle ortaya çıkan, iktisadi çözülme sürecine giren toplumlarda ekonomik faaliyet – zanaat olarak- atölye bünyesine hapsolmakta iken, ticari faaliyet de coğrafi olarak, mahalle ya da yakın muhitteki şehir çevresini aşamamaktadır. Çözülme döneminin en belirgin özelliklerinden biri, irrasyonel kazanç yollarına (definecilik ve simyacılık gibi) yönelimin tabii kazanç yollarının önüne geçmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda 16.ve 17.yüzyıllar itibarıyla irrasyonel kazanç yollarına yoğun bir yönelim olduğu görülmektedir.⁶⁰³

İbn-i Haldun'a göre ticaret, çiftçilik, sanat ve maharet yolları ile elde edilen kazançlar tabii kazanç (rasyonel kazanç) olup bu yollarla geçimini temin ede-

⁶⁰⁰ Erol Özvar, Osmanlı Maliyesinde Malikane Uygulaması, s.18, İstanbul 2003.

⁶⁰¹ Doç Dr. Haldun Eroğlu, Osmanlılar Yönetim ve Strateji, s.164.

⁶⁰² Klaus Kreiser ve Christoph K. Neumann, Küçük Türkiye Tarihi, s. 183-184, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.

⁶⁰³ Şükrü Nişancı, Osmanlı İktisat Zihniyeti, s. 21-22.

meyenlerin define ve hazine aramaya koyulmaları irrasyonel kazanç yollarıdır.⁶⁰⁴

Orhan Türkdoğan “Ekonomik Sistemin Dinsel Yorumu” başlığı altında şu tespitte bulunur.

St. Augustin, ikili bir devlet anlayışını ortaya koyar: a) Tanrı devleti b) Toprak devleti.

Tanrı devletinde melek, toprak devletinde ise şeytan hâkimdir. Bu anlayış İncil’in, Hristiyanlığın özüdür.

Tanrı devletinde, Tanrı’yı temsil eden güçler semadan toprak devletine inmez. Toprak devleti de Tanrı devletine müdahale edecek güce sahip değildir. Bu iki dünya birbirinden tamamen ayrılmıştır.

İslam ise Tanrı devletini yeryüzüne indirmek ister. Bu sebeple İslam ve Hristiyan bakış açısı birbirinden çok farklı yapılaşmayı ortaya koyar.⁶⁰⁵

Ünlü bilim tarihçisi George Sarton “İslam olmasaydı Batı’da Rönesans olmazdı” der. İşte Osmanlı İmparatorluğunda 16. yüzyıldan başlayarak gelişen süreç bugünüümüze de etkilemektedir. “Türk aydın sınıfının tarihsel kozmopolit kimliği, İslam’ın geri plana itilmesinde önemli rol oynamaktadır. İslam’ın formalist bir çizgiye itilmesi, içeriklerinden ve zengin deneyiminden yoksun bırakılmasında bu unsurların etkileyici rolleri olmuştur.”⁶⁰⁶

Osmanlı İmparatorluğu’nda 16. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan dini başkalaşım ve çözülme İbn-i Haldun’un teorisine uygun olarak ekonomik, siyasi ve askeri sebeplerle de birleşerek yaklaşık üç yüzyıl sonrasında imparatorluğun yıkılış sebepleri arasında yerini alacaktır.⁶⁰⁷

Osmanlı İmparatorluğu ekonomisinin geleneksel yapıları, önemli değişiklikler geçirmemesine rağmen, 17. ve 18. yüzyıllarda egemenliklerini sürdürmüştü.

Ancak 1820’lerden 1914’te patlayan Birinci Dünya Savaşı’na kadar geçen yaklaşık yüz yıllık sürede Osmanlı İmparatorluğu, Batı’nın askeri, siyasi ve iktisadi gücüyle sert bir şekilde karşılaştı. Ekonomi Batı kaynaklı yeni bir iktisadi düzene, kapitalizme açılmaya başladı.⁶⁰⁸

İngiltere, Osmanlı devletine 1838 Balta Limanı Serbest Ticaret Antlaşması’nı imzalatarak Osmanlı’nın iktisadi yapısının hızla dönüştürülmesine kapıyı aralamıştı.

⁶⁰⁴ İbn-i Haldun, Mukaddime, C.2, Çeviren: Zakiri Kadiri Ugan, s. 332, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991.

⁶⁰⁵ Orhan Türkdoğan, İslami Değerler Sistemi ve Max Weber, s. 47.

⁶⁰⁶ Orhan Türkdoğan, İslami Değerler Sistemi ve Max Weber, s. 15.

⁶⁰⁷ Haldun Eroğlu, Osmanlılar Yönetim ve Strateji, s. 165.

⁶⁰⁸ Prof. Dr. Şevket Pamuk, Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914, s. 231, K Yayınevi, İstanbul 2003.

İngiliz devlet adamlarına göre 1838 antlaşması tam bir şaheserdi.⁶⁰⁹

İçeride âyan, Balkanlar'da, Hicaz ve Filistin'de Batı destekli milliyetçilik hareketleri ile Batı Avrupa'nın artan gücü ve baskısı karşısında Osmanlı bir dizi reformu yürürlüğe koyarak merkezi devletin gücünü korumaya, artırmaya çalıştı. Osmanlı merkezi yönetimine hâkim gulam/köle Enderun Mektebi eğitiminden geçmiş bürokrasi de eskiden beri olan güç savaşı bu devirde daha da sertleşmişti. Bir kısım devlet yöneticisi Serbest Dış Ticaret Antlaşması ile imparatorluğun kötü gidişinin durdurulacağına padişahı inandırmışlardı. 1838 Antlaşması Batı'nın Osmanlı İmparatorluğu'nda ele geçirdikleri çok önemli bir risk-kontrol köprübaşısıdır. İngiltere'yi diğer Batı Avrupa ülkeleri ile yapılan antlaşmalar takip etti. İç ve dış kaynaklı ekonomik, siyasi gelişmeler Osmanlı devlet kurumlarını, toplumsal ve iktisadi yapıları hızla dönüştürerek, ortaya önceki yüzyıldakilerden çok farklı yapılar çıkarmaya başlamıştı.

1838 Serbest Ticaret Antlaşması'nı 1839 Tanzimat fermanı, 1856 Islahat Fermanı reformları takip etti. 1838-1864 dönemi Osmanlı Türkiye'si ekonomisinin serbest ticaret antlaşmaları, mali antlaşmaları ile yürürlüğe girdiği, Osmanlı'nın Batı'nın yarı sömürgesi haline dönüştürüldüğü dönemdir.⁶¹⁰

Serbest Ticaret antlaşmaları ile mesela, İngiliz tüccarlar Osmanlı yurdunda yüzde 5 gümrük ile mal satarken, Osmanlı tebaası tüccarlar yüzde 8 ile yüzde 12 oranında dâhili gümrük ödemekteydiler.

Yukarıda kısaca saydığımız sebeplerle, 20. yüzyıl Türkiye'sinin toplumsal ve iktisadi kökenlerini her şeyden önce 19. yüzyıldaki dönüşümlerde, Batı Avrupa kökenli kapitalizm ile içyapıların karşılıklı etkileşiminde aramak gerekir.⁶¹¹

İngiltere 18. Yüzyıl boyunca Hindistan'da çok ucuz emekle üretilen pamuklu kumaşları İngiliz pazarlarına sokmazken 1838'den itibaren kendi fabrika ürünü tekstil mamullerini Osmanlı yurdunda serbestçe satan, hatta yerli tüccara göre daha avantajlı satan bir sistemi Osmanlı'ya kabul ettirmişti. Bu sayede Osmanlı'nın başta Bursa'da olmak üzere binlerce dokuma el tezgâhı rekabet edemediği için kapanmıştı. Sanayi devriminin ilk akla getirdiği, pamuklu tekstil üretiminin makinelerle seri üretime dönüşmesidir.

Batı Avrupa, "ortaçağın üretim" biçiminden "yeniçağın üretim" biçimine geçerken Osmanlı bu değişimi gerçekleştirememişti. Geleneksel Osmanlı sanayi eşit ve adil olmayan bir rekabetle karşı karşıya kalmıştı.

Osmanlı devleti tam bir sömürgeleştirilme sürecine sokulmuştu.

Sömürgecilik; "ekonomisi tarıma ve zanaata dayanan, teknik yönden geri kalmış toplumların, daha ileri tekniklere sahip milletler tarafından boyunduruk altına alınması" manasına geliyordu.⁶¹²

⁶⁰⁹ Doğan Avcıoğlu, Türkiye'nin Düzeni Dün Bugün Yarn, s. 104, Tekin Yayınevi, 10. Basım, İstanbul 1976.

⁶¹⁰ Hüseyin Şahin, Türkiye Ekonomisi, s. 2-3.

⁶¹¹ Şevket Pamuk, Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914, s. 231.

⁶¹² Raimondo Luraghi, Sömürgecilik Tarihi, e Yayınları, İstanbul 2000.

16. yüzyılın başlarından itibaren Batı Avrupa denilen toprak parça üzerinde o güne kadar tarihin kaydetmediği bir medeniyet doğmaktadır: “Batı Medeniyeti!...”

Francis Bacon (1561-1626) Batı medeniyeti ile alakalı olarak şunları yazar: “Eskilerin bilmediği, çok yakın olmakla birlikte kökenleri karanlıkta kalan ve daha çok ÜÇ KEŞİFLE kendini açıklıkla gösteren buluşların gücünü, etkilerini ve sonuçlarını inceleyelim. Yani MATBAAYI, BARUTU ve PUSULAYI inceleyelim. Bunlar, dünyanın görünüşünü ve şartlarını toptan değiştirmiştir. Bu keşiflerin insanlığın gelişimine başka hiçbir gücün yapamadığı etkiyi yapmış olduğunu söyleyebiliriz.”

Osmanlı devletinin serbest ticaret antlaşmalarıyla ne duruma düştüğünü göstermesi bakımından trajik bir örnek. 1838’den önce Bursa en önemli ipekçilik merkezinden bir tanesiydi. Yüzlerce tezgâhta senede 25 bin okka ipek işlenmekteydi. Kısa bir süre sonra tezgâh sayısı 75’e ve işlenen ipek miktarı 4 bin okkaya düşmüştü. Arkasından Bilecik’te dut ağaçları söküldü, Ankara tiftik kumaş ihraç ederken artık ham tiftik yünü/kalı ihraç eder duruma DÖNÜŞMÜŞTÜ.

Artık Osmanlı devleti daha önce kendi ihraç ettiği ürünleri ithal eder hale gelmişti.

İmparatorluğun çok kısa sürede dış ticaret yapısı değişmişti. Sınâî üretim malları ithalatı her geçen gün artıyor, tarım ürünleri ve madeni hammaddeler ihraç ediliyordu.

İthalat ihracattan çok hızlı artmıştı. Osmanlı devleti dış ticareti büyük açıklar veriyordu. Bu açıklar 1854’e kadar altın ve gümüş ihracı ile 1854’te ve sonrasında ise tarihinde ilk kez Avrupa’dan yüksek faizlerle tedarik edilen dış borçlarla karşılanıyordu.

Osmanlı’nın Batı Avrupa’ya olan ticaret bağılılığına bir de mali sermaye bağılılığı eklenmişti.

Müzmin hale dönüşen dış açıklar ile önceki borçların anapara nakit ve faizleri yeni borçlanmaları mecburi hale getirmişti.

Artık “her ekonominin bir siyaseti, her siyasetin bir ekonomi politikası vardır” kuralı tam anlamıyla işlemeye başlamıştı. Batı Avrupalı kapitalistler her bir yeni borç antlaşmasında bir dizi iktisadi ayrıcalıklar koparıyorlardı.⁶¹³

Osmanlı İmparatorluğu 1854-1914 döneminde sık sık dış borçlanmaya başvurmuştur. Dış borçlanmalardan ilk ikisi Kırım Savaşı esnasında 1854 ve 1855’te imzalandı. 1854-1875 döneminde ortalama emisyon kuru yüzde 59 (itibari değer yüzde 41 altında) ve efektif faiz oranı yüzde 10 dolayında kalan toplam 15 adet tahvil çıkarıldı. Osmanlı İmparatorluğu 1854-1875 arasında 220 milyon sterlin (İngiliz lirası) borçlanarak sadece 116 milyon sterlin elde edebilmişti. 1860’ların başında dış borç ödemelerinin getirdiği mali yükümlülükler Osmanlı devletinin toplam harcamalarının yüzde 10’unu oluşturuyordu. Bu oran 1860’ların sonunda yüzde 33, 1874’te yüzde 57 idi. Bu yükün yıllık

⁶¹³ Şevket Pamuk, Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914, s. 206, Gerçek Yayınevi, 1988.

toplam ihracat gelirlerine oranı 1860'ların başında yüzde 15, 1860'ların sonunda yüzde 40 ve 1874'te yüzde 66 idi.⁶¹⁴

Bugünün Türkiye'sine ışık tutması bakımından Kırım Savaşı ve dış borçlanmaya kısaca değinmek faydalı olabilir.

Ruslar 1783'te bir oldubitti ile Kırım'ı ilhak etmişlerdi. Tarihçi Mahmut Çetin, İsmail Hakkı Uzunçarşılı gibi isimler bu olayın Osmanlı devleti bürokrasisinde İngilizci, Fransızci, Almanci olarak nitelemelere sebep olacak tarzda, Batı Avrupalı devletlerin Osmanlı Türkiye'sinin iç siyasetine açıktan müdahalenin önünü açtığını kaydediyor.

İşte bu akımın "Fransızci" temsilcisi Sadrazam Halil Hamit Paşa (31 Aralık 1782-idamı 1785) dış borçlanma ile "reformlar" yapılmasını hararetle savunanlardandı. Avrupa'yı tabii müttefik olarak gören siyasi yaklaşımın test edilmesi açısından Kırım'ın ilhaki turnusol kâğıdı işlevi gördü Tanzimat'ın babası olarak nitelenen Halil Hamit Paşa'nın Avrupalı politikası fiyaskoyla sonuçlanmıştı.⁶¹⁵

1783'te iktidara gelen Halil Hamit Paşa ve ekibi, Osmanlı devletinde Avrupalı partilerin ilki sayılıyor.

2001 Ekonomik Kriz'nden sonra IMF ve WB tarafından organize edilen "Türk ekonomisini kurtarma" programının uygulayıcısı Kemal Derviş Sadrazam Halil Hamit paşa'nın torunudur. Sivil bürokrasiden Halil Hamit Paşa idam edilir ama yetiştirdiği Reisülküttap Ebubekir Ragıp Efendi reformcuların gizli lideri olur. Sonra Sadrazam Galib Paşa, sonra onun yetiştirmesi Pertev Paşa, sonra onun yetiştirmesi Mustafa Reşit Paşa yabancılaşıma hareketinin lideri olurlar.⁶¹⁶

"Bu gelişmeyi takip etmeyen tarihçiler, Tanzimat hareketinin birden ortaya çıktığını sanmışlardır."⁶¹⁷

Ben Halil Hamit Paşa'nın aldığı kararlarla, neslinden gelen Kemal Derviş'in programını yan yana koyup özellikle mali alanlardaki benzerliklerini fark edince kendi kendime "Acaba ortada genetik bakımından bir soya çekim mi söz konusu, yoksa Türkiye'de yüzyıllardan beri hiçbir şey değişmedi mi?" diye sormadan edemedim.⁶¹⁸

Batı destekli Sadrazam Halil Hamit Paşa'nın tımar-zeamet örgütlerinin ıslahı girişiminden sonuç çıkmamıştır.⁶¹⁹

Tabi Osmanlı devletinin ihtiyaçları ne yönde olursa olsun Fransa yardımı kendi çıkarlarını sağlayacak yönde yapmak istiyordu.⁶²⁰

⁶¹⁴ Dr. Emine Kıray, Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar, s.11-12, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.

⁶¹⁵ Abdullah Muradoğlu, Savaş İktidar Oyunlarını Gizliyor, s.34-35, Yarın, Sayı 2, Kasım 2002.

⁶¹⁶ Mahmut Çetin, Dededen Toruna Genetik İhanet-Tepedelenli Ali Paşa ve Halil Hamit Paşa'dan Kemal Derviş'e, s.51, Emre Yayınları, İstanbul Mayıs 2006.

⁶¹⁷ Yılmaz Öztuna, Devletler ve Hanedanlar, Cilt 2, s.679, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1966.

⁶¹⁸ Murat Bardakçı, Büyük Dedesi Reform Uğruna Kelle Vermişti, Hürriyet 11 Mart 2001-Dedesi Tasarrufa İthal Elbiseyi Yasak Etmekle Başlamıştı, Hürriyet 15 Nisan 2001.

⁶¹⁹ Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşılaşma, s.78, b.tarih, Doğu Batı Yayınları, İstanbul.

⁶²⁰ Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşılaşma, s.78.

1845 Kırım Savaşı ve dış borçlanma kısaca özetlediğimiz bir bürokratik güçler savaşının sonucuydu.

Osmanlı İmparatorluğu 1875 yılında borçlarını ödeyemeyeceğini açıkladı. Uzun müzakereler sonunda tahvil sahibi ülkelerin temsilcileri (İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Avusturya-Macaristan ve Hollanda) resmen Duyun-ı Umumiye İdaresini (DUI) kurdular. Muharrem Kararnamesi olarak bilinen resmi anlaşma 20 Aralık 1881’de imzalandı.

DUI’nin idare meclisi, alacaklı devletlerin, Osmanlı Bankası’nın ve Galata bankerlerinin temsilcilerinden oluşuyordu. Dış borç ve faizlerinin ödenmesi için imparatorluğun gelirlerinin yaklaşık yüzde 20’sinin yönetimi ve toplanması DUI’ye devredilmişti.

Osmanlı İmparatorluğu’nun 1854-1914 dönemi için konsolide borç rakamları şöyleydi: Satılan toplam tahvil tutarı 326 milyon sterlin, hazineye giren 203 milyon sterlin, borç anapara ve faiz ödemeleri 213 milyon sterlin.⁶²¹

1854 Kırım, Türk-Rus Savaşı zaferle sonuçlandırılmıştı ama Osmanlı İmparatorluğu’nun ekonomisine büyük darbe indirmişti. İngiliz ve Fransız müttefiklerin tantanalı bir şekilde İstanbul’da aylarca kalmaları ve bol para harcamaları, vükela, saray ve hatta en önemlisi azınlıklıkları yeni bir tüketim tarzına itmişti. Kırım Savaşı’na kadar İstanbul’daki Ermeni, Rum ve Yahudi tüccar ve işadamları servetlerinin çok altında bir hayat sürmekteydiler. Fakat Kırım Savaşı sonrası Avrupa mallarına bir hücum başlamıştı. Diğer taraftan İslam-Türk halkının faal erkek nüfusunun yüzde 75’i askere alındığından tarımda büyük bir üretim düşüşü baş göstermişti. Nitekim o yıllara kadar buğday ithal etmeyen Osmanlı imparatorluğu bundan sonra hep buğday ithal edecekti.⁶²²

Osmanlı İmparatorluğu’nu dış borç almaya yönlendiren üç faktörü saymakla yetineceğim: a-İç Faktörler b-Batı Avrupa ülkelerinin baskısıyla yapılan iktisadi ve siyasi reformlar c-İç ve dış faktörlerin çok yönlü etkileşimi ile ortaya çıkan, iflasa yol açan sosyo-ekonomik ve siyasal yapı.

Immanuel Wallerstein “dünya imparatorluğu” olarak nitelediği, kapitalist dünya sisteminin oluşum sürecinden önce son derece gelişmiş olan, Osmanlı İmparatorluğu’nun durumunu şöyle tanımlamaktadır: Ekonomik fazlayı genellikle lüks tüketim biçiminde masseden ve üretken yatırımı engelleyen ARSIZ BİR BÜROKRASİNİN geliştiği bir sosyo-ekonomik teşkilatlanmayı ifade etmektedir. Bu ortamda üretimin büyümesi sınırlıdır. Bürokrasi, esnekliği çok zayıf bir üretim sisteminin sadece denetimini ve bölüşümünü sağlayabilmektedir.⁶²³

Osmanlı İmparatorluğu’nun risk-kontrol metodu ile son dönemde nasıl bir ekonomik yıkım içine düşürüldüğünü, Cumhuriyet Türkiye’sinin hangi iktisa-

⁶²¹ Yahya S. Tezel, Notes on the Consolidated Dept of the Ottoman Empire, s.93-95, The Turkish Yearbook of International Relations, 12, 1972.

⁶²² Prof. Dr. Haydar Kazgan, Galata Bankerleri, s. 23, Türk Ekonomi Bankası Yayınları, İstanbul 1991.

⁶²³ Immanuel Wallerstein and Reşat Kasaba, Incorporation into the World Economy: Change in the Structure of the Ottoman Empire, 1750-1839, s. 537 ve devamı, METU Studies in Development 1981.

di şartların kısılcacında kuruluşunu, bu günümüzü ve geleceğimizi kurtarmak açısından mutlaka bilmemiz gerektiği kanaatindeyim.

Elbette Batı, Osmanlı İmparatorluğu'nu 13 Haziran 1878 Berlin Konferansı'nda "hasta adam" ilan edip kurtlar sofrasında paylaşma kararını verdiğinde devleti pek çok yönden kuşatmış durumdaydı. Ancak bu çalışmanın konusu işin sadece iktisadi boyutu ile sınırlı olup cumhuriyetin kuruluş yıllarına etkisi ve tarihi felaketi hafızalarımızda bir kez daha canlandırma ile sınırlıdır.

Ama iki husus var ki zikretmekte yarar var.

Birincisi, Batı, Osmanlı İmparatorluğu'nu ticaret sermayesi ve mali sermaye ile kuşattıktan sonra çoğu zaman sudan bahanelerle savaşlar çıkarmış ve her seferinde mağlup olan Osmanlı topraklarından bir parçasını koparmıştır.

İkincisi, Batı, Osmanlı İmparatorluğu'nun tebaası olan azınlıkların yani gayrimüslimlerin hatta Müslüman Arap ve Kürtlerin milli ve dini hisleriyle acımasızca oynamıştır. Bunlardan biri de "1915- Ermeni Tehciri" dir. Batı'nın kışkırtması ile Osmanlı topraklarında sürekli karışıklıklar, kargaşa çıkartılmıştır. Çıkartılan savaşlar ve karışıklıklarda maddi ve manevi en büyük zararı Osmanlı İmparatorluğu'nun kurucu-asli unsuru olan Müslüman Türkler görmüştür.

Ünlü ABD'li tarihçi, Louisville Üniversitesi'nde tarih Profesörü Justin McCarthy "Death and Exile-The Ethnic of Ottoman Muslims, 1821-1922" adlı 1995 yılında yayınlan kitabında altı milyondan fazla Müslüman Türkün Batı'nın kışkırtması ile ortaya çıkan karışıklıklar, kargaşa ve savaşlardan öldüğünü belgeleriyle anlatır.

"Osmanlı İmparatorluğu'nun terekesi"nden daha fazla pay almak isteyen Batı Avrupalı kapitalist emperyalistlerin gerek kendi aralarındaki, gerekse Çarlık Rusya'sı ile olan rekabetleri imparatorluğun ömrünü asgari çeyrek asır uzatmıştır.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları Misak-ı Milli'nin kurtarılabilen topraklarında Cumhuriyet Türkiye'sini kurduklarında, çoğu köylerde olmak üzere yüzde 95'i, Müslüman Türklerden oluşan aç, sefil, savaşlardan yorgun düşmüş 13 milyon bir nüfus vardı. Nüfus artış hızı yüzde bir civarında idi. Hâsılı Osmanlı Türkiye'sinden Cumhuriyet Türkiye'sine kalan hem maddi hem de beşeri sermaye çok çok yetersizdir.⁶²⁴

Osmanlı İmparatorluğu'nda kökleri çok eskilere dayanan, özellikle 1512'de Yavuz Sultan Selim'in padişahlığı ile hızlanan, etnik esaslara dayalı bir sosyal iş bölümü olduğu artık bilginiz dahilinde.⁶²⁵

İmparatorluğun iş bölümü dağılımında Türkler genellikle çiftçi, asker, esnaf ve devlet memuruydu. Ticaret, ithalat, ihracat, toptan ticaret, iltizam-mültezim sisteminde komisyonculuk, sanayi ile bankacılık ve hizmetler daha

⁶²⁴ Ö.C. Sarç, Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi ve İktisat Politikaları s. 341, Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk-Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1983.

⁶²⁵ Y. Kepenek, Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunları İle Türkiye Ekonomisi, s. 10, Teori Yayınları, İstanbul 1987.

çok gayrimüslim azınlıkların elinde idi. Özellikle 1838'deki Balta Limanı Serbest Ticaret Antlaşması ile bu durum daha da Türklerin aleyhine gelişti.

2.2.1. Tımarlı Hiyerarşiden Serbest Ticarete Geçiş ve Yıkılış

Yabancılar ve gayrimüslimler özellikle ticaret, finans, ithalat, ihracat ve hizmet sektörlerinde adeta kendi aralarında kapalı devre bir sistem kurarak söz konusu sektörleri tamamen ele geçirmişlerdir. Türkler iç ticaretin perakende safhasında yüzde 25 oranında paya sahiptiler.⁶²⁶

ODTÜ Tarih Bölümü ve Cambridge Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yapan Uygur Kocabaşoğlu "Yoktur Zulme Rızamız" adlı kitabında Singer Dikiş Makineleri örneğini anlatır. Singer'in Anadolu ve İstanbul'daki bayileri arasında bir tek Türk'ün olmaması, Osmanlı Türkiye'sinin halini anlatması bakımından ilginç bir örnektir.

Sınai işletme mülkiyetinin de tamamına yakını azınlıkların ve yabancıların elinde toplanmıştır Yakup Kepenek'in Alman Steinhaus'a dayanarak aktardığı bilgiye göre, 1914 yılında Osmanlı Türkiye'sinin sanayinde sermayedar ve çalışan işçilerin sadece yüzde 15'i Türk idi.⁶²⁷

Osmanlı vatandaşı gayrimüslimler ve yabancılar ithal mallardan ve faizlerden elde ettikleri kazançları düşük risk-dönüşü hızlı olan kârlı alanlara yatırdılar. Osmanlı İmparatorluğu'nda demiryollarına yapılan öncelikli yatırım Batı Avrupalı devletlerin tercihiydi. Türkiye'den tarım, maden ve hammaddelerinin Avrupa'ya doğru, Avrupa'dan da tüketim mallarının Anadolu'nun iç kesimlerine kadar ulaştırılmasını ucuz ve hızlı bir şekilde sağlamaya yönelikti.

Gayrimüslimler ve yabancılar için bankacılık en cazip yatırım alanı idi. Karlı olduğu kadar dış ticareti kolaylaştırıyordu. En önemlisi de "weltpolitik" yani dünya politikası hesabına uygun olarak Osmanlı İmparatorluğu üzerinde yabancıların mali kontrolünü kolaylaştırıyordu. Başta İngiltere, Fransa ve Almanya olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu adeta bir "vaat edilmiş ülke" idi. Nitekim ünlü tarihçi Ranke "Almanya'nın ekonomi yönünden geleceği İstanbul'un mukadderatına bağlıdır" diyordu. Anadolu ve Ortadoğu'da kendine bir "hayat alanı" arayanlar sadece Fransa, İngiltere, İtalya, Hollanda ve Rusya değildi. Almanya'nın "Drang Nacht Osten" diye formüle edilen bir şark politikası vardı.⁶²⁸

Düvel-i muazzama Batı'nın geliştirdiği kapitalist emperyalizmin "açık ek-siltmeye" çıkardığı bir ülke haline gelmişti. Batılı ülkeler kendilerine uygun DİN-FELSEFE-SİYASET formatına uygun olarak "pey" sürüyorlardı. Kemal Tahir'in "Kurt Kanunu"nda söylediği gibi, "kurtlukta düşeni yemek hakkı" ve Osmanlı Türkiye'si önce iktisaden "taam" edilmişti.

Ticaret, sanayi, bankacılık ve hizmetler kesimindeki mülkiyetin etnik nite-liği bu kesimlerde yabancılarla oluşturulan "korparasyon"lar sayesinde oluşturulan sermaye birikimi ekonominin diğer kesimleri ile bütünleşmesini engel-

⁶²⁶ Tevfik Çavdar, Cumhuriyet Dönemi Başlarken Türkiye Ekonomisinin Görünümü ve Yapısal Kökleri, s. 108, Türkiye Ekonomisinin 50. Yılı Semineri, Bursa İİA, Bursa 1973.

⁶²⁷ Yakup Kepenek, Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunları ile Türkiye Ekonomisi, s. 25.

⁶²⁸ Dr. Uygur Kocabaşoğlu, Yoktur Zulme Rızamız, s. 11-12, Phoenix Yayınevi, Ankara, Eylül 2004.

lemiştir. Yabancıların ve gayrimüslimlerin sağladığı kazançların büyük kısmı ekonomiye dönmemiş, yurt dışına aktarılmıştır.⁶²⁹

Gayrimüslim azınlıklar kaderlerini Osmanlı İmparatorluğu'na değil iktisadi ilişki, misyonerlik ilişkisi, siyasi ilişki içinde oldukları yabancı devletlere bağlı görmüşlerdir.⁶³⁰

Yunanlı tarihçi Svonorus şöyle bir tespitte bulunur: “Osmanlı-Türkler, işgal ettikleri ülkelerin ticaretini, zanaatını ve ekonomisini yerli halka bıraktılar. Bu ayrıcalığın bir burjuva sınıfı yaratacağını göremediler. Yunanlılar ticarete zenginleşerek Batı ile ilişki kurdular, kültürlerini geliştirdiler, bağımsızlığa hazırlandılar. Osmanlı içinse haraç toplamak, güçlü olmak yeterliydi.”

Osmanlı devleti ile manevi bağları giderek zayıflayan gayrimüslimlerin, devlete karşı maddi, manevi bağlarının zayıflamasında kapitalist Batı ve Çarlık Rusya'sının gayretleri etkili olmuştur.

Endülüs İspanya'sında “rekonkista” adıyla uygulanan ve başarılı olan politika Osmanlı İmparatorluğu'na karşı “şark meselesi” adıyla Vatikan patentli “eski fikirleri yeni metotlarla, yeni fikirleri eski metotlarla uygula” prensibi dâhilinde uygulamaya kondu.

Batılı ülkeler Osmanlı İmparatorluğu'na dayatarak imzalatırdıkları mali ve siyasi anlaşmalara, Osmanlı tabası azınlık gayrimüslimlerle alakalı siyasi, mali ayrıcalıklı yargılama ve dini ayrıcalıklar sağlayan hükümler koydurma gayreti içinde oldular. Zengin gayrimüslimler 1839 Tanzimat Fermanı ve 1856 Islahat Fermanı'ndan sonra hızla bir Avrupa ülkesinin yurttaşlığını da alarak çift pasaportlu olmanın ayrıcalıklarından faydalanmışlardır. Mesela Türklerin verdiği bazı vergileri vermiyorlardı. Askerlikten muaftılar.

Osmanlı'da sosyal işbölümünün işleyişinde etnik esasların hâkim olduğunu ifade etmiştik. Gayrimüslimler çift pasaportlu olmanın sağladığı avantajı da kullanarak vergi ayrıcalığı ve askerlik ayrıcalığı ile Müslüman Türk kitle karşısında hızla zenginleşirken, Türkler daha da fakirleşmişti. Osmanlı tebaası gayrimüslimler zenginleştikçe devlete olan bağlılıkları giderek zayıflamış, Avrupalıların Anadolu'daki ticari, siyasi, dini temsilcileri olmuşlardır. Elde ettikleri büyük kazançları yurt dışına transfer etmişler veya kendi devletlerini kurma yolunda harcamışlardır. Bunlara karşılık Osmanlı'nın asli unsuru Türkler imparatorluğun son on yılında cepheden cepheye koşmuşlar ve cumhuriyet kurulmadan önceki son dört yılda da Anadolu'nun her yerinde bir yok olma var olma savaşı yaşamışlardır.

Batı'nın “doğu meselesi” 19. yüzyılda başlayıp biten bir mesele değildi. 14.yüzyılda Venedikli, 16. yüzyılda Avusturyalı ve 18. yüzyılda Rus, Fransız ve İngiliz için hep bir doğu meselesi olageldi. 18.yüzyılda Almanya ve ABD de bu doğu meselesine “müdahil” olmaya başladılar.

⁶²⁹ Prof. Dr. Hüseyin Şahin, Türkiye Ekonomisi, s. 5.

⁶³⁰ Tevfik Çavdar, Cumhuriyet Dönemi Başlarken Türkiye Ekonomisinin Görünümü ve Yapısal Kökleri, s.108.

Doğu meselesi 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra daha çok önem kazandı. Bu tarih tam manasıyla, Batı'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun güçsüzlüğünü fark ettiği tarihtir.⁶³¹

Batı'nın Osmanlı Türkiye'sine doğu meselesi çerçevesindeki alakası, düşmanlığı ya da iktisadi-siyasal-kültürel-askeri müdahalesi, aldığı biçim ne olursa olsun DİNİ-FELSEFİ-SİYASİ formatlı ama özünde ekonomik nitelikliydi. Doğu meselesi üzerinde araştırma yapanlardan biri de Amerikalı Edward M. Earle "Geri Türkiye Ekonomik Sömürgeye Davetiye Çıkartıyor" başlıklı analizinde Batı'nın iktisadi hesaplarını deşifre ediyor.⁶³²

Özünde ekonomik sömürü yatan Batı'nın şark meselesi politikası Osmanlı'ya karşı farklı farklı metotlarla hayata geçirildi. Mesela ordu, donanma, açık ve gizli diplomasi, ekonomik-ticari kültürel ilişkiler. Özellikle 19.yüzyılda bu metotlara bir tanesi daha eklendi ve imparatorluğun her yerinde etkili oldu: misyonerlik. "Doğu meselesi Lozan Antlaşması ile bitmiştir" 633 şeklindeki iddiaların aksine, doğu meselesi, farklı biçimlerde ama bugün de devam etmektedir. Yani güncelliğini yitirmiş değildir.⁶³⁴

"Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi, yabancı sermayenin, ister ticari, mali ya da sınai olsun, beraberinde dolaysız yabancı denetimi olsun ya da olmasın, bir ülkeye girdiğinde iktisadi etkinliğin yalnızca düzeyini ve bileşimini değiştirmekle kalmadığını göstermektedir. Yabancı sermaye, beraberinde hem ülke içinde hem de ekonominin uluslar arası iş bölümündeki konumuna bağlı olarak iktisadi sıkıntıları ve yapısal değişimi de getirmektedir. Ülkede yaşayanların karşı karşıya bulunduğu can alıcı mesele bu değişim sürecini denetlemek ve yönlendirmektir."⁶³⁵

Osmanlı Türkiye'sinde 1838 Serbest Ticaret Antlaşması'yla, Avrupa'nın a) Yiyecek ve hammaddeye artan talebi b) Mamul mallarına Pazar arayışı karşısında 17. yüzyıldan beri bünyeyi saran iltizam-mültezim krizi bağlamında geliştirilen TIMARLI HİYERARŞİ ile merkezi hükümetin kontrol ettiği klasik sistem yıkıldı. Yıkılan bu sistemin yerini, Batı Avrupa ticaret ve mali sermayesiyle işbirliği yapan imparatorluğun devlet hazinesinin zararına, lüks ve tüketim malları ithalatı karşılığında iktisadi fazlayı denetleyip ihraç eden bir aracı, çift pasaportlu yabancı soylu/gayrimüslim mültezimi hiyerarşisi ortaya çıkardı. Bir başka deyişle, Osmanlı İmparatorluğu toprağa dayalı MÜLTEZİM HİYERARŞİSİ İLE KRİZE GİRDİ, SERBEST TİCARETE DAYALI MÜLTEZİM HİYERARŞİSİ İLE YIKILDI.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı Avrupalılarla imzaladığı kapitülasyon anlaşmaları, 1838 Balta Limanı Serbest Ticaret Antlaşması, 1839

⁶³¹ Uygur Kocabaşoğlu, Yoktur Zulme Rızamız, s. 173-174.

⁶³² Edward Mead Earle, "Turkey; Great Powers and Bagdad Railway-Backward Turkey Invites Economic Exploitation", s. 9-28, Russel and Russel (reprint), New York, 1966.

⁶³³ M. S. Anderson, The Eastern Question 1774-1923, s.388, MacMillan, New York, 1968.

⁶³⁴ Uygur Kocabaşoğlu, Yoktur Zulme Rızamız, s.175.

⁶³⁵ Dr. Emine Kiray, Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar, s.196.

Tanzimat reformu, 1856 Islahat Fermanı... Reformlar... Gelirlerin yabancı uyruklular ve gayrimüslimlerin ellerinde toplanmasını, bunların vergi dışı kalmasını, üretken-istihdam yaratan sanayi yatırımını desteklemeyen bir sosyo-ekonomik yapının kök salmasına sebep oldu.

“İktisat tarihçisinin görevi, gelecekte neler olabileceğini anlamak için geçmişte olanları gözlemektir. 19 ya da 20.yüzyıldaki dış borçlanma süreçleri üzerinde gelecekteki araştırmalar açısından borçlanmanın, bir ekonominin yeniden yapılanmasında oynadığı rolün dünya çapındaki güçlerin oluşturduğu geniş bir çerçeve içinde kavranması çok önemli gözükmektedir.”⁶³⁶

Osmanlı aydınlarının ve bürokratlarının çoğunluğunun gözlerini Batı hayranlığı neredeyse kör etmişti. Batı kapitalizminin dört silahı, a) Dış borçlanma b) Serbest ticaret c) Yabancı ticari sermaye d)Yabancıya toprak satışı Osmanlı Türkiye’sinin iktisadi yapısını çökertmiş, siyasi birliğini tarumar etmişti.

İşte bu “ahval ve şerait altında” 19 Mayıs 1919’da Gazi Mustafa Kemal Atatürk liderliğinde başlayan Türk İstiklal Harbi, bütün zincirlerini kırmış, bir millet yeniden doğmuştu.

2.2.2. Cumhuriyet Türkiye’sinin Ödediği Osmanlı Borçları

Tablo 2.1: Cumhuriyet Türkiye’sinin Ödediği Osmanlı Devleti Borçları (Kâğıt TL)

Yıllar	Cumhuriyet Türkiye’sinin Bütçe Harcama Ödenekleri 1	Cumhuriyet Türkiye’sinde Devlet Borçları 2	Cumhuriyetin Ödediği Osmanlı Borçları 3	Osmanlı Borçları Genel Bütçe 3/1 = %	Osmanlı Borçları Devlet Borçları 3/2 = %
1924	-	-	-	-	-
1925	-	-	-	-	-
1926	-	-	-	-	-
1927	-	-	-	-	-
1928	-	-	-	-	-
1929	213.367.358	31.808.530	14.445.322	6.77	45.41
1930	210.129.654	26.318.168	4.960.000	2.36	18.84
1931	181.861.013	30.091.112	4.340.000	2.38	14.42
1932	174.054.953	45.393.490	300.000	0.17	0.66
1933	173.608.828	45.693.103	2.23.734	3.01	11.43
1934	202.069.919	47.011.651	5.456.936	2.70	11.61
1935	223.747.873	55.064.501	6.529.668	2.46	11.85
1936	260.265.323	52.707.126	5.467.227	2.02	10.37
1937	303.547.432	51.017.742	4.609.662	1.52	9.03
1938	311.121.148	54.714.120	4.036.541	1.76	7.38
1939	398.692.270	53.031.708	4.050.000	1.02	7.63

⁶³⁶ Emine Kiray, Osmanlı’da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar, s.201.

1940	545.573.841	71.855.185	4.167.624	0.76	5.80
1941	581.876.356	78.410.284	3.963.800	0.68	5.05
1942	885.102.331	106.024.200	3.826.078	0.43	3.61
1943	1.019.036.909	127.836.108	24.402.306	23.94	19.09
1944	1.077.456.281	116.682.861	1.016.673	0.09	0.87
1945	600.676.043	89.134.532	-	-	-
1946	1.025.408.401	149.836.069	1.065.090	0.10	0.71
1947	1.599.705.577	450.242.517	1.113.506	0.07	0.24
1948	1.406.393.805	213.112.184	710.993	0.05	0.33
1949	1.355.564.713	168.254.823	1.210.420	0.09	0.72
1950	1.505.104.595	210.766.209	-	-	-
1951	1.630.987.140	200.091.676	-	-	-
1952	2.325.007.912	537.820.714	-	-	-
1953	2.393.998.297	226.987.521	-	-	-
1954	2.654.135.771	244.506.010	-	-	-
Ödenen Osmanlı Borç Toplamı			100.895.580		

Kaynak: Mehmet Fatih Ekinci, Türkiye'nin Mali İntiharı, Kapitülasyonlar ve 1838 Baltalimanı Ticaret Sözleşmelerinden Sevr Antlaşmasına, Platin Yayınları, Ankara 2008, s. 354.

Bütçe Kesin hesap Kanunları, Cilt I (1924-1941) ve Cilt II (1942-1953), Maliye ve Gümrük Bakanlığı, Bütçe ve Mali kontrol Genel Müdürlüğü Yayını, Sayı: 1992/5, 1992/6, Ankara 1992.

Not 1: 3 numaralı sütunun muhtevası senelik mürettebat (anapara+faiz) ile Duyun-ı Umumiye İdaresi yönetim giderleri, kambiyo ve imha karşılıklarından meydana gelmektedir.

Not 2: 3 numaralı sütundaki 1941 yılına ait tutar ödenek rakamıdır.

Not 3: 3 numaralı sütundaki 1943 yılına ait 24.402.306 TL'nin oluşumu şöyledir:

1943 yılı bütçesine faiz, anapara ve sair giderler için 1.936.900 TL..., erken ödeme ve buna ait giderler için de 15.386.342 TL ödenek konulmuş, yapılan aktarmalarla bu tutarlar sırasıyla 3.873.800 ve 25.616.185 TL'ye yükseltilmiştir. 1943 yılı gider kesin hesap cetveline göre faiz, anapara ve sair giderler için 3.637.802 TL, erken ödeme ve buna ait giderler için de 20.764.504 TL ve neticede toplamda 24.402.306 TL nakden ödeme yapılmıştır.

Not 4: Not 3'te yer alan 24.402.306 TL rakamı İbrahim Hakkı Yeniay'ın "Yeni Osmanlı Borçları Tarihi", İstanbul 1964, s. 225'de harcama bazında değil ödenek bazında 1.936.900 TL, 15.386.342 TL olarak gösterilmiştir.

Not 5: Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne devralınan toplam borç ve ödeme rakamlarına ait bilgiler Şevket Pamuk, İbrahim Hakkı Yeniay, Adib Roumani, Mehmet Hakan Sağlam'ın eserlerinde farklılıklar göstermekle birlikte hepsi yeni kurulan Cumhuriyet Türkiye'sinin üzerine nasıl bir devasa

borç yüklendiğini göstermektedir. Ben çalışmamda Londra ve Paris Büyükelçiliklerimizde maliye müşaviri olarak görev yapan Maliye Başmüfettişi Mehmet Fatih Ekinci'nin "Kesin hesap Kanunları" verilerine dayandırdığı çalışmasını esas aldım.

Lozan Antlaşması'yla varılan mutabakat gereğince Türk hükümet yetkilileri ile Osmanlı'nın tedavülde bulunan tahvillerden alacaklılar arasındaki, Paris'te Nisan 1926'da başlayan görüşmeler anlaşmayla sonuçlanarak 13 Haziran 1928'de Türk delegeler ve tahvillerin hamilleri temsilcileri arasında bir anlaşma imzalanmıştır. Bu sözleşme 1 Aralık 1928 tarihinde TBMM'de onaylanmıştır.⁶³⁷

1929 ekonomik buhranının ortaya çıkardığı kambiyo zorlukları vs. sebebiyle cumhuriyet hükümeti Borçlar Meclisi'nden (eski Osmanlı İmparatorluğu'nun taksim edilmiş Duyunu Umumiyesi Meclisi) borçlarda yeni bir indirim talebinde bulunmuştur. Yapılan görüşmeler neticesinde 22 Nisan 1933 tarihli Paris Antlaşması imzalanarak tedavülde bulunan tahvillere göre Cumhuriyet Türkiye'sinin Osmanlı borçlarından sorumluluğu 106.269.126 lira olarak belirlenmiştir.⁶³⁸ Türkiye'nin hissesine düşen Osmanlı devleti borçları ikramiyeli demiryolları tahvilatında yapılan 243.831 liralık hesap düzeltmesiyle 106.512.957 lira olarak kesinleşmiştir.⁶³⁹

22 Nisan 1933 sözleşmesiyle Osmanlı borçları için Türk borcu olarak adlandırılacak yeni tahviller çıkarılacak ve tahviller 50 yılda yani 1983 tarihinde itfa edilecektir.⁶⁴⁰

Osmanlı'dan cumhuriyete intikal eden borçlardan 1924-1928 döneminde müzakereler sürdüğü için ödeme yapılmamıştır. 1929-1932 yıllarında 24.045.322 lira, 1933-1942 arasında 47.331.270 kâğıt TL ödenmiştir. Hükümet 1943 yılında 1933 sözleşmesinde yer alan seçim hakkını kullanarak borcun hepsini tasfiye kararı almış ve erken ödeme kararını 25.11.1943'de alacaklılara ilan etmiş ancak bu kararın uygulama tarihi 25.5.1944'e bırakılmıştır. Erken ödeme süresi 25.5.1944'de başlayıp 25.5.1954'te bitmek üzere 10 yıldır.⁶⁴¹

Neticede 1944-1949 yıllarına isabet eden erken ödeme tutarı 5.116.682 liradır. Bu karar gereğince Osmanlı borçlarını Cumhuriyet Türkiye'si normal itfa tarihi olan 1983 yılından 29 yıl önce, yani erken ödemediği dolayısıyla itfalar için son başvuru tarihi olan 25.5.1954'te bütünüyle tasfiye etmiştir. Böylelikle 1854'te başlayan ve Cumhuriyet Türkiye'sini de bağlayan dış borçlanma macerası 100 yıllık bir zaman diliminin sonunda acı bir hatıra olarak tarihteki yerini almıştır.

⁶³⁷ İbrahim Hakkı Yeriay, a.g.e, s. 134.

⁶³⁸ İbrahim Hakkı Yeriay, a.g.e, s. 169.

⁶³⁹ İbrahim Hakkı Yeriay, a.g.e, s. 183.

⁶⁴⁰ İbrahim Hakkı Yeriay, a.g.e, s. 184.

⁶⁴¹ Mehmet Fatih Ekinci, a.g.e, s. 355.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan toprak ele geçirmeleri sebebiyle Osmanlı borçlarından sorumlu tutulan İtalya, Filistin, Suriye-Lübnan, Irak, Ürdün paylarına düşen borçları bütünüyle ödemişlerdir. Yunanistan, Arnavutluk, Suudi Arabistan (Hicaz, Necit, Asir) ve Yemen hiçbir ödeme yapmamışlardır.⁶⁴²

3. İSTİKLAL HARBİNDE TÜRK EKONOMİSİ

Biraz yakından bakıldığında, 1908-1922 döneminde Türk ekonomisinin karmakarışık bir görüntü içinde ancak yabancılar ve gayrimüslimlerin elinde olduğu görülür.

Bunun tek istisnası Türk Müslüman ahalinin yani reayanın tarım ve hayvancılık alanındaki üretim hâkimiyetidir. Zaten Türk Kurtuluş Savaşı'nın mali dayanağı da, asker dayanağı da Anadolu'nun Müslüman Türk unsurudur. 1299'da Söğüt'te kurduğu devletini yedi düvelle savaşarak 29 Ekim 1923'te yeniden cumhuriyet rejimiyle kurmak mecburiyetinde kalmıştır.

Türk düşmanlığı ile meşhur Arnold J. Toynbee: "Anadolu halkı, Osmanlı yönetimi altına giren öbür ırklardan daha az sıkıntı çekmemişti... İmparatorluğun sınırları ne kadar genişlerse, Anadolu'lu asker evinden o kadar uzaklarda -Yemen'de, Arnavutluk'ta, Irak'ta, kar kaplı Ermenistan yaylalarında- ölüyordu."⁶⁴³

Anlaşıyor ki Toynbee bu satırları yazarken biran olsun Türklere karşı insafa gelmişti.

"Tarihçilerin çoğu, Osmanlı feodalitesi'nin ilk dönemde toplumsal ilerlemeyi kolaylaştırdığı, ikinci dönemde ise kösteklediği düşüncesindedir. 16. yüzyıldan önceki görece barışın (Pax Ottomanica), ılımlı feodal ilişkilerin ve istikrarlı bir Osmanlı merkezi devlet teşkilatının refahı artırdığı belirtilir... Yine tarihçilere göre, 16. yüzyıldan sonra Osmanlı feodalizmi yozlaşarak baskıcı ve dayanılmaz bir kurum haline gelmiş, toplumsal rahatsızlıklar yaygınlaşmış ve genel durgunluk başlamıştı."⁶⁴⁴

"Osmanlı tarihinde bütün çabalar, bütün çalışma, milletin isteği, işlevi ve gerçek ihtiyaçları görüş açısından değil, şunun bunun isteklerini, tutkularını karşılamak için yapılıyordu... Bütün bu yapılanlar ve olaylar incelendiğinde görülür ki, güçlü ve ulu padişahlar dış siyasalarını kendi emelleri, istekleri ve tutkuları üzerine dayandırmış, iç örgüt ve siyasalarını, hırslarının kaynağı olan dış siyasaları üzerine kurmuşlardır... Öte yandan ülkedeki asıl unsur uzun seferlerle, fetih meydanlarında dolaştırdılar ve harcadılar."⁶⁴⁵

⁶⁴² İbrahim Hakkı Yeniyay, a.g.e, s. 227, 236, Bütçe Kesin Hesap Kanunları Cilt I (1924-1941) ve Cilt II (1942-1953) Mehmet Fatih Ekinci, a.g.e, s. 356.

⁶⁴³ Arnold J. Toynbee, Turkey: A Post and A Future, George H. Doran Co., New York, 1917, s. 38.

⁶⁴⁴ Wayne S. Vucinich, The Ottoman Empire: Its Record and Legacy, D. Van Nostrand Co. INC, Princeton, 1965, s. 48.

⁶⁴⁵ Atatürk'ün 17 Şubat 1923 İzmir İktisat Kongresi açış konuşmasından.

“Anadolu hepimize hınç, şüphe ve güvensizlikle bakıyor. Yüz binlerce çocuğunu memesinden sökerek alıp götürdüğümüz bu anaya, şimdi kendimizi ve pişmanlığımızı getiriyoruz. İstasyonda bir kadın durmuş gelene geçene “Benim Ahmed’i gördünüz mü?” diyor. Hangi Ahmed’i? Yüz bin Ahmed’in hangisi? Yırtık basmasının altından kolunu çıkararak, trenin gideceği yolun, İstanbul yolunun aksini gösteriyor, “Bu tarafa gitmişti” diyor. O tarafa, Aden’e mi, Medine’ye mi, Kanal’a mı, Sarıkamış’a mı, Bağdat’a mı? Ahmed’ini buz mu, kum mu, su mu, skorpit yarası mı, tifüs biti mi yedi? Eğer hepsinden kurtulmuşsa, Ahmed’ini görsen, ona da soracaksın: Ahmed’imi gördün mü? Hayır... Hiç birimiz, Ahmed’ini görmedik. Fakat Ahmed’in her şeyi gördü. Allah’ın Hz. Muhammed’e bile anlatamadığı cehennemi gördü... Ahmed’i ne için harcadığımızı bir söyleyebilirsek, onunla ne kazandığımızı bu anaya anlatabilsek, onu övündürecek bir haber verebilirsek. Fakat biz Ahmed’i kumarda kaybettik.”⁶⁴⁶

“Türkiye savaşın yıkıntısıyla sakatlanmış, bitkin bir halde idi. Ülkenin tabii hayatı sadece sınır boylarında değil fakat ta ülkenin içlerinde 12 yıllık savaş dizileri ile altüst olmuştu. Bunun sonucu olarak Türkiye’deki erkek nüfus ve güç ciddi ölçüde azalmış bulunuyordu. Cumhuriyetin karşısına düşmanlık duyguları taşıyan azınlıklar işini çözme meselesi de çıkmış, bunların Türk soyundan ailelerle değiş tokuş gibi ortaya çok büyük başarılması güç bir mesele çıkmıştı. Gelen göçmenlerin hücumuna rağmen çeşitli ticaret ve meslek kollarında ciddi boşluklar vardı. Birçok şehir ve köy tamamen ya da kısmen yıkılmıştı.

...Savaşın sıkıntısının gerektirdiği yapı işlerine girişmek ve bunların üstesinden gelmek için hükümetin elinde ne gibi araçlar ve kaynaklar vardı? İlerleme ve gelişme planları neye dayandırılacaktı? Halk hemen bütünüyle cahildi ve okumuşların sayısı Batı uygarlığını kabullenmiş herhangi bir ülkedeki oranın çok altında bulunuyordu. Saltanat döneminde eğitim ihmal edilmiş, bazen da baltalanmıştı. Okullar sayı bakımından yetersiz, öğretmen ve gereç yoksulluğu içinde, zamanın uygulamalı gereklerini karşılayacak bilgiden yoksundu. Gerek düşünce alanında, gerek kullanılan yöntemlerde o kadar gerilik vardı ki bunlar, çocukların düşüncelerini açacak yerde, tam tersine, kafalarının kapanmasına yardım ediyordu. Öz Türk nüfusu genellikle eğitimsiz, ticaret ve zanaatta tecrübesizdi. Toprak hala ucu sivriltilmiş bir odun parçası ile sürülmekte ve harman, yüzyıllarca önce olduğu gibi, basit bir aletle dövülmekte idi. Sanayi ve tezgâh imalatı en ilkel şekilleri gösteriyordu. Maden kaynakları topuyla, bunları geliştirmekten çok istismar amacı güden ayrıcalık/imtiyaz avcılarının faaliyetlerine sahne olmaktan başka bir işe yara-

⁶⁴⁶ Falih Rıfkı Atay- Walker D. Hines ve çalışma arkadaşları, Türkiye’nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki, Mayıs 1934’te İktisat vekili Celal Bayar’a sunulan rapor. Türkiye’nin Washington Büyükelçisi Ahmet Muhtar Bey’in daveti üzerine raporu hazırlayanlar: Walker D. Hines, Edwin Walker Kemmerer, Goldwite H. Dorr, Brehon Somerwell, C.R. Whittlesey, H. Alexander Smith, O. F. Gardner, W. L. Wright Jr., Vaso Trivanovitch, Bengt Wadsted ve Türk yardımcıları Şükrü Baban ve Hazım Atıf Beyler, Köy Öğretmeni Basımevi, Ankara 1934, s. 20-23.

mamıştı. Orman kaynakları bilgisizlik ve yıllarca süren kötü yönetim yüzünden heba edilmişti. Yollar nitelik ve nicelik yönünden eksik ve bozuktu. Var olan demiryolları ülkeye faydaları şüpheli ayrıcalık/imtiyaz sahibi şirketler tarafından inşa edilmişti ve ülke yüzeyinin ancak çok küçük bir kısmına ulaşabilmekteydi. Vapur ulaştırması yabancı şirketlerin elindeydi. Ülkede geçer akçe olarak değeri düşmüş ve gittikçe düşmekte olan bir kâğıt para bırakılmıştı... Hiçbir yeni yönetimin, genç Türkiye Cumhuriyeti'ne eski imparatorluk rejiminden kalandan daha büyük engellerle karşılaşmış olduğunu söylemek, hiç şüphesiz, abartılı bir görüş olmaz.⁶⁴⁷

Yeni kurulan Cumhuriyet Türkiye'sinin iktisadi görünümü bir fakirlik tablosundan başka bir anlam ifade etmiyordu. Balkan Trablusgarp, Birinci Dünya Harbi, Çanakkale ve nihayet Kurtuluş Savaşı... ülkeyi viraneye çevirmişti ama fakirliğin sebepleri taa 16. yüzyıldan beri her geçen yıl aratarak o günlere gelinmişti.

Beş bin yıllık bilinen Türk tarihinde tarihi kökenlerimizle ve Osmanlı-Türk İmparatorluğu'nun 1299-1512 döneminin yükseliş ve başarıları, eserleriyle bir Türk olarak övünmek ne kadar hakkımız ise, 624 yıllık imparatorluğun 1512-1923 dönemi içinde ağlamak, yas tutmak ve özellikle iktisadi, idari, siyasi ve devlete hâkim kılınan "standart kültür", dışlanan, itilen, kakılan kurucu unsur Türk Müslüman, barışta reçber, savaşta asker unsurunun durumunu araştırmak mecburiyetindeyiz. Çünkü bu mecburiyet Türk milletinin ve Cumhuriyet Türkiye'sinin ilelebet payidar olması için hayati bir önem arz ediyor.

Cumhuriyeti kuran, Gazi Paşa liderliğindeki Kuvayi Milliye kahramanlarının nasıl bir zavallı ülke devraldığını unutmamak, yetişecek Türk çocuklarına bu durumu öğretmek ve bu insanların ruhlarına her daim bir Fatıha göndermek boynumuzun borcudur, vicdan borcumuzdur.

Elbette ilköğretim ve liselerde Osmanlı Türkiye'sinden Cumhuriyet Türkiye'sine geçişin anlatılması, Osmanlı dönemindeki kazanılan zaferlerin öğretilmesi, düşmandan kurtarılan vatan, kaldırılan saltanat ve korunan milli haysiyet ve şeref... Tarihten silinmek üzere olan bir milletin eşikten dönmesi vurgusu Türk milletinin geleceği bakımından doğrudur. Ancak üniversitelerde, iktisat, işletme, siyaset, tarih gibi bölümlerde Osmanlı Türkiye'si iktisat ve mali tarihi detaylarıyla ve Batı ile mukayeseli bir şekilde öğretilmelidir. Aksi takdirde Türkiye'mizin geleceği konusunda tuzağa düşeriz-kısmen düşmüş durumdayız.

Cumhuriyet Türkiye'sindeki ekonomik gelişme, imparatorluktan devir alınan bir yapı üzerine oluşmuştur; onun bir uzantısıdır.

Osmanlı devletinde üretim çok büyük ölçüde tarıma dayalıdır. Sanayi gelişmemiş, buna karşılık özellikle ticaret, ulaştırma ve bankacılık gibi hizmet kesimleri imparatorluğun son 50-60 yılında önemli sermaye birikimine

⁶⁴⁷ Hines Raporu-Falih Rıfka Atay, Zeytindağı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1943, s. 118.

konu olmuştur. Ancak bu kesimler çok büyük ölçüde azınlık ve yabancı sermaye egemenliğindedir.⁶⁴⁸

Tarımsal üretimde Türkler, sanayi ve hizmet sektöründe gayrimüslimler ve yabancılar egemendir. Tanzimat'la birlikte hukuki serbesti ve sermaye birikimine sahip olan imparatorluk coğrafyasındaki etnik gruplar siyasi bağımsızlık istemektedirler. Osmanlı'nın azınlıkları hem iktisadi hem de siyasi olarak dönemin büyük devletlerince desteklenmiştir.

Sanayileşme süreci ile çok büyük bir sermaye birikimine sahip olan ve milletleşme, sürecini çoktan tamamlayan Batı Avrupa devletlerinin aksine Osmanlı Türkiye'si sermaye birikimi için değil, mevcudiyetini koruyabilmek için sürekli savaşmak mecburiyetinde kalmıştır. Bu savaşları kazansa da kaybetse de, hep kaybeden Osmanlı Türkiye'sidir.

Osmanlı devlet mekanizması 1838'de başlayan süreç içinde, çok kısa bir sürede, kamu maliyesini, dış ticareti ve para arzını kontrol yetkisini kaybetmiştir.

Kamu gelirlerinin giderleri karşılayamaması sonucu çok ağır iktisadi, siyasi, kültürel imtiyazlar vererek dış borçlanmaya gidilmiştir.

Osmanlı devlet yönetimini kontrol eden Enderun bürokrasisi, Müslüman Türk merkezli, ekonomik, toplumsal, siyasi, kültürel ve hatta dini anlamda makro politikaları ülke içinde oluşturup uygulayamamıştır ya da yapmak istememiştir. 17. yüzyıldan itibaren Enderunluların siyasi, kontrolü altına giren ilmiye/ulema sınıfı da seyretmekle yetinmiştir.

İmparatorluk yukarıda zikrettiğimiz hususlarda düzenleme yapacak maliye politikası araçlarını kendi elleriyle Avrupalılara teslim etmiştir. Azınlık ve yabancılar tanınan ayrıcalıklar kamu gelirlerinin çok büyük ölçüde tarımdan sağlanmasını zorunlu kılmaktadır. Mesela kamu gelirlerinin 1909-1910'da yaklaşık % 40'ı aşar ve ağnam (hayvan vergisi) vergilerinden oluşmaktadır. İlave olarak, arazi, bina, tütün ve tuz gibi mallardan alınan vergiler de dikkate alınırsa, kamu gelirlerinin % 50'den fazlasını kırsal kesimden sağlandığı sonucuna varılır. Buna karşılık kırsal kesime yapılan kamu harcaması çok azdır. Diğer taraftan, bütün yabancılar, azınlık grupları (askerlik bedeli olan ve 1909'dan sonra kaldırılan cizye dışında) vergi vermemektedirler. İlave olarak tüccar ve sanayi grupları – ki çoğunluğu hatta tamamına yakını yabancı ve gayrimüslimdir – serbest meslek sahipleri ve imparatorluğun son yıllarına kadar İstanbul halkı vergi vermemektedir.⁶⁴⁹

Bir başka husus ise tarımdan alınan vergiler katkılı (gayri safi) üretim değeri üzerinden yani masraflar düşünülmeden alınmakta olup, bunun daha fazla üretim yapma şevki üzerindeki tesiri olumsuzdur.

⁶⁴⁸ Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, Türkiye Ekonomisi, s. 7.

⁶⁴⁹ Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, Türkiye Ekonomisi, s. 8

Osmanlı devletinde vergi düzeni, fizyokratların tek vergi sistemi yani sadece tarımsal artığı vergileyen bir nitelik taşımaktadır. Kaldı ki fizyokratların önerilerinin arkasında bu fazlanın sanayiye aktarılması yatar. Osmanlı'da bu tür aktarma süreci gerçekleşmemiştir. Osmanlı devlet-toplumsal-ekonomik düzeni vergilerin ne esas kaynağı olduğu tarım da ne de sanayide, yeniden üretim için kullanılmasına imkân vermedi.

Daha da beteri Osmanlı vergi düzeni Müslüman Türk'ten yabancılara ve azınlıklara doğru, onların lehine servet transferine aracılık etti.

Osmanlı İmparatorluğu'nda en çok üzerinde oynanan hususlardan biri de "para"dır. Osmanlı'da para "out of control" (kontrol dışı)dır.

Sonuçta Osmanlı devletinde biri altın (gerçek, sağ kuruş) öteki de gümüş (çürük kuruş) olmak üzere ikili para yapısı ortaya çıktı. Birinci Dünya Savaşı esnasında banknot miktarı 1.5 milyondan 160 milyon dolayına çıkarılınca, enflasyon körüklendi, altın lira kullanımdan çekildi ve "kötü para iyi parayı kovdu".

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve devlet borçları karşılığı olarak Avrupalılara ödenen tutar senede 16 milyon Osmanlı lirasından fazladır. Buna 8 milyon dolayındaki dış ticaret açığının ilave edilmesiyle 24-25 milyon Osmanlı lirasına ulaşmaktadır. Aynı yıllarda Osmanlı devletinin GSMH'nın 204 milyon Osmanlı lirası olduğuna göre, bunun yaklaşık % 12'lik bölümü yurt dışına aktarılmaktadır.

İmparatorluğun son döneminde azınlıkların yanı sıra ticaret kesiminde İngiliz, borç ve para işlerinde Fransız, demiryollarında ise Alman sermayesinin görece hâkimiyeti vardı.

Tablo 2.2: 1921 Yılında "Anadolu" Sanayisinin Durumu

Sektör	İşyeri Sayısı	İşçi Sayısı	İşyeri Başına Ortalama İşçi Sayısı
Dokuma	20.057	35.316	1.76
Deri işleme	5347	17964	3.36
Madeni eşya	5273	8.021	1.52
Gıda	1273	4.493	3.52
Ağaç işleri	704	3612	5.13
Kimya	337	802	2.38
Toplam	33.058	76.058	2.30

Kaynak: Vedat Eldem; Mütareke ve Milli Mücadele Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu Ekonomisi, Hacettepe Üniversitesi Türk İktisat Tarihi Semineri, Ankara 1973, s. 44

1915 yılındaki istatistiki bilgilere göre Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gerçek kişilere ait 214 sanayi kuruluşun sadece 42'si (% 19.6) Türk-İslam unsur-

ların mülkiyetindedir. Geri kalan 172 (% 80.4) sanayi kuruluş ise gayrimüslimlerin elindedir.⁶⁵⁰

Tablo 2.3: 1913 Yılında Osmanlı Devleti Sanayisinde Yurtiçi Üretim Yurtiçi Tüketimi Karşılama Nispeti (%)

Belli Başlı Sanayiler	%
Değirmencilik	59.4
Makarna üretimi	93.0
Şekercilik ve tahin üretimi	131.3
Konserve üretimi	43.9
Bina yapımı	91.6
Buz üretimi	103.1
Tuğlacılık	32.1
Kireç üretimi	64.4
Çimento üretimi	69.8
Çimento ürünleri	52.7
Debagat	40.2
Marangozluk ürünleri	41.2
Kutu üretimi	94.5
Aba, şayak, çuha üretimi	41.3
Yün iplik üretimi	82.5
Pamuklu dokuma	9.5
Pamuk ipliği üretimi	20.6
İpekli dokuma üretimi	4.5
Yağ üretimi	3.1
Sabun üretimi	18.9
Palamut özü üretimi	97.5

Kaynak: Zafer Toprak, Milli İktisat (1908-1918), Yurt Yayınları, Ankara 1982, s. 190.

Tevfik Çavdar'a göre imparatorluğun son döneminde sanayide hâkim etnik grup Rumlardır. Rumlar sermayenin % 50'sine, emeğin % 60'ına sahiptiler. Ermenilerin % 20 sermaye, % 15 emek, Yahudilerin % 5 sermaye, % 10 emek payları vardı. Sermayenin % 10'unun ise yabancılara ait olduğu anlaşılıyor.⁶⁵¹

Alman Amirali Souchon'un komutasındaki Osmanlı Donanması Karadeniz'e çıkmış 29 Ekim 1914 günü Rus Deniz Kuvvetlerinin üs, liman ve gemilerine "baskın" bir taarruz düzenlemişti. Böylelikle Osmanlı Türkiye'si filen Birinci Dünya Savaşı'na katılmıştı. Dört sene aralıksız on cephede,⁶⁵²(Kafkaslar, Irak, Filistin-Suriye, Çanakkale, Galiçya, Makedonya, Romanya, Ye-

⁶⁵⁰ Zafer Toprak, Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918), Yurt Yayınları, Ankara 1982, s. 191.

⁶⁵¹ Tevfik Çavdar, Cumhuriyet Dönemi Başlarken Türkiye Ekonomisinin Görünümü ve Yapısal Kökleri, Türkiye Ekonomisinin 50. Yılı Semineri İçinde, Bursa İTİA, 1973 Bursa, s. 165.

⁶⁵² İsmet Görgülü, On Yıllık Harbin Kadrosu, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1993, s. 48-190.

men ve Hicaz, İran, Libya) savaşı Osmanlı devleti her yönüyle perişan bir vaziyetteydi.

Nihayetinde 30 Ekim 1918 günü Midilli adasının Mondros limanında, İngiliz zırhlısı Agememnon'da İngiliz Amiral Calthorpe ile Rauf Orbay, Sadullah Güney ve Reşat Hikmet Bey'in temsil ettiği Osmanlı devleti Mondros Mütareke'sini imzalamışlardı.

Tamamı 25 maddeden oluşan mütarekenin sekiz maddesi boğazların açılması, devir, kara ve deniz yolları ile limanların kontrolü, kömür ve benzeri hammaddelerin temini gibi ekonomik konuları kapsıyordu.⁶⁵³

İtilaf devletleri 13 Kasım 1918 günü 167 parça gemiyle İstanbul'a gelmişler ve Anadolu'yu hızla işgal etmişlerdir. 4 Kasım 1922 tarihinde Refet Bele Paşa'nın İstanbul'a Türk birlikleriyle 3 yıl 11 ay 21 gün sonra girmesiyle, "geldikleri gibi giden" Batılılar bu işgal sürecinde Türkiye'yi tam bir ekonomik mengeneye almışlardır.⁶⁵⁴

Paris Barış Konferansı (18 Ocak 1919), İngiltere Başbakanı Lloyd George'un gayretleriyle Yunan Başbakanı E. Venizelos'un İzmir'i işgal etme talebini uygun bulmuştu.⁶⁵⁵

Yunan kuvvetleri 15 Mayıs 1919'da iki alay halinde İzmir'e çıktılar. Zaman içinde 300.000 kişiyi bulan Yunan ordusunun mevcudu Batı Anadolu'ya tamamen yayılmıştı. Ekonomik hükümlerle tamamen ellerine geçmişti. 15 Mayıs 1919'dan-9 Eylül 1922'de Yunan kuvvetlerinin Ege denizine dökülmesine kadarki 3 yıl 3 ay 24 günlük Yunan işgali insanlık tarihinin sadece savaş ve işgalle tanımlayamayacağı zulümlerle doludur.

26 Ağustos 1922 Büyük Taarruz sabahı, Batı Cephesi Türk kuvvetleri 8658 subay, 199.283 er olmak üzere toplam 207.941 kişi; Yunan kuvvetleri ise 6418 subay, 218.205 erden oluşan 224.623 askerden oluşuyordu. Silah üstünlüğü de Yunanlılardaydı.

Ayrıca Yunan ordusu, Türk ordusunda olmayan geri birliklerine de sahipti.⁶⁵⁶

Öte yandan Fransa ve İtalya St. Jean de Mauriene Antlaşması (19-21 Nisan 1917) gereğince Akdeniz kıyılarını kontrol altına almışlardı. Yani Akdeniz kıyılarının ekonomisi bu iki ülkenin kontrolündeydi. Fakat TBMM, emperyalistler arasındaki mücadeleyi değerlendirerek Antalya ve Mersin limanlarından zaman zaman istifade etmiştir.

⁶⁵³ Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, Cilt 3, K. 4 TTK Ankara 1983, s. 743-746

⁶⁵⁴ Türk İstiklal Harbi, Cilt I, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, Ankara 1992, s. 173-179.

⁶⁵⁵ Yusuf Hikmet Bayur, XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Üzerine Etkileri, TTK, Ankara 1989, s. 185.

⁶⁵⁶ Türk İstiklal Harbi, Cilt 6, Kıs. 2, Ankara 1995, s. 9-15.

Osmanlı devletinin topraklarının paylaşılmasına yönelik diğer antlaşmalar; 4 Mart 1915 İstanbul, 26 Nisan 1915 Londra, 3 Ocak 1916 Sykes-Picot antlaşmalarıdır.⁶⁵⁷

Mustafa Kemal Atatürk'ün 9. Kolordu Müfettişi olarak Samsun'a ayak bastığı 19 Mayıs 1919'da Türklerin elinde Ereğli'den Hopa'ya kadar olan Karadeniz limanları vardı.⁶⁵⁸ Fakat bu limanlara gidiş gelişler, İstanbul Boğazı İtilaf Devletlerinin kontrolünde olduğundan dış ticaret imkânları son derece sınırlı idi. Zaten bu sebepten dolayı Karadeniz limanlarına yapılan taşımaların ortak adı "kaçakçılık" olmuştur. TBMM bunun çaresini Rusya ile yakın işbirliğine giderek bulacaktır.⁶⁵⁹

Netice olarak Türk İstiklal Harbi esnasında TBMM Marmara, Ege ve Akdeniz kıyılarından hiç faydalanamıyor, Karadeniz kıyılarından ise çok kısıtlı bir şekilde faydalanabiliyordu. Dolayısıyla Kuvayı Milliye'nin temsilcisi TBMM bu bölgelere ekonomik yönden hükümdar olamamıştı.

Öte yandan 24 Ağustos 1854'te başlayan dış borçlanma süreci 6 Ekim 1875 günü yayınlanan bir kararname ile resmen iflas ilanı ile yeni bir safhaya girmişti. 1876 Nisan'ından 1881 Aralık ayına kadar dış borçlar düzenli biçimde ödenmedi. 20 Aralık 1881'de (28 Muharrem 1299) yayınlanan Muharrem Kararnamesi ile borçlar yeni bir yapıya kavuşturuldu.⁶⁶⁰ Bu kararname ile Osmanlı devleti dışarıdan ve kendi vatandaşları olan Galata bankerlerinden aldığı borçların ödemesini Avrupalı-yabancı uyrukluların kurduğu Duyunu Umumiye İdaresi'ne bırakıyordu. İstanbul Cağaloğlu'ndaki şimdiki İstanbul Lisesi binasında kurulan idarenin yönetim kurulu yedi kişiden teşekkül ettirilmişti. Muharrem Kararnamesi'ne göre alacaklıların dağılımı şöyleydi: Fransa % 40, İngiltere % 29, Osmanlı uyruklular % 15,2, Hollanda % 7,6, Almanya % 4,7, İtalya % 2,6, Avusturya-Macaristan % 0,9.⁶⁶¹

Osmanlı devleti maliyesi bu kararnameden itibaren Duyunu Umumiye İdaresi'ne bağlı bir kurum durumuna düşmüştür artık.

Osmanlı İmparatorluğu resmen Avrupalıların-yabancıların vesayeti altındadır. Kurtuluş Savaşı sırasında Duyunu Umumiye İdaresi Anadolu gelirlerinin yarısına yakınını hükmediyordu.

TBMM'nin açılışından sonra oluşturulan İcra Vekilleri Heyeti'nin Maliye Vekili Hakkı Behiç Bey, Duyunu Umumiye İdaresi'nin Ankara temsilcisi Ali Cevdet Bey'i makamına çağırarak şunları söylemişti: "Biz harp halindeyiz. Vergileri toplayıp bize verin, ancak masraflarınızı alın, barış olunca hesaplarız." Bu teklif idarenin işine gelmişti. Zira idare doğrudan Kuvayı Milliye hükümeti ile çatışmak istemiyor, gelecekteki gelişmelere göre alacakları için

⁶⁵⁷ Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt 3, Kıs. 2, s. 270-279 ve Kıs. 4, s. 18-22.

⁶⁵⁸ Mithat Işın, İstiklal Harbi Deniz Cephesi, Deniz Basımevi, İstanbul 1946, s. 18-20.

⁶⁵⁹ Mustafa Hergüner, Milli Mücadele Deniz Nakliyatı ve Enosis Şilebi, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Sayı: 196, Nisan 2003, İstanbul, s. 50-56.

⁶⁶⁰ Alptekin Müderrisoğlu, Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları, TTK Ankara 1990, s. 122.

⁶⁶¹ Alptekin Müderrisoğlu, a.g.e, s. 123-124.

garanti sağlıyordu.⁶⁶² Zaten milli mücadeleçilerin dış borçları ödemeyelim gibi bir düşüncelerinin olmadığı anlaşılıyor. Nihayet süreç içinde yapılan politik manevralarla dış borçlarda önemli indirimler sağlanarak ödendi. Benzer durum Osmanlı Bankası için de geçerliydi. TBMM, Osmanlı Bankası'ndan avanslar almıştı. Banka bu avansları 3 Kasım 1920'de yaptığı idare heyeti toplantısı ile "özel hesaba" kaydediyordu.

Gerek emperyalistlerarası çekişme gerekse milli mücadelenin Anadolu'daki Türk İslam unsurlar tarafından hararetle desteklenmesi Batılıların tipik Hegelci politikalarını (tez ve antitez üzerine yatırım) harekete geçirmişti.

Osmanlı Bankası Sakarya Savaşı (tarihteki yegâne subay savaşıdır. Çünkü Türk ordusunun hemen hemen bütün subayları bu savaşa fiilen katılmışlardır) hazırlığından Büyük Taarruz'a kadar (Temmuz 1921-Temmuz 1922 arası) TBMM'nin Ankara hükümetine 2.177.000 lira avans vermişti. Bankaya bu avanslar bilahare ödenmiştir.⁶⁶³

Osmanlı Bankası İstanbul şubesi (Galata) müdürü Berç Keresteciyan (toprağı bol olsun nur içinde yatsın) –ki Atatürk daha sonra kendisine Türker soyadını vermişti- milli mücadele için TBMM'nin silah alımlarında pek çok kez banka teminat mektupları vermiştir.⁶⁶⁴

Osmanlı Bankası'nın TBMM ile kurduğu iyi ilişkiler ileride çok işine yarayacaktır.

Osmanlı Bankası'ndan ve Berç keresteciyan (Türker) gibi Türk Ermeni'si kahramanlardan söz açılmışken bir hususu "akademik tarihe not düşmek" için kısaca buraya aktaracağım.

14 Ağustos 1896'da Osmanlı Bankası İstanbul (Galata) şubesi Armen Garo kod adlı Dr. Karekin Pastırmacıyan ve 17 Ermeni terörist tarafından bombalar ve ateşli silahlarla basıldı. Bankayı ele geçiren Ermeni teröristler Sultan II. Abdülkâmit Han'ın Ermenilere "zulmünü" protesto ediyor, seslerini Avrupa'ya duyurmak istiyorlardı. Gün boyu süren çatışmada güvenlik kuvvetlerinden ve teröristlerden hayatını kaybedenler oldu. İşte terörist Dr. Karekin Pastırmacıyan, namı diğer Armen Garo, Kafkasya Milli Ermeni Konseyi'nin temsilcisi iken ABD hükümeti 22 Nisan 1920'de bağımsız Ermenistan'ı resmen tanımıştı. Hemen sonra terörist Pastırmacıyan Ermenistan Cumhuriyeti'nin ABD'deki ilk ve tek büyükelçisi olarak Washington D.C'de akredite edilmişti. Pastırmacıyan burada 23 Mart 1923'te öldü.⁶⁶⁵

⁶⁶² Sabahattin Selek, Anadolu İhtilali, Cilt I, İstanbul 2000, s. 137-138.

⁶⁶³ Edhem Eldem, Osmanlı Bankası Tarihi, İstanbul 2000, s. 354-356.

⁶⁶⁴ Sabahattin Özel, Milleti Sadıka Ermenileri, İstanbul 2005, s. 99-100.

⁶⁶⁵ Armen Garo'nun Anıları-Osmanlı Bankası, Belge Uluslararası Yayıncılık, İstanbul Ocak 2009, s. 15 ve devamı.

3.1. Toplum ve Ekonomik İstikrarı Bozan Bir Yabancı Sermaye Şirketi: “Reji İdaresi”

Osmanlı devletinin özellikle Anadolu topraklarında 17.yüzyıldan itibaren tütün ekilmeye başlamıştı. Kalitesiyle ün salan Türk tütünü, 1859 yılında İngiltere ve Fransa ile yapılan ticaret anlaşması gereği dışarıya gümrüksüz satılıyordu. Tütünden gümrük alamayan Osmanlı hükümeti tütün fabrikalarının üretimine vergi koyma yoluna gitti. Devletin en önemli gelir getiren bu kurumu maalesef 1881’de Duyunu Umumiye İdaresi’ne devredilmişti.

22 Mayıs 1882 günü Fransızlar “Memaliki Osmaniye Duhanları Müşterekülmenfaa Reji Şirketi” kurdular. Halk arasında kısaca “Reji İdaresi” olarak anılan bu kurum tamamıyla bir doğrudan yabancı sermaye yatırımı düzenbazlığıdır. Şirket 30 sene için imtiyaz almıştı. Her yıl Duyunu Umumiye’ye 750.000 Osmanlı lirası ödeyecekti ve elde ettiği kârın bir kısmını da Osmanlı hükümetine verecek, tütün üreticilerine de kredi sağlayacaktı.⁶⁶⁶

Reji İdaresi hem hükümetler hem de Müslüman Türk ahali için tam bir baş belası kurum olmuştu. Gelirlerini ve kârlarını düşük göstermiş, daha felaketi tütün üreticisi Türk köylüsünün malını Reji İdaresi’ne satmaya mecbur olmasını istismar ederek tütün fiyatlarını düşük tutmuştu.

Türk köylüsü tütününü gerçek değerinden kaçak yollarla satmak isteyince, Reji İdaresi’nin binleri bulan silahlı kolcuları Müslüman Türk ahaliye zulmediyor, hatta onları öldürüyordu. Osmanlı hükümeti 30 yıllık imtiyazın bittiği 1912 yılında bu şirketin faaliyetlerine son vermeyi denediyse de başaramadı ve imtiyaz uzatıldı.

İstiklal Harbi esnasında Anadolu’da tütün kaçakçılığı ile Reji İdaresi’nin silahlı kolcuları arasında adeta bir düşük yoğunluklu savaş yaşanıyordu. Her iki tarafın silahlı milislerini daha çok “asker kaçakçıları” teşkil ediyordu. Hâsılı ülkenin en önemli gelir kaynağı yabancıların elinde iç istikrarı iyice bozan bir kurum haline gelmişti. TBMM 30 Eylül 1920’de kabul ettiği 31 ve 32 sayılı kanunlarla sigara ve kibritle zam yaptı. Bütün bunlara rağmen Reji İdaresi de Duyunu Umumiye ve Osmanlı Bankası’nın taktiğine başvuruyor, TBMM ile iyi geçinmek istiyordu. Hatta zaman zaman TBMM Maliye Vekâleti’ne borç bile veriyordu.⁶⁶⁷

3.2. Aşar ve Ağnam Vergisi

Osmanlı devletinde üründen alınan verginin adı “aşar” (öşür), hayvanlardan alınan verginin adı “ağnam”dır. Tarım ürünlerinden basma akçesi, boyunduruk hakkı, çift akçesi gibi adlarla başka vergiler alınıyorsa da esas vergi aşar vergisidir. 1919 yılında bu verginin oranı brüt mahsulün (masrafları düşülmeden) % 12’sidir. Yine bu tarihte mültezimlerin topladığı aşar devlet gelirlerinin % 30’unu oluştuyordu. TBMM’nin çıkardığı ilk kanun-

⁶⁶⁶ Alptekin Müderrisoğlu, Kurtuluş Savaşı’nın Mali Kaynakları, s. 128.

⁶⁶⁷ Düstur III. Tertip Cilt IV, s. 125.

lardan biri, 17 Ağustos 1923 günü kabul edilen 12 numaralı kanun aşar vergisi ile alakalı düzenlemedir.⁶⁶⁸

Ağnam vergisi (hayvan vergisi) taa Osmanlı Beyliği döneminden kalma olup, genelde kırkta birdir. (% 2.5) 1839 Tanzimat Fermanı ilanından sonra hayvan başına beş kuruş olarak belirlenmişti. Vilayetler tarafından toplanan ağnam vergisi, İstiklal Harbi yıllarında 27 Kasım 1920’de kabul edilen 58 sayılı kanunla artırılmıştı. Bütçe gelirlerinin % 12-13’ünü ağnam vergisi gelirleri oluştuyordu.⁶⁶⁹

Osmanlı devletinde vatandaş, Avrupalıların ittirmesiyle 1859 yılından itibaren arazi sahibi olmaya başlamıştı. Arazi değerinin binde dördü civarında olan bu vergi 1879’da yapılan düzenleme ile ekilen (öşür veren) ve ekilmeyen (öşür vermeyen) arazi şeklinde yeniden düzenlendi.

1919 yılında öşür veren araziden binde altı, öşür vermeyen araziden binde on tutarında vergi alınıyordu.⁶⁷⁰ Kurtuluş Savaşı’nda bu vergiler artırılmadı.

Osmanlı’da bina vergisi ile alakalı ilk kanuni düzenleme 1858 yılında yapıldı. Bu maksatla “Tahriri Emlak Nezareti” kuruldu. Binde dört üzerinden binalardan “aşar vergisi” adıyla toplandı. Bu vergiler vilayetlerde oluşturulan emlak müdürlüklerince toplanmaktaydı. Kurtuluş Savaşı Sırasında bu vergi toplanmadı ise de TBMM 9 Kasım 1920’de kabul ettiği 48 sayılı kanunla bina vergilerini artırmıştı.

3.3. Kurtuluş Savaşı’nda Gelir Vergisi Uygulaması

1825 yılında “İktisap Rejimi” adıyla başlatılan “gelir vergisi” ticaret ve sanatlardan alınıyordu. 1839’da esnaf ve tüccarın gelirinin belirlenip, buna göre salınan vergi şekline dönüştürülmüştür. Öncekinden farkı, yıllık gelir ve mevcut servetin bir arada değerlendirilerek verginin tespit edilmesidir. 1859 ve 1878’de getirilen düzenlemelerden sonra 1886 yılından itibaren verginin adı “temettü vergisi” (kâr vergisi) olarak değiştirilmiştir.⁶⁷¹

Osmanlı devleti gelir vergisinin asıl muhatabı olması gereken yabancı uyruklu tüccarlardan 1838 Baltalimanı Ticaret Antlaşması’ndan sonra bu vergiyi alamamıştır. Daha sonra bu kervana Osmanlı vatandaşı olan gayrimüslimler de Avrupa ülkesi konsolosluklarından aldıkları pasaportlarla dâhil olmuşlardır. 1888’de temettü vergisini % 1 artıran devlet aylıkla çalışan işçileri de bu kategoriye dâhil etmiştir. 1907’de yürürlüğe konan bir kanunla nüfusu 2000’in üzerinde olan yerleşim yerlerindeki ticaret, sanat erbabı ile serbest meslek sahiplerinden bu vergi alınma yoluna gidildi. 1914 yılında Fransız sistemi örnek alınarak yerleşim yerleri dikkate alınarak yeniden sınıflandı. Vergiler vilayet ve kazalardaki mal müdürlükleri tarafından toplanıyordu. Kurtuluş Savaşı döneminde aynı uygulama sürdürülmekle bera-

⁶⁶⁸ Düstur, III. Tertip, IV. Cilt s. 215.

⁶⁶⁹ Stefanos Yerasimos, Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye, 1,2,3 Cilt, s. 704-711.

⁶⁷⁰ Alptekin Müderrisoğlu, Kurtuluş Savaşı’nın Mali Kaynakları, s. 123-124.

⁶⁷¹ Alptekin Müderrisoğlu, Kurtuluş Savaşı’nın Mali Kaynakları, s. 105-107.

ber 21 Eylül 1920’de kabul edilen 24 sayılı kanunla gelir vergisi miktarı artırıldı.⁶⁷²

Maden vergisi, Osmanlı devletinin Batı tarafından nasıl bir tuzağa düşürüldüğü, Enderun bürokrasisinin nasıl bunlara evet dediği gibi soruların cevabını oluşturur.

“Anadolu-Bağdat”, “Haydarpaşa-Hicaz” demiryolu imtiyazları verilirken hattın her iki yanındaki 20şer kilometrelik alanlarda maden arama ruhsatları da verilmişti. İngiliz, Fransız ve Alman teşebbüs erbabının pay ettiği bu imtiyazların yanında, Duyun-ı Umumiye İdaresi tarafından tuz madenlerinin yanında bakır, alüminyum, kobalt ve kömür gibi madenlerin işletilmesinde, 1858 yılında başlatılan düzenleme peyderpey 1906’da son şeklini almıştır.⁶⁷³

TBMM 15 Ağustos 1920’de çıkardığı 11 numaralı kanunla maden kömürü ihracına ait vergiyi artırdı.⁶⁷⁴ 1919 yılında tuz tekeli Duyun-ı Umumiye İdaresi’nce yönetiliyordu. Tuzun kilosunun satış fiyatı bir kuruş idi. TBMM 23 Eylül 1920’de çıkardığı 26 sayılı kanunla tuz vergisini artırdı.⁶⁷⁵

Osmanlı devletinin “ipini çeken” vergilerden biri de gümrük vergisidir. 1838 Ticaret Antlaşmaları Osmanlı devletinin gümrük vergisi üzerindeki tekel hakkını ortadan kaldırmıştı. 1907’de yapılan düzenleme ile ithalat vergisi % 8’den % 12’ye çıkarılmıştı.

1916 yılında ise mal değeri üzerine ağırlık esasına göre gümrük vergisi düzenlenmesine gidildi. Mondros Mütarekesi ve Kurtuluş Savaşı yıllarında ağırlıktan dolayı tespit edilen gümrük vergisi mal değerinin % 6’sı civarındaydı. Buna rağmen gümrük vergileri toplamı toplam vergi gelirlerinin % 20’si dolayındaydı.

TBMM 28 Temmuz 1920’de çıkardığı 8 sayılı kanunla gümrük vergilerinin 5 kat artmasını öngörüyordu.⁶⁷⁶ TBMM kontrolü altındaki limanların vergilerini de 1916 yılına göre beş misli artırdı ama İstanbul ve Çanakkale Boğazları kontrolü altında olmadığı için bir fayda sağlanamadı.⁶⁷⁷

3.4. Damga Vergisi ve Posta Gelirleri

Damga vergisi 1845’ten itibaren alınmaya başlandı. 1919’da yürürlükte olan uygulamaya göre borçlanma ve/veya sözleşmelere kararlaştırılan değer % 10 ile % 0. 5 arasında bir değerde damga pulu yapıstırılıyordu. Veya tapu, ruhsat gibi devletle ilgili sözleşmelere ait belgelerin belirtilen değeri ödeniyordu. TBMM 20 Eylül 1920’de kabul ettiği 29 sayılı kanunla damga vergisini artırdı.

⁶⁷² Düstur, III. Tertip, IV. Cilt, s. 165.

⁶⁷³ Alptekin Müderrisoğlu, Kurtuluş Savaşı’nın Mali Kaynakları, s. 108-110.

⁶⁷⁴ Düstur, III. Tertip, IV. Cilt, s. 169.

⁶⁷⁵ Alptekin Müderrisoğlu, a.g.e, s. 120.

⁶⁷⁶ Düstur, III. Tertip IV. Cilt s. 199

⁶⁷⁷ Yahya Sezai Tezel, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi, İstanbul 1986, s. 139.

1840 yılında kurulan posta teşkilatı, mektup ve paketlere 1863'ten itibaren pul yapıştırma usulünü başlattı. Telgraf haberleşmesi de 1855'te başlamıştı. Ancak Avrupalılara verilen imtiyazlar sebebiyle posta teşkilatı yabancıların eline geçmişti. Yabancı kuruluşlar Osmanlı devleti pullarını bile kullanmaya gerek görmüyorlardı.⁶⁷⁸

Kurtuluş Savaşı Yıllarında posta ve telgraf idaresi daima TBMM'nin kontrolünde oldu ve milli bağımsızlığın kazanılmasında çok büyük görevler ifa etti.

İşte iktisaden bu şartlar altındaki bir ülkede Mustafa Kemal Paşa 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktı. 13 Haziran 1919'da Amasya'ya geldi. 22 Haziran 1919'da Türk İstiklal Harbi'nin "ilk milli strateji belgesi" kabul edilen Amasya Genelgesi yayınlandı. 23 Temmuz-7 Ağustos 1919'da Erzurum Kongresi kendini resmi ve milli kuruluş haline getirdi. Kongre'nin yayınladığı 10 maddelik beyanname'nin 7. maddesi "iktisat politikası" açıklamasıydı. "...Milletimizin gereklerine saygılı, memleketimizi ele geçirme emeli beslemeyen herhangi bir devletin teknik sınai ve iktisadi yardımlarını memnunklukla karşılırsınız" deniyordu.⁶⁷⁹

Erzurum Kongresi ile Doğu illerinde bir Ermenistan, Karadeniz kıyılarında Pontus devleti, Ermenistan'ın altında Kürdistan'ın kurulması bertaraf ediliyor, Misakı Milli prensipleri millete ve dünyaya ilan ediliyordu.

Erzurum Kongresi'nin kararlarından biri "manda ve himaye kabul edilemez"⁶⁸⁰ iken bir diğeri "Hıristiyan azınlıklara siyasi hâkimiyet ve sosyal dengemizi bozacak imtiyazlar verilemez" kararıdır.

4-11 Eylül 1919 tarihinde Sivas Kongresi toplandı. 20-21 Eylül 1919'da ABD Genelkurmay Başkanı General Ha'lbord, Sivas'a gelerek Mustafa Kemal Paşa ile görüştü. Sivas Kongresi, Erzurum Kongresi'nin kararlarını onaylamıştı. Ülkedeki Müdafayı Hukuk Cemiyetleri, "Anadolu ve Rumeli Müdafayı Hukuk Cemiyeti" adı altında birleştirildi. Kongrenin görevlendirdiği Heyeti Temsiliye ile bir anlamda yeni Türk devletinin temelleri burada atılıyordu. 10 maddelik beyannamenin 7. maddesi yine iktisadi prensip ile alakalıydı. "Hükümlerimizin kabulü ile dış devletlerden teknik, sınai ve iktisadi yardım kabul olunabilirdi."

Sivas Kongresi'nde teşkil olunan Heyeti Temsiliye 23 Nisan 1920'de açılan TBMM'ye kadar görev yaparken, Anadolu ve Rumeli Müdafayı Hukuk Cemiyeti 9 Eylül 1923'te Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girmesinden sonraya kadar görev yaptı. Erzurum ve Sivas Kongrelerinin beyanname-sindeki 7. MADDE ise yeni Türk devletinin iktisat doktrini haline geldi.

Öyle ki, Fransa'nın Suriye yüksek komiseri Georges Picot 5-7 Aralık 1919'da Sivas'a gelerek Heyeti Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa ile gö-

⁶⁷⁸ Alptekin Müderrisoğlu, a.g.e, s. 119-120.

⁶⁷⁹ Yücel Çil, Erzurum Kongresi'ne Katılan Delegeler, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2005, s. 17-18.

⁶⁸⁰ Metin Ayışığı, Kurtuluş Savaşında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri, TTK, Ankara 2004, s.7-9.

rüşmesinde, Adana ve Zonguldak'ta kendilerine sağlanacak ekonomik imtiyazlar karşılığında Maraş, Gaziantep ve Urfa'dan çekilmeyi teklif etmişti. Gazi Paşa bu teklifi kapitülasyonların devamı gördüğü için reddetmişti.

Esasen, daha önce yani Amasya görüşmelerinden önce Mustafa Kemal Paşa kolordu komutanlarının görüş ve düşüncelerini istemiş, 13. 15. ve 20. kolordu komutanları iktisadi ve siyasi "tam bağımsızlık" yönünde görüş bildirmişlerdi.⁶⁸¹ Yani iktisadi, siyasi, kültürel, idari ve sosyal manda yoktu, himaye kabul edilemezdi. Kapitülasyonlar kayıtsız ve şartsız reddedilecekti.

3.5. Heyeti Temsiliye'den TBMM'ye Türk Ekonomisi

Heyeti Temsiliye 4-11 Eylül 1919 tarihlerinde gerçekleştirilen Sivas Kongresi'nde kurulmuş, başkanlığına da Mustafa Kemal Paşa getirilmişti. Bütün bu gelişmelere, kongreye katılan Amerikalı, Chicago Tribune gazetesinden Luis E. Browne şahitlik ediyor, ülkesine aktarıyordu. Mustafa Kemal, Amerikan mandasını kabul etmemişti.

Heyeti Temsiliye 14 Eylül 1919'dan itibaren Sivas'ta İdareyi Milliye gazetesini çıkarmaya başladı ve burada üç ay kaldı. 27 Aralık 1919'dan itibaren Ankara'da faaliyetine devam etti. Bu arada 21 Aralık 1918'den beri kapalı olan Meclis-i Mebusan, İstanbul'da toplanacaktı.¹² Ocak 1920 günü yeniden toplanacak meclis üyelerinin çoğu Ankara'ya Mustafa Kemal Paşa'ya uğruyor, talimatlarını alıyorlardı.⁶⁸²

Bugünkü Türkiye'nin sınırları dışında kalan Musul, Kerkük, Batum, 12 Adalar ve Selanik dâhil olmak üzere Ankara'daki Müdafayı Hukuk Cemiyeti'yle aynı idealleri paylaşan Felahı Vatan Grubunun önerisiyle İstanbul'daki Meclis-i Mebusan tarafından 28 Ocak 1920'de Misakı Milli kabul edilmiştir.

Altı maddeden oluşan Misakı Milli'nin altıncı maddesi yeni Türk devletin iktisat doktrinini ifade etmekteydi.

3.6. Özetle Misakı Milli Maddeleri

1- Mondros Mütareke'sinin imzalandığı tarihteki sınırlar içinde vatan bir bütündür. Sınırlar dışındaki Arap memleketlerinin durumu halkın vereceği oya göre belirlenmelidir.

2- Halkın oyu ile anavatana katılmış üç sancak (Kars, Ardahan, Batum) için gerekirse yeniden halk oylaması yapılabilir.

3- Batı Trakya'nın hukuki durumu da halkın hür iradesiyle vereceği oylama sonucu geçerlidir.

4- Hilafet merkezi ve Osmanlı devletinin başkenti İstanbul ile Marmara denizinin güvenliği ve korunması şartı ile Boğazlar milletlerarası deniz ticareti için serbesttir.

⁶⁸¹ Seçil Akgün, General Harlbord'un Anadolu Gezisi, Tercüman Yayını, İstanbul 1981, s. 128-130.

⁶⁸² Ergun Aybars, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Cilt I, İzmir 2000, s. 175.

5- Ülkedeki azınlıklar komşu ülkelerdeki Müslümanlarla aynı haklara sahip olacaklardır.

6- Milli ve ekonomik gelişmeye imkânlar çerçevesinde girmek, daha ileri ve modern bir tarzda işleri yürütmeyi başarabilmek için her devlet gibi bizim de tam bağımsızlığa ve hürriyete ihtiyacımız vardır. Bu husus hayatımızın ve geleceğimizin esasıdır. Bu sebeple siyasi, mali ve adli gelişmemizi önleyecek sınırlamalara karşıyız. Hissemize düşecek borçlarımızın ödenmesi şekli de bu esasa aykırı olamaz.⁶⁸³

Heyeti Temsiliye, itilaf devletlerinin 18 Mart 1920'de İstanbul'u işgaliyle birlikte İstanbul hükümetini yok sayarak idareye bilfiil el koydu. Heyeti Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa 18 Mart 1920 günü yani İstanbul'un işgal edilmesinden iki gün sonra kolordulara, bağımsız mutasarrıflıklar ile Şile, Kartal ve Gebze kaymakamlıklarına aşağıdaki üç maddelik emri vermişti:

a- Osmanlı devletindeki bankalar, Duyunu Umumiye İdaresi ve Reji İdaresi maddi mevcutlarını o mahalde bulunan en büyük mülkiye ve maliye memurlarına bildirmek mecburiyetindedirler. Ödemeler ve göndermeler bu iki memurun kontrolünde yapılacak olup Heyeti Temsiliye'ye bilgi verilecektir.

b- İstanbul'a para gönderilmeyecektir.

c- Adı geçen kurumlar 18 Mart 1920 tarihi itibarıyla mevcut durumlarını Heyeti Temsiliye'ye bildireceklerdir.⁶⁸⁴

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'un işgalinden üç gün sonra da, 19 Mart 1920'de vilayetlere, kazalara ve kolordu komutanlıklarına gönderdiği telgraflarla "olağanüstü yetkilere sahip" bir meclisin Ankara'da toplanmasını, dağılmış Meclis-i Mebusan'dan Ankara'ya gelenlerin de bu meclise katılabileceğini bildirdi.⁶⁸⁵

TBMM 115 milletvekilinin katılımı ile 23 Nisan 1920 günü saat 13.45'te en yaşlı üye olan Sinop milletvekili Şerif Bey'in başkanlığında toplandı. Bu bütün dünyaya tam bir bağımsızlık ilanıydı. TBMM'nin ilk kanunu 24 Nisan 1920 günü kabul edildi.⁶⁸⁶ Ağnam (hayvan) vergisinin arttırılmasına yönelik 1 numaralı kanun TBMM'nin milli mücadelede iktisadi konulara ne kadar duyarlı olduğunu göstermesi için önemlidir. 7 Haziran 1920'de de TBMM kabul ettiği kanunla 16 Mart 1920'den itibaren İstanbul hükümetinin yaptığı ve/veya yapacağı antlaşmalar ile vereceği imtiyazların geçersiz olduğunu ve tanımayacağını ilan etti.⁶⁸⁷

⁶⁸³ Ergun Aybars, a.g.e, s. 178.

⁶⁸⁴ ATASE 1/105 DLP. 5 C. 1 Kls. 259 Dos. 19. F. 56

⁶⁸⁵ Ergun Aybars, a.g.e, s. 188-189.

⁶⁸⁶ Düstur, III. Tertip IV. Cilt, s. 190.

⁶⁸⁷ Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt II, s. 131.

3.7. Devlet Düzenine Geçişte İki Ön Şart

Ahmet Güner Sayar, “şark-İslam geleneğinde Doğu toplumlarının devlet düzenine geçebilmelerinin iki esaslı ön şartı vardır. İlki zorunlu şart: Kendi adına hutbe okutmak. İkincisi ise yeterli şart: Sikke kesmek (ya da para basmak). Osmanlı devletinin külleri içinden yeni bir Türk devleti doğarken kuruluş aşamasında bu ön şartlardan ilkinin 23 Nisan 1920 Cuma günü Ankara’da yerine getirdi. O gün TBMM resmi bir törenle açılmadan bir-iki saat önce Hacı Bayram Camisi’nde zamanın Ankara müftüsü, daha sonra Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk Diyanet İşleri Reisi, Mehmet Rıfat Börekçi Efendi hutbeyi Türk milleti adına okudu. Rıfat Efendi’nin millet adına okuduğu bu hutbe ile 1300 senesinde Karacahisar’da bir camide gene bir Cuma günü Dursun Fakih’in beylikte devlete geçişi ilan ettiği fakat Osman Bey adına okuduğu hutbe de hükmünü tamamlamış oldu. Zira Türk devlet geleneğinde ilk defa millet adına okunan hutbede bio-politik yapının ya da hâkimiyetin sahibi olarak Türk insanı gösterilmiş oluyordu”⁶⁸⁸ diyor.

Falih Rıfka Atay’da Sayar’ın önemine dikkat çektiği iki ön şarttan birincisi ile alakalı şöyle yazıyor: “Türkiye için hiçbir gün 23 Nisan 1920 günü kadar güç olmamıştır.”⁶⁸⁹

TBMM 23 Nisan 1920’de Türk milleti adına hutbe okuttu ama devlet düzenine geçişin ikinci ön şartı olan “sikke kesmek” ya da hükümlerinin ifadesi olan para basma yetkisini İstiklal Harbi boyunca kullanmadı.

Yukarıda anlattığımız gibi Türk Kurtuluş Savaşı’nın finansman kaynaklarının temelini devlet gelirlerini oluşturan vergiler meydana getiriyordu. “Ancak bu gelir kaynağının tek başına bütçe harcamaları karşısında yetersiz kalacağı da bir gerçektir. 30 Eylül 1920’de Meclis’e sunulan bir yasa teklifi ile bütçe açığının kapatılması için borçlanma yapmaya, Osmanlı Bankası’ndan avans alınmasına ve cari hesap açılmasına, Hazine’ye ait taşınmaz malların satılmasına ve madeni bozuk para basılmasına Maliye bakanlığı yetkili kılınmış idi.”⁶⁹⁰

Para basılmadan Kurtuluş Savaşı’nı sürdürmek, Müslüman Türk reaya/köylü kesimin TBMM’nin çatısı altındaki milli hükümet ve Mustafa Kemal Paşa’nın yanında olduğunu göstermesi bakımından çok anlamlıdır.

Milli hükümet harp finansmanı için bütün vergileri mislince artırmış, artı 5 Ağustos 1921 tarihli “Tekalifi Milliye” ile 10 maddeden oluşan olağanüstü vergiler koymuştu. Bütün bunlara ilave olarak Türk halkının bağışları emperyalizmin çizmesinin Türk yurdundan sökülüp atılmasını sağlamıştı.

⁶⁸⁸ Ahmed Güner Sayar, Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Ekonomik Kültürel ve Devlet Felsefesine Ait Değişmeler, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008, s. 201.

⁶⁸⁹ Falih Rıfka Atay, Niçin Kurtulmamak, İstanbul 1953, s. 29.

⁶⁹⁰ Ahmet Güner Sayar, Osmanlı’dan 21.yüzyıla, s. 202.

Güner ve Haldun Derin'e göre milli mücadele önderlerinin "sikke kesmek" yerine, harp finansmanını vasıtasız ve beklemeden sağlayacak bir kanal olan parasal güce (emisyonu) başvurmada n gerçekleştirmiş olmaları, sonuçta Kurtuluş Savaşı'nın sıfır enflasyonla kazanılmasına izin vermiştir. Ankara'daki TBMM hükümeti, İstiklal Harbi esnasında asla enflasyona tevessülü hatırlından geçirmemişti.⁶⁹¹

"Türkiye'nin bağımsızlık savaşı enflasyonsuz yürütülmüştür."⁶⁹² Yine, Feridun Ergin de aynı görüştedir.⁶⁹³ Kurtuluş Savaşı enflasyonsuz başarılmıştır. Ne İstanbul hükümeti ne de Kuvayı Milliye emisyon yapmıştır.⁶⁹⁴

TBMM hükümetinin para basma karşısındaki tavrını Profesör Feridun Ergin şu şekilde değerlendiriyor:

"...Psikolojik ortam Ankara hükümetinin kendi adına para bastırmasına uygun değildi. Paranın "sahibi mülk" olan padişaha ait olduğu kökleşmiş bir kanıydı. Para çıkartılmasını hedef alan bir kanun tasarısının BMM'den geçirmek imkânsızdı. Dolaşıma çıkarılacak yeni bir paranın halk arasında yadırganması da önlenemezdi. Böyle bir girişimin taşıyacağı risk büyüktü."⁶⁹⁵ "Atatürk ve İstiklal Harbi'nin önderleri akıllı bir strateji ile dolaşımdaki para hususunda iki başlık meydana getirmemişler be böylelikle piyasada bir anarşinin oluşmasına, süpekülatif manipülasyonlara engel olmuşlardır. Ergin'e göre "emisyon İstanbul hükümetlerinin monopolünde olan tehlikeli bir silahtı."⁶⁹⁶ Ancak "emisyon mütareke döneminde (1918-1922)" yani Türk İstiklal Harbi esnasında durdurulmuş... "İstanbul rejimi para arzını genişletmemiştir."⁶⁹⁷

Damat Ferit Hükümetlerinin I, II ve III'de Maliye Nazır Vekili olan Mehmet Tevfik Biren, Türk Kurtuluş Savaşı esnasında "paranın patronu olarak" Ankara'daki TBMM hükümetini ve milli mücadeleyi hafife almakta, dudak bükmektedir. Onun ifadesiyle: "Zihniyetimiz Kuvayı Milliye'nin zihniyetine uymakta idi."⁶⁹⁸ Biren'e göre Kuvayı Milliye'nin hiçbir şansı yoktu. Buna mukabil daha sonra Maliye Nazırı olan Reşad Bey gibi "el altından nakden" Ankara'daki milli hükümeti destekleyenler de vardır. O dönemin Dâhiliye Nazırı Ahmet Reşid Bey hatıralarında şöyle yazıyor:

⁶⁹¹ Haldun Derin, Türkiye'de Devletçilik, İstanbul 1940, s. 151.

⁶⁹² Y. Ülken, Atatürk ve İktisat, Ankara 1981, s. 39.

⁶⁹³ Feridun Ergin, İstiklal Savaşı'nda Türk Parası, Ekonomi Ansiklopedisi, 2. Cilt, İstanbul 1983, s. 656.

⁶⁹⁴ Feridun Ergin, Atatürk Zamanında Para Politikası, İşletme Biliminin Öncülerine Armağan, İstanbul 1985, s. 170.

⁶⁹⁵ Feridun Ergin, Atatürk Zamanında Para Politikası, s. 171.

⁶⁹⁶ Feridun Ergin, Atatürk Zamanında Para Politikası, s. 171.

⁶⁹⁷ Feridun Ergin, Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri, İstanbul 1982, s. 14.

⁶⁹⁸ M. T. Biren, II. Abdülhamit, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları, Cilt 2, İstanbul 1993, s. 302.

“...Rüfeka arasında karşılaştığımız vechile Cafer Tayyar Bey’in kumandasındaki kuvvei askeriye el altından nakden ifa edildiği de badehu Maliye Nazırı Reşad Bey’in verdiği icmalde anlaşıldı.”⁶⁹⁹

Ahmet Güner Sayar’dan bir alıntı daha yaparak devam edelim: “Görünen odur ki, Maliye tam takır kuru bakır bir haldedir ve İstanbul maddeten ve ruhen bitmiştir. Türklüğün kurtuluşu Anadolu’da, Ankara’da doğmakta olan güneştedir. İstanbul’da maliye nazırları parasal genişlemeye gidemedikleri gibi, borçlanma kapısı da kapalıdır. Ankara’ya gelince kanunen para basma yetkisi TBMM’de olmasına rağmen para basılmamış, borçlanmaya da gidilmemiştir. Kurtuluş Savaşı’nın enflasyonsuz başarılmasının iç (Ankara’da para basılmaması) ve dış (İstanbul’da “kaime çıkarılmaması”, dış ülkelerden İstanbul ve Ankara’nın borçlanmaya gitmemeleri) temel faktörlerini burada aramak gerekiyor. Gerisi Türk insanının topyekûn bir harbin finansmanı için katlandıklarıdır.”⁷⁰⁰

24 Nisan 1920-16 Nisan 1923 tarihleri arasındaki I. TBMM döneminde 338 kanun kabul edilmişti. Bunların 86’sı bütçe, 55’i devlet gelirleri 12’si mali hususlar (gümrük ve vergiden muaf yatırımlar) ile alakalıydı.⁷⁰¹ Yani TBMM’nin birinci döneminde çıkardığı 338 kanunun 153’ü yani % 46’sı ekonomiyle ilgiliydi. Mustafa Kemal liderliğindeki TBMM, bağımsızlığın ekonomiden geçtiğinin şuurundaydı.

Birinci İnönü Zaferi’nin (9-10 Ocak 1921) ardından 21 Şubat-12 Mart 1921 tarihleri arasında Londra’da barış konferansı toplanmıştı.⁷⁰²

Ankara ve İstanbul hükümetlerinin birlikte davet edildiği konferansta Türk heyetinin başkanlığını TBMM’nin Dışişleri Bakanı Sami Kunduh yapmıştı. Konferans TBMM’nin kabul etmediği Sevr Antlaşması’nın (10 Ağustos 1920) yumuşatılmasına yönelikti. Konferans bir sonuca ulaşmadan dağılmıştı.

Ancak Hariciye Vekili Bekir Sami Kunduh İngiltere, Fransa ve İtalya ile bir kısım iktisadi ayrıcalıklara dayalı olarak ülkeden çekilmelerine yönelik antlaşmalar imzalanmıştı.⁷⁰³ TBMM’nin kabul etmediği bu antlaşmalara göre, İngiltere, Fransa ve İtalya daha önce Osmanlı devletinden elde etmiş oldukları imtiyazların devamı şartı ile Türk topraklarından çekilmeyi kabul ediyorlardı.⁷⁰⁴

TBMM 16 Mart 1921’de Sovyet Rusya ile Moskova Antlaşması’nı imzaladı. Bu antlaşmayla Kafkas sınırlarımız belirlenirken, Sovyet Rusya TBMM’nin tam bağımsızlık stratejisi olan Misakı Milli’yi kabul ederken,

⁶⁹⁹ Ahmet Reşit Bey, *Gördüklerim-Yaptıklarım 1890-1922*, İstanbul 1945, s. 287.

⁷⁰⁰ Ahmed Güner Sayar, *Osmanlı’dan 21. Yüzyıla*, s. 206.

⁷⁰¹ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi (1919-1923)*, I. Cilt, Ankara 1994, s. 783-813.

⁷⁰² Ergun Aybars, a.g.e, s. 261-264.

⁷⁰³ Nutuk, s. 399-401.

⁷⁰⁴ Selahi R. Sonyel, a.g.e, Cilt II, s. 132-139.

antlaşmanın yedinci maddesinde belirtilen TBMM'nin kapitülasyonları kaldırdığını da kabul ediyordu.⁷⁰⁵

13 Ekim 1921'de Sovyet Rusya ile yapılan Kars Antlaşması aynı anda Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan ile de yapılmış, TBMM 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'ndaki hususları bir kez daha teyit ettirmişti.

9 Haziran 1921-20 Ekim 1921 tarihleri arasında Fransız diplomat Franklin Bouillion Ankara'da kapitülasyonların devamı şartı ile anlaşma zemini aramıştı. Neticede Mustafa Kemal Paşa şu sözleriyle Fransız diplomata yeni Türk devletinin tam bağımsızlıktan ne anladığını anlattıktan sonra Fransa ile Ankara Antlaşması imzalanmıştı.

“Tam istiklal demek, elbette siyasi, mali, iktisadi, askeri, kültürel ve bunun gibi her alanda tam bir bağımsızlığa ve hürriyete kavuşmak demektir. Bu sayılanlardan herhangi birinde istiklalden yoksun kalmak, millet ve memleketin gerçek manasıyla bütün istiklalinden yoksun kalması demektir.”⁷⁰⁶

Fransız Diplomat Franklin Buillion tarafından imzalanan Ankara Antlaşması'na henüz anavatanı katılmamış Hatay ve İskenderun'la alakalı Türkiye lehine hükümler de ilave edilmişti. Aynı tarihlerde İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un Misakı Milli'yi İngilizceye tercüme ettirmesi manidardır.

3.8. TBMM'nin İki Radikal Ekonomik Kararı: Tekalifi Milliye (Milli Yükümlülükler) ve Harp Encümeni

Türk İstiklal Savaşı esnasında TBMM ekonomik yönden iki radikal karar alarak yürürlüğe koymuştur. Milli mücadelenin savaş ekonomisinin idamesine yönelik tedbirlerden ilki “tekalifi milliye” diğeri ise “harp encümeni”dir.

Sakarya Meydan Savaşı zaferinin öncesinde Mustafa Kemal Paşa'ya 5 Ağustos 1921'de TBMM tarafından başkumandanlık tevcih edilmiştir. Hemen arakasından tekalifi milliye adıyla anılan ve başkumandan tarafından on adet emir yayınlanmıştı. Söz konusu on emir, ülkenin bütün kaynaklarının milli mücadelenin emrine verilmesini kapsamaktadır. Özet olarak, her ailenin ordunun ihtiyaçlarına katkıda bulunmasını, elde bulunan ve ordunun ihtiyacı olan her türlü gıda ve malzemenin % 40'ına el konulmasını terk edilmiş sahipsiz malların teslim alınmasını kapsıyordu. Tekalifi milliye emirleri asker-sivil her Türk'ü topyekun vatan savunmasına dâhil etmeye yönelikti.

Elbette Türk halkı tekalifi milliye emirlerinden önce de milli mücadeleyi mali yönden destekliyordu.

⁷⁰⁵ İlhami Soysal, Türkiye'nin Siyasi Antlaşmaları, I. Cilt, TTK Ankara 1989, s. 27-38.

⁷⁰⁶ Nutuk, s. 421-424.

Mesela Zonguldak Müdafayı Hukuk Cemiyeti Başkanı Müftü İbrahim Efendi; 29 Temmuz 1920'de Ankara'ya gönderdiği raporla, Zonguldak'ta çıkarılan maden kömürlerinden TBMM'nin vergi almasını teklif etmişti.

Nitekim 15 Ağustos 1920'de konuyla ilgili 11 sayılı kanun çıkarılmış; yıkanmış kömürün tonundan üç, yıkanmamış kömürün tonundan iki lira alınması hükmüne bağlanmıştı.

Fransızların işgalinde olan bu bölgede TBMM çıkardığı bu kanunla ekonomik olarak rahatlamış, yine bu kanunla Zonguldak ve diğer kömür havzalarında padişahların verdiği sorumsuz ve şuursuzca dağıtılan yabancı imtiyazları iptal edilmişti.⁷⁰⁷

İcra Vekilleri Heyeti 14 Ocak 1921 tarihindeki toplantısında Harp Encümeni teşkil etmişti.⁷⁰⁸ Başkumandanın başkanlığında kurulan Harp Encümeni, ordunun ikmal işlerinin daha düzenli ve uygun yürütülmesiyle hızlandırılmasını gaye edinmişti.

Harp Encümeni, Duyunu Umumiye İdaresi, Reji İdaresi, Osmanlı Bankası ve Ziraat Bankası gibi Osmanlı devletinin söz geçiremediği bu kurumlar ile vilayet ve kazalardaki vergi dairelerinden para alabiliyordu. Harp Encümeni'nin ülkedeki yabancı ve yerli mali kuruluşlar üzerinde savaş ekonomisi için otorite kurması yeni Türk devletinin ekonomik bağımsızlık hususundaki kararlılığının bir sonucuydu. Büyük taarruz hazırlıkları Harp Encümeni'nin kararlılığı ile yürütülmüştü. Milli mücadele'de TBMM'yi rahatlatan bir başka husus ise, merkezi İstanbul'da bulunan Hilaliahmer (Kızılay) tarafından sağlanan yardımlardır. İstanbul'dan gelen ve halktan topladıkları yardımları askeri ve sivil ihtiyaçlar için kullanıyorlardı.

Mesela 9 Nisan 1921'de Saadettin Bey'in başkanlığında kurulan Hilaliahmer İzmit şubesi 1922 yılı sonuna kadar 11787 lira gelir sağlamıştı.⁷⁰⁹

Hilaliahmer Cemiyeti'nin ikinci başkanı ve Osmanlı Ermenisi Berç Keresteciyan aynı zamanda Osmanlı Bankası İstanbul (Galata) şubesi müdürüydü. Keresteciyan her iki kurumda milli mücadelenin merkezi Ankara'ya büyük hizmetlerde bulunmuştur.

Mayıs 1921'de kurulan Zonguldak Hilaliahmer Hanımlar Cemiyeti, Temmuz 1921 sonuna kadar bölge halkından 2000 lirayı geçkin yardım toplamıştı.⁷¹⁰

Diğer yandan Milli Müdafa Vekâleti, Maliye Vekâleti ile 14 Kasım 1921'de bir protokol imzalamıştı. Bu protokolle Batı Cephesi'nin ikmal-menzil bölgesindeki demiryolu hattında bulunan (Eğirdir, Çivril, Denizli

⁷⁰⁷ Ali Sankoyuncu, Milli Mücadelede Zonguldak ve Havalisi, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1992, s. 320-322.

⁷⁰⁸ ATASE 1/4406 Dlp 23 G.3 Kıs87 Dos.11 F.1-1/56.

⁷⁰⁹ Sabahattin Özel, Milli Mücadelede İzmit-Adapazarı ve Atatürk, İstanbul 2005, s. 140-143.

⁷¹⁰ Ali Sankoyuncu, a.g.e, s. 314-319.

gibi) aşar ambalarındaki ürünlerin ordu yetkililerine teslimini kararlaştırmıştı.

Bu arada TBMM ülkenin ekonomik durumunun tespitini de planlamıştı. Buna göre Milli Müdafa Vekaleti Sakarya Zaferi'nden hemen sonra 26 Eylül 1921'de 2398-11315 sayılı tamimi ile vilayet ve kazalardaki askerlik dairelerinden ülkenin ekonomik durumunun tespitini istemişti.⁷¹¹

Bütün bu hazırlıklar "Ya istiklal ya ölüm" yani "Büyük Taarruz" için yapılmaktaydı.

4. İZMİR İKTİSAT KONGRESİ-LOZAN ANTLAŞMASI'NIN EKONOMİK HÜKÜMLERİ VE MİLLİ EKONOMİNİN TEMELLERİ (1923-1930)

4.1. 1923'te Türk Ekonomisinin Görünümü

4.1.1. Nüfus

29 Ekim 1923'te cumhuriyet ilan edildiğinde yeni Türk devletinin nüfusu ne kadardı? Bu sorunun cevabı ancak 1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımında verilebilirdi. Hatay dışında Türkiye Cumhuriyeti devletinin nüfusu 13.6 milyon olarak belirlenmişti. Demek ki Türkiye'nin 1923'teki nüfusu 13 milyon kadardı.

Son on yılda cepheaden cepheye koşarak savaşlarla hayatlarını kaybeden erkekler, sakat kalmış insanlar, beslenme yetersizliğinden ve diğer sebeplerden yapısı itibarıyla yıpranmış, iktisadi verimliliği oldukça düşmüş bir Türk nüfusu devralmıştı cumhuriyet. Türk milletinin demografik yapısı bozulmuştu. Bu bozulma, hem erkek-kadın dengesini, hem de yaş pramidini, verimli çağdaki insan gücü açısından bozmuştu.⁷¹² Türklerin tarihinde, Müslüman nüfusun uğradığı kayıp, önemli bir bölüm oluşturur. Azınlık milliyetçiliği ve emperyalizmin sonuçlarından en çok acı duyanlar onlardı. Osmanlı İmparatorluğu, kendini yenilemek ve varlığını sürdürmek için çabaladığı bir dönemde, önce kendi sınırlı kaynaklarını, kendi halkının düşmanlarınca kıyımından geçirilmemesi için korunması uğruna akıtmak; sonra da bu düşman üstün geldiğinde, imparatorluk ülkesine akın akın gelen göçmenlerin ihtiyaçlarını karşılamak için uğraşmak mecburiyetinde bırakıldı. Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'nda yıkılmasından sonra, bugünkü Türkiye'yi oluşturan ülkenin Türkleri aynı meselelerle yüz yüze geldiler; istilalar, göç etmeler ve ölüp gitmeler. Türkler bu badireden yok edilmeksizin çıktı ama milletleri, geçen bir yüzyılın olaylarından derinlemesine etkilendi... Bulgarların, Ermenilerin ve Rumların uğradığı kıyımları anlatan ders kitapları ve tarih kitapları, Türklerin uğradığı aynı tür kıyımları anmamışlardır.⁷¹³

⁷¹¹ Türk İstiklal Harbi, VIII. Cilt, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1992, s. 176.

⁷¹² Oktay Yenal, Cumhuriyetin İktisat Tarihi, s. 23.

⁷¹³ Justin McCarthy, Ölüm ve Sürgün, İnkilap Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1998, s. 1-2.

Cumhuriyetin ilanından dört yıl sonra bile, 1927’de erkek nüfus kadın nüfusundan % 7 oranında daha azdı. Erkek 6.5 milyon, kadın 7 milyon.⁷¹⁴ Aynı kaynağa göre 1881-1893 yılları nüfus sayımı tahminlerine göre Osmanlı döneminde erkek nüfus kadın nüfusundan % 15 daha fazladır. 1923’te üretim sürecine katılacak yaşlardaki nüfusta ise kadına göre erkek eksikliği % 18’e kadar çıkıyordu. Erkek nüfusun belli bir miktarı da cumhuriyetin ilanından sonra da askerde tutulduğuna göre, iktisadi insan emeği miktarının toplam nüfusa oranı daha aşağı düşmektedir. İşte böylesine nüfus fakiri olan bir ülkede Onuncu Yıl Marşı’ndaki “on yılda on milyon genç yarattık her yaştan” dizesinin anlamı çok daha derinleşiyor.

Nüfus dağılımında erkek oranındaki düşüklük, büyük ölçüde, uzun yıllar süren savaşlarda milyonlarca askerin şehit olmasının sonucuydu.⁷¹⁵

Birinci Dünya Harbi’nde ve İstiklal Harbi’nde Türkiye, yapılan tahminlere göre yaklaşık olarak 3 milyon şehit vermişti. Mesela, “... Süveyş Kanalı’nın açılışından Birinci Dünya Savaşı’na kadar, kanal yoluyla Yemen’e 2.7 milyon asker gönderilmiş, oysa bu askerlerden yalnız 300 bini aynı yoldan geri dönmüştü. Kalanların bir kısmı başka yollardan dönmüş bulunabilir. Fakat herhalde çoğu hiç dönmemiştir.”⁷¹⁶

Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı’nın maddi ve maddi olmayan mirası üzerine kurulmuştur. Osmanlı devletinden Cumhuriyet Türkiye’sine geçiş sekiz yıl süren çetin bir savaş sonunda gerçekleşmiştir. Bu çetin savaşın son dört yılı Türklüğün Anadolu’da tarihten silinme, silinmeme şeklinde geçmiştir.⁷¹⁷

Tevekkeli, “Burası muştur... Burası Yemen’dir, giden gelmiyor, acep nedendir?...”, “Çanakkale içinde vurdular beni...” milyonlarca şehidin arkasından yazılmış ağıtlardan iki örnek.

İmparatorluk nüfusunun neredeyse yarısı Hıristiyan ve Arap asıllı olduğu halde askere gidenlerin ve şehit olanların, hemen hepsi reaya Müslüman Türk halktan geliyordu. İşte yeni Türk devletinin Anadolu ve Trakya’daki nüfusu bu dramatik erimeden geriye kalanlardır. Bu nüfusun iktisadi nitelik düzeyi oldukça düşüktü.⁷¹⁸

Cumhuriyet Türkiye’sinin ekonomik analizi yapılırken bu hususun gözden ırak tutulmaması gerekir. Üstelik cumhuriyetin devraldığı ülke sağlık ve eğitim nitelikleri yönünden de oldukça yetersiz bir insan gücüne sahipti. Anadolu’da sıtma, verem, frengi hastalıkları çok yaygındı.

⁷¹⁴ DİE, Osmanlı İmparatorluğu’nun ve Türkiye’nin Nüfusu, 1500-1927, Ankara DİE Yayını.

⁷¹⁵ Ömer Celal Saraç, Türkiye Ekonomisinin Genel Esasları, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları, 1949, s. 147.

⁷¹⁶ Ömer Celal Saraç, a.g.e, s. 148.

⁷¹⁷ Hüseyin Şahin, Türkiye Ekonomisi, Ezgi Kitabevi 9. Baskı, Bursa 2007, s. 31.

⁷¹⁸ Oktay Yenal, a.g.e, s. 24.

“Anadolu hemen baştanbaşa frengilidir. Anadoluların güzelliği de bozulmuştur. Bir köy, bir kasaba ya da bir şehrin kalabalığına bakılsa, genel olarak o kadar cüce, kambur, kör ve çolak görülür ki, insan eşyanın biçimini bozan dışbükey bir camla etrafa bakıyorum sanır.”⁷¹⁹ Bazı tahminlere göre nüfusun % 14’ü sıtmal, % 9’u frengili idi.⁷²⁰ Ayrıca, ilkin İstiklal Savaşı ve ardınca Yunanistan’la yapılan nüfus mübadelesi dışarıya doğru göçlere sebep olmuştur. Bir kaynağa göre Türkiye’den 1926’ya kadar 1.26 milyon Rum göç etmiş, buna karşılık 400 bin Türk memlekete gelmiştir.⁷²¹ Hâlbuki aynı dönemde Avrupa’da tıbbın ilerlemesi ile ölüm oranlarının gerilemesi neticesinde bir nüfus patlaması olmuştur. 1800-1910 arasında Avrupa’nın toplam nüfusu, ABD, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda ve Güney Afrika gibi denizaşırı memleketlere milyonlarca göçmen gitmiş olmasına rağmen 187 milyondan 448 milyona çıkmıştır. Aynı dönemde İngiltere’nin nüfusu 9.2 milyondan 36.1 milyona, Rusya’nın nüfusu 38 milyondan kısmen yeni arazi ilhaklarının da etkisiyle 120.8 milyona yükselmiştir. Netice olarak 19. asırdaki ve 20. yüzyılın ilk çeyreğindeki gelişmeler Türk nüfusunun önemli ölçüde düşmesine sebep olmuştur.

4.1.2. Eğitim

Cumhuriyetin devrıldığı eğitim tam bir içler acısıydı. 1927 sayımında bile yedi yaşından yukarıdakilerin sadece % 8 kadarı okur-yazar olarak görünmektedir. Anlaşıyor ki 1923’te bu oran daha da düşüktü. Kadınlar arasındaki okuryazarlık oranı ise % 4 dolayındaydı. Okula kayıtlı öğrenci sayısı sadece 350.000, yani nüfusun yaklaşık olarak % 2.5’i kadar görünüyor ise de bunların çoğunu Kur’an kursu olmaktan öteye geçmeyen sübyan okulu öğrencileri oluşturmaktaydı.

Tanzimat’a kadar öğretim sisteminin belkemiğini Enderun Mektebi, ilkokul niteliğinde sübyan mektebi ve medreseler teşkil etmekteydi. Batı tipi öğrenim kurumlarının ilki olan Mühendishaneyi Berri 1795’te açılmıştı.

Medreselerde öğretim dili olarak Türkçe yerine Arapçanın hâkim bulunduğu bu okullarda “müşahede, tetkik v e tenkide katiyen yer vermemen; ayetlerin, hadislerin ve diğer metinlerin Aristo mantığına göre şerh ve tefsirine inhisar eden manadan ziyade lafza kıymet veren... skolastik bir tedris metodu” uygulanıyordu.⁷²²

1927 nüfus sayımında 13.6 milyon nüfuslu Türkiye’de Arap harfleri ile okuma bilen insan sayısı topu topu 1.1 kişiydi. Halbuki 1900 yılında Brezilya’daki okur yazar oranı genel nüfusun % 14.8’i Rusya’da 1897’de % 27.6’sıydı.

⁷¹⁹ Ahmet Haşim, Refik Şevket İnce’ye Mektup, 1917, Güzel Yazılar: Mektuplar, Türk Dil Kurumu Yayınları, içinde, Ankara 1997.

⁷²⁰ Oktay Yenal, a.g.e, s. 24.

⁷²¹ Z. Y. Herhlag, Turkey, An Economy in Trasition, The Hogue, 1958, s. 26-27.

⁷²² Sadrettin Celal Antel, Tanzimat Maarifi, “Tanzimat” adlı eser, İstanbul 1940, s. 441.

Tablo 2.4: Cumhuriyetin 1923-1934 Yıllarındaki Öğrenci Sayısı (Bin Olarak)

Yıllar	İlkokul	Orta	Lise	Mesleki Teknik	Yüksek Öğrenim
1923	341.9	5.9	1.2	6.5	2.9
1924	390.4	10.1	2.2	7.1	3.5
1925	406.8	11.6	2.7	6.8	3.9
1926	435.6	15.6	3.1	6.3	3.5
1927	462.0	19.4	3.2	7.7	3.9
1928	477.6	23.2	4.2	8.5	3.8
1929	469.1	25.4	4.7	8.2	3.6
1930	489.3	27.1	5.7	9.1	4.2
1931	523.6	30.3	6.9	9.2	4.7
1932	567.4	36.1	7.9	7.0	5.3
1933	591.2	42.3	9.6	7.7	5.9
1934	643.4	45.8	9.8	8.2	6.6

Kaynak: DİE, *Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı*, Ankara 1973, s. 456 ve Milli Eğitim İstatistikleri, Değişik Sayılar.

Cumhuriyet Türkiye’inde eğitim ve öğretim alanındaki gelişme yıllara göre yukarıdaki tablodan gözlemlenebilir.

Ortaokul ve liselerdeki öğrenci sayısı muazzam artışlarla 1923’ten 1934 yılına, ortaokulda % 676, liselerde % 717 artış göstermiştir. Tablodan da görüldüğü gibi cumhuriyetin ilk yıllarında yükseköğrenimdeki öğrenci sayısının liselerden daha fazla olması oldukça ilginçtir. Latin harflerine dayalı alfabe ve millet mektepleriyle başarılı bir okuma yazma seferberliği, eğitim öğretim alanındaki yeni düzenleme ve uygulamaların asıl etkisi ve faydası daha ilerideki yıllarda kendisini iyice hissettirecektir.

24 Temmuz 1923’te imzalanan Lozan Barış Antlaşması’nın Türk millettine büyük bir nefes aldırdığı görülüyor.

4.1.3. Ekonomi ve Tarım

Cumhuriyet kurulduğunda toprakların ancak % 5’inin işlendiği ve toplam traktör sayısının 220 adet olduğu tahmin edilmektedir.⁷²³

1927’de yapılan tarım sayımında 1.7 milyon çiftçi ailesinden % 70’inin sadece karasaban ile toprağı sürdüğü, sadece 500 bin çiftçi ailesinin pulluk sahibi olduğu⁷²⁴ makineli tarımın ise Ege ve Çukurova’daki çoğu yabancılara ait büyük çiftliklerde yapıldığı tespit edilmiştir. Nitekim Müslüman Türk köylüsünün “kullandıkları tarım yöntemleri tarihin alacakaranlığından farklı değildi. Bir mandanın ya da öküzün çektiği karasaban, hala en gözde tarım aracıydı. Derin sürme, gübreleme ve münavebeli/dönüşümlü ekim,

⁷²³ Oya Silier, *Türkiye’de Tarımsal Yapının Gelişimi, 1923-1938*, Boğaziçi Üniversitesi Yayını, İstanbul 1981.

⁷²⁴ Devlet İstatistik Genel Müdürlüğü 1934-1935 İstatistik Yıllığı, Ankara.

bilmedikleri şeylerdi... Köy meydanlarında başaklar, altlarına çakmak taşları çakılmış ve öküzler tarafından çekilen dövenlerle harman edilmekteydi.”⁷²⁵

Cumhuriyetin ilk yıllarında savaşlarda kaybedilen beşeri sermaye, insan kıtlığı yanında, ilkel yöntemlerle yapılan tarımsal üretimde de hayvan kıtlığı çekiliyordu.

Anadolu’da Birinci Dünya Savaşı’ndan önce 6.9 milyon sığır ve 1.1 milyon at varken İstiklal Harbi’nin sonunda 4.1 milyon sığır ve 0.6 milyon at kalmıştır.⁷²⁶

Pamuk, tütün, incir ve üzüm tarımının yoğun olduğu Batı Anadolu Yunanistan’ın işgal ordusu tarafından tam bir harabeye çevrilmişti.

“Genel olarak 1919 yılında buğday ürünü savaştan önceki düzeyinin yarısına düşmüş, öbür ürünlerde de buna benzer gerilemeler olmuştur. BMM hükümeti işe başladığı zaman bu durumda bulunan tarım milli mücadele yıllarında daha da bozulmaya yüz tutmuş, Eskişehir ve Afyon gibi savaşa sahne olmuş buğday üreticisi bölgeler savaşlardan büyük zarar görmüştür. 1920, 1921 ve 1922 yılları tarımsal üretimin en düşük düzeyini bulduğu dönem olmuştur.”⁷²⁷

“On yıl süren savaşlar bedeni yeterliği olan erkeklerin sayısını azaltmış, savaşlardan sağ dönenler de enerjilerini ve sağlıklarını yitirmişlerdi. Savaşlar tarlaları yoksullaştırmış, yük hayvanlarının –özellikle İç Anadolu’nun cins atları askeri gayeler için kullanılmış olduklarından- pek azını geride bırakmıştı. Tarım hala ilkel bir durumdaydı. Ne yeterli insan, ne yeterli hayvan, ne de yeterli araç bulunmadığından ülke tarımı acınacak bir düzeye düşmüştü. Ordudan terhis edilenlerin parası, giyeceği, yiyeceği yoktu. Bir kısmı dağlarda başıboş dolaşır olmuş, bir kısmı çobanlık, bir kısmı eşkıyalık, bir kısmı da çetecilik yapmaya koyulmuştu.”⁷²⁸

4.1.4. Ulaşım –Yol - Haberleşme

Yeni Türk devletinin şehirlerini/bölgelerini birbirine bağlayan ulaştırma imkânları pek kısıtlıydı. Hatta Avrupalıların elindeki birkaç demiryolu hattı dışında yok gibiydi.

Doğru dürüst karayolu ve elbette motorlu taşıtlar yoktu. Öyle ki, TBMM hükümetinin Moskova’ya gönderdiği Yusuf Kemal başkanlığındaki heyet bile Rus sınırına ancak öküzlerin çektiği kağrı ve haftalarca süren yolculuktan sonra varabilmişti.

⁷²⁵ Arnold J. Toynbee, Türkiye: Bir Devletin Yeniden Doğuşu, Yeni Gün-Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 1999.

⁷²⁶ Oktay Yenal, a.g.e, s. 25.

⁷²⁷ Vedat Eldem, “Cihan Harbi’nin ve İstiklal Savaşı’nın Ekonomik Sorunları”, Okyar ve Nalbantoğlu (Eds), Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Hacettepe Yayınları, Ankara 1975, İçinde.

⁷²⁸ Arnold J. Toynbee, Türkiye: Bir Devletin Yeniden Doğuşu, Yeni Gün-Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 1999.

19.yüzyıl sonunda kurulan telgraf hatlarına rağmen şehirler arasında haberleşme güçlüğüle sağlanmaktaydı.

Türkiye'nin batı bölgesindeki mevcut demiryollarına ilaveten, limanlar, İstanbul ve İzmir'in elektrik, gaz ve tramvay işletmeleri Avrupalı şirketlerin elindeydi.

4.1.5. Sanayi

Sanayi istatistiklerinde en büyük yeri tutan değirmen ve fırınlar bile savaşlardan çok büyük ölçüde zarar görmüştü. Pamuklu dokuma tezgâhlarında çalışanların sayısı 1820'de nüfusun % 2'si iken 1911'de % 04 mertebesine düşmüştü.⁷²⁹

1915 yılındaki sanayi sayımına göre gerçek kişilere ait işyerlerinin sadece % 19.6'sı Türk ya da Müslüman Osmanlı vatandaşlarının mülkiyetindeydi. Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı devleti mülkündeki maden işletmelerinin ancak % 16'sının Türk ve Müslümanlar tarafından işletildiğini, maden işletmelerinin çoğunluğunun Avrupalıların sahipliğinde olduğu görülüyor.⁷³⁰

Feshane (yün dokuma), Zeytinburnu ve Basmahane (pamuklu dokuma), Hereke (ipek, halı, kadife, saten, tafta), Beykoz (ayakkabı ve askeri deri gereçler), Tophane (top, tüfek, mermi), İncirköy (cam ve porselen) gibi nispeten büyükçe ölçekteki işletmeler ise devlet tarafından kurulmuş ve işletilmekteydi.

1927 yılında 100 binden fazla nüfusu olan sadece iki şehir, İstanbul ve İzmir vardı. Bu iki şehrimizde oturanlar Türkiye nüfusunun % 6.2'siydi. Nüfusumuzun % 77'si köylerde yaşıyor, işgücünün % 80'den fazlası tarım kesiminde çalışıyordu. Tarım dışı sektörlerde tam anlamıyla fakirlik hâkimdi. Hâsılı cumhuriyet Türk Genelkurmayı dışındaki kamu teşkilatları ve finans kurumları bakımından da içi boş bir miras devir almıştı.

Vedat Eldem tarafından yapılan çalışmaya göre Türk İstiklal Harbi, TBMM hükümetine 147 milyon Osmanlı lirasına mal olmuştu. Bunun üçte ikisi vergi gelirleriyle karşılanmış, bakiye ise Türk halkının gönüllü bağışları, el koymalar ve Rusya üzerinden gelen Türk ve Hintli Müslümanların yardımlarıyla karşılanmıştı.

Kurtuluş Savaşı yıllarında "... Ağnam resmi (hayvan vergisi) beş katına, temettü (kazanç-gelir) vergisi, yerine göre beş ila on katına çıkarılmış, damga resimleri, borçlar ve tüketim resimlerinin oranları artırılmış ya da yenileri koyulmuş ve sonunda savaş kazançları vergisinin uygulanmasına başlanmıştır. Böylece devlet gelirleri 1920/21 ile 1922/23 mali yılları arasında 43.8 milyondan 71.7 milyona çıkarılabilmektedir. Öte yandan dış borçların faiz ve amortismanları ile bütün demiryolları güven akçelerinin

⁷²⁹ Şevket Pamuk, Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme, 1820-1913, Yurt Yayınları, İstanbul 1984, s. 20.

⁷³⁰ Gündüz Ökçün, İktisat Tarihi Yazıları, Sermaye Piyasası, Kurulu Yayınları, Ankara 1997.

ödenmesi ertelendiğinden, bu kararlar giderlerde büyük bir tasarruf sağlanabilmiştir.”⁷³¹

Yukarıdaki verilerden de anlaşıldığı üzere Türk Kurtuluş Savaşı tarım kesimi, yani reaya Müslüman Türk halkı tarafından finanse edilmiştir.

4.1.6. Finansman ve Para Sistemi

Mithatpaşa tarafından kurulan oldukça zayıf bir Ziraat Bankası ve Emniyet Sandığı haricinde kayda değer bir milli finans kurumu yoktu. Öyle ki dolaşımda olan bir miktar Osmanlı “evrakı nakdiyesi” haricinde, işleyen bir para sistemi de yoktu. Dahası Batılı devletlerin ödenmesini istedikleri devasa bir borç yükü de Cumhuriyet Türkiye’sinin omuzlarındaydı.

Daha sonraki senelerde iktisat vekili olan Mustafa Şeref’in şu sözleri Cumhuriyet Türkiye’sinin hangi şartlarda bir ekonomik yapıyı devraldığını göstermesi bakımından manidardır:

“Cumhuriyet Türkiye’sinin eline menkul kıymet stokundan büsbütün yoksun, toprak bakımından yıkıntılar içinde ve iktisadi faaliyet yönünden, nereden bakılırsa verimsiz fakat azimli vatandaşlardan başka bir şey olmayan, iktisadi denge bakımından geniş ölçüde açık veren bir Türkiye ülkesi, Türk ekonomisi geçmişti.”⁷³²

Bütün bunlara karşılık Duyun-ı Umumiye İdaresi’nce hazırlanan fiyat endekslerine göre fiyatlar 1914-1920 arasında 100’den 1406’ya çıkmıştır. Bu bulgular reel ücret ve gelirlerin bu altı yılda % 33 oranında düşmüş olduğu manasına gelir.⁷³³

4.1.7. Cumhuriyetin Kurulduğu Yıllardaki Genel Manzara

• Yaklaşık son on yılını cephelerde geçirmiş Türk milleti İstiklal Harbi’nden çıktığında çok yorgun ve fakirdi.

• Sanayi diye bir şey yoktu.

• Vatanın her köşesi, harplerden yeterince nasibini almış, yanmış, yıkılmış ve tam manasıyla harabe haline dönüşmüştü.

• Kalifiye insan gücü, ustaların sayısı birkaç yüz kişiyi geçmiyordu.

• Kumastan şekere kadar günlük ihtiyaçların neredeyse tamamı dışarıdan satın alınıyordu.

• Yer altı zenginliklerimizi işletmek mümkün olmadığı gibi, nerede neyim olduğunu bile bilmiyorduk.

⁷³¹ Vedat Eldem, “Cihan Harbinin ve İstiklal Savaşı’nın Ekonomik Sorunları”, Okyar ve Nalbantoğlu (Eds), Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Hacettepe Yayınları, Ankara 1975 içinde.

⁷³² Bilsay Kuruç, Belgelerle Türkiye İktisat Politikası, Cilt 2, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara 1993.

⁷³³ Korkut Boratav, Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007, İmge Yayınları 12. Baskı Ankara, Ekim 2008, s. 35.

- Kapitülasyonlar, serbest ticaret ve doğrudan yabancı sermaye ve dış borçların vesayeti altında Avrupa ülkelerine tam anlamıyla bağımlı bir ülkeydik.

- Türk insanının % 80'den fazlası tarım ile uğraşmasına rağmen, toprağı yeterince işleyebilecek araç ve gereçlere sahip değildik.

- İnsan gücümüzü son on yılda önemli ölçüde yitirmiştik. Çanakkale'de hürriyetimiz uğruna eğitilmiş insan gücümüzün önemli bir kesimini kaybetmiştik. Sakarya Savaşı adeta Türk subay savaşıydı.

- Ulaşım zorlukları sebebiyle, karayolu yetersizliği, demiryolu ve motorlu araç yokluğu sebebiyle, yurdumuzun bir köşesinde yetişen ürünler ihtiyaç bölgesine götürüleliyordu.

- Tarım ve sanayi sahasında yetişmiş uzmanlarımız olmadığı gibi bunları yetiştirecek okullarda yok denecek kadar azdı.

- Dış ticaret gayrimüslimlerin ve yabancıların elindeydi. Böylelikle ticaret ve sanayimiz gelişmediğı gibi; milli bir ekonominin tesis edilmesini de imkânsız hale getirmişti.

- Türk insanı çalışma alanlarında devletten destek görmüyordu.

- Kredi kurumları hemen hemen yoktu. Atatürk Türk milletinin içinde bulunduğu ekonomik "ahval ve şerait"i şu sözleriyle o günlerde dile getirmişti:

"Bugünkü iktisadi sefalet mahkûm eden kapitülasyonların fecaatini hatırlamadan geçemem. Malumunuzdur ki, memleketimiz iktisadi teşkilat ve muhit itibarıyla kuvvetli bir halde bulunmuyordu. Ferdi iktisat kıymetleri de, serbest mübarezeye (rekabete) mukavemet edebilecek dereceye vasil olmamıştı. Tanzimat'ın açtığı serbest ticaret devri, Avrupa rekabetine karşı kendisini müdafaa edemeyen iktisadiyatımızı bir de iktisadi kapitülasyon zinciri ile bağladı.

Teşkilat ve ferdi kıymet noktai nazarlarından iktisat sahasında bizden çok kuvvetli olanlar memleketimizde, bir de fazla olarak, imtiyazlı mevkide bulunuyorlardı. Temettü (gelir) vergisi vermiyorlardı. Gümrüklerimizi ellerinde tutuyorlardı. İstedikleri zaman istedikleri eşyayı, istedikleri şerait (şartlar) tahtında memleketimize sokuyorlardı. Bütün şuaabatı iktisadiyemize bu sayede hâkimi mutlak olmuşlardı.

Efendiler, bize karşı yapılan rekabet hakikaten çok gayrimeşru, hakikaten çok kahir idi. Rakiplerimiz, bu sayede inkişafımıza (gelişmemize) müsait sanayimizi de mahvettiller. Ziraatımızı de rahnedar eylediler. İnkişaf ve tekâmülü iktisadi ve maliyemizin önüne geçtiler."⁷³⁴

⁷³⁴ Mart 1922-Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt 1, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara.

Osmanlı İmparatorluğu'nda özellikle 1512'den itibaren yüzyılların yoksulluk ve sömürüsü altında şartlandığı, verimli topraklar üzerinde kendi başına yarı aç, cahil, sağlıksız bıraktığı, Enderun ve ulema seçkinlerinin kontrolü altına girmiş devleti tarafından savaşa asker ya da Hazine'ye vergi kaynağı olarak görülen, mültezimlerin sopası altında yüzyıllardır inim inim inleyen bir insan topluluğunu tasavvur etmek zor değildir. Nitekim Yakup Kadri Karaosmanoğlu "Yaban" adlı romanında, Türk halkının bu yıpranmışlığını, bıkkınlığını ve yorgunluğunu bütün dehşetiyle anlatır. Atatürk zamanının Sovyet Rusya Büyükelçisi Averof'a şöyle der: "Rusya'da sizin mücadeleci ve tecrübeli bir işgücünüz var. Oysa Anadolu'daki Türk köylüsü çok az ağırlığa sahip."⁷³⁵

4.1.8. Lozan Barış Antlaşması'nın Ekonomik Hükümleri

Lozan Barış Antlaşması, birinci bölümde dışa bağımlılığı belirtilen Osmanlı Türkiye'si ekonomisinin dış ilişkilerinde yeni düzenlemeler getiriyordu.

Lozan'da Mustafa Kemal Atatürk liderliğindeki Türkiye'nin gayesi, siyasi ve ekonomik tam bağımsızlığı bütün öğeleriyle Türk milletinin uhdesine almak şeklinde özetlenebilir.

Lozan'da üzerinde durulan ekonomiye ilişkin belli başlı tartışma konuları şunlardı:

- a- Kapitülasyonların kaldırılması
- b- Yabancılar verilen haklar meselesi
- c- Deyun-ı Umumiye İdaresi ve Osmanlı borçları
- d- Gümrük tarifeleri
- e- Savaş zararları
- f- Nüfus mübadelesi
- g- Musul meselesi.

O günün şartlarına göre Lozan Antlaşması'nın ekonomik ve mali hükümlerinin düzenlenmesinde Türkiye istediklerini önemli ölçüde elde etmiştir.

Lozan'da kapitülasyonlar hususunda Avrupa ülkeleri çok direnmelerine rağmen tamamen kaldırıldı. Yabancı uyruklu kişi ve ortaklıklar, Türkiye'nin kanunlarına göre faaliyet gösterecek, kanunlar yeniden düzenlenerek hâkim teminatı altına alınacaktı. Yabancılar tanınmış olan bir başka yetki de kabotaj hakkıydı ve Lozan'da kaldırıldı. Türk karasularında deniz ulaşımı yetkisi sadece Türk gemilerine tanındı. Bu sektördeki doğrudan

⁷³⁵ Feroz Ahnád, *The Making of Modern Turkey*, Routledge, London 1993, s. 74-75.

yabancı sermaye hızla Türkiye'yi terk edince, taşıma imkânlarının yetersizliğinden nakliye ücretleri arttı.

Osmanlı kamu dış borçlarının, imparatorluğun savaş öncesi toprakları arasında prensip olarak dağıtılması Lozan'da kabul edildi.⁷³⁶

Konuyla ilgili geniş bilgi birinci bölümde yer alıyor. Neticede Türkiye Osmanlı borçlarının 1912 öncesi olanların % 62'sini; 1912 sonrası olanların % 79'unu ödeme durumunda bırakıldı.

Lozan görüşmelerinin en önemli tartışma konularından biri gümrük tarifeleriydi. Sonunda Cumhuriyet Türkiye'si, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1 Eylül 1916 tarifesinin beş yıl süre ile yürürlükte kalmasını kabullenmek durumunda kaldı. Bunun sonucu olarak 1929 yılına kadar Türkiye, ihracat ve ithalatta bazı özel durumlar hariç herhangi bir düzenlemeye gidemedi.

Nüfus mübadelesi, Türkiye ile Yunanistan arasında, Lozan Antlaşması'na göre, 10 Ekim 1918'de İstanbul'da yaşayan Rumlarla, Batı Trakya'da yaşayan Türkler haricinde kalan Rumlar Türkiye'yi, Türkler de Yunanistan'ı terk edeceklerdi. Türkiye'den 1.300.00 dolayında Rum Yunanistan'a, 400.000 Türk de Türkiye'ye göç etti. Sonuçta bu nüfus değişimi Türkiye'deki şehirli nüfusun azalmasına, ekonominin nitelikli işgücü meselesiyle karşı karşıya kalmasına sebep oldu.

Musul meselesi temelde petrol meselesi idi. Lozan'da bir anlaşma sağlanamadı. 1925'te Türk- İngiliz görüşmeleri sürerken Şeyh Sait 13 Şubat 1925'te 14 ili kapsayan Kürt isyanı çıkardı. İngiltere'nin organize ettiği Halidi Tarikatı (Nakşibendiliğin Süleymaniyeli Kürt Mevlana Halidi Bağdadi '1779-1826' tarafından oluşturulan 'Kürt-İslamcı' formu) şeyhi, Şeyh Sait'in isyanı iki ayda bastırıldı. Ama Musul ve Kerkük bu vesileyle gitti. Şeyh Sait ve 46 elebaşı isyancı 28 Haziran 1925'te Diyarbakır'da İngiliz ipi ile asılarak idam edildi. Musul meselesi İngiltere'nin baskısıyla Milletler Topluluğu'na (BM) havale edildi. Sonuçta Musul-Kerkük petrollerinin gelirinden % 10'unun Türkiye'ye verilmesi biçiminde bir anlaşmayla Kerkük-Musul elden çıktı ve Türkiye petrol gelirlerinden payına düşeni de hiçbir zaman alamadı.

Şubat 1923'te düzenlenen İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar ile Lozan'da elde edilen sonuçlar birleştirildiğinde ekonomik gelişmenin Cumhuriyet Türkiye'sinde alacağı biçim ya da iktisat politikasının prensipleri ortaya çıkmaktadır.

Cumhuriyetin kuruluşundan başlayarak geçen ilk 10 senede, genel ekonomi politikasının İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar ve Lozan'da varılan antlaşma gereğince belirlenen sınırlamalar çerçevesinde kaldığı söylenebilir.⁷³⁷

⁷³⁶ Seha Leon Meray, Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, Belgeler, SBF, Ankara 1971.

⁷³⁷ Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitabevi, 6. Baskı, İstanbul Eylül 1994, s. 35.

4.1.9. Birinci TBMM'den (23 Nisan 1920) İzmir İktisat Kongresine (17 Şubat 1923)

23 Nisan 1920'de Ankara'da açılan Meclis (TBMM/BMM), teorik olarak Osmanlı meclisiydi. Fakat “olağanüstü yetkiler”e sahip bir meclisti ve alışıldık parlamentoların aksine hiç tatile girmemiş, “Ya istiklal ya ölüm” düsturuna sadık kalarak “kurtuluşa” kadar görev başındaydı.

İlk meclisin % 28'i öğretmenlik ve memurluktan, % 15'i askerlikten, % 13'ü hukukçulardan oluşuyordu. Bu meclisin “askeri ve sivil bürokrasi”den gelen kanadıydı. Bir de % 17'si din adamlarından, % 12'si tüccar'lardan, % 9'u serbest meslekten, % 6'sı çiftçilikten gelen bir kanat daha vardı.

Türk İstiklal Harbi, aslında oldukça farklı dünya görüşlerini ve ayrı toplumsal özelemleri temsil eden bu iki “kanat” arasında öyle bir kaynaşma, birlik ve beraberlik meydana getirmişti ki, ilk meclis, birinci ve ikinci zümre diye tasnife tabi tutulduğunda bile, gruplar kesin olarak birbirinden ayrılmıyor ve her zümreden birbirine geçişler oluyordu.

İşte, birinci meclisi oluşturan kişi ve grupların sosyo ekonomik ve kültürel yapılarından kaynaklanan düşünce ayrılıkları ve bunların meclise yansması: 1-Halk zümresi 2-Tesanüd grubu 3-İstiklal grubu 4-Reform (ıslahat) grubu 5-İttihatçı grup 6-Muhafazai Mukaddesat Cemiyeti 7-Müdafai Hukuk grupları.⁷³⁸

Bu, Birinci TBMM'si, klasik bir “meclis hükümeti” sistemi örneği idi. Yasama-yürütme-yargı erkinin üçü de meclis tarafından kullanılıyordu.

Meclis, yasama yetkisinin sahibiydi. Hukuki düzenleme yapıyor, kanun çıkarıyordu.

Meclis, yürütme yetkisine sahipti. Bakanları tek tek seçiyor, istediğini görevden alıyordu.

Meclis, aynı zamanda, İstiklal Mahkemeleri aracılığıyla yargı yetkisini kullanıyordu.

İstiklal Mahkemeleri'nin üyeleri milletvekilleri idi. Mahkemelerin kanun teklifini Tevfik Rüştü Aras vermişti.

Ancak, bakanların teker teker seçilmesi ve görevden alınması, “yürütme”de krize sebep oldu. Cumhuriyetin ilanı bu krizi çözmeye yönelikti.

26 Ağustos 1922'de Büyük Taarruz'u başlatan BMM ordusu, iki günde Avrupa ve ABD destekli işgalci Yunan ordusunun cephesini yardı, önce Afyon'u, Kütahya ve Uşak'ı, 6 Eylül'de Balıkesir'i, 9 Eylül'de İzmir'i, 10 Eylül 1922'de Bursa'yı kurtardı. Çanakkale'ye ve adı “TARAFSIZ” olan İngiltere kontrolündeki bölgeye kadar yürüdü.

⁷³⁸ İhsan Güneş, Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı 1920-1923, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 3. Baskı Mart 2009.

Daha bir ay önce İstanbul'u işgal hazırlığı yapan Yunan ordusu İzmir'de denize dökülmüş, gemiye binebilenler de kaçmıştı.

Bu gelişmeler üzerine Fransa ve İtalya, İngiltere'yi kendi kaderiyle baş başa bıraktı.

Türk ordusunun kendisi ile savaşa giremeyeceğine inanan İngiltere son ana kadar bütün sınırları zorladı. Harrington'a "ateş" emri verdi. Ama Türk ordusu İngilizlerin koyduğu sınırı geçtiği halde, İngiliz birlikleri ateş açamadı. Bu "mağrurluk" Lloyd George hükümetinin istifasına sebep oldu.

3 Ekim 1922'de Mudanya'da İngiltere, Fransa ve İtalya ile ateşkes antlaşması görüşmeleri başladı.

Türk Kurtuluş Savaşı'nın "antiemperyalist" niteliğini görmezlikten gelen ve "askeri" yönünü küçültmek için itilaf devletleriyle değil, sadece Yunanistan'la savaşıldığını ve üstelik savaşın kazanıldığı son dönemde İngiltere'nin Yunanistan'ı desteklemediğini iddia edenler vardır.

Hâlbuki diğer kaynaklar, Türkiye ile gereksiz bir savaş durumu meydana getirdiği, sonra da savaşı göze alamadığı için Lloyd George'un iktidardan düştüğünü; Mudanya'da ateşkes görüşmelerinin Yunanistan ile değil İngiltere, Fransa ve İtalya ile yapıldığını ve ateşkesi imzalamak istemeyen Yunanistan'a zorla imzalatıldığını yazarlar.

Mudanya mutabakatı 11 Ekim 1922'de imzalandı. 14-15 Ekim gecesi yürürlüğe girdi. 26 Ekim'de Lozan için ilgili devletlere çağrı yapıldı.

Ankara, 29 Ekim'de çağrıyı kabul ettiğini bildirdi. İstanbul hükümetinin Lozan'a birlikte gitme önerisi üzerine, iki gün içinde Rauf Bey'in "saltanatın kaldırılması kanun teklifi" kabul edilerek Osmanlı devletine son nokta konuldu.

Mustafa Kemal, BMM'ye karşı en sert tavrını saltanatın kaldırılması teklifinin görüşülmesi esnasında ortaya koydu. Anayasa komisyonunda şunları söyledi. Zira konuşulan sadece saltanatın kaldırılması meselesi değildi:

"Hâkimiyet ve saltanat hiç kimse tarafından hiç kimseye, ilim icabıdır diye, münakaşa ve müzakere ile verilmez. Hâkimiyet, saltanat kuvvetle, kudretle ve zorla alınır. Osmanogulları, zorla Türk milletinin hâkimiyet ve saltanatına vazıylyed olmuşlardı. Bu tasallutlarını altı asırdan beri idame eylemişlerdi. Şimdi de Türk milleti bu mütecavizlerin hadlerini ihtar ederek, hâkimiyet ve saltanatını, isyan ederek kendi eline bilfiil almış bulunuyor. Bu bir emrivakidir. Mevzubahis olan, millete saltanatını, hâkimiyetini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız meselesi değildir. Mesele zaten emrivaki olmuş bir hakikati ifadeden ibarettir. Bu behemehâl olacaktır. Burada içtima edenler, meclis ve herkes meseleyi tabii karşılırsa, fikrimce muvafık olur. Aksi takdirde yine hakikat, usulü dairesinde ifade olunacaktır. Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir."

22 Kasım 1922’de Lozan görüşmeleri başladı ve aralık verilmesi dâhil 24 Temmuz 1923’e kadar devam etti.

Birinci meclis Nisan 1923’te dağıtıldı. Ağustos’ta seçim yapıldı. 11 Ağustos’ta ikinci dönem çalışmaları başladı. Mustafa Kemal 13 Ağustos’ta meclis başkanlığına, Ali Fuat Cebesoy ikinci başkanlığa seçildi. 14 Ağustos’ta Fethi Okyar başkanlığında yeni hükümet kuruldu. İkinci mecliste de birinci mecliste olan gruplar varlıklarını sürdürdü.

23 Ağustos 1923’te Lozan Antlaşması mecliste onaylandı. Ancak diğer devletler tarafından onayı geciktirildi ve 1924 Ağustos’unda yürürlüğe girdi.

9 Eylül 1923’te Halk Fırkası kuruldu. 2 Ekim 1923’te işgal kuvvetleri İstanbul’u terk etti. 13 Ekim 1923’te Ankara’yı başkent yapan kanun kabul edildi. 24 Ekim’de hükümet krizi çıktı.

27 Ekim 1923 günü, 25 Ekim günü Çankaya Köşkü’nde varılan karar mucibince BMM’nin son Bakanlar Kurulu Başkanı Ali Fethi Okyar ve kabinesi meclise istifalarını verdiler. Bakanlar kurulu o tarihe kadar meclis tarafından seçiliyordu. Siyasi buhranlardan Türk ordusunu dışarıda tutmak için o zaman hükümete dâhil olan Genelkurmay Başkanının istifa etmemesi uygun görüldü.

29 Ekim 1923 Pazartesi günü 159 milletvekilinin tamamının katılımı, kalpaklı, fesli, sarıklı...tam 159 milletvekili ittifakla “Türkiye devleti bir cumhuriyettir” dedi. Saatler 20.30’u gösteriyordu.

Mustafa Kemal’in katılmadığı, 158 milletvekilinin katıldığı toplantıda aynı gün saat 20.45’te Gazi Mustafa Kemal Paşa’yı oy birliği ile Cumhurbaşkanlığına seçtiler.

4.1.10. İzmir İktisat Kongresi: 17 Şubat–4 Mart 1923

Atatürk şöyle diyordu: “İstiklali tam için şu düstur var: Hâkimiyeti milliye, hâkimiyeti iktisadiye ile tarsin edilmelidir. Bu kadar büyük gayretler, bu kadar mukaddes, azametli hedeflerin... tahakkuku tamını temin için yegane kuvvet, en kuvvetli temel iktisadiyattır.

”Mustafa Kemal Atatürk 17 Şubat-4 Mart 1923’te İzmir’de toplanan İktisat Kongresi’nde yaptığı konuşmada da şunları söylemişti:

“Efendiler;

...Ecnebler bir taraftan anasırı dâhiliyeyi teşvik, diğer taraftan müdahale ile devlet ve millet aleyhine yeni imtiyazlar alıyorlardı. Bu tazyikatı mütemadiye altında zaten fakir düşmüş olan anayurdu ve unsuru asli, devlete verebilecek parayı güç tedarik edebiliyorlardı. Fakat tacirdarlar, saraylar, Bâb-ı Aliler debdebeyi idame için paraya muhtaçtılar. Bunun için, bunu temin çarelerine tevessül etmiştiler. O çarelerde harici istikrazlar akdi oluyordu. Fakat istikraz şeraitini o kadar fena yapıyorlardı ki, bazılarını ödemek mümkün olmamaya başladı. Ve nihayet bir gün devletler Osmanlı

devletinin iflasına karar verdiler ve Duyun-ı Umumiye belasını başımıza çöktürdüler.”

“Lozan’da barış görüşmeleri başlamadan birkaç gün önce, Şubat 1923’te toplanan İzmir İktisat Kongresi’nde ekonomik egemenlik arzusu bir kez daha ifade edildi. Türkiye, siyasal önderlerinin ve çeşitli ekonomik grupların bağımsız bir ulusal ekonomi hedefi çerçevesinde tam olarak birleştiklerini, dünyanın önünde kanıtladı. Ancak büyük güçler bu söyleme kanmadılar. Ülkenin ne kadar zayıf ve bölünmüş olduğunu, müzakerecilerin kendi ülkelerinin egemenliğini ihlal eden Batılı taleplere direnemeyeceklerini biliyorlardı. Türk heyeti Lozan’da siyasal ve hukuksal kapitülasyonların kaldırılması karşılığında ekonomik tavizler vermek zorunda bırakıldı. Sonuç olarak gümrük vergileri 1916 yılında geçerli olan oranlarda donduruldu; ithal edilen ve yerel olarak üretilen mallara farklı vergi oranları uygulanması yasaklandı. Bu kısıtlamalar 1929’un başlarında kaldırıldı. Türkiye’nin hasta ekonomisini koruma hakkı bu tarihe kadar engellendi.”⁷³⁹

İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923), İktisat Vekili Mahmut Esat Bozkurt’un “mesleki temsil” ilkesine göre teşkilatlandığı, Kazım Karabekir Paşa’nın başkanlık yaptığı ve Mustafa Kemal’in açış konuşmasıyla başlatılan kongre, Cumhuriyet Türkiye’sinin karşılaşabileceği bütün iktisat politikası meselelerinin tartışıldığı ve çiftçi, tüccar, sanayici ve eme- le gruplarının blok oylarıyla kararların alındığı bir form olmuştur.⁷⁴⁰

İstiklal Harbi ertesinde toplanan İzmir İktisat Kongresi’ne büyük önem atfedilmiş, milli bağımsızlığın iktisadi bağımlılıkla tamamlanıp anlam kazanacağı, iktisaden, bağımsız olmayan bir milletin siyaseten de bağımsız olamayacağı düşüncesiyle hareket edilmiştir. Dini söylemlere sıklıkla başvuru, yurdun dört tarafında din adamlarının başı çektikleri, meclisin Kur’an-Buhari hatimleri ve dualarla açılıp, Mustafa Kemal Paşa’nın hutbeler okuduğu -Eskişehir’de olduğu gibi- bir ortamda, kazanılan askeri mu- zafferiyetler gibi iktisadi mücadeleye de cihad adı verilmiş, hatta bazılarında da -mesela, Yusuf Akçura ordunun kazandığı zaferlerin cihadı asgar (küçük cihad) olup cihadı ekberinse (büyük cihad), ancak askeri zaferden sonra başlayacak iktisat harbi olduğu, iktisadi zaferin Türklüğü ve vatani kurtaracağını söylemiştir.⁷⁴¹

Kazım Karabekir Paşa, İzmir İktisat Kongresi’ne başkan seçilmesiyle alakalı olarak kendisine teklifi getiren heyete “kongreye bir ordu kumandanının riyâset etmesinin bazı düşman mehafilce yanlış ve gayri müsait telakkilere uğrayabileceği” endişesini dile getirmiştir.⁷⁴² Ancak gazeteci Mehmet Asım Us’un başmakalesinde Karabekir Paşa’nın başkanlığının

⁷³⁹ Feroz Ahnâd, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, Kaymak Yayınları, İstanbul, 7. Basım Eylül 2008, s. 116.

⁷⁴⁰ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007*, s. 45.

⁷⁴¹ Yusuf Akçura, *Bursa Türk Ocağı Konferansı-Vakit Gazetesi*, Num: 1794, 10 Kanunî Evvel 1338/1922 Pazar, s. 3.

⁷⁴² Tevhidi Efkar, Num: 3651-623, 3 Mart 1923.

oldukça isabetli bir seçim olduğu kongre süresince gösterdiği ferasetli tutumdan anlaşıyor.⁷⁴³

Türk İstiklal Harbi esnasında, Kafkas Sovyet Sosyalist Federatif Cumhuriyeti Enformasyon Ajansı'nın temsilcisi olarak Trabzon'da çalışan (Ekim 1920-Mayıs 1922) ve 1922'de Tiflis'te Anadolu basınıyla alakalı bir eser yayımlayan (Anatoliskaya Peçat) K. Yust'a göre, 12 Nisan 1921'de Kacızade İbrahim Hulusi'nin müdür ve yayıncılığında Trabzon'da yayımlanmaya başlayan ve 1 Mart 1922'ye kadar 250 sayı çıkan Hak gazetesinde yayımlanan bir başyazıda, Türklere askeri, siyasi ve milli anttan sonra (yani Misakı Milli) ekonomik bağımsızlığını koruyan, Anadolu Türk ticaretini geliştiren ve milli sanayiye meydana getirecek olan "ekonomik ant"ın içilmesini tavsiye etmiştir.⁷⁴⁴

Karabekir Paşa "İzmir İktisat Kongresi Kararları, İstiklal Harbi'nden sonra başlayacak olan kalkınma hareketlerine HALKIN DİLEKLERİ olarak esası teşkil ettiğinden, Türk iktisat tarihinde önemli bir yer tutar" diyor.⁷⁴⁵

İstiklal Harbi'nin başında Erzurum ve Sivas Kongresi'nde "ekonomik bağımsızlık" özlemi dile getirilmiş, Mustafa Kemal de yaptığı konuşmalarında aynı konuyu dile getirmişti. İstiklal Harbi'nden sonra Türk ekonomisinin alacağı biçim ve yön, Lozan barış görüşmelerinin kesintiye uğradığı bir dönemde, Şubat 1923'te İzmir'de toplanan Türk İktisat Kongresi'nde temel nitelikleriyle belirlendi.⁷⁴⁶

Kongre, milli mücadele yıllarında Ankara'yla sağlıklı bağlar kuramamış olan İstanbul ve İzmir'in Türk-Müslüman sermaye çevrelerinin siyasi iktidarda kaynaşmalarında çok önemli bir adım olmuştur.⁷⁴⁷

Osmanlı İmparatorluğu sanayisinin tablolarda görülmeyen bir özelliği, sınai işletme mülkiyetinin hemen bütünüyle gayrimüslimlerin ve yabancıların elinde olmasıdır.⁷⁴⁸ Nitekim Alman İçişleri Bakanlığı'nın 1913'te belirlediğine göre "sanayiciler arasında Türkler yer almamaktaydı."⁷⁴⁹ Aynı yazara göre, Osmanlı Türkiye'sinde sanayinin 1914 yılında sermayedar ve işçilerin sadece % 15'i Türk'tür. Sanayi kesimindeki mülkiyetin etnik niteliği SALT EKONOMİ TEORİSİ açısından önemsiz sayılabilir. Ancak, hukuk, askerlik, eğitim ve benzeri konulardaki ayrıcalıkların da yardımıyla azınlıkların sanayi sermayesini ellerinde tutmaları birikim sürecini tıkayan engelleyen bir nitelik göstermektedir. Bir başka ifadeyle BURJUVALAŞABİLECEK kesim Türk HALKININ

⁷⁴³ Mehmet Asım Us, "Kazım Karabekir Paşa", Vakıf Gazetesi, Num: 1922, 17 Nisan 1923, s. 1.

⁷⁴⁴ Yayına Hazırlayan: Orhan Koloğlu, K. Yust, Kemalist Anadolu Basını (Tiflis 1922) Çev: N. E, Ankara 1995, s. 49.

⁷⁴⁵ Faruk Özerengin, Paşaların Kavgası, İnkılâp Hareketlerimiz, Emre Yayınları, 4. Baskı İstanbul 1991, s. 125-126.

⁷⁴⁶ Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, Türkiye Ekonomisi, s. 32.

⁷⁴⁷ Korkut Boratav, a.g.e, s. 45.

⁷⁴⁸ Yakup Kepenek, ve Nurhan Yentürk, a.g.e, s. 15.

⁷⁴⁹ Kurt Steinhaus, Atatürk Devrimi Sosyolojisi, Çev: M. Aktaş, Sander, İstanbul 1973, s. 63.

DIŞINDAYDI.⁷⁵⁰ Türk toplumunun büyük çoğunluğunu oluşturan kesimle bütünleşememişti.

Osmanlı Türkiye'sinde sanayinin kendisi ve bütünleştiği azınlık ve yabancı ticaret sermayesi Osmanlı devletine veri olmamakta, ona güvenmemektedir. Kendi milli bağımsızlığının peşindedir. Osmanlı hükümetleri ise bütün kanunu “yeniden” düzenlemelerine, Batı benzeri bir kurumsal yapı oluşturma gayretlerine karşılık bu ayrı öğeleri bir kapta eritecek etkide değildir. Osmanlı hükümetleri incelendiğinde, özellikle ekonomiyle ilgili bakanlıkların üst yönetimine azınlık kökenlilerin getirdiği görülmektedir. Ancak bu yaklaşımın da Osmanlı azınlık sermayesine ve yabancı sermayeye garanti sağlamadığı, ya da bütünleşme sağlamadığı anlaşıyor.⁷⁵¹

Bakınız, yukarıdaki gerçekleri gören Ziya Gökalp ne diyor? “Hazreti Peygamber, bir defa Gazve'den avdetinde “cihadı ehengizden cihadı ekbere dönüyoruz” buyurmuştu. Biz de inşallah yakında askeri cihaddan iktisadi cihada avdet edeceğiz. Bu asrın cihadı ekberinin iktisadi cihad olduğunu unutmayalım.”⁷⁵²

İşte İzmir İktisat Kongresi, Osmanlı gerçeğinin acı sonuçlarını yaşamış, Kurtuluş Savaşı'nda ekonominin “milli iktisat” zaruretiyle iliklerine kadar hissetmiş aydın kadroların önderliğinde 1135 delegenin katılımı ile gerçekleştirilmiştir.

İzmir İktisat kongre'sindeki reform teşebbüslerini Osmanlı dönemindeki Tanzimat, Yeni Osmanlılar, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki yenilikçilerinden ayıran en önemli husus Türk halkına dönük olmasıdır. Daha önceki yenilikçilik hareketinin merkezinde Türk-İslam kurucu unsur yoktur. İttihat ve Terakki hükümetlerinin iktisadi alanındaki icraatları, daha ziyade ekonomideki yabancı ve azınlık egemenliğini azaltmaya ve İstanbul'un ihtiyaçlarını karşılamakla sınırlı kalmıştı.

“İzmir Kongresi'nin simgelediği ülkenin iktisadi kalkınma gereği ve öneminin gündeme girmiş olması yeni devleti Osmanlı yönetiminden, Tanzimat ve Jön Türk hareketlerinden ayırt eden tarihi bir aşamadır.”⁷⁵³

Nitekim kongrenin başkanlığını yapan Kazım Karabekir Paşa'ya göre, millet ve vatanın iktisadiyatı için esas alınacak unsurlar şunlardır:

a- İnsan ve hayvan kaynakları ile ürünlerimizi iyi muhafaza etmeliyiz.

b- Üretim artırılmalı, demiryolları ve vapurlar, özellikle de yollar yapılmak suretiyle taşraya sevk edip ihraç edilerek ülkeye para çekilmelidir.

c- Sarfiyat ve tüketim azaltılmalıdır. Bizi içeriden kemiren fakirlik ve cehaletle el ve söz birliğiyle hücum için cihada başlanmalıdır. Hadise geçen

⁷⁵⁰ Kurt Steinhaus, a.g.e, s. 31.

⁷⁵¹ Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, a.g.e, s. 17 ve 13 numaralı dipnot.

⁷⁵² Ziya Gökalp, Ziya Gökalp Diyor ki, Ahmet Halit Kitabevi, Ziya Gökalp Külliyyatı, İstanbul 1950.

⁷⁵³ Oktay Yenal, Cumhuriyetin İktisat Tarihi, Homer Kitabevi, İstanbul 2003, s. 49.

“beşikten mezara kadar öğrenilecek ilim” iktisat ildir. Ninnilerimiz, türkülerimiz iktisat terennümleriyle doldurulmalı, masal ve temsillerimiz iktisat ruhu ile meşbu olmalı; vaaz ve hutbelerimiz iktisat emir ve telkinleri ile halkımızı irşat etmelidir... Birçok aileyi mahv veya bedbaht eden moda, lüks düğün ve lüzumsuz göreneklerle yapılan sarfiyatı sınırlandırmalı, tahripkâr israflardan kaçınmalıyız. Askeri zafer vakit geçirmeden iktisadi zaferle taçlandırılmalıdır. Beşikten mezara kadar yabancı mallarına bürünmekten, yeni doğmuş bebeklerin kursağına yabancı süt dökmekten bir an önce kurtulunmalıdır.

İktisattaki cehalet eğitim yoluyla giderilmelidir. Anne, kız ve öğretmenler iktisat cihadında en ön safta bulunmalıdır.

Kendi sanayimize özel bir önem verilmeli, sanatkârlarımız himaye edilmeli; şirketlere ağırlık verip bunları kişisel çatışma ve didinmelerle yıpratmamalıdır.

Ülkemiz servetlerinin zenginliğine, Türk milletinin çalışkanlık, fedakârlık ve cefakârlığına rağmen iktisat sahasında kendimizi ve servetimizi bugüne kadar dünya âleme göstermememizin sebebi, Türk milletinin evlatlarının, vatan sınırları dışında gayesiz mahvedilmeleridir.

Türk milleti artık geçmişten değil, gelecekte mesuldür. Ekonomik geri kalmışlığın sebebi, zannedildiği gibi medeniyetin yeniliklerine düşmanlık değildir. Fukaralık ve cehaletle mücadele hedefimiz olmalıdır. Yalnız yüksek tahsil değil, daha ziyade işadamları yetiştirmek eğitim sistemimizin temeli olmalıdır. Talim ve terbiyede birlik lazımdır.

Belli merkezlerde kuvvetli hareket noktaları kurularak müesseseler, üniversiteler ve diğer medeni varlıklar buralarda toplanmalıdır.

Köylerdeki eğitim usulü değiştirilerek, ziraat ve köylülerin muhtaç olduğu işler esas alınmalıdır.

Orduların, askerlerin kazandığı zafer kati olmayıp, esas zafer iktisadi alandakidir. Vatanın ihtiyacı olan en önemli şey iktisadi sahada terakki ve inkişaftır; en âlimimizden en cahilimize bütün millet iktisadi sahada birleşmeli, fikirler milli iktisat alanında yoğunlaşmalıdır.

Ordu yirmi-kırk yaş arasında bir müddet için asker toplayıp bir parçada adam öldürür; iktisatçılar öldürecek olursa hepsini mahvederler milletin menfaati beşikten mezara kadar iktisatçıların ellerine verilmiştir.

İktisadi sahada başarı için orduların, askerinin savurduğu kılıç yetmez. Boynumuza vurulmuş olan kapitülasyon zincirinden kurtulmadıkça, ilerlemek bir hayaldir. Ticaretimiz, adeta ülkemize yabancı malların akması için açılmış bir kanaldır. En büyük görev üniversitelere düşmektedir; askerin vazifesi ise, üniversitenin göstereceği yolda düşmanlara göğüs germek ve millete siper olmaktır.

Milli eğitimin hedefi, “bütün bedeni, akli ve ruhi kabiliyetimizi, ülkemizin yerüstü ve yeraltında bize bahşettiği bereketli servetten istifadeye hasır ve tahsis etmek” manasındaki iktisat olmalıdır.

Memleketimizde ziraat esas olmakla birlikte, bütün milletin ziraata yönelmesi doğru değildir. Memleketimiz daha ziyade bir sanayi ülkesi olmalıdır.

Her yöreye, geçim ve sanatlarına uygun öğretim ve usulü getirilmelidir. Yeni nesil sosyal ve ekonomik hayata hazırlanmalıdır. Yerli mallarına karşı içten bir rağbet, dışarıya ve ithal mallara karşı ise içten bir nefret uyandırılmalıdır. Yerli mallar teşhir edilmelidir.

Evlerin eşya tertibatı ile ziynet eşyaları da gelirle orantılı olmalı, israfa kaçınılmamalıdır.

Ekonomik hayatta en geride kaldığımız bir cihet de, kadınlarımızın erkeklerle beraber ekonomi sahasında çalışmamasıdır; dolayısıyla kadınları da ekonomik hayata çekmek lazımdır.

Amerika’da olduğu gibi okul, mabet ve gazetelerde, cemiyetlerde hep tasarruf ve iktisattan bahsedilen tasarruf haftası kutlanmalıdır.

Okul terbiyesinde olduğu gibi halk terbiyesinde dahi hayat ekseninin ekonomi olduğu anlatılmalı; bunun içinde, on-yirmi sene zarfında ülkede büyük bir değişim sağlayan ve gençliğe, kendi yerli ürünlerini tüketmek için arama zevki veren Almanların on maddelik ekonomi nasihatleri gibi öğütler tespiti ile ekonomi ve israfın ne olduğu herkese anlatılmalı/öğretilmelidir.

Aydınlarımızın ithal gıda, giyim ve ihtiyaç maddeleri kullanma gibi alışkanlıklarının önüne geçilecek tedbirler alınmalıdır.

Milletimize, ileri ülkelerin nasıl zengin oldukları ve ilerleme dereceleri sürekli hatırlatılmalıdır.

Türk milletine düşman denilince bir de sağlık, ekonomik ve fikri-ahlaki düşman olduğu anlatılmalı, bunlara karşı koyucu tedbirler alınmalıdır.

Yiyeceği, giyeceği ve diğer pek çok şeyi düşmanlardan almak mecburiyeti duymak ekonomik düşmandır. Gider her zaman gelirden az olmalıdır.⁷⁵⁴

4.1.11. İzmir Türkiye İktisat Kongresi’nde Kabul Edilen “Misakı İktisadi” Esasları

1- Türkiye; milli hudutları dâhilinde, lekesiz bir istikbal ile dünyanın sulh ve terakki unsurlarından biridir.

⁷⁵⁴ Kazım Karabekir, İktisat Esaslarımız-Hatıra ve Zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi, Hazırlayanlar: Orhan Hülagü ve Ömer Hakan Özalp, Emre Yayınevi, İstanbul 2001, s. 19-24.

2- Türkiye halkı, hâkimiyetini; kanı ve canı pahasına elde ettiğinden hiçbir şeye feda etmez ve milli hâkimiyete müstenit olan (dayanan) meclis ve hükûmetine daima zahirdir.

3- Türkiye halkı, tahribat yapmaz, imar eder. Bütün mesai, iktisaden memleketi yükseltmek gayesine matuftur.

4- Türkiye halkı, sarf ettiği eşyayı mümkün mertebe kendi yetiştirir. Çok çalışır; vakitte, servette ve ithalatta israftan kaçır. Milli istihsali (üretim) temin için icabında geceli gündüzlü çalışmak şiarıdır.

5- Türkiye halkı, servet itibariyle bir altın hazinesi üzerine oturduğuna vakıftır. Ormanlarını evladı gibi sever, bunun için ağaç bayramları yapar; yeniden orman yetiştirir. Madenlerini kendi milli istihsali için işletir ve servetlerini herkesten fazla tanımaya çalışır

6- Hırsızlık, yalancılık, riya ve tembellik en büyük düşmanımız; taassuptan uzak dindarâne selabet (sebat, manevi kuvvet) her şeyde esasımızdır. Her zaman faydalı yenilikleri severek alırız. Türkiye halkı mukaddesatına, topraklarına, şahıslarına ve mallarına karşı yapılan düşman fesat propagandaları (d) a (n) nefret eder ve daima müjdeleyici bir vazife bilir.

7- Türkler, irfan ve marifet aşığıdır. Türk, her yerde hayatını kazanabilecek şekilde yetişir; fakat her şeyden evvel memleketin malıdır. Marife verdiği kutsiyet dolayısıyla mevlid-i şerif, kandil gününü, aynı zamanda bir kitap bayramı olarak tesid eder. (kutsar)

8- Birçok harpler ve zaruretlerden dolayı eksilen nüfusumuzun fazlalaşması ile beraber sıhhatlerimizin, hayatlarımızın korunması en birinci emelimizdir. Türk mikroptan, pis havadan, salgından ve pislikten çekinir, bol ve saf hava, bol güneş ve temizliği sever. Ecdat mirası olan binicilik, nişancılık, avcılık, denizcilik gibi bedeni terbiyenin yayılmasına çalışır. Hayvanlarına da aynı dikkat ve himmeti göstermekle beraber, cinslerini düzeltir ve miktarlarını çoğaltır.

9- Türk; dinine, milletine, toprağına, hayatına ve müessesatına (kurumlarına) düşman olmayan milletlere daima dosttur; ecnebi sermayesine aleyhtar değildir. Ancak kendi yurdunda kendi lisanına ve kanununa uymayan müesseselerle münasebette bulunmaz. Türk, ilim ve sanat yeniliklerini nerede olursa olsun, doğrudan doğruya alır ve her türlü münasebette fazla mutavassıt (aracı) istemez.

10- Türk, açık alın ile serbestçe çalışmayı sever, işlerde inhisar (tekeli) istemez.

11- Türkler, hangi sınıf ve meslekte olursa olsunlar, candan sevişirler. Meslek, zümre itibariyle elele vererek birlikler, memleketini ve birbirini tanımak, anlaşmak için seyahatler ve birleşmeler yaparlar.

12. Türk kadını ve kocası, çocuklarını iktisadi misaka göre yetiştirir.⁷⁵⁵

“İzmir İktisat Kongresi’nin çalışmaları sonunda kabul edilen ‘iktisadi esaslar’, ana çizgileriyle dileklerden ibaret olmasına rağmen, bu dönemin başlangıcında olan iktisadi felsefeyi ve görüşleri temsil etmesi bakımından önem taşır.”⁷⁵⁶

Kongrede kabul edilen “iktisadi esaslar” ile 1135 kişinin katıldığı kongre atmosferinin yeni Türk devletinin “milli iktisat” görüşünün dünyaya duyurulmasıdır adeta. Kalkınmacıdır. Yerli ve yabancı sermayeyi, üretime özendirici, ekonomik hayatın kontrolünün “milli unsurlar” tarafından yapılmasını hedef alan ve ılımlı korumacılığı benimseyen, çiftçiyi teşvik eden tezlerin öne çıktığı görülüyor. Denilebilir ki ekonomide milliyetçilik tek belirleyicidir. “Kongre kararlarından da anlaşılabilceği gibi geleceğin ekonomisinde tek öge olarak Türk’ü alır. Başka bir deyimle, İktisat Kongresi’nde Kurtuluş Savaşı’nı gerçekleştiren ögelerin etnik niteliği ekonomik alanda da somutlandırılmak istenmiştir. Kongrenin 1135 delegesinin “müttefiklik tespit ve kabul ettiği” ilk 12 maddede Türk ulusunun bağımsızlığı, egemenliği, meclis ve hükümetine bağlılığı vurgulanmaktadır.⁷⁵⁷ Ayrıca Türk milletinin tabii kaynakları kendi menfaatleri için kullanmak istediği; araç ve tekelere karşı olduğu ve farklı sınıf ve mesleklerde bulunanların birbirlerine sevgi ile bağlı oldukları dile getirilmektedir.⁷⁵⁸

Kongreye tüccar, işçi, çiftçi, sanayici kesimlerini temsilen delegeler katılmıştır. Dört grup arasında kongreye en hazırlıklı ve teşkilatlı biçimde katılanın tüccar grubu olduğu anlaşıyor.

Kongreden önce İstanbul’da bir milli Türk Ticaret Birliği kurulmuş ve ayrıntılı raporlar hazırlayarak görüşlerini oluşturmuştu.⁷⁵⁹

Ticaret grubunun kongrece benimsenen, 134 maddeden oluşan ilkeleri belli başlı şu hususlara değiniyordu:

“Hükümetin de ortak olacağı bir “ticaret ana bankası” kurulması; kambiyo ve borsa işlerinin düzeltilmesi, Cuma günlerinin herkes için resmi tatil günü olması; madenler ve ormanlarla ilgili kanunların; deniz ticaretinin, ticaret işlerinin ve gümrük işlemlerinin yeniden düzenlenmesi; ticaret odalarının düzenlenmesi; dış ticaretin, ortaklıklarla ilgili kanun hükümlerinin düzeltilmesi, iktisat eğitimine önem verilmesi ve gelir vergisi, ulaştırma ve haberleşme alanlarında ticari işlemlere kolaylıklar sağlanması.”

⁷⁵⁵ Kazım Karabekir, a.g.e, s. 31-33.

⁷⁵⁶ Korkut Boratav, a.g.e, s. 45-46.

⁷⁵⁷ Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, a.g.e, s. 32.

⁷⁵⁸ A. Gündüz Ökçün, Türkiye İktisat Kongresi, 1923-İzmir, SBF 1968, Ankara, s. 387-389.

⁷⁵⁹ Mustafa Hergüner, İzmir İktisat Kongresi İçin İstanbul’da Yapılan Çalışmalar, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2006.

Ticaret grubunun kongre tarafından kabul edilen ilkesine göre, yabancı sermayeye ayrıcalık tanınmamalıydı. Kongre, hangi şartlarda yabancı ortaklıkların Türk sayılacağını da belirlemişti.

Çiftçi grubunun kongre tarafından benimsenen 96 maddelik ilkelerinin en önemlileri, aşar vergisinin ve Reji-tütün tekelinin kaldırılması, tarım kredisi imkânlarının artırılması, güvenlik meselesinin çözümlenmesi istekleriydi. Bunlara ilaveten ulaşım, ormancılık, tarım, makine ve araçları ve eğitim konusunda taleplerde bulunmuşlardı. Nitekim tarım kesimine yönelik olarak aşar vergisi 1925 yılında kaldırıldı.⁷⁶⁰

Sanayi grubunun 24 maddelik prensip kararlarında, gümrük tarifeleriyle sanayinin dış rekabetten korunmasını, makine ve teçhizat ithalatında vergi bağışıklığı sağlanmasını; Sanayinin Teşviki Kanunu'nun yeniden düzenlenmesini, sanayi bankası kurulmasının yanı sıra sanayi eğitimi ve sanayi odalarının düzenlenmesi yer almaktaydı.

İşçi grubu 34 maddeden oluşan temenni belirlemişti. Günlük çalışma süresinin sekiz saatle sınırlandırılması, ücretli izin, toplumsal güvenlik tedbirleri, hastalık, doğum, evlenme yardımı ve sigorta sağlanması, iş güvenliği; yeni açılacak bütün işlerin Türk olanlara verilmesi, 1 Mayıs gününün işçi bayramı olması gibi. İşçi grubunun ücretlere ve çalışma şartlarına yönelik talepleri tüccar ve sanayi grupları tarafından benimsenmedi.

İktisat kongresinde özel teşebbüsün canlandırılması ve bunun için kredi imkânlarının ve eğitim, ulaştırma, haberleşme gibi alt yapı ve teknik hizmetlerinin hükümetçe sağlanması için ihtiyaç duyulan kanuni düzenlemelerin yapılması öngörülüyordu.

Diğer taraftan kongre, Osmanlı devletinden alınan ekonomik yapının Türkleştirilmesini hedef alıyordu.

Bütün bunlarda Ziya Gökalp esintilerini görebiliyoruz. (İleride değineceğiz) "Gökalp Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminde, Atatürk'ün yakınında yer almış ve 'ümmetten millete', imparatorluktan cumhuriyete geçişte düşünce ve görüşleriyle sisteme katkıda bulunmuştur. Kemalist sistem, çağın dinamiğine uygun olarak, yeni bir çıkış açıyor ve tek insanın yönetimine (patrimonial) dayalı bir model yerine, halkın egemenliğini tanıyan cumhuriyete yöneliyordu. Bununla da yetinmiyor, 'ümmetten' 'ulus-devlet' veya 'millete' geçiyordu. Her iki girişim de, kültürel birikim, deneyim ve güçlü kadroları gerektiriyordu. Batı toplumları, uluslaşma sürecini Rönesans, Reform ve Aydınlanma Çağının oluşturduğu en az iki yüz yıl önce gerçekleştirmişlerdir."⁷⁶¹

İç ve dış gözlemcilerin İzmir İktisat Kongresi'ne önem vermelerinin sebeplerinden biri de yeni Türk devletinin, iktisadi rejiminin ne olacağı-

⁷⁶⁰ Korkut Boratav, a.g.e, s.47.

⁷⁶¹ Orhan Türkdoğan, Ulus-Devlet Düşünürü Ziya Gökalp, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, Mart 2005, s. 9.

dır. Zira komşusu komünist Rusya'nın "yoldaşı" olacak mıdır, olmayacak mıdır?

Mustafa Kemal, yüzyıllardır fakirlik ve sömürü içinde ezilmiş, horlanmış, Celali isyanlarından beri "vergi sopası" ve "kılıç ve dipçikle" Enderun bürokrasisinin şamar oğlanı muamelesi yaptığı Türk İslam, devletin kurucu unsurunu kalkındırma, adam yerine koyma hedefini benimsemişti.

Mustafa Kemal'in halkçılığı buradan geliyordu. Fakir Türk halkının sömürüsüne karşı çıktığı meşhur konuşmasında aynen şöyle demişti:

"Eğer demokrasiye benzemiyorsak, sosyalizme benzemiyorsak, başka şeylere benzemiyorsak ne yapacağız? Beyler, mukayese edilmememizden gurur duymalıyız. Çünkü biz bize benzeriz."⁷⁶²

Gerçekten de iktisat kongresinde alınan kararlara bakarak "liberal ekonomi" önerdiğini, 1923-1930 yılları arsında da bunun uygulandığını söylemek mümkün değildir. Atatürk'e göre Türkiye'nin ekonomik olarak kalkınması Kurtuluş Savaşı'nın kazanılması kadar hayati öneme sahiptir. Kalkınma topyekûn Türk halkının kalkınması anlamını taşımaktadır. Bu iki vurgu, bırakınız Osmanlı İmparatorluğu'nun 16. ve 17. yüzyılda, Tanzimat sürecinde bile şuuruna varılmayan, Osmanlı bürokrasisi ve siyaset ekâbirlerinin düşünce ufkunda belirip gereği yapılan hususlar değildir.

Mondros Mütarekesi'nin (30 Ekim 1918) akabinde Osmanlı devletinin silahlı kuvvetleri dağıtılmış, işgal orduları Türk yurduna doluşmaya başlamıştı. Daha da önemlisi savaşlar, 1911 Türk İtalyan Trablusgarp Savaşı'ndan beri, Çanakkale Savaşı ve pek çok cephede sekiz yıldır savaşmak mecburiyetinde kalan Türk milletini perişan etmişti. Memleket harap haldeydi. Aydınlar, ülkenin ekonomisini, güvenliğini, kültürünü bir büyük devletin himayesine devretmeyi "vatanseverlik" olarak telakki ediyordu. Bu kafadaki aydınlara göre manda Osmanlı Türkiye'sinin toprak bütünlüğünü koruyacaktı. Bu sebeple ABD, İngiliz, Fransız hatta İtalyan mandası isteyen, bunu gerçekleştirmek için "Muhipler Cemiyeti" kuran aydınlar Osmanlı Türkiye'sinde çoğunlukta idi.⁷⁶³

Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmadan çok önceleri düşüncesi tamamen farklıdır.

Ona göre, "Artık Osmanlı devletinin temelleri çökmüş, ömrü tamamlanmıştı. Osmanlı memleketleri tamamen parçalanmıştı. Ortada bir avuç Türk'ün barındığı bir ata yurdu kalmıştı...Bu durum karşısında bir tek karar vardı. O da milli hâkimiyete dayanan kayıtsız, şartsız bağımsız bir Türk devleti kurmak."

"Temel prensip Türk milletinin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşamasıdır. Bu ilke ancak tam istiklale sahip olmakla gerçekleştirilebilir. Ne

⁷⁶² Atatürk, Nutuk, İ.S. 190-1.

⁷⁶³ Metin Ayışığı, Kurtuluş Savaşı'nda Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri, TTK Ankara 2004, s. 9-38.

kadar zengin ve bolluk içinde olursa olsun, istiklalden yoksun bir millet medeni insanlık dünyası karşısında uşak olmak mevkiinden yüksek bir muameleye layık görülmez.”⁷⁶⁴

4.1.12. Mustafa Kemal Paşa’nın Temel Stratejisi

Mustafa Kemal Atatürk’ün gerek İstiklal Harbi gerekse cumhuriyet kurulduktan sonraki dönemde uyguladığı temel strateji iki ana bölümden oluşmuştur:

Milliyetçilik ve çağdaş medeniyet.

Milliyetçilik: İktisadi, siyasi idari, kültürel yönden tam bağımsızlık. Yani kapitülasyonların, dış borçların iktisadi ve siyasi vesayetinden kurtulmak. Nitekim 23 Nisan 1920’de TBMM’nin açılışı ile peşi sıra çıkarılan kanunlar, alınan kararlar bu yönde olmuştur. 2 Mayıs 1920’de kurulan icra vekilleri heyeti, İstanbul hükümetini yok sayarak TAM BAĞIMSIZLIK yönünde karar almıştır. Türk İstiklal Harbi siyasi ve iktisadi Türk milliyetçiliği temelleri üzerine oturtulmuştur.

Çağdaş (muasır) medeniyet: Mustafa Kemal Atatürk’ün çağdaş/muasır medeniyeti kesinlikle “Batı”yı işaret etmez. O “fikirlerimin babası” dediği Ziya Gökalp’te ifadesini bulan; “Türkleşmek, İslamlaşmak ve muasırlaşmak” anlamında bir çağdaş medeniyeti hedeflemiştir. Nitekim yapılan inkılaplar hep “Türk’e göre Türk tarafından” merkezlidir.

“...Atatürkçülüğü, Tanzimat türünden bir Batı taklitçiliği diye anlayan bir sürü Türk aydını yok mudur? Öfkem niye? İki sebepten: Birincisi müdafaa-i hukuk öğretisinin gerçekte, hiç de bu türden bir batıcılığı içermemesi, ikincisi, bu gerçeğin bir türlü Türk halkına aktarılamaması. Ne halkı canım, bırakın halkı, doğru dürüst okumuş yazmış olanlar, Kurtuluş Savaşı sırasında, Mustafa Kemal Paşa’nın en çok uğraşmak zorunda kaldığı zümrenin padişahçı, şariatçı takımı kadar, Batı taklitçisi Jön Türk aydınları olduğunu biliyorlar mı sanki? Bunu nereden mi çıkardım? Hiçbir yerden, tarih böyle söylüyor... Batı yandaşlığı Mustafa Kemal’in yoluymuş. Halt etmişler.”⁷⁶⁵

Niyazi Berkes’e göre, “Batıcılar, çağdaş uygarlığa uyan rejim kurulması yanlıları değil, meşrutiyet rejimini saltanat ve hilafetleriyle birlikte tutmak üzere Batı’ya el uzatma yanlısı olanlardır.” “Çağdaşlaşmadan yana olan, ülkesine ‘çağdaş uygarlık düzeyini’ hedef gösteren Mustafa Kemal Paşa bir ‘Batıcı’ idi.’ Acaba? Cumhuriyet rejimi kurulunca, Kemal Paşa’ya en çok direnenler Osmanlı’nın ‘Batıcıları’ olmuşlardır.”⁷⁶⁶

Falih Rıfkı Atay’ın yazdığına göre; “... Gazetelerin ve ülke aydınlarının toplandığı merkez olan İstanbul, hemen hemen tüm sınıflarıyla Ankara’ya

⁷⁶⁴ Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, Ankara 2004, s. 45-47.

⁷⁶⁵ Attila İlhan, Hangi Atatürk, Bilgi Yayinevi, 3. Baskı Ankara 1996, s. 300-303.

⁷⁶⁶ Attila İlhan, a.g.e, s. 302.

ıslanamamıştı... 1923'te İstanbul'un muzdaripleri, Ankara'ya karşı hoşnutsuzlar seferberliğinin gönüllüleri olmuşlardır.”

Yine Falih Rıfkı, İttihatçı-eski Maliye Bakanı Cavit Bey'in Batı yanlısı görünüşünü şöyle yansıtmaktadır: “...Büyük Avrupa devletlerinin yardımı olmaksızın ve bu yardımı sağlayacak tavizleri vermeksizin Anadolu'nun ortasında tek başımıza devlet kurup yaşamamız imkânsızdır.”

TBMM'nin açılışından beş ay sonra Meclis Reisi M. Kemal Paşa tarafından 18 Eylül 1920 günü Teşkilatı Esasiye Kanunu teklifi hazırlanmıştı. 31 madde olarak hazırlanan taslak metnin 2, 3 ve 4.maddeleri kapitülasyonlardan kurtulunmasına yönelikti.⁷⁶⁷

Bu maddeler kısaca şu şekilde idi:

Madde 2: TBMM hükümeti Türk halkını emperyalizmin ve kapitalizmin tahakkümünden kurtarmayı gaye edinmiştir.

Madde 3: Milletin hayat ve istiklaline suikast eden emperyalist ve kapitalist düşmanlardan kurtarılması ana gayedir.

Madde 4: Halkın sefaletten kurtarılıp, refaha ulaştırılması için; toprak, maarif, adliye, maliye, iktisat ve bütün sosyal işlerde günün gerekleri ile halkın ihtiyaçlarına bağlı olarak yeniliklerin yapılması ve gerekli kurumların tesisi sağlanacaktır.

Baticıların Mustafa Kemal Paşa ile “asıl çatışma konusu kapitalist ya da sosyalist bir rejim kurulması üzerine değil, sadece savaşı yürütecek geçici bir hükümet kurulmasından öteye gidilmemesi tezi üzerindedir. Batı ile uzlaşıldıktan sonra, mevcut meşru rejime, saltanat hilafet rejimine dönülecekti.”

Attila İlhan yukarıdaki alıntıyı Niyazi Berkes'ten yaptıktan sonra şunları yazıyor: “Buradan ne çıkıyor, şu mu: Kurtuluş Savaşı sırasında Mustafa Kemal, bir yandan emperyalizmin ezdiği mazlum milletlerin –ki çoğu Müslüman’dır- davasına sahip çıkıp İslamlaşma ant-emperyalist bir içerik verirken, öte yandan ülkesinde emperyalizmle fiili işbirliği halinde bulunan halifeyi devre dışı bırakacak yapısal bir iktidar değişikliğine yöneliyordu. Kuracağı hükümet egemenliğin kayıtsız şartsız halkın elinde olacağı anti-emperyalist bir cumhuriyet olacaktı. 28 Ocak 1921’de bunu şöyle tanımlamıştır: “Kurduğumuz hükümet şekli ülkemizin şartlarına, toplumsal eğilimlerine ve halkın ihtiyaçlarına tamamıyla uygun bir hükümet şeklidir.” İşte o zamanki Batı yandaşları buna karşı çıkıyorlar, Batı’yla uzlaşacak, padişahı ve halifeyi koruyan meşruti eski rejimi savunuyorlardı.”⁷⁶⁸

Ülkenin şartları ve dış imkânlar çok çok namüsaidken, “tam bağımsızlık” ve “milli iktisat” ve üstelik yabancılaşmış bir aydın sınıfına rağmen!?

⁷⁶⁷ Fahri Çoker, Türk Parlamento Tarihi 1919-1923, 1. Cilt, Ankara 1994, s. 160-186.

⁷⁶⁸ Attila İlhan, a.g.e, s. 302.

Bütün güçlüklerle rağmen ilk senelerde yapılanlar, o günden bugüne geçen yılların tecrübeleri ve bugünün iktisat bilgileri merceğinden bakıldığı zaman bile, oldukça doğru yönde ve enerjik bir atılım manzarası göstermektedir. İlk aşamadaki önceliğin disiplinli bir devlet örgütü kurmaya ve ekonominin alt yapısını güçlendirmeye verilmesi, bugünkü bilim ışığında tartışıldığı zamanda doğru kararlardı.⁷⁶⁹ “Tanzimat, yabancılara karşı İstanbul’u savunmak için yapılmıştı. Cumhuriyet ise bütün ülke halkının iktisadi kalkınması için gerekli örgütü kurmaya çalışıyordu.”⁷⁷⁰

Cumhuriyetin kuruluşunun ilk yedi yılına ve sonrasına damgasını vuran İzmir İktisat Kongresi’nde alınan kararların Türk milletinin ekonomik kalkınmasına yönelik işlevi iki başlık altında toplamak mümkündür: a) Toplumsal altyapı, b) Ekonomik altyapı. İleride ikisini ayrı ayrı ele alacağız. Mamafih günümüzün kalkınma iktisadi teorileri ve stratejileri ile gelişmiş ülkelerin tecrübeleri, bu iki ögenin ekonomik kalkınmadaki önemi üzerinde görüş birliği içerisindedir.

İktisat Kongresi’nde oluşan genel felsefenin, gümrük politikasındaki mecburi sınırlamalar türünden (Lozan Antlaşması ek protokolü) istisnalar dışında yedi yıl boyunca Cumhuriyet Türkiye’sinin iktisat politikasına egemen olduğu görülmektedir.⁷⁷¹

Korkut Boratava göre İzmir İktisat Kongresi’nde belirli şartlarda yabancı sermayenin teşvik edilmesini öngören anlayış, yarı sömürge Osmanlı Türkiye’sinin ve Tütün Reji’nin millileştirilmesini önlemedi.

1922 ve 1923 yıllarında Amerikan sermayesini temsil eden Chester grubunun imtiyazlı demiryolu yapımı teşebbüsü sonuçsuz kaldı. Arkasından demiryollarından yabancı sermayenin tasfiyesi yürürlüğe sokuldu.

1924 yılında Haydarpaşa-Ankara, Eskişehir-Konya ve Arifiye-Adapazarı demiryolu hatları devletleştirildi.

1928 yılında da Mersin-Tarsus-Adana demiryolu devletleştirildi. 1926 yılında ise çok önemli bir adım atılarak kabotaj (yani Türk limanları arasında deniz ulaşımı yapma tekel) hakkı, yabancı sermayeye yasaklandı.

Demiryolları Cumhuriyet Türkiye’sinin ilk modern devlet işletmeciliği olarak ortaya çıkarken limanlar, devletin imtiyaz verdiği yerli şirketler tarafından işletilmeye başlandı.

Osmanlı Türkiye’sinde adeta bir kanlı zulüm merkezi haline gelen yabancı sermayenin elindeki Tütün Reji’si 1925 yılında 4 milyon liraya satın alınarak devletleştirildi.

Tarım kesimine yönelik olarak 1925’te aşar vergisi kaldırıldı. Devletin gelirlerinde çok önemli düşüşe sebep olmasına rağmen Atatürk’ün böyle

⁷⁶⁹ Oktay Yenal, Cumhuriyetin İktisat Tarihi, s. 51-52.

⁷⁷⁰ Oktay Yenal, a.g.e, s. 52.

⁷⁷¹ Korkut Boratav, a.g.e, s. 46.

bir karar yürürlüğe koyması iltizam-mültezim zulmü altında inim inim inleyen Türk İslam kurucu unsuru ayağa kaldırmaya yönelik dev bir adımdır. Malum Celali isyanlarının arkasındaki esas tetikleyici unsur Osmanlı merkezi bürokrasisini elinde tutan Enderunluların Türk İslam reayanın üzerine saldıgı acımasız vergilerdir.

Sanayiye yönelik politikaların temelinde 1928'in sonuna kadar Lozan'da getirilen gümrük tarifeleri sınırlaması ile özel sanayi yatırımlarına sağlanan özendirici uygulamalar önem taşımaktadır.

1925'te kurulan Sanayi ve Maadin Bankası, kuruluş kanunuyla Osmanlı devletine ait dört sınai işletmeyi devralıyor; ancak bu bankanın kendi eliyle tesis kurmasına izin verilmiyor; devraldığı tesisleri de uygun şartlarla özel teşebbüse aktarması gaye ediniliyor. Yani bankanın esas olarak özel sektör sanayi ve maden işletmelerini kredi veya iştiraklerle desteklemesi öngörülüyor.⁷⁷²

1925'te şeker fabrikaları için özel teşvik ve imtiyazlar getiren bir kanun çıkarılıyor. Alpullu ve Uşak şeker şirketleri bu kanuna dayalı olarak kuruluyor.

1927'de Teşvik-i Sanayi Kanunu yürürlüğe konuluyor. Bu kanun sanayi yatırımlarına ve sanayi işletmelerine çok geniş muafiyet, imtiyaz ve teşvikler sağlamaktaydı.

Türkdoğan'a göre, ulus-devlet, felsefe olarak, toplumsal yapının bir durumdan ötekine geçişi veya içerik bakımından köklü anlamda değişimdir.

20. yüzyılın ilk çeyreğinin sonunda patrimonial yönetim biçimi veya hanedan-ı Osmani artık sürüp gidemezdi. Osmanlı'da ümmet sistemi de İbn Halduncu anlamda kavim asabiyetini (dayanışması) yitirmişti. Yönetim (askeri ve sivil), yabancı soylu diye bilinen güçlerin elindeydi. Devleti kuran, Haçlı Seferlerinde yıllarca kanı dökülen insanlar, şimdi azınlıkların vergisini ödeyen, toprağa bağlı köylü (reaya) konumuna getirilmişti. Böylece bir yanda devleti yöneten yabancı soylu bir azınlık tabakası, öte yanda çoğunluğu oluşturan Türk halkı olmak üzere, Osmanlı toplum yapısı ikiye bölünmüştü. Bu ikili (dual) yapılaşma, çoğunluğu oluşturan Türk insanının devreden çıkarılması, itilip kakılmasına yol açmıştır. Bu nedenle Osmanlı'nın Türk halkı modeli sağlıklı değildir.⁷⁷³

İşte Mustafa Kemal Atatürk daha resmen Türkiye Cumhuriyeti kurulup ilan edilmemişken, Lozan görüşmelerinin kesildiği bir anda Osmanlı'daki siyasi, iktisadi ve kültürel "Türk tanımı"nı değiştirmek için İzmir İktisat Kongresi'ni toplamıştı.

Osmanlı'nın Türklük tanımının dışında, ümmet ideolojisi de, İslami norm ve içerikleri tanıımıyordu. Kur'an: "Sizi kavimlere ayırdık ki, birbiri-

⁷⁷² Korkut Boratav, a.g.e, s. 47.

⁷⁷³ Orhan Türkdoğan, Ulus-Devlet Düşünürü Ziya Gökalp, s. 9-10.

nizi tanıyasınız”; Peygamber de “Kişi kavmini sevmekle suçlanamaz” veya “Kavmimin en hayırlısı kavmine iyilik yapandır” tarzında buyuruyordu. Kur’an sisteminde gözlendiği üzere kavimler gerçektir. Hatta büyük tarihçi, Batı düşünce sistemini etkileyen İbn Haldun, tarih tezinde: “Bir kavim dayanışma gücünü (asabiyetini) kaybettiği zaman yıkılır” diyordu. Thomas Campenalla’da gözlediğimiz yükseliş ve çöküş (corci-ri corci) şeması, toplumların dayanışmalarını yitirdiği zaman ortaya çıkıyordu. Osmanlı, tarihsel açıdan Türk toplumunun karakterini değiştirmiş, kimlik kaybına yol açmış ve Türklüğü devreden çıkarmıştır. Halil İnalcık’a göre Osmanlı’nın 1500’lerden itibaren Türklüğü kalmamıştır. Ümmet ideolojisi de aynı biçimde dejenere edilmiştir.⁷⁷⁴

Türkdoğan, aynı eserinde yer alan bir tespitte; İngiltere ve Fransa’nın nasıl ulus-devlet modeline geçtiğini ve ekonomik kalkınmasını tamamladığını gösteriyor: “Şimdi cumhuriyet, ümmet ve imparatorluk kalıntısından çağın yeni oluşumu ulus-devlet modeline geçmek durumundadır. Kemalist sistem yapı taşı bu temele dayanmaktadır. Fransız devrimi, çok sayıda düşünür ve aydınların katılımı ile gerçekleşmiş; İngiltere ise yabancı soylu tüccar sınıfı (hansiatik) saf dışı bırakarak, yerlilik kimliğini taşıyan aydınlarını yönetime geçirmek suretiyle ulusal kimliklerini kazanmıştır. Hatta İngiltere’nin sanayi çağını başlatmasında bu milletleşme olgusunun etkisi büyük olmuştur. Osmanlı, Birinci Dünya Savaşı’nda Balkanları, Ortadoğu’yu ve Kuzey Afrika’yı, koyu ümmetçi politikasına ve dinlerarası büyük hoşgörü tutum ve davranışına rağmen, arkadan hançerlenmek suretiyle kaybetmek durumunda kalmıştır. Cumhuriyet, bu oyunu tekrar sahneye koyamaz ve masum Türk halkının, dramatik yaşamının sürdürülmesine artık izin veremezdi. Ümmetten ulus-devlete geçiliyordu.”⁷⁷⁵

Bu reformasyonun gerçekleştirilmesi için güçlü kadroya, sosyolojik disipline, milli ekonomiye ve milli siyasete ihtiyacı vardı. Ziya Gökalp, asırların makûs talihini değiştirecek Kemalist sistemin teorisyeniydi. “Ulus-devlet, bir halden öteki hale geçti. Bu nedenle ideolojisi milliyetçilikti. Osmanlı, kavmini devre dışı bıraktığı, tanımadığı için Kemalist sistem, aynı zamanda yeniden kimlik kazanma anlamında Türkleşme sürecini gündeme getiriyordu. Türkleşme, kimlik kaybı sonucu, yeniden kimlik kazanma anlamında bir oluşumdur, yoksa Osmanlı mozağini Türkleştirme anlamında maceracı bir girişim değildir.”⁷⁷⁶

Atatürk ulus-devletin merkezine milli ekonomiyi koyduğu için şöyle diyor: “Yeni Türkiye devleti temellerini süngü ile değil, süngünün dahi dayandığı iktisadiyatla kuracaktır.”⁷⁷⁷

⁷⁷⁴ Orhan Türkdoğan, a.g.e, s. 10.

⁷⁷⁵ Orhan Türkdoğan, a.g.e, s. 10-11.

⁷⁷⁶ Orhan Türkdoğan, a.g.e, s. 11.

⁷⁷⁷ Atatürk’ün Ekonomi Görüşü, Kara Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları, Yayın No: 13, Ankara 1982, s. 4.

Lozan görüşmeleri 20 Kasım 1922 tarihinde başlamıştı. Aslında görüşmelerde büyük ölçüde toprak meselesi olmamıştı. Sadece Irak sınırı vardı ki, o da Lozan'da çözülememişti.

Lozan Barış Konferansı'nın 2 Aralık 1922-4 Şubat 1923 tarihlerini kapsayan, 2 aylık zaman içinde görüşülen konular, kısaca "kapitülasyonlar" olarak isimlendirilmektedir. İktisadi, mali, idari ve kültürel konular en fazla tartışılan konular olmuştur.⁷⁷⁸

4.1.13. Lozan'da En Sert Tartışma Konuları: Ekonomik İm ti-yazlar

Lozan'da sert tartışmalara sebep olan yukarıdaki hususları dört grupta toplayabiliriz:

1- Osmanlı padişahlarının, 1535/1536'da Fransa'ya verdiği ticari imtiyazla başlayan süreç, zaman içinde Osmanlı sultanlarının Batı ile dost olmak için vermiş olduğu hesapsız sorumsuz imtiyazlar, kapitülasyonlar illeti Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve siyasi manevra sahasını oldukça daralmıştı. 1838'de İngiltere ile imzalanan Baltalimanı Serbest Ticaret Antlaşması ve takip eden aylarda diğer Avrupa ülkeleriyle yapılan benzer antlaşmalar, sonun başlangıcı olmuştu. Osmanlı İmparatorluğu İkinci Meşrutiyet'le birlikte kapitülasyonlardan kurtulmak istediye de başarılı olamamıştır.

Lozan müzakereleri esnasında da Batı bu imtiyazların kaldırılmasını kabul etmiş görünürken, yerine daha karmaşık imtiyazların getirilmesini öneriyor, buna karşılık bazı "teminatlar/garantiler" veriyordu.

2- Uluslar arası anlaşmalar (konvensiyonlar) gerekçesiyle, mesela 5 Temmuz 1912 tarihli milletlerarası radyo-telgraf sözleşmesi gereğince sualtı ve yer altı kabloların döşenmesi, kullanılması ve korunması milletlerarası bir konuydu. İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcileri müzakereler sırasında bu husuları da Türkiye'nin aleyhine değerlendiriyordu. Nitekim altyapı güzergâhlarındaki inşa şeklinde söz sahibi olmak istiyorlardı.

3- İdari ve kültürel konular. Osmanlı'nın başlangıçtan beri uyguladığı sakat cemaat sistemi, gayrimüslim ve yabancıların imparatorluk mülkünde kurumlaşmasını sağlamıştı. Mahkemeleri, okulları ve dini merkezleri ile konsoloslukları adeta devletçikler meydana getirmişlerdi. Mesela denizcilikte İngilizce, Fransızca, Rumca konuşuluyor ve azınlıklar kendi mahkemelerinde yargılanıyorlardı. Batı bu konumunu Cumhuriyet Türkiye'sinde de sürdürmek istiyordu. Onlara göre, Türkiye'nin çağdaş ve medeni bir devlet olması için Batı'nın Türkiye'de etkinliğinin devam ettirilmesi şarttı. Ancak bu takdirde yabancı sermaye bulabilir, teknik yardımlar alabilirdi. Batı tarafından dışlanmazdı.

⁷⁷⁸ Seha L. Meray, Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul Ekim 1993, 3, 4 ve 5. Cilt anlattığımız konularla ilgili olup, bu ciltlerdeki tutanaklardan özetlenmiştir.

4- Anadolu on bin yıllık bir medeniyet coğrafyasıydı. Son bin yıldır ise Türk-İslam medeniyetine aitti. Batı yeni Türk devletine Anadolu coğrafyasını “bırakırken” kültürel varlıklarına başka ortaklar ekliyordu. Mesela Truva harabeleri için Yunanistan, halifelikle ilgili objeler için Arabistan kışkırtılıyordu.

Rum Patrikhanesi için de yeni taleplerde bulunuyorlardı. Özellikle Doğu Anadolu ve Musul-Kerkük için yepyeni tarihi iddialarda bulunuyorlar, buraları sahipleniyorlardı. 1200 yıllık Türk-İslam kültürü ise yok sayılıyordu.

Hâsılı Lozan Konferansı’nın iki aylık dönemi kapitülasyonlar adıyla özetlenen ama aslında belli bir toprak parçasında yani Anadolu’da ekonomik, ticari, idari ve kültürel yönden son derece sınırlı manevra sahasına sahip bir Türkiye’nin kurulmasına yönelik tutumlar sergiliyorlardı.

Hâlbuki Atatürk ve TBMM’nin en hassas olduğu konu kapitülasyonlardı. Türk heyetine Lozan’a gidişte verilen talimatların en önemlisi “konferansın kesilmesine yol açsa bile kapitülasyonların kabul edilmemesiydi.”⁷⁷⁹

Ancak Fransa ve İngiltere komisyonları sadece Osmanlı’nın verdiği imtiyazların devamı yönünde anlaşma zeminleri için mücadele etmiyordu. Türkiye’de faaliyet gösteren yabancı kuruluşların personelinin eskiden olduğu gibi yabancı kimlikleriyle rahat çalışması için Lozan’daki Türk heyetini etkilemeye çalışıyorlardı.⁷⁸⁰

Batı’nın kapitülasyon mantığı o kadar genişti ki Türkiye’de bulunan misyoner okullarında tamamen kendi eğitim ve kültür programlarını tatbik etmeye devam ediyorlardı. Tartışmaların dozajı gittikçe sertleşiyordu. İcra vekilleri reisi H. Rauf Orbay 11 Aralık 1922’de Lozan’a çektiği telgrafta şu hususu net olarak belirtiyordu: “Amerikan mektepleri Türk kontrolünde olacak, tarih ve coğrafya dersleri Türkiye ve Türk öğretmenler tarafından verilecektir.”

Aralık ayının sonuna doğru Batılıların tavrı ortaya çıkmıştı.

Lozan’daki Türk heyeti adına heyet başkanı İsmet İnönü 23 Aralık 1922’de Ankara’ya, Gazi Paşa’ya çektiği telgrafta şöyle diyordu: “müttefikler eski idarede uygun bulmadığımız bütün kelimeleri kaldırarak yerine geçen “yeni dönem” adı altında yine eski sömürü düzenini devam ettirmek istiyorlar. Ya bizi yıkacaklar ve eski döneme eşit (Sevr) barış yapacaklar yahut da biz onları yıkacağız. Ancak bizim lehimize bir insani karar vereceklerine şüphem vardır. Dolayısıyla konferansın kesilmesine hazır olunmalıdır. Konferans bugünkü zihniyetin de müspet bir hedefe müteveccih (yönelmiş) değildir.”⁷⁸¹

⁷⁷⁹ Selahi R. Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, T.C. TTK Ankara 1973, s. 296.

⁷⁸⁰ Bilal N. Şimşir, Lozan Telgrafları, 1. Cilt TTK, Ankara 1990, s. 232-238.

⁷⁸¹ Bilal N. Şimşir, Lozan Telgrafları, 1. Cilt TTK, Ankara 1990, s. 268-270.

Lozan görüşmeleri 4 Şubat 1923 günü kesildi. Türk heyeti 16 Şubat günü İstanbul'a döndü. Heyet başkanı İsmet İnönü gazetecilere verdiği beyanatta şunları dile getirmişti:

“Görüştüğümüz başka meseleler; toprak meseleleri, bilhassa mali ve iktisadi meseleler idi. Nihayet toprak meselelerini bağladık, fakat mali ve iktisadi meseleler bağlanamadı.”

“İktisadi meseleler pek çoktur. Büyük kısmı uzun uzadıya görüşüldü fakat anlaşmazlıklar halledilemedi. İktisadi meselelerde katı ısrar gösterdik, buna mecbur idik, gerçekte toprak meselesi ikinci derecededir. İktisadi bakımdan sömürge memleketi olamayız. Bizi böyle görmelerine de tahammül edemeyiz.”⁷⁸²

Bu gelişmeler üzerine Mustafa Kemal Paşa Türk ordusunu alarına geçirmiş, ordu birliklerini Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak Paşa ile teftişe çıkmış, Gebze’de 1. Ordu Birliklerini denetleyerek atışlı tatbikat yaptırmıştı.

Atatürk Eskişehir, İzmit, Gebze, Bursa, oradan da 27 Ocak 1923 günü İzmir’e gelmişti. İzmir’de yayınlanan Anadolu, Ahenk, Sedayı Hak, Şark ve Yeni Turan gazetelerinin başyazarlarına verdiği demeçte: “Türkiye tam istiklalini temin edecek bir barış ister... Muhtaç olduğumuz hayati gerekleri ve istiklali temin edinceye kadar başladığımız işe devam olunacaktır.”⁷⁸³ Gazi Paşa 2 Şubat 1923 günü de İzmir Kordon’da bulunan gümrük binasında barıştan neyi kastettiğini şu sözlerle açıklıyordu: “Biz barış istiyoruz dediğimiz zaman ‘tam istiklal istiyoruz’ dediğimizi herkesin bilmesi lazım.”⁷⁸⁴

Bu arada bir hususun altını çizelim. Birinci Dünya Harbi öncesinde Yeni Osmanlılar ve Jön Türk gibi “siyasal İslamcı” ve “Batıcı”, “ümmetçi” söylemlerin ve tasavvurların imparatorluğun parçalanmasını önleyemeyeceği iyice anlaşılmıştı.

Osmanlı devletinde ticaretin millileştirilmesine dair çalışmalar II. Meşrutiyet’in ilanı (23 Temmuz 1908) ile hızlandırılmıştı. Türk Müslüman aydınlar, esnaf ve halk bu tarihten itibaren kurulan çok sayıda cemiyet ticari teşebbüslerin, milli esaslar dâhilinde yönlendirilmesi için gayret sarf etmişlerdir.⁷⁸⁵ Bu minvalde Mart 1914’te kurulan “Müslüman Türk Cemiyeti” gerek savaş ve gerekse İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin politikaları sebebiyle gereken alakayı görememişti.

Müslüman Türk Cemiyeti, Mondros Mütarekesi’nden sonra tekrar faaliyete geçmişti. Gayrimüslim unsurların çoğunlukta olduğu İstanbul Tica-

⁷⁸² A. Naci Karacan, Lozan Konferansı ve İsmet Paşa, İstanbul 1993, s. 204.

⁷⁸³ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, II. Cilt, Ankara 1961, s. 59.

⁷⁸⁴ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, s. 84.

⁷⁸⁵ Murat Koraltürk, Türkiye’de Ulusal Burjuvazinin Gelişmesinde Önemli Bir Girişim, Tebliğ OTDÜ 18-20 Eylül 1997, Ankara.

ret ve Sanayi Odası'na karşı olan bu cemiyet Müslüman ve Türk unsurları bünyesinde topluyordu.⁷⁸⁶

İşte Müslüman Türk Cemiyeti, Milli Türk Ticaret Birliği olarak İzmir İktisat Kongresi'nden sonra İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nın yönetimini kontrol altına alacaktır. Ticaretin Türkleştirilmesi için yapılan gayretlerde gazete ve dergilerin önemli rolü olmuştur. Bunlardan en önemlilerinden biri İstanbul'daki Türk İktisadi ve Neşriyat Merkezi tarafından Haziran 1921'de yayımlanmaya başlayan "İktisat Mecmuası"dır. 1926 yılına kadar yayın hayatına devam eden bu mecmua 15. sayısından itibaren yani Aralık 1922'den itibaren Türk Ticaret Birliği'nin yayın organı olmuştur.⁷⁸⁷

Türkiye İktisat Mecmuası'nın yazarı Ahmet Hamdi Başar, Türk iktisat tarihinin en değerli şahsiyetlerindendir.

Başar, Haziran 1922'de "İktisadi Tetkikat Neşriyat ve Muamelat A.Ş."yi kurmuştu. İstanbul'daki ileri gelen on kadar tüccarın 1000'er lira koyarak 7500 lirası ödenmiş, 10.000 lira sermaye ile kurulan bu şirketin yaptığı ilk iş İstanbul ticareti ve çevresi ile alakalı istatistikî çalışma yapmak olmuştur.⁷⁸⁸ "Türk Ticaret Salnamesi" adıyla hazırlanan bu çalışmaya göre, İstanbul piyasasındaki Türk Müslüman unsurların % 25'i geçmediği görülüyor. Denizcilik ile ilgili faaliyetlerin hepsi yabancıların ve /veya gayrimüslim azınlıkların elindeydi. Bu sektörde Türkçe konuşulmuyordu.

Başar'ın bu araştırması Türklerin ticaret ve ekonomide etkin bir biçimde yer almalarının zaruretiyi apaçık ortaya koyuyordu.

Mudanya Mütareke'sinin ardından 18 Ekim 1922 günü Refet Bele Paşa'nın komutasındaki Türk birlikleri İstanbul'a girmişlerdi. Ahmet Hamdi Başar, Refet Paşa'nın desteğini de alarak bir grup önde gelen İstanbul tüccarlarıyla beraber 22 Ekim 1922'de "Milli Türk Ticaret Birliği"ni kurmuştu.⁷⁸⁹ Öte yandan 24 Ekim 1923 tarihinde "İzmir Türk Tüccar Kulübü" kurulmuştu.⁷⁹⁰ Milli Türk Ticaret Birliği üyelerinden Şakir Kazım Bey'in gayretleriyle 1 Aralık 1922'de "İstanbul Umum Amele Birliği" kurulmuş⁷⁹¹, başkanlığına Türk Çalıştırma Cemiyeti üyelerinden Mahmut Bey seçilmişti. Mustafa Kemal Paşa 2 Aralık 1922 günü Amele Birliği'ne çektiği telgrafta çalışmalarını takdir ettiğini bildiriyordu.⁷⁹²

⁷⁸⁶ Murat Koraltürk, ayrı tebliğ.

⁷⁸⁷ Murat Koraltürk, İstanbul Ticaret Odası Tarihçesi, İstanbul Ticaret Odası Yayını, İstanbul 2003, s. 285-287.

⁷⁸⁸ Murat Koraltürk, İstanbul Ticaret Odası Tarihçesi, s. 287-288.

⁷⁸⁹ Murat Koraltürk, İstanbul Ticaret Odası Tarihçesi, s. 289.

⁷⁹⁰ Ferla Örs ve Diğerleri, İzmir Ticaret Odası Tarihi, İzmir 2002, s. 71-72.

⁷⁹¹ Ahmet Alkan, 1923 Amele Birliği, Tarih ve Toplum, Sayı 72, İstanbul 1989, s. 61-64.

⁷⁹² Gündüz Ökçün, İzmir İktisat Kongresi, Ankara 1968, s. 96.

Ahmet Hamdi Başar, 1 Aralık 1922’de Milli Türk Ticaret Birliği nizamnamesini 18 kişinin imzası ile TBMM İstanbul temsilcisi Refet Bele Paşa’ya vererek resmen kuruluşu tamamlamıştı.⁷⁹³

Daha sonra “Birinci İzmir İktisat Kongresi” adını alacak olan “İzmir 1923 Türkiye İktisat Kongresi” hazırlıkları Aralık 1922’de başlamıştı. Konuyla ilgili vilayet ve kazalara telgraflar çekilmişti. Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi kapitülasyonlar Musul, Boğazlar konusunda Batılıların tutumu TBMM’nin “Misakı Milli Felsefesine” tamamen zıttı.⁷⁹⁴

Ahmet Hamdi Başar hakkında kısaca bir bilgi notunun faydalı olacağı kanaatindeyiz. Ahmet Hamdi Başar (İstanbul 1897-İstanbul 1971) İstanbul Darülfünun’u (Üniversitesi) Edebiyat Fakültesi mezunudur. İstanbul Sanayi ve Ticaret Odası’nın (1882’de kurulmuştu) Türklerin kontrolüne geçmesi için büyük gayretler sarf etti. Milli Türk Ticaret Birliği ve 1923’teki İzmir İktisat Kongresi’nin genel sekreterliğini yaptı. 1925 yılında kabul edilen 618 sayılı Limanlar Kanunu’nun 7. maddesi ile kurulan “İstanbul Liman İnhisarı (Tekeli) A.Ş.’nin yönetim kurulu başkanlığını yaptı. İstanbul’da 1948 yılında toplanan İktisat Kongresi’nde aktif rol aldı.

1950’de DP’den İstanbul milletvekili seçildi. Daha sonra bu partiden ayrıldı. 27 Mayıs 1960 ihtilalından sonra bir süre Milli Birlik Komitesi’ne danışmanlık yaptı. Türk ekonomisi üzerine çok sayıda yazı yazan Başar, 1971’de İstanbul’da öldü.⁷⁹⁵

İktisat vekili Mahmut Esat Bozkurt, iktisat kongresi esnasında aynı binada bir de “iktisat sergisi” (hususî meşher) açılmasını, katılımcılara her türlü kolaylığın sağlanması yanında sertifika da verileceğini duyurmuştu.⁷⁹⁶

İktisat kongresi hazırlıklarını İzmir valisi Mustafa Abdülhalik Renda başkanlığında bir heyet yürütüyordu. İzmir İkinci Kordon’da bulunan ve önceden Osmanlı Bankası tarafından depo olarak kullanılan Aram Hamparsomyan mağazaları (maalesef şimdiki İzmir valiliğinin arkasında olan bu bina 1985’te yıktırıldı) 7000 kişiyi alacak şekilde hazırlanmıştı. Hem kadın delege katılımcılar hem de kadın dinleyiciler için yer ayrılmıştı. Kongrede gerek bayan delege katılımcılar, gerekse bayan dinleyiciler yerlerini almışlardı.⁷⁹⁷

İzmir İktisat Kongre’sine Genelkurmay Başkanı ve Batı Cephesi Komutan Vekili Mareşal Fevzi Çakmak Paşa, Batı Cephesi Kurmay başkanı Asım Gündüz, Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşa, Rusya Büyükelçi-

⁷⁹³ Ahmet Hamdi Başar, İzmir İktisat Kongresi, Barış Dünyası, Sayı 55, İstanbul 1966, s. 58.

⁷⁹⁴ Bilal N. Şimşir, Lozan telgrafları, s. 270.

⁷⁹⁵ Murat Koraltürk, İstanbul Ticaret Odası Tarihçesi, s. 282.

⁷⁹⁶ Ferla Örs, ve Diğerleri, İzmir Ticaret Odası Tarihi, s. 65-68.

⁷⁹⁷ Gündüz Ökçün, a.g.e, s. 211-212.

si S.İ. Aralov, Azerbaycan Büyükelçisi İ. Abilov ile pek çok yerli yabancı gazeteci davet edilmişti.⁷⁹⁸

Kongreye TBMM'den 100 kadar milletvekili delege olarak seçilmiş olmalarına rağmen, Lozan Konferansı'ndaki kritik gelişmeler üzerine meclisi terk edemedikleri için toplantılara katılamadılar.

İktisat Kongresi ele alınmasını önemli buldukları konular için bir rapor hazırlamıştı. Bir kitapçık halinde yayımlanan bu rapor beş bölümden oluşmuştu.⁷⁹⁹

1- Türkiye'de kredi meselesi: Gelecekte paranın yerini kredi işlemlerinin alacağı anlaşılmaktadır. Bu husus ticari işlem ve yatırımları hızlandıracaktır. Sanayi ve zirai yatırımların ihtiyaç duyduğu unsur kredidir. Acilen bir devlet bankası kurulmalıdır.

2- İstihsalin tanzimi(üretimin düzenlenmesi): a) Ziraat üretiminin tanzimi b) Sanayi üretiminin tanzimi c) Ticaretin tanzimi.

3- Gümrük meselesi: Üreticileri korumak, ithalatın kontrol altına alınması şarttır. Gümrük işlemleri ülke ekonomisinin en önemli kaynağıdır. Stratejik önem taşıyan maddelerin yurtdışına çıkışı engellenmelidir.

4- Vergiler: Vergilerin adil ve makul olması şarttır. Mesela tarımdan alınan aşar vergisi senede 18 milyon lira iken ticaret yapanlardan alınan temetü (kazanç) vergisi 1.5 milyon liradır. Köylü tüccara nazaran 12 misli daha fazla vergi vermektedir.

Köylünün aşar vergisinden başka ağnam (hayvan) yol... gibi başka vergiler de verdiği dikkate alınmalıdır.

5- Vesait-i Nakliye: Demiryolu, karayolu ve denizyolu imkânları kısıtlıdır. Her üç alana milli prensipler içinde yatırımlar yapılmalıdır.

İstanbul delegeleri beraberinde ticaret sergisinde gösterilecek eşya ve sandıklar olduğu halde Seyri Sefain İdaresi'ne ait Gülcemal vapuruyla Bandırma'ya, oradan da trenle İzmir'e gitmişlerdi. Yurdun diğer yörelerinden delegeler kötü hava şartları sebebiyle İzmir'e gelemedikleri için kongre 15 Şubat yerine 17 Şubat 1923 günü açılmıştı.

Gazi Paşa, İstanbul, Gaziantep, Maraş, Mersin, Adana, Sivas, Kayseri, Konya, Bor ve Uşak delegelerinden oluşan 150 kişilik bir gruba şöyle seslenir: "Vaziyet demir gibidir. Hakkımızdan başka bir şey istemiyoruz. Bunun için korkumuz yoktur."⁸⁰⁰ Sözleriyle İktisat Kongresi ile Lozan Konferansı arasında bağ kuruyordu.

⁷⁹⁸ S. İ. Aralov, Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları, Çev: H. A. Ediz, İstanbul 1967, s. 229-230.

⁷⁹⁹ Gündüz Ökçün, a.g.e, s. 67-84.

⁸⁰⁰ Gündüz Ökçün, a.g.e, s. 208.

Mustafa Kemal Paşa, sivil bir elbise ve başında milli mücadelenin simgesi kalpakla geldiği İzmir İktisat Kongresi'nin açılış konuşmasında delegelere, Türk milletine ve dünyaya şöyle seslenir:

“Milli egemenlik, iktisadi egemenlik ile birleştirilmelidir. Görülüyor ki bu kadar kesin ve yüksek bir askeri zaferden sonra bile bizi barışa kavuştuktan alıkoyan sebepler doğrudan doğruya iktisadi nedenlerdir, iktisadi meselelerdir. Siyasi ve askeri zaferler ne kadar büyük olursa olsun, iktisadi zaferle taçlandırılmazsa sonuç sürekli olmaz. Bence halk dönemi, iktisat dönemi ki, ülkemiz mamur, milletimiz müreffeh ve zengin olsun.

Arkadaşlar, bence yeni devletimizin, yeni hükümetimizin bütün programları iktisat programlarından çıkmalıdır. Çünkü dediğim gibi her şey bunun içinde vardır. O halde çocuklarımızı o biçimde eğitmeliyiz, onlara o biçimde bilim ve kültür vermeliyiz ki ticaret, ziraat ve sanayide ve bütün bunların faaliyet alanlarında verimli olsunlar, etkili olsunlar, faal olsunlar, ameli bir uzuv olsunlar.”⁸⁰¹

Atatürk'ün yapmak istediği “yerlilik” unsurunu temsil eden reaya çocukunun, tarihsel “asli” unsur olmakla beraber “standart kültür” veya antropolojik ifadeyle “büyük toplum” özelliğini kazanmasını sağlamaktır. Ülkedeki “standart kültür”ün tarihsel yerini ve gerçek kimliğini “Türk olgusuna” dönüştürmektir. Böyle bir atılım içinde, her şeyden önce güçlü bir milli elit tabakanın mevcudiyetine ihtiyaç söz konusudur.

Bu sebeple cumhuriyetle başlayan milli burjuvazinin oluşumuna yönelik Ahmet Hamdi Başar'ın açtığı çığır kayda değer. Başar (1897-1971), Türk Ocağı ve Muallimler Cemiyeti gibi birçok kuruluştaki görev almış; özellikle İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası gibi gayrimüslimlerin faaliyet gösterdiği müesseselere karşılık Müslüman-Türk tüccarların bir sözcüsü olarak Milli Türk Ticaret Birliği'nin kuruluşuna da önyak olmuştur. Hatta bu birliği temsilen 1923 İzmir İktisat Kongresi'ne katılarak “milli tüccar” ve “milli ekonomi” modelini savunmuştur. Çünkü ticari kuruluşlar azınlıkların ve patrimonial devşirme tarzı bir yönetimin tekelindeydi.⁸⁰²

Nitekim Ahmet Hamdi Başar'ın tespitlerine göre, 1922 yılında İstanbul'da 4267 müessesesinin varlığı belirlenmiş, bunlardan sadece 1202'sinin yani % 28'inin Müslüman-Türk olduğu tespit edilmiştir.⁸⁰³ Başar 23 yıl sonra, 1946 yılında da arzulanan noktaya ulaşmış ve İstanbul Tüccar Derneği'ni kurmuştur.⁸⁰⁴

Henry Ford'un bir sözü şöyledir: “Ne kadar geriye bakarsanız o kadar ileriye görürsünüz.” Böylece Mustafa Kemal'in “devletin kurucusu ve mem-

⁸⁰¹ Atatürk'ün İzmir İktisat Kongresi Açış Konuşması, 17 Şubat 1923.

⁸⁰² Orhan Türkdoğan, Türk Toplumunda Aydın Sınıfının Anatomisi, Timaş Yayınları, 1. Baskı 2003 İstanbul, s. 279-280.

⁸⁰³ Ayhan Aktar, Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 57.

⁸⁰⁴ Orhan Türkdoğan, Sanayi Sosyolojisi: Türkiye'nin Sanayileşmesi (Dün-Bugün-Yarın), Töre-Devlet Yayınları, Ankara 1981, s. 408-570.

leketin sahibi biz Türkler, kavmi necip adı altında Araplara ve sarayın sadık hadimi Arnavutlara feda edildik” tarzındaki yaklaşımının hikmeti vücudunu (raison d’Etre) şimdi daha iyi kavırıyoruz.”⁸⁰⁵

Osmanlı İmparatorluğu’nda Hanedanı Osmani’nin kurucu unsur Türk-Müslüman karşı tutumu, özellikle, yabancı soyluların yönetim kademelerinde birer cazibe merkezi haline gelmeleri, yerlilik kimliğini taşıyan asli unsurların dışlanması, hor görülmesi, saray/Enderun bürokrasisi Türk-Müslüman çatışmasını güçlendirmiştir.⁸⁰⁶

Atatürk’ün İzmir İktisat kongresi ile verdiği mesajlar ile Lozan Konferansı’nda Batılıların toprak konusunda çok çabuk anlaşmaya yanaşmalarına rağmen, iktisadi, mali, kültürel ve idari hususlarda ayak sürümeleri, kapitülasyonlarda direnmelerinin kökleri taa 1500’lere kadar gitmektedir. Mesela 1500’lerden beri Türkiye’nin iktisadi-ticari ve yönetim alanları birinci derecede Yahudi cemaatinin elindedir. O kadar ki, İstiklal Savaşı sonucu ülkeyi terk etmek durumunda kalan Rum ve Ermeni tüccar sınıfının boşalan yerlerine Yahudi işverenler doldurulmuştur. 1929 dünya ekonomik bunalımın hemen ardından Türk kökenli tüccarlar da iflas etmişlerdi. Yahudiler tıpkı günümüzde gözlendiği üzere –o günlerde de yükselen bir tabaka konumuna gelmişlerdir.⁸⁰⁷

Nitekim 1936 yılında gerçekleştirilen bir araştırmaya göre, İzmir Yüksek Ticaret Okulu’na kayıtlarını yaptıran öğrencilerin % 67’sinden fazlası Yahudi kökenliydi.⁸⁰⁸

Mustafa Kemal Paşa’nın iktisadi, kültürel, idari Türkleştirme, millileştirme politikalarına en büyük tenkit Batılı aydın ve siyasetçilerden, içerideki “Batıcı” ve “İslamcı” aydınlar ile azınlık kökenli aydınlardan gelmesi oldukça manidardır. Bunlardan biri Rifat N. Bali’nin “Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri: Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)” adlı kitabında ileri sürdüğü görüşlerdir.

Türkdoğan’a göre Bali’nin bu eserinde ileri sürdüğü anlayış; gerçeği kavrama, sistemin felsefesini tarafsız bir zihniyetle yorumlama yerine “ben ve öteki” diyalektiğine dayalı bir alt bilinç tepkisini oluşturuyordu.⁸⁰⁹ Bali, adı geçen kitabında; Kemalist sistemin 1875’lerden kaynaklanan Jön Türk hareketinin, Akçura, Ağaoğlu ve Gökaltı, milliyetçilik anlayışının ötesinde, Almanya’dan yükselen Nazizm ideolojisinin yansıması olduğu tarzında özetleyebileceğimiz sakat bir zihniyete sahiptir.⁸¹⁰

⁸⁰⁵ Orhan Türkdoğan, *Türk Toplumunda Aydın Sınıfın Anatomisi*, s. 280.

⁸⁰⁶ Orhan Türkdoğan, a.g.e, s. 281.

⁸⁰⁷ Orhan Türkdoğan, a.g.e, s. 279.

⁸⁰⁸ Donald Averett Webster, *The Turkey of Atatürk*, American Academy of Political and Social Science, s. 282, Zik: Rifat Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri: Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 535.

⁸⁰⁹ Orhan Türkdoğan, a.g.e, s. 273.

⁸¹⁰ Orhan Türkdoğan, a.g.e, s. 278.

1493'te İspanya'daki engizisyonlardan, İspanya-Portekiz Kraliçesi "Korkunç İsabella"nın Katolik ırkçı zulmünden, ha keza Batı ve Doğu Avrupa'nın muhtelif ülkelerindeki Yahudi katliamlarından Osmanlı Türk yurduna sığınarak canlarını kurtaran. Artı Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiye'sinin iktisadi kaymağını yiyen "Musa'nın çocukları"nın Türk milliyetçiliğine ve Türk devletinin kurucusu Mustafa Kemal'e insafsızca saldırımları herhalde biz Türklerin gereğinden fazla hoşgörülü olmasının bir "mükâfatı" olsa gerekir.

Engizisyon artığı olanların seve seve İspanyolca, İtalyanca ve Fransızca vb. dilleri konuşurken ısrarla Türkçe öğrenmemelerini, konuşmamalarını ve Mustafa Kemal'in 17 Şubat 1931'de Adana'da bir konuşmada söylediği "Milletin çok bariz vasıflarında birisi, kıymetli vasıflarından birisi dildir. 'Türk milletindenim' diyen insan, her şeyden evvel ve behemehal Türkçe konuşmalıdır. Türkçe konuşmayan bir insan Türk harsına (kültürüne), camiasına mensubiyetini iddia ederse buna inanmak doğru olmaz" sözlerini 'Nazizm ideolojisinin bir yansıması' olarak değerlendirmek... Hele hele 2000 yıl sonra İsrail devletini kuran ulusa mensup olan birinin bunlara tevessül etmesi, olsa olsa hastalıklı bir tutumun, yani "bu tür bir tutum sosyolojik ve antropolojik bir yaklaşım değildir, sadece Yahudi egosant-rizminin bir yansımasıdır... Siyonizmin seçkinci teorisinin bir parçası olmaktan başka bir anlam taşımaz."⁸¹¹

1933 yılındaki Edirne Olayı (yerli memurların yerleşik Yahudileri göç ettirmeye kalkışmaları) üzerine Dr. Abravaya'nın Yeni Asır gazetesinde Betty Rose'un bir sorusuna verdiği cevap, bu cemaatin Türk toplum yapısında nasıl tarihsel bir kast sınıfı oluşturduğunu göstermesi bakımından anlamlıdır.⁸¹² Aynı zamanda Büyük Millet Meclisi üyesi de olan Dr. Abravaya şöyle diyordu: "Şayet, zamanla Yahudiler diğer ırklarla aralarında erimek yoluyla kaynaşacak olsalar bile, bu kaynaşma ve erime ancak sözde kalır. Zira Yahudi ırkı hiçbir gün tamamen yok olmaz. Yahudi dehası ve esprisi her zaman yaşayacaktır."⁸¹³

Yukarıdaki tavır ve İlğaz Zorlu'nun "Evet Ben Selanikliyim: Türkiye Sabataycılığı, Belge Yayınları, İstanbul 1998" adlı eserinde "Sabataycıların Müslümanlaşmış bir grup olmadığı" görüşü, Novum Siyonizmi'nin hareket noktalarının Türkiye'de nerelere kadar uzandığını göstermesi bakımından, Cumhuriyet Türkiye'sinin yeni dönem neo-Enderun seçkinler tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu göstermesi bağlamında çok anlamlıdır. Ve bu yapılanmanın en bariz olduğu alan iktisadi ve kültür sahasında olmak hesabıyla Mustafa Kemal Paşa'nın haklılığının bir kez daha tescili manasını taşır.

⁸¹¹ Orhan Türkdoğan, a.g.e, s. 279.

⁸¹² Orhan Türkdoğan, a.g.e, s. 277.

⁸¹³ Betty Ross, Türkiye'nin İlk Yahudi Saylavı, Yeni Asır, 29 Ekim 1935, Zik: R. N. Bali, a.g.e, s. 268-Lizi Behmoras, Türkiye'de Aydınların Gözüyle Yahudiler, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1993, s. 244, Mete Tunçay'ın görüşü.

Atatürk, 17 Mart 1923'te Mersin sahillerinde gezerken kıyıda ki birbirinden güzel yahılar ve köşkerlerin Ermeni, Rum ve Yahudi vatandaşlara ait olduğunu görünce, o esnada yanından geçen aksakallı, yaşlı bir Mersinliye yaklaşıp; "Baba! Bu adamlar şehrinizin en değerli yerlerine bu güzel binaları yaparken sen neredeydin?" diye sordu. Yaşlı Mersinli ise "Yemen'de, Sarıkamış'ta, Çanakkale'de çarpışıyordum Paşam" diye cevap verdi.

4.1.14. İzmir İktisat Kongresi ve İthal İkameci-Korumacı İktisat Politikası

Kongre'de alınan kararlar iki kategoride toplanabilir: a) İktisadi misak ile alakalı kararlar, b) kongre'ye katılan iktisadi grupların istekleri ve teklifleriyle ilgili kararlar.

İktisadi misak ile ilgili en can alıcı kararlar şu şekilde özetlenebilir: aa) Yerli üretim teşvik edilmeli ve lüks ithalattan kaçınılmalıdır. bb) teşebbüs ve çalışma hürriyeti esastır. Fakat tekelciliğe asla müsamaha edilmemelidir. cc) Ekonomik kalkınmamıza katkısı olmak ve kanunlarımıza uymak şartı ile yabancı sermayeye izin verilecektir.

Bu kararlardan ilki KORUMACI ve İTHAL İKAMECİ bir sanayileşme politikası isteğinin ifadesidir. Bu istek 1920'li yılların ikinci yarısından itibaren uygulamaya geçirilmiştir. 1929'dan sonra çok etkili gümrük duvarları konulmuştur.

İkinci karar, tüccar, sanayici ve çiftçilerin yabancı sermaye tarafından oluşturulan tekellerin -özellikle tütün tekelinin- kaldırılması ve bundan sonra tekel oluşturulmaması yönündeki arzularını yansıtmaktadır.

Üçüncü karar, yeni Türk devleti kapitalist Batı ile bağlarını koparmak istemiyor. Ancak siyasi ve iktisadi kararların alınmasında bundan sonra yabancılara söz hakkı tanınmayacaktır. Kongre'de yabancılarla ekonomik ilişkilerin yürütülmesinde gayrimüslim azınlıkların devreden çıkarılması, bu ilişkilerin Müslüman Türk tüccar ve sanayiciler tarafından gerçekleştirilmesi isteği ifade edilmiştir.⁸¹⁴

5. 1929 BÜYÜK KÜRESEL EKONOMİK BUNALIM VE TÜR KİYEYE ETKİLERİ: KAMBIYO KRİZİ

ABD, Birinci Dünya Savaşı'ndan, Avrupa ülkelerinden farklı olarak oldukça güçlenerek çıkmıştı. Ekonomik olarak NET BORÇ ALAN bir ülke iken, NET BORÇ VEREN bir ülke durumuna geldi. Amerika kendi içinde ve dışarıda Avrupalı üreticiler aleyhine pazarlarını genişleterek oldukça iyi bir dış ticaret dengesine kavuştu.

Sürekli büyüyen pazarı, nüfusu ve hızla ilerleyen teknolojisi ile sürekli refahın altın anahtarını ele geçirmiş gibi görünüyordu.

⁸¹⁴ Hüseyin Şahin, Türkiye Ekonomisi, s. 34.

Amerikan bankaları ve yatırımcıları, 1928 yılının yaz aylarında mali fonlarını Wall Street-New York borsasında değerlendirmek için yabancı tahviller almayı durdurdular. Bunun üzerine borsada hisse fiyatları hızlı bir şekilde tavan yapmaya başladı. Bu spekülatif yükselmeden faydalanmak isteyen çok sayıda insan, kredi ile hisse senedi alma yarışına girdi.

Daha 1929 yılının yaz başlarına gelmeden Avrupa, Amerikan yatırımlarının kesilmesinin sıkıntısını hissetmeye başlamıştı. Amerikan ekonomisindeki büyüme durmuştu.

ABD'nin GSMH'sı 1929'un ilk çeyreğinde en yüksek seviyesine ulaşmış, daha sonra da hızla düşmeye başlamıştı. İngiltere, Almanya ve İtalya krizin eşğine gelmişlerdi.

Ekim 1929'da New York borsasında baş gösteren kriz hisse senedi fiyatlarının düşmesine sebep oldu.

Bankalar verdikleri kredileri geri istediler. Bu durum pek çok yatırımcıyı hisse senetlerini yok pahasına ellerinden çıkarmaya sevk etti.

Avrupa borsalarında yatırım yapan Amerikalılar da yeni yatırım yapmadıkları gibi mevcut yatırım fonlarını da çektiler.

24 Ekim 1929 Perşembe gününe çılgın bir satış havası damgasını vurdu. 12.894.650 hisse senedi el değiştirdi. Asıl felaket 29 Ekim Salı günü geldi. Aslında 24 Ekim Perşembe, sır olanın kaçınılmaz olmadığını göstermişti.

ABD, "modern çağda görülen en büyük spekülatif yükseliş ve çöküş döngüsü – aslında South Sea Balonu'ndan bu yana " büyük bunalıma düştü.⁸¹⁵

Tarih 1 Kasım 1929'u gösterdiğinde hisse senedi sahibi halk 15 milyar dolardan daha fazla zarar etmişti. Yılsonunda ise rakam 40 milyar dolara ulaştı. Bu inanılması güç bir rakamdı. Ve ABD'nin milli gelirinin yarısı bu rakama tekabül etmekteydi.

Öyle ki krizin ilk haftasında Amerikan Telephone and Telegraph, GE ve GM gibi sağlam şirketlerin hisse senetleri bile % 200 değer kaybına uğramıştı.

Ömrü boyunca biriktirdiği tasarruflarını borsada hisse senetlerine yatıran milyonlarca Amerikalı bir gecede fakirlik girdabının içine düştü. Arkadan depresyonun ikinci dalgası vurdu:

Ticari firmalar kepenklerini indirdi. Fabrikalar çalışmayı durdurdu. 5000 banka iflas etti. Milyonlarca insan bir anda işsizler ordusuna katıldı. Birkaç milyon aile evlerini yok pahasına ellerinden çıkardı. Vergi tahsilâtı öyle bir noktaya düştü ki, öğretmenlerin maaşları ödenemedi. İnşaat işleri tamamen durdu. Dış ticaret o zamana kadar görülmemiş bir seviyeye indi.

Bir şişe süt parası için kendini pazarlayan kadınlar ve binlerce intihar ise felaketin tuzu ve biberiydi. İntiharlar öyle bir noktaya geldi ki, otel sa-

⁸¹⁵ John Kenneth Gailbraith, The Great Crash, 1929, Houghton Mifflin, 3. Baskı Boston 1972, s. VII.

hipleri oda kiralamak isteyen müşterilerine “odayı geceyi geçirmek için mi, yoksa intihar için mi kullanacaksınız?” diye sorarak veriyorlardı.

“Büyük krizden” sonra on yıl süren büyük bunalım geldi. 1941’e kadar üretimin değeri 1929 yılının altına kaldı. 1930-1940 arasında, sadece bir kez 1937 yılında, yıl içerisindeki işsizlerin sayısı sekiz milyonun altına düştü. 1933 yılında yaklaşık 13 milyon kişi işinden oldu ve bu Amerika’da çalışan işgücünün dörtte birine karşılık geliyordu. 1938’de, her beş kişiden biri hala işsizdi.⁸¹⁶

ABD’deki krizin ardından gelen “büyük buhran” küresel toplam üretimin % 42 oranında değişmesine, dünyada 50 milyon insanın işsiz kalmasına sebep oldu. Birden fazla ailenin birlikte yaşamak mecburiyetinde kaldığı gettolar kuruldu. Pek çok ülkede inşaat faaliyeti durdu. Etkisini 1940 yılına kadar sürdüren 1929 buhranı İkinci Dünya Savaşına zemin hazırlamıştır.

1930’lar boyunca Avrupa’dan sermaye çekişi devam etti. Daha sonra mali piyasalar duruldu. Ancak mal fiyatları düşmeye başlamıştı.

Wall Street krizi depresyon sebebi değildi fakat depresyonun açık bir işaretiydi. 1931 yılının ilk üç ayında toplam milletlerarası ticaret hacmi 1929 yılının aynı dönemine oranla üçte ikisinin bile altına düşmüştü.

Mayıs 1931’de Viyana’da Orta Avrupa’nın en büyük ve önemli bankalarından biri ödemelerini durdurdu. Panik Macaristan, Çekoslovakya, Romanya, Polonya ve Almanya’yı tesiri altına aldı. Almanya’da işsiz sayısı iki milyonu geçti. Haziran 1931’de büyük ölçüde mevduatların çekilmesiyle pek çok banka iflas etti. Panik İngiltere’ye sıçradı ve 21 Eylül 1931’de Merkez Bankası altın ödemelerini durdurdu.

Temel ihtiyaç mallarının fiyatlarındaki düşme çok sayıda ülkeyi zor durumda bıraktı. Eylül 1931-Nisan 1932 arasında 24 ülke altın standardını terk etti. Diğer pek çok ülkede altın standardını sürdürmekle beraber fiilen altın ödemelerini askıya aldı. Para değerleri arz ve talebe göre büyük dalgalanmalar gösterdi. Üretim, istihdam ve fert başına gelirlerde düşmeler görüldü. Çözüm bulmak için yapılan muhtelif milletlerarası konferans teşebbüsü başarılı olmadı.

1929’da başlayan depresyonun sebepleri hususunda üç farklı görüş ileri sürüldü:

a- Başta ABD olmak üzere sanayi ekonomilerindeki para arzında görülen büyük düşme. FED ve Wall Street bankerlerinin manipülasyonu.

b- Tüketim ve yatırım harcamalarındaki otonom bir düşüş ekonomileri bunalıma götürdü.

⁸¹⁶ Economic Indicators: Historical and Descriptive Supplement, Washington D.C. 1953.

c- Tarımda daha önce başlayan bir daralma, üçüncü dünya ülkelerinin temel malları için istikrarsız bir pazara aşırı şekilde bağımlı olmaları ve dünya altın stoklarının kıtlığı ya da dengesiz dağılımı.

Günümüzde üç unsurun da etkili olduğu ama başlangıç “vuruşunu” Wall Street bankerlerinin yaptığı kanaati hâkimdir.

Bunalımın sebeplerini değerlendirirken anılan meseleleri sermaye piyasası krizine bağlamak çetin bir iştir. İktisat bilimi bu konulara hala net cevaplar vermiyor. Fakat yine de bir şeyler söylenebilir. 1929 sonbaharında borsadaki çöküş ondan önce yayılan spekülasyonlardan daha belirsizdi. 1928 ve 1929’da neden büyük bir spekülasyon alemin olduğunu bilmiyoruz.⁸¹⁷

Spekülasyon âlemin oluşmasında genel kabul gören iki husus şöyle açıklanıyor:

a- Kredi kolaydı ve marj üzerinden genel hisseler almak için borç alınıyordu. Bunun hiçbir objektif dayanağı yoktu. Kredinin kolay olmasından beri ve sayısız durumdan önce, hiçbir spekülasyon yoktu. Sonra birden görünmez bir el tarafından para akışı kesildi.

b- Bundan daha önemlisi faiz oranı ve kredi tedarikinin durumudur. Büyük ölçekli spekülasyon sıradan insanların zengin olabileceklerine yönelik inanç ve iyimserliğin yaygın hissedilmesidir.⁸¹⁸

Yani spekülasyon yaygın borç fonlarına dayansa da, katılımcılarla karşılıklı desteklenmelidir. Spekülasyon krizden kurtulmanın ilk safhasından daha çok, mevcut içinde bulunulan bir refah döneminden sonra patlak verecektir. Netice olarak, spekülasyon bir kriz az ya da çok bağışık bir etkiye sahiptir. Bunu takip eden çöküş otomatik olarak spekülasyon için uygun olan ortamı yıkar. İnsanlar ne zaman bir şey üzerinde az bilgiye sahip olsa çoğu zaman dogmatiktirler. Değişim kapitalist bir ekonomi de normaldir. Böylesi hareketlerde düzenin derecesi her ne kadar aksi düşünülse de büyük değildir. 1930-1940’ların çöküş ve durgunluğu için kaçınılmaz bir ritim gerekli değildir.⁸¹⁹

Wall Street ve çevresinde, dedikodu üstüne dedikodu dolaşıyordu. İnsanlar ellerindeki hisseleri artık yok pahasına elden çıkarıyorlardı. Chicago ve Buffalo borsaları kapanmıştı. Bir intihar dalgası geliyordu. Tanınmış 11 yatırımcı kendini öldürmüştü bile.⁸²⁰ Bu feci durumla alakalı olarak bir gözlemci, insanların ifadelerinde “korkunç bir şüpheden kaynaklanan acıyı o kadar da” görmediğini düşünüyordu.⁸²¹ Çünkü yüksek binalardan birinin üzerinde tadilat yapmakta olan bir işçi vardı ve kala-

⁸¹⁷ John Kenneth Galbraith, Büyük Kriz 1929, Pegasus Yayınları, İstanbul 2009, s. 178.

⁸¹⁸ John Kenneth Galbraith, a.g.e, s. 178.

⁸¹⁹ Wesley Clair Mitchell, Business Cycles and Unemployment, McGraw-Hill, New York 1923, s. 6.

⁸²⁰ John Kenneth Galbraith, a.g.e, s. 115.

⁸²¹ Edwin Lefevre, The Little Fellow in Wall Street “The Saturday Evening Post, 4 Ocak 1930.

balık onun intihar edeceğini sanmış, sabırsızca kendini aşağı atmasını bekliyordu.⁸²²

Hisse senetlerinin ucuzlamasıyla ilgili olarak Bankerler Konsorsiyumu, Başkan Hoover'dan özellikle piyasayla ilgili bir şeyler söylemesini, güvence verecek bir şeyler dile getirmesini dilemişti. Ancak Başkan Hoover bu isteği reddetmişti.⁸²³

Aslında 1929'daki Kara Perşembe ile özdeşleşen hadiselerden biri olan intihar vakaları göstere göstere gelmişti. 1929 yılından birkaç yıl önce, intihar etme oranı yavaş yavaş yükselmişti. Bu yıllarda borsadan etkilenenlerin yanı sıra genel olarak insanlar artık hayatın yaşamaya değer olmadığını düşünüyorlardı.⁸²⁴

Tablo 2.5: 1925-1934 Yıllarında ABD'de Nüfusun Her Yüz Bin Kişisi İçin İntihar Edenlerin Sayısı

Yıllar	Ölüm sebebi düzenli kaydedilen bölgeler için (kişi)	New York şehri (kişi)
1925	12.1	14.4
1926	12.8	13.7
1927	13.3	15.7
1928	13.6	15.7
1929	14.0	17.0
1930	15.7	18.7
1931	16.8	19.7
1932	17.4	21.3
1933	15.9	18.5
1934	14.9	17.0

Kaynak: John Kenneth Galbraith, *Büyük Kriz 1929*, s. 144- Birleşik Devletler Ticaret Bakanlığı, *Nüfus Bürosu, Washington DC, 1937*.

Wall Street'teki borsa işlemleri 1927'de 576.990.875 iken, inanılması güç bir rekorla 1928'de yıl boyu 920.550.032 hisse işlem görmüştü.⁸²⁵ Görünen o ki "kredili menkul değer alım satımındaki olağandışı artış" aslında bir şeylerin habercisiydi.

Başkan Hoover hatıralarında daha 1925'te "spekülasyonun büyüme eğiliminden" endişe etmeye başladığını belirtiyor.⁸²⁶ Will Payne'nin söylediği

⁸²² John Kenneth Galbraith, a.g.e, s. 115.

⁸²³ Garett Garret, The Saturday Evening Post, 28 Aralık 1929.

⁸²⁴ John Kenneth Galbraith, a.g.e, s. 143.

⁸²⁵ New York, Stock Exchange, YearBook, 1929-1930.

⁸²⁶ Herbert Hoover, The Memories of Herbert Hoover, The Great Depression, 1929-1941, MacMillan, New York 1952, s. 5.

gibi, bir spekülör başkaları kaybettiği için kazanır. Ve insanların en saf oldukları anlar en mutlu oldukları anlardır.⁸²⁷

Başkan Coolidge 1929'da görevi seçilmiş Başkan Hoover'e devretmeden birkaç gün önce neşeyle "her şeyin yolunda" olduğunu ve hisse senetlerinin "güncel fiyatlara göre ucuz olduğunu" söylemişti.⁸²⁸

5.1 . ABD 1929 Ekonomik Kaosundan Nasıl Çıktı?

Başkan Herbert Hoover (1929) görevi Calvin Coolidge'den devraldığında şu yorum yapmıştı:

Hoover, "Başkan William Howard Taft'dan (1909) beri hiçbir başkanın sahip olmadığı en elverişli şartlar altında göreve başladı."

Görünürde ve kâğıt üzerinde ABD hiçbir zaman bu kadar müreffeh ve Amerikalılar bu kadar sağlıklı olmamıştı.

Hisse senetleri almış başını gidiyor, tasarruf sahipleri her ay yeni hisse kâğıtlarına yüz milyonlarca dolar yatırıyor, yoktan para elde etme oyununu iyi kurgulamış olan çoğunluğu Yahudi bankerlerden oluşan Wall Street'in borsa spekülörleri halkın paralarını "balon yaptırılan" borsadan kapışıyorlardı.

Fabrikalar bu yoktan para elde etme oyununu karşılayabilecek tarzda üretemiyordu...

Açıkçası 2003-2008 Türkiye'si o günün ABD'siydi.

"Büyük şehirlerin civar semtlerinde veya Güney ve Batı'da yeni endüstri şehirlerinde ilginç şekillerde kolonyal, tudor, gotik, İspanyol, pueblo ve modern stillerde yüz binlerce ev ortaya çıkıyordu."

Bu sözler Allan Nevins ve Henry Steele Commager tarafından kaleme alınan, "The Pocket History of the United States" adlı kitabın 1929 ekonomik felaketini anlatan bölümünde yer alıyor.

1925-1929 arasında, imalat kuruluşları 183.900'den 206.700'e yükselmiş; ürettiklerinin toplam değeri 60.8 milyar dolardan 68 milyar dolara yükselmişti.⁸²⁹ 1921 yılında ortalaması sadece 67 (1923-1925=100) olan Merkez Bankası endüstriyel üretim göstergeleri Temmuz 1928'de 110'a çıkmış, Haziran 1929'da da 126'ya ulaşmıştı. (Federal Reserve Bulletin, Aralık 1929) 1926'da 4.301.000 otomobil üretilmişti. Üç sene sonra, 1929'da bu sayı bir milyondan fazla aratarak 5.358.000'e ulaşmıştı.⁸³⁰ ABD bu rakama ancak bolluk yılı olarak bilinen 1953 yılında ki 5.700.000 yeni araba üretimi ile ulaşabildi.

⁸²⁷ Walter Bagehot, Lombard Street, John Murray, Londra 1922, s. 151.

⁸²⁸ The Memories of Herbert Hoover, s. 16.

⁸²⁹ Statistical Abstract of the United States, 1944-1945

⁸³⁰ Thomas Wilson, Fluctuations in Income and Employment, Pitman, 3. Baskı, New York 1948, s. 141

İşler çok iyiydi ama “hiç kimse” işlerin uzun sürmeyecek kadar iyi gittiğinin farkında değildi.

Sinemalar insanlarla dolup taşıyor, eğlence gırıla gidiyor, Amerikan “teenage”leri publarda birbirini ayartıyorlardı.

Kadınlara süslenme malzemesi, erkeklere, özellikle Yankilere spor eşyası sağlamak büyük bir endüstri haline gelmişti.

Reklâmcılık sektörü, teknik ve sanatın bir arada kullanıldığı “washing brain”/beyin yıkama makinesine dönüşmenin ilkbaharını yaşamaktadır.

Yeniçağ adı verilen bir çağ başlamıştı. Her gün yeni ve olağanüstü bir teknolojik buluş veya bilimsel ilerleme gazete manşetlerini süslüyordu.

Bütün bu gelişmelerin kazançlarından sıradan çiftçiler ve sıradan işçiler pay alamıyorlarsa da, biraz sabırlı olmaları halinde sonradan gerçekleşecekti.

Bu atmosfer içinde Başkan Hoover övünerek Amerikalılara şöyle sesleniyordu:

“Amerika’da bizler, fakirliğe karşı nihai zafere şimdiye kadar herhangi bir milletin tarihinde olduğundan daha çok yaklaşmış bulunuyoruz.”

Amerikan medyası ve Wall Street çevrelerinden Başkan Hoover’in sözlerini destekleyen “tarafsız” ekonomik analizler halkı daha da mest ediyordu.

Fakat “şans” denen kuş, Amerikan halkının omuzlarına değil, bir avuç Wall Street manipülatörü tefeci-bankacı Yahudi işadammının omuzlarına konmakta ısrarlıydı.

Ekim 1929’da çöküş ve felaket aniden ve müthiş bir şekilde geldi.

Amerikan halkına yabancı bir avuç sermayedar ve işbirlikçileri hiç tereddüt etmeden tetiği çekmişlerdi.

Varın siz bir Türk olarak endişelenmeyin

İstanbul borsasının asgari yüzde 70’ini kimler kontrol ediyor?

Türkiye milli bekasına dönüş yapan tedbirlere başvurduğunda; borsa ve döviz piyasalarında, sonra faizde neler olacak?

24 Ekim 1929 Perşembe gününe çılgın bir satış havası damgasını vurdu, 13 milyon hisse senedi el değiştirdi.

Asıl felaket 29 Ekim Salı günü geldi.

Tarihler 1 Kasım 1929’u gösterdiğinde hisse senedi sahibi halk 15 milyar dolardan daha fazla zarar etmişti. Yılın sonunda ise rakam 40 milyar dolara ulaştı. Bu inanılması güç bir rakamdı. Ve ABD’nin milli gelirinin yarısı bu rakama tekabül etmekteydi.

Öyle ki, krizin ilk haftasında Amerikan Telephone and Telegraph, GE ve GM gibi sağlam şirketlerin hisseleri bile yüzde 200 değer kaybına uğramıştı.

Hayatı boyunca biriktirdiği tasarruflarını borsada hisse senetlerine yatıran milyonlarca Amerikalı bir gecede fakirlik girdabının içine düştü.

Arkadan depresyonun ikinci dalgası geldi.

- Ticari firmalar kepenklerini indirdi.
- Fabrikalar çalışmayı durdurdu.
- Beş bin banka iflas etti.
- Milyonlarca insan bir anda işsizler ordusuna katıldı.
- Birkaç milyon aile evlerini yok pahasına ellerinden çıkardı.
- Vergi tahsilâtı öyle bir noktaya düştü ki, öğretmenlerin maaşları ödenemedi.
- İnşaat işleri tamamen durdu.
- Dış ticaret o zamana kadar görülmemiş bir seviyeye indi.

Bir şişe süt parası için kendini pazarlayan kadınlar ve binlerce intihar ise felaketin tuzu ve biberiydi.

5.2.1929 Krizinin ve 10 Yıl Süren Depresyonun Sebepleri Nelerdi?

Bu soruya cevabı iki Amerikalı uzmanın Allan Nevins ve Henry Steele Commager'ın "The Pocket History of the United States" adlı 1951 yılında yazdıkları kitaptan alalım.

Bu iki yazar sanki 1929 yılının ABD'sinin değil, günümüz Türkiye'sini resmediyorlar.

a) 1929 krizinde ortada açıkça görünen bazı etkenler vardı. Öncelikle ülkenin üretim kapasitesi, tüketim kapasitesinden daha büyüktü.

Bunun önemli bir sebebi milli gelirin büyük bir bölümünün halkın yüzde itibarıyla küçük bir bölümüne geçmesi, bunların ellerindekinin de tekrar tasarruf ve yatırıma çevrilmesi, böylece gelirin yeterli derecede bir bölümünün işçi, çiftçi, memur ve görevlilerin eline geçmemesiydi.

Hâlbuki bütün sınaî ve ticari sistem onların devamlı satın alma gücüne dayanıyordu.

b) Hükümetin gümrük tarifesi ve mali politikası yabancı pazarları Amerikan malları için fiilen kapatmıştı. (Türkiye'deki ihraç malları içindeki ithal girdileri, düşük kur yüksek reel faiz politikalarını hatırlayınız. RKK) 1930'dan sonraki ilk senelerde bütün dünyaya yayılan depresyonla beraber, bu pazarda çöktü.

c) Kredide kolaylık, kredinin ölçüsüz genişletilmesine, taksitle alışverişin artmasına ve sınırsız bir spekülasyona yol açtı.

Hükümet ve özel kişilerin borçları yüz, yüz elli milyar dolar arasında bir miktara yükseldi.

Spekülasyon hisseleri ve emlak fiyatları gerçek değerinin çok çok üstüne çıkarıldı.

Yani fiyatlara balon yaptırıldı.

Nihayet;

- Devamlı zirai depresyon
- Sınai işsizlik
- Pek az büyük şirkette servet ve gücün sürekli bir yerde toplanma eğilimi...

Temelinden bozuk bir Amerikan milli ekonomisi meydana getirdi.

ABD 1929 krizinden önce de krizler yaşamıştı ama bu hiç birine benzermiyordu.

- 1837 krizi üç-dört yıl sürmüştü.
- 1873 krizi beş yıl devam etmişti.
- 1893 krizi dört yıl sürmüştü.
- 1904, 1907 ve 1921 krizleri ise oldukça kısa sürmüştü.

1929 ekonomik krizi sadece 10 yıl süren uzunluğu ile değil, Amerikan toplumunu içine attığı yoksulluk ve trajedi bakımından da benzeri görülmemişti.

Bu kriz şu bakımdan da diğerlerinden farklıydı: 1929 KRİZİ YOKLUĞUN DEĞİL, BOLLUĞUN DOĞURDUĞU BİR KRİZDİ. Çünkü mali piyasalar durulmasına rağmen mal fiyatları düşmeye başlamıştı. Borsa krizi depresyonun sebebi değildi fakat depresyonun açık bir işaretiydi.

Ve günümüz Türkiye'sinde de bir yapay "bolluk cenneti" yaşanıyor.

Evanjelist-Siyonist Hristiyan gazeteci-yazar Michael David Evans "Amerikan Kehanetleri" kitabında 1929 krizini şu şekilde değerlendiriyor.

"Borsa piyasası 29 Ekim 1929 günü Kara Cuma'da çöktü. Amerika dünya tarihinde o zamana kadar –Roaring Twenties- görülmemiş büyük bir refah düzeyinden, büyük bunalım vebasının ülkeye sinmesinden sonra ekonomik bir çöp kutusuna dönüştü. Şöyle bir düşünün, 'para içinde yüzüyoruz'un vermiş olduğu davranışa alışkın olan Amerikalılar 'Kardeş on sent verir misin?' demeye başlamıştı. On sente muhtaç gibiydik.

Yine bu trajediden yaklaşık bir yüzyıl önce Tanrı Amerika'yı Jonathan Edwards, George Whitefield ve Gilbert Tennernt gibi Evanjelistlerin büyük uyarısıyla bu konuda uyarıyordu. Ama hala Amerika'nın kalbi kaskatıydı.

Rab şöyle buyuruyor; 'Sizi kutsayanları ben de kutsayacağım. Sizi lanetleyenleri ben de lanetleyeceğim.' Abraham Lincoln iç savaşı Tanrı'nın kölelik bağnazlığına karşı Amerika'ya verdiği bir uyarı olarak değerlendirmişti.

Aynı iç savaş gibi büyük bunalım da antisemitik bağnazlık için bir uyarıydı –Sizi lanetleyenleri lanetleyeceğim- antisemitizm Amerikan ruhunda tutuştu ve Tanrı Amerika'nın cezasını verdi. –Sana dokunan benim gözüme dokunmuştur.- Holokostu (Yahudilerin Nazilerce katledilmesi) besleyen ve ateşleyen antisemitizmin bazı tohumları hala canlı ve özellikle 21. yüzyıl Amerika'sında ne kadar uykudaymış gibi dursa da yaşıyor.”⁸³¹

1929 depresyonu tabii sebeplerden değil, suni nedenlerden meydana geldiği için mutlaka hükümetin bir dizi tedbirler almasını gerektiriyordu...

Ancak gerekli köklü tedbirler zamanında alınmadı.

Başkan Hoover daha başlangıçtan itibaren depresyonun çapını küçümsemiş sonrada “kriz hemen atlatılmak üzere” demişti.

Hoover yönetimi bir dizi göstermelik tedbirler aldı;

- Yollar, hükümet binaları, havaalanları yapımı için bir program.
- Zor durumdaki çiftçilere kredi açılması için 300 milyon dolarlık bir ödenek.
- Federal Reserve (Merkez Bankası) sisteminin kredi imkânlarını genişleten “Glass-Steagall” kanununun kabulü.
- Ve en önemlisi bankalara, demiryollarına, sigorta şirketlerine ve sanayicilere ödünç vermek üzere iki milyar dolar sermayeli “Reconstruction Finance Corporation/ Yeniden Yapılanma Finans Kurumu” kuruldu.

Bu tedbirler bir işe yaramadı. 1932 yılına gelindiğinde işsiz Amerikalı sayısı 12 milyonun üstüne çıktı.

Beş binden fazla banka iflas ederek kapanmıştı.

Ticari iflasların sayısı ise 32 binden fazlaydı.

Tarım ürünleri fiyatları ABD tarihinde en alt seviyeye düştü.

Orta sınıf tamamen ortadan kalkma tehlikesiyle karşı karşıya geldi.

1929'da 80 milyar doların üzerinden olan ABD milli geliri 40 milyar doların altına indi.

⁸³¹ Michael David Evans, The American Prophecies-Amerikan Kehanetleri, Çev: Özkan Özdem ve Banış Satılmış, İlkbiz Yayınları, İstanbul 2005, s. 293.

Çok önemli bir husus, Amerikan ekonomisi bölünme halinde görünüyordu ve halk kötü bir haleti ruhiye içindeydi.

Senatör Norris liderliğinde bir grup Cumhuriyetçi parti senatörü Cumhuriyetçi Başkan Hoover'in aldığı tedbirlere karşı çıktı.

Fakat Cumhuriyetçi Parti'nin yönetimi Püriten-Evanjelist geleneğin katı takipçisi grubun elindeydi. Senatörlerin çıkışı başarılı olmadı.

1930 seçimlerinde Demokrat Parti kongrede ezici bir çoğunluk elde etti.

Depresyondan hiç ders almamış gözüken Cumhuriyetçi Parti yönetimi Başkan Hoover'ı Amerikan halkına meydan okurcasına yeniden başkan aday seçtiler.

Cumhuriyetçiler Püriten-Evanjelist geleneğinin savunduğu en katı "köhne bireycilik" politikalarının Amerika'yı düzlüğe çıkaracağını savunmaktaydılar.

Demokrat Parti New York valisi Franklin D. Roosevelt başkanlık için aday gösterildi.

Coşkulu ve çekici bir kişiliğe sahip Roosevelt, Amerikalılara bir Yeni Düzen (New Deal) vaat ediyordu.

Ekim 1932 seçimlerinde Roosevelt, yedi milyon halk çoğunluğuyla Beyaz Saray'a taşındı.

Roosevelt'le özdeşleşen beş husus vardı:

- Zengin ve seçkin bir aileden gelmekteydi. Eski Başkan Theodore Roosevelt'in akrabasıydı.
- Çok iyi bir eğitim görmüştü. Whorton School ve Harvard mezunuydu.
- New York valiliği sırasında sosyal işlerdeki başarısıyla tanınmıştı.
- Her kesimden halkın güvenini kolay kazanmakta yetenekliydi.
- Daima yeniliğe açıktı ve konusunda uzman olan teknisyenlere partisindeki politikacı arkadaşlarından daha fazla güvenmişti.

Çocuk felcine yetişkin yaşında yakalanan Roosevelt azmi sayesinde sağlığını yavaş yavaş geri kazanmıştı.

Aktif siyasetten, katıldığı başkan yardımcılığı seçiminden sonra 1920'lerde çekildiği yıllarda Amerikan siyasi tarihini araştırdı. Mektuplaşma yoluyla ve bire bir temaslara geniş ve sadık bir grubu kendine bağladı... 1928'de ve 1930'da New York valiliğini bu maharetleri sayesinde ezici bir çoğunlukla kazanan Roosevelt 1932'de Beyaz Saray'da başkanlık koltuğuna oturduğunda, ABD'nin en bilgili Demokrat Partili başkanıydı.

Roosevelt:

- Liderlik sanatını iyi biliyordu.
- Fikri bakımdan derin sayılmasa da büyük meselelerin CAN DAMARINI kavrayan bir içgüdüye sahipti.
- Hedef için inatla mücadele etme düşüncesine sahipti.
- Esasa ait olmayan konularda uzlaşmaya gitmekten kaçınmaz, ancak ESAS ÜZERİNDE nadiren buna yanaşırdı.
- Toplumun projelerle reforme edilebileceği ve devlet yönetiminin bir tür bilimsel yönetim veya sosyal mühendislik projelerine dönüştürülebileceği görüşüne saplanıp kalmamıştı.
- ABD'nin geçmişini iyi bilir ve içinde bulunduğu dünyayı iyi analiz ederdi.
- Onun en büyük önceliği, yarının Amerika'sına bırakabileceği kurumlar üzerinde kafa yorardı.
- Siyasetçilere güvensizlik göstermez ama uzmanlara büyük değer verirdi.
- Politik çıkışlarında bilimi ve sanatı birlikte kullanırdı.
- Kamuoyuna karşı hassas olmakla beraber, onu istediği biçime getirmek veya ona karşı durmaktan çekinmez ve korkmazdı.
- Roosevelt'in en büyük meziyetlerinden biri hatalarını fazlasıyla telafi eder, gönül alırdı. Kendisine muhalefet edenleri ise ezmekten hiçbir zaman çekinmemiştir.

Başkan Roosevelt başkanlık açılış konuşmasında şunları söyledi:

- Bolluk kapımızın eşliğindedir, fakat onun bol bol kullanılması imkânı, bolluk gözle görüldüğü anda uzaklaşıp kayboluyor.
- Amerika'nın içine düştüğü durumda hata "SARRAFLARDA" ve "SADECE KENDİ ÇIKARINI ARAYANLARDA"dır.

Başkan Amerika'nın kurtuluşu için yapacaklarını şöyle sıralamıştı:

- Tarımla sanayi arasındaki denge yeniden kurulacak.
- Bankacılık yöntemleri yeni bir yapıya kavuşturulacaktır.
- Uluslar arası ekonomik ilişkiler siyasetten bağımsız ele alınıp yeniden ayarlanacaktır.
- İyi komşuluk ilişkilerine ve ABD'nin uluslar arası arenadaki büyük devlet misyonuna yakışır politikalara özel bir önem verilecektir.
- Milli birliğin tesisi için eski ve yeni moral değerler genç-yaşlı her Amerikalıya hararetle, inançla anlatılacak, toplumda temiz tatmin duygusunun

gelişmesi, kötülüklerden temizlenmiş bir milli hayatı sürdürmek ve gerçek demokrasinin yerleşmesi için güven ortamı oluşturulacak.

Roosevelt cesaretle sözlerini şöyle tamamladı:

“Perişan bir dünyanın ortasında felakete uğramış bir milletin muhtaç olduğu tedbirleri kongreye önermeye hazırım. Anayasanın bana verdiği yetkiler dâhilinde bu tedbirlerin hızla kabulünü sağlamaya çalışacağım. Kongre harekete geçmekte kusur ederse, kongreden krize karşı koymak için elimizde kalan tek aracı bana vermenizi isteyeceğim. Bu talep, bu olağanüstü duruma karşı mücadele etmek için ülkemiz bir yabancı düşman tarafından istila edilmiş olsaydı, bana verecekleri yetkiler kadar büyük, geniş uygulama yetkisi olacaktır.”

Başkan Roosevelt’in bu açılış konuşması Yeni Düzen (New Deal) in geleceğine dair Amerikalılara yapılmış resmi bir ikaz hizmeti görmüştü.

1929 kaosuna kadar olan dönemde ABD’nin içinde bulunduğu durumu özetlemesi açısından aşağıdaki tespitler çok önemli.

“1929 krizine kadar on yıl, politikacılar politika grubunda dürüst davranmamışlar ve bütün parsayı işadamları toplamıştı. Roosevelt demokratik oyunun bütün kurallarını geri getirmeyi düşünüyordu.” (Allan Nevins ve Henry Steele Commager, a.g.e.)

ROOSEVELT’İN YENİ DÜZEN’İ, İNANÇ OLARAK MUHAFAZAKÂR AMERİKAN DEĞERLERİNE BAĞLI İKEN METOT BAKIMINDAN GELİŞMECİ YÖNÜYLE TAM BİR DEVRİM NİTELİĞİNDEYDİ.

Yeni düzenin içerideki en önemli ayağı Amerika’nın tabii kaynaklarını koruma politikasının devamı niteliğindeydi.

Yeni düzenin dışarıdaki, yani uluslar arası ilişkiler alanındaki siyaseti ise Amerika’nın kuruluşundan beri uygulanan milli güvenliği güçlendirme, denizlerin serbestliğini koruma, Batı dünyasında demokrasinin savunuculuğunu yapma, dünyada barışı savunma şeklinde özetlenebilir.

5.3. ABD’nin 1929 Krizinden Çıkışta Uyguladığı Belli Başlı Temel Politikalar

Başkan Franklin D. Roosevelt 4 Mart 1933’te göreve başladığında 29 Ekim 1929’da patlayan ekonomik kriz en kötü noktasına erişmişti.

Amerikan ekonomik sistemi tam bir çöküşün eşiğindeydi.

Mafya güçleri her tarafa hâkim olmuş, kendi aralarında ve devlet güçleri ile sokakta silahlı çatışmaya girmekteydi.

Roosevelt hiç yılgınlık göstermedi. Cesaret ve kuvvetle krizin üzerine gitti.

İlk başkanlık dönemi sona ermeden hiçbir halefinin yapamadığı kadar çok çeşitli yeni yasayı kongreden geçirtti.

Roosevelt’in aldığı tedbirlerin iki ayağı mevcuttu.

a) Kısmen kalkınma ve toplumun ihtiyaç duyan kesimlerine yardım tedbirleri. Yani az iktisat çok sosyal politika tedbirleri.

b) Kısmen reform uygulamaları, kısmen milli direnci güçlendirici muhafazakâr değerlerin birlikte önlem olarak yürürlüğe konulması.

KISACA, KALKINMA-REFORM-SOSYAL YARDIM VE MANEVİ TEDBİRLER MANZUMESİ İÇ İÇE GEÇMİŞ BİR PROGRAM UYGULAMAYA KONULDU.

Ekonomide hükümet milli kaynaklardan kısa sürede milyarlarca dolar kaynak yaratıp federal borç vermelerle sıkıntıda bulunan ticaret, sanayi ve tarıma yardım etti.

Roosevelt'in aldığı tedbirleri altı ana başlık altında toplamak mümkündür. Bunlar Yeni Düzen'in temel taşlarıdır.

- 1- İmar işleri politikası.
- 2- Tarım ve endüstri politikası.
- 3- İşçi ve çalışma politikası.
- 4- Sosyal güvenlik politikası.
- 5- Yönetimde reform politikası.
- 6- Adli reform ve yüksek mahkemeye yönelik düzenlemeler.

Programın ekonomik ve sosyal ayağı, yani iş hayatını canlandırmak ve işsizlere iş bulmak için Roosevelt;

- Resmi inşaatlara yönelik para kullanımı ve mesken, yol, köprü ve belirli bölgelerde işsizlere iş bulmak üzere borç para vermeyi göz önünde tutan geniş bir program uyguladı.

- İşsizlere yardım için ayrıntılı sistemler kurdu. Roosevelt 1940'a kadar doğrudan yardım için yaklaşık 16 milyar ve çeşitli resmi inşaat için fazladan yedi milyar dolar harcadı.

- Başkan Roosevelt, "Civilian Conservation Corps" adlı kurumu oluşturarak üç milyon gence iş sağlayan geniş bir tabii kaynakları koruma programı uyguladı.

- Demiryollarının rehabilite edilmesini sağladı.

- Telefon, elektrik gibi hizmetlerin bir yönetim altında birleştirilmesini sağladı.

- Tarım ve endüstride uzun vadeli birçok reform ve aynı şekilde fakirlik ve işsizliğe çare bulmak gayesiyle köklü tedbirler ele alındı.

- Bankacılık, su gücü, tarım, işçiler, sosyal güvenlik ve siyasete ait pek çok kanun çıkarıldı.

- Yazarların projeleri, tiyatrolar, konserler ve resmi binaların dekorasyon işleri için federal hükümetin arka çıkmasını sağlayan Roosevelt, sıkıntısındaki sanatçılara ve müzisyenlere yardım etti.

Böylece Amerikan halkına çok uygun ücretlerle Amerikan milli kültürünün ürünlerinin ulaştırılmasının önü açıldı.

5.3.1. Kontrollü Enflasyon Politikası

- Doların değeri düşürülerek fiyatların artması amaçlandı.
- Borçlanmada uluslararası kaynaklar yerine milli kaynaklar kullanıldı.
- Yeni Düzen, bankaları kapadıktan sonra, onları daha sıkı bir gözetim altında banka mevduatlarını hükümet garantisi altına alarak yeniden faaliyetlerine izin verdi.
- Altın esasını bırakan Roosevelt, ölçülü kontrollü bir enflasyon meydana getirerek hisse senedi, hisseler ve diğer finansal senetlerin satışında dikkatli bir kontrol sağladı.
- Ülkeye elektrik temini işinin büyük bir kısmını yönetimine alan, fakat genellikle içerideki birkaç kişi yararına işletilen büyük şirketleri PARÇALADI.
- Zararlı ve ahlaksız rekabete son vermek için iş hayatında dürüst hareket edilmesini sağlayan kanuni düzenlemeler yaptı.
- ZENGİNLERİN VE BÜYÜK ŞİRKETLERİN VERGİLERİNİ YÜKSELTTİ.
- Vergi kanunlarındaki açıkları kapadı ve sistemi basitleştirdi.
- Devlet malı, hidroelektrik barajlar ve geniş bir zirai ve ekonomik kalkınma programıyla Amerika'nın iç havzalarından birinin servet kaynaklarını geliştirmek üzere "Tennessee Valley Authority"yi kurdu. Bunu benzer teşebbüsler takip etti.

5.3.2. Tarım Politikası

Tarımda ulaşılabilecek hedefler şu başlıklar altında ele alınarak uygulamaya kondu.

- Tarım ürünlerinin fiyatlarını yükseltmek.
- Fiyatları fazla düşüren fazla üretimi ortadan kaldıracak derecede toprak ürünlerini azaltmak.
- Toprağın verimliliğini korumayı teşvik etmek.
- Çiftçilere kolay kredi sağlamak.
- Kiracı çiftçileri ve yetersiz topraklarda çalışan köylüleri korumak.
- Tarım ürünleri için içte ve dışta yeni pazarlar bulmak.

Tarımda hedefe ulaşmak için 1933'te hükümetin çiftçilere yaptığı para yardımı karşılığında bazı sanayi bitkilerinin üretiminin azaltılması maksadını güden bir "Agricultural Adjustment Act/ Zirai Ürünlerde Düzenleme Kanunu" kabul edildi. Bu kanun 1936'da Yüksek Mahkeme (Anayasa Mahkemesi) tarafından yürürlükten kaldırıldı.

Bunun üzerine Kongre yeni bir ve daha iyi kanuni düzenleme yaptı.

Çiftçiye yardım kanunu ile hükümet, topraklarının bir bölümü "toprağı koruyan" bitkilere veren çiftçilere para yardımında bulunacaktı.

- 1940 yılına kadar altı milyon çiftçi bu programa katıldı.

Yeni kanun, fazla ürün için ödünç para verilmesini “daima normal ürün stoku” sağlamaya yönelik ambar kolaylıklarını ve buğday için teminat sağlıyordu.

- Çiftçilerin geliri 1939 yılında 1932’ye oranla iki katından daha fazla arttı.

Kurulan “Farm Security Administration” (Çiftlik Güvenliği Yönetimi), düşük faiz oranlarıyla kredi sağlıyordu.

5.3.3. İşçi ve Çalışanlar Politikası

Yeni düzen bu alanda çığır açan bir dizi kanunu kabul etti.

1933 tarihli “National Recovery Act”, işi yaymaya, iş saatlerini kısaltmaya, yevmiye ve maaşları yükseltmeye ve çocukların işçi olarak çalıştırılmasına son vermeyi hedef aldı.

Hileli iş sözleşmeleri yasadışı sayıldı.

Toplu pazarlık hakkını garanti altına aldı.

1935 yılında bu kanun Anayasa Mahkemesi’nce iptal edildi.

Fakat işçilere yönelik maddeleri 1935 “Wagner Act” ve 1938” Fair Labor Standards” gibi iki temel kanunla düzenleme yoluna gidildi.

“Wagner Act” sendikal hak ve pazarlık hakkını garanti altına alıyor ve her türlü işçi anlaşmazlığını çözecek bir “Labor Relations Board” kurulmasını sağlıyordu.

Bu kanun işveren çevrelerince yerden yere vuruldu. Yasa işçilere önemli haklar sağladı. O zamana kadar sendikalaşmanın yasak olduğu çelik, dokuma, otomobil ve diğer sanayi işçilerini teşkilatlandırdı.

“Fair Labor Standards Act”, çalışma saatleri ve yevmiyeler için sınırlama koydu. Haftalık çalışma saati 40, en az yevmiye 40 cent olarak belirlendi.

5.3.4. Sosyal Güvenlik Politikası

İşsizler, yaşlılar ve sakatlar için sigorta sağlayan kanuni düzenlemelere gidildi.

- İşsizlik sigortası, emeklilik sigortası, körlere, bakım isteyen kadınlara ve sakat çocuklara yardım ve halk sağlığı için ödenek ayrılmasını sağlayan bir dizi “Social Security Acts” (Sosyal Güvenlik Kanunu) 1935 yılında Başkan Roosevelt’in ısrarı ile çıkarıldı.

Bu programlar mali olarak kısmen işverenler kısmen çalışanlar tarafından desteklendi.

Bu kanunları eyaletler uygulayacak, Federal hükümet denetleyecekti.

Başlangıçta toplumun büyük bir kesiminin muhalefet ettiği bu kanunlar daha sonraları büyük destek gördü.

5.3.5. Yönetimde Reform Politikası

Başkan Roosevelt liderliğindeki yönetim 1883’de çıkarılan ilk kanundan beri memurlar hakkında en önemli reform tedbirlerinin temelini oluşturan “Hatch Act”ı yürürlüğe koydu.

Bu kanun devlet memurları tarafından “zararlı siyasi faaliyetleri” yasaklıyor ve siyasi partilerin suiistimallerini ve israflarını önliyordu.

Derme çatma bir şekilde gelişmiş, verimsiz ve savurgan olan devletin yürütme bölümü ciddi ölçekte zapturapt altına alındı.

- Yeni düzen tedbirlerinin pek çoğunu iptal eden Yüksek Mahkeme (Anayasa Mahkemesi) Başkan Roosevelt’in canını sıkıyordu.

Başkan Yüksek Mahkemeyi ıslah etmek için bir plan önerdi.

Önerilen metot, çok yaşlı hâkimlerin emekli edilmesi ve mahkemenin gençleştirilmesi idi.

Kıyamet koptu. Roosevelt’in önerisi şiddetle tenkit edildi ve reddedildi.

Ancak toplumsal baskı başkandan yanaydı.

Kısa sürede mahkeme üyeleri değişmeye başladı. Daha önce aldığı birçok kararı geri alan Anayasa Mahkemesi attığı geri adımla Roosevelt’in çıkardığı kanunların önünü açtı.

Roosevelt işte bu tedbirlerle boğuşurken “Alman-İtalyan-Japon ittifakı”nın başını çektiği İkinci Dünya Savaşı’nın ayak sesleri duyulmaya başladı.

Amerika’nın gümrük tarifeleri dünya ekonomik çöküşüne yardım etti.

Amerikalılar oldukça kayıtsız bir millettir. O zamana kadar yenilgi ve bozgun görmemişlerdir. (Daha sonra Vietnam’da şimdi de Irak’ta yenilgi ve bozgunu toplum olarak tattılar.) Onlar için bir tek kendi hayat tarzları ve manzumeleri vardır.

Bunları inkâr edenler, kabul etmeyenler, adına “ABD” denilen “din”e karşı gelmiş günahkârlardır ve mutlaka cezalandırılmalıydılar.

İkinci Dünya Harbi ABD’nin de Amerikan halkının da imdadına yetişti.

Krizden iyice çıkmış olan Amerikan ekonomisi şaha kalktı.

Fakat Amerikalılar gerçekten on yıl boyunca ağır bedel ödemişlerdi.

Biz Türkler ekonomik krizlerde ağır bedeller ödedik ama hala kurtuluşa eremedik.

Amerikalı kurtulmuştu. Çünkü ülke öncelikle ekonomik koruma duvarları ile çevrildi. Bize denenler ise hep aynı sözler: “Bütün koruma duvarlarını yıkn, ülkenizi dünyaya açın.” Sivil-asker denenleri aynen yaptık.

Sonuç ortada.

ABD Başkanı General Ulysses S. Grant (1869–1877) şöyle söylüyordu:

“İngiltere yüzyıllar boyunca korumacılığı sonuna kadar uyguladı ve olumlu sonuçlar aldı... İki yüzyıl sonra serbest değişim sistemini benimsemesinin nedeni, korumacılığın artık kendisi için karlı olmadığına inanmasıdır. Şu halde baylar! Ülkemi iyi tanıdığım için inanıyorum ki iki yüzyılda Amerika korumacılıktan elde edebileceği yararı sağladıktan sonra, İngiltere gibi serbest değişimi benimseyecektir.” (Andre Gunder Frank, Capitalism and Underdevelopment in Latin America)

ABD bugün hala başta çelik ve tarım endüstrisi olmak üzere birçok sektörü “duvarlarla” koruyor.

Türkiye ise bütün duvarları yıktığı için fırtınaların önünde savrulup duruyor.

“Kurtuluş için” tarihimizde görülmemiş bir ekonomik-siyasi-kültürel kriz kapımızda...

Ve...

Türk Devleti gerekli köklü tedbirleri alacak “Devlet”ini bekliyor.

1929 “büyük buhran”ın kaynağı konusunda farklı görüşler varsa da krizin şiddetinin ve uzunluğunun sebepleri üzerinde görüş birliği vardır. Sebep ABD ve İngiltere’nin politikalarıydı.

Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra İngiltere 19.yüzyılda olduğu gibi ekonomide küresel liderlik rolünü oynayabilecek takatte değildi. ABD ise bu rolü üstlenmeye isteksizdi.

1929 bunalımının uzun dönemdeki en önemli sonucu, ekonomide devletin rolünün artması ve gelişmekte olan ve geri kalmış ülkelerde İT-HAL İKAMESİ’ne yönelik sanayileşme çabalarının öne çıkmasıdır.

5.4. 1929 Büyük Bunalım’ın Türkiye’ye Etkileri ve Planlı Yapısal Dönüşüm

1929 yılında, Lozan Antlaşması’ndaki beş yıllık gümrük sınırlaması kalkıyordu. Fakat gümrük tarifeleri yükselecek diye ithalatçı tüccarlar aşırı ithalata yönelince, Türkiye büyük bir dış ticaret açığı verdi. Türk lirası hızla değer kaybetti.

Osmanlı’dan cumhuriyetin devraldığı borçların ilk taksidi de 1929’da ödenmeye başlanacaktı.

Tarım ürünlerinden beklenen ihracat geliri ise, mümkün olmadı, zira 1929 “büyük küresel bunalımı” patlak vermişti.

Tablo 2.6: 1929-1931 Yılları Boyunca Türk Lirasının Dış Değerindeki Değişimi (İngiliz Sterlin Karşılığı Kuruş Olarak)

Aylar	1929	1930	1931
Ocak	933	1929	1030
Şubat	984	1039	1030
Mart	989	1032	1030
Nisan	989	1033	1030
Mayıs	999	1034	1030
Haziran	1013	1034	1030
Temmuz	1011	1034	1030
Ağustos	1017	1033	1030
Eylül	1008	1030	1003
Ekim	1024	1030	819
Kasım	1039	1030	788
Aralık	1043	1030	714

(Not: Aylık ortalama deęerlerdir.)

Kaynak: İlhan Tekeli ve Selim İlkin, 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara 1977, s. 80. Yukarıdaki tablonun bu eserde gösterilen kaynağı: Aziz Köklü, Türkiye'de Para Meseleleri: (1915-1946)Devresinde Para Siyasetimiz ve Paramızın Kıymeti, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 1947, s. 40.

ABD'de patlak veren 1929 bunalımı bir "ARZ" kriziydi. Yani üretim fazlası bu krizin anasıydı.

Giovanni Arrighi, kapitalizmin belirli bir döngü içinde kendini tekrarladığını ortaya koydu.⁸³²

Bunalım dönemi küresel egemenin değiştii dönem oldu. 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde egemen İngiltere'ydi. 1929 küresel krizi Amerika'da çıktı, ancak İngiliz egemenliğine son verdi ve ABD hegemonyasının yolunu açtı. 1939-1945 İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda yeni küresel egemen Amerika oldu.

1929'dan sonra Türkiye'de devletçi uygulamalar başladı. Çünkü daha önce, Lozan'daki gümrük sınırlamaları sebebiyle "devletçi/korumacı" bir iktisat politikasının en temel aracı olan gümrükler üzerinde karar alma yetkisi yoktu.

1923-1931 dönemini "liberal" olarak sayılması tam olarak doğruyu yansıtmaz. 1923-1929 döneminin iktisadi gelişmesinin en belirgin iki yapı taşı, yeni Türk devletinin dünya içinde nasıl bir yer kaplayacağını belirleyen Lozan Antlaşması ile dönemin son yılında patlak veren ve kapitalist dünya ekonomisini derinden sarsan büyük buhrandır.⁸³³ Korkut Boratav 1923-1931 dönemi için "liberal" kelimesini kullanırken bile aşağıdaki açıklamaya ihtiyaç duyuyor:

"1923-1931 dönemini "liberal" terimi ile nitelendirenler çoğunluktadır ve biz de zaman zaman aynı terimi kullanacağız. Gerçekte ise "1923-1931 liberalizmi"nden söz etmek yanıltıcı olabilir; zira bu dönemde belli bir anlamda devlet müdahaleciliği vardı... Bu, iktisadi bakımdan tarafsız, saf anlamıyla "liberal" bir politika sayılmazdı."⁸³⁴ 1923-1931 dönemi için Sinan Sönmez "piyasa çözümünü destekleyici ılımlı devlet düzenleyiciliği" tanımlamasını yaparken Bilsay Kuruç ise "liberal" kelimesini hiç kullanmıyor.⁸³⁵

Türkiye'de devletçiliğin hangi dönemde başladığına dair Feroz Ahmad'ın değerlendirmesi de şöyle:

⁸³² Giovanni Arrighi, Uzun Yirminci Yüzyıl, Çev: Recep Boztemur, İmge Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2000.

⁸³³ Korkut Boratav, Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007, İmge Yayınevi, 12. Baskı, Ankara 2008. S. 43.

⁸³⁴ Korkut Boratav, Dünya Ekonomisi ve Türkiye: 2007 Gözlemleri, Mülkiye, Sayı 257, Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007. 12. Baskı Ekim 2008, Ankara.

⁸³⁵ Bilsay Kuruç, Belgelerle Türkiye İktisat Politikası, A.Ü. siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Cilt I, Ankara 1988 ve Cilt II 1993.

“... Bağımsızlık savaşı sırasında Kemalistler yalnızca Anadolu’nun paylaşılmasını önlemek istedikleri için değil, aynı zamanda yeni Türkiye’nin, Batı’nın ekonomik sömürgeci olarak kalmasını reddettikleri için de antiemperyalistler. Mücadelenin bu yanı, Kemalistlerin lafta yabancı sermayeye karşı çıkarken ona tavizler verdiğini öne süren bazı eleştirmenlerin Kemalizm’in antiemperyalizmi konusunda kuşkular yaratmaları yüzünden, bazen göz ardı edilir. Bu eleştirmenler, Kemalizm’in ekonomik siyaseti konusunda önemli bir noktayı, yani onun hem kapitalist hem de aynı zamanda antiemperyalist olduğunu unutmaktadırlar. Bu siyaset, izlenmesi kuşkusuz çok zor olmakla birlikte, çelişkili değildi ve sömürgeci kurtulma dönemindeki hemen bütün yeni millet-devletlerin resmi siyasetiydi.”⁸³⁶

1929 büyük ekonomik bunalımı, sanayileşmiş ülkeleri büyük bir kaosa sürüklerken, Türkiye, kendi sanayisini kurma fırsatını yakaladı.

Şubat 1930’da Türk Parasının Değerini Koruma Kanunu çıkarıldı. Mart ayında İstanbul’da yerli ve yabancı bankaların oluşturduğu geçici bir konsorsiyumdan sonra 11 Haziran 1930’da Merkez Bankası kuruldu. Kuruluş çalışmaları 1928’de başlayan Merkez Bankası 3 Ekim 1931’de faaliyete geçti.

Yukarıda da değinmiştik. Bu dönemde, bir kısım iktisatçıların “liberal” bir ekonomi politikası uygulandığı görüşü gerçekte örtüşmemektedir. Klasik manada, “devletin ekonomiye doğrudan karışmaması” anlamında değil, diğer dönemlerle mukayese edildiğinde ya da görece olarak kısmen geçerli – belki- saymak daha doğru olabilir. Gerçekten, sınaî ürünlerin ithalatı ve ticareti alanında kurulan tekeller, sanayi teşvik teşebbüsleri ve özellikle demiryolları başta olmak üzere yürütülen yaygın kamulaştırma işlemleri, bu dönemde de hükümetin ekonomiye müessir bir biçimde karıştığını göstermektedir. O dönemin dâhili ve harici şartları ve milli iktisat düşüncesi göz önüne alındığında, bunun bir İTHAL İKAMESİ olduğu açıktır.

Türkiye’de liberal ekonomi ilk kez 1838-1914 arasında uygulanmış olup, ikincisi de 24 Ocak 1980’den beri yürürlüktedir.

1929 Büyük Bunalım’ını takip eden bunalımlı 1930’lu yıllar, aynı zamanda en başta Avrupa olmak üzere, dünyada faşist-otoriter rejimlerin her yerde yayıldığı, bir taraftan da Avrupa’daki şiddetli daralmaya paralel, İkinci Dünya Savaşı hazırlıklarının hızla ilerlediği bir dönem olmuştur.

Birinci Dünya Harbi’ni takip eden dünya pazarlarında hammadde-tarım ürünleri fiyatlarındaki düşüşün, ihracatçı ülkelerin gelirlerini düşürdüğü; gelişmiş dünya ülkelerinde ise talep daralmasına yol açan, savaş içinde yaşanan yüksek enflasyonların, savaş öncesi geçerli olan “altın para sistemi” çerçevesindeki para kurlarını değiştirmiş olması; savaş öncesi yaşanan istikrara ve zenginliğe dönüş için tekrar “altın para” standardına geçilmesi gerektiğine inanılmasıdır.

⁸³⁶ Feroz Ahmad, İttihatçılıktan Kemalizm’e Çev: Fatmagül Bertay Baltalı, Kaynak Yayınları, İstanbul Mart 1996 ve Modern Türkiye’nin Oluşumu, Kaynak Yayınları, İstanbul 7. Baskı Eylül 2008.

ABD, Birinci Dünya Savaşı süresince büyük miktarlara ulaşan altın stoku biriktirmişti. ABD sermayesi dış talep düşerken içeride yüksek montanlı kârlar elde etmek için 1920'lerin ortasından itibaren hızlı bir spekülasyona geçmişti. Önce banka kredisine dayanarak başta Florida eyaletinde olmak üzere toprak alımları manipüle edildi. Birkaç senede toprak fiyatlarında çöküşle birlikte bunun sonu geldi. Bu kez spekülasyon yine banka kredileri kullanılarak New York-Wall Street hisse senedi borsasına yöneldi. Hisse fiyatları irrasyonel bir şekilde hiçbir gerçek hesaba-kitaba dayanmadan akıl almaz noktalara yükseldi. FED bu spekülasyonu durdurmak için faizleri hızla yükselterek 1929 yaz aylarında faiz oranlarını % 7'den % 15'e kadar çıkardı. 21 Ekim 1929'a gelindiğinde yüksek faizlerin etkisiyle başlayan durgunluğun (resesyon) sebep olduğu güven bunalımı etkisini gösterdi. Zirve yapmış hisse senedi fiyatları satışlarla hızla dip noktasına yuvarlandı ve borsa çöktü. Borsanın çöküşü bankaların çöküşünü getirdi. Borsada spekülatif alımları fonlayan bankaların çöküşü kapitalizmin en büyük buhranını patlattı. Zaten Birinci Dünya Savaşı sonrası dünyanın içinde bulunduğu güvensizlik ortamını krizin yayılması için adeta hazır bekliyordu.⁸³⁷ Dünya sermaye pazarları çökmüş, "koyun can derdinde" misali her ülke kendi pazarını korumak için sert koruma tedbirlerini bir bir devreye sokmuştu. "Kapitalizmin sonu geldi diyorlardı. Devlet piyasaları sıkı denetim altına almış, hızla sosyal devleti canlandıran kurumlar türemeye başlamıştı. İşte pek çok ülkede işsizlik oranlarının % 25'i geçtiği bu yeni şartların ürünü olarak Batı'da "Kara Ekonomi" gündeme gelmişti.

1929 Buhranı Türkiye'nin yaşadığı ekonomik meseleleri daha da derinleştirmişti. Dış ticaret hadleri hızla aleyhe dönüyordu. Daralan dış talep ihracat gelirini artırabilme imkânlarını, bir de gerileyen dış ticaret hadleri (DTH) eklendiğinde, iyice sınırlıyordu. Bunlara bir de pariteleri değişen paralar ve dünya pazarlarında yükselen faiz hadleri ekleniyordu.⁸³⁸

1920'li yıllarda Türk lirası (TL) İngiliz sterlinine bağlı, serbest dalgalanan bir sistemdeydi. Henüz daha Merkez Bankası kurulmadığı için ekonominin büyümesine paralel emisyon hacmini dahi genişletememekteydi. Dolayısıyla Osmanlı döneminden kalma, yerleşik yabancı bankaların getirdiği kısa vadeli kredilerle ekonomisini genişletmek zorunda kalıyordu.

Serbest dalgalı döviz kuru gibi, kredi faizleri de serbest dalgalıydı; faiz haddini düzenlemek içinse devlet senyoraaj hakkını kullanıp para basma imkânlarından yoksundu. Yani Türk ekonomisi 1923-1929 döneminde dışarıdan yansıyan etkilere mali piyasaların serbestliğinden ve devletçe yönetilememesinden ötürü tamamen açık bir konumdaydı. 1929'a kadar, Lozan Antlaşması Kararları çerçevesinde gümrük vergisi koyma imkânı dahi yoktu. Bu şartlarda Cumhuriyet hükümeti ekonomiyi geliştirmek ve millileştirmek için yola çıkarken daralan dünya ekonomisi şartlarında bir

⁸³⁷ Gülten Kazgan, Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001)- Ekonomi Politik Açısından Bir İrdeleme, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul Eylül 2005, s. 44.

⁸³⁸ Gülten Kazgan, a.g.e, s. 45.

de Osmanlı Duyun-ı Umumiye İdaresi'nden devralınan borçları ödemek baskısı altındaydı.⁸³⁹

Bu dönemde tarımın, başta hava şartları gibi dışsal-egzojen etkenlere bağlı olarak yaşadığı büyük üretim düşüşleri tarım DTH'ı ağır bir şekilde aleyhe döndürmüştü. Bu durum yurt içinde benzer fiyat trendinin etkisiyle deflasyon sürecinin en ağır yükünü, o dönemde Türk nüfusunun % 80'ini meydana getiren köylü kesimin üstüne taşımıştı. Bu duruma gerek vergi-maliye, gerek altyapı-sanayileşme, gerek dış ticaret-kambiyo politikalarının, ancak esasen başta fiyat sisteminin kendiliğinden işleyişinin köyden gelir transferleriyle sermaye birikiminin kaynaklarını meydana getirmedeki etkenliği de ilave oldu.

DTH'deki aleyhe dönüş ise, Türkiye'den dış dünyaya reel gelir transferi fonksiyonunu yerine getirmekteydi. Ekonominin dış dünyaya açık üretim kesimleri, yabancı bankalar, ticaret, madencilik ve tarım gibi piyasa şartlarına en duyarlı üretim bölgeleri, Batı Anadolu başta olmak üzere bu süreci en ağır biçimde yaşadı. İktisadi bunalımın en ağır olduğu dönem 1930-1932'yi kapsayan üç sene oldu.

İşte bu dönemin çok büyük başarısı, bu ağır deflasyon-bunalım süreciyle birlikte Osmanlı mirası ekonomi kurumlarını tasfiye ederken, sermaye birikimini süratlendirmesinde ve sanayileşmeyi başarabilmesindedir.⁸⁴⁰ Açıkçası bir yüksek ekonomi konjonktürünün dünya ölçeğinde yaşanması durumunda çok daha kolay taşınabilecek olan bu yük, 1911-1922 yılları arasında sürekli savaş yaşayan bir milleti tam birazcık nefes almak üzereyken, 1929'da patlayan dış bunalım etkisi çok daha ağır yükler bindirmişti.

5.5. Cumhuriyet Türkiye'sinin İlk Ekonomik Krizi 1929 Kambyo Krizi ve İktisadi Devletçi-Korumacı Politikaya Geçiş

Türkiye 1929 Büyük Buhranı ile doğrudan değilse de dolaylı olarak bu sürecin içinde dört unsurun etkisiyle bir kambyo krizi yaşadı. 1929'un sonundaki Büyük Buhran "Türk devletinin Avrupalılara olan borçlarını ödeme imkanını ortadan kaldırmış, moratoryum ilan edilmiş ve devletin dış itibarı sarsılmıştır."⁸⁴¹

Kambyo krizine sebep olan dört etken şöyle sıralanabilir:

a- Spekülatif ithalat artışı: 1929 yılında Osmanlı'dan devralınan borç taksitlerinin ödemeler dengesi üzerindeki yükü 15 milyon TL civarında olup, o yılın ihracat gelirlerinin yaklaşık % 10'unu oluşturmaktaydı. Lozan Antlaşması'na göre Türkiye Ekim 1929'dan itibaren gümrük vergilerini yükseltebilecekti. Spesifik niteliğiyle % 25 oranında olan yeni vergi, lüks kategorisindeki ithal mallar ile yerli üretime rakip mallarda % 100'e kadar çıkıyordu. İlk kez ödenecek Osmanlı dış borç taksidi, yeni gümrük tarifelerinin yürür-

⁸³⁹ Gülten Kazgan, a.g.e, s. 45.

⁸⁴⁰ Gülten Kazgan, a.g.e, s. 46.

⁸⁴¹ R. Houille, La Politique Monétaire de la Turquie Depuis 1929, Paris 1937, s. 67.

lûge girmeden önce tüccarların spekülâtif ithalat eğilimi kredi talebini artırmıştı. Bir önceki seneye göre 33 milyon TL artış gösteren bu aşırı ithalatla birleşince Türk parsının dış değerini ağır bir baskı altına soktu. TL/İngiliz sterlini paritesi 9.5 liradan 10.5 liraya çıktı. Türk lirasının bu değerindeki düşüş “para buhranı” kabul edilerek ilk ciddi devlet müdahalesinin kapısını araladı. Üstelik 1929 yılının ihracatı da 1928 yılına göre 18 milyon TL, takriben % 10’dan fazla düşmüştü. Böylelikle Türkiye 1930’dan itibaren iktisat politikalarında kendine yeni bir rota çizmek için objektif gerekçelerden birine sahipti.⁸⁴²

b- Buğday ithalatındaki artış: Buğday üretimi 1927 ve 1928’de 1926 yılındakinin ortalama yarısı kadar olmuştu. 1929’da 18 milyon TL tutarında hububat ithalatı mecburiyeti doğmuş, buna mukabil 5 milyon TL hububat ihracatı gerçekleştirilmişti.

c- Demiryolu politikasının meydana getirdiği döviz ve fon talebi: Haydarpaşa Limanı, Mersin-Adana hattı, Anadolu demiryolları, yeni demiryolu yapımı ve Zürih Bankası içinde devletin kambiyo piyasasına girmesi gerekiyordu.

d- Osmanlı’dan devralınan borçların ödenmesi: İlk taksidin 1929’da ödenmesi gerekiyordu. Bunların toplamı yaklaşık 90 milyon TL veya 9 milyon sterlin tutarında ilave döviz talebi ortaya çıkardı.⁸⁴³

İhracat ise düşmüştü. Böylelikle daha önceki yılların açığının iki misli TL bazında açık ortaya çıkarak, dış ticaret açığı 101 milyon TL’ye yükselmışti. İngiliz sterlini üzerinden açık artışı da bu rakama yakındı.

5.6. Mustafa Kemal’in “İktisat Kafası” ve Dış Borçlanma

Mustafa Kemal’in “iktisat kafasında”, İstiklal Harbi ertesinde Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunda para değerinin istikrarı çok önemliydi. O 1921’den başlayarak her vesile ile mali bağımsızlık ve mali denge prensiplerini savunacaktır. ⁸⁴⁴ Böylesine bir sağduyu-iktisat bilgisine ulaşan Mustafa Kemal Paşa Kurtuluş Savaşı esnasında yordamlama ile enflasyonsuz savaş yürütebileceği gerçeğini yakalamıştı. Ancak Birinci Dünya Harbi’nin sebebiyet verdiği enflasyon dalgasının harbin hemen ertesinde bulunduğu İstanbul’da Türk insanı üzerinde nasıl tahripkâr izler bıraktığını da yerinde müşahade etmişti.⁸⁴⁵

Feridun Ergin’in ifadesiyle: “..Atatürk para değerinin istikrarına büyük önem vermişti. Sorumluluk yılları boyunca enflasyon eğilimlerine karşı koymuştur. İstiklal Savaşı’nın zor günlerinde bile tedavüle yeni kaime çıkartmamıştır. Cumhuriyet devrinde de emisyonu başvurulmasını önlemiştir.

⁸⁴² Korkut Boratew, Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2007, s. 49.

⁸⁴³ Gülten Kazgan, a.g.e, s. 57.

⁸⁴⁴ Feridun Ergin, Atatürk Döneminde Emisyon Hareketleri ve Politikası “Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri”, İstanbul 1982, s. 14.

⁸⁴⁵ Feridun Ergin, a.g.e, s. 13.

Bütçe zorluklarına rağmen, Atatürk zamanında emisyon mekanizması hazine menfaatine işletilmemiştir. 1938 sonlarına kadar Türk parasının iç piyasadaki satın alma gücü zedelenmeden kalmıştır.”⁸⁴⁶

Diğer taraftan Atatürk’ün “iktisat kafasında” bir kaynak olarak “borçlanmanın hele hele dış borçlanmanın da yeri yoktu. Nitekim Sivas’tan Ankara’ya gelen Heyet-i Temsiliye’nin masrafları için yanlarında bulunan para tamamen tükenmişti. Mazhar Müfid Kansu hatıralarında bu durumla alakalı şunu yazıyor: “Bankalar ve müessasattan ödünç bile olsa para almayı Paşa’ya bir türlü kabul ettiremedim.”⁸⁴⁷ Gazi Paşa Mart 1922’de TBMM’deki konuşmasında şöyle seslenmişti:

“... Bünyei devleti yaşatmak için harice müracaat etmeksizin memleketin menabii varidatıyla temini idare çare ve tedbirlerini bulmak lazım ve mümkündür.”⁸⁴⁸

Mustafa Kemal Paşa 9 Eylül 1922’de İzmir’e girdikten sonra, Falih Rıfkı Atay ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu’na verdiği mülakatta şunları söyleyecektir:

“... Y. K. Karaosmanoğlu ile zaferin ilk günlerinde Mustafa Kemal’i görmeye gitmiştik. Herkes “biten bir şey” bir savaştan kurtulma hafifliği içindeydi. Yalnız o: “Asıl işe şimdi başlayacağız. Asıl düşman orada” diye İzmir’in arka mahallelerinden Sovyetler Birliği sınırlarına kadar uzanan bütün Anadolu’yu kaplayan geriliği ve gericiliği gösteriyordu. “Padişah benim” dese, tahtı altına uzatacaklardı. “Halife benim” dese herkes eteklerine sarılacaklardı.”⁸⁴⁹

5.7. Zihinlerdeki “İktisadi İpotek”

Bin yıllık Türk vatani Anadolu düşmandan temizlenmişti fakat “1920’ler itibarıyla bizim insanımız yüzyılların üstüne yığıldığı katı bir iktisadi zihniyetin esiri idi. Türk insanını Osmanlı asırları içinde iktisadi madde karşısında hür kılmayan bir ipotek vardı. Bu ipotek kısaca, onu maddeyle karşı karşıya getirmiyor, maddede var olan bilimsel bilgi verilerine uzanmasını engelliyordu. Madde kendi kanunlarına hapsedilince zihin haritası son derece durağan ve atalet halinde yaşayan bir insan tipolojisi ile karşı karşıya idik. Bu davranışsal kalıp manevi amillerin güdümünde -başta İslami tasavvuf, Asyagil Türk töresi ve Bizans’tan gelen feodal ağalık şuuru ile- bizim insanımız ile madde arasına kırılması zor bir mesafe koymuştu. İçinde bulunulan bu zihniyet dünyası halk ruhaniyetine sinmiş bir söz olan “bir lokma bir hırka” yaşanan dünyaya itibar edilmiyordu.”⁸⁵⁰

⁸⁴⁶ Feridun Ergin, “Atatürk”, Ak İktisat Ansiklopedisi I, İstanbul 1973, s. 64 ve 448.

⁸⁴⁷ Mazhar Müfid Kansu, Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber, Ankara 1988, s. 506.

⁸⁴⁸ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I, Ankara 1961, s. 228.

⁸⁴⁹ Falih Rıfkı Atay, Barış Yılları, İstanbul 1963, s. 167.

⁸⁵⁰ Ahmet Güner Sayar, Osmanlı’dan 21. Yüzyıla, s. 208-209.

Gerçekten de yeni Türk devletinin önündeki en büyük çözülmesi gereken husus “zihniyet meselesi” idi. Batı zihniyeti dünyevileşmekte sınır tanımazken İslam-Türk dünyasında 1517’den itibaren ilmiye/ulema sınıfına hâkim Selefî/Eşarî İslam anlayışının tesiriyle dogmatizmde sınır tanımamış tam bir sözde “uhrevî” karanlığa saplanıp kalınmıştı.

Nitekim Hâbil Âdem, Osmanlı İmparatorluğu’nun geri kalmışlığının ve yıkılmasının sebebi olarak medrese zihniyetini gördüğünü, Tanzimat ile birlikte şekli olarak Osmanlı Türkiye’sinde bir Avrupa teşkilatı kurulduğunu, hâlbuki kurtuluşun akli ön plana çıkaran insan hakları –milli kültür- milli iktisat politikası ile mümkün olacağını ifade eder.⁸⁵¹ Özellikle 1512’den itibaren Osmanlı İmparatorluğu’nun merkezi siyaset ve bürokrasisine hâkim olan gulam/köle Enderun klîği ile 1517’den itibaren Osmanlı-Türk İslam medreselerinden tasfiye edilen Hanefî-Maturidî ilmiye/ulema sınıfı ve yerini alan Selefî/Eşarî, çoğunluğu Arap-dönme ve devşirme ulema sınıfının, yani Enderun –ulema işbirliği Müslüman Türk insanını madde dışı bir davranış kalıbıyla, toplumun bütün kat ve katmanlarını zihniyet esareti altına almıştı. İş bununla da kalmamış Türk İslam reaya, köylü Türkmen bireyin üzerine abanan Osmanlı politik toplumu bir kanunla teknolojik gelişmenin önünü tıkamıştı. Zira “nevi icat” yasaktı. Böylesi bir iktisat anlayışı ile sermaye birikimine gidilemeyeceği gibi, böylesi bir kafa yapısıyla bilimsel bilgi üretilemeyeceğinden ortaya çıkan tablo Osmanlı-Türk toplumunun ayıbı idi.⁸⁵²

Açıkcası yüzyıllardır böyle bir zihniyet içinde “bir lokma bir hırkaya” talim ettirilmiş, “barışta reçber savaşta asker” Türk İslam toplumu, üstüne üstlük okullardan uzak tutulmuş, cahil bırakılmış insanımız sermaye birikimi – tasarruf ile pozitif bilimin evliliğini gerçekleştirecek kanalları daha baştan atıl bir halde tuttuğundan sanayi devrimini sonsuza dek yapamazdı.

Nitekim daha Kanuni Sultan Süleyman döneminde şeyhülislam: “Bize fen lazım değil, iman lazım şevketlum” diyordu.⁸⁵³ Şeyhülislam böyle diyordu da, nasıl Batı’nın elindeki “imansız bir fen” Türk milletini yok etmede kullanıldıysa, fensiz “Kabalist-İbrani ve Arap Selefî/Eşarî formatlı iman” ve çoğunluğu judaize olmuş “İslami tarikatlar”da Enderun-ulema işbirliğiyle bizi bu acıklı hallere düşürmüştü. Çünkü uygulamada İslam’ın muhteşem “OKU” emri ortadan kaldırılmıştı. Artık Müslüman Türk “”oku”muyor, sadece ezberliyor ve dinliyordu. Ta ki Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşlarının kurduğu Türkiye Cumhuriyeti’ne kadar.⁸⁵⁴

Tüfek icat olduğu yıl Türk topraklarına getirilmişti ama matbaa 329 yıl Müslüman Türk’ten köşe bucak kaçırılmıştı.

Bayrak Türk’ündü, Haçlı saldırılarından beri “kâfirlere” karşı can vermek “imtiyazı” da Türk’e aitti ama... Enderun Mektebi –medrese ittifakından

⁸⁵¹ Hâbil Adem, Mustafa Kemallerin Kitabı –Yayına Hazırlayanlar: Haluk Kortel ve Ali Cın, IQ Kültür Sabat Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 7 ve devamı.

⁸⁵² Ahmet Güner Sayar, Osmanlı’dan 21. Yüzyıla, s. 209.

⁸⁵³ R. Kağan Kurt, Bayrak Türklerin Ya Ekonomi, Birharf Yayınları, İstanbul 2007, s. 28.

⁸⁵⁴ R. Kağan Kurt, a.g.e, s. 28.

yetişenler, çoğunluğu yabancı soylular, Türk milletinin başına kaymakam, vali, paşa, defterdar, şeyhülislam, kazasker ve kadı oluyorlar, gayrimüslimler asker ocağının kapısının önünden bile geçmiyorlardı. Üstelik “Tanzimat reformları” ile artık gayrimüslimler “cizye” bile ödemiıyorlardı.

Osmanlı İmparatorluğu’nda Şeyhülislamlık Kurumu, Emevi, Abbasi ve Mısır Fatimi devletlerinde görülen “Kâdi-l Kudatlık” ve Endülüs Emeviler’indeki “Kâdi-l Cünd” veya “Kâdi-l Cema” gibi kurumlardan farklıydı.⁸⁵⁵

“Osmanlı devletinde şeyhülislamlık kurumu, bu sebeple İslam tarihinde ilktir. Aralarından Şeyhülislam’ın seçildiği Osmanlı uleması da İslam tarihinde, Osmanlı devletinin merkezîyetçi yapısının gelişim sürecine paralel olarak kurumlaşmış bir sınıfın mensubu olması bakımından benzersiz sayılabilir.

Osmanlı devletinin Yıldırım Bayazıd devrinde başlayan merkezileşme sürecinin Fatih Sultan Mehmed’le doruğa çıkışıyla birlikte, Osmanlı uleması tam anlamıyla kurumlaşmış bir sınıf haline gelmiş, şeyhülislam da bu kurumlaşmanın en tepedeki temsilcisi olmuştur... Şeyhülislamlar ayrıca fetva verme görevleri nedeniyle doğrudan iç ve dış siyasetin içinde yer aldılar.”⁸⁵⁶

Neticede Semerkand-Buhara ekseninin İstanbul’da kurduğu “akıl” ve “nakil” arasındaki denge 1517’den itibaren Eşari itikadından gelenlerin medreselerdeki hâkimiyeti ile tamamen bozuldu. Araştırma ve geliştirmeye dayalı ilim ve teknoloji üretimi tamamen durdu. Nakil bilimleri adeta bir ruhban sınıfı meydana getirdi.

Araştırarak iman etmenin taklidi imandan üstün olduğuna inanan Matürîdî Türk-İslam bilim ekolü gittikçe zayıfladı. Mevcutların da çalışmaları engellendi ve Osmanlı Türk İmparatorluğu ilmi ve iktisadi olarak gerilemeye başladı.

İstiklal Harbi’ni kazanan Türklük 1922-1923 tarih çizgisinde çok önemli bir transformasyonun eşiğine gelmişti: Türkiye ya eski köhnemiş anti-madde zihniyeti sürdürecekti, ya da “yeni hayat”ın eşiğini atlayıp “bir lokma bir hırka” anlayışını ters yüz ederek uzay çağına ulaşacaktı. Ancak bu işin üstesinden gelmek, yeri ve hedefi belli bir düşmanla savaşmaktan daha zordu.⁸⁵⁷

Mustafa Kemal ve Cumhuriyet Türkiye’si işte böylesine zorlu bir “zihniyet savaşı” ile karşı karşıyaydı. Yüzyıllardır Enderun siyaseti ve bürokrasisinin siyasi ve iktisadi “sopası” ve medrese ulemalarının “fetvaları” ile Türk toplumunun iliklerine kadar işleyen ağır ve hantal zihniyet ekonomik kalkınma –eğitim eksenine verilecek özel bir önemle çözülecekse bu işin gerektirdiği kaynak nereden tedarik edilecekti?

⁸⁵⁵ Esra Yakut, Şeyhülislamlık-Yenileşme Döneminde Devlet ve Din, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005.

⁸⁵⁶ Esra Yakut, a.g.e, s. 7 ve 174.

⁸⁵⁷ Ahmet Güner Sayar, Osmanlı’dan 21. Yüzyıla, s. 209.

Tevekkeli, siyasi ve iktisadi tam bağımsızlığını Lozan'da kazanmış Türkiye'nin Osmanlı'dan devraldığı borç ve kaynak sıkıntısını çok iyi bilen Lord Curzon, İsmet İnönü'ye şöyle diyecektir: "Para için bize geleceksiniz."⁸⁵⁸ İktisadi bir kaynak için dış âleme başvurmak, el açıp dış yardım, dış borç dilenmenin Kuvayı Milliye ruhundaki tam karşılığı isyan duygularının karmasından başka bir şey değildi.⁸⁵⁹ Zira Türk milletinin topyekûn katıldığı bir savaş "parasız", "borçsuz", "enflasyonsuz" kazanılmıştı. Dolayısıyla dış borç kullanımı, daha işin başında Türk bağımsızlığını tehlikeye atabilir, ipotek altına alabilirdi. Ancak günümüzde olduğu gibi o günlerde de bunun tam tersini söyleyenler de vardı. Lozan'a takaddüm eden günlerde İstanbul'da muhalif bir ses, zamanın Kemal Derviş'i, Hüseyin Cahit Yalçın, Tanin gazetesinde şöyle yazmıştı: "Eğer alacaklı devletlerin taleplerini yerine getirmez isek bundan böyle onlardan hiçbir mali yardım bekleyemeyiz. Kendi yağımızla kavrulmak gibi acıklı bir duruma düşeriz."⁸⁶⁰

1929 kambiyo krizini atlatabilmek için devlet kısa vadeli olmak üzere, 1930'da Banca-Commerciale Italiana'dan bir milyon sterlin, Rusya'dan iki milyon sterlin, milletlerarası bankalardan 0.5 milyon sterlin borç aldı; Osmanlı Bankası'ndan alınan borçlar bunu tamamladı.⁸⁶¹ 1929 kambiyo krizinin sonucu, 27 Mayıs 1929 tarihli ve 1447 sayılı "Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu" ile 25 Şubat 1930 tarihli ve 567 sayılı "Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu" ve bunları tamamlayan Maliye Bakanlığı yetkisinde, ithalatın "ihtiyaç listeleri"ne göre yapılmasından her türlü döviz, altın ve taşınabilir kıymetler üzerindeki ithal ve ihraç işleminin kontrol altına alınmasına kadar, döviz piyasası sıkı biçimde devlet kontrolüne alındı. 1930'da "Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası" kuruldu. 1929 krizi sonrasındaki yıllarda tüketim kısılarak sermaye birikimine kaynak sağlamak imkânı ortaya çıktı.

Mustafa Kemal 1930'da şöyle diyordu: "Yolunda yürüyen yolcunun, yalnız ufkı görmesi kâfi değildir. Muhakkak ufkun ötesini de görmesi ve bilmesi lazımdır."⁸⁶² Gazi Paşa Lozan Antlaşması'nın zincirlerinden 1929'da kurtulunca aynı yıl patlayan Büyük Bunalım'ı da değerlendirerek bütün kıt kaynakları kullanarak Türkiye'nin iktisadi zeminini sağlamlaştırmaya yöneldi. Şu sözleri onun Türk tam bağımsızlığını korumadaki kararlılığını göstermesi bakımından anlamlıdır:

"Milletimizin kurduğu yeni devletin mukadderatına, muamelatına, istiklaline unvanı ne olursa olsun hiç kimseyi müdahale ettirmeyiz! Millet kendisi, kurduğu devleti ve onun istiklalini muhafaza ediyor ve ilelebet muhafaza edecektir... Tam istiklal denildiği zaman, tabii siyasi, mali, iktisadi, adli, askeri, kültürel vs. her hususta tam istiklal, tam serbestlik denilmektedir. Bu saydıklarımın herhangi birinde istiklalden mahrumi-

⁸⁵⁸ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Politika'da 45 Yıl, Ankara 1968, s. 27.

⁸⁵⁹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, a.g.e, s. 27.

⁸⁶⁰ Y. K. Karaosmanoğlu, Politika'da 45 Yıl, Ankara 1968, s. 27.

⁸⁶¹ Gülten Kazgan, Türkiye Ekonomisinde Krizler 1929-2001, s. 58.

⁸⁶² Attila İlhan, Hangi Atatürk, Bilgi Yayınevi, 3. Baskı, Ankara Ağustos 1996, s. 23.

yet, millet ve memleketin hukuki manasıyla bütün istiklalinden mahrumiyeti demektir... Millet ve memleketimin menfaatleri icap ettirirse, insanlığı teşvik eden milletlerden her biriyle medeniyet icabı olan dostluk ve siyaset münasebetlerini büyük bir hassasiyetle takdir ederim. Ancak benim milletimi esir etmek isteyen herhangi bir milletin, bu arzusundan vazgeçinceye kadar amansız düşmanıyım.”⁸⁶³

İşte Gazi Paşa'nın istiklalden, iktisadi bağımsızlıktan ve uluslararası ilişkilerden anladığı kısaca bu sözlerinde.

6. 1923-1938 ATATÜRK DÖNEMİNDE MİLLÎ EKONOMİ VE ATATÜRK'ÜN EKONOMİK GÖRÜŞLERİ

Atatürk döneminde ekonomik alanda gerçekleştirilen büyük başarının temeli, Atatürk'ün üstlendiği iki gayenin milli siyaset olarak benimsenip uygulanmasında görülmelidir. Bu gayeler: a) Ülkenin iktisaden tam bağımsız bir kalkınma siyasetini benimsemesi, b) Bu kalkınmanın halka/cumhura dönük olması şeklinde özetlenebilir.⁸⁶⁴

Kurucu lider Atatürk'ün Cumhuriyet Türkiye'si, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıldığı Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar geri kalmışlık makûs talihinden kurtulamayan “barışta reçber savaşta asker” devletin kurucu unsuru Türk halkının kaderini hızla değiştirmiştir. Batı'nın 300 yıl gerisinde kalmış bir ekonominin evlatlarının yoksulluğunu azaltmıştır.

Cumhuriyet Türkiye'sinin Osmanlı Türkiye'sinden ayıran en temel özellik, Türk devletinin Türk milletine yakınlaşması ve toplumun çoğunluğunun ekonomik kalkınma sürecine dâhil edilmesidir. Yani Osmanlı döneminde Enderun Mektebi siyaset ve bürokrasisi ile özellikle 16.yüzyıldan itibaren Selefî/Eşarî çizgisindeki medreselerde yetişen ilmiye/ulema kesiminin merkezden çevreye doğru ittiği Müslüman Türk, kurucu unsur tekrar devletiyle barışmıştır.

Bazı iktisat tarihçileri Atatürk dönemi iktisat tarihimizi incelerken 1923-1930 ve 1931-1938 diye ayırma tabi tutmaktadırlar. Biz Mustafa Kemal Atatürk dönemini bir bütün olarak ele alacağız. Çünkü 10 Kasım 1938'de Atatürk'ün vefatı ile birlikte devletin hedefinin kaybolduğu, kendine güven duygusunun azaldığı, Batı'ya özen ve Batı'ya hayranlık duygusunun başladığı müşahade edilmektedir.

Cumhuriyet kurulduğunda nüfusun % 80'i kırsal kesimde yaşamakta ve tarım sektöründe istihdam edilmektedir. “Türk tarımının belirleyici özelliği belki de çok düşük düzeyde toprak kullanımıdır. Elimizdeki bilgilerin hepsi aynı sonucu işaret ediyor. Dönemin başlangıç yıllarında Türkiye'de ekilen toprakların miktarı 4 ile 5 milyon hektar kadardır. Bu sayı ekilebilir alanların % 20'sinden azdır. Toplam alanın ise sadece % 5 ile % 6.5 kadarını oluşturmaktadır. İşletme başına ekilen alan 25 dekadır. İşletme büyüklükleri dik-

⁸⁶³ Attila İlhan-“Millî İstiklal Bence Hayat Meselesidir”, Hangi Atatürk, s. 62-63.

⁸⁶⁴ Oktay Yenal, Cumhuriyetin İktisat Tarihi, s. 46.

kate alınırsa büyük çoğunluğunu 20 dekarın oldukça altında bir alan üzerinde ekim yaptığı anlaşılmaktadır.”⁸⁶⁵

Buğday üretimi, yaygın tarım yöntemiyle yapıyordu. Hava şartları, verimi büyük ölçüde etkiliyordu. Üretim miktarı, doğruluğuna az güvenilir tahminlere göre 1.3 milyon ton ile 2.5 milyon ton arasında değişiyordu. Memlekette yetiştirilen buğday halkın tüketimine yetmiyordu.”⁸⁶⁶ 1923 yılında buğday ithalatına 11 milyon 621 bin lira ödenmişti.⁸⁶⁷ Bu tutar toplam ithalatın % 15’ine tekabül etmekteydi.

1923 yılında toplam 350 sanayi işyeri vardı. Sanayide ve madenlerde çalışan işçilerin sayısı 72.626 kişiydi.⁸⁶⁸

1923-1924 öğretim yılında 4894 ilkokul, bu okullarda 10.238 öğretmen, 62.954’ü kız olmak üzere 341.914 öğrenci vardır. 72 ortaokul, bu okullarda 796 öğretmen ve 5905 öğrenci eğitim görmektedir. Ülkede 23 lise, bu okullarda ise 513 öğretmen ve 1241 öğrenci vardı.⁸⁶⁹

Atatürk’ün liderliğinde İstiklal Harbi kazanıldıktan sonra çok dikkat çekici bir durum söz konusu. Daha cumhuriyet ilan edilmeden, Lozan görüşmeleri devam ederken, yeni Türk devletinin tarım, sanayi, para, banka, gümrük ve çalışma hayatı konularında uygulayacağı politikalar belirlenmiştir. Korumacı gümrük tarifelerinin kabul edilerek bu husustaki dış müdahalelerin reddedilmesidir. Devlet kendine, milli bir iktisat politikası belirlemiştir. Nitekim İzmir İktisat Kongresi’nde tütün, pamuk, yün, tiftik, deri gibi ürünlerin işlenerek ihraç edilmesi, işlenmemiş olarak ihraç edildiğinde ağır ihracat vergisi alınması kararı alınmıştır.⁸⁷⁰ Kararlar da adım adım uygulanmıştır.

Atatürk Türkiye’si ancak davetle 1932 yılında Milletler Cemiyeti’ne üye olmuştur ve 1935-1937 döneminde Güvenlik Konseyi üyesi seçilmiş, 1937 yılında Konsey’e başkanlık yapmıştır.⁸⁷¹

Anadolu’da Kurtuluş Savaşı Türk milliyetçisi asker-sivil kadronun Anadolu insanını başarı ile teşkilatlaması ve harekete geçirmesi neticesinde kazanılmıştır. Mustafa Kemal’in çevresinde toplanan bu kadro savaşırken Türk toplumunun her kesiminde kendisine müttefik aramış ve bulmuştur.⁸⁷² Atatürk ve milli mücadelenin önderleri Türk milletinin gerçek kuruluşunun ancak ekonomik savaşın kazanılması ile mümkün olacağını şuurundaydı.

⁸⁶⁵ Çelik Anoba, Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Türkiye’nin Tanımsal Yapısı ve Tarıma Yönelik Politikalar. Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi Semineri, A.Ü.S.B.F Yayınları, No: 513, Ankara 1982, s. 80.

⁸⁶⁶ Feridun Ergin, Atatürk Zamanında Türk Ekonomisi, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, No: 1, 1997, s. 24.

⁸⁶⁷ Feridun Ergin, a.g.e, s. 24.

⁸⁶⁸ Feridun Ergin, a.g.e, s. 34.

⁸⁶⁹ T.C. Başbakanlık D. İ. E İstatistik Göstergeler, 1923-1998, Ankara Ocak 2001, s. 62-64-66.

⁸⁷⁰ A. Afetinan, İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923, T.T.K Basımevi, Ankara 1989, s. 19-54.

⁸⁷¹ Emekli Büyükelçi İsmet Soysal, Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları, Cilt I (1920-1945), T. T. K. Basımevi, Ankara 2000, s. 407-409.

⁸⁷² Hüseyin Şahin, Türkiye Ekonomisi, s. 32.

Atatürk ve milli mücadelenin milliyetçi kadrosunun ekonomik gelişmeden anladığı sanayileşme idi. Yani ekonomik kalkınma sanayileşmenin üzerine bina edilebilirdi. Elbette ekonominin bütün sektörlerine önem verilecekti. Ancak, sanayileşme olmadan ekonomik gelişmenin kalıcı olarak gerçekleştirilemeyeceği anlaşılmıştı. Osmanlı İmparatorluğu tecrübesi göstermişti. Küresel pazara tarım ve madeni hammaddeler ihraç ederek sınai mallar ithal eden bir devletin nasıl sömürüldüğü çok iyi anlaşılmıştı. Atatürk sanayileşmenin stratejik önemini şu sözlerle anlatıyordu: “Sanayileşme en ileri ve refah içinde Türkiye’ye ulaşmak için en kısa yoldur. Vatan savunması da buna bağlıdır.”⁸⁷³

Cumhuriyetin kurucu kadrosu temel hedef olarak sanayileşmeyi stratejik öncelik olarak almıştı. Fakat Türk milletinin yüzlerce yıllık ihmal edilmişliğine bağlı olarak tarımın ne derece önemli olduğunu da bilmekteydiler. Çünkü tarım, ülke nüfusunun % 80’inin geçim kaynağını oluşturuyordu. Toplumun hayat seviyesinin geliştirilmesi tarımın desteklenmesine bağlıydı.

Tarım sanayinin gelişmesi için gerekli milli sermaye, döviz ve işgücünü sağlayacak tek sektör idi. Ancak tarımda yaşayanların satın alma gücü artırılarak ve iç piyasanın genişlemesiyle sanayi gelişebilirdi. Sanayide öncelik, yerli hammaddeyi işleyerek temel tüketimi karşılamaya yönelik olması mecburiydi. Hâsılı cumhuriyetin ilk yıllarında sanayinin gelişmesi için tarımın desteklenmesi gerekiyordu.

Bir diğer önemli hedef ise ulaştırma alt yapısının ivedilikle geliştirilmesiydi. İç piyasanın genişletilmesi, böylelikle tarım ve sanayi üretimine talebin artırılması için lüzumlu olduğu kadar, milli birliğin sağlanması ile vatan savunması için de hayati öneme sahipti.

Atatürk ve milli mücadelenin önderlerinin benimsediği ekonomik felsefe milli iktisat politikasıydı. Atatürk sadece bir eylem adamı değildi. Atatürk’ün geri kalmış Türk milletini geliştirmek için öngördüğü sosyal, kültürel ve ekonomik kurumlar, sağlam bir fikri güç ve milli hassasiyetin eseri olup, her çeşit iç ve dış saldırıya dayanıklıdır.

Atatürk’ün ekonomik modelini tek başına kapitalist veya sosyalist olarak tanımlamak mümkün değildir. Onun modeli “üçüncü sistem” diyebileceğimiz ve karma ekonomi olarak tanımlanan bir modeldir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında 1923-1929 arasında “milli iktisat” okulunun korumacı ve dolayısıyla sanayileşmeci yönelimleri bu dönemde, Lozan Antlaşması ile gümrük politikalarına konan tahditler sebebiyle kısmen arka plana düşmüştür. Ancak milli iktisat okulunun devlet desteğiyle bir yerli ve milli burjuvazi “yetiştirilmesi”ni kalkınma ve modernleşmesinin temel mekanizması olarak gören yaklaşımı, 1923 sonrasının iktisat politikalarına ve atmosferine tamamen damgasını vurmuştur.⁸⁷⁴

⁸⁷³ Mustafa A. Aysan, Atatürk’ün Ekonomik Politikası, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, s. 46.

⁸⁷⁴ Korkut Boratav, Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2007, s. 40.

Atatürk'ün ekonomik modelini –ki sosyal, kültürel ve siyasi yaklaşımı da dâhildir- sağ, sol ideolojilerle ilintilendirilmek tamamıyla yanlış ve süpekülatif yaklaşım olur. Atatürk'ü illaki tanımlamak gerekirse o, millidir ve Türk milliyetçisidir.

Biz çalışmamızda Atatürk'ün ideolojisiyle ilgili olarak teorik tartışmalara girmek yerine “ne söylemiş, neyi yapmış” tarzı ile onu anlatmayı daha faydalı buluyoruz.

Mesela Atatürk'ün PLANLI KALKINMA STRATEJİSİNİN 1930'larda ulaşılmış olduğu seviyesi ile Batı'nın demokratik ülkelerinde 1945'te İkinci Dünya Savaşı sonunda ancak geliştirilebilmiştir.⁸⁷⁵

Daha 1 Mart 1922'de, Atatürk KALKINMA PLANI yapılmasının önemine şu sözleriyle işaret etmiştir:

“Bundan sonra ekonomi politikamızda, tespit etmiş olduğumuz bu temel esaslara uygun olarak hazırlanacak bir plana göre, Bakanlar Kurulumuzun uygulamaya geçmesini bekliyoruz.”⁸⁷⁶

6.1. Atatürk'ün 1923-1938 Döneminde Uyguladığı Ekonomik Kalkınma Stratejisinin Temel Hedefleri

Ekonomik kalkınma planları başlıca aşağıdaki gayeleri gerçekleştirmeye yönelik olacaktır.

- 1- Türk milletinin çalışabilir her ferdine iş sağlaması (Günümüz ekonomi terminolojisinde tam istihdam)
- 2- Hızlı ekonomik kalkınma için sermaye birikimi, sermaye birikimi için tarımın teşvik edilmesi. (Hızlı ve milli kaynaklardan dengeli sermaye birikimi)
- 3- Kişiler arasında büyük gelir uçurumlarının olmaması, ancak fırsat eşitliğini tahrip etmeden rekabet ortamının da tesis edilmesi, (dengeli gelir dağılımı ve çalışan bireyleri teşvik) eğitim ve sağlık yatırımlarına özel önem.
- 4- İhracatın imkân verdiği ölçüde ithalat yapılması. (Dış ödemeler/ dış ticaret dengesinin muhafaza edilmesi)
- 5- Enflasyonsuz kalkınma, denk bütçe. (Gelir-dider dengesinin korunması)
- 6- Ferdi teşebbüsün geliştirilmesi, Türk milli burjuvazisini oluşturmak.
- 7- Hızlı teknolojik gelişme için Türkiye'nin şartlarına uyan sanayi tesisleri kuracak yabancı sermaye ile kontrollü işbirliği.
- 8- Bölgeler arası dengeli kalkınma, bölge şartlarına uygun yatırımların teşvik edilmesi.

⁸⁷⁵ W. Arthur Lewis, *Developing Planning*, Harper and Row, New York 1966.

⁸⁷⁶ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1961, s. 227.

9- Demiryolu ulaşımının ülke çapına yaygınlaştırılması ile milli savunmaya yönelik sanayinin kurulması, teşvik edilmesi.

Bağımsızlık savaşları, ordu komutası, demokratik rejimin kuruluşu ve işletilmesi, milletlerarası politika alanlarında dünyanın kalkınmakta olan ülkelerine örnek teşkil edecek insani özellikler taşımaktadır.⁸⁷⁷

Nitekim ünlü Fransız siyaset bilimi uzmanı Maurice Duverger tarafından dile getirilen su sözler Gazi Atatürk'ün "üçüncü yol" ekonomik modelinin önemine işaret etmektedir:

"Az gelişmiş ülkelerin Moskova ve Pekin etkisinde kalmamış olanları için dorudan doğruya ve dolaylı biçimde Kemalist sistem çok yönlü sonuçlar uyandırmıştır. Kemalizm, Kuzey Afrika ve Batı Avrupa rejimlerinde bulunmayan nitelikleri ile Marksizm'in gerçekten alternatifidir. Marksizm uygulamasına girmek istemeyen ülkeler, Batı demokrasisi karşısında belirledikleri yetersizliklere çözüm getiren Kemalist modeli tercih edebilirler."⁸⁷⁸

1989'da Berlin duvarının yıkılması, 1990'larda Sovyet bloğunun dağılması, Çin'in siyaseten komünist bir rejimi sürdürmesine rağmen "ılımlı devletçilik ve ferdi mülkiyeti" ekonomik model olarak uygulaması... Öte yandan kapitalist Batı modelinin sık sık krizlere girmesi ve özellikle kapitalist finans sermayesinin Güney Amerika, Güney Doğu Asya ülkelerini ve Türkiye'yi çekirge sürüsü gibi talan etmesi ve nihayet neoliberalizmin kalesi ABD'nin 2008'de dehşetli bir finans ve ekonomik krize girmesi, arkasından Avrupa'nın aynı kriz içine düşmesi... Atatürk'ün milli ekonomi modelinin sadece Türkiye için değil, insanlığın selameti açısından ne kadar doğru olduğunu gösteriyor.

Atatürk'ün "kamu işletmesi" ile "özel teşebbüs işletmeleri"nin planlı bir ekonomide üstlendiği rolün çok önemli iki sonucundan bahsedebiliriz: a) Ferdi; devletin veya kapitalist sermayenin "kul"u olmasının önüne geçiyor, b) İnsanın yaratılıştan gelen "sahip olma", kendi ve mensubu olduğu toplum için bir şey yapma duygusunu tatmin ve teşvik ediyor.

Atatürk'ün "üçüncü yol" ekonomik modelinin İslam'ın öngördüğü "kula kulluk etmeme" yine İslam peygamberi Hz. Muhammed'in "Komşusu açken tok yatan bizden değildir" hadisine de paralel olduğu görülüyor.

Atatürk 1936 yılında yayınlanan İkinci Sanayi Planı'nın önsözüne şunları yazıyor:

"Devletçiliğin bizce manası şudur: Fertlerin hususi teşebbüslerini ve faaliyetlerini esas tutmak, fakat büyük bir milletin ihtiyaçlarını ve birçok şeylerin yapılmadığını göz önünde tutarak memleketin iktisadiyatını devletin eline almak.

⁸⁷⁷ Mustafa A. Aysan, Atatürk'ün Ekonomik Görüşleri, 5. Baskı, İstanbul 1999, s. 48.

⁸⁷⁸ Maurice Duverger, Le Kemalizme, Atatürk, UNESCO, 1963, s. 177-179.

Türkiye Cumhuriyeti devleti, Türk vatanında asırlardan beri ferdi ve hususi teşebbüslerle yapılamamış olan şeyleri bir an evvel yapmak istedi ve görüldüğü gibi kısa bir zamanda yapmaya muvaffak oldu. Bizim takip ettiğimiz yol görüldüğü gibi liberalizmden başka bir sistemdir.

Nitekim Mustafa Kemal Paşa, 1 Aralık 1933'te İktisat Vekaleti tarafından yayımlanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın Atatürk tarafından incelenen taslağı üzerine düştüğü notlardan onun birçok fabrikanın kuruluş emrini verdiği, pek çok fabrikanın yerini tayin ettiği ve bu fabrikaların açılışını da yaptığı anlaşılıyor: Bakırköy Bez Fabrikası, Isparta Kükürt ve Gülyağı Fabrikası, Turhal Şeker Fabrikası, Konya Ereğli Bez Fabrikası (1934), İzmit Birinci Kağıt ve Karton Fabrikası, Ereğli Kömür Şirketi'nin devletçe satın alınması, Karabük Demir ve Çelik Fabrikası, Zonguldak Türk Antrasit Fabrikası (1936), Sirkeci-Edirne Demiryolu Şirketi'nin satın alınması, T.C. Ziraat Bankası'nın yeniden kurulması, Nazilli Bez Fabrikası (1937), Gemlik Suni İpek Fabrikası, Merinos Fabrikası (1938).⁸⁷⁹

Afet İnan'ın aynı eserinde belirttiğine göre, Atatürk yapılan planlarla ve yatırımlarla çok yakın ilgilenmiş, zamanında ve yerinde müdahalelerde bulunmuştur. Öyle ki yerli ve yabancı uzmanlar tarafından hazırlanan her iki "sanayi planı"nın takipçisi olmuş, Birinci Beş yıllık Sanayi Planı'nın % 100 gerçekleştirilmesini sağlamıştır.

Lozan Antlaşması 1928 yılının sonuna kadar ithal malları ve yerli mallara farklı oranlarda tüketim ve satış vergileri uygulanmasına engel oluyor; sadece devlet tekeline artırmak gayesiyle daha yüksek bir fiyatlamaya imkân veriyordu. Bu durumda Lozan'ın gümrük resimleri ve vergilerle alakalı kısıtlayıcı hükümlerinden kurtulmanın bir yolu pek çok malın ve hizmetin üretimini veya ithalini devlet tekeline almakla mümkün oluyordu.⁸⁸⁰

1923 sonrasında siyasi kadrolarla sermaye çevrelerinin bir araya gelmesinde, 1924 yılında kurulan İş Bankası özel bir öneme sahiptir.

Kurtuluş Savaşı sırasında Hindistan Müslümanların (Pakistan) yardımı olan 300 bin altın lira geçici olarak maliyeye devredilmiş, daha sonra bu paranın 250.000 altın lirası İş Bankası'nın kuruluş sermayesinin önemli bir kısmını oluşturmuştur.⁸⁸¹

Atatürk'ün Riyaseti Cumhur Kâtibi Hasan Rıza Soyak anlatıyor: "... Açtığı çetin mücadeleye yardım maksadıyla Hindistan'dan şahsına yekûnu takriben 500-600 bin lira kadar tutan bir para gönderilmişti. O bu paranın 500 bin lirasını Büyük Taarruz'dan önce maliyenin karşılamadığı bazı hususi masraflar için Batı Cephesi Komutanlığı emrine vermişti... Zaferden sonra 500 bin liranın üç yüz seksen küsur bin lirası İcra Vekilleri Heyeti kararıyla kendisine iade olunmuştu. Atatürk bu pa-

⁸⁷⁹ A. Afet İnan, Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı, 1933, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1972.

⁸⁸⁰ Korkut Boratav, Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007, s. 40.

⁸⁸¹ Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, Türkiye Ekonomisi, s. 29.

ranın memleket hesabına en hayırlı, en faydalı şekilde nerede ve nasıl kullanabileceğini düşünüyordu; bu sırada kendisine bir milli bankanın kurulması zaruretinden bahsedilmiştir... Binaenaleyh derhal kararını verdi; elindeki paranın 250 bin lirasını temel sermaye olarak bu işe tahsis etti...”⁸⁸² Benzer görüşü İş Bankası’nın ilk kurucu Genel Müdürü Celal Bayar da tekrarlamaktadır.⁸⁸³ Diğer taraftan İş Bankası’nın kuruluş sermayesi içinde önemli bir yer tutan Pakistanlı Müslümanlardan gelen para hususunda sorulan bir soruyu, bankanın kuruluşunda birinci derecede sorumluluk yüklenmiş ve dokuz sene genel müdürlüğünü yapmış olan Celal Bayar da şöyle cevaplandırmıştır:⁸⁸⁴ “Ben onu esasında bilmem. Fakat Hint Müslümanları milli mücadelede Atatürk’ün şahsına para göndermişlerdi. Bu paralar ordumuza sarf edilmişti. Belki bu para da o paralardandır. Ama ben böyle bir şeyi araştırmaya lüzum görmedim. Böyle bir şeyi Atatürk’ün aleyhinde olanlar da yaymak isterler. Fakat bildiğim çok önemli bir konu vardır: Atatürk bu paradan aldığı temettüyü hiçbir zaman şahsına bir kuruş bile kullanmamıştır. Hep üzerine hisse senedi istemiştir. Temettüyü hisse senedine çevirmiştir. Bu para böylece çoğalıp yükselmiştir. Onunla Dil ve Tarih Kurumu’nu kurmuştur, oraya sermaye olarak vermiştir.”⁸⁸⁵

Bu özel statülü resmi görünümlü bankanın genel müdürlüğüne imar vekilliğinden istifa eden Celal Bayar, yönetim kurulu başkanlığına da Siirt Mebusu Mahmut Bey getirilmişti ve İş Bankası dönem boyunca, yerli ve yabancı sermaye ile siyasi iktidar arasındaki bütünleşme sürecinde fevkalade aktif bir rol oynamış ve çeşitli iktisat politikası kararlarını sermaye çevrelerinin istekleri doğrultusunda yönlendirmede çok etkili bir baskı grubu oluşturmuştur.⁸⁸⁶

Savaş yıllarının asıl önemli yıkımı insan gücü alanında olmuştu. Özellikle Çanakkale ve Sakarya Türkiye’nin eğitilmiş insan gücünün büyük ölçüde kaybına yol açmıştı.⁸⁸⁷

Atatürk’ün yeni Türk devletinin insan gücünü eğitilmiş hale getirmek ile sanayileşmeye özel bir önem verdiği anlaşılıyor.

6.2. Karadeniz Vapuru ile Avrupa Limanlarını Dolaşan Türk Malları “Seyyar Sergisi” 13 Haziran- 5 Eylül 1926

İş Bankası 1926 yılında sabit bir şube açmamıştı ama “seyyar” bir şube açmıştı. Atatürk’ün emriyle Karadeniz vapuru Türk mallarını sergilemek üzere seyyar bir sergi alanı haline getirilmiş Avrupa limanlarını 13 Hazi-

⁸⁸² Hasan Rıza Soyak, Atatürk’ten Hatıralar II, Yapı Kredi Bankası Yayınları, İstanbul 1973, s. 684.

⁸⁸³ Celal Bayar, İş Dergisi, Sayı 259, Mayıs 1988, s. 9.

⁸⁸⁴ Uygur Kocabaşoğlu ve Diğerleri, Türkiye İş Bankası Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Aralık 2001, s. 4.

⁸⁸⁵ İbrahim Cüceoğlu, İlk Genel Müdürümüz Bayar’ın 100. Yaşında Bize Anlattıkları, İş Dergisi, Sayı 187, Mayıs 1982, s. 3.

⁸⁸⁶ Korkut Boratav, Türkiye Ekonomisi İktisat Tarihi 1908-2007, s. 41.

⁸⁸⁷ Yakup Kepenek ve Nurkan Yentürk, Türkiye Ekonomisi, s. 29.

ran-5 Eylül 1926 tarihinde ziyaret etmişti. Bu gemide İş Bankası da bir şube açmıştı.⁸⁸⁸

“Milli mahsulât mamulâtımızı Avrupa’ya tanıtmak ve tüccarlarımızın Avrupa muhâfili ticarisiyle yakından münasebeti ticariyeye girişmelerine vesile teşkil eylemek üzere” 1925 senesinde Ticaret vekaleti’nce başlatılan çalışmalar daha sonra İstanbul Ticaret Odası’nın da devreye sokulmasıyla 1926 yılında semeresini vermişti.⁸⁸⁹

Avrupa’nın büyük limanlarını ziyaret edecek bir “Türk Malları Seyyar Sergisi” ile Türkiye’nin belli başlı ihracat ürünleri tanıtılacak, gerekli bağlantı ve satışların yapılması sağlanacaktı. Türkiye Seyri Sefain İdaresi’nin S/S Karadeniz adlı gemisi bir yüzer sergi ya da günümüzdeki adıyla yüzer fuara dönüştürülerek 86 gün süren bir sefer başlatıldı. Barcelona’dan Leningrad’a kadar 15 liman ziyaret edildi. Gemide görev yapan Riyaseti Cumhur Orkestrası tarafından konserler verilerek ziyafet ve balolar düzenlenerek Avrupa’ya genç Cumhuriyet Türkiye’sinin ticari kapasitesinin tanıtılmasına çalışıldı. Bu seyyar serginin talimatnamesine göre, vapurda bir de İş Bankası şubesi açılacak ve başlıca muameleleri gerçekleştirecekti.⁸⁹⁰

- Sergide sahibi bulunmayan malların vekâleten satılması.
- Sergiden İstanbul, Ankara, İzmir ve Bursa üzerine çek “ita eylenmesi” ve Türkiye’nin bütün şehirlerine havale kabul edilmesi.
- İstanbul’dan hareket etmeden şubeden cari hesap açtıran tüccar ve yolculara seyahat boyunca hizmet verilmesi.
- İmkânlar ölçüsünde para değiştirilmesi.

Nitekim Karadeniz Vapuru’nun “Türk Malları Seyyar Sergisi olarak Avrupa limanlarını dolaşacağı ve gemide tam yetkili bir İş Bankası şubesinin açılacağı haberleri daha hazırlık safhasında basında yer almıştı.⁸⁹¹ 13 Haziran-5 Eylül 1926 tarihleri arasında gerçekleştirilen bu program dâhilinde gemide 160 kişi görev almıştı.⁸⁹² İstanbul’dan kalkan Karadeniz Vapuru ilk önce Mudanya’ya gidiyor. Orada Atatürk gemiye biniyor ve Bandırma’ya kadar gidiyor. Atatürk Bandırma’da gemiden ayrılıyor. Vapur Cezayir’in Bona Limanına kömür alımı için uğradıktan sonra şu limanlara uğruyor: İspanya (Barselona), Fransa (Le Havre), İngiltere (Londra), Hollanda (Amsterdam), Almanya (Hamburg), İsveç (Stokholm), Finlandiya (Helsinki), Rusya (Leningrad), Polonya (Gdansk ve Gdynia), Danimarka (Kopenhagen), Belçika (Anvers), Fransa (Marsilya), İtalya (Cenova ve Napoli)

⁸⁸⁸ Uygur Kocabaşoğlu ve Diğerleri, Türkiye İş Bankası Tarihi, s. 105.

⁸⁸⁹ “Seyyar Sergi Hakkında” Ayın Tarihi, Cilt 10, No: 31, Temmuz 1926, s. 1625.

⁸⁹⁰ Ticaret Vekâletinin Teşebbüs ve Katkılarıyla İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Tarafından Karadeniz Vapurunda İhzar Edilen Seyyar Sergi Talimatı ve Programı, İstanbul Hilal Matbaası 1926 s. 12.

⁸⁹¹ Cumhuriyet Gazetesi, 6 Nisan 1926.

⁸⁹² Uygur Kocabaşoğlu ve Diğerleri, Türkiye İş Bankası tarihi, s. 107.

Karadeniz Vapuru'nun kaptanı Süreyya Kaptan hatıralarında anlattığına göre, Türk gemisindeki orkestranın Amsterdam Merkez Parkı'nda verdiği konseri, Hollanda gazetelerinin yazdığına göre sekiz bin kişi dinlemişti. Helsinki'de ise Türk gemisini Finlandiya Dışişleri Bakanı Savan Vatla ve kalabalık bir zenginler grubu ile mahşeri bir kalabalık ziyaret etmişti. Karadeniz Vapuru'ndaki orkestrada Türk ve Finlandiya marşları çalınmıştı.

12 Temmuz 1926'da Amsterdam'da olan Karadeniz Vapuru 14 Temmuz günü Hamburg'tadır. Hamburg Belediye Sarayı'ndaki verilen yemekte Hükümet Reisi Herr Peterson ayağa kalkarak şöyle diyor:

“Büyük inkılab ile bütün dünyada yüksek bir mevki kazanmış yeni Türkiye'nin yalnız harp alanlarında değil, ticaret ve iktisat yolunda da hızlı adımlar atmakta olduğunun en büyük delillerinden birisi de limanlarımızda bir Türk sergi gemisinin bulunmakta olmasıdır. Bu vapur Türkiye'nin öz mallarını alarak Alman vatan sularına kadar gelmiş olması, bunun en canlı misali değil midir? Türk cumhuriyetinin yürüyen bu parçası, onun temsil ettiği camiasının da harekette bulunduğunu gösteriyor. Türk vatanının taze kokularını getiren sergi gemisi, Hamburg Limanı'nın bir ziyneti olarak kabul ediyoruz. Türkiye'nin her türlü varlığa kavuşmasını candan gelen bir istekle dilerken, yüksek milletine nurlu yollar gösteren Kemal Atatürk'e sonsuz saygılarımızı sunarız. Türk milletine, sergi tertip heyetine, geminin bütün personeline derin sevgilerimizi arz etmekle bahtıyarız.”⁸⁹³ İspanya'nın Barselona limanında Türk gemisini 11 bin kişinin ziyaret ettiği bilgisine ulaşıyoruz ki oldukça ilgi gördüğü anlaşıyor.

Seyyar Sergi Vapuru ile Avrupa'nın önemli limanlarında daha çiçeği burnunda Cumhuriyet Türkiye'sinin yerli mallarıyla “ben de varım” demesi Mustafa Kemal Atatürk'ün iktisadi sahadaki ileri görüşlülüğünün ve milli ekonomi politikasının en bariz örneklerinden biri olsa gerek.

6.3. Atatürk'ün Milli Ekonomi Politikasının İki Yönü

1922-1925 yılları arasında dünya ekonomisinde bir canlanma görülür. 1926 ve 1927 yılları bazı ülkeler için bir durgunluk ve gerileme yılları olmakla beraber 1926-1929 yılları arasında dünya ekonomisi genellikle hızlı bir büyüme dönemi yaşar.

1929 sonlarında ABD'de başlayarak küresel bir ekonomik buhrana dönüşen “büyük çöküş” hemen hemen hiç beklenmediği bir dönemde ortaya çıkmıştır. 1929 buhranına karşı ülkelerin aldığı ekonomik tedbirlerin çoğu ekonomik buhranla mücadelede etkili olamamıştır. Büyük buhranın etkileri 1932 yılına kadar sonuçları birikerek ve keskinleşerek devam eder. Büyük ekonomik buhranın geleneksel kapitalist iktisadi politikalarla çözümlenememesi, 1933 yılından sonra pek çok ülkeyi krizin çözümü için siyasal ağırlıklı kararlar almaya iter. 1933 yılından sonra bütün dünyada önemli rejim değişiklikleri görülmüştür.

⁸⁹³ Melih Berk Özel Arşivinden.

Küresel ekonomi, yeni siyasi ve ekonomik kararlar içinde kendisini ancak 1936'dan sonra toparlamaya başlar. Ülkelerin yeni siyasi ve ekonomik kararlar içinde buhranlardan çıkış için başvurdukları usuller, 1939 yılında İkinci Dünya Savaşı'nı başlatan en önemli sebeplerden biri olarak ortaya çıkmıştır.

Ancak daha 17 Şubat-4 Mart 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde şekillenen yeni Türk devletinin ekonomik sistemi Atatürk tarafından geliştirilerek, hürriyetleri koruyarak, ekonomik gelişmede kamunun ilgisini dinamik bir yapı içinde değerlendiren, kapitalizm ve sosyalizmin gayri insani yönlerini törpüleyen yepyeni bir model olarak uygulamaya konmuştur.

Korkut Boratav 1923-1929 dönemini "AÇIK EKONOMİ ŞARTLARINDA YENİDEN İNŞA" ifadesiyle tanımlıyor. Bu dönemde Lozan Antlaşması'nın özellikle gümrük tarifeleri üzerinde kısıtlayıcı olduğunu biliyoruz. 1930-1938 dönemi ise "İKTİSADİ DEVLETÇİLİK" olarak tanımlanıyor. Ancak 1923-1938 döneminde Atatürk'ün uyguladığı ekonomik sistemi tanımlayan en iyi tarifi MİLLÎ EKONOMİ MODELİ olduğunu söylemek devletimizin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün hakkını teslim eden bir gerçek olsa gerek.

Atatürk 21 Nisan 1931'de milletvekili seçimi sebebiyle basına verdiği demeçte şunları ifade eder: "Ferdî iş faaliyetlerini esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha, memleketi mamluğa erdirmek için, milletin genel ve yüksek menfaatlerinin gerektirdiği işlerle, özellikle ekonomik alanda devleti fiilen alakadar kılmak... prensibimizdir."⁸⁹⁴

Atatürk ittihatçıları çok iyi analiz etmişti. Siyasi iktidarın gayesinin toplumsal ve ekonomik devrimi gerçekleştirmek olduğunu bu olmaksızın siyasi devrimin sonuca ulaşmadığını, ittihatçıların böyle bir devrimi başaramadığını görmüştü. İmparatorluğu yıkılmaktan kurtulmak gayesiyle iktidara gelmişlerdi. Kafaları net değildi. "Cumhuriyetçi", "laik devlet Müslüman millet" modelinin sahibi olamadıkları gibi, sözüm ona İslam'ı referans alan bir anayasal monarşi kurdular. İttihatçıların çok çeşitli etnik gruplardan oluşması onları bir türlü millî bir rotaya oturtamamıştı. Krizler ve hazinenin iflas etmesi, onları fazlasıyla dış borç almaya ve gelir elde etmek için Türk köylüsünü ezmeye zorladı.⁸⁹⁵ Atatürk ve millî mücadelenin önderleri Türk milletinin varlığını sürdürmesi için uzlaşmaya istekliydiler. Ancak yeni Türk devletinin kurulmasını ve mevcudiyetini garanti altına almak için ülke içinde de özellikle iktisadî sahada radikal çözümler uygulamaya kararlıydılar.

Atatürk, Osmanlı Türkiye'sinin toplum yapısının üst düzeyinden millî mücadeleye çok sınırlı bir destek sağladıkları için ittihatçıların tam tersine Osmanlı İmparatorluğu'nun kurucu-aslı unsuru Türk köylüsüne yönelmişti. Bu durum başta liberal İttihat ve Terakki'ciler olmak üzere bütün liberalleri

⁸⁹⁴ 50 Yılda Türk Sanayi, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Ankara 1973, s. 6.

⁸⁹⁵ Feroz Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, s. 91.

endişelendirdi. Sabatayist gazeteci Ahmet Emin Yalman Atatürk'e adeta meydan okurcasına köşesinde şunları yazmıştı:

"Ekselansları Mustafa Kemal Paşa, geleceği hazırlayabilecek en büyük güçtür. Ne var ki bu güç, bir milli çabaya önderlik edecek yerde, Halk Partisi'ni kurarak sınıf mücadelesine sapma isteği gösteriyor."⁸⁹⁶

Cumhuriyetin ilk beş yılı Cumhuriyet Halk Fırkası'nın daha açıkçası Kemalist kadroların iktidarını sağlama dönemidir. Nitekim 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kuruldu. Şubat 1925'te Şeyh Said 14 ilde Kürtçü bir isyan çıkardı. 1926'da İzmir'de Mustafa Kemal Paşa'ya suikast girişiminde bulunuldu. İzmir ve Ankara İstiklal Mahkemeleri, İttihat ve Terakki'nin geride kalan lider kadrosu temizlendi.

6.4. Atatürk ve Yabancı Sermaye

Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş sebeplerinin en önemlilerinin başında yabancılara tanınan ve ülkeyi bir yarı sömürge haline getiren kapitülasyon tipi hukuki ayrıcalıkları sıraladıktan sonra "Kanunlarımızı riayet şartıyla ecnebi sermayelerine lazım gelen teminatı vermeye hazırız" demektedir. Bu anlayış, yani kapitüller ayrıcalıklar aramamak şartıyla yabancı sermayeye davetkâr olan yaklaşım, dönemin resmi tutum ve politikalarına tamamen egemendir. Yabancı sermayeye dönük bu olumlu tavır, uygulamada yerli "sermaye" ile ortaklık halinde gelen yabancı yatırımların öncelikle desteklenmesi şekline dönüşmüştür.⁸⁹⁷

Gündüz Ökçün'ün yaptığı bir araştırmanın sonucuna göre 1920-1930 döneminde kurulan 201 Türk anonim şirketinden 66'sında yabancı sermaye ortaklığı söz konusudur ve bunlar bütün anonim şirketlerin toplam ödenmiş sermayelerinin % 43'ünü (31.3 milyon Türk lirası) meydana getirmektedir.⁸⁹⁸

Maalesef yabancı şirketlerle komisyon, acente ve ortaklık ilişkileri içinde bulunan kendilerini "aferizm" girdabına kaptırmış olan bir kısım eski Kuvayı Milliyecilerin 899 hazin durumlarını anlatan Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun 1934 yılında yayınladığı siyasi romanı "Ankara" da, günümüze de ışık tutması açısından mutlaka okumak gerekir.

1923-1929 arasında Lozan Antlaşması gereği cumhuriyet hükümetleri gümrük tarifeleri üzerinde egemen değillerdi.

1928 yılının sonunda beş yıllık sürenin sona ermesi ile birlikte, % 12.9 ortalama nominal koruma sağlayan Lozan Antlaşması sonrası tarifesine karşı-

⁸⁹⁶ Ahmet Emin Yalman, Vakıf Gazetesi, 18 Ocak 1923.

⁸⁹⁷ Korkut Boratav, Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007, s. 42.

⁸⁹⁸ Gündüz Ökçün, 1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye, A. Ü. SBF Yayını, Ankara 1971.

⁸⁹⁹ Korkut Boratav, a.g.e, s. 43.

lık 1929 yılı içinde yürürlüğe konulan yeni gümrük tarifesinin ortalama korumaya oranı % 45.7 idi.⁹⁰⁰

Gerek Lozan Antlaşması'ndaki gümrük tarifelerinin kısıtlayıcı hükmünün 1928 sonunda sona ermesi, gerekse Atatürk'ün Osmanlı Türkiye'sini trajik bir sona sürükleyen, bizzat yaşayarak gördüğü yabancı sermaye tecrübesi, 1928-1938 yılları arasında çok sayıda yabancı şirketin millileştirilmesiyle sonuçlandı.

Mustafa Kemal Atatürk "devletçiliğin manası nedir" sorusuna cevap olarak 27 Mayıs 1935'te İstanbul'da şu cevabı vermişti:

"Türkiye'nin uyguladığı devletçilik sistemi, 19.yüzyıldan beri sosyalizm teorisyenlerinin ileri sürdükleri fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye'ye özgü bir sistemdir. Devletçiliğin bizce anlamı şudur: Fertlerin özel teşebbüslerini ve kişisel faaliyetlerini esas tutmak; fakat büyük bir milletin ve geniş bir memleketin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şeylerin yapılmadığını göz önünde tutarak memleket ekonomisini devlet eline almak. Türkiye Cumhuriyeti devleti, Türk vatanında yüzyıllardan beri kişisel ve özel teşebbüslerle yapılamamış olan şeyleri biran önce yapmak istedi. Ve görüldüğü gibi kısa bir zamanda yapmayı başardı. Bizim takip ettiğimiz yol, görüldüğü gibi liberalizmden başka bir sistemdir."⁹⁰¹

6.5. Atatürk Döneminde (1928-1939) Millileştirilen Yabancı Şirketler

1- Anadolu, Mersin-Tarsus-Adana demiryolları ve Haydarpaşa Liman Şirketleri'nin satın alınması 31.01.1928 tarih ve 1375 sayılı kanun. Devlet, demiryolları için 143 milyon, bir süre ödenmemiş faiz ve temettü için 61 milyon lira olmak üzere 204 milyon İsviçre francı ödemeyi kabul etmiştir.

2- Mudanya-Bursa Demiryolu T.A.Ş'nin satın alınması: 30.05.1931 tarih ve 1815 sayılı kanun. Zarar eden bu hat, 50 bin Türk lirası karşılığı devlet tarafından satın alınmıştır.

3- İstanbul Türk Anonim Su Şirketi'nin satın alınması: 20.05.1933 tarih ve 2198 sayılı kanun. 1933'den başlayarak imtiyaz süresinin sonuna kadar yılda 1.300.183 Fransız francı ödeme şartıyla, İstanbul Belediyesi'ne devredilmiştir.

4- İzmir Rıhtım Şirketi'nin satın alınması: 12.06.1933 tarih ve 2309 sayılı kanun. İzmir rıhtımı ve rıhtımda işletilen tramvay 7.827.690 Fransız francı bedelle devletleştirilmiştir.

⁹⁰⁰ Orhan Kurmuş, 1916-1929 Gümrük Tarifeleri Üzerine Bazı Gözlemler, ODTÜ Gelişme Dergisi, 1978 Özel Sayısı.

⁹⁰¹ Ahmet Bekir Palazoğlu, Atatürk İlkeleri, Türk Hava Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. 199.

5- İzmir Kasaba ve temdidi (İzmir-Afyon ve Manisa-Bandırma) hattının satın alınması: 31.05.1934 tarih ve 2487 sayılı kanun ile satın alma bedeli 162.468.000 Fransız frangıdır.

6- İstanbul Rıhtım, Dok ve Antrepo T.A.Ş'nin satın alınması: 23.12.1934 tarih ve 2659 sayılı kanun. Şirkete üç yılda ödenecek 1.400.000 Fransız frangı ile 40 yılda % 7.5 faizle ödenecek 31.580.138 Fransız frangı verilecektir.

7- Aydın Demiryolu Şirketi'nin satın alınması: 30.05.1935 tarih ve 2745 sayılı kanun. Satın alma bedeli 1.825.840 İngiliz sterlini.

8- İstanbul Telefon T.A.Ş'nin satın alınması: 13.06.1936 tarih ve 3026 sayılı kanun. Şirkete ödenecek bedel 800 bin İngiliz sterlinidir.

9- Ereğli Şirketi'nin satın alınması: 31.03.1937 tarih ve 3146 sayılı kanun. Ereğli Limanı, Zonguldak -Çatalağzı Demiryolu Ve Kömür Madeni İşletmeleri 3.5 milyon lira bedelle kamulaştırılmıştır.

10- Şark Demiryolları T.A.Ş'nin satın alınması: 26 04 1937 tarih ve 3156 sayılı kanun ile şirket 20.760.000 İsviçre frangına satın alınmıştır.

11- İzmir Telefon T.A.Ş'nin satın alınması: 23.04.1938 tarih ve 3375 sayılı kanunla 1.200.000 TL'ye alınmıştır.

12- Üsküdar ve Kadıköy T.A.Ş'nin satın alınması: 11.04.1938 tarih ve 3359 sayılı kanun ile şirket, haklarından 400 bin lira bedel karşılığında vazgeçmiştir.

13- İstanbul Türk Anonim Elektrik Şirketi'nin satın alınması. 22 04.1938 tarih ve 3480 sayılı kanun gereği şirket 1.873.000 İngiliz sterlinine satın alındı.

14- İstanbul Türk Anonim Tünel Şirketi'nin satın alınması: 12.06. 1939 tarih ve 3643 sayılı kanuna istinaden 175 bin TL'ye satın alındı.

15- Ankara Elektrik, Ankara Havagazı ve Adana Elektrik T.A.Ş'nin alınması: 05.07.1939 tarih ve 3688 sayılı kanun gereği 6.616.131 TL'ye alındı.

16- Bursa ve Müttehit Elektrik T.A.Ş'nin satın alınması: 05.07.1939 tarih ve 3689 sayılı kanun mucibince 295.110 İngiliz sterlinine satın alındı.⁹⁰²

17- İstanbul Tramvay Şirketi'nin satın alınması:12.06.1939 tarih ve 3642 sayılı kanunla 169 bin İngiliz sterlinine satın alındı.

6.6. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Zayıf Ekonomi ve Dışa Bağımlı Üretim Yapısı

Osmanlı Türkiye'sinden Cumhuriyet Türkiye'sinin devraldığı ekonominin üretim yapısı hem zayıf hem de dışa bağımlı olduğu için istikrarsızdı.

⁹⁰² Doğan Avcıoğlu, Türkiye'nin Düzeni, Bilgi Yayınları, Cilt I, Ankara 1969, s. 296-297.

Milli gelirin yaklaşık % 50'sini tarım, % 9'unu sanayi ve geri kalan % 41'ini de hizmetler oluştuyordu.

1923-1926 arasında aşar vergisinin kaldırılması tarımsal üretimi hızla artırmıştı. Ancak bu kesim ithalat ve ihracat yönünden dış dünyaya çok bağılıydı. Patates, limon, çay, şeker, un gibi gıda maddeleri başta olmak üzere tarım makineleri ithal edilmekteydi. Bir de tabii şartlar vardı. Bitki ve hayvan hastalıkları, süne böceği gibi zararlılar yüzünden hububat üretimi sene seneye % 40-50 oranında farklılıklar gösterebilmekteydi. Bu durum ise sık sık hububat ithalini zaruri kılmaktaydı. Öte yandan toplam ihracatın % 35'ini tütün, % 32'sini kuru meyveler oluşturmaktaydı.⁹⁰³

6.7. İthal İkamisinin Yolu Nasıl Açıldı

Ekonominin milli bir sanayi temeli yoktu. 1927 sanayi sayımına göre 65.300 sanayi kuruluşunda çalışanların sayısı 266.900 kişiydi. Bunların % 79'u sadece üç ve üç kişiye kadar işçi çalıştıran kuruluşlardı. % 18'i 4-10 kişi arasında işçi çalıştırırken, on kişiden fazla işçi çalıştıranların oranı sadece % 3'tü. Mevcut olan sanayi kuruluşlarının yaklaşık % 60'ı dokuma ve gıda sanayisindeydi.⁹⁰⁴ Buna mukabil, Türk insanının çok düşük tüketim düzeyi bile karşılanamıyor, şekerden pamuklu dokumaya, pamuk ipliğinden yünlü dokumaya kadar ithalatla karşılanıyordu. Bunlara ilave-ten demir-çelikten petrol ve makinelere kadar ara ve yatırım malları da ithal ediliyordu. Ancak bunlar toplam ithalatın % 30'u kadardı. Bakiye % 70 çok çeşitli tüketim mallarından oluşmaktaydı. Mesela 1926 yılında 235 milyon TL olan ithalatın 93 milyonu dokuma ve iplikler, 20 milyon TL'si şeker, çay, kahve, kakao gibi tüketim maddeleri iken 35 milyon TL'si de demir-çelik makinelerdi. Türk ithalatının birincil maddelerde aşırı yoğunlaşmış, yapısı takip eden 1929 Buhranı yıllarında krizin Türkiye'ye intikalini kolaylaştırmıştı. Ancak Türkiye'nin ithalatındaki tüketim mallarının % 70'i oluşturması, ithalatı kısarak İTHAL-İKAMESİ yapılmasını sağlamış, düşük tüketim düzeyini daha da kısarak sermaye birikimi yapılabilmişti.⁹⁰⁵

Türk ekonomisinin 1923-1928 döneminde dışa açıklık ve dışa bağımlılık derecesini artıran bir diğer, yani belki de en önemli etken yabancı sermayenin ekonomideki payı idi.

1924 yılında yabancı sermayenin kontrolü altındaki 94 şirkette (7 demiryolu, 6 maden, 23 banka, 11 belediyeye ait imtiyazlı şirket, 12 sınai ve 35 ticari işletmede) yatırılmış sermaye 63.4 milyon sterlin, yani o dönemdeki kur üzerinden, yaklaşık 500 milyon TL idi. Türki-

⁹⁰³ İktisat Vekâleti Mecmuası, No: 11, Ankara 1929.

⁹⁰⁴ İ. H. Tökin, Rakamlarla Türkiye, Cilt 2, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara 1949, Tablo 1-3.

⁹⁰⁵ Gülsen Kazgan, Türkiye Ekonomisinde Krizler, s. 52-53.

ye'nin 1924 yılındaki GSMH rakamının ise 1203.8 milyon TL olduğunu belirtelim.⁹⁰⁶

Görüldüğü gibi yabancı sermaye büyük bir ekonomik gücü –cari fiyatlarla milli gelirin yaklaşık % 40'ı veya ithalatın iki katı kadar- ifade eder. Şirketlerde yatırılmış doğrudan yabancı sermaye (stok kavramı) ile ithalat veya milli geliri (akım kavramı) mukayese etmek bize bir karşılaştırma kıstası verir. Mesela 2000 yılında yaklaşık 50 milyar dolar ithalat yapıldığına göre aynı oranda yabancı sermaye bulunuyor olması, 100 milyar dolarlık yabancı yatırımın bulunması demektir. Oysa 2000 yılındaki toplam doğrudan yabancı sermaye yatırımı stoku son rakamın üçte birine dahi varmamıştı. Diğer bir deyişle 1920'lerdeki doğrudan yabancı sermaye varlığı görece olarak çok büyüktü.⁹⁰⁷

1929 yılına kadar yabancı sermayenin kontrolündeki şirketlerin sayısı 114'e çıkmış, ilave olarak da 30 milyon TL daha yabancı sermaye gelmişti.⁹⁰⁸ Söz konusu yabancı şirketlerin Türk ekonomisinin toplam büyüklüğüne oranla taşıdığı önem, 1926'dan itibaren “milli ekonomi” meydana getirmek gayesiyle bunlara karşı Atatürk'ün teşebbüslerinin ve daha sonra da millileştirmenin maliyetini tahayyül etmek açısından oldukça anlamlıdır.

Yukarıda özetlediğimiz yabancı sermayeye bağımlı zayıf ekonomi bir de zayıf para-kambiyo sisteminin varlığı ile iyice dirençsiz ve yabancı tasallutlara çok açık yapı Lozan Antlaşması'yla da hukuki-uluslar arası antlaşma ile kayıt altına alınmıştı. İttihat ve Terakki hükümetinin Birinci Dünya Savaşı esnasında aldığı lüks maddelerin ithalatını yasaklayan kararı yürürlükte kalmakla birlikte Türkiye 1929'a kadar gümrük tarifelerini artıramayacaktı. Öte yandan Türkiye Osmanlı borçlarından payına düşeni anlaşma yapıldıktan sonra ödemek zorundaydı. Bu borçlar için anlaşma sağlanmadıkça da Türkiye'nin uzun vadeli yatırım kredisi alma ihtimali yoktu.

Mevcut şartlarda, özel teşebbüs erbabında sanayileşme için pek fazla bir motivasyon da yoktu. Ticaret, bankacılık, döviz spekülasyonu, tefecilik, ithalat-ihracat kârlı işlerdi. Tasarruf-birikim imkânları oldukça sınırlıydı, milli gelirin %8-8.5 kadarı gibi. TL'nin değer düşüşü beklentisi de yurt dışına sermaye kaçışını artırıyordu. Ayrıca ülkede var olan toplumsal çalkantılar, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Kürtçü isyanlar, yurt dışına azınlıkların göçü, buna karşılık Türklerin gelmesi, Atatürk'e suikast teşebbüsü ve de iç siyasi çekişmeler...

Bu şartlarda ekonomik yapıda büyük değişiklikler yapmak pek kolay olmayacaktı. Atatürk ve cumhuriyet hükümetleri 1923-1927 döneminde Osmanlı Türkiye'sinden devraldığı ekonomik yapı ve kurumlarında pek

⁹⁰⁶ T. C. Başbakanlık D.İ.E İstatistik Göstergeler, 1923-1998, Ankara Ocak 2001, s. 560.

⁹⁰⁷ Gülten Kazgan, a.g.e, s. 53.

⁹⁰⁸ O Brandt, Le Developement de La Turquie et ses Richesses Minières, İstanbul 1933, s. 141.

fazla değişiklik yapamadan, az gelişmiş, dışa açık yarı sömürge kapitalizmini istemeyerek sürdürmek mecburiyetinde kalmıştır.⁹⁰⁹ Denilebilir ki 1929 Ekonomik Buhranı Türkiye için sıkıntıların yanında yarı sömürge durumundan kurtulmanın da kapısını aralamıştır.

1923-1929 yılları arasında ithalatın GSYİH'ya oranı ortalama olarak % 14.4, ihracatın payı ise % 10.6'ydı. Bu oranlar Osmanlı Türkiye'sinde 1913'te ithalat % 19, ihracat % 15 olarak tahmin edilmiştir. Bir anlamda, dış ticaret bakımından cumhuriyetin ilk yıllarında ekonominin açıklık derecesinde nispi bir azalma olduğu anlaşıyor. Ancak, 1923-1929 yıllarında ithalat ve ihracatın milli gelir içinde kapladığı paylar, sonraki 50 yıl boyunca aşılammıştır. Ve bu anlamda bu dönem cumhuriyet tarihinin "dışa açık" bir dönemi özelliğini kazanmıştır.⁹¹⁰

Tablo 2.7: Ortalama Döviz Fiyat Endeksi ve Dış Ticaret Dengesi 1924-1938 (1924= 100 ve Sterlin)

	Bir Birim Döviz Karşılığı Kuruş		Dış Ticaret Dengesi (+ 000 Sterlin)
	Sterlin	Dolar	
1924	100	100	-4273.4
1925	109.6	97.3	-5520.9
1926	114.4	101.6	-5191.1
1927	116.2	103.7	-5606.1
1928	117.6	104.8	-5229.6
1929	124.1	111.7	-10018.0
1930	126.9	111.8	+378.2
1931	118.7	111.8	+63.7
1932	90.8	111.7	+2075.5
1933	86.3	88.3	+3060.7
1934	78.4	67.0	+841.3
1935	75.9	67.0	+1140.7
1936	76.9	67.0	+4032.3
1937	76.9	67.0	+3782.7
1938	75.8	67.0	-794.0

Kaynak: T.C. İstatistik Yıllığı 1937-1938, Cilt 10.

6.8. Ekonomide Kurumsal ve Kanuni Düzenlemeler ile Ekonomi Politikası Uygulaması

1923-1931 yılları arasında ekonomide kanuni ve kurumsal planda gerçekleştirilen belli başlı düzenlemeler şu şekilde özetlenebilir:

1924'te çıkarılan bir kanunla ihracata dönük sanayilerin kullandıkları hammaddelerin gümrük vergisinden bağışık tutulması sağlandı.

⁹⁰⁹ Gülten Kazgan, a.g.e, s. 54.

⁹¹⁰ Korkut Boratav, Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007, s. 50.

1925 yılında aşar vergisi kaldırıldı. Aşar vergisi 1924 devlet gelirlerinin % 28.6'sını sağlıyordu. Bu durum Mustafa Kemal Atatürk'ün "köylü milletin efendisi" sözü ile paralel olup, Enderun Mektebi siyaseti ve bürokrasisinin, Eşari medrese ulehasının Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler ile İttihat ve Terakkicilerin tam tersi yönde bir politikaya işaret eder. Yani Müslüman Türk, Cumhuriyet Türkiye'sinin artık birinci sınıf vatandaşlarıdır. "Kul"ların kölesi ve şamar oğlanı olmaktan Türk köylüsü kurtarılmıştır. Bugün kendimize şu soruyu soralım: Hangi iktidar sahibi devletin gelirlerinin yaklaşık üçte birini oluşturan bir vergi kalemini bir çırpıda kaldırabilir?

Hükümet aşar vergisi kaybını tüketim (muamele) vergisi, arazi vergisi koyarak, tütün, tuz, şeker, ispirotolu içecekler, PTT hizmetleri, oyun kâğıdı vb mali tekkeleri oluşturarak, harç ve resimlerin oranını yükselterek karşılamaya çalışmıştır. Aşar vergisinin kaldırılması ile Türk köylüsü üzerindeki vergi yükü toprak sahiplerine ve tekel maddelerini daha çok tüketen şehirli nüfus üzerine kaydırmıştır.⁹¹¹

1925 yılında İsviçre Medeni Kanunu kabul edilerek toprağın mülkiyeti konusu kanuni temele oturtulmuştur. 1927 ve 1929 yıllarında çıkarılan kanunlarla topraksız köylüye devlete ait topraklardan bir bölümü dağıtılmıştır. Böylelikle tarımda üretim artışı sağlanmıştır.

1924 yılında yarı resmi özellik taşıyan Türkiye İş Bankası kurulmuştur. İş Bankası cumhuriyet döneminde özel sermayeli ilk Türk mali kuruluşu sayılmaktadır.⁹¹²

İdris Küçükömer "Düzenin Yabancılaşması" adlı ünlü kitabında, İş Bankası'nın kuruluşu ve devletle ilişkisi konusunda şöyle bir değerlendirme yapmaktadır: "İş Bankası 1927 yılında İttihat ve Terakki döneminde, 1917'de kurulan İtibari Milli Bankası'nı devralacaktır. İş Bankası ile İtibari Milli Bankası'nın gerek kuruluşu, gerek devletle olan ilişkileri bakımından büyük benzerlik vardı."⁹¹³

İş Bankasının görevi gayrimenkul alım-satımı hariç, her türlü endüstriyel, ticari işlerle bizzat uğraşmak ve bu alanlarda çalışan kuruluşlara kredi açmak olarak tespit edilmiştir.

1929 yılında bir devlet bankası olarak Sanayi ve Maadin Bankası kuruldu. Bu banka Osmanlı devletinden devralınan devlete ait bazı sanayi kuruluşlarını özel sektöre devredinceye kadar işletecek ve özel sektör tarafından yeni kurulacak sanayi ve madencilik kuruluşlarına kredi açacaktı. Bu dönemde devlete ait hiçbir sınaî kuruluş özel sektöre devredilmemiştir. Bu banka ba-

⁹¹¹ Z. Y. Herslag, Turkey, The Challenge of Growth, Leiden, E. J. Briel, 1968 s. 45 ve Çağlar Keyder; "Türkiye'de Devlet Tarım İlişkileri 1923-1950" Toplumsal Tarih Çalışmaları içinde, Dost Kitabevi, Ankara 1983, s. 198.

⁹¹² Ömer Celal Sarç, "Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi ve İktisat Politikaları", Çağdaş Düşünce İçinde Atatürk (İçinde), Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul 1983, s. 354.

⁹¹³ İdris Küçükömer, Düzenin Yabancılaşması, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, Ekim 1994, s. 79.

şarılı olamadığı gerekçesiyle kapatılmıştır. Sanayi işletmeciliği ile alakalı faaliyetleri 1932'de sadece sanayiye kredi vermek üzere görevlendirilmiş ve Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası adını almıştır. Bir yıl sonra her iki kuruluşun görevleri Sümerbank'a devredilmiştir.

Cumhuriyetin ilk on senesinde bankacılık sektöründe yabancı bankaların ağırlığı oldukça fazla idi. 1923 yılında 18 adet, 1928'de 39 adet bankanın çoğu mahalli düzeyde faaliyet göstermekteydi. 1930'lu yıllarda 13 yabancı sermayeli banka vardı. İş Bankası kurulduktan sonra Ziraat Bankası'nın da sermayesi artırıldıktan sonra milli bankaların sistem içindeki ağırlığı bir miktar arttı.

Toplam mevduatın 1924 yılında % 78'i, 1924-1929 döneminde ortalama % 57'si ve 1935-1938'de % 22'si yabancı bankalardaydı. Yabancı bankaların kredilerdeki payı ise 1924'te % 53, 1924-1929 döneminde ortalama % 47 ve 1935-1938'de % 25 seviyesine düşmüştür.⁹¹⁴

1925 yılında şeker fabrikalarının kurulması ile ilgili bir kanuni düzenlemeye gidildi. Şeker fabrikası kuracaklar özendirilirken, şeker ithalatı zorlaştırıldı. Bu kanunla pancar üretimi yapılan arazinin on sene müddetle arazi vergisinden, fabrika için yapılan her türlü taşımanın nakliye vergisinin üçte birinden, fabrikada çalışanların on yıl süreyle gelir vergisinden ve üretilen şekerin sekiz yıl süre ile tüketim vergisinden muaf tutulması sağlanmıştır. Fabrika için devlet 15 dönüm arazi tahsisini üstlenmiştir. Şeker fabrikalarına İş Bankası ile Sanayi ve Maadin Bankası'ndan kredi imkânı sağlanmıştır.⁹¹⁵

Cumhuriyetin ilk yıllarında geniş teşvik tedbirleri ile gerçekleştirilmeye çalışılan ilk sınai alt-sektör şeker üretimidir. Bu tercih bir rastlantı olmayıp, o dönemde Türkiye'nin kurabileceği sınai tesisle, temel tüketim malları üreten, piyasası hazır, hammadde yerli olan kuruluşlar olabilirdi. Bu dönemde yerli şeker üretimi tüketimin ancak % 14'ünü karşılayabiliyordu.⁹¹⁶

Şeker üretimi, ilk ithal ikamesi politikasının uygulandığı alandır. Bu uygulama hem rasyonel hem de tarım ve ulaştırma sektörlerini canlandıracaktır. İlk şeker fabrikaları 1926'da Alpullu ve Uşak'ta üretime geçmişti. Bunları Eskişehir (1933), ve Turhal (1934) takip etti.

1927 yılında Şeker fabrikaları Kanunu ile başlatılan teşvik uygulamaları Teşviki Sanayi Kanunu yürürlüğe sokularak genişletildi. Yine 1927 yılında yerli sanayiye teşvik için 1913 tarihli Teşviki Sanayi Kanunu'nun genişletilmesi olan yeni düzenleme ile eski teşviklere ilave olarak, teşvik kapsamına giren kuruluşlara vergi muafiyeti, yatırım mallarının gümrük-

⁹¹⁴ Y. S. Tezel, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950), Yurt Yayınevi, Ankara 1982, s. 126.

⁹¹⁵ Ö. C. Sarç, "Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi ve İktisat Politikaları" Çağdaş Düşünce İçinde Atatürk (içinde makale), Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul 1983, s. 354.

⁹¹⁶ Y. Kepenek, Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunları ile Türkiye Ekonomisi, Teori Yayınları, İstanbul 1987, s. 39.

süz ithali, bir kısım kamu tekeli maddelerinin indirimli satışı, demiryolu taşıma bedelinde indirim, üretimlerinin % 10'una varan prim ödemesi, kamu kuruluşlarına ihtiyaçları olan malları, bu mallar ithal mallardan % 10 pahalı bile olsa söz konusu yerli kuruluşlardan satın almak mecburiyeti gibi teşvikler getirildi.⁹¹⁷

Teşvik kapsamındaki ortalama ölçeğin, kullanılan ithal hammadde-nin ve ortalama çevirici gücün imalat sanayi ortalamasının çok üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Çağlar Keyder'e göre bu teşviklere rağmen "özel sektör" öncülüğünde modern sanayinin oluşmasında teşviklerin etkisi marjinal düzeyde kalmıştır. Teşviki Sanayi Kanunu'ndan fayda-landırılan sanayi kuruluşlarının sayısı 1927-1932 döneminde artarak 1932'de 1473 şirket ile en yükseğe ulaştı. Bu tarihten itibaren azaltarak, 1938'de 1103 sanayi kuruluşu kanunda belirtilen teşviklerden faydala-nıyordu.⁹¹⁸

1929 yılına kadar, Lozan Antlaşması'nın gümrük tarifeleri ile alakalı kısıt-layıcı hükmü gereği, yerli sanayi etkili biçimde gümrük duvarlarıyla koru-namadı. Ancak hükümet ithal malları üzerine tüketim vergisi koyarak veya tüketim vergisinin oranını ithal mallarda yükselterek veyahut yerli sanayi üretimine prim vererek, vergi muafiyeti sağlayarak, bir dereceye kadar ko-ruma sağlanabildiği.

1929'da çıkarılan yeni gümrük kanunu ile ithal malları üstündeki bütün vergilerin oranı 1929'da ortalama % 26 iken 1930'da ortalama % 38'e yüksel-tildi.⁹¹⁹ Böylece cumhuriyet hükümeti gümrük tarifelerini, bir yandan yerli sanayiye korumak, öte yandan ithal malı tüketimi caydıracak, döviz tasarrufu sağlamak için kullanacağını göstermişti.⁹²⁰ Nitekim Aralık 1929'da, Türk halkını yerli malı tüketimine özendirmek için Milli İktisat ve Tasarruf Cemi-yeti kuruldu.

Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk yıllarında özel sektöre öncelik veren, inisi-yatif tanıyan bir milli iktisat politikası benimsenmiş, ekonomiye müdahale sınırlı olmuştur. Buna mukabil devlet ekonomisinin yönlendirilmesi gayesiyle kurumsal yapı oluşturma gayreti içinde olmuştur. Bu bağlamda 1925'de Sanayi ve Ticaret Odaları ile ilgili kanunlar çıkarılmış, 1926 yılında Başba-kanlığa bağlı Devlet İstatistik Umum Müdürlüğü (bilahare Devlet İstatistik Enstitüsü-DİE) kurulmuştur.⁹²¹ DİE 1927 yılında nüfus sayımı başta olmak üzere sanayi ve tarım sayımını gerçekleştirerek Türkiye'nin beşeri ve maddi varlık envanterini çıkarmıştır.

1927 yılında Âli İktisat Meclis ve 1928'de Tarım ve Ticaret Vekâletleri bir-leştirilerek İktisat Vekâleti kurulmuştur.

⁹¹⁷ Z. Y. Hershlag, a.g.e, s. 54.

⁹¹⁸ Ç. Keyder, Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929), Yurt Yayınları, Ankara 1982, s. 86.

⁹¹⁹ Y. S. Tezel, Cumhuriyet Dönemi'nin İktisadi tarihi 1923-1950, s. 147.

⁹²⁰ Z. Y. Hershlag, a.g.e, s. 58.

⁹²¹ Hüseyin Şahin, Türkiye Ekonomisi, s. 39.

Bilindiği gibi Osmanlı Türkiye'sinde Merkez Bankası görevini yabancı sermaye kuruluşu olan Osmanlı Bankası yürütüyordu. Devletin emisyon işlerini bu banka yürütüyordu. Osmanlı Bankası'nın 1925'te imtiyaz sözleşmesi uzatıldı fakat bu durumun Merkez Bankası kurulmasını engelleyemeyeceği yeni sözleşmeye kondu. Buna rağmen Osmanlı Bankası'nın etrafında toplanan yabancı sermaye çevreleri milli bir Merkez Bankası'nın kurulmasını engellemek için elinden ne geliyorsa yaptı. Ancak 11 Haziran 1930 tarihinde çıkarılan 1715 sayılı kanunla TCMB anonim ortaklık statüsünde kuruldu ve 3 Ekim 1931'de faaliyete geçti.

Merkez Bankası'nın kuruluş sermayesinin bir miktarını tedarik etmek için The American Turkish Investment Corporation (ATIC) adlı bir Amerikan yatırım şirketinden on milyon dolar bir kredi sağlandı. Bu kredi cumhuriyetin ilk on yılında temin edilen İLK ve TEK dış kredi'dir. Bu kredi karşılığında adı geçen Amerikan şirketine 1930 yılından başlayarak 25 yıl müddetle kibritle ve çakmak tekeli verilmiştir. ATIC ayrıca her yıl Türkiye'ye 1.75 milyon dolar ödeyecekti.⁹²²

Atatürk o günkü şartlarda Türk Müslüman işadamlarının milli bir sanayi kuracak güçte olmadığını görmüştü. 1923'ten itibaren kurumsal devlet tekel-leri oluşturmuştur.

Yabancı sermayenin elindeki tütün tekeli de millileştirerek, devlete gelir sağlama, yolu seçilmiştir. Çünkü aşar vergisinin kaldırılması ile devlet neredeyse gelirlerinin üçte birinden vazgeçmişti. Uğranılan vergi kaybının büyük bir kısmı tekel gelirleriyle karşılanmıştır. Tekellerin oluşturulması ile Cumhuriyet Türkiye'si kaynak oluşturma, biriktirme imkânına kavuşmuştur. Bu kaynaklar 1933'ten itibaren hızla gerçekleştirilen devlet sanayi yatırımlarına yöneltilmiştir.⁹²³

7. ATATÜRK DÖNEMİNDE (1923–1938) BANKACILIK

“Osmanlı devletinin parası, Selçuklularda olduğu gibi akçe idi. Bunun değeri de 100 dirhem gümüşten kesilen akçe sayısı ile ve de bir altın karşılığı akçe sayısı ile belirlenebiliyordu.

İlk Osmanlı akçesi Orhan Bey zamanında 100 dirhem gümüşten 130 akçe kesilmiştir. El ile para kesildiğinden akçenin ağırlıkları 53/4 dirhem veya 1.15 gram ortalama ağırlıkta idi. İçinde çok az bakır (900 ayar) olduğundan halk arasında AK AKÇE adı ile anılırdı.”⁹²⁴

Para ile asırlar öncesinden haşır neşir olan Türk milleti ve devletleri, para mefhumunu Merkez Bankası ve milli bankacılık sistemi içinde yönetmede/sistematik bir kurumlaşmada oldukça geç kalmışlardır. Osmanlı resmi

⁹²² İ. Tekeli-S. İlkin, “1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları” ODTÜ Yayını, Ankara 1977, s. 130-139.

⁹²³ Z. Y. Herschlag, a.g.e, s. 45.

⁹²⁴ H. Sabahattin Payzın, “Tarihte Dil, Yazı, Bilim ve Toplum”, Doğruluk Matbaası, İzmir 1992, s. 106-112.

para biriminin adı akçe idi. Osmanlı Türkiye'sinden Cumhuriyet Türkiye'sine devredilen, dolaşımdaki para stoku 158 milyon TL tutarındaydı. Bu Osmanlı parası 1927–1928 yılına kadar dolaşımda kaldı. Cumhuriyet, Osmanlı'dan bir Merkez Bankası devralmadığı için 1930 yılında Türkiye'de ilk kez Merkez Bankası kurulmuştur.

T.C.M.B'nin kuruluş çalışmaları dönemin yabancı uzmanlardan alınan raporlar değerlendirilerek yürütülmüştür. Hollanda Merkez Bankası İdare Meclisi Üyesi Dr. G. Visseling ve Alman Merkez Bankası Başkan Yardımcısı K. Müller'in raporları TCMB'nin hukuki statüsünün belirlenmesinde yol gösterici olmuştur. O dönemde, bugünkü manada Merkez Bankası'nın bağımsızlığı düşüncesi yoktu. Fakat bankanın hükümeti finanse eden de bir kuruluş olmaması gerektiği telkin edilmiş dönemin devlet yöneticileri de, Atatürk başta olmak üzere katılmışlardır. TCMB Kanunu'nun ilk halinde bankanın hükümete avans vermesi maddesi de yoktu. Kanunda sonradan yapılan değişikliklerle hem hükümete kredi açma yolu açıldı. Hem de Hazine'nin TCMB sermayesindeki payı yükseltildi. Özellikle 1950'den sonra Merkez Bankası'nın kredilerinin çok büyük bölümünü kamu kesimi kullandı. 1970'li yıllarda kamunun MB kredilerindeki payı % 75-80'i aştığı yıllar oldu.⁹²⁵

Milli banka meselesi, Osmanlı Türkiye'si aydınlarının ve yöneticilerinin temel meselelerinden biri olmuştur.

İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey bu durumu şu sözlerle anlatmaktadır: “Bu memlekette bir vakitler şimendiferler, bankalar, ticaret, sanayi, milli şirketlerin hisse senetleri, hatta en iyi tarlalar ve şehirler dâhilindeki en iyi emlak Türklerin değil ecnebilerin elinde idi. Bu memleket tarihinde milli iktisat namıyla hiçbir mefhumu kavrayamamıştır. Milli iktisattan bahsetmek bir vakitler bir kabahat, bir vakitlerde bir Muamma'dan bahsetmek gibi bir şeydi.”⁹²⁶

Ha keza İzmir İktisat Kongresi'nin açış konuşmasında dönemin iktisat vekili Mahmut Esat Bozkurt milli bir ticari banka meselesini öncelikler arasında zikredilmiştir.

7.1. Cumhuriyet Döneminin Başında Bankacılık

Tablo 2.8: Cumhuriyet Döneminin Başında Türkiye'deki Faal Bankalar

Bankanın Adı	Kuruluş Yeri	Kuruluş Tarihi	Niteliği
Ziraat Bankası	Niş	1863	Milli
Osmanlı Bankası	İstanbul	1863	Yabancı
İstanbul Emniyet Sandığı	İstanbul	1868	Milli
Credit Lyonnais	Paris	1875	Yabancı
Selanik Bankası	İstanbul	1888	Yabancı

⁹²⁵ Hüseyin Şahin, Türkiye Ekonomisi, s. 53.

⁹²⁶ Nakleden Tevfik Çavdar, Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900–1960), İmge Yayınevi, Ankara Eylül 2003, s. 173.

Deutsche Orient Bank	Berlin	1906	Yabancı
Deutsche Bank	Berlin	1909	Yabancı
İstanbul Bankası	İstanbul	1911	Milli
Konya İktisadi Milli Bankası	Konya	1912	Milli
Karaman Milli Bankası	Karaman	1912	Milli
Emvali Gayrimenkule ve İkra- zat Bankası	İstanbul	1914	Milli
Adapazarı İslam Ticaret Ban- kası	Adapazarı	1913	Milli
	Aydın	1914	Milli
Milli Aydın Bankası	Akşehir	1916	Milli
Akşehir Bankası	İstanbul	1916	Milli
İtibari Milli Bankası	Manisa	1917	Milli
Manisa Bağcılar Bankası	Konya	1917	Milli
Konya Ahali Bankası	Eskişehir	1919	Milli
Çiftçiler Bankası	Adapazarı	1919	Milli
Adapazarı Emniyet Bankası	Milano	1919	Yabancı
Banca Commerciale İtallana	Bükreş	1919	Yabancı
Bank Marmaros Blank ve Şü- rekâsı	İstanbul	1920	Milli
	Konya	1920	Milli
İktisat Türk A.Ş.	Aınsterdam	1921	Yabancı
Konya Türk Ticaret Bankası	Paris	1921	Yabancı
Hollantse Bank Uni M.V.	New York	1921	Yabancı
Memaliki Şarkıye Fransız bank	Londra	1922	Yabancı
Amerikan Express Company	Londra	1922	Yabancı
Şarki Karip Ticaret Bankası	Bor	1922	Milli
Ionian Banka Limited	İstanbul	1923	Milli
Bor Zürra ve Tüccar Bankası	Akhisar	1925	Milli
Dersaadet Küçük İstikroza Sandığı			
Akhisar Tütüncüler Bankası			

Kaynak: T.C. Merkez Bankası.

Görüldüğü gibi milli nitelikteki bankaların hemen hepsi mahalli banka-
lardır.

Tablo 2.9: Türkiye’de 1923–1933 Döneminde Banka ve Şube Sayısı

Banka ve Şube Sayısı	1923	1928	1933
Milli Bankalar	18	39	47
Yabancı Bankalar	13	18	10
Banka Toplamı	31	57	57
Şube Sayısı	420	444	486

Kaynak: T.C. Merkez Bankası.

Milli ölçekte ilk büyük banka 9 Eylül 1924'te kurulan İş Bankası'dır.⁹²⁷ Arkasından 1925'te Sanayi ve Maadin Bankası kuruldu. Bu banka 1933'lü yıllarda Sümerbank'a katıldı.

Tablo 2.10: 1923–1930 Döneminde Türkiye’de Parasal Göstergeler

Yıllar	Dolaşımdaki Para (Milyon TL)	Toplam Mevduat (Milyon TL)	Para+ Mevduat (Milyon TL)	Banka Kredileri (Milyon TL)
1924	156	76	232	123
1925	159	89	248	134
1926	159	117	276	145
1927	159	129	288	149
1928	165	171	336	191
1929	168	211	379	204
1930	169	207	376	214

Kaynak: Yahya S. Tezel, “Cumhuriyet Dönemi İktisadi Tarihi” (1923–1950), Yurt Yayınları, Ankara 1982’den derlenmiştir.

Tablodaki verilerden anlaşıldığı gibi toplam mevduatın dolaşımdaki kâğıt ve madeni paradan daha hızlı arttığı gözlemlenecektir. Bunun sebebi dolaşımdaki emisyon hacmi hakkında sağlam bilgilere sahip olunamamasındandır.

Tezel’in yukarıda verdiğimiz kaynak kitabında yer alan bilgilere göre, İş Bankası’nın 1924’te devreye girmesiyle milli bankaların sektördeki payı artmıştır. 1924’te toplam mevduatta yabancı bankaların payı % 78 mertebesinde iken, bu oran 1924–1929 döneminde % 57’ye düşmüştür.

Kredilerde 1924’te % 53 olan yabancı bankaların payı 1924–1929 döneminde % 47’ye inmiştir.

Kredilerin 1924–1929 dönemindeki sektörel dağılımı şöyledir:

Tarım	% 14
Tarım dışı	% 79
Mesken	% 1
Devlet	% 7

Tarım dışı sektörlerdeki kredi dağılımında ağırlık ticari kredilerdedir.

Cumhuriyet Türkiye’sinden önce ülkemizde bankacılığın geçmişi gerçek manasıyla Tanzimat dönemine kadar gitmektedir. Ancak Osmanlı İmparatorluğu’nun tarihinde Bizans’tan kalma Galata Bankerleri ve tüccarlarının bütün dünya iş âlemi ve bankacılığı tarafından kabul edilmesi, hatta çoğu zaman Akdeniz ve Ortadoğu’yu aşan işlem ve etki sahalarının meydana gelmesi, Osmanlı devlet yönetimini elinde bulunduran gulam/köle, yani devşirme Enderun kliğinin bunlarla işbirliği yapması, bunlara özel bir fonksiyon yüklemesi ile başlayıp gelişmiştir. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu’nun güç-

⁹²⁷Cemal Kutay, “Türkiye İş Bankası Nasıl Kuruldu”, İş Dergisi, Sayı: 334, Ağustos 1994, s. 12-17.

lenmesi ile bunların da gücü artmış, gerileme ve çöküşü ile birlikte Galata Bankerleri de imparatorluğun kaderini takip etmişlerdir.⁹²⁸

Haydar Kazgan Hoca'nın "Galata Liberalizmi" olarak tanımladığı Galata Bankerleri maalesef Fatih Sultan Mehmet'in kendilerine tanıdığı imtiyazları sonuna kadar istismar etmişlerdir. "Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul Bizans kapılarına geldiği günden 1930'ların sonuna kadar fakat zaman zaman özelliklerini ve gücünü kaybetmesine rağmen pusuda bekleyerek ortamı müsait bulduğunda yine memleket ekonomisine hâkim olan Galata liberalizmi, bize göre Osmanlı devletinin kaderi üzerinde de etkili olmuştur. Hatta bugünkü çağdaş tarih anlayışı ile Galata liberalizminin tarihinden soyutlanmış bir Osmanlı tarihi, çocuklara masal bile olmaz. Osmanlılar Galata liberalizmine daha İstanbul'u ele geçirmeden teslim olmuşlardır."⁹²⁹

Osmanlı İmparatorluğu'nda bankacılık neden hak ettiği yeri almamıştı? Hatta mesela Bursa ve çevresinde oldukça eskilere dayalı ve yaygın olan "para vakıfları" olgusuna rağmen neden bankacılık, milli bankacılık gelişmemiştir?

"Bir ülkede bankacılık faaliyetleri ile ekonomik yapı arasında yakın bir ilişki olduğundan Osmanlı devletinin ekonomik yapısı, bankacılık alanındaki gelişmeleri etkilemiştir. Batı ülkelerinin 18. ve 19. yüzyıllarda geliştirdikleri sanayi devrimini Osmanlı devletinin aynı dönemlerde gerçekleştirememesi, hatta imparatorluğun son dönemlerinde sanayi ve ticaret hayatındaki duraklama, ekonominin dışa açık, dışa borçlu ve bağımlı hale gelmesi, bankacılığın oluşması, gelişmesi ve yapısı üzerinde de etkilerini göstermiştir."⁹³⁰

7.2. Galata Bankerliği-Yabancı Bankalar Döneminden Milli Bankacılığa Geçiş Süreci

"Ülkemizde bankacılığın gelişmemesinin asıl önemli nedeni, Osmanlı ekonomisinin Batı Avrupa'da gerçekleştirilen sanayi devrimlerine ayak uyduramaması ve yakın zamanlara kadar esnaf ve zanaatkârlara (lonca) dayanan kapalı bir ekonomik düzen içinde kalmasıdır."⁹³¹

Tanzimat'a kadar geçen Osmanlı asırlarında ülkemizde faizcilik, tefecilik aslında 16. Yüzyıldan itibaren oldukça yaygınlaşmıştı. İltizam-mültezim sistemi bizatihi tefeciliğe zemin yaratmıştı. Osmanlı'daki mültezim, Galata bankerleri işbirliği Anadolu'daki Müslüman Türkün asırlarca kanını emmişti.

"Osmanlı topraklarında ticaretin gelişmesiyle beraber belirli zümrelerdeki nakit servet birikimi de hızlanmıştır. Özellikle tüccar devlet adamı ve yüksek memur, eline geçen parayı sermayeye dönüştürecek kapıları zorlamaktadır. Bu zümrelerin, biriktirdikleri parayı çoğaltmak için çağın

⁹²⁸ Haydar Kazgan, "Galata Bankerleri" Maddesi, Büyük Ekonomi Ansiklopedisi, Sabah Yayınları, s. 222.

⁹²⁹ Haydar Kazgan, Galata Bankerleri, Türk Ekonomi Bankası, İstanbul 1991, s. 152.

⁹³⁰ Öztin Akgüç, "Türkiye'de Bankacılık", Gerçek Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1992, s. 10-11.

⁹³¹ M. İlker Parasız, "Para Banka ve Finansal Piyasalar", Ezgi Yayınları, Bursa 1992, s. 92-93.

şartları çerçevesinde başvurabilecekleri üç yol mümkün gözükmektedir: a) Tefecilik b) Devletin kâr getiren görevlerini kendi üzerine almak c) Büyük üretim aracı olan toprağı ele geçirmek.”⁹³²

Nitekim daha 16. yüzyılın ilk yıllarında tefecilik Osmanlı Türkiye’sinde önem kazanmış, para sıkıntısının arttığı iktisadi kriz dönemleriyle birlikte gelişip güçlenmiştir. “Türkiye’de devlet, % 10-15’i geçmeyen bir faiz haddini meşru telakki ederek mahkemelerin bu nevi borçlanma mukavelelerini resmen tescil ve ona göre muamele yapmalarını kabul etmiştir.” 1561’de Bursa’nın ve 20 kadar kazasının vakıflarında 2.5 milyon akçe bulunup bunun hemen tamamının faiz karşılığında işletilmesi, faizciliğin ve tefeciliğin oldukça erken tarihlerde önem kazandığını ortaya koymakta, “faizle borç para alma itiyadı ve ihtiyacının bu devirde yaygın bir şekle girmiş olduğunu da ispat etmektedir.”⁹³³

Osmanlı Türkiye’sinde “işletilmekte olan para miktarının gittikçe büyümesine rağmen henüz ileride rastlanacak ve tarım kesimini kasıp kavuracak % 50, % 60, hatta % 300 faiz oranlarına henüz rastlanmamaktadır. Nakit servet, sadece tehlikeli bir oluşum içinde, devletin sendelemesi durumunda imkânlarını artırmak üzere fırsat kollamaktadır. İltizam usulünün varlığı-biriken servetin yönelebileceğı mukataalar ve iltizam usulü, ekonomik ferdiyetçiliğin somut örnekleri olarak Türkiye’nin geri kalmışlığında çok önemli bir yere sahiptir.”⁹³⁴

Osmanlı İmparatorluğu’nun uyguladığı “iltizam, devletin gelirlerinden birisi üzerindeki hakkını bir yıl müddetle bir kimseye ondan peşinen veya taksitle aldığı para karşısında devretmesidir.”⁹³⁵

Osmanlı yönetimi daha başlangıcından itibaren bu usulü, iltizam-mültezim sistemini uygulamış, günümüzün deyimiyle “devlet eliyle fert zengin etmişti”. Ancak kısmen Fatih Sultan Mehmet İstanbul’u 1453’de fethettikten sonra ama esasen 1512’de Yavuz Sultan Selim’in padişahlığı döneminde Osmanlı merkezi devlet yönetimini tamamen ele geçiren gulam/köle Enderun klığı ve bilahare 1517’den itibaren bu siyasi ve bürokratik gücün kontrol ve güdümüne giren Selefî/Eşari medrese/ilmiye –ulema sınıfı, Müslüman Türklerden oluşan fertleri zengin etmek bir tarafa onları ezmişler, kendilerini ve devşirme, dönme unsurları devlet eliyle zengin etmişlerdir. Bu sürecin tabii bir neticesi olarak Osmanlı mülkünde Enderunlu devşirmeler gayrimüslim unsurlar zenginleşmiş, iktisadi gücü ele geçirmişlerdir.

İktisadi güç her halükarda siyasi güç üzerinde tayin edici etkiye sahiptir.

⁹³² İsmail Cem, “Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi”, Cem Yayınları, 6. Basım, İstanbul Ocak 1977, s. 148.

⁹³³ Ömer Lütfü Barkan, “XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye’nin Geçirdiğı İktisadi Buhranların Sosyal Yapı Üzerindeki Tesirleri”, İktisadi Kalkınmanın Sosyal Meseleleri, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, İstanbul 1964, s. 27.

⁹³⁴ İsmail Cem, “Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi”, s. 149.

⁹³⁵ Enver Ziya Karal, “Osmanlı tarihi”, VI. Cilt (Islahat Fermanı), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1954, s. 198.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Enderun klîği ve ulema kesiminden meydana gelen ekonomik güçlerin gelişmesinde büyük payı olan iltizam-mültezim sisteminde, iltizamı, Dr. Halil Sahillioğlu şöyle anlatıyor: "Darphaneler ve birer işletme mahiyetindeki sair devlet müesseseleriyle birer mukataa haline getirilmiş devlet gelir kaynakları (gümrük, cizye, aşar gibi) özel teşebbüs durumundaki mültezime veya mültezim şirketlerine ihale edilirdi. Ancak, artırma ile ihaleye çıkarılan mukataalar için (...) beliren bir zorluk yüzünden eski kıymet üzerinden talip bulunmaması halinde mukataalar devlet eliyle (geçici bir süre için ve yeniden ihaleye çıkarılmak üzere eminler aracılığıyla) işletilirdi. Devlet işletmelerinin ve sair mukataaların mültezimler tarafından işletilmesine iltizam deniyordu."⁹³⁶

Sahillioğlu, ayrıca 1474 yılında bütün Anadolu ve Rumeli darphanelerinin (İstanbul, Edirne, Gelibolu, Üsküp, Serez ve Anadolu'dakiler) Akçe-ci Emir ve ortağı Bâcdar Hayreddin'e ihale edildiğini, iltizamın gümüş akçeyle sınırlı olduğunu belirtmektedir. "Bu arada gümrüklerin istisnai haller dışında doğrudan doğruya devlet eliyle işletilmediğini ve mültezimlere verildiğini hatırlamak lazımdır. Darphaneler gibi, en önemli devlet fonksiyonlarından biri olan gümrükler özel teşebbüse devrediliyordu. Bir özel teşebbüs sıfatıyla gümrük mülteziminin hem devlete taahhüt ettiği meblağı çıkarmak, hem kâr etmek gayesiyle hareket edeceği ve bu uğurda başka gümrük mültezimleriyle rekabete gireceği kesindir."⁹³⁷

Görüldüğü gibi biriken servetin iştahını daha da kabartan bir alışkanlık, yönetim sisteminde yabancı soylu elitist-seçkinci bir kurumlaşma mevcuttur.

Elbette bu servetin elitist sahipleri "devletin öteki ekonomik görevlerine de el atmak için alesta beklemektedir... Servet birikiminin sonucunda tefeciliğin gelişmesi ve paranın devlet görevlerine yönelmek, devletin yerini almak imkânı, geleneksel Osmanlı düzeninin belki en hassas noktalarından birini meydana getirmektedir."⁹³⁸

"Diğer taraftan Osmanlı'dan cumhuriyete geçişte ne bir sermaye birikimi, ne de bu sermaye birikimini gerçekleştirmiş ekonominin kaptanları ve girişimci ruh vardı. Osmanlı'dan kalan maddi miras eski sermaye birikimini ifade eden Avrupa'ya olan dış borçlardı. Ayrıca 1912-1922 tam on yıl süren savaşlar ülkeyi bir harabeye çevirmişti. Cumhuriyetin ilk yıllarında önce redd-i miras edilmeden taksitlere bağlanmış olan dış borçlar ödenecek, bu meydana yabancıların elinde bulunan teşebbüsler de millileştirilecekti."⁹³⁹

⁹³⁶ Halil Sahillioğlu, "Fatih'in Son Yıllarında Bakır Para, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı: 6, Mart 1968, s. 72.

⁹³⁷ Halil Sahillioğlu, "1763'te İzmir Limanı İhracat Gümrüğü ve Tarifesi", Belgelerle Türk Tarih Dergisi, Sayı: 8, Mayıs 1968, s. 53.

⁹³⁸ İsmail Cem, a.g.e, s. 150.

⁹³⁹ Ahmed Güner Sayar, Osmanlı'dan 21. Yüzyıla, s. 210.

Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi yönetimini kontrol eden Enderun siyasası ve bürokrasisinin esas olarak geliştirdiği üç temel yöntem vardır: Birincisi İMTİYAZ, ikincisi İLTİZAM, üçüncüsü DIŞ BORÇLARDIR.

Enderunlular şöyle düşünmüştür. Osmanlı İmparatorluğu mülkünün gelişmesi için demiryolu yapımı şarttır. Fakat elde ve avuçta ne teknoloji ne de para vardır.

Çare: İmtiyaz. Verirsin Almanlara veya Fransızlara imtiyazı, onlar gereğini yapar, hem demiryolu sistemi inşa ederler hem de tıkr tıkr işletip para kazanırlar. Üstelik “kilometre garantisi” ile bu iş tadından yenmez.

Madencilik, havagazı, elektrik, tramvay işletmeleri kurmak veya sigara üretimine başlamak mı gerek? Yine benzer yöntem. Verdin mi yabancılara imtiyazı, onlar parasını bulur, kurar, işletir. Bu arada biraz da saraya para ve hediye versinler ki “işleri açılsın”.

Vergi toplamakta sıkıntılar mı söz konusu?

Çare: Mültezim. Vergi toplama işini Enderunlulara ve onların himmetine mazhar olmuş işbirlikçisi vergi toplayıcıları/yüklenicileri mültezimler ne güne duruyor. Vergi toplama işini böylece özelleştir. Mültezim devlete/saraya peşin para versin sonra gitsin kendisi Müslüman Türk köylüsünden alsın aşarı ve ağnamı. “kadının karnından sıpayı, sırtından sopayı eksik etmeyeceksin” eksantrikliği burada da geçerliydi. Reaya, Müslüman Türk köylüsünün omuzlarından insafsız aşarı, sırtından kolcu sopasını eksik etmeyeceksin. Eh Enderunluların mültezimleri de zaten yüzyıllarca öyle yaptılar.

Buna rağmen hala paraya mı ihtiyaç var? Galata bankerlerine gider alırsın. Yetmediği yerde yabancılara Osmanlı mülkünde imtiyazlı banka kurma hakkı verirsin ve onlardan para alırsın. Faizler insafsızmış bunun pek önemi yoktu.

Hâsılı İMTİYAZ-İLTİZAM-DIŞ BORÇ yöntemleri ile modernleşme, kalkınma ve kamu finansman meselelerini çözdüğünü zanneden Enderun klığı ve fetva makamı olarak ulema ekâbirlerinin elinde Osmanlı Türk İmparatorluğu siyaseten ve iktisaden batmıştı.

Mustafa Kemal bütün bunları reddediyordu. Onun “iktisat kafası” her şey Türk milleti için Türk’e göre Türk tarafından” sözleriyle ifade edilen milli bir siyaset ve iktisat anlayışydı.

Türk milletini refaha ulaştırmak için ekonominin ihtiyaç duyduğu altyapı yatırımlarını yapacak, özel teşebbüsün güçsüzlüğünün meydana getirdiği boşluğu yine devlet dolduracaktı.

Bütün bunlar hangi kaynaklarla gerçekleştirilecekti? Atatürk'ün şahsen kendisi “muktesit” (tutumlu) bir insandı.⁹⁴⁰

⁹⁴⁰ M. M. Kansu, “Erzurum’dan Ölümüne Kadara Atatürk’le Beraber”, Ankara 1988, s. 508.

Atatürk kaynak oluşturmak için asla para musluklarını açıp, enflasyonla devlet işlerinin finansmanı için para basma politikasını benimsememiştir. Atatürk İstiklal Savaşı içinde bile savaş ihtiyaçlarının para basmak suretiyle karşılanmasına izin vermemiş, 1929 yılında ortaya çıkan Türk lirası üzerindeki ilk baskı karşısında hemen hükümeti uyarmıştır.⁹⁴¹ “1919’dan beri memleketi enflasyonsuz bir yönetimle 1931 yılına getiren Gazi, o tarihten sonra da emisyonun bir finansman aleti gibi kullanılmasına izin vermedi. 1938’e kadar yapılan yeni emisyon 10 milyon yakınlarında kaldı.”⁹⁴² 1930 yılına kadar da dolaşımdaki banknot miktarı sabit tutulmuştu. Atatürk “para her türlü vasıtanın üzerinde bir mevcudiyet silahıdır”⁹⁴³ sözleriyle Atatürk, fiyat istikrarının vatandaşa karşı devletin görevleri arasında saymıştır. 1 Kasım 1937’de TBMM’nin açılış konuşmasında Atatürk şöyle diyordu: “Maliyemiz milli paranın istikrarını muhafaza prensiplerini tam bir sadakat ve muvaffakiyetle takip ve tatbik etmektedir.”⁹⁴⁴

Cumhuriyetin kurulmasından sonra Atatürk’ün para ve sermaye piyasalarının geliştirilmesi için güçlü, etkili ve hızlı adımlar attığı görülmektedir. Bu adımlardan birincisi 17 Şubat-4 Mart 1923’te İzmir’de toplanan İktisat Kongresi ve burada alınan kararlara uygun olarak, Atatürk’ün ferdi teşebbüsü ile kurulan Türkiye İş Bankası’dır. Bu hususta atılan ikinci adım bir Merkez Bankası kurulmasıdır.

Genç cumhuriyetin içinde bulunduğu büyük sıkıntı ve ihtiyaçlar içinde, ülkede bir Merkez Bankası yoktur. 1929 Büyük Buhran’ının sancıları Türkiye’yi etkilemektedir. Atatürk, ülkede bir Merkez Bankası bulunmamasını zararlı ve tehlikeli görmektedir. Ülkede Merkez Bankacılığı’nı bilen bile yoktur.

Atatürk zamanının en büyük merkez bankacısı Alman Dr. Schacht’ı ve yardımcısı Karl Mülller’i Türkiye’ye getirtir. Her iki uzmanda Atatürk’e verdikleri raporda, muhtelif “akla yatkın” gerekçelerle Türkiye’de henüz Merkez Bankası’nın kurulmasının erken olduğunu ve Merkez Bankası kurulmamasını tavsiye ederler. Ama Atatürk T.C.M.B’nin kurulmasını istemektedir. 11 Haziran 1930 tarihli 1715 sayılı kanunla kurulan T.C.M.B. 3 Ekim 1931’de faaliyete geçer.⁹⁴⁵

Atatürk’ün bu kararlı ekonomik politikasını Türkiye’yi yakından tanıyan yabancı bir uzman şu şekilde değerlendiriyor:

⁹⁴¹ Mustafa A. Aysan, Atatürk’ün Ekonomi Politikası, İstanbul 1980, s. 42.

⁹⁴² Feridun Ergin, K. Atatürk, İstanbul 1978, s. 191.

⁹⁴³ A. Afet İnan “Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları”, Ankara 1988, s. 46.

⁹⁴⁴ Zikreden Ömer Celal Sarç, “Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi ve İktisat Politikaları” Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk, Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı, İstanbul 1983, s. 348.

⁹⁴⁵ Mustafa A. Aysan, Atatürk’ün Ekonomik Görüşleri, Beşinci Baskı, İ.Ü. İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Araştırma ve Yardım Vakfı, İstanbul 1999, s. 44 ve 84.

“Atatürk, 1930’larda kendi devletçilik politikası ile Türkiye’nin sanayileşmesini başlatmış ve belki de milletin geri dönülemeyecek biçimde iktisadi kalkınma yoluna yerleştirmiştir.”⁹⁴⁶

Yeri gelmişken bir hususu da belirtmekte fayda var. “İsmet İnönü, para sıkıntısına bir çözüm olarak emisyon yapılmasına (para basılmasına) istiyordu. Emisyon yapılmasına karşı çıkan ise Gazi Mustafa Kemal’di. İsmet İnönü otuz yıl sonra o günleri anlatırken bir özel görüşmede şunları söyleyecekti:

“Hükümet olarak yılda iki kez ödeme yapamayacak duruma düştüğümüz olurdu. Gider konuşurdum. Birkaç milyon liralık emisyonun bizi ferahlatacağını anlatmaya çalışırdım. Bir defa bile “evet” dedirtemedim.”⁹⁴⁷

Maalesef Gazi Paşa’nın “emisyon” ve “enfasyon” hassasiyeti daha o hayata gözlerini yummadan delinmişti. Hastalığının iyice ağırlaştığı günlerde, 1938 yılının ikinci yarısında İsmet İnönü emisyonla başlamıştı. Emisyonla birlikte “enfasyon, o ölümsüzlüğe geçerken başlayacaktı ve bir daha da durdurulamayacaktı.”⁹⁴⁸ Atatürk döneminde alınan kararlı tedbirler neticesinde para piyasasında büyük başarı elde edilmiştir. Benzer başarı milli bankacılık sisteminin oluşturulmasında da görülüyor.⁹⁴⁹

Nitekim 1923–1929 döneminde bankacılık sektörüne milli sermayeli 34 yeni banka dahil oldu. Yabancı bankalardan bir kısmı sektörü terk etti ve sonuçta milli bankaların sektörde etkisi hissedilir derecede arttı.⁹⁵⁰

Osmanlı Türkiye’sinde bankacılık yapan kesim, daha çok Yahudi, Ermeni ve Rum azınlıktı. Ayrıca kapitüler haklarından istifade eden İtalyan, Portekizli, Cenevizli, İspanyol gibi yabancı uyruklular da vardı. Galata ‘da yoğunlaşan tüccar ağırlıklı bankacılığın nüvesi oluşurken, bunlar Osmanlı merkezi devlet yönetimine kredi vermekte ve bir nevi özelleştirilmiş vergi toplama yöntemi olan iltizam-mültezim sisteminde mültezimleri finanse ediyorlardı. Yine hazine açıklarını kapatmak için kısa vadeli borçlar vermek, madeni para ihracı ve tedavülü hususunda hükümete yardımcı olmak görevini de üstlenmişlerdi. Ayrıca Galata bankerleri Hazine-i Hassa’nın yani padişaha ait hazinenin açıklarını da kapatmak için kredi veriyorlardı.⁹⁵¹

Osmanlı İmparatorluğu’nun yükseliş ve yayılma döneminde ama özellikle imparatorluğun duraklama devrinde, merkantilizmin, yani ihracatı teşvik ederek altın birikimi sağlamak ve milletin servetini artırmayı gaye edinen iktisadi düşünce 16. ve 17. yüzyıllarda dünya ticaretine hâkim oldu.

⁹⁴⁶ Moris Singer, *The Economic Advance of Turkey (1936–1960)*, Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara 1977, s. 1.

⁹⁴⁷ Zikreden Mustafa A. Aysan Atatürk’ün Ekonomik Görüşleri, s. 44.

⁹⁴⁸ Feridun Ergin, *Atatürk Zamanında Para politikası*, Uluslararası Atatürk Konferansı, Boğaziçi Üniversitesi, 10-11 Kasım 1980, İstanbul 1980.

⁹⁴⁹ İbrahim Ülkem, “Türkiye İş Bankası ve T.C. Merkez Bankası’nın Kurulmasında Atatürk’ün Rolü”, *Atatürk’ün Ekonomik Kalkınma Politikası ve Devlet İşletmeciliği*, İ.Ü. İşletme Fakültesi, Devlet İşletmeciliği Enstitüsü, Yayın Num: 2, İstanbul 1981, s. 53-80.

⁹⁵⁰ Hüseyin Şahin, *Türkiye Ekonomisi*, s. 45.

⁹⁵¹ Haydar Kazgan, “Galata Bankerleri”, *Büyük Ekonomi Ansiklopedisi*, Sabah Yayınları, İstanbul, s. 222-223.

Bu dönemde Osmanlı mülkünden Avrupa'ya aktarılan altın ve gümüş madeni paralar Osmanlı İmparatorluğu'nun ihraç malları fiyatlarının düşmesine sebep olmuştur.

İlginçtir, İslam peygamberi “kazancın onda dokuzu ticarettir.” Demesine rağmen Osmanlı Türkiye'sinde Türk İslam tebaa yeterince ticareti bilmemekteydi. Buna ilave olarak merkezi devlet yönetimini elinde tutan Enderunlular/devşirmeler de milletlerarası ticarete ne zihniyet ne de teknik olarak hâkim değillerdi. Çare olarak 1493'ten itibaren ve daha sonra hızlanarak devam eden süreçte İspanya ve Portekiz'den sürgün edilen Sefarad Yahudilerini getirip İstanbul, İzmir ve Selanik gibi liman şehirlerine yerleştirdiler. Buraları ticaret ve finans merkezi haline getiren Yahudiler kısa sürede zenginleştiler.

Bu noktada bilgi notu niyetine bir hususu belirtelim. 711'de Tarık bin Ziyad'ın gemileri yakarak bugünkü İspanya topraklarında kurulan Endülüs İslam devleti Avrupa Hristiyanlığının “rekonkista” politikasının sonucunda 781 yıl sonra GIRNATA/Granada Emiri Abdullah'ın “Allahu Ekber” nidaları, annesinin “yiğitler gibi vuruşamadınız şimdi kadınlar gibi ağlıyorsun” hıçkırıkları arasında 1492'de çok feci bir şekilde tarih sahnesinden silindi. Müslümanlar da en azından Yahudiler kadar engizisyon zulmünü yaşadı. Kraliçe İsabella'nın (Korkunç İsabella) acımasız soykırımı ile karşılaştı... Ama ne hikmetse Osmanlı İmparatorluğu'nun Enderun yönetimi Yahudilere gösterdiği şefkati Müslümanlara göstermedi. Neyse, daha fazlası bizim çalışmamızın kapsamı dışında.

Osmanlı Türkiye'sinde bankacılık hususundaki gelişmeleri üç aşamalı bir safhada değerlendirmek mümkündür:

- a- Borçlanma bankacılığı
- b- Yabancı sermayeyi teşvik eden bankacılık yaklaşımı
- c- Milli bankacılık.⁹⁵²

Türkiye'de bankacılığın doğuşu, Batı'dan farklı bir yapıda tezahür etmiştir. Özellikle Batı Avrupa ülkelerinde sömürgecilik hareketi ile başlayan ve sanayi devrimi ile hızlanan servet birikimi ve paranın dolaşım hızının artması, daha sonraları biriken servetlerin ve paraların birikim sahipleri olan kişiler/aileler, bankerlik/ banka kurmuşlar veya bankalara kredi/borç vererek paralarını faiz karşılığında kullandırmışlardır. Osmanlı Türkiye'sinde devlet hazinesinin borç para ihtiyacının karşılanması bankaların kurulmasında temel etken olmuştur.⁹⁵³

Osmanlı Türkiye'sinde bankacılık 1847'de başlamıştır. Gerçek manasıyla ilk banka, hükümetin de yardımıyla Galata bankerlerinden J. Alleu ve Theodor Baltazzi tarafından 1847 senesinde Bankı Dersaadet/İstanbul Bankası (Banque de Constantinople) adıyla kurulmuştur. Ancak bu banka Osmanlı parası değerinin sürekli düşmesinin de etkisiyle

⁹⁵² Öztin Akgüç, “Türkiye’de Bankacılık”, Gerçek Yayınları, İstanbul 1992, s. 10.

⁹⁵³ Öztin Akgüç, a.g.e, s. 10–11.

1852 yılında iflas ederek kapanmıştır.⁹⁵⁴ Osmanlı döneminde Türkiye’de faaliyet gösteren bankalar genel olarak yabancılar tarafından ve/veya yabancı sermaye iştirakiyle kurulmuştur. Bu bankaların ülkemizde özellikle yabancı şirketleri finanse etmek maksadını taşıdıklarını söyleyebiliriz.⁹⁵⁵

“Osmanlı İmparatorluğu, Rusya ile Kırım Savaşı’na girdiğinde, bu harbin getirdiği parasal yükü karşılamak için 1854 yılında savaş sürerken, tarihinde ilk defa dışarıdan borç para almak zorunda kaldı. Londra ve Paris’teki Palmer ve Goldschmid isimli iki banka grubundan 3 milyon sterlin borç alındı. Bu paranın 700 bin sterlinine bankacılık masrafları ve borcun ilk taksidi olarak el konuldu.”⁹⁵⁶

Kırım Savaşı’nın hemen ertesinde 1856–1872 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu’na borç vermek, yüksek faiz geliri elde etmek gayesiyle yabancı sermayeli 11 banka kurulduğu görülüyor.⁹⁵⁷ Söz konusu bankaların adları ve kuruluş tarihleri aşağıdadır.

Tablo 2.11: Osmanlı Türkiye’sinde Yabancı Bankalar (1856–1872)

Banka Adı	Kuruluş Tarihi
Bankı Osmani (1863’de Bankı Osmani Şahane’ye katılmış)	1856
İttihadı Mali	1859
Türkiye Bankası	1860
Bankı Osmani Şahane (Osmanlı Bankası)	1863
Şirketi Umumiye Osmaniye Bankası	1864
Şirketi Maliyei Osmaniye Bankası	1865
İtibari Umumi Osmaniye Bankası	1869
Avusturya-Osmanlı Bankası	1871
Avusturya-Türk Bankası	1872
İkinci İstanbul Bankası (1894’te Kambiyo-Esham’a katıldı)	1872
Kambiyo ve Esham Şirketi Osmaniyesi	

Kaynak: Öztin Akgüç, “Türkiye’de Bankacılık”, *Gerçek Yayınları*, 3. Baskı İstanbul 1992, s. 11.

Osmanlı Türkiye’sinde kurulan ve şubeler açarak faaliyet gösteren Osmanlı Bankası’nın imparatorluğun kaderi üzerinde büyük etkisi vardır. 4 Şubat 1863 Fermanı Âli’si ile kurulan Osmanlı Bankası’na bilahare yukarıdaki bankaların bir bölümü katılmıştır. O dönemde kurularak Cumhuriyet Türkiye’sinde de uzun yıllar faaliyet gösteren tek banka Osmanlı Bankası

⁹⁵⁴ Öztin Akgüç, a.g.e, s. 11, M. İlter Parasız, Para Banka ve Finansal Piyasalar, s. 92–93.

⁹⁵⁵ M. İlker Parasız, a.g.e, s. 92.

⁹⁵⁶ Erhan Afyoncu, Osmanlı Borçları, Popüler Tarih Dergisi, Haziran 2001, Sayı 13, s. 18.

⁹⁵⁷ Öztin Akgüç, a.g.e, s. 11.

olmuştur.⁹⁵⁸ Bu banka faaliyetlerini 2000’li yıllara kadar sürdürmüş, nihayetinde Garanti Bankası bünyesine katılmıştır.

Bu bankaya kuruluşunda 30 sene müddetle bir imtiyaz verilerek, banknot ihracı ve hazine darlık (Merkez Bankası) işleri de dâhil olmak üzere bazı ayrıcalıklar tanınmıştır. Söz konusu imtiyazlar 1875, 1895, 1924 yıllarında yenilenen sözleşmelerle uzatılmıştır. İmtiyazların en önemlisi tedavüldeki kaimelerin (altın paraların kâğıt paraya çevrilebilme özelliği) dolaşımdan kaldırılması gayesiyle verilen banknot çıkarma tekeli idi. Osmanlı Bankası kuruluşunun ilk senesinde 1/2, sonraki yıllarında ise 1/3 oranında altın karşılığı bulundurmak suretiyle kâğıt para ihraç edilmiştir.⁹⁵⁹

Osmanlı Bankası’nın çıkardığı banknotlar ibraz edildiğinde cari kurdan altına çevrilebilmekteydi. Bu banknotlar cumhuriyetin ilanından sonra tedavülden kaldırıldı.

Devletler metal para basma yetkisini kendi tekelinde tutarak, banknot para ihracı ayrıcalığını çoğunlukla bankalara bırakmışlardır. Kâğıt para çıkarma ayrıcalığının bir tek bankanın tekeline verilmesi, Hollanda’da 1814, İngiltere’de 1844, Fransa’da 1848, Osmanlı İmparatorluğu’nda 1863, Almanya’da 1875, İsveç’te 1897, ABD’de 1914’te başlamıştır.⁹⁶⁰

Osmanlı İmparatorluğu’nun gelir-gider kaynakları ile ekonomik yapısının kontrolü 1881 Muharrem Kararnamesi ile kurulan Duyun-ı Umumiye İdaresi vasıtası ile Batı Avrupa ülkelerinin vesayeti altına girmişti. Bu tarihten sonra Avrupalı sermayedarlar imparatorluk sınırları içinde çok sayıda banka kurdular, şubeler açtılar. Yabancı sermayeli bankalar Osmanlı Hazinesi’ne borç verme ve diğer pek çok imtiyazlar elde ettiler. Ama esas olarak bu bankalar ülkemizde faaliyette bulunan yabancı şirketleri ve yabancı uyruklu işadamlarını finanse ettiler. Kendi ülkelerin menfaatleri doğrultusunda demiryolları yapımı ve madencilik sektöründe yatırımlara giriştiler veya bu alanlarda yatırım yapacak doğrudan yabancı sermayeye aracılık ettiler.⁹⁶¹

Doğrudan yabancı sermaye yatırım için en fazla demiryolu yapımını tercih etmişti. Bu hususta Almanya, İngiltere ve Fransa arasında tam bir ekonomi-siyaset savaşı yaşanmıştı. Mesela Alman Deutsche Bank Bağdat demiryolu kumpanyasına 99 yıllık işletme imtiyazı elde etmişti. Ayrıca kilometre başına 4500 frank gelir garantisi imtiyazı kazanmıştı.

Dahası da vardı. Demiryollarının geçeceği toprakların mülkiyeti Deutsche Bank’a ait olacaktı. Hattın her iki yanındaki 10 kilometrelik şerit içerisindeki yer altı zenginlikleri ve madenler de yabancı şirketler tarafından işletile-

⁹⁵⁸ S. Taşdelen, “Osmanlı Bankası”, maddesi, Büyük Ekonomi Ansiklopedisi, Sabah Yayınları, İstanbul, s. 476.

⁹⁵⁹ S. Taşdelen, a.g.e, s. 476.

⁹⁶⁰ Zeyyat Hatipoğlu, İktisat Bilimine Giriş, İşletme Fakültesi Yay, Num: 220, İstanbul 1989, s. 309–310.

⁹⁶¹ Öztin Akgöç, a.g.e, s. 11–12.

cekti. Hatta arkeolojik kazılar bile yapabileceklerdi. Kısacası tam bir bağımlılık yani ekonomik ve siyasi kapitülasyondur.⁹⁶²

Avrupa hatta Amerika Birleşik Devletleri'nin iktisadi ve siyasi rekabetine sahne olan Osmanlı Türkiye'sinde her yabancı banka kendi ülkesinin en fazla ilgi duyduğu bölgelerde faaliyetlerini yoğunlaştırmışlardı.⁹⁶³

Osmanlı Türkiye'sinde kurulan ilk önemli milli bankamız Ziraat Bankası'dır.

Mithat Paşa'nın Niş valiliği esnasında Rusçuk-Pirot kasabasında, 1863'de kurduğu Memleket Sandıkları Ziraat Bankası'nın temelini teşkil etmektedir. Mithat Paşa, tarımın içinde bulunduğu şartlarının iyileşmesinin ancak çiftçilerin kendi aralarında meydana getirecekleri teşkilatlanmalarla olacağı inancındaydı.⁹⁶⁴

1864 Nizamnamesi uygulamaya konulduktan sonra imparatorluğun diğer vilayetlerinde de birer sandık kurulduğu görülüyor. Bu durum 1867'de bir yönetmelikle kesin hükümlere bağlandı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün vilayet ve sancak merkezlerinde birer "memafı sandığı" ya da "memleket sandığı" adı altında kuruluş oluşturuldu.⁹⁶⁵

Mithat Paşa tarafından başlatılan bu teşebbüs, Avrupa'daki benzerlerinin en tanınmış olan "Raiffeisen" tarafından Almanya'da kurulan tasarruf ve kredi sandıkları ile aynı yıllara rastlamaktadır.⁹⁶⁶

Başlangıçta çok hızlı bir gelişme gösteren ve 20 yıl kadar kuruluş maksatlarına uygun faydalı hizmetler yapan memleket sandıkları, gerek sermaye yetersizliğinden, gerek merkezi bir sisteme bağlı olmamaları, gerek emaneten yatırılan ürün bedellerinin hazine ihtiyacı için kullanılıp sonradan sandıklara iade edilmemesi ve nihayetinde sandıkların açmış oldukları kredileri geri alamamaları ile sandıkların çalışmasını denetleyen bir sistemin mevcut olmaması gibi sebeplerle zayıflamış,⁹⁶⁷ sermayeleri için aşar vergisi % 10 artırılmış, artış payı bu sandıklara verilmiş ama zamanla menafı sandıklarına dönüştürülmüşlerdir.⁹⁶⁸

Menafı sandığı uygulaması da istenen sonucu vermeyince Ağustos 1888'de bir Nizamname ile bu sandıkların yerine Ticaret ve Nafia Nezareti'ne bağlı, merkezi İstanbul'da bulunan, başlangıç sermayesi 10 milyon Osmanlı lirası olan Ziraat Bankası kurulmuştur.

Nizamname'ye göre Ziraat Bankası'nın üç temel görevi vardır:

⁹⁶² Şerafettin Turan, Türk Devrim Tarihi, 1. Kitap, Bilgi Yayınları, Ankara 1991, s. 18–19.

⁹⁶³ Öztin Akgüç, a.g.e, s. 12.

⁹⁶⁴ Musa Çadırcı, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1991, s. 338.

⁹⁶⁵ Musa Çadırcı, a.g.e, s. 338.

⁹⁶⁶ Öztin Akgüç, a.g.e, s. 13.

⁹⁶⁷ Ziya Gökalp Mülayim, "Kooperatifçilik", Yetkin Yayınları, Ankara 1992, s. 4.

⁹⁶⁸ Süreyya Hiç, Türkiye Ekonomisi II, Menteş Kitabevi, İstanbul 1990, s. 190–191.

a- Taşınmaz mal rehini karşılığında veya şahsi kefaletle çiftçilere borç para vermesi.

b- Faiz karşılığında mevduat kabul etme.

c- Tarımla alakalı sarraflık işleri görme ve aracılık yapma. Bankanın kredi faaliyetlerini sadece tarımla sınırlayan söz konusu Nizamname’de yıllık faiz % 6 ve masraf karşılığı da % 1 olarak belirlenmişti.⁹⁶⁹

Türk Kurtuluş savaşı başladığı zaman Ziraat Bankası’nın teşkilatı üçe bölünmüştü. Milli hükümetin yani Ankara’daki TBMM hükümetinin nüfuzu altına giren mahallerdeki bankanın şubeleri İstanbul merkezi ile alakalarını kesmişler ve bu merkezden ayrılarak, Ankara’da kurulan genel müdürlüğe bağlanmışlardır. 1920 yılında Ziraat Bankası murakebesi, Maliye Vekâleti’nden alınarak İktisat Vekâleti’ne verilmiştir.⁹⁷⁰

Yunan işgali altındaki mahallerde bulunan şubelere gelince, Yunan işgal makamları bunlar için İzmir’de bir merkez teşkilatı vücuda getirmiş ve banka muamelelerin icra suretini gösterir bir talimatname hazırlamışlardır. Maaşlar drahmi ve frank üzerinde tespit edilmiş, bu şartlar dâhilinde şubelerin faaliyetlerine izin verilmiştir. Bu idare Yunan işgal kuvvetlerini Türk ordusu karşısında bozguna uğramasıyla sona ermiştir.⁹⁷¹

Osmanlı-Alman ilişkileri iktisadi ve askeri alandan tarım alanında da “hayranlığa” dönüştüğü için Ziraat Bankası’nın yapısında ve çalışma esaslarında 23 Mart 1916’da çıkarılan bir kanunla yeni bir düzenlemeye gidilerek genel müdürlüğe B. Kautz adlı bir Alman getirilmiştir.⁹⁷² Ziraat Bankası’nın 1918’de 387 olan şube sayısı 1923’te 316’ya düşmüştü. 15.175.000 lira özkaynağı olan bankanın 1923 yılındaki tarımsal kredileri 8.037.000 lira idi.⁹⁷³

Mithat Paşa 1868 yılında “İstanbul Emniyet Sandığı”nı kurmuştur.⁹⁷⁴ Bu banka her kesimden halkın küçük tasarruflarını bir araya getirecek ve yine aynı grubun kredi ihtiyaçlarına cevap verecekti.⁹⁷⁵ Emniyet Sandıkları halka para biriktirme alışkanlığı kazandırarak tasarruf bankaları fonksiyonlarını yüklenirken öte yandan halkın ihtiyaç kredisi talebini karşılıyorlardı. Bu yönüyle o dönemin diğer bankalarından ayrılmaktaydılar.⁹⁷⁶ Ancak sermayesiz olarak kurulan İstanbul Emniyet Sandığı, 1907 yılında Ziraat Bankası’na bağlanmıştır.⁹⁷⁷

⁹⁶⁹ Vedat Eldem, “Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi”, Türk Tarih Kurumu Yayını, Sayı 98, Ankara 1994, s. 206.

⁹⁷⁰ Vedat Eldem, a.g.e, s. 207.

⁹⁷¹ Vedat Eldem, a.g.e, s. 207.

⁹⁷² Vedat Eldem, a.g.e, s. 35.

⁹⁷³ Vedat Eldem, a.g.e, s. 208.

⁹⁷⁴ M. İlker Parasız, a.g.e, s. 93.

⁹⁷⁵ Cavide Işıksal, “Emniyet Sandığı’nın Kuruluşu”, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı X1/65, Şubat 1973, s. 65.

⁹⁷⁶ Musa Çadırcı, a.g.e, s. 339.

⁹⁷⁷ M. İlker Parasız, a.g.e, s. 93.

Yabancı bankaların Osmanlı Türkiye'sinde meydana getirdiği kaosu Namık Kemal 1868'de Hürriyet gazetesinde yazdığı bir makalesinde şöyle değerlendirmekteydi:

“Hemen her ihtiyacımızı karşılayacak tezgâhlarımız vardı. 20–30 yılda hepsi mahvoldu. Bunun sebebi ise adı geçen sözleşmelerle verilen serbest ticaret hürriyetidir.(anlaşmalarıdır.) Ekonomistlerin hepsi (bırakınız geçsinler, bırakınız yapsınlar) ilkesini benimsediler. Bu serbest ticaret Osmanlılar için zararlı oldu. Şimdi diğer gelişimi de ibretle izliyoruz. Bu da Avrupa bankerleri ile Osmanlı azınlık bankerlerinin işbirliğidir. Bu işbirliği, “yabancı bankacılık” biçiminde ve kapitalizmin ileri aşamasındaki Avrupa ülkelerinin çıkarları doğrultusunda kurulup, gelişmesine yol açmıştır. Böylece öteki temel iktisadi faaliyetler gibi, milli bankacılığın gelişmesi engellenmiş ve egemenliğini kuran yabancı bankalar, Osmanlı İmparatorluğu'nun yarı sömürgeleşmesinde önemli rol almışlardır.”⁹⁷⁸

1914 yılına kadar yabancı sermaye Osmanlı Türkiye'sinde bankacılık sektörüne 9.8 milyon İngiliz sterlini tutarında yatırım yapmıştır. En büyük pay % 39 ile Fransızlara, % 33 ile İngilizlere ve % 20 ile Almanlara aittir.⁹⁷⁹

Osmanlı Bankası 1875 yılında Osmanlı devleti ile yaptığı mukavele ile “Merkez Bankası” görevini de üstlenmişti. Böylelikle imparatorluğun para emisyon hacmini belirleyen İngiliz-Fransız ortaklığı bir yabancı sermaye bankasıydı.⁹⁸⁰ Böylelikle Osmanlı Bankası 1875 mukavelesi ile Osmanlı devletinin bütçesi üzerinde tam bir denetim mekanizması yetkisi sahibi oluyor, Osmanlı mülkünde yabancı alacaklıların haklarının koruyucusu rolünü üstleniyordu. Öyle ki devlet bütçeye olağanüstü tahsisat koyabilmek için bile, bankanın temsilcisinin de bulunduğu Bütçe Komisyonu'na onaylanması ve yeni bir gelir kaynağını karşılık göstermesi şartı getirilmişti.⁹⁸¹ Osmanlı Bankası tarafından ihraç edilen banknotların, 4 Ağustos 1914'te ülkenin her tarafında tedavül mecburiyeti tanındı. Bu bankanın imtiyaz hakkı 4 Ağustos 1863'te 30 yıllık, 1895'te 12 yıllık ve 1924'te 10 senelik olmak üzere uzatıldı.⁹⁸² 1920 yılında Ziraat Bankası'nın 316 şubesi varken, Osmanlı Bankası'nın 76 şubesi mevcuttu.⁹⁸³

Aynı tarihte Selanik Bankası'nın ise 14 şubesi bulunmaktaydı. Osmanlı Bankası'nın Türkiye sınırları içerisinde bulunan şube sayısı sadece 39 idi. 1924 yılında Atatürk Osmanlı Bankası'nı devlet bankası haline dönüştürdü.

⁹⁷⁸ Oya Siller, “1923–1935 Döneminde Türkiye’de Bankalar ve Bankacılık”, Hacettepe Üniversitesi, Türkiye İktisat Kongresi, Ankara 1973, s. 523 ve Orhan Türkdöğen, “Çalışma Sosyolojisi Türkiye’nin Sanayileşmesi, Töre Devlet Yayınları, Ankara 1981, s. 123.

⁹⁷⁹ Mahmut Arslan, Türkiye Cumhuriyeti İktisat Tarihi, Çantay Kitap, İstanbul 1993, s. 12.

⁹⁸⁰ Suat Taşdelen, “Osmanlı Bankası” maddesi, Büyük Ekonomi Ansiklopedisi, Sabah Yay, İstanbul, s. 476.

⁹⁸¹ Öztin Akgüç, a.g.e, s. 102.

⁹⁸² Vedat Eldem, a.g.e, s. 209.

⁹⁸³ Vedat Eldem, a.g.e, s. 209.

türmek için millileştirmek istediye de Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik şartlar bunu engellemiştir.⁹⁸⁴

İttihat ve Terakkiciler 1908'de hükümet olduktan sonra pek çok ekonomik ve siyasi politikalarında zikzaklar çizmişlerdi. Ancak sonunda şu gerçeği görmüşlerdi. Milli bir ekonomi oluşturma gayretleri çerçevesinde milli kredi kurumlarının da geliştirilmesi şarttı. Bu bağlamda milli bir banka düzenine duyulan ihtiyaç daha İttihat ve Terakki Partisi döneminde ortaya çıkmıştı. İttihat ve Terakkiciler milliyetçi, ideolojiye dönme siyasetine paralel olarak bankacılıkta da Müslüman Türk grupları destekliyorlardı.⁹⁸⁵ Bu stratejiye paralel olarak 1908–1923 yılları arasında İstanbul'da 11 ve Anadolu'nun muhtelif şehirlerinde 13 olmak üzere toplam 24 banka kurulmuştur.⁹⁸⁶

Birinci Dünya Harbi ve arkasından İstiklal Harbi döneminde Türkiye çok büyük bankacılık ve kredi sıkıntısı çekmişti. Bankacılık ve kredi piyasasına hâkim olan yabancı sermayeli bankaların büyük çoğunluğu faaliyetlerini durdurup gitmişlerdi. Bu gerçekler İttihat ve Terakki içindeki Türk Müslüman önderlerin gözünü açmıştı. Memleket ekonomisini ellerinde tutan yabancı ve azınlık unsurların yeri mutlaka Türk Müslüman mümessillerce doldurulmalıydı.⁹⁸⁷ Özellikle bankacılık alanında milli sermayeye dayalı finans yapısı oluşturulması gayreti sürekli tazeliğini korudu. Yabancı sermayenin Türkiye'ye siyasi ve ekonomik bağlamda büyük zarar verdiği yaygın bir kanaatti.⁹⁸⁸

Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte milli sanayinin kurulması ve teşviki yanında milli bankacılığın kurulması ve gelişmesi içinde Atatürk önderlik etmiştir. Nitekim bu görüşler daha cumhuriyet ilan edilmeden 17 Şubat- 4 Mart 1923'te gerçekleştirilen İzmir İktisat Kongresi'nde açık bir şekilde ilan edilmişti.⁹⁸⁹

Cumhuriyetin başlangıcında bankacılık ve kredi piyasası yabancı sermayeli mali kuruluşların kontrolü altındaydı. Yabancı mali araçların kredi işlerinde azınlıkları ve Türkiye Cumhuriyeti uyruğunda olmayanları kayırdıkları biliniyordu. Birinci Cihan Harbi'nde enflasyon ve pahalılık Türk Müslüman ahalinin tasarruflarını iyice eritmiş, tahrip etmişti. 1914 veya daha önce altın parayı mevduat olarak yatıranlara banka, değeri düşük kaime geri vermişti. Bankaların altın alıp, kâğıt para iade etmeleri, halkın güvenini iyice sarsmıştı. 1920'de bankalardaki tasarruf mevduatı toplamı bir milyon liradan ibaretti.⁹⁹⁰

⁹⁸⁴ Öztin Akgüç, a.g.e, s. 103.

⁹⁸⁵ Emre Kongar, "Türkiye'nin Toplumsal Yapısı Cilt 1-2" Remzi Kitabevi, İstanbul 1 993, s. 269 ve Gündüz A. Ökçün "1909-1930 Yılları Arasında Türkiye'de Bankacılık Alanında Kurulan Anonim Şirketler", İstanbul 1973, s. 158-163.

⁹⁸⁶ Vedat Eldem, a.g.e, s. 210.

⁹⁸⁷ Kemal Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, Alfa Yayınları, İstanbul 1996, s. 86.

⁹⁸⁸ Gündüz A. Ökçün, "Türkiye İktisat Kongresi İzmir 1923", Haberler, Belgeler, Yorumlar, Heyeti Faale Raporunda Yer Alan Görüşler, Ankara 1968, s. 68.

⁹⁸⁹ Süreyya Hiç, a.g.e, Cilt 2, s. 191.

⁹⁹⁰ Feridun Ergin, "K. Atatürk ", İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını, .Num. 500, İstanbul 1984, s. 187.

Osmanlı Bankası ve Selanik Bankası hariç tutulursa 1922’de Türkiye’de 19 yabancı banka faaliyet halindeydi. Bunların 11’i şubelerini Birinci Dünya Harbi öncesi açmışlar, 8’i ise mütarekeden sonra, Türk milletinin içine itildiği fevkalade şartlardan istifade etmek, “voleyı vurmak” gayesiyle Türk topraklarına yerleşmiş ve milli bankalarla rekabet ederek birçoğunun kapanmasına sebep olmuşlardı.⁹⁹¹

Cumhuriyetin ilk senelerinde tarım kesimine kredi veren milli bankaların sermaye toplamı 22 milyon liradır. Tarım kesimini dolaylı yünden kredileyen yabancı sermayeli bankaların, genellikle verimli alanları seçtikleri, mesela tarımsal ihracat ürünlerini kredileriyle destekledikleri görülmektedir. Dış ticaret hemen hemen yabancı bankalar yoluyla finanse edilmekteydi. Bu bankaların, Osmanlı Bankası hariç Türkiye içinde yaygın bir teşkilatları bulunmamaktaydı. Genellikle liman şehirlerinde şube açmışlardı. Yabancı sermayeli bankalar daha ziyade Türkiye’de topladıkları mevduatı daha çok tüccar kesimine olmak üzere kredi olarak kullanıyordu. Bu kredileri verirken de, disponibilitelerini (munzam karşılık oranları) çok düşük derecede tutmaktaydılar. Bu bankaların kendi ülkelerinden para-sermaye getirerek kredi vermeleri Söz konusu değildi. Öyle ki Osmanlı Bankası bile çok şubeli yabancı bankalar topladıkları mevduatın az bir miktarını Türkiye’de kredi olarak kullanıyorlardı.⁹⁹²

Maalesef benzer bir durum 2003’ten bu tarafa yabancılara satılan Türk bankalarında da yaşanmaktadır. Başta Finansbank, Fortis ve HSBC olmak üzere yabancı bankalar Türkiye’deki faaliyetlerinde bildik taktikleri sürdürmeye çalışıyor.

Aslında bu durum, ekonominin, bankacılık ve finans kesiminin yabancılara elinde olması sebebiyle kaynakları ülke içerisinden toplayıp, yurt dışına intikal ettiren, bir anlamda sömürü düzeni kuran bir bankacılık sistemidir.

Cumhuriyet ilan edildikten sonra 20’si milli, 15’i yabancı olmak üzere Türkiye’de 35 tane banka bulunmaktaydı. Milli bankaların 344 şubesi varken, yabancı bankaların 95 şubesi mevcuttu.

1923 yılında 3.897.724 TL olan tasarruf mevduatının % 60’ı milli bankalarda, % 40’ı ise yabancı bankalardaydı. Yabancı sermayeli bankaların bütün mevduat içindeki paylarının % 50 olduğu hesaplanmaktadır.⁹⁹³

İstanbul’da 1922 yılında takas odası kurulmuş, senet işlemleri kayıt altına alınmaya başlamıştır. 1922–1931 döneminde kâğıt para yaklaşık 160 milyon lira dolayında sabit kalmıştı. Buna mukabil vadesiz tasarruf mevduatı (kaydi para kaynağı) hızla artarak toplam para arzı genişlemiştir. O dönemde faiz oranları oldukça yüksek olup mevduat artışında önemli bir teşvik unsurudur.

⁹⁹¹ Vedat Eldem, a.g.e, s. 211.

⁹⁹² Arslan Yüzgün, “Türk Bankacılığının Tarihsel gelişimi,” Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 156.

⁹⁹³ Öztin Akgüç, a.g.e, s. 17 ve 95.

Vadeli mevduata verilen faiz oranı % 5–10 arasında seyretmekte, bankalar arasında bir farklılık gözlenmektedir.⁹⁹⁴

İzmir İktisat Kongresi'nde "tüccar grubun esasları" içinde, bankacılığı ve kambiyo işlemlerini kapsayan kararlar alınmıştı.⁹⁹⁵ Bunlar içinde Ziraat Bankası'na yönelik olanlar hemen hayata geçirildi. Mesela Tekir Çiftliği sahibi Kemal Atatürk Silifke Ziraat Bankası'na şu dilekçeyi veriyordu:

"Merkezi Tekir Çiftliği olmak ve Arkarası, Persenti, Avşar, Karadedeli, Tekir, Tekirkoyuncu, Türkmeneli, Türkmenuşağı, Tozara köylerini de ihtiva eden 2836 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu'na uygun bir Tarım Kredi Kooperatifi kurmak istiyoruz. Dileğimiz bankanızca da muvafık görüldüğü takdirde imzalanmak üzere, altı nüsha ana mukavelenamesinin itasını rica eder ve hazırlanacak ana mukavelenamesinin Ekonomi Bakanlığı'nca tasdik ve noterlikçe tescil muamelelerinin ifası için gereğinin yapılmasını dileriz."⁹⁹⁶

Tablo 2.12: Atatürk Döneminde Türk Lirasının İngiliz Sterlinine Göre Değeri ve Tedavüldeki Banknotlar Tablosu (Yıllık Ortalama Değer)

Yıllar	1 Sterlin karşılığı (Kuruş)	Tedavüldeki banknotlar (Milyon TL)
1919	381	158
1920	443	-
1921	605	-
1922	729	-
1923	763	-
1924	836	161
1925	892	165
1926	928	153
1927	945	153
1928	956	153
1929	1009	159
1030	1032	159
1931	965	159
1932	741	164
1933	702	161
1934	636	165
1935	616	170
1936	624	179
1937	624	169
1938	616	194

Kaynak: Haldun Derin, *Türkiye'de Devletçilik, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul 1940, s. 151.*

⁹⁹⁴ Arslan Yüzgün, a.g. ansiklopedi maddesi, s. 156.

⁹⁹⁵ Ayşe Afet İnan, "İzmir İktisat Kongresi", Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1989, s. 25, 32, 33.

⁹⁹⁶ Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1969, s. 246–247.

Tablo 2. 13: Atatürk Döneminde Milli Bankacılık Alanındaki Gelişmeler (1920–1938) (Milyon TL)

Yıllar	Toplam Mevduat (milyon TL)	İndeks 1920=100	Bankalardaki mevduat %		Mudi Sayıları +000 kişi	İndeks 1920=100
			Milli	Yabancı		
1920	1.7	100	32	68	2	100
1921	2.4	144	47	53	3	150
1923	2.7	153	50	50	4	200
1924	3.9	232	60	40	8	400
1925	5.7	334	63	37	10	500
1926	7.5	529	65	35	13	650
1927	10.3	617	70	30	17	850
1928	16.8	1006	75	35	28	1400
1929	22.5	1341	78	22	39	1850
1930	27.2	1621	82	18	60	3000
1931	32.3	1927	84	16	83	4150
1932	35.9	2143	95	5	106	5030
1933	39.7	2367	95	5	119	5950
1934	69.5	4145	76	24	147	7350
1935	68.2	4002	83	17	159	7950
1936	75.4	4499	83	17	213	10650
1937	84.1	5021	82	18	225	11250
1938	96.8	5778	81	19	245	12250

Kaynak: Haldun Derin, *Türkiye’de Devletçilik, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul 1940, s. 51.*

Mustafa Kemal Atatürk dönemi bankacılığını iki ayrı döneme ayırmak mümkündür:⁹⁹⁷

1- 1923–1932 milli bankacılığın gelişme dönemi

2- 1933–1938 iktisadi devletçilik ve devlet bankalarının kuruluş dönemi.

7.2.1. 1923–1932 Milli Bankacılığın Gelişme Dönemi

Cumhuriyet ilan edildikten sonraki yıllarda mahalli olarak pek çok il ve ilçede milli bankalar kuruldu. Kamu kesiminde de mevcut mali araçların yeniden organize edilmesi ve yeni mali araçlar kurulmasına öncelik verildi.⁹⁹⁸ Atatürk İzmir İktisat Kongresi’nde alınan karar gereğince, ana ticaret bankası işlevini yerine getirecek bankayı, İş Bankası’nı 26 Ağustos 1924 tarihinde kurdu. Milli Çıkarları korumak için kurulan İş Bankası’nın tek şubesi çok anlamlı bir günde 30 Ağustos 1924 günü halka açıldı. Bankanın

⁹⁹⁷ Öztin Akgüç, a.g.e, s. 18.

⁹⁹⁸ Feridun Ergin, a.g.e, s. 187.

ismini Atatürk koydu. İtibari sermayesi bir milyon TL olan İş Bankası'nın sermayesinin 250 bin lirası Atatürk tarafından ödendi.⁹⁹⁹

30 Ağustos 1922'de Avrupa emperyalizmini kesin yenilgiye uğratan Türk milleti 30 Ağustos 1924'te de bütün dünyaya Gazi'nin girişimiyle iktisadi savaşı da kazanacağını ilan ediyordu.

1923'te 18 olan milli banka sayısı bilahare 45'e çıkmıştı. 1923–1938 yılları arasında milli bankaların toplam mevduat içindeki payı % 50'den % 80'lere çıkmıştı.¹⁰⁰⁰

1927 yılında 844 sayılı kanunla itibari sermayesi 20 milyon TL olan Emlak ve Eytam Bankası kurulmuştu. Osmanlı dönemindeki Eytam sandıkları ve sermayeleri bu bankaya bağlandı. Bu banka 1946 yılında 4947 sayılı kanunla bir iktisadi devlet teşekkülü olan (KİT) Türkiye Emlak Kredi Bankası'na devredilmiştir.¹⁰⁰¹

Atatürk 1 Mart 1923 tarihinde TBMM'nin 4. toplantı yılını açış konuşmasında “Ziraat Bankası şube ve sandıkları 4 ay öncesine kadar 110 iken bugün (1 Mart 1923) 300'den fazla bir sayıya çıkarılmış bulunuyor. Bu bankaya son iki ay içinde 2 milyon TL'ye yakın bir sermaye sağlanmış ve düşmandan kurtarılan vatan parçalarında, geniş çapta borç para dağıtımına başlanmıştır. Bu paraların özellikle üretim işlerinde kullanılması ve banka yönetim kurullarının yapacakları işlerin geçerliliğin düzenlenmesi gibi önemli konuları da kapsamak üzere hazırlanmış olan tasarı kanunlaştığı takdirde, bankanın ekonomik hayatımızdaki düzeyi yükselecektir” diyordu.¹⁰⁰²

1 Kasım 1926 tarihinde Atatürk, TBMM'nin ikinci dönem dördüncü toplantı yılını açış konuşmasına da şunları söylüyor:

“Genel olarak ekonomimizde verimli bir gelişme görülüyor. Milli bankalarımızla, ticari ve sınai şirketlerin sayıları ve sermayelerinin devamlı olarak artmakta olması, halkımızın ekonomik konuda çalışma arzusuna uymasına delil sayılabilir.”¹⁰⁰³

23 Ekim 1927 tarihinde Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Kongresi'nde açıklanan Umumi Riyaset Beyannamesi'nde milli bankacılığa ait şöyle deniyor: “Genel olarak kredi kurumlarını da başlıca tedbirlerden sayıyoruz. Küçük üreticiler olan tarım birlikleri ve karşısında kredi bankaları, kooperatifler kurulmasını teşvik etmeye ve sağlamaya çalışacağız. Devlet bankasını bir an önce kurmayı gerekli görüyoruz. Paramız ortalama 10 yıldan beri çok büyük zorluklar içinde bulunmasına rağmen komşularımıza oran-

⁹⁹⁹ Ömer Celal Sarç, “Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi”, Dr. N. F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1986, s. 354–355.

¹⁰⁰⁰ Öztin Akgüç, a.g.e, s. 13 ve 95.

¹⁰⁰¹ Süreyya Hiç, a.g.e, s. 191.

¹⁰⁰² Ayşe Afet İnan, “Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933”, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1972, s. 84.

¹⁰⁰³ Ayşe Afet İnan, a.g.e, s. 103.

la daha yüksek değerde ve genel olarak istikrarlı bir durumda kalmıştır. Paramızın sağlam olarak her zaman aynı satın alma gücüne sahip bulunmasını sağlayacak tedbirler, önemli incelenecek ve uygulanacaktır.”¹⁰⁰⁴

Aşar vergisinin 1925 yılında kaldırılması köylü üzerinde çok olumlu tesir yapmış, tasarruflarda nispi bir artış olmuştur. Bu durum ticari mevduat kalemini yükseltmiştir. Ziraat Bankası 1926’da yeniden düzenlenerek anonim şirket haline getirilmiş, banka sermayesi için bu kez, arazi vergisine eklenen tutarlardan oluşmuştur.¹⁰⁰⁵

Milli banka sayısı 1927’de 31 iken 1931’de 47’ye yükselmiş, 1938’de ise 41’e düşmüştür. Yabancı bankalar 1927’de 18 iken, 1931’de 15, 1938 tarihinde ise 9’dur.¹⁰⁰⁶

1926 yılında Türkiye İş Bankası’nın sermayesi 2 milyon TL’ye çıkarıldı. İtibarı Milli Bankası’nın aktif ve pasifi ile bankaya katılması sonucunda ise 1927 yılında 4 milyon TL’ye 1930 yılında da 5 milyon TL’ye çıktı. Bankanın sermayesi 1930–1956 yılları arasında değişmedi.¹⁰⁰⁷

7.2.2. 1933–1938: Birinci Sanayi Planı ve Milli Bankacılık

1933–1938 yılları arasında Atatürk’ün emriyle uygulamaya konan Birinci Sanayi Planı sonucunda, Türkiye İş Bankası bu plan çerçevesinde; İstanbul’da Cam ve Şişe Sanayii’ni, Malatya’da Bez Fabrikası’nı Sümerbank ile Isparta’da gülyağı tesislerinin kurulmasını gerçekleştirmiştir. Birinci Sanayi Planı’nın hedeflediği yatırımların 2.4 milyon TL’lik bölümü Türkiye İş Bankası tarafından üstlenilmiştir.¹⁰⁰⁸

19 Haziran 1925 tarihli 633 sayılı kanun ile Türk Sınai ve Maadin Bankası kurulmuştur. İktisadi kamu yatırımlarının finansmanı ve yönetiminde görevlendirilen banka, Osmanlı döneminden kalan devlet yatırımlarını da rehabilite ederek yeni şirketlere devretmek, madenci ve sanayicilere kredi vermek ve her türlü bankacılık işlemini yapmakla yetkiliydi.¹⁰⁰⁹

Osmanlı devlet yatırımı olan Beykoz Deri-Kundura Fabrikası, Defterdar Yünlü Dokuma Fabrikası, Hereke Yünlü ve İpekli Dokuma Fabrikası, Bakırköy Yünlü Pamuklu Dokuma Fabrikası bu bankaya verilmiş ve ayrıca 17 işletmeye iştirak etmiştir. Bankanın söz konusu işletmelerdeki sermaye payı % 10-30 arasında değişmekteydi.¹⁰¹⁰ Banka kaynaklarının yeterince güçlendirilmemesi ve bankanın başarılı faaliyetlerde bulunamaması üzerine, 1932 yılında işletmecilik görevi Devlet Sanayi Ofisi’ne 7 Temmuz 1932

¹⁰⁰⁴ Ahmet Bekir Palazoğlu, “Atatürk İlkeleri”, Türk Hava Kurumu, Ankara 1998, s. 461.

¹⁰⁰⁵ Süreyya Hiç, a.g.e, s. 191.

¹⁰⁰⁶ Öztin Akgüç, a.g.e, s. 95

¹⁰⁰⁷ Uygur Kocabaşoğlu ve Diğerleri, “Türkiye İş Bankası Tarihi”, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul Aralık 2001, s. 188.

¹⁰⁰⁸ Öztin Akgüç, a.g.e, s. 23.

¹⁰⁰⁹ Ömer Celal Sarç, a.g.e, s. 355.

¹⁰¹⁰ Avni Zarakoğlu, “Cumhuriyetin 50. Yılında Memleketimizde Bankacılık”, Türkiye Bankalar Birliği Yayını, Num: 61, Ankara 1973, s. 23–24.

tarhli 2064 sayılı kanunla da bankacılık statüsü Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası'na devredilmiştir.¹⁰¹¹ Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası da 1933 yılında aktif ve pasifleriyle Sümerbank'a devredilmiştir.¹⁰¹²

1924–1929 döneminde, tarım kesimindeki üretim artışı ve dış ticaret işlemlerinin gelişmesiyle GSMH yaklaşık olarak % 50 büyümüştür. Ekonomideki para talebi artarken, hükümetin daha açık ifadesiyle Atatürk'ün emisyon yaptırmaması-para arzını artırmaktan kaçınmasının oluşturduğu kredi ihtiyacı, Türk bankacılığının çok önemli gelişme göstermesine sebep olmuştur. Bir yanda Atatürk yabancıların bankacılık sistemindeki egemenliğini kırmak ve ekonominin temel kesimlerinin kredi ihtiyaçlarını karşılamak üzere devlet bankaları kurar, İş Bankası'nın kurulmasına önderlik ederken, diğer yanda Anadolu'nun tarım kesimindeki kredi meselelerini çözmek için pek çok mahalli banka, 1927–1929 yılları arasında da 17 banka olmak üzere toplam 35 banka kurulmuştur.¹⁰¹³

Atatürk'ün direktifiyle 1923'te toplanan İzmir İktisat Kongresi'nin düzenlenmesinde büyük emeği geçen iktisat vekili Mahmut Esat Bozkurt, ancak milli bankacılığın gelişmesiyle milli ekonominin kurulabileceğini ve bu konuda devletin yardımcı olması gerektiğini belirten bir konuşma yapmıştı.¹⁰¹⁴ Cumhuriyetin ilk on yılındaki bankacılıkla ilgili gelişmeler hep bu yönde oldu.

Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkenin kalkınması için bankacılığın geliştirilmesi öngörülürken bir taraftan da Osmanlı devleti döneminde yabancı bankaların uygulamalarıyla geçirilen olumsuz tecrübeye dayanılarak bankacılığın milli olması öte yandan hükümetin banka kuruluşlarına yardımcı olması gerektiği görüşü benimsenmiştir.¹⁰¹⁵

İzmir İktisat Kongresi'nde devletin halka olan borçlarının kurulacak bankalara hisse senetleri verilerek ödenmesi, bir ticaret bankası kurularak bir bölüm senedinin devletten alacakları karşılığında tüccarlara verilmesi, sanayicilere kredi vermek üzere bir sanayi bankası kurulması, posta çeki sisteminin uygulanması, ayrıca aşırı faiz uygulanmasını önleyici tedbirlerin alınması gibi ilkelere yer verilmişti.¹⁰¹⁶ Bu dönemde ilk olarak 1924 Bütçe Kanunu ve 1926 T.C. Ziraat Bankası Anonim Şirketi Nizamnamesi Esası'sıyla anonim şirketler statüsüne kavuşturulan Ziraat Bankası'nın yeniden düzenlenmesine ve iyileştirilmesine geçilmiştir.

¹⁰¹¹ Avni Zarakoğlu, a.g.e, s 23–24.

¹⁰¹² Süreyya Hiç, a.g.e, s. 191.

¹⁰¹³ Turhan Yay, "1929 Dünya Bunalımının Türk Bankacılık Sistemine Etkileri", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 158.

¹⁰¹⁴ Gündüz Ökçün, İzmir İktisat Kongresi, Ankara 1968, s. 67 ve 312.

¹⁰¹⁵ Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923–1978, Memduh Yaşa İdaresinde Akbank'ta Kurulan İlim Heyeti Tarafından Hazırlanmıştır, Akbank Kültür Yayını, İstanbul 1980, s. 467.

¹⁰¹⁶ Gündüz Ökçün, a.g.e, s. 387 ve devamı.

7.2.3. TCMB'nin Kuruluşu

Kuruluş döneminin para ve banka konusundaki en önemli gelişmesi 30 Haziran 1930 tarih ve 1715 sayılı kanunla Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın kuruluşudur. Bankanın kurulması konusundaki çalışmalar özellikle 1929 yılından sonra hızlanmıştır. Bunda dünyanın ekonomik bunalıma girmesinin arifesinde ithalat ve ihracatta beliren güçlükler etkili olmuştur. Osmanlı devletinde Birinci Dünya Savaşı başlangıcında, banknot çıkarma imtiyazının yabancı bir bankaya, Osmanlı Bankası'na verilmesinin sakıncası yaşanmıştır. Cumhuriyetin kuruluş döneminde ekonomiye milli bir yapı kazandırılmaya çalışılırken para ve kredi piyasasını düzenlemek için zaruri olan Merkez Bankası'nın milliliği ilkesi benimsenmiştir. Böylece Türk tarihinde ilk kez milli bir emisyon müessesesi kurularak daha önce Osmanlı Bankası tarafından yürütülen para basma fonksiyonu milli müesseseye T.C.M.B'na verilmiştir. Kuruluşla birlikte o zamana kadar çıkarılmış olan 158.7 milyon liralık evraki nakdiyenin hamillerine karşı sorumluluğu Merkez Bankası'na devrolunmuş buna karşılık T.C.M.B'ya bu değerde % 1 faizli tahvilat verilmiştir. Hazine kredisi için nazari olarak bir dalgalı borç mahiyetini taşıyan krediyi böylece tahkim etmiştir.¹⁰¹⁷ Merkez Bankası 15 milyon sermayeli karma yapılı bir anonim şirket olarak kurulmuştur. Sermayenin karma yapısıyla ekonomideki farklı menfaatlerinin temsili sağlanmak istenmiştir.¹⁰¹⁸

7.2.4. 1933–1938 İktisadi Devletçilik ve Devlet Bankalarının Kuruluş Dönemi

1929'da başlayan dünya ekonomisindeki Büyük Buhran Türkiye'de, tarım ürünlerinin ihraç fiyatlarının ithal malların fiyatlarından daha hızlı düşmesiyle etkisini göstermiştir. Gerek tarımda üretim düşmüş, gerek Osmanlı'dan devralan dış borç gerek gümrük vergilerinden doğan sınırlamalar, gerekse Türk Müslüman kesimde sermaye birikiminin olmayışı vs. sebebiyle liberal bir ekonomi uygulamasının mümkün olmadığı, Osmanlı tecrübesini de yaşamış Atatürk ve cumhuriyetin kurucuları tarafından görülmüştür. Liberal ekonomi modelinin Türkiye'nin milli bekasına uymadığı, uymayacağı 1929 kriziyle bir kez daha anlaşılmış olup, Türkiye iktisadi devletçiliği öncelikli politika olarak benimsemiştir.

Bu dönemin bankacılık açısından en belirgin niteliği, büyük ve önemli devlet bankalarının bu yıllarda kurulmuş olmasıdır.

1933–1938 döneminde uygulanan Birinci Sanayi Planı'nın yürütülmesinde, devlet sermayesiyle kurulan veya devlet sermayesinin önderliğinde oluşturulan bu bankalar önemli görev almışlardır.¹⁰¹⁹

¹⁰¹⁷ Memduh Yaşa, Devlet Borçları, İstanbul 1971, s. 124.

¹⁰¹⁸ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, "1929 Buhranı Öncesinde Türkiye'de İktisadi Politika Arayışları, Ankara 1977, 130–140.

¹⁰¹⁹ Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923–1978, Memduh Yaşa ve İlim Heyeti, s. 470.

1933 yılında benimsenen iktisadi devletçilik politikasıyla sanayi hedeflerini gerçekleştirmek için 3 Haziran 1933 tarih ve 2262 sayılı kanunla Sümerbank bir kamu iktisadi teşebbüsü (KİT) statüsünde kurulmuştur. 1925 yılında kurulan Sanayi ve Maadin Bankası 1932’de Sanayi ve Kredi Bankası’na dönüştürülmüştü. Yönetimindeki fabrikalarda Sanayi Ofisi’ne bağlanmıştı. Sümerbank’ın sermayesi bu iki kuruluştan devralacağı sabit ve döner sermayelerle birikmiş amortisman ve iştirak paylarının karşılığı olarak 20 milyon TL idi.¹⁰²⁰

Sümerbank’ın görevleri devlet sermayesiyle kurulmuş fabrikaları işletmek; özel kuruluşlardaki devlet hisselerini yönetmek; devlet sermayesiyle kurulacak sanayi kuruluşlarının etüd ve projelerini hazırlamak ve bu sanayi tesislerini kurmak ve yönetmek ile her türlü bankacılık işlemlerini yapmak; sanayi için eleman yetiştirmek vs. şeklinde belirlenmişti. Sümerbank’ın yapacağı yatırımlarda ana hammaddesi Türkiye’de üretilen ve üretimi iç tüketime yetmeyen mallara öncelik verilmiştir. Sümerbank Birinci Sanayi Planı’nda kurulması öngörülen 20 fabrikanın önemli bir kısmını ya doğrudan kurmuş ya da sermayesine katılmıştır.¹⁰²¹

Sümerbank’tan sonra 23 Haziran 1933 tarih ve 2301 sayılı kanunla şehir ve kasabaların kamu hizmetleriyle ilgili tesis, yapı ve diğer işlerin yapımını uzun ve orta vadeli kredilerle desteklemek, şehir imar planlarının yapımına yardımcı olmak gayesiyle Belediyeler Bankası kurulmuştur. Bu bankanın görevleri arasında 1945’te kanunda yapılan değişiklikle İl Özel İdareleri ve köylerin imar ve kalkınmalarıyla kamu hizmeti tesislerinin yapımını desteklemeyi de kapsayacak şekilde genişletilerek İller Bankası adı verilmiştir.¹⁰²²

Birinci Sanayi Planı uygulanırken sanayinin geliştirilmesi için ihtiyaç duyulan maden işletmeciliği ve elektirifikasyon işleri için bir yandan Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü, öte yandan Elektrik İşleri Etüd İdaresi kuruldu. 14 Haziran 1935 tarih ve 2805 sayılı kanunla Etibank, 20 milyon sermaye ile KİT statüsünde kuruldu.

Kuruluşunda bankaya sadece kurduğu ve katıldığı kuruluşlara kredi verme yetkisi tanınmışken 1955 yılında kuruluş kanununda yapılan değişiklikle mevduat ve ticaret bankacılığı yapma izni de verilmiştir. 30 Kasım 1937 tarih ve 32 95 sayılı kanunla denizyolları işletmelerini yönetmek, yenilerini kurmak ve finanse etmek için 50 milyon lira sermayeyle Denizbank kuruldu.

Sermayesi bankaya devredilen kurulu işletmelerin ellerindeki varlıklarla devletçe verilen tahsisat ve kıymetlerden meydana geliyordu. Banka 1952 yılında Denizcilik Bankası adıyla anonim şirket olarak kurulan bankaya devredildi. Daha önce de Devlet Deniz Yolları İşletme Umum Müdür-

¹⁰²⁰ Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923–1978, s. 470.

¹⁰²¹ Avni Zarakoğlu, a.g.e, s. 39–40.

¹⁰²² Burhan Ulutan, Bankacılığın Tekâmülü, Ankara 1957, s. 183.

lûğü ve Devlet Limanları İşletme Umum Müdürlüğü adıyla iki bağımsız kuruluşu dönüştürülen Denizbank böylelikle tarihe karıştı.

Ekonomik ve mali gücü zayıf küçük sanatkâr ve esnafın kredi ihtiyacını karşılamak için Halk Bankası ve Halk Sandıkları kurulması 18 Haziran 1933 tarih ve 2284 sayılı kanunla öngörülmüş, 1938 yılında da üç milyon sermayeyle kurulmuştur. Bankaya hazine payı olarak taahhüt edilen sermayenin sağlanmasında karşılaşılan zorluk iç borçlanma tahvilleri çıkarılarak aşılmıştır. Bankanın sermayesi 1956 yılında 150 milyon liraya çıkarılmıştır.¹⁰²³

1933–1938 döneminde yukarıda kısaca değindiğimiz bankalar büyük ölçüde devlet eliyle ve cebri tasarruf yoluyla sermaye oluşturmayı ve yönlendirmeyi gerçekleştirirken, Ziraat Bankası ve İş Bankası gibi yine devlet desteğiyle daha önce kurulmuş olan bankalar da bazı kuruluşların sermayesine katılarak, bu fabrikaların yatırımlarını üzerine alarak Birinci Sanayi Planı'nın gerçekleştirilmesine kısmen özel tasarruflarla destek olmuşlardır.¹⁰²⁴

Türkiye'de 1923–1932 döneminde bankacılığın karakteristiği küçük mahalli banka açma şeklindedir. Çünkü ekonomi dışa bağımlıdır ve kredi imkânları yok denecek kadar azdır. Ancak 1933–1938 döneminde iki yeni mahalli banka kurulurken, daha önce kurulan mahalli bankaların bir kısmı faaliyetlerine son vermiştir. Bu dönemde kurulmuş olan Adapazarı Türk Ticaret Bankası, krizi Hazine'nin desteğiyle aşarak Türk Ticaret Bankası adını almıştır.

1933–1938 döneminin bankacılık açısından belirgin özelliği, devlet bankalarının kurulması ve Merkez Bankası kredilerinden devlet sektörüne açılanlar büyük ağırlık taşımış, ticari senet portföyü sınırlı kalmıştır. Bu durum özel kesimin henüz Merkez Bankası'na giremediğini göstermektedir. Bu dönemde mevduat hacmi de oldukça düşüktür. Kredi plasmanı ülkede enflasyonist etki yapamayacak kadar azdır. Kaldı ki Atatürk emisyon konusunda oldukça titizdir. Bu sebeple devletin önemli miktarlarda borçlanmalarıyla Merkez Bankası'ndan çekip piyasaya sürdüğü para miktarı fiyatlar genel düzeyini çok fazla yükseltmemiştir.¹⁰²⁵

Devlet bankacılığının geliştiği bu dönemde 30.05.1933 tarih ve 2243 sayılı Mevduatı Koruma Kanunu, Türkiye'de bankalara devlet müdahalesini düzenleyen ilk kanundur. Kanun, bankaların kuruluş biçimlerini, sermaye ve ihtiyat akçelerini, kabul edebilecekleri tasarruf mevduatı tutarlarını, bir kişiye verebilecekleri en fazla kredi tutarını belirliyor, Bankalar Yeminli Murakıplığı'nın kurulmasını öngörüyordu.¹⁰²⁶

¹⁰²³ Burhan Ulutan, a.g.e, s. 181–182.

¹⁰²⁴ Necdet Serin, Türkiye'nin Sanayileşmesi, Ankara 1963, s. 117.

¹⁰²⁵ Talat Güllap, Türkiye'de ve İktisaden Geri Kalmış Memleketlerde Bankacılığın, Ekonomik Gelişmede Rolü, Atatürk Üniversitesi İşletme Fakültesi, Erzurum 1972, s. 90–92.

¹⁰²⁶ Tezer Öcal, Türk Banka Sistemi, Ankara 1973, s. 24.

08.06.1933 tarih ve 2279 sayılı Ödünç Para Verme İşleri Kanunu ile mevduat ve kredi faizleri, türlerine göre belirli oranlarla sınırlanmış, faizle borç para verme işleriyle uğraşan özel ve tüzel kişiler hükümetten izin almak, beyanname vermek, ikametgâhlarını, ödünç para verme işine ayıracakları sermaye tutarını, borçludan alınacak en yüksek faiz oranıyla borçluya yükleyecekleri şartları bildirmekle yükümlü tutulmuşlardır.

01.06.1936 tarih, 2999 sayılı Bankalar Kanunu, 2243 sayılı kanunu yürürlükten kaldırmış, banka kuruluşunu izne bağlamıştır.

1933 yılı sonunda Türkiye’de faaliyette bulunan banka sayısı Merkez Bankası ile birlikte 47’si milli, 10’u yabancı olmak üzere 57’dir. Bu sayı 1943 sonunda 42 olup şube sayısı da 486’dan 404’e inmiştir.

Büyük devlet bankalarının kuruluşu sayesinde bankaların toplam sermayesi Merkez Bankası dışında, on yılda üç katına çıkmıştır.¹⁰²⁷

İkinci Dünya Savaşı esnasında bir yandan enflasyon, öte yandan iç ve dış ticaret hadlerinin tarım ürünleri lehine gelişmesi tarım kesiminin tasarruf potansiyelini yükseltmiştir. Bu durum Türk çiftçisinin tarımda modern girdi kullanımını teşvik ettiği gibi para-banka sisteminin geliştirilmesinde de etkili olmuştur.¹⁰²⁸

8. 1920 -1938 ATATÜRK DÖNEMİNDE UYGULANAN PARA- MALİYE VE KAMBYO POLİTİKASI

Osmanlı Türkiye’sinden cumhuriyete altına bağlı 158 milyon TL tutarında para stoku devretmişti. Bu para 1927–1928 yılına kadar tedavülde kaldı.

Atatürk’ün ekonomi politikası, sağlam para, denk bütçe ve kontrollü kambiyo mali sistemi üzerine inşa edilmiştir. Nitekim 1929 ve 1930 yıllarında para ve kambiyo hususunda iki önemli kanuni düzenlemeye gidilmiştir. Birincisi, kambiyo denetleme sistemi, ikincisi, Türk parasının kıymetini koruma kanunu. 1930 yılında Türk tarihinin ilk Merkez Bankası kurulmuştur.

Cumhuriyet kurulduğunda Türkiye parayı yönetecek bir milli merkez bankasından mahrumdu. Ve Osmanlı Bankası’na verilen imtiyaz hukuken devam etmekteydi. İstiklal Harbi yıllarında TBMM hükümeti bütün mali güçlüklerle rağmen kâğıt para basmadı.¹⁰²⁹

1923–1938 yılları arasındaki 15 yıllık Atatürk döneminde gerçekten fiyat istikrarı bozulmadan ve bütçe açıklarına da gidilmeden ülkemizin iktisadi kalkınması için çok mühim işler başarıldı. Kısa denilebilecek bir

¹⁰²⁷ Öztin Akgüç, a.g.e, s. 27–28.

¹⁰²⁸ Gülten Kazgan, “İkinci Dünya Harbinden Günümüze Kadar Tarım Kesiminde Gelişme ve Tarım Politikası”, Türkiye Ekonomisinin 50. Yılı Semineri İçinde, Bursa İktisadi Ticari İlimler Akademisi, İstanbul 1973, s. 582.

¹⁰²⁹ Hüseyin Şahin, Türkiye Ekonomisi, s. 49.

zaman diliminde çok kaliteli işler başarıldı. Kaliteli işlerin başında, Türk-ulus devleti cumhuriyet ideolojisini omuzlayan Türk insanının yetiştirilmesi, eğitime verilen şuurlu bir ağırlıkla gerçekleştirilmiştir.¹⁰³⁰

Sayar yukarıdaki eserinde, “Bir spekülasyonda bulunmak istiyorum” diyerek şu görüşü dile getiriyor: “Şayet Türkiye Cumhuriyeti 1923–1938 arasında elindeki kıt kaynaklarla kendi yağıyla kavrulmak yerine eğitim-kültür ağırlıklı programını göz ardı edip para musluklarını açsaydı, buna ek olarak dış yardım, dış borç ve yabancı sermayeye davetkâr davransaydı ne olurdu? Hiç şüphesiz daha çok yol, baraj, liman vb. altyapı yatırımları yanında piyasa malları üreten kamu iktisadi teşekkülleri ve bu yolla nispeten aşağıya çekilmiş bir işsizlik gerçekleştirilebilirdi. Türkiye bütün bunları yaparken cumhuriyet rejimini tehlikeye atmış olacaktı.”¹⁰³¹ Maliye Profesörü Sevim Gökün’ün sözleriyle, “felaket olurdu.”¹⁰³²

Ahmet Güner Sayar yukarıdaki sözlerini açarak şu değerlendirmeyi yapıyor: “Önce maddi-ekonomik dengeler bozulacak, fiyatlardaki istikrar şirazesinden çıkacak, dış ekonomik ilişkilerde üretip ihraç eden değil fakat daha çok ithal edip tüketen bir ekonomi ile karşılaşacaktık. Daha vahimine gelince, para bolluğunun eğitime ve kültüre yönelik harcama kanallarının tıkanmasıyla, sebep olacağı kültürsüz, tarih bilincinden yoksun insan tipolojisiyle karşılaşacaktık. Sonuçta cumhuriyete kanat geren, inanmış ve idealist Atatürkçü bir kuşak olmayacaktı. Bugün cumhuriyetin bekasını tartışabiliyor ve onun önündeki inişli çıkışlı fakat kesintisiz bir yolu gösterebiliyorsak, bunun her şeyden önce iktisadi madde karşısında cevval, dinamik bir insan tipolojisini çıkarmış olan Atatürkçülükte aramamız gerekiyor. Atatürkçülüğün yükselen değerlerinin ruhlarımızı aydınlatması ile bu vatan toprağında Türklük ve Türkiye cumhuriyeti bekasını temin edebilecektir.

Bizlere Türk tarihinin sürekliliğini sağlamada politik toplumun yeniden yapılanmasını cumhuriyetçi (demokratik) esaslara oturtan, dünyanın iktisadi geleceğinde de hissemiz olduğunu gösteren, bunun vasıtalarını sunan, nihayet farklı inanç sistemlerini laisizmle içselleştiren aziz Atamızı hayırla ve rahmetle anarım. Onun iktisadi aklının temel direği olan fiyat istikrarının da politik toplumun kaptanlarına rehber olmasını dilerim.”¹⁰³³

TBMM Başkanı Atatürk 1 Mart 1921’de yaptığı Meclis açış konuşmasında şöyle diyor:

“... Mücadelenin ehemmiyetini idrak eden milletimiz sâyi mütemadiyle (devamlı çalışmasıyla) büyük bir cehdi mali (mali çaba) göstermiş, memleketin bütün ihtiyacı millisini temin edici kavi (güçlü) ümitler bah-

¹⁰³⁰ Ahmet Güner Sayar, Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Ekonomik, Kültürel ve Devlet Felsefesine Ait Değişmeler, s. 212.

¹⁰³¹ Ahmet Güner Sayar, a.g.e, s. 213.

¹⁰³² Ahmet Güner Sayar, a.e, s. 213.

¹⁰³³ Ahmet Güner Sayar, a.g.e, s. 213–214.

şeylemiştir. Umuru maliyede (mali işlerinde) memleketimizce pek mühim bir meselenin halline az çok mütevazın (denk) bir bütçe tanzimine muvaffakiyet hasıl olmuştur. Memleketimizde umuru iktisadiyenin (ekonomi işlerinin) mahiyeti ve ehemmiyeti belki de tanınmamış olduğu halde meclisi âliniz (yüce meclisiniz) memleketin menabii varidatına (gelir kaynaklarına) sahip olmak için esaslar vaz etmiştir... biz memleketin bütün menabii servetine (servet kaynaklarına) sahip olarak ihracat ve ithalat arasında temini tevazüne (dengenin sağlanması) ve hasılatın (üretim) mahreçlere temini isâli (varacağı yerlere ulaşmasının sağlanması) için yolların ıslahına vesaeti mümkünenin (mümkün olan vasıtaların) ihzarına (hazırlanmasına) tevessül ettik. (giriştik)”¹⁰³⁴

1920 yılının iç ve dış “hercümerç” siyasi ve toplumsal çalkantılarla dolu, savaş şartları içindeki çalışmalarda dahi ekonominin iç ve dış dengesine verilen önem açıkça belirtilmiştir. Aynı görüşlere o senelerin, Atatürk’ün görüşlerinden önemli şekilde etkilenen hükümet programlarında da önemli yer verilmiştir.¹⁰³⁵

Atatürk döneminin ekonomi politikasının en büyük başarısı şüphesiz Türk lirasının iç ve dış değerini korumak alanında olmuştur. Bu 19 yıllık (1920–1938) dönemde, ülkenin büyük ihtiyaçları karşısında enflasyonsuz hızlı kalkınmayı gerçekleştirmek, olağanüstü bir başarıdır ve Atatürk’ün TBMM’yi ilk açış nutkundan yukarıda aktardığımız alıntılar bile bu sonuçta onun önemli rolü olduğunu göstermektedir.¹⁰³⁶

Günün şartları sebebiyle 19 yıllık Atatürk döneminde 1920 ve 1921 yıllarında bütçe tahminleri yapılmamıştır. Devlet harcamaları avans kanunlarıyla hükümete verilen yetkilerle düzenlenmiş, aynı sebeplerle 1922 ve 1923 seneleri için bir bütçenin yapılıp yürürlüğe konması mümkün olmamıştır.¹⁰³⁷ Bu nedenlerle 1920–1923 yılları bütçe uygulamaları inceleme dışı bırakıldığında 1924–1938 yılları arasındaki 15 mali yıl bütçesinden 11’i denk (gelir=gider), üçü bütçe fazlası vermekte, sadece 1924 bütçesi 11 milyon TL, bütçe gider toplamının % 8’i tutarında bir açıkla tahmin edilmiş bulunmaktadır.¹⁰³⁸

¹⁰³⁴ Kâzım Öztürk, “Cumhurbaşkanlarının BMM’ni Açış Nutukları”, Ak Yayınları, İstanbul 1969, s. 70–71.

¹⁰³⁵ Kâzım Öztürk, Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları, Ak Yayınları, İstanbul 1968, s. 11–12.

¹⁰³⁶ Mustafa A. Aysan, Atatürk’ün Ekonomik Görüşleri, 5. baskı, İ.Ü. İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Araştırma ve Yardım Vakfı, Yayın Num: 6, İstanbul 1999, s. 57.

¹⁰³⁷ 1920–1929 Bütçe Kanunları, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu, Ankara 1978, s. 2.

¹⁰³⁸ Mustafa A. Aysan, a.g.e, s. 57.

8.1. Atatürk Döneminde Devlet Bütçeleri

Tablo 2.14: Atatürk Dönemi (1920–1938) Bütçeleri ve Kesin Hesap Sonuçları Tablosu (Milyon TL)

28 Şubat Biten Yıl	Bütçe Ödenekleri			Kesin Hesaplar		
	Gelir	Gider	Açık(-) Fazla (+)	Gelir	Gider	Açık (-) Fazla (+)
1920 (x)	51	63	-12			
1921 (x)		79				
1922 (x)		87				
1923						
1924	129	140	-11	138	132	+6
1925 (y)	191	184	+7	171	202	-31
1926	190	190	0	180	172	+8
1927	195	194	+1	204	199	+5
1928	207	207	0	222	201	+21
1929	221	220	+1	224	213	+11
1930	223	223	0	217	210	+7
1931	187	187	0	186	208	-22
1932	169	169	0	214	212	+2
1933	170	170	0	174	174	0
1934	184	184	0	207	202	+5
1935	195	195	0	201 (z)	201	0
1936	213	213	0	242 (z)	220	+22
1937	231	231	0	263 (z)		
1938	250	250	0	257 (z)		

Kaynak:

(x) Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk düzenli bütçe kanunu 1924 mali yılı için o senenin Şubat ayında çıkarılmıştır. Daha önceki yıllarda çıkarılan avans kanunları ve geçici bütçelerden çıkarılabilen rakamlar kullanılmıştır. (Mustafa A. Ay-san, "Atatürk'ün Ekonomik Görüşleri", (1999), Ek I, sayfa 187)

(y) Bütçe gelirlerinin 1925–1928 yıllarına ait farklı rakamlar, muhtelif kaynaklarda zikredilmektedir. Bu tablodaki gelir rakamları; Haldun Derin, "Türkiye'de Devletçilik" (İstanbul 1940, s. 47–50) adlı kitabından, gider rakamları; 1920–1929 Bütçe Kanunları, (Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu, Ankara 1978, Derleyenler: Fikret Ünal, Muzaffer Tıraş, Zafer Kükrer) adlı yayından alınmadır. Türk köylüsünü asırlardır iltizam-mültezim sisteminde inin inin inleyen aşar vergisinin 1925 yılında kaldırılmış olması, 1925 senesinin gelirlerinde önemli azalmaya sebep olmuştur.

(z) Haldun Derin, "Türkiye'de Devletçilik", İstanbul 1940, s. 181.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, 1924–1934 dönemindeki 11 mali yılın kesin hesap sonuçları, denk bütçe politikasının kararlılıkla uygulandığını göstermektedir. Bu 11 senenin sekiz yılında kesin hesap neticeleri fazla ile, 1933’de denk olarak hesaplanmış, sadece iki yılda, 1925 ve 1931’de açık vermiştir.¹⁰³⁹ 1925 yılındaki 31 milyon TL, bütçe gelir toplamının % 20’sinden biraz fazlası tutarındaki kesin hesap açığı 17 Şubat 1925 tarihinde bütçe gelirleri toplamının % 28’den fazlasını sağlayan, asırlardır devletin kurucu unsuru Müslüman Türkleri Enderunlular siyaseti ve onların tasdik makamı durumuna düşen Eşari ulemanın “sopası” aşar vergisinin kaldırılması ve mali yıl içinde alınan, özellikle şehirde oturanlara ve ticaret erbabına yönelik ek vergi tedbirlerinin aynı sene içinde yeterli sonucu vermemiş olmasından kaynaklanmıştır. Nitekim alınan tedbirler bir yıl sonra 1926’da semeresini vermiş olup kesin hesap 8 milyon TL fazla vermiştir.

Yeri gelmişken 17 Şubat 1925’te Atatürk’ün kaldırdığı aşar vergisini Prof. Mustafa A. Aysan şu şekilde değerlendiriyor: “Zamanın şartları içinde bu verginin kaldırılması başlı başına bir ekonomik ve sosyal devrim niteliğindedir. Büyük harcama ihtiyaçları olan yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin 1924’teki 138 milyon TL tutarındaki devlet bütçesinin 28 milyon TL’lik kısmı (% 25’ine yakın bir kısmı) bu vergiden elde edilmekteydi. Ancak bu vergi Osmanlı İmparatorluğu’nun son yıllarından beri köylümüz üzerinde bir ekonomik ve sosyal işkence halini almıştı. Atatürk’ün büyük gücü ve iradesi olmasa belki de hiç kaldırılmayacaktı. Bu vergi masraflar düşülmeden, köylünün ürününün % 10’unun devlet tarafından aynı olarak alınması ve mültezimler (vergi tahsilâtı araçları) eliyle uygulanması yüzünden köylü üzerinde çok olumsuz ekonomik ve sosyal baskılar yapılması sonucunu yaratmaktaydı.”¹⁰⁴⁰

Açık veren 1931 yılında, 1929 Büyük Buhranının büyük payı vardır. Yine de bu dönemin bütününde, bütçe kesin hesap fazlasının tutarı 65 milyon TL iken, açıklar tutarının toplamı 53 milyon TL’dir.

Yukarıdaki rakam ve mukayeseleri değerlendiren Prof. Mustafa A. Aysan şöyle demektedir: “Sonuçlar bu dönemin sağlam devlet maliyesi politikası en tartışılmaz ve açık göstergeleridir. Bu dönemde Hazine’nin “denk bütçe, düzgün ödeme”¹⁰⁴¹ prensibine son derece özen gösterilmesi ile 1854’te başlayan ve Birinci Dünya Savaşı sonunda yurt içinde ve yurt dışında hiçbir mali itibar ve güveni kalmamış Türk maliyesinin bu iki alandaki mali itibarı yeniden kazanılmıştır.¹⁰⁴² Mustafa Kemal’in Türk maliyesine itibar kazandırılması gayesine ne kadar önem ve öncelik verdiğini 5 Ağustos 1921 gün ve 144 sayılı kanunla Başkomutanlık yetkilerini aldıktan

¹⁰³⁹ Mustafa A. Aysan, Atatürk’ün Ekonomik Görüşleri, s. 57.

¹⁰⁴⁰ Mustafa A. Aysan, Atatürk’ün Ekonomik Görüşleri, s. 58.

¹⁰⁴¹ Feridun Ergin, “K. Atatürk”, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayını, İstanbul 1978, s. 192.

¹⁰⁴² Mustafa A. Aysan, a.g.e, s. 58.

sonra yayımladığı On Emir, yani Tekalifi Milliye-Milli Külfetler Emirleri'nde bile görmek mümkündür.¹⁰⁴³

Nitekim Atatürk şöyle söylüyor: “Binaenaleyh usulü malimiz (mali yönetimimiz) halkı taziyik ve izhar etmekten içtinab (halka baskı yapmaktan ve ona zarar vermekten kaçınmak) ile beraber mümkün olduğu kadar harice arzı ihtiyaç ve iftikar etmeden (dışarıya ihtiyaç duymadan) varidatı kâfiye (yeterli gelir) temin etmek esasına müstenittir. (sağlamak temeline dayanmaktadır)” Bu görüşlerin sonraki yıllarda eksiksiz uygulandığı görülmektedir. Köylüyü bezdiren aşar vergisi 17 Şubat 1925'te kaldırılmış, ekonomik etkileri çok düşük olan birçok vergi, resim ve harç kaldırılmış, bunların yerine Hazine gelirini desteklemek üzere 1931'de “iktisadi buhran” ve 1932'de “muvazene vergisi” yürürlüğe konmuştur.¹⁰⁴⁴

Atatürk'ün “bütçe dengesi” hususundaki hassasiyetini de birkaç örnek konuşma ile aktaralım:

“... Her halde bütçe muvazenesini (dengesini) muhafaza (koruma) ve sağlamak için yüksek heyetinizin her tedbiri almaya, bilhassa ehemmiyet vereceğine eminim. Açık bir bütçenin, hesapsız mahzurlarını iyi bilen Büyük millet Meclisi'nin denge yolunda kati karar sahibi bulunması, devletin mali hatta umumi siyaseti için büyük teminatır.”¹⁰⁴⁵

“Geçen yıl, bütçeden alınan tutumlardan, ölçülerden ayrılmayarak yürümeye özenle çalışılmaktadır. Devlet gelirinin, oranlandığı gibi gerçekleştirileceği çok umulur. Türk parası sağlam değerini tutmaktadır. Hükümet bu siyasaya çok değer vermektedir; bundan böyle de bu siyasadan da ayrılmayacaktır.”¹⁰⁴⁶

Hâsılı Atatürk döneminde hükümetler bütçe açıklarından kaçınmış, toplayabildiği gelir kadar harcama yapmaya özen göstermiştir. Bu politikanın sonucu olarak 1926 yılından itibaren bütçe denkliliği sağlanmış hatta bütçe fazlaları elde edilmiştir. Bu dönemde devlet maliye politikasını genişlemeci bir ekonomi politikası araç olarak kullanmamıştır. Açıkta finansmandan ve borçlanmadan uzak durulmuştur.¹⁰⁴⁷ Atatürk döneminde devlet önce geliri temin edip sonra harcayarak sade bir vatandaş gibi davranmıştır.¹⁰⁴⁸

Maliye politikası gelişmiş ülkelerde esas olarak iktisadi istikrar ve iktisadi büyüme gayelerine ulaşmak için kamu harcamaları, vergiler ve devlet borçlarının miktar ve bileşiminde yapılan ayarlamaları ifade eder. Az gelişmiş ülkelerde ise bu amaçlara ilave olarak diğer ekonomik amaçlar, kay-

¹⁰⁴³ T.C. maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu, 1920–1929 Bütçe Kanunları, Ankara 1978.

¹⁰⁴⁴ Ömer Celal Sarç, “Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi ve İktisat Politikaları”, Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı, İstanbul 1977, s. 250–352.

¹⁰⁴⁵ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I, 1 Kasım 1933 TBMM Açış Konuşması, s. 374.

¹⁰⁴⁶ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I, 1 Kasım 1934 TBMM Açış Konuşmasından, s. 377

¹⁰⁴⁷ Hüseyin Şahin, Türkiye Ekonomisi, s. 51.

¹⁰⁴⁸ Z. Y. Herslag, “The Contemporary Turkish Economy” Roudladge, London 1988, s. 45.

nak dağılımındaki etkinlik, gelir bölüşümünde adalet hedefleri de mali politika çerçevesinde büyük önem taşır.¹⁰⁴⁹ Atatürk döneminde uygulanan mali politikalar, belirlenen ekonomik gayelerin hepsine ulaşmaya çaba gösterecek şekilde düzenlenmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında 1923–1932 döneminde uygulanan mali politika, sermaye birikiminin temelini oluşturan altyapı yatırımlarının, özellikle demiryolları ve yabancı şirketlerin millileştirilmesi, eğitim seferberliği için önemli yatırımlar yapılmasına yöneliktir.¹⁰⁵⁰ Türkiye Cumhuriyeti’nde 1930’a kadar kâğıt para arzı hemen hiç değişmeden kalmıştır denebilir.¹⁰⁵¹

1933’ten itibaren mali politika araçlarından kamu harcamaları, ekonomik gayeyle Kamu İktisadi Teşekkülleri’nin (KİT) kurulmasının finansmanına katkı yapmıştır. Bu dönemde geleneksel maliye görüşü ile bütçe dengesine ağırlık verilmiştir.¹⁰⁵²

Hükümetler para değerinin istikrarlı kalmasına çok fazla önem vermiş, bunu bir prestij göstergesi saymıştır. 1923–1929 döneminde TL’nin dövizler ve altın karşısında değeri senede ortalama % 4 oranında düşmüştür. TL üzerindeki spekülasyon oyunları durdurmak ve paranın değerindeki dalgalanmaları önlemek için Şubat 1930’da 1567 sayılı Türk parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanunu (TPKK) çıkardı. Üç yıl için çıkarılan bu kanun 1970 yılına kadar 14 kez uzatıldı.¹⁰⁵³ 1970’te yapılan düzenleme ile sürekli hale getirilen TPKK bugün de yürürlüktedir.¹⁰⁵⁴ 1929 Büyük Buhran’ın Türkiye’deki ilk olumsuz etkileri, tarım ürünlerinin fiyatlarının düşmesi ve köylünün durumunun kötüleşmesi oldu. İç ticaret hadlerinin tarım aleyhine gelişmesi 1929’dan sonra ithalat yasaklarını pekiştirdi.¹⁰⁵⁵

Türkiye’de 1923–1929 döneminde fiyat istikrarının sağlandığı, ciddi enflasyonist baskının yaşanmadığı görülüyor. 1929 buhranının etkisiyle 1930’dan 1934’e kadar fiyatlar genel düzeyi % 46.5 oranında gerilemiştir. Başka bir deyişle, 1934 senesindeki fiyatlar ortalaması 1929 yılı fiyatları ortalamasının yarısından daha düşük bir seviyeye inmiştir. Fiyatlar genel düzeyi 1935’ten itibaren ılımlı bir ivme ile yükselmeye başlamıştır.¹⁰⁵⁶

Para politikasında “sağlam para, istikrarlı para” prensiplerini benimsemiş olan Atatürk dönemi hükümetleri, maliye politikasında da “denk

¹⁰⁴⁹ Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923–1978, Memduh Yaşa ve Heyeti, Akbank Kültür Yayınları, İstanbul 1980, s. 643.

¹⁰⁵⁰ Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923–1978, s. 644.

¹⁰⁵¹ Z. Y. Herslag, a.g.e, s. 42.

¹⁰⁵² Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, 1923–1978, s. 645.

¹⁰⁵³ Hüseyin Şahin, Türkiye Ekonomisi, s. 50.

¹⁰⁵⁴ Z. Y. Herslag, a.g.e, s. 45.

¹⁰⁵⁵ Gülten Kazgan, Ekonomide Dışa Açık Büyüme, Altın Kitaplar, 2. Basım, İstanbul 1988, s. 249.

¹⁰⁵⁶ Ömer Celal Sarç, “Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi ve İktisat Politikaları”, Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk İçinde Makale, s. 359.

bütçe, düzgün ödeme” ilkelerine titizlikle bağlı kalmıştır. Maliye politikası sağlam para prensibi doğrultusunda oluşturulmuştur. Bütçe dengesi ile dış ödemeler dengesi arasında devamlı bir ilişki kurulmuş, iki dengenin organik bağı hep gözetilmiştir. Ülkenin mali saygınlığının hem iç hem de dış dengenin birlikte gözetilmesi ile mümkün olacağı iyi anlaşılıp uygulanmıştır.¹⁰⁵⁷ Prof. Feridun Ergin’e göre denk bütçe politikası ekonomiyi 1929 Büyük Bunalım’dan çıkarmada etkili oldu. Milli paranın dış istikrarının korunması ise hem Osmanlı’dan devralınan borçların hem de yabancı şirketleri millileştirmede kolaylık sağlamıştır.¹⁰⁵⁸ Vergi yükünün ekonomik güce göre dağıtılması, köylünün vergi yükünün azaltılması bu dönemin temel maliye politikası prensiplerinden biri olmuştur.¹⁰⁵⁹

İlginçtir, Birinci İnönü hükümeti (30.10.1923–06.03.1924) ve İkinci İnönü hükümeti(06.03.1924–22.11.1924) programlarında maliye politikası ile alakalı olarak TBMM’ne herhangi bir resmi sunum yapılmamıştır. Maliye politikası ilk kez Ali Fethi Okyar hükümeti (22.11.1924–03.03.1925) programında resmen yer almış olup şöyle denilmiştir: “Siyasi maliyede tasarrufa riayet esas meselemizdir. Tarzı idare ve usul cibayyetlerindeki nevâkızzan dolayı mükellefiyeti izaç ve hazineyi milleti izhar etmekte olan vergilerimizi tadil ve tarzı istifalarını ıslah esaslarını takip edeceğiz. Aşarın ilgasına doğru atılmış olan hatveleri takip ve intaz etmek ahzı emelimizdir.”¹⁰⁶⁰

Atatürk’ün mali politikasının temel özelliklerini şu şekilde özetleyebiliriz:

- 1- Devlet hazinesinin sürekli olarak güçlü tutulması.
- 2- Paranın iç ve dış değerinin korunması için devlet bütçesinin denk, hatta fazla ile tahmin ve kapanması gerekir.
- 3- Üretim üzerindeki etkileri olumsuz olan bütün vergiler kaldırılmalıdır. (17 Şubat 1925’te kaldırılan aşar vergisi gibi)
- 4- Devlet gelirinin artırılması hedefine ulaşabilmek için halka yeni külfetler yüklemek yerine, yürürlükteki vergilerin verimini artırmak daha doğrudur.¹⁰⁶¹

Kaimei Nakdiyei Mutebere’den Banknota:

“Osmanlı İmparatorluğu’nda ilk kâğıt para 1839’da Kaimei Nakdiyei Mutebere adıyla el yazması kâğıtlar halinde çıkarıldı. Fransız İhtilali’ndan sonra çıkarılan assignatlar gibi bu kâğıt para gerçekte % 8 faiz getiren ve

¹⁰⁵⁷ Sevim Görgün, “Atatürk Dönemi Maliye Politikası 1923–1938”, Atatürk Döneminde Türkiye Semineri İçinde Makale, YKB Yayını, İstanbul 1981, s. 74.

¹⁰⁵⁸ Bilsay Kuruç, “Atatürk’ün Ekonomisi”, Milliyet Gazetesi, 11 Kasım 1986.

¹⁰⁵⁹ Hüseyin Şahin, Türkiye Ekonomisi, s. 51.

¹⁰⁶⁰ Fazıl Aydın, “Hükümet Programları ve Kalkınma Planlarında Maliye Politikası”, Ankara 2009, s. 8.

¹⁰⁶¹ Mustafa A. Aysan, “Atatürk’ün Ekonomik Görüşleri”, s. 64–65.

sekiz yıl süreli kamu borç senedi niteliğinde idi. Bu para devlete yapılan ödemelerde kabul edilmekteydi fakat dolaşımında fazla kullanılmadı. Madeni paraya göre değerini koruyamadı. 1854 yılında darphanenin bahçesinde Padişah Abdülmecit huzurunda yakıldı. Ancak Şam'da çıkan bir ayaklanma üzerine toplanan ianenin bir kısmı bu isyanı bastırmak için kullanılıncaya, kaimelerin itfası tamamlanamadı. Kâğıt paraları ortadan kaldırmaya o kadar çok önem verilir ki, bu yüzden Kırım Savaşı nedeni ile girişilen dış borçlanmadan daha çok tutarda dış borç yükü altına girilir. Kaimelerin toplanarak ortadan kaldırılması için 1858 ve 1862 yıllarında % 6 faiz ile yabancı ülkelerden 14.3 milyon lira tutarında borç alınır. Bu tahvillerin iskontolu değeri yüksek olduğu için elimize geçen miktar ancak 10 milyon lira kadardır. Daha sonra 1876 yılında Osmanlı Rus Savaşı (93 Harbi) başında çıkarılan paraya "93 Kaimeleri" adı verildi. Bunlar da iki yıl sonra Beyazıt Meydanı'nda yakıldı.¹⁰⁶²

Mustafa Kemal Atatürk, Osmanlı'da paranın hikâyesini iyi biliyordu. Ve paranın daha açıkçası "kötü para"nın sosyal yapı ve devlet maliyesi açısından ne kadar tahripkâr olduğuna da.

Osmanlı İmparatorluğu'nda kâğıt paranın ortadan kaldırılmasının sebeplerini şöyle sıralayabiliriz:

- 1- Fiyatlar genel seviyesini yükseltmiş, yani, enflasyona sebep olmuştu.
- 2- Kıymetini her geçen gün altın lira karşısında kaybetmişti. Bu durum maaş, bahşiş ve diğer devlet ödemelerinde büyük tepkilere sebep oluyordu.
- 3- Devlet kâğıt paralara bir iç borç senedi gibi bakıyordu. Bu paralar üzerinde yazılı rakamsal değerinin altında bir piyasa değeri meydana getirmiş olup halktan ilgi görmemişti. Netice olarak bu süreç Osmanlı mali idarecilerini rahatsız etmişti. Sonuçta kâğıt paraların tasfiyesi yoluna gidilmişti.

Osmanlı Türkiye'sinde dış ticaret bilançosundaki açıklar 1850'ye değin altın ve gümüş olarak 1854'ten itibaren ise Avrupa'daki banka ve bankerlerden yapılan dış borçlanmalarla kapatılmaya çalışılmıştır. Böylelikle 1938 Baltalimanı ile başlayan Osmanlı devletinin serbest dış ticaret yolu ile Batı Avrupa ülkelerinin ticaret sermayesine bağımlılığına bir de finans sermayesi bağımlılığı eklenmişti. 1854'ten itibaren gittikçe dış borçlar büyümüş önceki borçların anapara ve faizlerini ödemek için yeni dış borçlanmalar gerçekleştirilmiştir. Fırsat bu fırsattır diyen Batılı ülkeler her borç antlaşmasında Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi hükümetinden iktisadi, siyasi, hukuki ve azınlıklarla alakalı yeni imtiyazlar ve ayrıcalıklar koparmışlardır.¹⁰⁶³

¹⁰⁶² Oktay Yenal, "İktisat Siyasası Üzerine İncelemeler", T. İş Bankası Kültür Yayınları, Num. 425, İstanbul 1999, s. 90-92.

¹⁰⁶³ Enğın Deniz Akarlı, "1872-1916 Bütçeleri Işığında Osmanlı Maliyesinin Sıkıntıları", İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını, Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil'e Armağan, Özel Sayı I, İstanbul 1982, s. 225-254.

Osmanlı Türkiye'si "ticaret sermayesi", "finans sermayesi" ve "doğrudan yabancı sermaye yatırımları" ile ahtapotun kollarına alınmıştı. Artık Osmanlı "ahtapot" verdikçe yaşayabiliyordu.

Para değerinin düşmesi, taşşış Osmanlı devlet düzenini en fazla bozan unsur olmuştur. Para değerinde ilk düşme Sultan 2. Murat döneminde. Bu sırada Simavlı Şeyh Bedrettin hadiseleri ve Ege bölgesinde Torlak Kemal isyanları yaşanmış olup en önemli faktör para değerindeki düşüşlerdir. Elbette isyanlar para değerindeki düşüşleri daha da hızlandırmıştır. Tarihi belgelere göre söz konusu hadiseler 12.000 kişinin idamı ile bastırılabilmişti. Osmanlı Türkiye'sinde paranın değerinin ikinci kez düşmesi 1470'te Fatih döneminde yaşanmıştır. Yavuz dönemindeki para değeri düşüşü 1517'de Mısır'daki Türk devleti Memluklar'a Yavuz Sultan Selim'in savaş açma sebebi olmuştur. Yavuz bu sefere tarihi kayıtlara göre Yahudi bir bankerden aldığı şahsi borç para ile çıkmış, Mısır'dan 1000 deve yükü altın ile dönmüştür. Buna rağmen kısa bir süre hariç paranın istikrarı yeniden bozulmuş, 1584'te ilk büyük Yeniçeri isyanı, değersiz akçe ile ödenen ulufeler yüzünden çıkmış, Yeniçeriler değersiz akçeleri istememişlerdir. Suhte (mollalar) denilen ve Osmanlı devletini 60 yıl uğraştıran Bâtını tarikatlar isyanları ile yine yaklaşık 200 yıl süren Celali isyanları ve IV. Murat dönemindeki Abaza isyanları para değerinin düşmesinde de etken olmuştur.¹⁰⁶⁴

Peki, o zamanlar Osmanlı Türkiye'sinde banknot (kâğıt para) olmadığına göre paranın değeri nasıl düşüyor/düşürülüyordu?

"Bugün emisyon hacminin artırılmasından, merkez bankalarının ilave para basarak, piyasadaki banknot miktarını çoğaltmaları anlaşılmakta. O zamanlar kâğıt para olmadığına göre, hükümetler aynı işlemi paranın içindeki değerli maden oranını düşürerek yaparlardı. Örneğin 1491-1550 yılları arasında yüz dirhem gümüşten 420 akçe kesilirken, 1556 yılında 450, 1598'de 800 ve 1600'de 950 akçe kesilmeye başlanmış. Devlet aynı miktarlarda gümüşten daha fazla elde ederek artan masraflarını karşılamayı umut ediyordu. Özellikle İran savaşlarının yol açtığı mali kriz sonucu bu yola başvurulmuş, 1584 ve 1588 yıllarında akçe % 62.5 ve % 23 olmak üzere taşşış edilmişti. Bu operasyonlarda eski gümüş sikkeleri toplanıyor, sahiplerine yeni değerleri üzerinden ödeme yapılıyor, aradaki fark da devlete kalıyordu.¹⁰⁶⁵

"Piyasadaki para miktarı çoğaldıkça fiyatların da artacağı açık. Bu durumda 16. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı ülkesinde yaşanan; enflasyonun önemli iç ve dış dinamikleri olduğu anlaşıyor: Devletin gelir açığını kapatabilmek amacıyla aynı miktar gümüşten daha çok akçe kesmesi, dış ticaret ve kaçakçılık yoluyla Amerikan kaynaklı gümüş sikkelerin imparatorluğu istila etmesi, 16. yüzyıl ortalarında buğdayın kilosu 3 akçeyken,

¹⁰⁶⁴ H. Sabahattin Payzın, "Tarihte Dil, Yazı, Bilim ve 4 Toplum", Doğruluk Matbaası, İzmir Mart 1992, s. 106-112.

¹⁰⁶⁵ Murat Özyüksel, "Feodalite ve Osmanlı Toplumu", Der Yayınları, İstanbul 1997, s. 141.

yüzyılın sonlarında 40 akçeye çıkmıştı. Fatih zamanında 20 akçeye satılan bir koyun şimdi 100 akçe ediyor. Yine 150–200 akçeye alınabilen bir ata şimdi 2500–3000 akçeye sahip olunabiliyordu. 1550’yi izleyen 35 yılda sadeyağ (tereyağı) 4 akçeden 20 akçeye, bal 2 akçeden 19 akçeye yükselmişti.”¹⁰⁶⁶

Anlaşıyor ki, Osmanlı İmparatorluğu’nun dünya ticari akımları içindeki rolü, hammadde ve erzak satmak suretiyle Batı’dan aldığı altın ve gümüşleri, işlenmiş mallar ve baharat karşılığında önce Doğu’ya aktarmak, 1838’den sonra da Batı’ya aktarmak suretiyle “değerli maden alıp verme” şeklinde bir aracılıktan ibaret olarak kabul edilebilir.¹⁰⁶⁷

“Fiyatlar bu şekilde yükselince devletin yapacağı masraflar da doğal olarak artıyor, bu nedenle sikke taşışının kısa bir süre sonra hazineyi rahatlatıcı etkisi ortadan kalkıyordu. Üstelik paranın değerinin düşürülmesi ve bunun doğal sonucu enflasyon, toplumsal huzursuzluklara yol açıyordu. Ulufeleri değeri düşürülmüş akçelerle ödenince, Yeniçeriler satın alma güçlerinin azaldığını fark ederek kazan kaldırıyor, bu operasyonda yer alan defterdar ve paşaların kellelerini istiyorlardı. Sonuç olarak sikke taşışının Osmanlı toplumunun parasal meselelerini çözmesi mümkün olmuyordu.”¹⁰⁶⁸

Osmanlı İmparatorluğu’nda ilk kambiyo (yabancı para, altın, gümüş gibi değerler üzerinde yapılan değiştirme ve transfer işlemleri) tahdidi 3. Ahmet (1703–1730) zamanında konulmuştur. Bir kısım Yahudi tüccarların memleket içerisinde topladıkları yerli ve yabancı tüccara ait altın ve gümüş paraları dışarı çıkardıkları anlaşılmaya üzerine, altın ve gümüş ihracı yasaklanmıştır. 2. Mahmut (1808–1839) döneminde mali durumun büsbütün bozulması sebebi ile tedavüldeki paranın değerini kaybetmesi, yabancı paralara (döviz) olan rağbeti/talebi artırması üzerine memlekette yabancı para tedavülü yasaklanmıştır.¹⁰⁶⁹

1844’ten sonra cumhuriyet devrine kadar geçen zaman içinde altın para meselesi çok daha ciddi bir şekilde ele alınmıştır. 1844 yılında piyasadaki altın paralar dahi özellikle 1838’den itibaren başlayan yeni ithalat rejimi ile artan –patlayan demek daha doğrudur- ithalatı finanse etmede büyük zorluklar çıkarmaktaydı. 1844’te “meskukatı cedide” hakkında yeni bir tarife tanzim edilerek yayınlandı. Bu tarife hükümlerine göre, para darbı devlet tekeline alınıyordu. İmparatorluğun çeşitli yerlerinde elde edilen altın ve gümüş para basma işlemini İstanbul’daki

¹⁰⁶⁶ Murat Özyüksel, a.g.e, s. 142.

¹⁰⁶⁷ Orhan Türkdoğan, “Türkiye’nin Sanayileşmesi, Sanayi Sosyolojisi”, Töre Devlet Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1981, s. 86.

¹⁰⁶⁸ Murat Özyüksel, a.g.e, s. 142.

¹⁰⁶⁹ Metin Boysan, “Bankalarımızın Dış Ticaret İçindeki Rolü ve Sorunları”, İ.Ü. İktisat Fakültesi, Bankacılık Enstitüsü Dergisi, Num. 476, İstanbul 1981, s. 40–41.

Darphane yapacaktır. Bu darphaneden başka yerde altın ve gümüş para basılmayacaktır.¹⁰⁷⁰

Osmanlı İmparatorluğu topraklarında banknot ihracı hak ve imtiyazı 1863 yılında kurulan “Bankı Osmanii Şahane”ye (Osmanlı Bankası) imtiyaz olarak verilmişti. Hükümet 4 Ağustos 1914 tarihinde Hazine’nin ve Osmanlı Bankası banknotlarının tedavülde kullanılmasıyla altın para ihracına yasak getirmiştir.

Ülkemiz bugünkü anlamda ilk bütçesine 1909 yılında kavuşmuştur.¹⁰⁷¹

Osmanlı İmparatorluğu’nun mali durumu 17.yüzyılın sonlarında iyice kötüleşmişti. Ancak İstanbul’daki merkezi hükümeti elinde bulunduran Enderun klığı Müslüman Türk köylüsünün üzerine ağır vergiler saldı ve toplanan paralar sayesinde vaziyet bir müddet daha idare edilmişti. Sonra dış borç verecek bir devlet aranmaya başlandı.¹⁰⁷²

Önce Hollanda’nın kapısı çalındı ancak paralar arasındaki büyük kur farkı bir tarafa, Hollanda Türk tarım ürünleri üzerinde bir kısım taleplerde bulundu ve vazgeçildi. Arkasından İspanya, daha sonra Fas sultanının kapısı çalındıysa da nihayet 1854’te İngiltere’den alınan dış borca gelindi. Tanzimatçılar meseleyi öncelikle bir nakit ihtiyacı olarak görüyorlardı ve para bulunursa devletin hasta adamlıktan kurtulabileceğine inanıyorlardı.¹⁰⁷³

İşte böylesine bir iktisadi-mali süreçten geçen Osmanlı Türkiye’si çok feci bir akıbetle tarih sahnesinden çekilmek zorunda kalmıştı.

Atatürk ve Cumhuriyet Türkiye’sinin kurucu ataları 1919 yılında Osmanlı İmparatorluğu’ndan altın ve yabancı paralar karşısında değeri şüpheli 158.748.563 Türk lirası kâğıt para devralmıştı.¹⁰⁷⁴ Altına bağlı bu banknotlar, 11 Haziran 1930’da kurulan T.C. merkez Bankası’na devredilmişti.

Atatürk İstiklal Harbi içinde bile savaş ihtiyaçlarının para basmak suretiyle karşılanmasına izin vermemiştir.¹⁰⁷⁵ Öyle ki 1929 yılında ortaya çıkan Türk lirası üstündeki ilk baskı karşısında hemen hükümeti ikaz etmiş¹⁰⁷⁶ ve sene içinde alınan tedbirlerle Türk lirasının değeri 1931’den başlayarak sürekli artmıştır. 1919’dan beri memleketi enflasyonsuz bir yönetimle 1931 yılına getiren Gazi, o tarihten sonra da emisyonun bir finans-

¹⁰⁷⁰ Haydar Kazgan, “Osmanlı Altınları” maddesi, Büyük Ekonomi Ansiklopedisi, Sabah Yayınları, s. 474-475.

¹⁰⁷¹ Bedi N. Feyzioğlu, “Devlet Yönetiminde Vergi ve Bütçe”, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını, Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, Num: 551, 36.seri, İstanbul 1994, s. 2.

¹⁰⁷² Erhan Afyoncu, “Osmanlı Borçları”, Popüler Tarih, Haziran 2001, Sayı 13, s. 16-21.

¹⁰⁷³ Engin Deniz Akarlı, “1872-1916 Bütçeleri Işığında Osmanlı Maliyesi’nin Sıkıntıları”, İ.Ü. İktisat Fak. Yay. s. 226.

¹⁰⁷⁴ Haldun Derin, Türkiye’de Devletçilik, İstanbul 1940, s. 150.

¹⁰⁷⁵ Mustaf A. Aysan, Atatürk’ün Ekonomik Görüşleri, s. 67.

¹⁰⁷⁶ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1 Kasım 1930 TBMM’yi Açış Konuşması, s. 364.

man aleti gibi kullanılmasına izin vermemiştir.¹⁰⁷⁷ 1919'da 158 milyon TL düzeyindeki tedavüldeki banknotlar 1938'de 194 milyon TL yükselmiş olup, 20 yıllık artış çok düşüktür.¹⁰⁷⁸

Mustafa Kemal Atatürk'ün Türk parasının değerinin düşmesine karşı gösterdiği özenin en önemli göstergesi, 1919–1938 arasındaki % 23 oranındaki artışın % 15'lik kısmının, 1938 yılının ikinci yarısında ortaya çıkmıştır. 1938 yılının ikinci yarısında Atatürk, devlet işleriyle ilgilenemeyecek kadar ağır hastadır. Nitekim bir yıl sonra gelecek İkinci Dünya Savaşı'nın da etkisiyle sonraki yıllarda banknot hacmi hızla yükselecektir.¹⁰⁷⁹

8.2. 1919-1998 Döneminde Döviz Kuru Politikası

Tablo 2.15: Atatürk Döneminde (1919–1938) Türk Lirasının İngiliz Sterlinine Göre Değeri ve Tedavüldeki Banknotlar (Yıllık Ortalama Değer)

Yıllar	1 Sterlin Karşılığı (kuruş)	Tedavüldeki Banknot- lar (Milyon TL)
1919	381	158
1920	443	161
1921	605	165
1922	729	153
1923	763	153
1924	836	153
1925	892	159
1926	928	159
1927	945	159
1928	956	164
1929	1009	161
1930	1032	165
1931	965	170
1932	741	179
1933	702	169
1934	636	194
1935	616	
1936	624	
1937	624	
1938	616	

Kaynaklar: 1) Haldun Derin, *Türkiye'de Devletçilik*, İstanbul 1940, s. 151.

¹⁰⁷⁷ Feridun Ergin, "K. Atatürk", Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yay. İstanbul 1978, s. 191.

¹⁰⁷⁸ Mustafa A. Aysan, Atatürk'ün Ekonomik Görüşleri, s. 68.

¹⁰⁷⁹ Güngör Çelebicin, "Atatürk Döneminde Para-Kredi Siyaseti ve Kurumlaşma Hareketi", Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi, A.Ü. SBF, Ankara 1982, s. 30-32.

- 2) 1920–1929 Bütçe Kanunları, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu, Ankara 1978, (Derleyen: Fikret Ünal, Muzaffer Tıraş, Zafer Kükrer)
- 3) İstatistik Yıllığı 1937–1938, Cilt: 10.

Yukarıdaki tabloda görülen 1938 yılına ait “tedavüldeki banknotlar 194 milyon TL” ile alakalı olarak Prof. Mustafa Aysan tarafından 1938 yılı resmi gazetelerinin ilgili sayıları üzerinde yaptığı çalışmalar sonucunda Ocak 1938’de 176 milyon iken Aralık 1938’de 197 milyon TL olduğu görülmüyor. “Tedavüle para çıkarmanın en kolay yolu olan reeskont mukabili basılan para miktarları, Atatürk’ün ilk ağır komaya girişinden (Eylül 1938) sonra hızlı biçimde artmıştır. Bu hızlı artış sonraki yıllarda da sürmüştür. Atatürk’ün yönetimi sırasında, 1938 yılının son üç ayında görülen hızlı artışlara hiç izin verilmemiştir.”¹⁰⁸⁰

Atatürk’ün önderliğinde 17 Şubat – 4 Mart 1923 tarihleri arasında gerçekleştirilen yeni Türk-ulus devleti Türkiye Cumhuriyeti’nin “iktisat esaslarını” ortaya koyan Birinci İzmir İktisat Kongresi’nde para-maliye-kambiyo konusu tüccar grubun esasları bölümünde tespit edilmiş ve bilahare hayata geçirilmiştir.¹⁰⁸¹

Söz konusu kararlardan “kambiyo ve borsa işlemlerinin” birinci maddesi aynen şöyledir: “Kambiyo merkezleri ve bilhassa nakit ve tahvilat borsalarının millileştirilmesi ve buralara Türk’e düşman siyasi entrikaların girmesine mümanaat edilmesi ve binaenaleyh borsaların ıslahı.”

Milli mücadele yıllarında Moskova’ya giden heyetimiz, Yusuf Kemal Tengirşenk ve Dr. Rıza Nur, Ankara hükümetinin masraflarının karşılanması için 30 milyon altın istemiş fakat bir milyon altın alabilmişti. Bu bağlamda İstiklal Harbi’mizin kâğıt para basılmadan idare edilebilen ender savaşlardan olması dikkate değer.¹⁰⁸²

Stalin ve Çiçer, Moskova’da Türk heyetine kâğıt para basma tavsiyesinde bulunmuşlardır. Rıza Nur bu durumu şöyle anlatıyor: “Ruslar bize bir düziye kâğıt para basmamızı tavsiye, Moskova’da bedava basabilecekleri vaad ediyorlardı biz ise daha önce heyeti vekilede bu meseleyi görüşmüş, bütün vekiller, bila istisna bunun aleyhinde hüküm vermiştik. “Paramız böyle kalsın” dedik. Eğer yeniden para bassa idik, Türkiye’nin iktisadi, mali itibarı tamamıyla vefat etmiş olacaktı.”¹⁰⁸³ Ve Atatürk şöyle diyordu: “Bilhassa para her türlü vasıtanın üstünde, bir mevcudiyet silahıdır.”¹⁰⁸⁴

¹⁰⁸⁰ Mustafa A. Aysan, Atatürk’ün Ekonomik Görüşleri, Ek 3, s. 189.

¹⁰⁸¹ Ayşe Afet İnan, “1. İzmir İktisat Kongresi”, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Sayı: 46a, Ankara 1989, s. 32–33.

¹⁰⁸² Oktay Yenal, “İktisat Siyasası Üzerine İncelemeler”, Türkiye İş Bankası Yayınları, Num: 425, İstanbul 1999, s. 92–93.

¹⁰⁸³ Rıza Nur, “Hayat ve Hatıratım, Cilt I-IV”, İstanbul 1968, s. 790.

¹⁰⁸⁴ Ayşe Afet İnan, “Vatandaş İçin Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları”, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1939, s. 46.

Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı devletinden Türkiye Cumhuriyeti'ne devredilen ve dolaşımda bulunan 158.7 milyon liralık banknot stoku kalmıştı. 2.5 milyon liranın kaybolduğu¹⁰⁸⁵ veya nerede olduğu bilinmemekteydi. İşte yeni Türk-ulus devleti cumhuriyet bu para stokunu devralmıştı. Lozan'da bu paranın altın ile değiştirilebilme taahhüdü öbür borç anlaşmaları arasında tavsiye edildi. Cumhuriyetin ilanından 4 yıl sonra da bu para aynı değerinde Türkiye Cumhuriyeti evraki nakdiyesi ile değiştirildi.¹⁰⁸⁶

Gazi Paşa'nın para hususundaki doğru ve hassas tutumunu Avrupa'nın, Almanya'nın yaşadığı para felaketi bize daha iyi anlatacaktır.

Altın paradan ya da altına çevrilebilir banknotlardan doğrudan doğruya kâğıt paraya geçiş Birinci Dünya Savaşı'nın eseridir. (Dikkatinizi çekirim, Türkiye Atatürk liderliğinde Birinci Dünya Savaşı'nın üzerine bir de İstiklal Harbi yaşamıştır.) Devletler savaş süresince pervasızca kâğıt paralar bastılar. Fakat asıl büyük para felaketleri savaş takip eden yıllarda¹⁰⁸⁷ yaşandı. Bir sene içinde para miktarı astronomik hızla artmış, fiyatlar genel düzeyini öyle bir yükseltmiştir ki, Almanya'da 1 milyonluk banknot karşılığında 1 yeni mark¹⁰⁸⁸ verildi. Neticede kâğıt paranın üzerindeki değeri kâğıdın değeri kadar olan bir paraya dönüştü. Yani alım gücü olmayan bol sıfırlı değersiz bir para/kâğıt parçası olmuştu. Alman ekonomist Ernst Wagemann¹⁹²⁰'lerdeki Alman ekonomisini şöyle yorumluyor: "1 milyon markı olan bir kimse 1920'de bir fabrika satın alabilirdi. 1921'de bu para bir villa satın almaya yetiyordu. 1922'de 1 milyon mark ile otomobil, 1923 yılbaşında ise bir takım elbise almak mümkündü. Aynı yılın ikinci yarısında ise 1 milyon markla bir yumurta alma imkânı bile yoktu."¹⁰⁸⁹

Atatürk ve cumhuriyetin kurucu atalarının maliye-para-kambiyo politikaları sonucunda Türkiye Cumhuriyeti lirası 1924'ten 1929 yılının başına kadar milletlerarası kambiyo piyasalarında çok az değer kaybına uğramıştır.

1929 yılında Osmanlı Türkiye'sinden devralınan borç taksitlerinin ödemeler dengesi üzerindeki yükü, 15 milyon TL dolayındaydı. Bu rakam, o senenin ihracat gelirlerinin yaklaşık % 10'una tekabül etmekteydi. Ayrıca 1929 Ağustos'u sonunda sona eren Lozan Antlaşması gümrük tarifelerinin yerine yeni, yüksek korumalı gümrük tarifeleri yürürlüğe girmeden stokçu tüccarlar spekülasyon maksatlı olarak bir yıl önceye göre 33 milyon TL fazla ithalata yönelmişlerdi. Borç taksidi ve aşırı ithalat birleşince Türk parasının dış değerini ağır bir baskı altına soktu. İngiliz sterlini, 1929 yılı-

¹⁰⁸⁵ Feridun Ergin, "Cumhuriyet Döneminde Türk Parası" maddesi, Büyük Ekonomi Ansiklopedisi, Sabah Yayınları, s. 123-124.

¹⁰⁸⁶ Oktay Yenal, "İktisat Siyaseti Üzerine İncelemeler", s. 93.

¹⁰⁸⁷ Oktay Yenal, a.g.e, s. 93.

¹⁰⁸⁸ Oktay Yenal, a.g.e, s. 93.

¹⁰⁸⁹ "Enflasyon Oranları" maddesi, Capital Guide / 28, Hürriyet Gazetesi Yayını, Haziran 1996, s. 66.

nın yedi ayında 10 TL civarından 10.5 TL'ye yükseldi. 1920'li yılların geçerli kambiyo sistemi içinde Türk lirasının değerindeki bu düşme devlet erkânında ağır bir “para buhranı” olarak algılandı. Ve bir yıl içinde dış ticaret ve kambiyo rejimlerinde ciddi devlet müdahalelerine yol açacak düzenlemelerin kapısını araladı.¹⁰⁹⁰

25 Şubat 1930 tarihinde 1567 sayılı kanunla Türk parasının kıymetini koruma (TPKK) hakkında kanun çıkarılarak kambiyo denetleme sistemini gerçek anlamıyla devreye sokuldu. Kambiyo denetleme sistemini doğuran sosyal mesele ve mecburiyet, gerek milletlerarası ekonomik ilişkilerin gelişme ve toplumsal refah düşüncelerinin yayılması, gerekse toplumsal ihtiyaçların bir ülke çerçevesinde giderilemeyecek şekilde önemli ölçülerde artmış bulunmasıdır.¹⁰⁹¹

1930 yılında Türk lirasının değer kaybetmesi üzerine Atatürk görüşlerini şu sözlerle dile getirmektedir: “Geçen sene zarfında mücadeleye mecbur olduğumuz bir büyük hadise de milli para buhranıdır. Buhranı karşılamak için alınan tedbirlerin isabeti tahakkuk etmiştir. Her şeyden mühim olan esas, iktisadi noktai nazardan, milletin uyanıklığı ve kendisinin yaşamak hakkında itimadıdır.”¹⁰⁹²

Ödemeler dengesi 1929 yılında 101 milyon TL açık verdi. Geçirilen kambiyo krizi Ankara’da kaygı uyandırmıştı. 1715 sayılı kanunla 11 Haziran 1930’da T.C. Merkez Bankası Kanunu çıkarıldı¹⁰⁹³ TCMB, 15 milyon sermayeli bir anonim şirket olarak kurulmuştur.¹⁰⁹⁴ TCMB, Fransız francını baz alarak TL’nin frank cinsinden alış değerini 1930’da 12.06 FF olarak belirlemiştir. Bu kur değeri uzun bir dönem Türk lirasının resmi değeri olarak sabit tutulmuştur. Bu arada çeşitli miktar kısıtlamaları, primli kurlar, deblkaj kurları vb. uygulamalarla hayli karmaşık bir katlı kur sistemi uygulanmıştır.¹⁰⁹⁵

1929’da başlayan buhran yıllarında tedavüle ilave para çıkarılmadığı için piyasa daralmakla beraber, şiddetli fiyat düşüşleri yaşanmıştır. Mesela 1925 yılında toptan eşya endeksi 3.1 iken 1929–1934 döneminde negatif bir daralma veya fiyat düşüşü¹⁰⁹⁶ görülüyor. Bu durum tüketim malları ucuzluğu anlamına gelmekle birlikte, kriz süresince Türk köylüsü olumsuz etkilenmiştir. 1923–1928 arasında fiyatlar genel düzeyi sadece % 9 oranında artmış görülüyor. 1929 dünya ekonomik buhranının etkisiyle fiyatlar genel düzeyi, talep azalması sebebiyle düşmüştür. 1930–1934 döneminde fiyatlar

¹⁰⁹⁰ Korkut Boratav, “Türkiye İktisat Tarihi 1908–2007”, s. 49.

¹⁰⁹¹ Metin Boysan, “Bankaların Dış Ticaret İçindeki Rolü ve Sorunları”, İ.Ü. İktisat Fakültesi, Bankacılık Enstitüsü Dergisi, Num: 476, İstanbul 1981, s. 40–41.

¹⁰⁹² Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, 1 Kasım 1930 TBMM’yi Açış Konuşmasından, s. 363–365.

¹⁰⁹³ Feridun Ergin, “Cumhuriyet Döneminde Türk Parası” maddesi, Büyük Ekonomi Ansiklopedisi, s. 191.

¹⁰⁹⁴ Öztin Akgüç, “Türkiye’de Bankacılık”, Gerçek Yayınları 3. Baskı, İstanbul 1992, s. 132–136.

¹⁰⁹⁵ Erdoğan Alkin, “Döviz Kur Sorunu” maddesi, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 1149.

¹⁰⁹⁶ Süreyya Hiç, “Türkiye Ekonomisi I, Menteş Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul 1991, s. 171–172.

1929 fiyatlarına göre % 46 oranında bir gerileme göstermiştir.¹⁰⁹⁷ Atatürk döneminde uygulanan “sağlam para, denk bütçe” prensibi, maliye, para, bütçe, vergi ve kambiyo politikasının temelidir.

1919–1938 yılları arasındaki dolaşımdaki banknot miktarı artışı sadece 36 milyon TL’dir. 20 senelik bu dönemin ortalama yıllık artışı 1.8 milyon TL ve 20 senedeki toplam artış % 20’nin altındadır. TCMB’nin elindeki altın stoku 1931 yılında 6127 kilo iken 1939’da 26.190 kiloya çıkmıştır.¹⁰⁹⁸ Bir kez daha belirtelim, Atatürk dönemindeki banknot artışının % 15’i de Atatürk’ün Eylül 1938’de hastalığının iyice ağırlaşması sebebiyle Başbakan İsmet İnönü tarafından 1938’in son dört ayında gerçekleşmiştir.¹⁰⁹⁹

8.3. 1933-1938 Döneminde Para ve Mevduat

Tablo 2.16: 1933–1938 Döneminde Madeni Para-Banknot ve Mevduat (Milyon TL)

Yıl	Madeni para	Banknot	Kasa İhtiyatı	Ticari Mevduat	Tasarruf Mevduatı	Toplam Mevduat
1933	9	144	45	61	68	191
1934	9	146	50	60	68	189
1935	13	149	50	62	70	195
1936	19	155	47	75	78	228
1937	24	164	47	92	91	274
1938	26	165	49	101	100	306

Açıklamalar:

Madeni para: Tedavüle çıkarılan, TCMB ve bankaların kasaları dâhil toplam.

Banknot: TCMB’nin tedavüle çıkardığı toplam kâğıt para

Kasa ihtiyatı: Bankaların kasalarındaki banknot ve madeni para+TCMB’nin kasasındaki madeni para.

Kaynak: Oktay Yenal, “İktisat Siyaseti Üzerinde İncelemeler”, T. İş Bankası Yayınları, Yayın Num: 425, İstanbul 1999, s. 42’deki tablo.

Atatürk 1 Kasım 1937’de TBMM’yi açış konuşmasında şunları söylüyordu: “Cumhuriyet bütçelerinin belirgin olan ve daima kuvvetlenmesi gereken ortak özellikleri, yalnız denk oluşları değil, aynı zamanda koruyucu, kurucu ve üretken işlere her defasında daha fazla pay ayırmakta olmalarıdır... Samimi bir bütçeye ve gerçek bir ödeme dengesine dayanan paramızın, fiili istikrar durumunu koruyacağız.”¹¹⁰⁰

¹⁰⁹⁷ Mahmut Arslan, “Türkiye Cumhuriyeti İktisat Tarihi”, Çantay Kitabevi, İstanbul 1993, s. 29.

¹⁰⁹⁸ Mustafa A. Aysan, Atatürk’ün Ekonomi Politikası, s. 77.

¹⁰⁹⁹ Mustafa A. Aysan, a.g.e, s. 77.

¹¹⁰⁰ Ahmet Bekir Palazoğlu, “Atatürk İlkeleri”, Türk Hava Kurumu Yay. Ankara 1998, s. 475–476.

“Türk idarecileri muhtelif vesilelerle Türk parasının kıymetini muhafaza etmek hususundaki azimlerini ifade etmişlerdir. Bu makamlar, hiçbir zaman parayı düşürmeyi, enflasyon veya devalüasyona sapmayı fikirlerinden geçirmemiş ve bunu samimiyetle ifade etmişlerdir. Türk parası hakkında halka itimat bahşeden bu müstekar politika, memleketin aratmakta olan tasarrufunun isnat ettiği en sağlam esaslardan biridir.”¹¹⁰¹

“Beynelmilel iktisat güçlerine karşı, halin icabına göre, müdafaa, muvazene, inkişaf tedbirlerini almaktayız. Karşısında bulunduğumuz her imkânı genişlik ve kolaylık yolunda tatbik etmeye çalışıyoruz. Milli iktisadın ve paranın gösterdiği kudret ve istikrar, alınan tedbirlerin isabetine kanaat verecek mahiyettedir.”¹¹⁰²

Ve Atatürk’ün ağır hastalığı vesilesiyle bizzat katılamadığı, Başbakan Celal Bayar tarafından TBMM’de 1 Kasım 1938 günü okunan konuşma metninden bir paragraf: “Maliyemiz denk bütçe, sağlam tediye, vergi sistemlerini mükellef lehine ıslah ve tahfif ve milli paranın istikrarını muhafaza prensiplerini tam bir sadakat ve muvaffakiyetle takip ve tatbik etmektedir.”¹¹⁰³

Atatürk’ün güçlü iradesi, sadece İstiklal Harbi esnasında değil, hemen hemen ahrete intikal edinceye kadar hükümetlerin uygulamalarında tayin edici rol oynamıştır. Maliye, para, kambiyo politikaları Gazi’nin sözlerinde ifadesini bulan çerçeve içerisinde yürütülmüştür.

9. ATATÜRK’ÜN MİLLİ İKTİSAT ANLAYIŞI VE İKTİSADİ DEVLETÇİLİK POLİTİKASI

9.1. Atatürk’te Milli Ekonomi Anlayışı

Gazi Atatürk, 1923 İzmir İktisat Kongresi ile Türkiye’nin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntıları ortaya koyarak, çare bulmak gayesini gütmüştür.

Türkiye Cumhuriyeti’nin Osmanlı Türkiye’sinden devraldığı ekonomik yapı, kötü tabirinin ötesinde bir durumdaydı. Kapitülasyonlar, yabancı şirketlere verilen imtiyazlar, sanayi, ticaret, finans alanlarında tek söz sahibi Avrupalı emperyalist sömürgeci devletler idi. Müslüman Türkler 1912–1922 arasında cepheden cepheye koşarak, milyonlarcası şahadet şerbetini içmiş, sakat kalmış, ana karnında bırakılan evlatlar babalarını görmeden büyümüşlerdir. Yani Türk milleti hem beşeri varlık hem de maddi varlık olarak tam anlamıyla kırılmış, kavrulmuştu. Enderun siyaseti ile Eşari medrese uleması Müslüman Türk’ü Yemen çöllerinden, Balkan dağlarına, Tunus, Kafkaslar, hâsılı imparatorluk coğrafyasının her köşesinde tam olarak felaketin içine atmıştı. Tarım çökmüştü. 1838 Balta Limanı Antlaşması’ndan sonra Tanzimat’la başlayan süreç hem iktisadi hem

¹¹⁰¹ Haldun Derin, “Türkiye’de Devletçilik”, İstanbul 1940, s. 47.

¹¹⁰² Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, 1 Kasım 1932, TBMM’yi Açış Konuşması, s. 372.

¹¹⁰³ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, 1 Kasım 1938, TBMM, s. 409.

de siyasi kaosa dönüşmüştü. Osmanlı Türkiye'si sanayisi tamamen çökmüştü. Bu itibarla Türk milli sanayi sektörü oluşmamıştı.

Türk özel sektörü de oluşamamıştı. Osmanlı Türk İmparatorluğu'nun kurucu unsuru Müslüman Türkler siyaseten Enderun ve medrese ulemalarının siyaset ve İslam yorumuyla ezilmiş, eğitimsiz ve sağlık hizmetlerinden faydalanamaz “bir lokma, bir hırka”ya talim eden, barışta reçber savaşta asker biçareleri durumdaydı... Sanayi, ticaret ve finans sermayesi alanında hâkimiyet azınlıklar ve yabancı emperyalist güçlerin hegemonyası altındaydı.

Gazi Paşa bu “ahval ve şerait” altında devraldığı Türk milletinin makûs talihini kısa sürede yenebilmek için, Türkiye'yi sanayileştirmek ve geliştirmek için iktisadi devletçiliğe yönelmiştir.

Müslüman Türk özel sektörün zayıflığı ve kaynak yetersizliği, Cumhuriyet Türkiye'sinde devletin ekonomik yapıya müdahalesini mecburi hale getirmiştir.

Atatürk'ün iktisadi devletçilik uygulaması, özel teşebbüsü ve özel sermayeyi reddetmez. Kamu ve özel sektörün bir arada bulunması gerektiği fakat Türkiye'nin hızla kalkınmasının kamu yatırımları ve devlet işletmeciliği ile kısa sürede mümkün olacağı görülmüştür. 1929 küresel Büyük Buhran'ı da iktisadi devletçiliğe uygun bir zemin oluşturmuştur. Hâsılı muasır medeniyet için ekonomik gelişme ve refah için devletin ve özel sermayenin üzerine düşen görevleri vardır.

Mustafa Kemal'le bir yurt gezisine katılan Ahmet Hamdi Başar şöyle anlatır: “... Hadisenin rakamlarla ifadesi insanı korkutuyor. 360 okka çavdar ekmiş, 44 lira tohum parası vermiş, 3140 okka hâsılatı 2 kuruş 10 paradan satmış, eline 70 lira geçmiş. Hâlbuki adamcağız orakçıya 42 lira vermiş, daha 25 lira da masrafı var. Bunlar eklenirse sade masraf 111 lira, hâsılat 70 lira. Şimdi bu köylüden ayrıca 12 lira yol vergisi, 15 lira arazi vergisi isteniyor. 2.5 lira da ev için verecek. İki öküzü var. Bunların çiftini evvelsi sene 360 liraya almış. Bunları satmaya mecbur fakat birine 20 lira, ötekine 10 liradan fazla veren yok.”¹¹⁰⁴

Atatürk bu gezinin izlenimini şöyle özetliyor: “Bunahıyorum çocuk, büyük bir ızdırap içinde bulunuyorum. Görüyorsun ya, her gittiğimiz yerde, mütemadiyen dert ve şikâyet dinliyoruz. Her taraf derin bir yokluk, maddi, manevi perişanlık içinde, ferahlatıcı pek az şeye rastlıyoruz. Memleketin hakiki durumu ne yazık ki bu.”¹¹⁰⁵

Cumhuriyetin ilk on yılında sanayileşme alanında beklenen ölçüde bir başarı sağlanamamış, sanayi sektöründeki gelişme diğer sektörlerin gerisinde kalmıştı.

¹¹⁰⁴ Hamdi Başar, Hatıralar, Barış Dünyası 5-6 Sayı, 1947.

¹¹⁰⁵ Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam, İstanbul 1965.

1929'da başlayan Büyük Buhran sonrası kapitalist ekonomiler içinde nispeten daha güdümlü bir ekonomiye sahip olan İtalya, krizden diğer ülkeler kadar olumsuz etkilenmiyordu.

Büyük bunalım ile aşırı liberal ekonomi yanlıları bile piyasa mekanizması hakkında şüpheye düşmüştü. Kapitalist ülkeler bunalımdan çıkış yolu olarak hükümetlerin ekonomide daha müessir rol oynamasını benimsemeye başlamışlardı.¹¹⁰⁶ Bütün bunların yanında, sanayileşme konusunda özel teşebbüsten aradığını bulamayan ve arayış içinde olan Türkiye'nin bütün bu tecrübelerden etkilenmiş olduğu söylenebilir.¹¹⁰⁷ Atatürk ve arkadaşları, yüzü gülmeyen, katılaşmış, hırpalanmış Müslüman Türk insanının yüzünü güldürmek istiyordu. Atatürk, asırlarca Enderun siyasasının, bürokrasisinin ve medrese ulemasının merkezden çevreye doğru ittiği, hırpalanmış Osmanlı döneminden çok farklı yeni bir Müslüman Türk tipi ve Türkiye meydana getirmek istiyordu.

Atatürk'ün Cumhuriyet Türkiye'si için bu, içi boş bir böbürlenme konusu değil, yeni rejimin karşı karşıya geldiği Türklüğün milli beka meselesiydi.

"Geç Osmanlı İmparatorluğu'nda "Türk" teriminin, pek gelişmiş olmayan, kaba köylüler, kabile insanları ya da taşrahılar için kullanılan alaycı bir terim olduğunu belirtmek gerekir."¹¹⁰⁸

Atatürk ve yeni Türk devletinin kurucu unsuru şöyle düşünüyorlardı: Ekonomik çıkarları "burjuvazi" sıfatıyla betimlenebilecek ya da halk ile soylular arasında duran bir toplumsal sınıf olarak ayırt edilebilecek hiçbir sınıf yoktu, sadece Türk halkı ve saltanat-Enderun-ulema üçlüsünden meydana gelen saray vardı.¹¹⁰⁹

Cumhuriyetin entelektüelleri, tüccarları, çiftçileri ve köylüleri, memurları farklı toplumsal grupların üyeleri değildiler. Aralarında derin ekonomik farklılıklar da yoktu. Herkes üreticidir ve halktandır.¹¹¹⁰

Hâsılı Türkiye'nin içinde bulunduğu durum, ekonomide radikal tedbirlerin alınmasını mecburi kılıyordu. Devlet bu şartlar altında ekonominin her alanına müdahale etmeye karar verdi.¹¹¹¹ Bu müdahaleler sanayi, ticari, bankacılık vb. gibi ekonomik sektörlerde işletmeler kurma, yatırımlar yapma, piyasaya müdahale etme ve denetlemeye kadar uzanmaktaydı. Bu politika genel olarak iktisadi devletçilik olarak adlandırıldı.

Devletçilik uygulaması gerek 1932–1939 döneminde, gerekse daha sonraları çok tartışıldı. Ancak özellikle devletçilik tanımı üzerinde bir ittifak sağlanamamıştır. Liberal ekonomi modelini benimseyenlere göre, Atatürk'ün bu müdahalesi geçici bir mecburiyetten doğmuş olup, devletçilik, "özel sermaye birikiminin olmaması sebebiyle yapamadıkları işleri devletin

¹¹⁰⁶ Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitabevi, İstanbul 1994, s. 55.

¹¹⁰⁷ İ. Tekeli ve S. İlkin, "Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu" ODTÜ, Ankara 1982, s. 76.

¹¹⁰⁸ Feroz Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, Kaynak Yayınları, 7. Basım, İstanbul 2008, s. 97.

¹¹⁰⁹ Feroz Ahmad, a.g.e, s. 98.

¹¹¹⁰ Feroz Ahmad, a.g.e, s. 99.

¹¹¹¹ Tefik Çavdar, Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900–1960, İmge Yayınları, Ankara 2003, s. 246.

yapması” uygulamasıdır. Bu tanıma göre sonuçta özel kesimin elinde yeterli sermaye birikiminin oluşmasıyla devletçi yaklaşım son bulur.

Devletçiliği ekonomide gerekli ve radikal bir politik uygulama olarak görenlere göre ise devletçilik; “Kamu menfaatinin gerektirdiği her işin devlet tarafından yapılması”dır.

Korkut Boratav’ın da dediği gibi “kamu menfaati”, “kamu hizmeti” gibi kavramlar çok geniş bir alanı kapsayabilir. Mamafih “1930–1939 döneminde iktisat politikaları bakımından iki belirleyici özellik vardır: Korumacılık ve devletçilik. İktisat politikalarının yöneldiği amaç ve elde edilen sonuçlar bakımından ise bu yılları ilk sanayileşme dönemi olarak nitelendirmek uygundur. Nihayet 1930’lu yılların kapitalist dünya ekonomisi bakımından büyük buhran yılları olduğunu hatırlarsak bu dönemin bütün belirleyici unsurlarını vurgulamış oluruz. Kısacası bu yıllarda dünya ekonomisi büyük buhranın içinde sürüklenirken Türkiye ekonomisinin dışa kapanarak ve devlet eliyle bir milli sanayileşme denemesi içine girmiş olduğu söylenebilir. Ve bu denemenin ana hatlarıyla başarılı olduğunu göreceğiz.”¹¹¹²

Atatürk’ün Ayşe Afet İnan’ın “Medeni Bilgiler” adlı eserinde yaptığı düzeltmelerle kabul ettiği devletçilik şöyledir: “Bizim takibini muvafık gördüğümüz devletçilik prensibi bütün istihlal ve tevzii fertlerden alarak, milleti büsbütün başka esaslar dâhilinde tanzim etmek gayesini güden ve hususi ve ferdi teşebbüs faaliyetlere meydan bırakmayan sosyalizm prensibine dayanan kolektivist komünizm gibi bir sistem değildir. Bizim takip ettiğimiz devletçilik, ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar milleti feraha, memleketi mamuriyete eriştirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde bil-hassa iktisadi sahada – devleti filen alakadar etmektir.”¹¹¹³

Devletçilik, Atatürkçülüğün devlet, ülke, millet imkânlarının kullanılmasında, işletilmesinde, kalkınmada, gelişmede, çağdaşlaşmada devletin ekonomik işlevine yön veren ilkesidir. Bütün toplumların ve özellikle Türk toplumunun geleneğinde, anlayışında, kültüründe beklentiler devlete yöneliktir. Bunun böyle olması da tabiidir. Devletin ortaya çıkışının devlet olmanın, devlet olarak yaşamanın sebebi ve gereği de budur.¹¹¹⁴

“Kemalist ideoloji içinde bir ilke olarak ‘devletçilik’ devletin denetimi altında tuttuğu bir ekonomi değil, imkânlar dâhilinde yabancı denetiminden bağımsız bir milli ekonomi yaratmaya yönelmişti. Devletçilik, Osmanlı toplum yapısından, çağdaş devlet niteliklerine geçişte gerçekleştirilen toplumsal ve siyasal dönüşümün ekonomik hızlı kalkınma dön-

¹¹¹² Korkut Boratav, Türkiye İktisadi Tarihi, 1908–2007, s. 59

¹¹¹³ Ayşe Afet İnan, “Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Birinci Sanayi Planı 1933”, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1972.

¹¹¹⁴ Suna Kili, “Atatürk Devrimi: Bir Çağdaşlaşma Modeli”, Türkiye İş Bankası Kültür Yayını, 7. Baskı, Ankara 2000, s. 260 ve devamı.

mini, yapay olarak Türkiye’de oluşturmak için başvuru olan bir araç niteliği taşıyordu.”¹¹¹⁵

Gerçekte 1929 Büyük Buhran’ın arkasından 1930’ların başında yürürlüğe konulan yeni iktisadi devletçilik politikası; “Yapılması gerektiği halde yapılamayan işlerin devletçe üstlenilmesi”¹¹¹⁶ biçiminde tanımlanmıştır. Bu politika için oluşturulan görüşün temel kavramı “iktisadi devletçilik” olarak adlandırılmıştır.

Bilahare “devletçilik” ilke olarak Mayıs 1931’de Cumhuriyet Halk Fırkası programına girmiş, 1937 yılında da Cumhuriyet Türkiye’sinin ana nitelikleri arasında –1924 Anayasası’nda, 2. Maddesindeki açık şekliyle- yer almıştır.¹¹¹⁷

Atatürk ve milli mücadelenin kurmaylarının ekonomik alandaki hedefi, milli bir ekonomik yapı üzerine kalkınma ve bunu da sanayileşme yoluyla sağlamak biçiminde özetlenebilir. Ancak 1923–1929 yıllarını kapsayan dönem, başta Lozan Antlaşması’nın beş yıllık gümrük tarifeleriyle ilgili kısıtlamaları olmak üzere, Müslüman Türk özel kesimin de yeterince sermaye birikimi olmaması vb. gibi sebeplerden, incelendiğinde elde edilen sonuçların başarıya işaret etmediği görülüyor. Söz konusu başarısızlık, 1923–1929 yılları arasını kapsayan dönemde son dönem Osmanlı sanayinin nicel boyutlarının ve yapısal özelliklerinin korunmasıyla, bir başka deyişle 1923–1929 yılları arasını kapsayan dönemin anlamlı bir sanayileşme sürecini içermemesiyle açıklanabilir.¹¹¹⁸

Bunun yanında 1923–1929 yılları tarımsal üretimin hızla büyüdüğü bir dönemdir. Savaş şartlarında % 50 dolaylarında üretim düşmeleri gözlenen başlıca ürünlerde savaş öncesi üretim hacmine 1922’yi izleyen birkaç sene içinde ulaşıldı. Bu olumlu gelişmede Anadolu’nun erkek nüfusunun yeniden toprağa dönmesine imkân veren barış şartları en önemli rolü oynamakla birlikte, tarıma yönelik olumlu politikaların fiyat ve vergi değişkenleri yoluyla çiftçiler lehine kaynak yaratan sonuçları da belirleyici olmuştur. Nitekim buğday üretimi dönemin ilk yıllarında bir milyon tonun altındayken, 1928–1929 ortalaması iki milyon ton civarındaydı. 1924–1929 yılları arasında tarımsal hasılanın yıllık büyüme hızlarının ortalaması % 8.9’u bularak, dönemin % 8.6’sı olan milli gelir büyüme hızını aşıyordu.¹¹¹⁹

1927 yılında yapılan sanayi sayımında ortaya çıkan tablo şöyledir:

Ev sanayi dışındaki bütün sanayi kollarını kapsayan sayımın sonuçlarına göre, 65245 sanayi kuruluşu bulunmaktadır. Bunların 28439’u (% 44) tarım sanayi alanında, 14752’si (% 23) metal sanayi alanında, 9353’ü (% 14) do-

¹¹¹⁵ Emre Kongar, “Türkiye’nin Toplumsal Yapısı, Cilt I-II, 7. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993, s. 131–132.

¹¹¹⁶ Ömer Celal Sarç, “Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi, Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk”, Dr. N. F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1986, s. 364–366.

¹¹¹⁷ Ömer Celal Sarç, a.g.e., s. 366.

¹¹¹⁸ Korkut Boratav, Türkiye İktisat Tarihi 1908–1985, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1998, s. 40.

¹¹¹⁹ Korkut Boratav, Türkiye İktisat Tarihi 1908–2007, İmge Yayınları, 12. Baskı Ankara Ekim 2008, s. 54.

kuma sanayi alanında ve 7896'sı (%12) ağaç sanayi alanında faaliyet göstermektedir.

1927 sanayi sayımının sonuçları üretim değerleri açısından ele alındığında, 433 milyon liraya varan bir sanayi üretim değeri sonucuna ulaşılmıştır.

Bunun % 65'ini oluşturan 282 milyon lirası tarım, % 18'ini oluşturan 76 milyon lirası dokuma, % 4'ünü oluşturan 17 milyon lirası kimya, yine % 4'ünü oluşturan 15 milyon lirası ağaç ve % 3'ünü oluşturan 14 milyon lirası da metal sanayi alanında elde edilmiştir.

1927 sanayi sayımındaki 65245 kuruluşta 256.855 kişinin çalıştığı anlaşıyor. Bunun 110.480'i (%43) tarım sanayi alanında, 48025'i (%19) dokuma sanayi alanında, 33866'sı (% 13) metal sanayi alanında ve yaklaşık 24264'ü (10) ağaç sanayi alanında İSTİHDAM edilmektedir.

Söz konusu sayım sonuçlarından, sanayi kuruluşlarının önemli bir bölümünün küçük ölçekli olduğu ortaya çıkacaktır.

Sayımda tespit edilen 65245 sanayi kuruluşunun 23316'sında sadece bir kişi çalışmaktadır. Yani toplam sanayi kuruluşlarının % 36'sı yalnızca bir kişi çalıştıran büyüklüktedir. Buna bir kişi ve aile bireylerinden oluşan 4914 kuruluşu da eklersek, söz konusu oran % 43'e yükselmektedir.

İki ve üç kişi çalıştıran kuruluşların sayısı 23332 ve % 39'dur. Dört ve beş kişi çalıştıran işyerlerinin sayısı 7683 yani % 12'dir. Altı ve on kişi çalıştıran kuruluşların sayısı 3940 ve % 6 iken, 11 ve 20 kişi çalıştıranlar 1188 kuruluş ile % 2, 20 kişinin üzerinde istihdamı bulunan kuruluşların sayısı ise 872'yle sadece % 1'dir.¹¹²⁰

Söz konusu sanayi sayımının sonuçları, var olan sanayi yapısı içinde küçük ölçekli birimlerin egemen olduğuna ve bu birimlerin daha çok yarı işlenmiş malı çeşitli işlemlere tabi tutma, hatta tamircilikle ilgilendiklerine işaret etmektedir. Mesela, kâğıt sanayi alanında, kâğıt fabrikası yoktur ve bu alanda yer alan kuruluşların çoğunu matbaalar oluşturmaktadır. Metal sanayi alanında yer alan kuruluşlara çoğunlukla dışarıdan alınan yarı işlenmiş mallardan basit madeni eşyalar üretmekte ya da tamircilik yapmaktadır. Kimya ana sanayi alanında faaliyet gösteren kuruluşlarda kimyevi ana maddelerin üretimiyle ilgilenmemekte, lavanta, kolonya, gazoz gibi maddeler üretilmektedir.¹¹²¹ Ve kullanılan teknolojinin son derece ilkel olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1927 sanayi sayımına konu olan kuruluşlardan sadece 2822'sinin motorunun bulunduğu ve motoru bulunan kuruluşların, toplum kuruluşlar içindeki nispetinin yalnızca yaklaşık % 4 olduğu anlaşılmaktadır.¹¹²²

Yukarıdaki verilerlerden de anlaşılacağı üzere kalkınma için sanayileşmeye bel bağlayan cumhuriyetin kurucu kadrosu, 1923–1929 yılları arasında istedikleri hedefe ulaşamamışlardır. Bu görüşü sadece yukarıdaki veriler değil, aynı zamanda GSMH'ya ilişkin rakamlar da desteklemektedir.

¹¹²⁰ Sanayi Sayımı (1927), T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 1969, s. 9–11.

¹¹²¹ Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923–1978), Akbank Kültür Yayını, İstanbul 1980, s. 14.

¹¹²² Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923–1978), s. 14.

1948 fiyatlarıyla 1923 yılında 2.9 milyar lira hesaplanan GSMH içinde sanayinin payı 310 milyon lirayla % 10.6'dır. Ha keza 1930 senesinde yine 1948 yılı fiyatlarıyla GSMH 5.4 milyar lira mertebesine çıkmış olmasına rağmen GSMH içinde sanayinin payı 550 milyon lira ile yine % 10 seviyesinde kalmıştır.¹¹²³

1930'lu yıllarda ekonomik kalkınma meselesini çözmeye yönelik bir strateji olarak benimsenmiş olan "iktisadi devletçilik" dünyada dönemin belki de en çok tartışılan ve üzerinde çok farklı yorumlar yapılan kavramıydı.

Nitekim 1936 yılında Ernest-Hirsch'in verdiği bir konferansta ileri sürdüğü görüşler şöyleydi: "Devletle fertlerin ekonomik bakımdan rabıta ve münasebetlerini en mütenasip ve mütevazın bir şekilde tespit eden bir telakki, bir nazariye olarak devletçilik üç şekilde ortaya çıkar: Birinci şekilde devlet ekonomiyi 'nizam altına' alır. (rablementation). İkincisinde 'sırf mali bir esasa müstenit olan', yani bununla devlet için muayyen bir gelir kaynağının temini istenen "imtiyaz verme şekli" (concession). Üçüncüsünde ise devletin bizzat kendisinin 'müteşebbis olarak ekonomik hayata iştirak etmesi' söz konusudur."¹¹²⁴

1930'lu yıllarda "iktisadi devletçilik" tartışmalarında, devletin "ekonomiye dışarıdan müdahalesi" ve "devletin ekonomik faaliyetlere bizzat katılarak sorumluluk alması" görüşleri etrafında iktisadi devletçilik yapısı değerlendirilmiştir. Söz konusu mülahazalarda devletin ekonomiye müdahalesinin sınırları, hangi sahalarda üretim sürecine bizzat katılacağı, üretimin kapsamı ve yapısı gibi pek çok konu üzerinde tartışmalar yapılmıştır. Temel hareket noktası, milli bir iktisat politikası ve milli kalkınmanın ve toplumsal refahın sağlanmasıdır.

Cumhuriyet Türkiye'sinin kurucu kadrosunun "modern bir kapitalist" ekonominin oluşması için öngördüğü mekanizmanın iktisadi kökleri, 1908 sonrası ittihatçıların milli iktisat kanadının fikirleri¹¹²⁵ ve esası da 1923'de toplanan 1923 İzmir İktisat Kongresi Kararları¹¹²⁶ ile şekillenmişti. Fakat "devletin fertleri zenginleştirecek ortamı ve desteği sağlaması ve böylece oluşacak ve kısmen siyasal kadrolardan kaynaklanacak yeni burjuvazinin yabancı sermaye ile "eşit şartlarda" işbirliği ve ortaklık ilişkileri içine girerek gelişmeyi ve sanayileşmeyi gerçekleştirmeye"¹¹²⁷ dayalı, beklentiler¹¹²⁸ 1920'lerin sonlarına gelindiğinde, giderek olmayacağı anlaşılmıştı. Bunda

¹¹²³ İstatistikî Göstergeler (1923–1995), T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 1996, s. 412–414.

¹¹²⁴ Levent Köker, "Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi", İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1993, s. 187–188.

¹¹²⁵ Feroz Ahmad, "Kemalist Türkiye'de İdeolojik Arayışlar: 1919–1939", http://www.adk.boun.edu.tr/ataturk/yazilar/kemalist_turkiye.htm Ağustos 2007.

¹¹²⁶ Gündüz Ökçün, "Türkiye İktisat Kongresi–1923 İzmir- Haberler-Belgeler-Yorumlar" A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Num: 471, 3. Baskı, Ankara 1981.

¹¹²⁷ Korkut Boratav, Türkiye İktisat Tarihi 1908–2007, İmge Yayınları, 12. Baskı, Ankara Ekim 2008, s. 61.

¹¹²⁸ Yahya Sezai Tezel, "Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi", 5. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002, s. 136–137.

Osmanlı Türkiye'sinden devralınan yarı sömürge, zayıf iktisadi mirasın varlığı¹¹²⁹ göz ardı edilmemeli. Bu arada şunu da belirtmekte zaruret var. 1920'li yıllarda iç ve dış şartlar Bilsay Kuruç'un ifadesiyle "zor yıllar"dır.¹¹³⁰

Cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte savaş ve kahramanlık temelli Türk özgüveninin yanına milli iktisat ve kalkınma, üretim özgüveni de eklenerek milli devletin inşa hedefleri iktisadi bağımsızlık temeline oturtulmuştur. Ancak cumhuriyetin ilk yıllarında, özel teşebbüsle sağlanan sermaye birikimi, yeni Türk devletini taşıyabilecek güce erişememiştir.¹¹³¹

Atatürk'ün "fikirlerimin babası" dediği Türk milliyetçisi ideolog Ziya Gökalp, sanayileşme ve kalkınma meselesini şöyle tarif etmişti: "Bugün bizim için asrileşmek demek, Avrupalılar gibi zırhlılar, otomobiller, tayyareler yapıp kullanabilmek demektir. Asrileşmek şekil ve yaşayış yönünden Avrupalılara benzemek değildir. Ne zaman ki, bilgi ve sanayi mallarını Avrupa'dan alma mecburiyetinden kurtuluruz, işte o zaman asrileşmiş olduğumuzu anlarız."¹¹³²

Demiryolları+sanayileşme= iktisadi devletçilik, yeni Türk ulus devletinin inşasındaki en temel stratejik tercihtir. "Muasır medeniyet" hedefinin temelidir.

Bu hususu Attila İlhan şu şekilde izah ediyor: "Hadi somut konuşalım; Kemal Paşa sağ iken "çağdaş uygarlık düzeyi" ne idi? Onun kuşağı için bu, o sıralarda dünyaya hükmeden, sanayi devrimini yapmış, emperyalizm çağına ulaşmış "Batı"dır., Batılı toplumlardır. Batı, bilim ve teknolojidir. Mustafa Kemal, ülkemizi çağdaş uygarlık düzeyine çıkaracağız dediği sırada iç içe iki şeyi amaçlar; birincisi çağdaş ekonomik altyapıya sahip olmak, ikincisi bu altyapının içerdiği topluma ulaşmak! Birincisine varılmadan ikincisinin olamayacağını kestirmiş ve bu bakımdan çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak için metodu da vermiştir, "Hayatta en hakiki mürşit ilimdir" ne denek, bilimlere dayanarak, bu düzeye ulaşacağız demek. Peki, bilimler sabit dogmatik mi, ne münasebet, onlar da çağdaş uygarlık düzeyi gibi aralıksız değişiyor, yenileşiyor, ilerliyor. O halde Türk aydınları kendilerini sahiden Mustafa Kemal'in savaşçıları sayıyorlarsa bir kere bilimsel olmak zorundadırlar, ikincisi dogmatik değil diyalektik olmak zorundadırlar, üçüncüsü zaman içinde verilmiş hedefleri sık sık yeniden değerlendirmek, çağdaş uygarlık düzeyinin

¹¹²⁹ Oktar Türel, "Trajik Monologlar ve Mali Sorumsuzluğun İki Yüzyılı", Mülkiye, C.XXV, Sayı 226, Ankara Ocak 2001, s. 31-74.

¹¹³⁰ Bilsay Kuruç, Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi, Bilgi Yayınevi, Birinci Basım, Ankara 1987, s. 11-12.

¹¹³¹ Yakup Kepenek, "Cumhuriyet Ekonomisi Bir Kavramsallaştırma Denemesi", Bilanço 1923-1998: Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yılına Toplu Bakış Uluslararası Kongresi, II. Cilt, Aralık 1998, ODTÜ Tarih Vakfı Yayınları, Ankara 1999, s. 9-19.

¹¹³² Niyazi Berkes, der. Turkish Nationalism and Western Civilization: Selected Essays of Ziya Gökalp, Columbia University Press, New York 1959, s. 73-74'ten aktaran Sibel Bozdoğan, "Modernizm ve Ulusun İnşası: Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür, Metis Yayınları, İstanbul 2002, s. 123.

hala yerde mi, yoksa başka yerde mi olduğunu saptamak zorundadır.”¹¹³³ İşte çağdaş medeniyet düzeyine erişmek için yeni bir sermaye birikim mekanizması gereği ve ihtiyacından yola çıkan yeni Türk devletinin kurucu lideri Atatürk ve kurucu kadroları, bu ihtiyacı giderecek çarenin temel unsurunun sanayileşmek olduğu hususunda net ve kesin kararlıdır... Medeniyet, sadece hukuk ya da bilgi değildir, hayat biçimidir. Ve bunun temel ihtiyacı da gelişen, kalkınan ve üreten bir altyapıdır. Yani ekonomi... kalkınma... gelişme... ve bunun sanayiye dayanması. İşte, cumhuriyetin her karamsara ağıt yaktıran en büyük açmazı da budur.¹¹³⁴ Zira Türk ulus devleti cumhuriyeti sağlam temellere oturtmanın yegâne yolu bu olup, sanayileşme, iktisadi devletçilikle 1930’lu yıllarda yeniden inşa hamlelerinin esas kumanda manivelasıdır. “1930’larda kurulan devlet fabrikaları ve madencilik tesislerinin, ekonomimizin sınai zeminini genişleterek, Türkiye’nin, cumhuriyetin devraldığı ezici fakirlikten kurtulmasına yaptığı katkılar hiçbir şekilde göz ardı edilemez. Devletçi sanayileşme politikası, bu ülkede çağdaş teknolojilerle uğraşmayı becerebilen bir mühendisler, ustalar, işletmeciler camiasının ortaya çıkmasında da büyük bir rol oynamıştır. Bugünkü refahımız ve endüstriyel kültürümüzün önemli bir kısmını 1930’lardaki gerçekçi ve pragmatik arayışları ve cesur kararlarına borçlu olduğumuz Mustafa Kemal Atatürk’ü ve arkadaşlarını bunun için de minnetle anmamız gerekir.”¹¹³⁵

Atatürk’ün uyguladığı iktisadi devletçilik ülke ihtiyaçlarından doğmuş olup yeni bir ekonomik kalkınma yaklaşımı olduğu anlaşılır. Atatürk “Halkımız tab’an devletçidir ki her türlü ihtiyacını devletten talep etmek için kendinde hak görür” diyor.¹¹³⁶ Atatürk’ün uyguladığı iktisadi devletçilik özel teşebbüsü ortadan kaldıran kolektivist bir devletçilik değildir.

İktisadi devletçilikte göz önünde bulundurulanan maksat, özel teşebbüsün milli sermayeyi israf etmemesi ve büyük milli menfaatlerle ahenkli yürütülmesidir. Ele alınan iş “teşviki sanayi” konusudur. Bu suretle asıl gaye, memleketin genel ekonomik kaynaklarını devlet teşebbüsü ile planlamak ve buna göre özel teşebbüs yatırımlarına da bunun içinde yer vermektir.¹¹³⁷

Cumhuriyetin ilk sekiz yılında birincisi toplumsal altyapı için hukuki düzenlemelere ve eğitime büyük ağırlık verilirken, ikincisi iktisadi altyapıya büyük önem verilmiştir. Mesela Osmanlı İmparatorluğu’ndan kalan 4000 kilometrelik demiryolu cumhuriyetin ilk sekiz yılında yaklaşık olarak 6000 kilometreye çıkarılmıştır.¹¹³⁸

¹¹³³ Atilla İlhan, *Hangi Atatürk*, 5. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 158.

¹¹³⁴ Erol Toy, “O’na Katılmak: Dünden Yarına Türkiye Cumhuriyeti”, Güner Yayınları, Düşünce Dizisi: 1, İstanbul 2007.

¹¹³⁵ Yahya Sezai Tezel, “1934 Sanayi Programı ve Türkiye’de İktisadi Devletçiliğin Cumhuriyet Tarihindeki Yeri: <http://www.geocities.com/ystezel/articles/tusiad.html#ftn1> (Ağustos 2005)

¹¹³⁶ Tezer Öçal, *Türkiye Ekonomisi*, Savaş Yayınevi, Ankara 2004, s. 39-40.

¹¹³⁷ Orhan Türkdoğan, “Sanayi Sosyolojisi, Türkiye’nin Sanayileşmesi, Töre Devlet Yayınları, Ankara 1981, s. 463-464.

¹¹³⁸ Oktay Yenal, *Cumhuriyetin İktisat Tarihi*, s. 54.

9.2. Milli Ekonomi ve Eğitim

Tablo 2.17: Eğitimde Gelişme: 1923–1932 Dönemi (+000 adet)

İlkokul			Ortaokul			Lise			Yüksek	Meslek	
Yıllar	Okul Sayısı 000	Öğrenci Sayısı 000	Öğretmen Sayısı 000	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı 000	Öğretmen Sayısı	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı 000	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı 000	Öğrenci Sayısı 000
1923-24	4.9	342	10.2	72	5.9	796	23	1.2	513	2.9	6.5
1927-28	6.0	462	15.2	78	19.9	791	19	3.8	594	4.3	7.3
1931-32	6.7	524	17.0	80	30.3	963	25	6.8	637	4.9	9.5
1924-32 Artış		% 53			% 414			% 467		% 69	% 68
1924-32 Yıllık artış		% 5.5			% 2.7			% 24.2			

Kaynak: Başbakanlık İstatistik Dairesi: İstatistik Yıllığı 1934/1935.

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı gibi Cumhuriyet Türkiye'sinde 1923–1932 döneminde ilkokuldan yüksekokula kadar tam bir eğitim seferberliği yaşandığı görülüyor. Bunda da cumhuriyetin ilanından dört ay sonra 3 Mart 1924'te çıkarılan Tevhidi Tedrisat Kanunu (Öğrenim Birliği Kanunu) ile milli eğitimin yeni bir yapıya kavuşturulmasının rolü esastır.

İktisadi devletçilik devletin ekonomide, sanayide, işletmecilikte Millet ve toplum menfaatine görev üstlenmesi, milli ekonominin ana kaynaklarını, bağımsızlığın gerektirdiği ana kesimleri oluşturacak, kuracak, bunları işletecek, meydana getirdiği değerleri gene millet ve toplum yararına işlerde değerlendirerek kullanarak, Atatürkçülüğün bütün prensiplerine işlerlik kazandıracaktır.¹¹³⁹

Türkiye'de 1929–1939 döneminde uygulanan ekonomi politikalarında iki hususun öne çıktığı anlaşıyor. Birbiriyle iç içe olan ve kısa bir süre dışında uygulamada da birlikte yürütülen bu iki unsurun birincisi “korumacılık”, ikincisi ise “iktisadi devletçilik”tir. 1929'dan 1932 yılına kadar olan zaman dilimi içinde sadece korumacı tedbirlerle yetinildiği görülüyor. 1932 senesi iktisadi devletçilik politikasına geçiş yılıdır. Cumhuriyet Türkiye'sinin ekonomi politikasında 1932 yılı bir kırılma noktası olarak görüle-

¹¹³⁹ Suna Kili, a.g.e, s. 262.

bilir. 1933–1939 yılları arası dönemde ise korumacılık ve iktisadi devletçilik bir arada, dönemin ekonomi politikalarına damgasını vurmuştur.¹¹⁴⁰

İktisadi devletçilikten önce uygulanan korumacı politikaların şu temel gayeleri hedeflediğini söylemek mümkündür:

1- Dış ticaretin kontrolü, yani dış ticaretin açık değil fazla vermesini sağlamak. Bu bağlamda Lozan Antlaşması'na ek olarak imzalanan ticaret sözleşmesinin süresinin 1928 sonunda dolmasının ardından, koruma gücü çok daha yüksek yeni bir gümrük tarifesi yürürlüğe konulmuş, ithalata kotalar getirilmiş ve hükümetin ihracatı denetleme yetkisi artırılmıştır.

Nitekim 10 Haziran 1930 tarih ve 1705 sayılı “Ticarette Tağşişin Men’i ve İhracatın Murakabesi ve Korunması Hakkında Kanun” hükümeti, dış ticaret hususunda gerekli kararları almaya yetkili kılan hükümler içermektedir.

Yine 22 Temmuz 1931 tarih ve 1873 sayılı “Ticaret Mukavelesi ve Modus Vivendi Akdetmeyen Devletler Ülkesinden Türkiye’ye Yapılacak İthalata Memnuniyetler veya Tahdit veyahut Takyitler Takibine Dair Kanun” ile Türk ekonomisini korumak için gerektiğinde muhtelif malların ithalatını ruhsata bağlamaya, sınırlamaya ya da yasaklamaya hükümete yetki vermektedir. Bunlar ülke ekonomisini korumak gayesiyle dış ticaretin devlet tarafından denetlenmesini sağlayan önemli düzenlemelerdir.¹¹⁴¹

2- Kambiyo denetimini sağlamak.

Bu hususta atılan en önemli adım 20 Şubat 1930 tarihinde çıkarılan Türk parasının değerinin korunmasıyla ilgili kanundur. Bu kanunla hükümete Türk parasının değerinin korunmasıyla alakalı tedbirler alma yetkisi veriliyor, bu yetki aynı kanunun kapsamında olan, yani 1567 sayılı kanunla cezalarla güçlendiriliyordu.¹¹⁴²

1923–1929 yılları arasında Türk parasının değerinin büyük ölçüde “piyasa” tarafından belirlendiğini söylemek mümkündür. Ancak hükümet, zaman zaman spekülasyon hareketleri önlemek için Kambiyo Esham ve Tahvilat Borsası'na yönelik iyileştirme tedbirlerine başvurmuştur.¹¹⁴³ Nitekim bu bağlamda 1 Mart 1927 tarihinde hükümet bir dizi kuralı kambiyo denetimini sağlamak için uygulamaya koymuştur. Bu kurallara göre bankalar ve bankerler kendi aralarında, Türk parasıyla döviz alıp satamayacaklardı. İşadamları ve sanayiciler için de döviz alım satımlarına belirli sınırlar getirilmişti. Ayrıca fertlerin kâr maksadıyla döviz alım satımı yapmaları yasaklanmıştı.¹¹⁴⁴

Yine 30 Mayıs 1929 tarih ve 1447 sayılı Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu'yla döviz spekülasyonu yasaklanıyor, gerçek ve tüzel

¹¹⁴⁰ L. Hilal Akgül, *Ekonomide Kurtuluş Savaşımı*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul Şubat 2006, s. 56.

¹¹⁴¹ Korkut Boratav, *Türkiye’de Devletçilik*, Savaş Yayınevi, Ankara 1982, s. 90–92.

¹¹⁴² İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası*, TCMB Yayınları, Ankara 1997, s. 235–237.

¹¹⁴³ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, a.g.e., s. 225–226.

¹¹⁴⁴ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, a.g.e., s. 229–230.

kişilerin ihtiyaçları olmadıkça döviz alıp satamayacakları hükme bağlanıyordu.¹¹⁴⁵

3- Bankalar Konsorsiyumu'nun kurulması.

24 Ocak 1930'da çalışmalarına başlayan bu konsorsiyum, Maliye Bakanlığı'yla bankalar arasında özel bir şirket olarak kurulmuş ve kambiyo piyasasına önemli ölçüde kararlılık kazandırmıştır.¹¹⁴⁶ Elbette Türkiye'de kambiyo denetiminin en önemli adımı hiç şüphesiz 11 Haziran 1930 tarihinde kurulan TCMB'dir.¹¹⁴⁷ TCMB'nin kurulmasıyla kambiyo denetimi yolunda çok önemli bir safhaya ulaşılmıştır.¹¹⁴⁸

4- Kamu harcamalarını kamu gelirleriyle dengeleme isteği.

Bunun en bariz örneği denk bütçe uygulamaları olsa gerek. Yukarıdaki dört husustan ilk üçüyle ilgili ortak yön, bunları uygulamak için bir dizi kanunun çıkarılmış olmasıdır.¹¹⁴⁹

9.3. Atatürk Döneminde Dış Ticaret Dengesi

**Tablo 2.18: Atatürk Döneminde (1923–1938) Dış Ticaret Dengesi
(Cari Fiyatlarla, Milyon TL)**

Yıllar	İhracat	İthalat	Fark -/+	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı= İhracat/İthalat=%	Dış Ticaret Hacmi= İhracat+İthalat/GSMH %
1923	85	145	-60	58.5	24.1
1924	159	194	-35	82.0	20.3
1925	192	241	-49	79.6	28.4
1926	187	235	-48	79.5	25.5
1927	158	211	-53	74.9	25.0
1928	173	223	-50	77.6	24.3
1929	155	256	-101	60.5	20.7
1930	151	147	+4	102.7	18.9
1931	127	126	+1	100.8	18.1
1932	101	86	+15	117.4	15.9
1933	96	75	+21	128.0	15.0
1934	92	87	+5	105.7	14.7
1935	96	89	+7	107.8	14.1
1936	118	93	+25	126.9	12.4
1937	138	114	+24	121.0	14.0
1938	145	150	-5	96.6	15.6

¹¹⁴⁵ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, a.g.e, s. 230–231.

¹¹⁴⁶ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, a.g.e, s. 237–241.

¹¹⁴⁷ Haydar Kazgan, Murat Öztürk ve Murat Koraltürk, "Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası", Creative Yayıncılık, İstanbul 2000.

¹¹⁴⁸ Öztin Akgüç, 100 Soruda Türkiye'de Bankacılık, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1992, s. 130–141.

¹¹⁴⁹ Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, Türkiye Ekonomisi, s. 60.

Kaynak: *Tuncer Bulutay, Y.S.Tezel ve N.Yıldırım, Türkiye Milli Geliri (1923–1938), Tablolar, Ankara Üniversitesi SBF Yayını, Ankara 1974.*

Türk tarihinde iktisadi devletçilik anlayışının kökenleri cumhuriyet öncesi döneme dayanır. Özellikle Tanzimat döneminde açılan devlet fabrikaları buna iyi bir örnek oluşturur. 17. ve 18. yüzyıllarda yaşanan siyasi gelişmeler sonucunda mahalli güçlere kaptırılan iktisadi kaynaklar, yeniden merkezi hükümet ve bürokrasisinin kontrolüne girmiş ve bu durum Tanzimat'ın ekonomik temelini oluşturmaktadır.¹¹⁵⁰

Tanzimat döneminde devletin fabrikalar kurma gayretlerinin belgelere yansıyan en önemli ekonomik gayesi özellikle askeri ihtiyaçların yurtiçi üretimle karşılanması yoluyla hem askeri giderlerden tasarruf sağlanması, hem de bu harcamalar sebebiyle yurt dışına gidecek “akçenin dâhili memalikte kalması”¹¹⁵¹ maksadına yönelikti. Bu maksatla devlet fabrikalarına sağlanan teşvik ve desteklerin en önemlisi, bu fabrikaların üretimlerinin devlet tarafından öncelikle satın alınmasıydı. 1851 yılında alınan bir kararla, devlet fabrikalarının gerek yurt dışından gerek yurt içinden satın aldıkları makine, araç ve hammaddelelerin bütün gümrük ve vergilerden muaf tutulmaları yanında imal ettikleri malları piyasada satmaları halinde de vergilerden muafı. Ayrıca bu fabrikalarda çalışan usta ve işçilere askerlikten muafiyet hakkı tanınmıştır.¹¹⁵² Bu dönemde açılan devlet fabrikalarından bazıları; Zeytinburnu Demir Fabrikası, Veliefendi Basma Fabrikası, İzmit Çuha Fabrikası, Hereke Kumaş Fabrikası, Mihaliç Devlet Çiftliği, Büyükkada Demir Madeni, Bursa İpek Fabrikası ve Feshane devletin fabrika açarak üretim sürecine katıldığı “Fabrikai Hümayunlar”dır.¹¹⁵³

Bunlara ilave olarak Sultan Abdülmecit dönemi olan 1839–1861 yılları arasında, Beykoz Kundura Fabrikası, Tophanei Mâmure, Beykoz Cam-Porselen Fabrikası, Zeytinburnu Dokuma Fabrikaları, Beykoz Kâğıt Fabrikası devlet tarafından kurulmuştur.¹¹⁵⁴ Yine Sultan II. Abdülhamit (1876–1908) döneminde, Ereğli Kömür İşletmeleri, Ergani Bakır ve Demir İşletmesi, Bulgardağ Altın ve Gümüş İşletmesi, Gümüşhacıköy Simli Gümüş İşletmesi, Eskişehir Lületaş Yatakları İşletmesi, Ankara kil, Irak zift, petrol yataklarının devlet eliyle işletilmesi bir anlamda milli sanayinin temellerini oluştuyordu. Tanzimatçıların sanayide devletçi politikaya yönelmeleri sonucunda, küçükü büyüklü 160 kadar tesis kurulmuştur.¹¹⁵⁵

Maalesef bu tesislere, 1874 sonrası Osmanlı İmparatorluğu'nun içine düştüğü sanayi ve iktisadi vesayet sonucunda, devletin işlettiği ulaşım, maden, dokuma ve öteki bütün sanayi tesislerine Avrupalılar el koymuş-

¹¹⁵⁰ Tevfik Güran, *Tanzimat Döneminde Devlet Fabrikaları*, 150. Yılında Tanzimat, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Sayı 142, Ankara 1992, s. 235 vd.

¹¹⁵¹ Tevfik Güran, a.g.e, s. 236.

¹¹⁵² Tevfik Güran, a.g.e, s. 238–239.

¹¹⁵³ Ömer Celal Sarç, *Tanzimat ve Sanayimiz*, Maarif Basımevi, İstanbul 1940, s. 435–437.

¹¹⁵⁴ İlhan Keser, *Türkiye'de Siyaset ve Devletçilik*, Gündoğan Yayınları, Ankara 1973, s. 29–30.

¹¹⁵⁵ Rifat Önsoy, “Tanzimat ve Sanayi”, *Türkiye Günlüğü Dergisi*, 8 Kasım 1989, s. 47–48.

lardır. 1887–1896 yılları arasında yabancılara verilen imtiyazlarla madenlerin işletilmesi yanında demiryolları, liman ve rıhtım işletmeleri, araba ve tramvay şirketleri tamamıyla yabancılar tarafından işletilir.¹¹⁵⁶ Ayrıca 1888’de Muharrem Kararnamesi ile kurulan Duyun-ı Umumiye İdaresi, Zonguldak Kömür Madenleri, Bursa İpek Sanayii, alkollü içki üretimi, elektrik, havagazı, su şirketleri gibi sahalarda da üretime hâkim oldular. Tuz, pul, balıkçılık, ipek, tütün ve alkolden alınan vergilerle, damga resmi ve bazı bölgelerden alınan vergileri –Bulgaristan vergisi, Kıbrıs’ın gelir fazlası, Doğu Rumeli vergisi gibi- doğrudan kontrol altına aldılar. Tuz ve tütün konusunda tam bir “tekeli” yönetimi oluşturdular.¹¹⁵⁷ Netice itibarıyla 1838 Balta Limanı Serbest Ticaret Antlaşması ile başlayan süreçte 1839 Tanzimat Fermanı, 1854 Dış Borçlanma süreci 1856 İslahat fermanı 1875 Moratoryumu, 1888 Muharrem Kararnamesi ve 1908 İkinci Meşrutiyet... Yabancıların siyasi, mali, bankacılık, ticari, üretim ve demiryolu-limanlar üzerindeki hâkimiyeti ile sağladıkları yarı sömürgeleşme sonucunda milli ve devlet sanayinden söz edilemez hale geldi.

1908’de kurulan İttihat ve Terakki hükümeti ve İttihat ve Terakki hareketi içinde yer alan Türk Müslüman asker sivil bürokrat ve aydınlar Osmanlı Türkiye’sinin sosyo ekonomik tarihinde, yaşadıkları ve gördükleri yıkımın etkisiyle yeni bir sayfa açtılar.

Yeni açılan sayfanın temeli Türk milliyetçiliğine, yani Türk Müslüman bir iktisadi yapılanmaya dayanıyordu. Bu yapılanma teşebbüsünün üç ayağından söz edilebilir.

1- Osmanlı Türkiye’sini yabancı sermaye boyunduruğundan kurtarmak. Bunun için de devleti yabancı sermayeye mahkûm eden şartları ortadan kaldırarak milli bir ekonomik yapı tesis etmek.

2- Ülke ekonomisini ellerinde tutan azınlıkların ve yabancıların yerine Müslüman Türkleri ikame etmek, böylelikle milli devlet ve milli iktisadi, sanayi yapısı kurmak.

3- Müslüman Türk halkını ziraat ve hayvancılığın dışında, ticaret ve sanayi alanlarında da teşebbüste bulunmaya teşvik ederek, Türk toplum yapısında, sosyal, kültürel ve ahlaki değerlerin değişmesini sağlamak. Ancak İttihat ve Terakki’nin homojen bir Müslüman Türk yapısına sahip olmaması başta olmak üzere çeşitli faktörler ve yukarıdaki üç husus üzerinde yeterince gayret gösterilmemesi istenilen hedefe ulaşılmasını engelledi.¹¹⁵⁸ Ta ki Türk Kurtuluş Savaşı sonrasında Gazi Atatürk ile başlatılan milli ekonomi politikasına kadar.

1921 yılında yapılan sayımda Osmanlı Türkiye’sindeki sanayi kuruluşlarının sayısı 33.058 ve çalışan işçi sayısı 76.216’dır. Dokuma sanayi en çok müesseseye ve işçiye sahip iş kolu olup, bunu deri ve maden iş kolları takip

¹¹⁵⁶ İhsan Keser, a.g.e, s.30–31.

¹¹⁵⁷ Erhan Afyoncu, “10 Soruda Osmanlı Borçları”, Popüler Tarih Dergisi, Sayı 13, Haziran 2001, s. 16–21.

¹¹⁵⁸ Kemal H. Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, Afa Yayınları, İstanbul 1996, s. 86–87.

etmektedir.¹¹⁵⁹ Bu sayım Osmanlı Türkiye'sinin içinde bulunduğu ekonomik vahameti gözler önüne sermektedir.

“Osmanlı toplumsal yapısı içinde Batı'da olduğu gibi bir burjuva sınıfının doğmasına uygun dinamizm, içsel etkenler ama daha büyük oranda dışsal etkenler yoluyla oluşamamıştır. Bu ise Batılılaşma girişimlerinin temelsiz ve öykünmecî olmasına yol açmıştır. Dolayısıyla Osmanlı toplumu –Batılı anlamda- kapitalizme geçemediği içindir ki tam anlamıyla modern Batılı bir toplum olamamıştır.¹¹⁶⁰ Atatürk'ün milli bir ekonomi meydana getirmek için takip ettiği yol, ülkenin yabancı denetiminden kurtarılması ve devletin sermaye sınıfını desteklemesiydi.¹¹⁶¹ Ancak sermaye sınıfının oluşmasında beklenen sonuç kısa sürede alınamayınca Atatürk iktisadi devletçiliğe yönelmiştir. İktisadi devletçiliğin hedefi “milli iktisat”tır.¹¹⁶²

Cumhuriyet Türkiye'sinin ekonomi üzerindeki etkisi, öngörülen Türk milliyetçiliği perspektifine uygun olarak “milli bir ekonomi politikası” takip edilmesiyle başlar.¹¹⁶³ Bu bağlamda iktisadi devletçilik yoğun bir şekilde “iktisadi milliyetçilik” anlayışından destek bulur.¹¹⁶⁴

Atatürk, Türk milletinin bekasını Türk devletinin iktisadi bağımsızlığında görmüştür. Bunun için de güçlü bir milli iktisadi yapıya ihtiyaç vardır.

“İktisadi milliyetçilik”, iktisadi devletçiliğin merkezinde bulunur. Alman bürokrasisi ve Japon bürokrasisi iktisadi milliyetçiliği yeryüzünde en erken dönemde uygulayan iki örnektir. Alman modernleşmesinin kurumsal öncülerinden Ranke'ye göre her millet, kendi kimliğine sahiptir ve milletin bir bütün olarak menfaatleri, fertlerin kendi hak ve çıkarlarından önce gelir. Öte yandan modern devlet formunda siyasi otorite ile milletin kültürel varlığı belirli biçimlerde özdeşleşmiştir. Böylelikle aynı devlet çatısı altında türdeş bir bütün oluşturan millet, her bir parçasının genel toplamından çok daha büyük bir kimliğe sahip olacaktır.¹¹⁶⁵ Yeryüzündeki herhangi bir devletin gerçek gücü sadece kültürel geleneklerinin bütünü geçmişe uzanan kökü ve diğer devletlerarasındaki saygınlığı ile değil, bir millete dayanabilme potansiyeli ile de ölçülür.

¹¹⁵⁹ Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Sayı 98, Ankara 1994, s. 173–174.

¹¹⁶⁰ Ali Yaşar Sanbay, “Kemalist İdeolojide Modernleşmenin Anlamı”, İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, Cavit Orhan Tütengil Arusına, Özel Sayı I, Cilt 38, İstanbul 1982, s. 151–155.

¹¹⁶¹ Selim İkin, *Türkiye Milli İthalat ve İhracat Anonim Şirketi*, ODTÜ Gelişme Dergisi, Num. 2, Ankara 1971, s. 221–231.

¹¹⁶² Hamit Emrah Beriş, *Tek Parti Döneminde Devletçilik*, Liberte Yayınları, Ankara Şubat 2009, s. 135.

¹¹⁶³ Hamit Emrah Beriş, a.g.e, s. 135.

¹¹⁶⁴ Oktay Yenal, “Yarım Yüzyıllık İktisadi Milliyetçilik: 1923–1974”, İktisat Siyasası Üzerine Yazılar, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999, s. 146.

¹¹⁶⁵ Gerd Hardach, “The Nation Building in Germany: The Economic Dimension”, *Nation, State, and The Economy, in History*, ed. Alice Teichova, Herbert Matis, Cambridge University Press, Cambridge 2003, s. 57.

İktisadi milliyetçilik kavramı, bir bakıma tam bağımsızlığın ve milli egemenliğin korunması maksadıyla, yani toplum içindeki bütün fertlerin iyiliğine uygun olarak devletin iktisadi sahada tam bir kontrol sağlayacağı ve gerektiğinde tahditlere gidebileceği anlayışına gönderme yapar. Bu durumda para ve maliye politikaları, hukuki düzen, ulaşım ve iletişim ağları, eğitim sistemi, iç ve dış ticaret politikaları ve diğer pek çok unsuru devlet tarafından belirlenen ekonomi ve iç Pazar zaten milli bir nitelik gösterir.¹¹⁶⁶ Öte yandan Hardach Prusya misalini vererek, imparatorlukların, siyasi açıdan bölünmüş, kültürel bağlamda heterojen ve ekonomik açıdan da ademi merkezîyetçi olduğunu ifade ediyor.¹¹⁶⁷ Yani her modern ulus-devlet kendi siyasi birliğini ve milli varlığını tehlikeye düşüren meselelerle baş etmek mecburiyetindedir.

Bunun anlamı kısaca ulus-devlet özellikle kuruluş safhasında, milli sınırları dâhilinde kendi gelecek tasarımına uygun türden bir yapılanma meydana getirebilmek gayesiyle, başta ekonomi olmak üzere pek çok hususta milli bir denetim sağlamaya yönelecektir.

Almanya'da George Friedrich List (1789–1846) ABD'de Hamilton tarafından teorik zemine oturtulan iktisadi milliyetçilik tezi, liberalizmin ekonomideki genel tezlerine karşılık iç pazarda üretim yapan yerli üreticilerin korunması gayesiyle gümrük tarifeleri oranlarının yükseltilmesi, sanayi sektöründe korumacılık gibi kamu müdahalelerini önerir. List ve Hamilton'da gerçekte prensip olarak ticarete serbestlikten yanadır. Fakat onlara göre serbest ticaret zayıf ve siyasi açıdan bölünmüş ülkeler açısından dezavantajlı bir durum meydana getirmektedir.¹¹⁶⁸ Bundan dolayıdır ki iktisadi milliyetçiliğin savunucuları, milletlerarası ticaretin ancak nispeten eşit şartlar altında faydalı olabileceğini savunarak liberalizmin karşılıklı üstünlük teorisine karşı vaziyet alırlar.¹¹⁶⁹ Buna rağmen, iktisadi milliyetçilik tam olarak iktisadi liberalizmin karşısı sayılmadığı¹¹⁷⁰ gibi faşizm ve sosyalizm ile de ilişkisi yoktur.

İktisadi milliyetçilik politikaları, sanayileşme sürecini tamamlayamamış ülkelerde, devlet gerek kendi yatırımları, gerekse teşvik mekanizmaları vasıtasıyla sanayileşme sürecini hızlandırabilir. Şayet bu şekilde bir ekonomik politika uygulanmaz ise milli bağımsızlığı kaybetme ve gelişmiş sanayi ülkelerine karşı ekonomik açıdan bağımlı olma durumuyla karşılaşılacaktır.¹¹⁷¹ Nitekim 1838–1914 Osmanlı Türkiye'si uygulaması ile 1946'dan itibaren

¹¹⁶⁶ Takeshi Nakano, "Theorising Economic Nationalism", Nations and Nationalism, Vol.10, No: 3, 2004, s. 220.

¹¹⁶⁷ Gerd Hardach, a.g.e, s. 58.

¹¹⁶⁸ Christine Margelum Harlen, "A Reappraisal of Classic Economic Nationalism and Economic Liberalism", International Studies Quarterly, Vol. 43, No. 4, December 1999, s. 734.

¹¹⁶⁹ C. M. Harlen, a.g.m, s. 740.

¹¹⁷⁰ Andreas Pickel, "Explaining and Explaining with Economic Liberalism" Nations and Nationalisms, Vol. 9. Issue I, 2003, s. 105–127.

¹¹⁷¹ C. M. Harlen, a.g.m, s. 739.

Cumhuriyet Türkiye'sinde uygulanan iktisadi politikaların doğurduğu neticeler trajik şekilde Harlen'in tespitini doğrular niteliktedir.

Atatürk'ün uyguladığı iktisadi devletçilik iktisadi milliyetçiliğin en temel hedefi olan tam bağımsızlığın ve egemenliğin korunması gayesiyle devletin ekonomik alana müdahale etmesi, bu bağlamda lüzum görüldüğünde kısıtlayıcı tedbirler alması, gerektiğinde sanayi ve tarım sektöründe makro planlar yapması fikrini içermiştir. Bunların yanı sıra, devletin varlığını sürdürmesi, iktisadi hayat üzerinde tam bir kontrol sağlamasına, karşılıklı olarak avantaj sağlamayan dış ticaret ilişkilerinin olabileceğince engellenmesini ve ithal ikameci iktisat politikalarıyla milli sanayinin desteklenmesi de iktisadi milliyetçiliğin hedefleri arasındadır.

İktisadi milliyetçilik devletçilikle tam olarak özdeş bir kavram değildir. Zira iktisadi milliyetçilik iktisadi devletçiliğin dışında da türlü yaptırımlarla uygulama alanı bulmaktadır. İktisadi milliyetçilik her ülkenin kendi içyapı ve dinamiklerine göre farklılıklar gösterebilmektedir. Bu yapıyla iktisadi milliyetçilik uygulandığı ülkelere göre "sui generis" bir özellik göstermektedir.

Atatürk döneminde uygulanan, iktisadi devletçilik politikalarında yukarıda özetlediğimiz politik unsurların hemen hepsini taşıdığı siyasi, hukuki, iktisadi düzenlemeler ve sonuçlardan anlaşıyor.

Atatürk 1923 İzmir İktisat Kongresi'nin açış konuşmasında "Bu umde - egemenlik- icabı bütün cihan bilmelidir ki artık Türk milleti, hâkimiyetini hiçbir şahıs ve makama veremez. Hâkimiyet demek şeref demek, namus demek, haysiyet demektir. Bir milletten bu evsafı medeniye ve insaniyesinin terkinin talep etmek onu insanlıktan çıkarmak demektir."¹¹⁷²

Atatürk bu sözüyle ve daha başka pek çok konuşmalarında milli egemenlik ile iktisadi karar alma süreçleri arasında doğrudan bağ kurmaktadır. Atatürk dönemi ve İsmet İnönü iktidarında 1946 yılına kadar uygulanan ekonomi politikaları, öncelikle milli egemenliği koruma bağlamında değerlendirilebilir.

10. MİLLİ İKTİSAT TASARRUF CEMİYETİ - 1930 SANAYİ KONGRESİ VE 1934 BİRİNCİ BEŞ YILLIK SANAYİ PLANI

10.1. Siyasi ve İktisadi Tam Bağımsızlık İçin Yol: Sanayileşme

"...Çünkü ancak sanayileşmedir ki ülkeyi tam bağımsızlığına kavuşturacak; hem Mudafai Hukuk'un hem de Kuvayı Milliye'nin gerçek amacına ulaşmasını sağlayacaktır. Sanayileşmediğimiz takdirde ne olacağımızı, Osmanlı'nın son iki yüzyılına bakıp anlayabiliriz. O dönemi bilmiyorsak, şu içinde yaşadığımız dönemi de mi bilmiyoruz a canım; eğer cumhuriyetin

¹¹⁷² Gündüz Ökçün, Türkiye İktisat Kongresi: 1923 İzmir: Haberler Belgeler Yorumlar, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Ankara 1997, s. 209.

ilk yıllarında başlatılmış olan sanayileşme atılımı... dönüştürülmeseydi, acaba “sistem” Türkiye’yi bu kadar gafil avlayabilir miydi?”¹¹⁷³

Atatürk’ün sanayileşme ve devletin iktisadi hayatta oynaması gereken rolü hakkındaki fikri nettir. Türkiye’nin dünya piyasasından mamul mallar ithal eden, tarım ve madenler ihraç eden bir ülke olarak milli bekasını koruyamayacağı fikri Mustafa Kemal ve cumhuriyetin kurucu kadrosunu devamlı rahatsız etmekteydi. Atatürk, Reis Paşa sıfatı ile TBMM’nin 1 Mart 1922 tarihindeki üçüncü yasama yılını açış konuşmasında şöyle diyordu: “İktisadi politikamızın önemli gayelerinden biri de genel yararı doğrudan doğruya ilgilendirecek kurumlar ve iktisadi teşebbüslerin mali kudretimizin ve teknolojimizin izni oranında devletleştirilmesidir.”¹¹⁷⁴

TBMM hükümetinin Maliye Bakanı Ferit Bey 8 Mart 1921 günü gazetecilere yaptığı açıklamada şunları söylüyor: “Bize en lazım olan şey fabrika, gine fabrikalardır... Türkiye çalışıyor, üretiyor fakat ürünlerinden başkaları faydalıyor... Alın teri dökerek elde ettiğimiz iptidai maddeleri... yok pa-hasına harice satıyoruz. Sonra yabancılar bu maddelerin şeklini değiştirerek bize iade ediyorlar... Kırk kuruşa bir okka yün veriyoruz, aynı gün 1200 kuruşa bir metre kumaş halinde yalvararak geri alıyoruz.”¹¹⁷⁵

Yukarıdaki tespiti, yani Osmanlı Türkiye’sinin “sanayileşme” teşebbüsünü İşaya Üşür şu veciz sözle özetlemektedir: “Acem kaşığı ile Roma dondurması yeme isteği evresinden öteye geçememiştir.”¹¹⁷⁶

Bilsay Kuruç’a göre, 1923 İzmir İktisat Kongresi’nden sonra tüccarın ve manüfaktür düzeyindeki bir sanayi kesiminin sürüklediği ekonomik süreç, devletin rolünü sadece yeni gelişecek özel sermayeyi kaldırmak gayesiyle sınırlı tutmak istemiştir. Buna mukabil cumhuriyetin kurucu kadrolarında ise sanayileşme hareketine duyulan derin bir özlem vardır. Özlem İzmir İktisat Kongresi’nden gelen çizgide ifadesini bulamaz.¹¹⁷⁷

1929 Büyük Buhranı bir gerçeği net olarak bir kez daha gözler önüne sermiştir. Türkiye’de çözüm bekleyen temel mesele SERMAYE BİRİKİ-MİDİR. 1920’li yılların hızlı zirai gelişmesi bile temel meselelerin 1930’un dönemecinde karşılaşılan büyüklüğü karşısında zayıf kalmıştır. Cumhuriyet Türkiye’sine karşılaşılabilecek buhranları aşmayı sağlayacak çapta bir sermaye birikimi gerekmektedir.¹¹⁷⁸ 1929 Buhranı’ndan sonra cumhuriyetin kurucu kadrosu sermaye birikimi ve sanayileşmenin ancak yaygın bir ci-

¹¹⁷³ Attila İlhan, *Hangi Atatürk*, s. 177.

¹¹⁷⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I. İctima Senesi: 3, Cilt: 18, 01.03.1338 Çarşamba, s. 2–16.

¹¹⁷⁵ İstanbul Sanayi Odası Dergisi 38–1968.

¹¹⁷⁶ İşaya Üşür, “Tarihsel Perspektifle Sanayileşme ve Türkiye’de Sanayileşme” *Anadolu’da Kalkınma Süreçleri ve Malatya Örneği*, ed. Prof. Dr. Oğuz Esen, Türkiye Ekonomi Kurumu Yayını, Ankara 2001, s. 67–68.

¹¹⁷⁷ Bilsay Kuruç, “1930’ların Sanayi Hareketinde Unutulanlar ve Az Bilinenler”, 75. Yılda Çarklardan Chiplere, ed. Oya Baydar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 87–88.

¹¹⁷⁸ Serdar Şahinkaya, *Cumhuriyet Ekonomisinin İnşası*, OTDÜ Yayınları, Ankara Mayıs 2009, s. 155.

hazlanma şeklinde olacağı ortak gayesi üzerinde görüş birliği içerisindeydi.¹¹⁷⁹ İşte bu yeni bir şeydir.¹¹⁸⁰

İşaya Üşür'e göre: "1923 sanayileşmenin mekanizmasının değil "kültürü"nü de alma/edinme, dolayısıyla –dünya- sanayileşme sürecinde bir parça değil, onun ögesi olmak iradesidir. İşte kopuş, tam bu noktada başlar. Nitekim cumhuriyetin 1929-1947 dönemi dikkatle incelenirse türev bir sanayileşmeden ziyade "yerli" (autouchonous) bir sanayileşme anlayışının egemen olduğu görülür. Çünkü dönemin önder kadrosu, "kültür"ün onun vasıtasıyla düşünülen ve "bu" düşünüleninden yapma/etme bilgisinin türetililebileceğini çok iyi kavramıştır.¹¹⁸¹ Elbette cumhuriyetin kurucu kadrosu özel teşebbüse karşı değildir. Ancak sermaye birikiminin anahtarı sanayidir. İçinde bulunan şartlarda bunu özel teşebbüs yoluyla gerçekleştirmek mümkün değildir. Bunun için iktisadi devletçilik cihazını harekete geçirmek gerekmektedir.

Atatürk ve cumhuriyetin kurucu ataları için sanayileşme mecburiyeti, "tam bağımsızlık" meselesidir. Askeri ve diplomatik zaferle elde edilen milli egemenliğin ancak ve ancak iktisadi bağımsızlıkla garanti altına alınabileceği hususunda tam bir inanç sahibidirler. Cumhuriyetin kurucu ataları, Osmanlı Türkiye'sinin İngiliz liberalizminin tutsağı olduğu, Osmanlı sanayisi ve zanaatlarının sanayi devrimi Avrupa'sının mamul ürünlerinin istilasıyla yıkıldığı, bu durumun da imparatorluğu, iktisadi ve mali bağımlılığa sürüklediği kanaatindedirler. Sadece sanayileşme Türkiye'deki mevcut bağımlılığı kırabilir ve bu bir stratejik siyasi tercihtir.¹¹⁸²

Sanayileşmeyi büyük bir dava olarak devlet yönlendirecektir. Kurucu atalar devletin bütün kaynaklara dayanak yapmaktan başka çare ve seçenek olmadığı mutabakatı içindedirler. "1920–1930 yılları arasında kurulan 14 hükümetin programları arasında sanayi ve sanayileşme süreci ile ilgili bir tek kelime bulmak mümkün değildir."¹¹⁸³

1929 Buhranı ile iyice ortaya çıkan tavrı 1932 yılı ile tam netleşerek devam edecek olan korumacı ve devletçi sanayileşme hareketine ¹¹⁸⁴ 1920'lerin Osmanlı kalıntısı özel kesimin "devletin kendi başına yeni sanayi kurması ve işletmesi söz konusu değildir, gereksizdir" şeklinde özetlene-

¹¹⁷⁹ Fikret Şenses ve Erol Taymaz, "Unutulan Bir Toplumsal Amaç: Sanayileşme Ne Oluyor? Ne Olmalı?", ERC Working Papers in Economics, Ankara 03.01.2003..

¹¹⁸⁰ Serdar Şahinkaya, a.g.e, s. 155.

¹¹⁸¹ İşaya Üşür, "Tarihsel Perspektifte Sanayileşme ve Türkiye'de Sanayileşme", s. 85.

¹¹⁸² Francois Gerogeon, "Kurtuluş Savaşı Sonrası Türkiye'nin Sanayileşmesi Sorunu (1923–1932)" Osmanlı-Türk Modernleşmesi: (1900–1930) Çev: Ali Berkay, Yapı Kredi Yayınları 230, İstanbul 2006, s. 187–199.

¹¹⁸³ Orhan Kurmuş, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Sanayinin Korunması Sorunu ve Ticaret Sermayesinin Tavrı", Sanayi Kongresi 1976, Ankara: Makine Mühendisleri Odası, Yayın No: 106/1, Ankara 1977, s. 15.

¹¹⁸⁴ Yıldırım Koç, "Türk Ulusunun Oluşumunda Devletçiliğin Rolü ve Özelleştirme Politikaları", Ulusal Bağımsızlık İçin İktisat Kurultayı, Bildiriler Kitabı, İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Malatya 2006, s. 507–523.

bilecek 1920 çizgisinin yeni Türk-ulus devleti için ancak zayıf bir zemin hazırlayabilmiş olduğunu ortaya koyarak bir anlamda da hesaplaşarak erişilir.

İşte bu hesaplaşmanın en önemli merhalelerinden biri 1930 Sanayi Kongresi'dir.¹¹⁸⁵

Türkiye'de 1930'lu yıllarda tatbik edilen iktisadi devletçilik doktrineri değil, pragmatiktir.¹¹⁸⁶ İktisadi devletçilik kısmi bir özellik arz etmektedir. Mesela, tarımda da devlet işletmeleri mevcuttu. Fakat bunlar sanayi ve hizmetler kesimindeki işletmelerden farklı maksatla ve farklı özellikte kurulmuştu. Tarımdaki devlet numune çiftlikleri köylüye teknik bilgi ve kaliteli tohum sağlamak, üretimde ileri teknolojileri kullanarak örnek teşkil etmek gayesi ile kurulmuştu.¹¹⁸⁷

Z. Y. Hershang'a göre Bernard Levis, Türk iktisadi devletçiliğinin tanımını şöyle vermektedir: "Devletçilik, özel girişimcilik ve özel sermayenin işe yarar bir şey yapamayacak kadar zayıf olduğu bir ülkede, devletin milli kalkınma ve milli savunma temel gayesiyle sınai faaliyette bir öncü, bir yönetici olarak öne çıkması durumudur."¹¹⁸⁸

1933 yılından 1939 yılına kadar hâkim olan korumacı-devletçi politikaların temeli "Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti ve 1930 Sanayi Kongresi ile atıldı.

Aralık 1929'da Türkiye Cumhuriyeti Reisi Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin himayesinde "Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti" kuruldu. Cemiyet yarı resmi bir nitelik taşımaktadır. Kurucuları TBMM Başkanı Kazım Özalp, TBMM Başkan Vekili Hasan Saka, Yusuf Kemal Tengirşek, Saffet Arıkan, Mahmut Soydan, Celal Bayar, Fuat Umay, Fahmi Köken, Reşit Saffet Ataman ve Emlak Bankası Umum Müdürü Hakkı Saffet Tan beylerdi.¹¹⁸⁹ Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, günümüzde "Türkiye Ekonomi Kurumu" adı altında milli ve milletlerarası alanda çalışmalarını sürdürmektedir. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin adı 12 Haziran 1939'da "Milli Ekonomi ve Araştırma Kurumu" olmuştu. İstanbul'da 1931 tarihinde kurulmuş olan "Türk İktisat Cemiyeti", merkezini 17 Temmuz 1939'da Ankara'ya taşımıştı. 18 Ocak 1955'te ikisi birleşerek "Türkiye Ekonomi Kurumu" adını aldı.¹¹⁹⁰ Nitekim tasarruf alışkanlığının gelişt-

¹¹⁸⁵ Serdar Şahinkaya, a.g.e, s. 157-158.

¹¹⁸⁶ Hüseyin Şahin, Türkiye Ekonomisi, s. 58.

¹¹⁸⁷ Hüseyin Şahin, a.g.e, s. 59.

¹¹⁸⁸ Mustafa A. Aysan, "Atatürk Devletçiliği ve Sonraki Uygulamalar", Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi İçinde, Türkiye Odalar Birliği (TOBB), Ankara 1981, s. 156.

¹¹⁸⁹ Murat Baskıcı, "Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti", Panaroma Dergisi, Aralık 2004, s. 07; ve Doğan Duman, "Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti", Dokuz Eylül Üniversitesi Çağdaş Türkiye Tarihi Dergisi C.1, Sayı. 2, İzmir 1992, s. 127-141.

¹¹⁹⁰ Asım Süreyya İloğlu, "Türkiye Ekonomi Kurumu'nun Kuruluşu ve 1929-1973 Yıllarındaki Çalışmalarına Toplu Bakış", Türkiye Ekonomi Kurumu Yayın Seri: 1974-I, Ankara 1974, s. 22.

rilmesi için “yerli malı” kullanma kampanyaları¹¹⁹¹ ile tüketim alışkanlıklarının değiştirilmesi, çeşitlendirilmesi ve milli kaynaklardan daha verimli kullanılmasına yönelik gayretler milli iktisat/milliyetçi iktisat bağlamında hayati önem kazandı.¹¹⁹²

İloğlu yukarıdaki zikrettiğimiz çalışmasında Milli İktisat Tasarruf Cemiyeti’nin çalışmalarını beş başlık altında gruplandırmaktadır. Yine İloğlu’nun belirttiğine göre cemiyetin çıkardığı “İktisat ve Tasarruf” isimli dergisinin geliştirdiği ana slogan “İlk hedef Akdeniz’di; ikinci hedef iktisat”tır.

- 1- Türkiye’nin ekonomik yapısıyla ilgili önemli faaliyet kollarıyla alakalı kongreler tertip etmek.
- 2- Her sene 15 gün süreyle yerli malları sergisi düzenlenmesi ve aynı zamanda Türk milletinin yaptığı tasarrufların rakam ve grafiklerle halka duyurulması.
- 3- İlk ve orta dereceli okullarda tasarruf ve yerli malları haftaları tertip edilerek öğrencilere bu duyguların verilmesini sağlamak.
- 4- İmkân buldukça Türk sanayini tanıtmak üzere yabancı ülkelerde açılan sergilere katılmak.
- 5- Ulusal ekonomi adı altında iki ayda bir çıkarılan bir dergi yayınlanması.

Sanayi kongresi, Ankara’da 22–23 Nisan 1930 tarihinde “Gayemiz: Türkiye, Türkiye devleti gibi yeni ve ileri olmalıdır” düsturu ile toplandı.

Mustafa Kemal daha sonra 9 Mayıs 1935 tarihinde yaptığı bir konuşmada geçen yılları şu sözlerle değerlendirdiyordu: “Geçen dört yılın başlıca işlevi ekonomi alanında olmuştur. Birçok ülke, acunsal buhran karşısında sarsılmış ve umutsuzluğa düşmüşken biz, bu kapsamlı felaket önünde ırkılmadık. Yurdun ekonomisini yeni bir düzene yöneltmiş bulunuyoruz. Arası ulusal tecimi denkleştirerek, iç pazarı harekete getirerek kendimizi korumayı başardık. Asıl önde tuttuğumuz iş, geniş bir endüstri programını gerçekleştirmeğe başlamak olmuştur.”¹¹⁹³

Hükümet 1930 sene başında, ekonomik bunalıma karşı bazı tedbirleri uygulamaya koydu. Artık bir nevi merkantilizm dönemi başlamıştı. Alınan tedbirlerin üç maksadı vardı:

- a- Kamu harcamaları, kamu gelirleri dengesini sağlamak.
- b- İthalata sınırlamalar getirerek, dış ticaretin açık değil, fazla vermesini sağlamak.

¹¹⁹¹ Doğan Duman, “1930’larda Ekonomideki Korumacılık Politikasının Okullardaki Yansımaları: Yaşasın Yerli Malı-Yaşasın Kumbara”, 75. Yılda Çarklardan Çiğlere, ed. Oya Baydar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 107–110

¹¹⁹² Derviş Kılınçkaya, “1930 Sanayi Kongresi”, Cilt I, Bildiren Basın Yayın Dağıtım Pazarlama, Ankara 2003, s. VI.

¹¹⁹³ Atatürk, 9 Mayıs 1935-CHP Dördüncü Büyük Kurultayını Açış Konuşmasından.

c- İktisadi devletçilik politikalarıyla sanayileşme.

İktisadi devletçilik uygulaması iki düzeyde kendini göstermiştir: 1) Devletin sınai üretim alanındaki yeni girişimciliği, 2) buna bağlı olarak ekonominin diğer sektörlerinde yapılan düzenlemeler ve sağlanan gelişmelerdir. Her ikisinin ortak yönü ise bunları uygulamak üzere bir dizi kanunun çıkarılması ve diğeri ön hazırlık çalışmalarının yapılmasıdır.¹¹⁹⁴ İşte 1930 Sanayi kongresi söz konusu ön hazırlıklardan birisidir.

Sanayi kongresi yönetmeliğine göre kongrenin görevi; “Sanayimizin milli ve çağdaş gereklere uygun bir tarzda gelişmesini sağlayacak yolları aramak” olarak belirlenmiştir.¹¹⁹⁵

Kongre ruznamesinde (gündeminde) dokuz ana başlık yer almış olup, kongreye katılacakların raporları mutlaka bu dokuz başlığın her birine değinerek hazırlanacaktır. Kongre esas olarak sektör temelinde teşkilatlanmıştır. İşte söz konusu dokuz ana başlık: 1) Hammadde 2) Sermaye ve kredi 3) Vergi ve rüsum 4) Teşviki Sanayi Kanunu ve uygulaması 5) Standart meseleleri 6) Rasyonalizasyon meseleleri 7) Ticaret ve Sanayi Odaları’nda sanayicilerin temsili 8) Sanayi eğitimi 9) Nakliyat Meseleleri.

Mensucat, gıda, deri, orman, taş-toprak ve cam, kimya, maden ihracı ve maden mamulâtı başlıklı sekiz ana sektör, kongre gündeminin önemli bir parçası ve hatta ana eksenidir. Bu ana sekiz sektöre ait raporların toplamı 458 sayfadır. Bu bizce sektör çalışmalarına verilen önemin düzeyini de göstermesi açısından önemlidir.¹¹⁹⁶ Vurgulanmalıdır ki 1930 Sanayi Kongresi “Türkiye’nin Sanayi Kongresi”dir.¹¹⁹⁷

“Yine kayıtlara geçmesi açısından burada belirtilmesinde yarar gördüğüm bir hususu da paylaşmak isterim. O da 2009 yılında ülkemizin bütünü açısından sanayi anlamında, 1930 Sanayi Kongresi öncesinde sorulan ve kongre ile birlikte cevabını bulan ‘Neyimiz var? Neyimiz yok?’ sorularının kapsamlı bir cevabı yani ülkenin ‘ciddi’, ‘kesinleştirilmiş’, ‘tutarlı’ ve ‘tek’ ve ‘kullanılabilir’ bir sanayi envanteri olmamasıdır.”¹¹⁹⁸

Sanayi kongresinin değerlendirmesini yapan umumi encümen (genel komisyon) “Sanayimizi tanzim etmek ve modernleştirmek zarureti”¹¹⁹⁹ başlıklı değerlendirmesinde yer alan temel tespit “Ülkemizde bir sermaye israfı hadisesinin” mevcudiyetidir. Bunun sebepleri altı başlık altında ifade edilmektedir:

- 1- Tesis mahallinin yerinin seçimindeki isabetsizlik.
- 2- İşletme sermayesi yetersizliği

¹¹⁹⁴ Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, Türkiye Ekonomisi, s. 60.

¹¹⁹⁵ 1930 Sanayi Kongresi: Raporlar, Zabıtlar, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti tarafından yayınlanan 887 sayfalık kitap ve Asım Süreyya İloğlu, “Türkiye Ekonomi Kurumu’nun Kuruluşu ve 1929–1973 Yıllarındaki Çalışmalarına Toplu Bakış, Türkiye Ekonomi Kurumu Yayını–1974, Ankara 1974.

¹¹⁹⁶ Serdar Şahinkaya, Gazi Mustafa Kemal ve Cumhuriyet Ekonomisinin İnşası, s. 172–173.

¹¹⁹⁷ Serdar Şahinkaya, a.g.e, s. 181.

¹¹⁹⁸ Serdar Şahinkaya, a.g.e, s. 181.

¹¹⁹⁹ 1930 Sanayi Kongresi: Raporlar Zabıtlar, s. 501–503.

- 3- Makine ve teçhizatın çağın teknolojisine uygun olmayışı.
- 4- Rantabilite hesaplarının yanlışlığı.
- 5- İdarenin bozukluğu.
- 6- Teknik, bilgi ve uzmanlığın olmayışı.

Umumi encümene göre yukarıdaki altı sebep bir bütün oluşturmakta ve birinin yokluğu dahi zaten zayıf olan sermaye birikimini iyice zayıflatmaktadır.¹²⁰⁰

Umumi encümen tespit edilen bu güçlüğü ortadan kaldırmak için iki başlık altında topladığı önerilerinde şöyle demektedir:

- a- Asgari on yıllık bir sanayi programı yapılmalıdır.
- b- Bir sınai tesisatı tetkik ve murakabe merkezi kurulmalıdır.

Umumi encümen raporunda on yıllık bir sanayi programının/planlanmasının yapılabilmesi için şu üç sorunun sorulması ve cevaplanması gerektiği kanaatinde:

- 1- Türkiye’de hangi sanayi sektörleri en ziyade gelişmeye müsaittir?
- 2- Türkiye’imiz hangi sanayi sektörlerine daha ziyade muhtaç durumdadır?
- 3- Ve hangi sanayileri evvela nerelerde ve ne ölçekte kurmaya başlamalıyız?

Bir sınai tesisatı tetkik ve murakebe merkezi teşkili/kurulması hususundaki umumi encümen tavsiyesi bir anlamda kısa bir müddet sonra kurulacak olan devlet sanayi işletmeleri ile alakalı olsa da Devlet Sanayi Ofisi¹²⁰¹ benzeri bir tüzel kişilik olarak yorumlanabilir.¹²⁰²

Netice olarak 22–23 Nisan 1930’da Ankara’da toplanan yeni Türk-ulus devleti, “Türkiye’nin Sanayi Kongresi” milli sanayinin kurulması ve Müslüman Türk merkezli sermaye birikiminin tesisi için gerekli yolları aramak temel misyonunda çok önemli bir kilometre taşıdır.

Ancak bu tür milli hamleler 1946’dan itibaren önceliğini kaybetmiş, 1978 yılından itibaren de Türk ekonomisi küresel sermaye oligarşisinin insafına terk edilmiştir yorumunu yapabiliriz.

Maalesef Gazi Atatürk’ün başlattığı milli sanayileşme süreci onun ebedi hayata intikalinden sonra gevşemeye başlamış 1946 yılında da önemli ölçüde de terk edilmiştir.

Mesela günümüz Japonya’sındaki METI (Ministry of Economy, Trade and Industry) veya MITI (Ministry of International Trade and Industry) gibi bir koordinasyon ve takip kurumu Türkiye için zaruretin de ötesinde

¹²⁰⁰ Serdar Şahinkaya, a.g.e, s. 177.

¹²⁰¹ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, “Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu, ODTÜ Yayınları, Ankara 1982, s. 149–155.

¹²⁰² Serdar Şahinkaya, a.g.e, s. 177.

bir ihtiyaç iken yok, maalesef “milli merkezli” bir büyüme ve istihdam stratejimizin de olduğunu söyleyemeyiz.

Buna rağmen “hiç mi umut yok?” Elbette var: “... Şu anda ‘yeni’ kendi kendine doğmayacak kadar çelimsiz, ‘eski’ de henüz çözülüp dağılacak kadar güçten düşmedi. Yakın gelecekte gerek iç, gerekse dış dinamiklerin katalitik etkisiyle ‘yeni’ye doğru yol alacağız.

Karamsarlığa ve kaygılanmaya gerek yok. Namık Kemal’in kelimeleriyle ‘Değişmez fen mi vardır, müstekâr eşya mı kalmıştır’¹²⁰³

10.2. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP): 17 Nisan 1934

Aslında çalışmaların başlangıcını 1929 yılının ortalarına kadar götürmek mümkün olan BBYSP’nin hazırlıkları 1933 yılında tamamlanmış ve 17 Nisan 1934 tarihinde yürürlüğe konulmuştur. Haziran 1929’da Âli İktisat Meclisi, gündemine, ülkenin ekonomi programını hazırlama işini de almış ve konuyla ilgili, başkanlığını Ekonomi Bakanı Şakir Kesebir’in yaptığı bir komisyon oluşturulmuştu. Bakan Kesebir Ocak 1930’da “İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor” adı altında bir rapor hazırladı. Bu program BBYSP’ye giden önemli adımlardan biri olarak değerlendirilebilir.¹²⁰⁴

Sanayi kesiminde devletçi uygulamaların temel yapı taşı BBYSP oluşturmaktadır. Ve temel gayesi, Türkiye’nin ihtiyaç duyduğu sanayiye oluşturmaya yöneliktir.¹²⁰⁵ Bu noktada itici motivasyon unsuru olarak Türkiye’nin sadece hammadde üreticisi bir memleket konumunda kalmaması gereği gösterilir. Nitekim konuyla alakalı olarak planda şu görüşlere yer verilmiştir: “...Ehemiyyətli bir noktaya tebarüz etmek isterim. Büyük sanayici memleketler, aralarındaki bütün siyasi ve iktisadi müzazarlara ve ihtilaflara rağmen, ziraatçı memleketleri her zaman için hammadde müstahsili mevkiinde bırakmak ve bu memleketlerin piyasalarına hâkim olmak davasında müttefiklerdir. Bu itibarla ziraatçı memleketlerin bu silkinme hareketlerine, er geç set çekmek hususunda siyasi nüfuzlarını kullanmakta da birleşeceklerdir. Bazı zirai memleketlerde ufak bir taviz mukabilinde bunu kabulden imtina etmeyeceklerdir. Bilhassa bu hakikat muhtaç olduğumuz sanayiye, zaman kaybetmeden kurmak için en mühim muharrikimizdir.”¹²⁰⁶

BBYSP ile Türkiye, dünya işbölümünde kendisine Osmanlı’dan miras kalan ve Lozan Antlaşması gereği 1928 yılının sonuna kadar Avrupa’nın dayattığı tarım ve hammadde ülkesi rolünden kurtulmak istemektedir.

¹²⁰³ Oktar Türel, “İktisadi Gelişme Süreçleri, 1923–1998” Bilanço 1923–1998: Türkiye Cumhuriyeti’nin 75 Yılına Toplu Bakış Uluslararası Kongresi, Cilt 2, 10–12 Aralık 1998 ODTÜ, Tarih Vakfı Yayınları, Ankara 1999, s. 3-7.

¹²⁰⁴ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, “1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları, ODTÜ Yayınları, Ankara 1983, s. 98–110.

¹²⁰⁵ L. Hilal Akgül, “Ekonomide Kurtuluş Savaşımı”, s. 70.

¹²⁰⁶ Ayşe Afet İnan, “Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Birinci Sanayi Planı (1933)”, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1972, s. 10.

1929 Dünya bunalımı paradoksal olarak sanayileşme hamlesinin başlatılması için bir fırsat sayılmıştır.¹²⁰⁷

Maliye Bakanı Mustafa Şeref Bey'i, bir şirketin şikâyeti üzerine Mustafa Kemal "sağlığını" sebep göstererek Eylül 1932'de görevden uzaklaştırdı ve yerine Celal Bayar'ı getirdi. Bayar'ın yönetiminde hazırlanan BBYSP'nin yatırımları beş sektör altında düzenlemişti: Mensucat; maden (demir, kömür, bakır, kükürt); selüloz ve kâğıt; seramik, şişe cam; kimya. Sümerbank yönetiminde fabrikaların temellerinin atılması birbirini takip etti.¹²⁰⁸ BBYSP ile kurulması kararlaştırılan sınai tesisler beş grup altında sınıflandırılabilir 23 fabrikadan ibarettir.¹²⁰⁹

Planda öngörülen tesislerin büyük çoğunluğu çok kısa sürede kurulmuş ve üretime geçmiştir. Plan dönemi içinde başlanamayan dört fabrika ise daha sonraki yıllarda kurulup faaliyete geçmiştir. Plan çok başarılı bir şekilde uygulanmıştır.¹²¹⁰

1930'lu yıllarda devlet eliyle kurulan ve işletilen sanayi kurumlarının sonuçlarına nicel olarak bakınca bu beş yıllık plan uygulamasının küçümsenemeyecek derecede başarılı olduğunu kabul etmek gerekir.¹²¹¹

Bu sayede hem imalat kesiminde meydana getirilen milli ürün, hem de bu kesimde çalışan işgücü % 100'den fazla artmış, sanayide sağlanan değerler ortalama artış hızı yılda % 10'u bulmuştur. 1932'de sayıları 32 olan kamu sanayi kuruluşları 1939'da 111'e yükselmiştir. Toplam sanayide kullanılan çevirici güç ise, 1932'de 79.000 beygir gücünden 1939'da neredeyse dört katına, 309.000 beygir gücüne çıkmıştır.¹²¹²

BBYSP'nin finansmanı büyük ölçüde normal bütçe ödenekleri ile yapılmıştır. Ekonomik istikrar bozulmadan bir miktar iç borçlanmaya da başvurulmuştur. Planda yer alan projelerin 44 milyon TL'ye çıkacağı tahmini yapılmış fakat harcamalar 100 milyon TL'nin üstünde gerçekleşmiştir. Yatırımların % 36'sı dokuma, % 23'ü demir çelik sanayine tahsis edilmiştir.¹²¹³

BBYSP'nin finansmanında kullanılmak üzere 1932–1938 yılları arasında Sovyetler Birliği'nden 14 milyon TL tutarında kredi temin edilmiş ve bu kredinin tamamı dokuma sanayinin kurulmasında kullanılmıştır. Ayrıca Karabük Demir Çelik Fabrikası'nın finansmanı için 1936'da İngiltere'den 3 milyon sterlin (o günkü kura göre 18 milyon TL) kredi sağlan-

¹²⁰⁷ N. Serin, "Türkiye'nin Sanayileşmesi, A.Ü.S.B.F Yayını, Ankara 1963, s. 119.

¹²⁰⁸ Oktay Yenal, Cumhuriyetin İktisat Tarihi, s. 70.

¹²⁰⁹ Y. S. Tezel, "Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarihi (1923–1950)", Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s. 296–304.

¹²¹⁰ Hüseyin Şahin, Türkiye Ekonomisi, s. 62.

¹²¹¹ Oktay Yenal, a.g.e, s. 73.

¹²¹² Oktay yenal, a.g.e, s. 73.

¹²¹³ Hüseyin Şahin, a.g.e, s. 63.

mıştır.¹²¹⁴ Planın uygulamasında yetki ve sorumluluk Sümerbank'a verilmiştir.¹²¹⁵

BBYSP'nin uygulamasının başarı ile yürütülmesi üzerine 1935'den sonra İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı (İBYSP) hazırlıklarına girişildi. İBYSP, ilk planın aksine ara ve yatırım malları üretimine öncelik veriyordu.¹²¹⁶ Ayrıca elektrifikasyon, madencilik ve limanlar gibi altyapı gelişmesine yönelik projeleri dikkate alıyordu. İBYSP, gıda, kimya, makine ve deniz ulaşımı vb. alanlarında yaklaşık olarak 112 milyon TL'lik yatırım öngörmekteydi.¹²¹⁷ Bu nitelikleriyle İBYSP'nin bir bakıma "kendine yeterlilik" ilkesine önem verdiği ve İBYSP'nin tabii bir uzantısı olduğu söylenebilir.¹²¹⁸

Ancak gerek 10 Kasım 1938'de Atatürk'ün vefatı, gerekse 1939'da başlayan İkinci Dünya Savaşı sebebiyle bu plan hayata geçirilemedi.

11. ATATÜRK DÖNEMİNDE İKTİSADİ BÜYÜME VE EKONOMİNİN GENEL DEĞERLENDİRİLMESİ

11.1. Milli İktisat Politikaları

Cumhuriyet Türkiye'sinin Osmanlı Türkiye'sinden devraldığı ekonomik yapı ile 1938 sonunda ulaşılan sosyo-ekonomik yapı mukayese edildiğinde 15 yıl gibi kısa bir zamanda nasıl bir muazzam başarı sağlandığı kolayca anlaşılır.¹²¹⁹

Asaf Savaş Akat, cumhuriyet dönemini "Osmanlı Türk toplumunun çok uluslu bir militarist tarım imparatorluğundan sanayi temelinde teşkilatlanmış bir sivil-millî devlete giden sancılı geçiş sürecinin parçası" olarak tanımlar.¹²²⁰

Çağlar Keyder Cumhuriyet Türkiye'si kurulduğunda tahminen 94 yabancı şirkete ait 63.4 milyon sterlin (tahmini TL değeri 500 milyon lira) doğrudan yabancı sermaye yatırımı bulunduğunu ileri sürmektedir. Keyder'e göre 1920'lerde kurulan Türk anonim ortaklıklarda ödenmiş sermayenin % 43'ü yabancı sermayeye aitti. Bu oran madencilik ve imalat sanayi şirketlerinde % 67'ye ulaşmıştı. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının 2/3'ü madencilik ve imalat sanayinde, 1/3'ü bankacılık, sigortacılık ve dış ticaret şirketlerine yatırılmıştı. Yabancılar yerli ortak ile yatırım yapmayı yeğliyorlardı. İmalat sanayinde çimento ve gıda işletmeleri ilk tercihleriydi.¹²²¹

¹²¹⁴ Y. S. Tezel, a.g.e, s. 213.

¹²¹⁵ Hüseyin Şahin, a.g.e, s. 63.

¹²¹⁶ Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, Türkiye Ekonomisi, s. 61.

¹²¹⁷ T.C. İktisat Vekâleti, Sanayi Tetkik Heyeti, İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı, (proje halinde hazırlanmıştır), Başvekâlet Matbaası, Ankara 1935, s. XVIII-XIX.

¹²¹⁸ Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, a.g.e, s. 61.

¹²¹⁹ Hüseyin Şahin, Türkiye Ekonomisi, s. 77.

¹²²⁰ Asaf Savaş Akat, "Alternatif Büyüme Stratejisi" İstanbul Bilgi Üniversitesi Sanal Baskı, İstanbul 2004, s. 77.

¹²²¹ Çağlar Keyder, "Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye 1923-1929", Yurt Yayınları, Ankara 1986, s. 88-91.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan devlet sanayi işletmelerinin özel anonim şirketlere satılması için çıkarılan kanun da yabancı şirketlerin en fazla % 49 oranında pay satın alabilmelerine izin verilmiştir.¹²²²

Cumhuriyet Türkiye'sinin 1926–1933 döneminde, doğrudan yabancı sermaye yeni yatırım olarak toplam 39.1 milyon TL yatırım yapmış, buna karşılık 39,9 milyon TL kâr ve faiz gelirini dışarı transfer etmişti. Türkiye'de 1927'de 113, 1933 yılında 71 yabancı şirketin faaliyet gösterdiği tespit edilmiştir. 1934–1938 döneminde 32 yeni yabancı şirket faaliyete geçmiştir. 1926'dan itibaren Türkiye'deki ayrıcalıklı 24 yabancı sermayeli şirket millileştirilmiş ve bu millileştirmeler için 154.7 milyon TL bedel tespit edilmiştir. Türkiye'nin millileştirmeler karşılığı yüklendiği borç ve faiz giderleri de hesaba dâhil edildiğinde daha yüksek bir meblağa ulaşılmaktadır.¹²²³

Ancak Atatürk'ün “iktisat aklı” milli ekonomiden yanadır ve Cumhuriyet Türkiye'sinin iktisadi kurumlarını Türkleştirmek stratejisini takip etmiştir. Onun iktisat aklına göre Osmanlı Türkiye'sinden siyasi olmaktan daha ziyade iktisadi dersler çıkarmak gerekmektedir. Bu durumda doğrudan yabancı sermaye “stratejik iktisadi milli güvenlik” sahasına giren alanlarda yatırım yapamazdı. Cumhuriyet Türkiye'sinin milli bekası içinde, gerekli gördüğü millileştirmeleri Gazi Atatürk tereddütsüz gerçekleştirmiştir.

Hemen bir tespiti burada derc edelim. Atatürk'ün vefatının hemen ertesinde Cumhuriyet Türkiye'si üreten, tasarruf eden ve tasarruflarını tekrar yatırıma dönüştüren bir yapıya kavuşmuştu. Ödemeler dengesi lehte seyretmekteydi. Türk lirası istikrarlıydı.¹²²⁴ 1940 senesinde Haldun Derin şöyle yazmıştı: “Türk lirasının bugün haiz olduğu fiili istikrar, istikbalde husule gelecek kanuni istikrara zemin hazırlamakta bulunmuştur.”¹²²⁵

Haldun Derin'e göre, “Halen (1940'da) Türkiye'de devlet oldukça geniş mikyasta iktisadi faaliyetlere müdahale etmektedir. Bu müdahale tarihi bir zaruretten doğmaktadır. Bu müdahale hâsıl ettiği neticelere bakılarak yerinde ve haklıdır.”¹²²⁶ Zira ekonomik yapı, iktisadi devletçilikle beraber kâr gayesinin üzerine çekilen toplumşal bir mutabakatla, tüketicilere ve özel sektöre mal ve hizmet sunmaktaydı. Aslında iktisadi devletçilik bu çehresi ile 1980'lere değin iktisat politikalarının hâkim çizgisini oluşturacaktır.¹²²⁷

Mustafa Kemal dönemi iktisadiyatında: a) Sıkı ve sağlam para b) Denk bütçe prensibinden ayrılmamış Türk parasının dış değerini koruması milli

¹²²² Y.S. Tezel, “Cumhuriyet Dönemi İktisadi Tarihi 1923–1950”, Yurt Yayınları, Ankara 1982, s. 193–226.

¹²²³ Y.S. Tezel, “Cumhuriyet Dönemi İktisat Tarihi 1923–1950”, s. 217–218.

¹²²⁴ Ahmet Güner Sayar, Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Ekonomik, Kültürel ve Devlet Felsefesine ait Değişmeler”, s. 235.

¹²²⁵ Haldun Derin, Türkiye'de Devletçilik, İstanbul 1940, s. 154.

¹²²⁶ Haldun Derin, a.g.e, s. 192.

¹²²⁷ Ahmet Güner Sayar, a.g.e, s. 235–236.

bir prestij sayılmış, enflasyonist “atakların” ortaya çıkmasına müsaade edilmemiştir.

Atatürk döneminde para-maliye-kambiyo politikasının uygulanmasında iki enstrümanın/kurumun hayata geçirildiği ve etkili bir şekilde kullanıldığı görülüyor. Bunlardan birincisi 1567 sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu (TPKK) diğeri ise 1715 sayılı kanunla kurulan TCMB'dir. Her ikisi de 1930 yılı içinde TBMM'den geçirilen kanunla kurulmuştur. TCMB ile emisyon işi bir düzene bağlanmış, TPKK ile de kambiyo kontrolü sağlanmış, spekülatif döviz hareketlerine müsaade edilmemiştir.¹²²⁸

Osmanlı Türkiye'sinden Cumhuriyet Türkiye'sine akan maddi-iktisadi hayat birbiri içine dolanmış iki boyutlu bir sarmaldan ibaretti. Bunlardan ilki 1340'lar itibariyle esasları Osmanlı hukuki muhiti tarafından belirlenmiş olan “ilmi tedbiri devlet”, diğeri ise Osmanlı-Türk insanının iktisadi madde karşısında davranışını etki ve itaati altında tutan zihniyet kalıpları idi.¹²²⁹

Atatürk liderliğindeki Cumhuriyet Türkiye'sinden önce Osmanlı siyaseti ve uleması farklı denemelere rağmen söz konusu “iki boyutlu sarmal”ı milli perspektiften çözememişti.

“İlmi tedbiri devlet”in normatif esasları Tanzimat'tan çok önce ufanmış, hayatîyetlerini yitirmiş miri arazi rejimi, sikke taşıması (bir nevi emisyon yapma-mali, parasal operasyon), narh ve vergiler gibi yapısal iktisat unsurlarıydı. Tanzimat ertesinde ELİT BÜROKRATLAR iktisadi hayatın ‘ilmi tedbiri menzile’ (amaca ulaştıracak bireysel faaliyet) göre Osmanlı-Türk bireyi tarafından çekip çevrilmesi düşüncesindeydiler. Ancak iktisadi bir girişim ruhuna sahip olmayan Türklerin ekonomide bıraktığı boşluk yerini Türk olmayan unsurlara ve yabancılara bıraktı. Zira Türk insanını dünyevi olmaktan alıkoyan Batını tasavvuf onun iktisadi faaliyetlere buluşmasına mani bir ruh haliydi.”¹²³⁰

Aslında Sayar'ın çok çok güzel açıkladığı, Müslüman Türk milletinin boynuna gulam/köle devşirme Enderun bürokrasisi ile 1517'den itibaren Osmanlı-Türk İslam medreselerine ve ulemasına hâkim olan “Eşari itikadı”na mensup veya onun etkisindeki ulema-ilmiye sınıfı (çoğu Arap, dönme veya pek az sayıdaki aileye mensup) tarafından geçirilen “bir lokma bir hırka” Hint miskinliği-Medine fukaralığı halkasını/zihniyetini kırmak... En zoru bu zihniyetin kırılmasıydı. İşte Hanefi ameli-Maturidi itikadına dayalı Semerkant-Buhara İslam anlayışına yönelen Mustafa Kemal ve cumhuriyetin kurucu ataları, her şey bir tarafa bunu başarmışlardır.

Mesela, “1703'ten 1839'a kadar geçen sürede şeyhülislamlık makamına geçen 58 kişiden 29'u sadece 11 aileden çıkmıştı... Şeyhülislam Dürrizade-

¹²²⁸ Hüseyin Şahin, Türkiye Ekonomisi, s. 75.

¹²²⁹ Ahmet Güner Sayar, a.g.e, s. 229.

¹²³⁰ Ahmet Güner Sayar, a.g.e, s. 229.

lerden 6 yaşındaki Ataullah'a ve 11 yaşındaki Nurullah Mehmet'e müderislik icazeti verilmiştir."¹²³¹

Gerek Sultan 2. Abdülhamit Han ve gerekse İttihatçılar içindeki Türk unsur "züht küresine sıkışmış Türk insanını ekonomik düzleme iade etmek için gayret sarf ettiler. 'İktisadi korumacılık' bu dönemin hâkim iktisat filozofisi oldu ve tekrar 'ilmi tedbiri devlet'i uygulama alanına çekti. Bilhas-sa Ziya Gökalp'in fikri liderliğinde İttihatçıların Türkleri iktisadi hayata çekme yönündeki atılımlarının önü Birinci Dünya Harbi ile kesildi. Harp ertesinde tarih sahnesinden çekilen Osmanlı'nın ekonomik mirası ise Kurtuluş Harbi ertesinde kurulacak olan cumhuriyete kalacaktı."¹²³²

Osmanlı Türkiye'sinden cumhuriyete kalan ekonomik miras hem ruhi çehresi, hem de maddi varlık olarak son derece zayıftı. Buna rağmen Ankara'daki Türk milliyetçileri ülkeyi ekonomik bir keşmekeşin ve yabancılara minnettarlığın içine atmamışlardır. İstanbul'u kendi yazgısı ile baş başa bırakmışlar, onu bir taşra kenti durumuna düşürmüşlerdir. Fakat İzmir, Mersin ve başka liman şehirleri bu durumdan yararlanmış, bu limanlardaki çalışmalarla ülkenin ihracatı daha önce görülmemiş bir oranda artmıştır."¹²³³

Cumhuriyetin ilk yıllarında "ekonomiyi çekip çevirecek orta sınıf Türk müteşebbislerinin olmayışını rahatlıkla Osmanlı'dan devralınan ruhi mirasa bağlayabiliyoruz. Osmanlı asırlarını geçip cumhuriyete ulaşan Bâtîni tasavvufun oluşturduğu anti-madde kâinat telakkisini, zühd küresini kırıp, bizim insanlarımızı dünyaya iade etmek, ekonomiyi ona teslim etmek İstiklal Harbî'ni kazanmış, cumhuriyeti kurmuş kadronun en önemli meselesi idi."¹²³⁴

Nitekim Türk istiklalinin ve Türk ulus devletinin kuruluşunun mimarı Mustafa Kemal Atatürk, Türk ordusunun İzmir'e girişinin ertesini günü, 10 Eylül 1922'de İzmir'in arka mahallelerinden Rusya sınırına kadar uzanan bütün Anadolu'yu, oralarındaki Osmanlı'nın yüzlerce yıllık mirası atalet halindeki bizim insanımızı işaret ederek şöyle demişti: "Asıl işe şimdi başlayacağız, asıl düşman orada."¹²³⁵

İşte "oradaki düşmanı" yenmenin yolu Müslüman Türk insanının gönülünü ve "karnını" doyurmaktan geçiyordu. O yolun adı da eğitim ve iktisadi kalkınmaydı.

Ekonomiyi "güdecek", Müslüman Türk bireysel iktisadi gücün ruhi ataleti ve maddi zayıflığı karşısında Mustafa Kemal ve cumhuriyetin kurucu ataları politik toplumun ayakları üzerine oturmasının mücadelesini verirken cumhuriyetin bekasının manevi desteği için eğitim /okullaşma, maddi desteğini, hiç olmadı kuruluş aşamasını tamamlaması için Atatürk'ün "ik-

¹²³¹ Madeline C. Zilfi, Dindarlık Siyaseti-Osmanlı Uleması (1600–1800), Birleşik Dağıtım Kitabevi, Ankara 2008, s. 28–30.

¹²³² Ahmet Güner Sayar, a.g.e, s. 229–230.

¹²³³ Arnold J. Toynbee, "Türkiye ve Avrupa", Örgün Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 2002, s. 201.

¹²³⁴ Ahmet Güner Sayar, "İktisadi Bir Verasetin Anatomisi" "Osmanlı" VII, Ankara 1999, s. 569–573.

¹²³⁵ Falih Rıfkı Atay, "Barış Yılları", İstanbul 1963, s. 167.

tisadi aklı”na uygun olarak iktisadi devletçilikle mümkün olabileceğini biliyorlar ve kahr ekseriyetle mutabıktılar. “Dolayısıyla 1923 ve ertesi sadece siyasal bağımsızlığın Lozan’da tescili ve devletin yeni bir siyasal biçimde yapılandığı yıllar değildir. Bu dönem aynı zamanda Türk ekonomisinin esaslı bir iktisat politikası olarak (iktisadi) devletçiliğin de düşünce ekseninde aceleye getirilmeden tartışıldığı, sınırlarının az-çok belirlendiği bir kuluçka dönemidir. Nitekim iktisadi hürriyetçilik içinde kalaraktan harap bir ekonomiyi ayakları üzerine oturtmanın tek yolu olan (iktisadi) devletçilik ideolojisinin karşıtları da bu dönemde İzmir suikastı ertesinde, siyasal tasfiyeye tabi tutulmuşlardır.”¹²³⁶

Bakınız meşhur İngiliz dergisi daha cumhuriyetin başlangıcında nasıl bir “akıl veriyordu”:

“... Yabancı sermaye meselesi kendilerini kısır bir döngü içinde bulan Türk liderlerini düşündürmeye devam etmektedir. Bağımsızlığını ve Türklerin deyimiyle “milli bütünlüğünü” koruması için ülkenin zengin tabii kaynaklarını biran önce geliştirmesi zorunludur. Bu ise ancak yabancıların idari katkısı ve mali desteği ile gerçekleşebilir. Özellikle büyük dış borç altına girilmesi, ya da yabancılar geniş ayrıcalıklar tanıyan politika uygulanması hızlı bir üretim artışı sağlayabilir. Ancak her şeyden önce cumhuriyet yönetiminin mutlu yalnızlık ve MUTLAK BAĞIMSIZLIK tutkularından vazgeçmesi gerekmektedir.”¹²³⁷

İşte aynı İngiliz dergisinden bir örnek daha: “...Türk hükümeti endüstri hayatını geliştirmek istiyorsa yabancı şirketlere bazı kolaylıklar göstermek mecburiyetindedir.”¹²³⁸

Bir başkası ile devam edelim: “... TBMM tutanaklarından da görüleceği gibi savaş sonrası Türkiye’sinin liderleri yoğun ve sürekli bir kalkınma hamlesinin “anavatana” sağlayacağı faydaları çok iyi bilmektedirler. Ne var ki bu hedefe ulaşmak için büyük paralar harcamak zorunludur ve Türkiye’de bu para yoktur. Demek ki bu paranın yabancı para piyasalarından gelmesi gereklidir. Devletin yüksek çıkarları, Türk bakanlarının yabancı kapitalistlere karşı takındıkları olumsuz tavrı bir kez daha gözden geçirmelerini ve yabancı sermayeye güven verecek tedbirlere yönelmelerini gerektiriyor.”¹²³⁹

Şimdi de İngiltere’nin Türkiye Büyükelçisi Clerk tarafından İngiliz Dışişleri Bakanı Handerson’a yazdığı iki rapordan ibretlik kısa alıntılar yapalım:

“... Mr. Helm’in görüşüne göre Türkiye’nin doğusundaki ekonomik, daha doğrusu tarımsal gerileme, Ankara rejiminin geleceğini tehlikeye sokacak ölçüye varmış durumda ve Türk hükümeti bu konuda DANIŞMANLIK ve YARDIM için yabancılar başvurmadığı takdirde, halen az

¹²³⁶ Ahmet Güner Sayar, “Osmanlı’dan 21. Yüzyıla”, s. 230–231.

¹²³⁷ The Economist, 11 Nisan 1925.

¹²³⁸ The Economist, 26 Haziran 1926.

¹²³⁹ The Economist, 7 Haziran 1930.

sayıdaki nüfusun ürettiği verimsiz ürünün daha da düşmesi kaçınılmaz olacak...”¹²⁴⁰

“...Eğer Türkiye yükseklerde gezen mağrur başını biraz eğer ve gerçekleri görürse, çok ihtiyacını duyduğu sermayeyi güvenilir bankalardan iyi artlarda sağlayabilir. Ve ülkenin şimdiki dış itibarı, devam ettirebilirse, bu yardımlar sayesinde gelişebilir, uygar ve zengin bir ülke haline gelebilir.”¹²⁴¹

Şimdi iki tespit yapalım. Birincisi İngiliz Büyükelçi Türkiye’nin itibarlı bir ülke olduğunu zikrediyor. İkincisi Atatürk Türkiye’sinin başını dik tutması ve mutlak bağımsızlık politikasından duyduğu rahatsızlık... Maalesef Batı isteklerine doğru, 10 Kasım 1938’den sonra her geçen gün bir adım daha ilerleyerek yürümektedir.

O gün, Atatürk’ün Türkiye’si “mağrur başını yükseklerde gezdirdiğini”, “üzerinde güneş batmayan, İngiliz İmparatorluğu’nun Türkiye büyükelçisine söyletebilirken... Bugün durumumuz tek kelimeyle facia.

Cumhuriyet Türkiye’si ekonomik kalkınma yolunda Osmanlı’dan devraldığı kötü mirasın izlerini silerek işe bir manada sıfırdan başlamak zorundaydı. Mevcut para sistemi “tedavülde kağıt parası olan ve karşılığı olmayan bir altın para sistemi idi.”¹²⁴² Üstelik 84.5 milyon altın lira tutarındaki Osmanlı Türkiye’sinden, reddi miras edilmeyerek kabul edilen dış borç stoku. Yeniden para çıkarılmamış, sadece “Osmanlı kaimeleri... Türkiye Cumhuriyeti adına bastırılmış banknotlarla değiştirilmiştir.”¹²⁴³

Atatürk emisyon hacmi konusunda hep çok dikkatli olmuştur. Paranın Atatürk döneminde dolaşımdaki hacmi sabit tutulmuş ve fiyat istikrarı muhafaza edilmiştir. Ancak para değerinin istikrarını koruyacak yeterli altın ve döviz rezervi bulunmamaktaydı ve buna rağmen Türk lirasının istikrarı muhafaza edilmiştir.

Atatürk ve cumhuriyetin kurucularının önündeki en önemli engellerden biri de Lozan Antlaşması’na bağlı olarak kabul edilen ticaret antlaşmalarına göre beş yıl süre ile (Ağustos 1929’a kadar) konan gümrük vergisi kısıtlaması ile iktisadi korumacı politikaların uygulanamayacak olmasıydı.¹²⁴⁴

11.2. Aşar Vergisi Kaldırılıyor

1923–1931 döneminde ekonomiye bir kısım müdahalelerden söz edilebilir. Mesela devlet demiryollarını yabancılardan satın almış¹²⁴⁵ ve demiryolu inşaatına hız vermişti. Özel sektör “Teşviki Sanayi Kanunu” ile korunmaktaydı. Osmanlı’dan cumhuriyete geçen aşar vergisi Şubat 1925’te

¹²⁴⁰ 11 Temmuz 1929, Zikreden Atilla İlhan, “Hangi Atatürk”, Bilgi Yayınevi, 3. Baskı, Ankara-İstanbul, Ağustos 1996, s. 227.

¹²⁴¹ 29 Haziran 1929, Zikreden Atilla İlhan, a.g.e, s. 227.

¹²⁴² M. Ete, “Cumhuriyetten Sonra Para Sistemimiz ve Para Siyasetimiz”, Ankara 1938, s. 9.

¹²⁴³ Feridun Ergin, “Atatürk Zamanında Türk Ekonomisi”, İstanbul 1977, s. 52.

¹²⁴⁴ Seha L. Meray, “Lozan Barış Konferansı”, 11/2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1993, s. 79–88.

¹²⁴⁵ Haldun Derin, “Türkiye’de Devletçilik”, s. 127–134.

kaldırılmıştı. Aşar, Türk köylüsünün belini büken, tarımda verimliliği öldüren, ağır bir zulüm vergisiydi. Toplam vergi içindeki payı çok yüksek olmasına rağmen Atatürk bu vergiyi kaldırarak tarım kesiminin yükünü hafifletmişti. Ekonomi esas olarak özel teşebbüse kalmıştı. Buna rağmen bu dönemin 'liberal' olarak tanımlanamayacağı açıktır ve Atatürk ekonomi siyasetine milli görüşü getirmiştir."¹²⁴⁶

Türk İstiklal Harbini sıfır enflasyonla başarmış olan cumhuriyetin kurucularının, başta Atatürk'ün kafasında fiyat istikrarının korunması fikri vardı.¹²⁴⁷ Bu şartlarda 1929'da patlak veren Büyük Ekonomik Buhran Türk ekonomisini de sarstı. Düşen tarım ürünleri fiyatları Türk köylüsünü sarstı. Devletin gelirleri azaldı. TPKK ve TCMB ile ithalata kota kondu. Döviz spekülasyonlarının önü kesildi. Döviz kontrolünün sağlanması denk bütçenin gerçekleşmesinde önemli katkı sağladı.

Azalan devlet gelirleri vergileme ve iç borçlanma yoluyla denkleştirilme yoluna gidildi fakat hiçbir zaman açık finansmana başvurulmadı.¹²⁴⁸ Hatta bu hususta Atatürk'ün Merkez Bankası emisyonu artışıyla sağlanacak kaynaklarla yatırım yapılmasına karşı olunduğu bilinmekteydi.¹²⁴⁹

Aslında iktisadi devletçilik, iktisadi hürriyetçilik içerisinde liberalizme (laissezfaire) alternatif bir iktisat politikasıdır. Fakat Türkiye'nin içinde bulunduğu şartlar iktisadi devletçilik politikasını Türkiye için kamu çıkarını gözetken bir ideolojiye dönüştürdü denilebilir. Nitekim milli bir sanayinin ekonomik düzlemdeki yerini alması gayesiyle Nisan 1930'da Sanayi Kongresi toplandı ve 1933'te BBYSP yürürlüğe konularak çok başarılı sonuçlar alındı.¹²⁵⁰

Atatürk ve cumhuriyetin kurucu ataları gerçek kurtuluşun ve tam bağımsızlığın ekonomik kalkınma ile gerçekleşeceğini, ekonomik kalkınmanın da sanayileşme ile mümkün olduğunu idrak ederek ülkenin kaynaklarını sanayileşme için harekete geçirebilmişlerdir.¹²⁵¹ Bu milliyetçi iktisat kadrosu şekeri, unu, çimentoyu, tuğlayı bile dışarıdan ithal eden Türkiye yerine, birçok temel sanayi ürününde ithal ikamesini gerçekleştiren, aralarında uçak sanayi de olan birçok temel sanayi dallarını kurma arzu, güç ve yeteneğini kendinde bulan bir Türkiye kurmuştur.¹²⁵²

1930'lu yıllarda uygulanan iktisadi devletçilik politikası sanayileşmenin temellerinin atılmasını sağlamıştır. Bu durum Türkiye için bir tarih

¹²⁴⁶ Feridun Ergin, "Atatürk Zamanına Türk Ekonomisi", s. 14.

¹²⁴⁷ Ahmet Güner Sayar, "Atatürk'ün İktisat Kafasına Dair Düşünceler", İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Sayı 15, İstanbul 1996, s. 61-66.

¹²⁴⁸ Avni Zarakolu, "1920/30 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Alınan Krizle Mücadele Tedbirleri" Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri, A.Ü.S.B.F.Yayınları, Num: 513, Ankara 1982, s. 20.

¹²⁴⁹ Mustafa A. Aysan, "Kemalist Kalkınma Modeli", T.C.İ.Ü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yıllığı" I, İstanbul 1986, s. 260.

¹²⁵⁰ Ahmet Güner Sayar, "Osmanlı'dan 21. Yüzyıla", s.234.

¹²⁵¹ Hüseyin Şahin, a.g.e, s. 77.

¹²⁵² Hüseyin Şahin, a.g.e, s. 77.

kesiti olarak kalmamış, ekonomik, siyasi ve sosyal hayatta kalıcı izler bırakmıştır.

1923-1938 döneminde pek az dış kaynak kullanılmış, Türkiye ekonomik kalkınmasını öz kaynakları ile sürdürmüştür. Bu dönemde ne pahasına olursa olsun anlayışı ile dış kaynak aranmamıştır. Dış kaynaklar için davetkâr fakat tavizkar olmayan bir tutum takınılmıştır. Ülkenin kaynaklarını yabancıların inisiyatifine bırakmama anlayışı bu tutumun motivasyon unsurudur. Aşar vergisinin kaldırılmasından sonra devlet destekleme alımlarıyla tarım kesimini geliştirmeye yönelik bir kısım uygulamalar ile sektör desteklenmesine rağmen tam istenen sonuca ulaşamamıştır.¹²⁵³

Netice olarak 1923-1938 Atatürk dönemi:

1- En az milli ekonomi, sanayileşme kadar eğitime de önem verilmiştir. İleriki yıllarda Türkiye bunun meyvesini toplamıştır.

2- İktisat politikalarının belirlenmesinde ve uygulanmasında milletlerarası planda kurgulanan iktisadi ve siyasi gelişmelerin rolü büyüktür. Gelişmekte olan ülkeler bu faktörleri yönlendiremez/yönlendirmekte çok zorlanırlar. Sadece daha çok etkisinde kalırlar. Atatürk dönemi Türkiye'si için ise durum bu şekilde olmamıştır. Türkiye milletlerarası siyasi ve iktisadi ilişkilerde edilgen değil, etken bir rol oynamaya çalışmış, iktisat politikasında ÜÇÜNCÜ YOL'u tercih etmiştir.

3- Cumhuriyet Türkiye'sinin nereye gideceği tasarlanırken, onun nereden geldiği çok iyi idrak edilmiştir. Bu durum Cumhuriyet Türkiye'sinin yarınlarını planlamak için bugün de temel alınması gereken ana temadır.

11.3. 1923-1939 Döneminde Milli Gelir Artışı

Tablo 2.19: Atatürk Dönemi İktisadi Göstergeleri Tablosu: Gayrisafi Milli Hasıla

(GSMH) – Büyüme-Yatırımlar

Yıllar	1938 Fiyatlarıyla GSMH (Milyon TL)	Senelik Artışlar (%)	Cari Fiyatlarla GSMH (Milyon TL)	Cari Fiyatlarla Yatırım (Milyon TL)	Yatırım/GSMH (%)
1923	633.1	-	952.6	66.4	7.0
1924	758.4	19.8	1203.8	98.6	8.2
1925	846.2	11.6	1525.6	130.0	8.5
1926	981.8	16.0	1650.5	131.6	8.0
1927	892.3	-9.1	1471.2	159.7	10.9
1928	990.9	11.1	1632.5	174.5	10.7
1929	1150.1	16.1	2073.1	211.0	10.2
1930	1198.8	4.2	1580.5	187.2	11.8

¹²⁵³ Ş. Pamuk ve Zafer Toprak, "Türkiye'de Tarımsal Yapılar 1923-2000, Yurt Yayınları, İstanbul 2002 içinde, s. 37.

1931	1276.2	6.5	1391.6	116.9	8.4
1932	1198.4	-6.1	1171.2	104.8	8.9
1933	1359.4	19.8	1141.4	109.2	9.6
1934	1450.3	6.7	1216.1	143.3	11.8
1935	1414.8	-2.4	1310.0	131.6	10.6
1936	1658.9	19.2	1695.0	153.8	9.1
1937	1742.0	3.3	1806.5	172.1	9.5
1938	1895.7	8.8	1895.7	215.1	11.3
1939	2054.3	8.4	2063.1	215.8	10.5

Kaynak: Korkut Boratav, 1923-1939 Yıllarının İktisat Politikası Açısından değerlendirilmesi, Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları, İTİA Mezunlar Derneği İstanbul Şubesi, İstanbul 1977, s. 39-52

T.C.Başbakanlık D.İ.E.İstatistikî Göstergeler 1923-1998, Ankara Ocak 2001,s. 560.

11.4.1924-1938 Tarımdaki Gelişmeler

Tablo 2.20: Tarımda Ekim Alanı-Büyüme Hızı-Krediler-Köylü İç Ticaret Hadleri (1924-1938)

Yıllar	Tarla Ürünleri Ekim Alanı 1925= 100	Tarımda Büyüme Hızı (%)	Ziraat Bankası Köylü Kredisi (Milyon TL)	Köylü İç Ticaret Hadleri 1927= 100
1924	-	-	16.4	-
1925	100	5.6	15.5	-
1926	116.1	31.8	16.3	-
1927	75.7	-30.9	17.1	100
1928	109.2	19.2	29.1	113.9
1929	104.2	42.6	25.9	103.7
1930	107.8	-3.9	40.3	67.9
1931	110.0	14.3	25.5	40.6
1932	96.8	-28.8	21.5	45.5
1933	105.7	22.1	20.7	49.3
1934	118.7	2.7	21.3	48.0
1935	125.4	-6.1	24.5	54.7
1936	132.8	54.1	31.1	58.0
1937	127.7	-3.5	33.3	62.7
1938	143.0	5.4	44.0	63.7

Kaynak: Gülten Kazgan, “Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001)” Ekonomi Politik Açından Bir İrdeleme, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul Eylül 2005, s. 60, Tablo V’ten alınmıştır.

Tablo 2.21: Sabit Fiyatlarla GSMH Yıllık Artış Hızı (%) ve Yatırımların-Devlet Gelirlerinin GSMH'ye Oranı (%) (1924-1938)

Yıllar	GSMH Büyüme Hızı (%) (1948 Faktör Fiyatlarıyla)	GSMH'ye Oran (%)	
		Gayrı safi Yatırım	Devlet Gelirleri
1924	14.8	8.2	8.7
1925	12.9	8.5	8.6
1926	18.2	8.0	11.5
1927	-12.8	10.9	11.1
1928	11.0	10.7	11.7
1929	21.6	10.2	11.6
1930	2.2	11.8	14.2
1931	8.7	8.4	14.5
1932	-10.7	9.0	16.8
1933	15.8	9.6	17.0
1934	6.0	11.8	19.5
1935	-3.0	10.1	18.8
1936	23.2	9.1	18.7
1937	1.5	9.5	18.9
1938	9.5	11.4	18.6

Kaynak: Gülten Kazgan, “Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001)”, *Ekonomi Politik Açından Bir İrdeleme, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay, İstanbul Eylül 2005, s.47’deki Tablo I’den alınmıştır.*

11.5. Atatürk Döneminde Sanayideki Gelişmeler

Tablo 2.22: Atatürk Döneminde GSMH İçinde Sanayi Kesimi Payları ve Sanayi Kesimi Büyüme Hızları (1948 Yılı Fiyatlarıyla)

Yıllar	GSMH (Milyon TL)	GSMH İçinde Sanayi Kesimi Payı (Milyon TL)	GSMH İçinde Sa- nayi Kesimi Payı (%)	Sanayi Kesimi Büyüme Hızı (%)
1923	2928.5	310.6	10.6	-
1924	3363.8	288.9	8.6	-7.0
1925	3793.3	345.9	9.1	19.7
1926	4484.0	398.1	8.9	15.1
1927	3909.6	480.0	12.3	20.6
1928	4341.3	474.4	10.9	-1.2
1929	5278.2	493.3	9.3	4.0
1930	5393.9	554.4	10.3	12.4
1931	5865.7	636.0	10.8	14.7
1932	5235.2	745.3	14.2	17.2
1933	6063.9	882.4	14.6	18.4
1934	6429.6	1004.2	15.6	13.8
1935	6233.8	1000.6	16.1	-0.4
1936	7679.8	968.0	12.6	-3.3
1937	7798.2	1062.8	13.6	9.8
1938	8537.5	1236.1	14.5	16.3
1939	9127.8	1440.8	15.8	16.6

Kaynak: T.C.Devlet İstatistik Enstitüsü, "İstatistikî Göstergeler 1923-1995", Ankara 1996, s. 412-414'deki verilerden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Alt Dönemler	GSMH İçinde Sanayinin Ortalama Payı (%)	Sanayinin Ortalama Büyüme Hızı (%)
Kuruluş Dönemi (1923-1929)	10.0	8.5
Korumacı Dönem(1930-1932)	11.8	14.8
Korumacı ve iktisadi Devletçilik Dönemi(1933-1939)	14.7	10.2

1934-1938 döneminde BBYSP uygulanmıştır. Türkiye hızla sanayileşme yoluna girmiştir. "Plan çerçevesinde öngörülen fabrika sayısı 20, gerekli kaynak ise 45 milyon olarak hesaplanmıştır. BBYSP'yi yürütme ve koordinasyon sağlama görevi Sümerbank'a verilmiştir. Hemen belirtelim ki, öngörülen tesisler yaklaşık 100 milyon lira harcanarak tamamlanabilmiştir."¹²⁵⁴ "Beş yılda tamamlanması umulan yatırımların iki ve üç yıl gibi kısa bir süre içinde sonuçlanmaları İkinci Sanayi Planı'nın iki yıl önce düzenlenmesi yararını getirmiştir."¹²⁵⁵

Tablo 2.23: Atatürk Döneminde Türkiye'nin Cari Fiyatlarla GSMH'sı – Kişi Başına Milli Gelir ve Amerikan Doları Kuru Tablosu

Yıllar	Dolar Kuru 1\$=TL	GSMH (Milyon TL)	Kişi Başına Milli Gelir (Dolar)
1923	1.67	952.6	45.3
1924	1.93	1203.8	56.2
1925	1.87	1525.6	69.7
1926	1.93	1650.5	73.9
1927	1.96	1471.2	64.6
1928	1.97	1632.5	59.4
1929	2.07	2073.1	73.9
1930	2.12	1580.5	55.2
1931	2.11	1391.6	39.2
1932	2.11	1171.2	39.2
1933	1.66	1141.4	44.7
1934	1.26	1216.1	46.6
1935	1.26	1310.0	49.2
1936	1.26	1695.0	62.5
1937	1.26	1806.5	65.5
1938	1.26	1895.7	88.4

Kaynak: T.C.Başbakanlık DİE, "İstatistikî Göstergeler 1923-1998, Ankara Ocak 2001, s. 404-588.

¹²⁵⁴ Erdinç Tokgöz, "Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2001)", İmaj Yayınevi, Ankara 2001, s. 2 –Yazar Vedat Eldem'den iktibas ile)

¹²⁵⁵ Ali Nejat Ölçen, "1923-1938 Döneminde Birinci ve İkinci Sanayi Planları, Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri, A.Ü.SBF Yayınları, Num: 513, Ankara 1982, s. 145.

Tabloda da görüleceği üzere, 1923-1938 döneminde Türkiye'nin GSMH'si % 99, kişi başına GSMH'si de hızlı nüfus artışına rağmen % 95.1 oranında artmıştır. Türk lirası amerikan doları karşısında % 24.6 oranında değer kazanmıştır.

Dünya tarihçileri, 16.asrı Türk yüzyılı olarak anarlar. 1923-1938 yılları arasını da Türk mucizesi olarak tanımlarlar. Gerçekten de 19 Mayıs 1919-10 Kasım 1938 dönemi Türk milletinin yeniden doğuşuna şahitlik etmiştir. Atatürk Batı'nın hem siyasi hem iktisadi emperyalizmine son vermiş olmakla binlerce yıllık Türk tarihinde müstesna bir yere oturmuştur.

12. ATATÜRK DÖNEMİNDE UYGULANAN İKTİSADİ DEVLETÇİLİĞİN ÖZELLİKLERİ

12.1. Türkiye'ye Özgü "Üçüncü Yol"

1- Atatürk'ün iktisadi devletçiliği sosyalist/komünist/kolektivist bir sisteme özentisi değildir. Atatürk'ün ÜÇÜNCÜ YOL olarak tanımlayabileceğimiz "iktisat kafası"nın bir parçasıdır.

Bugünkü literatürden, illaki bir isim bulmamız gerekirse en yakın uygulama "sosyal piyasa ekonomik politikaları" içinde değerlendirilebilir. Böyle bir anlayış elbette "serbest piyasa", "liberal ekonomi" tezlerinden fersah fersah uzaktadır.

2- Atatürk'ün iktisadi devletçiliğini üç temel üzerine oturtabiliriz:

a) Türk milletinin "ilelebet payidar" olması için Cumhuriyet Türkiye'sinin milli bekasının korunması.

b) Bunun için hızlı bir şekilde sermaye birikiminin sağlanması. Müslüman Türk kurucu unsurunun refaha ulaşması.

c) Sermaye birikimi için iktisadi devletçiliği milliyetçi iktisat anlayışının gereği olarak sanayileşmenin lokomotifine haline getirmek. Çünkü Müslüman Türk özel kesiminde yüzyılların sakat iktisadi ve siyasi Enderun siyaseti ve Eşari ulema devlet yönetim tarzı sebebiyle yeterli sermaye birikimi yoktur.

3- Atatürk'ün iktisadi devletçiliğindeki ekonomi politikaları, özel teşebbüse karşı değil, bilakis tamamlayıcı, yol gösterici, geliştiricidir.

4- İktisadi devletçilik bir sınıf veya zümreye karşı veya yandaş olmayıp topyekûn Türk milletinin refahını artırmak için "sosyal devlet" olmanın mekanizmalarından biridir.

5- İktisadi devletçilik politikaları çerçevesinde devlet "piyasalar" acımasızlığına, başıbozukluğuna izin vermez. Ekonomik ve sosyal hayatın huzuru için düzenleyici ve denetleyici bir unsurdur. Devletin ekonomik faaliyetlerinin sınırı milli menfaatler ve zamanın şartlarına göre belirlenir.

6- İktisadi devletçilik özel kesimin yapamadığı veya "ekonomik milli güvenlik" bağlamında zaruri olan alanlarda yatırımlara öncelik verir.

7- Atatürk'ün iktisadi devletçiliği, kanuni düzenlemeler aracılığı ile hedeflenen, yaşanan Osmanlı'dan farklı bir yeni Müslüman Türk toplumsal yapısı/değişiminin mümkün olan en kısa zamanda dönüştürülmesi/sağlanması tasavvuruna yöneliktir.

8- Atatürk Batı Avrupalı toplumların kalkınmasını sağlayan kapitalist modelin Türk milletine uymadığının farkındadır. Kapitalist modelin, Türkiye'nin kendine has şartları sebebiyle kalkınma/sanayileşme ihtiyacına

cevap vermeyeceğini düşünen Atatürk kendi “iktisat kafasındaki” ÜÇÜNCÜ YOL’un bir önemli parçası olarak iktisadi devletçiliği kurgular.¹²⁵⁶

9- Atatürk’ün kalkınma stratejisinde iktisadi devletçiliğin benimsenmesi “maddenin ve realitenin bir ifadesidir” Türk inkılâbını devletçi yapan sebebi şu veya bu sosyal felsefede aramak, ona nazari bir başlangıç bulmaya çalışmak, Türk inkılâbını nazariyeler âleminde bulup çıkarmaya çalışmak gibi bir şey olur.”¹²⁵⁷

10-Atatürk döneminde uygulanan iktisadi devletçilik dış ticaretin Türkleşmesi yönünde önemli bir adımdır. Nitekim bu dönemde “dışa dönük ticaret burjuvazisinin görelî durumu da bozuldu.”¹²⁵⁸

1930’lu yıllarda uygulanan dış ticaret politikası şu ilkelere dayanıyordu.¹²⁵⁹

- a- Türkiye’nin müşterilerinden mal satın almak.
- b- İçeride üretilen malların ithalatını yasaklamak.
- c- Diğer malların ithalatını ticaret antlaşmaları çerçevesinde serbest bırakmak.
- d- Dış ticaret fazlası elde etmek.
- e- İhraç malların kalitesini iyileştirmek ve çeşitlendirmek.

11- Türkiye bu dönemde gerçekleştirdiği dış ticaret fazlaları ile Osmanlı Türkiye’sinden devraldığı dış borçların taksitlerini ödemiş, ayrıca demiryolu, limanlar, madencilik işletmeleri ve telefon, elektrik, havagazı ve su şebekesi altyapısını elinde tutan yabancı sermayeyi millileştirmiştir. Sınırlı miktarda yeni dış borç alınmış fakat uzun dönemli dış borçlarda 36 milyon TL bir azalma meydana gelmiştir.¹²⁶⁰

Yusuf Akçura, devletin iktisaden kurtuluşunu “milli iktisat politikasında” görür; bu siyaseti Türkçülük programıyla birleştirerek ulus-devlet olabilmek için “milli burjuvanın” güçlenmesinin şart olduğunu söyler. “Milli bir iktisat” politikasıyla meydana getirilecek burjuva sınıfı, Türk milliyetçiliğinin, dolaısıyla Türklük esasına dayanan bir devletin temeli ve itici gücüdür.¹²⁶¹

Akçura Osmanlı İmparatorluğu ekonomisi üzerine şu tespitte bulunuyor:

Devleti Osmaniyye’nin 19.asır burjuvazisi, Batı kapitalizminin komisyoncu ve acenteliğini eden Yahudi, Rum, Ermeni gibi yerli gayri Türklerle menşei millilerin ve tabiiyeti hakikalarına tefrik ve temyizi gayri kabil Levantenlerden mürekkep ediliyordu. Eğer Türkler, kendi içlerinden Avrupa sermayesinden de istifade ederek, bir sermayedar burjuva sınıfı çıkarmayacak olursa, yalnız memur ve köylüden ibaret Osmanlı heyeti içtimaiyyesinden muasır bir devlet halinde devamlı yaşayabilmesi zorlaşacaktır.”¹²⁶²

¹²⁵⁶ Faruk Birtok, “Türkiye’de Devletçiliğin Yükselişi ve Düşüşü: 1932–1950”, Yarı Periferik Bir Ekonominin Yeniden Yapılanmasında Belirsiz Yol, der. Nevin Coşar, Türkiye’de Devletçilik, Bağlam Yayınları, İstanbul 1995, s. 144.

¹²⁵⁷ Sadri Etem, “Türk İnkılâbının Karakterleri”, Devlet Matbaası, İstanbul 1933, s. 95.

¹²⁵⁸ Korkut Boratav, Türkiye İktisat Tarihi 1908–2007, s. 79.

¹²⁵⁹ Z. Y. Hershlag, Turkey, The Challenge of Growth, Leiden-E. J. Brill, 1968, s. 106.

¹²⁶⁰ Z. Y. Hershlag, a.g.e, s. 95.

¹²⁶¹ Suavi Aydın, “Modernleşme ve Milliyetçilik”, Gündoğan Yayınları, Ankara 1993, s. 220–223.

¹²⁶² Zafer Toprak, “Türkiye’de Milli İktisat 1908–1918”, Yurt Yayınları, Ankara 1982, s. 410–411.

Türk ulus devletinin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk milli sanayi ve ticaret hususunda sağlam görüşlere sahipti: “Sanayileşmek en büyük milli davalarımız arasındadır. Sanayileşme bir varlık savaşıdır, bir milli güvenlik meselesidir. Sanayi ve ticarete düşünceğimiz en önemli işlerden biri de “ihracat ve ithalatımıza” aracılık eden ticareti “yabancıların elinden kurtarmaktır.”¹²⁶³ Mayıs 1931’de Cumhuriyet Halk Fırkası’nın üçüncü büyük kongresinde devletçilik altı ana ilkedden biri olarak fırkanın programına girdi ve şöyle tanımlanmıştır: “Bizim devletçiliğimiz bireysel emek ve faaliyetleri esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar kısa zamanda milleti refaha ve memleketi mamurluğa erdirmek için milletin genel ve yüksek çıkarlarının gerektirdiği işlere ve özellikle iktisadi alanda devleti fiilen alacak kadar etmek önemli esaslarımızdandır.”¹²⁶⁴

Atatürk’ün uyguladığı iktisadi devletçilik, Müslüman Türk ahaliyi kısa sürede “bit ve pire”den kurtaran, refahın artmasını sağlayan başlıca etken olmuştur. Bu hususta Gazi’nin şu sözü günümüz Türkiye’si içinde yol gösterici mahiyettedir: “Dünyada iki önemli ekonomik sistem uygulanmaktadır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı’nın sonunda komünizm, kitaplarda çok çekici ve hayali genişletici bir vaadi var. Bu rejimi Ruslar uyguladılar. Fakat halka vaat edilenler olduğu gibi uygulanamadı. Bazı ilkelerinden geri döndüler. Bir inkılâba teşebbüs edilip de sonra dönmektense, ağır ağır ilerlemek en doğru şeydir.

İkinci sistem liberalizmdir. Bu da eskimiştir. Bizim Türkiye’deki uyguladığımız sistem devletçilik-etatizmdir. En ileri ekonomik yol budur.”¹²⁶⁵

Atatürk’ün kendisi özel bir teşebbüs erbabı olarak ekonomik hayatta faaliyetlerde bulunmuştur, özel teşebbüsün gelişmesine rehberlik etmiştir. Mesela tarım alanında Gazi’ye ait çiftliklerin genişliği 154129 dönümü buluyor. Bütün bunlar Türk milletine kaldı.¹²⁶⁶

Atatürk’ün uyguladığı iktisadi devletçilik politikaları “sosyal, ahlaki ve millidir”. Gazi Paşa Türk milletinin kurtuluşu ve ebedi huzura emin adımlarla yürüyebilmesini iki temel prensibe dayandırmaktadır.: “Birincisi, Milli Ant’ın ifade ettiği ruh ve manadır. İkincisi, anayasamızın tespit ettiği değiştirilmesi mümkün olmayan gerçeklerdir. Biliyorsunuz ki, Milli Ant, milletin tam bağımsızlığını sağlayan ve bunu sağlayabilmek için ekonomisinde gelişmesine engel olan bütün sebepleri bir daha ve kesinlikle geri gelmemek üzere kaldıran bir kanundur.”¹²⁶⁷

¹²⁶³ Ahmet Ayhan, “Türkiye Tekno-Milliyetçiliğinin Neresindedir?”, Türk Dünyası Tarih Dergisi, İstanbul Ekim 2004, Sayı 214, s. 19–20.

¹²⁶⁴ Feridun Ergin: “Kemal Atatürk”, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını, Yayın Num: 500, İstanbul 1984, s. 194.

¹²⁶⁵ Enver Behnan Şapolyo, “Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi, Rafet Zaimler Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul 1958, s. 305.

¹²⁶⁶ Sadi Özdemir, Atatürk ve 3. Yol, Yayınevi Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 92-Özdemir burada Doğan Avcıoğlu’nun “Türkiye’nin Düzeni” adlı eserine atıfta bulunuyor.

¹²⁶⁷ Gazi Mustafa Kemal Atatürk: Gazi Mustafa Kemal İzmir Yıllarında, Matbuat Müdürlüğü Umumiyesi Yayınları, Num: 21, İstanbul Matbaası, Ankara 1923, s. 104–125.

Atatürk'ün "fikirlerimin babası" dediği Ziya Gökalp 1922 yılında Küçük Mecmua'da şu görüşlerini dile getiriyordu: "Tanzimat'tan beri milli ruhumuza uymayan, İngilizlerin nazariyeleri bizi şaşırtmıştı. Hükümet fabrika kuramazmış, milli sanayiye ihyaya, himayeye çalışamazmış; belediyeler ticaret yapamazmış; iktisadi teşebbüsler yalnız fertlerden ve şirketlerden beklenirmiş. İşte bu gibi umumi mahiyeti haiz olmayan nazariyeler eski iktisadiyatımızın yıkılmasına sebep olduğu gibi, yeni bir iktisadi hayata girmemize de mani oldu."¹²⁶⁸

Profesör Dankwart A. Rustow, Atatürk ve Kuvayı Milliye'nin Türk milliyetçiliğinden güç alarak Batı emperyalizmine karşı kazandığı zaferi şu şekilde değerlendiriyor: "... Avrupa'nın emperyalist yaylışı, 1880'lerden 1920'lere kadar süren son aşamasında yoğun şekilde Müslüman Ortadoğu'ya yönelmişti. İşte burada Kemalist hareket, 1919-1922 yıllarında Yunanistan'ı ve onu destekleyen müttefiklerini bozguna uğratarak gerçekte Avrupa emperyalizmine şöyle diyordu: Buraya kadar... Artık daha ileriye gidemezsin."¹²⁶⁹

Mustafa Kemal Paşa, liberalizme şu sözlerle kesinlikle karşı çıkıyordu: "Liberalizm, sömürgelerde uygulanmış bir sistemdir! Hâlbuki biz sömürge değiliz. Liberalizmi düşünmek, inkılâbı inkâr etmektir."¹²⁷⁰

Ziya Gökalp'e göre de "asri devlet, büyük sanayiye malik bir devlet demektir. O halde yeni Türkiye asri bir devlet olmak için evveli emirde milli bir sanayiye malik olmaya çalışmalıdır. O halde büyük sanayinin bütün şubelerini (sektörlerini) memleketimize ithal edecek de 'devlet' olabilir."¹²⁷¹ Gökalp'e göre liberalizm Türklere uygun bir model olmayıp, Türkler yaratılıştan devletçi geleneğe bağlıdırlar. Refahın ve kalkınmanın anaharı milli bir sanayi ve zihniyet oluşturmaktır.

Prof. Mehmet Eröz ise liberalizm ve sosyalizme karşı Atatürk modelini şu sözlerle savunmaktadır: "Atatürk'ün iktisadi görüşleri ve icraatları, günümüz bütün az gelişmiş ülkelere ve hatta liberalizmle sosyalizm arasında bocalayan birçok gelişmiş ülkelerin de bile, örnek olacak niteliktedir. Bu bir "karma ekonomidir" ve ilhamını milletin maddi ve manevi öz kaynaklarından alır."¹²⁷²

Yeni Türk-ulus devleti, cumhuriyetin idarecileri kapitülasyonları unutmamışlardı. Yabancılar karşı ekonomik sorumluluk meydana getirecek her şeye karşı temkinliyidiler. Ve nihayet, rejimin temeli olarak kabul edilen milliyetçilik kendi görüşlerine uygun bir ekonomik siyaseti gerekli kılı-

¹²⁶⁸ Ziya Gökalp, "Türkçülüğün Esasları", Varlık Yayınları, İstanbul 1952, s. 135.

¹²⁶⁹ Turhan Feyzioğlu, Atatürk ve Milliyetçilik, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1987, s. 32.

¹²⁷⁰ Ahmet Bekir Palazoğlu, Atatürk İlkeleri, Türk Hava Kurumu Yayını, Ankara 1998, s. 198.

¹²⁷¹ İhsan Keser, Türkiye'de Siyaset ve Devletçilik, Gündoğan Yayınları, Ankara 1993, s. 43.

¹²⁷² Mehmet Eröz, Atatürkçülük, Milliyetçilik, Doğu Anadolu, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1987, s. 58.

yordu. Kendine güvenen ve kendine yeter bir ekonomiyi tesis etmekte. Devletçilik bu çeşitli ekonomik, tarihsel ve siyasi şartlardan doğmuştur.¹²⁷³

Atatürk 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde Türkiye'nin içinde bulunduğu ve takip edilecek yolu net olarak ortaya koymuştu. Onun bu görüşlerini şu başlıklar halinde özetlemek mümkündür:

- 1- Meslek kuruluşlarına destek verilecek.
- 2- Ekonomik hayat planlı bir biçimde yürütülecek.
- 3- Osmanlı devleti borçları ödenecek fakat bir daha tek kuruş borç alınmayacak.
- 4- Makineli, son teknoloji üretime ve tarımda makineleşmeye geçilecek.
- 5- Milli kredi kurumları kurulacak, sanayi teşvik edilecek.
- 6- Denk bütçe yapılacak. Güçlü maliye ve kambiyo yapısı oluşturulacak.¹²⁷⁴

Mehmet Eröz, Gazi Atatürk'ün karma ekonomi anlayışını şu şekilde açıklamaktadır: "Vatandaşın gelirinden bir kısmını vergi olarak devlete vermesi gerektiğini, her sistem ve ülkede değişik şekillerde bunun şart olduğunu söylüyordu. Adil bir vergi politikası uygulanacak, müteşebbislerin yabancı rekabeti önünde ezilmemesi için vergiler hafifletilecekti. Devlet himaye edici kanatlarını gererken, vatandaş da fedakâr olmalı, vergisini ödemelidir. Türk parasının satın alma gücünü artırmak için tedbirler alınmalıdır."¹²⁷⁵

Tablo 2.24: 1923–1939 Dönemi Yıllık Ortalamaları ve Temel Alt Dönüşüm Dönemlerinin Ekonomik Göstergeleri (%)

Ekonomik Kriterler	1923–1929	1930–1932	1933–1939
Milli gelir büyüme hızı	10.9	1.5	9.1
Sanayide büyüme hızı	8.5	14.8	10.2
Milli gelirden sanayi payı	11.4	13.6	16.9
Milli gelirden ithalat payı	14.5	8.9	6.6
Milli gelirden yatırım payı	9.1	9.7	10.7
Dış ticaret açığı / fazlası	-56.6	6.6	12.4

¹²⁷³ A. H. Hansen, "The Structure and Control of State Enterprises in Turkey", Birleşmiş Milletler Amme Enstitüsü, Ankara 1954, s. 7 ve devamı.

¹²⁷⁴ Levent Aksu, Atatürk'ün Devletçilik İlkesi ve İktisadi Devletçilik Politikası, Ortadoğu Gazetesi, 6–9 Nisan 2004.

¹²⁷⁵ Mehmet Eröz, "Atatürk ve Milliyetçilik, Doğu Anadolu", Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayın Num: 24, İstanbul 1987, s. 82.

Kaynak: Tuncer Bulutay, Y. S. Tezel, N. Yıldırım, "Türkiye Milli Geliri: 1923–1948", Ankara Üniversitesi SBF Yayını, Ankara 1974, Tablo 8.2.C, 8.3.A, 9.3, 9.5'den derlenmiştir.

Tablodan da anlaşılacağı gibi iktisadi devletçilik döneminde milli gelirdeki sanayi payı açık ara önde iken, ithalatın payı dramatik bir şekilde düşmüş, 1923–1929 dönemindeki dış ticaret açığı 1930–1939 döneminde fazlaya dönüşmüştür.

12.2. Kolektivizmden Farklı Bir İktisadi Devletçilik

Atatürk'ün kalkınma modeli, dengeli ve hızlı bir planlı karma ekonomi modelidir. Atatürk'ün bütün çabası, iktisadi kalkınmanın gerçekleştirilmesine ve çağdaş uygarlık düzeyine ulaşabilmesine yönelik olmuştur. Yeterli ve dengeli bir altyapı, eğitim, kültür, inanç, milli bağımsızlık, milli egemenlik gibi faktörler Atatürk'ün kalkınma modelinde önemli yer tutmaktadır.

Atatürk'ün çağdaş kalkınma politikasında devlet müdahalesi bir zorunluluktur. Ancak bu müdahale gelişigüzel yapılmamalıdır. Planlama, özel ve kamu birlikteliği, şans ve fırsat eşitliği, sınıfsız ve imtiyazsız bir Türk toplumu, Atatürk'ün iktisadi devletçiliğinin, kalkınma anlayışının ve iktisadi zihniyetinin temelidir. Yok edilmek istenen bir milleti yeniden teşkilatlandırıp gelişme yoluna iten Atatürk'ün kalkınma modeli, sağlam temeller üzerine kurulmuş, kalıcı, dinamik ve insanı merkeze alan bir hamledir. Atatürk 29 Ekim 1933'te Türk dünyası ile ilgili öngörüsünde şöyle demektedir: "... Bugün Sovyet Rusya dostumuzdur, komşumuzdur, müttefikimizdir. Bu dostluğa ihtiyacımız vardır. Fakat yarın ne olacağını kimse kestiremez. Tıpkı Osmanlı İmparatorluğu gibi, tıpkı Avusturya-Macaristan İmparatorluğu gibi parçalanabilir. Bugün elinde tuttuğu milletler avuçlarından kaçabilirler. Dünya yeni bir dengeye ulaşır. O zaman Türkiye ne yapacağını bilmelidir. Bizim bu dostumuzun idaresinde dili bir, inancı bir, öz kardeşlerimiz vardır. Onlara sahip çıkmaya hazır olmalıyız..." Atatürk'ün 1933 yılında işaret ettiği parçalanma 1990'lı yılların başında gerçekleşmiştir. Onun kalkınma politikası Türkiye ve Türk dünyasını istediği hedefe ulaştıracaktır.¹²⁷⁶

Macar Türkologlardan Rasonyi'nin belirttiğine göre, Türk hakanları, milleti felaketlerden kurtarıcı birer kahraman olarak karizmatik liderlik vasıfları ile donanmış kimselerdi.¹²⁷⁷

Türklerin devlet kuruculuk sıfatının, atalarından gelme bir kabiliyet olduğu anlaşılıyor.¹²⁷⁸ Atatürk 22 Eylül 1924'te Samsun'daki bir konuşmasında diyor ki: "Bizim milletimizin hayat esasını düşünelim. Bu düşünce bizi elbette altı yedi asırlık Osmanlı Türklüğünden, çok asırlık Selçuk Türklerine ve ondan evvel bu devirlerin her birine muadil olan büyük Türk devrine kavuşturur."¹²⁷⁹

¹²⁷⁶ Metin Yıldırım, "Atatürk'ün Kalkınma Politikası ve Türk Dünyası" Birinci Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi, Celalabat Kırgızistan, 11-13 Haziran 2007.

¹²⁷⁷ L. Rasonyi, "Tarihte Türklük", Ankara 1971, s. 59.

¹²⁷⁸ M. Fuat Köprülü, "Ortaçaman Türk Hukukî Müesseseleri", İkinci Türk Tarih Kongresi Kitabı, İstanbul 1943, s. 408-418.

¹²⁷⁹ A. Afet İnan, "Tarihten Geleceğe", Ankara 1973, s. 11.

Atatürk'ün devletçiliğinin mücerret bir iktisadi devletçilik olmayıp, Türkiye gerçeklerinden ve Türk devlet geleneğinden çıkarılmış bir devletçiliktir.¹²⁸⁰

Türkiye'de 1925'te Türkiye Komünist Partisi'nin faaliyeti yasaklandı. Bu işler Rusların canını sıkma ile beraber, Komintern'in (3. Enternasyonal'in) ideologları, Mustafa Kemal'in antikomünist olmasına rağmen, feodalizmin kalıntılarını ortadan kaldıran bir zirai siyaset takip ettiğinden, sınai kalkınmayı başlattığından, kapitalist Batı'nın saldırılarına karşı çıktığından ötürü, bir ihtilalcı ve ilerici sayılabileceğini anlatmaya çalışıyorlardı.¹²⁸¹

Nitekim 1929 yılının yazında Sovyet basınında Türk hükümetinin aksiyonları ve iktisadi siyaseti sert bir dille kötülendi. Türk basını da buna sert bir dille cevap verdi.¹²⁸² Neticede Atatürk'ün devletçiliği milli bir karma ekonomidir. Onun devletçiliği Türkiye'ye has bir sistemdi. Ferdin yetişemediği yerlere devletin el uzatması demektir. Bu sayede büyük bir milletin ihtiyacı karşılanmış olacak ve Türkiye kalkınacaktı.¹²⁸³

"Atatürk'ün inkılâpçı ve milliyetçi kişiliğinin Türk tarihinin de rehberliğiyle ortaya çıkardığı inkılâplar, Batı'nın tarihi içinde görülen inkılâplardan tabii ki farklıdır. Türk inkılâbı kendine has özellikleri ile dikkati çeker. Onun için evrensel bir takım devrim kalıplarına sığmaz. Milli nitelikli bu inkılâpları iyi değerlendirmek ve ideolojik bir saplantıya düşmeden anlamak gerekir."¹²⁸⁴

Atatürk dönemi, Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planları döneminde yatırımlar, yeterli altyapı tesislerinin, nitelikli iş gücünün ve teknik personelin yokluğunda; istikrarlı bir ekonomik ortamda –enflasyona başvurmada- ve iç finansman yoluyla gerçekleştirilmiştir.¹²⁸⁵ 1933-1939 döneminde, Türkiye'nin uzun dönemli gelişmesinin en önemli etkeni sanayileşme olmuştur.¹²⁸⁶ Birinci ve İkinci Sanayi Planları döneminde iktisadi gelişmede sanayi kesiminin payı giderek artmış ve sürükleyici bir rol oynamıştır. Nitekim sanayinin GSMH içindeki payı 1930'da % 11.4 olduğu halde, 1935'te % 18.1'e, 1940'da % 18.9'a yükselmiştir.¹²⁸⁷

Sanayileşme planları günün şartları içinde Türkiye'nin iktisadi Gelişmesini belirli hıza ulaştırmış olduğunu söyleyebiliriz. Kat edilen yol, ulaşı-

¹²⁸⁰ Mehmet Eröz, "Atatürk'ün Devletçiliği", 1981 Yılı Sosyoloji Konferansları Atatürk Özel Sayısı, 19. Kitap, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1981, s. 152.

¹²⁸¹ Bernard Lewis, "The Emergence of Modern Turkey", London 1968, s. 284.

¹²⁸² B. Lewis, a.g.e, s. 285.

¹²⁸³ B. Lewis, a.g.e, s. 287.

¹²⁸⁴ Mustafa Erkal, "Atatürk ve Gençlik", 1981 Yılı Sosyoloji Konferansları –Atatürk Özel Sayısı, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1981, s. 118.

¹²⁸⁵ Yakup Kepenek, "Türk Sanayiinde Yatırımlar Üzerine Bir Deneme", Cumhuriyetin 50. Yılında Türkiye'de Sanayileşme ve Sorunları Semineri, SBF Yayınları, Nu:382, Ankara, s. 27.

¹²⁸⁶ Haluk Cillov, "Türkiye Ekonomisi", İkinci Baskı, İktisat Fakültesi Yayınları Num: 169, İstanbul 1965, s. 283.

¹²⁸⁷ Necdet Serin, "Türk Sanayinin Yapısal Görünümü", Cumhuriyetin 50. Yılında Sanayileşme ve Sorunları Semineri, SBF, Num: 382, Ankara 1974, s. 2.

lan hedef ve kazanılan tecrübe bugünkülerden çok daha yukarılarda olmuştur.¹²⁸⁸

13. TEK PARTİ “MİLLİ ŞEF” DÖNEMİNDE (1939 1950) TÜRK EKONOMİSİ: CUMHURİYET DÖNEMİNDE İLK DEVALÜASYON-İLK DIŞ BORÇ VE KÜRESEL SERMAYE FORMATI

13.1. Atatürk’ün Milli İktisat Anlayışından ilk Sapmalar

1937 Eylül ayında toplanan Nyon Konferansı’na ve antlaşmasına Türkiye’nin katılıp katılmaması Atatürk ile İnönü arasında görüş ayrılığına sebep olmuştu. Başta “emisyon hacmi” olmak üzere Atatürk ile İsmet İnönü arasında siyasi, iktisadi ve kültürel görüş ayrılığına bir de bu eklenince... İnönü 20 Eylül’de izne ayrıldı, sonra da istifa etti. Celal Bayar vekâleten yürüttüğü başbakanlığa asaleten getirildi.¹²⁸⁹

Atatürk’ün hastalığı hakkında ilk resmi bildiri 31 Mart 1938’de yayınlandı. Haziran ayında Romanya kralı Türkiye’yi ziyaret etti. Atatürk Hazi- ran başında Savarona’ya yerleşti. Sağlık durumunun elverişsiz olmasına rağmen Hatay meselesi ile alakalı olarak güney illerimize bir gezi yaptı ve bu durum hastalığını hızla ilerletti.

2 Eylül 1938’de Hatay meselesinin ilk toplantısını yapması ve devlet başkanlığına Tayfur Sökmen’i seçmesinden üç gün sonra Gazi Paşa vasiyetnamesini hazırladı. 17 Ekim’den itibaren sağlık durumu hakkında raporlar yayınlanmaya başlandı. 8 Kasım’da ikinci kez ağır bir komaya girdi ve 10 Kasım 1938’de İstanbul Dolmabahçe Sarayı’nda hakkın rahmetine kavuştu.¹²⁹⁰ 1938’de Atatürk’ün ölümü ve Avrupa’da İkinci Dünya Savaşı rüzgârlarının esmesi Türkiye’nin sanayileşme hamlesini sürdürmesine imkân vermedi ve İBYSP uygulanmaya konamadı.¹²⁹¹

Şevket Süreyya Aydemir’e göre “Milli Şef” İsmet İnönü döneminde, Türkiye’de savaş öncesinde ekonomiyi savaş şartlarına hazırlamak için bir çalışma yapılmadı. Türk ordusunun kendi içinde yaptığı hazırlıklar dışında, savaş ekonomisi şartları ve meseleleri üzerinde durulmadı.¹²⁹² Hâlbuki devletin, İkinci Dünya Savaşı devam ettiği yıllarda üretim ve bölüşümü yönetecek ve denetleyecek bir yapılanmaya gitmesi gerekirdi. Buna rağmen Atatürk döneminde uygulanmaya başlanan iktisadi devletçilik politikası Türkiye’nin savaş şartlarına daha kolay intibakında etkili oldu.¹²⁹³

İkinci Dünya Savaşı yıllarında devletin ekonomi üzerindeki müdahale ve kontrolünü artıran kanuni mevzuat düzenlemesi savaş başladıktan sonra oluşturuldu. Türkiye altı yıl süre ile savaş ekonomisi şartlarında yaşadı. Da-

¹²⁸⁸ Hasan Özyurt, “Atatürk Dönemi Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planları ve Türk Ekonomisindeki Yapı Değişikliğine Etkileri (1933-1938), 1981 Yılı Sosyoloji Konferansları-Atatürk Özel Sayısı, İktisat Fakültesi Yayını, İstanbul 1981, s. 146.

¹²⁸⁹ M. İlter Ertuğrul, “Cumhuriyet Tarihi 1923-2008”, ODTÜ Yayınları, Ankara Nisan 2008, s. 59.

¹²⁹⁰ M. İlter Ertuğrul, a.g.e, s. 59.

¹²⁹¹ Hüseyin Şahin, Türkiye Ekonomisi, s. 83.

¹²⁹² Şevket Süreyya Aydemir, “İkinci Adam”, Cilt 2, Remzi Kitabevi, İstanbul 1975, s. 70.

¹²⁹³ Z. Y. Herslang, “The Challenge of Growth, E. J. Briel, Leiden, s. 131.

ha önce bütçe gelirlerinin yaklaşık % 40'ı savunma harcamalarına ayrılırken, İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte savunma harcamaları bütçe harcamalarının % 60'ına yükseldi. Mesela 1942'de 394.3 milyon TL olan genel bütçenin 221 milyon TL'si savunma harcamalarına tahsis edilmişti.¹²⁹⁴

İsmet İnönü dönemini tam olarak anlayabilmek için İsmet İnönü'ye biraz yakından bakalım.

“İsmet İnönü, cumhurbaşkanı seçildikten 4.5 ay sonra, 1 Nisan 1939 günü, T.C.devletini bir ülkeye imtiyaz tanıyan ilk anlaşmayı yaptı. 5 Mayıs 1939 günü yürürlüğe giren anlaşmaya göre Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'ye:1295 “gerek ithalat ve ihracatta ve gerekse diğer bütün konularda EN ZİYADE MÜSADEYE MAZHAR ÜLKE STATÜSÜ tanıdı.”1296 Ayrıca ABD sanayi malları için % 12 ile % 88 arasında değişen oranlarda gümrük indirimleri sağladı. ABD'ye ticaret başta olmak üzere “bütün konularda” imtiyazlar tanıyan 1 Nisan 1939 anlaşması imzalandığında, Atatürk'ün bu tür anlaşmaları imzalayan Bekir Sami'yi görevden alışından 18 yıl, ölümünden ise yalnızca 140 gün geçmişti.”¹²⁹⁷

İsmet İnönü, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyetler Birliği-Stalin ile problem yaşandığı günlerde Amerikalı bir gazeteciye şunları söylüyordu: “Eğer Rusya gelip aradaki anlaşmazlıklara olumlu biçimde çözme teklifinde bulursa bile ben Türk siyasetinin Amerikan siyasetiyle el ele gitmesi taraftarıyım.”¹²⁹⁸

Türk tarihinde en çok tartışılan, hakkında birbirine zıt görüşler toplum tarafından kabullenilmiş olan insanlardan birisi, belki de en birincisi İsmet İnönü'dür. Kimilerine göre “40 karanlığının” müsebbibi, kimilerine göre Türkiye'ye demokrasiyi getiren lider, kimilerine göre de Türkiye'yi ABD, Avrupa, IMF, WB, NATO'ya mahkûm eden, Atatürk'ün milli devletini raydan çıkaran kişi.

İsmet İnönü'nün hatıralarıyla Mustafa Kemal Atatürk'ün hatıraları, nutuk ve demeçleri karşılaştırıldığı zaman İnönü'nün OLANLARI anlattığı, Atatürk'ün ise OLACAKLARA yön vermeye çalıştığı hemen fark edilir.¹²⁹⁹

Attila İlhan'ın aktardığına göre İsmet İnönü kendisini ve Atatürk'ü şu sözlerle tanımlar: “Bir işin yapılması gerekiyorsa, gerçekleşme ihtimali % 5 bile olsa Mustafa Kemal yapar; ben gerçekleşme ihtimali yüzde doksan beş olan bir şeye başlamak için bile düşünürüm.”¹³⁰⁰

¹²⁹⁴ Y. S. Tezel, “Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarihi”, s. 404.

¹²⁹⁵ Yılmaz Dikbaş, “Gaflet Dalalet Hıyanet”, Asya Şafak Yayınları, 4. Baskı, İstanbul Ekim 2007.

¹²⁹⁶ Ulus Gazetesi, 10 Mayıs 1939'dan zikreden Hikmet Bila, “CHP 1919-1999”, Doğan Kitap, 2. Baskı, İstanbul, s. 89.

¹²⁹⁷ Yılmaz Dikbaş, a.g.e, s. 9-10.

¹²⁹⁸ Taner Timur, “Çok Partili Hayata Geçiş”, İletişim Yayınları, İstanbul, Zikreden Yılmaz Dikbaş, a.g.e, s. 9.

¹²⁹⁹ N. İlter Ertuğrul, Cumhuriyet Tarihi El Kitabı 1923-2008, s. 59.

¹³⁰⁰ N. İlter Ertuğrul, a.g.e, s. 60.

Ertuğrul'a göre bu fark, bir lider ile bir kurmay arasındaki farktır. Birincisi sorumluluk ve risk alır, ikincisi kararı oluştursa da başka biri sorumluluğu almadan uygulamaya başlayamaz.

Sakarya Savaşı'ndan önceki çekilme bunun tipik örneklerindendir. Albay İsmet, askeri açıdan yapılması gerekenleri görür ve "Ne düşünüyorsun?" diye soran Mustafa Kemal'e anlatır. Ancak sorumluluğu alan ve geri çekilme emrini, üstelik daha da ağırlaştırarak veren Mustafa Kemal'dir. Sonuçlarına da katlanır. TBMM'de hesabını da verir. Çünkü askerlik tarihi açısından "çılğınca" ve o zamana kadar rastlanmamış bir şey olan "hattı müdafaa yoktur sathı müdafaa vardır" prensibini "kurumlaştırabilecek" olan Mustafa Kemal'dir. İsmet İnönü orduyu kurtarmak için sadece geri çekilmelerinin gerektiğini bilmektedir. Geri çekildikten sonra ne yapabileceklerine ilişkin bir "kuramı" yoktur.

Bu sebeple Sakarya Savaşı'nda fiilen savaşı kazanmış ve ilerlemesi durumunda belki Ankara için bir bozguna dönüşebilecek üstünlüğü sağlamışken, General Papulas; "Türkler hiç bilmediğimiz bir askeri anlayışla savaşıyorlar" diyerek durmuştur. Bu Sakarya Savaşı'nın dönüm noktasıdır.¹³⁰¹

Zira o zamana kadarki askerlik bilgi ve taktiklerine göre General Papulas ve Stratigos, Çaldağı gibi bütün etrafa ve ufka hâkim bir dağ ellerine geçtiğinde Türk ordusunun dağılacağını ya da hızla ikinci hat olan Kızılırmak'a kadar çekileceğini tahmin ediyorlardı. Oysa karşılarındaki Türk ordusu biraz geri çekilip yeniden mevzilendi ve savaşa devam etti.

"Mustafa Kemal'e yapılan 'pragmatik' yakıştırması, aslında İsmet İnönü için doğrudur ve İsmet İnönü'nün gerek İkinci Dünya Savaşı, gerek çok partili hayata geçiş, gerekse 50-60 dönemi ve sonrasında CHP'de geliştirilen 'ortanın solu' çıkışı, ancak pragmatizmle izah edilebilir. İsmet İnönü, dönemin ve şartların gerektirdiği şeyi yapan insandır. Mustafa Kemal ise doğru olduğunu düşündüğü, doğru olduğuna inandığı şeyleri yapan insandır... Atatürk bir 'düşünür'dür. Araştıran, öğrenen, yorumlayan ve yeni tezler üreten bir düşünür."¹³⁰²

İsmet İnönü –kendi ifadesiyle- "Bir olay karşısında karar vermek için 24 saat bekleyen, bir karara ulaştıktan sonra verdiği kararı uygulamak için de 24 saat daha bekleyen kişidir.

Bir başka husus, İsmet İnönü cumhuriyet tarihinin, ölümüne kadar yaklaşık 50 yılında, Mustafa Kemal ise sadece 15 yılında vardır. "Bu nedenle tarih yazıcıları, yakından tanık oldukları iniş-çıkış, yok oluş ve yoktan var oluşları nedeniyle saygı duydukları bir kişinin -İnönü- olayların üstünden yıllar geçtikten sonra söylenmiş sözlerine gereğinden fazla itibar göstermişler ve bunun üzerine bir tarih inşa etmişlerdir. Bu dönemin İnönü'nün anıları çerçevesinde değerlendirilmesi bazen ciddi hatalara yol açabilir."¹³⁰³

¹³⁰¹ N. İlder Ertuğrul, a.g.e, s. 60.

¹³⁰² N. İlder Ertuğrul, a.g.e, s. 60.

¹³⁰³ N. İlder Ertuğrul, a.g.e, s. 61.

Yılmaz Dikbaş'ın "Gaflet Dalalet Hıyanet" adlı eserindeki tespitlerine göre:

1- 1945'ten sonra motor ve ağır sanayi yatırımlarından vazgeçildi, bu yöndeki eğilimler resmi politikalarından çıkarıldı.

Türkiye, yabancı sermayeye denetimsiz olarak açıldı, gübre ve tarım ürünleri dâhil ithalata yönelindi; yoğun olarak dış borç alındı. Petrol kanunu çıkarılarak petrol işletmeciliği devlet tekelinden çıkarıldı.

2- Başında İsmet İnönü'nün bulunduğu CHP, 1947 yılında programını değiştirdi ve Demir Çelik Kombinaları, Genel Makine Fabrikası, Elektrolitik Bakır Kombinası gibi ağır sanayi projelerinden vazgeçtiğini açıkladı. Makine Kimya Endüstrisi (MKE)'nin gerçekleştirdiği ve Danimarka dâhil birçok ülkeye ihraç edilen sekiz kişilik yolcu uçağı üretimine son verildi.

3- Amerikan donanmasının Missouri Zırhlısı 5 Nisan 1946 günü İstanbul'a geldiğinde büyük törenlerle karşılanmıştı. O günlerde TBMM'de inanılmaz konuşmalar yapıyordu. Başbakan Şükrü Saraçoğlu Türkiye'nin ABD'ye olan 4.5 milyon dolar borcunu ödemesi üzerine yaptığı konuşmada şunları söylüyordu:¹³⁰⁴ "Hepimiz inanıyoruz ki, ABD'ye bu parayı vermekle borcumuzun yalnız maddi kısmını öduyoruz. ABD'ye bir de manevi borcumuz var ki onu da özgürlük, eşitlik, bağımsızlık ve insanlık davalarında Amerika'nın bulunduğu saflarda bulunmak suretiyle ödeyeceğiz."¹³⁰⁵ Yine aynı hususta konuşma yapmak üzere kürsüye gelen CHP Bursa milletvekili M. Baha Pars şöyle konuşuyordu: "Bugün bu büyük milleti, Amerika'nın insanlığa yaptığı yardımı hatırlayıp teşekkür ederken, peygamber gibi temiz ve kusursuz Roosevelt'i onun halefi olan kıymetli devlet ve millet adamı Truman'ı hürmetle selamlarım."¹³⁰⁶

Mustafa Kemal Atatürk'ün milli devleti onun ölümünden kısa bir süre sonra yukarıdaki sözlerden de anlaşılacağı üzere hangi "mantık dokuşu"nun eline geçmiştir?

Yukarıdaki sözleri Yılmaz Dikbaş şu şekilde yorumluyor. Hemen belirtmeliyim, Dikbaş sol milliyetçi çizgide bir Türk aydınıdır: "CHP'li Başbakan Şükrü Saraçoğlu ve CHP milletvekili M. Baha Pars'ın yukarıdaki sözleri; gaflet, dalalet ve hıyanetinde, ötesinde, aşağılık duygusuyla çürümüş bir ruhun dışavurumunu, ulusal onurdan yoksunluğu göstermektedir."¹³⁰⁷

Peki, ulusal onur nedir? Diye soran Yılmaz Dikbaş, "Bunu da sizlere bir örneklerle anlatayım" diyerek aşağıdaki gerçeği anlatıyor:

"İstanbul Erkek Lisesi'nde felsefe ve mantık öğretmenim rahmetli Nurettin Topçu, doktora çalışmasını Fransa'da Sorboun'da yapar. Çok başarılı bulunan doktora tezi kitap olarak bastırılır. Başarılı doktora vermiş öğrenciler için düzenlenen törende, nasıl bir ödül istediği sorulduğunda. Nurettin

¹³⁰⁴ Yılmaz Dikbaş, a.g.e, s. 10.

¹³⁰⁵ Hikmet Bila, "CHP 1919-1999", Doğan Kitapçılık, s. 118.

¹³⁰⁶ Hikmet Bila, a.g.e, s. 119.

¹³⁰⁷ Yılmaz Dikbaş, a.g.e, s. 11.

tin Topçu, üniversitenin gönderine Türk bayrağı çekilmesini ister. İşte ulusal onur sahibi böyle olunuyor.¹³⁰⁸

4- 27 Aralık 1949 tarihi, Türk milli eğitim tarihinde bir dönüm noktasıdır. Bu tarihte ABD ile yapılan “eğitim ile ilgili anlaşma” ile Türk çocuklarının eğitimi resmen Amerikalılara teslim edilmiş oldu. Söz konusu anlaşmanın birinci maddesi şöyleydi: “Türkiye’de Birleşik Devletler Eğitim Komisyonu adı altında bir komisyon kurulacaktır. Bu komisyon, niteliği bu anlaşmayla belirlenen ve parası T.C. hükümeti tarafından finanse edilecek olan eğitim programlarının yönetimini kolaylaştıracak ve Türkiye Cumhuriyeti ile ABD tarafından tanınacaktır.” T.C. hükümeti bu anlaşmayla kendi parasıyla kendini bağımlı hale getiriyordu.¹³⁰⁹

Bu anlaşmanın beşinci maddesi nasıl bir yetki devri yapıldığına dair herhalde trajik bir örnektir. “Türkiye’deki Birleşik Devletler Eğitim Komisyonu, dördü T.C. vatandaşı ve dördü ABD vatandaşı olmak üzere sekiz üyeden oluşacaktır. ABD’nin Türkiye’deki diplomatik misyon şefi, komisyonun fahri başkanı olacak ve komisyonda oyların eşit olması halinde kararı komisyon başkanı verecektir.”¹³¹⁰ İşte Atatürk’ten sonra milli devleti raydan çıkaran sürecin eğitim alanındaki başlangıcı.

Profesör Cihan Dura bugünle dün arasında bağlantı kurduğu bir makalesinde şöyle yazıyor:

“Bir bu güne, bir de geçmişe bakalım. Atatürk’ün o kendinden emin, geleceğe güvenle bakan, başı dik Türkiye’si nerede; bugünün şu süngüsü düşük, Avrupa Birliği’ne yamanmaya çalışan başı yerde Türkiye’si nerede...!

Peki, bu noktaya nasıl geldik? Cevap zor değil, çünkü aklın ve bilimin yolundan ayrıldık. Ne zaman? Atatürk aramızdan ayrılır ayrılmaz. İsmet İnönü’nün cumhurbaşkanı olması ile birlikte, Türkiye’nin yeniden emperyalist ülkelerle asimetrik ilişkiler kurmaya başlaması ile birlikte.”¹³¹¹

“Atatürk’ün yolu... kurtuluşa, cennete, gönenç ve onura giden yol... Ne büyük hatadır ki bir süre sonra sapılıyor o yoldan. Sapılan yerde ayak izleri...

Sapanlar bütün sonraki kuşakları, bizleri de sürükleyip götürdü. O izler arasında, hem de en başlarda ismet İnönü’nün ayak izleri var. Biz böyle deyince Atatürkçülüğü “laiklik ve çağdaşlık” köşesine sıkıştıranlar öfkeleniyorlar. “Sovyet tehdidi karşısında, başka ne yapılabilir ki? Batı’ya sığınmaktan başka seçeneği yoktu” diyerek İsmet İnönü’yü mazur göstermeye kalkıyorlar. Oysa bir seçenek daha vardı.”¹³¹²

Evet, o seçenek Mustafa Kemal Atatürk’ün milli devletinin kodlarını bozmadan devam ettirmektir.

¹³⁰⁸ Yılmaz Dikbaş, a.g.e, s. 11.

¹³⁰⁹ Yılmaz Dikbaş, a.g.e, s. 11.

¹³¹⁰ Haydar Tunçkanat, “İkili Anlaşmaların İç Yüzü”, Eküm Yayınları, s. 48’den zikreden Metin Aydoğan “Türkiye Üzerine Notlar 1923-2005”, Umay Yayınları, 24. Baskı, Ankara, s. 132.

¹³¹¹ Cihan Dura, Türkiye’de İleri Amerikancılık Nasıl Başladı” İleri Dergisi, Nisan Mayıs Haziran 2004.

¹³¹² Cihan Dura, a.g.m.

Nuri Demirağ, Atatürk'ün manevi desteği ile 1936 yılında Beşiktaş'ta "Tayyare Etüt Atölyesi"ni kurar. Bugün Deniz Müzesi olarak kullanılan atölye kısa zamanda modern bir uçak fabrikası haline gelir. Nuri Demirağ'ın yaptığı "Nu.D.38" adlı Türk yolcu uçağı yurt dışında büyük ilgi görür. Yolcu uçakları A sınıfına alınır.

Nuri Demirağ'ın damadı Mehmet Kum'un sözleriyle "Türk uçak sanayi"nin geleceğinin yok edilişi özetle şöyle:"Beşiktaş'taki uçak fabrikası, Avrupa ve Amerika'daki uçak fabrikalarıyla aynı düzeydeydi... Nuri Demirağ çok dürüsttü. Rüşvet vermek onun lügatinde yoktu. Bazıları rüşvet alamadığı için önünü kesmiş olabilir. İkinci ihtimal ise ABD'nin baskısı. Dış memleketlerden de büyük baskı gelmeye başladı. Bilhassa ABD 1945'te harp bittikten sonra büyük bir pazar kaybetmişti. Elindeki fabrikaları kapatmak işine gelmediğinden pazar arayışına girmişti. Tabii Türkiye'de de. Türklerin uçak yapmaması için baskılara ve yardımlara başladı. O zaman Türkiye bugün olduğu gibi yardıma muhtaçtı. Amerika Marshall yardımı yapıyor, "Siz kapatın fabrikanızı, nasılsa size ucuz uçak vereceğiz" diyorlar... THK'nın da 1940'larda Ankara Etimesgut'ta dünyadaki diğer uçak fabrikasıyla boy ölçülecek fabrikası vardı. Nazilerin zulmünden kaçan çok değerli Polonyalı hocalar vardı. Atatürk'ün Fransa'ya uçak mühendisi olmak üzere gönderdiği 20'den fazla öğrenciyle İTÜ'den mezun olan arkadaşlarımız da orada çalışıyordu. Milli Şef İsmet İnönü hem Nuri Demirağ'ın hem de THK'nın uçak fabrikasını kapattırıyor... İspanyollar Nuri Demirağ'ın fabrikasının imalatı Türk uçaklarını almak istemektedirler... İsmet İnönü İspanya'ya uçak satışına izin vermez. İşte bu uçaklar 2000 yılına kadar Yeşilköy'deki hangarlarda çürümeye bırakılır. Bir kuvvet komutanı Havacılık Müzesi'ne aldırarak üzere kolları sıvar. Fakat dört ay geç kalmıştır. Uçaklar hurdaya yollanmıştır... Her iki fabrika kapatılmasaydı, bugün belki de Türk Hava Yolları'nın kullandığı tipte yolcu uçakları ürettiyor olacaktık."¹³¹³

Atatürk'ün ölümünden 122 gün sonra İsmet İnönü, 12 Mart 1939'da İngiltere, 23 Haziran 1939'da Fransa ile iki anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmalardan sonra İnönü'nün Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu şöyle der: "Türkiye nüfusunu Batı devletlerinin hizmetine vermiştir." "Atatürk'ün birçok eserini tersyüz eden, yıkanda İnönü'nün taa kendisidir."¹³¹⁴

"11 Kasım 1938'de Cumhurbaşkanlığı'na İsmet İnönü seçildi. Başbakan Celal Bayar görevini sürdürdü. Dışişleri Bakanı Tefik Rüştu Aras'ın yerine Şükrü Saraçoğlu, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın yerine de Refik Saydam getirildi. Atatürk döneminin iki değişmez bakanı gidiyor ve yerine iki "İnönü bakanı" geliyordu. Refik Saydam, Celal Bayar'ın istifası üzerine, ölene kadar İnönü'nün başbakanı olacak, yerine de Saraçoğlu geçecekti. Saraçoğlu'nun başbakanlık makamını bırakacağı kişi ise, Recep Peker olacaktı."¹³¹⁵

¹³¹³ Yeni Aktüel Dergisi, 19 Ekim 2006, Ayşin Özkan ve Can Vahit Yelmen'in haber- röportaj.

¹³¹⁴ Çetin Yetkin, "Karşı devrim 1945-1950" Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Yayınları, 4. Basım, Antalya Nisan 2006, s. 22.

¹³¹⁵ N. İlter Ertuğrul, "Cumhuriyet Tarihi El Kitabı 1923-2008", s. 63.

“İsmet Paşa, Gazi Mustafa kemal Paşa dönemini kapatıyor ve yeni bir dönemi bu kişilerle açıyordu. Doğal olarak, Atatürk döneminin önde gelen kişilerine bu yeni dönemde yer yoktu.”¹³¹⁶

“Atatürk’ün ölümünden hemen sonra başlayan çok partili düzene geçilmesine kadar süren dönemde, CHP Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’ye Milli Şef, bu döneme de bu addan hareketle “Milli Şef Dönemi” dendi. İnönü’ye resmen değişmez “Milli Şef” sanı 1939’da toplanması gerekirken, Atatürk’ün ölümü üzerine boşalan parti başkanlığına yenisinin seçilebilmesi için 26 Aralık 1938’de toplanan CHP Olağanüstü Kurul-tayı’nda verildi. Atatürk öleli 45 gün olmuştu.”¹³¹⁷

İkinci Dünya Savaşı yıllarında ekonominin yönetimi önceden planlanmadığı için¹³¹⁸ Türkiye’nin bu hususta geliştirdiği temel çerçeve Ocak 1940’da çıkarılan Milli Korunma Kanunu olmuştur. Devlet bu kanun ile üretim ve tüketimi bir ölçüde düzenlemeye ve kontrol etmeye çalışmıştır. Milli Korunma Kanunu ile devletin ekonomi üzerindeki kontrol ve yasaklamaları çok artmıştır.¹³¹⁹

İkinci Dünya Savaşı ile birlikte ithalat kanalları kısıtlanınca mal darlıkları başladı. Savaşın kokusunu önceden alanlar ise mal stoklamış, sonuçta karaborsa ve ihtikar hortlamıştı.¹³²⁰ Türkiye, ne ekonomik tedbirler bağlamında ne de askeri anlamda hiçbir açıdan savaşa hazır değildi.¹³²¹

13.2. Milli Koruma Kanunu

Milli Korunma Kanunu ile getirilen düzenlemeler özetle şu şekilde sıralanabilir:

1- Hükümet özel kişilere ait sanayi ve madencilik tesislerinin üretim çeşit/cins ve miktarını belirleyebilecektir. Hükümet vatandaşlara madenlerde ve yol yapımında mecburi çalışma yükümlülüğü uygulayacaktır.

Bu hüküm Anadolu’da özellikle köylü kesimin büyük zulüm görmesine sebep olmuştur. Bu satırların yazarının babası da dâhil, milyonlarca Türk insanı ve hatta pek çoğu çocuk denebilecek yaşta olmak üzere “hey kasketli kasketli” türkülerini eşliğinde, “yol yapımı” gibi angarya işlerde “Milli Şef”in memurları ve jandarmasından dayak yiyerek işinden, evinden, üretimden koparılıp zulüm görmüşlerdir. Zaten CHP’yi, Türkiye’de halk nezdinde “ebedi muhalefet”e zincirleyen hususların en başta geleni de bu durumdur. Çünkü bu zulüm dededen toruna sözlü tarih haline dönüşmüştür.

2- Hükümet lüzumlu gördüğü hallerde bazı kuruluşlara, tazminat ödeyerek el koyabilecektir.

¹³¹⁶ Çetin Yetkin, a.g.e, s. 54.

¹³¹⁷ N. İlder Ertuğrul, a.g.e, s. 63.

¹³¹⁸ Hüseyin Şahin, Türkiye Ekonomisi, s. 84.

¹³¹⁹ Doğan Avcıoğlu, “Türkiye’nin Düzeni”, Tekin Yayınevi, İstanbul 1976, s. 465.

¹³²⁰ Tefvik Çavdar, “Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960”, İmge Yayınevi, Ankara Eylül 2003, s. 297.

¹³²¹ Tefvik Çavdar, a.g.e, s. 298.

3- Tarımda ne ekileceğini devlet tayin edecek ve 5000 dönümün üstündeki araziye gerekirse tazminat ödeyerek bizzat devlet işletebilecektir.

4- Özel kişilere ait taşıt araçları devletçe belirlenecek fiyatlarla istenilen yerlerde çalıştırılabilir, gerek görüldüğünde de bu araçlar devletçe satın alınabilecektir.

5- Özel teşebbüsün yatırımları izin alma şartına bağlanmış, hükümetin kontrolüne tabi tutulmuştur. Ayrıca hükümet özel kişilere ait üretim birimlerine atıl halde tutulmasını önlemek gayesiyle el koyma, çalıştırmaya zorlama yetkisine sahiptir.

6- İç ve dış ticarete fiyat kontrolü sistemi getirilmiştir.

Uygulamada Milli Korunma Kanunu'nun toplumsal tepkiyi beslemekten başka bir şeye yaramadığı anlaşıyor.¹³²²

1941 yılında Ticaret Ofisi, Petrol Ofisi ve İaşe Müsteşarlığı kuruldu.

Başta buğday, pamuk olmak üzere tarım ürünleri devlet tarafından çok düşük fiyatlarla satın alındı.¹³²³ Bu durum köylünün ezilmesine, fakirleşmesine sebep oldu.

1942'de Dağıtım Ofisi ve Mahalli Dağıtım Birlikleri kurularak temel gıda ve diğer tüketim mallarında "karne" dönemi başladı. Toplum vicdanını en çok yaralayan uygulamalardan biri de burada yaşandı. CHP'li veya devlet memuru olmak öncelik ve ayrıcalık sağlıyordu. Başta ekmek olmak üzere pek çok gıda ve ihtiyaç maddesi sürekli miktarı düşürülerek karneye bağlandı.

Refik Saydam, Temmuz 1942'de ölünce, Şükrü Saraçoğlu hükümeti kuruldu. El koyma ve ceberut devlet müdahalelerinin yerini "piyasa mekanizması"na doğru tornistan yapan iktisat politikasına yönelim başladı.¹³²⁴

13.3. Varlık Vergisi Kanunu

11 Kasım 1942'de "Varlık Vergisi Kanunu" çıkarıldı. Bu kanun savaş yıllarında elde edilen spekülâtif kaynaklı aşırı ticari kazançların bir kısmına el koymak gayesiyle çıkarılmış bir defalık servet vergisi kanunudur.

"İç ve dış ticaretle uğraşan kesimler, özellikle azınlıklar büyük sermaye birikimi sağlamışlardı. Hükümet bu hak edilmemiş kazançları vergilendirerek bir yandan azınlıkların ekonomi üzerindeki etkisini kırmak, milli burjuvaziyi öne çıkarmak, öte yandan savunma harcamalarının finansmanına katkı sağlamak ve hem de enflasyonist baskıları azaltmak amacıyla idi. Bu yasanın benzerleri Avrupa ülkelerinde de uygulanmıştır."¹³²⁵

¹³²² Şevket Süreyya Aydemir, a.g.e, s. 74.

¹³²³ Hüseyin Şahin, a.g.e, s. 85.

¹³²⁴ Y. S. Tezel, "Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarihi", s. 235-238.

¹³²⁵ Hüseyin Şahin, "Türkiye Ekonomisi", s. 85-85.

Bu kanun cumhuriyet tarihinin en tartışmalı kanunudur. Ancak tek başına azınlıklara uygulandığını söylemek tamamen mesnetsizdir. Günümüzde bu kanuna dayandırılan uydurma, insafsız Cumhuriyet Türkiye'sinin üniter devlet yapısına açık/örtülü saldıran kitaplar yazıyor, filmler yapılıyor. Adeta Türkler suçlu, "azınlıklar süttten çıkmış ak kaşık" psikolojik operasyonları yürütülüyor. Gerçekte bu kanunun, özellikle Anadolu'da tahsildar-jandarma ikilisinin keyfi uygulamaları ile Türk insanının canını fazlasıyla yaktığı görmezlikten geliniyor.

"Varlık Vergisi'nin uygulaması sırasında gayrimüslimlere acımasız davranıldığı, günümüze kadar uzanan bir savdır. Faik Ökten'in "Varlık Vergisi Faciası" adlı kitabı bu yaklaşım açısından bir belge olarak kullanılmaktadır. Yılmaz Karakoyunlu ise, Varlık Vergisi'nin azınlıklar aleyhine bir servet transferi sonucunu verdiğini iddia ederken, bu azınlıkların ülke ekonomisine nasıl egemen olduklarına değinmemektedir. Oysa o günlerin İstanbul'unda yaşayanlar azınlıkların piyasaya ne denli egemen olduğunu gözlemleriyle hayatlarındaki örneklerle bilirler. Üniversite gençliğinin o günlerde tramvaylarda, topluluğun bulunduğu yerlere astığı "vatandaş Türkçe konuş" posterleri de bu infiali bir ölçüde ortaya koymaktadır."¹³²⁶

Necati Doğru Cumhuriyet gazetesinde yazdığı bir makalesinde şu hususları ortaya koymuştur:

1- Varlık Vergisi'nin kanunlaştığı dönemde İstanbul'un ticari hayatının, sanayi hayatının, otelcilik, doktorluk, terziilik, pastanecilik, meyhanecilik hayatının % 87'sinin Yahudi, Ermeni ve Rumların elinde olduğu görülmektedir.

2- Aynı dönemde İstanbul telefon rehberinin sarı sayfalarında iş sahiplerinin % 89.2'sini azınlıklar teşkil etmektedir.

3- Devlet İkinci Dünya Savaşı'na hazırlanmak mecburiyetinde, vergi alacak. Ayhan Aktar'a göre o dönemde beyanname ile 1 lira alabilen devlet, Varlık Vergisi koyduğu zaman 20 lira alabiliyor. Yani gelir sahipleri bugünkünden daha rezilce vergi kaçırırlar.¹³²⁷

Dönemin sosyo-ekonomik yapısını ve kolay kazanç üzerinden nasıl bir mutlu azınlık hayatı yaşandığını "bire beş, on beş, yirmi beş kazanırken, beş yüz, beş bin, beş yüz bin kazanmayı azımsar olmuştunuz; hala öylesiniz..."¹³²⁸

Varlık Vergisi'nin savaş döneminin finansmanı açısından rolünü inceleyen Arslan Başar Kafaoğlu'nun çalışmasına göre ise durum şu görünümde:

Herkesin çektiği yükler: Emisyon	439 milyon TL
Dolaylı vergiler	2.100 milyon TL
Toplam	2.539 milyon TL

¹³²⁶ Tevfik Çavdar, a.g.e, s. 323.

¹³²⁷ Zikreden Tevfik Çavdar, a.g.e, s. 323.

¹³²⁸ Refik Halit Karay, Tan Gazetesi, 24 Ocak 1943.

Varlık Vergisi	320 milyon TL
Çiftçinin ödediği (fiyat farkları dâhil)	1.830 milyon TL
Ücretlinin ödediği	400 milyon TL
Kitlerin ödediği	120 milyon TL
Sanayi ve tüccarın ödediği	50 milyon TL

Kafaoğlu'nun hesaplamasında dikkati çeken nokta, finansman yükünün ancak % 11'ini Varlık Vergisi mükellefleri çekmişlerdir. Dolaylı vergiler ve emisyon yükü söylemeye gerek yok ki büyük halk kesimlerince çekilmiştir. Türk köylüsü tarım ürünleri fiyatları sebebiyle, yol vergisi, angaryalar ve çeşitli vergilerle 1830 milyon liralık bir yükü çekmişlerdir. Ücretliler ve KİT zamlarıyla doğrudan ilgili yığınlar da, yükün önemli bir bölümünü sırtlanmışlardır.¹³²⁹ Varlık Vergisi istenilen sonucu vermemiştir. Elde edilen 320 milyon TL'lik gelir o dönemde ortada dönen haksız kazançların yanında hiç mertebesindedir.¹³³⁰

1944'te yürürlükten kaldırılan Varlık Vergisi uygulamadaki keyfîlikler sebebiyle ağır tenkitlere uğramıştır.¹³³¹ Vergi ile alakalı olarak uygulamada cesaretle radikal tedbirlere başvurulamamıştır.

Bunun sebeplerinden biri de Türkiye'de dış ticarete hâkim olan azınlıklar milletlerarası bir ticari şebekenin uzantıları idiler. Azınlıkların radikal tedbirlerle kısa sürede etkisizleştirilmesi dış ticaretin işleyişini aksatabilirdi.¹³³²

13.4. 1940-1950 Döneminde Nüfus Gelişimi

Tablo 2.25: Türkiye Nüfusunun 1940-1950 Dönemindeki Gelişimi Tablosu

Yıllar	Toplam Nüfus
1940	17.820.950
1941	17.953.000
1942	18.144.000
1943	18.337.000
1944	18.533.000
1945	18.790.174
1946	19.074.000
1947	19.493.000
1948	19.921.000
1949	20.359.000
1950	20.947.188

Kaynak: T.C. Başbakanlık DİE, İstatistikî Göstergeler.

¹³²⁹ Tefvik Çavdar, a.g.e, s. 326.

¹³³⁰ Tefvik Çavdar, a.g.e, s. 327-328.

¹³³¹ Çetin Yetkin, "Karşı Devrim 1945-1950", s. 115-134.

¹³³² Doğan Avcıoğlu, "Türkiye'nin Düzeni", s. 477.

Tablodaki nüfusun okuryazarlık durumunda Atatürk'ün ölümünden sonra önemli gelişme görülmemiştir. 1940'ta okuryazar olmayan nüfusun oranı % 75.5'tir. 1950'de ise aynı oran % 69.8'dir. Kadın nüfusunda bu oran % 87.1'den % 83.2'ye düşmüştür. Bu oranlara bakıldığında bu dönemde eğitim politikasının zaafı açık bir biçimde görülmektedir.¹³³³

13.5. Cumhuriyet Tarihinde İlk Devalüasyon: 7 Eylül 1946

Tablo 2.26: Türkiye'nin 1939-1950 Yıllarında Gelir ve Gider Tablosu (Milyon TL)

Yıllar	Gelir	Gider	Bütçe Açığı	Gelirin Gideri Karşılama Oranı %
1938	323	304	+19	106.2
1939	390	387	+3	100.0
1940	550	536	+14	102.6
1941	648	575	+73	112.9
1942	978	885	+93	110.5
1943	1031	1019	+12	101.2
1944	1017	1077	-60	94.4
1945	659	601	+58	109.6
1946	1041	1019	+22	102.2
1947	1615	1564	+51	103.2
1948	1468	1402	+66	104.6
1949	1628	1572	+56	103.6
1950	1409	1467	-48	96.7

Kaynak: Başbakanlık, DİE, İstatistikî Göstergeler 1923-1998, Ankara Ocak 2001, s. 520.

Tabloda görüldüğü gibi 1939-1950 yılları arasında da devlet denk bütçe ile yönetilmiştir sonucunu çıkarabiliriz.

Ancak Osmanlı Türkiye'sinin başına bela olan "tağşiş" Cumhuriyet Türkiye'sinde devalüasyon olarak ilk kez bu dönemde uygulanarak Türk milletinin canını yakmaya başlamıştır.

7 Eylül 1946 tarihinde ilk olarak Türk parasının değeri düşürülmüştür. Yapılan devalüasyonu anlamak mümkün değildir. Çünkü devlet bütçesi 1946 yılında 22 milyon TL (16.7 milyon dolar) fazla vermiştir. Ayrıca 1946 yılında ihracat ithalattan fazladır. Yani 1946 yılında 95.7 milyon dolar dış ticaret fazlası vardır, Türkiye 19 Şubat 1947'de 5016 sayılı kanunla Uluslararası Para Fonu'na (IMF) ve Uluslar arası İmar ve Kalkınma Bankası'na(Dünya Bankası) üye olmuştur.¹³³⁴ IMF'ye üye olmak için 47 milyon dolar katılım payı ödenmiştir.¹³³⁵

Bu neticelerden şu sonucu çıkarabiliriz.

¹³³³ Tefvik Çavdar, a.g.e, s. 341.

¹³³⁴ Oğuz Öner, "Türkiye'yi Uluslararası Ekonomik Kuruluşlara Üye Yapan Anlaşmalar", A.Ü. SBF Yayınları, Num: 376, Ankara 1974, s. 15-99.

¹³³⁵ M. İlker Parasız, a.g.e, s. 71.

Küresel finans oligarşisi tarafından Türk ekonomisine ilk format Milli Şef İsmet İnönü döneminde atılıyor ve hiçbir ekonomik gerekçesi olmadığı halde IMF ve Dünya Bankası'na üye olmak için Türk parası devalüe ediliyor.

Türkiye bu dönemde ABD'den Marshall yardımı çerçevesinde 1945 yılında 25 milyon dolar, 1948 yılında 38 milyon dolar olmak üzere toplam 63 milyon dolar da kredi almıştır.¹³³⁶ Yani 63 milyon dolar Marshall yardımı alıyoruz. IMF'ye 47 milyon ödüyoruz.

13.6. Dış Ticaret Dengesi 1947'de Bozulmaya Başlıyor ve Cumhuriyet'te İlk Dış Borç

Tablo 2.27: Türkiye'nin 1939-1950 Dönemi İthalat ve İhracat Tablosu (Milyon Dolar)

Yıl	İthalat	İhracat	Dış ticaret Açığı-Fazlası	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1938	119	115	-4	96.7
1939	92	100	+8	107.7
1940	50	81	+31	161.9
1941	55	91	+36	164.5
1942	113	126	+13	111.7
1943	155	197	+42	126.6
1944	126	178	+52	140.9
1945	97	168	+71	173.5
1946	119	215	+96	180.5
1947	245	223	-22	91.3
1948	275	197	-78	71.5
1949	290	248	-42	85.4
1950	286	263	-23	92.2

Kaynak: T.C. başbakanlık, DİE, İstatistikî Göstergeler 1923-1998, Ankara Ocak 2001, s. 404.

Tablodan görüldüğü gibi 1938-1950 döneminde 1947 senesine kadar dengeli bir dış ticaret politikası takip edildiği anlaşıyor.

Türkiye'de 1946 yılında ekonomik istikrar programı yapılmıştır. 7 Eylül 1946'da gerçekleştirilen devalüasyonda 1 ABD doları, 129 kuruş olan resmi dolar/TL paritesi 1 dolar= 280 kuruş oldu. Böylelikle TL dolar karşılığında % 117 oranında devalüe edilmiş oldu. Devalüasyonla birlikte dış ticarete kısmi serbestleşmeye gidildi. Böylece, dış ticaretin milletlerarası serbest ticaret bölgelerine kaydırılması planlandı.¹³³⁷

Bir ülkede ekonomik istikrar programlarının uygulanmasının temel gerekçeleri enflasyonun önlenmesi (düşürülmesi), üretim ve ihracatın artırılması, iç tüketimin artırılması ve ithalatın azaltılması ile dış ticaret açığının

¹³³⁶ T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı'nın 14.09.2003 Tarih ve B.02.1 HB.02.00/500-60860 sayılı yazısında yer alan bilgiye istinaden.

¹³³⁷ W. Hale, "The Political And Economic Development of Modern Turkey, "Croom Helm, London 1981, s. 105-106.

azaltılmasıdır. 1946'da uygulamaya konulan istikrar programı, tabloda da görüldüğü gibi gayesine ulaşmamıştır. Türkiye zarar görmüştür.

Türkiye'de ilk kez yapılan 1946 devalüasyonundan sonra dış ticaret dengesi bozulmuştur. Umulanın aksine ithalatın, ihracat aleyhine geliştiği görülüyor. Bu dönemde başlayan dış ticaret açığı müzmin bir hale gelerek günümüze kadar gelmiş olup, Türk ekonomisinin kanseri durumundadır.

1946 devalüasyonu içeride ve dışarıda sürpriz olarak karşılandı ve beklenen olumlu tepkiyi almadı ve çok tenkit aldı.¹³³⁸ Zira:

1- Savaş yıllarında Türkiye'deki enflasyon oranı, ticaret yaptığı ülkelere göre daha yüksek olsa da, 1944'ten itibaren fiyat artışları kontrol altına alınmış ve fiyat düşüşü sağlanmış olduğundan TL'nin sabit resmi kurunun aşırı değerlenmiş olduğundan söz etmek mümkün değildi.

2- Resmi döviz kurunu sürdürmek zor değildi. Zira çok sıkı bir kam-biyo denetim sistemi uygulanıyordu. Döviz spekülasyonu ve dışarıya döviz kaçaşı beklenmiyordu.

3- T.C.M.B'nin yeteri kadar döviz rezervi mevcuttu.

4- Türkiye dış ticaretini ikili anlaşmalarla yürütüyordu. Dış ticarete fiyat maksadının aleyhte işlemesi söz konusu değildi. Yani ihracatta rekabet gücünü olumsuz etkileyecek bir durum söz konusu değildi.

5- Savaştan yeni çıkmış ve gıda maddeleri açığı olan Avrupa ülkelerinde gıda maddelerine yönelik çok güçlü bir talep vardı. Devalüasyon yapılarak daha yüksek fiyattan ihracat yapma imkânı varken, daha düşük fiyattan gıda ürünleri satan/satmak zorunda kalan Türkiye on milyonlarca dolar zarara uğratılmıştı.

6- Dahası Türkiye ithalatı düşürmek için döviz kurunu yükseltme ihtiyacı içinde değildi.

7- Devalüasyonla sanayi hamlesini sürdürmek için gerekli olan yatırım ve ara malları iki kat pahalılaştırılarak ülkenin endüstrileşmesine engel olundu.

Neticede yaklaşık altı yıl süren İkinci Dünya Savaşı sonunda Avrupa'nın ihtiyacı hammadde ve tarım ürünleriydi. Türkiye'nin ihraç ürünleri de bunlardı. IMF, Dünya Bankası ve Marshall yardımı paketinin diyeti herhalde Türk ihraç ürünlerinin fiyatlarının ucuzlatılması şeklinde tezahür etti. İlk küresel ekonomik format da böylelikle tamamlanmış oldu.

1945 yılında GSMH 1939 senesi düzeyinin % 20 altına gerilemiştir. Sonraki yıllarda GSMH'nin yılda ortalama % 7'ye varan bir büyüme göstermiş ise de, 1949'da savaş öncesi düzeyine ancak ulaşabilmişti.¹³³⁹

Oktay Yenal 1939-1950 dönemini özetle şu şekilde değerlendiriyor:

"1950'ye kadarki dönem, iktisadi olaylardan çok siyasi gelişmeler alanında çok partili hayata geçmenin çalkantıları içinde geçmiştir. Bu dönemde ekonomi alanında iki önemli gelişme dikkate değer.

¹³³⁸ Hüseyin Şahin, "Türkiye Ekonomisi", s. 94.

¹³³⁹ Oktay Yenal, "Cumhuriyetin İktisadi Tarihi", s. 75.

Birincisi, 1946 yılında “7 Eylül Kararları” diye anılan cumhuriyet dönemi- nin ilk büyük devalüasyonu ile 83 cent’ten (1 dolar=1.30 TL) 36 cent’e (1 dolar=2.80 TL) düşürülmesiydi. İç piyasada fiyatlar düşük, dış fiyatlar yüksek- ken gerçekleştirilen bu devalüasyon sonrasında Türkiye, Bretton Woods’ta temelleri atılan IMF ve Dünya Bankası’na bu kur üzerinden üye oldu. Birkaç ay sonra da Marshall yardımı kapsamında gelen 100 milyon dolarla birlikte gelecek ve cumhuriyet tarihinin dış BORÇLANMA macerası başladı.

İkinci gelişme, işçi hakları ve vergi alanlarında oldu. 1945 yılında işçi hak- ları, emeklilik şartları, iş ve işçi bulma hizmetleri ve iş kazaları ile hastalık si- gortası konularını kapsayan bir seri kanun çıkarıldı. İşçi Sigortaları Kurumu kuruldu. Bu kuruluş özellikle 1990’lı yıllarda, mali yükümlülüklerinin makro dengelere ve bütçe açığına etkisi bakımından da çok güncel olacaktı.

Fritz Neumark’ın yönetimi altında hazırlanan vergi kanunu ile Türki- ye, sistematığı kendi içinde ve vergi prensipleri ile tutarlı, aynı zamanda Türkiye’nin şartlarına uygun bir kuruma kavuşuyordu.

Birkaç kurumlaşma başarısına rağmen İkinci Dünya Savaşı yılları son- rası seneler ekonomik gelişme bakımından sönük bir dönemdi. Türki- ye’nin milli geliri, 1949’da on yıl önceki düzeyinin hemen hemen aynı, kişi başına düşen geliri ise 1939 düzeyinin altında idi. Kısaca, savaşa girmedeği halde Türkiye iktisadi gelişme sürecinde tam on yıl kaybetmişti.¹³⁴⁰

Türkiye’nin cumhuriyet dönemi ilk dış borç macerası 12 Temmuz 1947’de ABD’den alınan 200 milyon dolarla yeniden başlamıştı. Anlaşılan Atatürk’ten sonraki devletlüler Osmanlı Türkiye’sinin neden yıkıldığını tam anlayamamışlardı ki bugünkü trajik durumlara geldik.

13.7. 1939-1950 Döneminde Milli Gelir

Tablo 2.28: Türkiye’nin Cari Fiyatlarla 1939-1950 Dönemindeki Gayri Safi Milli Hâsılası (GSMH) Tablosu (Milyon TL)

Yıllar	GSMH	Tarım		Sanayi		Hizmetler	
		Tutar	%	Tutar	%	Tutar	%
1938	1895.7	759.5	40.1	311.4	16.4	824.8	43.5
1939	2063.1	804.4	39.0	370.6	18.0	888.1	43.0
1940	2403.4	925.8	38.5	446.1	18.6	1031.5	42.9
1941	2992.3	1107.4	37.0	578.5	19.3	1306.4	43.7
1942	6195.9	3170.3	51.2	824.5	13.3	2201.1	35.5
1943	9231.7	5216.4	56.5	985.6	10.7	3029.7	32.8
1944	6684.7	2948.0	44.1	1026.4	15.4	2710.3	40.5
1945	5469.8	2094.9	38.3	878.2	16.1	2835.2	51.8
1946	6857.6	3126.6	45.6	1006.6	14.7	2724.4	39.7
1947	7542.6	2898.8	38.4	1149.4	15.2	3494.4	46.3
1948	9492.9	4288.4	45.2	1329.4	14.0	3875.1	40.8
1949	9054.4	3633.8	40.1	1350.8	14.9	4069.8	44.9
1950	9694.2	4034.5	41.5	1418.7	14.6	4232.0	43.7

¹³⁴⁰ Oktay Yenal, a.g.e, s. 75-76.

Kaynak: T.C. Başbakanlık DİE. *İstatistikî Göstergeler, 1923-1998, Ankara Ocak 2001, s. 560*

Tabloda 1939-1950 dönemindeki milli gelir içinde, tarım sektöründe büyüme olduğu görüntüsü yer almaktadır. Bu büyüme/artış gerçek bir üretim artışından değil, İkinci Dünya Savaşı sebebiyle tarım ürünlerinde meydana gelen fiyat artışları, toptan eşya fiyat endeksinin artışından kaynaklanmaktadır. Mesela Buğday ekim alanı, savaşın bütün şiddetiyle devam ettiği 1942-45 yıllarında 500-800 bin hektarlık bir daralma göstermiştir. Üretimde de biraz düşüşler belirlenmiştir.¹³⁴¹ Aynı sonuçlar arpa ve mısır için de geçerlidir.¹³⁴² Savaş yıllarında tekstil sanayi için önemli olan pamuk üretiminde 1943-1947 yılları arasında hem ekim alanı, hem de üretim olarak 100 bin tona yaklaşan bir düşüş müşahade edilmektedir. Benzer düşüşler şekerpancarı ve tütün için de geçerlidir.¹³⁴³

1938-1939 yıllarında buğday fiyat endeksi 100 iken 1944-1945 yıllarında 568 olmuştur. Buna mukabil 1938-1939 yıllarında buğday üretim endeksi 100 iken 1944-1945 senelerinde 63 olmuştur.¹³⁴⁴ Toptan eşya fiyat endeksi ise 1938-1939 yıllarında 100 iken 1944-1945 yıllarında 449'a çıkmıştır.¹³⁴⁵

İkinci Dünya Savaşı Yılları Türkiye'de ticaret burjuvazisinin –ki çoğu azınlıklardır- ve piyasaya yönelik büyük toprak unsurlarının aşırı güçlendiği başıboş bir vurgun ve zenginleşme sürecinin dörtlüce geliştiği bir dönem oldu. Bu gelişmeye bağlı servet ve gelir temerküzünün iktisadi ve siyasi meyveleri, 1945'i takip eden yıllarda elbette toplanacaktır.¹³⁴⁶

1945 yılında "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu" çıkarıldı. Topraksız çiftçi ailelerini toprak sahibi yapmak, yurt topraklarının devamlı olarak işlenmesini sağlamak gayesiyle çıkarılan bu kanun, filen uygulamaya konulamamıştır.¹³⁴⁷

İkinci Dünya savaşı yılları, savaşa girmemesine rağmen Türkiye için ekonomik açıdan oldukça sıkıntılı bir dönemdi. Çalışan nüfusun büyük bir kısmının silâh altına alınması sebebiyle, tarım ve sanayide üretim düşmüştü.¹³⁴⁸

Hükümet bu dönemde sık sık emisyonu başvurdu, yani para basma yolunu seçti. Kamu kesiminin Merkez Bankası'ndan borçlanması 1938 yılı sonunda 84 milyon TL'den 1942 senesi sonunda 605 milyon liraya, tedavüldeki banknot tutarı ise 282 milyon TL'den 1942 yılında 734 milyon TL'ye çıktı.¹³⁴⁹

¹³⁴¹ Tevfik Çavdar, "Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960" s. 351.

¹³⁴² Tevfik Çavdar, a.g.e, s. 351.

¹³⁴³ Tevfik Çavdar, a.g.e, s. 352.

¹³⁴⁴ Korkut Boratav, "Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985" Gerçek Yayınevi, İstanbul 1988, s. 69.

¹³⁴⁵ Korkut Boratav, a.g.e, s. 69.

¹³⁴⁶ Korkut Boratav, a.g.e, s. 75.

¹³⁴⁷ Çetin Yetkin, "Karşı Devrim 1945-1950", s. 222.

¹³⁴⁸ Oktay Yenal, "Cumhuriyetin İktisat Tarihi", s. 73.

¹³⁴⁹ Oktay Yenal, a.g.e, s. 74.

1941 yılının sonuna doğru iyice artan un ve şeker sıkıntısı nedeniyle pasta ve benzeri unlu yiyeceklerin yapılması yasaklandı. Bir ay sonra da ekmek karneye bağlandı. Başlangıçta yetişkinlere 300 gr, çocuklara 150 gr olan ekmek 1942 yılı Nisan ayında yetişkinlere kişi başına günlük 150 grama düşürüldü. Daha sonra yiyecek yanında bez, basma, kömür, petrol, gazyagı gibi temel ihtiyaç maddelerinde de tayınlama uygulanarak karneye bağlandı. Karne ile ekmek Eylül 1946'ya kadar devam etti. Polisiye tedbirler haksızlıklara, hırsızlıklara, zulümlere ve sefaletle sebep oldu. Bir yandan para basmak bir yandan polisiye tedbirlerle enflasyon ve kıtlığı önlemek çıkmaza girdi.¹³⁵⁰

Tabloda görüldüğü gibi 1939 yılında sanayi sektörünün GSMH içindeki payı % 18.1 iken, 1950 senesinde % 14.6 olmuştur. Sanayi üretimi düşmüş, GSMH içindeki payı % 28 azalmıştır.

1936 yılında, 1938'den itibaren başlamak üzere İBYSP hazırlanmıştır. Ancak İkinci Dünya Savaşı gerekçe gösterilerek uygulamadan vazgeçilmiştir. O tarihe kadar hiçbir ülkenin bu nitelikte bir sektör planlamasına yöneldiği görülmemiştir. İBYSP'de yer alan mukayeseli alternatifler, Türkiye'de daha sonraki kalkınma planlarının hemen hiç birinde uygulanmamış üstün nitelikteydiler.¹³⁵¹

Hükümet 1946 yılında yeni bir plan hazırlamıştır. Ancak hemen akabinde 1947'de Vaner Planı hazırlandı. Bu planda küresel sermayenin Türk ekonomisine attığı tam anlamıyla ilk "küreselleşme" formatının izleri açıkça görülür. "Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD önerliğinde yeni oluşturulan IMF, Dünya Bankası, GATT gibi kuruluşlara üye olması için 1946 planının devletçi görünümü ters düşmekteydi. Bunun üzerine önce planın özellikle ağır endüstrilerle ilgili bölümlerinin uygulanmasından vazgeçilmiştir. Ayrıca 1947 yılı başında ise bu kez iç ve dış çevrelere daha yakın gelebilecek yeni bir planın hazırlanmasına başlanmıştır."¹³⁵² 1947 Vaner Planı'nda "öncelikli olarak tarım sektörü seçilmiştir. Diğer sektörler tarımsal gelişmeye yardımcı olacak şekilde ele alınmıştır."¹³⁵³ Bu husus Atatürk'ün sanayileşme ekonomisinden "U dönüşü" yapıldığı anlamı taşımaktadır. Yani Türkiye sanayileşme hedefinden vazgeçmiştir denilebilir.

1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'nı hazırlama görevi "devlet kadrolarının liberal kesimini temsil eden bürokratlardan oluşan, Türkiye Ekonomi Kurumu'na verildi. Oluşturulan çalışma grubunun başında Kemal Süleyman Vaner bulunmaktaydı. Bu nedenle söz konusu planı "Vaner Planı" olarak adlandırılır. Tarım ve ulaştırma planının ağırlık noktasını oluştururken sanayi kesimi son sıradadır.¹³⁵⁴

¹³⁵⁰ Oktay Yenal, a.g.e, s. 74.

¹³⁵¹ Ali Nejat Ölçen, "1923-1938 Döneminde Birinci ve İkinci Sanayi Planları", s. 145.

¹³⁵² İlker Parasız, "Türkiye Ekonomisi: 1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları" Ezgi Kitabevi, Bursa 1998, s. 72-73.

¹³⁵³ İlker Parasız, a.g.e, s. 73.

¹³⁵⁴ İlhan Tekeli, Selim İlkin, "Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı", ODTÜ Yayını, Ankara 1977.

“Vener Planı”nın ihtiyacı 3.7 milyar TL olarak tahmin edilmiştir. Bunun 1.8 milyar TL’lik bölümünün dış borçlarla karşılanması öngörülmektedir. Planı Amerikalı uzmanlar bile muhteris bulmuşlar. Plan ancak Avrupa Kalkınma Planı ile uyumlu olduğu alanlarda bir mana ifade edebilmiştir. Planda öngörülen tarım ve fiziki altyapı ağırlıklı programı ise, zaten Marshall yardımı kapsamı içindeydi. Plana ihtiyaç duyulmadığı 1950’li yıllarda bu doğrultuda ilerlenmiştir. 1947 tarihli Varner Planı, Türkiye’de egemen çevrelerin değişen ekonomik yaklaşımlarını ortaya koyan bir belge olmaktan öteye bir anlam ifade etmemiştir.¹³⁵⁵

Tablo 2.29: Türkiye’nin 1939-1950 Döneminde Cari Fiyatlarla GSMH’si -Kişi Başına Milli Geliri- Dolar Kuru Tablosu

Yıl	Dolar Kuru=TL	GSMH (Milyon TL)	Kişi Başına Milli Gelir (Dolar)
1938	1.26	1895.7	88.4
1939	1.28	2063.1	90.6
1940	1.38	2403.4	103.8
1941	1.35	2992.3	127.8
1942	1.31	6195.9	261.8
1943	1.31	9231.7	386.0
1944	1.31	6684.7	276.5
1945	1.30	5469.8	223.9
1946	2.01	6857.6	191.0
1947	2.80	7542.6	137.3
1948	2.80	9492.9	170.2
1949	2.80	9054.4	158.8
1950	2.80	9694.2	166.4

Kaynak: T.C.Başbakanlık DİE, İstatistikî Göstergeler 1923-1998, Ankara Ocak 2001, s. 404-588.

Tablo 2.30: GSMH ve Milli Gelirdeki Değişmeler (1968 fiyatlarıyla)

	<u>1930</u>	<u>1940</u>	<u>1945</u>	<u>1950</u>
GSMH Toplam (milyon TL)	21.274	33.684	23.128	38.506
GSMH Kişi Başına (TL)	1472	1901		

Kaynak: Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, Memduh Yaşa ve ilim heyeti, Akbank Kültür Yayını, İstanbul 1980 s. 88-96’deki tablo ve verilerden oluşturulmuştur.

1939-1950 yılları arasında GSMH ve kişi başına milli gelir rakamları Türkiye’nin 1941-1945 dönemindeki çok sıkıntılı yıllarını gözler önüne sermektedir.

1946 yılı Cumhuriyet Türkiye’sinin tarihinde hem siyasi hem de iktisadi bakımdan yeni bir dönüm noktasını oluşturur.¹³⁵⁶ Buna belki de “dönüş-türülme noktası” demek daha doğru olabilir.

¹³⁵⁵ Tevfik Çavdar, “Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960”, s. 337-338.

¹³⁵⁶ Korkut Boratav, Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2007, s. 93.

21 Temmuz 1946'da "açık oy gizli sayım" metoduyla yapılan genel seçim Milli Şef baskı ve yolsuzluğunun hangi boyutlara vardığını göstermesi bakımından oldukça anlamlıdır.

1946 yılına salt ekonomik bakımdan da bir dönüm noktası niteliği kazandıran temel özellik 16 yıldır kesintisiz olarak takip edilen korumacı, iktisadi devletçi, dış dengeye dayalı ve içe dönük ekonomi politikalarının adım adım uygulamadan kaldırıldığı; ithalatın serbestleştirilerek büyük ölçüde artırıldığı; dış açıkların kronikleşmeye başladığı; dolayısıyla dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımlarıyla ayakta duran bir ekonomik yapının yerleşmesi olmuştur.¹³⁵⁷

Bu dönemin sonunda "liberal dış ticaret" politikaları hemen hemen 24 Ocak 1980 kararlarına kadar terk dilecektir. Ancak kronik dış açıklar kanalıyla dışa bağımlı hale gelen ekonomik yapı bu dönemin bir armağanı olarak Türk ekonomisinin kalıcı bir özelliği olma niteliğini kazanacaktır. 1946-1953 dönemi Türk ekonomisinin küresel sermaye tarafından cumhuriyet döneminde ilk kez formatlandığı bir dönem olarak tarihe geçmiştir.¹³⁵⁸

Bu dönem Türkiye'nin sanayileşmeden vazgeçmesi anlamı taşımaktadır. Zaten hükümet Atatürk'ün ölümü ile birlikte sanayileşme programını büyük ölçüde durdurmuştur.¹³⁵⁹

İkinci Dünya Savaşı yıllarında sadece BBYSP kapsamında olup, dönemi içinde gerçekleştirilemeyen süperfosfat ve sülfürik asit fabrikaları kurulmuştur.¹³⁶⁰

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında "dış yardım arayan" konuma gelmesi yalnız ekonomik nedenlere bağlanamaz. Savaş öncesi yıllardan başlayarak ülke dış ilişkilerde giderek İngiltere'ye yaklaşmıştı. Savaş sonrasında İngiltere'nin yerini ABD aldı.¹³⁶¹ Türkiye'nin ekonomi politikasının oluşmasında ABD'nin belirleyici rol oynamasını da beraberinde getirdi. Hâlbuki Türkiye-ABD ilişkileri tarihte hiçbir zaman iyi olmamıştı. Nitekim Lozan Antlaşması uzun tartışmalardan sonra 1927 yılında ABD Senatosunca onaylanmayarak reddedildi. Bu husus bizim çalışma konumuzun dışında kaldığı için detaya girmiyoruz. Ancak konunun detayını merak edenler için dipnot vermekle yetineceğiz.¹³⁶²

13.8. Truman Doktrini –Marsall Planı ile IMF ve WB'ye Üyelik-Türkiye'ye İlk Küresel Format

1947 yılı ve sonrasında ABD, Truman doktrininin uygulanması ve Marshall Planı çerçevesinde Türkiye'ye pek çok araştırma uzmanı gönder-

¹³⁵⁷ Korkut Boratav, "Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007", s. 94.

¹³⁵⁸ Korkut Boratav, a.g.e, s. 95.

¹³⁵⁹ Hüseyin Şahin, a.g.e, s. 88.

¹³⁶⁰ İ. Tekeli, S. İlkin, "Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu, ODTÜ Yayını, Ankara 1982, Tablo 46'dan.

¹³⁶¹ Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, "Türkiye Ekonomisi", s. 82.

¹³⁶² Roger R. Trask, "The United States Response to Turkish Nationalism and Reform 1914-1939", Universty of Minnesota Press, Minneapolis 1971.

di. Uzman raporları Türk ekonomisini hem sağlıklı buluyor, hem de şiddetle tenkit ediyorlardı. Tenkitler özellikle iç ve dış ticarete serbest piyasa şartlarına yeterince izin verilmediği yönündeydi. Ayrıca ekonomide kamu kesimi egemenliği azaltılmalıydı. Eğer Türkiye ABD yardımlarından faydalanmak ve özellikle Marshall Planı kapsamına alınmak istiyorsa ekonomi politikasında köklü değişiklikler yapması şart idi.¹³⁶³

Türkiye'ye gelen ilk yardım heyeti General Lunsford Oliver başkanlığındaydı. Ve elbette esas yardım konusu "askeri" idi. ABD heyetine göre Türkiye en fazla beş yıl Amerikan yardımına ihtiyaç duyacaktı. Sonrasında kendi kendine yeterli olacaktı. Ancak bu sürecin ve bağımlılığın 2009 Türkiye'sinde de devam ettiğini görüyoruz.

Benzer çalışmaların "ekonomik yardım" konusunda da yapıldığını görüyoruz.¹³⁶⁴ Bu çalışmaların bir ayağı da IMF ve Dünya Bankası tarafından yürütülmekteydi. Yani ekonomide kamu teşebbüsleri daraltılmalı ve özel teşebbüse daha hızlı gelişme imkânı sağlanmalıydı. İlave olarak ağır sanayi, demir-çelik, ağır kimya, özellikle kimyevi gübre ve selüloz kâğıt fabrikaları kurulmamalı, tarım ürünlerinin işlenmesi, hafif metal, inşaat malzemesi, deri, orman ürünleri, seramik ve el sanatlarına dayalı sanayileşmeye önem verilmeliydi. Ekonomik kalkınma için yerli ve yabancı sermayeye imkânlar sağlanmalıydı.¹³⁶⁵

Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk'ün Mason ve Asher'den aktardığına göre, "...Türkiye Dünya Bankası'ndan inceleme heyeti isteyen ikinci ülkeydi. Yanlış bir grup gönderildi. Heyet başkanı, gelişme sorunlarından anlamayan bir Amerikalı işadımıydı.¹³⁶⁶

ABD'nin yardım yapıp yapmama kararını almak için Türkiye'ye yolladığı Max Thornburg, American Standart Oil Co. Petrol şirketinin bir yöneticisiydi ve Türkiye'nin petrol kaynaklarıyla ilgileniyordu.

İkinci Dünya Savaşı'nın yıkımına uğramamış Türkiye'nin Marshall planı kapsamına alınmasının başlıca sebebi, Türkiye'nin, Avrupa'nın yeniden inşasına, gıda ve tarım ürünleriyle, madencilik üretimiyle katkıda bulunabileceği görüşünün Avrupa ve ABD'de hâkim olmasıdır.¹³⁶⁷ Bu yörendeki bir politikanın benimsenmesine karşı, sağcı ve solcu olarak nitelenen çevrelerden benzer ve sert tenkitler gelmesine rağmen "Milli Şef" İsmet İnönü sayesinde kâle alınmadı.¹³⁶⁸ Truman doktrini doğrultusunda Türkiye'ye yapılan ekonomik yardımın bir kısmının demiryollarının yenilenmesinde kullanılacağı belirtilmişti. Ancak yaklaşık bir yıl sonra, ABD Kamu Yolları Dairesi İkinci Başkanı H.E. Hilts'in hazırladığı raporda, ka-

¹³⁶³ Y. Kepenek, N. Yentürk, a.g.e, s. 84.

¹³⁶⁴ Max Thornburg, Max Weston ve diğerleri, "An Economic Appraisal", Twentieth Century Fund, New York 1949, s. 205-255.

¹³⁶⁵ International Bank of Reconstruction and Development (Dünya Bankası) The Economy of Turkey An Analysis and Recommendations For A Development Program", Washington D.C 1951, s. 27-100.

¹³⁶⁶ Y. Kepenek, N. Yentürk, a.g.e, s. 122.

¹³⁶⁷ Z.Y. Herslag, a.g.e, s. 31 ve devamı.

¹³⁶⁸ Y. Kepenek, N. Yentürk, a.g.e, s. 122.

rayollarına öncelik verilmesi ve bunun ABD yardımıyla gerçekleştirilmesi öngörülmekteydi.¹³⁶⁹

Yani ABD’li yardım uzmanlarına göre Türk tarımının dünya pazarına açılması ve tarımsal üretimin artırılması gerekliydi. Bu gayeye ulaşmanın yolu da tarımın makineleşmesi ve karayolları yapımına öncelik verilmesiydi. Dönem boyunca yoğun bir şekilde traktör sağlama politikasını ve karayolları yapımını bu çerçevede değerlendirmek gerekir.¹³⁷⁰ Hemen belirtelim ki savaş yıllarında 1942’de çıkarılan Toprak Mahsulleri Vergisi sebebiyle Türkiye’nin buğday arzı sıkıntısına düştüğünü ve dünyada buğday yardımı aradığını devletin kayıtlarından öğreniyoruz.¹³⁷¹ 1946’dan itibaren Türkiye’yi yöneten siyasi ekip bir yandan uyguladığı iktisadi devletçiliği mahcup bir eda ile savunuyor, ancak öte taraftan “yeni devletçilik” adı altında daha farklı, dışa bağlı bir iktisat politikası uygulamaya hazırlanıyordu.¹³⁷²

Türkiye 1946’da başlatılan “ekonomik dönüşüm” programından itibaren önce Marshall yardım programı kapsamında ABD’den 1947-1950 döneminde 294 milyon dolar dış kaynak kullanmıştır. Türkiye bu tarihten itibaren iktisadi kalkınmasının dış finansmanını sağlamak için önce ABD ve Avrupalı gelişmiş ülkelerden bilahare milletlerarası kuruluşlar (IMF ve Dünya Bankası gibi) ve küresel finans piyasasının bankerlerinden sürekli olarak kredi sağlama mücadelesi içinde olmuştur.¹³⁷³

1946 yılındaki Max Thronbourg raporu ve 1951 yılındaki Dünya Bankası: Baker raporuna göre Türkiye’nin karşılaştırılmalı üstünlüğü tarım sektörüdür. Türkiye kesinlikle ağır sanayi projelerine girmemelidir.

ABD’nin Türkiye’yi Marshall yardım programına alması aslında ABD açısından daha genel ve kapsamlı bir politikanın uzantısıdır. ABD, Türkiye’ye başından beri kendi içinde tutarlı ve belli gayelere yönelik tavsiye ve yönlendirmelerde bulunmuştur.¹³⁷⁴

1946 yılında hazırlanan “İvedili Sanayi planı” (1946 Kalkınma planı ile 1947 yılında hazırlanan “Türkiye İktisadi Kalkınma Planı” (1947 Kalkınma Planı veya Vaner planı) aynı siyasi kadrolar tarafından hazırlanmasına rağmen muhteva ve özellikler bakımından büyük farklılıklar arz etmektedir. 1946 planı milli ihtiyaçları öncelik olarak alır ve iktisadi devletçilik yönü ağır basarken, 1947 planı Batı’nın ihtiyaçlarını öncelik olarak almakta ve kısa sürede “en kısa yoldan özel birikimin sağlanması” anlayışındadır.

1946’da başlayan süreçte ortaya çıkan “ekonomik dönüşüm” ve “zihniyet” değişiminin hedeflediği ferdi düzeyde zenginlik/özel birikim için üre-

¹³⁶⁹ U.S. Department of State Bulletin, May 4, 1947, s. 842.

¹³⁷⁰ Y. Kepenek, N. Yentürk, a.g.e, s. 84.

¹³⁷¹ Gülten Kazgan, “Türkiye Ekonomisinde Krizler 1929-2001”, s. 96.

¹³⁷² Korkut Boratav, “100 Soruda Türkiye’de Devletçilik”, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1974, s. 361 ve DPT: 1948 Türkiye İktisat Kongresi, Ankara 1997.

¹³⁷³ S. Güven, “1950’li Yıllarda Türk Ekonomisi Üzerinde Amerikan Kalkınma Reçeteleri: Hilts Raporu, Thornburg Raporu, Baker Raporu”, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1998.

¹³⁷⁴ Hüseyin Şahin, a.g.e, s. 99.

timin artırılması bir ön şart değildir. Özellikle ekonomik yapıda 10 Kasım 1938'den itibaren giderek varlığını artıran bozukluklar ve dağıtım tıkanıklıkları, üretim dışı kazanç yollarını siyaset-bürokrat-tüccar sacayağında meşrulaştırmıştır. Dönemin ekonomik gelişmelerine damgasını vuran bu süreç, büyük ölçüde ticari sermayenin genişlemesi yönünde olmuştur.¹³⁷⁵

Parasal boyutları yüksek ve yeterli olmasa da dış etmenlerin yani ABD, IMF ve Dünya Bankası'nın tavsiyeleri ve yönlendirmelerinin bir "anlayış/zihniyet değişikliğine" yol açtığı görülüyor. Toplumsal düzeyde bunun sonucu dayanıklı tüketim mallarına olan talep patlaması ile tezahür etmiştir. Tahrik edilen talebin yerli üretimle karşılanamaması ithalatı "boom" yaptıırken, ortaya dış ödemeler güçlüğü nihayetinde ekonomik bunalımlar/krizler çıkmıştır.

Hadisenin bir başka boyutuna da mutlaka değinmek zarureti ortaya çıktı.

1940'lardan itibaren basılan kâğıt paralarda Atatürk'ün resimleri konulmamaya başlanılmıştır. E2 emisyonu 1940'da bastırılan 500 ve 1000 Türk liralık, 1942'de bastırılan 1 Türk liralık, 1944'de bastırılan 50 kuruşluk, E3 emisyonu 1946'de bastırılan 10,50 ve 100 Türk liralık, 1946'de bastırılan 500 ve 1000 Türk liralık, 1947'de bastırılan 2,5 ve 50 Türk liralık, E4 emisyonu 1947'de bastırılan 10 ve 100 liralık, 1948'de bastırılan 10 Türk liralık banknotların üzerinde Gazi Atatürk'ün resmi konulmamıştır.¹³⁷⁶

Bu dönemde yapılan, bugünümüzü ve gelecek nesillerimizi de etkileyen/etkileyecek olan bariz bir siyasi gafletten de kısaca bahsetmek gerekir.

İkinci Dünya Savaşı'nın son günleridir. Türkiye 23 Şubat 1945 tarihinde Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmesine rağmen İtalya'ya niçin savaş ilan etmemiştir? 1911 Trablusgarp Savaşı sonrası İtalya ile yapılan 1912 Uşi Antlaşması'nda İtalya 12 adayı Türkiye'ye vermeyi kabul etmişti. —Her ne kadar Lozan Antlaşması'nın 15. maddesinde İtalya'ya verilmiş olsa da- İkinci Dünya Savaşı sonrası İtalya 12 ada üzerinde hak talebinde bulunması gerekirdi. "Savaşın sonlarına doğru, daha sonra MİT müsteşarlığı da yapacak olan Genelkurmay İstihbarat Dairesi'nin genç yüzbaşı Fuat Doğu, 12 Adaların işgaline ilişkin bir rapor düzenler. Başarılı bir subay olan Doğu raporunda Ege denizinde 12 Adalar'da bulunan Alman işgal birliklerinin su ve yiyecek için gelip giden motorlarla kendilerine savaş sona eriyor, bizi Yunanlılar esir alacağına siz alın şeklinde haber yolladıklarını ifade ederek buraların alınmasını önerir."¹³⁷⁷

Ve İsmet İnönü liderliğindeki Türkiye daha Atatürk'ün ölümünden 122 gün sonra İngiltere ile siyasi ve iktisadi dostluk anlaşması imzalamasına rağmen, gereğini yapmaz. İngilizlerin de yardımıyla Yunanlılar 12 Adayı işgal ederler. İşgal o gündür bu gündür Yunanlılar tarafından Lozan Antlaşması'na aykırı olarak silahlandırılarak sürdürülüyor.

¹³⁷⁵ Y. Kepenek, N. Yentürk, "Türkiye Ekonomisi", s. 85.

¹³⁷⁶ T.C.M.B, Türkiye Cumhuriyeti Banknotları, Kasım 2002, s. 33-65.

¹³⁷⁷ Tuncay Özkan, "MİT'in Gizli Tarihi", Milliyet Yayınları, İstanbul Ekim 2003, s. 184.

Cumhuriyet Türkiye'si tarihinde 10 Kasım 1938'den sonra Atatürk'ün milli devletini tasfiye sürecinin hikâyesini belgelerle "Çetin Yetkin, Karşı Devrim 1945-1950" adlı kitabından okuyabilirsiniz.

1939 yılında, 15 Temmuz Amerika'nın 150. yılı adına Türk ve Amerikan bayraklarını birleştiren pullar bastırılmıştır. 1943 yılında cumhuriyetin 20. yılı kutlamaları vesilesiyle bastırılan pullara Mustafa Kemal Atatürk'ün resmi konulmamıştır. Ancak 1946 senesinde ABD Missouri zırhlısının Türkiye'ye gelmesi sebebi ile bastırılan posta pullarının üzerine Missouri zırhlısının resmi basılmıştır.¹³⁷⁸ Dahası İstanbul'daki genelevlere Missouri'nin Türkiye'de bulunduğu o günler boyunca Türklerin girmesi yasaklanmıştır.¹³⁷⁹

Bir diğer ilginç bilgi. 1926-1973 yılları arasında il ve ilçelerde Türkiye'de 134 adet Atatürk anıtı dikilmiştir. 1938-1950 yılları arasındaki "Milli Şef" İsmet İnönü döneminde dikilen Atatürk anıtı sayısı sadece altı adettir.¹³⁸⁰

Özetin özeti, 1946-1950 dönemi Türkiye'de ekonomi politikasında esaslı dönüşümlerin hazırlandığı yıllar olmuştur. Bu geçiş dönemi 1950 yılında Demokrat Parti'nin (DP) iktidara gelmesi ile tamamlandı.¹³⁸¹ Mesele 1947'nin Mart ayında Türkiye, Dünya Bankası ve IMF'ye üye oldu. Recep Peker, TBMM'ye şöyle diyordu: "Sizden izin istemiyoruz, sadece haber veriyoruz."¹³⁸² "Bir zamanlar liberal ekonomi ve demokrasi aleyhine sayfalarca yazan CHP kalemlşörleri, bu kez bu iki kavramı yüceltmek için yarışıyorlardı. 1945-1960 dönemi Türkiye ekonomisinin kapitalist dünyayla iyice lehimlenmesi sonucunu vermişti. Artık CHP ve DP kadroları tek yol liberalizm doğrultusunda yarışıyorlar, ülke ekonomisinin dışa bağımlılığını pekiştiriyorlardı."¹³⁸³

"Yolunda yürüyen bir yolcunun, yalnız ufku görmesi kâfi değildir. Muhakkak ufkun ötesini de görmesi ve bilmesi lazımdır."¹³⁸⁴ Bugün geriye doğru baktığımızda 10 Kasım 1938'den sonra Türkiye'yi idare eden siyaset, bürokrasi ve işadamları ekâbirlerinin "ufkun ötesini" göremediği anlaşıyor. Nitekim Türk düşünce tarihinin önemli simalarından Attila İlhan bu durumu "İnönü Atatürkçülüğü" başlığı altında topladığı makalelerinde oldukça detaylı bir şekilde anlatır.¹³⁸⁵

¹³⁷⁸ PULKO, "Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Pulları Kataloğu", 2003/2004 İstanbul, Nisan 2003, s. 101-103.

¹³⁷⁹ Cüneyt Arcayürek, "Demokrasinin İlk Yılları 1947-1951", Bilgi Yayınevi, Ankara Şubat 1983, s. 81.

¹³⁸⁰ Gültekin Elibal, "Atatürk ve Resim Heykel" İş Bankası Kültür Yayınları, Num: 121, İstanbul 1973.

¹³⁸¹ Hüseyin Şahin, a.g.e, s. 101.

¹³⁸² N. İlter Ertuğrul, "1923-2008 Cumhuriyet Tarihi El Kitabı", s. 77.

¹³⁸³ Tefvik Çavdar, "Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960", s. 339.

¹³⁸⁴ Mustafa Kemal Atatürk-1930, Zikreden Attila İlhan, "Hangi Atatürk", Bilgi Yayınevi, 3. Baskı, Ankara Ağustos 1996, s. 23.

¹³⁸⁵ Attila İlhan, "Hangi Atatürk", s. 41 ve devamı.

10 Kasım 1938'den sonra Türkiye'de sadece M. Kemal Atatürk'ün fikirlerinden vazgeçilmekle kalınmadığı, Atatürk'ün resimlerinin ve adının unutturulması için planlı gayret ve çabaların olduğunu görebiliyoruz. Devlet yöneticilerinin Türk milletine ve kendilerine olan güven duygularının azalmaya başladığı milli sanayinin kurulması hedefinden vazgeçildiği Türk parasının değerinin düşürüldüğü, dış yardım ve dış borç almaya başlanıldığını tespit ediyoruz. Ayrıca 1946'da başlayan süreçte müzmin bütçe açıkları ekonomik bunalımlara dönüşerek adeta Türk iktisat tarihinin "olmazsa olmazları" haline gelmiştir.

Yukarıda Prof. Çetin Yetkin'in "Karşı Devrim 1945-1950 kitabından bahsetmiştim. Türkiye'de bazı çevreler ısrarla "karşı devrim" tabirinde "laik-anti laik" bir Hegelci tez-antitez arıyor. Bu son derece yanlış bir yaklaşım tarzıdır. Zira bir rejimi değerlendirmekte sadece laiklik alanındaki değişikliklerle ölçülmesi yeterli değildir. Çünkü Türkiye 1946'da Attila İlhan'ın "ceberut laik" diye tanımladığı "siyasal laisizm" uygulamaları girda-bındaydı ama küresel finans oligarşisinin "sistemine" eklemlendi.

Ha keza 24 Ocak 1980 askeri darbesi sonrası Türkiye "laik" bir ülkeydi ama "sisteme bağımlı" bir ülkeydi. Yine 3 Kasım 2002 genel seçimlerinden sonra Türkiye İslamcı referansları ağır basan AKP iktidarı tarafından yönetiliyor fakat bu kez "sisteme tam bağımlı" bir ülke konumunda. İran ise bir "İslam devleti" fakat "sistem dışında".

Türkiye "Milli Şef" İnönü ile birlikte, 1946'dan beri ABD ile siyasi ve iktisadi ilişkilerini "sisteme bağımlılığını" iyice artıracak biçimde geliştirdi. Bu durum aynı zamanda "bağımsız" ve "nispeten özerk" vb. biçimde tanımlanan tek bir büyük devlete dayanmayan Mustafa Kemal Atatürk dış politikasının terk edilmesi anlamına geliyor.

"İsmet İnönü döneminde Türkiye 'sisteme' girmeyi tercih etti. Bunun için 1946'da başlayan ve 1960'da son bulan bu dönemin 'sisteme kısmi entegrasyon dönemi' olarak değerlendirilmesi yanlış olmaz. Çünkü Türkiye savaş döneminde bile bırakmadığı anti emperyalist, bağımsız çizgisini ve denge politikasını terk etmişti."¹³⁸⁶

Türkiye'nin ABD'ye yaklaşmasında Sovyet Rusya'dan geldiği iddia edilen taleplerin rolü ve Stalin'in hatası vardı. Ancak Türkiye üzerindeki Sovyet taleplerinin maddi delili yoktu ve bunlar daha çok ABD'ye yaklaşmak için icat edilmiş soyut bir tehdit izlenimini veriyordu.¹³⁸⁷ Nitekim SSCB bloğunun 1989'dan itibaren dağılmasıyla ortaya çıkan somut sonuçlar da bu tespiti doğrulamaktadır. Türkiye'de bütünüyle ABD yanlısı dış politika takip eden üç dönemden birincisi 1946-1957, ikincisi 24 Ocak 1980 darbesi ve ANAP-Turgut Özal, üçüncüsü 3 Kasım 2000'de iktidara gelen AKP dönemidir.

1946-1960 döneminde her şeye rağmen, Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal yapısının baskısıyla hükümetlerin ABD'nin istediği ekonomi politikalarını tam olarak uygulamaması /uygulayamaması, daha sonraki yıllarda

¹³⁸⁶ N. İlder Ertuğrul, "Cumhuriyet Tarihi", s. 83.

¹³⁸⁷ N. İlder Ertuğrul, a.g.e, s. 83.

görüleceği gibi Türkiye ile ABD arasında anlaşmazlıklara sebep olmuştur. Ancak ABD ekonomik yardımının dayandığı ekonomi politikası istekleri, daha sonraki dönemlerde de hemen hiçbir değişikliğe uğramadan öne sürülecektir.

Dışarıdan, yani ABD'den alınan sadece belli ekonomi ve dış siyaset politikası değil, deyim yerindeyse bir "hayat biçimidir".¹³⁸⁸ Nitekim Türk milleti ileriki yıllarda dışarıdan aldığı "hayat biçimi"nin bedelini çok ağır ödeyecektir.

13.9. 1940-1950 Döneminde GSMH Büyüme Hızları

Tablo 2.31: 1940-1950 Dönemi Büyüme Hızları Tablosu

Yıllar	GSMH		Kişi Başına GSMH	
	Cari Fiyatlarla	Sabit Fiyatlarla	Cari Fiyatlarla	Sabit Fiyatlarla
1940	16.5	-4.9	14.3	-6.8
1941	24.5	-10.3	22.8	-11.6
1942	107.1	5.6	104.2	4.5
1943	49.0	-9.8	47.5	-10.8
1944	-27.6	-5.1	-28.2	-5.9
1945	-18.2	-15.3	-18.8	-16.1
1946	25.4	31.9	22.9	29.2
1947	10.0	4.2	7.5	1.9
1948	-	-	-	-
1949	-4.6	-5.0	-6.7	-7.0
1950	7.1	9.4	4.7	6.9

Kaynak: T. Bulutay, Y. Tezel ve N. Yıldırım, "Türkiye Milli Geliri", A.Ü. ABF Yayınları, Ankara 1974. Sabit fiyatlar sütunundaki değerlerde; 1940-1947 dönemi 1948 fiyatlarıyla iken 1948-1950 dönemi 1968 fiyatlarıyladır.

Tablodan da anlaşılacağı üzere İkinci Dünya Savaşı (1940-1945) döneminde ekonominin küçüldüğü, bu küçülmenin savaş ekonomisi uygulamalarının başarısız oluşunun belgesi olduğu meydandadır. 1946 "dönüşümünden" itibaren ithalat ve dış yardımların etkisiyle bir büyüme görülmektedir. Büyümenin kaynağı tarım ve hizmetlerdir. Kişi başına 150 dolar düzeyindeki milli gelir tam bir fakirliğin ifadesidir.¹³⁸⁹

14. ÇOK PARTİLİ İLK DÖNEM 1950-1960 YILLARINDA TÜRK EKONOMİSİ: TARIM-ALTYAPI-AÇIK FİNANS-PLANSIZ YAPISAL DÖNÜŞÜM VE 1958 KRİZİ

Cumhuriyet Türkiye'sinde 18 Temmuz 1945'te MKP'nin kurulmasıyla üçüncü çok partili siyasi hayat denemesi başlamış oluyordu. Ancak "Milli Şef" ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1 Kasım 1945 tarihinde TBMM'nin 7. dönem 3. yasama yılını açarken yaptığı konuşmada MKP'nin varlığını

¹³⁸⁸ Y. Kepenek, N. Yentürk, "Türk Ekonomisi", s. 84.

¹³⁸⁹ Tefvik Çavdar, "Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960", s. 367-368.

görmezden gelerek şöyle diyordu: “Memleketin ihtiyaçları sevkiyle, hürriyet ve demokrasi havasının işlenmesi sayesinde başka siyasi partinin de kurulması mümkün olacaktır.”¹³⁹⁰

Bu durumda İnönü’nün MKP’nin varlığına rağmen yaptığı bu açıklama, tek parti yönetiminin muhalefet partisini kendi içinden beklediğine bir işaret sayılabilir. Neticede DP’nin kuruluşunda ve gelişmesinde başta İsmet İnönü olmak üzere, yönetici-elit zümrenin bir kısmının işbirliğinden söz edilebilir.¹³⁹¹ Nitekim 1946-1953 dönemindeki dışa bağlı ekonomi politikası modeli hem CHP hem de DP tarafından birbiri ile yarış edercesine savunulmuş ve uygulamaya konmuştur. Ancak DP’nin kurulmasında asıl belirleyici üç unsurun a) Milli Şef İsmet İnönü ve CHP hükümetlerinin “ceberut laik/ceberut devlet” politikası ile başta tarım kesimini ezmesi b) Varlık vergisi uygulamasındaki keyfilik c) Azınlıkların kontrolündeki dış ticaretin liberalleştirilmesini isteyen İstanbul burjuvazisinin dış bağlantısı sayılabilir.

DP’nin kurulmadan önce Celal Bayar tarafından parti programının İsmet İnönü’ye sunulduğu ve adeta İnönü’den onay aldığını biliyoruz.¹³⁹² Nitekim Celal Bayar, DP’nin ilk büyük kongresinde bu durumu şöyle dile getirecektir: “Partimizin kuruluşu bir emrivaki olunca, iktidar partisinin geniş bir müsamahası, hatta teşviki ile karşılaşmış bulunduğumuzu itiraf etmek lazımdır. İki parti adeta uzun zaman, birbirlerinin hasretini çekiyormuş gibi idiler. O kadar ki iktidar partisinden gösterdiği bu ruh haletinin bir muvazaa karşısında bulunulduğu kanaatine yer açtı.”¹³⁹³

DP’nin 1946 yılında benimsenen programı iki bölüm ve 85 maddeden oluşmaktaydı. Programın bizim çalışmamızı ilgilendiren birkaç temel özelliğini şöyle sıralayabiliriz: ¹³⁹⁴

- 1- Program, muhtevası Kemalist prensipler ve dış politika yaklaşımıyla mevcut olan anayasal düzenle ve var olan iktidarın temel görüşleriyle çelişmez.
- 2- Program “iktisadi devletçilik” prensibini içermekle beraber, iktisadi devletçiliği tasfiye etmeye yönelik bazı hedefler belirler.
- 3- Program, özel teşebbüsle özel sermayeyi ekonomik hayatta asıl unsur olarak benimser ve piyasalara önemli bir mecburiyet olmadığı sürece karışılmamasından yana tavır alır.
- 4- Program, Türkiye’nin kalkınmasında tarım kesimini lokomotif unsur olarak alır.

¹³⁹⁰ İsmet İnönü’nün TBMM’deki Konuşmaları (1920-1973), C. 2, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 1993, s. 60.

¹³⁹¹ Taner Timur, “Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş”, İletişim Yayınları, İstanbul 1994, s. 32.

¹³⁹² Metin Toker, “Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950)”, Bilgi Yayınevi, Ankara 1998, s. 80-81.

¹³⁹³ Özel Şahingiray (Der), “Celal Bayar’ın Söylev ve Demeçleri (Demokrat Parti’nin Kuruluşundan İktidara Kadar Olan Politik Konuşmalar 1946-1950)”, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999, s. 91.

¹³⁹⁴ L. Hilal Akgül, “Ekonomide Kurtuluş Savaşı”, Altın Kitaplar, İstanbul Şubat 2006, s. 152.

5- Program, iç ve dış borçlanmayı ülke kalkınmasının bir vasıtası olarak gerekli ve faydalı görür.

Yukarıda kısaca özetlediğimiz DP programının, tıpkı kadrosunda olduğu gibi CHP'den aktardığını söylemek abartılı değildir.¹³⁹⁵ DP'nin kuruluşu resmen 7 Ocak 1946 tarihinde ilan edildi. Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü DP'nin kurucuları listesinin başında yer aldılar.¹³⁹⁶

CHP 1947 yılında yapılması gereken genel seçimleri yaklaşık bir yıl öne aldı. 21 Temmuz 1946 tarihinde yapılan ve Türk siyasi tarihine "açık oy gizli sayım" garabetini sokan seçim sonucunda DP, 465 milletvekilliğinden 62'sini kazandı.¹³⁹⁷

Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ilk tek dereceli seçimi 21 Temmuz 1946 genel seçimidir. Daha önceki seçimler çift dereceliydi ve 3 Nisan 1923 tarihli seçim kanununa göre yapılıyordu. 5 Haziran 1946'da kabul edilen yeni seçim kanunu tek dereceli seçimlere imkân veriyordu. Bu kanun "açık oygizli sayım" prensibini bünyesinde barındırıyordu.¹³⁹⁸ DP, henüz seçim sonuçları belli olmadan İsmet İnönü'ye bir telgraf çekerek haksızlığın düzeltilmesini istedi.¹³⁹⁹ DP, TBMM'de 36 ile ilişkin seçim sonuçlarına itiraz ettiyse de sonuç değişmedi. Bu husustaki komisyon raporunun TBMM'de görüşülmesi esnasında Fevzi Çakmak söz alarak, "Seçimlere hile ve fesat karışmıştır" dedi.¹⁴⁰⁰ CHP ve DP arasındaki ipler, 18 Aralık 1946 günü TBMM'de yapılan 1947 yılı bütçe tasarısını Adnan Menderes sert bir şekilde tenkit edince,¹⁴⁰¹ Menderes'in konuşmasını cevaplayan Recep Peker'in sözleriyle tamamen koptu. Peker, Menderes'in sözlerini "Psikopat bir ruhun hasta karanlıklar içindeki... akisleri" olarak değerlendiriyordu. Bayar'ın önerisiyle DP Meclis grubu TBMM'yi terk ederek boykota başladı.¹⁴⁰² Dokuz gün süren boykot İnönü-Bayar görüşmesiyle son buldu ve DP 28 Aralık 1946 tarihli TBMM bileşiminde yerini aldı.¹⁴⁰³

Celal Bayar'ın DP'nin ilk büyük kongresinde (7 Ocak-11 Ocak 1947) yaptığı konuşmasından Türk siyasi tarihine "Hürriyet Andı" (Hürriyet Misakı) olarak geçen bir belgeyi "DP Ana Davalar Komisyonu" hazırlayarak kamuoyuna duyurdu.

Buna göre: a) Kanunların içerdiği anayasaya aykırı noktaların temizlenmesi b) Güvenli ve tam demokratik bir genel seçimin yapılması c) Devlet başkanlığı kurumu ile parti başkanlığı kurumunun birbirinden ayrılma-

¹³⁹⁵ Şevket Süreyya Aydemir, "Menderes'in Dramı (1899-1960)", Remzi Kitabevi, İstanbul 1969, s. 165.

¹³⁹⁶ Tank Zafer Tunaya, "Türkiye'de Siyasi Partiler" (1859-1952", Arba Yayınları, İstanbul 1952, s. 646.

¹³⁹⁷ Ali Gevgili, "Yükseliş ve Düşüş", Bağlam Yayıncılık, İstanbul 1987, s. 46-47.

¹³⁹⁸ Şirin Tekeli, "Cumhuriyet Döneminde Seçimler", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. 7, s. 1803.

¹³⁹⁹ Cem Eroğlu, "Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, İmge Kitabevi, Ankara 1998, s. 39.

¹⁴⁰⁰ Metin Toker, a.g.e, s. 137.

¹⁴⁰¹ Haluk Kılçık (Ed), "Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri, C. I, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara 1991, s. 125-143.

¹⁴⁰² Şevket Süreyya Aydemir, a.g.e, s. 187-188.

¹⁴⁰³ Celal Bayar, "Başvekilim Adnan Menderes" Baha Matbaası, İstanbul, s. 54-56.

şı d) Yönetimin mutlak tarafsızlığının sağlanması isteniyordu. Aksi takdirde DP TBMM'yi terk ederek mücadeleyi halkın içinde sürdürecekti.¹⁴⁰⁴ TBMM'de 16 Şubat 1950 tarihinde "gizli oy, açık sayım" ve yargı denetimi sağlayan yeni bir seçim kanunu çıkarıldı. DP 14 Mayıs 1950 seçimlerini kazanarak iktidara geldi.

"Doğu'nun adı çıkmış burası Anadolu'nun göbeği sayılır. Çektiklerimize bakıyorum da acaba doğudakilerin durumu daha da kötü olabilir mi diye tüylerim ürperiyor. Oturulur bir ev, soğuktan korur bir giyecek, karın doyurur yiyecek, az buçuk yakacak olmayınca nasıl karşı koyulur kışa? Bizde bu sayılanların birisinden eser yok... Ömrümüz ne kadar durgun, düşünce ve yoksulluk içindeyse, yiyeceklerimiz de o kadar basit ve sayılı. Pirinç, çay, şeker lükstür... Alfabe: "Baba bana bal al" cümlesini okurken sordum, 56 öğrenci içinde yalnız biri bal görmüş, gerisi bilmiyor.

Çifte ihtiyacın var. Pulluğu alamazsın ya, iyi kötü karasabanı elde ettin. Koşmak için öküz ister. Öküzü de benzerini de herkes alamaz. O yüzden çiftçilerin çoğu her işte kullandığı eşeğini öküz alamayınca çifte koşar. Bacısı da onun sürdüğü yeri tapanlıyor. Tapanın arkasına bir taş koymuş, çekiyor ön tarafından ayakları çıplak, baldırları görünüyor dimiden. İçliğin kolları tillim tillim. Yüzü bütün kavrulmuş, derisi dökülüyor... Yüzünden akan ter sapsarı, gözü terden açılmıyor... Omuzu söküyor zavallının tapan çekeceğim diye... Makineleşmeden geçtik, insanın yerine hayvanı koyabilsek ona da şükredelim."¹⁴⁰⁵

İşte 1940'ların sonu 1950'lerin başındaki Türk köylüsünün feci durumu. Osmanlı'nın Enderun siyaseti ve bürokrasisinin yerini Atatürk'ün ölümü ile birlikte "Milli Şef"in CHP'lisi, tahsildarı ve jandarması almıştı.

DP 14 Mayıs 1950'de % 53.59 ve 1954 genel seçimlerinde % 56.62 oranıyla iktidara gelmişti. DP hükümeti 1954 yılında Millet Partisi'ni laiklik ilkesini ihlal ettiği gerekçesiyle kapatmıştı. Bu bir şeylerin habercisiydi.

1950'de iktidara gelen DP, CHP'nin iktisat politikasını şiddetle tenkit etmişti. Bu politikanın bürokratik ve tekelci olduğunu, lüzumsuz müdahalelerle ekonomiyi felce uğrattığını ileri sürmüş, yabancı sermayeden faydalanmayı, hatta devlete ait fabrikaların tedricen özel sektöre devrini öngörmüş, kısaca "liberal" bir politikayı savunmuştu. Ancak Türkiye'nin şartları ve baş gösteren dış ödeme güçlükleri bu hedeflerin çoğunun gerçekleştirilmesine engel olmuştur.¹⁴⁰⁶

DP hükümeti her şeye rağmen altın rezervi yüksek bir Merkez Bankası devralmıştı. 1947'de ABD'nin Truman doktrini çerçevesindeki Marsall yardımlarından faydalanmaya başlayan Türkiye'de yeni kanunlaşan gelir vergisi de semeresini göstermeye başlamıştı. İnönü döneminde başlatılan "açık finans" yoluyla bir miktar mali kaynak oluşturmada sık sık başvuru bir yöntem haline gelmişti. Kore Savaşı (1951-1953) sebebiyle dünyada

¹⁴⁰⁴ Orhan Mete, "Bütün Tafsilat ve Akisleriyle Demokrat Parti'nin Birinci Büyük Kongresi", Ticaret Dünyası Matbaası, İstanbul 1947, s. 50-54.

¹⁴⁰⁵ Mahmut Makal, "Bizim Köy", Varlık Yayınları, İstanbul 1950, s. 7.

¹⁴⁰⁶ Memduh Yaşa ve İlim Heyeti, "Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978", s. 91.

gıda ve tarım ürünleri fiyatları yükselmışti. Bu Türkiye'nin ihracatını olumlu yönde etkilemişti.¹⁴⁰⁷

14.1. Demokrat Parti ve Tarım Politikası

Cumhuriyetin ilk yıllarında “köylü efendimizdir/köylü milletin efendisidir” sloganı iktisadi politikalarda temel alınmıştı. Atatürk 7 Şubat 1925'te aşar vergisini kaldırarak tam anlamıyla bir devrim yapmıştı. Ancak 1939-1950 döneminde köylü ve tarım kesimi görece olarak ihmal edilmişti.

DP seçim kampanyasında köylü-çiftçi kesiminin kalkınmasına yönelik bir iktisadi program uygulayacağını vaat etmişti. Dış yardımla ve tarıma verilen kredilerle de desteklenen traktör ithalatı hızla artırıldı ve ekim alanları genişletildi.

Tablo 2.32: Mukayeseli Tarımda Atılım Tablosu (1949-1951 Sonu)

	1949	1951
Hububat ekim alanı	7.5 milyon hektar	9 milyon hektar
Pamuk ekim alanı	305.000 hektar	642.000 hektar
Buğday üretimi	2.5 milyon ton	5.6 milyon ton
Arpa üretimi	1.2 milyon ton	2.7 milyon ton
Pirinç üretimi	58.000 ton	70.000 ton
Traktör sayısı	6.000 adet	25.000 adet
Çiftçiye kredi	412 milyon lira	820 milyon lira

Kaynak: Oktay Yenal, “Cumhuriyetin İktisat Tarihi”, Homer Kitabevi, İstanbul 2003, s. 79, Tablo 13'ten.

Tablodaki verilerden anlaşılacağı üzere DP iktidarı tarımda tam bir devrim yapmıştı. Bu satırların yazarının babası şampiyon milli güreşçi Muharrem Kurt'un ifadesiyle “Köylü bittene ve pireden aşağılanmaktan kurtulmuştu”.

1950'lerin başı Menderes döneminin altın yıllarıydı. Savaş sonrası Avrupa'da gıda maddesi talebi ve Kore Savaşı'nın hızlandırdığı ekonomik “boom” sayesinde Türkiye, gıda maddesi ve hammadde ihracatı temelinde bir “ekonomik mucize” yaşadı. Kırsal kesime para akarken, ülke içinde ve dışında tüketici mallarına talepte bir artış oldu. Yüksek fiyatlarla satılan malları ithal edebilen tüccarlar bir tür küçük sanayinin gelişmesini sağladılar. Türkiye 1950-1953 arasında, yılda % 13'lük görülmemiş bir ekonomik büyüme yaşadı.¹⁴⁰⁸ “Ne yazık ki bu mucizenin temelleri çok zayıftı ve bu nedenle çökmeye mahkûmdu. Örneğin gıda maddesi ve pamuk üretimi gelişmiş teknikleri değil, sadece ekim alanlarında sağlanan artışı temel alıyordu. 1954'te ekonomi büyüme oranının % 9.5'e düşmesiyle birlikte durgunluk belirtileri göstermeye başladı. İyi yılları kötü yıl-

¹⁴⁰⁷ Oktay Yenal, “Cumhuriyetin İktisat Tarihi”, s. 78.

¹⁴⁰⁸ Feroz Ahmad, “Modern Türkiye'nin Oluşumu”, s. 141.

lar izledi ve özellikle 1956-1959, yılda % 18 fiyat artışıyla tırmanan bir enflasyonla belirlendi.”¹⁴⁰⁹

DP iktidarının ilk yıllarında ekonomide liberasyonu artıracak yönde bazı adımlar atılmıştır. Mesela ithalat daha 1950 senesinde % 60-65 oranında serbestleştirilmiş, fiyat kontrolleri kaldırılmıştır. Banka kredi faizleri düşürülerek özel kesimin daha fazla kredi kullanmasına imkan sağlama hedeflenmiştir.¹⁴¹⁰ Türk lirasının dolar karşısındaki serbest piyasa değerinin 10 ile 12 lira arasında olmasına rağmen 2.8 Türk lirası olarak resmi kur işlemi yapılması, özellikle ticaret sermayesini kontrol eden burjuvazinin – çoğu azınlıklardan oluşmaktaydı- işine yaradı.

Hükümet düşük kurdan döviz sağladığı ve kendi yandaşlarına ithalat belgesi verdiği sürece ithalat son derece karlı bir işti. Bu arada hükümet tarım ürünleri ihracatına teşvik ve uygulamak mecburiyetinde kaldı. Aksi halde bu tür ürünlerin dünya piyasasında şansı olmayacaktı. 1950’lerin ortasında Türkiye sermaye malları ve yedek parça satın alamaz hale geldi. Sonuçta tarım makineleri gerektiği gibi hizmet veremedi ve çoğu atıl duruma düştü. Bu arada yavaşlayan fabrikalar yarı kapasite ile çalışıyordu. Bu şartlar altında hükümet liberal siyasetlerden vazgeçti ve 18 Mayıs 1956’da Milli Korunma Kanunu çıkarıldı.¹⁴¹¹ Bu kanun 1940’ta CHP hükümetinin çıkardığı kanunun benzeriydi. Buna rağmen DP ekonomide istikrar ve güveni sağlamayı başaramadı. Kendi saf ekonomi felsefelerinin kurbanı olmuşlardı.¹⁴¹²

Moris Singer’ın “kalkınma” ve “gelişme” arasındaki farkını fark etmelerini sağlayan bu felsefe Demokratların ekonomik büyüme ya da ilerlemenin kalkınmayla aynı şey olduğuna inanmalarına sebep oldu.¹⁴¹³ Bu dönemde taban fiyatı destekleme alımları ile tarım pazara açılmaya başlamış, köyden şehre göç olayı yoğun bir biçimde yaşanmıştır. Tarım kesimindeki gizli işsizlik açık işsizliğe dönüşmüş, şehirlerin etrafında “varoş” denilen gecekondu semtleri ve marjinal hizmet sektörleri oluşmaya başlamıştır.¹⁴¹⁴

Demokratların iktidarında hızlandırdığı, 1946’da İnönü ile başlayan “dönüşüm” suurlu, uyumlu bir planın ürünü değildir. Uygulanan “gelişme” modeli ne “kendi kendine yeterli olma” veya “dengeli büyüme” gibi temel tezlerle açıklanabilir, ne de herhangi bir “küresel plan”a bağlanabilir. Türkiye’de 1946-1960 dönemindeki büyüme her cephede uyumsuz bir biçimde ortaya çıkan dış ve iç uyarıcıların ortak ürünü olmuştur. Sanayide fabrikaların kurulması, tarımda ekili alanların genişletilmesi ve traktör sayısının artırılması, ulaştırma sektöründe karayolu yapımına ağırlık verilmesi, elektrik şebekelerinin geliştirilmesi, büyümeyi tahrik eden ve yönlendiren

¹⁴⁰⁹ Feroz Ahmad, a.g.e, s. 141.

¹⁴¹⁰ O. Krueger, “Foreign Trade Regimes and Economic Development: Turkey, National Bureau of Economic Research”, New York 1974, s. 8.

¹⁴¹¹ Feroz Ahmad, “Modern Türkiye’nin oluşumu”, s. 142.

¹⁴¹² Feroz Ahmad, a.g.e, s. 142.

¹⁴¹³ Moris Singer, “The Economic Advance of Turkey, 1938-1960”, Turkish Economic Society Yayını, Ankara 1977.

¹⁴¹⁴ Hüseyin Şahin, “Türkiye Ekonomisi”, s. 107.

başlıca unsurlar olmuştur. Ancak bu uyarıcı etkenler arasında bir uyum gözlemlenmemiştir.¹⁴¹⁵

14.2. Demokratların Altyapı Politikası

DP'nin ekonomi politikasının bir ayağı tarım kesimine dayanırken diğer ayağı da altyapı yatırımlarına önem vermektir. ABD örgütü model alınarak ve dış yardımın da desteği ile Devlet Karayolları Müdürlüğü kuruldu. Karayolu yapımı hızlandırıldı.¹⁴¹⁶

1930'ların durgunluğu kapitalizmin neoklasik iktisat anlayışının yetersizliğini göstermişti. İkinci Dünya Savaşı sonrası J.M. Keynes'in iktisat teorisi Batı bloğunun gelişmiş ekonomileri için iktisadi kalkınma teorisi de fakirleri için temel politikaların üretildiği çerçeve olmuştur. Resmi yardım programları kadar, IMF, WB, GATT gibi milletlerarası kurumlar ile bu kaynaklardan üretilen politikalarda da temel belirleyici güç ABD'yd. ABD kendi parası Amerikan doları, kendi sermayesi ve kendi siyasi hedeflerinin küresel egemenliğini sağlamak üzere, bütün yapılanmaları oluşturdu.¹⁴¹⁷

ABD'nin kurduğu bu düzene katılmanın şartı: a) Demokrasiyi b) Serbest Pazar ekonomisini benimsemektir. Ancak kısa vadeli sermaye kadar uzun vadeli sermaye üzerindeki kontrol kural-dışı sayılmıyor, bunlar denetleniyordu. Türkiye 1946 devalüasyonu ile başladığı "sisteme" dahil olma sürecini de 1950'de DP'nin iktidara gelmesiyle önemli bir merhale kat etmişti. Marshall planı çerçevesinde Türkiye 1948-1952 döneminde 352 milyon dolar ABD yardımı almıştır. Bunun 73 milyon doları hibe, kredinin geri kalan kısmı ise ABD'den mal alma şartına bağlanmıştı.¹⁴¹⁸ Aynı dönemde ABD Türkiye'ye 687 milyon dolar da askeri yardım yapmıştı.¹⁴¹⁹

Elbette ABD bu yardımları yaparken Türkiye'nin gelecekteki konumunu da biçimlendiriyordu. 1946'dan itibaren Türkiye'ye gelen çok sayıda yabancı uzman ve resmi heyet daha liberal ve açık bir ekonomi modelinin uygulanmasında ısrar ediyorlardı. Mesela Max Thornburg'un başkanlığındaki Amerikalı uzmanlar tarafından Dünya Bankası için hazırlanan raporda Türkiye'nin tek demir çelik tesisi de dâhil devlete ait çok sayıda üretim tesisinin sökülmesi, özel teşebbüse daha fazla önem verilmesi, yabancı sermayenin teşvik edilmesi, daha liberal bir kambiyo modelinin benimsenmesi tavsiye ediliyordu.¹⁴²⁰ Yukarıdakine benzer şekilde, 1950 senesinde Türkiye'ye gelen Barker başkanlığındaki Dünya Bankası heyeti de Türkiye'nin tarıma öncelik vermesini, devletçiliği tasfiye

¹⁴¹⁵ A. Morris, "Recent Problems of Economic Development in Turkey", The Middle East Journal. Vol. 14, Num. I, 1960, s. 3.

¹⁴¹⁶ Oktay Yenal, "Cumhuriyetin İktisat Tarihi", s. 79.

¹⁴¹⁷ Gülten Kazgan, "Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001)", s. 94.

¹⁴¹⁸ Ahmet Ay, "Türkiye'de Dış Ticaret ve Kur Politikaları Uygulamaları", Çizgi Kitabevi, Kon-ya Şubat 2007, s. 69.

¹⁴¹⁹ Süleyman Yaşar, Referans Gazetesi, 28 Mart 2007.

¹⁴²⁰ Roger Owen, Şevket Pamuk, "20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi", Çev: Ayşe Edir-ne, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2002, s. 143.

etmesini ve yabancı sermayeyi teşvik etmesini şiddetle öneriyorlardı.¹⁴²¹ Bu tavsiyeler 1946'dan itibaren İsmet İnönü liderliğindeki CHP ve Celal Bayar-Adnan Menderes liderliğindeki DP olmak üzere yurtiçinde de destek bulmuştu. Böylelikle 1930'lardan beri uygulanan koruyucu-iktisadi devletçi politikalar terk edilerek daha liberal ve dışa açık politikalar ABD liderliğinde şekillenen "yeni dünya düzeninde" ve gelişmekte olan bir ülkenin milletlerarası "iş bölümünde" yer alması gelişmiş ülkelerin ABD başta- ihtiyaç duyduğu şekilde uygulamaya koyuluyordu. Bu bağlamda Türkiye "sisteme" eklemleniyordu.¹⁴²²

Tablo 2.33: 1950-1960 Döneminde Altyapı Tablosu

Altyapı Nevi	1950	1960
Karayolu uzunluğu	47.000 km	61.500 km
Karayolu yolcu payı	% 46	% 67
Karayolu yük payı	% 17	% 37
Elektrik üretimi	790 milyon kwh	2.815 milyon kwh
Çimento üretimi	395.000 ton	2.038 milyon ton
Demirçelik üretimi	310.000 ton	531.000 ton

Kaynak: Devlet Planlama Teşkilatı (DTP), *Kalkınma Planı-Birinci Beş Yıl ve Devlet İstatistik Enstitüsü, Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı*

Tabloda görüldüğü gibi Demokratların on yıllık iktidarında karayolları uzunluğu % 30, elektrik üretimi 2.5 kat, çimento üretimi 4 kat ve demirçelik üretimi % 70 oranında artmıştı.¹⁴²³

Dünyada ilk kez Türkiye'de olmak üzere Dünya Bankası'nın "özel teşebbüsün sanayi finansmanı" için geliştirdiği bir kalkınma bankası modeli olan Türkiye Sınai Kalkınma Bankası (TSKB) 1950 yılında kuruldu. Bu bankanın ucuz kredilerinin sonraki dönemlerde özellikle hükümetlere yakın işadamlarının şirketleri tarafından kullanıldığı iddiaları ortaya atıldı. Türkiye 1946-1950 döneminde toplam 391 milyon Amerikan doları dış kaynak kullanırken¹⁴²⁴ 1951-1957 arasında 695 milyonu kredi, 754 milyonu hibe olmak üzere 1450 milyon dolar yabancı fon kullanmıştır.¹⁴²⁵ Yabancı kaynak girişi ile ekonomiye dışarıdan müdahaleler artmıştır. Zaten verilen kredilerin bir kısmı belirli gayelere yönelik idi. Hükümetin bu tür kredileri serbestçe kullanma imkânı yoktu. Öte yandan yabancı sermaye girişine paralel olarak yabancı uzman girişi de hız kazanmıştır. Bu uzmanlar ABD veya temsil ettikleri yabancı kuruluşların temsilcisi olarak Türk ekonomi-

¹⁴²¹ Gülten Kazgan, "Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi", İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2002, s. 82.

¹⁴²² Gülten Kazgan, "Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi", s. 77.

¹⁴²³ Oktay Yenal, "Cumhuriyetin İktisat Tarihi", s. 79.

¹⁴²⁴ Hüseyin Şahin, "Türkiye Ekonomisi", s. 109.

¹⁴²⁵ Memduh Yaşa ve İlim Heyeti, "Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978", s. 94.

sine yön vermeye kalkmışlardır.¹⁴²⁶ 1954 yılında bir Dünya Bankası uzmanının önerilerinde çok ileri gitmesi üzerine, Dünya Bankası ile hükümetin arası açılmış ve Türkiye 1966 yılına kadar bu kaynaktan kredi kullanamamıştır.¹⁴²⁷

Ağırlıkla yabancı fonlara dayanan tarım ve karayolları-altyapı yatırımlarının 1950-1955 yıllarındaki dağılımı özetle şu şekildeydi:¹⁴²⁸

Tablo 2.34: 1950-1955 Yıllarında Yatırımların Dağılımı

Yatırım Cinsi	Milyon TL	%
Ulaştırma ve Haberleşme	1.575	45.8
Tarım	1.024	29.7
Sanayi ve Madencilik	371	10.8
Bayındırlık	473	13.7
Toplam	3.443	100.0

Tablodan anlaşılacağı üzere İnönü ve Cumhuriyetçileri bir adım öne geçme iddiasındaki Bayar-Menderes liderliğindeki Demokratlar 1838-1914 döneminde Avrupa'nın Osmanlı Türkiye'sinden istediği modele benzer bir "ekonomik modeli" uygulamaya koymuşlardır. Artık Atatürk'ün milli iktisat anlayışına dayalı sanayileşmeden hiç söz edilmemektedir.

14.3. Demokratların İktisadi Devletçiliğe Dönüşü

DP 1950 yılı seçimleri öncesi kamu işletme ve kurumlarını tez elden özelleştirme sözü vermişti. Ancak karşılaşılan gerçekler ile İnönü döneminde başlayan kamunun elindeki iktisadi gücü yandaşlara dağıtmanın tadına DP'liler de varmıştı ve söz unutanlar arasındaydı. Hükümet kamu kesiminin ekonomideki rolünü artan bir coşku içinde genişletmeye koyuldu. Kısa bir süre içinde Denizcilik Bankası, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı, Et ve Balık Kurumu, Petrol Ofisi, Turizm Bankası gibi kuruluşları oluşturuldu ve Ziraat Bankası gibi kamu finans kurumları da geniş bir sanayi yatırım programı için seferber edildi. Durum bazı yönleri ile 1930'lu yıllarını hatırlatıyordu.¹⁴²⁹ İş öyle bir boyuta geldi ki, kamu kuruluşları sadece temel sanayi malı üreten imalat kesimindeki fabrikalarla sınırlı kalmıyor, hükümetin kontrolü altındaki Emekli Sandığı'nın, Ziraat Bankası'nın, Turizm Bankası'nın kaynakları kullanılarak devlet bakkallıktan otellere ve kumarhanelere kadar uzayan teşebbüslere ortak oluyordu.¹⁴³⁰

Hükümete göre bütün bu harcamalar için kaynakları "ekonominin dinamizmi karşılıyordu". Atatürk döneminden beri 1939-1943 yılları haricinde titizlikle uygulanan denk bütçe politikasından vazgeçilmişti. KİT'lerin ve tarım destek programlarının harcamaları için Merkez Bankası

¹⁴²⁶ Hüseyin Şahin, "Türkiye Ekonomisi", s. 109.

¹⁴²⁷ S. Gürsel, "Dış Borçlar", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi", İçinde, İletişim Yayınları C. 2, s. 478.

¹⁴²⁸ Z.Y.Herslag, "Turkey, An Economy in Transition", The Hague 1958, . 210.

¹⁴²⁹ Oktay Yenal, "Türkiye'nin İktisat Tarihi", s. 81.

¹⁴³⁰ Oktay Yenal, a.g.e, s. 81.

finansmanı yani banknot basıp harcama öncelikli mali politika olmuştur. Artık enflasyon Türk toplumunun bütün katmanlarının canını acıyordu.

Hâlbuki Celal Bayar 1933 yılında iktisat bakanı iken şöyle diyordu:

“Efendiler, hepimiz biliriz ki enflasyon ihtiyaç olmadığı halde, sırf hükümetin mali açığını kapatmak için açıktan basılan paralara derler. Benim kendi cephemden ve şahsi kanaatimden enflasyon kelimesini arz ettiğim manasında ağza almak dahi cinayettir ve böyle bir şey akli başında olan 14 milyon ferdin hiçbirisinin hatırı hayalinden geçmez. Meclisi Ali'deki arkadaşlarımı tenzih ederim.”¹⁴³¹

Kierkegaard şöyle der: “Hayat ancak geriye bakarak anlaşılabilir ama ileriye doğru yaşanacaktır.” 10 Kasım 1938'den sonra olanlar ister istemez bize şu soruyu sorduruyor: Cumhuriyet Türkiye'sini idare eden siyaset erbabı ile sivil ve asker bürokrasisi Osmanlı Türkiye'sinin 1838-1914 döneminde başına gelenlerden hiç mi ders almamış veya? ... Veyası bu akademik çalışmanın dışında kalıyor.

1954 yılından başlayarak Demokrat Parti'nin talihi tersine döndü. Daha iki yıl önce Avrupa'nın buğday ambarı olarak görülen Türkiye, ABD yardımından buğday ithal etmek zorunda kalıyor. İhracat için yapılmış hububat siloları, ithalat silolarına dönüştürülüyordu. Yavaşlayan ihracata karşı artan dış borç geri ödemeleri, farz yükü ve artan ithalat talebi dış ödemeler açığını büyütmişti. Bu ortamda 1954 yılından başlayarak fiyatlar hızla yükselmeye başladı.¹⁴³²

Demokrat hükümetin ilk tepkisi ekonomik programlarını aynen sürdürmek ve hatta İstanbul'un yıkılarak yeniden imarı gibi “karizmatik” projeler başlatmak ve sıkışan ekonomiyi büyük bir dış yardım –kredi ile rahatlatmak yönünde oldu.

Cumhurbaşkanı Celal Bayar 1954 yılında büyük umutlarla ABD'ye gitti. Aldığı cevap Osmanlı Türkiye'sinin 1838-1914 döneminde Avrupa'dan pek çok kere aldığı cevaplara benziyordu. Daha birkaç yıl önce ekonomik gelişmenin vitrini denilen Türkiye'ye ABD'li “dostlar” ve IMF, Dünya Bankası gibi kurumlar “derlenip toparlanma” tavsiyesinde bulunuyorlardı.

Cumhurbaşkanı Celal Bayar o kadar büyük bir düş kırıklığına uğramıştı ki, daha Washington D.C.'den dönmeden, Dünya Bankası'nın o zamanlar Ankara'daki temsilcisi olan Hollanda eski Dışişleri Bakanı Peter Liefing'in 24 saat içinde Ankara'dan atılmasını emretti.¹⁴³³

Oktay Yenal “Cumhuriyetin İktisat Tarihi” adlı eserinin beşinci bölümünün dipnotlarında bu durumu şöyle aktarıyor:

“Cumhurbaşkanının Amerikan ziyaretine katılan ve sonra ülkenin en üst görevine yükselen birinden dinlediğime göre bu tepkiye sebep, cumhurbaşkanı onuruna verilen bir yemekte, Dünya Bankası başkan yardımcısı-

¹⁴³¹ Bilsay Kuruç, “Belgelerle Türkiye İktisat Politikası”, 2. Cilt, A.Ü. SBF Yayınları, Ankara 1993, s. 29.

¹⁴³² Oktay Yenal, a.g.e, s. 82.

¹⁴³³ Oktay Yenal, a.g.e, s. 82.

sının, Türkiye'nin "creditworthy" olmadığını söylemesi ve bunun "Türkiye'nin itibarı yok" diye tercüme edilmesinin cumhurbaşkanını sinirlendirmesi idi. Görgü tanığının anlattığına göre cumhurbaşkanı elindeki çatal bıçağı sofraya bırakıp "Ben para için Türkiye'nin itibarına söz ettirmem" diyor ve yemekten sonra arabasına binerken de "bürolarını Ankara'dan uzaklaştırın" direktifini veriyordu. O tarihten Demokrat Parti iktidarının sonuna kadar Türkiye ile Dünya Bankası arasında hiçbir ilişki olmadı. Ancak 27 Mayıs'ta askeri yönetimin gelmesi ve Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulmasından sonra, 1960 yılı sonunda o zamanın Dünya Bankası Başkanı George Woods, Maliye Bakanı Kemal Kurdaş'a yolladığı mektupta, Türkiye ekonomisinin istikrarlı ve programlı bir döneme geçmesinden duyduğu memnuniyeti belirtiyor ve Dünya Bankası'nın yeniden Türkiye ile yakın ilişkiler içinde olmayı istediğini, bunun için de ilk adımda, Türkiye'ye faizsiz IDA kredisinden 20 milyon dolar ayrıldığını, Türkiye bazı proje önerilerinde bulunurda çok sevineceklerini yazıyordu."¹⁴³⁴

14.4. 1956-1958 Krizi ve 1958 Devalüasyonu

DP hükümeti 1950 yılı sonbaharında OEEC'nin "tavsiyesi" üzerine, 10 Ağustos 1950 tarihli kararname ile ithalatı % 60 oranında liberasyona açtı. Bu oran bir ara % 65'e kadar yükseltildi. 1958 krizinin bir kaynağı da bu uygulama oldu. DP'nin serbestleşme ve dışa açılma programının temel ögesi, dış kaynaklı sermayeye ulaşmaktı. Dolaysız yatırım, ticari kısa ve uzun vadeli kredi, resmi dış yardım (Marshall yardımı) ile üç değişik biçimde dış kaynaklı sermayeye ulaşma gayesi ağır basmaktaydı. Gerçekten dışa açılma programının en etkin biçimde işleyen ögesi de bu oldu. Ancak buradaki meseleler 1958 krizini de hazırlayan öğelerin arasında yer aldı. Diğerleri ya hiç işlemedi, ya kısa sürede yürürlükten kaldırıldı ya da yaşanan olaylar tarafından etkisiz hale getirildi.¹⁴³⁵

1955 yılında ekonomik sıkıntılar artık doruğa varmıştı.¹⁴³⁶ Türkiye 1956-1958 arası dışa giderek kapandı. Dünya Bankası'ndan uzun zamandır kredi alamıyordu. Bunun sebebi DB'nin Türkiye'ye yolladığı uzmanın hükümet politikalarına çok müdahale etmesi üzerine hükümetin bu uzmanı ekonomi daha sıkışıklığa girmezden önce kovmasıydı.¹⁴³⁷ Türkiye'ye kredi açan milletlerarası mali kuruluşlar, Türkiye'nin bir istikrar programı uygulamasını, parasını devalüe etmesini istemişlerdir. Türk hükümetinin başlangıçta buna yanaşmaması üzerine kredileri daraltarak onu bir istikrar programını uygulamaya mecbur etmişlerdir.¹⁴³⁸ Mesela ABD Türkiye'nin 300 milyon dolarlık kredi talebini geri çeviriyor, yatırımlar ve ithalatın bir bölümü kısa vadeli ve yüksek faizli ticari kredilerle karşılanmaya çalışıyordu.¹⁴³⁹

¹⁴³⁴ Oktay Yenal, "Cumhuriyetin İktisat Tarihi", s. 195-196.

¹⁴³⁵ Gülten Kazgan, "Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001)", s. 103.

¹⁴³⁶ Oktay Yenal, a.g.e, s. 82.

¹⁴³⁷ Gülten Kazgan, "Türkiye Ekonomisinde Krizler" 1929-2001, s. 115.

¹⁴³⁸ Hüseyin Şahin, "Türkiye Ekonomisi", s. 109-110.

¹⁴³⁹ Oktay Yenal, a.g.e, s. 83.

Genel bütçe 1950 ve 1952 ve sonrası yıllarında sürekli açık vermiş ve açık miktarı giderek artmıştır. Bütçe gelirleri içinde doğrudan vergilerin payı 1950 yılında % 34 iken dönemin sonlarında 1959'da % 27 dolaylarına düşmüştür.¹⁴⁴⁰

İthalatta kontenjan yöntemi yeniden uygulanmaya başlamıştı. Sistemle alakalı büyük yolsuzluk iddiaları ayyuka çıkmıştı. 1956 yılında İthal Malları Fiyat Kontrol Dairesi kuruldu ve Milli Korunma Kanunu yeniden cezaları çok daha ağırlaştırılmış olarak yürürlüğe kondu. Böylelikle 1946'da başlayan ve günümüze kadar gelen, adeta Türkiye'nin kaderinin bir parçası olacak ekonomik yanlışlıklar, sıkıntılar, krizler komedyası başlamıştı.¹⁴⁴¹

Demokrat Parti'nin uygulamaya koyduğu ekonomik program "serbest piyasa ekonomisi ile dışa açılmayı" getiren 24 Ocak 1980 programı ve onu takip eden uygulamaları birçok bakımdan hatırlatır nitelikteydi. İkinci özelliği, programa ilişkin kararların çoğunun 1954 yılı sonuna kadar geçen sürede alınmış olmasıydı. 1954 yılı sonundan itibaren program ne karar ne de uygulama düzeyinde sürdürülebildi.¹⁴⁴²

Bu süreçte yabancı sermaye ile alakalı üç düzenleme yapılmıştı: a) 22.05.1947 tarihli kararnameyle Maliye Bakanlığı, yabancı sermayenin kısmen ya da bütünüyle dışarı transferine ilişkin kararlarda yetkili kılındı. b) 1951'de 5821 numaralı yabancı sermaye kanunu çıkarıldı. Ancak tarımı ve ticareti yabancı sermayeye kapalı tutan ve kâr transferini sınırlandıran bu kanun bilahare yetersiz bulundu. c) 1954'te 6224 numaralı Yabancı Sermaye Teşvik Kanunu yürürlüğe konularak bütün sınırlamalar kaldırıldı.¹⁴⁴³

1953 yılında yürürlüğe konulan "kredili ithalat" ticaret bankalarının yurt dışından döviz kredisi sağlamalarını mümkün kılmıştı. Buna göre kredinin geri ödenmesinde döviz ile ödeme sorumluluğu TCMB'ye kaldığı halde bankaların krediye ilişkin dövizleri Merkez Bankası'na devretme yükümlülüğü yoktu. Böyle bir gariplikten önce, 1950'de çıkarılan 5583 numaralı Hazinece Özel Teşebbüse Kefalet Edilmesi ve Döviz Taahhüdünde Bulunulmasına Dair Kanun ile de Maliye Bakanlığı özel teşebbüsün yurtdışından sağladığı uzun vadeli borçlara 300 milyon TL'yi geçmemek üzere kefil sayıyordu. Sonuçta "bu üç uygulama, 1958'deki krizin dış mali boyutunu hazırladı."¹⁴⁴⁴

1954'den itibaren ekonomide, özellikle dış ticarete kriz belirtileri ortaya çıkmaya başlamıştır. Hızlı ekonomik büyüme uğruna körüklenen iç talep büyüyen dış ticaret açıklarına sebep olmuştur.¹⁴⁴⁵

Bugün bile hala tam olarak sebep-müsebbip-sonuç ilişkisi ortaya çıkarılamamış olan İstanbul'da 1955 yılının 6-7 Eylül günü çıkan olaylar

¹⁴⁴⁰ Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, "Türkiye Ekonomisi", s. 89.

¹⁴⁴¹ Oktay Yenal, a.g.e, s. 83.

¹⁴⁴² Gülten Kazgan, "Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001)", s. 101.

¹⁴⁴³ Gülten Kazgan, a.g.e, s. 102.

¹⁴⁴⁴ Gülten Kazgan, a.g.e, s. 102.

¹⁴⁴⁵ Hüseyin Şahin, "Türkiye Ekonomisi", s. 123.

üzerine sıkıyönetim ilan edildi. Birkaç yıl önce Türkiye kalkınmanın vitrini olarak tanımlandığından İstanbul'da yapılmasına karar verilen Dünya Bankası (IBRD/WB)- Milletlerarası Para Fonu (IMF) yıllık toplantısı, Beyazıt meydanı'nda mevzilenmiş tankların gölgesinde, İstanbul Üniversitesi binasında yapılyordu.¹⁴⁴⁶ Tarihin cilvesine bakınız ki 2009 yılının Ekim ayında benzer bir toplantı İstanbul'da yapıyor ve Türkiye bu kez çok daha ağır bir ekonomik ve siyasi krizin içinde.

Her geçen gün ekonomik sıkıntılar daha da büyüdü. İşçi sendikaları kapatıldı. Dükkânlar önünde kuyruklar uzadıkça uzadı. Suiistimal olayları ve dedikodusu arşı alayı sardı. Sonunda Türkiye Cumhuriyeti devleti dış borçlarını ödeyemez, dış ticareti yürütemez hale düştü ve iflas bayrağını çekerek 1958 yılının Ağustos ayında OECD'nin o zamanki adı olan OEEC yönetiminde alacaklıları ile verdiği bazı garantiler karşılığında bir borç erteleme anlaşması imzalandı. Anlaşmaya göre bir miktar dış borç karşılığında Türkiye iktisat tarihine "4 Ağustos Kararları" olarak geçen anlaşma ile açık finansman yöntemine son verilmesi ve devalüasyon yapılması şart koşulmaktaydı. Türk lirasının değeri 1 dolar =2.80 TL iken 1 dolar 9 TL oldu. Yapılan devalüasyon % 221 idi.¹⁴⁴⁷ Türkiye 7 Eylül 1946 devalüasyonu oranının hesaplanmasında Bretton Woods sonrası gelişmiş Batı Avrupa ülkelerinin paralarının değerini belirlemede temel aldıkları "satın alma gücü paritesi teorisi" esas alınmıştı.¹⁴⁴⁸

Böylelikle Türkiye, 7 Eylül 1946'da "ayarlanabilir sabit kur sistemi-ne" dayanan Bretton Woods sistemini kabul ederek yapmış olduğu devalüasyonla yeni bir dünyanın içine girmişti. Bunun sonucu olarak dış ticaret 1946 yılı son olmak üzere devamlı açık verecektir. Bu süreç o tarihten bugüne devam edecektir. 1946 yılında ihracat 214.6 milyon dolardan 1952 yılında % 69 artışla 362.9 milyon dolara yükselirken, aynı dönemde ithalat % 367 artışla 118.9 milyon dolardan 555.9 milyon dolara çıkmıştır. Dış ticaret açığının altında ihracata oranla ithalattaki yüksek artış yatmaktadır. İthalattaki bu hızlı artış temelde iki sebebe dayanmaktadır: 1- 1950'lerde yabancı sermaye ve dış yardımlarla birlikte alınan yeni yeni tüketim biçimlerinin tüketim malları talebini artırmasıdır. 2-Takip edilen ekonomik gelişme politikasının ithal girdi kullanımına dayanmasıdır.¹⁴⁴⁹

Neticede gelişmeler sonucunda hükümet fiilen 22 Nisan 1953 tarihinde liberasyon sistemine son vermişti.¹⁴⁵⁰ 1954 yılında spesifik esasa dayanan tarife sistemi terk edilerek yerine değer esasına dayanan yeni bir Gümrük Tarife Kanunu yürürlüğe konulmuştur. Dış ticaret tekrar ikili

¹⁴⁴⁶ Oktay Yenal, a.g.e, s. 83.

¹⁴⁴⁷ Oktay Yenal, a.g.e, s. 84.

¹⁴⁴⁸ İlhan Uludağ, "Türkiye Ekonomisi (Teori, Politika Değerlendirme) M.Ü. Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü Yayını, Num. 2, İstanbul 1990, s. 375.

¹⁴⁴⁹ Yakup Kepenek, "Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi", Verso Yayıncılık, 5. Baskı, Ankara 1990, s. 111.

¹⁴⁵⁰ Necdet Serin, "Dış Ticaret ve Dış Ticaret Politikası 1923-1973", A.Ü. SBF Yayınları, Ankara 1975, s. 40.

anlaşmalarla takas sistemiyle yapılmaya başlanmış ve kredili ithalat usulüne geçilmiştir. Bu ise ithalatın finansmanı için döviz kaçakçılığına yol açmıştır.¹⁴⁵¹

1953-1958 yılları arasında fazla değerlenmiş kambiyo kuru ithalatı teşvik etmiş ekonomiyi ithalata dönük ve dışa bağımlı hale getirirken döviz kaçakçılığı ve karaborsayı da yaygınlaştırmıştır.¹⁴⁵²

Demokrat Parti dönemi 27 Mayıs 1960'da Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ülke yönetimine el koyması ile son buldu. Fakat bu, Türkiye'deki cehaletin sonu değildi; daha ihtilalin ikinci günü Maliye Bakanlığı'na gidip Hazine'de altın ve para arayan görevliler, gazetelere Hazine'yi tamtakır boş bulduklarını yönünde demeçler veriyorlardı.¹⁴⁵³

Demokrat Parti'nin on yıllık iktidarında tarıma verilen önem ne kadar doğru ise ithalatın ve yabancı sermayenin adeta "başıboş" bırakılması ve ağır sanayiden vazgeçilmesi de o kadar yanlıştı. Bunun yanında iktisadi kalkınma ilk kez belirli bir biçimde de olsa geniş halk kitlelerine götürülmüş, ekonomiye katılmış, heyecanlandıran atılımlar yapılmıştı. Ancak Cumhuriyet Türkiye'si ilk kez AÇIK BÜTÇE mikrobunu mali bünyesine sokuyor, hasta kötüleştikçe mikrobun yok edilmesine çalışmak yerine ecel kapiya dayanana kadar hastalığın belirtilerini baskı ile sindirme geleceği başlatılıyordu.¹⁴⁵⁴

Gerçi İsmet İnönü döneminde İkinci Dünya Savaşı sırasında da banknot basılarak emisyon ve açık bütçe yapılmıştı. Ancak 1943'ten itibaren hükümet tekrar denk bütçe yolunu seçmiş, para arzını ve fiyatları belli istikrarda tutmuştu. Daha da önemlisi Osmanlı Türkiye'sindeki Deyun-ı Umumiye İdaresi –dış borç felaketinden beri Türkiye, en fakru zaruret içinde olduğu dönemlerde bile, 12 Temmuz 1947'ye kadar, para için yabancı ülkeler karşısında bu denli boynu bükük duruma düşmemişti. Açıkçası 1946'dan itibaren CHP'nin başlattığı iktisadi yanlışlar DP devrinde daha da derinleştirilerek Cumhuriyet Türkiye'si yabancılara muhtaç hale getirilmişti. Siyasi açıdan ise Atatürk'ün ölümü ile başlayan "Milli Şef" İsmet İnönü'nün dramatik yanlışları Celal Bayar-Adnan Menderes ikilisi tarafından da sürdürülmüş, sonuçta askeri darbeler döneminin kapısı aralandırmıştı.

Cumhuriyetin ilk 20 yılında (1923-1943) bağımlılık doğuracak hiç dış borç alamayan üstelik Osmanlı'dan devralınan Deyun-ı Umumiye borçlarını ödeyen Türkiye, artık altından kalkamayacağı bir dış borç yükü altına girmenin sürecini başlatmıştı.

¹⁴⁵¹ Necdet Serin, a.g.e, s. 41.

¹⁴⁵² Cem Alpar, "Türkiye'nin Planlı Dönemde İmalat Sanayini Koruyucu Dış Ticaret Politikası", AİTİA Yayınları, Ankara 1974, s. 64.

¹⁴⁵³ Oktay Yenal, a.g.e, s. 84.

¹⁴⁵⁴ Oktay Yenal, a.g.e, s. 84.

Tablo 2.35: Cari İşlemler Bilançosu (CİB) Açığı ve Dış Borç Anapara Ödemeleri:1950-1961
(Milyon Dolar)

Yıl	İthalat	CİB Dengesi	Dış Borç Ana Para	Toplam
1950	285.7	-50	-15	-65
1951	402.1	-94	-18	-112
1952	555.9	-198	-22	-220
1953	532.5	-164	-20	-184
1954	478.4	-177	-73	-250
1955	497.6	-177	-106	-283
1956	407.3	-75	-89	-164
1957	397.1	-64	-83	-147
1958	315.1	-74	-69	-143
1959	470.0	-145	-60	-205
1960	467.5	-139	-65	-204
1961	507.2	-170	-84	-254

Kaynak: Gülten Kazgan, Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul Eylül 2005, s. 105 – Maliye Bakanlığı ve Dünya Yayınları “Sayılarla Türkiye 1923-1985”, Yayın Num. 42.

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi daha 1952 yılında “evdeki hesabın çarşıya uymadığı” anlaşılmıştı. 1952’de 555.9 milyon dolara fırlayan ithalat ile ortaya çıkan Cari İşlemler Bilançosu (CİB) açığına dış borç ana para ödemelerinin tutarı eklendiğinde, toplamı 220 milyon dolardı. “Liberalleşme” veya “serbestleşme” modelinin/programının daha işin başında sürdürülemeyeceği anlaşılmıştı.¹⁴⁵⁵ Döviz bulunamayınca Merkez Bankası’nın altın satışları serbest bırakılmıştı. Kısa sürede altın rezervlerinin üçte birini ithalattaki patlama eritmişti. İkinci Dünya Savaşı yıllarında biriken döviz rezervleri de dâhil altın rezervleri hızla tükenmişti. İthalatın % 25’i tüketim mallarından oluşuyordu. Hâlbuki kalkınmak için yatırım ve ara malları ithalatına ihtiyacı olan Türkiye’de döviz ve altın rezervleri lüks tüketim mallarına ayrılır olmuştu. İthalatta liberasyon uygulamalarına 1953 yılı ortalarında son verildi.

1953’ten sonra dış ticaret hadlerindeki (DTH) aleyhe dönüşe-kısmen 1955 ve 1956 hariç-intibak ihracat yapısını değiştirmek yoluyla ortaya çıkmadı. Ancak sanayileşme “ithalatta ikame” imkânını verdi. Hızlanan altyapı inşaatı ve mesken yatırımları ile nüfus artışı, tarımda makineleşmenin hızlandırdığı köyden şehre göç ve artan kişi başına gelirle yükselen tüketim talebi, daralan ithalatın yükselttiği karlılıkla birleşince tüketim malları ve inşaat malzemesi alanında ithal ikamesi için gereken kârlılığı sağlayabildi. GSMH, 1954 sonrası yıllarda tarımın görelî payının düştüğü, sanayi ie hizmetler kesiminin görelî payının yükseldiği bir değişim sergiledi. “Türkiye’de ithal-ikamesi yoluyla sanayileşme, aslında

¹⁴⁵⁵ Gülten Kazgan, a.g.e, s. 104.

1930'ların Büyük Dünya Bunalımı yıllarında devlet eliyle başlatılmıştı.¹⁴⁵⁶

DTH'si tamamen dünya olaylarına bağlı ve genelde aleyhe dönme eğilimindeki tarım ürünlerinde “uzmanlaşma” yolunda Türkiye'ye 1946'dan itibaren yapılan yabancı uzman “tavsiye”lerinin ne kadar havada kaldığı yaşanarak görülmüştü. Bu dönemde Türkiye'nin tarıma mı yoksa sanayiye mi ağırlık vermesi gerektiği tartışmalarının 1960'lı yıllara kadar sürdüğü görülür. Nihayet Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği'nin hazırlattığı “Türkiye’de Sanayileşme ve Yatırım Meseleleri” başlıklı inceleme sanayinin tarımdan daha verimli olduğunu, dolayısıyla sanayinin öncelik alması gerektiğini belirtiyordu. Bu husus Odalar Birliği'nin 15 Şubat 1957'deki kongresinde “1950’li yılların gelişigüzel devlet müdahalelerinden” şikâyetle birlikte dile getirildi. Bu durum 1960'lı yıllarda geçilen planlı kalkınma döneminin hazırlayıcısı sayılabilir. Nitekim 1963'te yürürlüğe giren Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile özel teşebbüs hızla sanayileşmeye yöneldi.¹⁴⁵⁷

Tablo 2. 36: 1950-1960 Döneminde GSMH (cari fiyatlarla) Dolar Kuru ve Kişi Başına GSMH (Dolar)

Yıllar	Dolar Kuru	GSMH (Milyon TL)	Kişi Başına GSMH (Dolar)
1950	2.80	9694.2	166.4
1951	2.80	11.644.3	194.4
1952	2.80	13.389.3	217.8
1953	2.80	15.607.4	247.0
1954	2.80	15.914.5	244.9
1955	2.80	19.117.4	286.2
1956	2.80	22.047.0	322.1
1957	2.80	29.309.9	414.5
1958	2.80	34.999.0	481.1
1959	2.80	43.670.0	583.4
1960	9.00	46.664.3	358.6

Kaynak: T.C. Başbakanlık, DİE, *İstatistikî Göstergeler 1923-1998, Ankara Ocak 2001*, s. 404, 405, 503, 588, 589.

¹⁴⁵⁶ Gülten Kazgan, a.g.e, s. 121.

¹⁴⁵⁷ Gülten Kazgan, a.g.e, s. 125.

Tablo 2. 37: 1950-1961 Dönemi Reel GSMH, Tarım, Sanayi (sabit fiyatlarla) Üretim Yıllık Artışı (%)

Yıllar	Yıllık Artış Hızı (%)		
	Reel GSMH	Tarım	Sanayi
1950	9.4	10.9	9.3
1951	12.8	19.8	2.6
1952	12.0	9.5	10.9
1953	11.2	8.7	19.2
1954	-2.9	-13.9	9.2
1955	7.9	9.8	11.3
1956	3.2	5.0	9.6
1957	7.8	6.5	10.7
1958	4.5	9.2	5.6
1959	4.0	0.3	3.6
1960	3.4	2.3	0.4
1961	2.0	-4.9	11.7

Kaynak: Gülten Kazgan, "Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001), Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul Eylül 2005, s. 100 ve DİE, DPT.

Tablo 2.38: 1950-1960 Döneminde Türkiye'nin Gelir ve Gider Tablosu (Milyon TL)

Yıllar	Gelir	Gider	Bütçe Açığı	Gelirin Gideri Karşı-lama Oranları (%)
1950	1419	1467	-48	96.7
1951	1646	1591	+55	103.4
1952	2236	2249	-13	99.4
1953	2272	2294	-22	99.0
1954	2391	2565	-174	93.3
1955	3148	3309	-161	95.1
1956	3305	3487	-182	94.7
1957	3957	4163	-206	95.0
1958	4822	4977	-155	96.8
1959	6386	6728	-747	94.9
1960	6933	7320	-387	94.7

Kaynak: T.C. Başbakanlık, DİE, İstatistikî Göstergeler, 1923-1998, Ankara Ocak 2001, s. 520.

Tablodan da görüleceği gibi on yıllık Demokrat Parti iktidarının sadece 1951 yılında bütçe fazlalık vermiş, diğer dokuz yıl açıklar ciddi boyutlara ulaşmıştır.

Tablo 2. 39: Türkiye'ye 1950-1960 Döneminde Yabancı Kaynak Girişi (Milyon Dolar)

Açıklama	Milyon Dolar
A- Resmi Kredi ve Bağışlar	
1- Proje kredileri	72
2- Program kredileri	1112
3- Milletlerarası kuruluşların (IMF, WB, OECD, ECU) kredileri	95
4- PL 480	137
TOPLAM-A	1416
B-Özel Yabancı Sermaye	
1- Yabancı Özel Yatırımlar	101
2- Özel ticari krediler	210
3- Özel satıcı kredileri	584
TOPLAM-B	895
TOPLAM A+B	2311

Kaynak: M. Singer, "The Economic Advance of Turkey 1938-1960", Turkish Economic Society Yayını, Ankara 1977, s. 392.

Tablo 2. 40: 1950-1960 Dönemi İmalat Sanayi Büyük İşyerlerinde Kamu ve Özel Sektörün Durumu Tablosu (10 kişiden fazla işçi çalıştıranlar)

Yıllar ve Kamu-K Özel-Ö	Kuruluş Sayısı	Sabit Sermaye Yatırımları (Milyon TL)	Çalışan Sayısı	Katma Değer (Milyon TL)
1950-K	103	43	76.033	428
1950-Ö	2515	36	86.826	306
TOPLAM	2618	79	162.859	734
1952-K	115	58	82.115	682
-Ö	2913	66	99.741	430
TOPLAM	3028	124	181.856	1012
1954-K	146	179	86.161	764
-Ö	3704	112	130.960	747
TOPLAM	3840	291	217.121	1511
1956-K	169	315	105.520	1022
-Ö	4443	201	136.058	1151
TOPLAM	4612	516	241.578	2173
1958-K	195	244	117.852	1699
-Ö	4926	184	172.689	2069
TOPLAM	5121	428	290.541	3768
1960-K	219	260	127.988	3505
-Ö	6639	277	169.001	2425
TOPLAM	6858	537	296.989	5930

Kaynak: M. Singer, "The Economic Advance of Turkey 1938-1960", Turkish Economic Society Yayını, Ankara 1977, s. 300.

14.5. Menderes'e ABD "Sanayileşmek" için Borç Vermiyor

Türkiye 1960'da sanayileşme sürecinin temel tüketim mallarının ithal ikamesini önemli ölçüde gerçekleştirmiştir. 1954'ten sonra KİT'ler yeniden önem kazanmıştır. Mevcut KİT'lerin sermayeleri artırılmış, yeni KİT'ler kurulmuştur. 1954-1959 döneminde KİT'ler kamu kesimine açılan banka kredilerinin % 49.4'ünü kullanmıştır. Halbuki bu oran 1950-1954 döneminde % 4.7'den ibaretti. Hershlag'a göre bu dönemde Marshall yardım programı ile sağlanan kredilerin büyük bir kısmı KİT'lerde kullanılmış olup özel sektöre ayrılan pay nispeten küçük kalmıştır.¹⁴⁵⁸

Türkiye 1948-1953 döneminde ABD'den 420 milyon dolar gibi GSMH'nın % 3'üne varan bir dış kaynağı kredi ve hibe olarak almıştır. Yatırımların önemli bir bölümü ve dış ticaret açıkları bu sayede finanse edilebilmiştir.¹⁴⁵⁹ Burada bir hususun altını da çizelim.

Türkiye Marshall yardımından 300 milyon dolar beklerken/vaat edilmişken, bu yardım 1978 milyon dolarda kalmıştır. Aynı yardım Fransa ve İtalya'ya 3.2 milyar dolar gibi devasa bir meblağa ulaşırken Türkiye'ye verilen sözlerin tutulmaması Bayar-Menderes ikilisinde hayal kırıklığına sebep olmuştu. Bunun üzerine İş Bankası ve Petrol Ofisi'ni Ruslara satarak ABD, IMF ve Dünya Bankası'nın finansal cenderesinden kurtulmak isteyen Bayar-Menderes ikilisi 27 Mayıs 1960 darbesiyle devrildi. Denilebilir ki Menderes özellikle 1954'ten sonra ABD, Avrupa ve küresel finans oligarşisinin baskısına karşılık Rusya'yla yakınlaşma politikasına yöneldi ve bunu da idam edilecek hayatıyla ödedi.

Türk sinemasının usta isimlerinden Halit Refiğ, filme çekilemeyen senaryosu Şeytan Aldatması'nda 27 Mayıs 1960 darbesini anlatıyor. Bu hususta çok kapsamlı bir araştırma yapan Refiğ, Adnan menderes ve iki bakanını NATO'nun idam ettirdiğini söylüyor.¹⁴⁶⁰

Yönetmen ve senaryo yazarı Halit Refiğ, Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ı idama götüren hadiseyi, Bedia Ceylan Güzelce'ye verdiği mülakatta şu sözlerle anlatıyor: "NATO Türkiye'nin tarım ülkesi olarak kalmasını istiyor, sanayi ülkesi haline gelmesine sıcak bakmıyordu. Çünkü sanayileşme bağımsızlık demektir. "Söz dinlemeyen bir adam" olan Menderes gerekli parayı temin edebilmek için müttefiki ABD'den yardım istedi. ABD, Kore Savaşı'nda askerleriyle destek veren ve kritik noktalarda cankurtaran görevi üstlenen Türk ordusuna rağmen, istenen yardımı yapmadı. Türkiye'yi 27 Mayıs'a götüren süreçte, bu üç siyasetçinin sanayileşme altyapısı için gereken 300 milyon doların peşine düşmesiyle başladı... 1959 yılında güvenlik konseyi seçimleri vesilesiyle Başbakan Adnan menderes ile bakanları Zorlu ve Polatkan ABD'ye gittiler. Gitmişken

¹⁴⁵⁸ Z. Y. Hershlag, "The Challenge of Growth", E.J.Brill, Leiden 1968, s. 140.

¹⁴⁵⁹ A. Sönmez, "Türkiye Ekonomisinin Altın Yılları ve Chenery Raporu", ODTÜ Gelişme Dergisi, 23/4, s. 667.

¹⁴⁶⁰ Bedia Ceylan Güzelce, Haber Türk Gazetesi, 19 Temmuz 2009.

Başkan Roosevelt ile görüşüyorlar ve ondan 300 milyon dolar krediyi talep ediyorlar. Roosevelt, kredinin neden istendiğini soruyor. Sanayileşme altyapısı için ihtiyaç duyduklarını söylüyorlar. Müttefik olduğumuz için de bunu ABD'den istemekte çekince duymuyorlar. Roosevelt'in cevabı "Hayır" oluyor. Türkiye'nin NATO ittifakı içinde bir tarım ülkesi olduğunu ve NATO'nun tarım ihtiyaçlarını karşıladığını hatırlatıyor. "Kurulu düzeni bozmayın" şeklinde bir reddediliş yaşanıyor... Böyle bir kredi alınabilecek tek bir güç kalıyor ortada; o da Sovyetler Birliği. Dönemin Sağlık Bakanı Lütfi Kırdar, 1960 başında Moskova'ya tıp kongresine gidiyor. Burada Sovyet yetkilileri ile kredi meselesini de görüşüyor. Lütfi Kırdar'a bu görevi Menderes veriyor... Bizi Batı'yla nispeten dostluk kurmaya iten neden, Sovyet tehdidiydi. Sovyet tehdidi ağır bastığında Türkiye'yi yanlarında görmek istediler. Fakat bunu yaparken de asla kendi biçtikleri değerden fazlasını vermediler. Kıbrıs meseleleri yaşanırken Sovyetler'de rejim devam ediyordu. Ama ne zamanki Ruslar rejimlerini değiştirdiler, bizim başımızda bir Kürt meselesi belirdi... Süleyman Demirel Rusya'dan aldığı kredilerle Aliğa Rafinerisi, Seydişehir Alüminyum tesisleri ve İskenderun Demir-Çelik'i meydana getirdi. Ama o da iki sefer darbe geçirdi. Ekonomik bağımsızlığın güçlenmesi, Türkiye'den başka kimsenin işine gelmez...¹⁴⁶¹ Sovyetler'den kredi meselesini Sağlık Bakanı Lütfü Kırdar'ın büyükelçilik ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Fonu Danışmanlığı yapan oğlu Üner Kırdar'da doğruluyor.¹⁴⁶²

Tablo 2.41: 1950-1960 Dönemi Kamu Gelirleri ve Harcamaları (cari fiyatlarla, Milyon TL)

1950-1960 Dönemi Toplamı	Milyon TL	%
TOPLAM KAMU GELİRLERİ (KG)	37.176.2	100
Dolaysız ve dolaylı vergi gelirleri	24761.6	66.6
Gümrük vergileri ve harçlar	2054.3	5.5
Tekel gelirleri	4175.7	11.2
Diğer kamu gelirleri	6184.6	16.6
TOPLAM KAMU HARCAMALARI (KH)	52.569.2	100
Cari harcamalar	26791	51.0
Yatırım harcamaları	20257.5	38.5
Transfer harcamaları	5520.1	10.5
KAMU KESİMİ AÇIĞI KG/KH	-15.392.9	-29.3
	-	70.7

Kaynak: M.Singer, "The Economic Advance of Turkey 1938-1960", Turkish Economic Society Yayını, Ankara 1977, s. 326 ve Tablo 1.

¹⁴⁶¹ Halit Refiğ, Haber Türk Gazetesi, 19 Temmuz 2009.

¹⁴⁶² Üner Kırdar, Haber Türk Gazetesi, 19 temmuz 2009.

1950-1960 döneminde vergi gelirlerinin % 40.3'ü dolaysız (vasıtasız) vergilerden % 57'si dolaylı (vasıtalı) vergilerden, harçlardan ve gümrük vergilerinden toplanmıştır. Bu dönemde devletin harcamaları gelirlerini % 29.3 oranında aşmıştır. Hükümet bu açığın önemli bir bölümünü Merkez Bankası kaynaklarından karşılamıştır.¹⁴⁶³

1949-1960 döneminde emisyon hacmi 3.1 kat, banka mevduatları 4.4 kat, banka kredileri 4.1 kat artmıştır. Ekonomideki bu parasal genişlemeye karşılık GSMH'deki reel büyüme 1.8 kat civarında gerçekleşmiştir. Elbette para hacmindeki büyüme ile reel büyüme arasındaki derin fark ekonomide kaçınılmaz olarak bir enflasyonist gidişatın önünü açmıştır. 1951-1953 döneminde yılda ortalama % 2.9 dolayında gerçekleşen fiyat artışları 1954-1956 döneminde % 11.7, 1957-1959 döneminde ise % 17.8 olmuştur. En yüksek yıllık enflasyon 1959'da % 19.5 ve 1957'de % 18.7 ile yaşanmıştır. 1958 devalüasyonu ve istikrar tedbirlerinin uygulanması sonucu 1960 yılında enflasyon oranı % 5.3'e inmiştir.¹⁴⁶⁴

Türkiye'de 1954-1959 döneminde yaşanan enflasyonla bu dönemde ortaya çıkan parasal gelişmenin –emisyon hacminin büyümesinin sıkı bir ilişkisi vardır. Elbette fiyat artışları sadece para arzındaki artıştan kaynaklanmamıştır. GSMH'deki düşük reel büyüme ve ithalattaki daralma da enflasyonu etkilemiştir. Mesela 1950-1953 yıllarında para arzı yılda ortalama % 16.5 oranında artmıştır. Fakat bu yıllarda GSMH yılda ortalama % 11'in üstünde büyüdüğü ve ithalat sürekli arttığı için enflasyon yılda ortalama % 5.4 civarında kalmıştır. Halbuki 1954'ten sonra ithalattaki daralmaya ve GSMH'deki düşmeye rağmen emisyon hacmindeki genişleme devam edince enflasyonu tetiklemiştir.¹⁴⁶⁵

Tablo 2.42: 1950 ve 1960 Yıllarında İstihdamın Sektörel Dağılımı (%)

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmetler	Bilinmeyen
1950	85.7	7.4	6.9	-
1960	74.9	9.6	10.3	5.2

Kaynak: W. Hale, "The Political and Economic Development of Modern Turkey", Croom Helm, London 1981, s. 99.

1955-1959 döneminde ekonomik büyüme hızı ortalaması % 5.5, İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun işe yerleştirme oranı % 87.4'tür.¹⁴⁶⁶

¹⁴⁶³ Hüseyin Şahin, "Türkiye Ekonomisi", s. 128.

¹⁴⁶⁴ M.Hiç, "Türkiye'de Fiyatlar Genel Seviyesinin Teorik İzahı: Miktar Teoremi ve Keynesçi Enflasyonist Açık Modeli", Türkiye'de Enflasyon, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını, İçinde, İstanbul 1968.

¹⁴⁶⁵ Hüseyin Şahin, "Türkiye Ekonomisi", s. 129-130.

¹⁴⁶⁶ DİE, İstatistikî Göstergeler 1923-1990, Ankara 1991, s. 115.

14.6. Demokrat Parti Döneminde Dış Ticaret Dengesi

Tablo 2.43: 1950-1960 Döneminde Türkiye'nin İthalat ve İhracatı
(Bin ABD doları)

Yıllar	İthalat	İhracat	Dış Ticaret Açığı	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı %
1950	285.664	263.424	-22.240	92.2
1951	402.086	314.082	-88.004	78.1
1952	555.920	362.914	-193.006	65.2
1953	532.533	369.061	-136.472	74.2
1954	478.359	334.924	-143.435	69.8
1955	497.637	313.346	-184.291	62.9
1956	407.340	304.990	-102.350	74.9
1957	397.125	345.217	-51.908	86.9
1958	315.098	247.271	-67.827	78.4
1959	469.982	353.799	-116.183	75.9
1960	468.186	320.731	-147.455	68.4

Kaynak: T.C. Başbakanlık, DİE, İstatistikî Göstergeler, 1923-1998, s. 404-405.

1947 yılında başlayan süreç 1950-1960 döneminde de devam etmiş dış ticaret sürekli açık vermiştir. Maalesef bu durum daha sonraki yıllarda da devam edecek ve günümüze kara gelecektir.

İthalatı sürekli olarak ihracatından fazla olan, devamlı olarak dış ticaret açığı veren bir memleketin ekonomisinin düzgün olması mümkün değildir. Türkiye'nin yaşadığı temel sıkıntıların ve ekonomik krizlerin sebeplerinden biri dış ticaret açığı, ihracatın ithalatı karşılama oranıdır.

7 Eylül 1946-4 Ağustos 1958 tarihleri arasında döviz kurları sabit tutularak 12 yıl boyunca (1 dolar= 2.80 TL) ithalat yapanlar dolaylı olarak devlet tarafından desteklenerek rant elde etmesi sağlanmıştır. Bu dönemde bir ara karaborsadaki döviz kuru 20 TL=1 dolara yükselmişti.¹⁴⁶⁷

¹⁴⁶⁷ Gülten Kazgan, "Türkiye Ekonomisinde Krizler 1929-2001" s. 115.

14.7. 1950-1960 Döneminde GSMH ve Büyüme Nispetleri

Tablo 2.44: Türkiye'nin 1950-1960 Döneminde Sektörlere Göre GSMH'sı ve Kişi Başı Milli Gelir (Cari ve Sabit 1968 Fiyatlarıyla TL)

Yıllar	Cari Fiyatlarla +000 TL					Sabit Fiyatlarla +000TL		Kişi Başına Milli Gelir			
	Tarım	Sanayi	Hizmetler	GSMH	Artış %	Sabit Toplam	Artış %	Cari Fiyatlarla	Artış %	Sabit Fiyatlarla	Artış %
1950	4043.5	1418.7	4232.0	9694.2	7.1	38.505.0	9.4	465.9	4.8	1850.4	6.1
1951	5126.1	1573.7	4854.5	11.644.2	20.1	43.446.4	12.8	545.3	17.0	2034.8	10.0
1952	5967.2	1784.7	5637.4	13.389.3	15.0	48.621.1	11.9	609.9	11.8	2214.8	8.8
1953	7022.6	2114.6	6470.7	15.607.4	16.6	54.090.5	11.2	691.5	13.4	2394.5	8.1
1954	6119.1	2475.2	7320.2	15.914.5	2.0	52.480.3	-3.0	685.7	-1.0	2261.5	-5.6
1955	7454.8	3054.5	8608.1	19.117.4	20.1	56.641.6	7.9	801.3	16.8	2374.0	5.0
1956	8654.1	3671.4	9721.5	22.047.0	15.3	58.428.0	3.2	902.0	12.6	2390.5	1.0
1957	12.287.3	4642.1	12.380.5	29.309.9	32.9	63.994.9	7.8	1160.7	28.7	2494.6	4.5
1958	14.583.1	5882.9	14.533.9	34.999.9	19.4	65.844.3	4.5	1347.1	16.1	2534.2	1.6
1959	16.288.0	7897.2	19.484.8	43.670.0	24.8	68.521.2	4.1	1633.4	21.3	2563.0	1.1
1960	17.667.6	8046.0	20.950.7	46.664.5	6.9	70.868.6	3.4	1696.3	3.9	2576.2	0.5

Kaynak: T.C. Başbakanlık. DİE, İstatistikî Göstergeler, 1923-1998, Ankara Ocak 2001, s. 560-561

DİE-Türkiye Milli Geliri ve Harcamaları 1948-1972 Ankara, s.30-31, Tablo 6 ve s. 36-37.

1950 yılında GSMH içinde tarım sektörünün payı % 41.7, sanayi sektörünün payı % 14.6, ve hizmetler sektörünün payı % 43.7 iken 1960 yılında tarım % 37.9, sanayi % 17.2 ve hizmetler % 46.4 olarak gerçekleşmiştir.

1960 yılında tarım kesimi toplam çalışanların % 74.9'luk bir bölümünü istihdam ederken milli gelirden % 35-40 bir pay almaktadır. Diğer yandan sanayinin işgücü oranı % 9.6, milli gelirdeki payı % 17.2 dolayındadır. Hizmetlere de ise çalışanların % 10.3'ü yer almakta iken, bu kesimin toplam gelirdeki payı % 46.4 dolayında bulunmaktadır.

1950-1960 döneminde kişi başına gerçek gelirin % 38.6 dolayında artmasına karşılık kamu kesimi çalışanlarının gelirinin ancak % 9 oranında arttığı ve buradan bu kesimde çalışanların gelir dağılımından aldıkları payın azaldığı belirtilmiştir.¹⁴⁶⁸ Bu durumun kamu bürokrasisini DP hükümetine karşı bir konuma getirdiği ifade edilebilir. Gelir dağılımı konusunda veriler sınırlı olmakla beraber, bu dönemde gelir farklılıklarının giderek arttığını söylemek yanlış olmaz. Bu gelişme, özellikle dönemin ikinci yarısında geçerlidir. 1950-1960 döneminde "kolay kazanç" yolları yaygınlaşmıştır. Salt mal değişimine dayalı yüksek kazanç imkânları artmış, bunların vergilendirilmesi sağlanamamıştır. Bu durum üretim dışı

¹⁴⁶⁸ DPT, Kalkınma Planı Birinci Beş Yıl 1963-1967 Ankara, s. 49.

faaliyetlerde sermaye birikimini sağlamışsa da yeni ekonomik ve toplumsal meseleler meydana getirmiştir.¹⁴⁶⁹

1949 yılında Eğitim Komisyonu kurulup, bu komisyonun fahri başkanının ABD'nin Ankara büyükelçisi olması 1950-1960 döneminde ilk semeresini göstermiş, Türkiye'de eğitimde farklılaşma yeteneklere göre değil, yalnız yabancı dil bilmeye dayandırılmıştır.

Bu süreç hem kültür emperyalizmine hizmet etmiş hem de "eğitimin teklifi" prensibini ortadan kaldırmıştır. Sonuçta özellikle "open mind" yeni nesiller yerine iş bulmak için "mütercimlik" ve üst gelir gruplarının çocukları lehine yeni bir "devşirme-mütercim" eğitim sisteminin kapısı aralanmıştır. Öte yandan 1939-1950 döneminde uygulanan "ceberut laiklik" veya "siyasal laisizm" 1950-1960 döneminde Hegelci tez-antitez diyalektiğine uygun olarak Türk-İslam anlayışının dışında "siyasal İslamcılık" tohumlarının yeşermesini sağlayan eğitim politikalarına da başlangıç teşkil eden bir dönemdir denilebilir. Yine bu noktada 1949'da Milli Eğitim Bakanlığı'nda kurulan ABD kontrolündeki Eğitim Komisyonu'nun faaliyetleri ciddiye incelenmeye değer.

1950 yılında özel sektöre sanayi kredisi vermek, döviz ve teknik yardım sağlamak için Türkiye Sanayi Kalkınma Bankası kurulmuştu. Bankanın ilk genel müdürü ABD'li idi.¹⁴⁷⁰

Yabancı sermayeyi çekmek için 1951 yılında "Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu", 1954'te Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ve Petrol Kanunu kabul edilmiştir.¹⁴⁷¹ Ancak Türkiye'ye hiçbir zaman, o günden bugüne gerçek manasıyla yatırım için ciddi ölçekte bir yabancı sermaye gelmediği gibi Türkiye petrol üreten bir ülke olmamıştır.

Demokrasi bir hayat tarzıdır. Öncelikle erdemli bir siyaset ve bürokrasi kadroları gerektirir. 1950-1960 döneminde Türkiye'yi yöneten partinin adının Demokrat olması uygulamaların demokrasiyle bağdaşır olmasını gerektirmemektedir. Mesela 1953 yılında muhalefet partisi mallarına el konularak Hazine'ye devredilmiştir.¹⁴⁷² Açıkçası 1939-1950 döneminde İnönü liderliğindeki CHP'nin siyasi manada yaptıklarının DP takipçisi olmuş, ekonomide de CHP'nin 1946'da başlattığı "liberalizmi" en azından iktidarının ilk dört yılında sürdürmüştür.

Özetle ifade etmek gerekirse 1950-1960 döneminde, ilk yıllarda yaşanan plansız, programsız, dağınık ekonomik gelişme politikası olağanüstü iç ve dış konjüktürel unsurların etkisi ile olumlu sonuçlar vermiştir. Ancak dönemin ikinci yarısında, hatta 1954'ten itibaren Türkiye adım adım ekonomik bunalıma sürüklenmiş ve Batı sermayesine daha bağımlı hale gelmiştir. Büyüme ve istihdamda tatmin edici sonuçlara ulaşamamıştır. Bu-

¹⁴⁶⁹ Y. Kepenek, N. Yentürk, "Türkiye Ekonomisi", s. 118.

¹⁴⁷⁰ Erdinç Tokgöz, "Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2001)", İmaj Yayınevi, Ankara 2001, s. 136.

¹⁴⁷¹ Korkut Boratav, "Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985", Gerçek Yayınevi, İstanbul 1988, s. 79.

¹⁴⁷² Sina Akşin, "Ana çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi (1789-1980)" İmaj Yayıncılık, Ankara 2001, s. 232-233.

nunla beraber DP dönemini şöyle bir ayırın ve değerlendirmeye tabi tutmak gerekir. CHDP: 1946-1955 ve DP: 1955-1960. birincisi “liberalizm” adına Türkiye’nin Batı’ya körü körüne eklemelenme dönemini, ikincisi DP’nin ekonomide daha “millici” ancak siyasette 27 Mayıs 1960 darbesine ülkeyi sürükleyen bariz sosyal, siyasi, ekonomik ve toplumsal hatalar dönemlerini ifade eder. Öncesi ve sonrasıyla DP döneminde, 1949-1961 yıllarında ortalama ekonomik büyüme % 5,9’dur.¹⁴⁷³

1955 nüfus sayımında tarım dâhil 39.500 olan işveren sayısı 1960 sayımında 156.100 olmuştu. Ücretli işçi sayısı tarım dâhil sırasıyla 1.6 milyondan 2.4 milyona çıkmıştı. Buna rağmen ticaret kesimi ile makine imalatı gibi bazı sanayi dallarında büyük istihdam kaybı olmuştu.¹⁴⁷⁴

1958 krizi, 1929 krizine tam benzemese de çalışanların işsizlik ve düşen reel ücretler dolayısıyla büyük refah kaybına uğradığı izleyen krizlerden tamamıyla farklı bir tablo çiziyordu. Kapitalizmin krizlerine, tıpkı 1929 krizi gibi, hiç benzemiyordu; ekonomi sanayileşmesini sürdürüyordu.¹⁴⁷⁵

Türkiye 1947’de üye olduğu IMF, Dünya Bankası ve Avrupa İktisadi İşbirliği ve Kore Savaşı’nın “mükâfatı” olarak 1952’de üye olduğu NATO içinde Batı’nın adeta laboratuvar kobayı olarak neler yaşayacaktı? İlerleyen bölümlerde göreceğiz.

15. TÜRK EKONOMİSİNDE 1960-1979 DÖNEMİ: PLANLI VE KARMA EKONOMİ - 1970 DEVALÜASYONU-1978 DIŞ BORÇ KRİZİ-İTHAL İKAMECİ SANAYİLEŞME-BÜYÜME-İSTİHDAM VE ARTAN DENGESİZLİKLER

15.1. 1946-1960 Döneminden Alınan Ders ve Niçin Planlama

Türk ekonomisi 1946-1960 döneminde istikrarsız, sürdürülebilirlik şartlarını taşımayan, ABD’li IMF ve Dünya Bankalı “uzmanların” etkisi ve kontrolü altında bir çıkış-inişli büyüme sürecinden geçmiştir.

Dönemin 1946-1954 bölümünde, elverişli iç ve dış şartların bir araya gelmesi sayesinde ekonomide nicel gelişmeler elde edilmiş, yapısal değişimler gerçekleştirilmiştir. Ancak 1954 yılından itibaren üretim yavaşlamış, dış ödeme açıkları büyümüş, enflasyon hızlanmış, neticede döviz darboğazı ekonomik krizle birlikte bütün sektörlerde büyüme hızı oldukça yavaşlamıştır.¹⁴⁷⁶ Bu dönemde a) Etkin kaynak kullanımı sağlanamamış b) İstikrar sürdürülememiş c) ekonomide dışa bağımlılık artmıştır.

1946’dan hemen sonra Türkiye yeniden sürekli olarak dış borçlanmaya- kredilere başvurmaya başlamıştır. Dış kredilerle sağlanan kaynaklar kendini amorti edecek projelere yatırılmamıştır. Tıpkı Osmanlı Türkiye’sinde 1854-1914 döneminde olduğu gibi “altyapı projelerinin” gerçekleştirilmesine veya tüketim maddelerinde iç talebi karşılamaya, ithalat-

¹⁴⁷³ Korkut Boratav, “Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007”, s. 209.

¹⁴⁷⁴ DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı 1964-1965.

¹⁴⁷⁵ Gülten Kazgan, a.g.e, s. 119.

¹⁴⁷⁶ Hüseyin Şahin, “Türkiye Ekonomisi”, s. 133.

üretimle yönelik projelere aktarılmıştır. İthal ikameci sanayileşme modeli sürdürülerek “döviz tasarrufu sağlanması” gaye edinilmiştir. Ancak tam bir paradoks olarak Türk ekonomisinin dışa bağımlılığı artmıştır. Hedeflenen büyüme Atatürk döneminde olduğu gibi iç tasarruf ile finanse edilmek yerine “ekonomi dış krediler olmadan işleyemez duruma gelmiştir.”¹⁴⁷⁷

1960-1979 dönemine damgasını vuran liderlerden biri Süleyman Demirel idi ve Demirel şöyle demişti: “Borç yiğidin kamçısıdır.” Ancak Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk şu sözlerle cumhuriyetin gelecekteki yöneticilerini ikaz ediyordu:

“Dışarıdan alınan borç paraları şimdiye kadar Babıâli’nin yaptığı şekilde, ödemeye zorunlu değilmiş gibi üretici bir yatırıma dayanmaksızın, boşu boşuna sarf ile tüketerek devlet borçlarımızın yükünü artıracak ve mali bağımsızlığımızı tehlike karşısında bırakacak bir uygulamaya kesin olarak karşıyız. Biz memlekette halkın refah seviyesini yükseltecek, imarı ve üretimi artıracak ve gelir kaynaklarımızı geliştirmeye yararlı olabilecek yöndeki dış kredilerden yanayız.”¹⁴⁷⁸

Türkiye 1960-1970 döneminde “dinamik dengesizlikler çağını yaşamıştır ve dağınık bir şantiye görünümünü almıştı.”¹⁴⁷⁹ Ancak yürütülen programlar ve projeler arasında bir kordinasyon yoktu. Projelerin finansmanı sağlam, hele hele yerli kaynaklara bağlanmamıştı. 1958’e gelinceye kadar ekonominin bir “makro plana” bağlanması fikri yoğun şekilde tartışılır olmuştu. DP hükümeti bu fikre yanaşmamakla beraber 1958 yılında yatırımcı bakanlıklar arasında koordinasyonun sağlanması için bir koordinasyon bakanlığı kuruldu. Türk ekonomisinin 1960 sonrası, 1980’in başına dek gelişimi, kalkınma planları çerçevesinde incelenebilir.¹⁴⁸⁰

27 Mayıs 1960 askeri darbesinden sonra ekonominin makro düzeyde planlanması düşüncesi sivil-asker etkili çevrelerde kabul görünce, planlama bir kurum olarak 1961’de kabul edilen yeni anayasada yer aldı. Bu dönemde planlamayı savunan kesimlerin başında sivil ve asker bürokratlar gelmekteydi.¹⁴⁸¹

Yaklaşık yirmi yılın (1960-1980) genel ekonomi politikaları ve uygulama programları kendine özgü bir özellik taşıyor. Bu özellik, dönemin dışalım/ithalat yerine yerli üretim (ithal ikamesi) yöntemiyle sanayileşmenin şuurlu bir uygulamasına şahitlik etmesinden kaynaklanıyor.¹⁴⁸² Ne acıdır ki 1950’li yılların sonunda yaşanan ekonomik ve siyasi bunalım 27 Mayıs 1960 darbesi ile “planlı kalkınma” dönemini başlatırken, Türkiye 1970’lerin sonunda daha ağır bir ekonomik ve siyasal bunalıma sürükleniyor, 12 Eylül 1980 darbesi ile 1838-1914 Osmanlı Türkiye’sinde uygulanan

¹⁴⁷⁷ Hüseyin Şahin, a.g.e, s. 133.

¹⁴⁷⁸ Mustafa Kemal Atatürk, TBMM Üçüncü Dönem Toplantı Yılına Açış Konuşmasından, 1 Mart 1922.

¹⁴⁷⁹ E. Günce, “Türkiye’de Planın Dünyü, Bugünü, Yarını”, Türkiye’de Planlı Gelişmenin Yirmi Yılı 1960-1980, ODTÜ Gelişme Dergisi 1981, Özel Sayı, Ankara 1981, s. 123.

¹⁴⁸⁰ Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, “Türkiye Ekonomisi”, s. 129.

¹⁴⁸¹ Z. Y. Hershlag, “Turkey, The Challenge of Growth”, E. J. Brill, Leiden 1968, s. 188.

¹⁴⁸² Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, a.g.e, s. 129.

ve başarılı olmayan “liberal ekonomi” politikalarına 24 Ocak 1980 kararlarının yürügesinde “pupa yelken” yol alıyordu.

12 Eylül 1980 darbesinden sonra Türk ekonomisinde liberal uygulama ve dönüşüme, “tavsiyeleri” ile önderlik eden ABD, IMF, WB, OECD, 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra da, Türk ekonomisinin makro bir planla yürütülmesini isteyen dış kredi çevreleriydi.¹⁴⁸³

15.2. 1960 İhtilalının Anayasasında Sosyal Adalet-Planlı Kalkınma-Karma Ekonomi

1960 ihtilalından sonra halkoyuna sunularak kabul edilen anayasa ve buna dayanan bazı kanun ve kararlarla iktisat politikasında yeni prensipler kabul edilmiştir. a) Anayasanın başlangıcında, yani 2. maddesinde sosyal adalet esası devletin ödevleri arasında yer almakta, b) Anayasanın 41. Maddesi devlete kalkınma planları hazırlamak ödevini vermekte, 129. maddesi de planları yapacak Devlet Planlama Teşkilatı (DTP) kurulmasını şart koşmaktadır. c) Ekonomi politikalarında “iktisadi devletçilik” ve “liberalizm” gibi belirli bir doktrin benimsenmemiş, bunların yerine Türkiye için “karma ekonomi” öngörülmüştür.¹⁴⁸⁴

Böylelikle “sosyal” düşünceler iktisat politikalarında eskiye göre daha büyük bir öncelik ve ağırlık kazanmıştır. Ekonomideki “makro planlama” ise iktisadi devletçilik döneminde uygulanmış olan, sadece kamu sanayisine ilişkin planlardan olmayıp, “küresel”dir. Öte yandan sosyalist sistemin “bağlayıcı ve emredici” planlarından da değildir. Kamu sektörü için bağlayıcı olmakla beraber özel sektöre ilişkin hedefleri, özendirici ve caydırıcı tedbirlerle gerçekleştirmek ister. Bu özelliği ile “yönlendirici” bir nitelik taşır. Planlar beşer yıllık dönemler için yapılacaktır. Ancak hazırlanırken gelecek 15 yılda meydana gelmesi muhtemel gelişmeler göz önünde bulundurulacaktır. Yani beşer yıllık planlar 15 yıllık perspektiften bakılarak hazırlanacak, uygulama da her yıl hazırlanacak yıllık programlara bakılacaktır. Devlet eğitim, sağlık, ulaştırma gibi geleneksel devlet hizmetleri ile beraber, enerji, sulama tesisleri ve benzer infrastrüktür yatırımları, kısa sürede kârlı olmadıkları ve fazla sermaye gerektirdikleri için devlet üzerine alacaktır. Nihayet tekel altına alınması gerekli faaliyetler devlet teşebbüsüne ayrılmış ve özel teşebbüs tarafından fiili tekel kurulması ve bunun kötüye kullanılması halinde devletin müdahale etmesi öngörülmüştür. Bunlar dışındaki bütün faaliyetler özel teşebbüse açıktır.¹⁴⁸⁵

Nitekim İkinci Beş Yıllık Plan milletlerarası koleksiyonuna verilen dokümanda şu ifade yer almaktaydı: “Türkiye gibi bir ülkede önümüzdeki yıllarda ithalat ikamesi siyasası güdülmesinden yana güçlü nedenler

¹⁴⁸³ Hüseyin Şahin, a.g.e, s. 135.

¹⁴⁸⁴ Memduh Yaşa ve İlim Heyeti, “Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978”, s. 97.

¹⁴⁸⁵ Memduh Yaşa ve Diğerleri, a.g.e, s. 97.

vardır. İhracat özendirilmesi ile ithalat ikamesi arasındaki bilinen tercih meselesi Türkiye durumunda ortaya çıkmaz.”¹⁴⁸⁶

1961 Anayasası hazırlanırken 1961 yılında çıkarılan bir kanunla Devlet Planlama Teşkilatı (DTP) kurulmuş olup, görevi kalkınma planlarını (KP) hazırlamak ve yürütmektir. Türkiye 1962’den itibaren planlı kalkınma dönemine geçmiştir. Ancak Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (BBYKP) 1962 senesine yetişmediği için yıllık KP hazırlanmış olup BBYKP (1963-1967) 1963 yılından itibaren uygulamaya konulmuştur. Böylelikle makro ekonomik planlama süreci kısa-orta-uzun vadeli planlarla yürütülmüştür.

Bu dönem kapitalist sistemi benimsemiş ülkelerde Keynesçi politikaların inanç ve güvenle uygulandığı, kamu iktisadi faaliyetlerinin ve demokratik planlamacılığın revaçta olduğu dönemdir.¹⁴⁸⁷

27 Mayıs 1960’da Türk Silahlı Kuvvetleri ülke yönetimine el koyduğunda ekonomi 1958 bunalımının çıkmakta olup, makro dengeleri düzelme yolundaydı. Buna rağmen 1950-1960 arasında yaşanan ve sıkıntılara sebep olan maliye ve dış ödemeler dengesizliği ile bunların sebep olduğu piyasa kısıtlıklarına çare olarak “planlama” öne çıktı. Ancak bazı sol ve liberal aydınlar, siyasetçiler ekonomik plan konusunu ortanın solu bir iktisadi siyaset şeklinde yorumladılar.¹⁴⁸⁸ Çünkü Menderes hükümeti döneminde bazı bakanlar “halk plan değil pilav istiyor” diye iktisadi planlama ile alay etmişlerdi. Buna rağmen Menderes Hükümeti OECD üyesi hükümetlerin baskısıyla Başbakanlığa bağlı bir planlama grubu kurmuş, danışman olarak da Hollandalı sosyalist iktisatçı Jan Tinbergen’i davet etmişti.

15.3. 1962-1977 Evresinde 15 Yıllık İktisadi Planlama Döneminin Gelişme Gayeleri

1962-1977 yılları arasındaki 15 yıllık dönem için kabul edilen iktisadi planlamanın gelişme maksatları aşağıdaki dört başlık halinde özetlenebilir.¹⁴⁸⁹

- 1- Yılda ortalama % 7 oranında bir büyüme hızının sağlanması
 - 2- İstihdam meselesinin çözümlenmesi
 - 3- Dış ödemeler dengesinin sağlanması
 - 4- Yukarıdaki hedeflerin istikrar içinde enflasyonist ve deflasyonist eğilimlerinin ortaya çıkmasını önleyerek, özellikle gelir dağılımını düzeltmek suretiyle sosyal adalet ilkelerine uygun bir şekilde kalkınmanın başarılmaması.
- 15 yıllık süre için öngörülen planda yukarıdaki hedeflere ulaşılabilmesi için yeter sayıda üstün niteliklere sahip ilim insanları ve teknik uzman yetiştirilmesi zorunlu görülüyordu. Ayrıca istihdam meselesinin 15 yıl içinde çözül-

¹⁴⁸⁶ Devlet Planlama Teşkilatı, “International Colloquium on the Technical Aspects of Turkey’s Five Year Plan” DTP: Ankara 1966, s. 11.

¹⁴⁸⁷ Hüseyin Şahin, a.g.e, s. 135.

¹⁴⁸⁸ Oktay Yenal, “İktisat Siyaseti ve Plan”, İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt. 20, Num. 1-4, İstanbul Üniversitesi Yayınları, s. 228-242.

¹⁴⁸⁹ Haluk Cillov, “Türkiye Ekonomisi”, İstanbul 1972, s. 33-43.

mesinin şüpheli olduğuna işaret edilmekteydi. Gerçekten de tarımda sayıları bir milyonu bulan gizli işsizler ile 15 yıllık dönemde çalışma hayatına katılacak 7.5 milyon kişi için 8.5 milyon yeni istihdam imkanı meydana getirmek gerektiği halde planda öngörülen yatırımların ve üretim artışlarının sadece 6.8 milyonluk ilave istihdam imkanı sağlayacağı tahmin edilmiştir.¹⁴⁹⁰

Tablo 2.45: Planlı Dönemde Büyüme Oranları (%)

	1. Beş Yıllık Plan 1963-1967		2. Beş Yıllık Plan 1968-1972		3. Beş Yıllık Plan 1973-1977		Ara Plan 1978	
	Hedef	Gerçekleşme	Hedef	Gerçekleşme	Hedef	Gerçekleşme	Hedef	Gerçekleşme
Tarım	4.2	3.2	4.1	3.1	3.7	3.3	4.1	5.1
Sanayi	12.3	9.7	12.0	7.6	11.4	9.9	8.0	4.8
Hizmetler	6.8	7.9	6.3	7.7	6.8	7.9	6.1	4.6
	6.9	6.4	6.8	6.1	7.6	6.9	5.9	4.7
GSYİH (Faktör fiyatları ile)	7.0	6.7	7.0	6.9	7.4	6.5	6.1	3.5
GSMH								

Kaynak: Memduh Yaşa ve İlim Heyeti, “Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978”, Akbank Kültür Yayını, İstanbul 1980, s. 100 ve 106’daki Ek tablodan faydalanılarak çıkarılmıştır.

Sektörlerin Büyüme Oranları: Birinci ve ikinci plan rakamları DPT, 3. Beş Yıllık Kalkınma Planı s. 6: Üçüncü Plan Rakamları DPT, 4. Beş Yıllık Kalkınma Planı, s. 8.

Yukarıdaki tabloda 1963-1978 planlı dönemdeki hedef ve gerçekleştirmeler görülmektedir. Bu dönemde gerçekleştirmeler plan hedeflerine çok yaklaşmıştır.¹⁴⁹¹

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı zamanında yapılmadığı için 1978 yılında ara plan hazırlanmıştır. İktisadi kalkınma planları özel sektör için bağlayıcı bir nitelik taşımadığından devlet, bu sektöre ilişkin hedefleri gerçekleştirmek üzere, yerli üretimi, gümrük resimleri ve ithalat kısıtlamaları ile korumaya devam etmekle beraber çeşitli teşvik ve yönlendirme tedbirleri de almıştır.¹⁴⁹²

¹⁴⁹⁰ Haluk Cillov, a.g.e, s. 98.

¹⁴⁹¹ Memduh Yaşa ve Diğerleri, a.g.e, s. 99.

¹⁴⁹² Memduh Yaşa ve Diğerleri, a.g.e, s. 101.

Tablo 2.46: Türkiye'nin 1960-1979 Döneminde Gelir ve Giderleri
(Cari Fiyatlarla-Milyon TL)

Yıl	Gelir	Gider	Bütçe Açığı	Gelirin Gideri Karşılama Oranı (%)
1960	6.933	7320	-387	94.7
1961	10.934	11.383	-449	95.9
1962	9.018	9.118	-100	98.9
1963	11.731	11.726	5	100.0
1964	12.920	13.534	-614	95.5
1965	13.588	14.888	-900	93.8
1966	16.557	17.248	-691	95.9
1967	20.387	20.288	99	100.0
1968	20.630	21.322	-692	96.7
1969	23.561	25.387	-1826	92.8
1970	33.120	32.866	254	100.0
1971	40.633	46.270	-5637	87.8
1972	50.952	50.921	31	100.0
1973	61.434	64.287	-2853	95.5
1974	73.576	77.777	-4201	94.6
1975	112.828	114.228	-1400	98.8
1976	150.716	155.028	-4312	97.2
1977	196.173	240.201	-44.029	81.7
1978	323.605	347.703	-24.098	93.0
1979	545.193	611.412	-66.219	89.0

Kaynak: T.C. Başbakanlık, DİE, İstatistikî Göstergeler 1923-1998, Ankara Ocak 2001, s. 520.

20 yıllık bu dönemde 1967, 1970 ve 1972 yılları hariç bütçenin ciddi açıklarla kapandığı yukarıdaki tablodan anlaşılıyor.

Beş yıllık iktisadi kalkınma planlarında GSMH için hedeflenen büyüme hızına ulaşılması temel gayedir. Fakat bütün iktisadi kalkınma planlarında başka birçok nicel ve nitel-sosyal ve ekonomik yapı değişikliği ile alakalı-gayeler yer almıştır. Bu gayeler çok zaman birbiri ile çelişmekte olup, bunların nasıl bir arada, aynı zamanda gerçekleştirecekleri planlarda gösterilmemiştir.¹⁴⁹³ Ancak bütün kalkınma planlarında sanayileşme öncelikli gaye olarak yer almış, sanayileşme ile iktisadi kalkınmanın özdeş sayıldığı görülmektedir. Fakat sanayileşme hususunda İktisadi Kalkınma Planları arasında öncelik/derece farkı vardır. Mesela BBYKP ikinci plana göre daha fazla sosyal muhtevalı iken İBYKP birinci plana göre sanayileşmeye daha fazla önem vermiştir. İktisadi kalkınma planlarında temel hedef olan GSMH büyüme hızının gerçekleştirilmesi tahmin edilen marjinal sermaye/hasıla oranları veri iken, belirli oranlarda yatırımların gerçekleşmesine bağlıdır. Yatırımlarda iç ve dış tasarrufla finanse edileceğine göre büyüme hızı bir yandan marjinal tasarruf meyline, öte yandan dış kaynak elde edilmesine bağlanmış bulunmaktadır.¹⁴⁹⁴

¹⁴⁹³ Hüseyin Şahin, "Türkiye Ekonomisi", s. 136.

¹⁴⁹⁴ Hüseyin Şahin, a.g.e, s. 137.

İktisadi kalkınma planlarında Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal yapısı veri olarak alınmıştır. Bu doğrultuda Üçüncü İktisadi Kalkınma Planı'nda öngörülen hedeflerin gerçekleştirilmesi için reform sayılabilecek bazı yapısal değişikliklerin gerçekleştirilmesi zaruri sayılmıştır. Plan hedefleri arasında yer alan bu türden hususlar arasında toprak reformu, vergi reformu, eğitim reformu ve KİT'lerin yeniden organizasyonu sayılabilir.¹⁴⁹⁵

Bir diğer husus, ilk iki planında ölçek ve teknoloji seçimi meselelerine yeterince açıklık getirilmemişken, Üçüncü İktisadi Kalkınma Planı'nda teknoloji, sanayide öncelikler konularına açıklık getirilmiştir. Üretimde kalite ve maliyet yönünden dış rekabete imkân verecek en ileri teknolojilerin kullanılması hedefler arasındadır.¹⁴⁹⁶ Ayrıca her plan hazırlandığı dönemin özelliklerini ve hazırlayan siyasi kadronun eğilimlerini açıkça yansıtmaktadır.

Yukarıda zikretmiştik. Marjinal sermaye/marjinal hasıla oranı, milli hasılda bir birim artış sağlamak için gerekli olan ilave sermaye tutarını ifade eder.

Marjinal sermaye/hâsıla oranına ICOR da denilmektedir. ICOR: "Incremental Capital Output Ratio".

İktisadi kalkınma planlarından üçüncüsünde Avrupa Topluluğu (AT) yani Avrupa Birliği'ne (AB) üye olmak ve ekonomiyi bu doğrultuda düzenlemek ve yönlendirmek öncelikli gaye olarak yer almıştır. Üçüncü İktisadi Kalkınma Planı ile başlamak üzere, 22 yıllık uzun bir plan döneminin sonunda Türkiye'nin AB'ye tam üye olacak düzeye ulaşması hedeflenmiştir.¹⁴⁹⁷ Ancak çok sayıda gayenin kıt kaynaklarla nasıl gerçekleştirilebileceği, bunların nasıl koordine edilebileceği hususu üzerinde durulmamıştır. Açıkçası iktisadi planların gayeleri bol ve çeşitliydi. Fazla iyimser olması da cabası.¹⁴⁹⁸

15.4. 1960-1979 Döneminde Dış Ticaret Dengesi

Tablo 2.47: Türkiye'nin 1960-1979 Döneminde İthalat ve İhracatı Tablosu (+Bin ABD Doları)

Yıl	İthalat	İhracat	Dış Ticaret Açığı	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1960	468.186	320.731	-147.455	68.4
1961	507.205	346.740	-160.465	68.2
1962	619.447	381.197	-238.250	61.6
1963	687.616	368.087	-319.529	53.6
1964	537.229	410.771	-126.458	76.3
1965	571.953	463.798	-108.155	81.0
1966	718.269	490.508	-227.761	68.2
1967	684.669	522.334	-162.335	76.3
1968	763.659	496.419	-267.240	65.0
1969	801.236	536.834	-264.402	68.9
1970	947.604	588.476	-359.128	62.0
1971	1.170.841	676.602	-494.239	57.8

¹⁴⁹⁵ DPT: Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, s. 911.

¹⁴⁹⁶ DTP: Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, s. 684.

¹⁴⁹⁷ DTP: İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, s. 209.

¹⁴⁹⁸ M. Hiç, "Birinci ve İkinci 5 Yıllık Planların Stratejisi ve Tedbirler, Bir Karşılaştırma", Türkiye'nin İktisadi Gelişme Meseleleri, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını, Cilt. I, İstanbul 1971.

1972	1.562.554	894.969	-677.585	56.6
1973	2.086.214	1.317.083	-769.131	63.0
1974	3.777.555	1.532.182	-2.245.373	40.5
1975	4.738.558	1.401.075	-3.337.483	29.6
1976	5.128.647	1.960.214	-3.168.433	38.2
1977	5.796.278	1.753.026	-4.043.252	30.2
1978	4.599.064	2.228.163	-2.310.901	49.7
1979	5.069.431	2.261.157	-2.808.274	44.6

Kaynak: T.C. Başbakanlık, DİE, İstatistikî Göstergeler 1923-1998, Ankara Ocak 2001, s. 404-405.

15.5. 1961-1979 Döneminde Sektörlere Göre GSMH

Tablo 2.48: 1961-1979 Döneminde Türkiye'nin GSMH'sı ve Sektörlerin GSMH İçindeki Payları (Cari fiyatlarla-Milyon TL)

	Toplam GSMH	Tarım	%	Sanayi	%	Hizmetler	%
1961	49.535	17.618	35.6	8.938	18.0	22.977	44.9
1962	57.592	20.891	36.3	10.378	18.0	26.322	46.4
1963	66.801	24.095	36.1	11.976	17.9	30.729	45.7
1964	71.312	24.075	33.8	13.518	19.0	33.718	46.0
1965	76.726	23.659	30.8	15.338	20.0	37.727	49.2
1966	91.419	28.631	31.3	18.293	20.0	44.494	49.2
1967	101.480	29.975	29.5	21.355	21.0	50.150	48.7
1968	163.892	65.151	39.8	27.330	16.7	71.411	49.4
1969	183.356	71.205	38.8	31.228	17.0	80.922	43.6
1970	207.814	76.277	36.7	34.457	16.6	97.080	44.1
1971	261.072	90.009	34.5	44.136	16.9	126.927	46.7
1972	314.139	98.476	31.3	55.046	17.5	160.615	48.6
1973	399.088	122.601	30.7	69.022	17.3	207.464	51.1
1974	537.677	177.179	33.0	89.172	16.6	271.326	52.0
1975	690.900	225.929	32.7	115.292	16.7	349.679	50.5
1976	868.065	265.605	30.6	157.242	18.1	445.217	50.6
1977	1.108.270	327.408	29.5	193.296	17.4	587.566	51.3
1978	1.645.968	497.049	30.2	285.208	17.3	863.710	53.0
1979	2.876.522	767.524	26.7	568.887	19.8	1.540.111	52.5

Kaynak: T.C. Başbakanlık D.İ.E. İstatistikî Göstergeler 1923-1998, Ankara Ocak 2001, s. 560-561.

1950 yılında GSMH içinde tarım sektörünün payı % 41.7, sanayi sektörünün payı % 43.7 iken... 1979 yılında GSMH içinde tarım sektörünün payı % 26.7, sanayi sektörünün payı % 19.8 ve hizmetler sektörünün payı % 52.5. yani Türkiye 29 yıllık uzun bir süreçte sanayileşmede ciddi bir sıçra-

ma yapamadığı gibi tarım sektöründe de GSMH'nın payı gerilemiş, hizmetler sektörünün payı ciddi oranda artmıştır.

Topraklarının % 35.8'i tarım alanı, % 25.6'sı orman alanı ve toplam tarım ve orman alanı 476 bin kilometre kare yani dünyadaki pek çok ülkenin toplam yüzölçümünden fazla olan ülkemizde 2009 yılında bile nüfusunun % 40'ının kırsal alanda yaşadığı Türkiye'de tarım daha 1970'li yılların ikinci yarısında "sos" vermeye başlamıştır. Türk köylüsü giderek artan bir yoksullaşma sürecine girmiştir. Hâlbuki ABD, OECD, IMF ve WB tavsiyeleri ile 1947 planında tarım sektörünün gelişmesi için ağır sanayi yatırımlarından vazgeçilmişti. 1960'dan sonra İktisadi Kalkınma Planlarında tarım ve sanayileşmenin birlikte geliştirileceği ifade edilmişti. Ancak 2009 yılı Türkiye'sinde görünen, aradan 50 yıl geçmiş olmasına rağmen tarım sektöründe gelişme yerine gerilemenin olduğu gerçeğidir.

1946-2009 dönemi, 1923 yılında başlayan milli ekonomi politikalarından uzaklaşıp ABD ve Batı Avrupa'nın istekleri doğrultusunda politikaların küresel finans oligarşisinin küresel kontrol kurumları IMF ve WB patentli politikaların her geçen yıl artırılarak uygulamaya devam edildiği dönemdir.

1923-1945 arası hariç, Türkiye, ne yap, yap ülkeye yurt dışından para getir, 150 yıldır uygulanan budur.¹⁴⁹⁹ Bu politikanın sonunda, Türkiye ne bir tarımda olağanüstü gelişme gösterebilmiş ne de sanayi ülkesi olmuştur.

1960-1980 yılları arası, planlı kalkınmanın en çok tartışıldığı dönemdir. 1963 senesinden itibaren Birinci Plan Dönemi (1963-1967), İkinci Plan Dönemi (1968-1972), Üçüncü Plan Dönemi (1973-1977), Dördüncü Plan Dönemi (1979-1983), Beşinci Plan Dönemi (1985-1989), Altıncı Plan Dönemi (1990-1994) yaşanmış olup 24 Ocak 1980 kararlarından sonra "serbestleşme ve dış dayatmalı yapısal dönüşüm"¹⁵⁰⁰ programı gereği küresel yeni dünya düzene uymak, liberalleşmek uğruna planlardan beklenen sonucu almak mümkün olmamıştır. Çünkü 1960 ihtilalından sonra Anayasa'ya giren plan felsefesi, kamu sektörü ile özel sektörün bir arada bulunduğu, kamuya emredici, özel teşebbüse yol gösterici özelliğe sahip idi. 24 Ocak 1980 kararlarından sonra Türkiye'de kamu sektörü hızla tasfiye sürecine sokulmuştur. Türkiye'nin mali denetimi IMF tarafından yapılmaktadır. Dolayısıyla planlamaya da ihtiyaç yok denilmektedir.

Burada ilginç bir hususu da belirtmek zarureti hasıl olmuştur. Türkiye'de 1960'larda başlatılan ve başını sosyalistlerin çektiği özel sektör düşmanlığı 24 Ocak 1980 kararlarından sonra yön değiştirmiştir. Önce "devletin ekonomi içindeki rolünün kaldırılması" ve "ekonominin dış rekabete açılması" şeklinde, daha sonra da Kamu İktisadi Teşebbüsleri'ne (KİT) düşmanlık şeklinde tezahür eden liberalizmin en ateşli savunucularının 1980 öncesi özel sektör düşmanlığı yapanlardan oluşması oldukça ilginç ve garip bir durumdur.

Nitekim 12 Eylül 1980 darbesinden sonra ilk genel seçimde iktidara gelen Anavatan Partisi ve lideri Turgut Özal seçim beyannamesinde şöyle diyordu: "Partimiz prensip olarak vatandaşlarımızın kendi siyasi güçleriyle

¹⁴⁹⁹Ege Cansen, "Devlet Ülke Değildir", Hürriyet Gazetesi, 23 Eylül 2009.

¹⁵⁰⁰ Gülsen Kazgan, "Türkiye Ekonomisinde Krizler 1929-2001", s. 195.

veya makul teşvik tedbirleriyle gerçekleştirebilecekleri yatırımlara devletin doğrudan kaynak tahsis etmesini doğru bulmamaktadır. Bu şekilde müta-laa edilebilecek mevcut KİT'lerin tedricen millete devredilmesini uygun buluyoruz.”¹⁵⁰¹ Elbette KİT'ler devredildi ancak Türk milletine değil.

1961 Anayasası'nın 129.maddesi şöyle emrediyordu: “İktisadi, sosyal ve kültürel kalkınma plana bağlanır, kalkınma bu plana göre gerçekleştirilir.” Anayasa Komisyonu'nda görüşülürken bu maddenin gerekçesinde kullanılan deyim daha da kesinlik taşıyordu:¹⁵⁰² “Özellikle az gelişmiş ülkelerin kalkınması için bütün iktisadi hayatı kaplayan bir plana ihtiyaç olduğu bugün herkesçe kabul edilen bir gerçektir. Kısaca dünya en geniş manası ile milli kaynakları en rasyonel biçimde kullanmaya çalışmak şeklinde ifade edilecek olan planlı ekonomiye gitmektedir.”

Bu minvalde Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) kuruluşu tamamlandı. DTP üç daireden oluşuyordu: İktisadi Planlama Dairesi, Sosyal Planlama Dairesi ve Koordinasyon Dairesi. Demokrat Parti döneminde plan danışmanı olarak davet edilen Hollandalı iktisatçı Jan Tinbergen de baş-danışman olarak zaman zaman Ankara'ya gelip hazırlıklara katılmıştı. Amerikan Yardım Teşkilatı, Türkiye'yi iyi tanıyan Hollis Chenery'nin de önemli rol oynamasını istemesine rağmen, gelişmekte olan ülkelere yana tavrı sebebiyle Tinbergen tercih edildi.¹⁵⁰³

Gerçekten DPT Milli Birlik Komitesi hükümetinden aldığı destek ile bir süper-bakanlık niteliği kazanmıştı. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlıkları yapılırken DPT, bir dizi iktisadi kararların alınmasına, kanunların hazırlanmasına, kurumların kurulmasına önayak oluyordu.

DPT'nin önderliğinde alınan kararlar arasında iç kamu borçlarının konsolidasyonu ve KİT'lerin harcamaları için Merkez Bankası finansmanı yolunun kapatılması, hastalığa doğru teşhisin konulduğunun göstergesiydi. KİT'lerin birbirlerine olan karşılıklı borçları temizlendi. Sonuçta kamu kuruluşlarının Merkez Bankası'na kalan net borçlarını Hazine üzerine aldı ve bu hesapları Merkez Bankasına verdiği uzun süreli bonolarla kapattı. Böylelikle 1946-1958 arasında iyice bozulan finansman yöntemine, Merkez Bankası'nın para basarak KİT'lerin yatırımlarını ve zararlarını karşılaması uygulamasına da son veriliyordu.

O dönemde KİT'lerin özelleştirilmesini ağza almak bile vatana ihanet sayılmaktaydı. Zira o günlerde KİT'ler iktisadi kalkınmanın ve sosyal adaletin vazgeçilmez araçları olarak görülüyordu.¹⁵⁰⁴ Nitekim özelleştirme hususundaki şu paragraf oldukça manidardır: “...Çok ihtilaflı olan devlet girişimlerinin özel kesime devredilmesi konusunda yapılacak herhangi bir önerimiz yoktur. Yukarıda belirttiğimiz gibi bu konuda kurulmasını önerdiğimiz komisyonun önerilerine uyulmalıdır.”¹⁵⁰⁵

¹⁵⁰¹ S.Rıdvan Karluk, “Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim ve Yapısal Değişim”, Eskişehir 1994, s. 192.

¹⁵⁰² Oktay Yenal, “Cumhuriyetin İktisat Tarihi”, s. 86.

¹⁵⁰³ Oktay Yenal, a.g.e, s. 196.

¹⁵⁰⁴ Oktay Yenal, a.g.e, s. 87.

¹⁵⁰⁵ Maliye Bakanlığı, “Türkiye Kamu İktisadi Teşebbüsleri Hakkında Birleştirilmiş Rapor”, Ankara 1962, s. 18.

Milliyetçi sağdan ve soldan aydınlar ve bürokratlar, arasında oluşan ortak görüşlere göre KİT'ler verimsiz olmuş, devletin sırtına büyük zararlar yüklenmiş ise bunun sebebi Türkiye'yi yöneten siyasi kadroların hatalarında aranmalıydı. Bu işletmelerin verimli bir biçimde, çağdaş yönetim prensiplerine ve Türk milletinin yararına çalışmamaları için yapısal bir sebep yoktu. Nitekim BBYKP'de KİT'lerin kaynak tüketen kurumlar yerine kaynak yaratacakları ve milli tasarruf gayretlerine katkıda bulunacakları öngörülmektedir. Bu bağlamda KİT'lerin yönetimini iyileştirme kanunlarına öncelik verildi. KİT'lerin dağınık bir biçimde olan yatırım kararları bir düzene bağlandı. Devlet Yatırım Bankası kurularak, KİT'lerin meydana getirdikleri öz kaynaklar ile bütçeden bu kurumlara aktarılacak fonlar yeni kurulan bankanın havuz hesabında toplanacaktı. Beş yıllık planların alt planları olan yıllık planlarda gösterilecek yatırımlar Devlet Yatırım Bankası tarafından finanse edilecekti. Böylelikle KİT'lerin Merkez Bankası tarafından para basılarak finanse edilmesi uygulamasına son verilirken, enflasyonu körükleyen para basma sürecinin önemli bir kaynağı da kapatılmış oluyordu.

Planlama tecrübesinin Türkiye'ye en önemli katkılarından biri de ekonomi yönetiminin altyapısını kurmak oldu. DPT, kamu kesimi hesaplarının ve işlemlerinin bir arada, düzenli olarak tutulduğu, incelendiği bir iktisadi yönetim sekreteryası görevi üstlendi. Konsolide bir devlet muhasebesinin akılcı yönetimle belirlenmesi ve yürütülmesi için zaruriydi.

Sonraki yıllarda hükümetler, her geçen gün siyasi endişeleri yine öne çıkardılar ve sistemli bir ekonomi siyaseti geliştirme yerine keyfi iktisat politikaları yönetimini benimsediler. Türkiye öyle bir siyasi hercümence sürüklendi ki bırakınız tutarlı sektörel, bölgesel iktisat siyaseti uygulamayı, ekonominin makro dengesini koruyamaz, planlama öncesi yönetimi bile arar hale geldi. Nitekim bu durum bu bölümde verdiğimiz tablolarda açıkça görülmektedir. Hele 1980'li yıllarda en basit planlama aracı olan devlet bütçesinin bile ciddiyeti ortadan kalktı. DPT, 1970'li yıllarda güçlendirilen teşvik dairesi ile rant dağıtan bir "arpalık" bürokrasisine dönüştürüldü ekonominin makro büyüklüklerini denkleştirme işlevini yerine getirmek bir yana, cumhuriyetin ilk günlerinden beri bir ölçüde gelenekselleşmiş olan bütçe yapma ve denetleme mekanizmaları bile yozlaştırıldı.¹⁵⁰⁶

Maalesef DPT gibi iyi yetişmiş kadrolara sahip milli bir kurum 24 Ocak 1980 kararlarından sonra adım adım kenara itildi. Ekonomi yönetiminin içler acısı duruma düştüğü günümüzde DPT'nin muhasebe ve kontrol sekreteryası rolü IMF zorlaması ile yapılan kamu hesaplamaları ile mümkün olabilmektedir.

15.6. Planlı Dönemde Ekonomide Sermaye Kaynakları-Büyüme-Yapısal Değişme

Ekonomik gelişmenin planlanması, üretimde kullanılan kaynakları öngördüğü gayeler için harekete geçirdiği ölçüde, kendi içinde başarılı sayılır. Kaynakların özellikle sermaye kaynaklarının üretim için ne ölçüde kullanıldığı genel olarak ekonomi politikalarının da başarı ölçütü sayılır.¹⁵⁰⁷

¹⁵⁰⁶ Oktay Yenal, a.g.e, s. 88-89.

¹⁵⁰⁷ Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, "Türkiye Ekonomisi", s. 141.

Dolaşımdaki para, Merkez Bankası (MB) ve bankacılık sisteminin işlemleriyle belirleniyor. Bankacılık kesiminin işlemleri dolaşımdaki para miktarını belirliyor. Bu noktada MB ve diğer bankaların kredilerinin miktarı ve hangi sektörlerde kullanıldıkları büyük önem arz ediyor.

Türkiye gibi gelişmekte olan ülke ekonomilerinin de “para” konusundaki çözümlerler genellikle enflasyon olgusuna bağlantılı olarak ele alınır.¹⁵⁰⁸ Elbette Türkiye gibi ülkelerde yoğun tartışma konusu olan “parasal kaynaklı enflasyon” ve “yapısal enflasyon” teorik ve uygulamalı tartışmaları bizim konumuz dışında.

Ülkemizde fiilen dolaşımdaki para miktarı, 1962’de 4.5 milyar Türk lira-sından 1967’de 8.7, 1972’de 16 ve 1977’de 63 milyara yükselmiştir. Plan dönemlerine göre dolaşımdaki para artışı BBYKP için % 93.3, İBYKP için % 83.9 ve ÜBYKP için % 294 dolayındadır. Para miktarındaki bu devasa artışlar, üretim miktarının artışına ve buna bağlı işlemlere paralel bir gelişme göstermemiş olup, bütünüyle üretim dışı etmenlere bağlı olarak büyümüştür.

Neticede bu durum ilk üç plan döneminde (1963-1977), özellikle ÜBYKP döneminde (1973-1977) uygulanan para politikasının kalkınma planlarında öngörülen “kararlı bir ekonomik gelişmenin” gereklerine uygun olmadığını bize gösteriyor. 1970’lerde ekonominin bütünüyle ve özellikle kamu kesiminin MB kredilerine çok yoğun bir biçimde başvurduğunu, ya da MB kaynaklarını zorladığı açıktır. Bu durum kamu kesiminin gelir kaynaklarının, özellikle vergilerin artırılmamasından doğmaktadır. MB kredilerindeki aşırı genişlemenin, gerçek üretim artışına değil, parasal öğelere bağlı olgudur. Bu parasal genişlemenin fiyat hareketlerini ve buradan yatırım, üretim gibi temel ekonomik değişkenleri etkilediği açıktır.¹⁵⁰⁹ Neticede ekonomide 1977’den sonra bunalım gittikçe derinleşmiş ve plan uygulaması tamamen etkisiz hale gelmiştir.¹⁵¹⁰ Zaten ilk üç kalkınma planı döneminde de GSMH’nın oranı olarak öngörülen yatırım hedefinin gerisinde kalınmıştır. Buna paralel olarak gerçekleşen GSMH büyüme hızları da hedeflenen oranlardan sapmıştır. Planlanan büyüme hızlarına ulaşılmamsının tek sebebi yatırım hedeflerinin gerçekleştirilmemesi değildir. Bu hususta aynı derecede önemli olmamakla beraber iki etken daha söz konusudur. Birincisi ekonominin bütünü ile alakalı ICOR’un yanlış hesaplanmış olmasıdır. İkincisi ise yatırımların sektörel dağılımının planlarda hedeflenenlerden farklı olmasıdır. Bu durum gerçekleşen ICOR’u (marjinal sermaye/hasıla oranı) tahmin edilen farklı hale getirebilir. Çünkü her sektör, her alt sektör aynı derecede finansmana ihtiyaç duymaz, dolayısıyla ICOR’ları farklıdır.¹⁵¹¹ BBYKP (1963-1967) yılda % 7 büyüme hızı hedefliyor ve bunun nasıl gerçekleştirileceği konusunda kendi içinde tutarlı makro projeksiyonlar ve sektörel tahliller ortaya koyuyordu. Görünürde bu hesaplar, zamanın akademik modalarını takip ederek, makro ve sektör düzeyinde geçmiş yıllardaki

¹⁵⁰⁸ Yakup Kepenek ve Nurdan Yentürk, a.g.e, s. 171.

¹⁵⁰⁹ Yakup Kepenek ve Nurdan Yentürk, a.g.e, s. 142.

¹⁵¹⁰ Hüseyin Şahin, “Türkiye Ekonomisi”, s. 141.

¹⁵¹¹ Hüseyin Şahin, a.g.e, s. 157.

eğilimlerden tahmin edilen sermaye-hâsıla katsayılarına dayandırılıyor-
du. Gerçekte ise bunlar genel tahminlerden ibaretti.¹⁵¹² Planlama çalışmaları içinde yer alan Oktay Yenal, Planlama çalışmalarındaki “ciddiyeti” şöyle aktarıyor: “1962’de yapılan bir uluslar arası seminerde bu konuda sıkıştırılınca, yılda % 7’den yüksek bir büyüme hızı tutturabilmek güç görünüyor, hızlı nüfus artışı karşısında yılda % 7’den yavaş bir büyüme hızı ise Türkiye’nin meselelerini çözmeye yetmez, onun için % 7 oranını seçtik demiş, bu cevabım Hollis Chenery’den de destek bulmuştu.”¹⁵¹³

Planlı dönemin başında ve kalkınma planlarında “ekonominin dış kaynaklara bağımlılığının azaltılması” ekonomi politikasının temelini oluşturmaktaydı. Bir başka deyişle, planlama olgusu Türk ekonomisinin dış kaynak gereksinimlerini gidermek için bir “karşı tedbir” olarak doğdu denilebilir.¹⁵¹⁴ Bu bağlamda denilebilir ki BBYKP’nın analitik yönden temeli ekonomide milli sermaye birikiminin artırılması tezi üzerine kurulmuştu.¹⁵¹⁵ Mamafih 1962 yılından sonraki makro ekonomik gelişmelere baktığımız zaman, planlama tecrübesinin ekonomideki tasarruf ve yatırım oranlarını artırdığı, bunun o yıllardaki oldukça yüksek büyüme hızının gerçekleşmesinde göz ardı edilemeyecek önemde rol oynadığı söylenebilir. Fakat bu büyüklükler içinde kalkınma planlarında öngörülen, kamu kesiminin büyümesi gayesinin de gerçekleştiği, ancak ikinci ve üçüncü beş yıllık kalkınma plan dönemlerinde vergi gelirlerinin, kamu harcamalarının oldukça gerisinde kaldığı, sonuçta da bu gelişmelerin giderek ekonomiyi enflasyonist finans ve sürdürülemeyen dış borç uçurumuna sürüklediği görülüyor.¹⁵¹⁶ Açıkçası dış borç sarmalı ve enflasyon kısır döngüsünde bir kez daha tarih tekerrür ediyordu.

1960-1979 döneminde Türkiye’nin dış ekonomik ilişkilerinde önemli sayılabilecek değişme, ABD’nin yerini gerek özel sermaye yatırımları, gerekse borçlanma yönünde AET’in (bugünkü AB) almasıdır. Gerçekten, dönemin ekonomi politikalarının belirlenmesinde AET ile ilişkiler ve AB’ye tam üyelik beklentileri etkili olmuştur.¹⁵¹⁷ ABD ile ilişkilerde 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı başta olmak üzere, farklı sebeplerle bu dönemde bir zayıflamanın olduğu görülüyor. IMF ve EMA (Avrupa Para Birliği) kredilerinin kullanılmaması sebebiyle ÜBYKP döneminde, daha doğrusu 1975’e kadar Türkiye’nin döviz sıkıntısı ile karşılaşmadığı anlaşıyor.¹⁵¹⁸ Ayrıca bu dönemde sermaye hareketleri içinde genellikle sosyalist ülkelerden sağlanan proje kredileri önemli bir değişime işaret etmektedir. Proje kredileri, başlıcaları kamu kesiminde olmak üzere belirli teşebbüslerin (altyapı, enerji, turizm, sanayi gibi) yapımı için gerekli dış kaynakları (makine araç-gereç mühendislik ve müşavirlik hizmetleri gibi) karşılamaya yönelik olup, sadece bu amaç için kullanılabilir. Buna karşılık program kredileri Türkiye’ye

¹⁵¹² Oktay Yenal, “Cumhuriyetin İktisat Tarihi”, s. 89.

¹⁵¹³ Oktay Yenal, a.g.e, s. 196.

¹⁵¹⁴ Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, “Türkiye Ekonomisi”, s. 153.

¹⁵¹⁵ Oktay Yenal, “Cumhuriyetin İktisat Tarihi”, s. 89.

¹⁵¹⁶ Oktay Yenal, a.g.e, s. 90.

¹⁵¹⁷ Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, “Türkiye Ekonomisi”, s. 153.

¹⁵¹⁸ Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, a.g.e, s. 154.

yardım konsorsiyumunca belli bir programı çerçevesinde sağlanır ve bu tür kredilerin kullanım alanı daha serbesttir.

15.7. Planlı Dönemde Yabancı Özel Sermaye

Türkiye'ye yabancı özel sermaye girişi üç kanuni düzenleme çerçevesinde olmaktadır: a) 18.04.1954 tarih ve 6224 sayılı Yabancı Sermaye Teşvik Kanunu, b) 18.03.1954 tarih ve 6325 sayılı Petrol Kanunu, c) Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu'na dayalı 17 sayılı karar ve bunun sonraki değişiklikleri. 17. sayılı karara göre gelen yabancı sermayenin daha çok satış-müessellik gibi hizmet alanlarına girdiği, miktarının görece çok az olduğu, mesela 1973'te toplamı 40.7 milyon TL, söz konusu azlığın sebebi 17 sayılı kararda yabancı sermayenin kâr transferleri ile ilgili sınırlamalarıdır. Kural olarak 17 sayılı karar çerçevesinde yabancıların "hiçbir ticari veya sınai yatırım ve hizmet teşebbüsünde bulunmamaları" gerekirdi.¹⁵¹⁹

Toplam yabancı özel sermaye girişi, ilk üç plan döneminde, sırasıyla 115, 183 ve 362 milyon ABD dolarıdır. Yani 1963-1977 döneminde toplam 660 milyon dolar yabancı özel sermaye girişine karşılık, sırasıyla plan döneminde 74, 168 ve 346 milyon dolar kâr transferi gerçekleşmiştir. Bir başka ifade ile 660 milyon dolarlık yabancı özel sermaye 15 yıllık kısa bir sürede 588 milyon doları yurt dışına transfer etmiştir. Bu husus yabancı özel sermayenin Türkiye'nin sermaye birikimine net rakamsal katkısının giderek azaldığı ya da ortadan kalktığı manasına gelir.¹⁵²⁰ Yine yukarıdaki kaynağa göre Türkiye 1963-1977 plan döneminde sırasıyla 163, 234 ve 862 milyon dolar dış borç faiz ödemeleri, 508, 616 ve 714 milyon dolar dış borç anapara ödemesi olmak üzere toplam 3097 milyon dolar ödeme yapmıştır. Bunun 1259 milyon doları faiz karşılığı, 1838 milyon doları anapara karşılığı ödenmiştir.

ÜBYKP döneminde yeni bir dış kredi aracı, Special Drawing Rights (SDR) yani Özel Çekme Hakları (ÖÇH) sık sık kullanılmıştır. IMF'nin milletlerarası ödemeleri kolaylaştırmak gayesiyle 1960'ların sonlarında geliştirdiği bu dış kredi aracı üçüncü plan döneminde yaygın olarak kullanılmıştır.

Üçüncü plan döneminde Türk ekonomisinin dış kaynak ihtiyacı aşırı boyutlara ulaşmıştır. Dış ödemelerin dış satım gelirleriyle karşılanamamasının tabii bir sonucu/uzantısı olan dış borç ihtiyacı, kullanımın niteliğine bağlı olarak ekonomide giderek daha belirleyici olmuştur. bu dönemde döviz çevrilebilir mevduat (DÇM) olarak adlandırılan kısa vadeli krediler büyük montanlı meblağlara ulaşmıştır. Sonuçta bu dönemde kısa ve orta vadeli kredilerin kullanımı bir önceki plan dönemine göre 10 kat artmıştır.¹⁵²¹

DÇM, TL'nin yabancı paralar karşısında değer yitirmesinden doğacak zararların MB tarafından karşılanacağı garanti edilerek yabancıların Türkiye'deki ticari bankalarda belirli süreli mevduat hesabı açmaları halidir. O dönemde öncelikle yurtdışında çalışan Türk işçilerinin tasarruflarını çekmeyi hedefleyen DÇM hesapları uygulamada faiz oranlarının Eurodolar piyasasından yüksek olması sebebiyle yabancı bankalar için yüksek getiri

¹⁵¹⁹ Güngör T. Uras, "17 Sayılı Karara Tabi Yabancı Sermaye Türk Parası Kıymetini Koruma Mevzuatına Göre Yatırımları", TÜSİAD, 1975 Yılıın Sonunda Türk Ekonomisi, İstanbul 1975, s. 127 ve devamı.

¹⁵²⁰ Kaynak: Maliye Bakanlığı, Ekonomik Rapor 1978, s. 42 ve DPT, ÜBYKP, s. 52; DBYKP, s. 71.

¹⁵²¹ Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, "Türkiye Ekonomisi", s. 155.

sağlayan yatırım alanı oldu. Nitekim bu yolla sağlanan krediler anapara olarak 1973'te 225, 1974'te 145, 1975'te 999, 1976'da 1781, 1977'de 2268 ve 1978'de 3103 milyon dolardı. Bu tutarın % 90'ını 250 yabancı bankaya aitti. Türkiye'de döviz sıkıntısı baş gösterip ödeme sıkıntısına düşünce 1978 yılı başında garanti miktarlarına tavan getirilmesi sonucunda DÇM büyümesi durdu. DÇM sağlayan bankalar Türkiye'nin IMF şartlarını benimsemesini istediler. Öyle ki Amerikan Yahudi sermayesinin başarılı bankalarından Wells Fargo Türkiye'nin ihracat gelirlerine ve yurtdışındaki varlıklarına el koymak için bir ABD mahkemesinden karar çıkarttı. O günlerden Türk ekonomi ve finans literatürüne, siyasi tartışmalarına "yetmiş sente muhtacız" sözü kötü bir yadigar olarak kaldı.

31 Aralık 1980 tarihi itibarıyla Yabancı Sermaye Teşvik Kanunu (yürürlükte olan 18 Ocak 1954 tarih ve 6224 sayılı) çerçevesinde Türkiye'ye gelen yabancı sermaye gerek miktarı gerekse niteliği açısından önemli ve belirleyicidir. Nitekim sanayide 84 yabancı ortaklı firmaya 8414 milyon TL karşılığı yabancı sermaye izni verilmiş olup toplam 23931 TL'lik sermayenin % 35.2'sine tekabül etmektedir. Sanayi dışı sektörlerle baktığımızda 16 yabancı ortaklı şirkete 1229 TL karşılığı yabancı sermaye izni verilmiş olup toplam 4459 TL olan sermayenin % 27.8'ine karşılık gelmektedir. Böylelikle 100 yabancı sermayeli şirkete 28390 TL'lik sermayesinin % 34'üne karşılık gelen 9643 TL yabancı sermaye izni verilmiş görünüyor.¹⁵²²

Yukarıdaki veriler 1960 yılı öncesi yabancı sermaye verileriyle karşılaştırıldığında, iki farklılaşma dikkati çekiyor. Birincisi, planlı dönemde yabancı özel sermaye yatırımlarının giderek daha fazla oranda dayanıklı tüketim malı üretimine yöneldikleri, ikincisi de firma sayısının giderek azalması, ya da sermaye yoğunluğunun artmasıdır. Bu durumda planlı dönemde yabancı sermaye yatırımlarının giderek dayanıklı tüketim malları üretiminde yoğunlaştığı sonucuna varılabilir. Üretimin niteliği gereği, yabancı sermaye, görece olarak emek yoğun değil, sermaye yoğun teknoloji kullanmaktadır. Ancak kullanılan teknoloji, etkin üretim ölçeğinin çok altındadır. Türkiye planlı dönemde dayanıklı tüketim mallarına olan talebin arttığı bir üretim-gelir yapısına ulaşmıştır. Ek olarak tüketim malı üreten diğer sektörlerde ya kamu tekeli ya da üretim kapasitesi fazlası vardır. Bu durumda yabancı sermaye yatırımları daha kârlı olan dayanıklı tüketim malları üretimine yönelmiştir. Dönemin sonlarında gelen yabancı sermaye miktarı arttığı halde şirket sayısı artmamış, bir ölçü de olsa da azalmıştır. 1973'te 118 olan şirket sayısı 1978'de 97'ye inmiştir.¹⁵²³

1960-1980 döneminde hızlı gelişme gösteren sektörlerden birisi metal eşya sanayidir. Maden İş Sendikası raporuna göre bu dönemde Türkiye'nin 300 büyük şirketinin üçte biri bu işkolunda faaliyet göstermektedir. Özel imalat sanayinde çalışan işçilerin 1965'te % 25'i, 1977'de ise % 41'i bu işkolunda istihdam edilmiştir. Bu dönemde mevcut 133 holdingden 19'unun

¹⁵²² DPT 1981 Yılı Programı, s. 69.

¹⁵²³ Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, "Türkiye Ekonomisi", s. 157.

ağırlıkla çalışma sahası metal iş koludur. Yabancı sermaye kuruluşlarının % 38'i bu iş kolundadır.¹⁵²⁴

1963-1977 döneminde sanayi sektöründe meydana getirilen hâsılanın % 85'i imalat sanayinden oluşmuştur. İmalat sanayinde çalışanlar sanayi sektöründe istihdam edilenlerin % 90'ını teşkil etmektedir.

Türkiye'nin 1978 yılındaki imalat sanayi üretim değeri birleşimi, büyük ölçüde gelişmekte olan ülkelere ait, 1970 yılı ilgili birleşime benzemektedir. İmalat sanayinde ara ve yatırım malları grubunun öneminin artması, buna mukabil tüketim malları grubunun nispi öneminin azalması Türk ekonomisinin sanayileşme düzeyinin arttığını gösterir. Ancak bu yapısal değişim aynı zamanda sanayi sektörünün dışa bağımlılığının artmasına sebep olmuştur.¹⁵²⁵ Nitekim 1968-1973 yılları arasında imalat sanayi alt sektörlerinde ithal girdilerin toplam ara girdi kullanımı içindeki payı artmış olup, bunun anlamı imalat sanayinin ithalata bağımlılığının arttığını, böylelikle imalat sanayinde ithalat lehine bir yapı değişikliğinin olduğunu anlayabiliyoruz.¹⁵²⁶

Tablo 2.49: İmalat Sanayi Mukayeseli Üretim Değeri Nispi Birleşimi (1970)

Temel Mal Grupları	Gelişmiş Ülkeler	Gelişmekte Olan Ülkeler
Gıda malları	0,20	0,39
Ara malları	0,35	0,36
Yatırım malları	0,45	0,25

Kaynak: Cem Alpar, *Türkiye'nin Planlı Dönemde İmalat Sanayini Korumaya Dış Ticaret Politikası*, Ankara İTİA Yayını, Ankara 1974, s. 67.

Türk sanayinde yapısal değişim planlı dönemde genelde plan hedefleri yönünde olmuştur. Ancak 1963-1979 döneminde planların öngördüğü ölçüde bir yapısal değişme gerçekleşmemiştir. Yatırım malları ve ara mallarındaki gelişme plan hedeflerinin gerisinde kalırken, dayanıklı tüketim malları öngörülenin üstünde gelişmiştir.¹⁵²⁷ Sanayideki yapısal değişimin ve gelişmenin bir tabi evrim sonucu olduğu, kalkınma planlarının sanayiye yönlendirmede etkili olmadıkları ileri sürülmektedir.¹⁵²⁸ Bunun sebebi sanayide koruma ve teşvik araçlarının etkili ve seçici biçimde kullanılmamasıdır. Bu dönemde genelde özel teşebbüs tarafından üretilen dayanıklı tüketim malları üretimi çok kârlı hale gelmiştir. Zira bu sanayi dalları dış rekabete karşı hem etkili biçimde korunmuş, hem de bu sanayi dallarına KİT ürünleri ara girdileri ucuza arz edilmiştir.¹⁵²⁹ 1980 sanayi sayımına göre imalat sanayinde küçük ölçekli işyerleri çok yaygındır. Toplam 182 binin üstündeki işyerlerinden sadece 9009 tanesi yani % 5'i, on ve daha fazla işçi çalıştıran orta ve büyük işyeri konumundadır. Bu durum Türk ekonomisinin "ölçek ekonomileri"nden ve ileri teknoloji kullanımından

¹⁵²⁴ Milliyet Gazetesi, 14 Mayıs 1980.

¹⁵²⁵ Hüseyin Şahin, "Türkiye Ekonomisi", s. 152.

¹⁵²⁶ U. Korum, "Türk İmalat Sanayi ve İthal İkamisi, Bir Değerlendirme, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1977, s. 80-81.

¹⁵²⁷ Hüseyin Şahin, "Türkiye Ekonomisi", s. 153.

¹⁵²⁸ Y. Kepenek, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi 6. Basım, İstanbul 1994, s. 233.

¹⁵²⁹ Hüseyin Şahin, "Türkiye Ekonomisi", s. 153.

istifade edememe sonucunu doğurmuş, standartlaşmayı ve rekabet şansını engellemiştir. Bir diğer sonuç ise muhasebe denetimini ve doğrudan vergilendirmeyi engellemiş olmasıdır.

9009 adet orta ve büyük işletmeden 437'si kamu kesimine aittir. Kamu kesimine ait işyerlerinde 290 bin kişi istihdam edilmiş ve 1968 üretici fiyatlarıyla 1980'de 241 milyar TL katma değer meydana getirilmiştir. Kamu imalat sanayinde orta ve büyük işyerlerinin sadece % 5'ine sahip iken bunların istihdamdaki payı % 35.8 toplam katma değerdeki payı ise % 33.4'tür.¹⁵³⁰

Türkiye Atatürk'ün 1930'dan itibaren başlattığı sanayileşmenin devlet eliyle ve KİT'ler aracılığıyla gerçekleştirmesi prensibinde önemli mesafe almıştır. KİT'ler sanayileşmede gerçekten öncü olmuş, özel sektöre yol gösterici olmuş, sanayileşmenin ileri aşamalarına geçmede öncü rolünü üstlenmiştir. Ancak gerek içerideki siyasi elit ve bu elite etki eden "Boğazdaki Aşiret", "Erguvaniler" ve "Yahdakiler"den oluşan ekonomik seçkinler ve "borç lobisi" gerekse dış etkenler KİT'lerin ölüm fermanı için elbirliği ile çalışmışlardır. Öyle ki ekonomi dışı mülahazalarla rasyonel olmayan kaynak kullanımı KİT'leri kamu açıklarının ve kamu kesimi finansman ihtiyacının bir numaralı "günah keçisi" haline getirmiştir. İç ve dış ekonomi seçkinleri lobisinin açık-örtülü ittirmeleri ve siyasi kadroların ille de iktidar hırsı KİT'leri ve Türk ekonomisini öyle bir yapısal meseleler sarmalına dolamışlardır ki, Türk sanayi 1980'lere gelirken tıkanmıştır.

15.8. Yatırımların Finansmanı ve Dış Borçlar

Planlı dönemde (1963-1977) toplam sabit sermaye yatırımlarının takriben % 52.7'sini kamu kesimi, % 47.3'ünü özel kesim yapmıştır. Buna karşılık tasarrufların % 45'ini kamu, % 55'ini ise özel kesim gerçekleştirmiştir. Dönem süresince kamu kesimi yatırımları kamu kesimi tasarruflarını sürekli olarak aşmıştır. Kamu kesimi söz konusu tasarruf açığını dışarıda ve içeride borçlanarak kapatma yolu ile MB kaynaklarından emisyon yaparak halletme yolunu seçmiştir. Kamu kesimi yaptığı sabit sermaye yatırımlarının kalkınma planlarında sırasıyla, % 18.6, % 15.3 ve % 30.1'ini dış borç veya iç borçlanma yoluyla gerçekleştirmiştir.¹⁵³¹

Maalesef KİT'ler/kamu kesiminde yatırımcı kuruluşlar sadece yatırımlarını değil, işletme zararlarını ve ek işletme sermaye ihtiyaçlarını karşılamak için de krediye ihtiyaç duyar hale getirilmiştir. Kamu ekonomik kuruluşlarının finansman ihtiyaçlarında işletme zararları 1970'de % 16.4 iken 1974'te % 23.4 ve 1978'de % 30.5'e yükselmiştir. Buna karşılık proje finansmanı için dış kaynak 1970'de % 38.5, 1974'te % 9.3 ve 1978'de ise % 16.4'tür.¹⁵³²

Planlı dönemde toplam sabit sermaye yatırımlarının sırasıyla, birinci dönemde % 11.3'ü, ikinci dönemde % 3.7'si, üçüncü dönemde ise % 20.8'i dış borçlarla finanse edilmiştir.¹⁵³³

¹⁵³⁰ 1980 Sanayi Sayımı verilerinden elde edilmiştir.

¹⁵³¹ U. Korum, "Türk İmalat Sanayi ve İthal İkamesi: Bir Değerlendirme, Ankara Üniversitesi SBF Yayını, Ankara 1977, s. 120.

¹⁵³² W. Hale, "The Political and Economic Development of Modern Turkey, Croom Helm, London 1981, s. 154.

¹⁵³³ TCMB Yıllık Raporları 1979, 1981 ve 1982.

Türkiye'ye gelen yabancı kaynakları üç başlık altında toplayabiliriz: a) Resmi program ve proje kredileri b) Özel ticari krediler ve satıcı kredileri c) Özel yabancı sermaye yatırımları. 1963-1977 kalkınma planları döneminde borç ertelemeleri de dâhil olmak üzere toplam 7288 milyon dolar yabancı kaynak temin edildiği görülüyor. Bu tutarın 4598 milyon doları (borç ertelemeleri de bunun içinde) resmi yoldan temin edilen program ve proje kredileri 2111 milyon doları, % 29'u özel ticari özel satıcı kredileri ve 579 milyon doları (%8) özel yabancı sermaye yatırımlarıdır.¹⁵³⁴ 1975'ten itibaren özel ticari kredilerde bir hızlı artış görülüyor. Bunun sebebi DÇM uygulaması ile alakalı olup kamunun içine düştüğü ödeme güçlüklerinden "çaresizlik" çaresidir. Özel kesim yatırımlarının nasıl finanse edildiğini hangi "teşkilatlı" ve "teşkilatlanmamış" kaynaklardan ne kadar kredi kullandıklarını tespit etmek oldukça zordur. Ancak Türkiye'deki küçük özel işletmelerin kredi ihtiyaçlarının ancak % 40'ını teşkilatlı kredi piyasalarından temin ettikleri tahmin edilmektedir.¹⁵³⁵ Bu dönemde de Türkiye'de kredi arzı kredi taleplerinin karşılanmasında yetersiz kalmıştır. Bu durum kredi maliyetlerini yükseltmiş, ülkede gayri resmi ikinci bir döviz piyasasının oluşmasına zemin hazırlamış, sonuçta küresel finans sermayesinin spekülatif oyunlarına uygun bir ekonomik ve sosyal ortamın doğmasına vesile olmuştur.

Tablo 2.50: Türkiye'nin 1963-1980 Dönemi Orta ve Uzun Vadeli Dış Borçları

I-Dövizle Ödenecek Olanlar (Milyar ABD Doları)	1.PLAN DÖNEMİ	2.PLAN DÖNEMİ	3.PLAN DÖNEMİ	1978	1979	1980
Kamu kesimi	3.6	9.1	15.0	5.4	8.5	10.8
Özel kesim	1.0	0.6	1.8	0.8	0.7	0.5
Toplam	4.6	9.7	16.8	6.2	9.2	11.3
II-TL Olarak Ödenecek Olanlar (Cari Fiyatlarla Milyar TL)						
Kamu kesimi	6.4	11.2	10.5	2.4	2.8	5.3
Özel kesim	3.4	6.9	6.9	1.6	2.1	4.3
Toplam	9.8	18.1	17.4	4.0	4.9	9.6

Kaynak: Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, "Türkiye Ekonomisi", Remzi Kitabevi 6. Basım, İstanbul Eylül 1994, s. 159.

12 Temmuz 1947 tarihinde ABD'den alınan 200 milyon dolarlık Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk dış borcundan itibaren her geçen yıl dış borçlanmanın arttığı görülüyor.

Kalkınma planları öncesi dönemde başlayan dış borçlanma süreci planlı dönemde de genişleyerek süregelmış ve özellikle 1975 sonrası dönemde büyük meblağlara ulaşmıştır. Bu süreçte dış borçlanmanın niteliği de değiş-

¹⁵³⁴ DPT, Dördüncü Beş Yıllık kalkınma Planı, s. 32.

¹⁵³⁵ W. Hale, a.g.e, s. 230.

mekte, uzun dönemli proje kredilerinin yerini dış ticaret açığını kapamaya yönelik “günlük” diye tanımlayabileceğimiz borçlanma biçimi almıştır.

Yukarıdaki tabloda yer alan dış borç miktarları yalnız üç yıl ve daha fazla vadeli borçların anapara olarak tutarlarını göstermektedir. Bu dönemde kısa vadeli borçlar, genellikle döviz darboğazının yoğun olarak yaşandığı yıllarda ve özel sektörün mal karşılığı dışalım, DÇM ve kabul kredileriyle kamu kesimine sağlanan banker kredileri, petrol alımı için alınan krediler vb.den oluşmaktadır. 1979’da da 4079 milyon dolar “borç erteleme” sağlanmıştır. Yani vadesi gelen borçlara uzun süreli bir nitelik kazandırılmıştır.¹⁵³⁶

Türkiye özellikle 1975’ten itibaren hızla dış borçlanma sürecine girmiş, pek çok gelişmekte olan ülke gibi “borç tuzağı” denilen IMF ve WB patentli giderek ağırlaşan borç yükü altına girmiştir.

1964 yılında 964 milyon ABD doları dış borcu olan Türkiye’nin 1979 sonundaki dış borç stoku 13.439 milyon dolar mertebesine ulaşmıştı.

Yurtdışı borçlanmalarda uzun dönem borçların faiz ve anaparalarının vadesinde ödenmemesi hallerinde, kısa vadeli borç miktarı artmakta ve bu durum borç faizlerinin yükselmesi ve ortalama ödeme süresinin kısalması gibi olumsuz gelişmelere sebep olmaktadır. Bu gelişme özellikle Üçüncü Kalkınma Planı döneminde yaşandı.

15.8.1. 1964-1979 Döneminde Türkiye’nin Dış Borç Stoku

Tablo 2.51: Türkiye’nin 1964-1979 Döneminde Dış Borç Stoku Tablosu
(Milyon ABD Doları)

Yıllar	Yıl İçi Borç Artışı	Toplam Borç Stoku
1964	-	964
1965	87	1051
1966	98	1149
1967	137	1286
1968	215	1502
1969	177	1678
1970	213	1891
1971	286	2177
1972	114	2291
1973	362	2654
1974	284	2901
1975	1390	4291
1976	2629	6920
1977	4015	10.935
1978	2990	13.925
1979	-485	13.439

Kaynak: T.C. Başbakanlık DİE İstatistikî Göstergeler 1923-1998, Ankara Ocak 2001, s. 538-544.

Üçüncü Kalkınma Planı dönemine (1973-1977) kadar yok denecek kadar olan Türkiye’nin kısa vadeli dış borçları 1977 yılında 6.6 milyar dolarla toplam dış borç stokunun % 60’ı düzeyine çıktı. Aynı dönemde orta ve

¹⁵³⁶ DPT, 1980 Yılı Programı, s. 38-39.

uzun vadeli dış borçların ortalama ödeme süresi de 22.1 yıldan 12.7 yıla düştü. Bir diğer önemli husus ise ortalama faiz yükü % 4.4'den % 7.6'ya yükseldi.

Türkiye'ye borç veren hükümetlerin "bağış" bölümü yüksek olan alacaklarının oranı kalkınma planları döneminde, sırasıyla % 75, % 63 ve % 18 düzeyine indi. Neticede 1977'den başlayarak dış borçlarını ödeyemeyen, "70 sente muhtaç" Türkiye ortaya çıktı. Bir dizi borç erteleme görüşmelerinden sonra ilk somut sonuç olarak ekonomide 24 Ocak 1980 kararları ile "Türkiye'de ikinci liberal ekonomi" dönemi başladı. Daha sonra "dönüştürülen Türk ekonomisi"ni detaylı olarak ele alacağız.

Dış borç alımlarında, alınan borcun % 25 veya daha fazlası bağış niteliği taşıyorsa "ayrıcılık/cession" olarak tanımlanır. Diğerlerine de ayrıcalıksız denir. Bu ayırım sadece yabancı hükümetlerden sağlanan devletten devlete borçlar için yapılmaktadır.¹⁵³⁷

Türkiye'nin borç yükünün 1973-1979 döneminde giderek ağırlaşması sonucunda, 1979 yılında Türkiye'nin kredi derecesi; New York Kurumsal Yatırımcıları (Institutional Investors) tarafından 93 ülke arasında 10 üzerinden 1.48 ile sondan beşinci sıradaydı. Yani 93 ülke içinde 87. sırada.¹⁵³⁸

Türkiye sadece bağış ve borç (ikisi birbiri ile şaşılacak derecede ilintilidir) alma imkanlarının azalmasıyla değil, küresel para piyasasından da dış borç bulamaz duruma düştüğünde, Mayıs 1978'de OECD konsorsiyumu, IMF ve ticari bankalarla/bankerlerle borçların ertelenerek yeniden yapılandırılması, yeniden "kredi verilebilir" konuma gelmesi için bir dizi görüşmeler yapıldı. Sonuçta Türkiye'nin "ekonomisine çekidüzen vermesi" "tavsiye edildi" ki bu ekonomi politikasının, 1962'den beri uygulanmakta olan kalkınma planlarından ayrı ve farklı bir biçimde yeniden dizayn edilmesi anlamına gelir. Nitekim öyle de oldu. bu "dönüşüm"ün tarihi ve "siyasi çözümlemeleri için ilginç bir kaynak: "Yalçın Doğan, 'IMF Kışkacında Türkiye' Toplum Yayınları, İstanbul 1980".

Türkiye'de kurgulanan üretim yapısının bir uzantısı olan dış ticaret açığının kaçınılmaz sonucu olan dış borçlar, özellikle ÜBYKP döneminde iç ve dış şartların zorlanmasıyla Türk ekonomisinin gelişme seviyesinin kaldıramayacağı, "istihap haddini" aştı. Bunun sonucunda bir yandan dış borçlanma süreci daha kötü şartlarda, daha yüksek faiz oranlarıyla ama daha fazla dış borçlanmayı gerektirir bir "ekonomik dönüştürme" politikalarına dönüştü. Böylece ekonomik bunalımın ağırlaşmasını doğrudan etkileyerek ekonomi politikalarını belirleyici konuma geldi.¹⁵³⁹

Planlı devrenin başlangıcında, ÜBYKP dönemi sonunda (1977) dış borç ihtiyacının ortadan kalkması ve ekonominin bu bağlamda kendi kendine yeterli hale gelmesi amaçlanmıştı. Gerçekte ise bu gayeye ulaşılamadığı gibi, DBYKP döneminde dış borç ihtiyacının önceki plan dönemlerine göre daha büyük boyutlara ulaştığı görülmektedir. Ayrıca toplam dış borç

¹⁵³⁷ The World Bank, "World Debt Tables", Volume I, External Public Debt of Developing Countries, Washington D.C; November 15, 1980, s. 11.

¹⁵³⁸ ABD Senatosu Raporu, Turkey, Greece, and NATO The Strained Alliance, A Staff Report to the Committee on Foreign Relation, Washington D.C, March 1980, s. 34.

¹⁵³⁹ Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, "Türkiye Ekonomisi", s. 161.

tutarının ve yıllık faiz ödemelerini ulaşmış olduğu seviye ekonomi için önemli bir yük meydana getirmektedir. Vadesi gelen dış borçların ve yıllık faiz tutarlarının ödenmesindeki güçlükler yeni borçların kaynaklarından birini oluşturmaktadır.¹⁵⁴⁰ Aslında bu durum Osmanlı Türkiye'sinin 1854-1914 döneminde yaşadığı dış borç sarmalının tekerrüründen başka bir şey değildir. Nitekim Cumhuriyet Türkiye'si 24 Ocak 1980 liberal ekonomiye geçiş süreciyle birlikte daha çok atası Osmanlı Türkiye'sinin "liberal ekonomi" ve "borç sarmalı" ile benzeşecektir. İleride detayı ile inceleyeceğiz.

1960 sonrası dönemde Türkiye'nin sağladığı dış borçlar daha çok 1962 yılında kurulmuş olan ve gelişmiş Batı ülkelerinden oluşan (ABD, Almanya, İngiltere gibi) konsorsiyum kanalıyla sağlanan krediler, devletler ya da IMF, WB, OECD gibi milletlerarası kuruluşlar ve ticari bankalar tarafından verilmektedir.

1970'li yılların ortalarında Türkiye'nin dış borç ihtiyacının karşılanmasında kısa süreli borçlanmaların öne çıktığı görülüyor. DÇM bu nevidendir. Bunlar daha sonra ekonomi için bir yük haline gelmiş olup, esas itibarıyla özel sektöre ait bu tür borçlar M.B. garantisi ve kur farkından dolayı, her devalüasyondan sonra hazine için bir yük doğurmuştur. Nihayet 1979'da konsolide edilen bu borçlar neticede kamu borcu haline de gelmiştir.¹⁵⁴¹

1970'lerin sonunda giderek hayati bir önem kazanan dış borç ihtiyacı dolayısıyla Türkiye Milletlerarası Para Fonu (IMF) ilişkileri öne çıkmıştır. Nihayet IMF dış borç vermenin şartı olarak ekonomide liberal tedbirlerin alınmasını şart koşmuştur.

Tablo 2.52: Türkiye'nin 1973-1979 Döneminde Dış Borç Göstergeleri

	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979
Borç Karşılama Oranı	6.7	7.2	8.2	9.6	11.8	13.2	13.9
Faiz Karşılama Oranı	2.6	2.8	3.5	4.3	5.2	4.9	5.6
Toplam Borç/GSMH	13.6	10.6	8.9	9.2	9.8	12.9	20.0
Toplam Borç/Toplam İhracat	97.8	91.2	99.7	100.0	133.8	107.5	232.2

Karşılama Oranı: Dış borç anapara ve faiz ödemelerinin toplam ihracata oranıdır.

Kaynak: *The World Bank, World Debt Tables, Volume I, External Public Debt of Developing Countries, Washington D.C; November 15, 1980, s. XXVII.*

Türkiye'nin 1979 yılı borç rakamlarına baktığımızda 13439 milyon ABD doları anapara olmak üzere, 30 Eylül 1979 tarihi itibarıyla 5314.7 milyon dolar ödenecek faizi ile birlikte 1542 toplam geri ödemekle yükümlü olduğu dış borç tutarının 18753.7 milyon dolar olduğu anlaşıyor. Bu top-

¹⁵⁴⁰ Memduh Yaşa ve İlim Heyeti, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, s. 628.

¹⁵⁴¹ Memduh Yaşa ve İlim Heyeti, a.g.e, s. 629.

¹⁵⁴² Memduh Yaşa ve İlim Heyeti, "Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978" Akbank Kültür Yayını, İstanbul 1980, s. 629.

laman geri ödemesi ile ilgili yük (anapara ve faiz ödemesi yıllık tutarı), Türkiye'nin yıllık ihracat gelirlerine ve hatta yıllık bütün döviz gelirlerine göre çok yüksek tutarlar olduğu dikkati çekmektedir.¹⁵⁴³

Türkiye'nin dış borç toplamının alacaklılara göre dağılımına bakılırsa, faiz ödemeleri dışındaki toplam borç tutarı (13439 milyon dolar) içinde takriben 3403 milyon dolarlık pay IMF ve WB gibi milletlerarası kurumlara (bunun içinde Dünya Bankası'na olan borç 1479 milyon dolar), 4926 milyon dolarlık pay yabancı hükümetlere (ABD ve Batı Almanya'nın her birinin payı yaklaşık olarak 1300 milyon dolar) ve 4818 milyon dolarlık pay da yabancı banka ve bankarlara aittir. Toplam dış borç içindeki özel sektör payı 1068 milyon dolardır.¹⁵⁴⁴

15.9. Türkiye'nin 1965-1979 Döneminde Uzun Vadeli İç Borç Tutarı

Genel bütçe toplamı, katma bütçeler, bütçe dışı kamu sektörü (devlet yatırım bankası, iktisadi devlet teşekkülleri, belediyeler) olmak üzere cari fiyatlarla 1965 yılında 12610 milyon TL, 1970'te 24960 milyon TL, 1975'te 66503 milyon TL ve 1979 yılında ise 240141 milyon TL'dir.¹⁵⁴⁵

Yukarıdaki borç rakamları sadece anapara borç miktarlarını göstermekte olup, faiz tutarlarını kapsamamaktadır. Ödenecek faiz toplamı da borç anapara meblağlarına yakındır. Mesela 30 Eylül 1979 tarihi itibarıyla anapara borç tutarı 240141 milyon TL iken toplam ödenecek faiz tutarı da takriben 237000 milyon TL'dir. Bu faiz tutarının 157 milyar TL'lik bölümü devlet bütçesince ödenecek borçlara, 80 milyar TL kısmı da diğer kamu sektörü borçlarına aittir.¹⁵⁴⁶

15.10. Dünya Ekonomisinde Spekülatif Boom ve Birinci Petrol Krizinin Patlaması ve Türkiye'de 1978 Döviz Krizi

1960-1977 dönemindeki Türk dış ticaretinin genel eğilimi, 1973 yılı hariç, cari işlemler bilançosu (CİB) hep açık vermiştir. Bunun tabi bir sonucu olarak Türkiye net yabancı sermaye ithalatçısı konumunu artarak sürdürmüştür.

Türkiye ekonomisinin çarpıcı bir karakteristiği de dış ticaretinin uzun dönemde milli gelirdeki artışlara paralel bir gelişme göstermemiş olması ve böylelikle ekonomik gelişmeyi sürükleyici değil, sınırlayıcı bir özellik taşımasıdır.¹⁵⁴⁷

Mesela ÜBYKP'nın son yılı olan 1977'de Türkiye'nin dış ticaret hacmi GSMH'nin % 16'sı dolayındadır. Halbuki Gelişmekte olan ülkeler ortalaması olarak bu oran % 30.3 idi.¹⁵⁴⁸

Türkiye'de uygulanan ithal ikamesi sanayileşme politikası, korumacı dış ticaret politikası ve bunları tamamlayan sıkı kontrollü kambiyo politi-

¹⁵⁴³ Memduh Yaşa ve İlim Heyeti, a.g.e., s. 629.

¹⁵⁴⁴ Maliye Bakanlığı, 1980 Bütçe Gerekçesi, Ankara Aralık 1979, s. 85, Tablo I.

¹⁵⁴⁵ 1979 Yılı İçin 1980 Bütçe Gerekçesi, Önceki Yıllar Devlet Borçları Bültenleri.

¹⁵⁴⁶ Maliye Bakanlığı, 1980 Bütçe Gerekçesi, Ankara Aralık 1979, s. 93.

¹⁵⁴⁷ Gülten Kazgan, "Ekonomide Dışa Açık Büyüme", 2. Basım Altın Kitaplar, İstanbul 1988, s. 234.

¹⁵⁴⁸ Cem Alpar, "Türkiye'nin Planlı Dönemde İmalat Sanayini Korumaya Dış Ticaret Politikası", s. 69.

kası ile birlikte, ekonomiye içe dönük bir üretim yapan bir sınai yapı kazandırmıştır. Ancak içe dönük, ithal ikameci üretim yapısının işleyişi, sermaye malları ve ara malların ithalatına bağlı olduğundan ekonominin döviz talebi artmıştır.

Buna karşılık üretim içe dönük programlandığından ve iç piyasa kârlı olduğundan ölçek ekonomisinden ve teknolojik gelişmelerden faydalanamamış sonuçta ihracat artmamıştır. Türk ekonomisinde ihracat geleneksel tarım ürünleri ile sınırlı kalmaya devam etmiştir.¹⁵⁴⁹ Maalesef Türkiye milletlerarası ticarette herhangi temel bir malın belli başlı üreticisi ve satıcısı değildir. Türk imalat sanayi, makine, petrol ve yedek parça ithalatına büyük ölçüde hala bağımlıdır. Nitekim 1958-1960 ve 1978-1980’de yaşanan ekonomik bunalımlar döviz darboğazından kaynaklanmıştır. Günümüzdeki görüntü de Türk ekonomisinin benzer sebeplerden benzer bunalımlara düşebileceği sinyallerini sık sık vermektedir.

1960’lı yılların sonuna gelindiğinde milletlerarası para piyasalarında aşırı likidite birikimi ortaya çıkmıştı. İkinci Dünya Savaşı’nı takip eden yıllardaki hızlı ve canlı yatırım artışlarının hızı kesilmişti. Sabit yatırımların kârlılığı düşmüştü. Küresel finansı kontrol eden çevreler finans sermayesinin kârlılığını artırabilmek için süpekülatif arayışlara girişmişlerdi. Bretton Woods para sisteminde likit para (altın karşılıklı) doların tahtı sallanmaya başlamıştı. Nitekim 1971 Ağustos’unda doların altın paritesinden ayrılmasını ve konvertibl paraların serbest dalgalanmaya bırakılmasını getirdi. Bunu hammadde üzerinde yoğunlaşan bir spekülasyon takip etti. Hammadde fiyatları hızla tırmanmaya başladı. Nihayet OPEC’in 1973 yılı sonunda petrol fiyatlarını dört katına çıkarması ile birinci petrol krizi gelişmiş ülkelerdeki “spekülatif boom”a noktayı koydu. Ve Türkiye gibi GOÜ’leri biraz daha dış borç sarmalı içine çekti.

1970’li yıllara girerken dünya ekonomisi artık 1950’lerden oldukça farklıydı. Vietnam Savaşı ABD’nin bütçe açıklarını ve dış açıklarını büyütmüş, küresel finans sistemi Bretton Woods sisteminden rahatsızlık duymaya başlamıştı. Nitekim sistem Ağustos 1971’de çöktü. Arkasından 1973 sonunda patlayan birinci petrol krizi ile dünya ekonomisi 15 yıl süreyle ve takip eden 1979-1980 ikinci petrol krizi ile sarsıldı. Bu dönemde GOÜ’lere (gelişmekte olan ülkeler) IMF/WB standart reçeteleri yapısal dönüşüm için “alternatifsiz” kurtuluş çaresi olarak dayatıldı.

1970’lerin Türk ekonomisi 1930’lu ve 1950’li yıllardan oldukça farklılaşmış bir yapı sergiliyordu. Ekonominin içyapısı çeşitlenmiş, sanayileşmede yeterli olmasa da bir hayli yol alınmıştı. Kırsaldan şehirlere göçler yoluyla “gecekondu şehirleşme” bir hayli artmıştı. Şehirlerde bir işçi kesimi ile sendikal faaliyetler oluşuyor, özel teşebbüs sanayi sektöründe varlığını gösteriyordu. Tarımın GSMH içindeki payı % 20-25 düzeyine düşmüş ve makro ekonomiyi etkileme gücü, tarımdaki teknolojik gelişmeyle de yıllık iklim şartlarına bağlı verim dalgalanmaları oldukça azaltılabilmekteydi. Ancak buna rağmen Türkiye’nin ihracatının hala % 60-65’i tarım kaynaklıydı. Bu durum dış ticaret hadlerindeki (DTH) duyarlılığın devam etmesi-

¹⁵⁴⁹ Hüseyin Şahin, “Türkiye Ekonomisi”, s. 169.

ne sebep oluyordu... Giderek işçi döviz girişleri artıyor, tarıma dayalı sanayi mamulleri, ihracat kalemleri artıyordu. Bu gelişmeler dış gelirlerde /döviz girdisinde bir rahatlatma beklentisine sebep olmuştu... Hâsılı 1970'li yılların Türk ekonomisi ve toplumsal dokusu önceki dönemlerden oldukça farklılaşmış bir yapı sergiliyordu. Türkiye 1978 krizini önceki dönemlerden çok farklı bir ortamda yaşadı.¹⁵⁵⁰

15.11. Farklı Dönemlerde Benzer Hususlar: Geçici ve Yanıltıcı Piyasa Göstergeleri

Fakat yine de Türkiye'nin önceki dönemlerde yaşadığı krizleriyle arada bazı benzerlikler bulunuyordu. Mesela tıpkı 1929 ve 1958 krizleri öncesindeki dönemlerde olduğu gibi (sırasıyla 1925-1928 ve 1950-1953) 1978 krizi öncesinde de "geçici ve yanıltıcı" piyasa göstergeleri ortaya çıkmıştı. 1970-1973 döneminde dünyadan yansıyan "spekülatif boom"u Türkiye'nin de iç piyasası da yaşamıştı. Öyle ki 1946'dan sonra ilk kez cari işlemler bilançosu (CİB) dengesi sağlanmıştı. Bu olağanüstü olayda 10 Ağustos 1970 tarihinde yapılan devalüasyon (1 ABD doları= 9 TL'den 15 TL'ye) ve dünyadan yansıyan "spekülatif boom" etkili olmuştu.¹⁵⁵¹

Hükümet 1954 sıkışıklığında kısa vadeli borçlanmaya başvurmıştı. Çare olmadığı gibi büyük bir devalüasyon ve 1958 krizi patlamıştı. 1970 devalüasyonu ve arkasından 1973 sonunda OPEC'in petrol fiyatlarını dört misli artırması da işin tuzu biberi olmuştu ve 1978 krizi öncesinde hükümetler yine kısa vadeli borçlanma, DÇM'ler gibi, silahını çekmişlerdi. Elbette çare olmadı.

Artık Türkiye diğer GOÜ gibi gırtlığına kadar borca batmıştı. Bu durum ABD ve Batı'nın GOÜ'lere biçtikleri rol modelde yeni bir yapısal dönüşüme yol açıyordu. Bu yeni dönüşümleri tam olarak anlamaksızın ne Türkiye'nin 1946 ve sonrasını, ne 1978 bunalımına sürüklenmesini, ne krizde IMF, Dünya Bankası (WB) ve OECD'nin dayatmalarını anlamak ihtimal dâhilindedir.¹⁵⁵²

15.12. 10 Ağustos 1970 Devalüasyonu

Türkiye'nin kronik hastalığı nüksetmişti. Ülke döviz darboğazı şeklinde ortaya çıkan bir ekonomik bunalımla karşı karşıyadır. 1969 yılının sonlarında verilen ithalat lisansları, döviz darboğazı sebebiyle 30-40 hafta gibi gecikmeler ile gerçekleştirilebilmektedir.

Neticede dış kredi çevreleri ve içerideki temsilcilerinin baskısı ile 10 Ağustos 1970'de 1 ABD doları 9 TL'den 15 TL'ye çıkarılarak % 66.7'lik bir devalüasyon ile bir dizi ekonomik tedbirler paketi yürürlüğe konulmuştu. Dahili fiyat artışları yapılmış, reeskont ve faiz oranları yükseltilmişti. Alınan tedbirlerle CİB dengesi 1972 yılında 8 milyon dolar bir açığa kapanmış, 1973 yılında da 484 milyon dolar fazla vermişti. Ancak işler 1974 yılından itibaren çığırından çıktı. 1972-1977 arasında kısa vadeli dış borçlar 190 milyon dolardan 6.6 milyar dolara fırladı. Ortalama dış borçlanma faizi yükseldi. Dış borçların ortalama

¹⁵⁵⁰ Gülten Kazgan, "Türkiye Ekonomisinde Krizler 1929-2001", s. 132.

¹⁵⁵¹ Gülten Kazgan, a.g.e, s. 133.

¹⁵⁵² Gülten Kazgan, a.g.e, s. 133.

ma vadesi kısaldı. 1970 yılında 1.9 milyar dolar dolayında olan dış borç stoku 16 milyar dolara çıktı. Bunun 10.9 milyar doları kamuya, 6.7 milyar doları özel kesime ait borçlardı.¹⁵⁵³

Türkiye’de 1970 devalüasyonu bir şeylerin habercisiydi. Ancak hükümetler her zaman olduğu gibi kısa vadeli, günü kurtarmaya yönelik palyatif tedbirlere yöneldiler.

Arkasından 1974 birinci petrol krizi geldi. Burada bir hususun mutlaka altı çizilmesi gerekir. Türkiye 1974’ten itibaren hükümetlerin petrol fiyatlarındaki artışı politik mülahazalarla tüketiciye yansıtmamaları sebebiyle, adeta hem tüketimi kamçılarmış, hem de bunu hazineden sübvans etmiştir. Arkasından gelişmiş ülkelerden yaptığı ara malları, yatırım malları, hammadde ithalatı sebebiyle ikinci bir maliyet yükü altına girmiştir. Üçüncü yük ise en can sıkıcısıdır.

1974 petrol krizi ile borç vermede ağırlık resmi kalkınma yardımları ve proje kredilerinden kısa vadeli tavizsiz ticari kredi kaynaklarına kaymıştı. Birinci petrol krizini takip eden 1975’te OPEC fonları küresel finansı kontrol eden bir avuç seçkinin kontrol ettiği banka ve bankerler eliyle özellikle GOÜ’lere yüksek faizlerle borç verildi. Açıkçası çoğunluğu petrol zengini - özellikle 1974’te olağanüstü fiyat artışıyla “boom” yapan- Müslüman Arap ülkelerinin fonlarıyla başta Türkiye olmak üzere, bütün GOÜ’ler teker teker “vuruldu”. Birinci petrol krizini izleyerek OPEC fonlarının devreye girdiği 1975’e kadar, milletlerarası resmi krediler toplam içinde ağırlık taşımış; bu krediler 1971’de GOÜ’ye verilen toplam net kaynakların yarısına yakın bölümünü oluşturmuştu.¹⁵⁵⁴

Bu dönemde aşırı ölçüde kısa vadeli borç alan tek ülke Türkiye değildir. Türkiye’nin artan borçlanması dünya çapındaki borçlanma dalgasının bir parçasıydı. Milletlerarası bankacılık sistemi OPEC ülkeleri tarafından elde edilen fonların petrol ihracatçısı olmayan gelişmekte olan ülkelere kredi şeklinde aktarılması mekanizmasını harekete geçirmişti. Kısa vadeli borçları anormal artan Türkiye “çaresiz” bir vaziyette IMF ile belirleyici ilişkilere yöneldi.¹⁵⁵⁵

1974 petrol fiyatlarındaki artışla birlikte takip eden yıllarda, OPEC ülkeleri ellerinde biriken büyük fonları milletlerarası bankacılık/bankerlik kuruluşları ile el ele verip acele ve kârlı “plasman” a yöneldiler.

“En uygun” müşteriler Türkiye gibi GOÜ’ler idi. 1981 yılına gelindiğinde bu tür kaynakların orta gelirli GOÜ’lere verdiği krediler 88.8 milyar dolara ulaşmıştı. Bu rakam söz konusu ülkelere toplam olarak verilen 111.5 milyar dolarlık borcun % 80’den fazlasına tekabül etmekteydi. Bu ülkelere kredi verenler içinde payı en hızlı artan da milletlerarası bankalardı. 1971’de toplam net kaynakların sadece % 15’ini sağlarken, payları 1981’de % 25’e çıkmıştı. Küresel finans mekanizması artı OPEC fonlarının oluşturduğu kredilerin özelliği değişken faizli, ödemesiz dönemi ve vadelerinin oldukça kısa

¹⁵⁵³ W. Hale, “The Political And Economic Development of Modern Turkey”, Croom Helm, London 1981, s. 69.

¹⁵⁵⁴ Gülten Kazgan, “Türkiye Ekonomisinde Krizler 1929-2001, s. 138.

¹⁵⁵⁵ Hüseyin Şahin, “Türkiye Ekonomisi”, s. 172.

olmasıdır. Bu kredilerin faizleri LIBOR (London Interbank Offered Rate) veya ABD'nin "prime rate" yani ABD bankalarının en büyük müşterilerine uyguladıkları faiz haddi tabanına göre değişiklik göstermesidir. Bu tabana, kredi alan GOÜ'lerin "kredi derecesi"ne göre değişen bir marj (spread) ekleniyor.¹⁵⁵⁶

Küresel finans sistemi ve OPEC'in acele ve kârlı plasman histerisi ile GOÜ'lerin IMF ve WB reçetelerine bağlı ivedilikle dış borç bulma histerisi birleşince petrol fonları küresel ticaretin canlandırılması için dolaşıma sokuldu. Küresel finans sistemi "bir taşla iki kuş vuruyordu." Ancak "öngörül-meyen bir şey oldu. Enflasyon patladı. Enflasyonun beklenenin üzerinde çıkması GOÜ'lerin reel faiz yükünü birkaç yıl azaltsa da, borç yükleri öyle bir devasa boyuta ulaşmıştı ki... borçlanmanın cazibesi adeta "akrebin kendini sokması" gibiydi.¹⁵⁵⁷

15.13. Türkiye'nin 1963-1978 Döneminde CİB Dengesi

Tablo 2.53: Türkiye'nin CİB Dengesi 1963-1978 (Milyon Dolar)

	1963	1968	1973	1877	1978
A-Dış Ticaret Hesabı					
İhracat (fob)	368	496	1317	1753	2288
İthalat (cif)	-668	-764	-2086	-5797	-4599
Dış Ticaret Dengesi	-320	-268	-769	-4044	-2311
B-Hizmet Hesabı					
İşçi Dövizleri	-	107	1183	982	983
Diğer Gelirler/Giderler	+20	+70	-70	-364	-92
Cari İşlemler Bilançosu Dengesi	-300	-231	484	-3426	-1420

Kaynak: DPT, Yeni Strateji ve Kalkınma Planı Üçüncü Beş Yıl 1973-1977, s. 51; DBYKP 1979-1983, s. 71.

1974'ten sonra Türkiye'de yaygın bir şekilde hem ihracatta hem ithalatta karaborsa ortaya çıktı. Döviz spekülasyonu, kayıt dışı döviz kaçakçılığı, esrar ve her türlü silah kaçakçılığı, "diyet borcu" ödeyen siyasiler, "Güneş Motel" hükümetleri...

W. Hale'e göre 1977-1979 yıllarında kaçak yollardan gerçekleştirilen dış ticaret hacmi resmi dış ticaret rakamlarından daha fazladır. Kaçak yollar-dan gerçekleştirilen ara malı, yatırım malı ithalatı olmasaydı bu dönemde Türk ekonomisindeki kapasite kullanımı daha da düşecekti.

15.14. Kalkınma Planları ve Dış Ticaretin Yapısında Değişim

İlk üç kalkınma planı döneminde (1963-1977) dış ticaretin yapısında önemli değişimler oldu. İhracatta tarım ürünlerinin nisbi payı düştü, sanayi ürünlerinin nisbi payı yükseldi. Buna rağmen Türkiye hala tarım ürünleri ve hammadde ihracatçısı idi. Bu dönemde ölçek ekonomisi göz ardı edilerek, iç tüketime yönelik kurgulanan ithal ikameci sanayileşme

¹⁵⁵⁶ P. Neuhaus, "Flooting Intrest Rates and Developing Country Debt", Finance and Development, IMF and WB, December 1982.

¹⁵⁵⁷ M.S.Khan and H.Knight, "Sources of Payment Problems in LDC,s" Finance and Development, IMF and WB, December 1983.

modeli ithalatla yatırım malları ve ara malları ithalatının paylarının yükselmesine ve ekonominin dışa bağımlılığını artırmıştır.

Tablo 2.54: İhracatın Nisbi Dağılımı 1963-1977

	1963-1967	1968-1972	1973-1977
Toplam İhracat (milyon dolar)	2255	3048	8421
Tarım ürünleri %	79.3	74.2	60.1
Madenler %	4.1	5.9	5.6
Sanayi Ürünleri %	16.7	19.7	34.2
Toplam	100	100	100

Kaynak: DPT, Yeni Strateji ve Kalkınma Planı, Üçüncü Beş Yıl 1973-1977, s. 56 ve DBYKP 1979-1983, s. 64.

15.15. Planlı Kalkınma Döneminde Türkiye AET (AB) ilişkileri

1963 yılında imzalanan Ankara Antlaşması ile Türkiye AET'ye (AB) ortak üye (veya aday üye) olmuştu. Ankara Antlaşması'na göre Türkiye'nin birliğe üyeliği üç aşamalı bir süreç sonucu gerçekleşecekti. En erken 1980, en geç 1995 yılında tam üyeliğe geçiş aşamasına gelmesi öngörülmüştü. Bu geçiş sürecinde Türk ekonomisinin AB ile aynı ortaklık içinde bulunabilecek bir asgari düzeye ulaşması için AB ülkeleri Türkiye'ye maddi yardımda bulunacaklardı. Türkiye ÜBYKP'yi bu gayeye ve stratejiye göre hazırlayarak uygulamaya koymuştu. Plan stratejisine göre Türk ekonomisi 1995 yılında İtalya'nın 1973'teki gelişmişlik seviyesine çıkarılacaktı.¹⁵⁵⁸

AB'ye tam üyelikte hazırlık aşaması olarak adlandırılan ilk aşamada AB Türkiye'ye tercihli tarife ve kota kolaylığında ve 175 milyon dolar tutarında mali yardım şeklinde tek taraflı yardımda bulunacaktı. Bu aşama 1973 yılına kadar sürdü.

İkinci aşamayı, yani geçiş aşamasını 1970'te imzalanan Ek Protokol düzenlemekteydi. Buna göre Türkiye ve AB arasındaki gümrük tarifelerinin ve diğer ticaret engellerinin kademeli olarak kaldırılması öngörülmüyordu.

Ancak antlaşmalarda öngörülenlerin aksine, Türkiye'ye AB ülkeleri hiçbir zaman yeterli yardımda bulunmadı. AB ülkeleri üçüncü ülkelere tanıdıkları ayrıcalıkları bile "ortak üye" statüsündeki Türkiye'ye tanımadılar. Katma protokolde yer almasına rağmen, Avrupa'daki Türk işçilerinin serbest dolaşım haklarını tanımadılar.

Türkiye'nin en önemli ihracat ürünü olan tekstil ürünlerine dar bir çerçevede kota koydular. Türkiye'nin tarım ürünleri ihracatını kısıtlayıcı bir tutum takındılar. Türk vatandaşlarına tam bir işkenceye dönüşen vize uygulamasını başlattılar. Nihayet Türkiye 1978'de AB ile ilişkilerini beş yıllık bir süreç için dondurma yoluna gitmek mecburiyetinde kaldı. Ancak 24 Ocak 1980 kararları ve 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra yürürlüğe konulan "liberal dönüşüm" süreci içinde her gelen siyasi iktidar çocuklara masal bile olmayacak "AB masalı" ile Türk milletini 2009 yılının sonuna kadar aldatmaya devam ettiler. Artık iyice anlaşılan ve Türkiye'nin milli ve

¹⁵⁵⁸ DPT, DBYKP, s. 62.

siyasi birliğini parçalamayı hedef alan AB'ye tam üyelik" masalı ne zaman bitecek bekleyip göreceğiz.

15.16. Türk Ekonomisinde Büyüme-1978-1979 Bunalımı ve “Karmaşa Teorisi”

1946 yılında başlayan ve Türkiye'yi 1958 bunalımına götüren sürecin temel benzerleri 1970'li yıllarda tekerrür ettirildi. 1950'lerin başındaki spekülasyon “boom”u Kore Savaşı'nın 1954'te bitmesi sonlandırılmıştı. Türkiye 1954'ten başlayarak krize girdi ve 1958'de ağır bir bunalıma dönüşerek Türk lirası % 221 devalüe edilmişti. Bu kez Vietnam Savaşı, Ağustos 1971'de çöken Bretton Woods sistemi, 1974 birinci petrol krizi, uygulanan dalgalı kur sistemi derken... Türkiye 1946'da başlattığı küresel piyasalara entegrasyon politikaları gereği 1950'lerin başında olduğu gibi 1970-1973 arasında dış ticaretini ve mali piyasalarını serbestleştirme sürecine girmişti. İlk adım da 10 Ağustos 1970'de Türk lirasının Amerikan dolarına karşı % 66.7 devalüe edilmesiyle atılmıştı. Ne var ki 1974 başında patlayan petrol krizi “boom”u bitirmiş gelişmiş ülke ekonomilerini “stagflasyon” denilen çok derin bir ekonomik durgunluğa sokmuştu. Türkiye 1954'ten sonra olduğu gibi yine iç piyasada gerekli tedbirleri almadan ithalatlarını sürdürbilmek için kısa vadeli dış borçlanma yoluyla ekonomik gelişmeyi sürdürmeye çalıştı. Fakat tıpkı 1958'de olduğu gibi, 1978 yılında da ekonomik kriz döviz darboğazı şeklinde patladı ve IMF'nin kapısı çalındı. Takip eden 1979 yılında dünyada şartların kötüleşmeye doğru hazırlanıyor olmasıyla, ikinci bir krizin de uzun süreli bir durgunluğun da başlangıcı oluyordu.¹⁵⁵⁹

Türk ekonomisinde 1963-1970 döneminde hem % 6'yı aşan ortalama yıllık büyüme gerçekleştirilmiş hem de ekonomide fiyat istikrarı korunmuştur. Fakat 1970'den itibaren ekonomide giderek fiyat istikrarı bozulmuş, Türkiye'nin kronik meselesi olan döviz darboğazı 1976'dan itibaren ciddi boyutlara ulaşmıştır. 1978-1980 yıllarında ekonomide reel büyüme tamamen durma noktasına gelmiştir. 1960-1972 döneminde GSMH yıllık ortalama büyüme oranı % 5.8, yıllık enflasyon oranı % 6.8 olarak gerçekleşmişti. Buna mukabil 1973-1978 döneminde yıllık ortalama GSMH % 3 oranında büyürken yıllık enflasyon % 38.3 oldu.¹⁵⁶⁰

15.17. 1962-1977 Döneminde Sanayide Yatırım Konularının Seçiminde Göz Önünde Bulundurululan Kriterler ve Göz Ardı Edilen “Ölçek Ekonomisi”

1962-1977 döneminde de ithal ikamesi kriteri kalkınma planlarına hakim kriter olmuştur. Hatta daha da kuvvetlenmiştir. İhracat için çalışacak ölçek ekonomisine dayalı sanayinin kurulması geri planda kaldığı gibi, işgücünün bol olması dolayısıyla ülke şartlarına uygun gibi görünen emek yoğun sanayi de Türkiye AET (AB)'ye tam üye olduğu zaman bu sanayinin rekabet gücünden yoksun bulunacağı düşüncesi ile öncelik verilmediği ileri sürülmüştür.¹⁵⁶¹ Ancak meydana getirilen sanayinin dışarıda rekabet edebilmesi

¹⁵⁵⁹ Gülten Kazgan, “Türkiye Ekonomisinde Krizler 1929-2001, s. 173.

¹⁵⁶⁰ Hüseyin Şahin, “Türkiye Ekonomisi”, s. 176.

¹⁵⁶¹ IBRD, “Turkey: Prospects and Problems of an Expanding Economy”, Washington D.C., 1975, s. 32.

noktasına gereken ağırlığın verildiği de şüphelidir.¹⁵⁶² Nitekim mesela traktör imalatı ve genellikle otomotiv sanayinde dışarıdaki benzerleri ile rekabet etmesi imkânsız çok sayıda küçük üniteler kurulmuştur. Ayrıca bu dönemde yatırımların yarısından biraz fazlasının kamu, geri kalanının özel teşebbüs tarafından yapılması öngörülmüştü. Nitekim alınan teşvik tedbirleri ile fakat özellikle dâhilde talep şiddetle artarken yerli montaj sanayinin dış rekabettten korunmuş hatta tamamıyla tecrid edilmiş olmasıyla, özel sektörün büyük ölçüde genişlemesine vesile oldu. İmalat sanayi yatırımlarında özel sektörün payı 1963'te % 48.2 iken 1967'de % 63.1, 1974'de % 65.4 ve 1976'da % 53.4 olmuştur.¹⁵⁶³ Özel kesimin imalat sanayinde toplam istihdamdaki payı da 1968'de % 57'den 1976'da % 64.1'e yükselmiştir.¹⁵⁶⁴

Tablo 2.55: 1963-1978 Döneminde Toptan Eşya Fiyatları (1963=100)

Yıllar	%	Yıllar	%
1969	136	1974	312
1970	146	1975	343
1971	169	1976	397
1972	199	1077	492
1973	240	1978	751

Kaynak: Memduh Yaşa ve İlim Heyeti, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, Akbank Kültür Yayınları, İstanbul 1980, s. 102.

Yukarıdaki tablo Türkiye'nin hangi boyutlarda bir enflasyon girdabının içine düştüğünü göstermesi bakımından oldukça anlamlıdır.

15.18. 1699 Karlofça'dan 1974 Kıbrıs Harekâtı'na Türkiye'ye Batı'nın İktisadi Ambargosu ve Eğitimli Türk Kıyımı

Türkiye ÜBYKP (1973-1977) dönemi içinde 1974 yılında milletlerarası antlaşmalardan doğan hakkını kullanarak Kıbrıs Barış Harekâtını düzenlemiştir. Türkiye'nin 1699 Karlofça Antlaşması'ndan beri sürekli ricat politikasını, Atatürk liderliğindeki Türk milliyetçileri 19 Mayıs 1919'da başlayan Türk Kurtuluş Savaşı ile durdurmuşlar ve Lozan Antlaşması ile de Batı fiili durumu kabullenmek zorunda kalmıştı. Türkiye'nin 1974 Kıbrıs Harekâtı ile kendi başına Anadolu ana kara parçası dışına çıkması Batı'yı – ABD, Avrupa ve İsrail- oldukça telaşlandırdı. Önce silah ambargosu ve güçlü bir ekonomik ambargo uygulandı. Daha sonra Türkiye'nin eğitimli gençleri birbirine düşürüldü. Aynı silahla akşam sol görüşlü öğrencileri sabah ülkücü görüşlü öğrencileri, soldan ve sağdan millî aydınları Batılı gizli servis ajanları katletti. Açıkçası Çanakkale ve Sakarya “subay savaşı”ndan sonra Türk tarihinde üçüncü eğitimli Türk kırımı manipüle edildi. Daha sonra da yerli sermayenin ana dilimini kontrol eden “Boğazdaki Aşiret” mensubu “Erguvaniler” ya da “Yalıdakiler” yurt dışındaki sermaye

¹⁵⁶² IBRD, “Turkey: Prospects and Problems of an Expanding Economy”, s. 33-34.

¹⁵⁶³ Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, “İktisadi Rapor 1977”, Ankara 1977, s. 39.

¹⁵⁶⁴ İSO ve TÜSİAD Araştırma Grupları Raporlarına Göre, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, s. 102.

gruplarıyla kol kola, Türkiye'nin küreselleşen kapitalizmle eklemlenmesi gayretleri hayata geçirildi.¹⁵⁶⁵ Arkasından 24 Ocak 1980 kararları ve nihayet 12 Eylül 1980 "Our boys have done it" askeri darbesi. Bugün anlıyoruz ki İrlandalı iktisatçı Prof. W.Brian Arthur'un meşhur "Karmaşa Teoremi/Complexity Theory" tam anlamıyla Türkiye'ye uygulanmıştı.

1974 başında petrol fiyatlarındaki dört misli artışla "spekülatif boom" yerini dünya bunalımına bırakırken, Türkiye, hızla genişleyen fiyat artışları, ivme kazanmış ve döviz sıkıntısında bir ekonominin baskıları altında bulunuyordu. Bu ekonomik baskılarla, 20 Temmuz 1974'te Kıbrıs Barış Harekâtı sonucunda ABD'nin Türkiye'ye uyguladığı askeri ambargo ve Batı dünyasının bir tür ekonomik ambargosu ile siyasal tehditleri eklendi.¹⁵⁶⁶

15.19. 1960-1980 Döneminde Milli Gelir-Kişi Başına Milli Gelir

Tablo 2.56: 1960-1980 Döneminde Türkiye'nin GSMH'si-Kişi Başına Milli Geliri ve Dolar Kuru Tablosu

Yıllar	1 Dolar=TL	GSMH (Milyon TL)	Kişi Başına Milli Gelir (Dolar)
1960	9.00	46.664.3	358.6
1961	9.00	49.535.5	194.1
1962	9.00	57.592.7	220.2
1963	9.00	66.801.4	249.2
1964	9.00	71.312.8	258.4
1965	9.00	76.726.3	271.3
1966	9.00	91.419.0	315.3
1967	9.00	101.480.6	341.3
1968	9.00	163.892.7	537.4
1969	9.00	183.356.2	586.3
1970	14.85	207.814.8	538.8
1971	14.00	261.072.6	476.2
1972	14.00	314.139.6	591.6
1973	14.00	399.088.6	734.1
1974	13.85	537.677.6	979.7
1975	15.00	690.900.8	1.184.0
1976	16.50	868.065.8	1.312.1
1977	19.25	1.108.270.7	1.466.8
1978	25.00	1.645.968.5	1.567.3
1979	35.00	2.876.522.9	1.876.8
1980	89.25	5.303.010.2	1.539.0

Kaynak: T.C. Başbakanlık DİE, *İstatistikî Göstergeler 1923-1998*, Ankara Ocak 2001, s. 404-405.

¹⁵⁶⁵ Tevfik Çavdar, "Küresel Kapitalizmin Girdabında Türkiye", Bilgi Yayınevi, Ankara 2006, s. 108.

¹⁵⁶⁶ Gülten Kazgan, "Türkiye Ekonomisinde Krizler 1929-2001", s. 174.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere Türk milleti kişi başına milli gelir ölçütü açısından 1980 yılında bile oldukça düşük bir gelir seviyesine sahiptir.

15.20. “İktisadi Milli Güvenlik” Hattının Çökmesi ya da İç Tasarruf Oranı Artmadan Büyüme

İktisatçı Tevfik Çavdar’a göre, Türkiye’de 1970’den sonra cana ve mala kasteden toplu saldırılarda olayların faileri olarak, solcu ve ülkücü grupların gösterilmesi küresel sermayenin CIA, Gladio bağlantılı operasyonundan başka bir şey değildir. 1970’li yıllarda “yerli” ve milletlerarası sermaye birleşik olarak Cumhuriyet Türkiye’sine karşı ekonomik sabotajlar düzenlemiş, özel kesim sanayi ise çeşitli bahanelerle üretim kapasitesini düşürmüş ve böylece ülkede mal temelinde suni yoklukların oluşmasına zemin hazırlamışlardır. Nitekim bu sabotajların en acımasızı devletin kambiyo politikasını altüst eden Tahtakale borsasıydı. “O günlerde milyonlarca dolarlık bir sermaye aktarımının bu yolla gerçekleştirildiğini biliyoruz. Yerli ve yabancı sermaye bu yolla ülke ekonomisine bilfiil egemen olmuşlardı. İktidarın ülke çıkarına bir ekonomik politika izleme imkânı bütünüyle elinden alınmıştı. IMF, WB ve OECD gibi kapitalizmin vurucu güçleri ile TUSİAD el eleydi. Nitekim 1979 baharında TUSİAD, bütün büyük gazetelerde tam sayfa ilan veriyor, kamu eliyle ekonomi politikaları yerden yere vuruluyordu.¹⁵⁶⁷ Açıkçası 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinden sonra kurulmaya çalışılan “iktisadi planlama savunma hattı” ya da “iktisadi milli güvenlik hattı” ilk darbeyi 1970’te yemiş, sonraki on yılda da çökertilmişti. Aslında 27 Mayıs 1960 darbesinin yanlışlığı/doğruluğu bir tarafa ama hareketin milli kanadı 14’lerin tasfiyesiyle zaten “Batı” güdümünde bir harekettir/harekete dönüşmüştür.

Türkiye ekonomisinin 1963-1970 döneminde istikrar içinde büyüme sağladığı ve yılda % 6.5 dolayındaki büyüme, yıllık % 5.5 dolayında enflasyonla başarılı olduğu kesindir. Ancak özellikle ÜBYKP döneminde (1973-1977) sağlanan yüksek büyüme hızını başarılı bir iktisat politikasının sonucu olarak değerlendirmek mümkün değildir. 1970’den sonra ekonomide fiyat istikrarı bozulmaya başlamıştır. Ancak ekonomiyi yönetenler bunları değerlendirip köklü tedbirler alacakları yerde, kullanılabilir bütün iç ve dış kaynakları kullanarak bunalımı çözmek yerine palyatif/geçici tedbirlerle ertelemeye çalışmışlardır.¹⁵⁶⁸ 1978-1979’a gelindiğinde artık Türk ekonomisinde plan, program kalmamış ve cumhuriyet tarihinin o güne kadarki en ağır bunalımına sürüklenmiştir.¹⁵⁶⁹ Halbuki 1963-1970 dönemindeki, halkın ortalama refah sayesinde ortalama % 3.8 oranında bir iyileşme sağlayan performans ile Türk ekonomisi GOÜ kategorisi içinde başarılı olmuştu.¹⁵⁷⁰

Türk ekonomisinin dışa açılması için dış baskının kaynağı, milletlerarası bankacılık sisteminin petrol fiyatları artışını izleyen yıllarda elinde biriken Petro-dolarlardı.¹⁵⁷¹ Küresel sermayenin “seçilmiş elitlerinin” sahi-

¹⁵⁶⁷ Tevfik Çavdar, “Küresel Kapitalizmin Girdabında Türkiye”, s. 111-113.

¹⁵⁶⁸ Hüseyin Şahin, “Türkiye Ekonomisi”, s. 181.

¹⁵⁶⁹ Yakup Kepenek, “Türkiye Ekonomisi”, s. 367.

¹⁵⁷⁰ Gülten Kazgan, “Ekonomide Dışa Açık Büyüme”, s. 227-230.

¹⁵⁷¹ Gülten Kazgan, “Türkiye Ekonomisinde Krizler 1929-2001”, s. 174.

bi olduğu bankalar bu fonlara ivedi ve kârlı plasman alanı arıyordu. IMF, WB ve OECD ise GOÜ'lerde "kârlı yolları açan" greyder rolündeydi.

1972-1977 döneminde devletin petrol fiyatını sübvansye etmesi sayesinde Türkiye'nin petrol tüketimi 10.8 milyon tondan 17.7 milyon tona çıkıyor, petrolün toplam enerji tüketimindeki payı da % 52'ye ulaşıyordu. Bu arada yerli petrol üretimi de azalmaya başlamıştı. Petrol ithalatının yüklediği maliyete bir de "düşük faizli" dış borçlarla yatırımları artırmanın dayanılmaz cazibesi eklendi. İç piyasada da faiz hadleri düşük tutulmaktaydı. Reel faiz negatife dönmüştü. Düşük faiz haddi, bol iç ve dış fon olgusunun verdiği ivmeyle İÇ TASARRUF ORANI ARTMADAN yatırımın GSMH'ye oranı yükselmeye başladı. Yatırımlardaki artış ek ithalat talebini artırırken GSYİH artış hızının yükselmesi buna ekleniyordu. Hâsılı ithal malları talebi patlarken şartlar ihracat aleyhine değişmekteydi. Dış ticaret hadlerinin (DTH) aleyhe gidişi, Batılı ülkelerde korumacılığın artışı, uygulanan kambiyo rejimi ve döviz kuru politikası, ihracatı artırmaya yönelik bir teşvik getirmiyordu.¹⁵⁷²

15.21. Büyüme - Yanlış Sanayileşme ve Dış Borçlar ile Artan Dengesizlikler

Türkiye'de bu dönemde kambiyo rejimi serbestleşirken dış borçlar sürekli artıyordu. Petrol fiyatlarını devletin sübvansiyonu ile artan tüketimi ve diğer ithal malların fiyatlarındaki artışlar Türkiye'ye ekstra maliyet olarak yansıyor. Büyüyen ithalat ihtiyacına karşı İÇ TALEBİ KISMAMANIN ve İHRACATI ARTIRICI ekonomik tedbirlerin ihmali, dış borçlanmanın 3-4 yıl içinde olağanüstü boyutlara ulaşmasına sebep oldu.

Gelişmiş ülkeler durgunlukla boğuşurken Türkiye, borçlanmayla büyümeyi sürdüren pek çok GOÜ gibi, hızlı bir büyüme süreci yaşamaktaydı.

Ekonomik bunalımın en önemli göstergelerinden biri dış ödeme zorlukları ve döviz darboğazı idi. Bu sebeple Türk ekonomisinin 1970'lerin ikinci yarısında bunalıma girmesinin başta gelen nedeni takip edilen SANAYİLEŞME politikasıdır.¹⁵⁷³ Türkiye Birinci ve ikinci kalkınma planları döneminde (1963-1972) dayanıklı tüketim mallarının ithal ikamesini gerçekleştirerek, sanayileşme sürecinde en zor aşamaya gelmişti. Bu aşama ara ve yatırım mallarının ithal ikamesi aşamasıydı. Bu durum ithalat ve döviz talebini artırmıştı. Çünkü yanlış bir sanayileşme politikası tercihi ile Türk ekonomisi ölçek ekonomisinin çok uzağındaydı ve ekonomi henüz ihtiyacı olan ara ve yatırım mallarını üretemiyordu. Ölçek ekonomisinin altındaki mevcut kapasitesinin çalışması için bu malların ithalatı olmazsa olmaz şartlardan birincisiydi. İthal ikameci sanayileşme politikasının adeta tamamlayıcısı olarak uygulanan aşırı değerlenmiş kur politikası da ihracatı özendirici değil, caydırıcıydı.¹⁵⁷⁴ Üstelik bu durum yerli sermaye malları yerine yabancı sermaye malları kullanımını özendirilmekteydi.¹⁵⁷⁵

¹⁵⁷² Gülten Kazgan, a.g.e, s. 175-177.

¹⁵⁷³ Şevket Pamuk, "İthal İkamesi, Döviz Darboğazları ve Türkiye 1947-1979", Krizin Gelişimi ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu, İçinde, Kaynak Yayınları 1984, s. 39.

¹⁵⁷⁴ Hüseyin Şahin, Türkiye Ekonomisi", s. 182.

¹⁵⁷⁵ E. Alkin, "Kur Politikası Türk Sanayine ve İhracatına Etkileri", Ankara Sanayi Odası, 1980'den 1991'e Türkiye Ekonomisi Semineri, Ankara 1981, s. 202.

1974-1976 arasındaki üç yıl GSYİH'nın ortalama yıllık artış hızı % 8.6 oranında oldu. Yatırımların GSMH'deki payı % 19.8'den, 1977'de % 25.2'ye yükselmişti. Bu arada TASARRUF ORANI % 17.5'te kaldığı için, kaynak dengesindeki açık giderek büyüdü. GSMH'nın % 2.4'ünden % 5'lere, 1977'de de % 7 gibi Cumhuriyet Türkiye'sinin tarihinde görülmedik bir orana yükseldi. Elbette enflasyon da yukarı doğru gitti. Öte yandan kamu harcamalarının GSMH'ye oranı 1973'te % 27.3'ten, kamu gelirleri oranında hiç artış olmaksızın, 1976'da % 30.4'e yükselmesi, ekonominin parasal dengesini iyice bozmuştu. Bir başka husus, ihracat oranı 1973'te GSYİH'nın % 6.1'inden 1976'da % 4.7'sine düşmüştü. Buna mukabil ithalat oranı aynı tarihlerde % 9.9'dan % 12.6'ya yükselmişti.¹⁵⁷⁶

1960'dan itibaren yürürlüğe konulan ithal ikameci sanayileşme bir-biri içine girmiş üç yanlışı bünyesinde barındırıyordu: a) Ekonomide döviz kazandırıcı iktisadi faaliyetler teşvik edilmiyordu. b) Sanayi tesisleri ölçek ekonomisinin çok uzağındaydı. c) Yukarıdaki iki sebebin sonucu olarak yeni teknolojilere geçişi engellemekteydi. Bunlara bir de 1960'lardan itibaren petrole dayalı enerji politikalarını ilave edebiliriz. Hocam Prof. Halil Seyitoğlu'na göre petrol ithalatının ve anormal fiyat artışlarının ödemeler bilançosu üzerine dolaysız/direk etkisi 1974'de 538 milyon dolar, 1977'de 1.1 milyar dolar ve 1980'de 2.5 milyar dolar olmuştur. ¹⁵⁷⁷ Prof. Hüseyin Şahin'in yaptığı bir hesaplama göre de petrol fiyatları 1967-1973 dönemindeki normal trendin de gitseydi Türkiye 1974-1980 döneminde petrol ithalatı için 2432 milyon dolar ödeme yapacaktı. Hâlbuki Türkiye bu dönemde 10198 milyon dolar ödeme yapmıştır. Türkiye'nin bu dönemde fazladan yaptığı ödeme 7766 milyon dolardır. Bu tutar 1974-1979 döneminde Türkiye'nin uzun dönemli borçlarındaki toplam artışa yakındır.¹⁵⁷⁸

Petrol krizinin Türk ekonomisine iki önemli etkisi daha oldu. Birincisi dolaysız etkileri, ancak bunu hesaplamak mümkün değildir. Diğer ise petrol fiyatlarındaki artışın ilk şokunu atlatan sanayileşmiş ülkeler, söz konusu fiyat artışını absorbe edecek fiyat artışını kendi sınai ihraç ürünlerine yapmakta gecikmediler. Böylelikle Türkiye ve GÖÜ ekonomilerinin ödemek zorunda olduğu ithalat faturaları ikiye katlandı. Elbette Türkiye'nin 1973'den sonra dış ticaret hadlerindeki gelişme tek başına petrol fiyatlarına bağlanamaz.¹⁵⁷⁹

15.22. Planlı Kalkınma Döneminde İstihdam ve İşsizlik

İstihdam ve işsizlik meselesi Türkiye için yeni bir mesele değildir. 1950'li yıllarda başlayan ve giderek artan köyden kent varoşlarına göçle birlikte AÇIK İŞSİZLİK olgusu ortaya çıkmıştır. 1980'e girilirken artan ekonomik bunalımın bir diğer göstergesi işsizlik oranının yükselmesi tam istihdamın sağlanamamasıdır. Kalkınma planları döneminde işsiz-

¹⁵⁷⁶ Gülten Kazgan, "Türkiye Ekonomisinde krizler 1929-2001", s. 185.

¹⁵⁷⁷ Halil Seyidoğlu, "Türkiye'de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası", Turhan Kitabevi, Ankara 1982, s. 150.

¹⁵⁷⁸ Hüseyin Şahin, "Türkiye Ekonomisi", s. 185.

¹⁵⁷⁹ Hüseyin Şahin, a.g.e, s. 186.

lik artarak devam etmiştir. Planlı dönemde işsizliğin uzun vadede, sanayileşmenin gerçekleştirilmesi ile çözümlenecek bir mesele olduğu kabullenilmiştir.¹⁵⁸⁰ İşsizliğin en önemli sebebi köyden şehre göçlerle gizli işsizliğin açığa çıkması, nüfus artışına paralel bir istihdam politikasına yönelik ekonomik gelişmenin sağlanamamasıdır. Ancak takip edilen ekonomi politikası da işsizliğin azaltılması yönünde etkili olmamıştır.¹⁵⁸¹

1974'ten itibaren giderek artan iktisadi ve siyasi bunalım, açıkçası topyekûn istikrarsızlık Türkiye'de işsizlik oranının yükselmesinin temel nedenidir. Zira bir taraftan sabit sermaye yatırımları yavaşlamış, hatta durmuş, öte taraftan döviz darboğazı sebebiyle eksik kapasite kullanımı ortaya çıkmıştır. İşsizlik oranı (işgücü fazlası/işgücü arzı) 1978'de % 12.7, 1979'da % 14, 1980'de % 15.4 ve 1981'de % 16.9'a ulaşmıştır. Bu dönemde işsizliğin artması ile alakalı bir başka gösterge İş ve İşçi Bulma Kurumu tarafından iş isteyenlerin yüzde kaçının işe yerleştirildiğidir. Bu oran 1960-1964 döneminde % 74, 1965-1969 döneminde % 61.5, 1970-1974 döneminde % 64.4, 1975'te % 56.2, 1976'da % 45.4, 1977'de % 45.6, 1978'de % 35.7, 1979'da % 32.4 olarak gerçekleşmiştir.¹⁵⁸² Bu veriler Türkiye'de işsizliğin hızla arttığını göstermektedir.

15.23. “Karmaşa Teorisi” ve “Sodom ve Gomore” Yaşantısının Sonu

Yakup Kadri Karaosmanoğlu İngiltere, Fransa ve hâsılı batı işgali altındaki mütareke İstanbul'unun bir kesiminde yaşanan yozlaşma ve lüksü 1928 yılında yazdığı “Sodom ve Gomore” adlı kitabında bütün dehşeti ile anlatır. Sodom ve Gomore Yüce Kur'an'da adı geçen Lut kavmi ile alakalıdır.

Prof. Gülten Kazgan'a göre Türkiye'de 1970'lerin ikinci yarısında başlayan ve lüks, ithal mal düşkünlüğü ile 2000'lerin başındaki banka bataklarıyla süren ve günümüzde de devam eden bir “Sodom ve Gomore” yaşantısı sürdürülüyor. Nitekim 1970'lerin ikinci yarısından itibaren montaj ve teneke parçasından oluşan otomobil fabrikalarının önünde uzayan kuyruklar, ABD ve Avrupa'ya indirimli kürk satışlarına geziler, dünyanın dört bir yanından markasına bakılmaksızın alınan ve tarlada kalan traktörler, devletin tarım ürünlerinden petrole kadar gelişigüzel yaptığı sübvansiyon vb. Türk milletinin sürdürülmesi imkânsız dengesizliklere dayalı bir “Sodom ve Gomore” yaşantısına girdiğini gösteriyordu.¹⁵⁸³

Prof. W. Brian Arthur İrlandalı bir iktisatçı olup asıl şöhretini ABD'de yapmıştır. Prof. Arthur'un kendine has “karmaşa teorisi/complexity theory” onun şöhretinin esas kaynağıdır.

Prof. Arthur'a göre, en kötü seçenek bile zaman içinde “maalesef” kendi dış dengelerini meydana getiriyor. Verdiği bir misal şöyle: 18. Yüzyılda Hollandalı bir grup insan Kuzey Amerika'nın doğu kıyılarında kolonileş-

¹⁵⁸⁰ Hüseyin Şahin, “Türkiye Ekonomisi”, s. 190.

¹⁵⁸¹ Hüseyin Şahin, “Türkiye'de İstihdam Sorununun Nedenleri ve Çözüm Yolları”, İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt: 43, İstanbul 1987, s. 341.

¹⁵⁸² Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, “Türkiye Ekonomisi”, s. 368.

¹⁵⁸³ Gülten Kazgan, a.g.e, s. 186.

mek için uygun bir yer seçerler. Ancak gemileri fırtına yüzünden iki yüz mil güneydeki bir bataklığa sürüklenir. Onlar da mecburen buraya yerleşmek mecburiyetinde kalırlar. Ancak bu bataklık bölgeyi bile, 50-60 yıl içinde gelişmiş bir hale getirirler. En kötü seçenek bile “kendi dış şartlarını ve gelişmesini meydana getirecek hale getirilir.”

Prof. Arthur, yukarıdaki basit ama ilginç örneği piyasa ekonomisinin maksimizasyonunda ve kimi diğer yanlış tercihlerde –siyasi tercih gibi- kullanarak “dış şartların, yanlış seçeneklerin bile maksimizasyona yol açabileceğini” gösterir.

Prof. Arthur, “Amerikan sistemine” ters düşmesine rağmen en şöhretli ABD üniversiteleri ve Santa Fe Enstitüsü tarafından defalarca şeref payesi verildi ve mükâfatlandırıldı.

Prof. Arthur, piyasa ekonomisinin “kendi kendini maksimize ederken ekonominin makro maksimizasyonunu neden sağlayamadığını” inceler ve şöyle bir örnek verir: 1980’li yıllarda ABD’de iki video şirketi ile alakalı olarak verdiği örnek ilginç ve çarpıcıdır. Teknolojik olarak ileri olanın piyasadaki ticari payı % 40’tır. Kötü olan ise % 60’lık satış üstünlüğüne sahiptir. Sırf bu ticari üstünlüğü sebebiyle teknolojik olarak kötü ve geri durumdaki şirket, iyi olan şirketi piyasadadan siler.

Prof. Arthur’a göre bu durum, “kötünün piyasada egemen olabileceğinin ispatıdır.” Prof. Arthur 1980’li yıllarda “karmaşa teorisi”nin temellerini artarken 14 Eylül 2008’de Wall Street-ABD’de başlayarak bütün dünyaya yayılan büyük ekonomik bunalım “ufukta bile gözüküyordu”. Batı piyasaları balayını yaşıyordu ve bu balayı hayatına kavuşmak için GOÜ –elbette Türkiye dâhil- IMF, WB reçetelerine dayalı olarak borçlandıkça borçlanıyor, üretmeden tüketiyordu. Hâlbuki “borç yiyen kesesinden yer” demişti atalarımız. Üstelik Osmanlı Türkiye’si 1838-1914 döneminde üretmeden tüketmeyi hayat tarzı haline getirdiği için trajik sona yuvarlanmıştı.

14 Eylül 2008’de ABD’de başlayarak dünyaya yayılan küresel finans krizi prof. Arthur’un “karmaşa teorisi”nin küresel olarak ispatlanmasından başka bir şey değildir.

Bizim kanaatimize göre Türkiye 1946’dan günümüze “karmaşa teorisi”nin –teorinin adı konulmadan önce ve sonra- ustalıkla uygulandığı bir ekonomik, siyasi ve toplumsal hayatın pençesinde kıvranıyor.

İktisadi, siyasi, sosyal olaylar ise matematikte gördüğümüz gibi sebep sonuç ilişkileri doğurmuyor.

Mart 1978 ve Nisan 1979’da IMF stand-by destekli istikrar tedbirleri yürürlüğe kondu. TL ABD doları karşısında 1978’de %23, 1979’da ise %26.3 oranında devalüe edildi. Dolar Mart 1978’de 19.25 TL’den 25 TL’ye, Nisan 1979’da da 25 TL’den 35 TL’ye yükseltildi. Dolar Mayıs 1979’da 42 TL, Haziran 1979’da 47.1 TL oldu.

KİT ürünlerine zam yapıldı. Emisyon artışında sınırlandırılma kararı alındı.¹⁵⁸⁴ Faizler yükseltilerek tasarruflar artırılacaktı, tarım ürünleri destekleme alımlarının kapsamı daraltılacak, yatırımlar azaltılacak, açıkçası olmayan kalkınma hızı düşürülecekti, v.s. Neticede hem içerdeki şartlar hem de vaat edilen kredilerin kullandırılmaması derken Aralık 1979'da enflasyon %80'i aştı. Sanayi de bazı dallarda ithalat yapılamadığından ve enerji darboğazından dolayı kapasite kullanımı %30'lara kadar düştü.¹⁵⁸⁵ Açıkçası, IMF ve küresel finans seçkinleri kendi reçetelerine sahip çıkmamışlardı. Çünkü 1978-1979'da alınan "istikrar tedbirleri" onları tatmin edecek düzeyden uzaktı.

Mesela OECD 1989'da 989.3 milyon dolar kredi vermeyi taahhüt ettiği halde, sadece 253.7 milyon dolar ödemişti.

Daha radikal dönüşüm tedbirleri istiyorlardı ve arzularına uygun tedbirler şöyle veya böyle işleyen parlamenter sistemde uygulanamazdı. 24 Ocak 1980 Kararları ve 12 Eylül 1980 "Our Boys have done it" darbesi için beklemeye başladılar...

15.24. Sonuç: 1962 – 1979 Döneminde İktisadi Büyüme

Cumhuriyet Türkiye'sinde en yüksek iktisadi büyüme, Türk devletinin yeniden inşası ve iktisadi devletçiliğin uygulandığı 1924-1939 döneminde, yani Atatürk döneminde olup %6.9'dur.¹⁵⁸⁶ Cumhuriyet tarihinde bu ortalama büyüme oranına en yakın iktisadi büyüme 1962-1979 döneminde gerçekleştirilmiş olup, yıllık ortalama %6.5'tir. Bu dönem, Cumhuriyet Türkiye'sinin yeniden inşası ve iktisadi devletçilik döneminde kurulan kamu işletmeleri, fabrikaları yani bütünüyle KİT'lere ait kurulu kapasitelere dayalı iktisadi altyapının "kalkınma planları" anlayışıyla yeniden harekete geçirilerek "karma, müdahaleci ekonomi" uygulaması dönemidir. Türkiye'nin siyasi olarak en istikrarsız döneminin de 1962-1979 tarihleri arası olduğunu düşünürsek bu dönemdeki iktisadi büyüme başarılıdır.¹⁵⁸⁷

¹⁵⁸⁴ N. Ekren, "1980 Stabilizasyon Paketinin 1958, 1970 ve 1978-1979 Paketleri İle Karşılaştırmalı Analizi", Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım, İçinde, Yurt Yayınları, s. 171-180.

¹⁵⁸⁵ F. Şenses, "Short Term Stabilization Policies in A Developing Economy: The Turkish Experience in 1980 in Long-Term Perspective", ODTÜ, Gelişme Dergisi, Vol. 8(1-2) Ankara 1981, s.417.

¹⁵⁸⁶ Serdar Şahinkaya, "Gazi Mustafa Kemal ve Cumhuriyet Ekonomisinin İnşası", s. 113.

¹⁵⁸⁷ Serdar Şahinkaya, a.g.e, s.113.

**16. 1924-1979 DÖNEMİNDE BÜYÜME İŞSİZLİK-DIŞ
BORÇLAR-ENFLASYON-MİLLÎ GELİR**

**Tablo 2.57: Türk Ekonomisinde 1924-1979 Döneminde Büyüme-İşsizlik-
Dış Borçlar-Enflasyon-GSMH**

Yıllar	Büyüme %	İşsizlik %	Dış Borçlar (Milyon Dolar)	Enflasyon %	GSMH (Milyon Dolar)
1924- 1939	6.9 3.8	- -	- -	- -	- -
1924- 1948	0.0	-	200	-	-
1940- 1948					
1955	7.9	7.3	968 mil. TL	7.6	9938
1956	3.2	7.8	1177 mil. TL	16.5	11447
1957	7.8	8.2	1205 mil. TL	18.9	15246
1958	4.5	8.7	3837 mil. TL	14.8	18211
1959	4.1	9.1	4404 mil. TL	19.8	22723
1960	3.4	9.6	5021 mil. TL	5.4	7554
1961	2.0	10.1	5499 mil. TL	2.7	8019
1962	6.2	10.7	6590 mil. TL	5.7	9323
1963	9.7	9.8	7704 mil. TL	4.3	10814
1964	4.1	9.0	964	1.2	11544
1965	3.1	8.2	1051	8.1	12420
1966	12.0	7.2	1149	4.8	14799
1967	4.2	6.0	1286	7.6	16428
1968	6.7	5.7	1502	3.2	18210
1969	4.3	5.5	1678	7.2	20373
1970	4.4	6.4	1891	6.7	18326
1971	7.0	6.8	2177	15.9	17428
1972	9.2	6.3	2291	18.0	22439
1973	4.9	6.8	2654	20.5	28506
1974	3.3	7.3	2901	29.9	39132
1975	6.1	7.6	4291	10.1	48281
1976	9.0	9.0	6920	15.6	54733
1977	3.0	10.0	10935	24.1	62158
1978	1.2	10.1	13925	52.6	68383
1979	-0.5	8.9	13439	63.9	76605
1980	-2.8	8.3	15734	107.2	69749

Kaynak: (Büyüme), T.C. Maliye Bakanlığı, Yıllık Ekonomik Rapor 2001, Maliye Bakanlığı Yayınları, Ekim 2001 Ankara, s. 6.

(İşsizlik), DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1992), DPT Yayınları, Ankara 1993, DİE, İstatistikî Göstergeler (1923-1992), DİE Yayınları, Yayın Num: 1682, Haziran 1994 Ankara, s. 1-33.

(Dış Borçlar 1964-1980 Dönemi), T.C. Başbakanlık, DİE, İstatistikî Göstergeler 1923-1998, Ankara Ocak 2001, s. 538-544.

(Dış Borçlar 1955-1964 Dönemi Türk Lirası), DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1992), Ankara, DPT Yayınları, Ankara 1993.

(Enflasyon), DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1992), Ankara DPT Yayınları 1993, DİE, Türkiye İstatistik Cep Yılığ 1986, DİE Yayın Num: 1210 Ankara Kasım 1986, s. 223-224, 1955'den 1980 yılına kadar enflasyon hesaplamasında TEFE (Toptan Eşya Fiyat Endeksi) yıllık ortalama 1963=100 baz alınmıştır.

1924-1948 Büyüme Rakamları: Serdar Şahinkaya, Gazi Mustafa Kemal ve Cumhuriyet Ekonomisinin İnşası, ODTÜ Yayıncılık, Mart 2009 Ankara, s. 113.

200 Milyon Dolar: 12 Temmuz 1947'de ABD'den cumhuriyet döneminde alınan ilk dış borç.

GSMH: DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2006), Mart 2007, Ankara.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

24 OCAK 1980 KARARLARI VE TÜRKİYEDE İKİNCİ LİBERAL EKONOMİ POLİTİKASI DÖNEMİ

Osmanlı Türkiye'sinde, 1838 Baltalimanı Serbest Ticaret Antlaşması ile 1838-1914 arasında uygulanan Birinci Liberal Ekonomi Politikaları döneminden sonra, Cumhuriyet Türkiye'sinde 24 Ocak 1980 kararları ile İkinci Liberal Ekonomi Politikaları dönemi başladı. O günden günümüze kadar neoliberal/serbest piyasa ekonomisi modelinin, her geçen yıl "liberal" özelliği artırılarak günümüz Türkiye'sine geldik. Eylül 2008'de ABD'de başlayarak bütün dünyaya yayılan neoliberal kapitalizmin ağır bunalımının ilk somut sonucu, kamunun/devletin bütün gücü ile finans sektörünü/bankaları-sigorta şirketlerini kurtarmaya yönelik müdahalesidir. Başkaca gelişmeleri bekleyip göreceğiz ama liberalizm/serbest piyasa ekonomi modeli/politikaları artık "mevta"dır. Açıkçası neoliberalizm öldü. Çalışmamızın bu bölümünde serbest piyasa ekonomisinin Cumhuriyet Türkiye'sine getirisini-götürüsünü politik iktisat bağlamında ele alacağız. Birinci bölümde liberal iktisat siyasasının Osmanlı Türkiye'sindeki sonuçlarını ele almış ve bir iktisadi –siyasi trajedi ile karşılaşmıştık.

1. 1978 DÜNYA BANKASI RAPORU-24 OCAK 1980 KARARLARI VE 12 EYLÜL 1980 DARBESİ

Başlıkta yer alan 1978 Dünya Bankası Raporu, 24 Ocak 1980 Kararları ve 12 Eylül 1980 –“Our boys have done it/ Bizim çocuklar darbe yaptı”- ihtilalı Türkiye'de neoliberal ekonomiye geçişte/dönüştürme dış projesinde birbirini tamamlayan kilometre taşlarıdır. Türkiye 1978 “Washington Mutabakatı”nı 24 Ocak Kararları'yla ilk uygulayan ülke oldu.¹⁵⁸⁸ “Washington Mutabakatı” diye bilinen küreselleşme politikaları, ABD Hazinesi, Wall Street ve ABD çokuluslu şirketlerinin ortak kararlarıyla oluşturulmuştur.¹⁵⁸⁹

Washington Mutabakatı'nın varsayımı, ABD ve küresel sermaye için “iyi” olanın, dünya için de iyi olduğudur. Aradan yıllar geçtikten sonra bu durumu ünlü ABD'li iktisatçı Jeffrey Sachs, IMF ve WB'nin program reçeteleri bağlamında şöyle der: “The search for good jobs.”¹⁵⁹⁰

Nobel ödüllü olayları içerden yaşayarak gören meşhur ABD'li iktisatçı J. Stiglitz ise eserlerinde şu sözleriyle IMF ve WB'yi değerlendirmektedir:

¹⁵⁸⁸ Erol Manisalı, “Hayatım Avrupa”, Birinci Kitap, Truva Yayınları, İstanbul 2006, s. 163.

¹⁵⁸⁹ R. Wade, “Sermaye Akışları Kavşağının Eşiğinde” Çev: Z. Altınok, Foreign Policy Dergisi (Türkiye baskısı), Kış Sayısı, İstanbul Bilgi Üniversitesi 1998-1999)

¹⁵⁹⁰ J. Sangman, “The Search for Good Jobs”, Newsweek International, 22 Aralık 2003.

“Yapısal-uyum dönemi hiçbir yerde IMF ve WB için başarılı olmadı. Tavsiyeleri çok basite indirgenmişti ve sorumluluğu paylaşmaktadırlar.”¹⁵⁹¹

1.1. 24 Ocak 1980 Kararlarına Giden Yolda 1978 Dünya Bankası Raporu

Bugünkü Türkiye’nin, Osmanlı Türkiye’sinde 1838-1914 döneminde uygulanan ve bir felaketle biten liberal ekonomi politikalarının daha usturuplu, ancak daha vahşi bir tezahürü olan “neoliberal” politikalara 24 Ocak 1980 kararlarıyla geçmesi bir hesabın, kitabın, stratejisinin ürünüdür. Bunlardan en önemlisi Dünya Bankası’nın (WB) 1978 yılında yayımladığı ve arkasından 1981 ve 1982 yıllarında yayımladığı raporlardır. Söz konusu raporların hazırlayıcıları o dönemde Dünya Bankası’nda çalışan memurlar; Kemal Derviş, Sherman Robinson ve Jaime de Mello adlı kişilerdir. Kemal Derviş Şubat 2001 mali krizinden sonra Türkiye’de ekonomiden sorumlu “tek yetkili” devlet bakanı olarak görev yaptı. Sözünü ettiğimiz üç raporun başlıkları şöyle:

a) The Foreign Exchange GAP, Growth and Industrial Strategy in Turkey 1973-1983, Washington D.C. 1978.

Bu raporla Türkiye “dışa açılma” manipülasyonu ile sanayileşme politikasından ticaret politikasına yönlendirilmiştir. İleri sürülen gerekçe, sanayileşme politikasıyla Türk ekonomisinin “döviz yaratamadığı”dır.

b) General Equilibrium Analysis of Foreign Exchange Shortages in Developing Economy, Washington D.C. 1981.

c) A General Equilibrium Model for Development Policy, Cambridge University Press, London 1982.

Yukarıdaki iki raporda da özetle, Türkiye ve GOÜ’lere “Siz borçla kalkınabilirsiniz” deniyor.

24 Ocak 1980’de uygulanmaya konulan reçete IMF ve WB’nin birlikte çalışmalarıyla ortaya konulmuş kombine bir “dönüştürme” programıydı. Yapısal uyum ayağı Dünya Bankası-Kemal Derviş, istikrar ayağı ise IMF damgasını taşımaktaydı. 24 Ocak 1980 kararları haline getirilen IMF ve WB reçetesi ile kurtulacağı söylenen Türkiye, 1994,1998, 2001’de tarihinin en ağır mali bunalımlarına 2009 yılında da tarihinin en ağır reel sektör ve işsizlik bunalımına düştü. Aslında Türkiye’yi sanayileşmekten vazgeçirme “tavsiyelerinin” tarihi oldukça eskidir. “Türkiye’de iktisadi dengesizlik vardır ve bunun sebebi de tarımı ihmal etme pahasına sanayileşmeye önem verilmesindendir.”¹⁵⁹² Bir başka rapordan: “Ücret artışları durdurulmalı,

¹⁵⁹¹ J.E.Stiglitz, “Büyük Hayal kırıklığı”, Çev: A. Taşçıoğlu-D. Vural, Plan B, İletişim, Tanıtım Yayıncılık ve Yapımcılık Ltd. Şti, İstanbul 2002.

¹⁵⁹² Barker Raporu, Dünya Bankası 1951

KİT'ler radikal bir şekilde özelleştirilmelidir.”¹⁵⁹³ Bir diğeri, “Emekli maaşları azaltılmalıdır.”¹⁵⁹⁴

Türkiye'nin neoliberal küreselleşme tuzağına düşmede büyük payı olan Kemal Derviş yazdığı küreselleşme konusundaki bir kitapta ABD'yi derin derin tenkit ediyor.¹⁵⁹⁵ Yeri gelmişken bir bilgi notu olarak ilave edelim. Kemal Derviş'in iki büyük dedesi de Osmanlı Türkiye'sini “borç ile kalkındırma” derdine düşmüşlerdi. Neticede Derviş'in büyük dedeleri Tepedelenli Ali Paşa ve Sadrazam Halil Hamit Paşa vatana ihanetten idam edildiler.¹⁵⁹⁶

Kemal Derviş, Jaime de Mello ve Sherman Robinson tarafından hazırlanan “A General Equilibrium Model for Development Policy” adlı çalışma ve bu türden modeller, ekonominin bütünüyle açıklanmasında, gelişmemiş bir ekonomi için bilim-kurgu bile olmayacak tuzak modeller olarak değerlendirilmektedir.¹⁵⁹⁷

24 Ocak 1980 Kararları'nı Turgut Özal'ın hazırladığı söylendi. Oysa bu kararların mimarı, 24 Ocak 1980'den 20 yıl sonra Türkiye ekonomisinin başına geçecek olan Dünya Bankası (WB) memuru Kemal Derviş'ti.¹⁵⁹⁸ Üstelik 24 Ocak Kararları, bütün dünya açıkken “kapalı” bir Türkiye'yi dışa açan kararlar değildi. Dünya çapında yeni düzen, milli ekonomilerin dışa açılmasıydı. Türkiye herkesle birlikte kapalıydı ve Türkiye herkesle birlikte açıldı.

İktisatçılar 1900'lü yılların ortalarından itibaren bir ülkedeki mali yapı ile iktisadi büyüme arasındaki ilişki üzerinde önemle durmaya başladılar. Mali aracılık sisteminin gelişmesi ile iktisadi büyüme arasında kuvvetli bir pozitif ilişki olduğu kabul edilmekte olup, söz konusu ilişki öncelikle gelişmekte olan ülkeler açısından hayati önem arz etmektedir.

Dünyadaki finans hareketlerin seyri, işleyişi İngiltere ve Fransa arasında yaşanan Waterloo Savaşı'ndan (1815-1817) itibaren oldukça komplike ve hareketli hale gelmiştir. Birinci bölümde bu konuya değinmiştik.

İkinci Dünya Savaşı'ndan 1970'e kadar geçen dönemde dünya ekonomisinin genelinde Keynesyen iktisadi görüş hâkimiyetini sürdürmüştür. Bu görüş, kamunun ekonomik yapıya yönelik müdahale ve yönlendirmelerin teorik altyapısını oluşturmuştu. Bu dönemde GOÜ'lerin çoğu kalkınma ve sanayileşmelerini İTHAL İKAMECİ politikalar vasıtasıyla gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Buna bağlı olarak GOÜ'lerde mali sektör, devletin

¹⁵⁹³ Dünya Bankası Gizli Raporu, 1993

¹⁵⁹⁴ IMF, 2003

¹⁵⁹⁵ Milliyet gazetesi, 27 Eylül 2004.

¹⁵⁹⁶ Mahmut Çetin, “Dededen Toruna Genetik İhanet, Tepedelenli Ali Paşa ve Halil Hamit Paşa'dan Kemal Derviş'e”, Emre Yayınları, İstanbul Mayıs 2006.

¹⁵⁹⁷ T. N. Srinivasan, Economic Journal, June 1983, p. 441-442.

¹⁵⁹⁸ N. İlter Ertuğrul, “Cumhuriyet Tarihi El Kitabı 1923-2008” ODTÜ Yayıncılık, Ankara Nisan 2008, s. 137.

büyümenin motoru olarak görülen kilit sanayi sektörlerinin geliştirilmesine yönelik müdahaleci iktisadi politikacılarının finansmanında bir vasıta olarak kullanılmıştır. Finans politikası devletin milli ekonomi gayeleri doğrultusunda olmuştur.

Stratejik sektörlerle kontrollü krediler ile iktisadi gelişme için seçilen kilit sektörlerle ucuz maliyetli kredi sağlanması yoluna gidilmiştir.

Ayrıca, ithal ikameci politikalar uygulanırken mevduat munzam karşılıklarını yüksek düzeyde tutularak, faiz hadleri yoluyla sağlanan finansmanı disiplin altında tutma yöntemi, müzmin bütçe açıkları meselesiyle karşılaşan, ancak söz konusu açıkları kapatmada muhtelif sebeplerle yeterli vergi geliri elde edemeyen devlet için kolay elde edilir gelir kaynaklarından biri olmuştur.

1970'lere gelindiğinde gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan ekonomik bunalım – daha çok durgunluk ve sabit sermaye yatırımları hızının ve getirisinin düşmesi şeklinde- sebebiyle ekonomik serbestleşme süreci başlamış olup buna paralel olarak neoliberal iktisat teorileri ön plana çıkmıştır. Bu görüşler çerçevesinde mali piyasaların serbestleştirilmesi ve finansal derinleşmenin sağlanmasıyla GOÜ'lerde ekonomik büyümeyi hızlandıracak ve kaynak kullanımını etkin hale getireceği görüşü IMF ve WB çevrelerinde kabul edilmiştir.

Gerek gelişmiş ülkelerde biriken fon fazlaları, gerekse 1974 yılı başında OPEC'in petrol fiyatlarını dört misli artırmasıyla, petrol ihracatçısı ülkelerde hızla biriken finansal likiditeyi hızlı, kısa vadeli ve kârlı olarak dünya ticari sisteminin içine enjekte etmeyi iyi bir gelir kapısı gören küresel finans seçkinleri için GOÜ'ler ilk müşterileri oldu.

Türkiye'de de 24 Ocak 1980 programı ile birlikte gerçekleştirilen “yapısal uyum” ve “istikrar” tedbirleri çerçevesinde mali reform süreci ekonomik serbestleşmenin bir parçası olarak hayata geçirilmiştir. Döviz kurlarının serbest bırakılması, faiz hadlerinin kaldırılması ve mali sisteme sokulan yeni araçlar finansal sistemde yeni kurumlar ve piyasalar meydana getirmiş ve nihayet 32 sayılı KHK ile 1989 yılında milletlerarası sermaye hareketleri tamamen serbest bırakılmıştır. Sonuçta getirilen bu tedbirlerle GOÜ'lerde/Türkiye'de finansal piyasaların derinlik kazanacağı ve sürekli büyümede lokomotif olacağı temel iktisat politikası olarak kabul görmüş daha açıkçası uygulanmıştır. Ancak Türkiye tarihinin en büyük “sermaye tabanlı” krizlerini bu dönemde yaşadı.

1.2. 24 Ocak 1980 Kararları ve Türkiye'de Liberalizm

Türkiye'nin içine düştüğü ekonomik bunalımdan çıkış yolu kaynak sağlanmasından geçiyordu. Ödemeler bilançosu açıklarının finanse edilebilmesi için 1854-1914 arasında Osmanlı Türkiye'sinin sık sık başvurduğu, başvurdukça daha beter battığı ancak Cumhuriyet Türkiye'sinde de 1946'dan itibaren yeniden nükseden en kolay ama en “deep impact” yol seçildi. Dış borçlanmaya başvuruldu.

Bunun için IMF'ye bir niyet mektubunun verilmesi ve bu kuruluşla stand-by anlaşması yapılması zaruriydi. Mart 1978 ve Nisan 1979'da iki tane istikrar tedbirleri programı uygulamaya kondu. Ancak başarılı olmadı. Çünkü daha radikal "dönüşüm" kararlarına ve faaliyetten men edilmiş bir parlamento ve siyasi sisteme ihtiyaç vardı. Alınacak ve uygulanacak tedbirlerin bir kısmı demokratik bir ortamda hayata geçirilemezdi.¹⁵⁹⁹

1977'den itibaren "yerli" ve yabancı sermaye çevrelerinin neo-liberal öğreti doğrultusundaki Türkiye operasyonları hız kazanmıştı. O yıllarda Evanjelist Hristiyan Reagan ve Theacher yaklaşımları dünyayı sarıp sarmalamıştı. Türkiye'de ise Turgut Özal "İslamcı" görüntüsü ile Müslüman Türkleri sus-pus edebilir, diğer yandan "liberal" hayat tarzı ile de Türkiye'nin "laik seçkinleri"ni ürkütmeden küreselleşme politikalarını Yeni Dünya Düzeni doğrultusunda uygulamaya koyabilecek, uygun bir prototipti. Kendisi hem başbakanlık hem DPT müsteşarlığı gibi siyasi ve iktisadi posta zamanının Başbakanı Süleyman Demirel tarafından atandı.

Cumhuriyet Türkiye'sinin tarihinde IMF kadar hiçbir milletlerarası kuruluş "sebe-sonuç" anlamında etkili olmamıştır diyebiliriz:

IMF ile anlaşma, 1946 devalüasyonu ve 1950'de demokratik yoldan iktidar değişimi.

IMF ile anlaşma, 1958 devalüasyonu ve 27 Mayıs 1960 darbesi/ihtilal.

IMF ile anlaşma, 1970 devalüasyonu 12 Mart 1971 darbesi.

IMF ile anlaşma, 1978 devalüasyonu ve 1979'da demokratik yoldan iktidar değişimi.

IMF ile anlaşma, 1980 devalüasyonu ve 24 Ocak 1980 Kararları, 12 Eylül 1980 ihtilal.

IMF ile anlaşma, 1994 devalüasyonu ve 28 Şubat 1997 Post-Modern Darbesi.

IMF ile anlaşma, 2001 devalüasyonu ve 3 Kasım 2002 genel seçimlerinde demokratik yoldan iktidar değişimi.

Neticede kural değişmiyor. Yolları IMF ile kesişen iktidarların demokratik ya da askeri darbe ile iktidardan düştükleri görülüyor.

Türkiye'nin 12 Temmuz 1946'da ABD'den tedarik ettiği 200 milyon dolarlık ilk dış borçtan, 1979 yılı sonundaki dış borç stoku 13.5 milyar dolara çıkmıştı. Elbette bu meblağın bir de ödenecek faizi söz konusudur.

Küresel finans sermayesi adına "buldozer" görevi yapan IMF ve WB'nin desteğini arkasına alan Turgut Özal, "IMF'nin bile cesaret edemeyeceği

açıklıkta bir ekonomik istikrar programını hazırlayarak uygulamaya koydu.¹⁶⁰⁰ İşte 24 Ocak 1980 Kararları'nın temel unsurları:

- Türk lirasının değerini ABD dolarına (diğer dış paralara) göre devalüe etmek, sonra kontrollü dalgalanmaya bırakmak. Nitekim doların resmi kuru 35 TL, Tahtakale kuru 47 TL civarında iken, 70 TL olarak ilan edildi. Yani Türk lirası % 100 değer kaybetti.

- Sadece dövizin değil, diğer fiyatların oluşumunun da serbest piyasaya, arz ve talep durumuna bırakılması, kamu sübvansiyonlarının kaldırılması.

- Faiz oranlarının yükseltilmesi, bilahare serbest bırakılması.

- İthalatın tamamen serbestleştirilmesi, ihracatın kredi ve sürekli devalüasyonlarla desteklenmesi. Yabancı sermayeye yönelik kısıtlamaların kaldırılması.

- Ekonomide kamunun ağırlığının azaltılması, KİT açıklarının sürekli zamlarla karşılanması ve nihayet KİT'lerin özelleştirilmesi.

- Tarım ürünlerine verilen taban fiyatlarının enflasyonun gerisinde kalacak şekilde belirlenmesi, ücretlerde de aynı yöntemin uygulanması.

“24 Ocak neydi? IMF reçetesi iç politikada baskılı siyasete dönüştürüldü (12 Eylül 1980 İhtilalı); gerçek ücretler sürekli olarak aşağı çekildi, sürekli zam ve sürekli devalüasyon formülü benimsendi; büyük holdingler, küçük ve orta sermayenin yakınmasına karşın gözetildi; ülkenin ihracatı bir özel karteğe bağlandı; faiz oranları mevduat birikimini pompalamak için % 50'nin üzerine çıkarıldı; gelir bölüşümü büyük sermaye adına daha bozuldu, altı yıl muhalefetsiz, tepkisiz, dirençsiz, halsiz, basınsız, sendikası bir otoriter rejim ortasında program en katı biçimiyle yürürlüğe kondu.”¹⁶⁰¹

24 Ocak Kararları'nın tamamen orijinal Türkiye'ye has bir istikrar programı olduğunu söylemek mümkün değildir. Daha önceki yıllarda Türkiye'de uygulamaya konan istikrar programlarına benzediği gibi, IMF gözetiminde bazı Latin Amerika ülkelerinde uygulanan standart-Ortodoks istikrar programları ile de benzerlik göstermektedir.¹⁶⁰²

24 Ocak 1980 Kararları'nın geçmişte uygulanan diğer istikrar tedbirlerinden yegâne farkı, kısa vadeli gayelerin ötesinde uzun vadeli hedefleri olmasıdır. Yani 24 Ocak 1980 Kararları cumhuriyetin kuruluşundan beri 57 yıldır sürdürülen ve doğru kabul edilen iktisat politikalarının reddi olup, neo-liberal dönüşüm programıdır. Bu yönüyle Osmanlı Türkiye'sinin 1838-1914 yılları arasında 76 yıl süreyle uyguladığı liberal ekonomi politikasıyla benzerlik taşımaktadır. 24 Ocak Kararları'yla ekonominin kurum-

¹⁶⁰⁰ Tevfik Çavdar, “Küresel Kapitalizmin Girdabındaki Türkiye”, s. 117.

¹⁶⁰¹ İlhan Selçuk, “İş Bitirici Ekonomi, Liberalizm ve 24 Ocak”, İstanbul 1986.

¹⁶⁰² N. Ekren, a.g.m, s. 185.

sal yapısında ve geleneksel sanayileşme stratejisinde değişiklikler amaçlanmıştır.¹⁶⁰³

24 Ocak 1980 Kararları'yla uygulamaya konan programdaki ekonomiyi "serbest piyasa ekonomisiyle dışa açılma"ya götüren ekonomi politikaları, temelde 1946-1954 arasında kısmen denenilen LİBERALLEŞME programının neoliberal versiyonuydu. Ancak bu kez serbestleşme dönüşüm/dönüştürme hedefine yönelik olup, ekonomik-sosyal yaşanan sıkıntılar ne boyutta olursa olsun, küçük-arizi gecikmeler dışında IMF ve WB'nin çizdiği yoldan geri dönüş de yoktu.¹⁶⁰⁴

24 Ocak IMF ve WB İstikrar Programı öncelikle kısa vadede enflasyon ve ödemeler dengesi güçlükleri ile mücadele için hazırlanmış bir tedbirler paketi olarak sunulsa da uzun vadeli amaçlarının çokluğu ile karakterize edilmektedir. Bu programın temel felsefesi ve teorik temeli neoliberal yaklaşımlardır.¹⁶⁰⁵

1.2.1. NeoLiberalizm/Serbest Piyasa Ekonomisinin Ana Teorik Temeli

Neoliberal veya yeni muhafazakâr ekonomik yaklaşımların çeşitli varyantları mevcuttur. Bunlardan M. Friedman ve F. Von Hayek "parasalcı yaklaşım"ı temsil eder. Öteki ise "arz yönü ekonomisi" ile anılan yaklaşımdır. Her ikisini temsil eden iktisatçılara göre: "Enflasyon devletin ekonomiye aşırı müdahalesinin ve para arzını şişirmesinin bir ürünüdür. Enflasyonu önlemek için para arzının kontrol altında tutulması, kamunun ekonomiye müdahalesinin en aza indirilmesi ve ekonomide arz-talep dengesinin piyasaların işleyişine bırakılması gerekir. Kapitalizmin Keynesçi uygulamaları terk edilmelidir. Uzun dönemde enflasyonla işsizlik arasında bir ilişki yoktur. Stagflasyonun sebebi 1930'ların sonundan itibaren uygulanan ve işsizliği azaltmayı amaçlayan Keynesgil aktif para ve genişlemeci maliye politikalarıdır. Keynesçi iktisat politikaları küresel talebin ayarlanması ile milli gelir düzeyinin belirlenmesini ön plana çıkarmış fakat para arzı ile fiyatlar genel düzeyi arasındaki ilişkiyi gözden kaçırmıştır. Stagflasyon şeklinde kendini gösteren ekonomik bunalıma Keynesgil yaklaşımların savunduğu gibi küresel talebi düzenleyerek çözüm bulmak mümkün değildir." Neoliberalizmin Türkiye ve GOÜ'lerde sebep olduğu fakirleşme ve gelişmiş ülkelere doğru varlık transferi bir yana, Eylül 2008'de ABD'den başlayarak bütün gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomileri bunalıma sürüklemesi yukarıdaki neoliberal iktisatçıların görüşlerini iktisat tarihinin çöplüğüne taşımıştır.

Neoliberal iktisatçılar özel teşebbüsün kamudan daha dinamik olduğuna ve kaynakları daha müessir kullanacağına inanmaktadırlar. "Arz yönü"

¹⁶⁰³ Hüseyin Şahin, "Türkiye Ekonomisi", s. 192.

¹⁶⁰⁴ Gülsen Kazgan, "Türkiye Ekonomisinde Krizler 1929-2001", s. 194.

¹⁶⁰⁵ F. Şenses, "Short Term Stabilization Policies in A Developing Economy: The Turkish Experience in 1980 in long-Term Perspective" ODTÜ Gelişme Dergisi, vol. 8 (1-2), Ankara 1981, s. 421.

varyantının iktisatçılara göre de işsizliği artırmadan enflasyonu aşağı çekmek mümkündür. Para ve maliye politikaları karşıt gayeler için kullanılabilir. Mesela, para politikası enflasyonu aşağı çekmek için maliye politikası ekonomiyi büyütmek maksadıyla devreye sokulabilir. Vergi oranları değiştirilerek nispi fiyatlar etkilenebilir ve böylelikle bazı ekonomik tercih ve kararlar harekete geçirilebilir.

Ünlü İngiliz gazetesi The Guardian'ın birinci sayfasında, büyük puntolarla manşetten verilen bir haberde; “para teorisi” ile Nobel ekonomi ödülü almış ünlü iktisatçı Friedman'ın büyük bir sahtekâr olduğunun, kendi para teorisini ispatlamak için 1921-1950 dönemi İngiliz arşiv ve istatistiklerini bilerek tahrif ettiğinin ispatlandığını yayımlamıştı.¹⁶⁰⁶

İzzet Molla şöyle der:

“Meşhûrdur fîsk ile olmaz cihan hârab

Eyler anı mûdane-i âlîmân hârab”

(Herkesçe bilinir ki dünya ahlaksızlıkla harap olmaz.

Onu harap eden yoldan çıkmış bilim insanlarıdır.)

ABD ve dünyanın en ünlü politik iktisatçısı Harvard Üniversitesi profesörlerinden John Kenneth Galbraith: “Herkesin çıkarının nerede olduğunu görmek zor değildir. Bizim eski işgücümüzü izlemek ve hesabı kimin ödediği sorusunu cevaplamak yeterlidir. Eğer bir iktisatçı zenginlerce çok alkışlanıyorsa tetikte olun” der.¹⁶⁰⁷

Türk ekonomisinin 1980'in eşiğinde bir bunalım içerisinde olduğu aşîkârdır. “Bu bunalım ekonomisinin kırılganlığından faydalanan yerli ve yabancı sermaye ittifakının tetiklediği bir bunalımdı.”¹⁶⁰⁸

24 Ocak 1980'de IMF ve WB önderliğinde uygulamaya konan neoliberal kapitalist programların hedeflediği, ortak özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

- Bu nitelikteki istikrar programlarının temel hedefi uygulandığı ülkelerde neoliberal kapitalist düzeni hâkim kılmaktır.
- IMF ve WB gibi milletlerarası kurumların temel hedefi bütün dünyayı neoliberal öğreti temelinde “küresel köy” haline getirmektir. Yani hedef küreselleşme olup bir avuç seçkinin hâkim olduğu küresel finans sermayesinin arzuladığı “Yeni Dünya Düzeni”ni tesis etmektir.
- Neoliberal ekonomi politikası Türkiye ve gelişmekte olan ülkeler (GOÜ) için en büyük ve usturuplu saldırı aracı olarak kullanılmıştır. Nitekim benim muhtelif kaynaklardan toplayarak elde ettiğim bir sonuç her

¹⁶⁰⁶ The Guardian, 15 Aralık 1983.

¹⁶⁰⁷ J.K.Galbraith, “Ekonomi Üzerine Her Şey”, Cem Yayınevi, s. 19.

¹⁶⁰⁸ Tefvik Çavdar, a.g.e, s. 118.

Türk'ü, her insanı düşündürmesi gerekir. Türkiye'nin 1980-2009 döneminde IMF benzeri küresel kurumlara ve uluslar arası bankalara ödediği ANAPARA VE FAİZ 1.3 trilyon ABD doları.

Dış ticaret hadlerinin (DTH) 1929 krizini aratmayacak kadar kötüleştiği 1980-1984 arasındaki yıllarda, 1929 krizini takip eden dönemden farklı olarak, ekonomiyi giderek serbestleştirme, dünya ekonomisiyle bütünleştirme, devleti piyasaya müdahaleden alıkoyarken yeni kurumlasmalarla yapısını değiştirme gündemdeydi. Yani yaşanan IMF ile istikrar programının (1980-1984) çok ötesine geçen bir değişime; uygulamaya giren politikalarsa, önceki krizlerden çok farklı bir anlayışa, bir yaklaşıma işaret ediyordu.¹⁶⁰⁹

24 Ocak 1980 programının getirdiği bir boyut “ihracata dönük büyüme” modeliydi -ki Dünya Bankası'nın 1978 tarihli raporuna uygundu. –Ancak daralmakta olan dünya ekonomisine giderek serbestleşerek açılmanın getirisinin, götürüsünün altında olacağı apaçık ortadaydı. Dünya ekonomisindeki olumsuz ortama devlet korumasını azaltarak geçiş, nitekim Türkiye'ye çok çok pahalıya mal oldu. 12 Eylül 1980 ihtilali ile kurulan askeri rejimin varlığı sayesinde tarım kesimindeki üretici için ürün fiyatları, işçi ücretleri, memur maaşları çeşitli yollardan baskı altına alındı. Sürekli reel devalüasyonlar, ihracata pompalanan kamu kaynakları yeni modele, yani neoliberalizme uyumun başlıca araçları oluyordu. Ne var ki, Türkiye büyüyen ticaret hacmi ve dış ticaret hadleri (DTH) ile yurt dışına sürekli reel gelir transfer eder durumda kalıyordu.¹⁶¹⁰ 24 Ocak 1980 programının uygulamasında “jandarmalık” görevi ise bu programı hazırlayan fakat uygulamasını aksatan Süleyman Demirel hükümetini bir darbeyle 12 Eylül 1980'de indiren askeri hükümete kaldı. Yani küresel sermayenin isteği doğrultusunda “piyasalar serbestleşirken, demokrasi ve hürriyetler askıya alındı.”¹⁶¹¹ Uygulamaya konan, yeni programda Keynes'i tahtından indiren, yeni “neoklasik monetarist” iktisadi anlayışın büyük etkisi vardı. “IMF'nin kuruluşunda piyasaların sık sık iyi çalışmadığı, kitlesel işsizlik yaratılabileceği..., bundan dolayı küresel düzeyde ekonomik istikrar için kolektif eylem gerektiği anlayışı vardı... Oysa “şimdi ideolojik bir hareketle serbest piyasanın üstünlüğünün şampiyonluğunu yapıyor”du.¹⁶¹² 24 Ocak Kararları'ndan sonra Dünya Bankası Türkiye'nin istediği “yapısal uyum” programından krediyi çok ağır şartlar altında vermeyi kabul etti. Hükümet 17 politika taahhüdüyle bu programdan yararlanabilen sekiz ülkeden biri olmuştu. Ancak bu programdan faydalanabilen ülkeler arasında en ağır şartları kabul etmiş oluyordu.¹⁶¹³ Gazeteci Yazar Emin Çölaşan, Demirel hükümetinin Başbakanlık Müsteşarı olarak bu belgeyi imzalamak duru-

¹⁶⁰⁹ Gülten Kazgan, a.g.e, s. 195.

¹⁶¹⁰ Gülten Kazgan, a.g.e, s. 196.

¹⁶¹¹ Gülten Kazgan, a.g.e, s. 198.

¹⁶¹² J.E.Stiglitz, “Globalization and Its Discontents”, Penguin Books, 2002, s. 12.

¹⁶¹³ Gülten Kazgan, a.g.e, s. 199.

munda olan Turgut Özal'ın "Bu adamlar çıldırmış, bunu imzalayanı ipe gönderirler" diye tepki gösterdiğini yazıyor.¹⁶¹⁴

24 Ocak 1980 ve 29 Aralık 1983 Kararları ile alınan istikrar tedbirlerinin bir kısmı ithalat, ihracat rejiminin serbestleştirilmesi gayesine yönelikti. 24 Ocak 1980 Kararları ile başlatılan neo-liberal dönüşüm projesinin "zirve" kararı da Ağustos 1989'da 32 sayılı kararname (KHK) ile TL'nin konvertibilitesinin ilan edilmesidir. Böylelikle döviz kuru rejiminin serbestleştirilme süreci tamamlanmış oluyordu. 24 Ocak Kararları'nın ilk somut sonucu Temmuz 1980 başında faizlerin serbest bırakılmasıyla Türkiye'de bankerler ortaya çıktı ve bir felaketler zincirine sebep oldu.

1.3. 12 Eylül 1980 İhtilalı ve Neoliberalizm Jandarmalığı

Türkiye'de özellikle 1974 Kıbrıs Harekâtı'ndan sonra kan gövdeyi götürmekteydi. Türk gençliği Batılı ülke gizli servislerinin açık-örtülü operasyonlarıyla birbirine düşürülmüştü. Öyle ki, aynı silahla akşam sol görüşlü öğrencileri/aydınları, sabah ise ülkücü görüşteki öğrencileri/aydınları katlediyorlardı.

Elbette hedef Türkiye'yi siyasi, ekonomik ve sosyal olarak iyice istikrarsızlaştırmaktı. Sağ-sol yetmedi, Alevi-Sünni, yetmedi Kürt-Türk, yetmedi laik-antilaik, yetmedi başörtülü-başı açık vb. Sonuçta Türkiye'de 12 Eylül 1980'de Genelkurmay Başkanı Kenan Evren liderliğinde TSK, emir-kumanda zincirine uyumlu ve iç hizmet yönergesi uyarınca darbe yaptı. Askeri cunta TBMM'yi kapattı, siyasi partileri feshetti. Dönemin önde gelen siyasi parti liderlerinden Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Alparslan Türkeş ve Necmettin Erbakan tutuklanarak Zincirbozan'da ve hapishanelerde alıkonuldu. Sendikaların faaliyetlerine son verildi. Yüzlerce genç sudan bahanelerle idama mahkûm edildi ve düzinelercesi infaz edildi. Binlerce insan tutuklandı, sürüldü, sakat bırakıldı; yüz binlerce insan işkencelerden geçirilerek fişlendi. 12 Eylül ihtilalı Türkiye'ye kapitalizmin en vahşi, acımasız versiyonu olan neoliberalizmi yerleştirme gayesine yönelik ABD, AB, İsrail ve NATO destekli küresel sermayenin "Yeni Dünya Düzeni" projesine uygun, Türk milletine yönelik, gayrı milli bir isyan hareketidir. Nitekim Oramiral Bülent Ulusu'nun başbakanlığında kurdurulan hükümete 24 Ocak Kararları'nın mimarı Turgut Özal'ın başbakan yardımcısı olarak atanması bizim görüşümüzü doğrulamaktadır. Darbeci generaller ve cunta hükümeti Türkiye'nin bütün sosyo-ekonomik yapılarını, kurumlarını küresel sermayenin saldırısına açık hale getirdiler.

Kaldı ki büyük tenkitlere yol açmasına rağmen 24 Ocak 1980 Kararları'ndan sonra da IMF'den kredi çıkmadı. ÜÇ YENİ ŞART daha geldi. ABD ile SEİA (Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması), Nükleer Silahsızlanma Antlaşması ve Trans Avrupa Otoyolu... Türkiye ekonomik olarak bir yola girmişti ama bu kararları uygulayacak bir "yönetim" de gerekiyordu. O da 12 Eylül 1980 ihtilalı oldu. Bütün partiler ve dernekler kapatıldı, siyaset

¹⁶¹⁴ E. Çölaşan, "24 Ocak: Bir Dönemin Perde Arkası", 1. Baskı, İstanbul 1983, s. 160.

ve siyasetçiler yasaklandı, binlerce memur görevden alındı, binlercesinin memuriyetine son verildi ama Başbakanlık Müsteşarı Turgut Özal başbakan yardımcısı oldu. Bu dönem tam ABD yanlısı dış politikanın ikinci dönemi idi.¹⁶¹⁵

Bu noktaya gelinceye kadar geçilen bazı ilginç hususlara da kısaca değinmekte fayda var.

Dönemin Cumhurbaşkanı Fahri Korütürk'ün generallere "70 sente muhtaç durumdayız. Herhangi bir harekete kalkışmayın" demesinin arkasındaki sebepler gerçekten çok vahimdi. Devletin en yüksek mevkisinde oturan insanlar, ülkenin içine düştüğü/dönüştürüldüğü feci mali durum sebebiyle nasıl, nereden para bulacağını piyasa bankerlerinden en meşhurlarına, Banker Kastelli'ye danışmak zorunda kalmıştı. Nitekim daha sonra zamanın başbakanı ve maliye bakanı devletin döviz sıkıntısına çözüm olarak bazı bankerlerin yasal olmayan yollardan altın ve döviz ticaretine göz yumacaklardır.

Türkiye'nin durumu Washington D.C, NATO ve Batı Avrupa başkentlerinde mercek altına alınmıştı.

"Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik kriz NATO çevrelerinde de endişe uyandırıyor. NATO'nun generalleri, en uzak müttefikleri Türkiye'de istikrar sağlanması için Türk meslektaşları ile görüşmelerde bulunuyor."¹⁶¹⁶

New York Times 15 Ağustos 1980 tarihli nüshasındaki başmakalesinde özet olarak şöyle yazıyordu: "Türkiye'de durum Batı için bir kriz arz ediyor. Batı ne yapılması gerektiğini araştırıyor, çünkü bu krizin daha fazla devam etmesine tahammülü yok."¹⁶¹⁷

NATO çevrelerinin, dünyada bütün askeri çevrelerin okuduğu Amerikan Silahlı Kuvvetleri dergisi açık açık yazmıştı: "Türkiye'deki gelişmeler öyle bir noktaya gelmiştir ki, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin müdahalesinden başka bir çıkış noktası görülmemektedir. Türk ordusu müdahale edecektir."¹⁶¹⁸

ABD Senato Komisyonu Raporu'ndaki şu cümle, "Perşembe'nin gelişini Çarşamba'dan" haber veriyordu: "Türkiye askeri müdahalelerin eşliğinde."¹⁶¹⁹

General Bölügiray yukarıdaki zikrettiğimiz hatıralarında 12 Eylül İhtilalından birkaç ay önce birkaç günde gerçekleşen terör olaylarını şöyle de-

¹⁶¹⁵ N. İlder Ertuğrul, "Cumhuriyet Tarihi 1923-2008, s. 137.

¹⁶¹⁶ Ann Crittenden, New York Times, 19 Haziran 1980.

¹⁶¹⁷ Ufuk Güldemir, "Kanat Operasyonu", Tekin Yayınları 1985, s. 114.

¹⁶¹⁸ US Armed Forces, Haziran 1980.

¹⁶¹⁹ Nevzat Bölügiray, "Sokaktaki Asker, Bir Sıkıyönetim Komutanının 12 Eylül Öncesi Anıları", Milliyet Yayınları, İstanbul 1989, s. 429-439.

ğerlendiriyor: “Ayrıca çeşitli illerdeki terör olaylarında toplam 61 vatandaş hayatını kaybediyordu.”¹⁶²⁰

O günlerde basında yer alan Başbakan Süleyman Demirel’in şu sözü Türkiye’nin nasıl bir dış-iç kumpasa getirildiğini göstermesi bakımından çok manidardır: “Nerede bu devlet?”¹⁶²¹

Nihayet dışarıdakilere ve içeridekilere göre “şartlar oluşmuştu” ve 12 Eylül 1980 ihtilalından sonra Türkiye’deki yaygın terör hareketleri adeta bıçakla kesilir gibi bir günde bitmişti.

Artık Bağdat Paktı’ndan bu yana belki de ilk kez Ankara ile Washington birbirine bu kadar yakındı.¹⁶²²

“Her ekonominin bir siyaseti, her siyasetin bir ekonomisi vardır” kuralı artık 24 Ocak “istikrar programı” rehberliğinde istikrarlı bir şekilde yol alacaktı.

2. 24 OCAK 1980 PROGRAMININ UYGULAMADAKİ SONUÇLARI VE 80’Lİ YILLARDA TÜRK EKONOMİSİ

1979 yılının sonuna yaklaşırken ekonomik bunalım geniş halk kitlelerini ve sermaye sınıfını derinden etkileyen bir boyut kazanmıştı. Köylü, çiftçi ve öteki ücretle çalışanlar 1977 seçimlerinin hediyesi olan destekleme fiyatları ve ücret artışlarının, 1979’da zincirini koparan enflasyonun etkisiyle dramatik bir biçimde erimesi karşısında çaresiz kalmışlardı. Öte yandan grevler sebebiyle kaybedilen işgünlerinin görece ağırlığı 1977-1980 yıllarında, 1973-1976 yıllarıyla karşılaştırılsa iki buçuk misli artmıştı. Dolayısıyla büyük sermaye çevreleri “bu başıboş gidişe dur denilmesinin”, sendikaların disiplin altına alınmasının, sermaye için gerekli güven ortamının yeniden tesis edilmesi çağrılarını 1979 yılından itibaren, özellikle TÜSİAD önderliğinde açıkça yapmaya başlamışlardı.¹⁶²³ MESS ve Sabancı Holding’in yöneticisi olarak yerli sermaye çevrelerinin ve Dünya Bankası bağlantılarıyla küresel sermayenin güvenini kazanmış özellikleriyle Turgut Özal, 24 Ocak 1980 tarihinden başlayarak 1980’li yıllar boyunca iktisat politikalarının belirlenmesinde, Başbakanlık ve DPT Müsteşarı, Başbakan Yardımcısı ve Başbakan olarak başrolü oynadı.¹⁶²⁴ 24 Ocak 1980 tarihinde hükümetin uygulamaya koyduğu yeni istikrar tedbirleri, liberalizmle birlikte uygulanan Ortodoks bir programdı.¹⁶²⁵ 24 Ocak Kararlarının en önemli özelliği, sadece Türkiye’nin içine düşmüş bulunduğu ekonomik kargaşayı gidermeyi hedeflemiyor, ekonomide yıllardan beri izlenmekte olan kalkınma stra-

¹⁶²⁰ Nevzat Bölügeray, a.g.e, s. 488.

¹⁶²¹ Süleyman Demirel, Gazeteler, 3 Ağustos 1980.

¹⁶²² Ufuk Güldemir, “Kanat Operasyonu”, Tekin Yayınları, 1985, s. 82-84.

¹⁶²³ Korkut Boratav, “Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007”, s. 145-146.

¹⁶²⁴ Korkut Boratav, a.g.e, s. 147.

¹⁶²⁵ Fikret Şenses, “An Overview of Recent Turkish Experience with Economic Stabilization and Liberalization”, Liberalization and the Turkish Economy, Ed. Tevfik F. Nas, Mehmet Odekon, Greenwood Press 1988, s. 10

tejisini değiştirerek, ekonomik dengelerin oluşumunda serbest piyasa mekanizmasının rolünü artırmayı hedefliyor olmasıdır.

Ancak 1978 Dünya Bankası raporu, 24 Ocak 1980 Kararları ve 12 Eylül 1980 İhtilalı ile Türkiye'nin kazandığı "istikrar"a ve sık sık tekrarlanan millileştirme tehlikesinin olmadığı açıklamalarına karşın, Türkiye'ye gelen doğrudan yatırımcı yabancı sermayede ciddi bir artış görülmedi.¹⁶²⁶

Aslında 24 Ocak Kararları 1958 ve 1970 Kararları'nın bir bileşkesi olduğu gibi, 1978 ve 1979 istikrar paketlerinden çok farklı değildir. 24 Ocak 1980 öncesi istikrar paketleri temel bazı ortak özelliklere sahiptirler: İthalatı kısıtlayıcı ancak ihracatı artırmayan devalüasyonlar, yurtiçi tasarrufların teşvik edilmediği ve yabancı yatırımların yeterli olmadığı, enflasyonun kontrol edilemediği "dışa açık" bir yapılanmanın gerçekleştirilemediği, ödemeler dengesi ve borç krizi ile sonuçlanan ortak özelliklere sahiptirler.¹⁶²⁷ 24 Ocak Kararları ekonominin bunalımdan çıkarılması için bunların ötesinde iki uzun vadeli hedefi kapsamaktadır: Birincisi, Türkiye'de "serbest piyasa ekonomisine" işlerlik kazandırmak; ikincisi ise "dışa açılma"yı sağlamaktır.

Serbest piyasa ekonomisi veya piyasa ekonomisi "piyasa güçlerinin serbestçe hareket edebildikleri, fiyatların arz-talep dengesince belirlendiği ve piyasa dengesinin oluşumuna dışarıdan müdahale edilmediği" veya "üretim, tüketim ve bölüşüm kararlarının kamu otoritesi veya toplum adına hareket yetkisiyle donatılmış bir planlama komitesi veya bir üst kurul yerine piyasaya, dolayısıyla üretici ve tüketici konumundaki bireylere bırakıldığı" bir sistem olarak tanımlanabilir.¹⁶²⁸

Piyasa ekonomisinin işlerlik kazanması ve istenen mikro refah ile makro refah arasında uyum sağlayıcı ve istenen gayelere ulaşılabilmesi için piyasa fiyatlarına müdahalenin olmaması, kamu kesiminin sınırlandırılması, sübvansiyonların asgari düzeyde tutulması özel sektöre müdahale edilmemesi, esnek bir kur politikası ve dış ticaret rejiminin olması, para ve sermaye piyasalarına devletin müdahalesinin olmaması ve yabancı yatırımlarda sınırlama getirilmemesi gereklidir.¹⁶²⁹

Ancak Ziya Öniş 24 Ocak 1980 Kararları sonrası Türkiye'de serbest piyasa ekonomisine geçiş uygulamasını şöyle değerlendirmektedir. "Türkiye'de 1980'li yıllarda uygulanan ekonomi politikası temel bir paradoksu ortaya koyar. Ekonominin liberalleşmesi yönünde atılan bir dizi adımlar yanında kamu kesiminin genişlemesine dayanan hızlı büyüme stratejisi güdülmektedir. Bunun sonucu olarak ekonomiye karışma türlerinde ciddi değişimler olmasına rağmen devletin geri planda kalması beklentisi ger-

¹⁶²⁶ N. İlater Ertuğrul, a.g.e, s. 140.

¹⁶²⁷ Fikret Şenses, a.g.m, s. 3.

¹⁶²⁸ Ömer Demir ve Mustafa Acar, "Sosyal Bilimler Sözlüğü", Vadi Yayınları, Ankara 2002, s. 334-362.

¹⁶²⁹ Gülten Ülgen, "Türkiye'de Piyasa Ekonomisine Geçiş Süreci ve Sürdürülebilirliği", Derin Yayınları, İstanbul 2005, s. 18-23.

çekleşmez. Devletin geri çekilmesi yerine devlet mekanizmasının önemli derecelerde yeniden düzenlendiğine ve yapılandığına daha da merkezileştiğine tanık oluyoruz. Büyük bir kamu kesimi ve rant arayıcı davranış gibi 1980 öncesi ithal ikamesi döneminin bazı öğeleri yeni kalıplar içinde de olsa 1980 sonrasında derin değişimlerinden sonra da varlıklarını sürdürmektedirler.”¹⁶³⁰

2.1. 24 Ocak Kararları'nda Takip Edilen Strateji, Kararların Tipi ve Özellikleri

Türk ekonomisinde kısa vadede enflasyonu düşürmeye, ödemeler dengesini sağlamaya orta ve uzun vadede istikrar ve dönüşüm sağlamaya yönelik 24 Ocak Kararları şu özellikleri taşımaktadır:¹⁶³¹

a- Konjonktürel Olarak Şok (Soğuk Hindi) Stratejisi, Yapısal Tedbirlerle İlgili Aşamalı Strateji

24 -25 Ocak 1980 gecesi TL'nin dolara karşı değeri resmi kur 35 TL'den 76 TL'ye düşürülmesi ve temel KİT ürünlerine yüksek oranlı zamlar yapılması ile 1 Temmuz 1980 tarihinden itibaren faiz oranlarının hızla yükselmesi ekonomi üzerinde şok etkisi yaratmış olup, buna mukabil ekonomide liberalleşme politikaları ile ilgili olarak aşamalı strateji izlemiştir.

b- 24 Ocak 1980 Programının IMF Tipi Ortodoks Tedbirlerinden Oluşması

24 Ocak Kararları Türk ekonomisinde serbest piyasa ekonomisi şartlarına geçişi hedeflediğinden dolayı o zamana kadar Türk ekonomisinde faiz tavanlarının olması, kamu tarafından üretilen mallar kapsamının genişliği ve uzun süre fiyatlarının sabit tutulması... 1977 yılına kadar çok uzun süre TL'nin dolar karşısındaki değerinin sabit tutulması gibi gerekçelerle Türk ekonomisinin yeni şartlara uyarlanması için IMF'nin Güney Amerika ülkelerinde de uygulattığı “Ortodoks reçete” yürürlüğe kondu.

c- Nominal Çıpa Olarak Para Arzının Seçilmesi

24 Ocak Kararları'nda para arzının artış hızının azaltılması, nominal çıpa olarak seçilmiştir. Böylelikle döviz kurlarının reel olarak değer kazanacağı, reel faiz oranlarının artacağı ve Türk ekonomisinde bir resesyonun oluşacağı başlangıçta kabul edilmiştir.

d- IMF ve stand-by Anlaşmalarıyla Dış Kredi Sağlanması

IMF ile 19 Temmuz 1979 tarihinde imzalanan bir yıllık stand-by anlaşması çerçevesinde özel çekme hakkı (ÖÇH) den 230 milyon SDR kullanıldıktan sonra 18 Haziran 1980'de üç yıllık yeni bir stand-by anlaşması imzalan-

¹⁶³⁰ Ziya Öniş, “Political Economy of Turkey in the 1980s: Anatomy of Unorthodox Liberalism”, State and Market, The Political Economy of Turkey in Comparative Perspective, Ziya Öniş, Boğaziçi Üniversitesi Press, İstanbul 1998, s. 194.

¹⁶³¹ İlker Parasız, “Türkiye Ekonomisi 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları, Ezgi Kitabevi Yayınları, Birinci Baskı, Ekim 1988, Bursa, s. 197-198.

mıştır. Bu anlaşma Türkiye'ye 1.3 milyar SDR tutarında bir kredi imkanı sağlamıştır.

2.2. 24 Ocak 1980 Kararları ile 1980-1988 Döneminde İktisat Politikalarındaki Bütünlük ve 1980'lerde Türk Ekonomisi

Korkut Boratav 24 Ocak neoliberal dönüşüm programı ile alakalı üç temel gözlemlerde bulunuyor:¹⁶³²

Birincisi, 24 Ocak programında yer alan boyutlarıyla devalüasyon, KİT zamları ve fiyat kontrollerinin kaldırılması gibi “şok tedavisi” öğelerinin, IMF'nin üç yıldır (1977-1979) Türkiye Cumhuriyeti hükümetlerinden istediği nicel boyutları fazlasıyla aşmıştı. Yani “istenenden fazlası verilmiş”ti.

İkincisi, 24 Ocak Kararları sadece bir istikrar programı niteliği taşımamaktaydı. Küresel sermayenin özellikle Dünya Bankası aracılığıyla “pazarladığı”, içte ve dışa karşı piyasa serbestisi ile beynelmilel ve yerli sermayenin emeğe karşı güçlendirilmesi gibi iki stratejik hedef etrafında oluşan “yapısal uyum” perstektifi de taşımaktaydı. Programın bu boyutu zaman içinde daha da ön plana çıkacaktı.

Üçüncüsü, Demirel hükümeti bu programı iç ve dış sermaye çevrelerinin yukarıda özetlediğimiz istekleri doğrultusunda, yani sistematik ve sürekli olarak “emek aleyhtarı” bir doğrultuda uygulayabilme ve geliştirebilme araçlarından mahrumdu. İşte 12 Eylül 1980 ihtilali ile gerçekleşen rejim değişikliği 24 Ocak programının önündeki bu önemli engeli ortadan kaldırdı.

24 Ocak programı böylece, ana çizgisiyle 1988 yılının sonuna kadar iktisat politikalarına damgasını vuran ve zaman içinde yeni öğelerin eklenmesiyle zenginleşen bir bütünlük arz eder. Baştan sonuna kadar “alternatifi yoktur” sloganıyla çok yoğun psikolojik ve ideolojik bir kampanyayla Türk milletine sunulan bu neoliberal model, ne Türkiye ne de dünya bakımından orijinal bir tedbirler paketidir. 24 Ocak Kararları, 1970'li yıllarda IMF'nin, dış tıkanma şartları altında bunalan pek çok GOÜ'lere empoze ettiği standart istikrar politikası paketi ile daha ziyade Dünya Bankası tarafından geliştirilen tipik bir yapısal uyum programının bütün bilinen unsurlarını kapsamaktadır. Türkiye bakımından ise 24 Ocak 1980 modeli ile –farklı tarihi uğraklarda da olsa- 1923-1929 ve 1946-1953 yıllarının ana yönelimleri arasındaki paralellikler dikkati çeker.¹⁶³³

Türkiye ekonomisinin 1980 öncesinde içinde bulunduğu durum pek çok yönden Latin Amerika ülkeleriyle benzerlik taşımaktaydı. Bu ülkelerin çoğunda olduğu gibi, Türkiye'de yüksek enflasyon ve dış borç (özellikle kısa vadeli), işsizlik, ithalat tıkanıklıkları ve ihracat durgunluğuyla karşı karşıya bulunmaktaydı. 1980 öncesinde uygulanan “finansal baskı” politikaları, Latin Amerika ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de finansal piyasaların gelişmemesine ve yurtiçi tasarruf oranlarının düşmesine yol açmıştır. İlave olarak 1980'e gelirken Türkiye'de büyük boyutlara varan siyasi istikrarsızlık mevcuttu. 24 Ocak ile başlayan süreçte özellikle, 1984 yılından sonra Türki-

¹⁶³² Korkut Boratav, “Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2007”, s. 147-148.

¹⁶³³ Korkut Boratav, a.g.e, s. 148-149.

ye’de ekonomi çok geniş bir şekilde liberalleşmiş ve eski ithal ikamesi politikası tamamen terk edilmiş ihracata büyük önem verilmiştir.

24 Ocak Kararlarıyla başlayan dönemde ihracat patlaması yaşanmış ve ödemeler dengesi açıkları küçülmüştür. Değerlenmemiş kur ve düşük ücret politikaları da ihracat artışında önemli rol oynamıştır. Ayrıca 1988 yılına kadar fiyatlar genel düzeyi kontrol altına alınabilmiş, enerji sıkıntısının giderilmesiyle üretim kapasitesi artmış ve ekonomik büyüme hızlanmıştır.¹⁶³⁴

1980 yılından sonra “ihracat sermaye şirketleri” kurulmuş ve imalatçı şirketlerin tek tek ihracatla uğraşmaları yerine bu şirketler ihracat işlerini üstlenmişlerdir. İmalat yapan firmalara bu mallarını ihraç edebilmeleri için % 20 prim verilmesi uygulamaya başlanmış, ayrıca ihracat sermaye şirketlerine % 6 ek prim verilmiştir. Bu durum Türkiye’nin sanayi ihracatını büyük rakamlara ulaştırmış olup, ihracattaki artış 1988 yılına kadar devam ederken hayali ihracat vakalarında da patlama yaşanmıştır.

1990’lı yıllar başında GATT Antlaşması ihracata ek prim verilmesini kaldırmış, gümrük vergilerini çok düşük seviyeye indirmiştir. İhracattaki bu problemler sebebi ile 1988-1993 arasında dış ticaret açığı daha da çok artmıştır.

1988 yılında ücret artışlarının enflasyon artışından düşük tutulması politikasından vazgeçilmiş ve değerlenmiş kur politikası benimsenmiştir. Sonuçta iç talep ve ithalatta büyük artışlar olmuştur. Hâsılı 32 sayılı KHK ile 1989 yılında sermaye hareketlerinin serbest bırakılmasıyla birlikte TL reel olarak değerlenmeye başlamış, kur değerli tutulduğundan kısa vadeli sermaye hareketlerini yurtiçine çekebilmek için faiz oranları yüksek tutulmuştur.¹⁶³⁵

Türkiye’nin dış ticaret hadleri 1973=100 bazına göre, 1979’da 73.7’ye 1983’de 48.6’ya kadar inmiştir. Yani bu dönemin başında dış ticaret hadleri GOU’lerin aleyhine geliştiği gibi Türkiye’nin de aleyhine gelişmiştir. Milletlerarası krediler kıt ve pahalıdır.¹⁶³⁶

Bu dönemde ABD doları değerlenmiş faiz hadleri yükselmiştir. Bu durum yeni kredilerin faiz yükünü artırmıştır. Ayrıca eski fakat dalgalı faizli kredilerin maliyetini de artırmıştır. Batı Avrupa paraları cinsinden elde edilen ihracat ve işçi dövizlerinin reel değeri doların yükselmesi dolayısıyla düşmüştür.¹⁶³⁷

Yine bu dönemde uygulanan ekonomik politikanın Dünya Bankası’nın daha 1950’lerin başında beliren görüşlerine paralel olduğu zaman içinde iyice ortaya çıkıyordu. Dünya Bankası özetle, Türkiye’nin ağır sanayiye geçmesini sakıncalı bulmaktaydı. Bu “tavsiye”nin dayandığı teorik temel her ülkenin “mukayeseli üstünlükler” prensibine göre üretim yapmasıdır. Türkiye, emek ve sermaye kullanımında, tercihini daha bol olan üretim girdisini

¹⁶³⁴ Bülent Güloğlu ve Ender Altunoğlu, “Finansal Serbestleşme Politikaları ve Finansal Krizler-Latin Amerika, Meksika, Asya ve Türkiye Krizleri”, İ.Ü. SBF Dergisi Num: 27, Ekim, İstanbul 2002.

¹⁶³⁵ Bülent Güloğlu ve Ender Atunoğlu, a.g.m.

¹⁶³⁶ Hüseyin Şahin, Türkiye Ekonomisi, s. 197.

¹⁶³⁷ Gülten Kazgan “Ekonomide Dışa Açık Büyüme”, s. 355.

kullanan emek yoğun üretim tekniklerini/sektörlerini benimsemeliydi. Ancak bu durumdaki üretim mallarıyla Türkiye dış pazarlarda rekabet edebilirdi. Bu tarzdaki yerli sınai üretim dış rekabetten korunmalı ve bu yolla etkili çalışması sağlanmalıydı. Elbette bu durumda devlet sanayi tesisleri kurma teşebbüslerinden vazgeçmeliydi. Çünkü kamu kesiminin pek çok teşebbüsü, mesela “demir-çelik, selüloz ve kağıt, gübre ve petrokimya yatırımlarının getirisi yönünden hiç de rantabl değildir.”¹⁶³⁸

Gelişmekte olan ülke ekonomilerinin bunalıma girmesi durumunda IMF, WB, dış kredi sağlayan hükümetler ve küresel finans sermayesinin temsilcisi özel bankalar ekonomisi krize giren ilgili ülkelerden bir dizi tedbir alınmasını isterler. Bu “kararlılık göstergesi” politikaları “tavsiyelerinin” rakamsal muhtevası, ülkeden ülkeye değişmekle birlikte, temel nitelikleri asla değişmez. Ortalama bir iktisat fakültesi öğrencilerinin artık ezberlediği, hatta sıradan bir günlük gazete okuyucusunun bile aşına olduğu bu tedbirler para ve kredi arzının, bütçe harcamalarının kısılması, devalüasyon; temel tüketim mallarının fiyatının ve faiz oranının yükseltilmesi, sübvansiyonların, destekleme alımlarının kaldırılması/ enflasyonun altında fiyatlanması ve ücret artışlarının sınırlandırılması olarak sıralanabilir. Krize giren GOÜ’nün dış borç alabilmesi “kredibilitesini” ispatlaması yukarıdaki tedbirleri almasıyla eş anlamlıdır.¹⁶³⁹

GOÜ’ler açısından IMF’nin fonksiyonu, kendi imkânlarıyla kredi sağlamaktan çok ilgili ülkeyi standart istikrar programıyla benimseteceği ekonomik tedbirlerle, borç verebilen ülkeler ve özel banka ve banker kuruluşları karşısında “borç verilebilir” konumuna getirmektir. Bir diğer anlatımla, kamu veya özel milletlerarası borçlanma, ancak IMF şartlarının uygulanmasına bağlanmaktadır.¹⁶⁴⁰

2.3. IMF’nin İsteddiği “Kararlılık Göstergeleri”, “Fiyatlama Süreci” ve “Sürekli Devalüasyon”

Bir başka temel husus, IMF’nin “tavsiye” ettiği “kararlılık göstergeleri”nin muhtevası ve rakamsal boyutları ülkeden ülkeye değişebilirse de bu farklılık çok sınırlıdır. Bunları içeren meşhur “consulting papers/danışma belgeleri” basında kısmen yer alsa da IMF savunucusu iktisatçılara bile gösterilemez.¹⁶⁴¹ IMF patentli “istikrar programları”nda ve elbette 24 Ocak Kararları’ndan sonra Türkiye’de uygulanan “fiyatlama süreci” ve “sürekli devalüasyon” ilk yıllarda olumlu etki yapmasına, ihracatı artırıp içeride fiyat istikrarı sağlamasına rağmen, sonraki yıllarda enflasyonun bizatihi sebebi, borçlanmayı artırıcı, sanayiye engelleyici bir manivela haline dönüşmüştür.

¹⁶³⁸ Bertil Walstedt, “State Manufacturing Enterprise in a Mixed Economy: The Turkish Case” The John Hopkins University Press for the World Bank, Baltimore and London, 1980, s. 139.

¹⁶³⁹ Ajit K. Dasgupta, “Economic Theory and the Developing Countries”, St. Martin’s Press, New York, 1974.

¹⁶⁴⁰ Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, “Türkiye Ekonomisi”, s. 197.

¹⁶⁴¹ Anne O. Krueger, “Foreign Trade Regimes and Economic Development: Liberalisation Attempts and Consequences”, National Bureau of Economic Research, Washington D.C.1978, s. 122.

Devalüasyon dışındaki fiyatlama süreci, iç talebi kısımaya yönelen para ve maliye politikaları dolaylı olarak ihracatı artırmayı hedefler. Bir yandan dâhilde üretilen ürün fiyatlarının yükselmesi, diğer yandan da emek gelirinin göreceli azalması yerli üretimi alınamaz, kullanılamaz duruma getirerek üretilen malları potansiyel ihraç ürünleri haline getirir.

Sürekli devalüasyon, ihracat mallarının yabancı paralar cinsinden fiyatının sürekli ucuzlaması manasına gelir. Böylelikle ucuzlayan mallar ihraç edilebilecektir. Sürekli de olsa, devalüasyon sonucu dış ticaretin dengeye getirilmesi ihtimali, ihracat-ithalat fiyat esnekliği toplamının “1”den büyük olmasına bağlıdır. “Marshall-Lerner” şartları denilen bu durum o ülkenin sınai ürünlerine olan dış talep, bu ürünlerin niteliği düşükse fiyat değişmelerine uzun dönemde çok fazla duyarlı olmayacaktır. Kaldı ki, sürekli devalüasyon, girdi fiyatlarını artırarak maliyet ve üretim fiyatlarını artırmakta ve bu durum ithal girdi kullanan malların ihracatını olumsuz yönde etkilemektedir.¹⁶⁴² Türkiye’de 1963’den itibaren başlayan ve 24 Ocak 1980 programıyla oldukça ileri boyutlara taşınan ihracatı artırıcı özendirme tedbirleri bütünüyle parasaldır. Bu husus özellikle sınai ürün ihracatını artırmak için uygulanan teşviklerde bariz şekilde görülür. Yani ihracatı artırmaya yönelik yaklaşımlar kısa dönemli tedbirlerdir. Hâlbuki sınai ürün ihracatında fiyat-karar maliyet ve nitelik/kalite de önem arz etmekte olup doğrudan ölçek ekonomisi ve üretim teknolojisiyle bağlantılıdır.

Türkiye’ye 1946’dan itibaren “tavsiye” edilen ve “bilimsel” çerçevesi Dünya Bankası ve IMF iktisatçıları tarafından çizilen “ekonomik model” Türkiye’nin sanayileşmesini engellemiştir. Nitekim Türkiye’nin 1950-1970 dönemindeki sanayileşme politikası üzerine bir inceleme yapan IMF iktisatçısı Anne O. Krueger’e göre Türkiye farklı bir yatırım stratejisiyle daha fazla “büyüme ve iş bulma” sağlayabilirdi.¹⁶⁴³

2.4. IMF’nin “Kilim Dokumakla Çelik Üretmek Arasında Fark Yoktur” Reçetesi ve Fiyat İstikrarı

Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk Krueger’in yukarıdaki yaklaşımını şöyle değerlendiriyorlar: “Krueger tipi yaklaşımın asıl belirleyici niteliği, üretim ve dış satım konusu olacak olan malları nitelik farklarına göre ayırmamasıdır. Yaklaşımına göre, ekonomik gelişme açısından, KİLİM DOKUMAKLA ÇELİK ÜRETMEK arasında fark yoktur. Hatta daha çok “dolar geliri” sağlarsa, kilim üretimi tercih edilmelidir. Tabiatıyla aynı mantıktan giderek, ülkenin /Türkiye’nin Osmanlı dönemindeki sermaye stoku veya katma değerın sektörel dağılımına göre yatırım yapmasıyla daha büyük oranda katma değer ve iş bulma sağlayabileceği gibi ilginç sonuçlara ulaşılabilir.”¹⁶⁴⁴

¹⁶⁴² Miltiades Chacholiades, “Principles of International Economics”, McGraw-Hill Book Company, New York 1981, s. 381-382 ve 387-388.

¹⁶⁴³ Anne O. Krueger, “Foreign Trade Regimes and Economic Development: Turkey”, Columbia University Press, New York 1974, s. 245-247.

¹⁶⁴⁴ Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, “Türkiye Ekonomisi”, s. 195.

Prof. Recep seymen'in¹⁶⁴⁵ "IMF ve WB reçetelerinin GOÜ'lere ve özelinde Türkiye'ye dayattığı FİYAT İSTİKRARI ile DIŞA AÇILMACI EKONOMİ POLİTİKALARI yeterli büyümeyi ve sanayileşmeyi engellemiştir" görüşü 2009 Türkiye'sinde bir gerçeğin acı ifadesidir. Özetle fiyat istikrarı ve dışa açılmacı ekonomi politikası gelişmeyi, döviz getirisi eksenine bağlamaktadır. Diğer ülkelerin tecrübeleri, salt döviz imkânlarının varlığıyla ekonomik gelişmenin sağlanamadığını; döviz kolaylıklarının ekonomik gelişme için yeterli olmadığını ispatlamaktadır. Yaklaşımın bu temel yanılışına ilave olarak uzun dönemde dış borç yükünü çok daha artırması ve bunun ekonomik gelişme imkânlarını daha da sınırlandırması ihtimali vardır. Nitekim bu hususta ilginç örneklerden biri Meksika'dır. Meksika önemli petrol ihracatçısı ülkelerden biri olmasına ve bu nedenle gerek döviz gelirleri gerekse enerji üretim konularında 1970'lerin ekonomik bunalımından, IMF ve WB iktisatçıların anlayışına uygun, kural olarak etkilenmemesi gereken bir ülke durumunda bulunmasına rağmen, bunalım yıllarında gerek dış borçlar, gerekse enflasyon ve işsizlik meseleleri açısından, Türkiye'den daha zor durumdaydı.¹⁶⁴⁶

5 Nisan 1980'de OECD'den 1162 milyon dolar, 26 Nisan 1980'de IMF'den 350 milyon dolar ve 16 Mayıs 1980'de Dünya Bankası'ndan 670 milyon dolar kredi sağlayan Türkiye de bir yandan ithalat imkânlarının artmasıyla arz artmış, öte yandan fiyatlandırma süreci ile de iç talep daralması sağlanarak kısmen arz-talep dengesi tutturulmuştur. Buna rağmen 1980 yılında enflasyon oranı (TÜFE) % 108, 1981-1987 döneminde ise yıllık ortalama % 30.4 olarak gerçekleşmiştir.

1 Temmuz 1980'den itibaren faiz oranlarının serbest bırakılması bankalar-bankerler savaşına sebep olmuş ve bu faiz rekabetinin sonunda finans krizi patlak vermiştir. Sonuçta bazı banka ve bankerler sistem dışı kalmıştır. Bunun yanında pek çok özel sektör şirketi işletme sermayesi sıkıntısına düşünce batmalarını önlemek için firmalara kamu bankalarından finansman desteği sağlanmıştır.

Dolar Nisan 1980'de 73.8 TL iken Şubat 1981'de 95.91 TL oldu ve 1 Mayıs 1981 tarihinden itibaren % 5'leri aşmamak kaydı ile neredeyse günlük olarak devalüe edildi.

İhracat, 1980'de 2.9 milyar dolar düzeyinden 1983'de 5.9 milyar dolara yükselmiştir.

GSMH'de 1980'de -% 1.1 küçülme yaşanmış, sabit fiyatlarla 1981'de % 4.2, 1982'de % 4.6 ve 1983'de % 3.3 oranında artış kaydetmiştir. GSMH artışı 1980-1983 ortalamasına göre yılda % 2.7 kadar oldu. Bu büyüme oranlarını 1960-1975 dönemi oranlarıyla mukayese ettiğimizde yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir.¹⁶⁴⁷ Hâsılı 1980-1983 döneminde iç piyasada arz-talep dengesi sağlandı, CİB açıkları küçüldü, döviz darboğazından çıkıldı. KİT ürün-

¹⁶⁴⁵ Recep Seymen, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Öğretim Üyesi, Tez Değerlendirme Sohbetlerinden.

¹⁶⁴⁶ Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, a.g.e, s. 198.

¹⁶⁴⁷ Hüseyin Şahin, "Türkiye Ekonomisi", s. 199.

lerine zam üstüne zam yapıldı. KİT'lere TCMB kaynağından destekler kesildi. Destekleme fiyatları ve ücret artışları enflasyonun altında tutuldu. Enflasyon yeterli olmasa da düştü. Ancak GSMH büyüme oranları düşük düzeyde gerçekleşti. İşsizlik arttı. Para piyasası dengesizlikleri sürdü. Kamunun ekonomideki yeri daraltılmadığı gibi sosyal dengesizlikler büyüdü.

Sonuç; 1980-1983 dönemi GSMH büyümesi % 2.7 ile başarısız, işsizlik ve sosyal dengesizliklerin büyümesiyle de başarısız bir dönemdir. Nitekim İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun verilerine göre işe yerleştirme oranı 1980'de % 32.3, 1981'de % 26.0, 1982'de % 23.6 ve 1983'de % 24.4'tür.

1983 yılının sonbaharında yapılan genel seçimleri 24 Ocak programının uygulayıcısı Turgut Özal liderliğindeki ANAP kazandı. 1984-1989 dönemi Türk ekonomisinde neo-liberalizmin iyice kök saldığı bir dönemdir.

Sermaye Piyasası Kanunu yenilendi. İMKB faaliyete geçirildi. 1986'da Bankalar Arası Para Piyasası (Interbank) oluşturuldu. MB, 1987'de açık piyasa işlemlerine başladı. Dikkat edilirse sanayileşme ve büyümeye, hâsılı üretime yönelik tedbirlerden ziyade sermayeye yönelik düzenlemeler ön planda. Bu arada IMF ile yapılan ve 1980-1983' ü kapsayan stand-by anlaşması 1984 yılı sonuna kadar uzatıldı. IMF'yle stand-by anlaşması süresinin tamamlandığı 1984 sonrası yıllarda, Türkiye milletlerarası bankalar ve sermaye piyasalarından kredi alabilir duruma geldi. Taahhütlerini başarıyla yerine getirdiği kabul edildiği için IMF'nin "yeşil ışığı" yanıyor ve dış borçlanmada ülke böylece yeni bir evreye giriyordu.¹⁶⁴⁸

1984'ten itibaren ekonomideki durgunluğu aşmak ve daha yüksek büyüme sağlayabilmek için genişlemeci bir para ve maliye politikası takip edildi. Para arzı kontrolden çıktı. Kamu kesimi borçlanma gereği 1987'den itibaren çok hızlı yükseldi. Bu politikalar sonucu 1984-1987 döneminde GSMH büyümesi hızlanarak yıllık ortalaması % 6.7 olarak gerçekleşti. Bununla birlikte kaçınılmaz olarak enflasyon da yükselmeye başladı.

Bizim çalışma sınırlarımızın dışında kalmasına rağmen çok kısa değinmek istiyorum.

Finansal gelişme ile iktisadi büyüme arasında tek veya iki yönlü ilişki olduğunu savunan ve finansal derinleşmenin iktisadi büyümeyle hemen hiçbir ilişkisi olmadığını ileri süren iktisatçılar vardır. Finansal gelişme ve büyüme arasındaki iki yönlü ilişki, finansal aracılığın sabit kurulum maliyetlerinden ötürü "eşik etkilerinin" oluşmasına sebep olabilir.

Ekonomiler sadece belli gelir eşiklerini geçtikten sonra farklı aracılık sistem türleri geliştirmeyi seçebilecek ve ancak ondan sonra bu sistemlerin büyüme üzerindeki etkilerinin faydalarını biçebileceklerdir. Dolayısıyla bu kritik gelir etkilerinin varlığı, finansal gelişme ve büyüme arasında iki yönlü ilişkiye sebep olabilir. Birincisi, yüksek gelir düzeyi finansal sistemin yeterli miktarda gelişimini destekler, bu da büyümeye ilave hız verir. İkincisi, düşük gelir düze-

¹⁶⁴⁸ Gülten Kazgan, "Türkiye Ekonomisinde krizler 1929-2001", s. 201.

yi finansal sistemin gelişimini önler, bu da kaynakların üretken yatırımlara dağılımını engeller ve ekonomiyi az gelişmişlik tuzağına düşürür.¹⁶⁴⁹

Türkiye’de vadeli çekler, kredili satışlar, protestolu senetler para politikasının etkinliğini azaltan sebepler arasındadır.

1984’ten sonra para arzının kontrol edilmemesinde, kamu kesimi finansman açığının büyümesi ve bu açığın iç borçlanma ile karşılanması politikası finansal krizlerin oluşmasında temel etkenlerden biridir. Bu dönemde KİT’ler özelleştirilmemiş, kamu kesiminin cari harcamaları kontrol altında tutulamamıştır.

İç ve dış borç faizlerinin sürekli artması sonucu transfer harcamalarının toplam kamu harcamaları içindeki nispi payı sürekli yükselmiştir. 1981’de % 19.3 iken 1989’da % 37.7, 1991’de ise % 40.5’e çıkmıştır.

Buna mukabil, kamu kesimi yatırım harcamaları aynı dönemde, yani 1981’de % 35.2’den 1991’de % 26.4’e düşmüştür. En önemlisi de kamu kesimi yatırımları içinde, Osmanlı Türkiye’sinin 1838-1914 dönemini çağrıştırır nitelikte, ALT YAPI YATIRIMLARININ ORANI YÜKSELMİŞ, doğrudan üretken yatırımların payı ise düşmüştür. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren 1923-1979 döneminde sürdürülen “devlet eliyle sanayileşme” politikası 24 Ocak 1980 programıyla birlikte peyder pey terk edilmiştir. “Devlet sanayileşmede ve ekonomik büyümede üstlenegeldiği lokomotif olma rolünü 1980’li yılların ikinci yarısından itibaren özel sektöre devretmiştir.”¹⁶⁵⁰

Korkut Boratav’a göre IMF’nin “politika sepeti”nin Latin Amerika uygulaması ile Türkiye uygulaması arasında bir özellik farkı vardır. Türkiye’de iç talebin kısıtlanmasında daraltıcı para ve maliye politikalarından ziyade emek aleyhtarı gelir politikalarının esas alınmış olmasıdır. Bu durum “sermayenin karşı saldırısıdır”. Bu yılların neoliberal iktisat politikası uygulamaları burjuvazinin alt-kesimleri arasında da tarafsız kalmamış olup, bu durum sermayenin yeniden yapılandırılması anlamına gelmektedir.¹⁶⁵¹

24 Ocak programının 1981-1983 yılları dönemi “askeri rejim altında liberal ekonomi” diye nitelendirilirken 1984-1988 dönemi “ANAP yılları” olarak değerlendiriliyor.¹⁶⁵²

İç borçlanmanın 1985’den itibaren ivme kazandığı görülüyor. İç borç stoku 1981’de 990.9 milyar TL iken, 1983’de 3172.6 milyar TL’ye ve 1991’de 93643.0 milyar TL’ye çıkmıştır. Hükümet sürekli artan borç anapara ve faiz taksitlerini ödemede 1854-1914 döneminde uygulanan “Osmanlı modeli” ile yeni borçlanmayla borcu borçla ödemek mecburiyetinde kalmıştır.

1985 yılında bazı tüketim vergileri yürürlükten kaldırılarak katma değer vergisi (KDV) yürürlüğe konulmuştur. Ayrıca perakende ticarete belge düzenini yerleştirmek için tüketicilere vergi iadesi uygulaması başlatılmış-

¹⁶⁴⁹ Asuman Oktayer, “Finansal Derinleşme ve İktisadi Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği”, İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 58, Sayı: 2, Yıl: 2008, İstanbul 2009, s. 53.

¹⁶⁵⁰ Hüseyin Şahin, “Türkiye Ekonomisi”, s. 201.

¹⁶⁵¹ Korkut Boratav, “Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007”, s. 149.

¹⁶⁵² Korkut Boratav, O. Türel ve E. Yeldan, “The Turkish Economy in 1981-1992: A Balance Sheet, Problems and Prospects”, METU Studies in Development, 22/I Ankara 1995.

tır. Bu dönemde sayıları 100'ü aştığı tahmin edilen fonlarla bütçenin temel prensipleri ve düzeni alt-üst edilerek adeta devletin sırtına yeni kamburlar eklenmiştir.¹⁶⁵³

Kamu kesiminin sermaye piyasasından borçlanması, devlet tahvili faizleri yükseltilerek Boğaz Köprüsü, barajlar gelir ortaklığı senetlerinin kâr payları artırılarak gerçekleştirilebildi. Kamunun bu “çılgınca” borçlanma politikası, çok yüksek faiz hadleri politikası ile birlikte özel sektör reel yatırımlarının azalmasına sebep oldu.

Yani “dışlama/crowding out” etkisi ortaya çıktı. Diğer yandan özel sektör yatırımları kısa dönemde gelir getirecek alanlara, turizm yatırımlarına kayarken sanayi sektöründe kapasite genişlemesi sınırlı kaldı. Bu dönemde serbest piyasa ekonomisi uygulaması, dışa açık ihracata dönük büyüme stratejisi küçük-orta ölçekli şirketlerin öz kaynaklarını zayıflatarak bu firmaların tasfiyesine sebep oldu. Yüksek faiz haddi ve ölçek ekonomisinin devasa yabancı şirketlerine karşı dış rekabeti sürdüremeyen bu şirketlerden biraz daha irileri iflasın eşiğine gelince devlet bu şirketleri ya destekleyerek ya da KİT'leştirerek kurtarmayı tercih etti. bu operasyonlar para arzını daha da genişletti.

2.5. Dışa Açık Büyüme ile İhracata Açık Büyüme Nedir?

Gülten Kazgan'a göre, “dışa açık büyümeyle ihracata dönük büyüme aynı olguyu tanımlamadığı gibi, ithal ikamesiyle içe dönük büyüme de eşanlamlı sayılmamalıdır.¹⁶⁵⁴ Bizim konumuz dışında kaldığı için daha fazla detaya girmeyeceğiz. Ancak konunun anlaşılır olması için de Gülten Kazgan'dan bir alıntı daha yapacağız:

Dışa açık ekonomi, serbest piyasa şartlarında dış dünyayla bütünleşen, sermaye hareketlerinde görece serbestlik olan, dış ticaret kontrolleri bulunmayan ya da en az düzeyde kalan ekonomidir. İhracat dışında çok değişik yollardan, dış borçlanma, işçi dövizleri gibi, ekonominin ithalat gereksinimini karşılayabilir ama ekonominin büyümesi ihracatla bağlantılı değildir. Fakir hammadde ekonomileri, monetarist politika uygulamasıyla serbest piyasa ekonomisi kurallarını benimseyip paralarını konvertible hale getiren Arjantin ve Şili gibi ekonomiler bunun tipik örnekleridir. 1923-1929, 1950-1954, hatta bir bakıma 1973-1977 yılları Türkiye ekonomisi de buna örnektir. Ekonominin dışa açıklığı bir büyüme stratejisi değil “öğretisel” bir tercihtir. Tabii, dışa açık bir ekonomi, ihracata dönük de büyüyor olabilir; Uzakdoğu'nun kent-ekonomileri, Hong-Kong ve Singapur buna örnektir.

İhracata dönük büyüme ise, bir “büyüme stratejisi”dir. Ekonominin dışa açıklığıyla mutlaka doğrudan bağlantılı olmadığı gibi, bir serbest piyasa ekonomisi olma durumu da yoktur. Tersine devletin ekonomiyi ihracata döndürmek için piyasaya yoğun müdahalesi de olabilir. İmalat sanayini

¹⁶⁵³ A. Oyan ve R. Aydın, “İstikrar Programlarından Fon Ekonomisine”, Teori Yayınları, Ankara 1987.

¹⁶⁵⁴ Gülten Kazgan, “Ekonomide Dışa Açık Büyüme”, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul Nisan 1985, s. 245.

ihracat yoluyla geliştirmek temeline dayanır; iç ekonomi politikaları buna göre ayarlanmıştır. Dışa açık bir ekonomi eğer imalat sanayini ihracatta rekabet eder düzeye getiremiyorsa, büyüyemediği gibi imalat sanayinin giderek tasfiyesine şahit olabilir. Şüphesiz sonunda dışa açıklıkta sürdürülemez.¹⁶⁵⁵

İleride daha ayrıntılarına girdikçe görüleceği üzere Türkiye IMF ve WB destekli 24 Ocak 1980 programı ile Gülten Kazgan'ın yukarıda özetlediğimiz görüşlerini doğrular nitelikte, “dışa açık ekonomi, ihracata dönük büyüme stratejisi”nde sanayileşmeme ve imalat sanayini geliştirememeye tuzağına düşmüştür.

2.6. Enflasyon ve Reel Faiz Hadleri

1984'den itibaren enflasyon oranı yeniden yükselmeye başladı. Çünkü para arzı genişliyor, faiz hadleri sürekli yükseliyor ve reel devalüasyonlarla ithal girdi fiyatları artıyordu. İlave olarak üretim artışı yeterli düzeyde artmıyordu.

Tablo 3.1: 1980-1991 Döneminde Yıllık Fiyat Artışları (%)

Yıllar	TEFE	TÜFE
1980	90.3	108.2
1981	34.0	36.8
1982	27.4	27.2
1983	30.5	31.4
1984	50.3	48.4
1985	43.2	45.0
1986	29.6	34.6
1987	32.0	38.9
1988	70.5	73.7
1989	63.9	63.3
1990	52.3	60.3
1991	55.4	66.0
1981-1983	30.9	31.1
1984-1987	41.3	41.5
1988-1991	60.5	65.8

Kaynak: DPT; *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, 1950-1992, s. 57.*

Yukarıdaki tablodan şu sonucu çıkarabiliriz, 24 Ocak 1980 programı “enflasyonu makul seviyeye indirme” hedefinde başından itibaren başarısızdır. Zaten 24 Ocak'ın başında söylenenlerden teker teker vazgeçilerek 1986'dan itibaren de “enflasyon önemli değil, büyüme önemli ve önceliklidir” denmeye başlandı. Yani 24 Ocak programı “öyleyse aham biz bu halı niye yedik” noktasına geldi. Nitekim GSMH büyüme oranı 1986'da % 8.1 ve 1987'de % 7.5 olarak gerçekleşti. Ancak bu iki yılda sağlanan yüksek

¹⁶⁵⁵ Gülten Kazgan, a.g.e, s. 245-246.

oranlı büyüme sürdürülemedi. 1988'de GSMH %3.6 ve 1989'da ise % 1.9 olarak gerçekleşti. 1980-1989 dönemi bir bütün olarak değerlendirildiğinde büyüme, istihdam ve "24 Ocak 1980 programının fiyat istikrarını sağlamada başarılı olduğu söylenemez."¹⁶⁵⁶

24 Ocak 1980 Kararları'ndan sonra 1989 yılına kadar eksik değerlendirilmiş kur politikası uygulandı. Yani TL'nin yabancı paralar karşısındaki değeri enflasyon oranından daha fazla düşürüldü. Nitekim reel döviz kurunun 1982'de 100 olduğu kabul edildiğinde 1988'de 77.7 olduğu hesaplanmıştır. Bu politikanın gayesi ihracat gelirlerini artırmaya yönelikti. Yabancı özel sermaye yatırımlarını teşvik için yabancı sermaye mevzuatında değişiklikler yapılmasına rağmen doğrudan özel yabancı sermaye yatırımlarında beklenen gelişme olmadı.

1980-1983 döneminde 3071 milyon dolar anapara borç taksidi, 4768 milyon dolar faiz olmak üzere toplam 7839 milyon dolar dış borç ödenmiştir. Paradoksal biçimde bu dönemde Türkiye'nin dövizle ödenecek dış borçları azalmamış, artmıştır. 1980'de 15.5 milyar dolar seviyesinde olan dış borç anapara tutarı 1983'de 18.4 milyar dolara yükselmiştir. 24 Ocak programının dışa açık büyüme yaklaşımı ihracat ve ithalatta artışla birlikte dış borç stoklarında da artışa sebep olmuştur.¹⁶⁵⁷

Yabancı özel sermaye ile ilgili önemli düzenlemelerden biri de petrol aramaları husussundadır. Buna göre, tamamen ya da kısmen yabancı sermayeli ortaklıklar Türk topraklarından çıkardıkları petrolün % 35'ini dışarıya satabileceklerdir. Kısaca 24 Ocak program süreci yabancı sermayenin girişiyle ilgili kolaylıkları genişletmiş, faaliyet alanlarını yaygınlaştırmıştır. Çünkü 24 Ocak programı, ekonomik büyümeyi, dış kaynak sağlanmasının bir sonucu, türevi aldığından, yabancı özel sermayeyi yatırımların, "ödemeler dengesi açığı, tasarruf yetersizliği ve teknoloji transferi meselelerinin sağlıklı çözümünü" sağlayacak çok önemli bir araç olarak görmektedir.¹⁶⁵⁸

Neoliberal paracı görüş ekonomi teorisinde özellikle Keynes'in görüşlerine karşı özelliğiyle sürekli olarak mevcuttu denilebilir. Ancak bu görüşün yaygınlaşması Ağustos 1971'de Bretton Woods para sisteminin çökmesi, doların altın paritesinden kopması ile yaşanan para bunalımı ortamında oldu. Bu süreç daha sonra özellikle Avusturya ve Chicago "okulları" çevresinde artan egemenliğiyle, azgelişmiş/gelişmekte olan ekonomiler kadar gelişmiş ekonomilerde de etkili oldu. Makro ekonomi teorisinde arz-yönü ekonomiler (supply side economics) ve akılcı beklentiler (rational expectations) kavramları çerçevesinde geliştirilen teoriler, ekonomide kamu kesiminin olabildiğince daraltılması anlayışının kaçınılmaz bir sonucu olarak para politikası belirleyici bir konuma yükseliyor. Yani para politikası ana ekonomi politikası sayılıyor.

¹⁶⁵⁶ Hüseyin Şahin, "Türkiye Ekonomisi", s. 203.

¹⁶⁵⁷ Hüseyin Şahin, "Türkiye Ekonomisi", s. 204.

¹⁶⁵⁸ DPT, 1981 Yılı Programı, s. 67.

Tablo 3.2: Reel Faizler, Reel Efektif TL Kuru, İç Kaynak Dengesi/GSMH ve Bütçe Açığı/GSMH Oranı (1978-1987)

	1978-1980	1981-1983	1984-1987
1- Reel faiz hadleri(%)	-15.4	10.1	-
2- Reel mevduat yıllık ortalama artış hızı (%)	-53.9	14.5	8.4
Reel kredi yıllık ortalama artış hızı (%)	-40.0	17.0	20.0
3- TL kuru	49.6	196.2	588.7
Nominal dolar kuru (TL)	126.0	87.8	67.4
Tartılı reel efektif kur endeksi			
4- İç kaynak dengesi (%)	16.2	17.3	20.4
Tasarruf /GSMH	21.1	18.8	21.3
Yatırım/GSMH	-4.9	-1.5	-0.9
Açık	-3.2	-2.1	-4.1
5- Konsolide bütçe açığı/GSMH (%)			

Kaynak: Gülten Kazgan, *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001)*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, Eylül 2005, İstanbul, s. 208.

24 Ocak İstikrar Programı'nın "bir diğer başarısızlığı faiz hadlerinin serbest bırakılmasıyla ortaya çıktı". Bunu hemen izleyerek kriz yıllarının yüksek negatif reel faiz hadleri, yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi 1981'den itibaren bankalar ve bankeler arasında patlayan faiz rekabetiyle tırmanmaya geçti. Mevduatta % 14.5, kredilerde % 17'ye fırlayan reel faizler, TL'nin dolar karşısındaki reel kur kayıpları, bu faiz yarışının sonucunda ciddi bir "para" krizi yaşandı.¹⁶⁵⁹

Bu dönemde kambiyo rejimi oldukça serbestleştirildi. 1984'te ithalatla liberasyon sistemi değiştirilerek ithalat çok büyük ölçüde serbestleştirildi. Türk parası ile ithalat ve ihracat gibi dövizle ilgili birçok faaliyet serbest bırakıldı.¹⁶⁶⁰ Bu dönemde TL'nin döviz karşısında aşırı değer kaybı stratejisi uygulandı. Mesela reel döviz kuru TL/dolar 1982'de 100 iken 1988'de 128.7 oldu. Yani TL'nin değeri 100'den 77.7'ye indi.

2.7. 1980-1991 Döneminde İthalat ve İhracat

İthalat ve ihracatın GSMH içindeki payı arttı. İthalat 1980-1983'de % 16.3 iken 1984-1991 döneminde % 21.7 oldu. İhracat 1980-1983 döneminde % 8.9 iken 1984-1991 döneminde % 14.9 oldu. 1983 sonunda 5.7 milyar dolar olan ihracat 1987'de 10 milyar dolar, 1991'de 13.6 milyar dolar olarak gerçekleşti. Ancak ithalat çok daha hızlı arttı. Bu arada ihracatın ürün çeşitliliği arttı. Tarım ürünlerinin toplam ihracat içindeki payı 1980'li yıllara girilirken % 70 iken, 1989'da % 16.4'e kadar geriledi. Tarım ve sanayi sek-

¹⁶⁵⁹ Gülten Kazgan, a.g.e, s. 208-209.

¹⁶⁶⁰ Halil Seyidoğlu, "Uluslararası İktisat", Gözlem Yayınları, İstanbul 1990, s. 461-165.

törleri 10 yıllık dönem içinde ihracat içindeki nispi paylarını karşılıklı olarak değiştirmişlerdi.

Tablo 3.3: Türkiye'nin 1980-1991 Döneminde İthalat ve İhracatı Tablosu (milyon Dolar)

Yıllar	İthalat	İhracat	Dış Ticaret Açığı	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1980	7909	2910	-4999	36.8
1981	8933	4703	-4230	52.7
1982	8842	5745	-3097	64.9
1983	9235	5728	-3507	61.0
1984	10757	7133	-3624	66.3
1985	11343	7958	-3385	70.2
1986	11105	7457	-3648	67.2
1987	14158	10190	-3868	72.0
1988	14335	11662	-2673	81.4
1989	15792	11625	-4167	73.6
1990	22303	12959	-9344	58.1
1991	21047	13593	-7454	64.6

Kaynak: T.C. Başbakanlık, DİE, İstatistikî Göstergeler (1923-1998), Ankara Ocak 2001, s. 404-405.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi 24 Ocak 1980 programından sonra ihracat artmasına rağmen ithalat daha hızlı artmış ve Türkiye'nin müzmin hastalığına çare olmamış. Mesela ihracatın ithalatı karşılama oranı 1970'de % 62, 1973'de % 63 ve o dönemde Türkiye bu dönemde olduğu gibi iç ve dış borç sarmalında da değil.

2.8.24 Ocak Programı ve Dış Borçlarda “Osmanlı Türkiye’si Modeli” ile 1980-1991 Döneminde Dış Borç Stoku

24 Ocak programı ile başlayan ve Türkiye’de ikinci kez uygulamaya konulan liberal ekonomi politikası giderek pek çok yönden Osmanlı Türkiye’sinde 1838-1914 döneminde uygulanan birinci liberal ekonomi politikası uygulamasının sonuçlarına benzer neticeler doğurmaya başladı. Bu benzerlikleri dördüncü bölümde mukayeseli analiz edeceğiz. Ancak 24 Ocak 1980 Programı ile başlayan neoliberal/serbest piyasa ekonomisi uygulama döneminde ödemeler bilançosunda en hızlı artan kalemler dış borç ödemeleri ve dış kredi kullanımı oldu.¹⁶⁶¹ Türkiye, tıpkı Osmanlı Türkiye’sinin 1854-1875 ve 1881-1914 arasında olduğu gibi dış borç anapara ve faizlerini düzenli ödemesine rağmen, dış borç Stoku 1980’deki 15.7 milyar dolar düzeyinden 1991’de 50.5 milyar düzeyine çıktı. Elbette sonraki yıllarda da bu artış devam etti. Halbuki Türkiye 1984-1991 döneminden 25.6 milyar doları anapara olmak üzere toplam 45.8 milyar

¹⁶⁶¹ Hüseyin Şahin, “Türkiye Ekonomisi”, s. 206.

dolar dış borç ödemiştir. Sonuçta, Cumhuriyet Türkiye'sinin, Osmanlı Türkiye'sinin 1854-1914 dönemine benzer bir tarzda, net borçluluğu her sene, ortalama 5 milyar dolar civarında artmıştır. Böylelikle Türkiye, 1987 sonunda GOÜ arasında beşinci en fazla borçlu ülke basamağına yerleşti. Dış borçların GSMH'ye oranı 1987'de % 60'a ulaşmıştı. Bu oran 1991'de ise % 46.1'di. Hâsılı Cumhuriyet Türkiye'si Osmanlı Türkiye'si gibi 1990'lı yılların başında çok tehlikeli bir borçlanma kısıracına girmiş bulunuyordu. “Bu dönemde sadece dış borçlar miktar olarak artmakla kalmadı. Aynı zamanda kısa vadeli borçların toplam borç içindeki oranı arttı, ortalama borç vadesi kısaldı.”¹⁶⁶²

Batı kapitalizmi Osmanlı Türkiye'sine sızmayı nasıl başarmıştı?

Üç safhadan geçerek: Önce ticaret sermayesi ile (1838 Baltalimanı Serbest Ticaret Antlaşması) ardından finans sermayesi ile (1854'te başlayan dış borçlanma süreci), en sonra da sanayi sermayesi ile (1881'de kurulan Duyunu Umumiye İdaresi ve Reji İdaresi).

Osmanlı Türkiye'sini 1838 Ticaret Antlaşması; bir yandan dünya ekonomisine, daha doğrusu Batı Avrupa'ya açarken, bir yandan da Avrupa ticaret sermayesinin ekonomide egemen olmasının hukuki temeli 1839 Tanzimat Fermanı, 1856 Islahat Fermanı'yla oluşturuldu. Serbest ticaretin ardından, 1854'de dış borçlanma ve borcun anapara taksidi ve faizini borçla ödeme süreci başladı. Bir yandan serbest ticaret, bir yandan katlanarak giden borçlanma; Osmanlı Türkiye'si her ekonominin bir siyaseti, her siyasetin bir ekonomisi vardır düsturu mucibince sömürüldü, zayıfladı, siyasi, dini, etnik istismara açık hale geldi ve nihayet iktisat Profesörü Zekai Özdemir'in “siyasi püritenizm”¹⁶⁶³ diye tanımladığı Batı Avrupa siyasetinin kontrolüne geçti ve çöktü.

Cumhuriyet Türkiye'si 24 Ocak 1980 Programı'yla “küreselleşme” denilen serbest piyasa ekonomisi siyaseti ile Batı'nın “ticari sermayesi” ve “finans sermayesi”ne aynı anda açıldı. 2003 yılından itibaren de çok hızlı bir şekilde sanayi sermayesinin “satın alma” yatırımlarının ilgi odağında.

Atatürk Osmanlı Türkiye'sini şu sözler ile özetliyor: “Devlet bağımsızlığını çoktan yitirmişti. Osmanlı ülkesi yabancıların serbest bir sömürge-sinden başka bir şey değildi ve Osmanlı içindeki Türk milleti de bütünüyle tutsak bir duruma düşmüştü.”¹⁶⁶⁴

¹⁶⁶² Hüseyin Şahin, a.g.e, s. 206.

¹⁶⁶³ Zekai Özdemir, İ.Ü. İktisat Fakültesi öğretim üyesi, yayınlanmamış çalışma.

¹⁶⁶⁴ Kemal Atatürk, “Nutuk 1919-1927”, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1991.

Tablo 3.4: Türkiye'nin 1980-1991 Döneminde Dış Borçları ve GSMH
Tablosu (Milyon Dolar)

Yıllar	Dış Borçlar	GSMH
1980	15734	69749
1981	16627	72775
1982	17858	65937
1983	18814	62193
1984	20823	60759
1985	25660	68199
1986	32306	76464
1987	40326	87734
1988	40722	90975
1989	41751	108679
1990	49035	152393
1991	50469	152352

Kaynak: (Dış Borçlar): T.C. Başbakanlı, DİE, İstatistikî Göstergeler (1923-1998), Ankara, Ocak 2001, s. 538-544.

(GSMH): DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2006), Ankara Mart 2007.

Yukarıdaki tablodan ve buraya kadarki açıklamalardan çıkan sonuç Cumhuriyet Türkiye'sinin, "Osmanlı modeli dış borçlanma"nın benzerini neoliberal ekonomi politikasıyla "tarihi tekerrür" ettirdiğidir.

Cumhuriyet Türkiye'sinin dış borçları, borcu borçla ödediği için artmıştır. Dış borç anapara ödemeleri ve faizler Türkiye'nin dış ekonomik ilişkilerinde ağır bir yük haline gelmiştir. Mesela, 1986'da ödenen dış borç 4.7 milyar dolar iken 1988-1991 arasındaki dört yıllık sürede toplam 29.1 milyar dolar, yani senede 7.3 milyar dolar dış borç ödenmiştir. 1980 yılında dış borçlar GSMH'nin % 22.6'sı iken 1991'de % 46.1 düzeyine çıkmıştır.

1990'lı yıllarda Türkiye, adeta Osmanlı Türkiye'sinin borç batağına benzer bir batağa saplanmıştır. Bu durum sadece dış borçlar için değil, iç borçlar için de geçerlidir. Borçlarını ödemek için sürekli olarak daha ağır şartlarda borçlanmaktadır. Nitekim Türkiye 1994 yılında "sermaye piyasası tabanlı" bir borç krizinin içine yuvarlanmıştır. Bu bunalımı atlatabilmek için 5 Nisan 1994 istikrar programı uygulamaya konmuştur. 1994 bunalımının başta gelen sebebi kamu kesimi finansman açığının kontrolden çıkması ve devletin harcamalarını finanse edememesidir. Bu bunalımın sonunda serbest piyasada döviz kurları üç ay gibi kısa bir sürede % 100'den fazla yükselmiştir. Türkiye yeniden, enflasyon, ödemeler bilançosu açığı, işsizlik, bütçe açıkları ve büyüme açısından 1980'li yıllara girilirken "ithal ikameci ekonomi" politikası ile içine düştüğü bunalımın daha beterine 1990'lı yıllara girilirken "neoliberal ekonomi" politikası ile düşüyordu.

Lance Taylor, Ford Vakfı ve ILO'nun sağladığı araştırma desteği ile yaptığı bir çalışmayı “Dış Liberalleşme: Yakın Dönemden Dersler” başlığı altında makale olarak yayınlamıştır. Gelişmekte olan bir grup ülkeyi beş ana grup başlığı altında toplayan Taylor'un listesi şöyle:

- a- Sürekli büyüme ekonomileri: Çin, Hindistan, Singapur ve Vietnam.
- b- Asya krizi ekonomileri: Kore, Malezya ve Tayland.
- c- Döngüsel durgunluk ekonomileri: Türkiye ve Filipinler.
- d- Enflasyona istikrar kazandırma öncelikli ekonomiler: Brezilya ve Rusya.
- e- Sosyalizm sonrası geçiş ekonomileri: Macaristan ve Polonya.

“1997-1998 krizinin öncesinde bu ülkelerin çoğunda görülen büyüme ve gelir dağılımı kayda değer bir durumdaydı. (Filipinler ve Türkiye, 1970'lerde ve 1980'lerde ilk reformistler olmalarına rağmen bu olgunun dışında kalmaktadır) Bunun aksine sürekli olarak büyüyen Asya ekonomilerinin bu reformun mükemmel örnekleri olduğu pek görülmemiştir. Bu ülkeler krizden kurtulabildilerse, bunu kısmen kendi sermaye ve ticaret hesaplarını tam olarak liberalleştirmemiş olmalarına borçludurlar... Brezilya, Türkiye ve Rusya'nın yüksek enflasyon oranlarına istikrar kazandırmak için açık sermaye piyasalarıyla birlikte döviz kuru temelli önemli girişimlerde bulunmuş olması olaya başka bir boyut kazandırmaktadır. Bu girişimlerin ardından söz konusu ülkelerde görülen mali krizler, pek çok bakımdan birkaç yıl önce Doğu Asya'da görülen krizlere benzemektedir.”¹⁶⁶⁵

GOÜ'ler, gerek büyüyen mali açıkları kapatmak için kaynak bulmak, gerek döviz kuruna dayalı FİYAT İSTİKRAR PROGRAMI (exchange rate-based inflation stabilization) programlarında, ticari malların fiyatlarını alt düzeyde tutmak için gereken ithalatın finansmanını sağlayacak döviz ülkeye çekmek için liberalleşen ülkeler sermaye hareketlerinin önündeki engelleri ortadan kaldırdılar. Bu ülkelerin çoğu ülke dışından içeriye doğru çok büyük bir sermaye akışı yaşadılar.¹⁶⁶⁶ Türkiye büyüyen mali açıklarını kapatmak için dış kaynağa “çare” olarak yöneldi. Ancak 24 Ocak 1980 programından bugüne geline nokta “çare”nin bizatihi problem haline geldiğidir.

2.9. “Transformasyon” Yani “Değişim” Kelimesinin Cazibesi ve Feda Edilen Ekonomik Büyüme

24 Ocak programının uygulayıcısı Turgut Özal'ın en çok kullandığı kelimelerden biri “transformasyon”du. Geri bir ekonomik düzeni, ileri bir kelimayle sunmaya çalışmaktaydı. “Değişim” kelimesinin cazibesinden faydalanyordu. Türkiye Cumhuriyeti, yasama devre dışı bırakılarak (KHK) kanun hükmünde kararnamelele yönetiliyordu.

24 Ocak programında ekonomik büyüme hedefi, özellikle 1980-1984 döneminde öteki kısa vadeli hedeflere feda edilmiştir. DBYKP döneminin

¹⁶⁶⁵ Lance Taylor, “Dış Liberalleşme: Yakın Dönemden Dersler”, Küresel Düzen: Birikim Devlet ve Sınıflar, içinde, Der: A. H. Köse, F. Şenses, E. Yeldan, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 50.

¹⁶⁶⁶ Lance Taylor, a.g.e, s. 55.

(1979-1983) ilk iki yılında GSMH'da büyüme değil, gerileme oldu. Bu dönemde öncelikli hedef piyasalarda arz-talep dengesinin tesis edilmesi ve Profesör Recep Seymen'in¹⁶⁶⁷ ifadesiyle, Washington Antlaşması gereği IMF'nin GOÜ'lere dayattığı ve kalkınmalarını engellediği döviz kuruna duyarlı fiyat istikrarının sağlanması politikasının uygulanmasıdır. Bu yıllarda büyümenin duraklamasına bağlı olarak kişi başına gelir düşmüş, halkın refah seviyesi kötüleşmiş ve işsizlik artmıştır. Seymen'e göre Türkiye tam istihdam ve büyümeyi hedef alan politikalar uygulamalıydı/uygulamalı. Nitekim 1983 sonbaharında yapılan genel seçimleri kazanan ANAP lideri Turgut Özal, seçim meydanlarındaki ve 24 Ocak programındaki vaadine rağmen birinci önceliği ekonomik istikrara vermedi. Reel büyümeyi ve istihdamı artırmayı tercih etti. 1984-1987 döneminde GSMH yılda ortalama % 6.7 oranında, yani 1984'te % 7.1, 1985'te % 4.3, 1986'da % 6.8 ve 1987'de % 9.8 büyüdü.¹⁶⁶⁸

Sınai hâsıla senede ortalama % 8.4 büyümüştür. Ekonomideki bu canlanma 1986'dan itibaren işsizlik oranının azalmasına vesile olmuştur. Toplam işgücü fazlası 1985'te % 16.3'e kadar çıkmışken, 1986'da % 15.8'e, 1987'de % 15.2'ye düşmüştür.¹⁶⁶⁹ Söz konusu istihdam artışı sanayide kapasite kullanımının genişlemesi ve inşaat, turizm ve ulaştırma sektörlerindeki canlanma yeni istihdam imkânları sağlamıştır.

2.10. Ucuzlayan Emeğe Rağmen Sürekli Artan İşsizlik Oranı ve 1980 Krizinin 1929 ve 1958 Krizinden Farkı

Tablo 3.5: 1978-1985 Döneminde İşsizlik Oranı ve Reel Günlük Ücretler Endeksi (1980=100)

Yıllar	İşsizlik(%)	Günlük Ücret
1978	8.1	Endeks (1980=100)
1979	9.4	-
1980	10.7	100.0
1981	11.2	73.6
1982	11.8	73.9
1983	12.4	88.3
1984	12.4	79.2
1985	13.1	70.3

Not: a) İşsizlik oranı tarımdaki gizli işsizleri kapsamaz

b) Günlük gayrisafı ferdi üretim, günlük kişi başına GSMH'ye bölünmesiyle bulunmuştur.

¹⁶⁶⁷ Prof. Recep Seymen, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi öğretim üyesi, yayınlanmamış çalışma.

¹⁶⁶⁸ <http://www.belgenet.com/eko/buyhiz.html/12.10.2009>; T.C. Maliye Bakanlığı, Yıllık Ekonomik Rapor 2001, Maliye Bakanlığı Yayınları, Ankara Ekim 2001, s. 6.

¹⁶⁶⁹ Hüseyin Şahin, "Türkiye Ekonomisi", s. 208.

Kaynak: Gülten Kazgan, "Türkiye Ekonomisinde krizler (1929-2001)", Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul Eylül 2005, s. 210.

TÜSİAD, The Turkish Economy 1986, s. 48.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, yaşanan 24 Ocak Programı süreci- nin dikkat çeken en önemli öğelerinden biri de işsizlik oranının sürekli artış göstermesidir. Hem de tabloda görüldüğü gibi reel ücretlerin şiddetle düşmesine, işçi çıkarmalarının sıkıyönetimin iznine bağlı olmasına, sana- yedeki nisbi kapasite kullanımı artışına rağmen. Durgunluk ve iç/dış ticaret hadlerindeki kötüleşmeden en fazla etkilenen kesim olan tarımdaki gizli işsizler de hesaba dâhil edilirse, bu oran 1983'te %12.5 ve 1985'te %16.7'ye varıyordu. Türkiye'nin 1929 ve 1958'de yaşadığı krizleriyle 1980 krizi ara- sındaki en büyük fark bu noktada yatıyordu. 1929 ve 1958 şartlarına göre daha çok şehirleşmiş ve sanayileşmiş olan Türkiye, ileriki yıllarda çözüle- meyen bir meseleyle, artan işsizlikle karşılaşlıyordu; hem de reel ücretler düşerken işsizlik artıyordu. Bu durum 24 Ocak istikrar programının da- yandığı serbest piyasa ekonomisi teorii / modeli de yanlışlıyordu.¹⁶⁷⁰

Aslında Türkiye'nin "ekonomik trajedi"si 1946'da başlamıştı. Bu süreç önce 1950'lerin daha sonra da 1970'lerin sonlarında ekonomi ve maliye politikalarında baş gösteren istikrarsızlık Türkiye'yi 1978-1979'da tekrar mali iflasa sürükleyecektir. Tarih tekerrür edecek, geçmişten ders alınmayacak 24 Ocak programından sonra nice krizlere girilecektir. 1970'li yıllarda Türkiye'nin olası AET (AB) üyeliği dikkate alınarak BBYKP'de benimsenmesi öngörülen 15 yıllık kalkınma stratejisi iptal edilmişti. Bunun yerine 22 yıllık bir "Yeni Strateji" yazıldı. Türkiye'nin bu sürede İtalya'ya ulaşmayı hedeflemesine karşılık "yeni strateji" gerçekte Türk milletinin fedakârlık ölçüsünü değiştiriyordu. Çünkü BBYKP'nin 15 yıllık stratejisine kalkınma / sanayileşme için toplumsal fedakârlık prensibi "her kesim kendi ölçüsü içinde tasarruf yaparak kalkınma hareketine katılsın" diye formüle edilmişken ÜBYKP'de lüks tüketimin sınırlandırması bir yana, artık bu tür mallar "harcâlem" olarak sınıflandırılıyor. Türkiye'nin tasarruf açığının ücret ve maaşların dondurulmasıyla kapatılabileceği açıkça söyleniyordu.

Üçüncü Kalkınma Planı döneminde sanayi ilk kez tüketim malları lehine büyüyor, bu kesimin sanayi yapısı içindeki payı %50'ye varıyordu. Ölçsüz ve programsız, ölçek ekonomisinin çok uzağında özel kesim yatırımlarının giderek arttığı üçüncü plan döneminde %43 olarak hedeflenmiş özel kesim payı toplam yatırımlar içinde neredeyse %50'yi buluyordu. Dönemin siyasetçileri buna “yatırım bereketi” adını vermişlerdi. Ama bu türden yatırımların ne menem bir “döviz yutan sanayi” yapısı ortaya çıkardığını, Türkiye 1978 petrol şokundan sonra bir teneke gaza muhtaç olduğu, çiftçinin ağlayarak gazyağı ile inceyağı karıştırarak mazot niyetine traktörünün deposuna doldurduğunda, sebze ve meyve yüklü kamyonların yollarda mazotsuzluktan kaldığı, ithalata bağımlı sanayinin ithalat yapacak dövizini bulamadığı ve “stop” edip işçileri kapının önüne koyduğu günlerde açık seçik

¹⁶⁷⁰ Gülten Kazgan, "Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001)", s.209-210.

anlayacaktı. Fakat “denize düşen yılanı sarılır” atasözümüz gibi “istikrar ve çare” denilen 24 Ocak programı 1980’den günümüze, 2009 Türkiye’sinde 30 yıldır adım adım uygulandı /uygulanıyor. Bugün Türkiye’nin geldiği nokta, mali sermaye spekülörleri, borsa simsarları ve uluslararası şirketlerin “indir kayık, bindir kayık” operasyonları ile işbirliği yapan bir avuç kesim dışında mutsuz ve umutsuz milyonlar. Nitekim Dünya Bankası’nın Kasım 2007 raporunda Türkiye’nin nüfusunun %26’sının açlık sınırına yakın, çok fakir insanlardan oluştuğu belirtiliyor. Üstelik bu durum 2008 sonunda başlayan ve Cumhuriyet tarihinin en yüksek işsizlik ve küçülme rakamlarının ortaya çıktığı 2009 yılında daha da ağırlaştı. Yine Dünya Bankası verilerine göre, Türkiye’de gelir dağılımı; Tanzanya, Uganda ve Ruanda’dan bile daha bozuk hale geldi. 133 ülke arasında son 25 arasında yer alıyor. Yani 24 Ocak 1980 programının neoliberal ekonomi politikaları işsizlik ve yoksulluğu artırdı.

Bedri Rahmi Eyüboğlu şöyle diyor: “Biz otobüsü kaçırmış bir milletin çocuklarıyız.” Sahiden öyle miyiz?

“Hayatta en hakiki mürşid ilimdir” yerine “hayatta en hakiki mürşid reytingdir” mantığıyla sanayiden ticarete, tarımdan hizmet sektörüne rotayı çevirmiş “dışa açık” ekonomi de sonuç; sanayileşememek, işsizlik ve fakirlik.

2.11. 1980-1991 Döneminde Sabit Sermaye Yatırımları ve GSMH’de Büyüme

Tablo 3.6: 1981-1991 Döneminde GSMH ve Sektörel Büyüme Oranları (%)

Yıllar	GSMH	Tarım	Sanayi	Hizmet
1981-1983	4.0	2.1	7.4	3.3
1984-1987	6.7	2.0	8.9	6.7
1989-1991	4.0	-0.1	5.7	3.7
1987	9.3	1.1	8.9	9.4
1988	1.4	8.0	2.3	1.1
1989	2.3	-7.6	4.0	2.6
1990	9.2	7.4	9.1	7.6
1991	0.4	-0.2	3.3	0.5

Kaynak: DİE, *İstatistikî Göstergeler (1923-1998)*, Ankara Ocak 2001, DPT, *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2006)* Ankara, Mart 2007

Yukarıdaki tablo verilerinde, 1990 yılı bir kenara bırakılırsa 1988-1991 döneminde GSMH büyüme hızının düştüğü görülüyor. 1988-1989’da yaşanan durgunluktan (stagflasyon) sonra 1991 ABD-İrak Körfez Savaşı sebebiyle büyüme binde 4’e kadar düşüyor.

4 Şubat 1988’de alınan kararlar yapısal düzenlemeler olmayıp, kısa dönemli mali kararlar ile dolaylı vergi oranları ve harçlar yükseltildi.

Sabit sermaye yatırımları, 1980-1991 dönemindeki 12 yıldan sadece dört yılda toplam yatırımlar reel olarak artmış, beş yılda yatırımlar reel olarak gerilemiş, üç yılda da sabit sermaye yatırımlarında değişme olmamıştı. 1980-1987 döneminde toplam sabit sermaye yatırımları içinde kamu kesiminin payı, 24 Ocak programının ruhuna ters olarak artmış, 1985 yılında %58.2'ye çıkmıştır.

Gerek birinci ve ikinci kalkınma planları dönemindeki ilk yıllarda gerekse 1970'li yıllarda sabit sermaye yatırımlarından en büyük pay imalat sanayine tahsis edilmiş olup, bu pay üçte bir dolayındadır. 1975'te ise en yüksek düzey olan %36.3'e ulaşmıştır. Yani bu dönemde kamu kesimi sanayileşmenin lokomotifi olmuştur. Buna mukabil 24 Ocak 1980'den sonra kamu kesiminin sanayideki yatırımları azalmıştır. Buna ilave olarak özel sektörün de sanayideki yatırımları, ekonomide istikrarın sağlanamaması ve belirsizliğin sürmesi sebebiyle reel olarak azalmıştır.

İmalat sanayinin toplam sabit sermaye yatırımları içindeki payı 1985'te %21'e, 1988'de %15'e ve 1989'da %13.5'e düşmüştür. 1984-1991 döneminde tarımın sabit sermaye yatırımlarındaki payı sadece %7.7'dir. Sonuç olarak ekonominin üretim sektörlerine sabit sermaye yatırımlarından ayrılan pay %25'in altına kadar inmiştir. Bu dönemde, imalat sanayindeki reel büyüme esas olarak kapasite kullanımındaki artış sayesinde mümkün olmuştur.

24 Ocak 1980 programından sonra 1980'li yıllarda sabit sermaye yatırımlarından en büyük payı enerji, ulaştırma ve haberleşme sektörleri almış görünüyor. Esas olarak kamu bu sektörlerde altyapı yatırımlarına yönelmiştir. Özel sektör ise turizm ve mesken gibi sektörlerle yönelmiştir.

Üretken sektörlerle ayrılan sabit sermaye yatırımları payının düşüş göstermesi, bu sektörlerin GSYH'deki paylarının sabit kalmasına sebep olmuştur. Aynı sebeple ihracat 1990'lı yılların başında tabii büyüme sınırına dayanmıştır. Bu dönemde yatırım malları üreten sanayi dallarının imalat sanayi toplamı hâsılasındaki payı hâlâ %15 gibi oldukça düşük bir seviyede kalmıştır.

1980-1990 döneminde GSMH yılda ortalama %4 dolayında büyümüş, ekonomi politikasında ve ekonominin işleyişinde köklü değişiklikler yapılmıştır. Değişikliklerin üretim sektörlerinden ziyade mali piyasalarda ve dış ticarete olduğu görülüyor. 24 Ocak programının iddiasının aksine enflasyon makul seviyelere indirilememiş, dalgalı, istikrarsız ve düşük bir büyüme dönemi yaşanmıştır. Dahası 1923-1979 döneminde devletin temel politikası olan kamunun sanayileşmeye katkısı bu dönemde azalmıştır. Fakat 24 Ocak programının temel hedefi olan devletin ekonomik olarak küçülmesi gerçekleşmemiş, aksine sayıları 100'ü geçen fonlarla, normal gelirlerine ilave olarak yoğun bir şekilde iç ve dış borçlanmaya başvurarak bir kısım şekli değişikliklerle ekonomide "rant" dağıtmayı artan bir oranda sürdürmüştür. İhracattaki teşvik sistemi hayali ihracat diye bir canavar doğurmuş bir avuç düzenbaz toplum vicdanını sızlatan yöntemlerle devletin sırtından inanılmaz meblağlara ulaşan paralar kazanıyordu. "İhracat diye yurtdışına ne gönderildiği Özal için önemli değildi. Önemli olan Türkiye'ye döviz gelmesiydi."¹⁶⁷¹

¹⁶⁷¹ Kutlay Doğan, "Turgut Özal Belgeseli", Türk Haberler Ajansı, 1994, s.340.

2.12. Dış Ticaret Hadleri ve Ekonomideki Sektörel İstihdam Dönüşümü

24 Ocak Programından itibaren Dış Ticaret Hadlerinin (DTH) hızla kötüleştiği görülüyor. 1973=100 temeline göre 1979'da 73.7 olan DTH endeksi, 1983'te 48.6'ya düşmüştür. Bu 1973'te ortalama bir birim ihraç malıyla bir birim ithal malı alınırken, 1983'te iki birimden fazla ihraç malıyla bir birim ithal malı alınması anlamına geliyordu. Hâlbuki ihracata dönük büyüyen üst orta gelirli sınai mamul ihracatçısı ülkelerde bu şiddette bir düşüş yoktu. Dünya Bankası verilerine göre, 1980=100 kabul edilirse bunlar için endeks 1982'de sadece 97'ye inmişti; alt gelir grubundaki GOÜ ise Türkiye'ye benzer durumdaydı.¹⁶⁷²

Dış ticaret hadlerindeki aleyhe dönüşün 24 Ocak neoliberal programıyla, ithalat/GSMH oranı büyüdükçe, Türkiye'nin artan biçimde yurtdışına reel gelir transfer etmesi demekti ve bu durum Osmanlı Türkiye'sinin 1838-1914 döneminde uyguladığı Liberal ekonomi sonuçlarıyla benzeşmekteydi. 24 Ocak Programıyla "serbestleşme sürecinin getirdiği 'ihracata dönük büyüme' modeliyse, yaşanan bu gerçeğe çelişmekteydi. Çünkü ithalat/GSMH oranı artışı, gelir kaybını da büyötmekteydi."¹⁶⁷³

24 Ocak 1980 Programı ile birlikte Türk ekonomisinin, Osmanlı Türkiye'sinin 1854-1914 dönemini hatırlatır tarzda ya da tarihi tekerrür ettirir demek daha doğrudur; bu denli ağır borç yükü altına girmesi, üstelik 2009 yılına gelindiği halde sanayileşmede istenilen düzeye gelinmemiş olması, buna karşılık IMF, WB, AB başta olmak üzere ülkenin üzerinde "Batı'nın siyasi ve ekonomik vesayetinin artmış olması; 24 Ocak Programının, serbest piyasa ekonomisinin başarısı/başarısızlığı değerlendirilirken mutlaka göz önünde bulundurulması gereken temel göstergelerden biridir. Daha 1984-1987 döneminde bile toplam borç/GSMH oranı %50'yi aşmıştı ve %50.6 olarak gerçekleşmişti. Profesör Gülten Kazgan'a göre, yıllık borç ödemelerinde faizlerin toplamı (faiz artı taksit) içindeki payı, mal ihraç gelirleri artı hizmet gelirleri artı işçi dövizleri toplamına oranı %25'i geçerse ki, %25 "tehlike sınırı" sayılır. Türkiye 24 Ocak programından bu tarafa böyle "bıçak sırtı" bir dengede ekonomisini yürötmeye çalışıyor.

Sonuçta, günümüzde dışarıdan Türkiye'ye döviz girdiği için; TL olduğundan daha değerli, İMKB'de sürekli yükseliyor. Türkiye ABD'de 2007'de başlayan Eylül 2008'de de patlayan küresel mali krize işte böyle bir zayıf yanı ile yakalandı. Küresel mali krizi Türkiye çıkarmadı ama 24 Ocak Programı ile uygulamaya konan, "küresel ekonomiye entegrasyon", serbest piyasa ekonomisi uygulaması sonucunda geline nokta da oldukça ağır bedel ödeyeceğiz.

Türk ekonomisinde reel sektör ve istihdam da işler beklenenden daha kötüye gidiyor. Türk ekonomisi dört çeyrektir (2008/4, 2009/1,2,3) üst üste küçölüyor. 12 Ekim 2009 günü yayınlanan TÜİK verilerine göre, 2008 yılı Eylül ayında %79.8 olan üretim değeri ağırlıklı kapasite kullanım oranı, 2009

¹⁶⁷² Gülten Kazgan, "Türkiye Ekonomisinde Krizler(1929-2001), s.210-211.

¹⁶⁷³ Gülten Kazgan, a.g.e, s.211.

yılı Eylül ayında %70.1'e düşmüş. Başka bir ifadeyle, imalat sanayinde Eylül 2008'den Eylül 2009'a kapasite kullanımı 9.7 puan düşmüş bulunuyor.

İmalat sanayindeki 9.7 puanlık düşüşün yüzde 53 oranındaki iç pazardaki talep yetersizliğinden, yüzde 31.2'si de dış pazardaki talep yetersizliğinden kaynaklanıyor.

Kısaca, iç pazardaki talep yetersizliği, büyümenin önündeki en büyük engel. Ama daha da önemlisi bu durum Türkiye'de artan fakirliğin en belirgin işaretidir. Fakirliğin temel sebebi ise 24 Ocak 1980'den beri uygulanmakta olan neoliberal ekonomi politikasıdır. Bir diğer husus, borç ve ithalata dayalı olarak bir nebze iyi performans gösterilen 2003-2007 döneminde bile istihdamda pek dişe dokunur bir artış olmadı. Bu neticede teknolojik gelişmelerin sanayide istihdam artışını "önleme etkisi"ni dikkate alsak bile, geline bu sonuçta; Türkiye'de 24 Ocak 1980'den beri uygulanmakta olan büyüme ve istihdam politikasından kaynaklanan meselelerin ciddi payı bulunuyor: Tasarruf yetersizliği, rekabet gücü olmayan fason üretim yapısı, kalifiye hale dönüştürülmeyen iş gücü, 24 Ocak 1980'den beri her yıl artarak bugünlere katlanarak gelen iç ve dış borçların anapara ve faiz ödemeleri. Nitekim bizim yaptığımız hesaplamalara göre ülkemiz 1980-2009 döneminde 1.3 trilyon dolar dış borç ve faiz ödemiş durumda.

Normal olarak sanayileşmeye bağlı olarak tarımda çözülme olur ve istihdamda sanayinin payı artar. Sanayileşme belli bir olgunluğa gelince de hizmet sektörünün toplam istihdam içindeki payı artar ve sanayinin payı sabitlenir. Ancak 24 Ocak Programı yaklaşık 30 yıldır uygulanmakta olup ülkemizde bu tarihsel süreç içinde güçlü bir sanayi kurulamadığı için tarımdaki çözülme ile beraber kente göç eden kitleler doğrudan daha çok, pek çoğu asgari ücretle, sosyal güvenlikli mahrum olarak hizmet sektöründe çalışmaktadırlar.

Tablo 3.7: 1950-2005 Dönemi Tarihi Süreç İçinde İstihdamın Sektörel Değişimi (%)

Yıl	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1950	84.3	8.7	7.1
1955	77.2	11.4	11.4
1960	69.8	11.1	19.0
1970	59.9	15.8	24.3
1980	50.6	19.3	30.1
1990	46.9	20.2	33.0
2000	36.0	24.0	40.0
2005	29.5	24.7	45.8

Kaynak: TÜİK, *İstatistik Göstergeler, (1923-2007)*, TÜİK ISSN 1300-0535.

Tabloda görüldüğü gibi 1950-1980 dönemini kapsayan 30 yılda sanayide istihdamın ulaştığı oran toplam istihdamın % 19.3 iken 1980-2005 arasındaki 25 yılda sağlanan artış % 5.4 ile % 24.7'ye ulaşabilmiştir. Bir başka ifade ile toplam istihdam içinde sanayinin payı 1923-1950 dönemindeki 27

yılda % 8.7. 1950-1980 dönemindeki 30 yılda % 10.6 ve 1980-2005 dönemindeki 25 yılda ise % 5.4 artış sağlanmıştır. Bu rakamların açık seçik ortaya koyduğu sonuç: Türkiye’de 24 Ocak 1980’den beri uygulanan serbest piyasa ekonomi modeli sanayileşme ve istihdam açısından tamamen yanlış bir seçim/tercih olmuştur.

TÜİK verilerinden oluşturduğum yukarıdaki tabloda ulaştırma hizmet sektörü içinde gösterilmiştir. Tarımdaki çözülme sanayi olmayınca hizmet sektörüne akmaktadır.

Bundan sonra da tarımdaki nüfus şehirlere akmaya devam edecektir. Daha da önemlisi tarım kesiminden/köylerden çözülen nüfus kentlerin varoşlarında sadece “gecekondu şehirleşme” olarak ortaya çıkmıyor; gettolaşma ve eğitimsizlikle harmanlanarak, sosyal patlamaların, ahlaki dejenerasyonların, kültürel ve dini sapmaların ve şiddetin beslendiği bir memba-ya da dönüşüyor.

Nitekim canı gönülden desteklediğim IMF protestolarına, Ekim 2009’da İstanbul’da bir grup “IMF protestocusu” gencin, sıradan dükkânların ve milli bankaların camlarına hınçla saldırılarını neyle izah edebiliriz?

Türkiye milli bekası için vakit geçirmeden makul büyüme, sanayileşme ve istihdam meselesini çözecek köklü iktisadi politika değişikliğini yapmak mecburiyetinde.

24 Ocak programıyla Türkiye’de uygulamaya konan serbest piyasa ekonomisinin Batı’daki iki ayağı; Gerekeni “serbest bırak”, “kontrol et” iken ülkemizde uygulanmasının ilk on yılında dört ayaklı hale gelmişti; “her şeyi serbest bırak”, “kontrol etme”, “yozlaş”, “mafyalas”.

Model borçla kalkınmayı öngörüyordu. Türkiye 24 Ocak 1980 programıyla başlayan dönemde 1990’lara girdiğinde büyük bir iç ve dış borç krizine doğru “pupa yelken” yol alıyordu. Ülke hem ekonomik hem siyasi olarak milletlerarası finans çevrelerine bağımlı hale gelmişti.

2.13. 24 Ocak 1980 Programı ve Gerçekleştirilen Yapısal Dönüşümler

a- 24 Ocak programının 12 Eylül destekli neoliberal serbestleşme, bilahare de küreselleşme sürecine katılma, AB ile Gümrük Birliği “Son Aşama” anlaşması 6 Mart 1995’de imzalandı. GATT Uruguay Turu kararları ve arkasından Dünya Ticaret örgütü (WTO) kararları kabul edildi.

b- 24 Ocak programından sonra ekonomide giderek ihracat ve ithalatın GSMH içindeki payı artarak büyüdü. İhracatın bileşimi hammadde-ler/tarım ürünlerinden mamul mallara doğru değişti. Ancak DTH’den dolayı ülke dışına reel transferler de arttı. Bu süreçte Türkiye’nin ihracat/GSMH oranı giderek yükseldi. 24 Ocak programının getirdiği en olumlu sonuç ve yapısal değişim bu olmakla beraber bu arada ithalat/GSMH oranı da giderek yükseldi ve daha fazla arttı.

c- 24 Ocak programının en olumsuz sonuçlarından biri Türkiye’de tarımda çöküşü başlattı ve ülke 2000’li yılların başında net tarım ithalatçısı konumuna geldi.

d- 24 Ocak programından sonra ortaya çıkan ve kalıcı bir yapısal değişim olan yurtiçi faktör gelirinin fonksiyonel dağılımında ortaya çıktı. Bu dağılımda en önemli unsur faiz payındaki artıştır. 1970'lerin sonuna kadar GSMH'nın % 1'ine dahi ulaşmayan faiz payı "yani aylak sermayeye ödenen gelir" 1980'li yıllarda artışa geçti. 1985'te faiz /GSMH oranı % 11.8'e varmıştı. Bu oran iç borçlanmanın ileriki yıllarda giderek artması sebebiyle 2000 yılında faiz/GSMH oranı % 20'ye ulaşmıştı. Faiz payını da içeren "diğer" kalemi 1978'de % 38, tarım % 26.7, ücret % 35.2 iken 1985 yılında sırasıyla % 62.1, % 19.1 ve % 18.8 oldu. Yurtiçi faktör gelirlerinde faizin de dahil olduğu diğer kaleminin artan payını ödeyen kesimlerin ücretliler ve tarım geliri elde edenler olduğu anlaşılıyor. 1978'den 1985'e ücretlerin payı % 35.2'den % 18.8'e düşerken, tarımda bu düşüş % 26.7'den % 19.1'dir. Bu dönüşüm ileriki yıllarda aynı trendi sürdürdü ve bu biçimdeki yapısal dönüşüm olumsuz ama kalıcı nitelikteydi.¹⁶⁷⁴ Netice olarak 1978-1979 krizi ve arkasından yürürlüğe konulan 24 Ocak 1980 programı, 1929 ve 1958 krizinden farklı olarak, geleceğe olumlu bir miras devretmedi.¹⁶⁷⁵

e- Türk lirası Ağustos 1989'da 32 sayılı KHK ile konvertibil hale getirildi ve bu durum IMF tarafından onaylandı. Böylelikle yerli-yabancı her türlü sermaye hareketleri üzerinde devlet denetimi kalkıyor, sermaye milli sınırları içeri-dışarı serbestçe aşabiliyordu. Türkiye bundan önceki adımı, küresel serbest sermaye hareketlerinin karlılığını garanti altına almak üzere "yapısal uyum reformlarını" yapmıştı. Ayrıca küresel sermaye hareketlerinin risklerini azaltmak için "rating" (derecelendirme) kurumlarının bu ülkeleri yakından denetlemeleri ve notlandırmaları devreye sokulmuştu.

Başlangıçta Türkiye'nin de içinde bulunduğu bu ülkelerin sayısı 18 iken bilahare 24 oldu. Serbest piyasa ekonomisini benimsemiş ve paraları konvertibil olan bu GOÜ'ler grubu, küresel sermaye ve ABD/AB merkezli milletlerarası kredi ve ticari sözleşme kurumlarının, IMF-WB-WTO gibi aldığı kararları, yaşadıkları ekonomik bunalımlarda uygulamak mecburiyetinde kaldı. Ekonomileri ve siyasetleri bunlar tarafından şekillendirilen "yarı vesayet" altında ülkeler konumuna düştüler.

Türkiye'de 32 sayılı KHK ile sadece ödemeler bilançosu kaynaklı sermaye hareketleri serbest hale gelmedi, mali piyasalarda serbestleşti. Türk lirası konvertibil hale getirildi ve döviz TL'nin tam ikamesi oldu. Türkiye sermaye hareketleri açısından dünyanın en serbest ülkelerinden biri haline getirildi. Söz konusu KHK yürürlüğe girerken ithalat fonları düşürüldü. Türkiye yapısal ve mali dengesizliklerini daha çok serbestleşerek aşacağını sanmaktaydı.

Sermaye hareketlerinin ve mali piyasaların serbestleşmesi sonucu, döviz kurları artık cari işlemler bilançosu (CİB) açıklarına veya fazlalarına bağlı olarak değişen bir anahtar değişken (fiyat) olmaktan çıktı, sermaye hareketlerinin belirlediği bir fiyat haline geldi. Neticede Türk sermaye piyasası küresel sermayenin spekülâtif hareketleri için uygun bir zemin hali-

¹⁶⁷⁴ Gülten Kazgan, "Türkiye Ekonomisinde krizler 1929-2001", s. 218-219.

¹⁶⁷⁵ Gülten Kazgan, a.g.e, s. 219.

ne dönüştü. Kısa vadeli yabancı sıcak paranın girişi/çıkışı başıbozuk bir seyir takip etti. Faiz hadleri yükseldi ve mali dengesizlikler arttı. Türkiye'yi 5 Nisan 1994 kararlarına götüren mali bunalım sürecinin hızlanmasında erken konvertibilitenin ve mali piyasaların erken serbestleştirilmesinin büyük payı olduğu akademik ve iş dünyasında yaygın bir kanaattir.¹⁶⁷⁶

32 sayılı KHK ile yürürlüğe sokulan döviz piyasasındaki ve mali piyasalardaki serbestleşmenin en önemli sonuçlarından biri hükümetin makro ekonomik politikalarla ekonomiye doğrudan, müdahale etme, yön verme araçlarının çoğunun ortadan kaldırılmış olmasıdır. Hükümet artık ancak makro değişkenleri belirleyecek parametreleri etkileyerek ekonomiyi dolaylı biçimde etkileyebilirdi. Bu durum ise "atı alanın Üsküdar'ı geçmesi" halini andırmaktadır.

Bilgi notu niyetine, milletlerarası kredi derecelendirme (rating) kuruluşları Türkiye'ye 1991'den bu yana kredi notu veriyorlar. Ancak bu notların objektif kriterlere dayandığını söylemek oldukça zor, en azından tartışmalı.

2.14. İthal İkameci Dönem (1970-1980) Neoliberal Dönem (1980-1990)

Mukayeseli Para-Fiyatlar-Bütçe Açığı Tablosu (1970=100, 1980=100)

Yıllar	Para	Fiyatlar	Bütçe Açığı
1970-1980	100-100	100-100	100-100
1971-1981	122-139	117-133	178-103
1972-1982	144-194	134-167	142-192
1973-1983	181-261	158-217	153-300
1974-1984	234-348	192-325	206-1127
1975-1985	292-500	230-467	194-1273
1976-1986	371-726	269-617	269-1403
1977-1987	553-1087	348-833	1367-1457
1978-1988	805-1614	560-1442	1417-2397
1979-1989	1291-3026	988-2367	3694-4660
1980-1990	1964-5033	1802-3791	4366-7318

Kaynak: Oktay Yenal, *Cumhuriyetin İktisat Tarihi, Homer Kitabevi, İstanbul 2003, s. 137'deki tablolardan esinlenerek yeni bir düzenleme yapılmıştır.*

İthal ikameci dönemin son on yılı (1970-1980) ile neoliberal dönemin ilk on yılı (1980-1990) para arzı, fiyat artışları ve bütçe açıklarına mukayeseli olarak bakıldığında; 1980 24 Ocak Kararları'na sebep olan makro dengesizliklerin, 1980-1990 döneminde daha büyük bir makro dengesizlikler meydana getirdiği görülüyor. Kaldı ki Türkiye'nin 1980 yılındaki toplam borç stoku 8+16=24 milyar dolar iken 1990 yılındaki toplam borç stoku 19.5 milyar doları iç, 49 milyar doları dış olmak üzere 68.5 milyar dolardır.

¹⁶⁷⁶ Gülten Kazgan, "Yeni Ekonomik Düzenle Türkiye'nin Yeri", Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1994, s. 203.

Benzer şekilde 1990=100 aldığımızda 1999'daki para 16825, fiyatlar 16818 ve bütçe açığı 31598. Ülkemizin 1999'daki borç stoku ise 42.2 milyar dolar iç, 103 milyar dolar dış olmak üzere 145.2 milyar dolardır.

3. 1990'LI YILLARDAN GÜNÜMÜZE TÜRK EKONOMİSİNDE NEOLİBERALİZM –KONVERTİBİLİTE VE SONUÇLARI

3.1. Eski Fikirleri Yeni Metotlarla, Yeni Fikirleri Eski Metotlarla

Mustafa Kemal Atatürk Samsun'dan Havza'ya hareket etmeden önce, 25 Mayıs 1919 tarihli "gizli" yazısıyla Havza kaymakamlığından araştırılmasını istediği hususlardan biri şu: "İngiliz ve Amerikan memurları Havza içinde kimlerle görüşüp konuşuyorlar? Ve ne gibi gayeleri var?"¹⁶⁷⁷

Yine Atatürk, 1921 yılında şunları söylüyor: "Bana göre Türkiye, Doğu ve Batı dünyasının sınırındaki coğrafi konumuyla ilginç bir rol oynuyor. Bu durum bir yanıyla faydalı iken, diğer yanıyla tehlikelidir. Batı emperyalizminin Doğu'ya yayılmasını durdurabildiğimiz için Türkiye'yi öncü olarak gören bütün Doğu milletlerinin sempatisini kazanmış bulunuyoruz. Diğer yandan bu durum bizim için tehlikelidir. Çünkü Doğu'ya yönelen saldırının bütün ağırlığı öncelikle bizim üzerimizdedir ve Batı'nın bütün nefreti bizim üzerimize yoğunlaşmış bulunuyor."¹⁶⁷⁸

6 Mart 1922 günü de Gazi Paşa TBMM'de şunları söylemişti: "Durumu düzeltmek için mutlaka Avrupa'dan öğüt almak, bütün işleri Avrupa'nın emellerine göre yürütmek, bütün dersleri Avrupa'dan almak gibi birtakım düşünceler belirdi. Oysa hangi bağımsızlık vardır ki, yabancıların öğütleriyle, yabancıların planlarıyla yükselebiliriz? Tarih böyle bir olay kaydetmemiştir."¹⁶⁷⁹

"Doğu'da işleri döndürmede ve Doğu'nun güçsüz yanlarını arayıp bulmakta pek becerikli olan düşmanlarımız, ülkemizde bu yeteneklerini bir örgüt oluşumuna getirmişlerdir. Fakat kutsal değerlerimizi kurtarmak amacıyla çırpınan bütün milletimiz, bu büyük yurt savaşında bütün engelleri kırıp yok edecektir."¹⁶⁸⁰

Mart 1923'te Atatürk, Tarsus'ta çiftçilerle konuşmasında şöyle der: "Bizi ekonomik hayatımızı geliştirmekten, böylece bolluğa ulaşmaktan alıkoyan iki güç vardır: Bizi sömürge haline koymak için ilerlememizi istemeyenlerdir. Fakat bizim için bunlardan daha zararlı, daha öldürücü bir sınıf daha vardır; o da içimizden çıkması muhtemel hainlerdir."¹⁶⁸¹

"Avrupalılar Osmanlı Devletinin Temelini Nasıl Çökerttiler?": "Yalnız ordu değil, her şey değiştirilecekti. Dine, hükümete, orduya, adliyeye, ziraata, ticarete şamil olmak üzere en büyük devlet adamlarından mürekkep bir "şûra-yi mahsus" tarafından tetkik ve tezekkür olunan bir ıslahat silsilesin-

¹⁶⁷⁷ Saadetdin Yücel, "İlk Kıvılcım, M. Kemal Paşa'nın Havza Günlüğü, 2001, s. 75.

¹⁶⁷⁸ Metin Aydoğan, "Avrupa Birliği'nin Neresindeyiz", Kum Saati Yayınları, İstanbul 2002, s. 400-401.

¹⁶⁷⁹ Metin Aydoğan, a.g.e, s. 77.

¹⁶⁸⁰ Metin Erksan, "Karen Fogg ve İşbirlikçiler", Cumhuriyet Gazetesi, 14 Mayıs 2002.

¹⁶⁸¹ Sadiye Akay, "Atatürk İle Hep Sevinç Yaşadık", Cumhuriyet Gazetesi, 23 Nisan 2002.

den bahsolunuyordu. Her şeyin sarsılmaya, yıkılmaya başladığını gören ecnebler, rical-i devleti alabildiğine bu yolda teşvik edip duruyorlardı.”¹⁶⁸²

Tanzimat ve “Tanzimat aydını” Türkiye’nin yaşadığı siyasi, iktisadi, sosyal, dini ve milli kırılma ve dönüşümlerde 170 yıllık (1839-2009) bir maceranın en temel unsurudur. Tanzimat’ın sağladığı, başta iktisadi ve siyasi dönüşümü tam olarak anlayamazsak 24 Ocak 1980 programı ile Türkiye’de gerçekleştirilen dönüşümü tam olarak kavrayamayız.

Eşref Edib, 1948’de yaptığı 30 bölüm halindeki “Tanzimat ve Islahat Hareketlerine Umumi Bir Bakış” başlığı altındaki incelemesinde Osmanlı İmparatorluğu’nun Batı tarafından temellerinin nasıl çökertildiğini detaylı bir analize tabi tutar. İncelemesinin bir yerinde şu tespiti yapar: “(Osmanlı’da) milli teşkilatla, dini akaid yekdiğerine ayrılmayacak surette karışmış olduğundan Teşkilatı Milliye’de akaidi diniye gibi değişmez ve kati idi. Çünkü İslam daima millet teşkilatını istihdaf etmiştir. Bu kadar muharebeler ve siyasi gaileler karşısında yine varlığını muhafaza eden İslam-Türk heyeti içtimaiyesinin yegâne esas istinadgahı olan dini yıkmadıkça devleti aliyenin ortadan kalkmasına imkân yoktu. Binaenaleyh evvelemirde bu maniyayı izale etmek lazım geliyordu... Onun için akaidi esasiyeyi serbestçe tefsir etmekten işe başlayarak yavaş yavaş dini tahdit ve tahyitleri kaldırmak lazım geleceği nazarı dikkate alındı ve bu suretle tedrici tahribata başlandı... Sonra her şeyden evvel devletin maddi kuvvetleri üzerinde bir sarsıntı husule getirmek lazımdı...”¹⁶⁸³

Batı’nın “oryantalist” zihniyetinin ve bu zihniyete dayalı siyasi, iktisadi, dini, milli politikalarını her daim Türk-İslam coğrafyasına, duruma göre “eski fikirleri yeni metotlarla, yeni fikirleri eski metotlarla” uyguladıkları anlaşılıyor.

Yukarıdaki farklı dönemlere ait alıntılardan da anlaşılacağı üzere Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiye’si 170 yıldır, Batı merkezli aynı politikalarla karşı karşıya.

Tanzimat sonrası, Meşrutiyet’le birlikte Batı Avrupa’ya okusunlar diye gönderilen aydınların da devşirilmesi suretiyle Beyoğlu’nda, Beyazkule’de veya Frenk mahallesinde yerli Hristiyanlarla beraber artık Batılılaşmış, yani medeni dünyaya ait olmuş olduğunu zanneden bir “Tanzimat aydını” tipi türemişti.

Bu aydın kesimi Türkiye’yi geliştirme “Batılılaştırma” teşebbüsü içinde görünürlerdi. Ancak sonunda Osmanlı Türkiye’sini Sevr Antlaşması’na götürdüler.

Batı önce Türk aydın kesimini “evcilleştirme”, “devşirme” sürecine tabi tutuyor. Önce milli dil Türkçeden kaydırmaya çalışıyor, arkasından İslam’ın merkezi inancından kaydırmaya çalışıyor. Dilde, dinde baş gösteren kaydırma yavaş yavaş zevkleri ve hayat biçimini değiştiriyor. “Aydın yabancılaşması” dediğimiz kaymalarla, gittikçe batı hayat tarzına ve zihniyetine yönelişle

¹⁶⁸² Eşref Edib, “Avrupalılar Osmanlı Devletinin Temellerini Nasıl Çökerttiler?”, Sebülürreşad, 11/30, İstanbul Şubat 1949, s. 73-74.

¹⁶⁸³ Eşref Edib, a.g.e, s. 73-74.

birlikte iktisadi kalkınma için liberal kurtuluş reçeteleri “tavsiye” ediliyor. Neticede milli kültürden uzaklaşma, “milli akıl”dan uzaklaşma sorgulamasız Batı patentli iktisadi ve siyasi reçeteleri uygulamaya konuluyor.

Osmanlı Türkiye’si ve Cumhuriyet Türkiye’sinin karşılaştığı temel meseleler bu ortak noktadan kaynaklanıyor.

“Cumhuriyet Türkiye’sinin ilk yıllarında birer birer millileştirilmiş, kamulaştırılmış olan ecnebi şirketlerinin yerine yenileri geldiler. Ve burada o şirketlerin vaktiyle acentesi durumunda olan kişiler, bilahare o şirketlerin Türkiye’deki fabrikalarını kurdular, şirketlerini kurdular, yani onlara ortak oldular. Böylelikle çok tipik manada komprador bir ekonomi oluşmaya başladı.”¹⁶⁸⁴

Profesör Mustafa Erkal, Türkiye’nin bugün içinde bulunduğu durumu şu satırlarla ifade ediyor: “Tarımdan sanayiye, dış politikadan pek çok alana kadar küreselleşmenin baskı ve yönlendirmesini hissediyoruz. Türkiye’nin kırılma noktaları ortaya çıktıkça, küreselleşmeyi daha iyi anlıyoruz... Küreselleşme başarılı olacak ise; ekonomik parçaların ufak olması gerekiyor. Küresel gücün elindeki çok uluslu şirketlerle rekabet gücüne sahip olmamız gerekiyor. Sadece ekonomik parçaların değil, siyasi parçaların da ufak olması için etnik çatışmalara yol açacak etnik taassup ve etnik yobazlık kısıktılıyor. Önü açılmış milli devletler etnik tuzaklarla karşılaşıyor.”¹⁶⁸⁵

Erkal Hoca’nın yukarıdaki tespitini, hem 1838-1914 dönemi hem de 24 Ocak 1980 programından günümüze kadar olan dönem için “her ekonominin bir siyaseti, her siyasetin bir ekonomisi vardır” tespitinin en veciz ifadesi olarak alabiliriz.

Nitekim Türkiye’nin 24 Ocak 1980’den itibaren giderek büyüyen, çözülemeyen problemleri var. Mesela “Türkiye ekonomisinin yeni liberal dönüşümü büyük ölçüde gerçekleşirken, toplumsal formasyonun yeniden üretilmesindeki tıkanma aşılamadı... Tasarruf meselesini çözüme kavuşturacak, üretim ile tüketim sektörleri arasındaki dengesizliği giderecek politikalar yerine yeni birikim stratejilerinin gereği olan arz yönlü üretim politikaları uygulandı. Ancak bu politikalar, durgunluk içinde enflasyona neden oldu ve reel sektörde istihdam hacminin daralmasıyla sonuçlandı.”¹⁶⁸⁶

Orta sağ ve soldaki “sermaye partilerinin” giderek Türk toplumundan uzaklaşmaları ve ülke yönetiminde zayıflamaları, küreselleşme politikalarının gereği ile örtüşünce iktidara, “İslami söylemi öne çıkaran partilerinde ortak edilmesini” mecburi hale getirdi. Kırıldakiler, varoşlar, işsizler, fakirler ve muhafazakâr çevreler “İslam’ın” siyasete sokulması ile sisteme dâhil edilecekler, böylelikle gayrimemnun devasa kitle din ve devlete sadakatleri üzerinden “uslu çocuklar” haline getirilecekti. Aksi takdirde ortaya sağdan ve soldan milliyetçi, milli iktisattan yana partiler çıkabilir, Türk toplumunda

¹⁶⁸⁴ Atilla İlhan, “Uşaklığın Zirvesindeki Komprador Aydınlar”, İleri Dergisi, Mart-Nisan 2002.

¹⁶⁸⁵ Mustafa E. Erkal, “Küreselleşme ile Tanışma”, Yeniçağ Gazetesi, 18 Ekim 2009.

¹⁶⁸⁶ Tülin Özgen, “Yeni Liberal Dönüşüm Projesi ve Türkiye Deneyimi”, İktisat Üzerine Yazılar I, Küresel Düzen: Birikim Devlet ve Sınıflar, İçinde, derleyenler: A.H.Köse, F. Şenses, E. Yeldan, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 184.

anti-küreselci, dindar ve milliyetçi tabana dayanan hükümetler işbaşına gelebilirdi.

Cumhuriyet Türkiye'si milli bir devlettir. Atatürk ve arkadaşları Cumhuriyet Türkiye'sini; "milli, laik, üniter sistem, artı Müslüman Türk milleti eşittir Türkiye Cumhuriyeti devleti" şeklinde hayata geçirmişlerdi. "Hanefi amele, Maturidi itikada" dayalı ana inanç omurgası Sünni Müslümanlık, Toynbee'nin "Güney Müslümanlığı" diye tanımladığı Eşari-Vahabi ağırlıklı Mısır-Suudi Arabistan eksenindeki Sünni Müslümanlık zihniyetinden oldukça farklıydı. Kaldı ki farklılıkların bir başka boyutu da Türk milletine has örf ve adetlerden de kaynaklanmaktaydı. Yani Türkiye şeklen bile Ortadoğu'daki "İslami cumhuriyet modeline dönüştürülemezdi. Ama "çare tükenmez"di.

Nasıl Türk ekonomisi neoliberalizm ile formatlandı ve dönüştürüldü ise Türkiye'de dini hassasiyeti yüksek kesimlerde meydana getirilecek bir zihniyet dönüşümü, "İslami Kalvenizm-Protestan İslamcılık- İslami Püritenizm", "Evangelist İslam" veya adına ne denilirse denilsin "sermaye-din bütünleşmesi" küreselleşmenin istediği biçimde yürütülebilirdi. Hatta Türkiye bu hususta "ideal bir örnek" bile olabilirdi. Böylelikle küresel sermaye, "gayri milli sermaye ile dinci politikaların koalisyonunun sağlandığı yeni "manda düzeni" Batı kapitalizminin elindeki en güçlü koz oluyordu."¹⁶⁸⁷

Nitekim bizim yukarıdaki görüşümüzün 12 Eylül 1980 ihtilalından sonra başbakan yardımcılığına Turgut Özal'ın atanmasıyla başlayan tarihi kesit içinde gerçekleştiğine hep beraber şahit olduk.

Aslında 12 Eylül ihtilalını yapanlar, gerçekte Turgut Özal'a güvenmezler. Özal'ın DPT uzmanlığı dönemindeki "dindar görüntüsü" ve 1977'de MSP'den milletvekili adaylığı bu güvensizliğin temelinde yatar. Ancak 24 Ocak programı ve bunun dış destekçileri açısından Turgut Özal'a bir bakıma mecburdurlar.

11 Eylül 1980 akşamı Genelkurmaydaki yemekli toplantıda Özal adını ilk Orgeneral Haydar Saltık telaffuz eder. Saltık Ege Ordu komutanlığı döneminde liberal sol görüşleriyle tanınan biridir ve artık Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreteri'dir. Saltık "piyasa ekonomisini" savunmakta, 24 Ocak modeline bu çerçevede sahip çıkmaktadır.

Turgut Özal askeri konsey tarafından ekonomiden sorumlu başbakan yardımcılığına getirilmiştir. Bu görev için Özal, 12 Eylül ihtilalının lideri Kenan Evren'in deyişiyle "en isabetli seçim" olmuştur. Tarihin cilvesine bakın: başbakan yardımcılığı için Turgut Özal adını dikte edenlerin başında Genelkurmay İkinci Başkanı orgeneral Necdet Öztörün da gelmektedir. "Atatürkçülüğün" ve devletçiliğin hararetli savunucularından olan bu Paşa hazretleri, Turgut Özal'ın bir gün başbakan olacağını ve daha sonra da kendisini genelkurmay başkanı olarak atamayacağını rüyasında görse inanmaz, güler geçerdi o kudretli günlerinde.

¹⁶⁸⁷ Erol Manisalı, "Sömürgeleşen Türkiye", Derin Yayınları, İstanbul 2004, s. 11.

3.2. “Kurtarılan Bir Ekonomide” Patlamaya Hazır Bir Bombaya Dönüşmekte Olan Kamu Kesimi Finansman Açığı

24 Ocak 1980 programından önce Türkiye’de kamu kesiminin finansman açığı, GSMH’nin % 1.0-1.5 oranında değişirdi. Bu oran 1985’te GSMH’nin % 4.2’sini, 1987’de yaklaşık % 8.9’unu, 1990’da % 9.7’sini, 1991’de % 12.1’ini ve 1993 yılında da % 16.3’ünü bulur. 1980-1990 döneminde Türkiye, 24 Ocak programının hedefleri arasında yer almasına rağmen tam tersi bir durumla, kamu kesimindeki büyük finansman açıklarının baskısından çok yüksek oranlı bir enflasyon ortamı içinde yaşadı. Bu dönemde enflasyon % 55-60 düzeyinde seyretti. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Türkiye yüksek oranlı devalüasyon ortamında döviz kurunu hep enflasyon oranının altında tuttu. Ancak 1988 yılının ikinci yarısından itibaren bu uygulamadan aniden vazgeçildi. Ağustos 1988-Aralık 1989 döneminde Türkiye’de toptan eşya fiyatları % 100 artarken döviz kuru % 50 oranında yükselmiştir. Başka bir ifadeyle, söz konusu dönemde Türkiye’de iç fiyatlar bir misli artarken dövizin fiyatı sadece % 50 oranında artırıldı. Türk lirası içerdeki mal ve hizmetlere karşı değerini % 100 oranında kaybederken dövize karşı değer kaybı % 50 dolayında kalmıştır.

24 Ocak 1980-Ağustos 1988 döneminde, Türk lirasının dövize karşı gerçek değerinin, makul sınırlardan çok daha bir düzeyde, aşırı ya da fazla değer kaybetmesi sağlanmıştı. Bu kez, Ağustos 1988’den itibaren tam tersi bir uygulama ile Türk lirasının dövize karşı, gerçek değerinin makul sınırlarının üzerinde daha yüksek bir düzeyde aşırı ya da fazla değerlenmesi sağlandı.

Bir ülke parasının döviz paralara karşı gerçekte olduğundan fazla değerlenmesine imkân veren döviz kuru: “Fazla değerlenmiş/over valued Exchange rate” adıyla tanımlanır. Bunun tam tersi, milli parayı döviz paralara karşı gerçek değerinin daha altındaki bir değerle belirleyen döviz kuruna ise: “Az değerlenmiş/under valued Exchange rate” adı verilir.

1988-1989 döneminde döviz kurunda hızla aşırı “fazla değerlenmeye” yönelik politika uygulanırken öte yandan buna paralel olarak a) ihracat teşvikleri kaldırılmış, b) ithalatta liberasyon politikalarına hız verilmiştir. Bu bağlamda gümrük duvarları çok aşağı çekilerek Türk parası bütünüyle yabancı mal ve hizmetlere açıldı. (32 sayılı KHK)

1980-1988 arasındaki dönemde çok yüksek oranlı enflasyon ortamında döviz kuru hep enflasyon oranının altında tutuldu. Buna mukabil devlet borçlanma faizlerini ise enflasyon oranının çok üstünde belirledi. Böylece döviz kurunun devalüasyon oranı ile devlet borç faizlerinin oranı arasında önemli bir açıklık, yani o günlerin moda deyişiyle “kur makası” oluştu. Bu şartlar altında dışarıdan döviz getirip bunları TL’ye çeviren ve bu parayı devlet tahvillerine yatıran, bir sene sonra da faizini alıp tahvillerini satan, eline geçen Türk lirasını da tekrar dövize yatıran herkes dolar bazında bir yılda büyük bir reel kâr elde etti.

Bankalar, sanayiciler, tüccarlar elbirliği ile bu furyaya katıldılar. Artık kazanç reel faaliyetlerden değil “repoya para yatırmaktan” geçiyordu. Bu ara “overnight” repo ayakkabı boyacısının bile günlük konuşmasına gir-

mişti. Öyle ki Türkiye'nin 500 büyük sanayi kuruluşu ve şirketlerin 1985'ten itibaren bilançolarındaki kârların önemli bir tutarı finansal operasyon "vole"lerine dayanıyordu. Giderek yükselen bu kâr kapısı 2000'e doğru % 75'lere kadar dayandı.

Türkiye'de 2003-2009 döneminde de benzer döviz-faiz politikası uygulanmış olup, halen aynı politika sürdürülmektedir.

3.3. 1990'lı Yılların Başında Türk Ekonomisi "Sermaye Ta- banlı" Krizlere Karşı Hassas Bir Denge de Seyretmektedir

Sermaye hareketlerinin önündeki engelleri ortadan kaldıran GOÜ'lerin çoğu ülke dışından içeriye doğru çok büyük bir sermaye akışı yaşadı. Bir ekonominin net yabancı varlık pozisyonunun –yani toplam dış yükümlülüklerin elde bulunan dış varlıklardan çıkarılmasıyla elde edilen değeryalnızca zaman içinde aşamalı olarak ve cari hesaptaki bir açık veya fazlayla değişebileceğini öngören muhasebe kısıtlamasına maruz kalmıştır. Dolayısıyla yabancıların, milli hükümetler veya şirketler tarafından çıkarılan değerli kâğıtları satın alıp dış yükümlülükler artınca dış varlıklarda artmak durumunda kalmıştır. Bu yeni varlıklar, haliyle MB'nin daha geniş rezervleri de dâhil olmak üzere mali kurumların bilançolarında yerini almıştır. Eğer banka içeriye olan sermaye akışlarını "sterilize etmek" (Zararsız hale getirmek) için uyumlu bir gayret, sözgelimi "piyasadaki likit parayı emmek" için portföyünden devlet bonosu satmak gibi, göstermezse, bu varlıklar bir iç kredi patlamasına sebep olur.¹⁶⁸⁸

Bu durumda kötü düzenlenmiş mali sistemlerde Charles P. Kindleberger'in ünlü kitabındaki "cinnet-panik-çöküş" sırası riski yüksektir.¹⁶⁸⁹ Latin Amerika ülkelerinde, Güneydoğu Asya Kaplanlarında ve 1990'lardan itibaren Türkiye'de yaşanan 1994, 1998/1999, 2000/2001 ünlü krizler bu temele dayalı krizlerdir.

GOÜ'lerin pek çoğu dış kaynaklı krizler yaşamıştır. "Temel kalıp benzerlik göstermektedir. Yurtdışından sermaye çekebilmek için mali varlıkların yüksek bir iş getirisi olması gerekmektedir. Ancak daha sonra ülke dalga halinde bir sermaye hücumuna uğramakta ve ardından sırasıyla borç-finansmanlı kamu (Türkiye, Rusya) veya özel (1994 öncesi Meksika, 1997 öncesi Asya ekonomileri) harcamaları gelmektedir. Kurda değer artışı olmaktadır. Merkez Bankası rezervleri artmakta ve para arzının yurtiçi unsuru üzerinde kesinti yapmak ve faiz oranlarının daha da yükselmesi için baskı uygulamak suretiyle bunları sterilize etme girişiminde bulunmaktadır. Sonunda balon patlamakta, sıcak para ülkeden kaçmakta ve ardından sıkıntılı makro düzenlemeler gelmektedir. Bu yemeğin alışılagelmiş malzemeleri ise çok yüksek reel faiz oranları, büyük devalüasyonlar ve toplam talepteki şiddetli düşüşlerdir."¹⁶⁹⁰

¹⁶⁸⁸ Lance Taylor, a.g.e, 55.

¹⁶⁸⁹ Charles P. Kindleberger, "Cinnet Panik ve Çöküş-Mali Krizler Tarihi", Çev: Neşenur Domaniç, Scala Yayıncılık, İstanbul Nisan 2004.

¹⁶⁹⁰ Lance Taylor, a.g.e, s. 59-60.

1990'lı yılların başlangıcında Türkiye ekonomisi sermaye tabanlı kriz ve bunalımlara karşı oldukça hassas bir denge içindedir.

24 Ocak programıyla başlayan ve 1990'dan sonra da devam eden yanlış iktisadi politikalarla mali hassasiyet daha da artar. Beklenen “cinnet-panik-çöküş” hali 1994 yılının Ocak-Şubat-Mart aylarında Türkiye'yi alaborsa eder ve ekonomiye büyük zarar verir. Döviz kuru üç ay içinde % 100 artar. Bütün banka mevduatlarına sınırsız devlet garantisi verilir. Böylece ileride Türk bankacılık sistemi ve ekonomi için çok olumsuz sonuçlar meydana getirecek yeni ve vahim bir hata ile ilk “sermaye tabanlı” kriz 1994 yılının ikinci yarısında kontrol altına alınır.

Hâlbuki serbest piyasa ekonomisine bağlı olarak “her şeyin” serbestleştirilmesinin gerekçesi küresel finans çevreleri, IMF ve WB'nin iddialarına göre, 1980'lerin “borç krizleri”nde yatıyordu. Borç krizleri küresel finans oligarşisinin kontrolü altındaki milletlerarası bankaları sarımsı! Öte yandan devletten devlete resmi yardımlarsa ortadan kalkmıştı. Bu durumda maksat “iyilik olsun”du. Milletlerarası serbestleşen sermaye hareketleri yoluyla GOÜ'lerin “kredi ihtiyaçlarının” karşılanması, böylece gelişmelerini sürdürmeleri ve yurttaşlarının “refahını artırmaları” mümkün olacaktı. Hâlbuki 1990'ların başından itibaren Türkiye ve GOÜ'lerin ekonomileri iyice istikrarsızlaşmaya başlamıştı. Bu arada “serbestleşme” ile devletin uygulayabileceği politika aletlerinin pek çoğu ortadan kalkmış, sosyal devleti oluşturan kurumlar “rekabet” adına tırpanlanmış, piyasa ekonomisinin “yalın kılıcı kârlılık” kıstası “kamu menfaati” alanını budamaktaydı.¹⁶⁹¹

3.4. Yeni Dünya Düzeni - 1989'da Doğu Bloğu, 1991'de SSCB Dağılıyor ve Sermayenin Küresel Dolaşımı Hızlanıyor

Dünya 1990'ların başından itibaren yeni bir döneme girdi. Artık “Yeni Dünya Düzeni” açıktan ve daha sık telaffuz ediliyordu. İki kutuplu dünya miadını doldurmuş, tek kutuplu yeni dünyada “ABD hegemonyası” Başkan Bill Clinton'ın ikinci kez seçilmesinden sonra da “Amerikan İmparatorluğu”na dönüşmüştü. Doğu Avrupa 1989'da dağılmış, ünlü Berlin duvarı tarihe karışmıştı. SSCB'nin de 1991'de dağılması ile küresel sermayenin seçkinlerinin kontrolü altındaki ABD dünyanın tek egemeni haline gelmişti. Bu süreç 1991'de Körfez Savaşı'nı getirdi. Derken 11 Eylül 2001'de “Amerikan sisteminin içinden bir grubun marifeti olduğu” yaygın bir kanaat olan “Pearlharbour” benzeri bir saldırı gerçekleştirildi. New York'taki İkiz Kuleler ve Washington D.C'deki Pentagon'a yolcu jetleri çakıldı. Arasından Afganistan işgal edildi ve Mart 2003'te de ABD ve İngiliz ordusu tarafından Irak işgal edilerek Saddam Hüseyin devrildi. Bu süreçte eski ABD Dışişleri Bakanı ve Amerikan Yahudi lobisinin akıl adamı Henry Kissinger “Amerika'nın Dış Politikaya İhtiyacı Var Mı” isimli kitabını 2001 yılında yayımladı.¹⁶⁹² Zaten 1990'ların başından itibaren küresel sermaye

¹⁶⁹¹ Gülten Kazgan, “Türkiye Ekonomisinde Krizler 1929-2001”, s. 226-227.

¹⁶⁹² Henry Kissinger, “Amerika'nın Dış Politikaya İhtiyacı Var Mı”, Çev: Tayfun Evyapan, ME-TU Press, Ekim 2002.

ve ABD'nin sergilediği ekonomik ve siyasi tavır Kissinger'in kitabının başlığına "hayır" anlamına gelir biçimdeydi.

Ancak "Yeni Dünya Düzeni" ve "küreselleşme" adına ABD'nin "Pax Americano" hedefi, iddia ettiklerine göre demokrasi, insan hakları, serbest piyasa ekonomisi, barış gibi siyasal ve ekonomik gayelerin bütün dünyada kabul edilmesine dayanmaktaydı. Ancak söylemler ile eylemler birbirini tutmadı: "ABD doları, sermayesi ve egemenlik çıkarları için yeniden şekillendirilecek bir dünyanın oluşturulmasına, bu amaçlara dönük yerel savaşların yayılmasına dönüştü. Küreselleşmenin ekonomik boyutuna paralel bir de siyasal boyutu gündeme oturdu."¹⁶⁹³

1990'larda, "yapısal uyum" programı ile serbestleştirilmiş 24 ülkeye artık "yükselen pazarlar" ya da yükselen piyasalar denmeye başlandı.¹⁶⁹⁴ Çünkü küresel sermayeye yeni kâr alanları oluşturmak gerekmekteydi. Yerleşik ülkede sınai kârlılık oldukça düşük olduğu için "voley vurmanın" en iyi ve en kestirme yolu "GOÜ"lerde finansal kârlılığı maksimize etmektir. "Bir taşla iki kuş vurulacaktı": a) Mali yatırımlarla "para üzerinden para kazanmak" yoluyla gittikleri ülkenin var olan kârlarından pay alırlar, b) Çok uluslu şirketlerin "yükselen pazarlar"dan daha çok pay almaları için "ticarete doğrudan yatırım" yapmalarının önü açılır. Gerekli hukuki, mali, siyasi yapının bu maksada yönelik olarak düzenlenmesi sağlanır. Zaten çoğu zaman IMF ve WB'nin kredi için kapısını çalan GOÜ'lerden bunlar ilk şart olarak talep edilir ve "kararlılıkları" test edilir.

2000'li yılların başında küresel döviz piyasasındaki günlük işlem hacminin iki trilyon dolar olduğunu belirtelim ve bu büyüklükteki işlemlerin bilgisayar teknolojisi sayesinde "her an her yerde" dünyanın dört bir köşesinde işlem yapabildiğinin altını çizelim. Son yıllarda "kara para" veya "kayıt dışı para" denilen uyuşturucu, silah kaçakçılığı, insan ticareti gibi mafya fonlarının da aynı hareketler içinde meşrulaştırılıp, meşru kârlar elde eder hale getirildiği belirtiliyor. Yerli (bıyıklı) ya da yabancı kökenli bu tür fonlar "sıcak para" tanımıyla ülkeden ülkeye dolaşıp duruyorlar. Döviz piyasaları ve sermaye piyasalarında, bonolar, tahviller, hisse senetlerine yatırımlar, kısa vadeli banka kredileri şeklinde arzı endam ederler.

Çekirge sürüsüne benzetilen bu fonlar girip çıktıkları ülke ekonomilerine büyük zararlar verebilmektedirler. Nitekim ileride teferruatlı göreceğiz. Bu tür fonlar Türkiye'ye büyük zararlar vermişlerdir.

"Sıcak para" girmiş olduğu ülkede öncelikle ekonomide suni bir köpük oluşumunu sağlıyor. Ekonomi reel olmayan biçimde şişerken, bu süreç içinde finansal dengeler bozuluyor. Bir gün bakıyorsunuz ki bir önceki vagondan bir sonraki veya en arkadaki vagona toptan boşaltma operasyonu ile aniden ülkeden çıkıyorlar ve ülke tam bir mali kaosa sürükleniyor. İşte buna "finansal kriz" deniyor ve Türkiye 1990'lardan itibaren sıcak paranın sebep olduğu krizleri pek çok GOÜ gibi yaşamak zorunda kaldı. Fi-

¹⁶⁹³ Gülsen Kazgan, a.g.e, s. 225.

¹⁶⁹⁴ C. Henderson, "Asya'nın Çöküşü", Çev: M.Gönenç, Alfa Yayınları, İstanbul 2000, s. 15.

nansal krizler “domino” ya da “kelebek etkisi” ile bir ülkeden diğerine sıçırıyor ve yayılıyor.

3.5. 1994 Mali Bunalımı Sürecinde Türk Ekonomisi

Türkiye 1988’den itibaren “düşük yoğunluklu” bir mali krizin içine girmişti.²⁴ Ocak programı ile bazı alanlardaki –özellikle mali piyasalarda köklü- kısmi gelişmelere rağmen ekonomik istikrarsızlığın yapısal sebepleri ortadan kaldırılamamıştır. Kamu kesimi finansman dengesi kurulamadığı gibi devletin gelir ve giderleri arasındaki dengesizlik daha da artmıştır. Kamu kesimi harcamaları sürekli artarken, kamu gelirlerinin aynı düzeyde artmaması sebebiyle çok yoğun bir iç ve dış borçlanma furysı başlatılmış, TCMB kredilerine daha fazla başvurmak yoluna gidilmiştir.

Devlet daha fazla ve daha kolay borçlanabilmek için Devlet İç Borçlanma Senetleri (DİBS) faiz hadlerini yükseltmiş, gelir ortaklığı senetleri gibi yeni borçlanma “cinlikleri” devreye sokulmuştur. Bu durum Osmanlı Türkiye’sinin 1854-1914 döneminde başvurduğu iç borçlanma metotlarını andırması itibariyle ilginçtir.

Devletin her geçen yıl borçlanma ihtiyacının artmasıyla birlikte sermaye piyasası üzerinde artan baskı faiz hadlerini daha da yükseltmiştir. Bu durum devlet bütçesinde ödenecek borç ana para ve faiz yükünün sürekli şişmesi sonucunu getirmiştir. Neticede, Osmanlı Türkiye’sinin 1854-1914 döneminde yaşadığı ve sonu ekonomik –siyasi bir trajediye varan, borcu borçla ödemek gibi bir kısır döngüye girilmiştir.

Diğer taraftan kurumsal alt yapı hazırlanmadan ekonomide 24 Ocak programının getirdiği ve özellikle Ağustos 1989’da 32 sayılı KHK ile mali sektörde çok geniş ve “acul” serbestleşmeye gidilmesi nedeniyle kullanılabılır makro ekonomik araçlarının azalması gibi... hususlardan dolayı ekonomiyi yönetmek oldukça zorlaşmıştır. İşte 1988-1989’da kendini iyice hissettiren bu durum, “düşük yoğunluklu bir kriz” halinde kartopu gibi yuvarlanarak 1994 yılında yaşanan ağır mali bunalıma, bir “çığ düşmesi” olarak büyük zararlara sebep olmuştur.

1988-1993 dönemi 24 Ocak programının tam tersi uygulamalarla, iç talep genişlemesine dayalı, büyümenin istikrara tercih edildiği bir ekonomi politikasına sahne olmuştur. Bu dönemde ücret ve maaşlar ile tarımsal destekleme fiyatları 1984-1987 dönemine göre daha yüksek oranlarda artırılmıştır. Sonuçta bu dönemde (1988-1993) GSMH yılda ortalama % 6.1 oranında büyürken enflasyon da ortalama % 60’ın üzerine çıkmıştır. Fakat bu dönemde GSMH’de düzenli, istikrarlı bir büyüme sağlanamadığı gibi makro ekonomik dengelerdeki istikrarsızlık daha da derinleşmiştir.¹⁶⁹⁵

¹⁶⁹⁵ Hüseyin Şahin, “Türkiye Ekonomisi”, s. 214-215.

Tablo 3.8: 1988-1999 Döneminde GSMH ve Sektörel Büyüme Oranları (1987 Fiyatlarıyla)

Yıllar	GSMH (Milyar Dolar)	Kişi Başına Milli Gelir (dolar)	GSMH Büyüme Oranları (%)	Tarım Büyüme Oranı (%)	Sanayi Büyüme Oranı (%)	Hizmet Büyüme Oranı (%)
1988	90.1	1694	1.5	7.8	1.8	2.0
1989	108.7	1979	1.6	-7.6	4.6	4.3
1990	152.4	2712	9.4	6.8	8.6	8.6
1991	152.3	2657	0.3	-0.9	2.7	0.3
1992	160.7	2752	6.4	4.3	5.9	6.3
1993	182.0	3056	8.1	-1.3	8.2	9.5
1994	131.1	2159	-6.1	-0.7	-5.7	-4.2
1995	172.0	2784	8.0	2.0	12.1	6.4
1996	184.7	2936	7.1	4.4	7.1	7.5
1997	194.4	3032	8.3	-2.3	10.4	8.3
1998	206.0	3159	3.9	8.4	2.0	2.4
1999	187.7	2827	-6.1	-5.0	-5.0	-5.2

Kaynak: DPT; *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2006)*, TÜİK Yeni GSMH Serisi

Yukarıdaki tablonun apaçık ortaya koyduğu netice, 1988-1999 döneminde Türkiye'nin son derece düzensiz, istikrarsız ve yetersiz bir büyüme süreci yaşadığıdır. Özellikle tarım kesiminin ihmal edildiği görülmüyor. Ancak buna karşılık sanayide tatminkâr bir büyümenin olmadığı anlaşıyor.

Bu dönemde 4 Şubat 1989'da alınan mali tedbirlere rağmen durgunluk aşılamamıştır.

1988-1993 dönemindeki büyük istikrarsızlık ve 1991'de ABD-Irak arasında yaşanan Körfez Savaşı, 1994 mali bunalımını daha da derinleştirici etki yapmıştır. 1992 ve 1993'de gerçekleşen kontrolsüz ve problemli büyümeden sonra 1994 "sermaye tabanlı" krizle birlikte GSMH % 6.1 oranında küçülmüştür. Kişi başına milli gelirde yaşanan dramatik düşüş ise tabloda da görüleceği gibi 1993=3056 dolar iken 1994'te 2159 dolardır ve ancak 1998 yılında 1993'deki seviyenin üzerine çıkılabilmıştır.

1991-1999 döneminde GSMH'de gerçekleşen yıllık ortalama büyüme % 3 gibi oldukça düşük bir seviyededir. Bu bakımdan doksanlı yıllar Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki en kötü on yıl olmuştur.¹⁶⁹⁶

1988-1993 döneminde, gerek ihracatın limitlere dayanması, gerekse 1989'dan itibaren uygulamaya konan 1980-1988 döneminin tam tersi kur politikası sebebiyle TL aşırı değerlenmiş, neticede ihracat düşerken, ithalat

¹⁶⁹⁶ Hüseyin Şahin, a.g.e, s. 215.

artmaya devam etmiştir. Sonuçta dış ticaret açığı büyümüş, ihracatın ithalatı karşılama oranı düşmüştür.

1980'de 15.2 milyar dolar olan dış borç stoku 1993'te 67.3 milyar dolar seviyesini aşmıştır. Bu dönemde dış borç anapara taksit ve faizleri düzenli olarak ödenmesine rağmen dış borçlar artmıştır. Ayrıca toplam dış borçlar içindeki kısa vadeli borç oranı 1989'da % 13.8 iken 1993'te % 25.1 düzeyine çıkmıştır. Dış borç servisi, kısa vadeli borçlar toplamı cari işlemler bilançosu (CİB) toplam gelirlerinin dörtte üçünü yutar hale gelmiştir. Mamafih bu durum, ileriki yıllarda dış ekonomik ilişkilerin yeniden ve daha yüksek faizle ve daha kısa süreli borçlanma gibi bir zorunluluğu getirmiştir.¹⁶⁹⁷

1988-1993 döneminde borçlanma sadece dış borçlarla sınırlı kalmamış olup iç borçların da çok hızlı arttığı görülmüştür.

Tablo 3.9: 1988-1999 Döneminde Türkiye'nin İç ve Dış Borçları ve Toplam Borç Stoku

Yıllar	İç Borç (Milyar TL)	İç Borç (Milyar Dolar)	Dış Borç (Milyar Dolar)	Toplam Borç Stoku (Milyar Dolar)
1988	28458	15.7	40.7	56.4
1989	41934	18.2	41.8	60.0
1990	57180	19.5	49.0	68.5
1991	97647	19.2	50.5	69.7
1992	194236	22.7	55.6	78.3
1993	357310	24.7	67.3	82.0
1994	779309	20.2	65.6	85.8
1995	1361009	22.9	73.3	96.2
1996	3148984	29.3	79.2	98.5
1997	6283425	30.9	84.2	124.1
1998	11612885	37.0	96.4	133.4
1999	22920145	42.2	103.0	145.2

Kaynak: DİE, İstatistikî Göstergeler 1923-1998, Ankara Ocak 2001, s. 535, 538, 544, 548. 1993'den Sonraki Değerler Hazine istatistikleri, <http://www.gov.tr/stat/yıllık.borc.htm>, yıl sonu dolar kurları ile TL'den dolara hesaplama yapılmıştır.

Türkiye'nin 1980'de toplam borç stoku 8.1 milyar dolar iç, 15.7 milyar dolar dış olmak üzere 23.8 milyar dolardır. 1980'de GSMH ise 69.7 milyar dolar olup toplam borç stoku/ GSMH oranı % 34, toplam dış borçlar /GSMH oranı ise % 22.5'tir.

1998'de toplam borç stoku/GSMH oranı % 62.5, dış borçlar /GSMH oranı % 45.1'dir.

¹⁶⁹⁷ Hüseyin Şahin, a.g.e, s. 215.

1999 yılında ise toplam borç stoku/GSMH % 77.4, dış borçlar/GSMH oranı ise % 54.9 seviyesindedir.

Bir başka ifade ile Türkiye'nin toplam borç stoku 1980'de 23.8 milyar dolar, 1988'de 56.4 milyar dolar, 1999'da ise 145.2 milyar dolardır. Konuya dış borçlar açısından bakarsak 1980'de 15.7 milyar dolar, 1988'de 40.7 milyar, 1999'da da 103 milyar dolar mertebesine fırlamıştır.

Bu mali "ahval ve şerait" altındaki Türkiye'de 1988 yılından itibaren ekonominin sıcak döviz açığı büyüdü ve devalüasyon beklentisi, spekülasyonlardan iş dünyasına kadar her kesimi sardı.

Bu arada 4 Şubat 1989 kararlarıyla 24 Ocak 1980 programının ruhuna aykırı olarak ithalatı kısıtlamak için ithalat depozitoları % 15'e çıkarıldı. İhracat gelirlerinin yurda getirilmesi mecburiyeti % 80'den % 100'e çıkarıldı.

Yine bu arada kısaca belirtelim; Nobel Ekonomi Ödülü sahibi (2001), Dünya Bankası baş ekonomisti (1997-2000) ve ABD Ekonomi Danışmanları Konseyi Başkanı (1995-1997) Profesör Joseph E. Stiglitz "Doksanların Yükselişi" adlı kitabında şunları yazıyordu: "90'ların başında yaşanan ekonomik büyüme görülmemiş düzeydeydi. Gazete makaleleri ve uzmanlar yeni ekonomiyi haber veriyor; krizlerin artık geçmişe ait bir şey olduğunu, küreselleşmenin tüm dünyaya zenginlik getireceğini ileri sürüyordu. Ancak yeni bir çağın başlangıcı olarak görülen bu süreç, 90'ların sonlarına doğru, gittikçe daha belirgin biçimde ekonomik aktivitenin –ya da hiperaktivitenin- kısa ömürlü patlamalarından biri olarak kendini göstermeye başladı; bu patlama kaçınılmaz biçimde çöküşle sonuçlanacaktı. İki yüz yıldır kapitalizmin ortaya koymuş olduğu gibi... Ancak bu kez farklı olan bir şey vardı. Şişen bir balon gibi ortaya çıkan yanıltıcı tablo – hem ekonomide hem de borsada yaşanan yükseliş- çok daha büyüktü ve kuşkusuz sonuçları da aynı ölçüde büyük olacaktı."¹⁶⁹⁸

Stiglitz'in dikkat çektiği 90'ların sonundaki çöküntüyü Türkiye üç kez yaşayacaktı. 1994, 1998/1999 ve 2000/2001 sermaye tabanlı büyük çöküşler şeklinde.

Türk ekonomisi 1989-1994 dönemini kaygan fonların döviz piyasası, para piyasası ve sermaye piyasası arasında baş döndürücü bir hızla yer değiştirdiği; yöneldiği piyasada fiyatları yükselttiği, çıktığı piyasalarda fiyatların düşmesine sebep olduğu bir dönem olarak yaşadı.¹⁶⁹⁹ Artık Türk ekonomisinin temel rejimi olmuş ve planlama stratejisine de alınmış olan "merkantilizm/ithal ikamesi" düzeni büyük ölçüde sona ermişti.

Makro dengelerdeki bozulmanın mali piyasalara da yansması, mali piyasalardaki spekülasyon hareketlerin makro dengeleri olumsuz etkilemesi ile bir yandan kamu açığı, öte yandan da dış ticaret açığı büyümeye başlamıştı. Ancak artan dengesizlik önceki on yıllarda olduğu gibi ülke döviz rezervlerinin tükenmesi ve dış borçların ödenememesi niteliğinde sert bir bunalımla noktalanmadı. Sıkıntılar daha süregelen bir nitelik kazanarak 1990'lı yıllara da

¹⁶⁹⁸ Joseph E. Stiglitz, "Doksanların Yükselişi", CSA Global Yayın Ajansı, İstanbul 2004, s. 3.

¹⁶⁹⁹ Hüseyin Şahin, a.g.e, s. 217.

sarktı. Ani bunalım yerine süregelen bunalım sürecinin yaşanması döviz kurundaki ve sermaye piyasalarındaki esneklikten kaynaklanıyordu.¹⁷⁰⁰

Esnek kambiyo kuru ve serbest sermaye piyasaları düzeninde iç ve dış piyasalardaki sermaye akışkanlığı artmıştı. Ancak bu “al gülüm ver gülüm” serbest piyasa çözümü içinde iki temel bit yeniği vardı.

Birincisi, çok yüksek faiz oranlarıyla kamunun borçlanması çığ gibi büyümekteydi. Devletin kamu finansman açığını MB yerine sermaye piyasasından karşılaması, yani özel sektör tasarruf sahiplerinden borç alması, para artışı ve enflasyonun hızlanmasını önleyemedi.

İkincisi, dış borç arttıkça arttı ve iktisadi ve siyasi bir risk faktörü haline dönüştü. Kısa vadeli borçlanmalarda Türkiye’ye çok pahalıya mal oldu. Büyük montanlı dış kaynak ithali, enflasyon hızını bir miktar yavaşlatmakla beraber Türk lirasının değerlenmesine yol açtı. Bu durum öbür talep artırıcı gelişmelerle birleşince, dış ticaret ve dış ödemeler açığını hızla büyüttü. Neticede bu sürecin sonunda 1994 yılında devlet yurtdışından ve yurtdışından borçlanamaz duruma düştü.¹⁷⁰¹

Neden devlet bu duruma gelmişti? Buraya kadar olan verilerden de anlaşılacağı üzere 24 Ocak programıyla uygulamaya konulan neoliberal iktisat politikaları teknik olarak başarısız olmuştu. Ancak hadisenin bir diğer boyutu daha vardı. Serbest piyasa ekonomisi politikaları, devlet aracılığıyla oluşturulan rant ve avanta mekanizmalarını azaltmamış, aksine yolsuzlukların hacmi ve çeşitliliği bakımından 24 Ocak 1980 sonrası, müdahaleci-korumacı, ithal ikameci dönemi büyük bir farkla geçmiştir. Bu eğilimler 1990 sonrasında daha da güçlenecektir ve sadece Türkiye ekonomisinin değil, bütün Türk milletinin geleceği “piyasa aktörleri” gibi saygın bir terimle adlandırılacak rant/finans kapital ikilisinin kapris ve taleplerine teslim edilecektir. Ve bu “saygın” aktörlerden bazıları bölüşüm ilişkilerine “hortumlama” gibi yeni bir terimle adlandırılacak yozlaşmalar içinde katkı yapacaklardır.¹⁷⁰²

3.5.1. İç tasarruf Oranı Düşüyor Faiz Arbitraji Ekonomiyi Boğuyor

1988’den itibaren uygulanan politikalarla Türkiye’de 1993 yılına gelindiğinde, hem reel piyasalarda hem de finansal piyasalarda sınırları zorlayan bir talep patlaması yaşanıyordu. Hızlanan enflasyon oranı ve kur politikası reel getiri oranlarını düşürdüğü için tasarruf oranı iyice düşmüştü. İç tasarruf oranı 1989’da % 23.3 iken 1993’de % 15.3 olarak gerçekleşmişti. Bu durum devletin iç ve dış piyasalara borçlanma ihtiyacını daha da artırmıştı. Hükümet MB avanslarını kullanmaya devam ederken, bir taraftan da para piyasasında baskılar sonucu tırmanışa geçen faiz hadlerini düşürmek istedi. Çünkü döviz-faiz arbitraji ekonomiyi ciddi bir sıkıntı içine sokmuştu. Türkiye’ye sürekli sıcak para akıyordu.¹⁷⁰³

¹⁷⁰⁰ Oktay Yenal, “Cumhuriyetin İktisat Tarihi”, s. 105.

¹⁷⁰¹ Oktay Yenal, a.g.e, s. 105.

¹⁷⁰² Korkut Boratav, “Türkiye İktisat tarihi 1908-2007”, s. 169.

¹⁷⁰³ Hüseyin Şahin, a.g.e, s. 217.

“Vakti geçmiş ahın kimseye faydası yoktu” ama hükümet sıcak para girişini azaltmak ve döviz kurlarını yükseltmek için faiz oranlarını düşürmeyi denedi. MB kısa vadeli avanslarını kullanmaya devam ederek iç borçlanma yerine dış borçlanmaya yöneldi. Artan likidite 1993 yılının yaz aylarında 15 trilyon TL’ye yükseldi. Kontrolsüz artan likidite önce borsaya, sonra dövize yöneldi. Açıkçası bir avuç “bıyıklı” ve “bıyksız” spekülör ya da küresel sermayenin “ekonomik tetikçileri”¹⁷⁰⁴ Türk ekonomisi ile “kedi-fare” oynayarak kevgire çevirmişlerdi. “Faiz-döviz dengesi ile yabancı sermaye akışı birbirine bağlantılı olarak hareket ediyordu.”¹⁷⁰⁵

John Perkins, kendisi de “Ekonomik Tetikçi” (ET) lerden biri. ABD’nin en önemli istihbarat kuruluşu NSA’da (Milli Güvenlik Ajansı) görev yapmış bir finans uzmanı. Türkçeye de çevrilen “Bir Ekonomik Tetikçinin İtirafları” adlı yarı belgesel-hatırat niteliğindeki kitabının girişinin ilk paragrafında aynen şunları yazıyor: “Ekonomik tetikçiler (ET) yerküre üzerindeki ülkeleri trilyonlarca dolar dolandıran yüksek ücretli profesyonellerdir. Dünya Bankası, ABD Uluslar arası Kalkınma Ajansı (USAİD) ve diğer yabancı “yardım” kuruluşlarından büyük şirketlerin kasalarına ve gezegenimizin doğal kaynaklarını kontrol eden birkaç varlıklı ailenin ceplerine para aktarırlar. Kullandıkları araçlar arasında sahte finansal raporlar, hileli seçimler, rüşvet zorbalık, seks ve cinayet bulunmaktadır. Oynadıkları oyun imparatorluklar kadar eski olmasına rağmen, günümüzdeki küreselleşme sürecinde yeni ve korkutucu bir boyuta ulaşmıştır. Nereden mi biliyorum; ben de bir ET idim.”¹⁷⁰⁶

Eski DPT uzmanı, iktisatçı, gazeteci Güngör Uras “ekonomik tetikçiliği” şu satırlarla anlatıyor: “Ekonomi tetikçiliği, kapitalist sistemin ortaya çıkardığı yepyeni ve çok çok önemli bir ‘profesyonel meslek’ dalı.”

“Zengin ülkeler (Türkiye gibi) fakir ülkelere “ekonomi tetikçisi” gönderiyor. Ekonomi tetikçileri “uzman olarak” ülke meselelerini inceliyor. Raporlar hazırlıyor, projeler geliştiriyor. Bu projelerin bir an önce yapılması gerektiğine kamuoyunu ve hükümetleri inandırıyor. Sonra da bu projeleri hangi firmaların yapabileceğini, hangi kuruluşların kredi verebileceğini söylüyor...”

Ülkenin gündeminde olmayan, önceliği olmayan projeler, öncelikli işler haline geliyor. Ülkeler teklif edilen kredileri (bir fırsat, bir nimet imişçesine) kabul ediyor.

Sonuçta ülke, kendi önceliği olmayan projeler yüzünden büyük borçlar altına giriyor. Borçlanan ülke “ekonomi tetikçisini” yollayan zengin ülkeye “bağımlı” duruma geliyor. İşte bu çizgiden sonra devreye zengin ülkenin politikacıları giriyor. “Bağımlı ülkeyi” istedikleri biçimde kullanıyor.”¹⁷⁰⁷

Uras’ın “bağımlı ülkeyi istedikleri gibi kullanıyorlar” tanımı, özellikle 24 Ocak 1980 programından sonra Türkiye’deki “dönüşüm” ve “değişim”e dik-

¹⁷⁰⁴ John Perkins, “Bir Ekonomik Tetikçinin İtirafları”, April Yayıncılık, Çev: Murat Kayı, Ankara Kasım 2005.

¹⁷⁰⁵ Hüseyin Şahin, a.g.e, s. 218.

¹⁷⁰⁶ John Perkins, a.g.e, s. 5.

¹⁷⁰⁷ Güngör Uras, “Bir Ekonomi Tetikçisinin İtirafları”, Milliyet Gazetesi, 16 Kasım 2005.

katlice bakınca iktisadi-siyasi-sosyal olarak tam da John Perkins'in "Bir Ekonomik Tetikçinin İtirafı"na tıpa tıp benzeşiyor.

1993 yılı sonunda Türk bankalarındaki döviz tevdiat hesapları 185,6 trilyon TL'ye yükselmişti. Bu tutar mevduat ve ticaret bankalarındaki toplam mevduatın % 42,3'üne denk geliyordu. Yani halk TL'ye güvenmiyor. Habire artan döviz fiyatlarına rağmen döviz talep ediyordu. Bunun üzerine bir de 1993 yılı sonuna doğru dış ticaret bilançosunun 14 milyar dolar gibi devasa bir açık vereceği anlaşıncı milletlerarası derecelendirme kuruluşlarının Türkiye'ye verdikleri "rating" notu "yatırım yapılabilir ülke" derecesinden "spekülatif ülke" dercesine dönüştürüldü. Mesela Mayıs 1993'te S and P, BB (ödeme kapasitesi olumsuz değişiyor), Ocak 1994'te Moody's, BAI (kabul edilebilir risk düzeyinin altında), Haziran 1994'te Moody's, BA3 (yatırım yapılmamalı) gibi.¹⁷⁰⁸

Türkiye'nin kredi notunun düştüğünün "özellikle" basına sızdırılarak ilan edilmesi Türk sermaye piyasasını daha da karıştırdı. Çünkü derecelendirme kuruluşları verdikleri notlar ile ülkelerin küresel sermaye piyasasındaki kredi bulma şartlarını ve kredi faizi oranını, ülkeye yabancı özel sermaye giriş-cıkışını ve borsayı etkilemektedirler.

Bir taraftan spekülörler bir taraftan halk döviz hücüm etti. MB 3,5 milyar dolar döviz satmasına rağmen döviz fiyatları adeta füze hızıyla yükselmeye devam etti ve üç ay içinde % 100 arttı. Faiz hadleri de artmaya devam etti. İMKB birleşik endeksi 1993 sonunda 30 bin TL iken 13 bin düzeyine indi. Sermaye piyasası tam bir kaosa sürüklendi. Üç küçük banka ile 11 borsa bankeri battı. Hâsılı 24 Ocak programı sürecinin Ağustos 1989'da 32 sayılı KHK ile serbestleştirdiği sermaye hareketleri ile özel yabancı sermaye girişinin finanse ettiği "sıcak para"ya dayalı suni refah yaratma politikası iflas etti. Ekonominin reel sektörüne sıçrayan kriz stagflasyona/durgunluğa sürükledi.

Serbest sermaye piyasaları düzeninde esnek kambiyo kuru, küresel sermayenin sıcak para operasyonları, içerideki siyasi ve iktisadi yozlaşma ile birleşince olanlar oldu ve devlet 1994 yılında yurtiçinden ya da yurtdışından borçlanamaz duruma düştü. Hükümet bu finansal bunalım karşısında IMF destekli 5 Nisan 1994 istikrar programını uygulamaya koydu. 5 Nisan Kararları daha çok "Ortodoks" tedbirler türündendi. "her ne kadar o günlerdeki medya ve muhalefet çevreleri ortaya çıkan bunalımı, hükümetin günlük yönetimindeki beceriksizliklerine bağladılar ise de -ki bunun örnekleri çoktu- ekonominin gerçek dengelerindeki bozulmasının ve bunun finans piyasalarında doğurduğu olumsuz sonuçlarının sürdürülemeyeceği açıktı."¹⁷⁰⁹

5 Nisan 1994 Kararlarına giden süreçte: a) Yüksek ve değişken enflasyon b) Süratle artan iç ve dış borç stokları neticesinde TL'ye olan güvenin zayıflaması c) Döviz tevdiat hesaplarının repo dâhil toplam mevduatlar içindeki payı 1994'te % 25'ten % 42'ye çıkmıştı. d) Bankalar yurtdışından borçlanarak döviz borçlarını önemli ölçüde artırmışlar, bu durum açık pozisyonlarını

¹⁷⁰⁸ Milliyet Gazetesi, 3 Aralık 1999, Ekonomi Sayfası.

¹⁷⁰⁹ Oktay Yenal, "Cumhuriyetin İktisat Tarihi", s. 105.

önemli ölçüde artırarak sistemi kırılgan hale getirmişti. e) Mali sektördeki erken, zamansız, altyapısız serbestleşme Türk sermaye piyasasını küresel sermayenin spekülâtif operasyonlarına “açık” hale getirmişti.

Sonunda olanlar olmuş 26 Ocak 1994'te devalüasyona gidilmiş Nisan 1993'te 9567 TL'den işlem gören dolar, tam bir yıl sonraki 5 Nisan 1994 Kararları'yla 31641 TL'ye yükseldi. 1994 yılı sonunda ise 37481 TL'ye çıktı. Böylesine bir döviz/ mali türbülasyon sonucunda, özellikle döviz karşılığı borçlanan iş dünyası ve sade vatandaş ödeme güçlüğüne düşmüş, pek çok intihar olayları yaşanmıştı.

5 Nisan kararları ile hükümet KİT ürünlerine % 100'ü aşan zamlar yaptı. 1994 sonunda Türk ekonomisi % 6.1 oranında küçülürken yapılacağı söylenen yapısal reformlar gerçekleşmedi. Krizde şirketler iflas etti, Marmara Bank, İmpex Bank ve TYT Bank battı.1710 Sonuçta, Türk ekonomisi 1994 yılında 1945 sonrasının en ağır ekonomik bunalımına sürüklendi.

3.5.2. Araştırmalara Göre Türk Ekonomisinde İyileşme veya Krizler Dünyadan Bir İki Yıl Sonra Geliyor

Yapılan araştırmalar gösteriyor ki Türk ekonomisinde iyileşme veya krizler dünya ekonomisini bir-iki sene geriden takip ediyor.

1990 yılının ortasında başlayan ve üç yıl kadar devam eden dünya ekonomik durgunluğunda da böyle olmuştur. 1992-1993 yılları bütün dünyada ekonomik durgunluğun, resesyonun en fazla hissedildiği yıllar olmasına rağmen Türk ekonomisi 1992'de % 6.4 ve 1993'te % 8.1 oranında büyümüş-tü. Büyümenin motoru düşük döviz kuru politikasıyla sağlanan ithalat sayesindeydi. Elbette bunun acısını 1994 bunalımı ve sonraki yıllarda çektik.

1994 “sermaye tabanlı” kriz ekonomide negatif yönde altı rekoru beraberrinde getirdi.

a- 1994'te Cumhuriyet Türkiye'si tarihinin en yüksek enflasyonunu, % 150'yi bulan oranla yaşadı.

b- 1994 yılında Türk ekonomisi ilk “sermaye tabanlı” krizini yaşamış ve cumhuriyet tarihinin en büyük küçülmesini yaşamıştır. Bu oran % 6.1'dir.

c- İç borçlanmada 1994'te rekor kırıldı. Bir yıl içinde çifte vergilendirme uygulandığı halde alınan ilave vergiler bile devlet tahvillerinin faizlerine gitmiş ve iç borcun azalmasına hiçbir katkısı olmamıştır.

d- Yine 1994 yılında devlet tahvillerine verilen faiz oranları bir rekordur. Üç ayda net % 50 faiz, yıllık bileşik faizi % 406'ya çıkarmış, içeriden ve dışarıdan 5000 kadar rantiyeciyi daha da zengin etmişti.

e- 1994 bunalımında mevcut işsizler ordusuna 600 binden fazla yeni işsiz katılmıştır.

¹⁷¹⁰ Bülent Güloğlu ve Ender Altunoğlu, “Finansal Serbestleşme Politikaları ve Finansal Krizler- Latin Amerika, Meksika, Asya ve Türkiye Krizleri”, İ.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Num: 27, İstanbul Ekim 2002.

f- Bir ayda % 30'lara varan fiyat artışları üç ayda 15.000 liradan 42.000 TL'ye çıkan döviz kuru 1994 mali krizinin Türkiye'ye getirdiği rekorlar arasında.

1994 krizinin en büyük özelliği yoğun bir finans sektörü kriziyle birlikte ortaya çıkmıştır. 1978-1980 krizinden farklı olarak bankacılık kesimi çok ağır bir dış borç yükü altındadır ve döviz borçları açık pozisyonadadır. Ayrıca 1993 yılında 6.4 milyar dolar cari işlemler açığı vardır ve MB kaynağının hazinenin kısa dönemli finansı için kullanılması sonucu yaşanan likidite meselesi.¹⁷¹¹

3.5.3. Türkiye'de 1994 Finansal ve Ekonomik Krizin Temel Sebepleri ve Kayıt Dışı Ekonomi

- Sürdürülemeyen bütçe açıkları. Özellikle 1989'dan sonra kamu kesimi gelir-gider dengesi tamamen bozulmuştu. Kamu kesimi açıkları konjktürel değil, yapısal ve kurumsal sebeplerden kaynaklanıyordu. Mevcut vergi kanunları etkin şekilde uygulanamıyor, vergilendirilemeyen kesimleri vergilendirecek yeni vergi düzenlemesi yapılamıyor, buna mukabil mal ve hizmetlerden alınan DOLAYLI vergiler ve harçlar artırılıyordu. Dolaylı vergilerdeki artış süreci Osmanlı Türkiye'sinin son zamanlardaki durumuna benziyordu. Nitekim "dünyanın en adaletsiz vergisi" kabul edilen dolaylı vergiler ileriki yıllarda daha da artarak günümüze kadar geldi ve vergi gelirleri içindeki payı % 70'lere dayandı.

- Kayıt dışı ekonomi devasa boyutlara ulaşmıştı. Bu durum devletin etkinliğinin zaafa uğramasının ve sosyal yozlaşma düzeyinin bir göstergesidir. Nitekim daha sonraları, 2004 yılı Maliye Bakanlığı tarafından kayıt dışı ekonomiyle mücadele yılı ilan edilmiştir.

Türkiye'nin son 40 yılda yaşadığı ekonomik gelişme tecrübesi kayıt dışı ekonomi konusunda mutlaka yeni ve etkin bir şeylerin yapılması gerektiğini gözler önüne seriyor. Kayıt dışı ekonominin 24 Ocak 1980 dönüşümünden itibaren daha da büyümesi sadece kamu kesimi gelirlerinin düşük düzeyde kalması sonucunu doğurmamaktadır. Aynı zamanda Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) çalışamaz hale gelmekte, vergi yükünün adil dağılımı mümkün olmamakta, vergi ahlakı, vergi ödeme şevki büyük yara almaktadır.¹⁷¹²

"Gerçekten de 1960'lar ve 1970'lerde izlenen ithal ikamesine dayalı kalkınma stratejisinin ardından, Türkiye ekonomisinde 1980 yılından itibaren önemli bir değişiklik yaşanmış ve bu tarihten sonra ihracatı arttırmaya, ithalatı serbestleştirmeye ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını teşvik etmeye yönelik çeşitli önlemler alınmıştır. Bu ticari açılmayı 1989 yılında sermaye hareketlerini serbestleştiren ve Türk lirasının konvertibilitesini sağlayan bir mali açılma izlemiştir. Avrupa Birliği'yle imzalanan Gümrük Birliği Antlaşması'nda birlik mallarına uygulanan gümrüklerin kaldırılması ve Türkiye'nin birliğin ortak dış gümrük tarifesini kabul etmesi sonucunu doğurmuştur. 1980'de benimsenen yeni stratejik yönelimler KAYIT

¹⁷¹¹ Fatih Mangır, "Finansal Deregülasyonunun (1989-2001) Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri"

¹⁷¹² Ş. Aydemir, "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi", Maliye Hesap Uzmanları Derneği Yayını, İstanbul 1995 ve Osman Altuğ, "Kayıt Dışı Ekonomi", Cem Ofset, İstanbul 1994.

DIŞİ faaliyetlerde önemli bir artışa yol açmış ve bu artış ekonominin tüm sektörlerini ve tüm aktörlerini şu veya bu derece etkisi altına almıştır. İstatistikî verilere göre kayıt dışı istihdam 1988-2003 döneminde tarım dışı sektörlerde çalışanların üçte birine karşılık gelmekte ve bu oran son yıllarda, özellikle imalat sanayinde artma eğilimi göstermektedir.”¹⁷¹³ Nitekim bu durum kamu yöneticileri ve sosyal bilimcileri Kayıt Dışı Sektör’ün (KDS) Türkiye’deki hızlı gelişmesini sorgulamaya, Türk ekonomisinin gelişme dinamikleri üzerindeki olası etkilerini ve gelişmesini önlemek için alınması gerekli önlemleri araştırmaya yöneltmiştir.¹⁷¹⁴

“Küreselleşme, GOÜ’lerde ekonomik gelişme ve sanayileşmeyle bağdaşması mümkün görülmeyen kayıt dışı ekonominin büyümesine yol açtı. Yakın döneme damgasını vuran ekonomik gelişme tam zamanlı istikrarlı ve sosyal güvenlik kapsamına giren işler yaratmaktan çok, serbest çalışma, geçici işlerde çalışma, evde çalışma ve taşeronla çalışma gibi özellikler taşımaktadır.”¹⁷¹⁵

- Kamu açıkları MB kaynakları, yüksek düzeydeki iç ve dış borçlarla finanse edilmiştir. Bunun iç borçlanma hukukî düzenlemesi de 1985 Bütçe Kanunu ile hükümete konsolide bütçe gelir-gider farkının iki katına kadar iç borçlanma yetkisi verilerek yapılmıştır.¹⁷¹⁶

Yurtiçi faizler yurtdışı faizlere oranla yüksek tutularak Türkiye’ye kısa vadeli “sıcak para” tabir edilen, yabancı sermayenin girişinin önü açılmıştır. DİBS (Devlet İç Borçlanma Senetleri) getirisi yükseltilerek, bunlar her türlü vergi ve harçlardan muaf tutulmuştur. Borcu borçla ödemenin mali yükü her geçen ay daha da ağırlaşmış borçlanma reel faizi GSMH reel büyüme oranını aşınca kamu kesimi borç yükünün GSMH’ya oranı sürekli yükselmiştir. Kamu kesimi borçlanma gereğinin (KKBG)/GSMH’ya oranı 1990 yılında % 7.5, 1991’de % 10.5, 1992’de % 12, 1993’te % 11.8 ve 1994 yılında da % 8.2 olarak gerçekleşmiştir.¹⁷¹⁷

Kamu kesimi açığının (devlet+KİT’ler) milli gelire oranı cumhuriyet tarihinde ilk kez % 10’unun üzerine bu dönemden çıktı.

3.6.24 Ocak Programı + Kovertibilite + Küresel Sermayeye Dış Borç + Bütçe Açığı = Para Krizi

Türkiye, cumhuriyet tarihinde milletlerarası para krizi ile ilk kez 1994’te tanıştı. Bu tarihte Türkiye’de TL’nin dövize çevrilebilirliği on yıldır uygulanmaktaydı. Bankaların dış borç almaları da 1990’ların başında serbest-

¹⁷¹³ Teoman Pamukçu ve Ahmet Haşim Köse, “Kayıt Dışı Ekonomi -21. Yüzyıla Girerken Türkiye”, Haz. Semih Vaner, Kitap Yayınevi, İstanbul Eylül 2009, s. 452.

¹⁷¹⁴ Tuncer Bulutay (Derleyen), “Informal Sector in Turkey”, DİE Ankara 2002, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) Yayın Num. 2603/614-Ayşegül Tandırcıoğlu, “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi”, DPT, Ankara, Yayın Num. 2661, Ankara 2002.

¹⁷¹⁵ J. Charnes, “L’emploi informel: Methodes et Mesures”, Versailles Üniversitesi-St Quentinen Yvelines, Ders Notları 2003, Aktaran: Teoman Pamukçu ve Ahmet Haşim Köse, “Kayıt Dışı Ekonomi”, a.g.e, s. 450.

¹⁷¹⁶ N. Ekzen, “İç Borç İdaresi; Maliye Politikası Aracı Olarak Faiz Dışı Fazla”, Ekonomi ve Toplum, Temmuz 2003.

¹⁷¹⁷ Hüseyin Şahin, “Türkiye Ekonomisi”, s. 220.

leştirilmişti. IMF döviz piyasalarının serbestleştirilmesini programına almıştı. Dış ödemeler dengesi problemi olan GOÜ'ler için yaptığı programlara bu politikanın uygulanmasını da koyuyordu. Türkiye konvertibilite artı özel dış borçlanma düzenine girince, derhal milletlerarası para krizine sahne oldu.¹⁷¹⁸

1994 kriz yılı, parasal genişlemenin % 123'e, enflasyonun % 140'a çıktığı, milli gelirin 172 milyar dolardan 132 milyar dolara düştüğü, cumhuriyet dönemi ekonomisinin en karanlık yılı oldu. Kamu kesimi açığı 1995'te % 5.2'ye düştü ancak 1997'de % 9.5'e tırmandı.¹⁷¹⁹

Ekonomi danışmanları konseyi, 1993 yılında ABD hazinesinin Güney Kore'nin hızla liberalizasyona gitmesi yönündeki çabalarına karşı çıkmıştı. Kore aşamalı bir liberalizasyon planı hazırlamıştı. Önceki çeyrek yüzyıla damgasını vuran yaklaşık yüz kriz, GOÜ'lerde büyük yıkıma sebep olmakla beraber, krizlere yol açan etkenler konusunda da geniş çaplı veri sağlamıştı. Mali liberalizasyonla piyasa liberalizasyonunun hızlı biçimde gerçekleştirilmesi de bu etkenler arasında öne çıkıyordu. Neden Kore'yi daha hızlı hareket etmeye zorluyorduk? Kore'nin liberalizasyona birkaç yıl önce yönelmesinden ABD ne kazanacaktı? Amerikalı işçilerin kazanacağı bir şey yoktu; ancak Wall Street'in bu konuyla ilgili endişeleri bulunuyordu. Aşamalı liberalizasyon diğerlerinin de girişine imkân tanıyabilir, hatta Koreli şirketlerin başka bir zeminde hareket etmelerini sağlayabilirdi... Ne yazık ki, para piyasalarının merkezindeki meseleler tartışma konusu olduğunda yaşadığımız gibi, hazinenin istediği gerçekleşti. Kore hızla sermaye piyasalarını açmaya zorlandı. Ekonomi danışmanları konseyinin haklı olduğu dört yıl sonra, yadsınamaz biçimde anlaşılacaktı. ABD hazinesi tartışmayı kazanmış, Kore ise kaybetmişti. Ardından gelen küresel krizle birlikte hiç şüphesiz dünyanın geri kalanı da bu kayıptan pay alacaktı.¹⁷²⁰

Stiglitz'in yukarıda ismini verdiği Güney Kore yerine Türkiye'yi koyarsanız 24 Ocak 1980 programından sonra ve sermaye piyasasının Ağustos 1989'da paldır küldür serbestleştirilmesi öncesi ve sonrasında olanları görürsünüz.

Devletin borç stoku, her geçen gün gittikçe daha büyük ve daha kısa vadeli borçlanma ihaleleri ile çevrilebiliyordu. Küresel sermayenin profesyonel para tacirleri Ya da John Perkins'in "Bir Ekonomik Tetikçinin İtirafları"ndaki "ekonomik tetikçi"ler % 20-30 dolar faizi kazanmak için Türkiye'nin kamu borcu piyasasına girerken, bunun taşıdığı riski elbette çok iyi bilirler. 1990'ların başında yüksek faizle devlet tahvili satın aldıklarında, bir yandan da gözlerini doların TL değerinden ve Türkiye'nin dış ticaretten kazandığı dövizlerden ayırmıyorlardı. 1994'te hükümet MB'den borçlanıyor o da para basarak ödüyordu. 1994'te para arzı cumhuriyet tarihinde ilk kez % 123 oranında arttı. TL'nin suni olarak kuvvetlenmesiyle artan cari ödemeler

¹⁷¹⁸ Kenan Bulutoğlu, "Yöresel ve Küresel Para Krizleri", Batı Türkeli Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 318.

¹⁷¹⁹ Kenan Bulutoğlu, a.g.e, s. 321.

¹⁷²⁰ Joseph E. Stiglitz, "90'ların Yükselişi", s. 221.

açığına bir de devasa emisyon artışı eklenince, yerli, yabancı bütün yatırımcı ve spekülörler, ellerindeki TL değerli kağıtları satarak döviz satın almaya koştular, döviz kurları yükselmeden paralarını yurt dışına transfer etmeye başladılar. Hoş geldin tipik bir kısa vadeli sıcak para paniği.¹⁷²¹

3.7. Sermaye Piyasalarındaki Kurallardan Biri: “Korku Yaygınlaşınca Korkulan Gerçekleşir”

Sermaye piyasasında oluşan/oluşturulan TL'nin döviz değerine olan inancın yıkılması, döviz kurlarının aniden büyük oranda yükseleceği korkusunun kulaktan kulağa yayılması kriziydi. Sermaye piyasalarındaki kurallardan biri; “korku yaygınlaşınca korkulan gerçekleşir”, yani İngilizce ifadesiyle; “self-fulfilling prediction”. Erkenden yükünü bir sonraki vagona boşaltanlar “vole”yi vurdu, sona kalanlar dona kaldı.

Döviz transferlerini durdurmadan, Türk lirasından kaçışı durdurmanın çaresi TL faiz oranlarını yükseltmek, TL'nin değerini serbest piyasada dalgalanmaya bırakmaktı.

1994'te sermaye tabanlı krizin çaresi olarak da hükümet bunu uyguladı. Doların TL fiyatı 1993'te ortalama 11.000 TL iken 1994'te 47.700 TL'ye yükseldi.¹⁷²² 1994 yılının para macerası milli gelirde % 6.1 (dolar olarak % 24) oranında bir düşüşe mal oldu. Milli gelirdeki bu düşüş cumhuriyet tarihinin en büyük düşüşüydü.¹⁷²³ Para paniği 1994'te her türlü mevduata yüzde yüz garanti verildikten sonra yatıştı. Fakat bu % 100 garanti gelecek olan bir sonraki para krizinin de tohumlarını ekmikti.¹⁷²⁴ Zira 5 Nisan 1994 Kararları'nın uzun dönemli hedefi ekonomide yapısal dönüşümü gerçekleştirmede yeterli ve kararlı adım atılmadığı için başarılı olamamıştır.¹⁷²⁵

5 Nisan kararları öncesinde, 1993 yılında dış ticaret ve ödemeler bilançosu açıkları hızla artmıştı. Görünürde dışarıdan gelen ters bir gelişme yoktu. Petrol fiyatları ucuzlamıştı, Türkiye ihracat yapmayı öğrenmişti, Batı pazarlarında 1992-1993'de yaşanan kriz bitmişti. Doğu Asya'nın kaplanları hala kaplandı. Kriz yüzde yüz para krizi ve Türkiye'ye mahsustu. Artık cari işlemler bilançosu bakiyesi ile döviz arz ve talebi arasında eskiden olduğu gibi bire bir ilişkinin söz konusu olmadığı görülmüyordu. Rekor düzeyde cari açığa rağmen döviz rezervi dışarıdan sıcak para girişi sayesinde yüksek gözüküyordu ve görünürde döviz piyasasında da bir sıkıntı yoktu. Ancak 1993 yılı sonbaharında, bir taraftan ödemeler bilançosu açıkları ile ilgili haberler, diğer taraftan bazı milletlerarası derecelendirme kuruluş-

¹⁷²¹ Kenan Bulutoğlu, a.g.e, s. 322.

¹⁷²² Kenan Bulutoğlu, a.g.e, s. 322.

¹⁷²³ Atilla Sönmez, “Doğu Asya ‘Mucizesi’ ve Bunalımı”, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2001, s. 412.

¹⁷²⁴ Kenan Bulutoğlu, a.g.e, s. 322.

¹⁷²⁵ Bülent Güloğlu ve Ender Altunoğlu, “Finansal Serbestleşme Politikaları ve Finansal Krizler-Latin Amerika, Meksika, Asya ve Türkiye Krizleri”, İ.Ü. SBF Dergisi, Num. 27, İstanbul Ekim 2002.

larının Türkiye'nin kredi notunu düşürdüklerini ilan etmeleri, döviz piyasasında spekülasyon eğilimleri kamçıladı.¹⁷²⁶

1994 para krizinde dövizle borçlanıp devlet tahvillerine para yatırmış olanlar kaybetmişti. TYT Bank, Marmarabank, Impexbank ilk etapta battılar. Daha sonra bunlara Türk Ticaret Bankası, Interbank ve Bank Eksi-pers'de dâhil oldu. Dahası vardı, % 100 mevduat garantisi bankaları sahiplerinin hortumlaması için en uygun zemini hazırlamıştı.

Tablo 3.10: 1988-1999 Döneminde Enflasyon-Döviz Kuru-Faiz Oranları

Yıllar	TÜFE (%) 12 Aylık ortalama	ABD Dolarının TL Değeri (MB. Yıl Sonu Satış Kuru)	Hazine Bonosu ve Devlet Tahvili Faiz Oranları Yıllık Basit ortalama (%)
1988	70.8	1817	83.9
1989	64.0	2316	58.8
1990	52.3	2941	51.7
1991	55.3	5100	69.8
1992	62.1	8599	75.4
1993	58.4	14530	85.1
1994	120.7	38610	109.4
1995	86.0	61545	97.3
1996	75.9	108369	106.8
1997	81.8	206240	106.7
1998	71.8	315020	102.5
1999	53.1	543517	85.0

Kaynak: DPT, *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2004)* ve TCMB; *Üç Aylık Bültenler*

Türkiye 24 Ocak 1980 programı ve 12 Eylül 1980 ihtilalından sonra ABD ile öyle bir ilişkiler manzumesi siyasetine kendini kaptırmıştı ki, 1991 ABD-İrak Körfez Savaşı'nda her devletten önce, kayıtsız şartsız ABD'ye tam destek vermişti. Savaşın sonunda ABD Körfez Savaşı'nın maliyetini Suudi Arabistan ve Kuveyt'ten tahsil ederken Türkiye nasihatle yetinmek zorunda kalmıştı. Sonra da çok cüzi bir "bayram harçlığı" ile mükâfatlandırıldı. Bu arada Körfez Savaşı'nın sonunda Irak'ın kuzeyindeki yüz binlerce Kürt ve Barzani çetesinin eli silahlı peşmergeleri Türkiye'ye sığındı. Bu durum Türkiye'deki etnik tabanlı terör hadisesini daha da tırmandırdı ve Türkiye'nin ekonomik-sosyal dengesini altüst etti.

3.8. Serbestleşme-Siyaset-Para ve Ahlak

Türkiye'de zaten bir türlü kurulamayan ekonomik dengeleri daha da bozan ve ülkeyi bir para krizi ortamına sürükleyen gelişmelerin, mali piyasaların

¹⁷²⁶ Hüseyin Şahin, a.g.e, s. 220.

Ağustos 1989'daki 32 sayılı KHK ile erken ve aşırı ölçüde serbestleştirilmesi ile başladığı ifade edilebilir.¹⁷²⁷ 32 sayılı KHK ile Türkiye, içindeki mali piyasayı, döviz piyasasını ve milletlerarası sermaye hareketlerini ileri derecede serbestleştirdi.¹⁷²⁸

Yabancı paralar karşısında konvertibil hale getirilen TL ile birlikte yüksek faiz cazibesiyle yurtiçine dalan küresel sermayenin sıcak paraları, döviz piyasası-para ve sermaye piyasası arasında “gel-git”ler oluşturmaya başladı. Küresel sermayenin “başiboş” fonları hangi piyasaya yöneldiyse o piyasanın beli kırıldı dengeleri altüst oldu.

Her köşe başına açılan döviz büfeleri ise Türk halkının kısa yoldan “köşeyi dönme” histerisini speküle ediyor, heyecanlarını doruğa çıkarıyordu.

24 Ocak 1980 programı ve 1989'daki 32 sayılı KHK ile getirilen sermaye piyasalarındaki serbestleşme hükümetin makro politika araçlarını kullanarak ekonomiyi yönlendirmesini zorlaştırmıştı.

32 sayılı kararname ile maksat, yabancı sermaye gelsin diye TL'nin dövize çevrilebilmesini kabul etmiştir. Yabancı sermaye bir ülkeye iki şekilde gelir. Birincisi, kalıcı olan arsa alır, bina yapar, makineleri getirir ve üretim yapar. Buna doğrudan yabancı sermaye denir ve ülkenin iyi günde, kötü günde kadere ortak olur. İkincisi, yabancı sermaye sıcak para olarak gelir. Küresel sermayenin kontrolündeki yabancı bankalar, yatırımcılar içindeki bankalara kısa vadeli borçlar verirler. Büyük montanlı borç vermelerde aralarında birleşerek içindeki bir veya birkaç bankaya sendikasyon (syndication) kredisi verirler. Borsa-döviz-faiz arasında “meddi cezirler” oluşturarak milletlerarası sermaye piyasasında elde edecekleri faizden çok daha yüksek kazanç elde ederler. Genellikle spekülasyoncu, aç gözlü ve fırsatçıdır. Büyük kârlar peşinde olduklarından büyük riskler alırlar. Bunlara son yıllarda “hedge fon” denmekte olup, Macar Yahudi'si ABD'li Soros'un “Quantum fonu” örnek gösteriliyor. Sıcak paranın bir ülkeye girişi borsaları bayram yerine, çıkışları ise ülkeyi yangın yerine çevirir. Hâsılı küresel sermayenin sıcak paraları; “düğün evinin yasçısı, cenaze evinin tefçisi”dir.

1994 para krizinde Türk ekonomisindeki makro değişmelerin seviyesi hükümetin kontrolünden çıkmış, Türkiye'deki “piyasalar”ı manipüle eden üç beş “esas oğlan” ile küresel sermayenin kontrolündeki uluslar arası mali piyasaların “ekonomik tetikçileri” tarafından kotarılan fon akımları tarafından belirleniyordu.

“Döviz kuru artık cari işlemler bilançosu (CİB) açık veya fazlalarına bağlı olarak değişen bir fiyat olmaktan çıkmış, sıcak para denilen kısa vadeli sermaye giriş ve çıkışları tarafından belirlenmeye başlamıştı.¹⁷²⁹

Türkiye'de alışılmış bir ekonomik bunalım önce devletin bütçe açıkları ile fiyatların artmasından başlar, sonra sabit kurlardan ötürü bir dış ticaret darboğazı ile doruğa ulaşır. Ve hükümetin milletlerarası yardım di-

¹⁷²⁷ Hüseyin Şahin, a.g.e, s. 221.

¹⁷²⁸ S. Apak, “Türkiye’de ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Ekonomik İstikrar Uygulamaları”, Anahtar Kitaplar, İstanbul 1993, s. 197.

¹⁷²⁹ Hüseyin Şahin, a.g.e, s. 222.

lenmesinden sonra IMF'nin yardım artı "yeşil ışığı"nı yakacak bilindik Ortodoks istikrar politikalarından oluşan acı reçetesi ile çözüm aşamasına girer. Acı reçetede şunlar vardır: Para değerinin düşürülmesi, yani devalüasyon, temel tüketim mallarına şok zamlar, artırılan vergiler ve nihayetinde hükümetin iktidardan düşmesi.¹⁷³⁰

1990 sonrası yıllarda yükselen pazar ülkeleri denilen GOÜ'ler, bu arada Türkiye'nin yaşadığı finansal krizler, İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya için yeni bir olay olsa da, kapitalizmin tarihinde 1860-1914 arası dönemde büyük mali krizler sık sık yaşanmıştı.¹⁷³¹

Aslında neoklasik ve neoliberal iktisatçıların "es" geçtiği finansal krizler GOÜ'leri adeta "kobay" durumuna dönüştürmüştü. Kazgan'ın belirttiğine göre Avusturyalı Marksist iktisatçı R. Hilferding 1910 yılında yayımlanan "Mali Kapital" adlı eserinde bugün yaşanan "finans kapitali" hareketlerinin ve krizlerin dünkülerden pek de farklı olmadığını ortaya koymuştu.

Marksistlerin birçoğu "emperyalizmi" tanımlarken "kapitalizmin son aşaması" diye tanımladıkları "finans kapital" olgusuna işaret etmişlerdi. Ancak o devirde yaşanan krizlerin zayıflattığı ülkelere dış dayatmalar, büyük devletler kanalından ortaya çıkıyordu. Oysa günümüzde krizler gündeme, IMF ve WB kredileriyle birlikte programlarını da getiriyorlar. Dayatmalar, sanki büyük devletler ve büyük sermaye çıkarlarından bağımsız olarak tasarlanmış gibi bir görüntü veriyor.¹⁷³² Oysa IMF ve WB gibi kurumların yönetim kuralları tam da bunların egemenliğindedir.¹⁷³³ Nitekim IMF'de tek veto yetkisi olan ülke ABD'dir.

"Günümüzde yükselen Pazar ülkeleriyle birlikte Türkiye'nin yaşadığı finansal krizler, geçmişte Marksistlerin savunduğu gibi kapitalizmin gelişmiş ülkelerde yaşayabilirliğini değil, yükselen pazar denen ülkelerden özellikle bazılarının gelişmelerini, hatta "ulus devletler" olarak varlıklarını tehdit edecek noktaya gelmiştir. Bir kere çoğunlukla yükselen pazar ülkelerinin "kalkınmaları-gelişmeleri" için geçmişte yaptıkları planlar, programlar yerini küreselleşme yolunda IMF ve WB tarafından kredi verme karşılığında dayatılan programlara bırakmıştır."¹⁷³⁴

"90'ların hareketli ortamında, iş ve finans dünyasının büyük bölümü paranın ardından sürüklenip giderken yarışı bir an önce kazanmak için sahip olduğu ahlaki standartları aşağı çekti. Ancak bu eğilim hiçbir alanda bankacılıkta olduğu kadar şaşırtıcı değildi... 2001 ve 2002 yılları ilerlerken ABD'deki belli başlı bankaların birçoğu ardı ardına skandallara karışıyordu. J.P.Morgan, Chase, Merrill Lynch, Credit Suisse First Boston Citigroup (ve aracı ortağı gibi) efsanevi isimler, saygıdeğer Salomon Smith Barney firması ve Goldman Sachs bunlar arasındaydı."¹⁷³⁵ Stiglitz'in belirttiğine göre bu hususta New

¹⁷³⁰ Kenan Bulutoğlu, a.g.e, s. 323.

¹⁷³¹ Gülten Kazgan "Türkiye Ekonomisinde Krizler 1929-2001", s. 229.

¹⁷³² Gülten Kazgan, a.g.e, s. 229.

¹⁷³³ R. Wade, "Sermaye Akışları Kavgasının Eşiğinde", Çev: Z. Altınok, Foreign Policy Dergisi, Kış Sayısı 1998-1999.

¹⁷³⁴ Gülten Kazgan, a.g.e, s. 229.

¹⁷³⁵ Joseph E. Stiglitz, "90'ların Yükselişi", s. 140-141.

York eyaleti başsavcısı Eliot Spitzer tarafından belirlenen tazminatlar 1.4 milyar dolarla en yüksek noktaya erişmişti.¹⁷³⁶

3.9. Sürekli Sermaye İthalinden “Ponzi Finansmanı”na

1990’lı yıllarda Türkiye, sermaye ithali yoluyla mal ve hizmet ithalatını artırarak sürdürmeye ve suni refah görüntüsünü devam ettirmeye çalışıyordu. Döviz faiz arbitrajı ile kısa vadeli yabancı sıcak para ülkeye çekilmeye devam edildi. Bu çabaların hemen hemen hiçbirisi “nasıl daha çok üretebilirim” sorusu ile ilgilenmemektedir.

Hâlbuki günümüzde genel bir mali krizin temelinde döviz piyasaları birinci sıradadır.¹⁷³⁷ Hele hele GOÜ’ler içinde muazzam dış borçları olanlar için bu durum daha özel bir anlam taşımaktadır.

Türkiye’de 1990’lı yıllarda yurt dışından bono satışı ile düşük faizden borç alınan döviz, iç piyasada TL. likiditesini kontrol için kullanıldı. Diğer taraftan bazı bankalar bono satışı ile yurt dışı döviz kredisi temin ettiler. Nitekim 1993’te kısa vadeli dış kredilerin % 38.8, portföy yatırımlarının % 62 arttığı görülüyor. Bu durum borçlanma ve iç piyasayı kontrol politikası ile desteklendi.

Ünlü iktisat tarihçisi, para teorisini Hyman Minsky, para sisteminin kırılganlığına ve felakete sürüklenme eğilimine vurgu yapar. Minsky, borç yapısının mali sıkıntılara yol açmaktaki rolüne büyük önem vermiş, spekülasyonun elde edilmesini finanse etmek için yapılan borçlanmaya dikkat çekmiştir. Minsky’ye göre, mali krize yol açan olaylar makro ekonomik sistemde bazı dış etkilere bağlı olarak büyüyen dışsal şokların “ağırlık kazanması” ile tetiklenmektedir. Buradaki ağırlık kazanan tetikleyici, bazen bir siyasal olay olabildiği gibi, faiz oranlarını aniden düşüren bir borç dönüştürme, para politikasında beklenmeyen ani bir değişiklik de olabilir. Nitekim 1993 yılının ikinci yarısında hükümet sanayicilerden gelen şikâyetler üzerine ve yatırımları teşvik etmek için faiz hadlerini aşağı çekme teşebbüsünde bulundu. Mevduattan kopan likit fonlar borsa-döviz-altın piyasası arasında gel-gitler yapmaya başladı. Bu arada faiz hadleri düşmedi, aksine yükseldi. Nihayet Ocak 1994’te hükümet bir kez daha faiz hadlerini indirme denemesinde bulununca, mali piyasalardaki kriz kâbusa dönüştü.

Türkiye’de para arzını sınırlamaya çalışan güçlerle (para okulu) onu genişletmek isteyen ya da genişleten güçler (banka okulu) arasındaki mücadelede, Atatürk dönemi hariç, 1854’ten günümüze her daim para okulu galip gelmiştir. Türkiye yaklaşık 150 yıldır –ara sıra kısa dönemli istisnalar hariç– “yüksek faiz-düşük kur” iç ve dış borç lobbiesinin elinde Sultan Alparslan’ın söylediği, “rüzgârın önündeki bir yaprak” gibi her yöne savrulup durmaktadır.

Hyman Minsky, “borç konusunu”, örneğinin merkezine bir şirketi oturtarak, şu şekilde değerlendirmektedir: 1) Hedge finansman; görece güvenli bir nakit akışına karşı alınan borç para 2) Spekülasyon finansman; eski borçları yenilenmeye ya da yenilerini almaya bel bağlamak mecburiyetinde kaldığı ve karşılığında gözle görünür bir gelir bulunmayan hallerdeki borçlar 3) Ponzi

¹⁷³⁶ www.oag.state.ny.us/press/statements/global-resolution.html

¹⁷³⁷ C. P. Kindleberger, “Cinnet Panik ve Çöküş-Mali Krizler Tarihi”, s. 34.

finansmanı; bir varlığın değerlendirmeye tabi tutularak biçilen değerini yansıtan bir fiyattan satma başarıldığı takdirde ödenebilecek borç türü şeklinde üç kategoride ele almaktadır.¹⁷³⁸

İşte Türkiye 24 Ocak 1980 programı ile başlayan süreçte 1988-1993 döneminde Minsky'nin "ponzi finansmanı" ile hem içeriden hem dışarıdan borçlanarak 5 Nisan 1994 Kararları'na geldi. Yabancı sıcak para kısa vadede büyük para ile girip, sabit kurun/değerlenmiş kurun kontağı atmadan kaçmak için hep "exit" kapılarını kollamaktaydı. İçerideki "bıyıklılarda" onların ne yapacaklarını anahtar deliğinden gözlemekteydiler. Türk halkı ise durumdan vazife çıkarmıştı. 1989'da 6.8 milyar dolar olan döviz tevdiat hesapları 1993 sonunda 19.1 milyar dolara ulaşmıştı. Hükümet bir kez daha IMF'nin kapısını çalmıştı.

Krizlerin GOÜ'leri, Türkiye'yi içine düşürdüğü darlıklar, kredi almak için dayatılanlara "harfiyen" uyma mecburiyetini getiriyor. Ne var ki, gerçekte gözlenen IMF/WB programlarının çok zaman olumlu çözüm üretmek yerine, içerdikleri egemen devlet çıkarlarını koruyucu politikalar ve tutarsızlıklarla durumu daha da kötüleştirdiğidir. Bunun en iyi örnekleri 1990'ların başından itibaren Arjantin ve Türkiye'dir.¹⁷³⁹

Tablo 3.11: 1988-1999 Dönemi İthalat-İhracat ve Dış Ticaret Dengesi

Yıllar	İhracat (Milyon Dolar)	İthalat (Milyon Dolar)	Dış Ticaret Dengesi (Milyon Dolar)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1988	11662	14335	-2673	81.4
1989	11665	15792	-4167	73.6
1990	12559	22302	-9343	58.1
1991	13594	21407	-7813	64.6
1992	14715	22871	-8156	64.3
1993	15345	29428	-14083	52.1
1994	18109	23270	-5161	77.8
1995	21636	35709	-14073	60.6
1996	23225	43627	-20402	53.2
1997	26261	48559	-22298	54.1
1998	26973	45921	-18948	58.7
1999	26588	40671	-14083	65.4

Kaynak: DPT, *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2004)*

Türkiye 5 Nisan 1994 Kararları ile yeni bir Ortodoks istikrar politikasını IMF desteği ile yukarıdaki tablonun şartlarında, devasa bütçe açığı ve borç stoku altında yürürlüğe koymuştu.

Ortodoks iktisat politikaları, nominal para arzının ve kredilerin azaltılarak, toplam talebi kontrol altına almayı hedefler. Elbette bunun tabi sonucu GSMH'de düşüslere sebep olacak "acı ilaç" makro ekonomiye enjekte edilir. İki temel amacından biri, yüksek enflasyonu

¹⁷³⁸ Hyman P. Minsky, "The Financial-Instability Hypothesis: Capitalist Processes and the Behavior of the Economy", Derleyen: C. P. Kindleberger ve J. P. Laffargue, "Financial Crises: Theory, History and Policy", Cambridge University Press, Cambridge 1982, s. 13-39.

¹⁷³⁹ Gülten Kazgan, "Türkiye Ekonomisinde Krizler 1929-2001", s. 229-230.

hızlı ve kalıcı bir biçimde aşağı çekmek, öteki ise dış ticaret dengesini, cari işlemler bilançosunu sürekli iyileştirmektir. Bunun içinde sabitleyici bir çapa seçilir. 5 Nisan 1994 istikrar programında sabitleştirici olarak öncelikle ücret ve maaşlar seçildi ve 1994 yılında ücret ve maaşlara enflasyon oranının çok altında zam yapıldı. Açıkçası üzümü bir avuç iç ve dış rantiyeci yemiş, dayacağı ise işçi, memur ve köylü yemişti. Bu arada 27 Kasım 1994'te çıkarılan 4046 sayılı Özelleştirme Kanunun ile KİT'ler günah keçisi ilan edilmiş özelleştirme adı altında peşkeşin önü açılmıştı.

Tablo 3.12: 1989-1999 Dönemi Planlanan ve Gerçekleşen Konsolide Bütçe Açıkları

Yıllar	Konsolide Bütçe Açığı (Trilyon TL)		Konsolide Bütçe Açığının GSMH'ye Oranı (%)
	Planlanan	Gerçekleşen	
1989	4.5	7.7	-3.3
1990	10.5	11.9	-3.0
1991	20.7	33.5	-5.3
1992	32.0	47.4	-4.3
1993	53.3	133.7	-6.7
1994	198.0	152.1	-3.9
1995	198.0	316.1	-4.0
1996	861.0	1237.9	-8.3
1997	0.0	2240.7	-7.6
1998	3989.5	3803.4	-7.3
1999	9113.6	9284.4	-11.9

Kaynak: DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2006), HTM Başlıca Ekonomik Göstergeler.

Tablo 3.13: 1989-1994 Döneminde Sermaye Hareketleri (Milyon Dolar)

Yıllar	Toplam Sermaye Hareketleri	Doğrudan Yatırımlar	Portföy Yatırımları	Diğer Uzun Vadeli Yatırımlar	Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri
1989	780	663	-	701	-581
1990	3966	713	-	253	3000
1991	-2397	783	-	-160	-3020
1992	3648	779	2411	-938	1396
1993	8963	622	3917	1370	3094
1994	-4194	559	1158	-748	-5127

Kaynak: Ali Alp, "Döviz Krizi Olası mı? Ekonomik Göstergelerimizdeki Gelişmeler Ne Durumda?", Aktiv Bankacılık ve Finans Dergisi, Yıl:1, Sayı:5, Şubat-Mart 1999, s. 35.

Yukarıda da tabloda görüldüğü gibi 1989 yılında 32 sayılı KHK ile sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, uygulanan “düşük kur-yüksek faiz” politikası Türkiye’ye yabancı sermaye “sıcak para” girişini hızlandırmıştır. 1991 yılındaki sermaye çıkışlarının önemli bir sebebi Körfez Savaşı’dır. 1992’den itibaren hızlanan yabancı sermaye girişi 1993 yılında toplam 8.9 milyar dolara ulaşmıştır. 1994 yılında yabancı sıcak paranın 4.1 milyar doları yurtdışına kaçmıştır.

Tablo 3.14: 1989-1994 Döneminde Konsolide Bütçe Açığı ve Finansmanı (Milyar TL)

	1989	1990	1991	1992	1993	1994
Gelirler	30379	55239	96747	174224	351392	745116
Harcamalar	38051	67193	130263	221658	485249	897296
Nakit Dengesi	-8312	-12355	-33427	-59439	-126103	-151925
Finansman	8312	12355	33427	59439	126103	151925
Net Dış Borçlanma	-209	41	1921	4038	21062	-67174
Net İç Borçlanma	5982	7942	2279	15408	30135	-70339
Kısa Vade Borçlan.	1452	2263	23509	41372	75251	296073
-Merkez Bankası	457	331	10719	17394	53010	51857
-Hazine Bonoları (Net)	995	1932	12789	23978	22241	224217

Kaynak: Aydan Kansu, “Türkiye’de 1994 ve 2001 Krizleri”, Derin Yayınları, İstanbul 2004, s. 160.

Tablo 3.15: 1989-1993 Dönemi Kamu Kesimi Borçlanma Gereğinin Bütçe Türlerine Göre Dağılımı (Cari Fiyatlarla, Milyar TL)

	1989	1990	1991	1992	1993
Toplam Kamu	12283	29429	64469	116581	244224
Konsolide Bütçe	7673	11955	33516	47434	133857
KİT	4420	15117	19943	36313	48925
Mahalli İdareler	475	160	1731	8577	18872
Döner Sermayeli Kuruluşlar	-33	-68	76	78	86
Sosyal Güvenlik	-841	-1086	875	2603	11536
FONLAR	899	2424	5945	13876	16899
Özel Kap. Kur	-310	927	2383	7700	14049

Kaynak: DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1995), s. 54, Rakam yuvarlanmıştır.

Tablo 3.16: 1989-1993 Dönemi Kaynaklar ve Kullanımı ile GSMH'ye Oranı

	1989	1990	1991	1992	1993
Özel Tasarruf-GSMH	17.3	18.4	22.8	23.1	24.1
Kamu Tasarrufları/GSMH	6.4	4.5	0.7	-1.4	-4.7
Toplam İç Tasarruflar/GSMH	23.7	22.9	23.6	21.6	19.4
Dış Tasarruflar/GSMH	-1.2	2.3	-0.3	0.8	4.2
Toplam Yatırım/GSMH	22.4	25.2	23.3	22.4	23.6
Özel Yatırım/GSMH	12.5	13.5	12.3	13.2	14.2
Kamu Yatırımı/GSMH	9.9	11.7	11.1	9.3	9.4
Özel Tas-Yatırım Farkı	4.9	4.9	10.6	9.9	9.9
Kamu Tas. Yat. Farkı	-3.5	-7.2	-10.3	-10.7	-14.1

Kaynak: Asaf Savaş Akat, “1994 Bunalımı Üstüne Çeşitlemeler”, Görüş, TÜSİAD Yayını, Haziran 1994, s. 18.

1994 sermaye tabanlı krizinin tetikleyicisi 1991-1993 döneminde devasa açık veren kamu bütçesinin finansmanı için gerekli tahvil ve bono satışının yapılamamasıdır. Yukarıdaki tablolarda açıkça görüldüğü gibi 1994 yılına gelindiğinde kamu finansmanının göstergeleri; genel ve katma bütçeleri, 24 Ocak 1980'den sonra Turgut Özal tarafından kamu denetiminin dışında oluşturulan fonları, KİT'leri ve sosyal güvenlik kurumları tam manası ile bir iflas göstergelerine sahiptirler.

4. TÜRK EKONOMİSİNDE 1995-2002 DÖNEMİ VE TEKRARLANAN SERMAYE TABANLI KRİZLER İLE GÜMRÜK BİRLİĞİ

4.1. 1994-1999 Döneminde Uygulanan Belli Başlı Ekonomi Politikaları

Buraya kadar detaylı bir şekilde ele aldığımız ekonomide 5 Nisan 1994 Kararları'na geliş süreci yaklaşık altı ay sonra neredeyse unutulmuş (!) ve bildik “piyasa” oyunları yeniden başlamıştı. Nitekim 1994 yılının son baharından itibaren özel kesim yeniden kendi finansmanını oluşturmaya başlamıştır. Para, tahvil ve döviz, hâsılı sermaye piyasasında hareketlilik ve işlem volatilesi yükselmiştir.¹⁷⁴⁰

Kamu kesimi borçlanma gereği 1995'te % 8.6, 1996'da % 7.8 düzeyinde gerçekleşerek kamu gelir-gider dengesi borçlanma ile yürütülmeye çalışılmıştır. Bir yandan MB kaynakları kullanılarak emisyon hacmi genişletilmeye devam edilmiş, öbür yandan iç ve dış borçlanma sürdürülmüştür. % 150 faiz oranı ile borçlanma, fiyat artışı sarmalını müzmin hale dönüştürmüştür. Genel bütçe açıklarının ve parasal genişlemenin sürmesi enflasyonun 1997'de % 100'e varmasını sağlamıştır.

¹⁷⁴⁰ DPT, “Konjonktür Değerlendirme Raporu”, Mayıs 1996, s. 14.

Türkiye'nin 1995 ihracatı 21.6 milyar dolar, 1996 ihracatı 23.1 milyar ve 1997 ihracatı da 26 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.¹⁷⁴¹

Öte yandan 5 Nisan Kararları'nın uygulamasının kısa sürede seçim endişesi ile delik deşik edildiği anlaşıyor. Zaten zamanında alınmayan makro tedbirlerin gecikmesiyle ülkede stoklama ve spekülasyon eğilimleri artmış makro dengeler daha da bozulmuştur.¹⁷⁴²

Devlet borçlarını ve borç faizlerini ödemek için yüksek faizden borçlanmayı sürdürmek mecburiyetinde kaldı. 1995 yılında faizi % 50'yi aşan hazine bonosu ve devlet tahvili satışları sürdürüldü. Hazine bonosunun ortalama reel faizi 1994'te % 22.3 ve 1995'te % 15.8 oldu. Konsolide bütçe gelirlerinin % 40'dan fazlası 1996-1999 döneminde kamu borçları faizlerinin ödenmesi için tahsis edilmiştir. "konsolide bütçe hizmet bütçesi olmaktan uzaklaşmış, borç ödeme bütçesine dönüşmüştür. Bu durum gelir dağılımının rantiyeye sınıflehine bozulmasına katkı yapmıştır."¹⁷⁴³

5 Nisan 1994 Kararları IMF desteği ile uygulamaya kondu, durgunluğa sebep oldu. Reel sektörde talep daralması ekonominin bütün sektörlerini ciddi biçimde etkiledi. Bir yandan da hâlâ yüksek olan reel faizlerin çekiciliği ile dışarıdan gelen sıcak para, döviz rezervlerimizi yükselterek dolaşımdaki para artışına nede oldu. Bu sonuçta öbür tedbirler alınırca para arzına bir sınırlama getirilmesini gerekli görmeyen IMF programının da günahı vardı.¹⁷⁴⁴ 5 Nisan programı mali-ekonomik bunalımı bir süre için ertelenmiş oldu.

1994 yılının ikinci yarısında bazı dayanıklı tüketim malları üreten sanayi dalları ve otomotiv sektöründe kapasite kullanımı, üçte bir oranına indi. İmalat sanayinin bütününde kapasite kullanımı % 64 düzeyine indi. Sınai hâsıla 1993 yılına göre 1994 sonunda % 18 oranında geriledi. Makine sanayindeki üretim düşüşü ise % 50'yi buldu. Sanayide çalışan yaklaşık 600 bin kişi birkaç ay içerisinde işini kaybetti. 1994 yılı sonunda işsiz sayısı 1.8 milyon işsizlik oranı ise % 8.7'ye çıkmıştı. iç talepteki daralma ve GSMH'deki küçülme 1995 yılının ilk çeyreğinin sonuna kadar devam etti.

1995 yılının sonunda, GSMH bir önceki yıla göre % 8.1 oranında büyüdü. Bu büyümeye 1995 yılında dış talebin etkisi sıfır düzeyinde kalırken, yurtiçi talebe bağlı olarak gerçekleşen büyümede 1994 yılının çok kötü geçmesinin payı vardı. GSMH büyümesi 1996'da % 7.1, 1997'de ise % 8 dolayında gerçekleşti. Bu büyümede kamudan ziyade özel teşebbüsün payı vardır. Özel sektörün sınai üretimi % 14 civarında artmış, imalat sanayinde kapasite kullanımı 1996'da % 78, 1997'de % 84 olarak gerçekleşmiştir.

Cumhuriyet tarihinin enflasyon rekoru 1994 yılında kırılmıştı. TEFE % 149.6, TÜFE ise % 125.5 olarak gerçekleşmişti. 1995 ve 1996'da TÜFE % 80'ler dolayında gerçekleşti. Hâsılı 5 Nisan Kararları'nın enflasyon hedefle-

¹⁷⁴¹ DPT Raporu, Aralık 1998.

¹⁷⁴² Gülten Kazgan, "Tanzimattan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi", Altın Kitaplar, İstanbul 1999, s. 286.

¹⁷⁴³ Hüseyin Şahin, "Türkiye Ekonomisi", s. 236.

¹⁷⁴⁴ Oktay Yenal, "Cumhuriyetin İktisat Tarihi", s. 106.

mesi gerçekleşmediği için fiyat istikrarı da sağlanamadı. Türk insanı ortalama % 70-80 oranında bir enflasyonla yaşamaya alıştırılırken, büyük kitlenin ödediği bedel de boşuna gitmişti.

Doların 1994'te TL karşısındaki değer artışı % 170 dolayında olmuştur. 1995 ve 1996 yılının ilk dokuz ayında değerlendirilmiş kur geri geldi, TL döviz karşısında yeniden değerlendirildi. 1995 yılında TÜFE % 80 civarında iken doların TL karşısındaki değer artışı % 55 oldu. 1996 sonunda ABD doları 108 TL, 1997 sonunda da 205 TL'yi geçti. Dolar % 90 değer kazanmasına rağmen TEFE'nin altında kaldı. Sonuçta Türk halkını rahatlatacağı söylenen 5 Nisan Kararları'ndan kısa bir süre sonra hemen hemen her şey ekonomide "eski tas eski hamam" oldu. Ekonomik bunalımdan ve 5 Nisan Kararları'nın uygulanmasından en çok emek geliri ile geçinenler olumsuz etkilenmiştir.

5 Nisan Kararları sürecine ekonominin sürüklenmesinde bankacılık kesiminin rolü ortadayken bu kesimin yeniden düzenlenmesine dair reformlar zamanında gerçekleştirilemedi. Üstelik geçici olması gereken mevduata % 100 garanti kalıcı hale geldi. Bunun üzerine bir de Anayasa Mahkemesi'nin garip bir kararı eklendi: Banka yönetici ve sahiplerinin şahsi iflaslarının anayasaya aykırı olduğu kararı ile bankacılık kesiminde daha ağır 1999 ve 2001 krizlerinin temelleri atılmış oldu. Çünkü Anayasa Mahkemesi'nin bu kararı ile mevduata % 100 garanti birleşince sistemdeki ahlaki risk "eşegin aklına karpuz kabuğunu" getirmişti. 2000-2001 yıllarında birçok özel bankaya TMSF tarafından el konulmasının arkasında yukarıda belirttiğimiz iki hususun ve banka denetimlerinin yeterli olmamasının önemli payı vardır.

1995 yılında bankacılık kesimi toplam aktifleri bilançosu değeri, bir önceki yıla göre reel olarak % 15 oranında artış göstermiştir. 1995'te açılan toplam krediler, bir önceki yıla göre ve reel olarak yüzde 25 genişlemiştir. Artan krediler içinde özel sektör bankalarının payı artarken, kamu bankalarının payı bir önceki yıla göre fazla değişmemiştir.

1995 yılında bankacılık sektörünün kredilerden sağladığı faiz geliri, 1994 yılına göre % 15 reel olarak gerilemesine rağmen 1995 yılında sektörün toplam kârı, bir önceki yıla göre ve reel olarak % 50 oranında artış göstermiştir. Bankacılık sektörünün net faiz gelirlerindeki ve faiz dışı gelirlerindeki azalmaya karşılık, kamu kesimine yönelik fon aktarımı sebebiyle, sektör büyük bir reel kârlılığa ulaşmıştır. Toplam kârların % 70'i özel bankalara, % 10'u kamu bankalarına aitken, diğer % 20'de yatırım ve yabancı sermayeli bankalar tarafından paylaşılmıştır.¹⁷⁴⁵

1996 yılında bankacılık kesiminin toplam aktifleri, reel olarak 1995 yılına göre % 16 oranında büyümüştür. 1993 yılından beri sektörün toplam aktiflerinin GSMH'ye oranı % 50 civarında idi. 1996'da bu oran % 60'a çıkmıştır.¹⁷⁴⁶

¹⁷⁴⁵ Türkiye Bankalar Birliği, Bankalarımız, İstanbul 1995.

¹⁷⁴⁶ Türkiye Bankalar Birliği Raporu 1996, İstanbul.

Bankacılıktaki hızlı reel büyüme 1997 yılında da devam etmiş olup bir önceki yıla göre varlıklardaki reel büyüme % 10'dur. Bankacılık sektörünün 1997 yılı kârı 1996 yılına göre ve reel olarak % 50 artış göstermiştir.¹⁷⁴⁷

1998 senesinde bankacılık kesiminin toplam varlıkları, bir önceki yıla göre reel bazda % 20 büyüme göstermiştir. Bu yıl özel banka kredileri 1997 yılına göre artış gösterirken kamu bankalarının payı gerilemiş olup kredilerin % 80'i kısa vadeli. Bankacılık sektörünün toplam kârlarının bir önceki yıla göre reel olarak % 60 arttığı görülmektedir. Ancak sistemin açık pozisyonu 1997'de 4 milyar dolar iken 1998 sonunda 8 milyar dolara yükselmiş, öz kaynak büyümesi yavaşlamıştır.¹⁷⁴⁸

1999 yılında işin renginin değiştiği görülüyor. 1998'de Rusya'da yaşanan krizin etkisi ve Türkiye'de yaşanan siyasi belirsizlik sebebiyle hızlı bir sermaye çıkışı olmuştur. 18 Nisan 1999 genel seçimlerinden sonra kurulan DSP-MHP-ANAP üçlü koalisyonu belirsizlikleri nispeten azaltmıştır.

Üçlü koalisyon hükümetinin yapısal değişikliklere yönelik çalışmaları kendileri açısından risk taşısa da Türkiye'nin menfaatine uygundur. Yapısal değişikliklere yönelik Bankalar Kanunu (Haziran 1999) ve Vergi Kanunlarında değişiklikle (Ağustos 1999) yürürlüğe konulmuştur.

4.2. Bankalar Kanunu'nda Yapılan Önemli Değişiklikler

- a- Bağımsız bir "bankacılık gözetim ve denetleme kuruluşu"
- b- Kredi tanımının iştirakleri de kapsaması
- c- Risk yönetimi
- d- "Sorunlu" bankaların mali yapılarının güçlendirilmesi şeklinde özetlenebilir.

4.3. Vergi Kanunlarında Yapılan En Önemli Değişiklikler

- a- Mali milat ve gelirin tanımına getirilen değişikliğin üç yıl süreyle ertelenmesi.
- b- Geçici vergi uygulamasının üç aydan altı aya çıkarılması.
- c- Mevduat ve repoya uygulanan stopaj oranlarının artırılması olarak özetlenebilir.

Haziran 1999'da Bankalar Kanunu'nda yapılan değişiklikten kısa bir müddet sonra beş özel banka "Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu"na (TMSF) devredilmiş olup fondaki banka sayısı sekize yükselmiştir. Bundan sonra fondaki bankaların bilançoları üzerindeki analizler zararları nedeniyle güçleşmiştir. Bankacılık sistemi 1999 yılını 566 milyon dolar zararla kapatırken sistemin açık pozisyonu da 13 milyar dolara çıkmıştır.¹⁷⁴⁹

1999 yılı Körfez ve Düzce depremlerinin arka arkaya yaşandığı bir yıldır. Üçlü koalisyon hükümeti Aralık 1999'da IMF ile üç yıl süreli bir 17. "stand by anlaşması" imzalandı. Programın adına "enflasyonu düşürme programı" dendi.

¹⁷⁴⁷Türkiye Bankalar Birliği 1997, İstanbul.

¹⁷⁴⁸ Türkiye Bankalar Birliği, 1998 İstanbul.

¹⁷⁴⁹ Türkiye Bankalar Birliği, 1999 İstanbul.

Bu anlaşmaya göre, para, maliye, kur ve gelirler politikalarının yanında yapısal reformlar da gerçekleştirilecektir. Gaye, 2002 yılında % 7 enflasyon düzeyine inilecektir. Bunun için:

- a) Sıkı maliye politikalarıyla faiz dışı fazla verilecek ve özelleştirmeler gerçekleştirilecek.
- b) Enflasyonun düşürülmesine yönelik gelirler, kur ve para politikaları uygulanacaktır.¹⁷⁵⁰

Aslında bu IMF anlaşmasından önce 1998 yılında IMF ile 18 aylık “Yakın İzleme Anlaşması” yapılmıştı.

Bütün veriler gösteriyor ki Türk bankacılık sistemi 1990-2000 döneminde zor bir evreden geçmiştir. „sermaye yeterliliği, aktif kalitesi, likidite, kârlılık, gelir-gider yapısı ve sektör paylarını gösterir rasyolar ve alt kalemleri incelendiğinde, istikrarlı bir gelişme gösterecek bir bankacılık trendinin olmadığı anlaşılıyor. Bankacılık rasyolarında seneden seneye büyük farklar gösteren sert iniş-çıkışlar hâkimdir. Bu durumun ülkenin makro ekonomik dengeleriyle yakından ilgili olduğu anlaşılıyor. Kamunun borçlanma ihtiyacının, bankaların rasyolarına yansıdığı görülüyor.

Bu dönemde yabancı para olarak tutulan mevduatın nispi olarak arttığı anlaşılıyor. Mevduat ve kredilerin dalgalanmalar gösterdiği bir yana % 70-75’lik kısmının kısa vadeli kredilerden olduğu ve sistemde sıkıntılara sebep olduğu anlaşılıyor. Takipteki kredilerin 2 milyar Amerikan doları civarında uzunca bir süre takıldığı da bir başka olumsuz durum.

Türk finans sisteminin derinliği meselesi üzerinde çok söz edilen bir başka husustur. OECD ülkelerinin kullandığı iki rasyoya göre, Geniş Tabanlı Para Arzı (M)/GSYİH veya GSMH oranının artması finansal derinliğin arttığını göstermektedir. Diğer gösterge Kamu Kesimi Borçlanma Gereği (KKBG)/M oranının artması da mali baskının arttığını göstermektedir.

1999 yılında Türkiye’nin M/GSMH oranının düşüklüğü, bizim hesaplamalarımıza göre % 45 civarında olup bu oran ABD’de % 60, İngiltere’de % 104 dolayındadır, finansal derinliğin yeteri kadar artmadığını göstermektedir. Aynı yıl KKGB/M rasyosunun yüksekliği, yine bizim hesaplamalarımıza göre % 27 civarında bulunmakta olup, ABD’de oran % 3, İngiltere’de ise % 5 dolayındadır, finansal baskının çok yüksek olduğunun göstergesidir. Nitekim KKBG/M oranının yüksekliği artan iç borç ihtiyacı şeklinde mali piyasalar üzerinde kendini göstermiştir.

Dış borçların her sene ortalama % 10 büyümesi ve milli gelir artışından büyük olması, borçların milli gelire oranını her yıl daha da artırmıştır. 1984’te % 15 dolayında olan kısa vadeli dış borçlar, 1999 yılında % 30 oranına yükselmiştir. Öte yandan çok yüksek reel faizler sebebiyle bütçe temel dengelerini sağlıklı kurmak ve sürdürmek imkânsız hale gelmiştir. Sermaye tabanlı krizin sebep olduğu IMF destekli 5 Nisan 1994 Kararları’nın “istikrar programı” ileriki tarihlerde en büyük tahribatı reel sektörde meydana getirmiştir. Bunun sonucu olarak GSMH % 6.1 küçülmüş işsizlik artmış, dış tica-

¹⁷⁵⁰ TCMB, 1999.

ret daralmıştır. Takip eden senelerde yıllık enflasyon oranı % 70-80'lerde seyretmiştir. Ekonomide istikrarsızlık giderek müzminleşmiş ve kamuoyu 1996 yılından itibaren yeni bir devalüasyon, istikrar programı beklentisi içine girmiştir.

Türk ekonomisi 1995-1999 döneminde iç talep canlılığına bağlı, tasarruf açığı devam eden, reel üretim kapasitesindeki genişlemenin, özellikle dış ticarete yönelik sektörlerdeki büyümenin sınırlı olduğu, dolayısıyla dış açığın ve dış kaynak ihtiyacının artarak devam ettiği bir ortamda günü kurtarmaya yönelik istikrarsız trendini sürdürmüştür. Sonuçta Türk ekonomisinde kriz, borçlanma, IMF kapılarında turlama devam etmiştir.¹⁷⁵¹

4.4. Gümrük Birliği Ya Da AB'ye Girmeden AB'ye Bağlanmak

1995 yılının en önemli ekonomik ve siyasi düzenlemesi AB ile gümrük birliği kararıdır. 6 Mart 1995 tarih ve 1/95 sayılı gümrük birliği (GB) kararı 01.01.1996'da yürürlüğe girmiştir. "Mevcut kapsam ve uygulaması ile millî çıkarlarımıza açıkça ters düşmektedir."¹⁷⁵²

"DYP-SHP koalisyonu, gümrük birliğine girmenin AB'ye üyelik yolunda bir adım olacağını sanarak ağırlığı buna verdi. Üstelik Türkiye'nin GB'ye girme kararının Avrupa Parlamentosu'nda oylanmasını da kabul etti. Oysa tam üyelik ve GB, 1963 Ortaklık Anlaşması'nın ve 1973 Katma Protokolü'nün doğal bir sonucuydu."¹⁷⁵³

Avrupa Parlamentosu (AP), 13 Aralık 1995'te 1 Ocak 1996'dan itibaren GB'nin başlamasını kararlaştırdı. Aynı oturumda "Türkiye'de insan haklarının durumuna ilişkin karar tasarısı" adıyla Türkiye'yi rencide eden bir kararı da kabul etti. Bu hususta komisyon artık her yıl AP'ye bir rapor sunacaktı.

Türkiye, AP'ye tam üye olmadan GB'ye girmekle, karar organlarında yer almadığı bir siyasi topluluğun alacağı bütün kararlara uyma yükümlülüğü altına girdi. Ayrıca Yunanistan'dan sonra kendisini her şartta engelleyecek ikinci üye olarak Güney Kıbrıs Rum yönetiminin AB yolunu da açtı. Üstelik AB Türkiye'nin GB'ye girmesini kendi parlamentosunda oylarken, Türkiye, GB Antlaşması'nı TBMM'ye getirmede. GB'nin Türkiye'ye ekonomik maliyeti 80 milyar Amerikan doları olarak hesaplandı.¹⁷⁵⁴ Eski Maliye Bakanlığı Müsteşarı Talat Saral'a göre 1996-2006 yılları arasındaki on yıllık dönemde AB ile dış ticaret açığımız (610-382)= 228 milyar dolar. Önceki on yılda, yani 1986-1996 döneminde bu açık 73 milyar dolar idi.¹⁷⁵⁵

Bu durumda Saral'ın sorduğu sorunun benzerini bir de biz soralım: 10 yılda Türkiye'nin 228 milyar dolar dış ticaret açığı vermesine sebep olan GB'yi, AB'nin tam üyeliğe kabul etmeyeceğini bile bile sürdürmek gerekir

¹⁷⁵¹ Hüseyin Şahin, a.g.e, s. 239.

¹⁷⁵² Talat Saral-E. Maliye Müsteşarı, "10.Yılında Yeni Kapitülasyonlar, Gümrük Birliği (2)", Jeopolitik Aylık Dergi, İstanbul Haziran 2006.

¹⁷⁵³ N. İlter Ertuğrul, "1923-2008 Cumhuriyet Tarihi" s. 168.

¹⁷⁵⁴ N. İlter Ertuğrul, a.g.e, s. 168-169.

¹⁷⁵⁵ Talat Saral, "10. Yılında Yeni Kapitülasyonlar Gümrük Birliği (1)", Jeopolitik Aylık Dergi, İstanbul Mayıs 2006.

mi? Türkiye GB ile dış ticaret açığı değil, fazlası verseydi, AB bunu Türkiye'ye bırakır mıydı ve bunun için yıllarca bekler miydi?

GB nedeniyle uygulamak zorunda olduğumuz Brüksel'in Ortak Gümrük Tarifesi (OGT) Türkiye'yi tam anlamıyla AB'nin açık pazarı durumuna getirmiş ve 1970'lerin ünlü "onlar ortak biz Pazar" deyimine ne yazık ki geçerlilik kazandırmıştır. 2005 yılından itibaren kalkan tekstil kotaları bu duruma adeta tuz biber ekmiştir. GB Türkiye'nin bütün dış ticaretini (o yolla dış ekonomik ilişkilerini, hatta dış politikasını) ipotek altına almış, AB'nin bu konulardaki kararlarına bağımlı yapmıştır. Artık Türkiye Brüksel'den bağımsız olarak üçüncü ülkelerle istediği gibi ticaret yapamaz olmuştur. GB kararı ithalata ek vergi imkânını kaldırdığından (Anayasa mad. 167/2), zayıf yerli sanayi korumasız kalmış, bu yüzden pek çok iflaslar ve işyeri kapatmaları yaşanmıştır. Bunun sonucu yerli üretim düşmesi, fakirleşme ve daha da artan işsizlik olmuştur.¹⁷⁵⁶

"Ülkelerin yükümlü ve sorumlu oldukları hususlarda yetkili olmaları hukukun, siyasetin ve iktisadın vazgeçilmez kuralıdır. "Yetki yok iken yükümlülük alınması" AB düzeni içinde yoktur. Hukuki, idari ve siyasi yapı buna göre kurulmuştur. Yükümlülüğü bulunmayan ancak kuralları belirleyen bir düzenleme AB üyeleri için geçerli değildir.

Peki, Türkiye uygulamasının farkı ne?

6 Mart 1995'te Türkiye "yetkisiz bir yükümlülük altına girmektedir". Türkiye AB dışında yani hiçbir yetkisi bulunmadığı halde, tam üyelerin girdiği yükümlülük (sorumluluk) altına sokulmuştur. Hukuk, siyaset ve iktisat mantığında böyle bir düzenleme yoktur. 1963'te Ankara Antlaşması ile başlatılan Türkiye-AB arasındaki ilişkilerde "Türkiye'nin tek yanlı olarak, sadece yükümlülük altına sokulacağını öngören bir durumda bulunmuyordu."¹⁷⁵⁷

Erol Manisalı'ya göre GB ile Türkiye'nin geldiği nokta: "Türkiye'nin AB ve AB dışındaki dünya ülkeleriyle ticari ilişkilerini düzenlemesinde "hiçbir yetkisi olmadığı halde yükümlülük altına girmesi, artık Türkiye'nin "milli iktisadi sınırları yoktur" anlamını taşır."¹⁷⁵⁸

Hâlbuki milli iktisadi sınırlar ve gümrük düzenlemeleri konusundaki yetkiler "devlet olmanın" temel unsurunu oluşturur ve siyasi sonuçlar doğurur. Mesela ABD'de eyaletler arasında önemli farklılıklar söz konusudur. Ölüm cezasının olup olmaması, kürtajın serbest ya da yasak olması gibi, hatta eyaletlerin vergi düzenlemelerinde bile farklılıklar olabilir, vardır. Ancak bu hususta tek kural geçerlidir; "gümrükler ve dış ticaret uygulamaları" tektir, bir bütündür ve farklılık göstermez. ABD'yi bir arada tutan ortak egemenlik ve bütünlüğün kurumları, tek bir başkan, tek bir senato ve tek bir "iktisadi sınır düzenlemesi"dir. ABD, İngiltere'ye karşı bağımsızlığını, İngilizlerin koyduğu gümrüğü tanımayarak sembolleştirdi. İngiliz çayını Boston limanında denize döktüler. "senin çayın gümrüksüz giremez; burada benim

¹⁷⁵⁶ Talat Saral, "10. Yılında Yeni Kapitülasyonlar Gümrük Birliği (2).

¹⁷⁵⁷ Erol Manisalı, "Türkiye'nin Askersiz İşgali Gümrük Birliği", Cumhuriyet Kitapları 5. Baskı, İstanbul Ocak 2009, s. 26.

¹⁷⁵⁸ Erol Manisalı, a.g.e, s. 29.

egemenliğim geçer” dediler. Gümrükler, devlet olmanın ayrılmaz bir parçasıdır.¹⁷⁵⁹ Benzer durum Almanya ve İtalya’nın devletleşme sürecinde de benzer “tek gümrük bütünlüğü” belirleyici rol oynamıştır.

Tersine bir örnek ise Osmanlı Türkiye’sidir. 1838’de İngiltere ile imzalanan ve daha sonra diğer Avrupa ülkeleriyle de imzalanan Baltalimanı Serbest Ticaret Antlaşması’nın temeli, Avrupa devletlerine verilen “gümrük imtiyazları”dır ve Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküşünü hızlandırmıştır.

GB ile başlayan dönem 1838 tarihli “Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması”, öteki adıyla Baltalimanı Antlaşması ile başlayan, bizi Duyunu Umimiye’ye – Osmanlı Türkiye’sinde devlet içinde devlet olan alacaklı devletlerin kurmuş olduğu genel borçlar idaresi- ve ardından da çöküşe götüren süreçte büyük bir benzerlik taşıyor.¹⁷⁶⁰

GB’nin meydana getirdiği büyük olumsuzlukların dolaylı sonucu olarak Türkiye özellikle 1990’dan itibaren tek süper güç olarak kalan ABD ile ona kısmen rakip olmaya çalışan AB’nin siyasi ve ekonomik kısılcasına alınmış durumdur. Bu kuşatmada ABD, mevcut ilişkilerimizi ve coğrafyamızdaki gelişmeleri siyasi, IMF ve Dünya Bankası’nı da ekonomik baskı aracı olarak kullanmaktadır. Son resmi belgelerle Türkiye hakkında niyetlerini açığa vurmuş AB ise sözde adaylığımızla müzakere süreci havucunu siyasi, GB bağlılığımızı da ekonomik dayatmalarına temel yapmaktadır. Bu yüzden tarihimizde ender görülen olağanüstü bir dönemden geçiyoruz.¹⁷⁶¹

Araştırmacı Yılmaz Dikbaş “Avrupa Birliği Tabuta Çakılan Son Çivi” adlı eserinde, Atatürk’ten sonra Türkiye’yi yönetmiş olan sivil-asker yöneticiler milli devleti tabuta koyup çivilerini çakmaya başladılar. Tabuta dört çivi çakıldı; IMF, Özelleştirme, gümrük birliği ve Avrupa Birliği ifadesine yer veriyor.¹⁷⁶²

Türkiye’nin GB’ye girişi ile ilgili en soğukkanlı değerlendirmelerden birini yapan Fransa’nın eski Ankara Büyükelçisi Eric Route’un şu sözleri oldukça anlamlıdır: “Türkiye büyük tavizler verdiği çok haksız bir anlaşmaya imza attı. Tansu Çiller oy kaybeden partisine “çeyiz” getirme kaygısı ile pazarlık etmeye cesaret edemedi. Bu anlaşma yeniden düzenlenmezse Türkiye’nin ekonomisi açısından bir felaket olur. Avrupa Pazar istiyordu, istediğini fazlasıyla elde etti.”¹⁷⁶³

Türkiye 1995 yılında AB’nin “yeniden dans” teklifiyle Brüksel ile imzaladığı GB Antlaşması’yla Türkiye pazarını AB’ye açarak AB’nin kendisini tam üyeliğe kabul etme yolunda tek stratejik kozunu kaybetmiştir. GB Antlaşması Türkiye’yi AB ile devletler hukuku açısından bakıldığında adil olmaktan uzak yeni bir tür koloni ilişkisi çerçevesine taşımıştır. İngiltere başbakanı Tony Blair’in diplomat-danışmanlarından Robert Cooper’ın

¹⁷⁵⁹ Erol Manisalı, a.g.e, s. 29-30.

¹⁷⁶⁰ Sinan Aygün, “Avrupa Tuzağında Mankurtlaşan Türkiye”, Bilgi Yayınevi, Ankara Nisan 2006.

¹⁷⁶¹ Talat Saral, “ABD ve AB Kısılcasında Nereye Gidiyoruz”, Jeopolitik Dergisi, İstanbul 2003/8.

¹⁷⁶² Yılmaz Dikbaş, “Avrupa Birliği Tabuta Çakılan Son Çivi”, Berfin Yayınları, İstanbul 2006.

¹⁷⁶³ Milliyet Gazetesi, 1 Temmuz 1996.

“gönüllü ve işbirlikçi emperyalizm” olarak tanımladığı ilişki türünün en somut örneklerinden biri Gümrük Birliği Antlaşması’dır.¹⁷⁶⁴

Cumhuriyet Türkiye’si 24 Ocak 1980 Kara’ları’ndan günümüze sadece “faiz ödeyen ve savunma yapan devlet” konumundadır. Bu süreçte Türkiye 01.01 1996 tarihinde başlattığı gümrük birliği ile liberalleşme yolunda önemli bir adım daha artmıştır. Bu adımla AB’ye karşı mevcut % 5.94 olan koruma alanını sıfırlamış, üçüncü ülkelere karşı % 10.79 olan koruma alanını ise % 6’ya düşürmüştür.¹⁷⁶⁵

Gümrük birliği öncesinde Türkiye’nin 1993 yılındaki nüfusunun % 44’ü tarım sektöründe, % 34’ü hizmetler sektöründe ve % 22’si sanayi sektöründe çalışmaktadır.¹⁷⁶⁶ Gümrük birliği ile tıpkı İspanya’da olduğu gibi tarımın GSMH içindeki payının % 10’ların altına düşmesi, buna karşılık özellikle sanayi sektöründe artışlar olması beklenmekteydi. Ancak GB Antlaşması’ndan 14 yıl sonra 2009 sonunda istenilen hedeflere ulaşamadığı görülüyor.

AB’ye tam üyelik hususunda Türkiye’ye “elli dereden su getiren” AB organları ve belli başlı birlik üyesi ülkeler her nedense GB Antlaşması’na dört elle sarılmışlardır. GB imzalandığında Türk kamu maliyesi Maastricht kriterinin çok uzağındadır. Türkiye’de fiyatlar 1930-1993 yılları arasında 34680 misli artmıştır.¹⁷⁶⁷

Aynı dönemde ABD’de fiyatların dokuz misli arttığı düşünülürse Türkiye’de enflasyon olayının ne kadar tehlikeli boyutlarda olduğu anlaşılır. Avrupa’daki enflasyon artışı da ABD’dekine yakındır. Türkiye’nin 1995 yılındaki enflasyon oranları ise % 71.6 (TEFE), % 83.8 (TÜFE) olarak açıklanmıştır. Keza faiz oranları Türkiye’de çok yüksektir. Senelik birleşik faiz 1995/1996’da % 100’leri aşmaktadır. AB ortalaması ise % 3-5’tir. Türkiye’nin devlet borçları, iç-dış borç toplamı 1960 yılında 1035 milyon dolar iken 1994 yılında 87569 milyon dolara çıkmıştır. Bu tutarın 65 milyar doları dış borçtur. Nisan 1996 tarihi itibarıyla Türk devletinin 27 milyar dolar iç, 73 milyar dolar dış olmak üzere toplam borcu 100 milyar dolar civarındadır. Türkiye GSMH’sinin aynı tarih itibarıyla 166 milyar dolar olduğu düşünülürse devlet borçlarının % 60 olan Maastricht kriteri tehlike sınırındadır. Bu aşırı borçlanma Türkiye’nin yeni dış borç bulmasını ve içerideki mali disiplini sağlamasını zorlaştırmaktadır. Açıkçası devlet “kolunu tefeciye kaptıran sorumsuz vatandaş” konumunda iken,¹⁷⁶⁸ AB Türkiye’yi GB’ye dâhil etmekte bir beis görmemiştir. “AB’nin ‘Türkiye’nin federalleşmesi’ projesinde ekonomik operasyon boyutunu gümrük birliği oluşturmaktadır. GB, Brüksel tarafından tasar-

¹⁷⁶⁴ Robert Cooper, “The New Liberal Imperialism”, The Observer, 7 Nisan 2002.

¹⁷⁶⁵ Reyhan Atmaca, “Gümrük Birliği’nin Dış Ticaretimize Etkileri”, Gümrük Birliği Sürecinde Türkiye, Özel Sayı, Num: 17-18, İstanbul 1995, s. 100.

¹⁷⁶⁶ Eurostat, “Basic Statistics of the European Union”, Comparison with the Principal Partners of the European Union, 32nd Edition 1995.

¹⁷⁶⁷ Ekrem Pakdemirli, “Ekonomimizin Sayısal Görünümü 1923’ten Günümüze”, Milliyet Yayınları 3. Baskı, İstanbul, Ocak 1995, s. 102.

¹⁷⁶⁸ Nurettin Bilici, “Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri”, Turhan Kitabevi, Ankara 1996, s. 43-44.

lanmış ve Ankara'ya dayatılmamıştır. Aksine, Ankara'nın ısrarlı çabaları ile Brüksel'i oluşması konusunda ikna ettiğini zannettiği bir projedir. AB ise projeyi şekillendirerek tamamen kendi menfaatleri doğrultusunda bir modern-koloni anlaşması yapısına sokmuştur.¹⁷⁶⁹

Türkiye, AB'nin dış ticaret politikasının bir parçası olan 64 maddelik antlaşma ile gümrük birliğine girmiştir. Bir başka deyişle Türkiye, AB'nin dış politikasından ayrı düşünülemez olan dış ticaret politikasına uyma mecburiyetini gönüllü olarak kabullenmiş ve bağımsız dış ticaret politikasından tamamen vazgeçmiştir. GB Antlaşması'nın 16, 52 ve 64.maddeleri, Türkiye'nin bağımsız bir devlet olarak sahip olması gereken pek çok yetkisini/egemenlik hakkını sınırlandırmakta ve ortadan kaldırmaktadır. Türkiye, AB'nin bugüne kadar üçüncü ülkeler ile imzalamış olduğu ve bilahare ileride imzalayacağı ticaret antlaşmasına Türkiye'nin milli çıkarlarına ters düşse dahi beş sene içinde uyum sağlamak mecburiyetindedir.¹⁷⁷⁰

GB Antlaşması ile birlikte Türkiye tek taraflı olarak egemenliğini kısıtlamış, kendi hakkında alınan kararlara müdahil olmadan kabul edeceğini peşin peşin kabullenmiştir. Bu bir T.C. devleti anayasasını ihlaldir. Çünkü bu antlaşma ile Ankara, ortak gümrük tarifesine (OGT) uymayı kabul ederek gümrük vergisi alma veya gümrük vergisi tarifesi koyma hakkını Brüksel'e devretmiştir. Bu durum, Türk milletinin, TBMM'ye verdiği egemenliğin kullanılması sürecini ihlal eden bir anlaşmadır.¹⁷⁷¹

GB'nin Türkiye'nin hareket sahasını ne kadar daralttığını göstermesi bakımından ülkemizin aleyhine geliştiğini göstermesi açısından şu iki örnek hepimizin bir kere daha durup düşünmesini gerektirecek dramatik hadiselerdir. 1998'de Türkiye Makedonya ile imtiyazlı ticaret antlaşması yapmak istediğinde AB buna karşı çıktı ve Türkiye vazgeçmek mecburiyetinde kaldı. Diğer taraftan 1998'de AB, Tunus ile serbest ticaret antlaşması yaptı. Fakat Türkiye'nin bundan faydalanması için Tunus ile ayrı bir anlaşma yapması gerekmiştir. Ancak Ankara derhal başvurmuş olmasına rağmen Tunus, Tunus pazarında Türk malları ile rekabet etmek istemeyen AB ülkelerinin baskısı ile Türkiye'nin talebine cevap vermemektedir.¹⁷⁷²

Daha önce de müteakip defalar zikrettiğimiz "her ekonominin bir siyaseti, her siyasetin bir ekonomisi" vardır prensibi Türkiye-AB/GB ilişkilerinde açıkça kendini göstermektedir. GB, Türkiye'nin bir devletin dış siyasetinin en temel vasıtalarından birisi olan, ekonomik dış politikasını felç etmiştir/etmektedir. Ankara Brüksel ilişkisi, Osmanlı Türkiye'sinin 1838-1914 dönemindeki Osmanlı-Batı Avrupa ilişkisine benzemektedir.

Mevcut hali ile GB milli, laik, üniter Türk ulus devleti cumhuriyete yönelik en büyük iktisadi saldırılardan birine temel teşkil etmektedir. 2002

¹⁷⁶⁹ Ümit Özdağ, "Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri", ASAM Yayını, Ankara 2002, s. 69.

¹⁷⁷⁰ Erol Manisalı, "İçyüzü ve Perde Arkasıyla Avrupa Çıkmazı, Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri", Otopsi Yayınları, İstanbul 2001, s. 103-104.

¹⁷⁷¹ Rıdvan Karluk, "Gümrük Birliği Dönemecinde Türkiye, Gümrük Birliği Ne Getirdi Ne Götürdü", Turhan Kitabevi, Ankara 1997, s. 66.

¹⁷⁷² Erol Manisalı, a.g.e, s. 144-145.

yılında devlet bakanı olan Şükrü Sina Gürel, Türkiye'nin GB'den sonra oluşan zararının 53 milyar ABD doları olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁷³

Türkiye'de GB sürecini ilk kez ekonometrik model ile inceleyen bir araştırmayı ASAM (Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi-Ankara) uzmanlarından Dr. Mehmet Arslan, Ali Resul Usul, Barış Çiloğlu, Deniz Altınbaş, Seda Serdar ve Zeynep Arkan yapmış ve Haziran 2002'de "Gümrük Birliğinin Türk Ekonomisi ve Bütçesine Etkileri Analizi" adlı raporu hazırlamışlardır. Bu rapordaki verileri yayınlayan Prof. Ümit Özdağ'ın "Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri-Jeopolitik İnceleme" adlı kitabının 76-78 sayfalarından konunun önemine binaen özetliyorum.

GB'ye girilmesinin devlet bütçesi üzerindeki etkileri iki kanaldan analiz edilmiştir. Birincisi faizler, ikincisi gümrük vergisi gelirleri. Bu iki etkinin bütçe üzerindeki toplam maliyeti 68.6 milyar dolardır.

4.4.1. Gümrük Birliği Antlaşması Hazinesinin Faiz Yükünü Artırmıştır

Yapılan yapısal değişim testleri, GB'nin hazine faizleri üzerinde yükseltici bir etkisinin olduğunu göstermektedir. Yıllık reel hazine faizleri hesaplandığında GB ile beraber bu faizlerin ortalama olarak 12.46 puan artmış olduğu görülmektedir. Bu artışın iç borç faiz ödemelerine yansımaları ise 57.8 milyar dolar kadardır. Ayrıca yapılan simülasyon çalışması göstermektedir ki, faizdeki bu artış yaşanmamış olsaydı bütçe açıklarının GSMH içindeki payları da çok daha düşük düzeyde olacaktı.

Gümrük birliği ile beraber gümrük vergilerinin GSMH içindeki payında bir düşüş görülmüştür. GB'nin 1996 yılı başından 2001 yılı sonuna kadar bütçe üzerindeki maliyeti, yapılan projeksiyon analizi sonucunda 6.2 milyar dolar olarak hesaplanmıştır. 2002-2012 dönemindeki on yıllık zaman dilimi için gümrük vergisi kayıplarının net bugünkü değeri ise 4.6 milyar dolar olarak tahmin edilmiştir. Sonuç olarak gümrük vergisi kayıplarının bütçe üzerine toplam maliyeti 10.8 milyar dolar çıkmaktadır.

GB antlaşması gereği Türkiye, 2001 yılından itibaren çeşitli bölgelere farklı gümrük tarifeleri yoluyla farklı nominal koruma oranları uygulamaya başlamıştır. AB'ye uygulanan oran ABD ve Japonya gibi diğer önemli ülkelere göre daha düşük bir düzeyde kalmaktadır. Bu durum AB lehine ama Türkiye'nin aleyhine ticaret saptırıcı bir etki meydana getirmekte olup, Türkiye'ye maliyeti toplamda 8.4 milyar dolar gibi bir meblağa ulaşmaktadır.

GB sonrası makro ekonomik istikrarsızlık ve gümrük vergisi kayıpları dolayısıyla Türkiye'nin kamu maliyesi üzerine toplam 68.6 milyar dolarlık bir yük bindirmiştir. Diğer taraftan GB'nin ticaret saptırıcı etkisi sadece AB'nin lehine işlemekte olup Türkiye'nin özel ve kamu kesimlerine 8.4 milyar dolar kadar bir ek maliyet getirmiştir. Zira benzer mallar AB üreticilerinden % 1.34'lük gümrük vergisi ile diğer ülkelere ise % 6.92 ile alınmaktadır. Bu durumda AB'li üreticiler lehine % 5.58'lik bir fiyat avantajı

¹⁷⁷³ Aydınlık Dergisi, 12 Mayıs 2002, s. 25.

sağlanmış olmaktadır. Toplam 77 milyar dolarlık GB'liği yüküne karşılık AB'den alınan uyum amaçlı yardımlar (kredi ve hibeler) vazgeçilebilir boyuttadır.

Türkiye'nin gümrük birliği MEDA programı ve aday konumu sebebiyle kendisine vaat edilen yardımların tamamını alamadığı görülmektedir. Bu neticede Yunanistan vetosunun payı olmakla beraber, AP tarafından Türkiye'deki insan hakları, azınlık hakları ve demokrasi eksikliği gibi, kimi abartılı, kimi bahane meseleler ileri sürülerek yardımlar azaltılmış ya da durdurulmuştur.

Sonuç olarak GB'den Türk ekonomisinin toplam kaybı:

Artan reel faizlerin bütçeye maliyetinden	57.8 milyar dolar
Gümrük vergisi kayıplarından	10.8 milyar dolar
Ticaret sapırtıcı maliyetlerden	8.4 milyar dolar
Toplam	77.0 milyar dolar

Türk ekonomisi, dünyanın en çok iç ve dış borcu olan ekonomilerden biri haline gelmiştir. bu ekonominin kontrolü son "sermaye tabanlı" krizlerle birlikte küresel yabancı sermayenin denetimine girmiştir. Türk ekonomisi, devletin bağımsız politikalar takip etmesini engelleyecek kadar yabancı sermayenin denetimine açık ve zayıf bir ekonomi haline gelmiştir.

Türkiye'nin altında ezildiği iç ve dış borç yükü içinde AB'nin Türk ekonomisi üzerinde oluşturduğu baskı büyük bir rol oynamıştır. Ancak AB ile ilişkilerde politik olduğu gibi ekonomik rasyonaliteyi yitiren Türk seçkinleri, analiz değil tutku ile AB'ye yaklaşıtları için gümrük birliğinin ağır sonuçlarını değerlendirememektedir.¹⁷⁷⁴

Bulgaristan'ın Varna şehrinde bir Türk Üniversitesi olan "Balkan Üniversitesi'nin yaptığı "Ne verdik, ne aldık?" başlıklı araştırmada Türkiye-AB ilişkileri analiz edilmiş. Üniversitenin Kurucu Başkanı Yalçın Koçak bu araştırmanın Balkan Üniversitesi'nin "Avrupaloji bölümü uzmanları" ile hazırlandığını belirtiyor.¹⁷⁷⁵

Türkiye, 1963'teki Ankara Antlaşması'ndan 7. çerçeve programının açıkladığı 2006 yılının sonuna kadar geçen 43 yılda, AB'ye taahhüdü olan 15.4 milyar Avro katılım payı ödemiş. AB ortak havuzunda toplanan bu paralar geri ödemesiz.

Bu kaynaklar, AB üyesi veya aday ülkelerden gelen projelere göre harcanıyor. Bu "hibe" anlamındaki mali yardımların ayrıntısı 1246 başlıkta toplanıyor.

Peki, bu 43 yıl içinde Türkiye ne yapmış? Brüksel'e 2500'e yakın proje sunmuş. Ancak bunun % 95'i ne hikmetse uygun bulunmamış. Uygun bulunanların çoğu da Güneydoğu ve Doğu'dan ya da Doğu Karadeniz bölgesinden. Redlerin çoğu da Avrupa normlarına uymamasından ve mantığının anlaşılabilmesi sebebiyle "usulden" reddedilmiş. Kabul edilen % 5'lik

¹⁷⁷⁴ Ümit Özdağ, "Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri", ASAM Yayınları, Ankara 2002, s. 76-78.

¹⁷⁷⁵ www.balkanuniversity.com, Eylül 2009.

projelerin karşılığında Türkiye'ye 2.2 milyar Avro ödeme "hibe" yapılmış. Yani 43 yılda AB'ye 15.4 milyar "aidat" ödemiş, 2.2 milyar Avro "hibe" almışız. Neticede AB'yi 13.2 milyar Avro fonlamışız.

Merkezi Brüksel'de bulunan CPS danışmanlık şirketinin basına yansıyan raporuna göre, AB'nin Türkiye'ye "kararsız" bakmasının en önemli sebebi AB'ye girdiğimizde nüfusumuzun çokluğu ve milli gelirinin düşük olmasından dolayı alacağı "mali yardımlar"mış. Rakamlar ortada iken CPS'nin raporuna ne denilebilir ki?

AP Sosyalist Grup Sözcüsü Anne Von Leneker, GB Antlaşması'nın imzalandığı günlerde "gümrük birliği Türkiye'de orta ve küçük işletmeler düzeyinde iş kaybına neden olacak ve Türkiye kısa vadede sıkıntı yaşayacaktır" demişti. AP'nin Yunan üyesi "gümrük birliği, ekonomi ve ticaretle Türkiye'nin değil, Avrupa'nın yararına işleyecektir" demişti. Yine AP üyelerinden biri, Daniel John-Bendit Türkiye için kötü bir hediye ekonomik alanda güçlük çekecek olan Türkiye, politik birliğin nimetlerinden de yararlanamayacak" demişti.¹⁷⁷⁶

"Türk kamuoyuna çok büyük bir zafer gibi sunulan GB Antlaşması Resmi Gazete'de yayınlanmamıştır. GB Antlaşması konusunda Bakanlar Kurulu'nun da herhangi bir kararı yoktur. Yapısı itibarıyla "milletlerarası anlaşma" statüsünde olan GB Antlaşması'nın Türk mer'i mevzuatında yeri yoktur. GB'nin gereklerini ve maddelerini içeren tek resmi kaynak DPT tarafından 2001 yılında çıkarılan Türkiye-Avrupa Topluluğu Ortaklık Konseyi kararları adlı yayındır.

GB'ye girilerek bir anayasa suçu işlenmiştir. Ortak gümrük tarifesine (OGT) uymakla kendi kendimizi gümrük vergisi alma ya da bir tarife koyma hakkımızı AB organlarına devrettik. AB bizim dışımızda ortak gümrük tarifelerini belirliyor, biz de OGT'de belirlenmiş olan tarifieden gümrük vergisini alıyoruz. GB Antlaşması 19. yüzyılda Avrupalıların sömürgelerle yaptıkları anlaşmaların aynısıdır. GB yeni bir kapitülasyon anlaşması ve Lozan'ın inkârıdır.¹⁷⁷⁷

1993-1999 yılları arasında AB komisyonunda Türkiye masası şefi olarak görev yapan Benoit Hambücker "Gümrük birliği sürecinde AB kazanırken Türkiye ekonomik olarak kaybetti" diyor ATO'ya göre "Türkiye büyük tavizler verdiği çok haksız bir anlaşma'ya imza attı. Bu anlaşma yeniden düzenlenmezse Türkiye'nin ekonomisi açısından bir felaket olur."¹⁷⁷⁸

Tarih denen "derya"da dili, dini ve ırkı ayrı olan bir devletin başka bir devlete "kefil" olmasının mümkün olmadığı görülse de Avrupa'nın 1838'den itibaren Osmanlı Türkiye'sine kefil olduğu istisnai bir durum olarak tarih sayfalarında ve iktisat tarihi sayfalarında kaydedilmiştir.

¹⁷⁷⁶ Ankara Ticaret Odası (ATO), "Avrupa Birliğinde Maskeli Balo Dayatmalar, Gerçekler, Ankara Ocak 2004, s. 55.

¹⁷⁷⁷ Ankara Ticaret Odası (ATO), "Avrupa Birliğinde Maskeli Balo Dayatmalar, Gerçekler", Ankara, Ocak 2004, s. 25-29.

¹⁷⁷⁸ Ankara Ticaret Odası, a.g.e, s. 38.

Osmanlı Türkiye'sinin dış borç alması için “kefil” olan Avrupa devletleri, Osmanlı devletleri borç aldıktan sonra gelişecek süreci önceden tahmin etmiş, hatta süreci yönlendirmiştir. Öyle ki bir taraftan borç verirken diğer taraftan Osmanlı Türkiye'si topraklarından iktisadi-siyasi rant için başta İngiltere ve Fransa olmak üzere kendi aralarında rekabete bile girmişlerdi. Tıpkı bugün ABD-AB ve İsrail rekabetine benzer bir tarzda.

“Köklü devletler gücünü tarihten alır” sözünün altındaki zihniyet, tarihi tecrübeleri olan devletlerin daha az hata yapacağı gerçeğine dayanır. Ancak özellikle tarihimizin iktisat tarihi bölümü incelendiğinde Osmanlı Türkiye'sinde yapılan iktisat siyasası hatalarının Cumhuriyet Türkiye'sinde de 10 Kasım 1938'den itibaren nüksettiğini görmek üzücüdür.

Cumhuriyet Türkiye'sinin ve Türk milletinin milli bekası için “Osmanlı'dan cumhuriyete benzeşen-örtüşen” iktisadi ve siyasi hataların ana sebebi ve/veya sebepleri için “Enderun”dan günümüze eğitim sistemimizin dayandığı “beşeri kaynak” ve metodolojinin meydana getirdiği “Boğazdaki Aşiret” ile “Erguvaniler”e, “Yalıdakiler”e “postnişinler”de oturan din, zihniyet, siyaset ve iktisat politikası önderlerine iyi bakmak gerekir.

Osmanlı'dan cumhuriyete Türkiye, “ecnebi burjuva” ile “ümmet burjuva”nın zaman zaman “sen-ben” savaşına, zaman zaman da “vay be bunca yıldır nasıl da birbirimizi anlayamamışız” hayıflanması ile işbirliği yaptığına şahit olur.

“Osmanlı'da komprador burjuvazisi, gayrimüslim halktan devşirilmiştir. Ecnebi sermaye, emperyalist düzeyde mülke girdikten sonra Galata, Pera, Selanik, İzmir, Beyrut şehirlerinde, Levantenler, Museviler, Ermeni ve Rumlar yavaş yavaş Osmanlı kültür sentezinden kopup çıkarlarını birleştirdikleri, kültür dairelerine girerler; bu şehirlerimizde komprador burjuvazisine mahsus bir alafraanga yaşama biçimi alır yürür ki, bilahare “seçkin “Türk aileleri ve aydınları ecnebi –daha ziyade Avrupai- karakterinden ötürü bu yaşama biçimini “ilericilik” sanacaktır... Elbette bu çevrenin bir görgüsü göreneği yok değildi; vardı ya, bunu Osmanlı'nın, dolayısıyla bizim görgü, göreneğimiz sanmak fevkalade yanlıştır... İşte kırk yıllık “sosyal” devleti, şıp diye “liberal” devlete çeviren “göreneksiz” burjuvazi budur.¹⁷⁷⁹

Bir ucunda Kemal Derviş, öteki ucunda Turgut Özal, sonrası türevlerinin işbirliği.

Seyyid Ahmed Arvasi'ye göre Türk milleti ve devleti birkaç asırdan beri başka ülkelerin sosyo-ekonomik politikalarının gözü kapalı taklitçisi durumuna getirilmeye çalışılıyor. Bunun için gelişmiş ülkeler çeşitli yollardan elde ettikleri devşirdikleri içimizdeki yabancılaşmış kadroların desteğinde, onlar marifetiyle tezgâhlanmaktadır. Türk ve İslam dünyası, bu yöntemler sömürülen bir Pazar durumuna getirilmiştir.¹⁷⁸⁰ Çare, Türk milletinin ve devletin kendine has tarihi ve coğrafi şartları, bu şartların yoğurduğu bir jeopolitiği, sosyal, kültürel, ekonomik ve politik yapısı ve problemleri var-

¹⁷⁷⁹ Atilla İlhan, “Aydınlar Savaşı” Bebukus'un Kitapları, İstanbul Şubat 1991, s. 66-67.

¹⁷⁸⁰ Seyyid Ahmed Arvasi, “Milli Ekonomi Meselesi”, s. 59, Ekonominin Tarifi ve İslam, T.İ.Ü.C.II, İstanbul 1988.

dır. Türkiye bağımsız bir devlet olmak iradesini koruduğu müddetçe, kendisini bu şartlardan tecrit edemez. Türk milleti, ekonomisini kurarken ve ekonomik faaliyetlerini organize ederken çağdaş bir Türkiye'nin kendi milli ve mukaddes tecrübesinden güç alacağını unutmamalıdır.”¹⁷⁸¹

Maalesef 1838 Baltalimanı Serbest Ticaret Antlaşması'yla gelen ekonomik ve siyasi çöküş Türk tarihinde bir felaket tecrübesi iken bu tecrübeden ders alınmamış ya da “Enderun siyasası –Eşari medrese uleması”nın cumhuriyetteki uzantısı zihniyet bilerek, isteyerek 6 Mart 1995'te Gümrük Birliği Antlaşması'nı imzalamıştır.

Nasıl 1838'de Avrupa'nın gelişmiş sanayi ürünleriyle Osmanlı Türkiye'sinin el emeğine dayanan “ölçek ekonomisi”nin bir hayli uzağındaki ürünlerinin serbest ticaret kuralları ile rekabeti ne kadar mantıktan yoksundu ise gümrük birliği ile Türk sanayisinin rekabet etmesini beklemek de mantık değerlerinden o derece yoksundur.

AB ülkelerinin büyükleri, ticarete tam serbestliğe sanayisini yaklaşık 250 yıl “merkantilizm”in çelik zırhıyla koruduktan sonra geçmiştir. Osmanlı Türkiye'sini idare eden Enderun siyasası Serbest Ticaret Antlaşması'nı imzalayarak insan emeğine dayanan işletmelerinin Avrupa'nın makineleriyle rekabet etmesini umut etti ve elbette sonuç tam bir iktisadi yıkıma dönüştü. Birinci bölümde konu ayrıntılarıyla incelenmişti. İktisadi yıkım siyasi yıkımı getirdi

1923'te cumhuriyetin ilanıyla birlikte sanayileşmenin başladığını kabul edersek, 1996 GB'ye girişe kadar Türk sanayisi 73 yaşına girmiştir. Kaldı ki, 24 Ocak 1980 programından itibaren ciddi bir “eksik sanayileşme” söz konusu. Bu durumda 250 yıllık Avrupa sanayisi ile emekleme dönemindeki 73 senelik Türk sanayisinin rekabet edebileceğini beklemek iyimserlikten öte bir şeydir. Zaten matematik olarak olmadığı da buraya kadar zikrettiğimiz uzmanların hesaplarından anlaşılıyor.

4.4.2. 1838 Baltalimanı Serbest Ticaret Antlaşması'nın Üç Önemli Şartı ve Bu Antlaşma İktisadi Değil Siyasidir

a) Osmanlı Türkiye'si Avrupa ülkelerinden yapılacak ithalattan aldığı gümrük vergisini % 5 oranına indirdi. Bu dönemde söz konusu Avrupa devletlerinin uyguladıkları gümrük tarifeleri % 15 ile % 25 arasındaydı.

Osmanlı Türkiye'sinde sanayinin gelişme gösterdiği 1810-1830 döneminde gümrük vergileri % 50 civarındaydı. Gümrük tarifelerinin 1838 Antlaşması'yla indirilmesinden sonra o dönemde sanayinin belkemiğini oluşturan tekstil başta olmak üzere Osmanlı mülkünde sanayi çöktü. İstihdam hem çalışan hem de işveren manasında büyük zarar gördü. Mamafih Baltalimanı Antlaşması İngiltere'nin baskısıyla alınmış bir siyasi karar olup ekonomik bir mantığı yoktu. 1995'te imzalanan GB Antlaşması'nın da iktisadi bir mantığı olmayıp siyasidir.

b) Osmanlı Türkiye'sinde tütün, tuz, kibrit, oyun kâğıdı, telgraf hizmetleri gibi iktisadi devlet tekelleri mevcuttu. Bu tekeller devletin en önemli

gelir kaynaklarını oluşturmaktaydı. Duyunu Umumiye İdaresi temsilcisi Adam Block tarafından da itiraf edildiği gibi, bu devlet tekellerinin gelirlerinin, alınan dış borçlara teminat olarak verilmesi ile Osmanlı Türkiye'sinin mali olarak toparlanması şansı sıfırlanmıştır.

c) İç gümrükler, 1838 Antlaşması'ndan itibaren yabancı tüccarlar için % 3, yerli tüccarlar için % 8 olarak belirlendi. Normalde bunun tersi olması gerekirken 1838 Antlaşması ile sistem tam tersine çevrildi. Bunun üzerine Osmanlı tebaası gayrimüslim azınlıklar hızla Avrupa ülkelerinin vatandaşlığına geçerek "Singer dikiş makinesi" örneğinde olduğu gibi Müslüman Türk tebaaya karşı ticari üstünlük sağladılar. Sonuçta Osmanlı devleti sınırları içinde ticaret azınlıkların eline geçti. Devlet bunlardan vergi toplayamaz duruma düştü. Vergi gelirleri düştü. Bunun üzerine "Celali İsyanları"na ekonomik temel oluşturan "aşar" ve "ağnam" vergileri bir kez daha artırdı. Bütün yük kurucu unsur Müslüman Türk köylüsünün üzerine binerken nimetleri yabancılar ve azınlıklar aralarında paylaştılar. Cumhuriyet Türkiye'sinin tarih kitaplarında 1838 Baltalimanı Antlaşması "büyük bir hata bir ihanet belgesi" olarak tarif edilir.

4.4.3. 1995 Gümrük Birliği Antlaşması'nın Temel Şartları ve Bu Antlaşma Ekonomik Değil Siyasidir

a) Türkiye, üyesi olmadığı bir siyasi kuruluşa, AB'ye, kendi egemenlik sahası içindeki dış ticaret politikalarının ve gümrük vergisi tarifelerinin belirlenip uygulanmasını devretti. Türkiye AB Adalet Divanı'nın GB ile ilgili olarak aldığı bütün kararlara ve ileride alacağı kararlara kesin olarak uymakla yükümlü hale geldi. Bu durum Türkiye Cumhuriyeti anayasasına aykırıdır.

b) GB Antlaşması ile Türkiye'nin dış ticareti sadece AB ile değil bütün dünya ile AB'nin ipoteği altına sokuldu.

c) Türkiye, AB'nin ticari imtiyaz verdiği üçüncü ülkelere benzer imtiyazları kendisinin de vereceği mecburiyeti altına girdi. Dahası söz konusu imtiyazlar "tek yanlı işleyecek". Yani AB eğer ABD'ye karşılıklı imtiyaz vermiş iseler; Türkiye AB'ye tam üye bir ülke gibi bu imtiyazı ABD lehine kullandıracak; fakat kendisi bir AB ülkesi gibi bundan faydalanamayacak. Bu sakat ilişkinin kaynağı GB Antlaşması ile Türkiye'nin elinin kolunun bağlanmasıdır.

d) GB Antlaşması ile Türkiye, kendisinin içinde bulunmadığı AB kurumlarının verdiği kararlara uymak mecburiyeti yükümlülüğü altına girdi. Artık gümrüklerle ve dış ticarete ilişkin adli, mali ve ticari pek çok meselede karar merci AB organları.

e) Türkiye GB Antlaşması'yla AB'nin kendi siyasi, askeri ve kültürel çıkarlarına göre belirlediği dış ticaret ve dış ekonomik ilişkiler politikasına uyması ve AB'nin çıkarları doğrultusunda dış ekonomik ilişkilerini yürütmeye mecbur edilmesiyle "siyasi risk" altına girmiştir.

Görüldüğü gibi GB Antlaşması 1838 Baltalimanı Antlaşması'nın çok ötesine geçmiş durumda. Çünkü Baltalimanı Antlaşması'yla Osmanlı Türkiye'si yukarıda özetlediğimiz avantajları sadece Avrupa ülkeleri için ver-

mişti. Ayrıca her şeye rağmen Osmanlı Türkiye'si dış ticaret politikasının yönetiminin tamamını Avrupa devletlerine devretmemişti. Dış ticaret politikası ve uygulaması içinde "imtiyazlar" Avrupalı bazı devletlerin etki ve yönlendirme alanına girdi. GB Antlaşması ile Türkiye Cumhuriyeti devletinin egemenlik haklarından, en temellerinden biri olan "gümrük tarifesı" hakkı devredildi. "İçimizdeki oligarşı, soğuk savaş sonrası Batı'nın biçtiğı elbiseye evet demişti."¹⁷⁸² Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğine gelince; 1992'den 6 Mart 1995 tarihine kadar ortaklık konseyi toplantılarında Türkiye'nin tam üyeliğine yönelik bir şey konuşulmadı. Bu iş "red cevabıyla", zaten 1989'da bitmişti.¹⁷⁸³

4.4.4. 1838 Baltalimanı Antlaşması ve 1995 Gümrük Birliğı Antlaşması Sonrasının Ortak Sonuçları,

1- Kişı başına düşen milli gelir Avrupa'daki kişı başına gelirin dörtte birine gerilemiş ve buna ilave olarak Anadolu ile İstanbul bölgesindeki gelir farkı % 100'lere ulaşmıştır.¹⁷⁸⁴

2- Ülke içerisinde yabancı sermaye ile İngiliz, Fransız, Alman sermayesiyle kurulmuş bankalar faaliyet göstermeye başlamıştır.¹⁷⁸⁵

3- Yerli üreticiyi koruyamayan ülke çiftçiyi bitme noktasına getirmiş, hayvancılık ve tarım büyük darbe yemiş, ülkenin tarım ürünleri ihtiyacı ithalatla karşılanmaya başlamıştır.¹⁷⁸⁶

4- Osmanlı'da 1856 Islahat Fermanı'ndan sonra cumhuriyette 2003'den itibaren zaman içinde Türk halkının fakirleşmesini fırsat bilen yabancı uyruklu kişiler doğrudan veya dolaylı olarak ülke içinde geniş topraklar satın almıştır.¹⁷⁸⁷

5- Yabancı sermaye ağır sanayi ve sanayi yerine kolay ve kısa vadeli gelir getiren sahalara yönelmiş, piyasalarda spekülasyon yaparak büyük gelirler elde etmiş ve etmeye devam etmektedir.¹⁷⁸⁸

6- Devlet her 100 birimlik ithalata ancak 54 birim ihracat yapabilmekte, çok büyük meblağlara ulaşan cari açık problemi ile ekonomi sürdürülmeye çalışılmaktadır.¹⁷⁸⁹ Cari açığı kapatmak için daha çok dış borçlanmaya başvurulmakta veya yabancı sermayeye yeni imtiyazlar tanınmakta (1854'ten sonra Galata Bankerleri'nin manipülasyonu ile olanlar ve 2006'da İMKB'de yabancılara tanınan vergi istisnası gibi) olup bu yolla cari açık finanse edilmektedir. Açıkçası ekonomi kanunlarının gereğı temel iktisadi kurallar değişmez. 1838 Baltalimanı Serbest Ticaret Antlaşması

¹⁷⁸² Erol Manisalı, "Türkiye'nin Askersiz İşgali Gümrük Birliğı", s. 224-225.

¹⁷⁸³ Erol Manisalı, a.g.e, s. 225.

¹⁷⁸⁴ E. Tokgöz, "Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi" İmaj Yayınevi, Ankara 2001, s. 2.

¹⁷⁸⁵ Bilsay Kuruç, "Atatürk Döneminde Dünya Ekonomisinde Gelişmeler", İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1981, s. 18.

¹⁷⁸⁶ E. Tokgöz, a.g.e, s. 5.

¹⁷⁸⁷ E. Tokgöz, a.g.e, s. 11.

¹⁷⁸⁸ Bilsay Kuruç, a.g.e, s. 19.

¹⁷⁸⁹ E. Tokgöz, a.g.e, s. 15.

1995 Gümrük Birliği Antlaşması'dır. Ya da “eski fikirleri yeni metotlarla uygula” siyaseti gereği 1995 GB Antlaşması'nı 1838'e zumlayabiliriz.

“Yabancı devletler çıkarları için ülkemizde kamuoyunu ve bütün kesimleri yavaş yavaş kendilerine yakın bir duruma getirecek ortamı (savaş durumu, siyasi veya ekonomik kriz) hazırlamışlar ve son planda da çıkarlarını elde edecekleri yetkili kişilerin (ki bu en üst konumda olur; sadrazam, padişah, bakan veya başbakan gibi...) keyifli eşref saatlerini beklemek gerektiğini Osmanlı tarihinden günümüze kadar örnekleriyle göstermişlerdir. IMF, ekonomik meselelerle boğuşulan 1978 yılında Türk hükümetinin yardım taleplerini bekletmiş ve daha uygun zamanda ve kendi açısından daha ağır şartlara imza attırmıştır.¹⁷⁹⁰

Geçerlilik süresi sınırsız olan 1838 Baltalimanı Antlaşması bütün Avrupa devletleri için geçerlidir. Kapitülasyonlar devam edecektir. İngiliz tüccarlara tanınan haklar onların yanında çalışan çıraqlara bile tanınacaktır. Bu kişiler devletin her yerinde her çeşit malı serbestçe alıp satacaktır. Osmanlı'ya tanınan tekel haklar iptal edilecektir.

Bugün oynanan oyun aynıdır. Özelleştirmeler... Yabancılar mal alım ve nakil için vergi ödemeyecektir. İngilizler dünyanın neresinde olursa olsun istedikleri malları ülkeye rahatça vergisiz sokabileceklerdir. Böylelikle Osmanlı pazarı Avrupa'nın açık pazarı konumuna getirildi.

GB Antlaşması ile bugün de Türkiye toprakları açık Pazar durumundadır. Tarihinde hiçbir devlet açık Pazar haline gelişini zafer törenleriyle, bayrak çekmek ile ve bayram genelgesiyle kutlayarak geçirmemiştir.¹⁷⁹¹

4.4.5. 1938 Baltalimanı Serbest Ticaret Antlaşması ve 1995 Gümrük Birliği Antlaşması'nın Ortak (Step by Step) Süreci

a- Serbest Ticaret Antlaşması'nın kabul ettirilmesi her ikisinde de ilk adımdır.

b- “Tam teşekküllü” Avrupa sanayisinin malları ile “yarı teşekküllü” Türk sanayisinin mallarının Türk ve Avrupa piyasasında “eşit şartlarda” serbest pazarda rekabet ettirilmesi, sonunda Türk pazarında ithal ürün patlaması ile Türk Müslüman ahalide “zevk yabancılaşması” ve giderek Avrupa mallarının Türkiye'de hâkim olması.

c- İthal ürünlere talep patlamasıyla meydana gelecek cari açığı finanse etmek için “uygun bir zamana kadar” kontrollü bir şekilde dış borç imkânını kolaylaştırmak.

d- Ülke içindeki yabancıların, azınlıkların ve/veya işbirlikçilerin ithalden doğan kârlarla sermaye birikimine kavuşması ve bu sermaye birikiminin bir kısmını ülkenin mali piyasalarına yönlendirerek “sermaye tabanlı” spekülasyonlar ile rant elde etmek.

¹⁷⁹⁰ Ankara Ticaret Odası (ATO), “Dünden Bugüne Kapitülasyonlar”, Ankara Şubat 2004, s. 20.

¹⁷⁹¹ ATO, a.g.e, s. 21.

e- Yerli üreticilerin havlu atmasıyla ithalatın tek çare haline gelmesi, bu durumu iktisadi-siyasi kazanımlar için manipülasyon vasıtası olarak değerlendirmek.

f- Gittikçe büyüyen dış borç, hatta işbirlikçiler üzerinden yapılan işlemlerle iç borç ile baskıları artırmak.

g- “İktisadi milli güvenlik” kapsamındaki stratejik iktisadi kurumların yabancılara ve/veya dâhildeki işbirlikçiye satılması için baskı yapmak.

h- Bankacılık, sigortacılık başta olmak üzere finans sektöründe hâkimiyet kurarak yerli üreticilerin kaderine hükmetmek.

i- Nihayet yabancılara toprak satışını serbest bıraktırmak, ülke topraklarından, özellikle stratejik bölgelerden büyük araziler satın alınarak hem yerli işgücünü ucuza kullanmak, hem de geleceğin siyasi hesaplarına uygun olarak yatırım yapmak. Malum Anadolu Türk toprakları, paganizm, Yahudilik ve Hristiyanlık için “where God has walked” (Tanrı’nın yürüdüğü topraklar)dır.

Osmanlı Türkiye’sinde liberal ekonomi politikasının başlangıcını oluşturan 1838 Baltalimanı Antlaşması ile Cumhuriyet Türkiye’sinde neo-liberal ekonomi politikasını başlatan 24 Ocak 1980 Kararları’ndan sonra serbest piyasa ekonomisi yönünde iki çok önemli uygulama hayata geçirilmiştir. Bunlardan birincisi Ağustos 1989’da çıkarılan 32 sayılı KHK ile Türk lirasının konvertibiliteye açılması ve ülkeye her türlü döviz giriş çıkışının serbest bırakılmasıdır. İkincisi ise 6 Mart 1995’te imzalanan ve 01.01.1996’da uygulamaya konulan Gümrük Birliği Antlaşması’dır.

Baltalimanı Antlaşması, GB Antlaşması ile çok büyük benzerlikler gösterir. İkisinde de ülkemiz yabancı devletlerin mallarına tamamen kapıyı açmış durumdadır. Daha sonraki tahkim yasaları ve uyum yasaları ile birlikte özelleştirmenin anayasaya sokulması ve tekel gibi önemli devlet kuruluşlarının satılması hep bu yönde teşebbüslerdir.”¹⁷⁹² Dünya sahnesinde 200 yıldan beri oynanan bir oyunun yeni perdesi seyrediliyor. Türkiye’nin Avrupalılaştırılması gerçekleştirilmeye çalışılıyor. GB Antlaşması, tahkim yasası, kamu yönetimi tasarısı hep bu amaca yönelik girişimlerdir. Amaç belli... yarı sömürge Osmanlı devletinden yeni sömürge Türkiye’ye ulaşmak.¹⁷⁹³

Prof. Dr. Afet İnan’a göre Atatürk liberalizm konusunda çok kesin bir fikre sahiptir ve liberal rejime taraftar değildir.¹⁷⁹⁴ Atatürk döneminin modeli iktisatta özel teşebbüsün ya da devletin tam egemenliği değildir. Ülke gerçekleri karşısında her ikisinin de birlikte yer almasıdır. 17 Şubat 1923’te toplanan İzmir İktisat kongresi ve 1929’a kadar süren daha ziyade “liberal”

¹⁷⁹² ATO, a.g.e, s. 24.

¹⁷⁹³ ATO, a.g.e, s.27.

¹⁷⁹⁴ Y. Ülken, “Atatürk ve İktisat”, Ankara 1981, s. 55.

anlayışın yürümediği görüldükten sonra I.ve II. Sanayi Planları ile Türk ekonomisinde yapı değişikliğine gidilmek istenmiştir.¹⁷⁹⁵

Milli egemenliği iktisadi egemenlik olarak anlayan ve karma iktisat sözünü dile getiren İktisat Bakanı Mehmet Esat Bozkurt'un şu sözü Osmanlı'dan cumhuriyete adeta bir ikaz niteliğindedir: "Görünüşte ülke bizimdi. Fakat aslında, Türkiye iktisaden bizden çok yabancıların ülkesi, bir sömürgesiydi."

Profesör Dr. Mustafa Erkal da şu değerlendirmeyi yapıyor: "Atatürk'ün siyasi zaferlerin iktisadi zaferlerle tamamlanmamasının eksik kalacağı sözü unutulmamalıdır. İ.Ü. İktisat Fakültesi'nin kurulması fikri kendisininidir. AB, çözülme yönünde toplumsal bir dönüşüm projesidir. AB'nin ulus-devlet ve üniter yapıya zarar vermemesi gerekir şeklindeki beyanlar da konuyu yeterince kavrayamamaktadır."¹⁷⁹⁶ Atatürk'ün ekonomi anlayışında dogma yoktur. "Kesin zorunluluk olmadıkça piyasalara karışılmaz" diyen Atatürk, hiçbir piyasanın da başıboş olamayacağını ifade eder.¹⁷⁹⁷

"Türkiye'nin AB'ye entegrasyon süreci 1960'larda başlamasına rağmen, üyelik perspektifindeki belirsizliklerden dolayı istenilen rolü oynamaktan uzak kalmıştır. AB'nin Türkiye'ye sağladığı mali desteğin zayıflığı ve gümrük birliğinin yükünü Türkiye'nin tek başına üstlenmesinde gözlemlenen bu belirsizlikle aynı zamanda 2002 yılından itibaren bazı AB ülkelerinde gündeme oturan Türkiye'nin tam üyeliği tartışmasındaki duygusallığı anlamaya da yardım eder."¹⁷⁹⁸

Doğan Avcıoğlu "Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e" adlı eserinde şöyle der: "1939'dan sonra dış politikamızın belli başlı amacı Türkiye'nin kaderini ABD ve İngiltere'ye bağlamaya yönelmiştir. Bu yöneliş 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması ve 1839 Tanzimat Fermanı ile başlayan gelişme çizgisi üzerindedir ve 1995'te ortak pazara (gümrük birliğine) tam üye olmakla doruk noktasına ulaşacaktır."¹⁷⁹⁹

4.5. Türk Ekonomisinde 1999 Finansal Krizi

"Türk Ekonomisinin Dışa Açılma Sorunları" konulu seminerlerden, toplantılardan, TV programlarından bir türlü kurtulamayan Türkiye, 24 Ocak 1980 kararlarından beri Türk ekonomisinin dışa açıldıkça daha da beter bunalımlara sürüklendiğini yaşayarak görüyor/öğreniyor.

Neo-liberal serbestleşme ile "bütün bacakları topallayan bir kırkayak halindeki Türk ekonomisi üzerine ne yerli ne de yabancı hiçbir uzmanın yeni bir şey söylediğine yıllar var ki rastlayabilmiş değiliz. Türk ekonomisi üzeri-

¹⁷⁹⁵ H. Özyurt, "Atatürk Dönemi I. Ve II. Sanayileşme Planları ve Türk Ekonomisindeki Yapı Değişikliğine Etkileri/ 1933-1938", Sosyoloji Konferansları Atatürk Özel Sayısı, İstanbul 1981, s. 119-146.

¹⁷⁹⁶ Mustafa E. Erkal, "Atatürk ve AB", Türkiye'de Yeniçağ Gazetesi, 28 Eylül 2008.

¹⁷⁹⁷ Y. Ülken, "Atatürk ve İktisat", Ankara 1981, s. 53.

¹⁷⁹⁸ Deniz Akagül, "Başarı ve Başarısızlıklarıyla Cumhuriyetin Kuruluşundan Bu Yana Türk Ekonomisi 1923-2003", Hazırlayan: Semih Vaner, "21. Yüzyıla Girerken Türkiye", İçinde, Kitap Yayınevi, İstanbul Eylül 2009, s. 447.

¹⁷⁹⁹ Doğan Avcıoğlu, "Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e" Birinci Kitap: Emperyalizm Karşısında Türk Aydınının Aymazlığı ve Tam Bağımsızlık, Tekin Yayınevi, İstanbul 1997, s. 421.

ne yeni bir şey söyleyebilmek, ancak ekonominin gidişinin yön değiştirmesi yolundaki tekliflerle mümkündür... Bir seminerde konuşan Dünya Bankası Başkan Yardımcısı Dr. Hallis Chenorry adındaki zâtın Türk ekonomisi hakkındaki teklifleri de Tanzimat'tan bu yana söylenegelenlerin devamından ibarettir. Bu zat Türk ekonomisinin çıkmaza girmesinde en büyük faktörün “dışa dönük” bir ekonomi politikası uygulanmaması olduğunu söylemiş. Peki, Türk ekonomisindeki ana arızanın “dışa bağımlı” bir ekonomi politikası olduğunu bilmiyor mu Bay Chenorry acaba? Elbet biliyor, ama bu bağımlılık günden güne artan bağımlılıkları davet ettiği için onun şikâyeti zamanında bazı ayarlamaların yapılmadığı noktasında ortaya çıkıyor. Dünya Bankası iktisatçısı, Türk iktisadi hayatını bütün yönleriyle dünya iktisadi sistemine raptedilmemiş olmasından, hala (onun ilkel dediği) bazı alanlarda kendine yeter kalabilmiş olmasından şikâyet ediyor.”¹⁸⁰⁰

Türk düşünce hayatının önemli simalarından şair ve fikir insanı İsmet özel aynı hususta şu sözleriyle devam ediyor: “Chenorry’nin tavsiyesi kapalı ekonomi durumundan süratle çıkılması yolundadır. Hâlbuki Türkiye montaj sanayisi, yüklü ithalatı, iç iktisadi yapısını dünya iktisadi sistemine uyarlı kılma çabalarıyla hiç de “kapalı” bir ekonomi içinde değildir... Lakin Batılıların ve içeride batılılara yataklık edenlerin amacı bu kadar sınırlı bir çerçevede kalmıyor. Onlar A’dan Z’ye kadar Türk toplum hayatının her yönünün dünya iktisadi sistemine bağlı, dünyada yürürlükte olan işleyişe muhtaç hale gelmesini istiyorlar. Bununla sağlanmak istenen yalnızca birtakım iktisadi menfaatler değildir. Daha çok halkın ekmeğinin güvenliğinin Batılıların ellerinde bulunan cihazların düğmesine basılarak sağlanması istenmektedir. Kravatlı kölelik dediğimiz toplum hayatının her köşesinin başkalarının ihtiyaç kabul ettiği ihtiyaçlarla donatılması, Batılılar “hayır” derse hiçbir hareketin gerçekleşmeyeceği bir ortamdaki köleliktir. Batılı, bir iktisadi işleyişin “ilkel” yani kendi sistemine muhtaç olmaksızın yürüyüp gitmesine tahammül edemez. Zira onun sofrasından yemeyen, onun kapısında dilenmeyecektir. Önce sofrasından yemeye alıştırlırlar, kendi dışında kalanları, sonra verdikleri, verecekleri her lokmanın karşılığında uşaklık ettirmeyi başarırlar. Bu açıdan bakılınca bir topluluğun nükleer enerji ile günlük hayatını düzenlemesi son derece tehlikeli olabileceği gibi, tezек yakması da son derece haysiyetli olabilir.”¹⁸⁰¹

Türkiye’de “Levanten” veya “İslamcı” ama burjuvazinin en dinamik çağını yaşadığı, ekonominin “sistemle” bütünleştiği bir devirde; işçi sınıfı nicelik olarak da ağırlığını koyamıyorsa, onun hareketine sonradan ithal edilmiş olan “aydınların”; yükselen sınıfın değer ölçülerini benimsemesine şaşılır mı?”¹⁸⁰² Gerçekten de Türkiye’nin 24 Ocak 1980’den sonra içine girdiği iktisadi-siyasi sürecin “nemalar”ına soldan ve sağdan direnen, “milli iktisat”, “milli siyaset” diyen kaç Atilla İlhan ve İsmet Özel sayabiliriz ki?

¹⁸⁰⁰ İsmet Özel, “Neredeyizm”, Hazırlayan: Ercan Yıldırım, Şule Yayınları, İstanbul Ekim 2009, s. 129-130.

¹⁸⁰¹ İsmet Özel, a.g.e, s. 130-131.

¹⁸⁰² Atilla İlhan, “Aydınlar Savaşı”, s. 59.

Veya kaç Mümtaz Turhan, Cemil Meriç, Erol Güngör, Nurettin Topçu, Orhan Türkdoğan yetiştirdik?

Osmanlı Türkiye'si aydın bir türlü başa çıkamadığı “diyarı küfrü”; Tanzimat'tan itibaren, ancak onun eğitimi kapabilir, okullarına kavuşabilirse haklayabileceğini sanmıştı: Mühendishanei Berri Hümayun'dan başlayarak, Osmanlı Türkiye'si “teceddüt” tarihi”, aslında “Batılı” öğretim ve eğitim sistemlerinin (uyar mı uymaz mı pek de aramadan) topluma aktarılması tarihidir. Hele Cumhuriyet Türkiye'si kuşakları, okumayı çok önemser; çünkü bir milletin “okumakla” kalkınacağına inanmıştır. Ancak Türk milli eğitimi, Türk ekonomisi için değil, Türk bürokrasisi için “milli veya yerli” olmayan insanlar yetiştirmiştir. Bilerek, bilmeyerek eğitim sistemimizi, Türkiye'nin ekonomik kalkınmasına faydalı öncü bir kadro yetiştirmeye değil, bürokrasiyi bol memurla beslemeye ayarlamışız. Oysa UNESCO'nun araştırmaları göstermiştir ki; eğer bir ülke tarımı çağdaşlaştırabilir, sanayisini hızla geliştirirse, bizim o kadar önem verdiğimiz okuryazarlık oranı, kendiliğinden yükselmekte. Üstelik okumuş nüfusu planlı bir kalkınma ekonomisine dolaysız olarak katıp, üretimi bilimselleştirdiğinden; çağdaş uygarlık düzeyine daha çabuk yaklaşır. Türkiye'nin yanlış burada oldu: sık sık yaptığımız gibi, “arabayı atların önüne koştuk”, “milli eğitimi”, “maarif”leştirerek “ekonomiye” tercih ettik. Daha da şaşırtıcı olanı, “liberal” olmak isteyen bir ekonominin, son derece merkezîyetçi, “otoriter” bir eğitimle beslenmek istemesi! Hâlbuki “liberal” bir ekonominin “elemanları”, “liberal” bir eğitimle yetiştirilir. Sonuç olarak, ağız kalabalık, Batı ne derse yapan bir burjuvazi, aydın ve bürokrasisiyle baş başa kaldık.¹⁸⁰³

1990'lı yılları, gelişmiş dünya ekonomileri aradaki ufak tefek sarsıntılar bir yana bırakılırsa 1997 yılının ortasına kadar olumlu bir gidişle kapamışlardı. Türkiye ise 1994'te cumhuriyet tarihinin en ağır finansal krizi ile bir kez daha esash bir şekilde sarsılmış, Türk milleti bir kez daha fakirleşmişti.

Jean-Paul Sartre şöyle der: “L'art n'a jamais ete du Cote des puristes”. Türkçesi “sanat asla puristlerden yana olmamıştır”. Sanki Türk ekonomisi de 24 Ocak 1980 neo-liberal programından beri Türk milletinden yana değildi.

Türkiye'nin ekonomiden siyasete, iç ve dışta karşılaştığı meselelerin hepsi birbirine bağlı ve son 170 yıldır aynı. Bizimki var yoksulluğu.

“Türke, Wehre Dich!” (Ey Türk, kendini savun), 1898'de Leipzig'de basılmış bir kitabın adı. Geçen yüzyılın sonunda Alman gazeteci Dr. Hans Barth tarafından yazılmış. Ancak ele aldığı konuların hemen hemen tamamı; siyasi, ekonomik, sosyal, askeri ve kültürel, Türkiye'nin Batı ile ilişkilerini –bazı paragrafları çıkarsak- sanki “geçen ay yayınlanmış”casına anlatıyor. Kitap iki ana bölüm ve toplam 32 alt bölümden meydana geliyor. Birinci ana bölümün adı “Sekizinci Haçlı Seferi”, ikinci bölümün adı ise “Kültür milleti olarak Türkler”. Kitabın kapağında Prens Bismark'tan bir alıntı yer alıyor: “Türkler Doğu'nun yegane centilmenleridir.”. “netice” bölümünde ise “Gördük ki Osmanlı Türkiye'sinden sökülen, kurtarılan’ Hristiyan kavimler ‘Türk boyunduruğu’ altında çiçek

açarken şimdi berbat vaziyettedir.... Sadece Türk, bütün bu dilleri, dinleri ve ırkları bir arada yaşatmaya yeterli bir tarafsızlığa sahiptir.” –Victor Berard- görüşüne yer veriliyor. İşte tekmili birden, 32 alt başlık: “Türklere karşı fesatçılığın kökenleri, Ermenilere karşı “mezalim”, Papaz Lepsius’un kenar mahalleler için romanı, İngiltere’nin kanlı cinayeti, Katliam değil isyan, Ayaklanma ve bastırılması, Hınçak’ın mücrimler galerisi, “Konsolosluk raporları” nâm zırtaposluklar, Türkiye’deki Ermenilerin durumu, Girit sahtekârlığı, Matbuat yalanları endüstrisi, Fil-helenik kütlesarhoşluğu, Yunanistan’a sosyetik gezi yahut Garibaldi junior, Solon’un torunları, Tesalya maskaralığı, İngiliz politikası, Hristiyan mezaliminin bir antolojisi, Hoşgörü milleti, Türk imparatorluğunda Hristiyanlar, Türk milli karakteri, İslamiyet ve edep, Türk köylüsü, Milletin çekirdeği, Osmanlıların kültür faaliyetleri, Kölelik demokrasisi, Türk edebiyatı, Türk eğitim sistemi, Türk ordusu, Tanzimat yutturmacasının içyüzü, Türkiye’deki terakki, Sultan Abdülhamit ve milli uyanış, Netice.”¹⁸⁰⁴

Hâsılı zamanın Dr. Hans Barth’ı pek çok bakımdan haklı çıkardığını siyasi ve iktisat tarihinden anlıyoruz. Ancak daha önemlisi Batı’nın Türkiye’ye yönelik politikalarının aradan 113 yıl geçmesine rağmen aynen devam ettiğidir.

1997 yılında Güneydoğu Asya’da ve 1998’de Rusya’da yaşanan ekonomik krizden Türk ekonomisi çok etkilenmiştir. Krizlerin ilk etkisi İMKB’de kendini göstermiş, 25 Ağustos 1998’de 3253 olan endeks, 27 Ağustos 1998’de 2603 puana gerilemiştir. Eylül 1998’de hükümet DİBS faiz oranlarını düşürerek borsa krizinin derinleşmesini önlemiştir. Rusya krizi sırasında Türkiye’den 4.5 milyar dolar civarında sıcak para çıkmış ve Ağustos başında 26305 milyon dolar olan döviz rezervleri 28 Ağustos’ta 21965 milyon dolara inmiştir. 1997 yılında % 8.3 olan büyüme hızı 1998 Rusya krizinden sonra hızla düşmeye başlamış ve 1998 sonunda % 3.8 olarak gerçekleşmiştir. Ekonomik büyümedeki gerilemenin sebeplerinden biri de makine ve teçhizat gibi sabit sermaye yatırımlarındaki azalmadır.¹⁸⁰⁵

Güneydoğu Asya ve Rusya krizlerinin ardından sanayi sektöründe üretim azalması görülmüş, özellikle imalat sanayi 1999 yılının ilk üç ayından itibaren gerilemeye başlamıştır. Rusya krizinin derinleşmesi üzerine 11 Aralık 1998’de, yani bir kriz tedbir paketi hazırlanmıştır. Türkiye 1998’de vergi kanunlarında değişiklik yapmıştır. Ülke Asya ve Rusya krizlerinin ve 17 Ağustos depreminin ardından Aralık 1999’da IMF ile yeni bir “stand by” anlaşması imzalamış ve 2000 yılında enflasyonla mücadele programını yürürlüğe koymuştur.¹⁸⁰⁶

¹⁸⁰⁴ Hans Barth, “Türke, Wehre Dich”, Rengersch Buchhandlung, Leipzig 1898, Preussisch Statsbibliothek (Prusya Devlet Kütüphanesi), Berlin, Kayıt Num: Uİ, 5480/Z

¹⁸⁰⁵ Bülent Güloğlu ve Ender Altunoğlu, “ Finansal Serbestleşme Politikaları ve Finansal Krizler”, İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, Num. 27 Ekim 2002.

¹⁸⁰⁶ Gülten Kazgan, “Türkiye’de Ekonomik Krizler 1929-2001: Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 25-26-27-27 Eylül, DEGEV Türkiye İş Bankası, İstanbul 2001.

Ünlü tarihçi Eric Hobsbawm 20. Yüzyılı, haklı olarak “Amerikan” yüzyılı diye tanımlamıştı. “Amerikan İmparatorluğunun Yeniden İnşası” ise yani karmaşaların ardında saklı duran ve nihayet 2000’li yıllarda açığa çıkan bir projeye ihtiyaç duyulacaktı. Proje dünya milletlerini yakından ilgilendirecek bir muhtevaya sahipti. Troçki “Siz savaşla ilgilenmiyor olabilirsiniz ama savaş sizinle ilgilenecaktır” derken insanlık tarihinin bir özetini gözler önüne seriyor. Bugün iktisadi, siyasi yaşananlar bu özetin ifadesidir.¹⁸⁰⁷

Evet, yeryüzünde sürüp gelen ve gidecek olan orduların savaşlarından önce ekonomik savaşlar en az orduların savaşları kadar acımasızdı. 1997’de Asya Kaplanları denilen ülkeleri bir ekonomik kriz içine girince bütün dünyada, sözlü, yazılı ve görsel basında bir ekonomik kriz korusu başladı. En tanınmış ekonomi uzmanları, IMF ve WB iktisatçıları dünyanın nasıl bir krize girdiğini izah ediyorlardı.

Böylelikle, kuvvetle muhtemel bölgesel olarak kalabilecek bir ekonomik kriz bu şekilde bütün dünyaya yayılmıştı. Evvela Rusya’da ekonominin çökmesine, sonra Güney Amerika’da Brezilya’da, Arjantin’de, ekonominin zor duruma düşmesine sebep olmuştu.

“Paranın dini ve milliyeti olmaz” diye bir laf uydurulmuş olsa da, dünyanın en korkak, en çabuk kaçan varlığı sermaye ve para olup, derhal “kendi din ve ırkının” inine çekilir. Nitekim bu kez de GOÜ’lerdeki sıcak paralar aynısını yaptı.

Asya Kaplanları denen ülkelerde ne olmuştu da çok iyi gittiği, çok başarılı olduğu iddia edilen bu ekonomiler aniden çökmüştü?

Daha 1997 yılının Mayıs ayında IMF, 1998 senesi içinde Tayland ve Güney Kore ekonomilerinin % 6; Endonezya ekonomisinin de % 7 büyüyeceğini ısrarla iddia ediyordu.

Ancak ne olduysa Ağustos 1997’de, Goldman Sachs Endonezya ekonomisinde % 15 bir küçülme olacağını, bunun Tayland’da % 8, Güney Kore’de ise % 7 dolayında bir küçülme şeklinde tezahür edeceğini ilan ediverdi.

Neden beklenmeyen bir ekonomik uçuruma yuvarlanıvermişti bu ülkeler? Bu felaketin temel sebebi bu ülkelere olan sermaye akışlarında (sıcak para) çok hızlı bir duraklama ve geriye kaçış başlamıştı. 1996’da Endonezya, Tayland ve Güney Kore’de özel sektöre yabancı sermaye girişi büyük meblağlara ulaşırken 1997 yılı içinde bu ülkelerden 12 milyar doların üzerinde geriye çıkış olmuştu. Yani sıcak para bu ülkelerin dışına kaçmıştı.

4.5.1. Asya Kaplanlarında 1997 Mali Krizi ve Malezya’nın IMF’ye Direnişi

Malezya Başbakanı Mahatir Muhammed şunları dile getiriyor: “Temmuz 1997’de Malezya para birimi ringgit, spekülatif bir atakla karşılaştığı sırada kimse ne olduğunu anlayabilmiş değildi. Ringgit dolara karşı çok uzun bir süre 2:50 etrafındaki dar bir bantta dalgalanıyordu ve sağlıklı bir yapı sergilemiyordu. Ayrıca birçok kişi de paramızın değerinin altında olduğunu,

¹⁸⁰⁷ Thomas Donnelly-Proje Başyazarı, “Amerikan İmparatorluğunun Yeniden İnşası-Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi”, Çiviyazıları Yayınevi, İstanbul, Kasım 2004, s. 12.

hatta değeri lenmesi gerektiğini beklerdik. Ayrıca kurların mutlaka istikrarlı olmasını istiyorduk ve Merkez Banka'mız dalgalanmalara izin vermiyordu. Çünkü dalgalanma birçok sektör için istikrarı bozucu bir etkendi.

1996 sonu itibariyle reel gayrisafi yurtiçi hasılamız (GSYİH) % 8.5 artmıştı. Toplam dış ticaretimiz ise 158 milyar dolara ulaşmıştı ki biz 18. en büyük ihracatçı ve 17. en büyük ithalatçı ülke konumundaydık. Bütçemiz fazla veriyordu. Dış borçlarımız GSMH'mızın % 40'ı kadardı. Cari açığımız GSMH'nin % 10'undan % 5'ine kadar gerilemiş ve yıllık enflasyon oranımız tarihin en düşük seviyeleri olan % 2.1 seviyesine düşmüştü.

Bankacılık sistemimize baktığımızda güçlü bir sermaye yapısına sahip olduğunu ve yüksek kalitede bir varlık yapısı olduğunu görebilirsiniz. Geri ödenmeyen kredilerin toplam kredilere oranı % 3.6 gibi çok düşük bir seviyede idi. Basel'in 25 önemli prensibi aynen uygulanıyordu.

Malezya'daki tasarruf oranı ise GSYİH'nin % 38'i idi ki, bu oran dünyanın en yüksek oranlarından biriydi ve toplam yatırımların % 95'ini karşılayacak güçteydi.

Bu muhteşem şartlar altında hükümet hiçbir zaman ringgitin değerini belirlemeyi düşünmedi ve piyasa güçlerine bıraktı. Politik istikrar, işletmelere ve yatırımcılara yakın olan bir hükümetin varlığı söz konusuydu. Diğer ülkelerden farklı olarak yaptığımız özelleştirmelerde, kamu varlıklarının çok büyük bir kısmını Malezyalılara sattık. Özelleştirmelerde yabancılara çok küçük oranlarda pay verdik. Bu kamu varlıkları çok kârlı olduğu için yabancılar aslan payını alamadı ve çok rahatsız oldular. Malezya'ya yapılan yabancı doğrudan yatırımlar dünyada en üst sıralardaydı. Yabancı doğrudan yatırımların nerdeyse bütünü yabancılarındı. Vergi istisnaları vardı ve bu belgeleri bir hafta gibi kısa bir sürede alabiliyorlardı.

Malezya'nın ekonomi ve maliye yönetimi, IMF tarafından 1996'nın ikinci yarısında alkışlanıyordu. İlginçtir, yabancı bankalar sürekli olarak kapımızı aşındırıyor ve borç para vermek istiyorlardı. Yani kriz öncesinde yüksek bir kredibiliteye sahiptik. Özel sektörde çok dikkatli davranıyordu. Çünkü içeride faizler çok düşüktü ve kaynaklarını iç piyasadan sağlıyorlardı.

Döviz rezervlerimiz en az dört aylık ithalatın tamamını karşılayabilecek düzeydeydi ve yüksek rezerv tutuyorduk. Malezya kesinlikle krize aday bir ülke değildi. Haziran 1997'de Tayland parası baht atak altında kaldığı anda bizim hiçbir korkumuz yoktu. Tayland'da vatandaşlar çok yüksek oranda kısa vadeli borç alarak uzun vadeli yatırımlarını finanse ediyorlardı. Bu stratejinin sebebi ise, baht üzerindeki faiz oranının dolar faizlerinden daha yüksek olmasıydı. Dolayısıyla bir para kaçışından korkmuyorlardı. Para kaçışı başladığında bahtı sürekli devalüe ettiler. Hatta biz o sırada bırakın aynı krize maruz kalacağımızı düşünmeyi, Tayland'a bir milyar dolar kredi açtık.

Tayland krizi başladıktan bir ay sonra Temmuz 1997'de, ekonomistler inanılmaz bir şekilde krizin bulaşıcı etkisinden bahsetmeye başladılar. Bize "eğer bahtın değeri düşerse, ringgitin de değeri düşecektir" dediler.

Döviz spekülâtörleri devalüasyona oynamaya başladılar ve ringgitte satışa geçerek devalüasyonu tetiklediler. Diğer Asya paraları da hep bu döviz

spekülatörlerinin atakları sebebiyle dolara karşı sert düşüşler yaptı. Aslında döviz spekülatörleri ringgitin düşeceğinden korktukları için bizim paramızı satmadılar. Fırsattan istifade, daha çok para kazanma hırsı nedeniyle, döviz manipülatörleri Malezya'daki güçlü ekonomiyi görmezden gelerek ringgitte satışa geçtiler. Bunlar olurken, kısa vadeli olan hisse yatırımcıları borsada satışa geçtiler ve hisse fiyatları çakıldı. Böylece şirketlerin borsa değerleri hızla eridi. Aslında ringgitteki düşüş başladığında müdahale ettik. Fakat baktık ki müdahalenin devamı döviz rezervlerimizi eritecek ve ekonomide çok daha büyük hasarlara yol açacak, bundan kısa sürede vazgeçtik. Ne zaman Malezyalılar ve bizim tarafımızdan bu spekülatörler eleştirilse, ringgit daha fazla değer kaybediyordu. Hatta bunun üzerine diğer Asya ülkelerinin liderleri bize çenemizi tutmamızı söylediler. Asya'nın Kaplanları olan ülkelerin liderleri daha da ileri giderek bizlerle ilişkilerini kestiler. Asya Kaplanları döviz manipülatörlerinin eline düşmüştü. Eğer kendilerini IMF'nin ellerine teslim etmezlerse ekonomilerinin çok daha büyük uçurumlardan düşeceği anlatıldı bu ülkelere. 21. Yüzyıl hiç şüphe yok ki Asya yüzyılı olmayacaktı. Bu yüzden birçoğu IMF'yi çağırdı.

Bize de teklifte bulundular. Biz IMF'nin finansal yardım yapmasının tehlikelerini gördük ve ekonomimizin yönetimini IMF'nin eline teslim etmedik. Çünkü IMF'nin farklı ülkelerin farklı problemlere sahip olduğunu anlamadığını gördük. Biz sadece büyümeyi artırmaya odaklanmadık. Büyüme ve eşit dağıtım bizim için daha önemliydi. Refah Malezya'nın vatandaşları arasında eşit dağıtılmalıydı. Eğer refahın dağıtımında adaleti sağlamazsanız, Malezya'nın sosyo-ekonomik yapısı sebebiyle çok problemler yaşarsınız. Biz kendi çözümlerimizi üretmek zorundaydık ve bunu yaptık.

"Milli Ekonomik İyileşme Planı" hazırladık. Muhalefet liderlerini "Ekonomik Aksiyon Merkezine" davet ettik. Açığa satış izni kaldırılmasına rağmen borsaya sürekli satışlar geldi. Kredilerin geri dönmesinde çok büyük zorluklar çıkmaya başladı.

Bütün bunlar olurken, yabancı basın bütün bu olanları keyifle anlatıyor, eninde sonunda IMF'den yardım istemek mecburiyetinde kalacağımızı söylediler. O dönem IMF başkanı olan Michael Camdessus'u arayarak bu krizin durdurulması için gelişmiş ve gelişmekte olan ülke maliye bakanlarının katılacağı bir toplantı düzenlemesini istedim. Kendisi Nisan 1998'de bunu yapabileceğini söyledi. Fakat bir daha haber alamadık ve toplantı falan yapılmadı. Maliye bakanımız ilk aşamada sanal bir IMF programı diyebileceğimiz kendi milli programımızı uygulamaya koydu."¹⁸⁰⁸

"Döviz kuru oynaklığı birçok makro ekonomik ve finansal değişim üzerinde son derece önemli etkilere sahiptir. Bu etkiler, özellikle sıkı finansal piyasaların bulunduğu GOÜ'de finansal krizlere yol açabilecek güçtedir."¹⁸⁰⁹

¹⁸⁰⁸ Yaşar Erdinç, "Ülkesini IMF'ye Muhtaç Etmeyen Adam", Para, Merkez Haftalık Ekonomi Dergisi, 30 Temmuz-5Ağustos 2006-Malezya Başbakanı Muhatir Muhammed yukarıda özetlediğim konuşmayı 2000 yılında Amerikan Milli Araştırmalar Merkezi'nde yapmıştır.

¹⁸⁰⁹ Duygu Ayhan, "Döviz Kuru Rejimlerinin Kur Oynaklığı Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği", İktisat, İşletme ve Finans, Ağustos 2006.

Yükselen Pazar ülkelerinin Asya Kaplanları kesimi, 1992 yılında paralarını konvertibiliteye geçirerek ABD dolarına endekslemişlerdi. Takip eden beş yıl süresince küresel sermaye piyasasından sıcak para çekmeyi sürdürüyor, “boom” yapan borsa fiyatlarıyla birlikte bütün ekonomi bir “köpük” yaşıyordu.¹⁸¹⁰ Bu köpük, gerçi arada bir tırpan da yiyordu.¹⁸¹¹

Çin’de “yuan”ın devalüasyonu, Asya Kaplanlarının rekabet gücüne atılan ilk tırpandı. Asya Kaplanları paralarının ABD dolarına sabitlenmesinden dolayı, dolar diğer paralar karşısında değerlenirken, bu ülkelerin paraları da aynı değerlenmeyi milli paralarında yaşıyorlardı. Bu durum Asya Kaplanlarında rekabet gücü kaybına sebep oluyordu. Sonuçta bu ülkelerin CİB açıkları büyüyor, başta kısa vadeli borçlar olmak üzere toplam dış borçları da gideerek artıyordu. Nitekim 1997’de Endonezya, Tayland, Güney Kore’nin kısa vadeli dış borçları, toplam borçlarının % 60’ını aşmıştı. Ticari bankaların döviz borçları varlıklarını kat kat aşmış devasa açık pozisyonları oluşmuştu. Mesela Tayland’da bankacılık kesimi tam bir çıkmazdaydı. Tayland Merkez Bankası’nın 30 milyar dolardan fazla olduğu söylenen rezervlerinin sadece 1.1 milyar dolar olması herkesi şaşırtmıştı. Bu arada 1997 içinde basında, ABD ekonomisinde ortaya çıkan sarsıntının faiz hadlerinde yükselmeye sebep olacağı dedikodusu yer aldı. Artık manipülasyonlar ardı ardına gelmeye başlamıştı. Tayland’dan sıcak para hızla çıktı. Ülkenin parası baht şiddetli bir devalüasyona uğradı. Arkasından domino teorisi gereği Asya Kaplanlarında devalüasyonlar birbirini takip etti. Bu arada finansal bunalımı tam atlatamamış olan Japonya, bölgenin en büyük doğrudan ve mali yatırımcısı olarak devasa kayıplarla karşı karşıya kalıyordu. Bölgede çok büyük riski olan Japonya, kendi sermayesini kurtarmak için G-7 devletlerine şöyle bir teklif getirdi: 100 milyar dolarlık bir katkıyla Asya için yeni bir IMF kuracak; böylece bu ülkeleri krizden çıkarma işini üstlenecekti. Bu teklifi başta ABD, IMF’nin etkinliğini azaltır gerekçesiyle reddedildi. Ancak Japonya’nın taşıdığı riskin büyüklüğü ortaya çıktı.¹⁸¹²

Kriz kısa bir süre sonra başta Arjantin ve Brezilya olmak üzere Güney Amerika’daki GOÜ’leri vurmaya başladı. Kısa vadeli yabancı sermaye, yani sıcak para yükselen pazarlar denen GOÜ’lerden kaçıyor. Bu arada Asya’nın en büyük ülkeleri Çin ve Hindistan, DÖVİZ KONTROLÜ politikası uyguladıkları için, bu krizin dışında kalabildiler. Aynı şekilde Malezya, IMF’nin tekliflerini reddederek döviz kontrolü uygulamaya geçti, krizi kendi gücüyle aşmayı başardı.¹⁸¹³ Ancak izleyen en büyük ekonomik çöküş, “geçiş ekonomisi” meselelerini henüz atlatamamış olan Rusya’da patlak verdi. Başta petrol olmak üzere Rusya’nın büyük çapta ihraç ettiği hammadde fiyatlarının ve talebin dibe vurması bir yandan, öte yandan ülkeden kısa vadeli yabancı sermaye kaçışı Rusya’yı iki koldan vurdu. 1998’de ruble % 40 oranında devalüe edildi. Rusya moratoryum ilan etti.

¹⁸¹⁰ Gülten Kazgan, “Türkiye Ekonomisinde Krizler 1929-2001”, s. 231-232.

¹⁸¹¹ C. Henderson, “Asya’nın Çöküşü”, Çev: M. Gönenç, Alfa Yayınları, İstanbul 2000.

¹⁸¹² Gülten Kazgan, “Türkiye Ekonomisinde Krizler 1929-2001”, s. 232.

¹⁸¹³ Gülten Kazgan, a.g.e, s. 233.

Rusya’da tıpkı Malezya gibi ağır dayatmalar getiren IMF ile anlaşmayı reddetti. Kendi milli güçlerini seferber ederek bunalımdan çıktı.¹⁸¹⁴

Asya Kaplanlarının yaşadığı ekonomik krizde en hızla değişim bu ülkelerdeki yabancı bankaların tutumlarında ortaya çıktı. Yabancı bankalar Endonezya, Tayland ve Güney Kore’de 1996’da büyük meblağlarda parasal yatırım yaparken 1997 yılında hızla elden çıkararak “çekirge sürüleri” gibi ülke dışına transfer etme yarışı içine girdiler. Bu kaçış bu üç ülkede parasal çöküşü tetikleyerek finansal bir yıkıma sebep oldular. Haziran 1998’de Endonezya’nın parası rupi % 90 değer kaybetti. Tayland bahtı ve Güney Kore wonu da % 50 oranında değer yitirdiler.

Kolay ve ucuz dış sermayenin cazibesine kapılan bu ülkelerin bankaları ülke içinde milli para ile döviz arasında oluşan şok kur artışları sebebiyle tahsil edemedikleri krediler sebebiyle sıkıntıya düştüler. Açık pozisyonlarını kapatmak için dövize hücum ettiler. Bu furya halka da sıçradı ve topyekûn milli paradan kaçış başladı. Döviz kuru yükseldikçe özel sektördeki üretici firmaların finansal durumu bozuldu. Yapılan araştırmalara göre Tayland’da geri ödenemeyen borçların tutarı GSYİH’nın % 46’sına ulaştı.

4.5.2. 1997’de İMKB’de Durum ve 1998’de Ekonomi

GOÜ borsalarındaki kriz Asya, Güney Amerika, Rusya derken dünya borsalarında yatırım yapan yüz binlerce bireysel yatırımcı tam anlamıyla “ütüldü” büyük meblağlarda paralar kaybettiler. Bu “finansal tsunami”den İstanbul borsası da nasibini almıştı. Ancak araya giren uzun 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı tatili krizin İMKB’de hafif atlatılmasını sağlamıştı. Arkasından küresel sermaye İMKB’den hisse almaya başladı ve Türkiye’ye bol miktarda sıcak para girmesine sebep oldu. Derken Türkiye hakkında bir kısım ekonomi-finance uzmanlarının görüşleri basında yer almaya başladı. Bu uzmanlar diyorlar ki: “Enflasyonu düşürecek yeni bir ekonomik paketin ve yeni yapısal reformların beklentileri içinde olan Türk ekonomisine milletlerarası sermayenin güveni oldukça kuvvetli görünüyor. Fakat siyasi durumun belirsiz oluşu ufukta çok önemli zorluklar görülebileceğinin de habercisi.” Buna rağmen küresel sermayenin İMKB’ye akması devam ediyor, Türkiye sıcak para içinde yüzüyor.

Kriz Türkiye’ye canlı bir ekonomik gidiş yaşarken, 1998 ortasında intikal etti.¹⁸¹⁵ 1992’den itibaren başlayan ve 1997’de “bavul ticareti” yoluyla toplam ihracatın % 8’ini oluşturan, Rusya’nın içine düştüğü durum ile birlikte 1998’de hızla düşen ihracat bir yandan, diğer yanda bu ülkeden gelen turistlerin yarı yarıya azalması krizi Türkiye’ye intikal ettiren temel hadisedir.

1996’da 32.1 milyar dolar olan ihracat 1997’de aynı kalırken 1998’de 30.7 milyar dolara düştü. 1997 ve 1998’de turizm gelirleri de hemen hemen aynı kaldı. İMKB’de dolar fiyat endeksi üzerinden birim fiyat endeksi 1997’de kaçan bir kısım sıcak paraya rağmen sabit kalmıştı. 1998’de 6.7 milyar dolar sıcak para borsadan çıkarak Türkiye’yi terk etti. İMKB birim

¹⁸¹⁴ Gülten Kazgan, a.g.e, s. 233.

¹⁸¹⁵ Gülten Kazgan, a.g.e, s. 233.

fiyat endeksi % 47 oranında düştü. 1998 yılının başı ile sonu arasında birim değer İMKB’de 1.52 sentten 0.82 sente düştü.¹⁸¹⁶

Bunların yanında 1998’de petrol fiyatlarındaki hızlı düşüşten ötürü ithalatta bir önceki yıl rakamı olan 47.5 milyar dolardan 44.9 milyar dolara düştü. Böylelikle CİB 1.98 milyar dolar fazla verdi. Bu sonuçta imalat sanayinde kapasite kullanım oranı % 79’dan % 77’ye gerilerken, üretim endeksinin de 1997=100 iken 1998 başında % 104.4’ten senenin ortasında % 102.3 gerilemesinin payı vardı. Bunlara rağmen 1998’de GSMH % 3.9 oranında büyüdü. Bunun temel sebebi, tarımda üretim % 8.4, madencilikte % 9.3 oranında artmıştı. İmalat sanayi üretimindeki artış ise % 1.2, inşaatta ise hemen hemen hiç yoktu. Enflasyon 1997’de % 100’ü aşmış, 1998’de de yaklaşık aynı düzeyi sürdürmüştü.

Hükümet Temmuz 1998’de IMF ile “Yakın İzleme Anlaşması” imzaladı.

4.5.3. Fasit Daire ve İkiz Krizler

Türk ekonomisinde 1990’lı yılların ikinci yarısı da, çeşitli koalisyon hükümetleri yönetiminde, ortalama olarak % 50’nin üzeri oranlarda çöreklenmiş bir enflasyon ortamı içinde geçti.

Bu ortamın belirli karakteristiklerini şöyle özetleyebiliriz: Popülizm bataklığına burnuna kadar batmış bir siyasal düzen ve sorumsuz bir bütçe sistemi içinde hükümetlerin, kamu gelirlerinin üstünde “kafasına göre” harcamaya devam etmesi, bu harcamaları karşılayacak vergi tedbirlerini getirecek sağduyu ve cesareten yoksun olması. Ortaya çıkan açığın finansmanı için çok yüksek faiz oranlarıyla borçlanma. Çığ gibi büyüyen ve giderek bütün vergi gelirleri toplamına yaklaşan borç yükü. “Ponzi” oyununa dönen borç çemberi ve enflasyon.

“Ponzi oyunu”, Charles Ponzi tarafından 1919-1920 yıllarında sonradan kendi adı ile ya da paralı saadet zinciri, piramit yatırım vb. adlarla anılan ve insanların aç gözlülüklerini istismar eden dolandırma oyununun ilk büyük uygulayıcısıydı. Bu oyunda katılımcıların koyacakları paraya yüksek getiriler vaat ettiler ve bu faizler ya da kârlar, yeni katılımcılardan toplanan paralarla ödenir. Türkiye’de de 1980’lerde bankerler olayında olduğu gibi. Türkiye’deki kamu borçlanmasına benzerliği, faizi borçla ödemenin aynı biçimde sonu gelmeyen bir piramit meydana getirmesi yüzündendir.

Türkiye’de 1989’da sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ile yeni arayışlara yönelen kamu bürokrasisinin bir stratejik tercihi olarak ortaya çıkıyordu. Gerçekten de 1989 sonrası Türkiye’si-işgücü pazarında emeğin artan ücret talepleri; yeni dönemleriyle birlikte yükselen “yeni popülizm” dalgasının kamu kesimine getirdiği ilave yükler, daralan ihracat pazarları ve müzmin hale gelen enflasyonist beklentilerin yarattığı belirsizlik ortamı ile –birikim ve büyümenin finansmanını artık kendi iç tasarruflarıyla sürdüremeyecek görünümündeydi. 1989 finansal serbestleştirme dönüşümü

¹⁸¹⁶ Merkez Menkul Değerler Araştırma Servisi.

bu şartlar altında gerçekleşti ve bir önceki dönemden çok daha farklı dinamikleri gündeme getirdi.¹⁸¹⁷

Milli ekonominin 1989 sonrası makro dinamikleri bir önceki dönemin yapısal özelliklerinden çoğunu korumasına rağmen artık iki yeni unsur da veri olarak bünyesine katmıştır: a) Ücret maliyetlerinin artışı b) Toplumsal-siyasi hayatta “yeni popülizm” dalgası. Yeni dahil edilen iki yapısal unsur karşısında devletin, iktisadi bölüşüm ilişkilerinin yeniden düzenlenmesine daha aktif bir “düzenleyicilik” rolü ile katıldığı görülüyor. Bu hususta ilk adım, KİT’lerin ürettiği, çoğunlukla ara malı ve girdilerin fiyatlarını düşük tutarak nihai ürün üreticisi olan özel sektör sanayilere kaynak transferi yapması yoluyla atılmıştır.¹⁸¹⁸ Bu dönemde ücret artışlarının özel sektör bakımından “kabul edilebilir” kılınmasının temel sebebi bu fiyatlanma stratejisidir. Mesela özel sektör imalat sanayinde üretici fiyatları endeksi, kamu imalat sanayi fiyatları endeksinin 1989 itibarıyla % 30 üstünde seyretmiştir.¹⁸¹⁹

Böylece, özel imalat sanayinde ara girdi maliyetlerinin ücret maliyetlerine oranı 1988’de % 11.6 iken, 1990’da % 7.8’e, 1991’de % 6.5 gerilediği görülüyor. Dolayısıyla özel sektör, ücret artışlarını özellikle KİT’lerin ürettiği girdilerin fiyatlarındaki gerilemeyle dengelemiş; bu sürecin kamu işletmeciliğine maliyeti- borçlanma gereği Türk kamuoyuna “verimsiz çalışan KİT sisteminin çöküşü, olarak ilan edilmiştir.¹⁸²⁰

Devlet bir yandan yukarıdaki modelde “verimsiz KİT”lere dönüşen kamu kuruluşlarını finanse etmek, bir taraftan da toplumsal-siyasi “yeni popülizm”in ortaya çıkardığı ihtiyaçları finanse etmek için iç borçlanmaya DİBS aracılığı ile yüksek maliyetle, faiz oranlarıyla bodoslama dalmıştı. DİBS vasıtasıyla yürütülen maliye ve faiz politikası, 1989’da konvertibiliteye açılan Türk lirasının üzerine olan döviz ikamesi tehditleriyle birleşerek milli ekonominin giderek daha yüksek reel faiz ve aşırı değerli TL-döviz kuru içeren bir fasit daireye hapsolması sonucunu doğurmuştur.¹⁸²¹ Söz konusu fasit daire iktisat literatüründe “bankacılık kesimi ve cari işlemler açığını” kastederek “ikiz krizler” adıyla anılmaktadır.¹⁸²²

İfade ettiğimiz fasit daireyi şu ilişkilerle somutlaştırabiliriz: a) Yüksek reel yurtiçi faizler b) Aşırı değerli TL döviz kuru c) Kısa vadeli milletlerarası sermaye-sıcak para girişleri. Aşırı değerli TL/döviz kuru, ithalatın ve dolayısıyla cari işlemler bilançosu açıklarının giderek artmasına yol açmış

¹⁸¹⁷ Erinç Yeldan, “Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi, Bölüşüm, Birikim ve Büyüme”, İletişim Yayınları, İstanbul 12. Baskı 2006, s. 60.

¹⁸¹⁸ Erinç Yeldan, “Kamu Finansman Krizinin Ardındaki Etkenlerin Bölüşüm Göstergeleri Açısından İrdelenmesi”, İktisat, İşletme ve Finans, Temmuz 2004, s. 56-73.

¹⁸¹⁹ Erinç Yeldan, “The Economic Structure of Power in Turkey, 1980-1990: Prices, Growth and Accumulation”, F. Şenses (Ed), Industrialization Experience of Turkey in the 1980’s”, Greenwood Press İçinde, 1994.

¹⁸²⁰ Erinç Yeldan, “Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi, s. 61.

¹⁸²¹ Erinç Yeldan, a.g.e, s. 61.

¹⁸²² Graciela Kaminsky ve Carmen Reinhart, “The Twin Crises: The Causes of Banking and Balance-of-Payments Problems”, American Economic Review, June 1999.

ancak bir yandan da ucuzlayan girdi ve hammadde ithalatı sayesinde yatırım talebine de olumlu etkide bulunmuştur. Ancak buradaki olumlu edimim, kredi faiz maliyetindeki artış ile sınırlandırılmış; bu karşıt süreçlerin genel sonucu da yurtiçi yatırım talebinde istikrarsızlık ve volatilité olmuştur. Yükselen reel faiz baskısı bir yandan da kredi maliyetleri aracılığıyla enflasyonist baskıların yoğunlaşmasına yol açmış ve finansal piyasalarda kısa dönemci spekülâtif nitelikli tasarruf eğilimlerinin güçlenmesine sebep olmuştur. -Buraya kadar özetlediğimiz fasit daireyi UCI'da uluslararası finans profesörü olan hocam "fahişenin geneleve sperm kokusu bağımlılığı" olarak ilginç bir benzetmeyle tanımlamıştı- Artan cari işlemler bilançosu (CİB) açıkları, yoğunlaşan enflasyonist beklentiler ve makro istikrar tedbirlerinin geciktirilmesi sonucu doğan belirsizlik ortamı giderek içsel çelişkilerini kendi kendine derinleştiren bir dinamik altında 1994 ve daha sonra da 1998-1999 krizlerine yol açmıştır.¹⁸²³

Bu süreç sonunda toplumsal gelir dağılımı daha da bozulurken, iktisadi öncelikler giderek üretici (reel) sektörden ve sabit sermaye yatırımlarından uzaklaşarak, spekülâtif, rantiyeci kesimlerin kısa dönemli hedeflerine yönelmesine neden olmuş ve iktisadi büyüme konjonktürel dalgalanmalara bağımlı hale gelmiştir.¹⁸²⁴

1999 yılında kamunun senelik faiz ödemelerinin tutarının, GSMH'nin % 22'sine yükselmiş olduğu görülüyor. Bu ödeme vergi gelirlerinin dörtte üçünden fazlasını alıp götürmektedir ve tarım kesiminden elde edilen bütün katma değere eşittir. Konsolide bütçe yatırımlarının on katıdır.¹⁸²⁵

Bu "ponzi oyunu"nun daha fazla sürdürülmesinin mümkün olmadığı bir yana, bu sürecin gelir dağılımı üzerindeki sonuçları hem insani, hem ahlaki değil. Kamu borç senetlerinin çok büyük bir bölümü bankalar ve büyük şirketler tarafından alınıyor. Açıkçası kamu aracılığı ile büyük sermaye sahiplerine milli gelirin % 10'u civarında bir gelir aktarması yapıldığı görülür. Teşvik programları kapsamında verilen sübvansiyonlar da buna ilave edilir ve rantların büyük kısmını alan kesimlerden devletin aldığı kurumlar vergisi toplam getirisinin ise GSMH'nin ancak % 2'si olduğu hatırlanırsa, ponzi oyununun kimlere yaradığı hakkındaki gerçekler görünmeye başlar.¹⁸²⁶ Benim bankacılık sektörlerinden elde edebildiğim bilgiler kadarı ile Türkiye'de söz konusu büyük rantiyenin sayısı beş bin dolayında kişi. Mesela IMF, 1995-1999 dönemindeki beş yılda, devletin borçları için ödediği (reel) gerçek faiz haddinin % 20 olduğunu hesaplamakta. Bunun yarısının bankalara kalacağını varsayarak her sene milli gelirin yüzde yarımına eşit miktarda faiz ödemesinin bankaların kârına eklendiğini göstermektedir.¹⁸²⁷ Bir başka tespit

¹⁸²³ Erinç Yeldan, "Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi", s. 61-62.

¹⁸²⁴ Erinç Yeldan, a. g.e, s. 62.

¹⁸²⁵ Oktay Yenal, "Cumhuriyetin İktisat Tarihi", s. 106.

¹⁸²⁶ Oktay Yenal, a.g.e, s. 106.

¹⁸²⁷ International Monetary Fund (IMF), "Turkey: Selected Issues and Statistical Appendix", February 2000, s. 41

Euromoney dergisi tarafından yapılmış ve şöyle ifade ediliyor: “Türk bankaları dünyada en kârlı bankalar arasındadır. Niçin? Çünkü devlet, vatandaşların devlet borçlarını ödemesini sağlayan bankaları çok ho-vardaca mükâfatlandırıyor.”¹⁸²⁸

Sürekli açık bütçe ve piramid borçlanma süreci Türkiye’de, Güney Amerika’daki GOÜ’lerde olduğu gibi hiperenflasyona dönüşmedi. Ancak ponzi oyununun sonunun hızla geldiği anlaşıncı 1999 yılında yukarıda ana çizgilerini izah ettiğimiz kısır döngü, sadece kamunun yatırımlarını ve sosyal harcamalarını olumsuz yönde etkilemekle kalmamış, özel sektör yatırımlarına da darbe vurmuştur. Bu durum Oktay Yenal’a göre, Türk ekonomisinde 1989-1999 döneminde tam bir “Felemenk hastalığı” (Dutch disease) durumu yaşanmıştır. Topladıkları tasarruflar, hiçbir zahmet çekmeden % 20’lerin üstünde reel-gerçek faiz alan bankaların ve şirketlerin, riskli sanayi yatırımlarına gitmeleri için sebep ve motivasyon kalmadığından, özel sektördeki sabit yatırım faaliyeti de yavaşlamıştır.¹⁸²⁹

Ekonomi literatüründe Hollanda hastalığı veya Flemenk hastalığı olarak tarif edilen iktisadi hastalık, ekonomide özellikle dar bir kesimin çok kârlı olmasının öbür üretim kesimlerini baltalaması şeklinde ortaya çıkan durum ile alakalıdır. Tarihte Hollanda’nın çok gelişen dokuma sanayisinin öbür üretim kesimlerindeki olumsuz etkisi bağlamında bu adla anılır. Ortadoğu’nun, Afrika’nın ve Güney Amerika’nın petrol üreten ülkelerinde de benzer hastalık görülmüştür. Petrole göre hiçbir üretim kesiminin kârlılığı cazip olmadığı için bu ülkelerde sanayileşme olmamıştır.

4.5.4. Ekonomide “Flemenk Hastalığı” ve 1980-2007 Döneminde Türk Lirası Reel Faizler

Tablo 3.17: 1980-2007 Döneminde Türkiye’de Türk Lirası Nominal ve Reel Faiz Oranları (%)

Yıllar	Nominal Faiz Oranı (TL’de Mevduata Uygulanan Yıllık Ortalama)	Enflasyon Oranı	Reel Faiz Oranı (%)
1980	33.0	115.6	-38.3
1981	50.0	33.9	12.0
1982	50.0	21.9	23.1
1983	45.0	31.4	10.4
1984	45.0	48.4	-2.3
1985	55.0	45.0	6.9
1986	48.0	34.6	10.0
1987	53.6	38.8	10.7
1988	83.9	73.7	5.9

¹⁸²⁸ David Shirreff, “Tomorrow We Get Serious”, Euromoney, November 1997.

¹⁸²⁹ Oktay Yenal, a.g.e, s. 107.

1989	58.8	63.3	-2.8
1990	59.4	60.3	-0.6
1991	72.2	66.0	4.0
1992	74.2	70.1	2.4
1993	74.8	66.1	5.2
1994	95.6	106.3	-5.2
1995	92.3	93.6	-0.7
1996	93.8	80.4	7.4
1997	96.6	85.7	5.9
1998	94.6	84.6	5.4
1999	46.7	64.9	-11.0
2000	45.6	54.9	-6.0
2001	62.5	54.4	5.2
2002	48.2	45.0	2.2
2003	28.6	25.3	2.6
2004	22.1	10.6	10.4
2005	20.4	8.2	11.3
2006	23.7	9.6	12.9
2007	21.0	6.3	13.8

Kaynak:

Enflasyon oranı için TÜİK'in TÜFE serisi esas alınmıştır.

TCMB Raporlarından derlenmiştir.

Prof. Dr. Aslan Eren, "Türkiye Ekonomisi", Ekin Yayın Dağıtım, 2. Baskı, Bursa, Eylül 2008, s. 285'deki Tablo 8.10'dan.

Yukarıdaki tablonun verileri, Türkiye'de sıcak para politikasının en yoğun biçimde 2004 yılı ve sonrasında uygulandığını göstermektedir.¹⁸³⁰

Diğer taraftan Türk halkının hala % 40'ının geçimini temin ettiği tarım sektörüne verilen çeşitli destekleme türlerinin ki, 2003 yılından itibaren fiyat desteği, teşvik primleri yoktur, toplam mali değeri 2000 yılında 3.9 milyar dolar iken 2004 yılında 2.9 milyar dolardır.¹⁸³¹ Oysa cumhuriyet kurulduğundan hiç olmazsa 1980 yılına kadar Türk ekonomisinin yükünü tarım ve köylülük taşıdı. 1939 yılına kadar cumhuriyetin ilk 15 yılında Türkiye çıplak gözle bile görülecek bir ölçüde sanayileşmiştir. Kalkınma iktisadı üzerinde kafa yoran herkes bilir ki, bir ülkede hızlı bir sanayileşme varsa bunun yükünü mutlaka tarım ve köylülük çekmiştir. Bu sadece tecrübelerle değil, matematiksel bir zihin çalıştırması ile de açıkça meydana çıkar. Şöyle ki; bir ülke diyelim % 6 oranında gelişirken sanayi yılda % 10 oranında gelişmişse bu sadece % 6 kalkınma ile değil tarım kesiminin de % 4 gelir aktarmasıyla olası hale gelebilir.¹⁸³² Ancak 24 Ocak 1980 sonrası Türkiye'nin hem tarımda, hem sanayileşmede kaybettiğini, buna mukabil bir avuç rantiyecinin kazandığını söyleyebiliriz.

¹⁸³⁰ Aslan Eren, "Türkiye Ekonomisi", Ekin Yayın Dağıtım, 2. Baskı, Bursa Eylül 2008, s. 285.

¹⁸³¹ www.zmo.org.tr/etkinlikler/6tk05/04cananaby.pdf

¹⁸³² Arslan Başer Kafaoğlu, "Halkımıza Köylü Kayırılıyor İnanıcı Verildi", Aydınlık, 30 Temmuz 2008, s. 39.

25.04.2006 tarihinde yürürlüğe konulan 5488 sayılı Tarım Kanunu ve hazırlık çalışmaları yürütülen çok sayıda hukuki düzenleme, tarım sektöründeki küçük meta ilişkisini kapitalist doğrultuda dönüşme sürecini hızlandırabilecek ve var olan dışa bağımlı kapitalist ilişkileri pekiştirebilecektir. Böylesi bir süreçte, tarımsal “verimlilik” düzeyi görece olarak yüksek olabilen ve/veya bu düzeyi yükseltebilecek bilgi, görgü, beceri, ilişki, sermaye donanımlara sahip olanların dışındaki işletmeler giderek ortadan kalkabilecektir.¹⁸³³ Bunun manası, önümüzdeki yıllar içinde Türk tarımının “yabancılaşma” ihtimalinin bir hayli yüksek olduğudur.

4.5.5. Spekülatif Cinnetler Para ve Kredi Genişlemesi

Spekülatif cinnetler para ve kredi genişlemesinden beslenirler ya da bazı hallerde para ve kredi genişlemesi başlar başlamaz ortaya çıkabilirler yani spekülasyonları başlatan temel parametrelerden biri para bolluğudur.

Eğer bir ekonomide para bollaşır ise mutlaka satın alacak bir şeyler arayışına girer, arar, bulur ve onların fiyatlarını artırır. Açıkçası ortada para yoksa spekülasyon da olmaz. Tarihteki büyük ekonomik krizlere baktığımızda, birkaç istisna dışında para bolluğunun(likidite yağmuru) bir şey ve/veya bir şeylerin fiyatını artırmaya başladığı görülür. Bir şeyin fiyatının artması “para ve hırs” olanların hemen dikkatini celbeder ve onları alım yönünde tahrik eder. Artık spekülasyon başlamıştır ve Asya Kaplanlarının, Rusya’nın, Arjantin, Brezilya ve Türkiye’nin iktisat tarihi bunun acı örnekleriyle gelecek nesillere intikal edecektir. Temennimiz Türk çocuklarının ve diğer milletlerin çocuklarının bütün bu olanları yalnızca kitaptan öğrenmeleri, asla yaşamamaları.

Türkiye 1994’te tam bir “para ve hırs” kurbanı olmuştu. Elbette bunun içinde sermaye piyasasında zemin uygundu. Ancak 5 Nisan kararları sonrasında kısa bir müddet geçtikten itibaren “durumu kurtarmak” için yine, yeniden reel faiz verilerek sıcak para girişi sağlanmaya çalışıldı. Eh bunda da başarılı olunmuştu. 1996’da 7 milyar dolar olan net yabancı sermaye (sıcak para) girişi, 1997’de 6 milyar dolar, 1998’de 6 milyar dolar olarak yüksek faizin cazibesıyla ülkemize avdet etmişti. Yerli büyük şirketlerimiz de kaynaklarını faize yöneltmişlerdi. Beş yüz büyük sanayi şirketi de yatırım yapmak için kaynaklarını işlerine değil, hazine bonosu ve repoya yönlendiriyorlardı. Çünkü bu iş daha karlıydı. Hal böyle olunca bankalarımız da açık pozisyon pahasına, dışarıdan döviz borçlanıyorlar, içeride hazine bonosuna yatırıyorlardı. Bir anlamda bankalarımız artık “bono bank” olmuşlardı. Öte yandan devletin borcu bu katmerli faizlerle şiştikçe şişiyordu.

1990’da iç borç stoku/GSMH oranı % 6 iken, 1999 yılında bu oran % 29’a çıkmıştı.

Bu arada “28 Şubat 1997 post-modern darbe”yi atlamayalım. Çünkü bu darbe 1978 Dünya Bankası raporu, 24 Ocak 1980 neoliberal dönüşüm kararları, 12 Eylül 1980 ihtilali, 1989’da 32 sayılı KHK ile Türk lirasının konvertibiliteye paldır küldür geçirilmesi, 1 Ocak 1996 Gümrük Birliği’ne giriş sürecinin “siyasi dönüşüm” halkasını oluşturur.

¹⁸³³ Yücel Çağlar, “Tarımsal Gelişme Politikalarında Verimlilik Sorunu ve Ülkesel Bağımlılık”, İktisat, İşletme ve Finans, Ağustos 2006, s. 19-20.

Güneydoğu Asya'da patlak veren kriz doğrudan bizim krizimiz değildi. Ancak küresel sermayenin Yeni Dünya Düzeni bizim "kandırallı" olayına benziyor. Şöyle ki;

Askerde, sabah sporu esnasında, içtimada bekleyen askerlere komutan yüksek sesle bağırrır: Sağa dön! Bütün askerler sağa döner. Kandırallı kıpırdamaz, çünkü üzerine alınmamıştır. Komutan kızar ve "Herkes dönecek! diye kükrer. Bizim Kandırallı yine üzerine alınmaz. Yanındaki astsubay komutanın kulağına eğilir ve "Komutanım, Kandırallıya doğrudan emir verse-niz" der. Komutan gök gürlemesi gibi bağırrır: "Kandırallı sağa dön!" Kandırallı emre uyar ve gereğini yapar. Artık bütün emirleri komutan şöyle verir: "Sola dön! Kandırallı sen de sola dön!, Sağa dön! Kandırallı sen de... Güneydoğu Asya ve Rusya'da kriz var! Türkiye'de sende de kriz var!

Tayland, 1996'da GSMH'sinin % 7.6'sına denk gelen 14 milyar dolar cari açık vermişti. 2 Temmuz 1997'de yabancı sıcak para çıkış hurucuna başla-yınca devalüasyon ve bankacılık krizi patladı. Arkasından hepsi de şu veya bu oranda cari açık veren Malezya (GSMH'nin % 4.4), Endonezya (GSMH'nin % 3.2'si), Filipinler (GSMH'nin % 5.3'ü) ve Eylül 1997'de Güney Kore'den (GSMH'nin % 4.4'ü) sıcak para çıkmaya başladı.

Türkiye'de % 90-99 aralığındaki bono faizleri Ağustos 1997'de % 120'ye fırladı. Bu oran Nisan 1998'e kadar devam etti. Rusya'nın cari açık meselesi yoktu ama dövize endeksli devlet tahvili çoktu. Yani Rusya ağırlıklı olarak dolar cinsinden borçlanmıştı. Böylelikle kur riski taşımasına rağmen daha düşük faiz hadleriyle borçlanabiliyordu. Sonunda risk gerçek oldu. Oradan da para kaçışı başladı. Rus rublesi devalüe edildi. Rusya moratoryum ilan etti. Yani borçlarının bir kısmını ödeyemeyeceğini ilan etti. Şaka değil, "Rus ayısı" bu. İlk kez küreselleşmeciler tırstı ve boyun eğmek zorunda kaldı. Aksi takdirde eski KGB ajanı Putin'i daha fazla kızdırabilirlerdi ve...

Bu kez Türkiye'de Temmuz 1998'de % 80 olan hazine bonusu faizleri % 140'ları gördü. 1998'deki sıcak para çıkışı 1997'den daha büyük oldu. IMF ile "Yakın İzleme Antlaşması" Temmuz 1998'de imzalanarak yılsonunda enflasyonun % 50 olması hedeflendi. Ancak TEFİ % 71.8, TÜFE % 84.6 olarak gerçekleşti.

Alınacak tedbirler arasında TCMB'nin hazineye vereceği avansın bütçe harcamalarının % 15'ten % 3'e inmesi, bankaların net pozisyon açıklarının %50'den % 3'e indirilmesi tarım kesimine Ziraat Bankası'nca verilen kredi faizlerinin artırılması, bütçede faiz dışı fazlanın GSMH'nin % 4'ünün üzerine çıkarılması vardı. Ayrıca kamu kesimindeki ücret artışlarının ve tarımdaki destekleme fiyatlarının hedef enflasyon oranı olan % 50'nin altında kalması faiz gelirlerinden stopaj vergisi alınması ve döviz kurlarındaki artışın da enflasyon oranıyla sınırlanması vardı. Bunların yanında özelleştirmeye hız verilecek ve vergi reformu yapılacaktı.¹⁸³⁴

¹⁸³⁴ İlker Parasız, "Türkiye Ekonomisi 1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları" Ezgi Kitapevi, Bursa 1998, s. 444-449.

Tablo 3.18: 1997-2003 Dönemi GSMH’de Büyüme -TEFE-TÜFE’de Artış Oranları (%)

Yıllar	GSMH	TEFE	TÜFE
1997	8.3	81.7	85.7
1998	3.9	71.8	87.6
1999	-6.1	53.1	65.0
2000	6.1	51.4	54.9
2001	-9.2	61.6	54.4
2002	7.7	50.1	45.0
2003	5.9	26.1	25.5

Kaynak: DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2006)

4.5.6. Ekonomik Göstergeler ve Tabloları

Tablo 3.19: Türkiye’ye 1990-2007 Döneminde Gelen Yabancı Sermaye Tutarları

(Yıllık Net Milyon Dolar)

Yıllar	1990	1992	1994	1996	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Portföy Yatırım	547	2411	1158	570	-6711	3429	1022	-4511	-593	2465	8023	13437	7373	717
Doğrudan Yatırım	700	779	559	612	573	138	112	2855	958	1252	2005	8967	19065	20089
Toplam	1247	3190	1717	1182	-6138	3567	1134	-1660	365	3717	10028	22404	26438	20806

Kaynak: Ödemeler Dengesi İstatistikleri, www.tcmb.gov.tr (Eylül 2008).

Yukarıdaki tablodan da görüldüğü gibi Türkiye açısından portföy yatırımları-doğrudan yabancı sermaye yatırımları 1990’dan sonra bir anlamda 1989 yılındaki 32 sayılı KHK ile yabancı sermaye hareketlerinin tamamen serbest bırakılmasıyla önem kazanmıştır. Türkiye’ye yabancı sermaye hemen hemen borsa-hazine bonusu-döviz “doğrudan yatırım” için geliyor. 1998 ve 2001 yıllarında gelenden çok çıkış söz konusudur. 2004 yılından itibaren Türkiye’de kısa vadeli yabancı sermayenin para piyasasını hızlı bir şekilde ısıtmaya başladığı görülüyor. Hem vadelerinin kısa olması hem de her an nakde dönebilir bir yapıya sahip olmaları bu tür doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına duyulan güveni azaltmaktadır. Ayrıca genel olarak yatırım yapılan ülkenin parasına dönüştürülen bu fonların çıkış anında yeniden dolar, euro gibi döviz cinsine dönmesi ilave meseleler meydana getirmektedir.¹⁸³⁵

Türk ekonomisi mali kesimdeki büyüme, tarım ve madencilikteki üretim artışıyla 1998’de GSMH’sini % 3.9 büyütmüş CİB fazla vermişti.

Ancak özel nihai tüketim harcamaları durmuş, gayri safi sabit sermaye oluşumu % 3.9 küçülmüştü. Bunun ifadesi inşaat ve imalat sanayinde durgunluktu. Sermaye girişi/GSMH oranı ise binde 2 gibi bir seviye ile tamamen durmuştu.

¹⁸³⁵ Ali Alp, “Finansın Uluslararasılaştırılması”, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000, s. 186.

Tablo 3.20: 1997-2002 Dönemi Faiz Hadleri-Reel Kur-Sermaye Girişi/GSMH

Yıllar	Faiz Hadleri		Reel Kur 1995=100	Sermaye Girişi/GSMH Oranı (%)
	Mevduat (Yıllık)	Hazine Bonosu (Yıllık)		
1997	96.6	126.7	115.9	4.5
1998	94.6	123.1	120.9	0.2
1999	46.7	131.5	127.3	2.5
2000	45.6	38.3	147.6	4.7
2001	62.5	96.2	116.3	-9.7
2002	48.2	63.8	125.4	1.1

Kaynak: DPT, *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2006)*

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi 1997'den 1998'e reel kur 6 puanlık artış gösterirken, 2000'den 2001'e ise tam tersine yaklaşık 31 puan düşüş gösteriyor. 1998'de sermaye girişi/GSMH oranı hemen hemen sıfır ancak 2001 yılında % 9.7 gibi devasa bir oranda yurtdışına kaçış söz konusu.

Açıkçası makro ekonomideki dengeler tamamen kısa vadeli yabancı sermayenin yani sıcak paranın etkisi altında. Nitekim 1999 yılındaki olumsuz gidişatta da, IMF ile takip edilen enflasyonu düşürme programının yanında çok sayıda dışsal etken var.¹⁸³⁶ 1999 yılının başında etnik ayrılıkçı terör örgütü PKK'nın lideri Abdullah Öcalan'ın Kenya'da yakalanarak Türkiye'ye getirilmesi Avrupa'da Türkiye aleyhtarı bir kampanyanın başlamasına vesile teşkil etti. Bu arada reel kur 1995=100'e göre 1999'da % 27'yi geçiyordu. Bunlara büyük bir kuraklık ve Marmara Bölgesi'nde büyük can ve mal kaybına sebep olan iki deprem eklendi. DİBS'in reel faizlerinin daha da artması hazine bonosu faizlerinin % 131.5'e fırlaması sonucunu getirdi. Konsolide bütçe açığı 1998'de % 7 iken 1999'da % 11.6'ya çıktı. İç borç stoku 1998'de % 21.7 iken 1999'da % 29.3'e fırladı. Benzer olumsuzluklar iş hayatında da ortaya çıktı. İşgücü ödemelerinin payı 1998'de GSMH'nın % 25.5'i iken 1999'da % 30.7'sine çıktı. İşletmelerin brüt kârlılığı % 57.7'den % 51.4'e indi. Gayrisafi sabit sermaye oluşumu -% 16 gibi yüksek bir orana ulaşmıştı. İhracat 1998'de 32.3 milyar iken 1999'da 28.8 milyar dolara indi. Turizm gelirleri 1.7 milyar dolar azaldı. Bunlara paralel olarak ithalatın düşmesi CİB açığını 1.3 milyarda tuttu. Ancak dış borç oranı 1998'de GSMH'nin % 47.3 iken 1999'da % 55.3'e fırladı. Reel faizlerdeki fütursuz yükseliş iç borçların çevrilemeyeceği endişesini doğurdu ve Aralık 1999'da IMF ile yeni bir stand-by anlaşması imzalandı.

Bu kadar olumsuzluğun ardında 1999 sonunda TÜFE % 65'e, TEFE % 53.1'e inmişti. Ne var ki uygulanan IMF destekli programı TL'yi biraz daha değerli hale getirmişti. Reel faizler daha da yükselmiş, yabancı sermaye girişlerinde sıcak para getirisi % 43.6'ya çıkmıştı. Üst üste iki depremin getirdiği

¹⁸³⁶ Gülsen Kazgan, "Türkiye'de Ekonomide krizler 1929-2001", s. 236.

rizikolara rağmen yabancı sermaye girişindeki artışın GSMH'nin % 2.5'ine çıkma nedeni de buydu.

Sonuçta 1999'da GSMH -% 6.1 oranında küçüldü. İşsizlik daha da arttı. Profesör Gülten Kazgan bu gelişmelere şu sözleriyle adeta “neden” diye soruyordu: “İç borç/GSMH oranı % 29'u dış borç/GSMH oranı % 55'i aşmış, reel faizleri göklerde gezinen bir ekonomide IMF ile yapılan stand-by anlaşması, 1998'dekinin şiddetlenerek devam ettirilmesi olmalı mıydı? Bu soruyu yetkililerden kimse sormadı ama olmaması gerektiğini yaşanan olaylar ortaya koydu.”¹⁸³⁷

Aralık 1999'da Türkiye ve IMF arasında imzalanan 17. stand-by anlaşması ilginç bir tesadüfe şahitlik etti. Belki de ABD tarihinin en büyük milletlerarası destekli barışçı protestosu Amerika'nın Pasifik kıyısındaki güzel şehri Seattle şehrinde 30 Kasım -3 Aralık 1999 tarihinde gerçekleştirildi. Benim de şahsen şahitlik etme fırsatı bulduğum bu protestoya yüz binlerce insan katılmıştı. İşin ilginç ABD halkı tarafından desteklenmişti.

Merkezinde Dünya Ticaret Örgütü'nün (WTO) olduğu IMF, WB protestosunun sloganı “İnsan gücü sınırsızdır” şeklindeydi. Buna karşılık WTO'nun Seattle toplantısının sloganı ise “Bin yıllık yeni dönem” idi. Gittikçe kalabalıklaşan protestoculardan çekinen Clinton yönetimi ve Washington eyaleti valisi Seattle şehir merkezinde olağanüstü hal ilan etti. Akşam 19 sabah 07.30 arasında sokağa çıkma yasağı koyarak polis çaresiz kalınca Amerikan Milli Muhafız birliklerini devreye soktular. Şiddetten uzak protestoya rağmen birkaç düzine “vandalist” işyerlerinin camlarını kırınca polis şefi ve valinin beceriksizliği ile her şeyin çığırından çıkmasına sebep oldular. Ancak Seattle'da sürmekte olan WTO toplantısı içeride üçüncü dünya ülkelerin protestosuyla yeni bir şekil aldı ve WTO görüşmeleri sonuçsuz kaldı. Amerika'da Vietnam Savaşı'na karşı 1968 Konvansiyonu'ndan sonra en büyük protesto gösterisi olan Seattle'daki bu WTO protestosu bir milat oldu. Protestolar çığ gibi dünyanın her yerini sardı. 2001'de 40 bin (kırk bin) Hintli çiftçi borçlarını ödeyemediği için intihar etmişti. Ayrıca 2003 yılında Irak'ın işgali Seattle protestosunun liderinin organizasyonu ile 36 milyon kişi tarafından bir anda protesto edilerek tarihteki en büyük protesto oldu. Protestocuların hapisane önünde toplanmaya başlaması üzerine 3 Aralık 1999 Cuma günü, daha önce tutuklanan 500 kişi haklarında hiçbir işlem yapılmamak üzere eyalet valisinin emriyle serbest bırakıldı. İnsanlık tarihi, öncelikle GOÜ'lerin geleceği açısından büyük önem taşıyan “Seattle protestosu”nun gerçek hikâyesini “Battle in Seattle” adlı filmde seyretmek mümkün.

Aralık 1999'da IMF ile imzalanan 17. stand-by anlaşmasına göre, IMF üç yıllık sürede 7.5 milyar doları “ek rezerv kolaylığı” 2.9 milyar doları stand-by için olmak üzere 10.4 milyar dolar fon sağlayacaktı. Bu programda tıpkı 24 Ocak 1980 programı gibi bir boyutu makro-ekonomik istikrar yolunda enflasyonun düşürülmesine odaklanacak, diğer boyutu ise “yapısal reformlar” adıyla anılan daha çok serbestleşmeye yönelik

¹⁸³⁷ Gülten Kazgan, a.g.e, s. 237.

küresel finans oligarşisinin dayatmaları idi. Yani J. Stiglitz'in "kötü ekonomi" ve "ideoloji" tanımına uygun iki boyutlu bir dayatmayı Türkiye yeni-den denemeye başlıyordu.

İlginç olan 17. stand-by'dan Türkiye'nin "Levanten burjuva"sını oluşturan liberal iş dünyası, "İslami burjuva"nın ağır bastığı muhafazakâr iş dünyası, basın, IMF, WB, küresel sermayenin temsilcileri ve nihayet hükümet çok memnun gözüküyordu. Hâlbuki Türkiye'nin iyi iktisatçıları, dünyanın namuslu iktisatçıları ülkenin içinde bulunduğu kötü ekonominin farkındaydı.

Stiglitz aşağıdaki sözleriyle adeta Türkiye-IMF "istikrar ve yapısal reform" programını anlatıyordu: "IMF'de politikaların oluşmasında... kararlar, ideoloji ve kötü ekonomiden oluşan tuhaf bir karışıma dayanarak veriliyordu... IMF'nin önerdiği reçeteler işe yaradığı kadar sık, hatta işe yaradığından daha sık çuvalları."¹⁸³⁸

Nitekim 17. stand-by programı uygulandığı 2000 yılında öyle onarılmaz tahribata yol açtı ki, Stiglitz'in ifadesiyle tam manasıyla "çuvalladı". Öyle ki 2001'de Türkiye'nin yaşadığı "sermaye tabanlı" ekonomik bunalım Türkiye'nin yaşadığı en ağır GSMH küçülmesiyle sonuçlandı. Gerçekte kriz daha 2000 yılının başında bankalarda kendini hissettirmişti. Kasım 2000 sarsıntısı IMF desteğiyle atlatılır gibi olmuştu. Şubat 2001'de "fırlatılan anayasa" kitapçığı bahane oldu ve döviz, faiz fırladı, borsa ve ekonomi çöktü. Bu arada "atı alan Üsküdar'ı geçti" misali yabancı sıcak para çoktan Türkiye'yi terk etmişti.

Tablo 3.21: 1997-2003 Dönemi İç Borçlar-Dış Borçlar ve Toplam Borçlar

Yıllar	İç Borç (Milyar TL)	İç Borç (Milyar Dolar)	Dış Borç (Milyar Dolar)	Toplam Borç Stoku (Milyar Dolar)
1997	6283425	30.9	84.2	115.1
1998	11612885	36.9	96.4	133.3
1999	22920145	42.2	103.0	145.2
2000	36420620	53.9	118.7	172.6
2001	122157260	84.5	113.8	198.3
2002	149869691	91.3	131.3	222.6
2003	194386700	138.6	147.0	285.6

Kaynak: T.C. Başbakanlık DİE, *İstatistikî Göstergeler (1923-1998)* Ankara Ocak 2001, s. 535, 538, 544, 548)

1999-2003 Değerleri, <http://www.gov.tr/stat/yillik.borc.htm> ve iç borçlar yılsonu dolar kuru ile hesaplandı. DPT, *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2006)*, Ankara Mart 2007.

IMF ve finans kuruluşlarının kabul ettiği bir ülkenin borç göstergelerinden bazıları şunlardır:

¹⁸³⁸ J. Stiglitz, "Globalization and its Discontentents", Penguin Books, 2002, s. 14.

Toplam borç/GSMH

Toplam borç/İhracat

Borç servisi/İhracat

Faiz servisi/İhracat oranlarıdır.

Bu oranların:

Toplam borç / GSMH > % 50

Toplam borç / İhracat >%275

Borç servisi / İhracat >%30

Faiz servisi / İhracat >20 olması halinde bir ülke ağır borç yükü altında sayılır.¹⁸³⁹

Tablo 3.22: Toplam Borç/ GSMH ve Toplam Borç /İhracat Tablosu
(Bütün rakamlar ABD dolarıdır)

Oran	Toplam Borç / GSMH	Toplam Borç / İhracat
Yıl	%	%
1996	108.5 / 184.5 = % 58.9	108.5 / 23.3= % 403
1997	115 / 194 = % 59.2	115 / 26.3= % 437
1998	133.5 / 205.8 = % 64.8	133.5 / 26.9= % 491
1999	145.3 / 187.4= % 77.5	145.3 / 26.6= % 546
2000	172.9 / 201= % 86	172.9 / 27.7= % 624
2001	198.7 / 144= % 137	198.7 / 31.4= % 632
2002	222 / 181.6= % 122	222 / 35.1= % 632
2003	285 / 238.7= % 119.7	285 / 45.8= % 622

Dış borç göstergeleri 1977-1979 döneminde yüzde (%) olarak şöyle:

	1977	1978	1979
Toplam Borç Stoku/GSYM	22.8	26.5	19.8
Toplam Borç Stoku/İhracat	623.8	608.6	594.4
Borç Servisi / İhracat	30.4	28.6	48.2
Faiz Servisi /İhracat	18.2	17.0	24.1

Kaynak: Sinan Sönmez, “Türk İktisat Politikalarındaki “Çıpa”: Dış Borçlanma, İktisadi Kalkınma Kriz ve İstikrar-İktisat Üzerine Yazılar II, İçinden, Der: A. H. Köse, F. Şenses, E. Yeldan, İletişim yayınları, İstanbul 2006, s. 307.

¹⁸³⁹ Saadet Deniz, “Dış Borç Sorunu ve Borç Stratejisinde Son Gelişmeler”, Hazine ve Dış Ticaret Dergisi, 1990/1, s. 7 – Tülay Evgin, “Dünden Bugüne Dış Borçlarımız”, Başbakanlık Hazine Müs. Ekonomik Araşt. Ge. Md.lüğü, Haziran 2000, s. 15.

Tablo 3.23: 1992-2003 Dönemi İthalat-İhracat ve Dış Ticaret Açığı (Milyon Dolar)

Yıllar	İthalat	İhracat	Dış Ticaret Açığı	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1992	22871055	14714629	-8156426	64.3
1993	29428370	15345067	-14083303	52.1
1994	23270019	18105872	-5164147	77.8
1995	35709011	21623041	-14071970	60.6
1996	43626642	23224465	-20402177	53.2
1997	48558721	26261072	-22297649	54.0
1998	45922000	26974000	-18948000	58.6
1999	40671000	26587000	-14084000	65.4
2000	54503000	27775000	-26726000	51.1
2001	41399000	31334000	-10069000	75.6
2002	50872000	35081000	-15751000	70.0
2003	67241000	45884000	-21357000	67.2

Kaynak: DİE, İstatistikî Göstergeler 1923-1998, Ankara Ocak 2001, DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2006), Ankara Mart 2007.

Tablo 3.24: 1990-1999 Dönemi Para-Fiyatlar-Bütçe Açığı 1990=100

Yıllık	Para	Fiyatlar	Bütçe Açığı
1990	100	100	100
1991	154	166	285
1992	257	282	367
1993	444	468	1138
1994	840	966	1289
1995	1599	1871	2706
1996	2698	3290	10598
1997	5152	5982	22908
1998	9290	10549	31598
1999	16825	16818	-

Kaynak: Oktay Yenal, "Cumhuriyetin İktisat Tarihi", Homer Kitabevi, İstanbul 2003, s. 138'daki tablodan düzenlenmiştir.

Tablo 3.25: Kamu Maliyesi ve Harcamalar Tablosu(1970-1997)

Yıllar	Toplam harcamalar GSYİH'nin %	Faiz Ödemeleri (Toplam Harcamaların %)	Bütçe Açığı GSYİH'nin %	Ücret ve Maaşlar (Toplam Harcamaların %)
1970	15.37	3.16	-1.75	31.33
1971	17.37	3.39	-2.51	34.76
1972	17.19	2.86	-1.67	35.31
1973	16.79	3.11	-1.43	35.71
1974	14.83	2.98	-1.42	39.04
1975	16.75	2.92	-1.04	35.16
1976	17.99	2.66	-1.55	33.85
1977	20.92	2.22	-4.82	28.60
1978	20.08	2.20	-3.34	33.07
1979	21.41	2.44	-4.79	32.02
1980	21.35	2.51	-3.07	31.77
1981	19.32	5.06	-1.48	27.35
1982	-	-	-	-
1983	20.07	6.50	-3.48	24.22
1984	20.62	8.27	-8.25	19.81
1985	19.62	8.66	-5.84	18.37
1986	16.24	13.07	-2.47	21.95
1987	17.09	14.97	-3.14	23.32
1988	16.58	15.72	-2.99	23.01
1989	17.09	15.91	-3.30	31.81
1990	17.38	16.28	-3.00	37.61
1991	21.00	14.05	-5.29	37.98
1992	20.60	11.99	-4.33	42.50
1993	24.73	14.08	-6.72	34.85
1994	23.32	19.67	-3.90	30.13
1995	22.23	12.24	-4.08	26.89
1996	26.85	12.50	-8.38	22.66
1997	29.88	26.45	-8.44	24.77

Kaynak: Oktay Yenal, *Cumhuriyetin İktisat Tarihi, Homer Kitabevi, İstanbul 2003, s. 181'deki tabloda yer alan bilgilerden yeniden düzenlenmiştir.*

Bu tablodan okunabilecek üç temel problem:

1- Toplam cari harcamaların GSYİH içindeki oranı 1970-1980 dönemine göre, 1980-1997 döneminde daha yüksektir. Bu harcamalar içindeki ücret ve maaş harcamaları 1990'dan itibaren bazı yıllar sıçrama yapsa da genel olarak düşmüştür.

2- Türkiye 24 Ocak 1980 neoliberal dönüşüm ile birlikte felaket reel bir faiz batağına saplanmış durumda. Bu durum Osmanlı Türkiye'sinin 1854-1914 dönemini çağrıştırıyor.

3- 1970-1980 dönemi bütçe açıklarına göre, 1980-1997 dönemi bütçe açıkları daha büyüktür. Bu bağlamda 24 Ocak 1980 liberal dönüşüm programı başarısızdır.

Serbest ekonomi politikaları ile yüksek faiz oranları birleştğinde ise işsizliğin ortaya çıkması neredeyse kesin bir durumdur. 1840 Türkiye'de 24 Ocak 1980 programı ile başlayan neo-liberal dönüşümde ortaya çıkan sonuçlar da Stiglitz'i doğrular mahiyettedir.

Teoride dünya pazarları ile bütünleşmenin ülkelerin hayat standartlarını yükselteceği öngörmekteydi. Ancak uygulamada dışa açılmayla ekonomik büyüme arasındaki bağlar genellikle kuvvetli değildir ve neoliberal politikaların getireceği kazançların büyüklüğü tamamlayıcı politika ve kurumlara bağlıdır.¹⁸⁴¹

5. 2001 KRİZİ-FİNANSAL BİR ÇÖKERTME İLE SOSYOLOJİK VE SİYASİ TRAVMA YA DA “KUSURSUZ FIRTINA”

5.1. “Hesap” ve Küresel Sermaye

Yeni Dünya Düzeni'nin din-siyaset felsefesi-ekonomi sacayağından oluşan temel politik argümanı soğuk savaş döneminde “yeşil kuşak” ile İslam coğrafyasında test edilmişti. Üstelik Afganistan'ın Sovyetler tarafından işgali ile ortaya çıkan şartlarda “radikalleştirilmiş inanç” ile “para”nın bir araya gelmesinin nelere kadir olduğu gerçek hayatta tam olarak test edilmişti. Devasa Kızıl Ordu bir avuç “Afgan mücahidi”nin karşısında perişan olmuştu.

Dini algılar ve ekonomi bir milletin en önemli karar mekanizması haline gelmişti. Soğuk savaş döneminin insanlara bıraktığı en somut sosyolojik ve siyasi travma sebeplerinden biriydi bunlar. Psikolojik harp metotlarıyla öyle bir hale getirildi ki, ya da öyle bir algılanması sağlandı ki “hürriyet ve istiklal” “dini ve ekonomik hayat stabilitesi”nin gerisinde kaldı. ABD'li ünlü stand up komedyeni Jay Leno şöyle der: “Kapitalizm insanları yok eden ama binalara zarar vermeyen yeni bir silah icat etti; borsa.”

“Küreselleşme; en geniş anlamıyla Batılı güçlerin dünya ölçeğinde egemen olmalarını sağlamak için ürettikleri felsefe etiketli siyasi bir projedir. Dünya devletleri bu proje zemininde yeniden inşa edilecektir.”¹⁸⁴²

Küreselleşme bağlamında Yeni Dünya Düzeni'nin aktörleri bir taraftan şekilci, gelenekçi dini akımları desteklerler, diğer taraftan da kendi stratejik gayelerine uygun düşmeyen, mesela Kur'an-sahih hadis-akıl esasındaki ma-

¹⁸⁴⁰ Joseph E. Stiglitz, “Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı”, Çev: Arzu Taşçıoğlu ve Deniz Vural, Plan B İletişim, İstanbul 2002, s. 105.

¹⁸⁴¹ Dani Rodrik, “Yeni Küresel Ekonomi ve Gelişmekte Olan Ülkeler”, Çev: Sultan Gül, Sabah Yayınları, İstanbul 2000, s. 118.

¹⁸⁴² Nadim Macit, “Küresel Güç Politikaları Türkiye ve İslam”, Fark Yayınları, Ankara Ekim 2006, s. 17.

neviyatçı ve akılcı İslam anlayışını tanımlarlar. Buna karşı direnmenin temeli, kendi milli değerlerimizi entelektüel ve kültürel düzeyde ifade etmek ve toplumsallaşmasını sağlamaktır. Aksi takdirde bir uçta kullanılmaya açık zihinler ve içi boşaltılmış sloganlarla dünyayı ve hayatı daha anlamlı kılmanın gerçekleşebileceğine inanan meczuplar, öteki uçta “Protestan İslam” gibi bir Kur’an dışı İslami dünyaya/ zihniyete savruluruz. Çünkü İslam paylaşımı askıya alan, iktidar aracını iktisadi olarak belli bir zümrenin lehine kullanan bir siyasi-idari anlayışı yabancılaşmanın bir türü olarak görür.

Yeni Dünya Düzeni ütopyasının Büyük Ortadoğu projesi (BOP) bağlamında İslam dünyasını hedef gösteren küreselleşme ideologları ve bunları organize eden küresel finans oligarşisi bunun farkındadır. “Bunun için uyum sürecine sokulması ve denetlenmesi gereken İslam’dır.”¹⁸⁴³

Dini, felsefi, kültürel metinler neo-liberal iktisadi sisteme “uydurulmaya” çalışılıyor. Bu hususta psikolojik harp metotları IMF, WB, WTO, istihbarat teşkilatlarının operasyonları ustaca kullanırken, yetmediğine kanaat getirildiği yerde ise John Perkins’in “Bir Ekonomik Tetikçinin İtirafları”nda söylediği gibi ABD ordusu başta olmak üzere Batı ülkelerinin ordularını tereddütsüz kullanıyor.

Perkins şöyle diyor: “Küresel bir imparatorluk kurmak için, diğer milletleri, en büyük şirketlerimizi ve bankalarımızı yöneten şirketokrasiye boyun eğmeye zorlayan şartları oluşturmak, milletlerarası finans kuruluşlarını kullanan seçkin bir grubuz biz...”¹⁸⁴⁴

Küreselleşmenin temel hedefi ve felsefesi evrensel düzeyde serbest Pazar ekonomisine geçiş, bütün ülkelerin dünya pazarlarıyla bütünleşmesi ve mal-hizmet sermaye hareketlerinin tam serbestleşmesiyle küreselleşmenin gerçekleştirilmesidir.¹⁸⁴⁵ Küreselleşmenin en önemli ayağı finans sektörünün tamamen serbest hale getirilmesidir. Milletlerarası para ve sermaye piyasalarının her türlü kontrol ve sınırlandırmalarından arındırılarak ulus devletlerin mali sektörlerinin rekabete açılmalarıdır.

Günümüz dünya nüfusunun en zengin % 20’sine sahip olan ülkelerin, küresel gelir içindeki payı 1980-2000 döneminde % 73.9’dan % 82.7’ye yükselmiştir. Buna mukabil dünya nüfusunun en fakir % 20’sinin payı ise % 2.3’den % 1.4’e düşmüştür. Bu da gösteriyor ki neo-liberalizmin küreselleşme süreci gerek milli, gerekse küresel düzeyde gerekli altyapı ve kurumlar meydana getirmeksizin işlemesi çok önemli sakıncalar doğurmaktadır. Öncelikle ekonomik büyüme ve istihdam meseleleri çok karmaşıktır. Gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkelere kat be kat daha fazla sıkıntılar yaşamaktadır. 1838-1914 dönemi Osmanlı Türkiye’si ve 24 Ocak 1980-2009 dönemi Cumhuriyet Türkiye’si uygulaması göstermiştir ki ticari serbestleştirme ve diğer serbestleştirici ekonomik politikalar kısmen büyümeyi artırsa da aynı zamanda küresel rekabete dayanamayan reel sektördeki

¹⁸⁴³ Nadim Macit, a.g.e, s. 8.

¹⁸⁴⁴ John Perkins, “Bir Ekonomik Tetikçinin İtirafları”, s. 16.

¹⁸⁴⁵ Gülten Kazgan, “Küreselleşme ve Yeni Ekonomik Düzen” Altın Kitaplar, İstanbul 1997, s. 70.

milli firmalar kapanmakta, işsizlik artmaktadır. Kaldı ki ticarete dayalı büyümede kalkınma ve istihdam hep eksiktir.

En önemli hususlardan biri de GOÜ'lere yönelik gerçek doğrudan yabancı sermaye yatırımları, yani üretim sektörüne yönelik yatırım sermayesinin % 70'ini Çin, Tayland, Malezya, Brezilya, Arjantin, Meksika, Şili, Venezuela ve Rusya almaktadır.¹⁸⁴⁶

Yeni Dünya Düzeni-küreselleşmede meselenin düğümlendiği nokta, küresel, siyasi-iktisadi hegemonyanın kendisini meşrulaştırmak için kullandığı felsefi metinlerdir. Din (tarikatlaşma-Yeni Çağ tarikatları (new age)- cemaatleşme) –siyaset felsefesi-ekonomi metinleri dikkatlice okunduğunda Yeni Dünya Düzeni'nin hegemonik güç politikalarının mantığı anlaşılabilir.

Mesela Türkiye'nin durumu. Türkiye "küreselleşmenin entegre olmamış boşluğu" yani küresel ekonomiye en az bağlantılı ve bu yüzden de kitlesel şiddet ve çatışma riskine en açık ülkeler grubu içindedir. Bunun üç sebebi var: Birincisi üzerinde oturduğu stratejik coğrafya. Türkiye tam manasıyla Avrupa, Ortadoğu, Kafkaslar, Afrika arasında bir köprüdür. Soğuk savaşın sona ermesiyle birlikte Ortadoğu ve Kafkaslar'da çıkan istikrarsızlıklardan büyük zarar görmüştür. İkincisi, Türkiye uzun bir süredir NATO askeri birliğinin bir parçası olmasına rağmen, AB üyesi olamamıştır. Türkiye "sınır devleti" olarak tanımlanan durumu yansıtmaktadır. Yani küreselleşmenin "işleyen merkeziyle entegre olmamış boşluk" arasındaki çizgi üzerinde yer alan bir ülkedir. Aslında AB Türkiye'yi "boşluk" içindeki güçlere karşı askeri bir kalkan olarak kullanmak istemekte ancak Türkiye'yi "merkez" in ekonomik güç paylaşımına tam üye olarak layık görmemektedir. "Bir sınır devleti" olarak Türkiye, hem "merkez" e hem de "boşluk" a ait olarak tanımlanabilir. Üçüncüsü, Türkiye neden "merkez" de değil? Türkiye Müslüman bir ülke olup, "merkez" in güçlü askeri birliğine dâhil olduktan yıllar sonra bile, hala "merkez" den ekonomik olarak dışlanmasının Batı'nın menfaati ile doğrudan ilişkisi vardır. Türkiye modern, İslami bir devlet olarak küreselleşmenin bir parçası olabileceğini göstermesi gerekir.¹⁸⁴⁷

Küresel siyaset planlayıcılarının, ya da Wall Street'deki küresel finans oligarşisinin nasıl da Yeni Dünya Düzeni organizetörleriyle el ele olduğunu göstermesi bakımından şu satırlar oldukça açıklayıcıdır: "2000 yılının başında Wall Street tahvil şirketi Cantor Fitzgerald'ın üst düzey yetkilileri bana başvurarak benden, kıdemli milli güvenlik politikası oluşturucuları, Wall Street'in ağır topları ve akademik uzmanları kapsayan, bir dizi yüksek güçlü savaş oyunlarını ortaya koyacak, şirketle üniversite arasında ortaklaşa bir araştırma yürütmemi istediler. Bu araştırmanın ortak amacı küreselleşmenin, küresel güvenlik çevresini nasıl yeniden oluşturduğunu ortaya koymak olmalıydı. Bir başka deyişle Pentagon'un yeni haritasını çizmişti. Bu savaş oyunları Dünya Ticaret

¹⁸⁴⁶ Jacques Adda, "Ekonominin Küreselleşmesi", Çev: Sevgi İnci, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 93.

¹⁸⁴⁷ Thomas P. M. Barnett, "Pentagon'un Yeni Haritası-21. Yüzyılda Savaş ve Barış", 1001 Kitap Yayınları, İstanbul 2005, s. 7-8.

Merkezi (WTC), Bir'in en tepesinde yürütülür; sonuçlanan brifingler bütün Pentagon'a sunulurdu."¹⁸⁴⁸

Küreselleşmede sisteme dâhil olmanın en önemli bağlantılarını (insan-para-enerji-güvenlik akışları) anlamak karşımıza çıkan tarihi mücadelenin özünü anlamamıza yardımcı olur... Phil Ginsberg'in savunduğu temel iddiayı bir kez daha gözden geçirelim.

Yabancı yatırımcılar denizaşırı ülkelerde yatırım yaparak paralarını riske atmadan önce, hukukun üstünlüğünü, şeffaflığı ve iyi kurumsal yönetimi görmek isterler.¹⁸⁴⁹ Küreselleşmenin finansman dolaşımındaki temel prensibi "kuralların içerisine kavramları yerleştirmektir".¹⁸⁵⁰

Cantor Fitzgerald'la yaptığımız seminerlerde bazı meseleler olduğunu biliyordum. Doğrusunu isterseniz fazla değil, sadece üç tane casus vardı. Toplantılarda onlardan söz etmezdim. Bölüm başkanım bana önceden bu üçlünden bahsederken "kim olduklarını söyleyemeyeceğim" demişti. 18 yıllık kıdemli bir CIA yetkilisi, birinin kimliğinin sizi ilgilendirmediğini söylüyorsa, bunu kabul etmek zorundasınızdır. Süper gizli ajan kimliğimle bile, daha fazla hiçbir bilgiye ulaşamayacağımı ifade eden bir tonla "sadece gözlem yapmak" istediklerini söyledi. Ama buna ihtiyacım yoktu. Düzenlediğiniz seminer Asya'daki doğrudan yatırımların geleceğiyle ilgiliydi."¹⁸⁵¹ Kısacası süper ajan Barnett bütün para ve doğrudan yabancı ülkelere sermaye yatırımlarının kontrol altında ve bir "hesaba" göre yapıldığını açıkça söylüyor.

5.2. Keynes ve Say Piyasası Kanunu

1930'larda üretimin kendi yeterli talebini kendisinin yaratması kavramı kutsallaşalı 100 yıl kadar zaman geçmişti. Bu kavrama Say Piyasa Kanunu denirdi. Bunalımın başlamasına kadar Say Kanunu'nu kabul edip etmemek, bir insanın gerçek iktisatçı mı, yoksa delinin biri mi olduğunu anlamak için ölçüt olarak kullanılıyordu. Say Kanununu izi kalmamacasına yok edip, kendini düzelterken, ekonomi hayalini de onunla birlikte yıkmak, 1930'lu yılların ortalarında (kendisine sonradan lordluk verilen) John Maynard Keynes'e kısmet oldu.¹⁸⁵²

Galbraith'in yukarıda dile getirdiği husus 24 Ocak 1980 kararlarından beri Türkiye'ye dayatılan neo-liberal politikanın Eylül 2008'de ABD'de yıkılmasıyla bire bir örtüşüyor. Birincisi Türkiye'de 24 Ocak 1980'den beri uygulanan serbestleşme politikasını kim tenkit ettiyse "kelaynak iktisatçı" gözüyle bakıldı. İkincisi Türkiye'ye ve GOÜ'lere dayatılan ekonomik modelin hızla bir bunalıma gittiğini Galbraith daha 1988'de haber veriyor.

¹⁸⁴⁸ Thomas P. M. Barnet, a.g.e, s. 14.

¹⁸⁴⁹ Thomas Barnet, a.g.e, s. 247-244.

¹⁸⁵⁰ Andreas Kluth, "In Praise of Rules: A Survey of Asian Business", The Economist, 7 Nisan 2001.

¹⁸⁵¹ Thomas Barnett, a.g.e, s. 268-269.

¹⁸⁵² John Kenneth Galbraith, "Ekonomi Kimden Yana-Yaklaşan Ekonomik Bunalımı Nasıl Önleyebiliriz", Çev: Belkıs Çorakçı-Nilgün Himmetoğlu, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul Mart 1988, s. 47.

“Para arzının kısılp faizlerin artırılmasının ne gibi bir etki yapacağını kimse bilmez. Çoğu zaman bu kısma oldukça sıkı tutulduğu halde, gözle görülür hiçbir sonuç vermez. Sonra borçlanmalarda, yatırımlarda ve talepte kesin bir düşüş olur, bazen bu düşüş üretim ve istihdamda istenmeyen etkileri de beraberinde getirir. Borç alanın düşük faizlere ve kolay borçlanma şartlarına ne tepki göstereceği de yine aynı şekilde, önceden tahmin edilemez... Eğer işsizlik varsa, bu durum talebi artırıcı kamusal eylemlerle giderilebilir. İşsizlik ortadan kalkınca bu kez enflasyon ona denk bir karşıt tehlike olarak ortaya çıkmaktadır. O da talebin büyümesini engelleyerek önlenir. Becerikli bir uygulamayla fiyat artışlarını, istihdam iyi bir düzeydeyken engellemek mümkündür.”¹⁸⁵³

5.3. Neoliberalizm, Judeo-Hristiyanlık ve Türkiye

Neo-liberal sistemin gerçeği ortaya koymadığı herhalde anlaşılmıştır. 1854 “Ekonomik şartlar kendi hallerine bırakıldığında en iyi sonucu... Ancak güçlüler açısından sağlarlar.”¹⁸⁵⁵

Parçalayarak küresel güç merkezinin etrafında toplanmanın din-siyaset felsefesi- ekonomi ayağı vardır. Din ve kültürel çoğulculuk yerine etnik ve mezhep-cemaatçı ayrımcılık, üretim markalarını ve finansmanı küçük bir “seçkinler” grubunun elinde toplamak, ithalata dayalı tüketimi artırmak “merkez-boşluk” ayırımına bağlı olarak, adeta sistematik bir formülle dile getirilen kuralları ve tanımları (borçlanma gibi) kalkınmanın mecburi şartları olarak göstermek Yeni Dünya Düzeni’ne yönelik gayretlerin araçlarıdır. Kendi ideolojik ve stratejik gayeleri için siyaset felsefesi, ekonomik kalkınma gayeleri için metin/reçete oluşturan ve sunan hegemonik gücün, değer ve özlem ifade eden siyasi ve ahlaki kavramları psikolojik silah olarak kullanması yukarıda sözünü ettiğimiz sacayağının manipüle edilmesi sayesinde olmaktadır.

Biz çalışmamızda sacayağının ekonomi boyutunu Türkiye bağlamında ele alacağız. Ancak din ve siyaset felsefesine de bir iki paragrafta kısaca değinelim.

Küreselleşmenin “teolog ve felsefecileri”ne göre bir inancın ve inanca dayalı değer anlamı ve geçerli olmasının yegâne ölçütü, küresel stratejik gayelere uygun düşme nispetine göredir. Soğuk savaş döneminin son 20 yılından beri görülüyor ki din ve dinlerin stratejik açıdan okunması yoluyla da benzer anlayış işletilmektedir. Küresel siyasetin diline göre din ya küresel güçlerin işlerini kolaylaştıracak ortam oluşturmaya elverişli temalar kullanmalıdır ya da küresel stratejinin gayelerine uygun olarak yorumlanmalıdır. Yeni Dünya Düzeni’nin Batılı aktörlerine göre bu iki durumun dışında kalan her din anlayışı çağ dışıdır ve teröre kaynaklık yapma riskini taşımaktadır.¹⁸⁵⁶ Küresel merkez gücün dini dayanağı görünürde Evanjelist Hristiyanlık olmakla birlikte, özelde Tevrat-İncil sentezini sağlayan Yahudi mistisizmi Kabala ve ezoterizme dayanan dini içerikli siyaset felsefesi ve politik akımlar bu süreçte kullanılmaktadır. Judeo-Hristiyanlığın dünya çapında neoliberal

¹⁸⁵³ J. K. Galbraith, a.g.e, s. 49-50.

¹⁸⁵⁴ J. K. Galbraith, a.g.e, s. 55.

¹⁸⁵⁵ J.K. Galbraith, a.g.e, s. 19.

¹⁸⁵⁶ Nadim Macit, “Küresel Güç Politikaları Türkiye ve İslam”, s. 5.

ekonomik tasarımına baktığımızda, İslam dünyası ve bu dünyanın en güçlü ekonomi ve ordusuna sahip Türkiye'nin nasıl bir "ötek" olduğu kolayca anlaşılır. Bu çerçevede "radikal İslam" şablonu, küresel siyaset felsefesinin itici gücü, "ılımlı İslam" şablonu ise küresel siyaset felsefesinin çekici gücüdür. Türkiye'ye biçilen ve/veya biçilecek rolde, "itici güç" mü, "çekici güç" mü olacağı küresel finans sistemiyle bundan sonra kuracağı "relations" belirleyici olacak gibi görünüyor.

Türkiye 24 Ocak 1980'den beri tarihinin rekor kıran krizlerini yaşıyor.

2001'e gelindiğinde, ekonomi özellikle son on yıldır milli gelirden büyük daralmalar oldu. Maalesef benzer süreç 2001 krizinden sonra "sosyolojik ve siyasi travma" niteliğinde değişikliklere rağmen halen devam ediyor.

Türk ekonomisi reel sektör ağırlıklı büyümeci bir modele geçmek zorunda. Fakat büyüme bazı gruplar ve kesimlere servet transferi şeklinde olursa - 24 Ocak 1980'den beri- hem toplumsal dengeler daha da bozulacak ve huzursuzluk aratacak, hem de bu şekilde sürdürülebilir bir büyüme olamaz.

Türkiye'nin bu geldiği noktada en önemli meselelerinden biri işsizliktir. Bugün yüz binlerle ifade edilen üniversite mezunu gençlerimiz dahi işsizdir. Bu vahim tabloyu değiştirmek için Türkiye'nin 24 Ocak 1980'de içine itildiği kuldardan mutlaka çıkması gerekir. Tam istihdamı ve reel sektör tabanlı büyümeyi esas alan bir ekonomik modele geçilmelidir.

Cari açığın milli gelire oranının % 8.9 olduğu söylenece de, gerçekte bu rakam % 10'un üzerindedir. Yani kabul edilebilir sınırların çok üstünde.

Türk lirasındaki aşırı değerlenme, yani kur meselesi son dört yıl içinde (2006-2009) % 25 dolayında gerçekleşti. Hâlbuki daha önce benzer durumlar büyük devalüasyonlara sebep olmuştur. Yani kur her türlü spekülasyona açık durumdadır.

Türkiye milli gelirinin üçte biri kadar ithalat yapan bir ekonomiye, 24 Ocak 1980 kararlarından günümüze adım adım getirildi. Ülkemiz sosyal devlet politikalarını uygulayamaz duruma geldi. Şehirlerin alt yapıları ihmal edilmiş olup pek çoğu metruk bir görüntü arz etmektedir.

Rel sektöre yatırımlar özendirilmeli ve vergilendirilme politikaları bu yönde yeniden düzenlenmelidir. Mesela üretim oranı yüksek yatırımlara uygulanan vergiler azaltılmalı, döviz kazandırıcı üretim sektörleri teşvik edilmelidir.

Eğitim ve sağlık sektörünün bizdeki milli gelire oranı yaklaşık % 7 dolayındadır. AB'de ise bu oran % 20'dir. Eğitimin mahalli ve milli ekonomik performansa katkısı oldukça yüksektir. Keza sağlık sektörü de öyle.

Türkiye'de orta sınıfın gücü gittikçe zayıflarken Hindistan nüfusunun % 41'i 2025 yılında orta sınıf düzeyine yükselecek¹⁸⁵⁷ olması Türkiye'de uygulanan neo-liberal ekonomi politikalarının mutlaka gözden geçirilmesini zarruri hale getirmektedir.

¹⁸⁵⁷ Newsweek, 28 Mayıs 2007.

5.4. 1990'lı Yılların Sürdürülemez Borç Dinamiğinin Sonu, Şubat 2001 Mali Krizi ve IMF'nin İki Yüzü

1990'lı yılların sürdürülemez iç borç dinamiği 2000 Kasım ve sonrasında Şubat 2001 kriziyle sonuçlanmıştır.¹⁸⁵⁸

Aralık 1999'da IMF ile yapılan 17. Stand-by Antlaşması gereği 2000 yılında uygulanan programın neden çöktüğü ve bu çökmede IMF'nin kusurları tartışılmaya devam ediyor.¹⁸⁵⁹ Mevcut istatistiklere, rastgele baktığımızda bile 1990'lı yıllar boyunca yaşanan olağan üstü stok dinamiklerinin, görünen tasarruf-yatırım dengeleriyle (akım dinamikleri) uyumsuz olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁸⁶⁰ Türkiye'nin 2001 yılında yaşadığı krizin iyi yönetilmediği, tam tersine yanlış tedaviye sokulup büyütüldüğü hipotezi 2008 Eylül'ünde başlayan, küresel mali krizle ispatlanmış oldu. 2008 krizinde ABD Merkez Bankası FED, piyasaya likidite verdi ve hazine ile ortaklaşa bankalara yönelik kurtarma operasyonları düzenledi. Avrupa Merkez Bankaları da benzer adımları attılar. Bütün bu işlemler olurken IMF, sürekli olarak likidite verme ve kurtarma operasyonlarını desteklediklerini açıkladı. Yani Türkiye konu olduğunda piyasaya likidite verilmesine karşı çıkan, bankalara yönelik kurtarma operasyonlarının (moral hazard) ahlaki çöküntü yaratacağını öne süren IMF bu kez benzer konuda, 2008 küresel mali krizinde tam tersini savunmaya girişti. Bu açıklamalar bize Türkiye'deki Şubat 2001 krizinin yanlış yönetildiğinin ve bunda IMF'nin büyük katkısı olduğunu ispatlamaktadır.¹⁸⁶¹

5.5. Reel Piyasa-Sanal Piyasa ve Asimetrik Bilgi

Gerek milli ekonomide gerekse küresel ekonomide ikili bir ayırım yapmak gerekir. Birincisi, reel piyasa dediğimiz, mal ve hizmetlerin alınıp satıldığı piyasadır. İkincisi, mal ve hizmetleri temsil eden kâğıtların, yani para, hisse senedi, tahvil, bono ve fon belgesi gibi alınıp satıldığı sanal piyasadır. Bırakınız GOÜ'lerde gelişmiş ülkelerde bile sanal piyasa zor kontrol edilen, yatırımcıların "Asimetrik Bilgi" (Nobel ödülü alan iktisatçı George Akerlof) sebebiyle yanılgıya düştükleri durumlarla sık sık karşılaşılıyor. IMF reçetelerine dayalı olarak GOÜ'lerde uygulanan "istikrar" programları bu ülkelerde reel piyasalardan ziyade sanal piyasaları büyütüyor. Büyütmekle kalmıyor, spekülasyon işlemlere karşı "asimetrik bilgi" sebebiyle açık hale getiriyor. Hemen hatırlatalım, Eylül 2008'de patlayan küresel mali krizin altında yatan sebeplerden biri de asimetrik bilgidir. Gelişmiş ülkelerde sanal piyasada yoğun olarak işlem gören "türev ürünlerin" tam olarak neyi ifade ettiğini bırakınız sıradan yatırımcıyı, benim diyen pek çok ekonomist ve finansçı bilmiyordu. Balonlara dayalı bir saadet zinciriyle gittikçe köpürtüldüğünü anlayamayan çok sayıda gerçek ve tüzel kişi daha

¹⁸⁵⁸ Nazım Kadri Ekinci, "Doksanlı Yıllarda Türkiye'de Akım Dengeleri Üzerine Bir Deneme", İktisadi Kalkınma Kriz ve İstikrar-İktisat Üzerine Yazılar II İçinde, Der: A.H.Köse, F. Şenses, E. Yeldan, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2006, s. 285.

¹⁸⁵⁹ Y. Akyüz ve K. Boratav, "Türkiye'de Finansal Krizin Oluşumu", İktisat, İşletme ve Finans Num. 19, Ağustos 2002, s. 14-46.

¹⁸⁶⁰ Nazım Kadri Ekinci, a.g.m, s. 285.

¹⁸⁶¹ Mahfi Eğilmez, "Küresel Finans Krizi-Piyasa Sisteminin Eleştirisi", Remzi Kitabevi, İstanbul Aralık 2008, s. 79-80.

fazla kazanç elde etmek için türev ürünleri almaya yöneldi. Sonuç önce “boom”, sonra “bom”.

Gelişmekte olan ülkelerde reel değerler ile sanal değerler arasındaki fark küresel sermayenin spekülatoşları tarafından bazen üç-beş yüz milyon dolar, bazen üç-beş milyar dolarla çok kolay manipüle edilebiliyor. Özellikle GOÜ’lerde “mali krizin ortak yönleri” belli başlı şu risklerle ifade edilebilir.

Birincisi, içsel sebepler; kanun, kural ve kontrol eksikliğidir. GOÜ’lerde IMF’nin istikrar programlarıyla uygulamaya konulan yeni ekonomik-finansal metot ve teknikler mali kesimde denendikten sonra, daha çok da yaşanan bir krizden sonra¹⁸⁶² ancak disiplin altına alınması için hukuki düzenleme yoluna gidiliyor. İkincisi, dışsal etkenler dediğimiz makro ekonomik dalgalanmalar (ekonomik çevre riski, ekonomi politikasının denge-sizlikleri) ve ekonomiyi etkileyecek olaylar (tabii afetler, siyasi istikrarsızlıklar ve büyük şirketlerin ve/veya bankaların batması) şeklinde özetlenebilir.¹⁸⁶³ Ancak GOÜ’lerdeki mali krizlerin bir dışsal sebebi daha vardır. Bu hususta iktisat ve finansman literatüründe pek çok örnek verilebilecek makale ve kitaplar vardır. Bunlardan biri de daha önce de bahsettiğimiz “Bir Ekonomik Tetikçinin İtirafları” kitabıyla dünya çapında isim yapan John Perkins’dir. Perkins aşağıdaki sözleri ile bizim “üçüncü neden” olarak ifade ettiğimiz hususu çok net bir şekilde anlatıyor:

5.5.1. “Bir Ekonomik Tetikçinin İtirafları”

“Modern küresel imparatorluk yaratma içindeki ustalık ve kurnazlık Romalı kumandanları, İspanyol istilacıları, 18 ve 19. yüzyıl Avrupalı sö-mürgeci güçleri utandıracak düzeydedir. Biz ET’ler (ekonomik tetikçiler) cin gibiyizdir. Tarihten ders alırız. Bugün kılıç taşımaz, bizi diğerlerinden ayıran zırh veya giysiler giymeyiz. Ekvador, Nijerya ve Endonezya gibi ülkelerde, yerli bir okul öğretmeni veya dükkân sahibi gibi giyinir, Washington ve Paris’te bir hükümet bürokrati veya bankacı gibi görünürüz. Alçak gönüllü, saygılı ve normal davranırız. Proje mahallerini ziyaret eder, yoksul köyleri dolaşırız. Fedakârlık taslar, yaptığımız o harika hayırsever işlerden mahalli gazetelere söz ederiz. Hükümet komisyonlarının konferans masalarını, hesap çizelgeleri ve finansal tahminlerimiz ile donatıp, Harvard İşletme Okulu’nda makro ekonominin mucizeleri hakkında ders veririz. Hep kayıt altında ve ortadayızdır. Daha doğrusu kendinizi öyle gösterir ve öyle kabul görürüz. Sistem böyle çalışır. Gerekirse kanun dışı yollara da başvururuz; çünkü sistemin kendisi hile ve sistem kandırma üzerine kurulmuştur ve sistem tanım olarak yasalıdır.

Ancak –ve bu çok ciddi bir uyarıdır- eğer bizler başarılı olamazsak, devreye biz ET’lerin “çakallar” diye nitelendirdiği ve soylarını doğrudan o eski imparatorluklara dayandıran, çok daha sinsi bir tür girer. Çakallar her zaman ortadadırlar; gölgede beklerler. Ortaya çıktıkları zaman ise, devlet başkanları ya devrilir ya da şiddetli “kaza”larda hayatlarını yitirirler. Ve eğer şanssızlık sonucu çakallar da başarısız olursa, Afganistan ve Irak’ta

¹⁸⁶² Mahfi Eğilmez, a.g.e, s. 94.

¹⁸⁶³ Garry J. Schinasi, “Preserving Financial Stability”, IMF 2005.

olduğu gibi, o zaman eski usuller ortaya çıkar. Çakallar başarısız olurlarsa genç Amerikalılar öldürmeye ve ölmeye gönderilir... Nasıl olmuştu da, New Hampshire'in kırsal kesimden gelen o sevimli çocuk, bu pis işlere bu-
laşmıştı?"¹⁸⁶⁴ ET projelerinden dolayı dış borç içinde yüzen Ekvador, milli bütçesinden haddinden fazla bir parayı, resmen yoksulluk sınırının altında olarak tanımladığı milyonlarca vatandaşına yardım etmek için kullanmak yerine, bu borcu ödemeye ayırmak zorundadır. Bu borç yükünden kurtulmak için Ekvador'un tek şansı yağmur ormanlarını petrol şirketlerine satmaktır.¹⁸⁶⁵ ET'ler Irak ve Venezuela'da çuvallamışlar ama Ekvador'da başarılı olmuşlardı; onu artık sonuna kadar sağabilirdik. Ekvador, ET'lerin bütün dünyada ekonomik-politik birliğe getirdikleri tipik ülkelerden birisidir. Ekvador'daki yağmur ormanlarından çıkarılan her 100 dolarlık ham petrole karşı, petrol şirketleri 75 dolar elde ederler. Kalan 25 doların dörtte üçü dış borç ödemelerine gider. Kalanın çoğu da askeri ve devlet harcamalarına gidince, sağlık, eğitim ve yoksullara yardıma yönelik diğer programlar için yaklaşık 2.5 dolar kalır.¹⁸⁶⁶

Elbette Perkins'in ismini zikrettiği Ekvador ve diğer ülkelerin yanına 1946'dan itibaren Türkiye'yi, hassaten 24 Ocak 1980'den bu tarafa uyguladığımız serbest piyasa ekonomisi ile ülkemizi koymamak mümkün mü? "Biz ET'lerin küresel imparatorluk şemsiyesi altına getirdiğimiz, neredeyse her ülke benzer akıbete uğradı."¹⁸⁶⁷

Ekvador bugün, biz onu modern bankacılık, mühendislik ve ekonomik yöntemler gibi "mucizeler" ile tanıştırmadan öncesine kıyasla çok daha kötü bir durumda. 1970'lerden günümüze "petrol patlaması" olarak adlandırılan bu dönemde, resmi fakirlik oranı % 50'den % 70'e ve işsizlik % 15'den % 70'e çıkarken, kamu borcu da 240 milyon dolardan 16 milyar dolara fırladı. Aynı dönemde milli kaynaklardan nüfusun en fakir kesimine ayrılan pay da % 20'den % 6'ya düştü.¹⁸⁶⁸

GOÜ'lerin borcu 2.5 trilyon dolara yükselirken bu borcun faizi -2004 yılı itibarıyla yıllık 375 milyar dolar- bütün üçüncü dünya eğitim ve sağlık harcamalarını ve GOÜ'lerin yıllık aldıkları dış yardımın 20 katını aştı. Dünya nüfusunun yarıdan fazlasının günlük kazancı iki dolardan az -ki 1970'lerin başında da ellerine geçen takriben bu kadardı. Diğer taraftan, gerçek rakamlar ülkeden ülkeye değişiklik gösterse de, GOÜ'lerdeki özel mülkiyetin ve parasal kaynakların % 70 ile % 90'ı o ülke nüfusunun % 1'inin elindedir.¹⁸⁶⁹

Türkiye'de 1980 24 Ocak kararlarıyla başlayan iktisat politikası yönelişleri 1989-2009 yıllarına da damgasını vurmuştur. Bu dönemde neoliberal

¹⁸⁶⁴ John Perkins, "Bir Ekonomik Tetkçinin itirafları", s. 21-22.

¹⁸⁶⁵ John Perkins, a.g.e, s. 19-20.

¹⁸⁶⁶ John Perkins, a.g.e, s. 20.

¹⁸⁶⁷ Michael T. Klare, "Resource Wars: The New Landscape of Global Conflict", Henry Holt and Company, New York 2001.

¹⁸⁶⁸ Chris Jochnick, "Perilous Prosperity", New Internationalist, Haziran 2001.
<http://www.newint.org/issue335/perilous.htm>

¹⁸⁶⁹ James S. Henry, "Where the Money Went", Across the Board, Mart/Nisan 2004, s. 42-45.

modelin istikrar politikaları ayağı popülizmin “hortlamasından” olumsuz etkilenmiş; ancak meselelere çözüm getireceği beklentisiyle yapısal uyum politikaları bakımından dramatik bir adım daha atılmış, 1989 yılında sermaye hareketleri üzerindeki kısıtlamalar kaldırılmıştır. Dış ticaret politikalarındaki liberalleşmenin son durağı ise 1995 yılında AB ile Gümrük Birliği’nin gerçekleştirilmesi olmuştur. Bu dönemde iktisat politikalarındaki ve dünya ekonomisindeki gelişmelerin etkisi ile Türk ekonomisinin gelişimine çalkanlı bir büyüme süreci damgasını vurmuştur. Türkiye ekonomisi giderek artan boyutlarda sermaye hareketlerindeki dalgalanmaların etkisi ve sık sık tekrarlanan finansal kargaşa ve krizlerin tehdidi altına girmiştir. Böylece 1994’te milli gelir % 6.1, 2001’de % 9.5 oranlarında küçülmüştür.¹⁸⁷⁰

5.6. Krizlerin Yapısında Değişim ve Spekülasyonlara Akan Gelirler

1980’li yıllarda IMF ile Dünya Bankası, neoliberal karşı-devrimin araçları haline gelmişler ve buna bağlı olarak gelir dağılımının daha da eşitsiz bir seviyeye düşmesini körüklemişlerdir.¹⁸⁷¹

Son 30 yıldır ekonomik krizlerin tabiatında bir değişim meydana geldi. 1980’lerin başlarına değin, ekonomik kriz tipik olarak kapitalist failer arasında rekabetin yoğunlaşmasına ve emeğin kendini korumak bakımından –hem on dokuzuncu yüzyıl sonlarında hem de 1930’larda görülen- önceki buhranlara kıyasla çok daha iyi donanımlı olduğu şartlara bağlı olarak düşen kâr oranları kriziydi. 1970’lerdeki durum da bundan farklı değildi. Reagan-Thatcher ikilisinin yürüttüğü monoter karşı-devrim, fiilen bu emeğin bu gücünün, emekçi kesimin kendilerini koruma kapasitesinin yıkılmasını hedef almıştı. –gerçi bu tek hedef değildi ama başlıca hedeflerden birisi olduğunda şüphe yoktu- 1980’lerde, 1990’larda ve şimdi 2000’lerde gerçekten bütün tipik özelliklerinin sergilendiği, temel bir aşırı-üretim kriziyle karşı karşıyayız. Gelirler yüksek likiditeye ve spekülatif tasarruflara sahip olan gruplarla sınıfların lehinde yeniden dağıtılmış durumda. Zaten bu yüzden gelirler tekrar efektif talep biçiminde dolaşıma girmiyor da spekülasyona akıyor, düzenli biçimde pompalayıp duran balonlar yaratıyor. Bu durumda, evet, kriz, sermayeler arasında yoğun rekabete bağlı olarak düşen kâr oranları, krizi olmaktan çıkıp, kapitalist gelişmenin eğilimlerince yaratılan sistematik bir efektif talep kıtlığına bağlı olarak aşırı-üretim krizine dönüşmüş halde.¹⁸⁷²

5.7. Sermaye Hareketlerinin Serbestleşmesi ve Kayıt Dışı Sermaye Kaçışı

GOÜ’lerde sermaye hareketlerinin tamamen veya büyük ölçüde serbestleştirilmesi ile gerçekleştirilen dönüşüm ödemeler dengesi hesaplarının yapısını da etkiledi. Yabancı sermaye girişlerinin giderek azalan bölümleri cari işlem açığının finansmanına tahsis edilir oldu. Buna mukabil arbitraj arayan kısa

¹⁸⁷⁰ Korkut Boratav, “Türkiye İktisat Tarihi (1980-2007)”, s. 172.

¹⁸⁷¹ Giovanni Arrighi, “Sermayenin Dolambaçlı Yolları-David Harvey’le Söyleşi”, Çev: Osman Akınbay, Agora Kitaplığı, İstanbul Eylül 2009, s. 52.

¹⁸⁷² Giovanni Arrighi, a.g.e, s. 41-42.

vadeli sermaye hareketleri –sıcak para- önem kazandı. Gerek sermaye hareketlerinin serbestleşmesinin gerek GOÜ'lerden bazılarında burjuvazinin sermaye ihraç edecek olgunluğa veya uyanıklığa ulaşması sonucu, yerleşik aktörlerden kaynaklanan sermaye çıkışlarının ve daha sonra da girişlerinin önemi arttı.¹⁸⁷³ Sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesinin kayıt-dışı hareketleri sistem-içine alarak sermaye kaçışını azaltması beklenebilir. Nitekim 15 GOÜ'de bu beklenti gerçekleşmekte ancak Türkiye'de zıt yönlü bir dönüşüm gözlenmektedir. Yani 1970'li yılların sonunda gerçekleşen sermaye kaçışı 1980'den sonra tersine döndü. Ancak 1989'daki 32 sayılı kararı takip eden yıllarda tekrar sermaye kaçışının olduğunu görüyoruz. Denilebilir ki Türkiye'ye giren toplam yabancı sermaye içinde % 8'lik bir bu türden sızıntı "yerleşikler" sermayesi de söz konusu.¹⁸⁷⁴

5.8. Cari İşlem Açığının Finansmanında Bire Üç Seviyesine Yükseliş

Türkiye'de gözlenen önemli bir değişiklik, yabancı sermaye girişlerinin cari açıkların finansmanında kullanılan paylarının belirgin bir biçimde düşmüş olmasıdır. Yani Türk ekonomisi 1980-1989 döneminde bir dolarlık cari işlem açığının finansmanı için yaklaşık bir buçuk dolar yabancı sermaye girişine ihtiyaç duyarken, 1990 sonrasında bu ihtiyaç yaklaşık olarak üç dolara yükselmiştir. Bu oranlar diğer GOÜ'lerde 1.6'dan 2.3'e çıkmıştır. Bu dönüşüm, GOÜ'lerde büyüme-cari işlem açığı –yabancı sermaye girişleri süreçleri arasındaki bağlantının gevşemesi, sermaye hareketlerinin cari dengeden giderek büyük ölçüde bağımsızlaşması manasına geliyor. Dahası dış borç stoğundaki büyüme ile birikimli cari işlem açıkları arasındaki bağlantının da kopması anlamına gelir. Ancak, bu olgunun ülke-içi makro ekonomik politikalarla, mesela kamu açıklarının finansman biçimleriyle alakalı boyutları da vardır.¹⁸⁷⁵

Tablo 3.26: 1990-2000 Dönemi GSMH'ye Oranla Ekonominin Genel Dengesi ve Borçlar (%)

	1990	1994	1998	2000
Akımlar				
1-Özel Harcanabilir Gelir	86.6	90.4	90.8	92.8
2-Kamu Harcanabilir Gelir	13.4	9.6	9.2	7.2
3-Özel Tasarruf	18.6	24.2	24.6	23.4
4-Kamu Tasarruf	3.4	-1.1	-1.9	-5.2
5-Özel Tasarruf—Yatırım	2.0	6.2	7.6	5.6
Farkı	-5.2	-4.7	-8.7	-12.2
6-Kamu Tasarruf-Yatırım	-7.4	-7.9	-9.4	-12.5
Farkı				
7-Kamu Kesimi Borçlanma	-3.2	1.5	-1.1	-6.6

¹⁸⁷³ Korkut Boratav, "Yabancı Sermaye Girişlerinin Ayrıştırılması ve Sıcak Para: Tanımlar, Yöntemler, Bazı Bulgular", İktisadi Kalkınma Kriz ve İstikrar-İktisat Üzerine Yazılar II, içinde.

¹⁸⁷⁴ Korkut Boratav, a.g.m, s. 23.

¹⁸⁷⁵ Korkut Boratav, a.g.m, s. 24.

gereği (KKBG)				
8-Cari İşlemler Bilançosu (CİB) (5+6)	-1.7	2.0	1.0	-4.9
9-Cari İşlemler Bilançosu Ödemeler Dengesi				
Stoklar				
İç Borç Stoku	5.6	14.4	24.4	38.8
Görev Zararları	0.0	1.9	11.4	14.4
Dış Borç Stoku	32.2	50.1	46.8	59.9
Kısa V.D.Borç	6.2	8.6	10.1	14.2
Kamu Dış Borcu	23.1	30.7	19.3	19.7

Kaynak: DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2006) ve Hazine Müsteşarlığı verilerinden faydalanarak elde edilmiştir.

5.9. 1970'lere Göre 2000'lerde Ağırlaşan Benzer Meseleler

1997 Asya ve 1998 yılında yaşanan Rusya krizlerinin ilk aşamada Türk ekonomisi üzerine direk etkisi olmadı. Ancak giderek Türkiye'nin küresel sermaye piyasalarından borç alması büyük bir mesele haline dönüştü. Bu durum Türkiye'nin ödemeler dengesini olumsuz yönde etkilemeye başladı. Türkiye 1999 yılının sonuna doğru ekonomik açıdan son derece karamsar görüntü içindeydi. Ekonomi % 6.4 oranında küçülmüş, enflasyon (TEFE) % 70'e ulaşmıştı. Yaklaşık 30 yıldır müzmin iki haneli yüksek enflasyonla yaşayan Türkiye bu haliyle hiper enflasyona doğru gidiyordu. Bütçe açıkları tam bir felaketti. Türkiye'de 1970'li yılların en temel meselesi şu şekilde özetlenebilir:¹⁸⁷⁶ Enflasyon, döviz yetersizliği, aşırı değerli kur politikaları, işsizlik ve bütçe açıkları. Türkiye ithal ikameci dönemde yaşadığı yukarıdaki problemlerin daha ağırlaşmış halini 24 Ocak 1980'den beri uygulanan neoliberal politikalarla 2000 yılına girerken de yaşıyordu. Türk ekonomisi bu sıkıntıları bünyesinde taşıyarak, bir başka ifadeyle kriz virüsünü almış olarak 2000'lere girmişti.

2000 yılına IMF stand-by'ı desteğinde yeni bir ekonomik istikrar programıyla girilmişti. Programın üç temel ayağı vardı: a) Bütçe ve bütçe dışındaki kamu kesiminde mali disiplinin sağlanması b)Belli süreli sürünen sabit kur (crawling peg) sistemiyle döviz kurlarının belirlenmesi c) Yapısal reformların gerçekleştirilmesi ve özelleştirmenin hızlandırılması. Bu programın temel gayesi; enflasyonun düşürülmesi ve sürdürülebilir bir büyüme oranının gerçekleştirilmesi. Programın diğer bir şartı da faiz dışı bütçe fazlasını GSMH'nin % 6.5'ine yükseltmekti.

1997 Asya krizi ile GOÜ'lerde önce finansal piyasalarda patlak veren kriz kısa sürede ekonomik krize dönüşmüştü. Asya Kaplanları olarak adlandırılan beş Güneydoğu Asya ülkesinin (Güney Kore, Tayland, Filipinler, Malezya ve Endonezya) ekonomileri bir yıl içinde 600 milyar dolar, Rusya ekonomisi 202 milyar dolar ve Brezilya ekonomisi 250 milyar

¹⁸⁷⁶ Ömer Eroğlu, "Türkiye Ekonomisi", Isparta, 2000, s. 207-208.

dolarlık bir üretim kaybı yaşadılar.1877 Brezilya'dan sonra Türkiye ve Arjantin krize girdiler.

IMF stand-by destekli “Enflasyonla mücadele programı”nı Türkiye yürürlüğe sokarken hiçbir kesimden, bu programın ülkeyi tarihinin en ağır mali ve ekonomik bunalımına sokacağını düşünenlerin sayısı herhalde çok azdı. Programa yönelik şüpheleri dile getirenlere karşı, IMF’nin programın arkasında olduğu ifade ediliyordu.

Türk ekonomisi hem varlık, hem de yükümlülük tarafında tam anlamıyla dolarize olmuştu. Bu vaziyette en kestirme yol milli para birimini değerli hale getirmek, açık ekonomide ithalat yoluyla ucuz girdi temin etmek ve enflasyonu aşağı çekmek.

Bu durumda cari denge-cari açık meselesi ortaya çıkıyordu. Yurt dışından istikrarlı bir şekilde finanse edilmesi şarttı. Ancak en büyük borçlu konumunda olan devletti. Kamunun borç ödeme kapasitesinin artırılması için bütçe tasarrufuna ihtiyaç vardı. Bu durum hükümetin elini zayıflatsa da IMF’nin yeşil ışığı Türkiye’ye yabancı sermaye girişini artırabilirdi. Elbette yabancı sermaye girişinin uzun vadeli ve reel sektöre yönelik olması arzu edilen bir durumdu. Pek imkân dâhilinde görülmeyen bu durum karşısında ülke içindeki reel faizlerin kısa vadeli yabancı sermayenin girişini hızlandıracak kadar yüksek olması gerekiyordu... İşler yılın ilk sekiz ayında planlandığı ve umulduğu gibi gitti. Döviz girişi arttı, üretimi artıracak ithalatın finansmanı sağlandı, değerlenen Türk lirası ile enflasyon düşmeye başladı. Ancak sıcak para girişi hızla artıyor, enflasyon yeterince hızlı düşmüyordu. Bankaların açık pozisyonları her geçen gün büyüyordu. Birden spekülative yatırımcılar döviz alımına geçerek yurt dışına çıkmaya başladılar. Likidite bir anda “kaynamaya” başladı. Banka bilançoları telafisi imkânsız “kırmızı rakamlar”, zarar yazmaya başladılar. Ortalık karıştı ve Türk ekonomisi 2001 yılında üretiminin reel olarak % 9.5’ini kaybetti. Bu arada cari açık/GSYİH oranı 1999 sonunda % 0.7 iken 2000 yılının Haziran ayında % 4’ü aşmıştı. Türkiye için cari açık oranında kritik eşik % 3.5 olarak belirlenmiştir.¹⁸⁷⁸

2000 yılının ilk sekiz ayında Türkiye’ye 10 milyar dolardan fazla kısa vadeli sermaye girmiş, bu arada CİB açığı da 7 milyar dolara dayanmıştı. Enflasyon yılın başında TEFE % 66.7’den üçüncü çeyrekte % 48.4’e inmişti. Cari açık denetlenemez hale gelmişti.

¹⁸⁷⁷ S. Özel, “Global Finansal Krizler”, Deniz Kültür, Temmuz 2005, s. 13-21.

¹⁸⁷⁸ Ercan Uygur, “Büyüme-Büyüme”, Yeni Bin Yıl, 3 Eylül 2001.

Tablo 3.27: Kısa Vadeli ve Toplam Dış Borçlar ve Kısa Vadeli Borçların Toplam Dış Borçlar ile Net Milletlerarası Rezervlere Oranı (%) – (1997-2002)

Yıllar	Kısa Vadeli Dış Borçlar (Milyar Dolar)	Toplam Dış Borçlar (Milyar Dolar)	Kısa Vadeli Dış Borçların Oranı (%)	
			Toplam Dış Borç İçinde	Milletlerarası Rezervlerde
1997	17.7	84.2	21.0	65.0
1998	20.8	96.4	22.0	70.5
1999	22.9	103.0	22.0	67.2
2000	28.3	118.7	23.8	81.3
2001	16.2	113.8	14.2	54.0
2002	15.2	131.3	11.8	39.9

Kaynak: DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2006) ve HDTM Raporları.

Tablo 3.28: Kamu Kesimi Borçlanma Gereği ile İç ve Dış Borçların GSMH'ye Oranı (%) (1997-2002)

Yıllar	GSMH'ye Göre Pay (%)			
	KKBG	Dış Borç Stoku	İç Borç Stoku	Toplam Borç Faizi
1997	7.5	45.2	19.9	8.3
1998	9.4	47.0	21.7	11.5
1999	15.6	55.4	29.3	19.6
2000	11.9	59.4	29.0	16.2
2001	16.5	78.6	69.2	22.9
2002	12.6	72.4	55.2	19.0

Kaynak: TCMB ve HDTM Raporlarından faydalanılarak hazırlanmıştır.

Aslında Türkiye'de olanlar daha önce diğer GOÜ'lerin bir kısmında yaşanmıştı. 2000 yılı içerisinde Türk lirası sürekli aşırı değerlenmiştir. Yılsunu itibariyle reel değerlendirme oranı döviz sepeti karşısında yaklaşık TEFE'ye göre % 10, TÜFE'ye göre ise % 14'tür.

Meksika parası 1994'teki kriz öncesinde 24 ayda % 13.1; Güneydoğu Asya krizinden önce ise Filipinler'de % 17.7, Malezya'da % 12.8, Endonezya'da % 12.1, Tayland'da % 15.5'tir.

1999-2000 dönemi içerisinde Türkiye'de TÜFE'ye göre bu değerlenme oranı % 18 gibi oldukça yüksek bir orana ulaşmıştır. IMF ile imzalanan stand-by gereği uygulanacak olan enflasyonu düşürme programı çerçeve-

sinde beklenen enflasyon rakamları kullanılacak olursa bu oran kur hedefinin üç katı olur. Çünkü beklenen enflasyon % 34.9 iken döviz kuru sepeti % 12.8'dir.¹⁸⁷⁹

5.10. Mali Kriz Öncesi Yaşanan Tipik Gelişmeler

GOÜ ekonomilerinde mali kriz öncesi şu şekilde sıralayabileceğimiz gelişmeler yaşanmaktadır: Özel yabancı kısa vadeli fon girişi hızlanır. Bu fon girişi genellikle borçlanma şeklindedir. Hızlı borçlanma genellikle finansal serbestleşme sonrasında (Türkiye için 1989) ya da nominal döviz kurunun belli bir kurala göre önceden belirlenmesi sonrasında yaşanır. Bu durum ise Türkiye'de olduğu gibi önce parasal genişleme, arkasından talep patlaması (1999-2000 yıllarındaki otomobil satış rakamları buna müthiş bir örnektir), beraberinde enflasyon artışı, milli paranın reel olarak aşırı değerlendirilmesi ve ithalatta meydana gelen artış şeklinde işleyen bir süreç halinde birbirini takip etmektedir. Yabancı sermaye girişi eğer borçlanma şeklinde ise yani doğrudan yabancı sermaye yatırımı şeklinde değil ise istikrar programının yürütülmesinde duyulacak en küçük bir şüphe, spekülasyon haberler silsilesi ekonominin finansal kaynaklı yani sermaye tabanlı bir krize sürüklenmesine sebep olacaktır.¹⁸⁸⁰

5.11. Cumhuriyet Türkiye'sinde Olanlar Osmanlı'nın 1838-1914 Dönemine mi Benziyor?

Kasım 2000 ve Şubat 2001 finansal krizleri aslında bankacılık ve döviz krizidir. Ve bu krizlerin oluşmasında yabancı bankaların büyük payı vardır. Yabancı bankalar yılsonu hesaplarını kapatma telaşına düşmüşlerdi. Bu bankalar döviz taleplerini de artırmışlardı. Bu gelişmeler tabii olarak faiz hadlerinin yükselmesi ile sonuçlandı.¹⁸⁸¹

Bazı yerli bankalar ellerinde aşırı miktarda DİBS'leri tutmaktaydılar. Mesela, Demirbank toplam iç borç stokunun yaklaşık % 20'si gibi çok yüksek bir oranını elinde tutuyordu. Bu bankalar bir yandan likidite ihtiyaçları, bir yandan açık pozisyonlarının sebebi olan sendikasyon kredilerini ödemek için döviz taleplerini artırıyorlardı.

Yabancı bankalar, bazı Türk bankalarının TMSF'ye aktarılacağını duymuşlardı. Derken bazı bankaların birbirlerine olan kredi hatlarını kapattıkları gündeme geldi. Bankaların hızla yükselen likidite ihtiyaçları ve bunun için "delicesine" maliyetlere katlanarak ultra yüksek faize likidite arayışı içine girmeleri, döviz hücum etmeleri, hazine kâğıtlarını da satarak Türkiye'den kaçmaları Kasım 2000 krizinin tetikleyicisi oldu.

¹⁸⁷⁹ Ömer Eroğlu ve Mesut Albeni, "Küreselleşme, Ekonomik Krizler ve Türkiye", Bilim Kitabevi, Isparta, s. 208.

¹⁸⁸⁰ Ercan Uygur, "Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri", Türkiye Ekonomi Kurumu, Tartışma Metni, Ankara 22 Mart 2001, s. 11.

¹⁸⁸¹ Ömer Eroğlu ve Mesut Albeni, a.g.e, s. 209.

Tablo 3.29: Kasım 2001 Mali Krizinde Repo Piyasasındaki Gecelik Faiz Hadleri

Günler	Repo Piyasasında Gecelik faiz Oranları (%)
1 Kasım 2000	44.4
10 Kasım 2000	29.8
15 Kasım 2000	91.8
22 Kasım 2000	153.4
28 Kasım 2000	199.5
1 Aralık 2000	727.0
4 Aralık 2000	1275.2
15 Aralık 2000	63.0

Kaynak: TCMB Raporları.

Yukarıdaki tabloda yer alan ve bir aylık sürede vuku bulan “Türkiye’nin Finansal Armagedon”u olacak gelişmelere rağmen dönemin TCMB Başkanı Gazi Erçel ve IMF’nin iktisatçıları ya da “ekonomik tetikçileri” Türk bankalarının ve piyasaların duyduğu likidite ihtiyacını Merkez Bankası kaynaklarından fonlanmasına engel oldular. Birebir aynı problemlerle, (14 Eylül 2008’den itibaren karşılaşan ABD bankalarını ve Avrupa ülkelerinin bankalarını merkez bankaları kaynaklarından fonlanmasını doğru bulan, alkışlayanlar da IMF’nin başkanından iktisatçısına kadar bütün IMF takımı. Bu hangi ahlak anlayışı ile izah edilebilir? Ülkemizde 24 Ocak 1980’den itibaren başlatılan neoliberal dönüşüm, 1989 sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, 1995 Gümrük Birliği Antlaşması ile birlikte 1994, 1999, 2000/2001 sermaye tabanlı krizlerin bize hatırlattığı; 1838-1914 dönemi Osmanlı Türkiye’sinin içine düşürüldüğü iktisadi-siyasi sömürgeleşme ve nihayet parçalanmasıdır. IMF’nin yukarıda somut olarak sergilediği birebir aynı durumdaki “Türkiye örneği” ile “ABD örneği”nde birbirine 180 derece zıt iki farklı tavır sergilemesi bizim aklımıza Cumhuriyet Türkiye’sine karşı “Osmanlılaştırma” projesinin uygulamada olduğunu getiriyor.

Kasım 2000’de finansal sektördeki bu hercümerecden sonra IMF Türkiye’ye 7.5 milyar dolarlık bir ek rezerv daha devreye soktu. Ancak artık IMF’nin enflasyonla mücadele programına güven kalmamıştı. Arkasından milletlerarası derecelendirme kuruluşları Moody’s ve S and P, Türkiye’nin kredi notunu beklemeğe aldı. Hâlbuki daha kısa bir müddet önce bu iki kuruluşun Türkiye’nin kredi notunu yükselteceği haberleri basında yer alıyordu. Artık Türkiye yurt dışından ve içinden daha kısa vadeli ama daha pahalı borçlanabilecekti. Nitekim hazine Kasım krizi sonrası daha yüksek faiz oranlarıyla borçlanmaya başlayacaktır.

Kasım 2000 krizinin temelinde yatan apaçık ortadayken çok farklı gerçeklerin bizatihi iktisatçı kimliği olanlar tarafında dile getirilmesini biz “aydın yabancılaştırma” ya da “körlük” olarak değerlendiriyoruz. Biz Korkut Boratav’ın değerlendirmelerine yukarıda kısaca özetlediğimiz Türkiye’ye yönelik bir iktisadi-siyasi küresel hesap olduğu kanaatini de ekliyoruz.

Boratav'a göre IMF'nin programları problemin bizatihi kendisini oluşturu-
yor. Döviz çıpasına bağlı IMF programları, ödemeler dengesi meselesi yok-
ken Türkiye'nin IMF ile Aralık 1999'da yeni bir stand-by anlaşması yapma-
sı krizin temel gerekçesi.

Stanley Fisher'e göre, -serbest kur yanlısı bir iktisatçıdır- döviz çıpası
uygulamasının tabii bir sonucu olarak dövizde hücumunun yaşandığını bu-
nu ise paniğe dayalı döviz krizine yol açtığını ileri sürüyor.

Ünlü iktisatçı Rudiger Dornbush ise bir makalesinde şöyle diyor: "Eğer
bankacılık sistemi kısa dönemli fonlanıyorsa, kriz hızla ilerler... Aralık 2000
Türkiye krizi mükemmel bir örnektir. Çok sayıda kötü bankanın bulunduğu
bir ortamda, kredilerdeki bir geri çekilme bankacılık krizini başlattı."¹⁸⁸²

5.12. 19-21 Şubat 2001 Finansal ve Bankacılık Krizi

19 Şubat 2001 Tarihinde yapılmakta olan Milli Güvenlik Kurulu toplantı-
sı, Türkiye tarihinin en büyük borç ödemesi olan 21 Şubat 2001 tarihinden
iki gün önce yapıyordu. Zamanın Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in,
Başbakan Bülent Ecevit'e Anayasa kitapçığını fırlattığı haberi gündeme
bomba gibi düşmüştü. Türkiye'nin 28 milyar dolar döviz rezervi vardı.

19 Şubat günü üst düzey IMF yetkilileri de İstanbul'daydı. Bu ekip için-
deki Stanley Fisher olağan dışı olarak Ankara'ya geldi ve başbakan Ece-
vit'le görüştü. Fisher altında kendi imzaları olan IMF reçetesinin revizyona
ihtiyacı olduğundan dem vurmaktaydı. Kur politikasında düzeltilmeye
gidilmesi gerektiği söyleniyor ama her ne hikmetse IMF'cilerden "Türkiye
hemen serbest kura geçsin" lafı ağızlarından çıkmıyordu. 21 Şubat 2001'de
Türk ekonomisinde "mali Armagedon" başladı. Bir yerlerden düğmeye
basılmıştı ve spekülasyon döviz talebi patladı. Interbank piyasasında gecelik
faizler % 6000 (altı bin)leri aştı ve ortalama % 4000'ler olarak gerçekleşti.
Merkez Bankası'nın 19 Şubat günü 27.90 milyar dolar olan döviz rezervi 21
Şubat günü 22.59 milyar dolara indi. İki gün içinde MB'nin döviz rezervi
5.31 milyar dolar azalmıştı. Başını yabancı bankaların çektiği dört beş ban-
ka spekülasyon olarak MB'den döviz almışlardı. ABD doları 21 Şubat günü %
40 değer kaybederek bir milyon TL'ye yükseldi. Kasım'dan farklı olarak
yerli bankaları, şirketler ve "Muharrem Amca ile Fatma Teyze" de dövizde
hücum etmişti. IMKB'de endeks 10.000'den 7000'e indi. MB Bankası Baş-
kanı Erçel kendi tasarrufunu iki gün önce TL'den dolara çevirmişti. Niha-
yet Gazi Erçel ve Hazine Müsteşarı Selçuk Demiralp istifa etti.

5.13. Türkiye'nin "Mali Armagedon"u ve Kemal Derviş

Türkiye'yi "Finansal Armagedon"dan kurtaracak bir "Mesih" aranıyor-
du. IMF ve WB pek çok şartlarla birlikte Kemal Derviş'i tavsiye etmişti.
Derviş Türkiye'nin 24 Ocak 1980 Kararlarıyla neo-liberalizme pupa yelken
açılmasının mimarıydı. Dünya Bankası'nın 1978 yılında "Türkiye'ye Tavsi-
yeler" raporunu hazırlayanlardan biri Derviş idi. Osmanlı Türkiye'sinin
vatana ihanetten iki büyük dedesini, Tepedelenli Ali Paşa ve Halil Hamit

¹⁸⁸² Rudiger Dornbush, "Ortaya Çıkan Para Krizleri Üzerine", "Çev: Ö. İzdaş, İktisat Dergisi, IMFC, Şubat-Mart 2001, s. 59.

Paşa'yı idam ettiği Kemal Derviş'i¹⁸⁸³ Başbakan Bülent Ecevit ekonomiden sorumlu devlet bakanı olarak görevlendirdi.

“Birisi bağımsız devlet kurma sevdasında, diğeri yabancılarla işbirliği yaparak padişahı devirme sevdasında iki dedenin torunudur Kemal Derviş. Bir dönem emperyalizmin genel valisi gibi hareket eden Devlet Eski Bakanı Kemal Derviş. Kamuoyu Kemal Derviş'i sadece ekonomist olarak tanıyor. Bu kitap ise Kemal Derviş'in köken ilişkilerini gün yüzüne çıkarıyor... “Dededen Toruna Genetik İhanet”, Mahmut Çetin'in “Boğazdaki Aşiret” kitabıyla başlayan aile tarihi araştırmaları zincirinin bir parçası. Bu çalışma Osmanlı'dan günümüze uzanan bürokrasi klanından birbirine akraba iki ailenin tarihini, Kemal Derviş özelinde anlatıyor. Kemal Derviş yönetiminde emperyalizmin emrinde yürürlüğe konulan ekonomik politikaların Türkiye'yi kaosa götürdüğü ise kitapta yer alan bir başka öngörü. Kitabın “Kaos ve Perestroika” adlı değerlendirme bölümünde Mahmut Çetin, küresel dayatmacı oligarkların kirli programlarına karşı, yerli düşüncenin yeni bir derleniş programının da alt yapısını sunuyor.¹⁸⁸⁴

Mademki bu çalışmamızın temeli Türk politik iktisadı, mademki Kemal Derviş bu sürecin en azından son 30 yılının baş aktörlerinden biri, öyleyse Kemal Derviş'i biraz daha yakından tanıyalım.

Rıza Derviş'in Alman eşi Getri Jeadthke, Hitler'in Ankara'daki Büyükelçisi Franz Von Papen'in sekreteridir.¹⁸⁸⁵ Getri Hanım Kemal Derviş'in annesidir. Alman Dışişlerinde görev alan pek çok akrabası vardır. Aile bağları sebebiyle Von Papen gibi bir ara başbakanlık da yapmış olan önemli bir diplomatın sekreterliğine getirilmesi muhtemeldir.¹⁸⁸⁶ Kemal Derviş annesinin Von Papen'in sekreterliğini yaptığını reddetse de Orhan Birgit, Getri Hanım'ın Alman Büyükelçiliğinde sekreter olduğunu bilenlerdendir.¹⁸⁸⁷ Getri Jeadthke ile Kemal Derviş'in babası Rıza Derviş'in karşılaşmaları oldukça ilginçtir. Rıza Derviş Von Papen'e bir suikast düzenleneceğini haber alır. Von Papen'in güzel sekreteri Getri Hanım, Papen ile Derviş'i görüştürür.¹⁸⁸⁸ 24 Şubat 1942'de Von Papen'e Ankara'da Atatürk Bulvarı'nda bir suikast gerçekleştirilir. MAH yani MİT olayı çok kısa sürede aydınlatır.¹⁸⁸⁹ Kemal Derviş bu iddiaları yalanlar ancak 13 Mart 1975 tarihinde Başbakan Bülent Ecevit'in genç danışmanı Kemal Derviş'in Almanya Başbakanı Helmut Schmidt ile görüşmesi esnasında “Almanca benim ana dilimdir” Annem Almandır der.¹⁸⁹⁰ Kemal Derviş'in annesi ömrünün uzun yıllarını ve son günlerini İsviçre'de geçirir. Getri Derviş 3 Aralık 2005'te

¹⁸⁸³ Mahmut Çetin, “Dededen Toruna Genetik İhanet-Tepedelenli Ali Paşa ve Halil Hamit Paşa'dan Kemal Derviş'e”, Emre Yayınları, İstanbul Mayıs 2006.

¹⁸⁸⁴ Mahmut Çetin, “Genetik İhanet”, Arka Kapaktan.

¹⁸⁸⁵ Murat Bardakçı, “Büyük Dedesi Reform Uğruna Kelle Vermişti”, Hürriyet 11 Mart 2001.

¹⁸⁸⁶ Abdullah Muratoğlu, “Reformun Dervişleri”, Bakış Yayınları, İstanbul 2001, s. 130.

¹⁸⁸⁷ Faruk Bildirici, “1978'deki Raporuyla Solu Kızdırdı”, Hürriyet 25 Haziran 2001.

¹⁸⁸⁸ Ada'dan Amerika'ya Kemal Derviş, Sabah Gazetesi, 14 Haziran 2001.

¹⁸⁸⁹ Abdullah Muratoğlu, “Reformun Dervişleri”, Bakış Yayınları, İstanbul 2001, s. 126.

¹⁸⁹⁰ Faruk Bildirici, “Almanca ve İngilizcesiyle Helmut Schmidt'i Şaşırttı”, Hürriyet 24 Haziran 2001.

burada vefat eder.¹⁸⁹¹ Kemal Derviş'in kız kardeşi Zeynep Derviş üçüncü evliliğini Fransa'da İsviçreli bir entelektüel ile yapar¹⁸⁹² ve bir süre sonra İsviçre'ye yerleşir.¹⁸⁹³ Kemal Derviş'in babası Rıza Derviş, bir dönem CHP il başkanlığı yapmıştır.¹⁸⁹⁴ Kemal Derviş 1970'li yıllarda ODTÜ'lü bir akademisyen iken CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit'in danışmanlığını üstlenmiştir. Ayrıca Kemal Derviş'in büyük amcası Yüzbaşı Altın Kanat Kemal de Yemen'de İsmet İnönü'nün yaverliğini yapmıştır.¹⁸⁹⁵

Kemal Derviş'in babası Rıza Derviş, PKK'lı Yaşar Kaya ve Kemal Derviş iyi dostturlar. 1970'li yıllarda Rıza Derviş'in sahipleri arasında bulunduğu Siemens şirketinin yöneticilerinden biri PKK'lı Yaşar Kaya'dır. Rıza Derviş, Yaşar Kaya'ya bir gün şöyle der: "Sen biraz daha Kemal'in beynine girersen vallahi Dünya Bankası'nı bırakır gelir. Senin Kürdistan diye tutturduğun yere vali olur."¹⁸⁹⁶ Yaşar Kaya bir başka yazısında şöyle der: "Kemal Derviş, asker bir aileden gelmektedir. Babası Rıza Derviş övünerek, "Yaşar Bey, ben sadrazam torunu ve paşa çocuğuyum" der ikimizin solculuğuna kızardı.¹⁸⁹⁷

Banker Kastelli adıyla anılan Cevher Özden, Kemal Derviş'in babasının servetini kendisinin yönlendirdiğini söyler. "Servetinin önemli bir kısmını devlet tahvili ve hazine bonosunda değerlendirirdi."¹⁸⁹⁸ Gazeteci-yazar Altemur Kılıç ise şöyle yazıyor: "Torunum Amerika'da üniversiteyi bitirmişti. Onu küçüklüğünden beri tanıdığım, Dünya Bankası'nın bir bölümünün başında olan Kemal Derviş'e gönderdim. İş konusunda yardım etmek yerine 'Sen bu gece benim sekreteri yemeğe götür' demiş. Bu da herhalde bir nevi yardım."¹⁸⁹⁹ Kemal Derviş'in babası Rıza Bey, sık sık eşinin memleketi Almanya'ya gider ve uzun aralıklarla orada kalırdı. 1992'de Köln'de vefat eder.¹⁹⁰⁰ Kemal Derviş ilk evliliğini tiyatro ve sinema sanatçısı Turgut Boralı'nın kızı Neslihan Boralı ile 1968'de yapar.¹⁹⁰¹ Siemens adına tek temsilci olan Rıza Derviş, hiç ihaleye girmeden rahatlıkla pazarlardı ürünlerini. Bütün sağlık dairesi başkanları, Milli savunma Bakanı, Sağlık Dairesi Başkanı, Gülhane Askeri Hastanesi'nin başhekimleri, paşalar, komutanlar, generaller Kemal Derviş'in düğünündeydi.¹⁹⁰² Neslihan Derviş'le Kemal Derviş 22 yıldan sonra boşanırlar. ¹⁹⁰³Neslihan Hanım'ın ikinci eşi borsacıdır.¹⁹⁰⁴ Neslihan Taki "Türkiye'yi krizden Kemal kurtaracak" Eğer

¹⁸⁹¹ <http://www.istanbulfm.com.tr/haber/?mview=makale-mid=8236>.

¹⁸⁹² Adadan Amerika'ya kemal Derviş, Sabah 14 Haziran 2001.

¹⁸⁹³ Tenisi Babasından Öğrendi, Sabah 15 Temmuz 2001.

¹⁸⁹⁴ Cengiz Erdoğdu, "Derviş Ailesinin 36 Yıllık Sırrı", Sabah 25 Temmuz 2004.

¹⁸⁹⁵ Hep Gazeteci Olmak İsterdim, Habertürk.com, 23 Mayıs 2001.

¹⁸⁹⁶ Yaşar Kaya, "Ne Dilmiş", Özgür Politika, 2 Mart 2001.

¹⁸⁹⁷ Yaşar Kaya, "Sahne Siyaset", Özgür Politika, 26 Temmuz 2002.

¹⁸⁹⁸ Harun Odabaşı ve Birol Uzunay, "Ekonomide Başkanlık Sistemi", Aksiyon 17 Mart 2001, s. 328.

¹⁸⁹⁹ Altemur Kılıç, "Eğreti Gelin", Ortadoğu Gazetesi, 27 Aralık 2005.

¹⁹⁰⁰ Abdullah Muratoğlu, "Reformun Dervişleri", s. 132.

¹⁹⁰¹ Abdullah Muratoğlu, a.g.e, s. 156.

¹⁹⁰² Derviş'in Düğünü, <http://www.sabah.com.tr/2004/07/26/cp/gncil/20-20040725-102.html>

¹⁹⁰³ Ada'dan Amerika'ya Kemal Derviş", Sabah 14 Haziran 2001.

¹⁹⁰⁴ İlk Eş Kurtarıcı İkinci Eş Borsacı, Sabah 4 Mayıs 2001.

parti kurarsa ona oy veririm.¹⁹⁰⁵ Neslihan Taki'nin kayınpederi işadamı Murat Taki, Kemal Derviş'in birinci eşi ve kendisinin gelini Neslihan Taki ile Derviş'in yeni eşi Catherine'i İsviçre Crans Montana'da kendisinin tanıştırdığını söyler.¹⁹⁰⁶ Kemal Derviş'in ikinci eşi Polonya asıllı Amerikalıdır.¹⁹⁰⁷ Mahmut Çetin'in "Genetik İhanet" kitabında Akit gazetesine dayanarak aktardığına göre Catherine Derviş, FBI ajanı.¹⁹⁰⁸ Derviş çifti Gaziantep Belediye başkanı Celal Doğan'ın organizasyonu ile Gaziantep'e dillere destan bir gezi yaparlar. Ekonomiden sorumlu Devlet Bakanı Kemal Derviş ve eşi Adana'ya geçerler. Catherine Derviş, ziyaret ettiği bir camide başını örter. Bu gezide Catherine Derviş'in tercümanlığını Prof. Hurşit Güneş'in karısı Nilgün Güneş yapar.¹⁹⁰⁹ 10 Ocak 1949'da Büyükkada'da doğan Kemal Derviş, küçükken Tenten ve Asteriks hikâyelerine düşkündür.¹⁹¹⁰ Kemal Derviş 1975'te ABD'ye yerleşmeden önce solcu kişiliği ile bilinen biridir. Deniz Baykal'ın deyişiyle "Bizim çevrelerden bir arkadaştır."¹⁹¹¹

Bülent Ecevit, Haziran 1978'de başbakan olarak Washington D.C.'ye gittiğinde Dünya Bankası'nda çalışan Kemal Derviş'i karşısında bulur. Bir hafta süren bu gezide Derviş, Ecevit'in yanından ayrılmaz. İki ay sonra Ağustos 1978'de Kemal Derviş Dünya Bankası için Türkiye hakkında bir rapor hazırlar. Derviş'in hazırladığı bu rapor gazetelere yansır.¹⁹¹² Dünya Bankası uzmanları Kemal Derviş ve Sherman Robinson tarafından hazırlanan raporda, Türkiye'nin tarihinin en ağır bunalımını yaşadığı ifade edildikten sonra "Ağır sanayide gelişme beklemek gerçekçi değildir. Kaynaklar ihracata yönelik hafif sanayi dallarına kaydırılmalıdır."¹⁹¹³

Yalçın Doğan imzasıyla yayınlanan bu haberin ardından büyük bir gürültü kopar.¹⁹¹⁴ Aynı hafta The Economist dergisi de Türkiye'ye tavsiyesini bir cümleyle özetler: "Türkiye bölgenin manavı, kasabı, sütçüsü olursa daha iyi olacaktır."¹⁹¹⁵ Bu cümleler ile Türkiye'nin 24 Ocak 1980 Kararları'ndan günümüze yaşadığı neo-liberal dönüşüm sonuçlarına baktığımızda "tavsiyeler" in harfiyen yerine getirildiğini anlayabiliyoruz.

Türkiye IMF'li günler yaşamaktadır ve oradan gelecek 45 milyon doları beklemektedir.

İlhan Selçuk, Cumhuriyet'te şöyle yazar: "Kemal Derviş tam bir ABD yetiştirmesidir. Türkiye'nin Ankara'sına ODTÜ'yü kurarsın, oradan öğretim üyesi yetişir. Princeton Üniversite'sine alırsın, doçentlik tezini Türkiye'de sürekli devalüasyon üstüne oluşturduktan sonra Dünya Bankası'na uzman

¹⁹⁰⁵ Taylan Kılınç, "Parti Kurarsa Oyum Derviş'e", Sabah 3 Mayıs 2001.

¹⁹⁰⁶ Pınar Aktaş, "Derviş'in Kaderi Çocukken Çizildi", Milliyet 23 Mayıs 2002.

¹⁹⁰⁷ Abdullah Muradoğlu, a.g.e, s. 84.

¹⁹⁰⁸ Mahmut Çetin, a.g.e, s. 127.

¹⁹⁰⁹ Bekir Şahin, "First Leydi Gibi", Sabah, 28 Mayıs 2001.

¹⁹¹⁰ Ada'dan Amerika'ya Kemal Derviş", Sabah 14 Haziran 2001.

¹⁹¹¹ Alman Annenin İdealist Oğlu, Hürriyet, 3 Mart 2001.

¹⁹¹² Mahmut Çetin, a.g.e, s. 146.

¹⁹¹³ Mahmut Çetin, a.g.e, s. 147.

¹⁹¹⁴ Yalçın Doğan, Cumhuriyet, 22 Ağustos 1978.

¹⁹¹⁵ The Economist, Ağustos 1978.

atarsın. Raporunu benimseyen IMF, gırtlığına dek borca batmış Türkiye'nin karşısına dikilip der ki: "Sana açacağım kredinin ikinci dilimini vereceğim ama sürekli devalüasyonu benimseyeceksin."¹⁹¹⁶ Bu yazının yayınlandığı gün İlhan Selçuk'u Başbakan Ecevit'in danışmanı ve yakın çalışma arkadaşı Turhan Tükel arar: "Arkadaş seni yanıltmışlar, bir defa babası İnönü'nün yakın arkadaşı. Kemal emperyalizmin adamı değil. Türk parasının değerini haddinden fazla yüksek tutuyorsunuz, indirin diyor. Bu namuslu bir Türk iktisatçının hesabıdır." İlhan Selçuk'un, Tükel ile yaptığı bu telefon konuşmasının ardından Derviş'i tenkit eden başka yazı yazmaması oldukça manidardır.¹⁹¹⁷

Kemal Derviş, 1994 yılında Cem Boyner başkanlığında kurulan Yeni Demokrasi Hareketi'nin (YDH) kurucusudur. 1995 yılında yapılan genel seçimlerde binde 8 oy aldıktan sonra kendini fesh eden YDH'de eski TKP'li Zülfü Dicleli, Prof. Asaf Savaş Akat, Memduh Hacıoğlu, Cengiz Çandar ve Mehmet Altan gibi isimlerle birlikte görev almıştır.¹⁹¹⁸

Dünya Bankası'nda arkadaşlarının "Big Chief (Büyük Şef)"¹⁹¹⁹ dedikleri Kemal Derviş Türkiye'de ekonomiden sorumlu bakanlık yaptığı dönemde bir yandan da siyasi arayışlara girmiştir. Derviş'e kamuoyunda oluşturulan dokunulmazlık zırhını "Derviş gitmelidir" diyerek Başbakan Yardımcısı ve MHP lideri Devlet Bahçeli parçalamıştır. O günlerde "Ecevit çekilmelidir" kampanyasına katılan Kemal Derviş istifaya mecbur kalmasına rağmen, Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in istifayı ertelemek için araya girmesi Türkiye için ayrıca düşünülmesi gereken bir, Cumhuriyet Türkiye'sinin Atatürk'ün ölümünden sonra nelere sürüklendiğinin ibret alınası halini göstermektedir.¹⁹²⁰

DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit, seçim çalışmaları için gittiği Zonguldak'ta Kemal Derviş için şöyle der: "Biz onu ekonomist zannediyorduk ama o bayağı iyi siyasetçiymiş. Önce DSP'yi böldü, sonra gitti YTP'yi parçaladı."¹⁹²¹ Derviş DSP, YTP derken sonunda CHP'den 3 Kasım 2002'de milletvekili seçildi. Kemal Derviş'in tepeden inme milletvekili olmasını Profesör Yalçın Küçük şu sözleriyle yorumluyor: "Derviş Washington'a ve Sabatayzm'e dayanmasa, Dünya Yahudi Partisi'nin desteği olmasa parlamentoya nasıl girebilir, hiç seçime girdi mi? CHP'de Kemal Derviş ve AKP'de Ege men Bağış, aynı yolun yolcusudurlar ve Wolfowitz'e dostturlar."¹⁹²²

Bizim kanaatimize göre Kemal Derviş'in CHP'ye girmesi bu partinin 3 Kasım 2002 seçim öncesi yükselişini durdurmuştur. Bir bilgi notu; 24 Ocak 1980 Kararlarının gerçek mimarının Kemal Derviş olduğudur.¹⁹²³ Bir diğer husus, "Prospects"ın yaptığı ankette BM Kalkınma Fonu (UNDP)

¹⁹¹⁶ İlhan Selçuk, Cumhuriyet, 24 Ağustos 1978.

¹⁹¹⁷ Faruk Bildirici, "1978'deki Raporuyla Solu Kızdırdı", Hürriyet, 25 Haziran 2001.

¹⁹¹⁸ Cüneyt Uzunoğulları, "Kurtarıcı Derviş YDH'lı Çıktı", Hürriyet, 29 Şubat 2001.

¹⁹¹⁹ Ada'dan Amerika'ya Kemal Derviş", Sabah 14 Haziran 2001.

¹⁹²⁰ Mahmut Çetin, a.g.e., s. 149.

¹⁹²¹ Nuriye Akman, "Derviş: Siyasete Kısa Vadeli Girdim", Zaman, 22 Eylül 2002.

¹⁹²² Yalçın Küçük, "Tekeliyet II", İthaki Yayınları, İstanbul 2003, s. 262.

¹⁹²³ 24 Ocak'ın da Mimarıydı, Akşam 25 Mart 2001.

Başkanı Kemal Derviş ve Yazar Orhan Pamuk, “Dünyanın 100 entelektüeli” arasına girer. Yaklaşık 20 bin kişinin katıldığı oylamada Pamuk 393 oyla 54’üncü, Derviş ise 295 oyla 67’ici sırayı elde eder.¹⁹²⁴

Küresel finans oligarşisinin uluslar üstü emperyalizminin, ülkeleri köleleştirmek için uyguladığı çok basit bir formülü vardır: Birincisi ülkenin milli kaynaklarının verimsizleştirilmesi, ikincisi ülke ihtiyaçlarının borçla karşılanır hale getirilmesi için ekonomik dönüşüm. Ülkeyi kendi “ekonomik tetikçileri” eliyle borçlandıran küresel finans oligarşisi, krize yuvarlanan ülkeleri kendi tayin ettiği sahte kurtarıcı “Mesih”ler eliyle de bir güzel kurtarma oyunu sergiler. İşte Cumhuriyet Türkiye’sine 1946 ama hasetsen 24 Ocak 1980’den beri oynanan oyunun özeti budur. Türkiye bu süreçte sol-sağ, Alevi-Sünni, Kürt-Türk ama özellikle laik-antilaik bir çatışmanın içine çekilerek “cambaza bak cambaza” ile Türk milletinin görmesinin istenmediği “katakulliler” hakikaten gözlerden ırak tutulmuştur.

İşte doların 680 binlerden 1 milyon 100 bin liralara fırladığı, 13 saat süren tarihi ekonomik değerlendirme toplantısından sonra 21 Şubat 2001 günü dövizde dalgalı kura geçildiği günlerin kurtarıcı “Mesih”i Kemal Derviş özetle böyle bir zatı muhterem. Kemal Derviş’in ismini IMF Başkan Yardımcısı Stanley Fisher, Bülent Ecevit’in kulağına fısıldamıştır. Başbakan Bülent Ecevit ve eşi Raşan Ecevit ani bir davet üzerine ABD’nin Ankara Büyükelçiliği’ne giderler.¹⁹²⁵

Necip Fazıl’ın deyişiyle “meselesiz, gerçeksiz” bir bakış açısıyla Türkiye’yi görenler aynı takımdan kemal Derviş’i Türk ekonomisini kurtarmak için Türkiye’ye yardım maksadıyla göndermişlerdir. Kemal Derviş klanından sosyolog Profesör Nilüfer Göle –Prof. Asaf Savaş Akat’ın eşi- ekonomik krizin Türkiye’de en çok “Baticı merkezi” vurduğunu söylemektedir... “Merkezin kendini yenilemesi için Kemal Derviş bir umut.” Daha sonra Derviş ile akraba oldukları ortaya çıkan Göle hızını alamayarak şöyle diyecekti: “Türkiye’deki Atatürkçülüğün toplumu kucaklayarak kendini yenilemesi, hatta kendi klasiğini yaratması ve dünya çapına çıkması için... Ama bakın bir kurtarıcı bulduk. Eskiden Jön Türkler Paris’ten geliyordu, şimdi Amerika’dan geliyor. Siyasi yapı, Özal’ın ölümünden itibaren tıknefes. Türk toplumu Özal’ı gömdükten sonra onu unutmaya çalıştı ama bakın yine aramızda... Şimdi gördüğümüz ise cumhuriyetçilerin dönüşümü. Bu değişim gerçekten merkezi gözaltına aldı. Merkezin dönüşümü geciktikçe gecikiyor çünkü. O değişimi kim gerçekleştirecek?”¹⁹²⁶

Kemal Derviş’in 2006 yılında muhalefet lideri gibi konuştuğuna şahit oluyoruz. “Toplumsal planda işsizlik artar, sosyal doku daha fazla aşınır, suç oranları, kapkaççılık, hırsızlık gibi suçlar daha da çoğalır.”¹⁹²⁷ Evet, Kemal Derviş, “Para politikalarıyla ilgili problemler var” diyor da, bugünkü prob-

¹⁹²⁴ Ayşegül Ekinci, “100 Entelektüel Arasına İki Türk”, Hürriyet, 19 Ekim 2005.

¹⁹²⁵ Mahmut Çetin, a.g.e, s. 164.

¹⁹²⁶ Haşim Akman, “Kriz Önce Beyaz Türkü Vurdu”, Aktüel, 26 Nisan 2001.

¹⁹²⁷ Taha Akyol, “Derviş’ten AKP’ye Uyanlar”, Milliyet 7 Mart 2006.

lemlerin kaynağının kendi zamanında oluşturulan ve kendi ekibinin uyguladığı yüksek faiz, ucuz döviz politikası olduğundan söz etmiyor.”¹⁹²⁸ Türkiye’yi borç batağına sürükleyen “solcu, sağcı, AKP destekçisi, başörtüsü sempatisi, DSP’nin, Troyka’nın, CHP’nin belahısı ama “milli” olmayan Bay Derviş, IMF ve Dünya Bankası’nın Türkiye’ye orta vadeli ve düşük faizli “istikrar ve büyüme desteği” sağlamasını öneriyor.¹⁹²⁹ Konfüçyüs şöyle der: “Bir memleket kötü yönetiliyorsa zenginlik ve şeref utanç vericidir.”

2001’deki “Güçlü ekonomiye geçiş programı” ekonomide ihracat artışı-na dayalı bir yapısal değişimi hedef almıştı. İstikrar arayışı sebebiyle iç talep kısıtlanırken, ekonominin dış talebe yönelik imalat artışı ile büyümesi öngörülmüştü. Dış talebe yönelik üretim gerçekleşir ise üretimin, yani sanayinin, yani ekonominin yapısı değişecekti. Prof. Özer Ertuna’nın “500 Büyük Şirket”deki gelişmelere dayalı yaptığı analiz, 500 büyük şirketin bilançolarının söylediği, öngörülen, daha doğrusu IMF, WB ve medya destekli Kemal Derviş’in öngördüğü “yapısal değişim” günümüzde dahi gerçekleşmemiştir.

Haziran 2008’de TÜSİAD’ın misafir konuşmacısı UNDP Başkanı Kemal Derviş, Cumhurbaşkanı Gül ve Başbakan Yardımcısı Nazım Ekren tarafından kabul edildi. Çin’de, Hindistan’da büyüme sürerken, finans havuzu petrol gelirleriyle beslenirken, Türkiye’de gıda ve enerji maliyetleri artıyor, enflasyon yükseliyor, büyüme geriliyor, işsizlik korkutuyor, cari açık bir risk faktörü olarak duruyor. TÜSİAD’ın bu tablo karşısında bir uzlaşi için “son şans” çağrısı yapıyor olma ihtimali hiç mi akıllarına gelmiyor? TÜSİAD üyelerinin kaybedecek çok şeyleri olduğu nasıl da unutuluyor. Yalnız bu nedenle yönetilememe durumunun ortaya çıkarılabileceği sonuçları, dünyada kabul gören bir ekonomist olarak Derviş’e söyletmiyor olamazlar mı?¹⁹³⁰

5.14. 2001 Krizi, IMF- Kemal Derviş ve 15 Günde 15 Kanun

IMF ve Kemal Derviş Türkiye’nin kurtuluşu için yapısal reformların hızla yapılması gerektiğini söylüyorlardı.

19 Nisan 2001’de Şeker Kanunu Resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girdi. Yeni İstikrar Programı’nda öngörülen Ekonomik ve Sosyal Konsey Kuruluş Kanunu da TBMM’den çıkarılarak 21 Nisan 2001’de yürürlüğe girdi.

Bu arada 3 Nisan 2001 günü IMF Başkanı Hörst Kohler’e gönderilen niyet mektubu 15 Mayıs günü kamuoyuna açıklanmıştı. Niyet mektubunda öyle bir cümle yer alıyordu ki, Türk ekonomisinde 1990’lı yıllarda sık sık tekrarlanan ekonomik krizlerle karşı karşıya kalındığı fakat bunun temel sebebi olarak ise dışsal faktörlerden ziyade Türkiye’nin sürdürülmesi imkânsız bir iç borç dinamiği oluşturması ve başta kamu bankaları olmak üzere mali sistemdeki sağlıklı yapının ve diğer yapısal meselelerin kalıcı bir çözüme kavuşturulmamış olası tek sebebi. Anlaşıldığı üzere IMF’nin

¹⁹²⁸ Güngör Uras, “Derviş Ortahğı (gene) Kanıştıracak”, Milliyet, 7 Mart 2006.

¹⁹²⁹ Ramazan Kağan Kurt, “Bayrak Türklerin Ya Ekonomisi”, Birharf Yayınları, İstanbul 2007, s. 533 ve devamı.

¹⁹³⁰ Serpil Yılmaz, “Derviş Geldi Bir Kez Daha Akıllar Tutuldu”, Milliyet, 22 Haziran 2008.

reçetelerinde, küresel finans oligarşisinin saldırılarına karşı 1989'da 32 sayılı KHK ile Türk parasını konvertibiliteye apar topar geçiren IMF'de hiç kusur yoktu. IMF süttten çıkmış ak kaşıktı. Bütün kusurlar –elbette pek çok kusurları vardı- Türk siyaset ve bürokrat erbabındaydı.

Hâlbuki Türk ekonomisinde 21 Şubat 2001 günü patlayan mali kriz tam manası ile bir döviz –yabancı sermaye/sıcak para krizidir. Bunun en önemli sebebi de 1989'da sermaye piyasasının serbestleştirilmesiyle hızlanan, büyüyen cari işlemler açığıdır. Türkiye'nin uyguladığı istikrar programlarının hepsi IMF patentlidir. Türkiye gibi döviz çıpası uygulayan ülkelerin 1990'lı yıllarda karşı karşıya kaldıkları meseleler konusunda esas olarak şu iki görüş ileri sürülüyor:¹⁹³¹ a) Döviz kurunu çıpa yapan programlar, para kurulu bir düzenleme ile desteklense de genel olarak başarılı değildir. b) Problemleri bir bankacılık kesimi ve yüksek cari açıklarla üzerinde politika yapılan bir kamu kesimi olan GOÜ'lerde bu tür programların kısa süre içinde krizle bitme ihtimali çok çok yüksek bulunmaktadır.

Bu durumda IMF/WB ve Türkiye'yi özellikle 1980'den beri idare eden siyaset erbabına, sivil ve asker yüksek bürokrasiye ve TUSİAD ve MÜSİAD'a şu soruları sormak gerekiyor:

1- Türkiye'de bankacılık ve kamu kesimi problemlerine rağmen kur çıpasına ve para kurulu benzeri düzenlemeye dayanan bir programda IMF niçin ısrar etmiştir?

2- Aralık 1999 stand-by antlaşmasına dayalı programın daha 2000 yılının yarısında enflasyon ve cari açık gibi hedef ve öngörülerinde önemli sapmalar olacağı belli olmuş iken, IMF neden hiç olmazsa yıl ortasında müdahale etmemiştir?

Acaba bütün bunlar, “her ekonominin bir siyaseti, her siyasetin bir ekonomisi vardır” düsturuna uygun olarak Cumhuriyet Türkiye'sini Osmanlı Türkiye'sinin 1838-1914 dönemine benzer bir şekilde iktisat-siyaset-yıkım projesine taşeronluk mu yapıyor?

“Kesin olan bir şey var: Dünya ile Türkiye gelişmesi arasındaki ilişki asimetrik. Belki ilk kez Şubat 2001 krizinde Türkiye, kriz denilen olgunun aşlında finansal şoklar ile rant ekonomisi arasındaki sarkaç ilişkisini düzenleyen bir sistem çıkmazı olduğunu kestirdi. Meselenin demokrasinin derinleştirilmesi ve hukuk devletinin şaşmaz üstünlüğü oluşturması olduğu anlaşıldı. Şüphesiz bu iç gündem, şakülü tutmayan milletlerarası finansal mimarinin betonarme hesabının sorgulanmasını ve sonra da yeni bir düzene oturtulması konusunu göz ardı etmemeli.”¹⁹³²

Türkiye 24 Ocak 1980 kararlarından itibaren yabancı sermayeye sonuna kadar kucak açmış, gümrük duvarlarını yıkmıştır. Onca fedakârlıktan sonra Türkiye hala ekonomik acıların çekildiği, gelirlerin azaldığı, işsizlerin arttığı, endişe ve kızgınlığın müzmin hale geldiği, Malezya başbakanı Mahatir Mu-

¹⁹³¹ Ercan Uygur, “Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri” Türkiye Ekonomi Kurumu, Tartışma Metni, Ankara 22 Mart 2001.

¹⁹³² Kenan Mortan, “Uluslararası Kaos mu Türkiye’de Kriz mi”, Dünya Yayınları, İstanbul Haziran 2001, s. Önsöz.

hammed'in yürek burkan deyimi ile "açlık, kargaşa ve talan" neoliberal ekonominin sonucudur. Sadece Batı'da geçerli olan neoliberalizmin zaferi; GOÜ'ler ve Türkiye'nin ekonomik ve siyasi yıkımının habercisi olabilir.

Kanaatim odur ki, kapitalizm kalkınmakta olan ülkeler ile eski komünist ülkelerde yolunu şaşırmıştır. Bu adil bir durum değildir. En büyük seçmen kitlesini teşkil etmeye aday insanlarla temasını kaybetmiş durumdadır ve herkese fırsatlar vaat eden bir ülkü olacak yerde, giderek işadamları ve onların teknokratlarının, bir kendi kendine hizmet eden loncasının motifi olarak görülmektedir.¹⁹³³

19. yüzyılda, Ahmet Cevdet Paşa 12 ciltlik "Tarihi Cevdet" adlı eserinde, Osmanlı Türkiye'sinin çözülmeden çöküşe geçişin nedenlerini ararken, devletin nefes kesen darlıklarının gerisinde mali buhranlar olduğunu söyler. Gelir-gider makasının açılması, ekonomik buhranın şiddetini artırmaktadır.

Aralık 1999'da IMF Türkiye arasında imzalanan 17. stand-by'daki programın uygulaması 2001 Şubat krizinde bütün hedefleriyle çökmüştü: Maliyet enflasyonu TEFE'de 10 puan artışla % 61.6'ya varırken, satın alma gücündeki şiddetli düşüş TÜFE'nin bir yıl öncesiyle aynı kalmasını sağladı. GSMH % 5 yerine gerçi 2000 yılında % 6.1 oranında büyümüştü ama GSMH'nın % 4-5'ine varan CİB açığı, fırlayan kısa vadeli ve toplam dış borçlarda, Şubat 2001 krizindeki çöküşü hazırlamıştı. Krizin patlaması üzerine hükümet Dünya Bankası üst düzey yöneticilerinden, Türkiye kökenli bir iktisatçıyı, Kemal Derviş'i ekonomi yönetiminin başına getirdi. Yapılan ilk iş kur çıpasının terk edilmesi oldu. Kısacası Şubat 2001'de mali piyasalardaki çöküş ve bankalardaki bataklara paralel biçimde üretimde, tüketimde çöküyor, işsizlik ise doruklara tırmanıyordu. İşini kaybedenlerin önemli bir bölümü vasıflı elemanlar ve eğitimli kişilerdi.¹⁹³⁴

1980'den beri görülmüştür ki IMF programlarının uygulandığı kriz sonrası ekonomilerde reel sektör sürekli daralan talep karşısında iyice güç kaybetmekte, üstelik reel sektördeki daralmayla beraber beklenen ölçülerde ihracat artışı gerçekleştirilememektedir. Türkiye'de her kriz sonrası uygulanan sıkı para ve maliye politikası ile birlikte Türk insanının devletine olan güveni iyice zayıflamakta, her defasında daha büyük montanlı döviz talebi ile karşı karşıya kalınmaktadır. Bu durum bir yandan döviz fiyatlarını sürekli artırırken, diğer yandan faiz hadlerini de devamlı olarak artırmaktadır. Beklenti "döviz kurları" ile "faiz hadleri"nin birbirinin alternatifi piyasalar oldukları için "ters yönlü" işleyeceğidir. Ancak GOÜ'ler ve Türkiye'de kriz sonrası ekonomilerde reel sektör daraldığı, alternatif piyasalarda güvensizlik sebebiyle işlemediği için istenilen sonuçlar elde edilememektedir.¹⁹³⁵

¹⁹³³ Hernando De Soto, "Sermayenin Sırrı-Kapitalizm Batıda Zaferler Kazanırken Diğer Yerlerde Neden Başarısız" Çev: Murat Aygen, Limon Kitapları, Ankara Mart 2005, s. 168.

¹⁹³⁴ Gülsen Kazgan, "Türkiye Ekonomisinde Krizler 1929-2001", s. 246.

¹⁹³⁵ Ömer Eroğlu ve Mesut Albeni, "Küreselleşme, Ekonomik Krizler ve Türkiye", s. 216-217.

IMF programı gereği, 2000 yılında iç borçlanma faizlerinin düşürülmesi sebebiyle servetin iç borç araçları şeklinde tutulması cazibesini kaybetmiş ve servet daha çok dayanıklı tüketim malları (otomobil, ev eşyası gibi) türünden araçlara kaymıştır. Bu durum zaten sıkıntılı olan tasarruf eğilimini daha da düşürmüştür. Neticede 2001 krizine giden süreçte 2000 yılında iç borç faizinin düşmesi, standart servet etkisi yoluyla değil, servetin biçim değiştirmesi yoluyla harcamaya dönüşmüştür. Bu durum tabii olarak cari işlemler açığına da yansımıştır. Diğer taraftan servetin biçim değiştirmesi bankacılık kesimi dışındaki özel kesimin daha az kamu borç şenedi tutması manasına gelir. Böylelikle iç borç stokunun daha büyük bölümü yabancılar tarafından tutulması gerekmiş ve bu olmadığı ölçüde de bankaların portföyünde bulunan iç borç senetleri Kasım 2000 krizinde sektörün aşırı faiz riskiyle karşı karşıya gelmesi sonucunu doğurmuştur. Özetle 2000 yılında Türk ekonomisinin dış kaynak ihtiyacı çok artmıştır. Çünkü borç çevriminin meydana getirdiği ihtiyaca ilave olarak özel kesimin servet intibakının biçim değiştirmesi, bankaların dışarıdan açık pozisyonlarını artırıcı kredi genişlemesine giderken içeride de düşük kredi faizleri sebebiyle nihai tüketici taleplerinin artması birlikte mütalaa edilince, daha fazla ve uzun vadeli sermaye girişine ihtiyaç duyulmuştur. Yani Kasım 2000’de iyice gün yüzüne çıkan, Şubat 2001’de bir felakete dönüşen kriz sürecinde kısa vadeli yabancı sıcak paranın Türk ekonomisinin makro dengeleri üzerinde birinci tayin edici faktör olduğu anlaşılıyor.¹⁹³⁶

14 Nisan 2001 tarihinde IMF patentli yeni ekonomik istikrar programı bir basın toplantısıyla Kemal Derviş tarafından kamuoyuna açıklandı. “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” (GEGP) ilk olarak 15 kanunun çıkarılmasına dayanıyordu. Bu programın tam metni için kaynak; <http://www.hazine.gov.tr>.

İşte GEGP için istenen kanuni düzenlemeler:

- 1- Merkez Bankası Kanunu’nda değişiklik
- 2- Borçlanma Kanunu
- 3- Kamulaştırma Kanunu
- 4- Kamu bankaları ve işletmecisi KİT’lerin görev zararlarına ilişkin düzenlemeler
- 5- Daha önce kapatılanlar dışında, çoğu Turgut Özal döneminde kurulan 15 bütçe dışı olmak üzere 17 fonun kapatılması ile alakalı kanun
- 6- Merkez Bankası ile ilgili kanun
- 7- Kamu İhale Kanunu
- 8- Bankalar Kanunu’na ilişkin değişiklikleri kapsayan kanun
- 9- İş Güvencesi Kanunu
- 10- Ekonomik ve Sosyal Konsey kanunu

¹⁹³⁶ Nazım Kadri Ekinci, “Doksanlı Yıllarda Türkiye’de Akım Dengeleri Üzerinde Bir Deneme”, a.g.e, s. 295.

- 11- Sivil havacılık konusundaki değişikliklere ilişkin kanun
- 12- Şeker Kanunu
- 13- Türk Telekom Kanunu
- 14- Tütün Kanunu
- 15- Tabii Gaz kanunu

Reel ekonomiye yönelik tedbirler ise şöyle özetlenebilirdi: a) Bütçeden ve diğer kaynaklardan sağlanacak finansmanlarla Eximbank'ın kredi imkânlarının artırılması b) İhracatta KDV ödemelerinin hızlandırılması c) Teşvik uygulamalarına ilişkin bürokratik işlemlerin azaltılması.

İhracata ilişkin düzenlemelerin yanında doğrudan yabancı sermayenin Türkiye'ye girişini hızlandırmak gayesiyle daha önce anayasada yapılan değişikliklerle getirilen uluslar arası tahkim düzenlenmesi için gerekli olan kanun çıkarılacaktır.

IMF ve Kemal Derviş'in Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nda her türlü "cek, cak" var. Ancak "programın büyüme senaryosu yok! Hadise salt dış referans durumunda IMF programı ve performans kriteri dediğimiz rakamsal değişkenler ile yürütülmektedir."¹⁹³⁷

14 Nisan 2001'de Kemal Derviş'in basın toplantısı ile açıkladığı Türkiye-IMF 18. Stand-by anlaşmasının döviz kuru çapasını terk etmesi dışında makro ekonomik tedbirler düzeyinde getirdikleri daha öncelilerden pek farklı değildi. Sadece devlet bütçesinin birincil fazlasının (faiz ödemeleri çıkarıldıktan sonra kalan fazla) GSMH'nin mutlaka % 6.5'inini tutturmasının vurgulanması, bütün kamu harcamalarının ve gelirlerinin bu hedefe kilitlenecek bir yapıya sokulması makro-ekonomik tedbirlerin en çarpıcı ve etkileyici yönü oldu.¹⁹³⁸ Böylelikle IMF ve küresel sermaye kendi alacaklarını garanti altına almanın sistemini de kuruyordu.

Aralık 1999'da imzalanan 17. stand-by anlaşmasındaki kur çapası ünlü iktisatçı Dornbush'u haklı çıkarmıştı: "Döviz kuru çizgisinden saptığı takdirde... cari işlem açığının büyümesi programın uzun vadeli bir çözüm sunamayacağını gösterir. Çünkü program kendi kendini düzeltme yeteneğinden yoksundur."¹⁹³⁹

"Türkiye için alternatifsiz çözüm" diye sunulan ve 14 Nisan 2001'den günümüze (Aralık 2009) aralıksız sürdürülen "Güçlü Ekonomiye Geçiş programı" 18. stand-by anlaşması ile Türkiye'nin tam bir mali kargaşa içinde iktisaden daraldığı, finansal bir çöküş, sosyolojik ve siyasi travma sürecinde yürürlüğe girdi. Türkiye'nin bu krizler boyunca IMF'den aldığı toplam borç tutarı 23 milyar dolar gibi, IMF'deki kotasını fersah fersah aşan bir meblağa ulaştı. Elbette bunun diyeti olarak IMF talepleri o derece 18. stand-by anlaşmasını ağırlaştırdı. Artı 2005 yılı başında IMF ile yeni

¹⁹³⁷ Kenan Mortan, "Uluslar Arası Kaos mu Türkiye'de Kriz mi", Dünya Yayınları, İstanbul Haziran 2001, s. 132.

¹⁹³⁸ Gülsen Kazgan, "Türkiye Ekonomisinde Krizler 1929-2001", s. 247.

¹⁹³⁹ R. Dornbush, "Ortaya Çıkan Para Krizleri Üzerine", Çev: Ö. İzdaş, İktisat dergisi, İTMC, Şubat-Mart 2001, s. 57.

bir anlaşma yaparak 10 milyar dolar tutarında ilave kredi için hükümet anlaştı. Bu dönemde IMF'nin toplam kredilerinin % 20'den fazlasını Türkiye kullanmaktaydı. "15 günde 15 kanun", TBMM tarafından çıkarılacak, programın ihtiyacı olan hukuki düzenlemelerin 15 kanunda toplanmasıyla IMF ve küresel finans oligarşisinin dayatma derecesini ortaya koyuyordu. Böylelikle dış alacaklıların Türkiye'den istekleri milli iradenin yerini alıyordu ve bilenler için Osmanlı Türkiye'sinde 1888'de Düyunu Umumiye İdaresi'nin kuruluş sürecini hatırlatıyordu.

IMF/Kemal Derviş programının iki önemli boyutu vardı ki bugünlere gelişimizin yol haritasıdır.

Birincisi, tarım politikalarıyla ilgiliydi. Devletin tarım girdilerine (kimyevi gübre, sulama ücreti vb gibi ve kredi faizlerine) verdiği mali destekler tamamıyla kaldırılacaktı. Üreticiye destek olan TEKEL, şeker fabrikaları, Antbirlik, Çukobirlik, Pankobirlik gibi kuruluşlar, kurumlar; Ziraat Bankası, TSKB vb... diğer reel sektör destek kurumlarının hepsi özelleştirilecekti. Açık ve öz söyleyişle, Türk devleti üretimi desteklemek için girdi ve ürün fiyatlarına yaptığı desteklere son verecekti. Başta buğday, mısır olmak üzere tarım ürünlerinde ithalatı önemli ölçüde serbestleştirecekti. Bunların yerine "doğrudan gelir desteği" diye toprak tapusuna bağlı dönüm başına bir mali katkı yapılacaktı.¹⁹⁴⁰

İkincisi, iktisadi milli güvenlik veya stratejik iktisadi kuruluşlar olarak nitelendirilen bütün KİT'ler (Tüpraş, THY, Telekom gibi) özelleştirilmeliydi. Devlet özelleştirme yoluyla ekonomiyi her alanda yerli/yabancı sermayeye bırakıyordu. Ayrıca karar organı olarak da "üst kurullar" oluşturuluyordu. (Radyo Televizyon Üst Kurulu, Para Kurulu, Şeker Kurulu vb gibi) üstelik geçmişte SEK, EBK gibi KİT'lerin özelleştirilmesinin sebep olduğu tarım ve Türk köylüsündeki yıkım bilindiği halde. Zaten daha Aralık 1999'da 17. stand-by anlaşması imzalanırken özelleştirme anayasa kurumu haline getirilmiş "tahkim" kamusal davalarda Danıştay'ı karar organı olmaktan çıkarıp, milletlerarası hakem komitesine bırakmıştı.¹⁹⁴¹

5.15. "Acı Şeker" ve NeoLiberalizmin Türk Tarımına Darbesi

Şeker üzerinden oynanan oyunların, petrol ve tabii gaz piyasasında ya da silah sanayisinde veya ilaç endüstrisinde oynanan küresel oyunlardan farkı yoktur. Hatta daha acımasız, daha sinsi ve daha yakıcıdır. Milyonlarca insanı evsiz ve işsiz bırakırken, ülkelerin en sağlam gelir kaynağını elinden alır, hayat damarlarını kesip öldürür. Bu oyunun adı; "Şeker Savaşı"dır.¹⁹⁴² Bu oyunun IMF reçeteleri borç sarmalıyla, en önemli ve trajik bir osmanlı Türkiye'sine benzerini yaşatan ve dizlerinin üzerine çöktürülen ülke Cumhuriyet Türkiye'sidir. Şeker Cumhuriyet Türkiye'sinin kurulma-

¹⁹⁴⁰ Gülten Kazgan, "Tarım ve Gelişme", İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul, Aralık 2003.

¹⁹⁴¹ Gülten Kazgan, "Türkiye Ekonomisinde Krizler 1929-2001", s. 248.

¹⁹⁴² Zafer Güler ve A. Taner Güler, "IMF, Dünya Bankası ve Uluslararası Sermayenin Kıskaçında Şeker Savaşı", Neden Kitap, İstanbul Aralık 2006, s. 7.

sından sonra, nesillerin yetiştirilmesine ve sanayileşmeye öncülük eden temel besin maddesi olarak ayrı bir ilgi görmüştür.

Cumhuriyet Türkiye'sinin kısa dönemli birkaç istisna dışında dışarıya bağımlı olmadan milli kaynaklarından tedarik ettiği sayılı ürünlerden biri şekerdir.

AB, şeker pancarına sağladığı desteklerle şeker ithalatını engellemekte, şekeri kendi yerli kaynaklarından tedarik etmeye çalışmaktadır.

Dünya üzerindeki savaşların ardından gelen kıtlıklar, tarımda kendi kendine yeterli olabilmemin stratejik önemini daha da artırmıştır. Özellikle dünya savaşlarında veya bölgesel savaşlarda, orduların temel gıda kaynağı şekerdir. Soğuk hava şartlarında ve açlığı en kısa yoldan gidermede şekerin yaptığını hiçbir gıda ürünü yapamıyor. Savaş şartlarında çocukların bile açlığa dayandığına, fakat şekerleme türevi gıdalara her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyulduğuna, İngiliz harp tarihi belgelerinde bile rastlanmaktadır. Uzun ve çok yorucu askeri operasyonlarda bisküvi, çikolata ve diğer şekerlemeler, orduların levazım mühimmatında en önemli yeri teşkil etmiştir.¹⁹⁴³

Bütün Avrupa, özellikle şeker pancarı üretimi yapan bölgelerin Almanlar tarafından işgal edilmesiyle, büyük bir kıtlığa sürüklenmişti. İkinci Dünya Savaşı'nda ordular, olağanüstü fazla şeker tüketmişlerdi. ABD çiftçileri, savaşın başında 700 dolarlık gelirlerini, şeker üretimi sayesinde 2060 dolara çıkarmışlardı. 1940-1945 arası 4.4 milyar dolarlık üretim, Avrupa'nın ihtiyacını da karşılamak için 12.3 milyar dolara fırlamıştı. Almanların İkinci Dünya Savaşı'nın başında ilk yaptığı, Polonya'da var olan şeker pancarı tarlalarını kontrol altına almak olmuştur. Çünkü şeker, birçok ürünle birlikte kullanılmasından ötürü stratejik bir üründür.¹⁹⁴⁴

Emperyalizmin hep bir tarım politikası vardır ve daha çok “merkez” ülkelerinin lehine şekillendirmektedir. Osmanlı Türkiye'sinin en önemli sanayi kolu olan pamuklu dokuma sanayi 1838 Baltalimanı Antlaşması'ndan sonra İngiliz ticaret sermayesinin kurbanı olmuştur. Açıkçası günümüzde de küresel sermaye ve onun kontrolündeki ticaret sermayesi GOÜ'lerde önce tarım ve tarıma dayalı sanayi kollarını vurmaktadır. Türkiye'de 24 Ocak 1980'den bu yana uygulanan tarım politikası, Türkiye'ye kendi kendine yetebilen yedi ülke arasından çıkartarak başta pamuk, yağ, şeker olmak üzere narenciye, elma, et ithalatçısı konumuna getirilmiştir.

Küresel sermaye ve içerideki “françayizing” temsilcileri, tarıma bağlı tevekkül içinde az parayla yaşayan milyonları, özellikle büyük şehrin varoşlarına kimliksizleştirerek şehrin masraflı ve tüketici tembelliğine çekiyorlar. Böyle bir ortama giren kitleler, vasıflı insanların bile işsizlikten kavrıldığı günümüzde hangi vasıfları ile iş bulacaklardır? Bu insanlar üretici olarak köyüne de dönememektedir. Neoliberalizmin finans oligarkları daha şimdiden (2006 itibarıyla) Chicago emtia borsası üzerinden dünya buğday, mısır, soya ve pirinç rezervinin % 50'den fazlasını “ellerini sıcak sudan soğuk suya

¹⁹⁴³ Zafer Güler ve Taner Güler, a.g.e, s. 10.

¹⁹⁴⁴ Zafer Güler ve Taner Güler, a.g.e, s. 11-12.

sokmadan” kontrol eder hale gelmişlerdir. “Dünyanın yoksul bölgelerinde kimin doyacağı, kimin aç kalacağı kararını içeren tarım ticareti politikalarını Archer Daniels Midland gibi ağır top lobiciler etkilemektedir.”¹⁹⁴⁵ Bir “rehber” bizlerin hayatlarını ve dünyanın bazı bölgelerindekilerin hayatlarını etkiliyor. “Paranın siyaset üzerindeki çarpık etkisi böyledir.”¹⁹⁴⁶

Günde bir dolardan az gelikle yaşamak mecburiyetinde kalan insanların sayısı daha 2008 finans krizinden önce bir milyarı geçmişti. 2000’li yılların en büyük meselesi açlık ve şüphesiz gıda kaynaklı olacaktır. Türkiye ve çevresi dünya üzerinde gerçekleşmekte olan küresel iklim değişikliğinin de etkisiyle gıda üretimi açısından cazibe merkezi olacaktır. Dünyanın ve elbette Türkiye’nin etrafında 2040’lı yıllarda su, buğday ve gıda ürünlerine yönelik savaşların çıkacağı pek çok ciddi ve yeterli sayıda uzman tarafından dile getiriliyor.

Bir taraftan ürünlerin genleriyle oynanarak verimini artırmak için büyük yatırımlar yapılmakta, GDO’lu (genetiği değiştirilmiş organizmalar) ürünler için adeta biyoteknolojik denebilecek tohum çeşitleri geliştirilmektedir. Diğer taraftan “yükte hafif pahada ağır” tabirine uygun organik tarım, sürdürülebilir tarım ve perma kültür daha da önem kazanmaktadır. GDO’lar başta kısırlık olmak üzere, insan sağlığını ve soyunu tehdit eder boyutlara doğru gidiyor.

Dünyada şimdiden bir milyar insan ABD merkezli küresel finans oligarşisinin mensuplarının sahip olduğu şirketler tarafından üretilen GDO’lu ürünlerle beslenmektedir. Maalesef Kasım 2009’da hükümet bir yönetmelikle Türkiye’ye GDO’lu ürünlerin girişine kapıyı sonuna kadar aralamıştır.

“Şeker savaşı”nın daha kapsayıcı bir ifadeyle “gıda savaşı”nın Romalı gladyatörlerin mücadelesinden farkı yoktur. Bu oyunda affetmek ya da vazgeçmek yoktur. Kazanan yaşar, kaybeden ölür. Elbette gıda savaşında kaybedenin ölümü bir çırpıda olmaz. Ölüm aheste aheste gerçekleşir. Türk milleti bu ölümü hemen algılayamayabilir. Çünkü bir “çevre-boşluk ülkesi” olarak merkez güçleri tarafından 1946’dan beri uyutulmaya çalışılıyor. Ancak 24 Ocak 1980 neoliberalizmi ile “üretmemek” için programlanıyor. Hiçbir millet üretmeyen ekonomi ile ilelebet payidar olamaz.

Organik tarımın son yıllarda önem kazanmasıyla birlikte organik şekere olan talep de giderek artmaktadır. Organik şeker normal şekere göre 2-3 kat daha pahalıya mal olmasına rağmen bu şekere en büyük talep de ABD ve AB’den gelmektedir.¹⁹⁴⁷ 2007 yılında dünya organik şeker talebinin 250 bin ton olduğu tahmin edilmekte olup, dünya şeker tüketiminin ancak % 2’sidir. “Organik şeker, şeker plantasyonunda kristalizasyon işleminden

¹⁹⁴⁵ John Tirman, “Dünyayı Sömüren Amerika-Yüzyılın En Büyük Emperyalist Devletinden Acımasız Sömürü Metotları”, Altın Kitaplar, İstanbul Mayıs 2007, s. 75.

¹⁹⁴⁶ John Tirman, a.g.e, s. 71.

¹⁹⁴⁷ Zafer Güler ve A. Tamer Güler, a.g.e, s. 59.

sonra elde edilen, açık sarı renkte, kendine has bir tadı ve aroması olan kristal şekerdir.”¹⁹⁴⁸

Dünyada en büyük organik şeker üreticileri 2000 yılı verilerine göre sırasıyla, Brezilya, Kolombiya ve Paraguay’dır.¹⁹⁴⁹

Dünyada üretilen toplam şekerin % 75’i şeker kamışından, % 25’i ise şeker pancarından üretiliyor. Ancak son yıllarda şeker kamışı ve şeker pancarından üretilen sakaroz kökenli şekerin üretim miktarında bir düşüş söz konusudur. Bunun sebebi bunlara alternatif metaların geliştirilmesidir. FAO (Food and Agriculture Organization of the United Nations) verilerine göre şeker pancarından şeker üreten ülke sayısı 52, şeker kamışından şeker üreten ülke sayısı 2004 yılında 102’dir. Ancak şeker pancarından şeker üretimi, kamıştan yapılan üretime göre daha yüksek maliyetli. Bu sebeple şeker pancarından şeker üreten ülkeler tarımsal destekleme programları uygulamaktadır.

Osmanlı Türkiye’sinde 1840’lı yıllardan itibaren şeker fabrikası kurmak için üç kez İstanbul’da bir kez de Afyon’da girişimde bulunulmuş ancak sonuçsuz kalmıştır. II. Abdülhamit döneminde (1875-1908) Topal Rauf Paşa, Uzunköprü’de şeker pancarı yetiştirmede başarılı olmuş, ancak o da 1838 Baltalimanı Serbest Ticaret Antlaşması’nın kurbanı olmuş, ithal şekerin hegemonyasına yenilmiştir. Sonradan pek çok kez şeker fabrikası kurmak için çalışma yapılmış ama ancak cumhuriyet döneminde kurulabilmiştir.¹⁹⁵⁰

Cumhuriyetin şeker fabrikası kurma teşebbüslerini ilk kez Uşak’ta bir çiftçi olan Nuri Bey (Şeker) yapmıştır. Sermaye bulmak için buğday, arpa, koyun satılmış, 600.000 TL sermaye ile ilk fabrika olan Uşak Şeker Fabrikası, 1926 yılında Çekoslavya’daki Skoda Fabrikası’ndan getirilen makinelerle kurulmuştur.¹⁹⁵¹ Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte kalkınma ve sanayileşme hamleleri gerçekleştirilmeye başlanmıştır. İlk çalışmalar da tarım sektöründe gerçekleştirilmiştir. 8 Nisan 1925’te çıkarılan 601 sayılı “Şeker Fabrikalarına Bahşolunan İmtiyaz ve Muafiyet Kanunu”, özel sektörü yatırıma teşvik etmeyi amaçlamıştır.¹⁹⁵²

Türkiye’de 31 adet şeker fabrikası olmasına ve bunların 2.3 milyon ton/yıl kurulu kapasiteleri olmasına rağmen, IMF/Kemal Derviş tarafından Nisan 2001’de yürürlüğe sokulan 18. stan-by destekli GEGP çerçevesinde üretim kotaları konduğundan bu fabrikalar tam kapasite ile çalışmıyor.

Şeker Kurumu verilerine göre Türkiye’de şeker pancarından üretilen sakaroz kökenli şeker kapasitesi 2.9 milyon ton, nişasta bazlı şeker üretim

¹⁹⁴⁸ M. Füsün Kavas, “Şeker Üretiminde Verimliliğin Artırılması ve Kalitenin Yükseltilmesi”, 3. Ulusal Şeker Üretim Teknolojisi Sempozyumu. TŞFAŞ, 17-18 Eylül 2002, s. 29.

¹⁹⁴⁹ M. Füsün Kavas, a.g.e, s. 24.

¹⁹⁵⁰ Nazım Taygun, “Türkşeker’in Öyküsü”, 1. Baskı, Türkiye Şeker Fabrikaları, Ankara 1993, s. 76-77.

¹⁹⁵¹ İstanbul Ticaret Odası, 1997 Raporundan, s. 11.

¹⁹⁵² Gökhan Günaydın, “Türkiye Şeker Sektörü Analizi”, 1. Baskı, Kardelen Ofset, Ankara 2001, s. 5, TBMM Kanunlar Arşivi.

kapasitesi de 0.9 milyon tondur. Yapılan tahminlere göre Türkiye 2004 yılından sonraki on yıllık dönem içinde şekerde ihracatçı konumundan, ithalatçı konumuna geçecektir. Türkiye'nin 2013-2014 sezonunda 271 bin ton şeker ithalatı yapacağı öngörülmektedir.¹⁹⁵³

Türkiye'nin rafine şeker üretimi ve ihracatı 1998 yılında 2.530.000-329.781 ton iken 2001 yılından itibaren hem üretim, hem ihracat düşmüştür. 2006 yılında ise üretim 2.020.000 ton olup ihracat yoktur.¹⁹⁵⁴ Yine aynı kaynağa göre Türkiye'de 1997 yılında şeker pancarı ekilen alan 472.685 hektar iken 2004 yılında 330.000 hektara inmiştir. Şeker fabrikalarının özelleştirilmesi 2001 yılında çıkarılan 4634 sayılı Şeker Kanunu'nun öncelikli hedefi olup, şeker pancarı alım fiyatları ve dolayısıyla şeker fiyatları küresel serbest piyasanın rekabetine açık hale getirildi. 2001'de çıkarılan kanunla Şeker Kurulu oluşturuldu. Şeker Kanunu'nda ilk bakışta göze çarpan olumsuz husus, nişasta bazlı şeker için uygulanan % 10'luk kotadır. Bu oran Bakanlar Kurulu kararıyla % 15'e çıkmaktadır. IMF'nin bu dayatması oldukça ilginçtir. Nişasta bazlı şekerin kaynağı mısırdır. Türkiye 1 ile 1.5 milyon ton mısır açığı olan bir ülke ve şeker pancarı varken mısır ithal edip şeker üretecek. Bunu hangi ekonomik hesap ve ahlakla izah edebiliriz. Nitekim 31 Ağustos 2004 tarihine kadar geçen 14 aylık sürede Bakanlar Kurulu kararı ile 900 bin ton kota olarak mısır, ithal vergisi % 25'e kadar indirilmiş, ancak Bakanlar Kurulu üyelerinden birinin oğlunun ortak olduğu şirket 528.200 ton mısır ithal etmiştir.¹⁹⁵⁵ Türkiye'nin şekerdeki koruma oranları hükümet tarafından 2004 yılında gümrük vergisi % 135 indirilmiştir. Sektörde herhangi bir koruma tedbiri kalmamıştır. ABD ve AB'de şekerdeki gümrük vergisi % 200 civarındadır.¹⁹⁵⁶

1998 yılında 17.6 milyon ton şeker pancarı üretimi yapılmıştır. Ancak IMF ile yapılan stand-by anlaşmasına bağlı olarak 2001 yılında çıkarılan Şeker Kanunu'nun etkisiyle 2002'de 450.000 üretici 300.000 hektarlık alanda 12 milyon ton şeker pancarı üretmiştir. Bu üretim miktarı 2003'te daha da düşmüş, 10.2 milyon tona gerilemiştir.¹⁹⁵⁷ 2003 verilerine göre Türkiye'de 63 ilde, 5459 köyde, 367.419 çiftçi tarafından şeker pancarı tarımı yapılmıştır. 2006 yılında bu rakamlar da ha da fazla düşmüştür.¹⁹⁵⁸ Türkiye'de 1990'lı yılların sonunda 2.7 milyon ton şeker üretildi. 2008 yılında 2.1 milyon tona geriledi ve şeker fabrikaları satılıyor.¹⁹⁵⁹

15.16. Bitkisel Yağ Sanayimizin Hazin Durumu

Yıllık 5 milyon ton yağlı tohum işleme, 1.5 milyon ton rafine ve 1 milyon ton margarin üretim kapasitesine sahip olan Türkiye bitkisel yağ sanayi, 2008 rakamlarıyla Türk ekonomisine 4 milyar dolara ulaşan bir parasal

¹⁹⁵³ Zafer Güler ve A. Tamer Güler, a.g.e, s. 73.

¹⁹⁵⁴ FAO Faostat Database, <http://faostat.fao.org>

¹⁹⁵⁵ Dış Ticaret Müsteşarlığı Yayınları, 01.12.2005, www.dtm.gov.tr

¹⁹⁵⁶ Ahmet Atalık, "Çokuluslu Şirketlerin Şeker Politikalarına Etkileri", Ziraat Mühendisleri Odası Etkinlikleri, İstanbul 2004, s. 2.

¹⁹⁵⁷ Ahmet Atalık, a.g.k, s. 2.

¹⁹⁵⁸ Zafer Güler ve A. Tamer Güler, a.g.e, s. 81.

¹⁹⁵⁹ Güngör Uras, "Şeker Fabrikaları Satılıyor", Milliyet 12 Kasım 2009.

hacim gerçekleştiriyor.¹⁹⁶⁰ Ülkemizde 2008 yılında ayçiçeği, soya fasulyesi, pamuk ve koza tohumlarının işlenmesinden 570 bin ton bitkisel yağ elde edildi. Bu durumda ülke ihtiyacının yerli üretim ancak üçte birini karşılamakta, geriye kalan kısım yağlı tohum veya ham yağ ithalatı ile karşılanmaktadır. 2008 yılında toplam 1 milyon 930 bin ton yağlı tohum ve 1 milyon 85 bin ton ham yağ ithal edilmiş olup bunun karşılığında dışarıya 3 milyar dolar döviz ödenmiştir.¹⁹⁶¹ Bitkisel yağ sektörünün Türkiye gibi bir ülkede hammadde yönünden net ithalatçı olduğunu söyleyen Ahmet Edip, dünyada stratejik ürün haline gelen yağlı tohumlu bitkilerin ülkemizde artırılması için teşvik edilmesini, zira sektörün ihtiyacının % 70'inin ithalatla karşılandığını söylüyor.

Buğday fiyatlarındaki artışlar ülkemizde “buğday ekilmesin” tezini çürütmekte kalmamış, Türkiye'nin buğdaydan vazgeçemeyeceğini bir kez daha göstermiştir. Türkiye kendi ihtiyacı olan buğdayı mutlaka üretmelidir. Stratejik öneme sahip ürünlerin üretilmesi için çiftçiler desteklenmeli. Üretim ve öz kaynaklara önem verilmeli. Küresel tarım politikaları problemlerin habercisi ve Türk çiftçisi mutlaka desteklenmeli.¹⁹⁶² Dünyamız, ABD'de patlak veren taşınmaz krizinin finans dünyasında yarattığı travma sona ermeden bu kez doğrudan insan sağlığını tehdit eden çok daha yıkıcı bir beslenme kriziyle karşı karşıya görünmektedir. Finansman krizi ile açlık ve yoksulluğun dayanılmaz boyutlara taşıyacağından kimsenin şüphesi olmasın. Tarım ve gıda krizleri gezegenin kapısına gelip dayandığı bilinmiyor değildi.

Kapıya dayanan bu çifte krizden şüphesiz, az gelişmiş ülkeler için çok daha yakıcı olmak üzere tarım ve gıda politikalarını Dünya Bankası ve IMF'nin dayattığı reçetelere bağlayarak, çok sayıda ülkede payına düşeni alacak, yanlış gıda ve tarım politikaları benimsemesinin ağır faturasını ödemek zorunda kalacaktır. Gerçek şu ki, IMF ve Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) fakirliği ve açlığı sona erdireceğini iddia ettiği “malların serbest dolaşımı” bugün kelimenin tam anlamıyla iflas etmiş, tarım ve ona bağlı olarak gıda darboğazının eşğine gelerek, iddia edilenin aksine, dünyada açlık meselesi misliyle artmıştır.¹⁹⁶³

Dünya Gıda ve tarım Teşkilatı FAO'nun Genel Direktörü Jacques Diouf'un Paris'te düzenlediği basın toplantısında söylediğine göre, gelişmekte olan ülkelere dayatılan, hakkaniyetten yoksun serbest piyasa politikaları tarım ve gıdadaki yanlışlığın temel kaynağıdır. 2005'ten 2008 yılına bazı ülkelerdeki temel gıda ürünlerindeki fiyat artışı % 80'i bulmuştur.¹⁹⁶⁴

Ha keza BM'nin Beslenme Hakkı Raportörü Olivier de Schutter, “1980-2000 yılları arasında tarım sektörüne destek % 50 azalmıştır. Artık düşük fiyatlı gıda maddesi devri kapanmıştır” diyor.¹⁹⁶⁵

¹⁹⁶⁰ Hürriyet Gazetesi, MPG ilavesi, 13 Kasım 2008.

¹⁹⁶¹ Ahmet Edip Uğur, Bitkisel Yağ Sanayicileri Derneği Başkanı, Hürriyet 13 Kasım 2009.

¹⁹⁶² İbrahim Ortas, “Dünya Açlığa Sürükleniyor”, Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Cumhuriyet, 24 Mayıs 2008.

¹⁹⁶³ Hüseyin Baş, “Tarım ve Gıda İflasın Eşiğinde”, Cumhuriyet, 2 Haziran 2008.

¹⁹⁶⁴ Jacques Diouf Paris Basın Toplantısı, Basın, 23 Nisan 2008.

¹⁹⁶⁵ Olivier de Schutter, le Monde, 3 Mayıs 2008.

Maalesef 1980 24 Ocak neoliberal dönüşümünden günümüze Türk tarımını da IMF reçetelerinden yeterince yıkıcı payını almıştır. 2010 yılı bütçesine göre tarıma destekleme için bütçeden 5.6 milyar TL ayrılmış. Bütçe harcamalarının toplamı 286 milyar TL personele ayrılan para 71 milyar TL küresel sermayenin alacakları için faize ayrılan para 56 milyar TL. 2010'da tarım desteğine ayrılan faize ödeyeceğimiz paranın onda biri. Aslında ilgili kanunlara göre tarım desteğine ayrılması gereken bütçe tutarı 14.3 milyar dolardan aşağı olamaz. Tarım husussunda yazılar yazan Ali Ekber Yıldırım, 2009'da hükümetin sadece pamuk için ekimden önce desteğinin ne olacağını açıkladığını, başta yağlı tohumlar olmak üzere diğer ürünlerde desteğin ne olacağını üretici malını elden çıkardıktan sonra öğrenecek.¹⁹⁶⁶ Türkiye Ziraatçılar Derneği Genel Başkanı İbrahim Yetkin, Türkiye üzerinde çok ciddi oyunların oynandığını söyledi. Çiftçinin üretim yapmasının istenmediğini de ifade eden İbrahim Yetkin, AB'nin de samimi olmadığını ve Türkiye'yi oyaladığını belirtti.¹⁹⁶⁷

15 Mart Dünya Tüketiciler Günü'nde Tüketiciyi Koruma Derneği TÜKÖDER'in toplantısında konuşan Yıldız Teknik Üniversitesi Biyomühendislik Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Prof. Dr. Şeminur Topal'ın şu sözleri tüyler ürpertici: "ABD, Irak'ta genetik modifikasyon dışında tarım yapmama kararı getirdi." Yani Iraklı tarım üreticileri artık sadece GDO'lu tarım ürünleri üretebilecek. Topal'a göre "ABD, özellikle geri kalmış ülkelerin tarımını ele geçirmeye çalışıyor ve bu politikasını, ABD senato üyelerinin çoğunun yönetim kurulu üyesi oldukları çokuluslu şirketler (ÇUŞ) eliyle yürütüyorlar."

Prof. Topal, ABD'nin Irak'ta sadece GDO'lu tarım yapılması dayatmasının Türkiye'yi de yakından ilgilendirdiğine dikkat çekiyor ve diyor ki: "Bu hem Irak halkı için hem de komşumuz olmasından dolayı bizim için de büyük tehlike. Çünkü GDO'lu tohumlar hem rüzgârın etkisiyle, hem de hayvanlar vasıtasıyla bir ülkeden komşu diğer ülkeye kolaylıkla taşınabiliyor." ABD'de 1998'de yapılan geniş çaplı bir araştırmanın sonuçları da, GDO'lu ürünleri sanık sandalyesine oturtuyor: Araştırma ebeveynleri vejetaryen ve et tüketen olmak üzere iki gruba ayrılmış 14 bin çocuk üzerinde yapılmış. Ve ebeveynleri vejetaryen olan çocuklarda, et yiyen çiftlerin çocuklarına oranla daha fazla doğum bozuklukları tespit edilmiş. Artan bir biçimde rastlanan en çarpıcı arıza, erkek bebeklerin penislerinde anormallik ve çift cinsiyetli (hem penis, hem de vajinaya sahip) çocukların dünyaya gelmesiymiş. Mesele annelerin hormon dengesinin bozulması olarak belirlenmiş. Araştırmacılara göre bu durumu açıklayabilecek en güçlü ihtimal, GDO'lu gıdaların artan kullanımı.¹⁹⁶⁸

Dünya Bankası Danışmanı Ataman Aksoy, tarımsal ürünlerde gelişmiş ülkelerde yüksek koruma oranlarının olduğunu ifade ediyor.¹⁹⁶⁹

¹⁹⁶⁶ Güngör Uras, "Tarıma Desteğe Bütçeden 5-6 Milyar Ayrıldı", Milliyet, 13 Kasım 2009.

¹⁹⁶⁷ İbrahim Yetkin, "Tarım Abluka Altında", Cumhuriyet Gazetesine Verdiği Mülakat.

¹⁹⁶⁸ Meral Tamer, "ABD Dayattı: Irak'ta Sadece GDO'lu Tarıma İzin Var", Milliyet, Mart 2005.

¹⁹⁶⁹ Ataman Aksoy, "Global Tarımsal Ticaret ve Gelişmekte Olan Ülkeler", İktisat, İşletme ve Finans, Mart 2005.

ABD’de çok uzun bir süre verimliliği ve özellikleri sebebiyle gurur kaynağı olan tarım ticareti artık dünyanın küçük çiftçilerini mahveden, aynı zamanda diğer Amerikalıların sağlığı ve iyiliği için pek bir şeyler yapmayan bir karteli çağrıştırmaktadır. ABD hükümeti Amerikan çiftçiliğine önemli ölçüde parasal destek vermektedir ve yıllık yaklaşık 20 milyar doların büyük bir kısmı dört büyük tarım ticareti şirketine gitmektedir. Son on yılda hükümet mısır üreticilerine 50 milyar dolar yardım yapmıştır ama ülkenin bazı bölgelerindeki mısır yığınları asla tüketilmeyecektir. Früktoz oranı yüksek olan mısır şurubu neredeyse bütün meşrubatların ve diğer gıdaların içine girmiştir. Üstelik sağlıksızdır. 1970 yılında geliştirilmesinin ardından bu tatlandırıcıların kullanımı % 1000 artmıştır. Obeziteyle bağlantılı olduğu ve özellikle çocuklar üzerinde hasar verici etkileri bulunduğu belirlenmiştir. GDO’lu ürünler yeterince tohum vermediği için GOÜ’lerdeki çiftçiler her yıl yüksek fiyatlarla tohum satın almak mecburiyetiyle karşı karşıya kalmışlardır. Bu durum ürün çeşitliliğini de kötü yönde etkilemektedir. ÇUŞ’ların gıda politikaları da gelişmekte olan ülkelerin başına atılan malların düşük fiyatları sebebiyle önemli bir mesele oluşturmaktadır. Daha doğrusu bu ürünlerin çoğu sadece ihracat amaçlı olarak yetiştirilmekte ve sübvansiyon edilmektedir. Dünya Bankası’nın bir çalışmasına göre ABD’nin tarım sübvansiyonları GOÜ’lere senede 350 milyar dolara mal olmaktadır.¹⁹⁷⁰ Napoleon Bonaparte (1769-1821) şöyle der: “Antlaşmalara çıkarlarla uyumlu olduğu sürece riayet edilir.” ABD’nin bir suikasta kurban giden başkanı John F. Kennedy ise şunları söylemiş: “Asla korktuğumuz için müzakere etmeyelim, ancak müzakere etmekten de korkmayalım.”

5.17. Şubat 2001 Krizi ve Bankaların Yaşadığı Kriz ve Çöküşler

Türkiye’nin daha önce yaşadığı krizlerde de mali sektör kurumlarından sistem dışı kalanlar olmuştur. Mesela 1982/1983 para krizinde bankerler, 1994 krizinde mali aracı kurumlar gibi. Ancak daha önceki krizlerin hiçbirinde bankalardaki çöküşün bunalımdan önce başladığı veya devlete 2001 krizinde olduğu gibi katmerli mali yükler getirdiği görülmedi. TMSF’ye 1997’de 1, 1998’de 1, 1999’da 6, 2000’de 3 olmak üzere toplam 11 banka Şubat 2001 krizi öncesinde devredilmişti. 2001’de 9, 2002’de 2 banka daha TMSF’ye aktarıldı.¹⁹⁷¹

Daha önce 1994’te madduata verilen tam güvence ve Anayasa Mahkemesi’nin aldığı bir kararla banka sahiplerinin şahsi iflastan kurtulmaları Türk bankacılık sisteminin ahlaki nirengi dayanaklarını aşındırmıştı. 1998’de sermayelerin % 50’den % 30’una indirilen açık pozisyon sınırı Eylül 1999’da yeni bir indirime tabi tutulmuş, % 20’ye düşülmüştü. Ancak Kasım 2000 öncesinde, açık pozisyonlarının bunun on katı olduğu ve bunu da hesap kitap hileleri, uygunsuz vadeli işlemlerle kapattıkları görüldü. Yani ne etik vardı ne de kural, ne de kontrol. Özel sektöre ait yerli/ticari bankaların sayısı 1990’da 25 iken, 1997’de 36’ya çıkmıştı. Yüksek faizli hazine bonolarından nemalanmak için yerli/yabancı banka kurulduğu, konuyu bilenler arasında sık sık sohbet konusu oluyordu. Faiz arbitrajında “vole”yi vurmak için yurt-

¹⁹⁷⁰ John Tirman, a.g.e, s. 55-56.

¹⁹⁷¹ Gülsen Kazgan, “Türkiye Ekonomisinde Krizler 1929-2001, s. 249.

dışından kısa vadeli döviz borçlanıyorlar, hazine bonosu alıyorlardı. Her geçen gün açık pozisyonları sebebiyle kur riskleri büyümekteydi.

Şubat 2001 krizinde açık pozisyonlarından dolayı daha fazla bankanın batmasını önlemek için hazine, dövizde endeksli yaklaşık 10 milyar dolar değerinde hazine kağıdını TL kağıtlar ile “uygun kur”dan değiştirerek batışlarını önledi.

“Ahbap-çavuş” ilişkileri, hasıraltı edilen müfettiş raporları, siyasetçi-gazeteci-işadamı sacayağı ve şaibeli isimlere verilen banka kurma izinleri hepsi krizde katolizer rolü oynuyordu.

Bir başka husus, kamunun yüksek faiz hadleriyle ve her geçen gün artan “ponzi” borçlanması, toplam borç/GSMH oranının sürekli yükselmesi sonucunda” özel sektör şirketlerinin kredi piyasasından “dışlanma etkisi” (crowding out) ile kendi bankalarına sahip olma arayışına yöneldiği de bir başka gerçektir.

Tablo 3.30: 2001 Bankacılık Krizine Giden Süreçte Toplam Mevduat Vadelerinin Nispi Dağılımı (%)

Yıllar	Vadesiz	1 Ay	3 Ay	6 Ay	1-5 Yıl
1990	35.4	10.2	20.0	14.0	20.5
1991	29.4	10.0	31.9	11.3	17.5
1992	29.8	10.5	33.4	10.9	15.4
1993	29.5	18.0	28.2	11.4	12.8
1994	27.0	12.0	35.8	12.4	12.8
1995	25.2	17.2	31.5	14.9	11.2
1996	26.3	16.9	30.2	15.7	10.9
1997	21.3	21.2	32.8	15.5	9.2
1998	18.8	24.1	34.2	14.3	8.6
1999	16.9	22.3	32.6	17.0	11.3
2000	18.5	33.6	32.8	9.3	5.8
2001	17.2	36.9	33.4	6.4	6.0

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği Yıllık Raporları.

Yukarıdaki tabloda bankalardaki toplam mevduatların 1990’dan 2001’e doğru 1 ay vadeli ile 3 ay vadeliye yığıldığını ve güvensizliğin zirve yaptığını görmek mümkün.

1990-2002 döneminde çoğu yaşanan krizler sonucu olmak üzere çok sayıda banka iflas ederek sistem dışı kaldı. Bu iflaslardan bir kısmı “ikiz krizler” –açık pozisyon/ödemeler dengesi ve bankacılık krizleri- sonucu meydana geldi. Bazıları da tamamen banka sahip ve yöneticilerinin hatalarından iflas ettiler. 2001’de yaşanan “sermaye tabanlı” büyük krizle birlikte Türk bankacılık sistemi kökten değişime uğradı.

Türkiye 1994, 1998/1999, 2000/2001’de tam manasıyla “currency crises” yani para krizi yaşadı. Kaminsky ve Reinhard, bankacılık krizleri ile para krizleri arasında yüksek bir korelasyon olduğunu belirtiyorlar. Ayrıca GOÜ’lerde finansal serbestinin meydana getirdiği yüksek montanlı sıcak

para giriş çıkışlarının, bankacılık krizlerinin en önemli sebeplerinden biri olduğunu belirtiyorlar.¹⁹⁷²

Bir hususun altını çizmek gerekir. Bankacılık krizlerinin ekonomiye zararını ölçülebilenenden daha büyüktür.

Tablo 3.31: Mevduat Bankalarının Net Açık Pozisyonu (Milyon Dolar)-1993-1999

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Özel Bankalar	-3577	-720	-206	-1324	-2069	-4511	-4408
Kamu Bankaları	-673	59	-213	136	287	-171	-78

Kaynak: Erinç Yeldan, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi-Bölüşüm, Birikim ve Büyüme, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2002, s. 153.*

Tablonun da gösterdiği gibi bir grup aç gözlü “dün hurma yemişlerdi” ama bedelini 21 Şubat 2001’den itibaren Türk milleti ödüyordu. Bazı olaylar ekonominin seyrini değiştirir. Yeni kâr imkânları bulunmuş ve “cinnet” oluşturacak ölçüde akıldışı yöntemlerle piyasalarda yoğun işlem yapılmaya başlanmıştır. Yükselme eğiliminin spekülâtif olduğu fark edildiğinde, kimin manipüle ettiği anlaşılmaz ve genişleme sürecini tersine çevirmek için yapılan acul işlemler “paniği” andırır ölçüde telaşlı olacağından finansal sistem “hararet” yapar. Cinnete giden süreçte paralı ve hırslı insanlar alım satım yaparlar veya sanal varlıklarını (hisse, bono vs) satın almak için borçlanırlar. Panik başlayınca eldeki sanal varlıkların paraya çevrildiği ya da borçların geri ödendiği bir sonraki vagona boşaltma koşturmacası yaşanır ki bu da hisse, bono gibi sanal varlıklardan başlayarak reel varlıklarda, emtia, mesken, arsa kısaca cinnetin konusu olan her şeyin fiyatının “çökmesine” yol açar.

Charles P. Kindleberger’in yukarıda özetlediğim cinnet-panik-çöküş sürecini Hyman P. Minsky şu sözleriyle tamamlıyor: “Çok riskli işleri finanse etmek için büyük borçlar altına girmek istikrarsızlıktır.”

Türk ekonomisi dertlerine çare olacağı ilan edilen 24 Ocak 1980 neo-liberal iktisat politikalarına rağmen, 1980’li yılların başından itibaren müzmin enflasyon, bütçe açıkları ve mali istikrarsızlıklar gibi makro ekonomik meselelerle karşı karşıya kalmıştır. 1990’lı yıllarda ortaya çıkan yüksek bütçe açıkları; kamu borçlarının sürdürülemez düzeylere ulaşmasına ve reel faiz hadlerinin artmasına neden olmuştur. Söz konusu dönem içerisinde enflasyonu kontrol altına almaya yönelik gayretlerin olumlu sonuç vermemesi, enflasyon beklentilerinin ve nominal faiz hadlerinin de yüksek düzeyde seyretmesine yol açmıştır. Bu şartlar altında hükümet 1999 yılında, kamu borç stokunun sürdürülebilir düzeylere indirilebilmesi ve makro ekonomik istikrarın yeniden sağlanabilmesi gayesiyle kura duyarlı bir istikrar programını, Aralık 1999’da IMF İcra Kurulu’nun da onayladığı 17. stand-by ile birlikte uygulamaya koymuştur.

¹⁹⁷² Graciela L. Kaminsky ve Carmen Reinhart , “The Twin Crises: The Causes of Banking and Balance of Payments Problems”, The American Economic Review 89-3, 1999.

Ancak bu program başarıya ulaşamamış ve Şubat 2001’de cumhuriyet tarihinin en ağır “sermaye tabanlı” kriziyle birlikte, reel ekonomide çok ağır bir bunalımla karşılaşmıştır.¹⁹⁷³

15.18. Osmanlı Türkiye’sinden Cumhuriyet Türkiye’sine “Dejavu” (Daha Önce Yaşamışlık Hali)

Türkiye Şubat 2001 krizinden sonra dalgalı kur sistemine geçti. Daha önce (Aralık 1999-Şubat 2001) gelecekteki döviz kurlarının önceden ilan edildiği bir sistem kurulmuştu. Kurlardaki artış kontrollü olunca enflasyon da düşecekti. Özetle, döviz kurları aheste aheste artacak ve enflasyon düşecekti. Hâlbuki bunun sonucunda cari açık büyümüş ve kriz olmuştu. Ama IMF’ye göre artık şartlar değişmiş, hiçbir şey eskisi gibi değildi. Ülkede faizler % 80’lerden % 30’lara düştü. Bankalar yoğun tüketici kredisi vermeye başladı. Otomobil kredileri ithalatı patlattı. Programın 12 ay için öngördüğü cari açık dört ay içinde egale edildi. Sıcak para “bye bye” demiş, “piyasa” ürkmüştü. Bu kez faizler ve kurlar hızla artmaya başladı. IMF bir kez daha ters köşeye yatmıştı.

Aslında 24 Ocak 1980’den 21 Şubat 2001’e ilerlerken, buraya kadar yazılanları bir kez daha üstünkörü bile okusanız Osmanlı Türkiye’sinin 1838-1914 dönemi hikâyesinden Cumhuriyet Türkiye’sine “dejavu” etkisini bu vatanın evladı olarak iliklerinize kadar hissedersiniz.

Cumhuriyet Türkiye’sini 1946’dan beri yönetenler ancak hasseten 1980’den beri yönetenler, tekrar tekrar aynı hatayı nasıl yaparlar? “Serbest dış ticaret”, “dış borç sarmalı” ve hele hele üretmeden tüketmenin sıcak paranın ülkemizin ve elbette pek çok GOÜ’lerin başına bela olduğunu göre göre aynı politikaları sürdürmelerini neyle izah edebiliriz?

Haydi, “oy vererek seçenler” her geçen gün geçim derdi ile tek eğlencesi “uyutma kutusu”nda o diziden öteki diziye “zap”larken fark edemediler. Ya fark etmesi gereken aydınlar neredeydi? Ya “cumhuriyeti kollamak ve koruma”yı sadece ABD, İsrail destekli darbe yapmak zanneden, sağcı veya solcu ama vatansever çocukları, sendikacıları, üniversite hocaları vb. “Yusufoğlu medreseleri”ne dolduran veya “Asmayıp da beslese miydik” diyerek darağacına gönderen veyahut... içeridekiler ve dışarıdakiler el ele Türk bankacılık sisteminin içini boşaltıp çökertirken, mütegayin Müslüman Türk kızlarının başörtüsünü cumhuriyete tehdit görenler... İşte eseriniz övünebilirsiniz!

Hâlbuki küresel finans oligarşisi açık oynuyordu.

1978 yılında küresel bir model oluşturuldu. Adına “Washington uzlaşması” denildi.

Model üç temel unsura dayanıyordu:

- 1- Serbest piyasaya uyum sağlayacak

¹⁹⁷³ Çiğdem Börke Tunalı, “Yeni Neoklasik Sentez, Para Politikası ve Türkiye”, İ.Ü.İktisat Fakültesi Mecmuası, 58.Cilt, Sayı: 2, Yıl: 2008, İstanbul 2009, s. 107.

2- Küresel birleşmeler için hukuki ve finansal zemin hazırlanacak

3- Makro ekonomik istikrar sağlanacak.

Bu üç temel unsurun GOÜ'lerde gerçekleştirilmesi yönünde IMF "istikrar", WB "yapısal dönüşümün jandarması olarak tayin edildi. "Serbest ticaret", "serbest kambiyo rejimi", "dış borçlanma" Türkiye dâhil GOÜ'leri abut edecekti. Bu modele Dünya Bankası baş iktisatçısı Prof. J. Stiglitz itiraz etti. Hemen elendi, devre dışı bırakıldı. Sonra "kör göze parmak" olduğu sırtan "Çok Taraflı Yatırım Anlaşması" (MAI) hazırlandı. WTO başkanının anlatımıyla bu anlaşma küresel bir ekonominin anayasası olacaktı. Fakat ortada kaldı.

Bu arada belli başlı GOÜ'lerde farklı döviz kuru rejimi uygulandı. Bazı Güneydoğu Asya kaplanlarında sabit kur rejimi, Arjantin'de Para kurulu ve dolarlaştırılmış kur politikasında, Türkiye ise nihayetinde serbest kur politikasında. Hepsi farklı uygulamalar içinde aynı sonuca ulaştılar: Kriz, aşırı dalgalanmalar ve sürekli kriz korkusu.

Daha 1993 yılında neoliberalizm serbest sermaye-bankacılık yağlamanın nereye varacağını George Akerlof ve Paul Romer açıkça yazmışlardı: Banka iflasları, finansal çöküş ve ekonomik iflasın yeraltısı.¹⁹⁷⁴

İki örnek daha; Her iki çalışmada 1996 yılında yapıldı. Birincisi, Caprio ve Klingebiel tarafından yapılan çalışmaya göre; banka krizi yaşayan GOÜ'lerin hemen kriz öncesi dönemlerinde, mali serbestiden dolayı ülkeye bir atak şeklinde giren büyük montanlı sıcak para akımlarına bağlı olarak "dengesiz biçimde hızla büyüyen banka kredileri"nin yaşandığı bir ortak özellik olarak ortaya çıkıyor.¹⁹⁷⁵

İkinci çalışma Gavin ve Hausmann'a ait. İkiliye göre GOÜ'lerde finansal serbesti sonrası, bu ülkelere giren yoğun sıcak para makro ekonomik dengesizlikler oluşturuyor. Bu durum banka krizlerini tetikliyor. Yaşanan sıcak para akımları ekonomik dengeleri alt üst ediyor. Özensiz verilen krediler geri dönmüyor.¹⁹⁷⁶ Yani Türkiye'de 1980'den sonra 1980-2001 döneminde Ziraat Bankası, Halk Bankası ve Emlak Bankası'nın siyasetçi-işadami-gazeteci üçgeninde "ahbap-çavuş kapitalizmi" veya siyasi popülizm gereği dağıtılan ulufeler, "görev zararları". BDDK'nın verdiği rakamlara göre, Ziraat Bankası'nın görev zararı 9,3 milyar dolar, Halk Bankası'nın 8.1 mil-

¹⁹⁷⁴ George Akerlof ve Paul Romer, "Looting: The Economic Underworld of Bankruptcy for Profit" -Hortumlama: Kâr Gayesi ile İflasın Ekonomik Yeraltısı-, Brooking Papers on Economic Activity 2, February 1993, s. 1-73.

¹⁹⁷⁵ Gerard Caprio ve Daniela Klingebiel, "Bank Involency: Bad Luck, Bad policy, or Bad Banking?" -Banka Batışları: Kötü Şans, Kötü Kanunlar veya Kötü Bankacılık-, Annual World Bank Conference on Development Economics, World Bank, Washington DC, 1996.

¹⁹⁷⁶ Michael Gavin ve Richardo Hausmann, "The Roots of Banking Crises: The Macroeconomic Context" -Bankacılık Krizlerinin Kökenleri: Makro Ekonomik Kapsam-, Inter-American Development Bank, Working Paper 318, 1996.

yar dolar, Emlak Bankası'nın ise 31 milyon dolar olmak üzere toplam 17.71 milyar dolar. Ticari bankaların ve kamu bankalarının devlet yani Türk milletine bindirdiği yük ise 47.3 milyar dolar. Özetle Türk milletine binen neo-liberal kapitalizm patentli yük GSMH'nin % 20'sine ulaştı.¹⁹⁷⁷

GOÜ'lerden Meksika'da 1994 krizinde, Meksika Milli Bankası dışında bütün bankalar, Arjantin'de yine yaşanan krizler sonrasında bütün bankalar yabancıların eline geçti. Ancak yabancı bankalar bu ülkelerin KO-Bİ'lerine kredi vermediklerinden, bu ülkelerin KOBİ'leri de çöktü.¹⁹⁷⁸

Neticede 2001 sermaye tabanlı krizin arkasından IMF ile imzalanan 18. stand-by destekli istikrar programından itibaren ve 3 Kasım 2002 genel seçimlerinden sonra Türkiye'deki bankacılık sistemi de "Meksikalaşma-Arjantinleşme" yolunda hızla yürüyor. 1980-2001 döneminin millete bindirdiği yük yanında bir de Türk mali/sermaye piyasasında yabancı sermayenin hâkimiyeti artık kendini iyice hissettiriyor. Belirtelim ki güçlü devlet, dengeli, kontrollü, kurallı ekonomik uygulamalara sahip ülke sistemlerini mali-ekonomik krizlerle beraber ani alt üst oluşlar yaşamadığıdır. Kanaatimce Türk iktisat politikaları yapıcıları, hatta bütün aydınların Atatürk dönemi (1923-1938) iktisat tarihini okuması gerekiyor.

5.19. Kıssadan Hisse Fransa'nın Kemal Derviş'ine Ne Oldu?

2009'dan 291 yıl önce yıl 1718. Fransa çok zor durumda. Milli borç 3 milyar libre ve buna karşılık milli gelir 145 milyon.

Hükümet harcamaları 142 milyon ve bakiye kalan faizi anca karşılıyor. Kısaca 1980-2009 döneminin Türkiye'si "Borç bini geçmiş devleti idare edenler çift döşek üstünde oturuyor."

Fransa kralı çare olarak parayı devalüe etmek gibi cin bir fikre sahip oluyor. Ve basılan yeni para ile birlikte % 20 devalüasyon yapılıyor. Bundan sonrası tam bir hercümerç. Suiistimaller, hortumcular, para karşılığı devlet çarklarında iş takibi yapan kontlar ve kont eşleri ve mahkemeler.

İşte bu noktada süper bir "Mesih" Fransa'ya davet ediliyor. Süper yetki-lerle donatılan Mansieur Law hakkında kulaktan kulağa hikâyeler yayıldıkça yayılıyor artık o Fransa'nın umududur.

Law, Fransız madeni parasının bütün dertlerin anası olduğunu ileri sürüyor ve borç takası benzeri bir operasyonla kâğıt para basarak, devlet tahvili kavramını ortaya atıyor. Hazine ve Fransa'nın birçok kurumunun başına getirilen Law ülkeyi tahvillere boğuyor. Ekonomi "temeli olmayan bir borçlanma tuzağına düşüyor. Kısacası dövize dayalı borçlanan ama döviz fiyatı sürekli artan Türk ekonomisine benziyor. Bu ponzi çarkı Fransa'da bir müddet dönüyor. İlk başlarda işler iyi gibi görünüyor. Kral, kraliçe dükler, düşesler, kontlar, kontesler velhasıl toptan ahali Law'ın her hareketini takip ediyor. Karısı ve kızı ilgiden bunalıyor. Her gün güneş batmadan yeni icatlar bulan Law en sonunda Fransızları öyle bir fakru zaruret

¹⁹⁷⁷ Gülten Kazgan, "Türkiye Ekonomisinde Krizler 1929-2001, s. 252.

¹⁹⁷⁸ Prof. J. Stiglitz, 28 Nisan 2004'te İstanbul'da verdiği konferanstan.

haline düşürüyor ki hakkında şiirler yazılıyor: “Güle güle yabancı şöhretliye, eşsiz hesaplarıyla düşürdü Fransa’yı hastaneye” gibi.

Sonunda ekonomi tamamen çöküyor. Görevden alınan Law yolda halkın taşlı saldırıları sebebiyle saraya sığınır. Uzun bir süre sarayda yaşayan Monsieur Law bir fırsatını buluyor ve yabancı eşini de alarak Fransa’yı terk ediyor.¹⁹⁷⁹ Yüce Kur’an’da yer alan bir ayet mealen şöyledir: “Gözleri vardır görmezler, kulakları vardır duymazlar.”

6. TÜRK EKONOMİSİNDE 2002-2009 DÖNEMİ: İKTİSADİ VE SİYASİ NEO-LİBERALİZMDE TAM YOL İLERİ, “PARA İÇERİ BÜYÜME AŞAĞI” İŞSİZLİK YUKARI VE CARİ AÇIK İLE BÜYÜME ARASINDAKİ KOPAN BAĞ

6.1. Gelişmekte Olan Ülkelerde Neoliberalizm ve Refah

“Çaresizlik içindeki Başkan Cardosa sermaye denetimi fikrini reddetmişti. Bu tür uygulamanın Brezilya’nın “birinci sınıf” ülke haline gelme umutlarından vazgeçmesi anlamına geleceğinde ısrar ediyordu. Bu açıklama, mali bültenler Brezilya’nın borçlarını ödemeyeceği, hatta bir banka tatili ilan edeceği konusunda spekülasyonlar yaparken ve tahminciler ülkenin üretiminde bir gerileme beklendiği yönündeki öngörülerini artırma telaşına girdikleri sırada yapıldı.

İnsan doğru olan ne varsa yapmaya çalışan ve bu çabaların sonucunda hiçbir ödül alamayan Cardosa için üzülmeden edemiyor. Brezilya’nın bir can yeleği takmaksızın dünya sermaye piyasalarında yüzmeye hazır olmadığına açıkça belirtilmesi korkunç bir aşağılanmaydı. Ancak ülkesi gururla daha fazla yol alamazdı. Eğer bu çıkmazdan kurtulmak, sermaye denetimi gerektiriyorsa, onu yapacaktı. Aynı zamanda o “birinci sınıf” ülkelerin çoğu II. Dünya Savaşı’ndan sonra bir kuşak boyunca sermaye denetimi uygulamış, refaha kavuştuktan sonra kendilerini serbest sermaye hareketlerine açmışlardı. Önce kendilerini açıp sonra refaha kavuşmamışlardı.”¹⁹⁸⁰ Böyle diyordu 2008 yılının Nobel Ekonomi Ödülü’nü alan Prof. Paul Krugman. MIT’te öğretim üyesi olan Krugman aslında Yale’de tarih lisansı almış bir iktisatçı.

Türkiye, cumhuriyet tarihinin en ağır sermaye tabanlı krizini Şubat 2001’de yaşadı. Bankacılık sektöründe başlayan likidite krizi kısa sürede, gerek sıcak paranın yurt dışına kaçması gerekse bankacılık sektörünün açık pozisyonları sebebiyle hızla büyüyerek döviz krizine dönüştü. Bankacılık sektörü hızla yükselen döviz kurları ve faiz hadlerinden aldığı darbelere dayanamadı. Sektördeki banka sayısı yarı yarıya azaldı. Bankacılık ve mali krizin sebep olduğu güven kaybı reel ve ekonomik aktivitelerinin durmasıyla ekonomi 2001 yılı sonunda % 9.4 oranında küçüldü. % 5-6 aralığında gezinmekte olan işsizlik % 12’lere fırladı.¹⁹⁸¹

¹⁹⁷⁹ Yiğit Bulut, “Derviş 290 Yıl Önce Fransa’daydı” Vatan Gazetesi”, 22 Haziran 2008.

¹⁹⁸⁰ Paul Krugman, “Bunalım Ekonomisinin Geri Dönüşü”, Türkçesi: Neşenur Domanç, Literatür Yayıncılık, İstanbul Haziran 2001, s. 177.

¹⁹⁸¹ Saruhan Özel, “Global Finansal Krizler, Deniz Kültür, Temmuz 2005, s. 147-181.

Kriz esnasında dönemin hükümetinin önünde iki ana seçenek duruyordu. Biri, bilançolarında ortaya çıkan zararları karşılayabilecek kadar öz kaynak gücü kalmayan bankaların batmasına izin vermektir. Bu durumda Türkiye uzun süreli bir ekonomik bunalıma sürüklenebilirdi.

İkinci seçenek ise kamu kaynaklarını kullanarak zorda olan bankalara sermaye desteği vermek ve bir anlamda banka sahiplerinden ziyade bankalarda mevduatları olan tasarruf sahiplerini kurtarmaktır. Mevduatların buharlaşması göze alınamazdı.

Aslında Türkiye'nin meselesi 1980'den beri bütçe-borç /faiz ikilemi üzerine oturmuştu. 1990'lı senelerin çoğunda bütçe dengesi faiz ödemeleri dışında fazla veriyordu. Ancak yüksek enflasyonun ve politik çalkantıların meydana getirdiği belirsizlik sebebiyle (nominal-reel) faizler yüksek seyredince kısa vadeli seyreden kamu borç stoku faiz dışı fazla ile elde edilen kaynakla azaltılamayacak bir hızda büyüyordu.¹⁹⁸²

İkinci seçenek tercih edildi. IMF zaten buna yatkındı. İçerideki ateş düşürülmeliydi ki dışarıdan yabancı sermaye gelsin. Devlet yüklü miktarda özel tertip tahvil çıkartarak zararları sebebiyle sermayelerini kaybeden kamu ve özel sektöre ait TMSF tarafından devralınan bankalara aktardı. Gerçi tam olarak bilinmemekle beraber, o dönemde 17 milyar dolar özel bankalara ve 22 milyar dolar da kamu bankalarına olmak üzere 39 milyar dolarlık bir özel tertip tahvil çıkarılarak bankalara aktarıldığı tahmin ediliyor.¹⁹⁸³ Kamunun borç stoku bir anda 85 katrilyon TL'den 189 katrilyon TL'ye yani bugünkü Türk lirası cinsinden 189 milyar Türk lirasına bir başka ifade ile de GSMH'nin % 98'ine fırladı. 2010 yılı bütçe harcamalarının 286 milyar TL olduğunu göz önüne alırsak vahametini/ Türk milletine maliyetinin büyüklüğü daha iyi anlaşılır. Artık 2001'de IMF ile Kemal Derviş önderliğinde uygulamaya konan bilmem kaçınıcı "istikrar" ve "yapısal" dönüşüm programının en büyük hedefi ekonominin en büyük meselesi haline gelen kamu borç stokunu düşürmektir.

Bu maksatla kamu sektörünün bundan sonra borcunu bir AB (Maastricht) kriteri olan GSMH'nin % 60'ına düşene kadar yine GSMH'nin % 6,5'i kadar bir faiz dışı tasarruf yapacağı açıklandı.¹⁹⁸⁴ Nitekim brüt kamu borç stoku 2000 (%53), 2001 (%98), 2002 (%90), 2003 (%84), 2004 (%76), 2005 (%69) ve nihayet 2006'da % 61 seviyesine indi. Hatta bu uğurda milli gelir hesaplama yöntemi bile değiştirildi. Ama bu kez Türk reel sektörü inanılmaz bir dış borç yükü altına girdi. Açıkçası Türk ekonomisi borç yapısında Arjantin'in 2002 yılı öncesi durumuna benzeşmeye başlamıştı.

Mevcut şartlar altında kur ve para politikasının yeniden yapılandırılması gerekiyordu. Dalgalı kur sitemine geçildi. Merkez Bankası 2002 yılından itibaren "örtük enflasyon" hedeflemesi uygulayacağını ilan etti.

¹⁹⁸² Saruhan Özel, "Global Dengesizliklerin Dengesi-Ne kadar Sürdürülebilir Nasıl Sonuçlanabilir", Alfa yayınları, 2. Basım, İstanbul Nisan 2008, s. 188.

¹⁹⁸³ Yavuz Semerci, "Hortumlanan Bankaların Maliyeti", Akşam Gazetesi, 21 Aralık 2007.

¹⁹⁸⁴ Saruhan Özel, "Global Dengesizliklerin Dengesi", s. 190.

Uygulamaya konan örtük enflasyon hedeflemesi politikası çerçevesinde MB'nin temel gayesinin fiyat istikrarını sağlamak olduğu ve kısa vadeli faiz hadlerinin enflasyon tahminine bağlı olarak değiştirileceği belirtilmiştir. Bu politikanın uygulamada kaldığı 2002-2005 dönemi boyunca ayrıca, faiz hadlerine yönelik olarak alınan kararların gerekçeleri de kamuoyuna açıklanmıştır.¹⁹⁸⁵

Programın bir diğer hedefi özelleştirmeye hız vermektir. Zira 1994-2001 dönemi özelleştirme toplam geliri 6.1 milyar dolarda kalmıştı. Özelleştirmenin hararetli savunucularına göre, özelleştirilecek KİT'lerin özel sektör elinde teknolojilerinin yenileneceği, daha etkin işletilecekleri, daha fazla üretim yapacakları, devlete vergi ödeyecekleri, sermayenin tabana yayılacağı ve özelleştirmeden sağlanacak gelirler ile devletin başta alt yapı eksikliklerini tamamlama projeleri olmak üzere, kamu tarafından üretilecek mallar için yeni projeler gerçekleştirilebilecekti. Bunlara, devletin, teknoloji eskimiş, iyi yönetilmeyen ve zarar eden bu kuruluşlardan kurtulacağı da ekleniyordu.

Özelleştirmeye karşı olanlar da şöyle diyordu: Özelleştirilecek KİT'ler yerli veya yabancı büyük sermayenin eline geçecek. Bir müddet sonra özel tekel statüsü kazanarak halkı sömürme aracı haline dönüşecek. Özelleştirme karşıtlarına göre, özelleştirme yığılan borçlarını ödemek için evdeki gümüşleri satan müflis bir aile reisinin davranışlarından farksızdır. Özelleştirme tamamlandıktan sonra borçlar yine var olacaktır. Peki, daha sonra neler satılacaktı? Vatan toprakları mı?

Ancak 2003 yılından bu tarafa doğru uygulanan özelleştirme furysı, özelleştirme karşıtlarını haklı çıkarır boyuta geldi ve gerçekten de vatan toprağı tam olarak neoliberal ekonomi ve siyaset anlayışına bile parmak ısırtacak şekilde satılıyor.¹⁹⁸⁶

Türkiye'de mali disiplini yok eden uygulamadan biri de 1985 yılında Bütçe Kanunu'nun 4.maddesi ile hükümete verilen ölçsüz borçlanma yetkisidir. Bu kanun ile hükümete konsolide bütçe gelir-gider farkının iki katına kadar iç borçlanma yetkisi verilmiştir. Bu yetkinin Hazine Müsteşarlığı'nın bağlı olduğu devlet bakanlığı tarafından kullanılacağı hükmü getirmiştir. Anayasaya aykırılığı iddia edilen sınırsız sayılabilecek bu yetki devri, 2002 yılında "Borç İdaresi Kanunu" ile ortadan kaldırılabilmiştir. Bu kanun ile borçlanma limiti yeniden tanımlanmıştır. Borçlanma limiti=Başlangıç bütçe ödenekleri-tahmin edilen bütçe gelirleri toplamı olarak belirlenmiş, Bakanlar Kurulu'na bu limiti % 5 artırma yetkisi verilmiştir.

Türkiye yeni küreselleşme akımına 24 Ocak 1980 istikrar politikası uygulaması ile katılmıştı.

Dış ekonomik ilişkilerini adım adım liberalleştirmiş, ithalat kotalarını kaldırmıştı. 1989'da döviz rejimini, yabancı sermaye rejimini serbestleş-

¹⁹⁸⁵ H. Erssel ve F. Özatay, "Fiscal Dominance and Inflation Targeting: Lessons from Turkey", (çevrimiçi) http://fatih.ozatay.edu.tr/ersel_ozatay.pdf.

¹⁹⁸⁶ Hasan Taşkın, "İstihbarat Arşivlerindeki Gizli GAP Raporu", Neden Kitap, İstanbul, Mart 2007.

tirmişti. Fiyat kontrolleri büyük ölçüde kaldırıldı; faizler aşamalı biçimde serbestleştirildi. Fakat ülke eskisinden -1980 öncesinden, daha fazla ithalat ve yabancı sermayeye bağımlı hale geldi. 1981'de 16.7 milyar dolar olan dış borç stoku 2006'da 205 milyar doları aştı.¹⁹⁸⁷ 2007'de 247 milyar dolar, 2009 Haziran'ında 269 milyar dolar seviyesine çıktı.

6.2. Yüksek Kamu Borcunun Özel Sektörün Yatırımlarına Olumsuz Etkileri

Balıkesir Üniversitesi, Bandırma İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Erdal Karagöl'ün "Türkiye'nin dış borçları özel yatırımları uzun dönemde olumsuz yönde etkiliyor mu?" başlıklı çalışması/makalesinde ulaştığı sonuç şöyle: "Elde edilen sonuçlara göre, Türkiye'nin dış borçlarının özel yatırımlarını uzun dönemde negatif yönde etkilediği görülmüştür. Bunun nedeni; artan dış borçların, gelecekte yapılacak dış borç ödemelerini artıracak ve bunun gelecekte vergilerle ödeneceği beklentisi oluşturmaları dolayısıyla özel sektör tarafından planlanan verimli yatırımların yapılmasını olumsuz yönde etkilemesi (debt overhang) olarak söylenebilir bunun yanında impulse response fonksiyonunda görüldüğü gibi birinci yılda borç ödemelerindeki % 1 artış, özel yatırımlar üzerinde % 2'den fazla bir azalışa neden olmaktadır. Ayrıca kamu yatırımları ile özel yatırımlar ikame yatırımları olduğu için kamu yatırımları ile özel yatırımlar arasında uzun dönemde negatif bir ilişki görülmektedir."¹⁹⁸⁸

Yatırım öncelikleri için girdi-çıkı analizi ile anlamlı bir gösterge elde edildiğinde bağlantı etkileri yüksek, ithalata bağımlı sektörlerin üretimlerinde meydana gelecek artışlar, ithalatı uyaracağından ekonomik büyüme-ye katkı yapmayacaktır.¹⁹⁸⁹

12 Eylül Cuntası tarafından başlatılan, Turgut Özal tarafından yürütülen ve Dünya Bankası'nın kredileriyle finanse edilen ekonomik reformların hedefi, ekonominin ihracata yönelik radikal bir dönüşüm geçirmesiydi.¹⁹⁹⁰

Ekonomik yeniden yapılanma, Türkiye'nin devletçi ekonomisini kararlı bir biçimde dönüştürürken, uyum programı modernizasyon sonucu halkın ödeyeceği bedeli müthiş ağırlaştırdı. Reel gelirlerdeki büyük düşüş, sosyal harcamalardaki katı kesintiler ve yüksek enflasyon oranı Türkiye'yi zenginlik ve gelirin en adaletsiz dağıldığı ülkeler arasında birinci sıraya soktu.¹⁹⁹¹ Ekonomik mucizenin dışında bırakılan nüfusun büyük bölümü makro ekonomik başarı tecrübesini günlük hayatında karşılaştığı maddi zorluklar şeklinde yaşadı. Mesela istatistiksel olarak, değişim programının ilk on yılında (1977-

¹⁹⁸⁷ Hüseyin Şahin, "Türkiye Ekonomisi", s. 244.

¹⁹⁸⁸ Erdal Karagöl, "Türkiye'nin Borçları Özel Yatırımları Uzun Dönemde Olumsuz Yönde Etkiliyor mu?", İktisat, İşletme ve Finans, Mart 2005, s. 125-130

¹⁹⁸⁹ O. Aydoğmuş, "Girdi-Çıkı Modellerine Giriş Teori ve Uygulama", Gazi Kitabevi, Ankara 1990, s. 164.

¹⁹⁹⁰ Dietrich Jung ve Wolfango Piccoli, "Yol Ayrımındaki Türkiye", Kitap Yayınevi, İstanbul Ocak 2004, s. 131.

¹⁹⁹¹ Ziya Öniş, "The Political Economy of Islamic Resurgence in Turkey: The Rise of the Welfare Party in Perspective", Third World Quarterly 18-4, 1997, s. 751.

1989) reel gelirlerinde % 50'nin üstünde düşüş gerçekleşti.¹⁹⁹² Bu ve benzeri toplumsal bedeller hesaba katıldığında ekonomik reformları muhtemel halk direnişine karşı korumaya almak da 1980 darbesinin bir gayesi olmuştu. 1980'ler boyunca siyasi iş bölümü de bu perspektifi açıkça gösteriyordu. Başbakan Özal ekonomik meselelerin idaresine odaklanmışken, eski genelkurmay başkanı ve o zamanların Cumhurbaşkanı Kenan Evren dış politika ve iç güvenlik meselelerine bakıyordu.¹⁹⁹³

Siyasi bir rekabet ortamı olmamasından faydalanan Turgut Özal kendi konumunu güçlendirdi ve Anavatan Partisi içinde, temelde himayecilik ve kişisel bağlarla bir arada tutulan tecrübesiz politikacılardan oluşan bir yapı kurdu. Yeni siyasetçilerin çoğu konumlarını doğrudan Özal'a borçluydular ve "atamaları yapmadan önce nadiren başvurduğu" kabinesi "parti üzerindeki bu mutlak iktidarını" yansıtıyordu.¹⁹⁹⁴ Turgut Özal siyasi himayeciliğin yanı sıra denetlenemeyen bir fon ekonomisi oluşturmuştu; parayı istediğine, istediği gerekçeyle dağıtıyordu. 1986'da TBMM'de devlet bütçesinin neredeyse yarısını oluşturan bu fon ekonomisini kanuni hale getirdi. Özal'a parayı kendi direktifleri doğrultusunda dağıtma hakkını verdi. Böylelikle ekonomik reformcu Turgut Özal devlet kaynaklarını siyasi gayeler için kullanarak rüşvetçiliği meşru ve hukuki bir pratik haline getirdi.¹⁹⁹⁵ Görüldü ki, 1980 sonrasında "yeni bir politikacı sınıfı"nın oluşturulması, Türk siyasetinin kalıtsal himayeci ve yandaşçı düzenini ortadan kaldırmak bir yana daha da radikalleştirmişti.¹⁹⁹⁶

Evet, bir yanda neoliberal iktisat politikaları, diğer yanda "yeni tip" politikacı. Türkiye geçmiş tecrübeler dikkate alınmadan veya alınmak istenmeden her defasında daha ağır bunalımlar yaşayarak 2001'e geldi ve sonrasına devam ediyor.

2001 Şubat krizinde IMF iktisatçıları bir şeyi görmüşlerdi. IMF borç olarak verdiği ve küresel finans çevrelerine yeşil ışık yakarak Türkiye'ye borç verilmesini sağladığı dövizlerin kur garantisiyle başkalarına satılmasını istemiyor, bir güven unsuru olarak "kasada" durmasını istiyordu. Bunun için de döviz kurları serbest bırakılmalıydı. Artık döviz piyasasındaki arz ve talep dengesi döviz kurları belirleyecekti. Yani inisiyatif TCMB veya hükümetten ziyade Wall Street merkezli finansal tetikçilerin eline geçecekti. Zaten 2002-2009 döneminde görüldü ki "serbest kur" bir türlü serbestleşemedi. Türkiye "düşük kur-yüksek faiz" cenderesine sıkışıp kaldı.

6.3. Batan Bankaların Türkiye'ye Maliyeti

1980-2003 döneminde yolsuzluk sebebiyle batan bankaların hikâyesini kitaplaştıran TMSF, 20 ciltlik bir set yaptı. "Raf temizliği" adı verilen projey-

¹⁹⁹² G. Seufert, "Cafe İstanbul, Alltag, Religion und Politik in der Modern Türkei", C.H.Beck, München 1999, s. 27.

¹⁹⁹³ F. Ahmad, "The Transition to Democracy in Turkey", Third World Quarterly, 7-2, 1995, s. 217.

¹⁹⁹⁴ F. Ahmad, "The Making of Modern Turkey", Routledge, London, 1993, s. 193.

¹⁹⁹⁵ Feroz Ahmad, a.g.e, s. 191.

¹⁹⁹⁶ Dietrich Jung ve Wolfango Piccoli, "Yol Ayrımında Türkiye", s. 132.

le oluşan kitapların iktisat ve maliye, iktisat tarihi literatüründe önemli bir yer tutması bekleniyor.¹⁹⁹⁷

TMSF Başkanı Ahmet Ertürk “raf temizliği projesi” ile ilgili olarak şunları söylüyor: “2000’li yıllarda Türkiye’yi ekonomik krize götüren banka yolsuzluklarını herkesin öğrenmesi için 1993-2003 yılları arasında el konulan bankalardaki 27 milyar dolarlık hortumlama ve zararın hikâyesi, tahsilât mücadelesi ile birlikte anlatılıyor.”

Hâkim ortakların kendilerine aktardığı kaynaklar ve usulsüz kredilerle toplam 27 milyar dolar zarara yol açan bankacılık yolsuzluklarının geçmiş faizleriyle Türk hazinesine toplam maliyeti 65 milyar dolar (90 milyar TL) olarak hesaplanıyor. 1993-2003 döneminde TMSF’ye devredilen 25 bankanın üç bin sayfa 20 ciltlik hikâyesinde, aslında 24 Ocak 1980’de uygulamaya konan serbest piyasa ekonomisinin Türkiye’ye trajik maliyetinin bir kesiti yer alıyor.

“25 Bankaya Ne Oldu” başlıklı kitapların sonunda eminim ki her okuyan “vay canına be Türkiye’ye ne olmuş?” demekten kendini alamayacak.

6.4. IMF Politikaları, Gelişmiş ve GOÜ’lerde Enflasyon

Türkiye ve GOÜ’lerin 1970’lerde başlayan 1980’lerden itibaren IMF ile ilişkilerini giderek sıkılaştırmaları, IMF istikrar programlarının değerlendirilmesinde “yeni” bir yapısalci okulun doğmasına yol açtı.¹⁹⁹⁸

Bu tenkitlerin odağında, enflasyonun kontrolünden ziyade, ödemeler bilançosu politikaları olmakla birlikte, GOÜ’lerin özellikleri sebebiyle, IMF’nin Ortodoks istikrar tedbirlerinin çoğu kez istenmeyen “ters” etkiler yapacağını savunan orijinal yapısalci tez, bu yeni okulda da korunuyor. Mali serbestleşmenin, yetkililerin istikrar gayretlerini güçlendirmek yerine, büyük ihtimalle düşen üretim ve artan fiyatlara yol açması bekleniyor.¹⁹⁹⁹

IMF’nin Ortodoks istikrar programının GOÜ’ler ve Türkiye açısından iki temel etkisi ortaya çıkıyor: 1) İlk etkisi döviz kuru, nominal faiz hadleri ve kamu sektörü hizmetlerinin fiyatları gibi bazı anahtar görelî fiyatlarda değişiklik yapmaktır. Fiyatların “serbest bırakılması” özellikle imalat sektöründe bir arz şoku etkisi yapmaktadır. Şirketlerin değişken maliyetlerini, ithal girdiler ve işletme sermayesini artırır. Üretimde sınırlı ikame imkânlarıyla modern sanayinin oligopolistik yapısının birleşik etkisi GOÜ’lerin pek çoğunda fiyatların rekabetçi güçler yerine muhtemelen üretim maliyeti temelinde belirlenmesi sonucunu meydana getirecektir. Girdi maliyetlerindeki artışlar, bu sebeple maliyet üzerine konan kâr (mark-up) temelinde yansıtılacak-

¹⁹⁹⁷ Nedim Şener, “TMSF Yolsuzluğun Kitabını Yazdı-27 Milyar Dolarlık Banka Yolsuzluğu 11 Kilogram Çekti”, Milliyet, 15 Kasım 2009.

¹⁹⁹⁸ A. Foxley, “Latin American Experiments in Neo-Conservative Economics” University of California Press, Berkeley 1983.

¹⁹⁹⁹ M. Bruno, “Stabilization and Stagflation in a Semi-Industrialized Economy”, Der: R. Dornbush ve J.A.Frenkel, International Economic Policy: Theory and Evidence, İçinde, John Hopkins University Press, Baltimore, 1979, s. 270-291.

tır.²⁰⁰⁰ 2) Döviz kuru ve iç faiz hadlerindeki değişiklikler neticesinde, ülkeye ani ve kısa vadeli yabancı sermaye girişi oluyor ki bu, etkin sterilizasyon mekanizmalarının yokluğunda iç para arzını artırıyor.

Bugüne kadar uygulanan istikrar politikalarının genel sonucu, IMF programlarının, GOÜ'lerde cari işlemler bilançosu dengesi sağlama, liberalizasyonu teşvik etme ve enflasyonu düşürme yeteneğinden şüphe duyuluyor... Eğer IMF programlarının istatistikî olarak anlamlı etkileriyle sınırlı kalırsak –ki muhtemelen yapmamız gereken budur- o zaman bu programlar pek bir etkiye sahip değil.²⁰⁰¹

Tablo 3.32: Gelişmiş Ülkeler ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Enflasyon Oranları (%) 1967-1986

	1967-1976 Ortalama	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986
Gelişmiş Ülkeler	6.7	7.5	7.6	8.0	9.2	8.7	7.2	4.9	4.1	3.9	3.7
Gelişmekte Olan Ülkeler	13.8	24.8	18.8	21.5	27.3	26.1	24.7	33.0	37.7	34.8	22.6

Kaynak: IMF, 1985, Tablo 7, s. 212.

1986 yılı tahminidir.

Yukarıdaki tablo Türkiye'nin 24 Ocak 1980'den itibaren neoliberal ekonomiye geçmek için ödediği bedeli doğrulamaktadır. Zira Türkiye 1980-2003 döneminde istikrar programları ile enflasyonu düşürmeye muvaffak olamamış olup, 2003'ten itibaren de yoğun ithalat ve dış-ıç borçlarla enflasyon % 10 seviyelerinde tutulmaya çalışılıyor.

Türkiye 1980'den beri "ihracata yönelik sanayileşme" modeliyle kalkınmaya çalışıyor. Ancak geldiğimiz noktada bunun başarılabilceğini söylemek mümkün değildir. Türkiye'deki sanayi her geçen yıl daha çok ithalata bağımlı hale gelmiş ve ülke tam olarak bir borç çıkmazının içindedir.

6.5. GOÜ'lerde ve Türkiye'de Sanayisizleşmenin Sebebi

Kaplinsky'ye göre GOÜ'lerin sanayileşmemesinin sebebi 1980'lerde dünya ekonomisindeki değişen şartlarda yatıyor. Birincisi, gelişmiş ülkelerde artan korumacılık, en fazla GOÜ imalatçılarına karşı ayrımcılık yapıyor. İkincisi, mikro elektroniğe dayalı yeni teknolojiler, genelde GOÜ'lerin mukayeseli üstünlüklerini zayıflatıyor. Üçüncüsü, GOÜ'lerin yüksek borçları ve

²⁰⁰⁰ C. Kirkpatrick, N. Lee ve F. Nixon, "Industrial Structure and Policy in Less Developed Countries", Allen and Unwin, London, 1984.

²⁰⁰¹ Colin Kirkpatrick ve Frederick Nixon, "Azgelişmiş Ülkelerde Enflasyon ve İstikrar Politikaları", Haz: Fikret Şenses, Kalkınma İktisadî Yükselişi ve Gerilemesi, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s. 168.

IMF ile Dünya Bankası'nın dış finansman kaynağı olarak öneminin artması sanayisizleşmeye yol açabilir ve böylelikle herhangi bir sanayileşme stratejisinin uzun vadede geçerli olmasını tehdit edebilir.²⁰⁰² İktisatçı Singh şu şekilde özetleyebileceğimiz bir görüş ileri sürüyor: "Gelişmiş ve GOÜ'ler, CİB'lerini dengeye getirmek için ekonomilerini deflasyonist bir düzene sokmaya çalışırken, birbirlerini açık vermeye iterler ve bunun net sonucu deflasyon-azalan ithalat kapasitesi- daralan milletlerarası ticaret kısır döngüsüdür. Bu ve benzeri sebeplerle, GOÜ'lerin sınai büyüme dinamiğini dışarıda dünya ekonomisinde bulma ihtimali zayıftır. Bu durum bütün ülkeler için zorunlu ve yapılabılır olmasa da, içe dönüş stratejiler üzerinde daha büyük bir vurguya ihtiyacı ima etmektedir... Önümüzdeki on yılda GOÜ'lerin ekonomik büyüme meydana getirebilmek için dünya piyasa güçlerinden çok, kendi iç dinamiklerine, iç talebin artışına dayanmaları gerekecek. Daha fazla İTHAL İKAMESİ, daha fazla iç teknolojik gelişme ve teknik işbirliğine ihtiyaç duyacaklardır.²⁰⁰³ GOÜ'lerin 1990'lı -ve elbette günümüzde- yıllarda yüz yüze bulunduğu meseleler, her zamankinden çok, iç ekonomide yeniden yapılanma gereğine işaret ediyor. GOÜ'lerde ekonomi politikası başarısızlıkları gelecekte daha da önem kazanacaktır. Milletlerarası ekonomide öngörülebilir gelişmeler, en azından uzun vadede, yabancı sermaye ve mamul mal piyasalarında dünya çapında daha sert bir rekabete yol açacaktır. AB, GOÜ'leri Avrupa projesinin yozlaşarak bir "Avrupa kalesi"ne dönüşmeyeceği konusunda ikna etmelidir. WTO-Uruguay turunun daha fazla liberalizasyon sağlamadaki başarısı da büyük ölçüde AB'nin -özellikle tarımda- davranışına bağlı olacaktır. Kalkınma işbirliği, görece gelişmiş GOÜ'lerin borç meselelerinin çözümlerinde ancak sınırlı bir rol oynayabilir. Hem borçluların, hem özel kesim alacaklılarının borçlarını kamuya yükleme eğilimine -IMF'nin Türkiye'ye 2001 krizinden sonra yaptırdığını hatırlayınız- kesin ve açıkça hayır demedikçe GOÜ'lerin borç ve teşvik meselelerinin temel ekonomik ve siyasi meselelerinin dışarıdan çözülmesinin yolu yoktur.²⁰⁰⁴

GOÜ'lerin borç ve kalkınma finansmanı konusu halen uygulanan yöntemle ele almaya devam etmek, GOÜ'ler için milletlerarası bankalara finansman için yeniden başvurabilmelerinden önce acılı ve uzun bir uyum dönemi anlamına gelir. GOÜ'lerdeki borç kısır döngüsü yerine, olumlu bir büyüme ve kalkınma döngüsü en iyi nasıl teşvik edilebilir? Dünya ekonomisi ve GOÜ'ler için hangi seçenek uygundur? Gelecek için çözümlenmesi gereken soru bu.²⁰⁰⁵

²⁰⁰² R. Kaplinsky, "The International Context for Industrialization in the Coming Decade", Journal of Development Studies, Özel Sayı, Cilt. 21, Nu. 1, Ekim 1984.

²⁰⁰³ A. Singh, "Third World Industrialisation: Industrial Strategies and Policies in the 1980's and 1990's", -Paper Prepared For the High-Level Expert Group Meeting on Industrial Development Strategies and Policies for Developing Countries, Organised by UNIDO and the Government of Peru-Tekser, Faculty of Economics, University of Cambridge, April 1983, s. 25.

²⁰⁰⁴ Peter Nunnenkamp, "What Are the Future Prospects For the Third World-Current Problems and Conclusion for Development Cooperation", Economics (43), 1991, s. 7-27.

²⁰⁰⁵ Heather D. Gibson ve Euclid Tsakalatos, "The International Debt Crisis: Causes, Consequences and Solutions", Der. H. Johnson ve D. Wield, Industrialization and Development, İçinde, Oxford University Press, Oxford, 1992, s. 41-65.

6.6. Türkiye’de Farklı Birikim-Büyüme Dönemleri ve Sistemleri

Türkiye’deki neoliberal iktisat politikaları 2009 sonunda yeni bir kilometre taşına geldi dayandı. Bu, 2001-2009 dönemine ait birikim modelinin tıkanması ve bu tıkanıklığın yeni bir birikim sistemiyle aşılması zaruretiye duyulan ihtiyaç anlamına geliyor. Türk ekonomisinin cumhuriyet dönemi birikim-büyüme süreçlerini şu başlıklar altında özetleyebiliriz:

1- 1923-1945 dönemi: Milli iktisat ve ilk birikim yılları. Osmanlı Türkiye’sinden devralınan borçları ödeme, tarihimizde ilk kez devlet eliyle sanayileşme hamlesi.

2- 1946-1980 dönemi: İthal ikameci birikim dönemi, planlı kalkınma, tarımda sağlanan gelişme, KİT’ler yoluyla sanayileşme gayretleri, siyasi istikrarsızlık dönemi.

3- 1980-1989 dönemi: İthal ikamesinden neoliberalizme geçiş sürecinin ilk on yılı, ihracata yönelik birikim ve büyüme.

4- 1990-2001 dönemi: Sermaye piyasasının serbestleşmesi, Gümrük Birliği, rant ekonomisi, sıcak paraya dayalı büyüme dönemi.

5- 2002-2009 dönemi: Özelleştirme, yabancılara toprak satışı, ucuzlatılmış, düşük katma değerli ihracata, ithalata dayalı istihdam yaratmayan büyüme, iç ve dış borçlarda “boom”, spekülasyon birikim dönemi ve reel ekonomi-işsizlik krizi.

Türkiye 2001-2009 döneminde IMF/Kemal Derviş patentli “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı”nı uyguladı. Ve 2001 yılı boyunca ekonominin sorumluluğunu üstlenen Ekonomiden Sorumlu Bakan Kemal Derviş’in tek işlevi, IMF kredileri karşılığında Türkiye’den talep edilen şartları “başka çare yok” mesajıyla üçlü koalisyon hükümetine iletmek oldu.²⁰⁰⁶ Türkiye Kasım 2000 ve Şubat 2001’de art arda yaşadığı kriz sonucunda büyük kayıplara uğradı. Bu krizlerin ortaya çıkışında ana sorumluluk IMF’nindir. Hem 1999 Aralık ayındaki programın hem de Kasım ve Şubat krizlerinin bütün ana parametreleri IMF tarafından belirlenmişti. Dolayısıyla yaşanan şoklar ve yarattıkları hasardan da birinci derecede IMF sorumlu sayılmalıdır. Türkiye 2001 yılının sonunda GSMH’de % 9.5 küçüldü. IMF’den ek dış borçlanmayla dış borç stoku arttı. İç borç ve faizlerde ilave yük geldi. İşsizlik arttı. Üretim düştü, iflaslar oldu, dünya ekonomisindeki rekabet gücü azaldı. 2000 yılında 202 milyar dolar olan GSMH 2001 sonunda 148 milyar dolara indi. Bu bağlamda 54 milyar dolarlık bir milli gelir kaybına uğrayan Türkiye’nin dolar bazındaki milli gelir kaybı $202-148=54/202=26.7$ ’dir. Kişi başına milli gelir de 2000’de 3095 dolarken 2001’de 2160 dolara düştü.²⁰⁰⁷ Ve Türkiye 2001 krizinden itibaren “yeni” bir istikrar programını uygulamaya koymuştu. Sistem, MB’nin Türk lirası faizlerini yeterince yüksek tutarak cazip TL’ye olan talebi destekleyecek ve yatırımcıları teşvik edecekti.

²⁰⁰⁶ Mustafa Sönmez, “100 Göstergede Kriz ve Yoksullaşma”, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2002, s. 131.

²⁰⁰⁷ Mustafa Sönmez, a.g.e, s. 131.

6.7. İstihdam Sağlamayan ve Yetersiz Büyüme

Çok önemli bir noktada, 2001 sonrası dönemde Türk ekonomisinde büyüme performansı ile istihdam sağlama kapasitesi arasındaki bağ koptu. Bu dönemde ekonominin “istihdam yaratmayan büyüme” özelliğinden ekonomik büyümenin temposunun yavaşlayıp, işsizliğin hızla arttığı “azalan büyüme artan işsizlik” özelliğine geçiş sergilediği görülmektedir.²⁰⁰⁸

2002-2008 (3.Ç) döneminde yurtiçi reel hâsıla yıllık artış oranı ortalaması % 6.4, imalat sanayi reel katma değer yıllık artış oranı ortalaması % 7.1'dir. (Mesela 1969 yılında aynı oran % 8.98, 1997'de ise % 9.18'dir.) Aynı dönemde yıllık istihdam artışı yüzde sıfıra yakın negatif değer almıştır. Ekonominin büyüme dinamiğinin “daraldığı”, 2004 yılı sonrası dönemde ise yurtiçi hâsıla ortalama yıllık artış oranı % 4.5 ve imalat sanayi reel katma değer ortalama yıllık artış oranı % 5.3 olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde Türkiye ekonomisinde istihdam yıllık ortalama % 1.2 oranında DARALMIŞTIR.²⁰⁰⁹

Tarım sektörünün çöküntüye uğraması ve devamlı ciddi istihdam kayıpları yaşaması, tarım dışı istihdam artışlarının iyice yavaşlaması ve zaman zaman negatife dönmesi ve işgücü arzındaki artışlar özellikle 2004 sonrası dönemde işsizlikteki büyük sıçramanın sebepleri arasında sayılabilir.²⁰¹⁰

2002-2007 döneminde 15 yaş üstü nüfus (birikimli olarak) 1 milyon 182 bin kişi artarken sivil işgücü 406 bin kişi azalmış, işgücüne katılım oranı da 2 puan düşmüştür. Bu dönemde tarım sektörü istihdamındaki toplam kayıp 2 milyon 016 bin olarak gerçekleşmişken, sanayi sektöründe yaratılan 274 bin, hizmetler sektöründe yaratılan 1 milyon 485 bin kişilik istihdam tarım sektöründeki toplam kaybı karşılamaktan uzak kalmıştır.²⁰¹¹ İşgücüne katılma oranı bir anlamda iş bulma imkânlarını yitiren ve umudu kırılan sivil nüfusun boyutlarını da temsil etmektedir. Bu oran düşerken işsizlik göstergesinde anlamlı bir düşüş yaşanmaması ise meselenin gerçekte görünenden daha büyük olduğunu ifade etmektedir.

2007 yılında % 10.6 oranında gerçekleşen resmi işsizlik oranı 2008'de % 13.6 olarak kaydedilmektedir. Şehirlerde işsizlik 2007'de % 12.2'den 2008'de % 15.4'e yükselmiştir. 2008 yılında sanayi sektöründeki istihdam kaybı 210 bine yaklaşmış, tarım dışı işsizlik oranı 2007'deki % 13 düzeyinden 2008'de % 17.3'e çıkmıştır.²⁰¹² 2009 yılında sanayide işini kaybedenlerin bir milyonu bulacağı, resmi işsizlik, gizli işsizlik ve gerçek işsizlik oranlarının cumhuriyet tarihinin en yüksek seviyesine ulaşacağı tahmin edilmektedir. Türkiye'de mevsimlik iş imkânlarının en iyi olduğu aylardan biri olan Haziran 2009'da resmi işsizlik oranı % 13 olarak gerçekleşmiştir.

²⁰⁰⁸ Bağımsız Sosyal Bilimciler, “Türkiye’de ve Dünyada Ekonomik Bunalım, 2008-2009, Yordam Kitap, İstanbul 2009, s. 99.

²⁰⁰⁹ Bağımsız Sosyal Bilimciler, a.g.e, s. 99.

²⁰¹⁰ Bağımsız Sosyal Bilimciler, a.g.e, s. 99.

²⁰¹¹ Bağımsız Sosyal Bilimciler, a.g.e, s. 99.

²⁰¹² Bağımsız Sosyal Bilimciler, a.g.e, s. 100.

Eylül 2008’de patlayan küresel mali kriz 2008 yılı sonlarına doğru etkisini göstermeden önce istihdam yaratamama meselesi Türk ekonomisinin 2001 sonrası büyüme dinamiklerinin ortaya çıkardığı en önemli meselelerden biri olarak sık sık dile getirilmekteydi. Küresel mali kriz bu durumu daha da vahimleştiren bir etken olarak ön plana çıkmıştır.²⁰¹³

2001 mali krizi sonrası dönemde uygulamaya konan IMF destekli “kriz sonrası uyum” projesinin temel öğelerinden biri, küresel sermaye piyasalarına yüksek arbitraj imkânlarına dayalı, çok yüksek mali getiriler sunan bir IMF programı olmasıdır.²⁰¹⁴ Türkiye’de 18. stand-by anlaşması gereği uygulanan, menkul kıymet piyasalarındaki yüksek faiz hadleri, milletlerarası konjonktüründe “likidite bolluğu”nun pozitif etkisiyle spekülâtif yabancı sermayeyi ekonomiye çekmiş, bunun karşılığında ekonomide oluşan döviz bolluğu sebebiyle Türk lirası aşırı değerlenmiştir. TL’nin aşırı değerlenmesi ile “yüksek faiz, düşük kur” dengesinde ithal tüketim ve sanayi ara malları ve hammaddesinde ithalat patlaması yaşanmaktadır.

Bir birim döviz elde etme için gerekli Türk lirası karşılığına göre hesaplanmış TÜFE bazlı reel döviz kuru endeksi 1995=100’ e göre Ocak 2009 sonu itibarıyla % 25, 2001’deki zirve değerinin % 34 altındadır. Ekim 2008-Ocak 2009 döneminde döviz kurlarının yükselişi TL’nin aşırı değerlenmesini sınırlı ölçüde azaltmıştır.²⁰¹⁵ Ancak Ekim 2008-Mayıs 2009 döneminde TCMB kayıtlarında gözüken “kaynağı belirsiz” takriben 20 milyar dolar dolayında yabancı kaynak Türkiye’ye girmiştir. Bunun da etkisiyle kurlar tekrar geriye doğru, dolarda 1.45-1.50 bandına kaymıştır.

6.8. Ekonomik Büyüme ile Cari Açık Arasındaki Bağ Kopuyor

Ucuz dövizin tetiklemeesi ile yaşanan ithalat patlaması bir yandan cari açığın olağanüstü boyutlara ulaşmasına yol açarken bir yandan da sanayi üretiminin ithalat bağımlılığının hızla arttığı bir sürece sürüklenmesine sebep olmuştur. Türk ekonomisinin son yıllarda verdiği yavaşlaşma sinyallerine rağmen genellikle ekonomik büyüme ile doğru yönde ilişkili olması beklenen cari açıklarda 2008’in Eylül ayına kadar bir daralma olmamıştır. Türk lirasındaki değerlenmenin bu sonuçta payı olduğu şüphesizdir.²⁰¹⁶ 2001 krizinden sonra derlenme-toparlanma eğiliminin zirve yılı olan 2004 yılında cari işlemler açığı 14.4 milyar dolar olarak gerçekleşmişti. 2004 yılından sonra ekonominin giderek yavaşlamasına rağmen Türk ekonomisinde cari açık sürekli büyümeye devam etmiştir. 2005’te 22.1, 2006’da 31.9, 2007’de 37.7 ve 2008’de 41.4 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Ekonominin hızla durgunlaşmasına ve TL’nin Ekim 2008’den itibaren nispi olarak değer kaybetmesine paralel olarak, 2008 yılının son dört ayında cari açıkta bir hız kesme olmuştur. Son dört ayın cari açık toplamı 6.6 milyar dolardır.

2005 yılının cari işlemler açığının 22.1 milyar dolar olarak gerçekleşmesi “tehlikeli bir yola mı girdik?” sorusunu tekrar gündeme getiriyordu. IMF bile

²⁰¹³ Bağımsız Sosyal Bilimciler, a.g.e, s. 100.

²⁰¹⁴ Bağımsız Sosyal Bilimciler, a.g.e, s. 100.

²⁰¹⁵ Bağımsız Sosyal Bilimciler, a.g.e, s. 100.

²⁰¹⁶ Bağımsız Sosyal Bilimciler, a.g.e, s. 101.

“cari işlemler açığına dikkat” diyordu. Bir ülkenin dış dünya ile mal ve hizmet ticaretinden, kâr, faiz ve ücret transferlerinden oluşan bilançosu “eksi” ise, ekonomi cari işlem açığı vermektedir. “Artı” ise cari fazla manasına gelir.

Yine o ülkede cari işlemler açığı sürekli ve müzmin hale gelmişse, bu durum bağımlılık anlamına gelir. Ülke ekonomisi dış açık vermeden büyümez hale gelmiştir. İşte böyle hallerde küresel sermayeyi kontrol eden “seçkinler oligarşisi” ve bunların milletlerarası kuruluşlardaki “uzmanları” ile o ülkenin devlet katındaki işbirlikçileri, milletin/milletlerin kaderine hükmedilebilir duruma gelirler.

Dış kaynak akımı kesintiye uğrarsa, ekonomik büyüme durur, cari işlemler açığı daralır. Bu durum şantaja dönüşerek iktisadi ve siyasi tavizleri gündeme getirir. Ülkenin ekonomik ve siyasi şartlarını istedikleri yönde tanzim ederler.

Cari işlem dengeleri bakımından ülkeleri üç gruba ayırabiliriz. Cari işlem fazlası veren ülkeler, “ılımlı” cari açık veren ülkeler, “yüksek oranlı” cari açık veren ülkeler. İlimli cari açık veren ekonomilerin cari açıkları GSMH’nin % 0.3-%3.1 arasında değişebiliyor. Yüksek cari açık oranları ise % 6’dan başlayıp yukarıya doğru gidiyor. IMF 2006 yılı için Türkiye’nin cari açık oranını % 7.5 olarak veriyordu. Türkiye’nin 2006 yılı GSMH’si ise % 6. Hindistan 2005 ve 2006’da yaklaşık % 10 dolayında büyüme sağlamışken cari açığı milli gelirin % 1’i kadardır. Türkiye yabancı sermaye girişiyle “ılımlı” olarak büyümesine rağmen, % 7.5 civarında seyreden cari açığı ile “çevre ekonomileri” içinde en kırılgan ülkelerden biridir.²⁰¹⁷ Yani Türkiye’de GSMH 2000-2005 yıllarında ortalama % 3.2 büyürken dış borçlardaki yıllık artış % 8.7 olmuştur. Bu göstergeler sonraki yıllarda aynı paralelde büyüme hız kaybederek, borç artarak devam etmiştir. Türk ekonomisindeki milli gelirin yıllık büyüme oranı cari açık artış hızından daha düşüktür.

“Finansmanı sağlanıyorsa cari açık mesele değildir” sözü ne ekonomi akıllı, ne de basiretli devlet yönetici aklı ile bağdaşmaz. Türkiye’nin siyaseten 2002’den sonra yaşadığı süreci cari açıktan, dış borçtan bağımsız düşünmek mümkün değildir. Türkiye Eylül 2008’de ABD’de patlayan küresel mali krizin etkisiyle de eninde sonunda “dün yediği hurmanın” bedelini iktisaden ve siyaseten ödemek mecburiyetinde kalacak. Türkiye 2001’deki 18. stand-by anlaşması ile IMF’nin reçetesi doğrultusunda dış borçlara ve cari açığa bağımlı hale gelmişti. Kaldı ki pek çok Türk ve yabancı iktisatçının yanında IMF bile artık “cari açık bir problemdir” diyor. Yani dış borçlarınız artık bir handikaptır diyor.

Türkiye cari açık meselesini, % 7-7.5 sürdürülebilir büyüme ve en fazla milli gelirin % 2-2.5 nispetinde bir cari açık bağlamında yeniden düşünmek ve “meseleyi çözmek” mecburiyetindedir. Aksi Osmanlı Türkiye’sinin 1838-1914 dönemini hatırlatan/benzeşen “vesayet” durumuyla karşılaşabilir ve/veya çoktan “kapalı kapılar ardında” bu noktaya geldi.

Türkiye’nin daha 1990’lı yıllarda 2002-2008 dönemindeki anlamda bir cari açık meselesi yoktu. 1990-1999 döneminde GSMH hızının % 7’yi aştığı

²⁰¹⁷ Korkut Boratav, “Bir Krizin Kısa Hikayesi, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2009, s. 36-37.

beş yıl vardır. Bu beş yılın ortalamalarını alalım: Milli gelir büyüme hızı % 8.2; cari açık/GSMH oranı % 1.9'dur. Buna mukabil 2003-2005 döneminde ise cari açık/GSMH oranı % 5; milli gelirdeki büyüme oranı ise yaklaşık % 7'dir. Böyle bir gelişme ve sonuç Türkiye için mesele olup BÜYÜME/CARİ AÇIK bağlantısının bozulması olarak tanımlanır.²⁰¹⁸

Ekonomide ithal bağımlılığının hızla artması sürecine paralel olarak özellikle yurtiçi aramalı sanayi ithal sanayi ürünleri ile ikame edilmiş, yurtiçi sanayilerin yatay ve dikey bağlantıları 2002'den sonra hızla kopartılmıştır. "İhracata dayalı büyüme" stratejisi altında gittikçe daha fazla dış talep oluşturulmasına bağımlı hale gelen Türk ekonomisi için 2002 sonrası dönemde ihracattaki büyüme -katma değer düşüşü bir yana- ithalattaki büyümeye bağımlı hale gelmiştir.²⁰¹⁹

"Elbette yurtdışı ithal girdilere sınırlı ölçüde katma değer ekleyerek geliştirilen ihracat, yurtiçi ara malı üretiminin ve yurtiçi sanayilerinin teknolojik girdi-çıktı bağlantılarına neden olmaktadır. Böylece ihracat artışı gerçekleşirken, sektörlerde gerek katma değer, gerekse istihdam artışı cılız kalmaktadır."²⁰²⁰

Cari açığın temel belirleyicisi dış ticaret açığıdır. Bir başka deyişle ihracatın ithalatı karşılama oranıyla ilişkilidir. İhracatta rekorların kırıldığı 2002'den sonraki dönemde ithalat daha da çok artmıştır. Bunun anlamı ihracatın giderek artan oranda ithalata bağımlı hale gelmesi manasına gelir. Sebebinin başında ise AB ile imzalanan Gümrük Birliği'nin "gecikmiş etkileri" vardır. "Gümrük Birliği rafa kaldırılmadıkça ara mal üreten sanayi kollarını rakip ithalata karşı koruyabilme seçeneği gündemde değildir. Zira Gümrük Birliği yüzünden Türkiye -AB gümrük tarifelerini uyguladığı için- örneğin Hindistan ve Çin'e karşı ulusal bir dış ticaret politikası izleyememektedir. Bu ülkeler ise Türkiye'den yaptıkları ithalata daha yüksek oranlı gümrük tarifeleri uygulayabilmektedir."²⁰²¹

Bu durumda, düşük gümrük tarifelerinin etkisini, reel döviz kuru hadlelerini düşürerek, yani TL'ye daha fazla değer kaybettirerek bertaraf etmek mümkün mü? Böylece "düşük kur-yüksek faiz" bağlamında ithalatın rekabet ettiği yerli sanayi gözetilemez mi? İşte bu noktada karşımıza 1989'da 32 sayılı KHK ile yürürlüğe konulan sermaye hareketlerinin tamamen serbest bırakılması çıkıyor. Döviz fiyatlarını 2002'den beri aşağı çeken spekülasyon yabancı sermaye, sıcak para girişleri "out of control" -Ekim 2008, Mayıs 2009 döneminde Türkiye'ye giren "kaynağı belirsiz" 20 milyar doları tekrar hatırlayalım- mevcut sistemde TCMB'ye "faizleri bırak, döviz kurunu hedefle" direktifi verilemez. 1990'lı senelerin ikinci yarısında MB'sı bu seçeneği uygulayabiliyordu. 2001 krizinden sonra tamamen "bağımsız"laştırılan MB'nin günümüzdeki tek hedefi enflasyonla mücadeledir. Bu sebeple sadece para

²⁰¹⁸ Korkut Boratav, "Bir Krizin Hikayesi", s. 64.

²⁰¹⁹ Z. Yükseler ve E. Türkan, "Türkiye'nin Üretim ve Dış Ticaret Yapısında Dönüşüm: Küresel Yönelimler ve Yansımalar", Ekonomik Araştırma Formu Tartışma Metni, Koç Üniversitesi, İstanbul 2008.

²⁰²⁰ Bağımsız Sosyal Bilimciler, a.g.e, s. 101.

²⁰²¹ Korkut Boratav, a.g.e, s. 65.

politikası izlenmekte; döviz kuru hedeflemesi gündem dışı tutulmaktadır. Bu arada % 6.5'lik bir dünya rekoru olan faiz dışı fazlayı daha ne kadar yukarılara çekebilirsiniz? Faizleri yükseltmek ise “kamu borcunun sürdürülebilirliği” hedefini alt üst etmez mi?²⁰²²

Hâsılı Türk ekonomisinde yabancılar para getirdikçe piyasalar canlanacak, dış açıklar büyüyecek. Türk ekonomisinin 2002'den beri işleyiş mekanizması “para içeri-büyüme yukarı”dır. Ancak 2004'ten itibaren bu durum “para içeri-büyüme aşağı-işsizlik yukarı” şeklinde işlemektedir. ABD Başkanlarından Hanry S. Truman'ın şu sözleri oldukça manidardır: “Komşunuzun işini kaybetmesi resesyon, sizin işinizi kaybetmeniz ise depresyondur.”

Bir an için cari açığında sonsuza kadar finanse edilebileceğini varsayalım. Sürekli cari açık vererek –ki her yıl katlanarak giden bir cari açık dönemini 2009 krizine kadar yaşadık- Türkiye'nin % 7 veya daha üstü bir kalkınma hızını tutturması mümkün mü? Ekonomik olarak dışa bağımlı hale gelen bir Türkiye, siyasi olarak bağımsızlık iddiasını sürdürebilir mi? İktisadi sağlığı yurt dışından gelecek yabancı sermayeye bağlanmış bir Türkiye, hiç arzu etmediği siyasi badirelere sürüklenmek tehlikesiyle de karşı karşıya kalmaz mı? Siyasi bir badireye istemeden sürüklenebilecek bir ülkenin risk algılaması olumluya döner mi? Risk algılaması olumsuz bir ülkede, dışarıdan daha fazla borçlanmaya dayanan bir hızlı kalkınma sürdürülebilir mi?²⁰²³

Tablo 3.33: 2002-2009 Döneminde GSMH'de Büyüme (%) ve Cari Açık/GSMH

Yıllar	GSMH'de Büyüme Oranları	Cari Açık /GSMH
2002	7.8	-0.8
2003	5.9	-3.4
2004	9.7	-5.3
2005	7.6	-6.3
2006	6.0	-8.2
2007	4.5	-8.9
2008	0.9	-5.6
2009	-6.5	-1.8

Kaynak: DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-2006 ve www.tuik.gov.tr – www.tcmb.gov.tr

- 2009 yılı tahminidir. (IMF)

²⁰²² Korkut Boratav, a.g.e, s. 65.

²⁰²³ Ege Cansen, Hürriyet Gazetesi, 17 Eylül 2008.

Tablo 3.34: 2002-2010 Dönemi İthalat ve İhracat Tutarları (Milyar Dolar)

Yıllar	İthalat	İhracat	Ticaret Açığı	İhracatın İthalatı karşılama Oranı (%)
2002	51.6	36.1	-15.5	69.9
2003	69.3	47.2	-22.1	68.1
2004	97.5	63.2	-34.3	64.8
2005	116.8	73.5	-43.3	62.9
2006	138.3	85.5	-52.8	61.8
2007	170.0	107.2	-62.8	63.0
2008	202.0	132.0	70.0	65.3
2009	134.0	98.5	-35.5	73.5
2010	153.0	107.5	-45.5	70.2

Kaynak: 2009 yılı ve 2010 yılı verileri Ekim 2009'da hükümetin açıkladığı 2010 yılı bütçe tasarısından alınmıştır.

T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Dış Ticarete Başlıca Ekonomik Göstergeler 2006/I, Ankara 2006 www.dtm.gov.tr.

Türkiye çevre-bağımlı ülkeler arasında Eylül 2008'de patlayan küresel krizden en fazla etkilenme riskine sahip olan ve 2008, 2009 ve 2010 göstergelerine de yansıyan bu durum fiilen 2009'da yoğun olarak yaşanıyor.

Türkiye'nin dış krizden etkilenme riski 2001 krizinden sonra yürürlüğe konulan IMF programı ile iyice arttı. Dünya ekonomisiyle bütünleşme, dış ticaret, dış yatırım yoluyla katlandı. 2000-2003 arası ihracatın milli gelire oranı % 10'dan % 16'ya çıkarken ithalatın payı da % 20'den % 25'e yükseldi. İhracatın ithalatı karşılama oranları yukarıdaki tabloda görülüyor.

Dünya ihracatında Türkiye'nin payı 1980'de binde 1.6 iken, 2005 yılında binde 8.1'e çıkmıştır. Türkiye'nin dünya ithalatındaki payı ise binde 3.8'den binde 9.6'ya yükselmiştir.²⁰²⁴

Tablo 3.35: 2002-2009 Döneminde Dış Ticaret Açığı-Cari Açık (Milyar Dolar)

Yıllar	Dış Ticaret Açığı	Ticaret Açığı/GSMH'ye Oranı	Cari Açık
2002	-15.5	4.0	-1.5
2003	-22.1	5.9	-8.0
2004	-34.3	8.0	-15.6
2005	-43.3	9.3	-22.6
2006	-52.8	10.3	-32.2
2007	-62.8		-38.2
2008	-70.0		-41.4
2009	-35.5		-18.0
Toplam	-336.3		-177.5

Kaynak: TCMB verilerinden derlenmiştir.

2009 verileri tahminidir.

Türkiye 2002-2009 arasındaki sekiz yılda 336.3 milyar dolar ticaret açığı verdi bu açığın bir kısmı, turizm gelirleri ile bir kısmı işçi dövizleri ve özelleştirme, yabancılara toprak satışlarıyla elde edilen gelirlerle kapatıldı. Geriye sekiz yıl içinde gerçekleşene 177.5 milyar dolar dış cari açık kaldı.

İç açıklar, mesela bütçe açığı, GSYİH içinde bir transferdir. Devlet bu açık için içeriden borçlanırsa devletten özel kesime faiz transferi olur.

Ancak dış açıkla ile dışarıya kaynak çıkışı olur. Bu fark borçla veya milli varlıkların satışı ile karşılanır. Yani her durumda Türkiye fakirleşir.

Bu demektir ki 2002-2009 döneminde dış ticaret politikasının ilk ayağında uygulanan ekonomi politikası başarısızdır.

Bir ekonomi bazı yıl veya yıllar makul dış açık verebilir. Bu dış açığı eğer yurt dışından yatırım malı ithal etmek için veriyorsa, içeride yatırımlar artacak, teknolojik gelişme olacak demektir. Yatırım artışı bilahare ihracatın da artmasına imkân sağlar.

Oysaki Türkiye, yatırım malı ithal etmiyor. Aramalı, hammadde ithal ediyor. Bu sebeple ithalat sürekli artıyor. Ayrıca hammadde ve aramalı ithalatı içeride yerli üretime vuruyor. Fabrikalar kapanıyor, işsizlik ordusuna yeni katılımlar oluyor. Mesela Türkiye'nin 2008 yılı ithalatının dağılımı şöyledir: yatırım malları % 13.3, hammadde ve aramaları % 76.0, tüketim malları % 10.4 ve diğer 0.3.

Bir başka husus ihracatımız % 70 oranında ithalata bağımlıdır. Mesela 2009 için ulaşmayı hedeflediğimiz 100 milyar dolar ihracatın 70 milyar dolarlık aramalı ve hammaddesini ithal ediyoruz. 100 milyar dolarlık ihracatın sadece 30 milyar dolarını milli kaynaklarımızdan katma değer olarak oluşturuyoruz. Bu şu demektir. Katma değer olarak gerçek ihracatımız 30 milyar dolardır. Yani ihracatımız ithalat bağımlısı hale gelmiş durumda.

7. KÜRESELLEŞME, TÜRKİYE'DE NEO-LİBERAL DÖNÜŞÜM, KRİZLER VE BORÇ SARMALI

7.1. “Görünmez El”in Acımasızlığı

Siyasi olayları ekonomik gelişmelerle birlikte değerlendirmek bir mecburiyettir. Ekonomi politik ya da politik iktisat bu görüşün ifadesidir.

Liberalizm/ neoliberalizm ekonominin siyasetten bağımsız “teknik” bir süreç gibi görülmesini, değerlendirilmesini sürekli olarak gündemde tutar. Ekonomik sürece müdahale edilmemesi gerektiğini savunur ve Mesihî “görünmez el”in dengeyi sağlayacağına inanır/ inanılmasını ister. Klasik ve neoliberal kapitalizmin “krizleri” böyle “kendiliğinden” gidişatı ayarlayan bir dengenin olamayacağını, siyasi müdahalenin zaruriyetini ortaya koymuştur.

Normal halinde “para -üretken sermaye- yeniden para” biçiminde işleyen kapitalizm 1817-1914 döneminde ve 1970 sonrasında, özellikle 1978 “Washington uzlaşması”ndan itibaren 1980-2008 döneminde “para-yeniden para” biçimine dönüşmüştür. Bu dönemde para bizi “finanslaştır” (para-

dan para kazanma) milletlerarasılaşır, uygun bulduğu dünya coğrafyasında serbestçe dolaşır. Uygun olmayan coğrafyaları da serbestçe dolaşabilmek için milli sınırların kaldırılmasını, milli ekonomilerin bir tek küresel ekonomiye entegrasyon doğrultusunda “dışa açılmasını”, “sermayenin serbestleşmesini” ister.

1980-2008 döneminde yaşanan ve özellikle Türkiye gibi GOÜ’leri “küreselleşme” adına tam bir borç sarmalına sokan bu neo-liberal süreçti. 1970’te Bretton Woods çöktü. 1978’de Washington mutabakatına gelindi. Adına “küreselleşme” denen yeniçağın gelişmeleri Türkiye ve dünyaya “Yeni Dünya Düzeni” olarak takdim edildi. Hâlbuki küreselleşen sadece bir avuç elitin kontrolündeki sermaye idi. Emek küreselleşemediği gibi Batı ülkelerini şu veya bu sebeple ziyaret etme fırsatı bulan GOÜ’ler ve fakir ülkelerin insanlarından “anasından emdiği süt burnundan getirilerek” vize isteniyordu.

1817-1914 dönemindeki mali küreselleşme Osmanlı Türkiye’sinde inanılmaz yöntemlerle nemalanma fırsatı bulmuştu. Sonunda “içini güve kemirmiş koca çınar” gibi göçtü. Mali küreselleşmenin 1980-2008 evresinde Cumhuriyet Türkiye’sinde borç sarmalı alabildiğince büyüdü. 2008’de patlayan krize rağmen Cumhuriyet Türkiye’sinin özellikle 2003-2009 döneminde katlanan iç ve dış borçlarının ülkeyi nereye savuracağını kestirmek zor olmasa gerek.

Sermayenin küreselleştiği her iki dönemin ortak özelliği olarak milletlerarası sermaye hareketliliğinde oluşan artıştır. Buna mukabil iki küreselleşme dönemi arasındaki temel fark, 1980 sonrası ikinci küreselleşme döneminde finansal enstrümanların ve finansal türev ürünlerin çeşitlenmesi ve iyice karmaşık hale gelmesidir.²⁰²⁵

GOÜ’lerde ama özellikle Türkiye’de tasarruf eğilimi oldukça düşüktür. Bu durum kalkınmayı sınırlayan temel faktördür. Müzmin enflasyonun etkileri, gelir düşüklüğü ve geleneksel tasarruf yatırım araçlarına yönelme eğilimi gibi sebeplerle Türkiye’de tasarruf eğilimi % 18-22 dolayındadır. Bazı dönemler % 26’lara kadar çıktığı halde son yıllarda azalarak 40 yıl önceki % 17’lik düzeyin altına inmiştir.

Hâlbuki başta Asya Kaplanları denilen beş ülkede bu oran % 30’un üzerindedir. Mesela brüt tasarruf oranı Çin’de % 54, İran’da % 41, Japonya’da % 27, Mısır’da %21, Norveç’te % 39 iken Türkiye’de 2006 yılında % 16.6’dır. Sabit sermaye yatırımlarının yıpranma payı –amortisman- dikkate alındığında bu oran net olarak Türkiye’de % 4.9’a düşmektedir. Aşağıdaki tabloda görüleceği gibi, sabit sermaye birikimi fazla olan İngiltere ve ABD gibi sanayileşmiş ülkelerde net tasarruf eğilimlerinin oldukça düşük olması, her iki ülkenin toplam borç/GSMH oranlarının yükselmesine sebep olmuştur. 2008 Eylül’ünde açığa çıkan küresel mali krizden en çok etkilenen ülkelerden biri ABD ve İngiltere’dir. Amma?

²⁰²⁵ Erinc Yeldan, “Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi”, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 19-20.

Tasarruf eğiliminin bu kadar düşük olması – sebepleri ayrı bir konu- Türkiye'nin borç sarmalını tetikleyen unsurlardan biridir.

Türkiye'de 1980 öncesinde bankacılık sektöründe uygulanan reel faizler negatifti. 1982-1989 döneminde pozitif bir faiz politikasının uygulandığı görülüyor. Nitekim 1988'de tasarruf/GSMH oranı % 27.2'dir.

1990'lı yıllarda ise KKBG sebebiyle –elbette IMF destekli- uygulanan sıcak para politikaları ve enflasyon oranlarının yüksekliği nedenleriyle reel faiz oranları gereğinden fazla yükselmiştir. Ancak enflasyonun hızla düştüğü bir dönemde özellikle reel faiz oranlarının 2003-2008 döneminde daha da yükseldiği görülüyor. DİBS reel faizlerinin özellikle 1996 yılından sonra yüksek olması, tasarrufların kaynak olarak kamuya aktarılmasının önünü sonuna kadar açmış, böylece sanayi, tarım ve hizmetler kesimine yatırım yapmak cazibesini yitirmiştir. Bundan dolayı sanayiciler -500 büyük şirket dahil- zaman içinde yatırım yapmak şöyle dursun, ellerindeki likit kaynakları yüksek faizde değerlendirerek faaliyet dışı gelir elde etmeyi tercih etmişlerdir. Mesela İSO'nun her yıl 500 büyük firma için yapmış olduğu araştırmaya göre, Türkiye'de 500 büyük şirketin faaliyet dışı gelirlerinin toplam karlarına oranı, 1990-1995 yılları arasında % 40-50 dolayında iken, bu oran 1998 yılında % 88'e, 1999'da % 219'a çıkmıştı. 2000 yılında % 114 olan bu oran 2001 yılında % 547 olarak gerçekleşti. Sonraki yıllarda % 25 dolayına inmiş iken, 2007'de % 36'ya yükseldi.²⁰²⁶

Tablo 3.36: 2006 Yılı İçin Türkiye ve Bazı Seçilmiş Ülkelerde Tasarruf / GSMH Oranları (%)

Ülkeler	Tasarruf/GSMH		Ülkeler	Tasarruf/GSMH	
	Brüt	Net		Brüt	Net
Çin	53.8	43.6	İspanya	22.4	7.9
İran	40.7	29.7	Meksika	22.2	9.8
Norveç	38.8	25.4	Mısır	21.1	12.3
İsviçre	30.7	17.1	İtalya	19.3	5.9
G. Kore	30.5	17.1	Fransa	18.8	6.3
Hollanda	28.7	14.2	Brezilya	17.8	5.8
Japonya	27.3	13.4	TÜRKİYE	16.6	4.9
Arjantin	27.1	15.1	Yunanistan	16.4	9.5
İsveç	24.8	12.7	İngiltere	14.2	4.0
Belçika	23.9	8.5	ABD	14.1	1.9
Kanada	23.7	9.1	Portekiz	12.7	-4.7

Kaynak: World Bank, 08 World Development Indicators, s. 186-190.

²⁰²⁶ Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu 2007, İSO Yayınları, 2008, s. 62.

Tablo 3.37: 1970-2008 Dönemi Türkiye’de Yurtiçi Tasarruf/GSMH ve Sabit Sermaye Yatırımları/GSMH Oranları (%)

Yıl-lar	TE-FE	Yurtiçi Tasar-ruf GSMH	Sabit Sermaye Yatırım-lar GSMH	Yıl-lar	TE-FE	Yurtiçi Tasar-ruf GSMH	Sabit Sermaye Yatırım-ları GSMH
1970	8.1	22.1	21.8	1990	52.3	22.0	22.6
1971	16.5	20.8	20.2	1991	55.4	21.4	23.7
1972	16.8	21.4	22.4	1992	62.1	21.6	23.4
1973	20.8	21.5	22.2	1993	60.3	22.7	26.3
1974	28.4	19.6	20.8	1994	149.6	23.1	24.5
1975	10.8	19.6	22.6	1995	64.9	22.1	24.0
1976	16.6	22.5	25.7	1996	81.9	19.9	25.1
1977	26.3	20.4	27.2	1997	90.6	21.3	26.3
1978	53.1	17.0	24.6	1998	54.2	22.7	24.3
1979	69.5	15.7	21.6	1999	68.7	21.2	22.1
1980	98.8	16.0	21.8	2000	32.7	18.2	22.8
1981	35.5	18.3	19.8	2001	88.6	17.5	19.0
1982	26.5	17.1	19.2	2002	30.8	19.2	17.3
1983	29.7	16.5	20.1	2003	13.9	19.3	16.1
1984	49.5	16.5	19.3	2004	13.8	20.2	18.4
1985	41.6	18.9	20.1	2005	4.5	18.2	20.1
1986	27.9	21.9	22.8	2006	11.6	20.1	20.2
1987	36.8	23.9	24.6	2007	5.8	17.3	21.3
1988	64.6	27.2	26.1	2008	11.7		
1989	67.3	22.1	22.5				

Kaynak: DPT, *Yıllık Programlar 1970-2008*

Enflasyon aslında ekonomik bir mesele değil, ekonomik meselelerin varlığının bir göstergesi olarak ortaya çıkmaktadır.

Tarihte pek çok devlet idarecisi enflasyon sebebiyle büyük badirelerle karşılaşmıştır.

Mesela Türk tarihinde, Osmanlı Türkiye’sinde devlet gelirlerinin yetersizliği sebebiyle padişahlar 1585 yılından sonra, özellikle gümüş paraların ayarını bozmuş (tağış etmiş, yani bir nevi devalüasyon) ve bu nedenle de her tağış olayı sonrasında önemli siyasi ve toplumsal meselelerle karşılaşmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nda Celali İsyanları saraya hâkim Enderun siyasasının aşar ve ağnam vergilerindeki zulmünün yanında tağışlar ile sık sık para değerinin düşürülmesinin payı da vardır. Özellikle “Yeniçeri ayaklanmaları” olarak bilinen isyanların temelinde de devlet hazinesinde yeterli

para olmadığı için Yeniçeri maaşlarının zaman zaman taşış edilen paralarla ödenmesi yatmaktadır.

Enflasyon her halükarda gelir dağılımındaki dengesizliği artırır. Çünkü oluşturulan gelirin belirli bir kısmının sabit gelirliden yüksek gelirlilere doğru kanalize olmasına vesile olur. Gelirin giderek daha büyük bir kısmının tasarruf eğilimi yüksek kesimlere geçmesi ise ülkenin ortalama tasarruf eğilimini yükselterek yatırımlar için iç kaynak oluşturma imkânlarını artırır. Ancak bunun için enflasyonun stabil bir düzeyde ve makul seviyelerde olması gerekir. Türkiye’de de enflasyonun nispeten stabil olduğu dönemlerde tasarruf eğilimi yükselmiş, buna karşılık enflasyon oranlarının zıpladığı dönemlerde tasarruf eğilimi düşmüştür. Nitekim 1996 yılında Türkiye’de iş yapan 150 yabancı şirket temsilcisi ile gerçekleştirilen bir anket çalışmasında, Türkiye’de yaşanan yüksek enflasyon oranlarının, öngörülebilir nitelikte olduğu sürece yatırımları engelleyici bir faktör olarak nitelendirmemişlerdir. Yani yabancı şirket temsilcileri, enflasyonun öngörülebilir olduğu sürece kâr edebileceklerini ifade etmişlerdir.²⁰²⁷

Bir ülkede servetin dağılımında en etkin faktör olarak gelirin kullanılmasında ortaya çıkan tasarruflar gösterilmektedir.²⁰²⁸ Tasarrufa ise iki önemli faktör etkiye bulunmaktadır. Bunlar da tasarruf iradesi ile tasarruf gücüdür. Tasarruf gücü ve tasarruf iradesi kavramı ise genel olarak objektif olmaktan ziyade, büyük ölçüde subjektif bir özelliğe sahiptir. Ayrıca tabii olarak tasarrufun imkânsız olduğu bir alt sınır da mevcuttur. Fakat diğer yandan gelirin yüksekliği ile tasarruf teşkili, dolayısıyla servet teşkili arasında açık bir ilişki mevcuttur. Tasarruf iradesi büyük ölçüde tecrübeler, alışkanlıklar ve ileriye ait bekleyişler tarafından belirlenmektedir.²⁰²⁹ Tasarruf eğilimini doğrudan etkileyen, gelir ve servet dağılımını etkileyen devletin iktisat politikalarıdır. Serbest piyasa ekonomisinde fiyat teşkili teorisi ve buna dayanılarak ortaya konulan gelir dağılımı teorisi tam rekabet şartlarından hareket edilerek açıklanmaktadır. Fakat bu durum gerçekte yapısal faktörler sebebiyle tam değil, sınırlı rekabet şeklinde ortaya çıkmaktadır.²⁰³⁰

Geliri yeniden dağıtan araçlar, vergiler, transfer harcamaları ve denememiş bir model olarak negatif gelir vergisidir.²⁰³¹ Ancak pilot uygulamalarda negatif gelir vergisi beklenen neticeyi vermemiştir. GOÜ’lerde gelir düzeyi düşük olduğu için yatırımlara az kaynak ayrıldığı için gelir düzeyi düşük olmaktadır. Bu durum kısır döngü olarak adlandırılmaktadır.²⁰³²

Prof. Recep Seymen’in “İktisatçılar İçin Sosyal Siyaset” adlı kitabında “iktisadi kalkınmada küçük farkların önemi” başlığı altında şu şekilde bir bilgi yer almaktadır. “İktisadi kalkınmada çok küçük farklar (% 05, % 1 gibi) uzun

²⁰²⁷ A. Dinç Alada, “İktisat Felsefesi ve Belirsizlik”, Bağlam Yayınları, Ankara 2000, s. 190-192.

²⁰²⁸ Ömer A. Aksu, “Gelir ve Servet Dağılımı”, “İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını, Yayın Num. 3698/539, İstanbul 1993, s. 77.

²⁰²⁹ Ömer A. Aksu, a.g.e, s. 77.

²⁰³⁰ Ömer A. Aksu, a.g.e, s. 72.

²⁰³¹ Recep Seymen, “İktisatçılar İçin Sosyal Siyaset”, Der Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2009, s. 20-27.

²⁰³² Recep Seymen, a.g.e, s. 109.

dönemde kümülatif etki yaparak ülkeler arasında çok önemli kalkınma farklarına yol açmaktadır. Bir ülkenin reel milli gelirinin kalkınma hızına bağlı olarak katlanabilmesi gereken yıl sayısı (72 kuralı):²⁰³³ 72 kuralı=72/Yıllık büyüme oranı

Tablo 3.38: İktisadi Kalkınmada Küçük Farklar ve Milli Gelirin Katlanması İçin “72 Kuralı”

Kalkınma Hızı (%)	Reel Milli Gelirdeki Yüzde Artışı			Reel Milli Gelirin Katlanması İçin Gerekli Yıl Sayısı
	5 Yıl Sonra	10 Yıl Sonra	20 Yıl Sonra	
1	5	10	22	72
2	10	22	48	36
3	16	34	81	23
4	22	48	119	18
5	28	63	165	14
6	34	79	221	12
7	40	97	287	10
8	47	116	366	9

Kaynak: James D. Gwartney, Richard Stroup, *Macroeconomics (Private and Public Sector) Academic Press, New York, 1980, s. 419 (Prof. Dr. Recep Seymen'in İktisatçılar İçin Sosyal Siyaset kitabından alınmıştır.)*

7.2. 2003-2009 Döneminde Türk Ekonomisinin Görünümü: Kuyruğunu Yakalamak İsteyen Kedi

Türkiye ekonomisi maalesef 2003-2009 döneminde devamlı dış açık verdi, cari açık verdi. Öyle ki, 2009 yılının ilk altı ayında, ekonomi % 10.5 küçülmesine rağmen yine de cari açık verdi. Bu durum Türk ekonomisinin ithalata bağımlı hale geldiğini göstermektedir.

2002'de toplam tasarrufların GSYİH'e oranı % 19.1 iken, 2009 yılında % 15.7'ye gerilemiştir. Bu gerileme sadece krize bağlı değildir. 2006 yılında da tasarruf oranı % 16.6 idi.

Ekonominin kalıcı, sürdürülebilir büyümesi için tasarrufların ve yatırım hacminin artması şarttır. Hâlbuki hükümetin açıkladığı 2010 bütçesinde, altyapı yatırımlarının hacmi, uzun vadeli gelir ve talep artışı oluşturacak ve üretime dönük özel sektör yatırımlarını cazip kılacak özellikleri taşımamaktadır.

2010 yılı bütçesinde sermaye giderleri için ayrılan ödenek GSYİH'in % 2'si kadardır. Bu oran kamu yatırımı için oldukça düşüktür. Kamu altyapı yatırımları, hem toplam talebin artmasına, hem de istihdam artışına destek olur. 2009 bütçesinde sermaye giderleri için ayrılan ödenek 16.2 milyar TL olmasına rağmen ilk dokuz ayda yapılan harcama 10.3 milyardır. 2003 yılından beri hükümet bütçe kısıntılarını sürekli yatırım ödeneklerinden yapı-

²⁰³³ Recep Seymen, a.g.e, s. 113-114

yor. Kamu altyapı yatırımlarının kısılması ekonomide tasarruf oranlarının artmasını engelliyor.

2001 krizinden bu yana ekonomide sektörel dengeyi sayılayacak yapısal tedbirler alınmadığı gibi sıcak para ve spekülâtif yabancı sermayeye öncelik ve yerli sermayeye göre vergi avantajı sağlanması, Osmanlı Türkiye'sinin 1854-1914 dönemini hatırlatır tarzda Türk ekonomisinde kırılğanlığı artırdı. Reel sektör güven endeksi bunu açıkça gösteriyor.

2003'ten sonra hükümet bankaları TMSF'ye ve TMSF'nin hazineye olan 90 milyar liralık borcunu silerek, reel sektör aleyhine haksız rekabete yol açtı. IMF 2010 yılı için GOÜ'lerde büyüme oranını ortalama % 5.1 olarak tahmin etmesine rağmen, Türkiye için tahmini hedefi % 3.5'tür.

2010-2012 dönemini kapsayan orta vadeli mali planda, gelecek üç yıl için TL'nin değerli tutulması öngörülüyor. Yani "düşük kur, yüksek faize" dayalı sıcak para politikasına devam edilecek. Bu ise ithalat ve dış borcun daha da artacağı anlamına gelir. Sonuçta yerli sanayi rekabet etmekte zorlanacak ve istihdam artırıcı bir büyüme hayal olacaktır.

Halbuki 2003 yılından beri sürdürülen ithalata ve dış borca dayanan istihdam sağlamayan büyüme stratejisi sebebiyle 2002 senesinde 118.9 olan ortalama yıllık sanayi üretim endeksi Eylül 2009'da 104.2'dir. Ha keza 2002'de % 75.4 olan imalat sanayi kapasite kullanım oranı da Eylül 2009'da % 70.1'e geriledi.

Türkiye'de 2001 krizinden sonra IMF'nin isteği doğrultusunda uygulanan dalgalı kur sistemi veya serbest kur –her ne hikmetse bir türlü serbest ve dalgalı hale gelemedi- Türk ekonomisinin yapısına uygun değildir. Çünkü a) Türkiye'de piyasa şartları rekabete uygun değildir. b) Ekonomi tamamen dolarize olmuş durumdadır ve döviz arz-talebi dengeye gelmez. c) Vadeli döviz işlemleri yoktur. İzmir'de açılan vadeli işlemler borsası yetersizdir.

Türkiye, "her ekonominin bir siyaseti, her siyasetin bir ekonomisi vardır" temelinden hareketle, milli bekası için KONTROLLÜ KUR sistemine geçmeli, 1989'da çıkarılan 32 sayılı KHK'yi yeniden düzenlemeli, Gümrük Birliği'ni yeniden müzakere etmeli, çıkış bulamadığı takdirde Gümrük Birliği askıya alınmalıdır. Kaldı ki, Türkiye-AB tam üyelik görüşmeleri 2004 yılından beri çoktan çıkmaz sokağa girmiştir.

7.3. Sermayede Serbestleşme Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı ve Ekonomide Kayıt Dışı

1989'da konvertibiliteye geçiş ile birlikte Türkiye'de kayıt dışı sermaye ve spekülâtif yabancı sermaye serbestlik adına tam bir başıbozuktur. Nitekim hükümetin 2009 yılında "varlık barışı" düzenlemesi çerçevesinde hedeflediği 100 bin kişiden 17 bin 75 kişinin 19.1 milyar TL matrah beyan ettiğini maliye bakanı açıkladı.²⁰³⁴

2003-2009 döneminde Türkiye'den 32 milyar dolar kâr transferi yapılmıştır. Yine aynı dönemde Mısır, Bulgaristan ve Romanya gibi ülkelere 10.1 milyar dolar yatırım sermayesi çıkmıştır.

²⁰³⁴ Hürriyet Gazetesi, 18 Kasım 2009.

Finansman hesabı içinde bir ülkenin üretim potansiyeline katkı açısından en anlamlı olanı doğrudan yatırımlar denilen yabancı sermaye girişidir. Ancak Türkiye bu bağlamda yabancı sermaye tarafından “by-pass” edilen bir ülke konumundadır.

1955 yılı sonrası başlayan bu tür yabancı sermaye girişi 1995 yılına kadar son derece cılız kalmıştır. 1995 yılında imzalanan Gümrük Birliği Antlaşması’ndan sonra Türkiye’ye gelen yabancı sermayede bir kıpırdanma olduysa da arkası gelmemiştir. 1990’lı yıllarda senelik net 500 milyon dolar civarında olan doğrudan yatırımcı yabancı sermaye 2000 yılında 100 milyona kadar düşmüştür. 1950-2000 dönemindeki 50 yılda Türkiye’ye gelen bu türden yabancı sermaye toplamı 10 milyar dolar civarındadır. Bu rakam Polonya’ya sadece 2000 yılında gelen yabancı sermaye kadardır.

7.4. Yabancı Sermaye ve “Levanten Burjuvazi”

Son yıllarda yine “doğrudan yabancı sermaye yatırımı” olarak adlandırılan ve kafa karıştıran, İMKB’deki işlem gören şirketlerin hisse senetlerine yönelik yatırımlar ise portföy yatırımlarıdır. Nitekim Türkiye’ye bu neviden gelen yabancı sermaye 2001 yılında, son altı yılda gelen miktarı aşmıştır. 2005 yılında bu türden gelen yabancı sermaye 13.4 milyar dolar civarında olmuştur. 2006 senesinde ise özelleştirme sayesinde Türkiye’ye gelen para 19 milyar dolardır.

2005 yılında Türkiye’ye gelen portföy yatırımı şeklindeki 13.4 milyar dolarlık döviz girişinin yarısı 2006 yılı ilkbaharında aniden ülkemizden çıkmıştır. Bu kısa dönemli şokta dışarı kaçan 6.6 milyar dolardan fazla sıcak para 2005 yılının GSMH’nin yaklaşık % 2’sidir. Sonuçta hızla zıplayan faizler ve iki milyar dolarlık bir rezerv erimesi ile yeniden düşmeye başlayan döviz kurunun katkısıyla “düşük kur, yüksek faiz” bağlamında Temmuz 2006’dan itibaren yeniden sıcak para tekrar yönünü Türkiye’ye çeviriyor. Temel mesele sıcak para olarak da adlandırılan kısa vadeli ve spekülatif özellikler taşıyan sermaye hareketlerinden kaynaklanıyor.²⁰³⁵ Türk ekonomisinin günümüzde -2009 yılı- içinde bulunduğu kriz ve çalkantılı durumu 2003-2008 döneminde uygulanan en geniş haliyle neoliberal politikaların sonucudur. 2008 sonu, 2009’da ülkenin yaşadığı reel sektör ve işsizlik krizinin ise her an bir finansal krizin ön şartı olarak “demoklesin kılıcı”nı andırdığını da görebiliyoruz. 2003-2008 döneminde “özelleştirme” adı altında cumhuriyetin 80 yıllık kazanımlarının küresel sermayeye satılması, “Levanten burjuvazi” ve bir kısım “sonradan görme” varlık sahiplerinin şirketlerini, bankalarını, arazi, mesken ve arsalarını yabancılara satmaları ile Türkiye’deki sermaye hareketleri içinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının payı hızla arttı. Ancak, doğrudan yabancı sermaye yatırımları, ne bugünkü satın almalar/özelleştirmeler biçimiyle, ne de muhtemel üretken, kapasite artırıcı türüyle Türk ekonomisi için “kurtarıcı” bir öge olarak görülemez.²⁰³⁶

2007 yılında 65.5 milyar dolar kısa vadeli dış borç alındığı halde, geri ödemeler düşüldüğünde dış borç miktarı 25.5 milyar dolar artmıştır. Borç

²⁰³⁵ Korkut Boratav, “Bir Krizin Kısa Hikâyesi”, s. 99.

²⁰³⁶ Korkut Boratav, a.g.e, s. 100.

niteliğinde Türkiye'ye gelen yabancı sermaye 2003'ten sonra rekor düzeyde artmıştır.

7.5. Dolar Üzerinden Yıllık % 44 Kazanç

Türkiye'de "ponzi", "saadet zinciri" veya "sıcak para" diye tanımlanan öyle bir mekanizma kuruldu ki, dışarıdan gelen dolar TL'ye dönüyor ve devlet tahvili alıyor. Bir yıl sonra tahvili satıyor, dolara dönüyor ve çıkıp gidiyor. Bu işlem sonucunda bir yılda dolar bazında % 48 kazanıyor. Bunun daha açık ve kestirme ifadesi, dolara yıllık % 48 faiz ödemek demektir. Türkiye'de özellikle 1989'da finansal/sermaye serbestleşmesinden sonra yabancı ve "bıyıklı" sıcak para ülkemizde tam olarak devletin "ponzi" borçlanmasına dayalı saadet zinciri kurmuş durumda. Aşağıdaki tabloda 1990-2007 döneminde ABD dolarının devlet iç borçlanma senedi (DİBS) yıllık ortalama faizi üzerinden reel kazanç oranları görülüyor. Tablodan da görüleceği gibi reel kazanç/faiz rekoru 2003-2007 dönemine ait. 1994, 2000, 2001 kriz yıllarında DİBS reel kazanç negatiftir. 2006 yılındaki iki aylık şokun etkisiyle de reel getiri 13.7'ye düşmüş görünüyor. Spekülatif yabancı sermayenin düşük kur-yüksek faiz politikası sebebiyle Türkiye'ye girişi ülkenin brüt döviz rezervini 2007 sonunda 100 milyara yaklaştırmıştır.²⁰³⁷

Tablo 3.39: 1990-2007 Döneminde Türkiye'de ABD Dolarının DİBS Yıllık Ortalama Faiz Haddine Göre Reel Kazanç Oranı

Yıllar	DİBS Ortalama Birleşik Faiz Oranı	TEFE Senelik Artış Oranı (%)	Dolar Kuru Artış Oranı (%)	DİBS Reel Kazanç Oranı
1990	54.0	58.4	23.0	25.3
1991	80.5	52.5	59.9	12.9
1992	87.7	50.6	64.7	13.9
1993	87.6	58.4	60.5	16.8
1994	164.4	86.8	169.9	-2.1
1995	121.9	115.9	53.9	44.1
1996	135.2	75.8	78.0	32.0
1997	127.2	81.8	86.7	21.7
1998	115.5	71.8	71.7	25.5
1999	109.5	53.1	60.8	30.3
2000	38.0	51.4	48.5	-7.0
2001	96.2	61.6	96.5	-0.1
2002	63.6	50.1	22.9	33.0
2003	45.0	25.6	-0.8	46.2
2004	25.7	11.1	-4.7	32.0
2005	16.9	4.5	-5.7	23.9
2006	21.3	9.6	6.7	13.7
2007	21.9	7.4	-17.3	44.4

Kaynak: www.tem.gov.tr

Hemen belirtelim dünyada gelişmiş ülkelerdeki reel faiz oranı % 3 seviyesindedir. GOÜ'lerde de böyle bir reel faiz yok.

Yukarıdaki tabloda DİBS reel kazanç sütunu sıcak paranın talanını göstermesi bakımından çok anlamlıdır. Mesela 1994 yılı sonrası altı yılda Türkiye'ye girişi yapan spekülasyon sermaye 2000 yılı sonunda mali ve reel sektörü tarumar ederek, Türkiye'yi terk etmiştir.²⁰³⁸

Bir başka husus, Türkiye'nin 2002 yılı sonu itibarıyla IMF'den aldığı kredilerin toplamı 37.8 milyar dolar olup, IMF'ye dünyanın en borçlu ülkesi konumuna gelmiştir. IMF'den alınan toplam kredilerin sadece 3.7 milyar dolarlık kısmı 1999 yılı öncesine aittir. Bir ülke ancak cari işlemler dengesini sağlayabilirse kendine yeter durumdadır. Türkiye, istisna birkaç yıl hariç Atatürk'ten sonra sürekli bütçe açığı –dış ticaret açığı- cari açık vermektedir.

Bu süreçte ilginç bir gelişmeyi burada belirtmekte fayda var. Özellikle 1988 ve 1989'da üst üste Türkiye'nin cari işlemler dengesi fazlalık “verdi”.

Bunun üzerine IMF kuruluş anlaşmasında belirtilen 8. madde hükümlerinin gereğinin kabul edildiği bildirildiği için; 3 Nisan 1990'da Türkiye, IMF tarafından 14. madde statüsünden çıkarılıp 8. madde statüsüne geçirildi ve Türk lirası konvertibil para olarak kabul edildi.²⁰³⁹ Bu arada 1989 yılı sonunda 32 sayılı KHK de çıkarılmıştı. Türkiye'nin cari işlemler dengesi, 2001 IMF programından beri her sene artan oranda açık veriyor. 2009 yılının ilk altı ayında ekonomi % 10.5 küçülmesine rağmen yine cari açık verildi.

Türk ekonomisi 1980'de 60 milyar dolar civarında bir GSMH ürettiyordu. 1946'dan beri uygulanan iç pazara dayalı ithal ikameci tasarruf-yatırım=birikim modelinin de sonuna gelinmişti. Artık yeni bir sistemde birikim devam ettirilmeliydi. Bu ise yerli sermaye ile küresel sermayenin entegrasyonuna dayanıyordu. Yeni modelin “istikrar” senaryosu IMF'ye “yapısal” dönüşüm, uyum senaryosu Dünya Bankası'na havale edildi.

24 Ocak 1980 paketinin istikrar programı IMF, uyum programı WB ile Türkiye tartışmasız bir görünürlikle borç sarmalına, rotasına sokuldu. Türkiye'nin 1946-1980 dönemindeki kronik ödemeler dengesi meselesini çözme iddiasıyla 24 Ocak 1980'de yürürlüğe konulan “dışa açık” neoliberal ekonomi politikası ödemeler dengesi problemini daha da ağırlaştırdı. Ticaretin liberalleşmesi ile ithalata dayalı ara malları ve hammadde Türk sanayinde iyiden iyiye girdi bağımlılığına dönüştü.

7.6. “Düşük Kur-Yüksek faiz” Odaklı Dış Borç Patlaması

Gerçi ihracat da artmıştı ama ithalat daha çok artmıştı. Böylelikle dış açık makası giderek daha da çok açıldı. Türkiye bu açığı daha çok borçlanarak kapatma yoluna gitti. 1978/1979'da 13 milyar dolar olan dış borçlar 1985 yılında 25 milyar doları geçmişti. 1978'de dış borç/GSMH oranı % 21 iken 1985'te % 30'a çıkmıştı. IMF/WB programları sonucu, gelir dağılımı ücretli kesimler ve tarım kesimi aleyhine giderek bozulmuştu. İhracata dayalı dışa açık büyüme, ücret ve tarım girdilerini ucuza temin etmeyi, devlet kaynaklarının sosyal siyaset harcamaları ve üretici yatırıma dönüştürme yerine ihra-

²⁰³⁸ Ekrem Pakdemirli, “Ekonomik Bunalım ve Çöküş Yılları”, Yeni Türkiye (41), Ekonomik Kriz özel Sayısı I, s. 247.

²⁰³⁹ Rıdvan Karluk, “Türkiye Ekonomisi”, Beta Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 1996, s. 528.

catın teşvikine ayrılmayı öngörmekteydi. Bu ise sermaye lehine servet transferinin kapısını aralıyordu.

Türkiye krizler, inişler-çıkışlar olsa da 1989'da gerçekleştirilen finansal liberalleşmeyle birlikte esas olarak “düşük kur, yüksek faiz” merkezinde borçlanarak ekonomi çarkını döndürmektedir.

1986'da 32 milyar dolar olan dış borç stoku 1993 yılı sonunda 67 milyar dolara ulaştı.

Devletin borçlanma gereği (KKBG) her geçen yıl daha da artarak, kamu kesiminin mali piyasalarda ANA BORÇLANICI durumuna düşmesine sebep oldu. 1988 yılında KKBG/GSMH oranı % 4 iken 1999'da % 12 oldu. Buna kamu bankaları ve diğer bazı kamu kuruluşlarının açıkları da ilave edildiğinde, açık oranı % 20'yi aşıyordu.²⁰⁴⁰

Peki, devlet bu kadar borçlanırken, bunları önemli ölçüde istihdam sağlayacak kalkınmayı gerçekleştirecek bir yatırıma dönüştürülebildi mi? Aşağıda DPT raporlarından derlenmiş bir imalat sanayi mukayesesi sunuyoruz.

Tablo 3.40: Toplam Sabit Sermaye Yatırımlarının Nispi Dağılımı (%)

Yatırım	1971-1980	1981-1988	1989-2001	2002-2007
İmalat Sanayi (Toplam İçinde)	35.23	22.77	18.50	30.20
İmalat Sanayi-K.S.	23.83	10.30	3.91	2.50
İmalat Sanayi-Ö.S.	37.88	26.21	24.20	39.70
Mesken Yatırımları (Özel Sektör)	34.92	35.91	39.87	15.20

Kaynak: DPT raporlarından derlenmiştir.

K.S= Kamu kesimi

Ö.S=Özel Sektör

Tablo açıkça bir hususu gösteriyor. Devlet 1980'den itibaren ve özellikle 1989-2007 döneminde üretim ve istihdam meydana getiren yatırımlardan vazgeçmiştir. Öte yandan 24 Ocak kararlarının “özel sektör eliyle büyüme” politikasının da imalat sektöründe yeterli alakayı görmediği anlaşıyor.

Yukarıdaki tablonun en önemli söylediği husus 1980'den itibaren uygulanan neo-liberal ekonomi politikasıyla “yarınlara yazık oldu”ğudur. 1980'den sonra kaynakların yatırıma değil, iç borç faiz ödemeleriyle 5000 dolayındaki rantiyeciye ve dışarıya transfer edildiği gerçeğidir. Devletin yatırım yapmadığı bir süreçte bütün sanayileşme ve yatırım yükü özel sektöre bırakılmış, o ise ne sermaye birikimi, ne cesaret ve ne de olgunluğa ve milli duruşa dayanmayan eğreti haliyle bu yükü kaldıramayarak sanayiden çekilme eğilimine girmiştir. Türkiye'nin 500 büyük sanayi kuruluşu önce rantiyeci olmuştu. Sonra 2008 İSO verilerine göre 500 büyüğün % 45'i yabancı sermayenin eline geçmiş olup, bu % 45 de 500 büyüğün katma değerinin % 65'ine sahiptir.

²⁰⁴⁰ Mustafa Sönmez, “100 Göstergede Kriz ve Yoksullaşma”, s. 122.

Sevgili peygamberimiz Hz. Muhammed Mustafa üzerinde “Korkaklıkta ar, ilerlemekte şeref ve itibar var; insan korkaklıkla kaderden kurtulamaz” yazısı bulunan kılıcını şehit oluncaya kadar savaşma yemini eden Ebû Dücâne’ye verdi. Demek ki iktisadi ve siyasi anlamda “tam bağımsızlık” diyen devletimizin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk tam manasıyla Hz. Peygamber’in yolundan yürümüştür. Hele 2009 Türkiye’sinde tartışılan “analar ağlamasın”ı sevgili peygamberimiz düşünseydi “İslam dini”, Atatürk düşünseydi “Türkiye Cumhuriyeti” olmayabilirdi. Bugün Cumhuriyet Türkiye’si üretimsizliğin pençesinde, üretmeden tüketmenin, devasa dış borcun ve işsizliğin girdabında kıvrınmaktadır.

Türkiye’de imalat sanayinde faaliyet gösteren 680 büyük şirket üzerinde yapılan bir çalışmanın sonuçları, dışa açık ihracata yönelik şirketlerin teknolojik yenilenme harcamalarının çok düşük olduğunu, bu firmaların tamamen iç piyasaya yönelik üretim yapan şirketlere oranla daha fazla AR-Ge harcaması yapmadıklarını ortaya koyuyor.²⁰⁴¹

Tablo 3.41: 2002-2008 Döneminde Türkiye’nin Dış Borç Stoku (Milyar Dolar)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Toplam Dış Borç Stoku	129.5	144.1	160.9	169.5	207.3	249.0	276.8
Kamu	64.5	70.8	75.7	70.4	71.6	73.5	78.2
TCMB	22.0	24.4	21.4	15.4	15.7	15.8	13.5
Özel Sektör	43.0	48.9	63.8	83.7	120.1	159.7	185.1

Kaynak: TCMB ve Hazine Müsteşarlığı verilerinden oluşturulmuştur.

Tablo3.42: Türkiye ve GOÜ’lerde Dış Borç Göstergeleri (2006 Yılı %)

	Türkiye	GO Ülkeler
Dış Borçlar / Milli Gelir	51.7	26.3
Dış Borçlar / İhracat (Mal+Hizmet)	178.0	67.4
Dış Borç Servisi / İhracat (Mal+Hizmet)	34.4	13.8
Kısa Vadeli Toplam Dış Borç / Toplam Dış Borç	20.3	21.7
Kısa Vadeli Dış Borçlar / Rezervler	69.0	23.3
Borç Yaratıcı Yabancı Sermaye	62.4	37.5
Yıllık Dış Borç Artış Oranı 1989-2006	9.9	5.1
Yıllık Dış Borç Artış Oranı 1998-2006	10.1	3.8
Türkiye’nin GOÜ Dış Borçları İçindeki Payı 1989	3.0	-
Türkiye’nin GOÜ Dış Borçları İçindeki Payı 1998	4.0	-
Türkiye’nin GOÜ Dış Borçları İçindeki Payı 2006	6.4	-

Kaynak: IMF, World Economic Outlook, Nisan 2007 ve TCMB Verileri.

²⁰⁴¹ Arman Kırım, “Türkiye’de İmalat Sanayinde Teknolojik Değişim”, Türkiye Ticaret Sanayi, Deniz Borsaları Birliği Yayınları, Ankara 1990.

Tablo 3.43: 1989-2007 Dönemi Dış Borç Servisi (Milyon Dolar)

Yıllar	Dış Borç Servisi (x)	Dış Borç Ana Para Taksidi Ödemesi	Faiz Ödemesi
1989	7182	4275	2907
1990	7302	4038	3264
1991	7561	4121	3440
1992	8733	5294	3439
1993	8227	4653	3574
1994	9993	6070	3923
1995	11879	7594	4303
1996	11418	7218	4200
1997	12418	7830	4588
1998	16513	11690	4823
1999	18316	12866	5450
2000	21937	15639	6299
2001	24623	17489	7134
2002	28852	22450	6402
2003	27810	20823	6987
2004	30488	23340	7148
2005	36683	28650	8033
2006	39782	30418	9364
2007	47407	36663	10744
TOPLAM			106.022

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı Dış Borç İstatistik Verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

(x): Dış borç servisinde anapara ödemeleri yalnızca uzun vadeli borçları, faiz ödemelerinde ise uzun vadeli borçları kapsamaktadır.

Yukarıdaki iki tabloyu değerlendirdiğimizde, özetle şu sonuçlar görünür:

1- Türkiye'nin fert başı dış borç yükü her sene artmakta, son yıllarda o senenin kişi başına milli gelir düzeyine yaklaşmaktadır.

2- Toplam dış borç stoku/GSYİH yıllara göre farklılık gösterse de "ucuz döviz"le son yıllarda % 40'larda seyretmektedir. Bu oran GOÜ'ler içinde oldukça yüksek bir göstergedir.

3- Dış borç stoku / ihracat oranı 165-275 aralığında olması makul kabul edilirken, üstü ülkenin ağır borç yükü altında olduğunu gösterir.²⁰⁴² Türkiye bu kritere göre ağır borç yükü altında olan bir ülkedir.

4- Dış borç servisi/GSYİH oranı, dış borç anapara ve faiz toplamından oluşur. Milli gelir düzeyini artıran dış borçlar, servis yani ödeme safhasında milli gelirin azalmasına yol açar. Yani milli kaynaklar dışarıya karşılıksız olarak transfer edilir. 1989'da % 5 olan dış borç servisinin yükü son

²⁰⁴² Tülay Evgin, "Dünden Bugüne Dış Borçlarımız", Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, Araştırma ve İnceleme Dizisi 26, Ankara Haziran 2000, s. 59.

yıllarda % 8 gibi yüksek bir grandır. Sonuçta Türkiye'nin dış borçlanmasında GSMH büyüme hızını fazlasıyla aşan yükselme vardır.

Tablo 3.44: Türkiye'nin 1989-2008 Döneminde Toplam Dış Borç Stoku
(Milyon Dolar)

Yıllar	Kamu Sektörü Dış Borç Stoku	TCMB Dış Borçları	Özel Sektör Dış Borç Stoku	Toplam Dış Borç Stoku	Artış (%)
1989	29433	7810	6637	43879	7.8
1990	33265	8342	10770	52377	19.4
1991	35280	7215	11128	53623	2.4
1992	36476	6730	15390	58595	9.3
1993	39649	7293	23579	70512	20.3
1994	41741	9777	17186	68705	-2.6
1995	42003	12171	21774	75948	10.5
1996	40192	12381	26725	79299	4.4
1997	39068	11765	33523	84356	6.4
1998	41339	12986	42026	96351	14.2
1999	44107	11006	48011	103123	7.0
2000	50081	14090	54413	118602	15.0
2001	47129	24351	42112	113592	-4.2
2002	64534	22003	43135	129671	14.2
2003	70844	24373	49049	144266	11.3
2004	75668	21410	63682	160760	11.4
2005	70414	15425	82877	168716	4.9
2006	71590	15678	118280	205548	21.8
2007	73359	15801	158039	247200	20.3
2008	78200	13500	185100	276800	11.2

Kaynak: Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Dış Borç İstatistikleri verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Yukarıdaki tablo toplam borç stokunun borçlulara göre dağılımını göstermektedir. Ancak bir kriz anında küresel sermaye ve IMF, tıpkı 2000/2001 mali krizinde olduğu gibi özel sektör borçlarını da hazine borcu haline getirilmesini dayatacaktır. Netice olarak Türkiye'nin toplam borç stoku hem mutlak hem de nisbi olarak GSMH'ye oran olarak artmıştır. Özel kesim dış borç stokunun artması Türkiye'nin dış borç yapısını 2002 başındaki Arjantin'in dış borç yapısına benzetmektedir. Ayrıca kamu borç stokunun düşmesi kamunun borçluluğunun düştüğünü değil, iç borçlanmaya yöneldiğini göstermektedir. Zaten aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere kamu sektörü iç borç stoku dış borç stokundan daha yüksek hızda artmaktadır. Son yıllarda özel sektörün dış borç stokunun artmasında yüksek reel faiz ve düşük kur uygulamasının önemli payı vardır.

Tablo 3.45: 2002-2008 Döneminde Türkiye'nin Türk Lirası ve Dolar Cinsinden İç Borç Stoku

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Toplam İç Borç Stoku (Milyar TL)	149.9	194.4	224.5	244.8	251.5	255.3	274.8
Toplam İç Borç Stoku (Milyar Dolar)	91.7	139.3	167.3	182.4	178.9	219.2	181.7
Ortalama ABD Doları Kuru	1.63	1.40	1.34	1.34	1.41	1.16	1.51

Kaynak: TCMB ve Hazine Müsteşarlığı verilerinden elde edilmiştir.

Tablo 3.46: Türkiye'nin 2002-2009 Döneminde İç-Dış ve Toplam Borç Stoku Tablosu (Milyar Dolar)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Toplam İç Borç Stoku	91.7	139.3	167.3	182.4	178.9	219.2	181.7	212
Toplam Dış Borç Stoku	129.5	144.1	160.9	169.5	207.3	249.0	276.8	309
Türkiye'nin Toplam Borç Stoku	221.2	283.4	328.2	351.9	386.2	468.2	458.5	521

Kaynak: TCMB ve Hazine Müsteşarlığı verilerinden elde edilmiştir.

2009 yılı tahmini hesaplamadır.

Dış borçlarımızın yaklaşık üçte ikisi özel sektör borçlarından meydana geliyor. Bu arada özel sektör 2008 yılının dördüncü çeyreğinde dış borçlarından 12.4 milyar dolarını ödedi. Bu ödemede bir kısmının iç borçlanma ile gerçekleştirildiği görülüyor. 2008 yılında GSYİH 731 milyar dolara, kişi başına gelirden 10285 dolara yükseldi. Ama dolar kuru 1.286 TL esas alınarak hesaplama yapıldı. Dolar kurundaki artış göz önüne alındığında her iki rakam da düşecektir. Kaldı ki 2007 yılından beri de milli gelir hesaplama yöntemlerinin değiştirildiğini biliyoruz.

2009 yılının Eylül sonu itibariyle iç borç stokunun 321 milyar TL olduğunu, Haziran 2009 sonu itibariyle de dış borç stokunun 269 milyar dolar olduğunu görüyoruz.

Bir diğer husus merkezi yönetim bütçesi Ocak-Ekim 2009 döneminde 43 milyar TL açık verdi. 2009 sonunda bu rakamın 63 milyar TL olması hedeflenmiş olup, cumhuriyet tarihinin rekorudur. Ha keza hükümetin 2010 yılı bütçesinde hedeflediği bütçe açığı da 50 milyar TL'dir.

Ekim 2009'da TBMM'ye sunulan 2010 yılı bütçe tasarısına göre 2009 sonunda GSYİH dolar bazında 608 milyar dolara inecek, kişi başı GSYİH de 8456 dolar olacak. 2010 bütçesinde hedeflenen GSYİH 641 milyar dolar (1.028 milyar TL) ve kişi başı GSYİH de 8821 dolar.

7.7. İç ve Dış Borçlara Ödenen Faizler ya da Servet Transferi

Türkiye'nin iç ve dış borç stoku hangi zaviyeden bakarsak bakalım tam anlamıyla "Vahşi Batı" tabirini andırır şekilde sömürgeye, servet transferine dönüşmüştür. İç ve dış borçluluk seviyesi makul her türlü seviyenin üzerine çıkmış, Cumhuriyet Türkiye'si hızla Osmanlı Türkiye'siyle benzeşir olmuştur.

Hazine ve Merkez Bankası'nın "düşük kur yüksek faiz" mekanizmasıyla yüksek reel faiz vererek borçlanması hem fakirden sayısı 5000 kadar olduğu -banka kayıtlarında görünen- tahmin edilen rantiyeci sermayeye, hem yurt içinden yurtdışına ve hem de gelecek nesillerden bugüne haksız, insafsız servet transferidir.

Bu tezle ilgili hiçbir yerde ekonomik veriler yayınlanmaz. Ancak Türkiye Cumhuriyeti devletin "milli güvenlik birimleri" için yaklaşık hesaplar, projeksiyonlar yapılır.

Ben de bu akademik çalışmada resmi rakamları, verileri kullanarak "yaklaşık" sonuçları ortaya koyarak Cumhuriyet Türkiye'sinin nasıl 1838-1914 dönemi Osmanlı Türkiye'sinin kulvarına girdiğini göstermek istedim.

İstatistikler ve rakamlar pek çok şeyi anlatır. Yeter ki doğru ve Türkiye'nin milli menfaatlerine uygun olunsun. Bizim burada, bu akademik çalışmada yaptığımız 1838-2009 dönemi Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiye'sinin bir dönemini övmek ya da yermek değildir. Akademik ve ilmi disiplin içinde Türk akademik ve siyaset dünyasına, araştırmacılara objektif ve "şeytanın gör dediği" ayrıntıları sunmaktır.

Maliye Bakanlığı istatistiklerine göre iç ve dış borç faiz ödemelerinin milli gelir, yani GSMH içindeki payı dalgalı bir seyir takip ediyor. Mesela 1997 yılında milli gelirin % 8'i kadar bütçeden faiz ödemiştiz. 2001'de bu oran % 23'e fırlamış. 2006'da tekrar % 8'e inmiş. Hasılı her sene Türk milletinin ürettiği bütün mal ve hizmetlerin toplam bedellerin çok yüksek bir yüzdesi iç ve dış borç veren alacaklara faiz olarak ödeniyor.

Tablo 3.47: İç ve Dış Borç Stokunun Faiz Yoluyla Servet Transferi Tablosu

Yıllar	GSMH (Milyar Dolar)	Faiz/GSMH (%)	Yıllık Faiz Ödemesi (Milyar Dolar)
1997	192.4	8	15.4
1998	206.6	12	24.8
1999	185.2	14	25.9
2000	200.0	16	32.0
2001	145.7	23	33.5
2002	180.9	19	34.3
2003	239.2	16	38.3
2004	299.4	13	38.9
2005	360.9	9	32.4
2006	399.7	8	31.9
2007(x)	(417.7)	8	33.4
2008 (x)	(421.4)	8	33.7
2009 (x)	394.0)	8	31.5

Kaynak: Maliye Bakanlığı, DPT, TCMB verileri.

(x) 2007, 2008, 2009 verileri tahmini olup milli gelir (GSMH) 2007'deki % 4.5 büyüme, 2008'de % 0.9 büyüme ve 2009'da % 6.5 küçülmeye göre hesaplanmıştır parantez içi verileri.

1997-2009 dönemini kapsayan 13 yılda Türkiye'nin ödediği faiz toplamı=406 milyar dolar.

1997-2002 döneminde ödenen faiz= 165.9 milyar dolar

2003-2009 döneminde ödenen faiz= 240.1 milyar dolar

GSMH'deki büyüme ile milli gelirin faize giden oranlarına baktığımızda büyümenin nereye gittiği anlaşılır. Büyümenin nimetleri Türk devletine borç veren küresel sermaye ve içerideki bir avuç sermayedar rantiyeciye gidiyor. Dikkati çeken bir diğer husus, devletin faiz ödemeleri GSMH'deki artışın devamlı üstünde gerçekleşmektedir. Ayrıca Türkiye'nin iç borcunun bir kısmı da dış borçtur.

1997-2009 dönemindeki 13 yılda Türk milletinin ödediği vergilerden 406 milyar doları iç ve dış rantiyeye transfer edilmiştir. Bu transferler şişen cari açığın ve bütçe açıklarının yüksek faizle finanse etmenin direkt sonucudur. Sistem hem yurt dışına servet transfer etmekte hem içeride fakirden zengine doğru servet transferine yol açmaktadır.

1990 sonrasında finansal çalkantılara sürüklenen her çevre ekonomisine, yani GOÜ'lere kriz öncesinde yüksek oranlı net dış kaynak girmiştir. Tıpkı Türkiye'ye 1993 ve 2000'de ve 2003-2008 döneminde olduğu gibi. Kriz içinde ve takip edilen yıllarda, ekonomi cari işlem

açıklarını azaltmaya –eritmeye zorlanmakta ve artan dış borç servisi küresel sermaye sistemine net kaynak aktarımı konjonktürünü gündeme getirmektedir. Türkiye’de 1994-1999 ve 2001-2002 yılları bu özellikleri taşıyor. 2006 dönemi içinde Türkiye’ye net kaynak girişi çok büyük meblağlara ulaşmıştır. Bu durum devam edemez.²⁰⁴³ Nitekim 2007 yılında da bu süreç devam etmiş, 2008 yılında ise tersine dönmeye başlamıştır. Geçmişe ilişkin bilgilerimiz ciddi bir finansal kriz sonunda ve/veya uzunca bir durgunluk konjonktürüne girilerek Türkiye’nin küresel finans sistemine net kaynak aktaracağı bir dönem çok yakında gündeme gireceğini telkin etmektedir.²⁰⁴⁴

Merkezdeki küresel sermaye sistemi Türkiye gibi GOÜ’ler, bir çevre ekonomisi arasındaki kaynak akımları emme-basma tulumba gibi tek yönlü değildir. çevre ülkenin toplumu üzerinde bağımlılık ve sömürü mekanizmalarını oluşturma ve pekiştirmenin ön şartı, bu ülkeleri serbest dış ticarete açarak ve borçlandırarak, yabancı yatırımcılar yoluyla dış kaynak aktarmaktadır. Böylece merkez ülkelerden çevre ülkeye giren dış kaynaklar ile küresel sermaye sisteminin el koyduğu artık öğelerinin (kâr, faiz rantların ve ticari kazançların) merkez ülkeye geri transferi arasındaki fark, bazı yıllarda çevre ülke ekonomisi “lehine” çıkar. Yani çevre ülke ekonomisine net kaynak girişi olur. (Türkiye için 2003-2008) Bu durum önce faiz sonra kâr olarak kısa süre sonra merkez ülkeye doğru net kaynak “pompalanmasını” hızlandırır. Net kaynak aktarımlarının yönü merkezden çevreye veya çevreden merkeze, hangi yönde olursa olsun bağımlılık ve sömürü çevre ekonomisinin emperyalist merkez ekonomiye/küresel sermayeye karşı değişmeyen özelliği olarak kalır.²⁰⁴⁵

Çevre ülkeye merkezden kaynak girişleri, bir yandan ekonomiye canlılık getirir (2003-2008’in ilk yarısı Türkiye’de olduğu gibi), bir yandan da bağımlılık ilişkilerini (Türkiye’de ihracatın ithalata bağımlı hale gelmesi, dış borç stokunun artması gibi) yoğunlaştırır. Net kaynak çıkışları ise çoğu kez durgunluk veya kriz şartları içinde gerçekleşir; bazen büyüme ortamı içinde toplumun ve halkın fakirleşmesi manasına gelir.²⁰⁴⁶ Tıpkı Türkiye’nin 2003-2007 döneminde büyümesine rağmen işsizliğin artması, halk kesimlerinin fakirleşmesi gibi.

Aşağıda tablo olarak aktaracağım Korkut Boratav’ın “Net Kaynak Aktarımı: Milli Gelire Oranlar” çalışması 1977 yılından günümüze çok ilginç bir gerçeği ortaya koyuyor. Türkiye’ye merkezden/küresel sermaye sisteminin giren her “net kaynak aktarımı”ndan sonra ve girenden daha büyük net kaynak çıkışı oluyor.

²⁰⁴³ Korkut Boratav, “Bir Krizin Kısa Hikâyesi”, s. 80-81.

²⁰⁴⁴ Korkut Boratav, a.g.e, s. 81.

²⁰⁴⁵ Korkut Boratav, a.g.e, s. 79.

²⁰⁴⁶ Korkut Boratav, a.g.e, s. 79.

Tablo 3.48: Net Kaynak Aktarımının (Girişler+ Çıkışlar-) GSMH'ye Oranı (%)

Net Kaynak Aktarımı (+/-) Dönemleri	Net Kaynak Giriş ve Çıkışının / GSMH'ye Oranı (%)
1977-1983 Dönemi	+1.4
1984-1992 Dönemi	-1.5
1993 Yılı	+2.1
1994-1999 Dönemi	-1.5
2000 yılı	+2.9
2001-2002	-3.5
2003-2005	+5.0
2006 Kısmen Çıkış	-?
2008 Kısmen Çıkış	-?
2009 Durgunluk/Kriz	-?

Kaynak: Korkut Boratav, “Bir Krizin Kısa Hikâyesi”, Arkadaş Yayınları, Ankara 2009, s. 80 'deki tablodan faydalanılarak düzenlenmiştir.

Boratav'a göre Türkiye bir çevre ekonomisi olarak, merkez/küresel sermayeye 1977-2002 dönemindeki 26 yılda net olarak 24 milyar dolar aktarmıştır. Buna mukabil merkezden Türkiye'ye 1977-2005 döneminde 6 milyar dolarlık bir net kaynak girişi olmuştur. Bu durum 24 Ocak 1980 kararlarından günümüze, Türkiye'nin neoliberal ekonomik dönüşümle “çevrenin merkeze bağımlılığının” arttığı söylenebilir.

Tablo 3.49: Sıcak Paranın 1997-2006 Döneminde Türkiye'den Servet Transferi (Milyar Dolar)

Yıllar	Sıcak Para	Birinci Alternatif (%15 Reel Kazanç)	İkinci Alternatif (%20 Reel Kazanç)	Üçüncü Alternatif (%25 Reel Kazanç)
1997	19.8	2.9	3.9	4.9
1998	17.8	2.7	3.6	4.4
1999	38.6	5.8	7.7	9.6
2000	35.9	5.4	7.2	8.9
2001	24.7	3.7	4.9	6.2
2002	23.9	3.6	4.8	6.0
2003	30.0	4.5	6.0	7.5
2004	45.6	6.8	9.1	11.2
2005	73.0	10.9	14.6	18.3
2006	71.6	10.7	14.3	18.0

Kaynak: TCMB ve Hazine Müsteşarlığı verilerinden oluşturulmuştur.

7.8. 1997-2006 Döneminde Sıcak Paranın Toplam Reel Kazancı

Birinci Alternatif Reel Kazanç: Senelik % 15= 57milyar dolar

İkinci Alternatif Reel Kazanç: Senelik % 20= 76.1 milyar dolar

Üçüncü Alternatif Reel Kazanç: Senelik % 25= 95 milyar dolar

2003-2006 dönemi için toplam reel kazanç, yani servet transferi: 38.9 milyar dolar, 40.9 milyar dolar veya 55 milyar dolar.

Spekülatif sıcak para, Türkiye’de DİBS’e ve İMKB’de işlem gören şirketlerin hisse senedine yatırım yapıyor. Basında yer aldığına göre bazı fonların dolar bazında % 40 ve hatta daha yüksek getiri sağladığı anlaşıyor. Ancak bizim hesabımızda kullandığımız ortalama oranlar resmi istatistiklere yakın değerler olup, sıcak paranın döviz bazında kazancının en az % 20’ler düzeyinde olduğunu tahmin ediyoruz.

Özetin özeti cari açığı finanse etmek ve KKBG’nin ve kamu borçlarını çevirmek için devlet sürekli ama özellikle 2003-2009 döneminde yüksek reel faizle borçlanmaktadır. İçeride fakirden zengine, sıcak para yoluyla da milli gelirden yurtdışına servet transferi gerçekleşmektedir.

7.9. Milli Gelirde Yetersiz Büyüme, Cari Açık, Dış Borçlar

24 Ocak 1980’den sonra dışa açık büyüme modelinin dönem içinde iki evrim geçirdiği anlaşıyor. Birinci evrim 1989’da 32 sayılı KHK ile Türkiye’de sermaye hareketlerinin tamamen serbestleşmesidir. İkincisi ise 2000/2001 mali krizi ile birlikte IMF/Kemal Derviş’in “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı”dır. Bu iki hususun etkilediği dönemleri 1990-1999 ve 2000 ve sonraki yıllar şeklinde ayırabiliriz.

a- Sermaye hareketlerinin serbestleşmesinin birinci evresi, 1990-1999 dönemi: Bu dönemde GSMH ortalama olarak yılda % 4.1 büyüyor. Cari işlemler bilançosunun bu on yıllık sürede verdiği cari açık 13.9 milyar dolar. Yani cari açık/GSMH oranı % 08. Bu dönemde milli gelirdeki büyümelerin “ılımlı” cari açıklarla sağlanabildiği anlaşıyor. Bu dönemin ve 2000 yılından sonraki dönemin temel ortak özelliği 1989 yılında sermaye hareketlerinin serbest bırakılmasıyla cari açık ile yabancı kaynak girişleri arasındaki bağın kopmasıdır. 1990-1999 döneminde toplam 13.9 milyar dolar cari açığa, ortalama her yıl % 4.1 büyümeye rağmen, dış borç stoku 61.2 milyar dolar artmıştır. Bu durum Türkiye’nin dış borç stokunun 1990-1999 döneminde yılda % 9’dan fazla büyümesi ve böylelikle milli gelirin yıllık ortalama büyümesinden (%4.1) –ki iki katından daha fazla dış borç stokunda bir büyümeyi gösteriyor. Böyle bir ekonomik bağımlılığı Osmanlı Türkiye’si daha önce yaşamıştı.

b- Sermaye hareketlerinin serbestleşmesinin ikinci evresi, 2000 yılı ve sonrası: IMF ile iç içe yaşanan yedi yıllık bir dönem sonunda Türk ekonomisinin küresel sermaye-merkez ekonomileri ile bağlantılarında önemli bir değişme meydana gelmiştir. Bu dönemde özellikle 2003-2007 arasında Türkiye’ye yabancı kökenli sermaye girişi her yıl artış göstermiştir. Türkiye ekonomisi böylelikle “yükselen piyasa ekonomileri” diye adlandırılan GOÜ gruplarına dönük sermaye akımlarından önemli pay alan bir konuma yükselmiştir. Uluslararası kapitalizm son beş yıl içinde Türkiye ekonomisine

186 milyar dolara ulaşan sermaye aktarmış; böylelikle nesnel olarak mevcut iktidara çok stratejik bir destek sağlamıştır.²⁰⁴⁷

Böylelikle, özellikle 2003'ten sonra ekonominin dış dünya –merkez ile bütünleşmesi “otonom sermaye (veya dış kaynak) hareketleri → büyüme → cari açık bağlantı çizgisi içinde oluşmuştur. 1989'dan sonra sermaye hareketlerinin bağımsızlaştığı bir ortamda, özellikle fiili hâsılanın, milli ekonominin potansiyel hasılasının altında bir düzeyde gerçekleştiği şartlarda, artan sermaye girişleri iç talep ve kısa dönemli büyüme hızı üzerinde farklı mekanizmalarla genişletici etkiler meydana getirmekte, bu etken de cari işlem açığını (özellikle ithalat aracılığıyla) yukarı çekmektedir.²⁰⁴⁸ Bu dönemde (2000-2006) ortalama büyüme hızı % 4.9'dur. Önemli fark, dış açıklardaki hızlı büyümedir. % 4-5 civarında seyreden büyüme hızı 1990'lı yıllarda GSMH'nin yüzde birinin altında; 2000'le başlayan yedi yıl içinde (2000-2006) ise GSMH'nin % 6'sına yaklaşan oranda cari işlem açığı ile sonuçlanmıştır.²⁰⁴⁹

1990-1999 dönemindeki 1990 ve 1997 yıllarında GSMH'nin hızlı büyüdüğü hallerde dahi dış açık GSMH'nin % 2'sine varmayan dış açıklar vermişti. Nispeten sağlıklı kabul edilebilecek bu durum sonraki dönemde, yani 2000'den sonraki yıllarda kaybedilmiştir. Mesela 2006 yılında % 6'lık bir büyüme oranı GSMH'nin % 8'ine varan bir dış açıkla gerçekleştirilmiştir. “Ekonomi kronik ve yüksek oranlı dış açıklar veren yapısal bir özellik kazanmaktadır. Her iki dönemde de çok fazla değişmeyen bir özellik dış borçlardaki yüksek tempolu artıştır. 2000'li yıllarda ise cari açıkların, aşırı kontrolsüz büyümesi sebebiyle”²⁰⁵⁰ oluşmuştur.

Bu fiili sonuçlar içinde, ödemeler dengesiyle ilgili tartışmaların ana meselesi yabancı kökenli sermaye girişlerinin hangi tempoyla ve ne kadar sürdürülebileceği sonucundan kaynaklanan belirsizlikle ilgilidir. Türk ekonomisinin 2002'den sonra nispeten yüksek bir tempoyla büyümüş olması, 1998-2007 döneminin bütünündeki ortalama büyüme hızını hala potansiyel büyüme hızına ulaştıramamıştır. Dolayısıyla bu dönemdeki kısa vadeli büyüme hızının dış kaynak girişlerine bağımlılığı geçerli olmaktadır.²⁰⁵¹

Tablo 3.50: Büyüme, Cari Denge, Dış Borç Stoku

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
GSMH'deki Büyüme	7.8	5.9	9.7	7.6	6.0	4.5	0.9	-6.5
Cari Denge/GSMH	-0.8	-3.4	-5.3	-6.3	-8.2	-8.9	-5.6	-1.8
Dış Borç Stoku (Milyar Dolar)	129.5	144.1	160.8	169.5	207.7	249.0	276.8	

²⁰⁴⁷ Bağımsız Sosyal Bilimciler, “2008 Kavşağında Türkiye, Siyaset İktisat ve Toplum”, Yordam Kitap 2. Baskı, İstanbul Ekim 2008, s. 129.

²⁰⁴⁸ Bağımsız Sosyal Bilimciler, a.g.e, s. 129.

²⁰⁴⁹ Korkut Boratav, “Bir Krizin Kısa Hikâyesi”, s. 76.

²⁰⁵⁰ Korkut Boratav, a.g.e, s. 76.

²⁰⁵¹ Bağımsız Sosyal Bilimciler, a.g.e, s. 130.

Kaynak: TCMB, Hazine Müsteşarlığı ve DPT verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

7.10. 2002'den Sonra Ekonomide Dış Açıklar ve Sebepleri

2002'den sonra dış açıklar hangi etkenlerle artmaktadır? ²⁰⁵² Üç cevap akla geliyor:

a- İmalat sanayinde ithal bağımlılığının artmasına yol açan ekonomideki yapısal dönüşümdür.

b- Dövizin reel fiyatındaki hareketlerin 1990-1999 dönemi ve 2000'den sonraki dönemde farklı seyretmiş olması üretici fiyatlarıyla hesaplandığında 1999'da dövizin reel fiyatı, 1989'daki düzeyinin altında değildir. 1994 devalüasyonunun etkileri beş yıl sonra hala aşınmamıştır. 2006'da ise, reel döviz kuru, (2001 devalüasyonuna rağmen) 1999'a göre ucuzlamıştır. Altı yıl öncesinin % 23 altındadır. Bir başka ifadeyle; Türk lirası reel olarak Mart 2006'da % 30 değerlenmiş haldedir. Bu politika Ekim 2008'de başlayan birkaç aylık dönem hariç sonraki yıllarda da aynen sürdürülmüştür.

c- Gümrük Birliği Antlaşması'nın gecikmiş, yani döviz hareketleri nedeniyle 2000'li yıllarda ortaya çıkan etkileridir.

Eylül 2008'de Wall Street merkezli olarak ABD'de patlayan ve bütün dünyaya hızla yayılan ve depresyona giren küresel krizden önce, Türk ekonomisi 2002-2006 döneminin ucuz emeğe ve ithalata dayalı büyümesinin ardından 2007'de zaten inişe geçmişti. 2007'nin başından itibaren büyüme hız kesti, enflasyon yeniden iki haneye sıçradı. Türk lirası yüksek oranda değerlendirildi, ithalat arttı, işsizlik kemikleşti, cari açık hızla tırmandı. Bu gelişmeler ekonominin şoklara karşı kırılabilirliğini de artırdı. Türkiye ekonomisi küresel gelişmelerden bağımsız olarak da zaten kendi krizine doğru yol almaktaydı. ²⁰⁵³

Türkiye'de 2001 krizinden sonra uygulamaya konulan IMF destekli "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı"nın (GEGP) en başarılı olduğu husus enflasyondur. Ancak hızla düşürülen enflasyon ve tek hedefi "fiyat istikrarı" olarak varılan bu sonucunda ağır bir bedelinin olduğu ortaya çıkmış durumda. Türkiye'de "enflasyon düşüşünün esas etkisi üretim ve istihdam üzerinde hissedilmektedir." ²⁰⁵⁴ Şöyle ki daha yüksek ortalama enflasyon, daha sık fiyat ayarlamalarına (daha az rijitliğe) sebep olduğuna göre enflasyon oranı yükseldikçe, nominal şokların reel etkileri daha az olmaktadır. Yani ortalama enflasyon düştükçe, üretimin parasal büyümedeki değişiklikler gibi, nominal şoklara olan hassasiyeti artmaktadır. Bu nedenle Merkez Bankası'nın enflasyonu ortadan kaldırmak yönünde yaptığı teşebbüsler, üretim açısından son derece maliyetli olabilir. (sacrifice ratio) ²⁰⁵⁵ Ro-

²⁰⁵² Korkut Boratav, "Bir Krizin Kısa Hikâyesi", s. 76-77.

²⁰⁵³ Mustafa Sönmez, "100 Soruda Küresel Kriz ve Türkiye", Alan Yayıncılık, İstanbul Nisan 2009, s. 75.

²⁰⁵⁴ G. Emel Akkuş, "Yeni Keynezyen İktisat ve Reel Üretim Enflasyon Değiş-Tokuşu: Türkiye ve Seçilmiş Bazı Ülkelerde Ampirik Bir Sınama", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 56. Cilt, Sayı.2, İstanbul 2007, s. 222.

²⁰⁵⁵ G. Emel Akkuş, a.g.m, s. 222.

bert H. Defina bu bağlamda, ABD’de uygulanan ekonomi politikalarını örnek olarak göstermektedir.²⁰⁵⁶

“Uluslar arası verilere dayanarak gerçekleştirdiğimiz ampirik çalışmanın sonuçlarına göre, üretim ve enflasyon arasındaki kısa dönemli değiş-tokuş üzerinde, ortalama enflasyon oranı etkili olmaktadır. Bizim (Türkiye’nin) 1980-2002 dönemi ve 19 ülke için gerçekleştirdiğimiz çalışmanın sonuçları... Düşük enflasyonlu ülkelerde, nominal toplam talepteki dalgalanmalar üretim üzerinde büyük etkiler yaptığından, kısa dönemli Philips eğrisi yatay iken; yüksek enflasyonlu ülkelerde, talepteki dalgalanmalar hızlı bir şekilde fiyatlara yansıdığından, Phillips eğrisi dikeydir. Ayrıca, modelin spesifikasyonlarında bazı değişiklikler yaparak, elde edilen bulguların ekonometrik açıdan sağlamlığı (robustness) da test edilmiş ve genellikle olumlu sonuçlar elde edilmiştir... Bu hususların Türkiye’de uygulanan enflasyonu düşürme politikalarının sonuçları açısından çok önemli olduğu açıktır. Türkiye’de 1980’li yılların ortalama enflasyon oranı % 45 ve 1990’lı yılların ortalama enflasyon oranı % 77 iken, aynı oran, 2000’li yıllarda % 30’lara düşmüştür. Yıl bazında ise enflasyon oranı 2004, 2005 ve 2006 yıllarında % 8-9 dolaylarında gerçekleşmiştir. Ortalama enflasyon oranının % 100’den % 50, % 20 ve % 10’a ve giderek daha fazla düşmesi, nominal bir şokun reel üretim üzerindeki etkisini önemli ölçüde artırmaktadır. Ortalama enflasyon oranı % 100 olduğunda bu etki % 1 iken, % 10’a düştüğünde % 32’ye ve % 5’e düştüğünde ise % 42’ye çıkmaktadır. Dolayısıyla enflasyon düşüşünün esas etkisi üretim ve istihdam üzerinde hissedilmektedir. Bu nedenle Türkiye’de enflasyonu daha da düşürmek için yürütülen politikaların önemli reel maliyetlere neden olacağının, politika yapıcı ve uygulayıcılar tarafından dikkate alınması zorundadır.”²⁰⁵⁷

Türkiye 2000/2001 krizinin travmasını aşamadan 2008’in ikinci çeyreğinde yeni bir krize girdi. 2001 krizi sonrası girilen (veya sokulan) patikada, Türkiye neoliberalizmi ihracatçı Asya Kaplanları ile yarışmaya çalışan, kaba bir ucuz emeğe ve ithalata dayalı büyümeyi denedi. Ancak bu “Asyalaşma”da da kısa sürede nefes tükendi. Sıra dışı ve şanslı bir dünya konjonktürü ile iktidarı çakışan dönemin hükümetinin, IMF/Kemal Derviş’in altyapısını hazırladığı bu Asyalaşma’nın 2006’da da sonuna gelindi ve ekonominin büyüme temposu düştü. Küresel kriz karşısında Türk ekonomisinin hasarının büyüklüğünü belirleyecek en önemli unsur, en zayıf hal-ka durumuna gelen cari işlemler açığı.²⁰⁵⁸

Türkiye’nin döviz açığı 2002’de bir milyar dolar bile değilken yabancı sermayeye dayalı büyüme sonucu 2007 sonunda 38 milyar dolara fırladı. Küresel kriz dalgalarının Türkiye’yi vurmaya başladığı Ağustos 2008’de ise 49 milyar dolar civarındaydı. 2008 sonunda ise 44 milyar dolar civarındaydı. Açığın yeni milli gelir serisine göre bile, 2007 ve 2008’de % 6’ya

²⁰⁵⁶ Robert H. Defina, “International Evidence on a New Keynesian Theory of the Output Inflation Trade-off”, *Journal of Money, Credit and Banking*, Vol. 23, No:3, August 1991, s. 410-412.

²⁰⁵⁷ G. Emel Akkuş, a.g.m, s. 220 ve 222’den.

²⁰⁵⁸ Mustafa Sönmez, “100 Soruda Küresel Kriz ve Türkiye”, s. 74.

ulaşması, Türkiye cari açık /milli gelir oranı en yüksek, en riskli ülkelerden biri olması manasına geliyordu.

7.11. Türkiye ve OECD Ülkelerinde 2000-2005 Döneminde GSMH Büyümesi

2003-2007 döneminde gerçekleşen büyüme oranlarının bazı liberal iktisatçı ve tabi olarak hükümet üyelerince övgü vesilesi yapıldığını biliyoruz. Ancak bu dönemdeki büyüme sadece Türkiye'ye has değildir. Küresel ekonominin likidite bolluğu sebebiyle son yıllarda büyüdüğü anlaşıyor. Aşağıdaki OECD verilerine dayanan tabloda görüldüğü gibi 2000-2005 döneminde OECD ülkelerinin GSMH'leri ortalama % 25,5 büyürken Türkiye ekonomisindeki büyüme % 20,9'dur.

Tablo 3.51: Bazı OECD Ülkelerinde 2000-2005 Döneminde GSMH Büyümesi
(Satın Alma Gücü Paritesine Göre-Milyar Dolar)

Ülkeler	2000 (1)	2005 (2)	½, %
İrlanda	110	161	47.1
Slovakya	59	86	46.9
Yunanistan	229	328	43.7
İspanya	849	1189	40.1
Macaristan	126	176	40.0
Güney Kore	768	1067	38.9
İngiltere	1507	1979	31.3
Polonya	409	530	29.6
ABD	9765	12398	27.0
Hollanda	452	573	26.8
Kanada	873	1099	25.9
OECD	26532	33302	25.5
Meksika	897	1119	24.7
AB-15	9540	11819	23.9
Japonya	3234	3941	21.8
Türkiye	460	556	20.9
Almanya	2101	2538	20.8
Fransa	1575	1898	20.5
İtalya	1474	1644	11.6

Kaynak: OECD, Facts and Figures, 2007.

Türk ekonomisindeki 2001 krizinden sonraki IMF programı destekli büyüme sıcak para eksenli yabancı sermaye girişi ve yine GSMH'deki büyüme ithalat patlaması ile yani dış ticaret büyümesi ile paraleldir. Türkiye'ye 2003 yılından itibaren hızı ve meblağı artarak giren yabancı sıcak paraya ilave olarak 2005'ten itibaren özelleştirmeler, yabancıya banka ve sigorta şirketleri satışları, yine yabancılara toprak satışları ile doğrudan yabancı sermaye girişi de eklendi. Böylelikle net dış kaynak girişi senelik 43-45 milyar dolar düzineye çıktı. Elbette bu kadar yabancı sermayenin getirisi ise faiz ve kâr transferi olarak merkez ülkeye geri gidiyor.

Türk ekonomisinde dış ticaret hacmi/GSMH oranı 2006'da % 43, 2007'de % 42 ve 2008'de % 42 dolayında gerçekleşmiştir. Bu oranlar cum-

huriyet tarihinin en yüksek değerleridir. 2001 krizinden sonra uygulamaya konan IMF destekli program ile 2002 yılında dış ticaret hacmi 88 milyar dolar ve GSMH'nin % 38'i olarak gerçekleşti.

2008'de GSMH'nin % 42'sine yani 334 milyar dolar dolayına ulaşan dış ticaret hacminin ihracat ayağı sürekli gündeme getirilirken, ithalat ayağı kamuoyunun gözünden ırak tutulmaya gayret edildi.

Hâlbuki dış ticaretin ithalat ayağı ihracattan daha hızlı artıyordu ve çevre ekonomisi Türkiye'nin merkez ekonomileri ile bütünleşme gayretleri beraberinde giderek müzminleşen ve büyüyen dış ticaret ve cari açık meselesini getiriyordu. Ki buna bağlı olarak ülkenin hem kamu hem özel kesim olmak üzere dış borç stoku artıyordu. Öte yandan açık ve gizli işsizlik oranları da rekor üstüne rekor kırıyordu.

7.12. İhracat ve “Dâhilde İşleme Rejimi”

Türkiye’de ihracatı teşvik için uygulanan “dâhilde işleme rejimi”, ihracatın ithalata bağımlılığına katkı yapmaktadır. Bu sistem, yurtiçinde işleyerek belli bir zaman dilimi içinde ihraç etmek şartıyla, sanayicilerin gümrüksüz ithalat yapmalarına imkân veriyor ve ihracatın ana eksenini meydana getiriyor.

Ortalama olarak her 100 dolarlık sanayi ürünü ihracatı için yapılması gereken ithalat tutarı, yani ihracatın ithalata bağımlılığı 2008’de 70 dolara çıktı. Bu tutar 1996’da 56 dolar, 2006 yılında ise 68 dolardı. Diğer taraftan bu oran sektörlere göre de önemli farklılıklar göstermektedir. 2006 yılı sonuçlarına göre bu oran elektronikte % 79, demir-çelikte % 75, demir dışı metallerde % 69, madeni eşyada % 70 olarak gerçekleşti. Türkiye’nin milletlerarası rekabette görece avantajlı sayıldığı dokuma ve giyimde bile bu oranın % 56’yı bulduğu, yerli ipliğin, dokumanın yerine ithalatın artan ölçüde tercih edildiği görülüyor.²⁰⁵⁹

2009’da geline nokta Türk ekonomisindeki yapısal dönüşümün en bariz şekli dış ticarete dönüşümdür. Ve bu durum öncelikle döviz kuruna bağlıdır. Bu durumda sonucu etkileyen diğer bütün şartlar sabit kabul edilse, döviz fiyatı ile cari açık arasında bir sebep-sonuç ilişkisi var mıdır? Evet, vardır. Öyleyse bir yerde 2002-2009 döneminde uygulanan ekonomi politikasını özetleyelim:

1- Döviz arz ve talebi döviz fiyatına duyarlıdır. Türkiye 2001’den beri “düşük kur-yüksek reel faiz” politikası uygulamaktadır. Dolayısıyla cari açık da döviz fiyatına duyarlıdır ki sürekli arttı, krize rağmen düşmesine rağmen devam ediyor ve 2010-2012 döneminde artacağı anlaşılıyor.

2- Devamlı cari açık vererek, ne “yüksek ve sürdürülebilir büyüme” ne de IMF’nin dayattığı MB’nin dört elle sarıldığı “fiyat istikrarı” sürdürülebilir.

3- Döviz fiyatı olması gereken düzeyine getirilse, ihracatın ithalata bağımlılığı azalır, yerli katma değeri artırır. Katma değerin % 70’i emektir.

4- “Düşük kur-yüksek reel faiz” eksenindeki ucuz döviz ile Türkiye’nin işsizlik meselesi çözülemez.

²⁰⁵⁹ Mustafa Sönmez, a.g.e, s. 93.

5- Sanayi, Türkiye'nin gelişmesi için birinci öncelik olmalı. Bunun için büyümeli, büyümek için dışa açılmalı. Bunun için de “önce” fiyat rekabeti ve kalite önceliği esastır. Bu durumda Ar-Ge ve kamunun desteği şarttır.

6- Ekonomide “bir şey değişir, her şey değişir” kuralı ile “her ekonominin bir siyaseti, her siyasetin bir ekonomisi vardır” prensibi aynı yönde gider. Öyleyse dış borç stoku ve cari açık oluşumuna ne sebep olduysa bir kez de tersinden okumak ve bu belaları Türkiye'nin başına musallat olmaktan uzaklaştırmak gerekir.

7.13. Türkiye’de Özelleştirme

Tablo 3.52: Türkiye’de 1985-2008 Döneminde Özelleştirme Yöntemleri ve Özelleştirme Gelirleri (Bin Dolar)

Yıllar	Blok Satışla Özelleştirme	Halka arz	İMKB’de Satış	Tesis-Varlık Satış/Devir	Toplam-Yıllık Özel-leştirme Tutarı
1985-	1653	-	261	22529	24444
1987	13588	13090	411	355	27445
1988	121197	-	9209	781	131188
1989	-	320580	165071	258	485909
1990	43506	72773	106933	20092	243303
1991	410265	-	12617	-	422881
1992	364106	23929	141367	16143	545545
1993	7754	332824	66169	4614	411361
1994	312882	-	19736	181939	514557
1995	217990	-	1989	72020	291999
1996	249150	-	-	214368	463518
1997	289000	633.000	2000	96000	1020000
1998	-	-	-	38000	38000
1999	1472000	1143000	-	81000	2696000
2000	-	-	-	120400	120400
2001	-	168000	238000	128000	536000
2002					
Ara Toplam	3529336	2609636	764300	1171424	8115438
2003	13015	-	36520	119067	171644
2004	384442	191279	-	676107	1267148
2005	7054000	332824	460234	427764	8215718
2006	7178000	207820	-	626974	8012794
2007	-	1838643	-	2419987	4258630
2008(x)	2040000	1928298	-	1825254	5793552
Ara Toplam	16669457	4498864	496754	6095153	27719486
Toplam	20198793	7108500	1261054	7266577	35834924
% Payı	56.4	19.8	3.5	20.3	100

Kaynak: ÖİB, Türkiye’de Özelleştirme, Ankara 1999, s. 28 ve www.oib.gov.tr.

(x) Ağustos 2008 itibariyle. Yapılan bir araştırmaya göre özelleştirilen iktisadi varlıkları bugünkü parayla, yeniden kurmanın maliyeti 110 milyar dolar.

Neoliberalizm özelleştirmeyi göklere çıkardı. 1980’den itibaren Türkiye’ye dayatıldı. Elbette aynı akıbete pek çok GOÜ’de uğradı. Uzatmayalım, 2009 Nobel Ekonomi Ödülü özelleştirmeye karşı tezi savunan Elinor Ostrom ve Oliver Williamson’a verildi. Her iki iktisatçı da ABD’li. “Ekonomik yönetişi” mevcut küresel finans krizinin de temel sebebi gören Nobelli iktisatçılardan önce de 1970’lerde tam tersini savunan iktisatçılara Nobel ekonomi ödülü verilmişti. 1969’dan bu tarafa verilen Nobel Ekonomi Ödülü bir anlamda yakın gelecekteki muhtemel iktisat politikaları konusunda ipucu veriyor.

8. TÜRKİYE’DE İÇ BORÇ ÇIKMAZI-BÜTÇE AÇIKLARI-DOLAYLI VE DOLAYSIZ VERGİLER

Klasik maliye anlayışında iç borçlar olağan bir kamu maliyesi yöntemi değilken, Keynezgil ekonominin 1929 büyük buhranından sonra yayılmasıyla gerek ekonomideki atıl kapasite, gerekse işsizliği azaltıcı rolü sebebiyle, bir kamu finansmanı politikası aracı olarak kullanılmıştır.

Türk ekonomisinde kamu açıkları nasıl finanse ediliyor, nasıl sonuçlar meydana getiriyor? Ekonomide yapısal meseleler ve kısır döngü nedir diye baktığımızda şu satırbaşları ortaya çıkıyor:

Kayıt dışı ekonomi + Vergi sisteminde bozukluk + Siyaset mekanizmasının popülist politikaları + Verimsizleştirilen KİT işletmeciliği + İsabetsiz kamu yatırımları + Artan nüfus ve şehre göçle beraber kamudan büyüyen mal ve hizmet talebi > Yetersiz kamu gelirleri → Olağanüstü kamu harcamaları → Kamu gelir/gider dengesizliği ve Bütçe açığı/GSMH = AÇIK → TCMB kaynaklarına başvuru + Para arzında artış + Dış borç + Özelleştirme + Sıcak para + İç borç = BORÇ KISIR DÖNGÜSÜ → Düşük döviz kuru + Yüksek reel faiz + Spekülatif yabancı sermaye yatırımı + Kaynaklar kamuya (crowding out) + Sanayisizleşme + İşsizlik artış = NEOLİBERALİZMİN NETİCESİ → İhracatın ithalata bağımlılığının artması + Sanayinin boğazının sıkılması + Rant ekonomisinin güçlenmesi = YAPISAL DÖNÜŞÜM → Sürekli büyüyen dış ticaret açığı + Düşük kamu ve özel sektör yatırımı + Üretimde düşüş + İstihdamda düşüş = BÜYÜYEN CARİ AÇIK + BÜYÜYEN DIŞ BORÇ STOKU + BÜYÜYEN İÇ BORÇ STOKU + BÜYÜYEN İŞSİZLİK = 1838-1914 Osmanlı Türkiye’sine bütün renkleriyle benzeşen Cumhuriyet Türkiye’si.

8.1. “İstihap Haddi”nden Fazla Borç Birikimi ve “Sol Şerit Kapitalizmi”

Minsky, Fisher, Kindleberger gibi akademisyenler “aşırı borç birikimi” teorisini geliştirmişlerdir. Özetle ortak tezleri şirket ve ülkelerin hızlı büyüme dönemlerinde aşırı bir borç birikimi oluşturması ve bunun finansal krizin meydana gelmesinde çok önemli rol oynadığı şeklindedir. 1978’de

Kindleberger bu kaçınılmaz sonucu kısmen önlemek için IMF'nin borçlanmada son başvuru merci (lender of last resort) olmasını önermiştir. Bu öneri 1997'den bu tarafa her IMF genel kurulunda gündeme gelmesine rağmen kabul görmemiştir. Ünlü iktisatçı Profesör J. Sachs ve Feldstein, 1997 Güney Doğu Asya krizinden sonra krizlerde ana etkenin IMF olduğuna dikkat çekmişlerdir. Sachs 2000 yılının Eylül'ünde yapılan Dünya Bankası genel Kurulu esnasında bir seri makale yayınlarak Dünya Bankası'nın dağıtılmasını önermiş, yerine Marshall yardım türü fakir ülkelere yardım yapacak bir "Dünya kalkınma Ajansı" kurulmasını önermiştir. Hatta sistemin içinden, MIT öğretim üyesi ve IMF başkan Yardımcısı olan Fisher bile 1998'de, sistem içinde düzeltmeyle milletlerarası mali sistemin yeniden tasarlanması gerektiğini önermiştir. Profesör Wolf da milletlerarası mali sisteme daha sıkı bir düzenleme ve şeffaflık getirilmesini istemektedir. Ha keza GOÜ'lerin borçlarının taksitlerini ödemek sağlık, eğitim, mesken ve öteki toplumsal programlara ayrılması gereken kaynakları emip tüketiyor.²⁰⁶⁰

Ünlü iktisatçı Stiglitz GOÜ'lere yönelik olarak şöyle diyor:

"IMF'nin programlarının çalışır gibi görünmesini sağlamak için rakamları makul hale koymak, ekonomik tahlillerde ayarlamalar yapmak gerekir. Bu rakamlardan faydalanan kişilerin çoğu onların sıradan ekonomik öngörüler gibi olmadığını farkına varmaz; o tür erişimlerde GSMH'ye dönük öngörüler sofistike istatistik modellerine ya da ekonomiyi iyi bilenlerin tahlillerine değil, sadece IMF programının bir parçası olarak pazarlığa tabi tutulmuş rakamlara dayanır."²⁰⁶¹

IMF, "sol şerit kapitalizmi", yani anapara akışı üstündeki kısıtlamaların kaldırılması özelleştirilmelerin teşviki, faizlerin yabancı yatırımcıyı ve banka anaparalarının tasarruf piyasalarına akmasını özendirmek gayesiyle yükseltilmesi, kur riskine karşı mahalli para birimlerini dolara endeksleyerek tedbir alma girişiminde bulunması ile yetinmiyor. Aynı zamanda tüketim maddeleri ve tüketici hizmetlerinin fiyatları da yükselmiş, IMF tarafından yüksek faiz uygulamaları dayatılmıştır. IMF, GOÜ'leri yüksek vergilendirmeye yönelecek şekilde manipüle ediyor ki, bu da büyük uluslar arası ticari kuruluşların ve hissedarlarının çıkarınadır. IMF işler kötüye gitmeye başlayınca bu kez bir "kurtarma planı" ile ortaya çıkıyor. Milletlerarası ödemelerinde GOÜ'lerin temerüde düşmemeleri için yeni borçlar öneriyor. Ne var ki plan, "Yapısal Ayar Paketi"ni (Structural Adjustment Package - SAP) kabul edecek ülkeler için ön şartlara bağlıydı. Her ülke milli bankalarının ve mali kuruluşlarının iflasına izin verecek, devlet harcamalarını şiddetle kısıcak, fakir kesime, tarıma yönelik her türlü gıda, akaryakıt vb. gibi sübvansiyonları kesecek faizleri daha da yükseltecekti. Ayrıca özelleştirmeye giderek milli iktisadi varlıklarını çok uluslu şirketlere satacaktı.²⁰⁶² Ana-

²⁰⁶⁰ CIA, "The World Fact Book", www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/ec.html

²⁰⁶¹ Joseph E. Stiglitz, "Globalization and Its Discontents" W.W. Norton, New York, 2003, s. 232.

²⁰⁶² John Perkins, "Bir Ekonomik Tetikçinin İtirafı-II- Şirketokrasi ve Ondan Kurtulmanın Yolları- Ekonomik Tetikçiler, Çakallar, Dünya Bankası ve IMF", April Yayıncılık, Ankara Ekim 2007, s. 80-81

lizler IMF'nin dayatmalarına teslim olmayan ülkelerin en iyisini yaptıklarını teyit etti. Çin, Hindistan, Tayvan, Singapur ve sonradan Malezya gibi. Çin yabancı yatırımcıları mevduat ve finans sektörü yerine imalat sektörüne yönlendirmiş, ülke böylece gelecekteki muhtemel bir anapara kaçışına karşı izole edilmiş, bunun yanı sıra istihdam ve kimi başka yan çıkarlar sağlamıştı.²⁰⁶³ Maalesef Türkiye 1946, özellikle 24 Ocak 1980 ve 2002'den itibaren tam anlamıyla IMF/WB dayatmalarına teslim olmuştur.

Türkiye IMF ilişkileri, 1970'lerin sonundaki krizin zirvesinde, Türk hükümetinin IMF ile anlaşmaya önemli ölçüde ayak diremesi sonucunda, Türkiye-Dünya Bankası, Türkiye-IMF ilişkileri bakımından ikinci evre diyebileceğimiz bu dönemin sonunda dibe vurmuştu. Üçüncü evre diye tanımlayabileceğimiz 1980-2001 döneminde ise Türk hükümetlerinin IMF ve WB'ye olan tavrında keskin bir dönüş oldu. Adeta "farklı hükümetler tek program" dönemi idi. Öyle ki, bu iki milletlerarası kuruluş, Türkiye'nin neoliberal çerçeveye geçişindeki iktisadi politikaların tasarlanmasında başrolü üstlendiler. Dördüncü evrede şartlarını iktisadi alanın dışına da taşıdılar. Bu son durum, bazı çevrelerce Türkiye'de iktisadi politika oluşturma'nın tamamen bu iki kuruluşun etkisi altına girdiği yönünde değerlendirilmektedir.²⁰⁶⁴ Pek çok çevreye göre Türkiye-IMF/WB ilişkisindeki dördüncü evre 2003 ve sonraki yıllardır.

Soğuk savaş yıllarında üçüncü dünya ülkeleri, süper güçlerin dost ve müttefik ülkeler edinme ihtiyaçları sebebiyle farklı oranda stratejik avantajlar elde edebilmişlerdi. Türkiye 1946 devalüasyonu ile başlayan süreçte Türk ordusunu Kore'ye göndererek NATO'ya kabul edilmişti.

Yugoslavya gibi bazı ülkeler tarafsızlık politikası ile iki blok arasında manevra alanı sağlamışlardı. Bu tür ülkelere soğuk savaşın "yan ürünü" deniyordu. Ancak soğuk savaş sona erdiğinde "öküz öldü ortaklık bitti" olmuştu. Mali yardımlar kesildi. Yugoslavya bağımsız yaşayamaz bir hale geldi ve kendini feci bir etnik savaşın içinde buldu. Hindistan, Cezayir, Endonezya, Irak, Afganistan, Pakistan, Balkanlar, Kafkaslar ve elbette Türkiye pek çok sıkıntılar yaşadılar ve yaşamaya gebeler.

8.2. Ekonomik Kurtarılmış Bölgeler ve Türkiye'nin Giderek Anlamsızlaşan İktisadi Milli Güvelik Sınırları

Günümüzde Türkiye'nin geldiği nokta, küreselleşme gereği Türk ulus devletinin iktisadi sınırlarının anlamı ortadan kalkmıştır. Bunun yerine iktisadi milli egemenliğin içine işleyen küresel sermaye ve çok uluslu şirketlerin "ekonomik kurtarılmış bölgelerin" varlığı söz konusudur. Bu bir nevi küresel ekonomik kabileciliklerin Türkiye'nin milli sınıfları içinde saltanatı demektir.

²⁰⁶³ John Perkins, a.g.e, s. 81.

²⁰⁶⁴ Ziya Öniş ve Fikret Şenses, "Küresel Dinamikler ve Reaktif Devlet: Türkiye'nin Savaş Sonrası Kalkınmada Önemli Politika Dönüşümleri" – "Global Dynamics Domestic Coalitions and a Reactive State: Major Policy Shifts in Post-War Turkish Economic Development", Çev: Tefvik Koldaş, ODTÜ Gelişme Dergisi, 34 (29, Ankara 2007, s. 251-286.

Dünya iktidarı her zaman büyük güçlerin, zayıflayan aristokrasileri arasında jeopolitik bir denge oyunu olmuştur. Ancak İngiltere-Fransa arasındaki Woterloo (1813-1815) Savaşı'ndan itibaren adım adım bu süreç zayıflamış, zayıflatılmış ve soğuk savaşın bitimiyle sonlanmıştır.

Günümüzde artık şubeleriyle birlikte 38 bin çokuluslu şirket dünya ticaretinin üçte ikisini yönetmektedir. Ve en güçlü 86 teşebbüsün toplam satışları neredeyse şu anki milletlerarası toplumu oluşturan ulus devletlerin ihracatından fazladır.²⁰⁶⁵ Türkiye bu sürecin içine bütün iktisadi ve siyasi milli refleksleri törpülenerek sokuluyor. Bütün sanayileşmiş ülke aristokrasilerinin ayrıcalıklı yetki alanı olan “dünya iktidarı” artık bu yeni devlet dışı küresel finans aristokrasisine ait olmaya başlamıştır. Bugün milletlerarası ticaret neredeyse bunların arasındaki anlaşma, yatırım ittifakının bir alt ürünüdür.²⁰⁶⁶

“Uluslararası ekonomi politikası her şey değildir. Aslında stratejik ticaretçilerin başlıca yanlış kavrayışlarından biri milletlerarası konuları milli konulardan daha fazla önemsemeleridir... Bir yönetim bir alanda esas olarak kötü bir fikirler dizisi benimsemeye karar vermişse, o alanda hiç ilgisi olmayan alanlarda bile bu kötü fikirlerin iyi olanları dışladığı bir tür Gresham Kanunu işler”... Eğer bir iktisadi dogma basit, sıkıcı ve açıkça yanlışsa, bu durumda iyi iktisatçıları ya bunun yanlış olduğunu söylemiş ya da bunun yanlış olduğunu söylemiş olan diğer iktisatçılarla bir biçimde ilişki kurmuşlardır. Eğer yanlışsa ısrar eden bu dogma, bir yönetimin resmi ideolojisi olarak benimsenmişse, o zaman bu dogmayla doğrudan çatıştığı görülmeyenlerde dâhil olmak üzere, genel olarak bütün iyi iktisadi fikirleri dışlama eğilimi taşır.”²⁰⁶⁷

Paul Krugman'ın yukarıdaki sözleri Türkiye'nin 24 Ocak 1980'den beri içinde bulunduğu şartları tam olarak anlatıyor.

8.3. 1970-2009 Döneminde Türkiye'nin İç Borç Stoku

Türkiye'de 24 Ocak 1980 kararlarından sonra seksenlerin ortalarından itibaren, bütçe açıklarının finansmanında ağırlıklı olarak iç borçlanma yöntemine başvurulması ve bu hususta kanuni düzenlemeler yapılmasının başladığı görülüyor.

Borçlanma ve nakit idaresi 1983 sonuna kadar Maliye Bakanlığı'nın uhdesinde kalmıştır. Bütçe dengesi veya açığı ile borçlanma arasında bir illiyet bağının bulunması ile borç ve nakit idaresi ile bütçe yönetimi bir arada bulunmuştur.²⁰⁶⁸ 1986'dan itibaren konsolide bütçenin yapılan yeni sınıflandırmaya

²⁰⁶⁵ Oswaldo de Rivero, “Kalkınma Efsanesi”, Çitlembik Yayınları, İstanbul Ocak 2003, s. 40.

²⁰⁶⁶ Oswaldo de Rivero, a.g.e, s. 41.

²⁰⁶⁷ Paul Krugman, “Politika Taşeronları Azalan Beklentiler Çağında İktisadi Eğilimler ve Önemsizleşen Refah”, Türkçesi: Neşenur Domaniç, Literatür Yayıncılık, 2. Basım, İstanbul Mart 2002, s. 300-301.

²⁰⁶⁸ Ahmet Kesik, “Bütçe Yönetimi ile Borç Yönetiminin Ayrılmasının Konsolide Bütçeye Etkileri”, Türkiye'de Kamu Borçlanması (Ekonomik ve Sosyal Etkileri, Beklentiler), 18. Türkiye Maliye Sempozyumu, 12-16 Mayıs 2003 Kıbrıs, Marmara Üniversitesi, Maliye Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayın Num: 16, İstanbul 2003.

göre, iç ve dış borç tutarları bütçenin gelir kısmından anapara geri ödemeleri de gider kısmından çıkarılmıştır. Yani 1986 yılından sonra konsolide bütçede iç ve dış borç ödemeleri bütçe gideri sayılmaktan vazgeçilmiştir. Dolayısıyla 1987'den itibaren borçlanmanın gerçek bir kamu geliri olarak kabul görmemesi ile borç yönetimi bütçe dışına çıkarılarak, ayrı bir düzenlemeye tabi tutulmaya başlanmıştır. Hazine, borçların hazırlık, akit, tediye, itfa ve kayıt işlemlerinin sorumluluğunu üstlenmiştir.²⁰⁶⁹ Borçlanmayla ilgili mevzuat 2002 yılında çıkarılan 4749 sayılı "Kamu Finansmanı Ve Borç Yönetiminin Düzenlenmesi Hakkında Kanun"a kadar dağınık bir yapıda sürdürülmüştür. Türkiye'de iç borçlanmaya yönelik ilk düzenleme 1986 Mali Yılı Bütçe Kanunu'nun 35. maddesinde yapılmıştır. Ülkemizde borç senedi ihracı yoluyla iç borçlanma, 1935 yılından bu tarafa kamu tarafından uygulanmakla beraber, esasen 1980'li senelerde doğrudan borçlanma sistemi ile önem kazanmıştır. Türkiye'de iç borçlanmaya para piyasası, kurumsal tasarruflar, kamu kurum ve kuruluşları ile özel kişi ve kuruluşlar kaynaklık etmektedir. Burada bir husus belirtmek zarureti var. 1989'da 32 sayılı KHK ile serbestleştirilen Türk sermaye piyasasında özellikle 2000'li yıllarda iç borç niteliğinde ama gerçekte dış borç olan ciddi bir oran söz konusu. Ancak bunun toplam iç borçlar içindeki payını tam olarak tespit etmek mümkün değildir. Çünkü sistem oldukça çetrefil işlemektedir.

Türkiye'de bütçeler incelendiğinde, gelirler ile giderler arasında çoğu zaman denge, eşitlik sağlanamadığı ve açıkların borçlanma, özellikle de iç borçlanma yoluyla karşılandığı görülmektedir. Konsolide bütçe gelirlerine bakıldığında genellikle % 85'lik bölümün vergi gelirlerinden % 15'lik bölümün ise diğer kaynaklardan sağlandığı gözlenmektedir.²⁰⁷⁰ Türkiye'de bütçe açıklarının bütçe gelirlerine oranı 1970'li yıllarda % 11-13 dolayında iken 1990'larda bu oran % 24-25 düzeyine ulaşmıştır.²⁰⁷¹ Kamu giderlerini karşılayacak ölçüde kamu geliri elde edilememesi sonucu Atatürk'ün ölümünden hemen sonra başvurulmaya başvuru alan iç ve dış borçlanma, Türk ekonomisi için müzmin ve önemli bir mesele oluşturmaktadır. Özellikle 1975 yılından itibaren borçlanmaya kalkınma maksatlı olmaktan çok, daha önce alınan borçların ödenmesi için başvurulduğunu söylemek mümkündür.²⁰⁷²

Çıkarılan devlet tahvili ve hazine bonosu ile MB'den alınan kısa vadeli avans ve çeşitli kaynaklardan sağlanan veya kısa süreli borçların konsolidasyonu suretiyle oluşan konsolide borçlar, Türkiye'nin iç borç stokunu oluşturmaktadır.²⁰⁷³ İç borç stoku ile alakalı verilere bakıldığında görülmektedir ki, 1981 yılından sonraki toplam iç borç yükselişleri oldukça dikkat çekici-

²⁰⁶⁹ Binhan Elif Yılmaz, "Türkiye'nin Değişmeyen Kaderi-Osmanlı'dan Günümüze 1854-2007-Borç Çıkamaz", Derin Yayınları, Şubat 2008, İstanbul, s. 166-167.

²⁰⁷⁰ Nuray Altuğ, "Türkiye'de İç Borçların Yapısında 1970-1992 Yılları Arasında Meydana Gelen Değişmeler Üzerine Bazı Gözlemler", İ.Ü. Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, 36. Seri Yıl 1994, İstanbul 1994, s. 108.

²⁰⁷¹ HDTM Başlıca Ekonomik Göstergeler, 1990-1993; TCMB, Yıllık Rapor 1970-1992.

²⁰⁷² A. Erol, "Ekonomik Etkileri Açısından Türkiye'de Devlet Borçları (1981-1990)", Maliye ve Gümrük Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı Yayın Num: 1992/324, Ankara 1992, s. 110.

²⁰⁷³ Nuray Altuğ, a.g.m., s. 111.

dir.²⁰⁷⁴ Türkiye’de iç borç stokunda 1980’li yıllarla birlikte yaşanan hızlı yükseliş, ekonomik ve mali krizlere neden olmuştur. Artan iç borç stokunun yanı sıra sağlam mali kaynaklarla beslenmeyen Türk ekonomisi; bir borç-faiz kısır döngüsüne girmiştir. O nedenle Türkiye için iç borçlanma olgusunun sorgulanması gereği kendini göstermektedir.²⁰⁷⁵ İç borç stoku/GSMH 1970-1980 arası dönemde ortalama % 10 iken 1981-1992 döneminde ise % 17.6 olarak gerçekleşmiştir. Cumhuriyet dönemi iktisat politikalarında, doğrudan iç borçlanma bir politika aracı olarak 1984 yılına kadar geçen sürede hemen hiç kullanılmamış aletlerden biridir. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, 1950 yılının başından 1980 yılına kadar geçen dönemde, kamuda finansman açığının sürekli bir biçimde yaşanmış olması, iç borçlanmanın “anti-kojonktürel” gayeyle kullanımını imkânsız kılmıştır. Sürekli olarak yaşanan kamu açıklarının finansmanında DYB kaynakları, SSK-Emekli Sandığı fonları ve Merkez Bankası imkânları kullanılmıştır.²⁰⁷⁶

Tablo 3.53: 1970-2009 Döneminde Türkiye’nin İç Borç Stoku

Yıllar	Toplam İç Borç Stoku (Milyar TL)	Toplam İç Borç Stoku (Milyon Dolar)
1970	22	-
1971	26	-
1972	31	-
1973	39	-
1974	45	-
1975	69	-
1976	98	-
1977	139	-
1978	187	-
1979	291	-
1980	721	8078
1981	991	7490
1982	1341	7252
1983	3173	11332
1984	4634	10173
1985	6972	12146
1986	10515	13907
1987	17218	16907
1988	28458	15696
1989	41934	18145
1990	57180	19536

²⁰⁷⁴ Nuray Altuğ, a.g.m, s. 111.

²⁰⁷⁵ Binhan Elif Yılmaz, a.g.e, s. 180.

²⁰⁷⁶ Nazif Ekzen, “Cumhuriyetin Ortaçağı: Kamu Ekonomisinde Finansman Politikası Aracı Olarak İç Borçlanma (1984-1999)” Der: A.H.Köse, F. Şenses ve E. Yeldan, İktisat Üzerine Yazılar II, İktisadi Kalkınma Kriz ve İstikrar, İçinde, İletişim Yayınları, 3.Baskı, İstanbul 2006, s. 633.

1991	97647	19241
1992	194236	22702
1993	357310	24714
1994	779309	20144
1995	1361009	22873
1996	3148984	29291
1997	6283425	30882
1998	11612885	36956
1999	22920145	42233
2000	36420620	53955
2001	122157260	84490
2002	149869691	91250
2003	194386700	138577
2004	224482922	167300
2005	244781857	182400
2006	251470054	178900
2007	255309982	219200
2008	274800000	181700
2009	320630000	218000

Kaynak: DİE, *İstatistikî Göstergeler 1923-1998 Ankara Ocak 2001, Hazine Müsteşarlığı İç Borç İstatistikleri Verileri. Dolar borç stokunda yılsonu kurları esas alınmıştır. 2009 yılı Eylül sonudur.*

Yukarıdaki tabloda yer alan iç borç stoku ilgili tarihlerdeki borç stokunu ifade etmekte olup, tutarlar içinde ilgili tarihte henüz gerçekleşmemiş olan faiz tutarları yer almamaktadır.

İç borç stoku, nakit ve nakit dışı iç borç stoku olarak iki ana kalemden oluşmaktadır. Nakit borç stoku karşılığında hazineye nakit imkânı veren DİBS'den doğan yükümlülüklerin toplamından oluşmaktadır. Nakit dışı borç stoku ise görev zararları sebebiyle oluşan borçlara karşılık verilmiş bulunan senetler gibi özel kanunlar kapsamında ihraç edilen ve karşılığında hazineye nakit imkânı sağlamayan DİBS'lere ait stok tutarıdır.

Türkiye'nin 2007 yılında iç borç stoku için ödediği faiz toplamı 41.5 milyar Türk lirasıdır. Görülmektedir ki 1980 sonrası artan iç borç stoku ile beraber Türkiye içinde bin bir emek ve sıkıntıyla meydana getirilen milli gelir, iç borçların döndürülmesi amacıyla kullanılmakta, bu durum üretim kapasitesi ve büyüme üzerinde çok olumsuz etkiler oluşturmaktadır.²⁰⁷⁷ Bütçe gelirlerinin en önemli ve temel gelir kaleminin vergi gelirleri olduğu düşünüldüğünde, iç borç faiz ödemelerinin yükü daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Toplam bütçe gelirlerinin her yıl ortalama % 80'ini oluşturan vergi gelirleri üzerinde iç borç faiz ödemelerinin yarattığı tahribat, 1980 sonrasında mükelleflerin vergi ödeme arzularını azaltıcı etki yapacak görünüme ulaşmıştır. Öyle ki milli gelirin bir kısmının özel kesimden kamu kesimine aktarılmasına ve karşı-

²⁰⁷⁷ Binhan Elif Yılmaz, a.g.e, s. 202.

hında kamunun verimli hizmetlerine harcanması gerekliliğine işaret eden vergi gelirleri, uzun yıllar neredeyse sadece borç faiz ödemelerine hizmet etmiştir. 1980 neoliberal dönüşümü ile düşen vergi hâsılatının yanında iç borçlanmanın sürekliliği ve bütçe üzerinde bıraktığı faiz yükü, iç borç faiz yükü, iç borç faiz ödemeleri/vergi gelirleri oranını giderek yükseltmiştir. 1980 yılında vergi gelirlerinin % 2.4'lük kısmı iç borç faiz ödemelerine ayrılırken, daha sonraki yıllarda inişli-çıkışlı bir seyir takip ettikten sonra son yıllarda iç borç faiz ödemelerinin vergi gelirleri içindeki payı % 27 düzeyindedir.²⁰⁷⁸

İç borçlanmanın doğrudan bir finansman aracı olarak 1985 yılı Mayıs ayında başlayarak artan bir tempoda kullanılması, çok net bir tercihtir.²⁰⁷⁹

1980 istikrar programının IMF ve Dünya Bankası kontrolünde yürütülen beş yıllık dönemin hemen arkasından böylesi bir kamu finansman aracı kullanımına nasıl göz yumulmuştur? IMF ve Dünya Bankası'nın 20 yıldır ve sonrasında aralıklarla süren (1980-1985 stand-by, 1994-1995 stand-by, 1998-1999 Temmuz-Aralık yakın takip anlaşması, 2000-2002 stand-by süreçleri olmak üzere tam on yıl) “uzun dönemli” bir “yapısal uyum” stratejisi; Türk mali sistemi kaynak tahsis edemez noktaya nasıl getirmiştir?²⁰⁸⁰

Türkiye'nin iç borcu büyük ölçüde -1980 dış borç konsolidasyonu ve kur farkları sebebiyle 1980-1985 döneminde MB'de biriken yükümlülüklerin konsolide edilip hazineye yüklenmesi sebebiyle -konsolide borçlar “kur farkı” ile hazine kısa vadeli avansından kaynaklanan 6.9 milyar TL'yle GSMH'nin % 4.5'i düzeyindedir. Buna 1985 yılının dış borç stoku olan GSMH'nin % 28'ine tekabül eden 25 milyar doları da ilave ettiğimizde Türkiye'nin iç ve dış borçlarından oluşan toplam borç stoku GSMH'nin % 32.5'i düzeyindedir. 29 yıllık “istikrar programları” ve “yapısal uyum” sürecinin ardından Türk mali sistemi yatırım ve kalkınma için kaynak tahsis edemez duruma gelmiştir. Çünkü ülkenin Eylül 2009'daki sadece iç borç stoku 321 milyar TL olup, GSMH'nin % 35'i dolayındadır. Bir de buna Haziran 2009'daki takriben 269 milyar dolarlık dış borç stokunu eklediğimizde Türkiye'nin toplam borç stoku GSMH'nin % 75'ine çıkmaktadır.

24 Ocak programının ve sonrasındaki stand-by'ların tek hedefi, Türk mali sektörünün kaynak tahsisinin piyasa güçlerince yönlendirilmesini sağlamak olmuştur. Ne denli başarılı olduğu Türk mali sektörünün bugün kaynak tahsis edemez hale gelmesi dikkate alınarak değerlendirilmelidir. İlginçtir mali piyasaların serbestleştirilmesi hedefine karşılık, bankacılık kesimi bütünüyle Hazine Müsteşarlığı'nın vesayeti altında bırakılmaya devam edilmiştir. Stand-by anlaşmalarındaki 1980'den beri “istikrar” ve “yapısal” IMF ve WB'nin taahhütlerine rağmen Hazine'nin bu idari vesayetine her iki milletlerarası mali kurumun neden göz yumduğunu anlamak zordur. Dahası 1989 yılında çıkartılan 32 sayılı kararla sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesine rağmen Hazine'nin bankacılık sektörü üzerindeki vesayetine neoliberal anlayışın neden

²⁰⁷⁸ Binhan Elif Yılmaz, a.g.e, s. 205-206.

²⁰⁷⁹ F. Selçuk ve A. Rantanen, “Türkiye’de Kamu Harcamaları-Kamu Borçlanması”, TÜSİAD 1/96-1/190, İstanbul 1996.

²⁰⁸⁰ Nazif Ekzen, a.g.e, s. 658.

göz yumduğu anlaşılır değildir.²⁰⁸¹ Olsa olsa 1980'li yılların sonuna doğru açıkça dillendirilen “küreselleşme” ve “Yeni Dünya Düzeni” sürecinde merkez tarafından kontrol edilmek istenen çevre ülkelerde başlatılan “devlet eliyle serbest piyasa meydana getirme politikalarının tabii bir uygulaması olarak algılanması gerekir.”²⁰⁸²

1980-2009 döneminde 29 yıllık süreçte stand-by ve yakın izleme antlaşmalarıyla doğrudan IMF kontrolünde geçen bu zaman diliminde neoliberal tercihlere aykırı görülen her iktisat politikası kararının daha başlangıçta önu kesilmiştir. Tek bir sektörde, mali sektörün bankacılık kesimine yönelik ve Hazine Müsteşarlığı'nın idari vesayeti ve sektörü idari kararlarıyla yönetmesine ise hiçbir itiraz gelmemiştir. Mali sistemde yurtiçi varlıkların gösterdiği gelişim, 1985 sonrasında mali piyasaların, bütünüyle kamu menkul değerleri ile kamu (Hazine Müsteşarlığı'nın TBMM'den anayasal olmayan bir yetki devriyle devraldığı) ekonomisi tarafından doğrudan finansman ihtiyacı doğrultusunda meydana getirilmiş olduğunu göstermektedir.²⁰⁸³

Türk mali piyasasının hem arz hem talep cephesi kamu erki vesayetinde Hazine'nin doğrudan müdahalesiyle yönlendirilmiştir. Neoliberal politikaların, bu piyasa çözümüne 1985-2008 dönemi boyunca hiçbir şekilde itirazı olmamıştır. Açıkçası kamu eliyle oluşturulan, neoliberal politika gereği “serbest mali piyasa”da doğrudan maliye politikası neticesinde oluşan sürekli ve yüksek reel faizler ile yurt dışına aktarılan arbitraj gelirleri ve yurt içinde oluşturulan yüksek rantlar; kaynak tahsisine, kamu aleyhine ve özel yatırımlar lehine yön verme iddiasındaki 24 Ocak 1980 neoliberal modelinin sadece spekülâtif faaliyetlere kaynak taksisi yapan, kaynak kullanım sürecinin büyük ölçüde kayıt dışına yöneldiği bir konuma geldiğini söylemek yanıltıcı bir tespit sayılmaz. Yapılan bu tercih Türk ekonomisinde kamu yatırımlarını, özellikle imalat sanayi yatırımlarını hedeflediği gibi hızla daraltmakla kalmamış, borçlanma politikasının ortaya çıkardığı sonuçlar sebebiyle bütçeden eğitim, sağlık ve adalet yatırımlarının aldığı payların hızla azalmasına ve dramatik bir sonuçla özel yatırımların kaynaksız kalmasına sebep olmuştur. Bugün gelinen noktada Türk ekonomisi bütün yurtiçi aktifleriyle “borç faizini” finanse edebilmektedir. Yatırım yapabilmek için tek imkânının “yabancı sermaye olduğu” söylenmektedir.²⁰⁸⁴ Ancak yabancı sermaye de sıfırdan gelip yatırım yapmaktaki, üretim sürecine, işsizliğin azaltılmasına olumlu katkıda bulunmamaktadır. Bütün bunlar, düşük kur-yüksek faiz oranları Türk sanayisinin rekabet gücünü olumsuz etkilemektedir.²⁰⁸⁵

Türkiye'nin “iç borçlanma sisteminin” üç aşamada oluşturulduğu ve bugün içinde bulunduğumuz rantiye mekanizmasının kurulduğu görülüyor:

²⁰⁸¹ Nazif Ekzen, a.g.e, s. 660.

²⁰⁸² World Bank Staff Appraisal Report, “Financial Sector Adjustment Loan” 1986, Report No: 6095-TL.

²⁰⁸³ Nazif Ekzen, a.g.e, s. 661.

²⁰⁸⁴ Nazif Ekzen, a.g.e, s. 662.

²⁰⁸⁵ Tanıl Bora, “2001'den 2007'ye” İstanbul Sanayi Odası'nın 55. Yılında Türk Sanayi, İkinci Baskı, İstanbul 2008.

1- 1985'in Mayıs ayında başlatılan doğrudan iç borçlanma adımı ile yurtiçi mali piyasalardan borçlanma süreci.

2- 32 sayılı KHK'nin 1989'da yürürlüğe konularak bütün sermaye hareketlerinin serbest bırakılmasına bağlı olarak kısa vadeli yabancı sermaye hareketleri üzerinden (sıcak para) iç borçlanma sürecinin başlatılması.

3- Şubat 2001 krizi sonrasında 18. stand-by anlaşması ile milletlerarası kuruluşlardan iç borçların finansmanı için "dış kredi kullanımı" süreci. 2003'ten sonra iç borçlanma dengesi yurtdışı piyasalardan borçlanma (sıcak para) ve kamu kâğıtlarının reel yüksek faiz hadleri üzerinde "dengeledi". Sistem yıl içinde % 6.5 oranındaki faiz dışı fazla –IMF şartı- şartına rağmen borçluluk meblağını büyümeye devam ediyor. Türk ekonomisi borca bağlı büyümeye, mali sistem borç üretmeye devam etmekte iken, 2009 kriziyle birlikte ekonomi % 6.5-7 küçülürken bile mali sistem borç üretmeye devam etmekte, iç borç stokunun mali sistem içindeki büyüklüğü sabit tutulamamaktadır. Artık beş yıllık kalkınma planlarının büyüme hedeflerinin yerini 2003'ten sonra sürekli yükselen faiz dışı fazla oluşturma hedefi almaktadır.²⁰⁸⁶

24 Ocak 1980 kararları, 1989 sermayesinin serbestleştirilmesi, 1995 Gümrük Birliği Antlaşması, ölçüsüz ve kontrolsüz özelleştirmeler, iç ve dış borç sarmalı ve sonuncusu 2009'da olmak üzere 29 yıllık dönemde yaşanan ekonomik krizler cumhuriyet kurumlarını, cumhuriyetin kurucu unsuru Türk toplum yapısını pek çok alanda geri dönülmez şekilde tahrip etmiş/etmektedir.

Bu süreçte Cumhuriyet Türkiye'sini canını vererek, aşar ve ağnam vergilerini her şartta ödeyerek kuran, 1923-1980 döneminde belli bir ekonomik seviyeye gelen Türk çiftçisi, köylüsü başta olmak üzere hala nüfusumuzun % 35'inin geçim kaynağı olan Türk tarımı –kendi kendine yeten yedi ülke konumundan- bir tasfiye süreciyle karşı karşıyadır. 24 Ocak neoliberalizm sürecinde tarım politikası uygulama ve destekleme araçlarını tamamıyla yok eden devlet otoritesi, tarım sektörünü bütünüyle piyasa güçlerinin insafına terk etmiştir. Devletin tarımda yatırımcılık-işletmecilik alanındaki tasfiyesinden sonra finans alanından tasfiyesi de 2003-2008 döneminde geri dönülmez noktaya doğru götürülmüştür. Kamu bankacılığı tasfiye edilirken bankacılık ve sigortacılık hızla yabancı sermayenin eline geçmektedir.

Cumhuriyetin kuruluşu esnasında Batılılarla kavga Türkiye'nin coğrafi sınırlarından ziyade, Lozan'da kapitülasyonlar yani Türkiye'nin "iktisadi milli sınırları" konusunda sert tartışmalar çıkmış ve hatta görüşmeler bir ara kesilmiştir. Cumhuriyet Lozan Antlaşması'ndan altı yıl sonra "Türk Gümrük İdaresi üzerinde" tam hükümranlığını sağlamıştır. Ve akabinde "kambyo rejimi"yle birlikte kurduğu, TCMB, şimdi artık "özerk" ve IMF'nin, küresel sermayenin "dış denetimine" tabi bir yapıya sokulmuştur.

Başta "özerk kurumlar" vasıtasıyla Türk iktisat politikasının karar alma ve denetim süreci büyük ölçüde IMF, WB, WTO gibi milletlerarası kuruluşlara, yani küresel sermaye "seçkinler"inin insafına terk edilmiştir. Cumhuriyet Tür-

²⁰⁸⁶ Nazif Ekzen, a.g.e, s. 657.

kiye'si "fetret devri"nden sonra "gerileme devri"ni yaşamaktadır. Cumhuriyeti meydana getiren ana omurga Hanefi ameli-Maturidi itikadı temelindeki Türk-Müslüman omurganın İslam inancı türlü metotlarla örselenmeye, parçalanmaya çalışılırken, Türk-Alevi Müslümanlığı "İslam dışına" çıkarılmak istenmekte Türk milli kimliği etnisite bataklığına çekilmeye çalışılmaktadır. Hâsılı cumhuriyetle oluşturulan ortak milli şuur ve dayanışma ruhu Kabalizm, Evanjelizm ve Papalık formatlı "din-siyaset felsefesi-finans" operasyonları ile parçalanmak isteniyor.

Çünkü Anadolu ve hinterlandı Kadim Bilgelik inancı, Yahudilik ve Hristiyanlık için kutsal; "Where God has walked/Tanrı'nın yürüdüğü topraklar"dır. Türkiye "Tanrı adına konuştuğunu" iddia eden ve "Tanrı İmparatorluğu" kurmak iddiasında olan "Yeni Dünya Düzeni" ütopyasının "seçilmiş" elitlerinin "ana yemeği"dir. Bilelim ki "Tanrı adına konuştuğunu" iddia edenlerle pazarlık edemezsiniz.

8.4. Konsolide Bütçe Gerçekleşmeleri

Tablo 3.54: 1990-2010 Döneminde Türkiye'de Konsolide Bütçe Gerçekleşmeleri

Yıllar	Gider-ler (Milyar TL)	Gelir-ler (Milyar TL)	Toplam Bütçe Açığı (Milyar TL)	Bütçe Açığı'nın GSMH'ye Oranı %	Faiz Dışı Fazla (Milyar TL)	GS MH (Milyar TL)
1990	68	57	-12	-3.0	2	397.2
1991	132	99	-33	-5.3	-9	634.4
1992	225	178	-47	-4.3	-7	1104
1993	490	357	-133	-6.7	-17	1997
1994	902	752	-151	-3.9	147	3888
1995	1724	1409	-315	-4.0	261	7855
1996	3961	2728	-1233	-8.2	264	14978
1997	8050	5815	-2235	-7.6	43	29393
1998	15396	11671	-3726	-7.0	2451	53518
1999	28018	18973	-9045	-11.7	1676	78283
2000	46603	33756	-12846	-10.6	7594	125596
2001	80579	51543	-29036	-16.5	12026	176484
2002	115486	76401	-39085	-14.6	12786	275032
2003	140454	100250	-40204	-11.3	18321	356681
2004	141020	110720	-30300	-7.1	26188	428932
2005	146098	137981	-8117	-1.7	37562	486401
2006	175084	169315	-5768	-1.0	40194	575784
2007	178126	173483	-14731	-2.3	34000	650184
2008	227031	209598	-17432	-1.9	33229	
2009	266752	203928	-62824	-6.6	-7324	
2010	286928	236794	-50134	-4.9	6616	

Kaynak: T.C. Maliye Bakanlığı, Yıllık Ekonomik Raporlar (1992-2007), Maliye Bakanlığı, 2009 ve 2010 Hükümetin 17 Ekim 2009'da TBMM'ye sunduğu bütçe tasarısından.

Türkiye'de Atatürk'ün ölümünden itibaren başlayan ve giderek müzmin hale gelen bütçe açığı, 24 Ocak 1980 neoliberal dönüşümden itibaren de devam etmiş ve hatta daha da ağırlaşmıştır. Ancak giderek kamu harcamalarında yatırım-sanayileşmeye ayrılan pay iyice küçülmüştür. Yatırım harcamaları 1992 yılı konsolide bütçesinde % 14.5 iken 2006 yılında % 7.2'dir. Buna karşılık faiz ödemeleri 1992'de % 17.9 iken 2006'da % 25.8'dir. 2007 Yatırım harcamalarına ayrılan payın bu kadar küçülmesi, faiz giderlerinin bu derece büyümesi 24 Ocak 1980'den itibaren uygulamaya konulan IMF/WB destekli neoliberal ekonomi politikalarıdır. Bir başka misal: 1980 yılında konsolide bütçenin % 16.3'ü yatırım harcamaları iken transfer harcamalarının payı % 35.5'tir. 2007 yılında ise yatırım harcamalarının oranı % 3.7, transfer harcamalarının payı ise % 60.3'tür. Son yıllarda ise bütçe açıklarının GSMH'ye oranındaki yükselme tesadüfi değildir. Faiz ödemeleri göz önüne alınmadığı takdirde son yedi yılda bütçenin sürekli fazlalık verecek durumda olduğu anlaşıyor. Cumhuriyet döneminde konsolide bütçe harcamaları içinde yatırım harcamalarının en düşük olduğu dönem 2003-2009 yılları arasındır. Buradan şu sonuca gidebiliriz; kalınma için, sanayileşme için ve işsizliğin azaltılması ve gerçek büyüme için mutlak olması gereken yatırım harcamaları, cari harcamalar ve faiz giderleri arasında sıkışıp kalmıştır.

8.5. Türkiye'de Dolaylı ve Dolaysız Vergiler

Türkiye'de 24 Ocak 1980 dönüşümü ile başlayan reel yüksek faiz uygulamaları sonucu elde edilen finansal kazançlar doğru ve toplum vicdanını tatmin edecek tarzda vergilendirilmemektedir. Ayrıca 2006 yılından beri uygulamaya konan bir yanlış, Osmanlı Türkiye'sindeki bir uygulamayı hatırlatmaktadır. Yabancı kaynaklı finansal işlemlerden doğan kazançlar –borsa, tahvil, bono ve benzeri finansal kazançlar- tamamen vergilendirme dışı tutuluyor. Bu yabancı kaynaklı sermaye içinde “bıyıklı yabancı” diye hafiften alaya alınarak tanımlanan yurtdışına, özellikle 1989'daki sermaye serbestleştirilmesiyle çıkarılmış yerli sermaye de var. Bunlar yabancı sermaye girişi gibi gösteriliyor ve yabancılar gibi hiçbir vergi ödemiyorlar.

Hâlbuki hem kamu harcamaları, hem de özel kesim ve ferdi girişimcileri bağlayan kurumlar ve gelir vergisine konu olan, mali sermaye kazançlarının neredeyse bütün Türk ekonomisini yönlendirdiği apaçık ortada görülüyor.

Vergiler kısaca kişiler ve iş dünyasının kazançlarının/ varlıklarının bir kısmını devlete devir etmeleri, devletin de bu kazançları/varlıkları toplum içinde muhtelif yollarla dağıtmasıdır. Devlet bütçesinin en önemli gelirler kalemi vergilerden oluşuyor. Vergiler de temelde ikiye ayrılır: a)

dolaylı vergiler, yani KDV, ÖTV, alım-satım ve benzeri vergiler
b) Dolaysız vergiler, yani doğrudan vergiler ki bunlar da gelir ve kurumlar vergisidir.

Dolaylı vergiler, ekonomide en adaletsiz vergilerdir. Dar ve orta gelirli insanları ezer, tüketir. Bu vergiler asgari ücretli bir kişi için de, dolar milyarderi bir kişi için de aynı oranda işler.

Tablo 3.55: Türkiye’de Genel Bütçede Vergi Gelirlerinin Nispi Dağılımı (%)

Yıllar	Dolaysız Vergiler	Dolaylı Vergiler
1994	48.3	51.7
1995	42.5	57.5
1996	39.4	60.6
1997	40.7	59.3
1998	46.6	53.4
2001	40.4	59.6
2002	33.7	66.3
2003	33.0	66.0
2004	30.9	69.1
2005	31.1	69.9
2006	31.5	68.5
2007	33.9	66.1

Kaynak: T.C. Maliye Bakanlığı, *Yıllık Ekonomik raporlar (1998-2007)*, www.maliye.gov.tr

Tablodan da görüldüğü gibi özellikle son on yılda dolaylı vergilerin toplam vergiler içindeki payı % 50’den % 70 düzeyine çıkmıştır. ABD, Kanada ve Avustralya gibi ülkelerde dolaysız vergiler açık ara ağır basarken, Avrupa’da ve CIS ülkelerinde (Bağımsız Devletler Topluluğu) dolaylı vergilerin payı biraz daha yüksektir. Ancak bu ülkelerde de dolaylı vergilerin payı azalmaktadır.²⁰⁸⁸ Türkiye’de ise dünyanın en adaletsiz vergisi olan dolaylı vergiler 1980’den itibaren sürekli artmaktadır. Dolaylı vergilerin payının Türkiye’deki gibi hızla arttığı gelişmiş bir ülkeye rastlamak mümkün değildir. Bu durum ülkemizde gelir dağılımının vergileme yoluyla dar ve orta gelirli kesimlerin aleyhine işlediğini göstermektedir.

Türkiye’de dolaylı- dolaysız vergi oranlarının 1985-1992 döneminde eşitlendiği ve 1993’ten itibaren dolaylı vergi oranının % 50’yi geçtiği görülüyor. Yani 1980 neo-liberalizmi her geçen yıl daha fazla dar gelirli insanlarımızın aleyhine işlemektedir. 2003-2009 döneminde ise bu oran % 67-70 aralığında seyretmektedir. Osmanlı Türkiye’sinin çöküş sürecinde de dolaylı vergilerin hızla aratarak % 77’ye çıktığını görüyoruz.

3.56: 1980-2007 Döneminde Türkiye’de Dolaylı-Dolaysız Vergiler (%)

Yıllar	Dolaysız Vergiler	Dolaylı Vergiler	Yıllar	Dolaysız Vergiler	Dolaylı Vergiler
1980	62.8	37.2	1994	48.3	51.7
1981	59.6	40.4	1995	40.7	59.3
1982	59.6	40.4	1996	39.4	60.6
1983	57.3	42.7	1997	40.7	59.3
1984	57.2	42.8	1998	46.6	53.4
1985	46.9	53.1	1999	45.4	54.6
1986	52.0	48.0	2000	40.9	59.1
1987	49.6	50.4	2001	40.4	59.6
1988	49.6	50.4	2002	33.6	66.4
1989	53.4	46.6	2003	32.9	67.1
1990	52.1	47.9	2004	30.8	69.2
1991	52.3	47.7	2005	30.5	69.5
1992	50.4	49.6	2006	31.4	68.6
1993	48.6	51.4	2007	33.9	66.1

Kaynak: T.C. Maliye Bakanlığı, Muhasebat Genel Müdürlüğü verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

24 Ocak 1980 Kararlarından itibaren Türk vergi sistemi, özellikle gelir üzerinden alınan vergiler ile mal ve hizmetlerden alınan tüketim vergilerinin bileşimi itibariyle önemli bir yapısal değişim geçirmiştir. 1980-2007 döneminde tabloda da görüldüğü gibi dolaysız vergiler düşerken dolaylı vergiler artmıştır.

Böyle bir yapının ortaya çıkmasında, 1980’li yıllarda özellikle KDV’nin sisteme girmesiyle başlayan süreç ÖTV ile devam etmiştir. iç talebi kısarak ihracata dönük bir ekonomik yapısal değişimi esas alan 1980 sonrası uygulanan iktisat ve maliye politikaları, bir taraftan vergi maliyetlerini mahsup edilebilir hale getirmek, diğer yandan ise yurtiçi talebi kısma programına destek vermek ve arz yönlü politikaların yol açtığı kaynak kaybını telafi etmek gayesiyle, dolaylı vergilerin ağırlık kazandığı bir vergileme sistemine dayandırılmıştır.²⁰⁸⁹

Sonuçta KDV ve ÖTV gibi dolaylı vergilerin tüketim üzerinden alınması, özellikle marjinal tüketim eğilimi yüksek, düşük gelir grupları üzerindeki vergi yükünü artırmıştır. Öte yandan ücret gelir unsurunun yanında, diğer altı gelir unsurundan özellikle beyannameye dayalı olarak elde edilen vergi hâsılatının yıllar itibariyle giderek düşmesi, dolaylı-

²⁰⁸⁹ Oğuz Oyan, “Türkiye’de Kamu Gelirleri Sisteminde Yapı Değişimi ve Reform Gerekisini”, 3. İzmir İktisat Kongresi, 4-7 Haziran 1992, DPT Yayınları, Ankara 1993, s. 152-160.

dolaysız vergi meselesinin vergi adaleti açısından da üzerinde düşünülmesini zaruri kılmaktadır.²⁰⁹⁰

9. TÜRKİYE’DE 2002-2009 DÖNEMİNDE İSTİHDAM-İŞSİZLİK VE İLK EKONOMİK SONUÇ: HANE HALKI İFLASI

9.1. “Deprem ABD’de” Yıkım Türkiye’de

2002 yılında 21 milyon 354 bin olan istihdamın, 2008 yılının ilk çeyreğinde 20 milyon 168 bine indiği görüldü. 2006’nın üçüncü çeyreğinde 23.3 milyon olan istihdamın da 2008 yılının üçüncü çeyreğinde 22.5 milyona gerilemiş olduğu görülmüyordu. Bir başka deyişle 2002-2009 dönemindeki ortalama büyüme rakamının ortalama bir istihdam artışı sağlamadığı, tersine biraz daha işsiz kitlesini büyüttüğü bir garabetle, son derece sağlıksız bir durumla karşı karşıyayız.²⁰⁹¹ Yıllık bazda ifade etmek gerekirse 2002-2007 döneminde ortalama olarak yıllık % 6.8’e varan büyümeye karşın, istihdamın artmak yerine yıllık % 1.4’lük düşüşler yaşadığı gözlemlendi.²⁰⁹²

Bir ülkede iş arayan insanların hepsi iş bulabiliyorsa “tam istihdam”dan söz edilir. Bir başka ifadeyle tam istihdam, işsizliğin bulunmaması durumudur. Burada işsizlikten kastedilen açık işsizliktir. Ancak % 2-3 civarındaki geçici işsizliğin tam istihdam durumunu ortadan kaldırmadığı genel olarak kabul görür.

Bir ülkenin ekonomik sistemi ne olursa olsun çözümlemesi gereken temel meselelerden en önemlisi işsizliktir. Bir toplumda işsizliğin mevcudiyeti, hele hele giderek büyümesi, ekonomik, sosyal, ahlaki ve siyasi meselelerin giderek büyüdüğü/ büyüyeceği anlamını taşır.

Tablo 3.57: 1988-2007 Döneminde İşsizlik ve İşgücüne Katılma Oranı (%)

	1988	1992	1995	1998	2000	2001	2003	2006	2007
Açık İşsizlik Oranı (%)	8.4	8.3	7.5	7	6.6	8.5	10.5	9.9	9.9
İşgücüne Katılma Oranı (%)	36.1	35.7	34.9	34.5	32.7	32.5	33.4	34.0	34.1

Kaynak: DPT, Sayılarla Türkiye Ekonomisi Gelişmeler (1980-2001)

TÜİK, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları Nisan 1988-Ekim 1999. www.tuik.gov.tr

²⁰⁹⁰ Binhan Elif Yılmaz, a.g.e, s. 142.

²⁰⁹¹ Mustafa Sönmez, “100 Soruda Küresel Kriz ve Türkiye”, s. 122.

²⁰⁹² Mustafa Sönmez, “100 Soruda Küresel Kriz ve Türkiye”, s. 122.

DPT, Tahminler (2002-2005), Ankara 2002, s. 6 ve 48.

Tablo 3.58: Bazı Ülkelerin İşsizlik Oranları (1997-2006) (%)

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
ABD	4.9	4.5	4.2	4.0	4.8	5.8	6.0	5.5	5.1	5.6
AB	9.8	9.2	8.5	7.6	7.2	7.6	7.9	8.0	7.9	7.4
TÜRKİYE	6.4	7.0	6.3	6.6	8.5	10.3	10.5	9.1	10.3	9.9
G. KORE	2.6	7.0	6.6	4.4	4.0	3.3	3.6	3.7	3.7	3.5
JAPONYA	3.4	4.1	4.7	4.7	5.0	5.4	5.3	4.7	4.4	4.1
İNGİLTERE	7.1	6.3	6.0	5.5	5.1	5.2	4.9	4.7	4.8	5.3
İTALYA	11.7	11.8	11.4	10.6	9.5	9.0	8.4	8.0	7.7	6.8
HOLLANDA	4.9	3.8	3.2	2.9	2.2	2.8	3.7	4.6	4.7	3.9
ALMANYA	9.5	9.0	8.3	7.8	7.9	8.7	9.1	9.5	9.5	8.4

Kaynak: OECD, 2007 Main Economic Indicators, April 2007.

2000’li yıllara kadar Türkiye’deki işsizlik oranlarının birçok Avrupa ülkesindeki işsizlik oranlarından daha düşük olduğu yukarıdaki tablolardan anlaşıyor.

Türkiye’deki işsizlik oranlarının 2003’den itibaren yükseldiği anlaşıyor. Bu sonuca etki eden en önemli unsur ithalata dayalı bir büyümenin, istihdam sağlamayan bir ekonomik büyüme politikasının uygulamaya konulmasıdır. Nitekim Türkiye’de işgücüne katılım oranı 1992-1995 döneminde % 57.6 iken 2006 yılında bu oran % 54.6’ya düşmüştür.²⁰⁹³

Beşeri yatırım sebebiyle, işsizlerin eğitim düzeyi ne kadar yüksek ise potansiyel üretim kaybı da o kadar fazla olur. Bu sebeple işsizler arasında eğitim düzeyi daha yüksek olanların payının daha düşük olması beklenir. Şayet böyle bir görüntü yoksa yani eğitim seviyesi daha yüksek olanlarda işsizlik oranları daha yüksek ise düşük eğitimlilerin iş bulma umudinin çok daha az olması sebebiyle herhangi bir iş arama teşebbüsünde bulunmadıkları, böylelikle gerçek işsizlik oranının daha yüksek olduğu sonucuna varılır.

Türkiye’de 2006 nüfus sayımına göre okur yazar olmayanların yetişkin nüfustaki payı % 21.5, ilk, orta ve lise/lise dengi okul mezunlarının payı % 72.5 ve üniversite mezunlarının payı ise % 6’dır.²⁰⁹⁴

2007 yılındaki toplam 2 milyon 333 bin resmi işsiz % 2.3’ü okur yazar olmayanlardan, % 56.8’i lise altı eğitimlilerden, % 28.2’si lise ve dengi eğitimlilerden iken % 12.7’si yüksek okul ve üniversite mezunlarından oluşuyor. 2003 yılında üniversite ve yüksek okul mezunlarındaki işsizlik oranı ise % 11.6 olarak gerçekleşmiş. Buradan aşağıdaki tabloda da görüleceği gibi şu sonuca varabiliriz. Türkiye’de son yıllarda eğitim seviyesi yükseldikçe işsizlik oranı daha da artıyor.

²⁰⁹³ <http://www.worldbank.org/data/onlinebases/onlinebases.html>.

²⁰⁹⁴ TÜİK verileri.

Tablo 3.59: Türkiye’de 1989-2007 Döneminde Eğitim Durumlarına Göre İşsizlik Oranı (%)

Yıllar	Toplam Resmi İşsiz (Bin kişi)	Eğitim düzeyine göre işsizlik Oranları (%)			
		Okuryazar Olmayan	İlko-kul+Ortaokul	Lise ve Dengi	Üniversite+Yüksek Okul
1989	1709	4.9	66.8	19.8	4.0
1990	1611	8.2	66.2	21.0	4.5
1991	1723	5.2	69.1	20.8	4.8
1992	1805	4.3	67.0	23.3	5.5
1993	1814	3.4	67.4	23.5	5.6
1994	1870	3.8	65.5	25.1	5.6
1995	1700	3.5	63.3	27.9	5.3
1996	1503	3.0	58.0	32.1	6.9
1997	1552	2.1	55.9	34.6	7.3
1998	1606	2.7	54.4	33.6	9.3
1999	1830	2.5	58.2	30.9	8.5
2000	1498	4.5	57.5	28.4	9.5
2001	1967	3.1	60.6	28.0	8.3
2002	2464	3.2	59.4	26.5	10.8
2003	2492	4.5	60.5	23.3	11.6
2004	2499	2.3	55.8	29.2	12.7
2005	2520	2.4	58.1	28.1	11.4
2006	2446	2.2	57.7	28.1	12.0
2007	2333	2.3	56.8	28.2	12.7

Kaynak: Rakamlar TÜİK’e ait her yılın ortalamalarıdır.

http://www.tuik.gov.tr/PrelstatistikTabo.do?istab_id=452

15-64 yaşları arasındaki nüfus içinde istihdam düzeyine, yani istihdam/faal nüfus oranına baktığımızda görülüyor ki, 1998-2002 arasında hem istihdamın düzeyi, hem de çalışanların faal nüfus içindeki payı düşmüştü. Bu iki gösterge 2003’ten itibaren daha da bozulmuştur. Artan nüfusa rağmen 2007’de çalışan insanların sayısı 1998’e göre 690 bin kişi azalmış, faal nüfus içindeki payı da % 49’dan % 43’e düşmüştür. İstihdam aşınmasında en ağır yük tarım sektörüne yıkılmıştır. 1998-2007 döneminde tarımsal istihdamdan kopan emekçilerin sayısı 3.4 milyon, 2003’den 2007 sonuna kadar ise 1.9 milyondur. Bu boyutta bir daralma, ekonomik yapıda modernleşme olarak değil, sadece bir toplumsal çöküntü olarak yorumlanabilir.²⁰⁹⁵

Tarımda 2000-2008 döneminde küçük çiftçiden büyük çiftçiye kadar her kesim kaybetti. Ama şu farkla ki, dayanma gücünü yitiren küçük çiftçilerin en fakir katmanları kırsal göç kervanına katılmak mecburiyetinde kaldılar;

²⁰⁹⁵ Korkut Boratav, “Bir Krizin Kısa Hikâyesi”, s. 87.

diğerleri için yoksullaşma/küçülme süreci devam ediyor. Tutunma pozisyonlarının hiç birine sığınamayıp bankalar ve Tarım Kredi Kooperatifleri tarafından icra işlemine tabi tutulan ve gelecek planı yapmaktan aciz kalan çiftçi sayısı 2008'de hızla arttı. Takipteki tarım kredilerinin sayısı 200 bini aştı. Borçlarını ödeyemedikleri için hapis cezasına çarptırılan çiftçilerse ayrı bir facia yaşıyorlar. Ekonomik krizin giderek derinleştiği yıl olan 2009 ve sonrasında bu tür vakaların artması kaçınılmaz gözüküyor.²⁰⁹⁶

Bir başka husus, mesela pamukta prim ödemeleri kilo başına 2007'de 29 kuruş, 2008'de 30 kuruş iken 2009'da 27 kuruşa düşürüldü. Türkiye'de 2000-2008 döneminde uygulamaya konulan WB/Dünya Bankası patentli TRUP/ARIP projesinin bütün hedeflerine ulaşılmasa da, bu dokuz yıllık yapısal dönüştürme ve deneme-yanılma programının sonuçları yıkıcı olmuştur. Tarımın GSYİH içindeki payı 2002'de % 12.2 iken 2008'de % 7.8'e düşmüştür. Madalyonun öbür yüzünde bu olumsuzluğu telafi edecek bir sınai katma değer artışı veya bir sınai/teknolojik dönüşüm hamlesi de sağlanamamıştır. Söz konusu dokuz yılın beşinde, 2000, 2003, 2004, 2007 ve 2008 yıllarında tarım ürünleri dış ticareti eksi (negatif) bakiye vermiştir. 2008 yılındaki eksi bakiye büyüklüğü önceki açık verilen beş yılın toplamından fazla olmuştur. Sonuçta 2000-2008 döneminin birikimli tarım dış ticareti verilerinin net bakiyesi de negatiftir.²⁰⁹⁷

Prof. Korkut Boratav'ın Temmuz 2008'de yaptığı bir çalışmaya göre 1998-2002 ve 2007 yıllarına ait mukayeseli bölüşüm göstergeleri, işsizlik oranları, endeksler ve yüzdeler şöyledir.

Tablo 3.60: Bölüşüm Göstergeleri, Endeksler ve İşsizlik Oranları

	1998	2002	2007
Toplam istihdam	100.0	98.1	97.3
Reel Ücretler, kişi başına	100.0	89.5	88.0
Tarımsal İstihdam	100.0	82.5	62.0
İşsizlik: Dar	100.0	153.3	145.2
İşsizlik: Geniş	100.0	172.7	205.1
Tarım/Sanayi fiyatlar	100.0	62.3	65.4
İstihdam/Faal nüfus (%)	49.2	44.5	43.1
İşsizlik Oranı: Dar (%)	6.9	10.3	9.9
İşsizlik Oranı: Geniş (%)	8.5	14.0	16.3

Kaynak: Korkut Boratav, Bir krizin Kısa Hikâyesi, Arkadaş Yayınları, Ankara 2009, s. 85'teki verilerden.

2007'de 4.1 milyon insan çalışmak istemesine rağmen iş bulamamaktadır. Bu mutlak rakam 2008 ve krizin derinleştiği 2009 yılında daha da büyümüştür. İşsizlik resmi oranı 2008'de % 11 olarak gerçekleşmişken 2009'da % 14.8, 2010 yılında % 14.6 olacağı hükümetin Ekim 2009'da TBMM'ye sunduğu bütçe tasarısından anlaşılıyor.

²⁰⁹⁶ Bağımsız Sosyal Bilimciler, "Türkiye'de ve Dünyada Ekonomik Bunalım (2008-2009)", s. 43-44.

²⁰⁹⁷ Bağımsız Sosyal Bilimciler, a.g.e, s. 45-46.

9.2. İşsizlik, Tüketici Kredileri ve Kredi Kartları Hanehalkının Artan Sıkıntıları

Tablo 3.61: Borcunu Ödemeyen Kişi sayısı 2003-2008 Döneminde Tüketici Kredisi ve Kredi Kartı

Yıllar	Tüketici Kredisini Ödeyemeyenlerin Toplamı (1)	Kredi Kartı Borcunu Ödeyemeyenlerin Toplamı (2)	(1+2) Toplam Kişi
2003	641	2.766	3.407
2004	8.556	41.075	49.613
2005	11.512	105.922	117.434
2006	16.085	132.018	148.103
2007	46.489	175.750	222.239
2008	175600	421.000	596.600
2003-2008	258.883	878.531	1.137.414

Kaynak: TÜİK ve TCMB verilerinden derlenerek oluşturulmuştur.

Tablo 3.62: Tasfiye Olunacak Kredi Kartı ve Tüketici Kredisi Borcu Olan Hane Halkı-Gerçek Kişi Sayısı

	2007	2008	Eylül-2009
Bankalar	641.708	997.095	1.475.620
Varlık Yönetim Şirketleri	0	139.862	282.856
Finansman Şirketleri	12.898	21.884	23.079
Toplam	651.911	1.093.474	1.664.301

Kaynak: TCMB, BDDK, TÜİK.

Tablo 3.63: Hanehalkı Harcanabilir Geliri-Borcu ve Faiz Ödemeleri (Milyon TL)

	2007	2008	Eylül-2009
Hanehalkı Faiz Ödemeleri	15.576	19.653	21.356
Hanehalkı Borçları	104.111	128.966	140.222
Hanehalkı Harcanabilir Geliri	459.212	520.001	534.690
Faiz Öde/Hanehalkı Harcanabilir Geliri (%)	3.4	3.8	4.0
Borç/Hanehalkı Harcanabilir Geliri (%)	22.7	24.8	26.2

Kaynak: TCMB, Finansal İstikrar Raporu, 24 Kasım 2009.

2002 yılından beri uygulanan ekonomik politikanın meydana getirdiği “kendi krizimiz” ile küresel krizin birleşerek meydana getirdiği en önemli sonuçlardan biri % 15'lere dayanan resmi işsizlikteki artış. İşsizlik artışı madalyonun sadece bir yüzü.

Madalyonun öteki yüzünde ise işsizliğin sebep olduğu gelir kaybı, onun da hanehalkı borç ödeme meselesini ortaya çıkarması. Yani işsizlik ve borç ödememe kısır döngüsü gerçeği ile karşı karşıyayız. Yukarıdaki üç tablo bu durumu net olarak ortaya koyuyor.

Batak oranı kredi kartları ve otomobil kredilerinde % 12'yi bulmuş durumda. MB'nin 24 Kasım 2009'da yayınladığı Finansal İstikrar Raporu'ndaki verilerden anlaşılan tüketim artmamasına karşılık kredi kartı ve diğer tüketici borçlarındaki artışın sebebi işsizlik ve gelir kaybı. Bir başka deyişle tüketimde artış yok, hatta azalma var ama hanehalkının borç yükü işsiz kalanlardan dolayı artıyor.

İşsizlikteki artış tüketimde düşüşe sebep oluyor. Tüketimdeki azalma üretimde düşüşe sebep oluyor, bu durum yeniden işsizliğe neden oluyor.

Türkiye hızla "milli büyüme ve istihdam" politikası geliştirmek mecburiyetinde. Bunun ilk adımı da 24 Ocak 1980'den beri uyguladığı neo-liberal ekonomi politikalarını terk ederek, "üçüncü yol" diyebileceğimiz Atatürk döneminin milli iktisat politikaları günümüzün şartlarına uyarlanmalıdır.

TCMB Finansal İstikrar Raporu'na göre görünen o ki; Türkiye Cumhuriyeti devleti ile birlikte devletin sahibi Türk milletinin de borcu artıyor. Nitekim hanehalkı toplam borcu 2007'de 104 milyar TL, 2008'de 129 milyar TL ve Eylül 2009'da ise 140.2 milyar TL'ye çıkmış.

Hanehalkı-gerçek kişilerin borçlarının GSYİH'e oranı, 2005 sonunda % 8 iken, Haziran 2009 itibariyle % 15'e fırlamış. Borçlar üç buçuk yılda ikiye katlanmış.

Bazı liberal yorumcular hanehalkı borçlarının ABD'de ve Batı'da daha yüksek olduğunu söylüyorlar. Ancak oradaki borçların ağırlığı mortgage borcu olup 25-30 sene vadelidir. Türkiye'de ise hanehalkı borcunun büyük yekûnu ihtiyaç kredileri ve kredi kartlarındandır. En önemlisi vadeleri de çok kısadır.

Türkiye'nin 2010 yılı bütçesi 287 milyar TL olarak açıklandı. Hanehalkının Eylül 2009'daki borcu 140.2 milyar TL.

2005 rakamlarına göre ülkemizdeki en fakir 12.5 milyonluk nüfus dilimi toplam milli gelirin % 6.1'ini alırken, en zengin 12.5 milyon kişi ise toplam gelirin % 44.4'ünü almıştır.

Ve bir gazete haberi. Aslında bütün basın-yayın organlarında yer aldı. Türkiye'de işsizliğin boyutunu ortaya koyan korkunç dramatik bir imtihan. Halk Bankası yeni açacağı şubelerde istihdam etmek için 1250 kişi almak üzere Anadolu Üniversitesi'nde imtihan yaptırdı. 50 TL'lik imtihana giriş ücreti ödeyen tam 300 bin başvuru sahibi, 750-800 TL aylık kazanmak

isteyen üniversite ve lise mezunlarından 1250 kişisi işe yerleştirilecek. 2008 yılında benzer imtihana girenlerin sayısı 150 bin kişiydi.²⁰⁹⁸

Türkiye IMF/WB/WTO gibi milletlerarası kuruluşların reçetelerini harfiyen uygulamış ve sanayileşme yerine “ticarileşme” kulvarında çeyrek yüzyıldan fazla bir yol almıştı. Sonuç Türkiye’nin gerçek potansiyelinin altında bir büyüme ve istihdam sağlamayan bir büyüme ve işsizlik patlaması.

İsviçre’nin Cenevre şehrinde düzenlenen Yedinci Bakanlar Konferansı’nın genel oturumunda konuşan WTO (Dünya Ticaret Örgütü) Direktörü Pascal Lamy, 153 ülkeden 110 bakan ve 2700 delegeye yaptığı konuşmada adeta günah çıkartıyordu: “Ticaret tek başına sihirli bir iksir değildir. Ticaretin çalışması için iç siyasetin temeli ülkenin kendi potansiyelini fark etmeye imkân tanyacak şekilde köklü olmalı. Açık ticaret SIFIR TOPLAMLI OYUN değildir” diye konuştu.²⁰⁹⁹

9.3. İşsizlik ve “Sınıf Çatışmasız Gelir Eşitsizliği” ve Servet Kaybı-Transferi

Yukarıda zikretmiştik, Halk Bankası’nın 750-800 TL aylıkla çalıştırmak için 1250 memur alacağı imtihana 300 bin kişinin başvurduğunu. Hâlbuki Türkiye’de yoksulluk sınırı 767 TL. TÜİK, 2008 yılı yoksulluk araştırması sonuçlarını 1 Aralık 2009 günü açıkladı. Devletin verilerine göre insanlarımızın % 17.11’i yani 11 milyon 933 bin kişi fakir.²¹⁰⁰ Öte yandan 2008 Ekim-2009 Mayıs aylarında toplam 5 milyar dolarlık altın ihraç edilmiş. Kaba bir hesapla 21.yüzyılın yeni enerji sisteminin en stratejik emtialarından biri olan 150 bin ton altın Türkiye’den çıkmış. Yani gelir kaybına uğrayan Türk halkı geçim derdiyle servet kaybına uğruyor. Bir başka ifade hanehalkı borcu artarken serveti azalıyor. Hanehalkı servetinin önemli bir bölümünü oluşturan zinet ve değişik şekillerde saklanan altındaki gelişmeler alarm niteliğinde.

Ekonomik krizlerin sebeplerinden biri “ülke servet artışı” ile “ülke gelir artışı” arasındaki bağın kopmasıdır. Türkiye’de ithalata dayalı ticaret açığına ve cari açığa dayalı yüksek reel faiz, “sıfır döviz kuru” artışı ile iç ve dış borç sarmalıyla ve “reel olmayan metotlarla” kontrol altında tutulmaya çalışılan enflasyon “sanal bir zenginlik” ortamı meydana getirmişti. 2008 yılının başlarından itibaren önce gelirler erimeye, 2009’dan itibaren de servetler erimeye başladı.

Türkiye neoliberal politikalarla “sınıf çatışmasız gelir eşitsizliği”²¹⁰¹ çukurundan hanehalkının gelir kaybına ve servet kaybına sürüklenmiş durumda.

²⁰⁹⁸ Ercan İnan, Vatan Gazetesi, 24 Kasım 2009.

²⁰⁹⁹ Yeliz Öz, Hürriyet Gazetesi, 2 Aralık 2009.

²¹⁰⁰ TÜİK 2008 Yılı Yoksulluk Araştırması Sonuçları.

²¹⁰¹ Irving Kristol, “Income Inequality Without Class Conflict”, Wall Street Journal, 18 Aralık 1997, s. A22.

Türkiye üreterek, satarak zenginleşmiyor, sayıları 5000 civarında, gidererek, uygulanan faiz-döviz politikasıyla, daha da zenginleşen “finansal yabancılarla” dönüşenlere gelir ve servet transferi yapıyor. Bu küçük-elitist kesim; “bir ülke içinde kendi ülkelerini, bir toplum içinde kendi toplumlarını ve bir ekonomi içinde kendi ekonomilerini oluşturuyorlar.”²¹⁰²

Gerçek su ki, muazzam gelir eşitsizliği beraberinde kaçınılmaz olarak muazzam bir toplumsal eşitsizlik getiriyor. Ve bu toplumsal eşitsizlik yalnızca bir öykünme ve hakaret meselesinden ibaret değil. Bu ülkedeki insanların hayat tarzları üzerinde gerçek, negatif sonuçları var.²¹⁰³

ABD’de bile sermaye gelirlerine uygulanan % 15’lik vergilendirme, Hedge fonu vergilerindeki delik neoliberal iktisatçıları dahi rahatsız etmiş olup sermaye kazançlarına uygulanan vergi indiriminin haksız olduğunu ve kaldırılması gerektiğini düşünüyorlar.²¹⁰⁴

Türkiye reel büyüme için, işsizliği azaltmak için, sanayide üretimi harekete geçirmek zorundadır. Bunun için de a) Sanayimizi yıkan ucuz dövizden vazgeçilmelidir. Gerçekçi döviz kuru politikası uygulanmalı b) İç piyasayı harekete geçirmek için iç talebi canlandırmaya dönük “can suyu” tedbirlerini harekete geçirmeli c) KOBİ’lerin vadeli çek, SSK, vergi borçları ve kredi meseleleriyle ilgili düzenlemeler yapılarak duran çark harekete geçirilmeli d) Tarımda kısa sürede üretim ve gelir artışına yönelik politikalar devreye sokulmalı e) Tobin vergisi ve 1989’da çıkarılan 32 sayılı KHK birlikte yeniden ele alınmalı g) AB ile Gümrük Birliği Antlaşması yeniden düzenlenmelidir.

²¹⁰² Robert Frank, “Richistan: A Journey Through the American Wealth Boom and the Lives of the New Rich”, Crown Publishers, 2007, s. 3-4.

²¹⁰³ Paul Krugman, “Bir Liberalin Vicdanı”, Türkçesi: Neşenur Domaniç, Literatür Yayıncılık, İstanbul, Şubat 2009, s. 243.

²¹⁰⁴ Jessica Holzer, “Conservatives Break With GOP Leaders on a Tax Bill”, The Hill, 18 Temmuz 2007.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

(ANALİZLER)

1838'DEN 2009 SONUNA TÜRK EKONOMİSİNİN ANALİZİ VE POLİTİK İKTİSAT BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ: BORÇ- BÜYÜME- İŞSİZLİK

A- 1924-2009 DÖNEMİNDE MİLLİ GELİRDEKİ BÜYÜME: ATA-TÜRK DÖNEMİ-İTHAL İKAMESİ DÖNEMİ-NEOLİBERAL DÖNEM

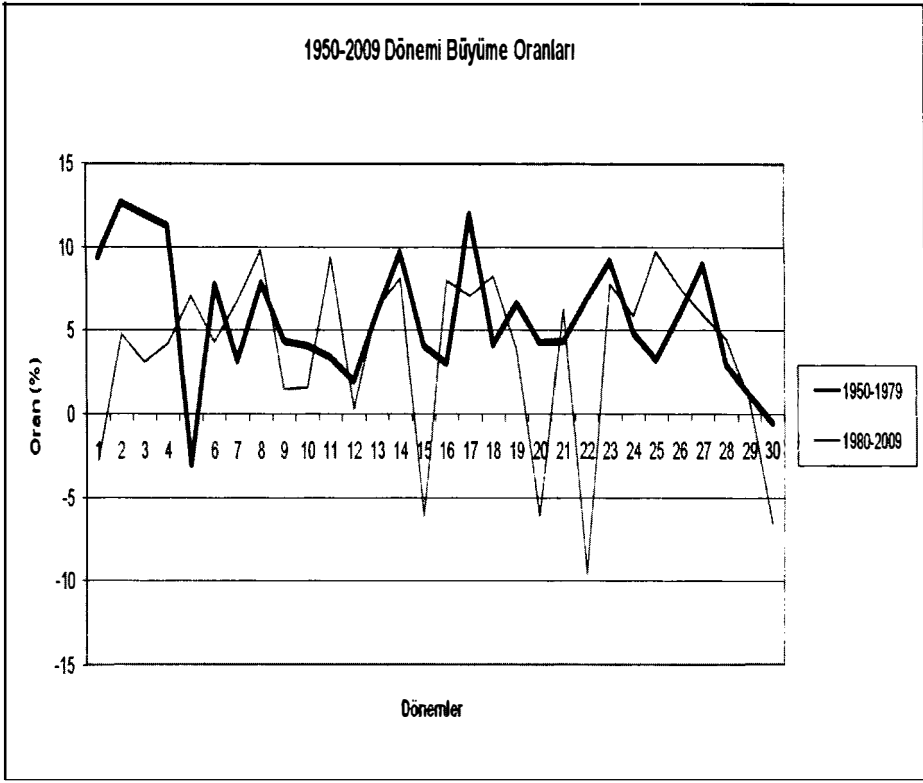
1. Büyüme Hızları ve GSMH Tutarları

Tablo 4.1:1924-2009 Döneminde GSMH'deki Büyüme Hızları (%)

Yıllar	GSMH	Yıllar	GSMH	Yıllar	GSMH
1924	14.8	1953	11.3	1982	3.1
1925	12.9	1954	-3.0	1983	4.2
1926	18.2	1955	7.8	1984	7.1
1927	-12.8	1956	3.2	1985	4.3
1928	11.0	1957	7.9	1986	6.8
1929	21.6	1958	4.4	1987	9.8
1930	2.2	1959	4.1	1988	1.5
1931	8.7	1960	3.4	1989	1.6
1932	-10.7	1961	2.0	1990	9.4
1933	15.8	1962	6.2	1991	0.3
1934	6.0	1963	9.7	1992	6.4
1935	-3.0	1964	4.1	1993	8.1
1936	23.2	1965	3.1	1994	-6.1
1937	1.5	1966	12.0	1995	8.0
1938	9.5	1967	4.2	1996	7.1
1939	6.9	1968	6.7	1997	8.3
1940	-4.9	1969	4.3	1998	3.9
1941	-10.3	1970	4.4	1999	-6.1
1942	5.6	1971	7.0	2000	6.3
1943	-9.8	1972	9.2	2001	-9.5
1944	-5.1	1973	4.9	2002	7.8
1945	-15.3	1974	3.3	2003	5.9
1946	31.9	1975	6.1	2004	9.7
1947	4.2	1976	9.0	2005	7.6
1948	4.2	1977	3.0	2006	6.0
1949	-5.0	1978	1.2	2007	4.5
1950	9.4	1979	-0.5	2008	0.9
1951	12.7	1980	-2.8	2009(x)	-6.5
1952	12.0	1981	4.8		

Kaynak: DİE, İstatistikî Göstergeler (1923-1998), Ankara, Ocak 2001.

DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2006), Ankara Mart 2007,
www.tuik.gov.tr. (x) 2009 yılı IMF tahmini.

Türkiye'nin günümüzdeki görece düşük milli gelir büyümesi ve milli gelir düzeyinin ne boyutta olduğu bir önceki ve bir sonraki tablolarla açıkça görülmektedir. Türkiye'nin temel meselesi, -Atatürk dönemi hariç- uzun vadede istikrarlı yüksek ivmeli bir reel ekonomik büyüme performansının tutturulamamış olmasıdır. Ancak 1950-1979 dönemindeki ithal ikamesi sonuçları ile 1980-2009 dönemi neoliberalizm sonuçları karşılaştırıldığında -grafikte görüldüğü gibi- 1980-2009 dönemindeki büyüme ve borç stoku "trajedi" olarak nitelendirilebilir.

Tablo4.2:1923-2009 Döneminde Türkiye'nin GSMH'sı (Milyon Dolar)

Yıllar	GSMH	Yıllar	GSMH	Yıllar	GSMH
1923	570	1952	6972	1981	72775
1924	624	1953	8117	1982	65937
1925	816	1954	8273	1983	62193
1926	855	1955	9938	1984	60759
1927	750	1956	11447	1985	68199
1928	829	1957	15246	1986	76464
1929	1001	1958	18504	1987	87734
1930	746	1959	22723	1988	90975
1931	659	1960	7554	1989	108679
1932	555	1961	8019	1990	152393
1933	688	1962	9323	1991	152352
1934	965	1963	10814	1992	160748
1935	1040	1964	11544	1993	181994
1936	1345	1965	12420	1994	131137
1937	1434	1966	14799	1995	171979
1938	1505	1967	16428	1996	184724
1939	1612	1968	18210	1997	194360
1940	1742	1969	20373	1998	205978
1941	2216	1970	18326	1999	187664
1942	4729	1971	17428	2000	201463
1943	7047	1972	22439	2001	144607
1944	5103	1973	28506	2002	182929
1945	4207	1974	39132	2003	238409
1946	3412	1975	48281	2004	301636
1947	2693	1976	54733	2005	362769
1948	3390	1977	62158	2006	399700
1949	3234	1978	68383	2007(x)	417700
1950	5047	1979	76605	2008(x)	421400
1951	6036	1980	69749	2009(x)	394000

Kaynak: DPT, *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2006,)* TÜİK Verileri.

(x) 2007, 2008, 2009 tarafımızdan hesaplandı.

1923-1929 dönemi Türk Lirası GSMH değerleri yılsonu dolar kuru ile çarpılarak tarafımızdan hesaplandı.

Yukarıdaki tablolar Cumhuriyet Türkiye'sinin 1924-2009 dönemindeki 85 yıl boyunca yıl yıl milli gelirin (gayri safi milli hâsılanın) büyüme ve/veya küçülmesini göstermektedir.

Bu verilerden hareketle Prof. Korkut Borotav aşağıdaki tabloda yer alan farklı dönemlere ait büyüme ortalama değerlerini elde etmiştir.²¹⁰⁵

²¹⁰⁵ Korkut Boratav, "Bir Krizin Kısa Hikayesi", s. 54.

Tablo 4.3:1924-2008 Tarihleri Arasında Dönemlere Göre GSMH'deki Ortalama Büyüme Hızları

Dönemin Temel Özelliği	Dönem Yılları	GSMH'deki Ortalama Büyüme (%)
Cumhuriyet Türkiye'sinin 85. Yılı	1924-2008	4.9
1-İlk 25 Yıllık Dönem	1924-1948	3.8
a- Yeniden İnşa ve İktisadi Devletçilik	1929-1939	6.6
b- İkinci Dünya Savaşı Yılları ve Sonrası	1940-1948	0.0
2-Öncesi-Sonrası DP Dönemi	1949-1961	5.9
3-Planlı-Karma-Müdahaleci Dönem	1962-1979	6.5
4-Neoliberal Ekonomi Dönemi	1980-2008	4.1
Kısmi Liberalleşme Dönemi	1980-1989	4.8
Sermayenin Liberalleşmesi	1990-1997	4.4
Kesintisiz IMF Güdümü	1998-2008	3.8

Kaynak: Korkut Boratav, "Bir Krizin kısa Hikâyesi", Arkadaş Yayınları, Ankara 2009, s. 54'teki tablodan faydalanılarak düzenlenmiştir.

1924-2008 tarihleri arasında dönemlere göre GSMH'deki ortalama büyüme hızlarına baktığımızda 1929-1939 Atatürk dönemi % 6.6 büyüme ile birinci sırada. Arkasından planlı-ithal ikame politikasının uygulandığı 1962-1979 dönemi geliyor ve büyüme oranı %6.5. Bunlara mukabil, Cumhuriyet Türkiye'sinin, Osmanlı Türkiye'sinde 1838-1924 döneminde uygulanan liberal politikaların bir benzeri olan 1980-2008 neoliberal dönemin ortalama büyüme hızı sadece % 4.1 olup, cumhuriyet "Osmanlılaşma" sürecine girmiştir. Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiye'si küresel finans oligarşisinin ticari sermaye, finans sermayesi, borç sarmalı ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları sonunda önce iktisadi bağımlılık ve eş zamanlı siyasi vesayet altına girme hususunda ortak özelliklere sahiptirler. Bu süreç sonunda Osmanlı Türkiye'si parçalanmıştı ve Cumhuriyet Türkiye'sinin milli bekası tehdit altındadır.

Eski DPT müsteşarı ve İstanbul Milletvekili İktisatçı İlhan Kesici'ye göre Türkiye'nin 1946-2002 dönemindeki ortalama milli gelir büyümesi % 4.7, buna mukabil 2002-2009 döneminin ortalama büyümesi ise % 4.0'dir.²¹⁰⁶

Ufuk Söylemez bir dönem Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanlığı görevinde bulunmuş bir iktisatçı. Hükümetin Ekim 2009 tarihinde açıkladığı orta vadeli program (OVP) verilerinin bir an için aynen gerçekleştirildiğini varsayarak şöyle bir Analiz sonucu çıkarıyor:²¹⁰⁷

2003-2012 yılları arındaki on yılda (eğer hükümetin Ekim 2009'da ilan ettiği OVP hedefleri aynen tutarsa) Türkiye'nin milli geliri ortalama % 4.23

²¹⁰⁶ İlhan Kesici, Yeniçağ Gazetesi, 11 Ekim 2009.

²¹⁰⁷ Ercan İnân, Vatan Gazetesi, 12 Ekim 2009.

büyümüş olacak. Buna mukabil 1963-2002 yılları arasında Türkiye'nin 40 yıllık ortalama büyüme hızı % 4.38 ve ülkenin 2009 sonundaki iç ve dış borç stoku mertebesinin yarı seviyesinde bile borçluluğu söz konusu değil.

Benzer bir durum işsizlik için de geçerli. 1988-2002 3 Kasım genel seçimlerine kadar geçen 15 yıllık sürede Türkiye'deki ortalama işsizlik oranı % 7.74 olarak gerçekleşmiş. Buna mukabil 2003-2012 dönemindeki on yıllık sürede ortalama işsizlik 2010-2012 arasındaki OVP hedefleri tutturulursa % 12.14. Öte yandan 12 Temmuz 1947-2002 dönemindeki 55 yılda alınan iç ve dış borç toplamı 222 milyar dolar, 2003-2009 dönemindeki yedi yılda alınan iç ve dış borç toplamı 299 milyar dolar.

Sonuç olarak Ufuk Söylemez'in analizine göre büyüme:

1924-2002 ortalaması: % 4.79

1963-2002 ortalaması: % 4.38

2002-2012 ortalaması % 4.23.

İşsizlik:

1988-2002 ortalaması: % 7.74

2003-2012 ortalaması: % 12.14.

OVP'nin hedefleri:

2009 büyüme: % -6; İşsizlik: %14.8

2010 büyüme: % 3.5; İşsizlik: % 14.6

2011 büyüme: % 4.0; İşsizlik %14.2

2012 büyüme % 5.0; İşsizlik % 13.3.

OVP öngörülerinden çıkarılacak ilk sonuç 2010-2012 döneminde istihdamsız bir büyümenin hedeflenmiş olduğu yönündedir. Çünkü üç yılda işsizliğin % 14.6'dan % 13.3'e indirileceği öngörülüyor ki, Türkiye'nin içinde bulunduğu sosyal dengeler açısından uygun değildir.

Eylül 2008'de patlak veren küresel krizde dünya ekonomisindeki ortalama küçülme % 1.1. krizin patladığı ABD'de % 2.7 iken Türkiye'de % 6.5. Bu arada Türkiye'nin aynı kuldarda olduğu GOÜ'ler % 1.7 büyüdü. Hindistan ise % 5.4 büyüdü.

Buna mukabil IMF/WB/OECD/WTO hepsi birden "krizi en iyi yöneten ülke Türkiye" diyorlar. Açıkçası ya biz Türkler çok safız ya da milletlerarası kuruluşlar Türkiye ile alay ediyorlar.

Osman Ulagay bu sözleri 13 Ekim 2009 tarihli Milliyet gazetesindeki kösesinde "krizi en iyi siz yönettiniz masalı" şeklinde değerlendiriyor.

Ekim 2009 başında IMF ve WB'nin yıllık toplantısı İstanbul'da yapıldı. Aynı günlerde IMF'nin İstanbul'da yayınlanan "Economic Outlook" raporunda yer alan veriler ise Türkiye'nin krizden en çok etkilenen üç G-20 ülkelerinden biri olduğunu gösteriyordu. Diğer iki ülke İtalya ve Meksika. Anlaşıyor ki, finansal depremin merkezi ABD ama her ne hikmetse ölümler Türkiye'de.

Korkut Boratav'ın dönemlere göre yaptığı milli gelir büyüme analizi içindeki 1980-2008 dönemine ait 29 yıllık ortalama % 4.1'lik büyüme hem cumhuriyetin 85 yılından hem de 1940-1948 İkinci Dünya Harbi dönemi hariç bütün dönemlerden çok düşüktür. Hele hele ithal ikamesi politikalarının en yoğun şekilde uygulandığı 1962-1979 dönemindeki % 6.5'lik GSMH büyümesinin çok altındadır. Kaldı ki 1968-1979 dönemi Türkiye'nin siyasi çalkantılar, terör ve Kıbrıs Barış Harekâtı ile çalkalandığı bir dönem olup ülkenin 1979 sonundaki dış borç stoku 13.4 milyar dolar civarındadır.

1980-2008 neoliberal dönem... yabancı/yerli sermayenin giderek artan tahakkümü, Türk ekonomisine bu dönem için ortalama % 4.1'lik bir büyüme hızı "armağan etmiştir.

Çeyrek yüzyıldan fazla bir dönemi kapsayan bu oran, Türk ekonomisinin "potansiyel", yani bütün milli kaynaklarıyla sağlayabileceği orta dönemdeki azami büyüme hızının, önceki 30 yıla göre ciddi boyutlarda aşağı çekildiğini gösteriyor.²¹⁰⁸

24 Ocak 1980 sonrasında üç dönüşüm operasyonu ile Türk ekonomisinin makro belirleyicisi IMF/WB/AB vasıtasıyla küresel finans oligarşisinin kontrolü altına girmiştir. Söz konusu üç dönüşüm merhaleleri a) 1989'da sermaye hareketlerinin tamamen serbest bırakılması b) 1995 sonunda yürürlüğe giren AB ile Gümrük Birliği Antlaşması c) 3 Kasım 2002 genel seçimlerinden sonra başlatılan sınırsız, ölçsüz ve fütursuz özelleştirme.

Sonuçta büyüme ve işsizlik verilerinin de ortaya koyduğu gibi, 24 Ocak 1980 neoliberal dönüşüm, Osmanlı Türkiye'sinde Dışişleri Bakanı Keçecizade Fuat Paşa'nın Fransız vekillerine "Yüzyıllardır sizler dışarıdan biz içeriden" dediği bir tarz içinde, küresel sermaye oligarşisi dışarıdan, "Levanten burjuvazi" içeriden, Türk ekonomisi 1838-1914 dönemini hatırlatır tarzda "osmanlı modeline" dönüştü. "Ve tüm ölçütlere göre olumsuz senaryo şartlarında 'Güney' coğrafyasını kapsayan risk sıralamasının başında Türkiye gelmektedir."²¹⁰⁹

²¹⁰⁸ Korkut Boratav, a.g.e, s. 55.

²¹⁰⁹ Korkut Boratav, "Bir Krizin Kısa Hikâyesi", s. 46.

Tablo 4.4:1963-2001 Döneminde Beş Yıllık Evreler İtibariyle GSMH'deki Artışlar ile Toptan Eşya Fiyat Artışları

Yıllar	GSMH Artışı (%)	TEFE Artışı (%)	Yıllar	GSMH Artışı (%)	TEFE Artışı (%)
1963-1967	6.6	5.1	1980-1984	3.3	46.5
1968-1972	6.3	10.2	1985-1989	4.8	48.5
1973-1977	5.2	20.0	1990-994	3.6	71.7
1978-1979	0.7	58.7	1995-2001	2.6	68.2

Yukarıdaki tabloda GSMH büyüme hızı ve enflasyon artışları yıllık ortalamalardır.

İthal ikamesinin planlı dönemdeki (1963-1977) kalkınma ve GSMH büyüme hızı ile neoliberal piyasa ekonomisine geçildiği 1980-2001 dönemi mukayese edildiğinde, neoliberal dönem ithal ikamesi –planlı kalkınma döneminin büyüme hızının çok gerisinde kalmış olup enflasyon ise katlanarak artmıştır.

2. Osmanlı'dan Cumhuriyete Türkiye'yi Kuşatan İktisadi Düşüm

Osmanlı Türkiye'si 1915 yılında ekonomisinin % 27'sini 282 sanayi kuruluşundan elde ediliyordu.²¹¹⁰ Bu dönemde başta yabancı sermayeli finans kuruluşları olmak üzere mali kuruluşlar da son derece kurumsallaşmış durumdaydı. 1925-1926 tarihli devlet salnamesine göre İstanbul'daki kuruluşlu 114 fabrikanın 49'u yabancı sermayenin elindedir.²¹¹¹ Türkiye'nin temel meselesi, uzun vadede istikrarlı yüksek ivmeli bir reel ekonomik büyüme gelişmesinin tutturulamamış olmasıdır. 2003 değerleriyle 1907'de 100 milyar dolar olan GSYİH 1913'te 113, 1923'te 70, 1929'da 116 ve 1939 yılında 162 milyar dolardır. Bir başka ifade ile 1923 yılında 70 milyar dolar olan GSYİH Atatürk döneminin sonunda 162 milyar dolardır. 16 senedeki artış % 131 iken, 1939-2003 dönemindeki 64 yıllık artış % 86 olup, 1939'da 162 iken 2003'te 302 milyar dolardır.

1938'de fert başı milli gelir seviyesinde 173 dolar ve 163 dolarlık değere sahip Portekiz ve Türkiye'de 2000 yılına gelindiğinde Portekiz 11.120 dolar, Türkiye 3100 dolar fert başına gelire sahip ²¹¹² Yani 1938'de hemen hemen eşit şartlarda olan Türkiye ve Portekiz, 2000 yılında Portekiz Türkiye'nin 3.5 kat büyüklüğünde bir değere ulaşmıştır.

Türkiye'nin bu çerçevede görece hiçbir ekonomik başarısının uzun dönem açısından bulunmadığı sonucuyla karşılaşılmaktadır.

²¹¹⁰ Gülseren Topuz, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında (1923-1930) Uygulanan Liberal Ekonomi ve Sonuçları", İ.Ü.A.İ.İ.T. Yıllığı-8, İstanbul 1996, s. 116.

²¹¹¹ Feridun Ergin, "Atatürk Zamanında Sosyal Bilimler Açısından Türk Ekonomisi", İ.Ü.A.İ.İ.T. Enstitüsü Yıllığı, Num. 3436/11, İstanbul 1987, s. 57.

²¹¹² The World Bank, 2002, s. 19-20.

Günümüz şartlarında Türkiye'nin kişi başı GSYİH seviyesinde 20.000 doları bulması dünya standartlarında bir ekonomik yapıya ulaştığı manasına gelecektir. Bu değerın sağlanması için % 1,5'i nüfus artış payı, % 1'i dünya geneli reel artış payı ve % 3,5'i de mecburi reel artış payı olmak üzere Türkiye'nin 50 yıl boyunca ortalama yılda % 6 oranında reel ekonomik büyüme seviyesini sürdürmesi gerekmektedir. Yıllık % 6'lık reel büyümeyle günümüz şartlarında 10 bin dolara ancak 2035'te ve 20 bin dolara ancak 2055'te ulaşabiliriz.²¹¹³ Bu durumda Türkiye sürdürülebilir reel yüksek büyümeyi milli stratejik hedef olarak kurumlaştırmak ve zorunluluk haline getirmek konumundadır. Maalesef Türkiye reel ekonomik büyüme ve işsizliği azaltma yönünde 1980-2010 dönemini tarihinde "kaybedilen yıllar" olarak hayıflanarak Türk çocuklarına bırakmak durumunda kaldı.

Aksu ve Çiftçi'nin yukarıda zikrettiğimiz çalışmalarında yaptıkları üç analizin sonucuna da bizim çalışmalarımız kapsamında olduğu için değinelim:

1- Çalışan kadın ve erkek emek arzı için yıllık gelir ümitleri baz alınarak Türkiye'nin dünyadaki karşılaştırmalı durumunu incelemek üzere yapılan cluster ve diskriminant analizleri neticesinde, Türkiye'de yurtiçi yatırımların finansmanını sağlamada yeterli bir iç kaynağın olduğu sonucuyla karşılaşılmıştır. Böylece ülke gerçeğinde reel yatırımlar için iktisadi potansiyelin yurtiçi kaynaklardan temin edebileceği sonucuna da varılabilir.²¹¹⁴ Bu potansiyelin harekete geçirilebilmesi için psikolojik ortamın ve milli hedeflerin siyasi iktidarlarca yeterince açık-net düzenlenmesine ihtiyaç vardır.

2- Gelir grupları arasındaki açıklık baz alınarak, 2000'li yıllara ait verilerle yapılan cluster ve diskriminant analizleri neticesinde Türkiye'de servetin tabana yayılmasındaki lokomotif grubu teşkil eden orta sınıfın olması gereken etkili bir güce sahip olmadığı sonucuna, gelir dağılımı farklılığının yüksekliğinde milletlerarası karşılaştırmalarda orta üst şiddette gelir dağılımı adaletsizliğinin olduğu ülkeler grubunda yer alması sebebiyle varılmıştır.²¹¹⁵

3- 29 ülke ve Türkiye için 2000 yılı sabit dolar fiyatlarıyla 1988-2004 dönemindeki veriler üzerinden yapılan İMKB özelindeki analizler sonucunda servetin tabana yayılmasında dominant konumda yer alan İMKB'de rasyonel bir getiri yapısının olmadığı, İMKB içinde yoğun olarak manipülasyonlarla ve içeriden öğrenenler ticaretiyle (insider trade) şekillenen bir yabancı sermaye etkisinin mevcut olduğu sonucuyla tır.²¹¹⁶ 1989'da sermaye hareketlerinin tamamen serbest bırakılmasından sonra İMKB, ama hassaten 2003'ten itibaren artık Türkiye'nin borsası değil! Türkiye'deki gelişmelerle değil, sadece yurtdışı gelişmelerle hareket ediyor.

²¹¹³ Ömer Alparslan Aksu ve Murat Çiftçi, "Statik Ekonomik Alan Olarak Türkiye'de İktisadi Kalkınmayı Tesiste Sermayenin Tabana Yayılmasında Yaşanan Güçlükler: Çok Değişkenli İstatistiksel Analizler, Kritikler ve Yapı Tahlilleri", Basılmamış Özel Çalışma, İstanbul, Nisan 2007, s. 18.

²¹¹⁴ Ö. Aksu ve Murat Çiftçi, a.g.ç, s. 81.

²¹¹⁵ Ö. Aksu ve Murat Çiftçi, a.g.ç, s. 112.

²¹¹⁶ Ö. Aksu ve Murat Çiftçi, a.g.ç, s. 172.

Nitekim Avrupa borsaları değer kaybederken, paritede kritik seviyelerin altına inilmişken; % 66.9'u yabancıların elinde bulunan İMKB kaya gibi sağlam yerinde duruyor, hatta günü 251 puanlık artışla kapatıyordu.²¹¹⁷

Türkiye uzun dönemli reel ekonomik büyüme performansı açısından oldukça kötü bir konumda yer almaktadır. Türk ekonomisi fert başına düşen reel GSYİH düzeyleri açısından İngiltere dışında gelişmiş hiçbir ülkeden daha hızlı büyümemiştir.²¹¹⁸

Oturmuş bir piyasa ekonomisi çerçevesinde ekonomik büyüme, sistem içerisinde düzenli şekilde gerçekleşmektedir. Bu sebeptendir ki 1980-2009 döneminde olması beklenen, Türkiye'nin gelişmiş ülkelerden daha yüksek ivmeli, ayırt edici bir reel ekonomik büyüme performansının başarılabilmesidir. Ancak dünya geneli açısından son derece sönük ve statik ekonomilerde gerçekleştirilen uzun dönemli reel büyüme performansına bile Türkiye ekonomisince ulaşılamamıştır. Buradan hareketle de Türk ekonomisi için şu değerlendirmenin yapılması mümkündür.²¹¹⁹

Türk ekonomisinde, statik-gelişmiş ekonomiler karşısında dahi reel büyüme değerleri açısından ayırt edici bir yükselişin olmadığı görülüyor.

Geçen asırda söz konusu ülkelerle (İngiltere, Almanya, Fransa, İtalya ve ABD gibi) gelir açıklığının son derece düşük oluşu, Türkiye'de bir asır öncesinde de (1838-1914) o günün şartlarında kurumsallaşmış bir piyasa ekonomisinin olduğu sonucuna yol açmaktadır. O günün şartlarında kurumsallaşmış bir serbest piyasa ekonomisinin (liberal ekonomi) mevcut olmasına ve mukayese edilen ülkelerin altında bir fert başına düşen GAYİH düzeyine sahip olunmasına karşılık, yüksek bir reel büyüme seviyesinin ötesinde statik-gelişmiş ekonomiler düzeyinde bile performans sağlanmaması; Türk iktisadi zihniyet ve gelenek açısından ciddi yapısal meselelerin olduğu manasına gelmektedir.

Türkiye'de toplam iç tasarruf oranlarının düşük ve son yıllarda % 17'nin altına inmesine rağmen, özel tasarrufların doğrudan yatırımları finanse edecek bir cesamette olduğu da açıktır. Bu sebeple özellikle 1980-2009 neoliberal dönemde "yeni şartlar mucibince" yabancı sermayeye bütünüyle bağlanmış, reel ekonomisini yatırımlar çerçevesinde ve mevcut kurulu kapasitesini yabancı sermayeye endekslenmiş bir ekonomiden başka çare olmadığını savunmak akılcı değildir ve Türkiye'nin milli bekasının gerektirdiği şartlara da uygun değildir.

Türkiye'nin milli kaynakları yabancı sermayeye mutlak bağımlılığa yol açacak kadar cılız ve yetersiz değildir. 1838-1914 liberalizmi ile Osmanlı Türkiye'sinden Batı'ya net fon transferi yapan ticari, finans ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları 1980-2009 döneminde uygulanan neoliberal politikalarla aynı imkâna yeniden kavuşmuştur. Osmanlı Türkiye'sinde

²¹¹⁷ Ali Ağaoğlu, "Borsayı Kim Nasıl Fiyatlıyor", Vatan Gazetesi, 16 Aralık 2009.

²¹¹⁸ Ö. Aksu ve Murat Çiftçi, a.g.ç, s. 173.

²¹¹⁹ Ö. Aksu ve Murat Çiftçi, a.g.ç, s. 173.

uygulanan liberalizm önce Batı'ya iktisadi-mali vesayeti getirmiş, arkasından siyasi vesayeti ve nihayet altı asırdan fazla hüküm süren tarihin kaydettiği en büyük siyasi organizasyonlardan Osmanlı-Türk İmparatorluğu feci bir akıbete yuvarlanmıştır.

Cumhuriyet Türkiye'si 1946'da başlayan bir süreç içerisinde ama özellikle 1980'den sonra hızla atası Osmanlı Türkiye'sinin trajik taraflarına daha çok benzeşme yolundadır. Bu husustaki tespit ve görüşlerim bu akademik çalışmaya rehberlik eden Prof. Dr. Recep Seymen, Prof. Dr. Ömer A. Aksu ve Prof. Dr. Mustafa E. Erkal tarafından da paylaşılmaktadır. Cumhuriyet Türkiye'si vergi gelirlerinin 2007'de % 32.4'ünü, 2008 yılında bütçe rakamı olarak % 32.7'sini faiz gideri olarak ödemiştir.²¹²⁰ Türkiye'nin 2010 bütçesinde 193 milyar TL vergi gelirin karşılık 55 milyar TL faiz gideri olup, yatırımların bütçedeki payı sadece % 2.5'tir. Ekonomik yapıda yaşanan dönüşümler genel olarak ihtilalvari karakterde olmayıp kademeli bir sürecin sonunda gerçekleşir. Cumhuriyet Türkiye'si, 1980-2009 dönemindeki sonuçlar bağlamında, Osmanlı Türkiye'sinin 1838-1914 sürecinde hızla ilerlemektedir. Osmanlı Türkiye'sinde 76 yılda gerçekleşen "iktisadi dönüşüm" süreci Cumhuriyet Türkiye'sinde 30 yılda gerçekleşmiş görünüyorsa ve/veya gerçekleşmek sürecinde.

Türk ekonomisini yokluktan alıp ayakları üzerine oturtan milli iktisat-iktisadi devletçilik 1946'dan itibaren adım adım tasfiye edilirken kamu sektörü 1950'den sonra hükümetlerin arpalığı haline gelmişti. 1980'den günümüze Türk ekonomisi kayıtlı-kayıtsız olarak iki damardan yürümektedir. Daha vahimi özel şirketlerin "özelleşmesi" sürecinin de 2003'ten itibaren hız kazanmış olmasıdır. Özel şirketler 1980-2009 döneminde girişimci ruhu ile profesyonel yöneticiye duyulan ihtiyaç darboğazını aşamamış olup, risk yüklenerek yatırım yapma, meyvesini toplama yerine "faizcilik" rasyoları ile avunur olmuşlardır. "Dolayısıyla 24 Ocak 1980 Kararları ile özel kesimin beklenen performansının gerçekleşmediğini söylemeliyiz."²¹²¹

Türkiye 24 Ocak 1980 Kararları'ndan bu yana serbest piyasa ekonomisi modelini uygulamaktadır. Bu modelin en önemli handikaplarından biri de tek taraflı bilgi yetersizliği problemidir. Bilgi yetersizliği karşısında, piyasa ekonomisi bazı çözümler üretebilmekle beraber, bu çözümler oluşan refah kayıplarını önleyecek gibi görünmemektedir. Bu durumda, devletin eksiklikleri gidermek gayesiyle bazı düzenlemeler getirmesi kaçınılmaz olmaktadır.²¹²²

Nitekim Eylül 2008'de ABD'de başlayarak bütün dünyaya yayılan mali krizin, birinci sebebinin bilgi yetersizliğine bağlı olarak türev piyasaların manipüle edilmesi olduğu yönünde fikir birliği vardır. "Ekonomi günümüzde milli bağımsızlık ve devletimizin geleceği ile ilgili bir alandır. Küreselleş-

²¹²⁰ Hasan Basri Aktan-Maliye Bakanlığı Müsteşarı, "Genel Makro Ekonomik Değerlendirme ve 2008 Yılı Bütçesi", 3 Ocak 2008 Tarihinde İstanbul Üniversitesi'nde verdiği konferans metni.

²¹²¹ Ahmet Güner Sayar, "Osmanlı'dan 21. Yüzyıla-Ekonomik, Kültürel ve Devlet Felsefesine Ait Değişmeler", s. 246.

²¹²² Recep Seymen, "İktisatçılar için Sosyal Siyaset", Der Yayınları 2. Basım, İstanbul 2009, s. 153.

me sürecinde ve hayali AB yolunda dayatılan iktisadi politikalar dış politika- da hareket sahamızı daralttığı gibi, ekonomik değerlerimizi de elden çıkar- mamızı doğuruyor. Kültür alanında milli olunmadan, milli kimlik konusun- da kafası karışık olanlarla iktisadi menfaatlerimiz nasıl korunabilir?”²¹²³

Neoliberalizmin serbest piyasa kanunu gereği serbestlik insanlığa zul- mediyor. Satmaya mecbur eden ticaret serbestliği, yemeği yasaklıyor.

3. Türkiye’nin “Gini”si “Favela” mı?

Günümüz toplumlarında Gini katsayısı 0 ile 1 arasında değişmektedir. Gini katsayısı sıfıra yaklaştıkça gelir dağılımı eşitsizliği azalmakta, bire yaklaştıkça gelir dağılımı eşitsizliği artmaktadır.

Birleşmiş Milletler’in 2009 yılı İnsani Hayat Raporu’nda yer alan ve 2007 yılı için Türkiye’de Gini katsayısı 0.43. TÜİK’in 18 Aralık 2009 günü açıkladığı Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması’na göre Türkiye’de Gini katsayısı 2006 yılında 0.43, 2007 yılında ise 0.41. Birleşmiş Milletler’in 2009 yılı İnsani Hayat Raporu’ndan bizimle aynı kategoride yer alan, yani gelişmekte olan ülkeler veya yeni yükselen piyasa ekonomileri, çeşitli ülkelerin 2007 yılı Gini katsayılarını ortaya koyuyor. 2007 yılında Çin dışında Türkiye’den daha kötü Gini katsayısına sahip olan ekonomi görünmüyor. Nüfusunun dörtte biri “Favela” olan Brezilya dahi bizden iyi durumda. Gelir dağılımının en düzgün olduğu ülke 0.24’lük Gini katsayısı ile Danimarka, en bozuk olduğu ülke 0.74’lük Gini katsayısıyla Namibya olarak görülüyor.

Bir kitapta Brezilya’nın favelaları ile ilgili şöyle yazar: “Nüfusun dörtte biri, toplumsal kumaşın kontrolsüzce yırtılıp, parça parça olduğu, hırsızlı- ğın olağan bir hal aldığı, seks ve etrafı haraca kesen kokain tacirlerinin kahraman addedildiği bu kenar mahallelerde yaşıyor.” Maalesef Türk top- lumunun “kenar mahalleler”de nasıl bir “favela”laşma sürecinde olduğunu anlamak için sosyolog, psikolog ve iktisatçı olmaya gerek yok. Birkaç gün televizyon kanallarına ve yazılı basına şöyle sıradan bakmak yeterli.

Bu arada belirtelim, TÜİK son üç yıldır, 2007, 2008 ve 2009, gelirin fonksiyonel dağılımını açıklamıyor. Yani milli gelirin ne kadarının işçiye, ne kadarının emekliye, ne kadarının memura, ne kadarının sermayedara ve ne kadarının rantiyeciye verildiği bilgisine ulaşamıyoruz.

Tahminimize göre son yıllarda emeğin ve emeklilerin milli gelir içindeki payı yerlerde sürünürken, sermaye ve rantiyeciler bütçeyi ve milli geliri “şantili peynir tatlısı” gibi götürmektedirler.

Editörlüğünü Kutluk Kağan Sümer’in yaptığı ve Murat Çiftçi’nin yazdığı “Son Genişleme Öncesinde On İki Yeni Üyenin AB’ye Uyum Sorunu Üzeri- ne Değerlendirmeler” başlıklı kitapta “Türkiye’de uzun dönemli büyüme

²¹²³ Mustafa E. Erkal, “İktisat Kaynaklı Misyonerlik ve Diyalog” başlıklı makaleden.

performansında yaşanan düşüklük²¹²⁴ durumu belirtilerek 1907-2000 dönemi için Türkiye’de fert başına GSYİH hesaplanıyor. Aşağıda söz konusu tablo ve faydalanılan kaynaklar.

4. Doların 2000 Yılı Satın Alma Gücüne Göre Düzeltilmiş, 1907-2000 Döneminde Türkiye’de Fert Başı GSYİH’nin Gelişimi (ABD Doları)

Yıllar	Fert Başına GSYİH	1923=100
1907	1160	-
1914	1280	-
1923	810	100
1929	1330	164
1939	1870	213
1950	1700	210
1960	2100	259
1970	2350	290
1980	3040	375
1990	3110	384
2000	3310	408
1923-2000	Büyüme (%)	1.85
1907-2000	Büyüme (%)	1.15

Hesaplama da Faydalanılan Kaynaklar: Işıl Özel, Şevket Pamuk, “Osmanlı’dan Cumhuriyete Kişi Başına Üretim ve Milli Gelir 1907-1950”, 75 Yılda Paranın Serüveni, Tarih Vakfı ve Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1998, s. 88.

DİE, İstatistikî Göstergeler 1923-1998, Ankara.

The World Bank, World Development Indicators 2002, 2002 Washington DC.

Capital, Infocart Mayıs 2000’den faydalanılarak düzenlenmiştir.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi 1960-1980 döneminde kişi başına GSYİH 2100 dolardan 3040 dolara çıkarken, yani % 45’lik bir artış sağlanırken, neoliberal dönüşümün ilk iki merhalesinin tamamlandığı 1980-2000 dönemindeki 20 yıllık zaman diliminde 3040 dolardan 3310 dolara çıkmış olup artış oranı sadece % 9’dur. Yukarıdaki verilerde gösteriyor ki, 1980-2000 döneminde iç ve dış borç stoku “istihap haddi”ni aşarak Türk milletini göreceli olarak fakirleştirmiştir.

GSMH’nin 1960-1969 döneminde % 70 civarında, 1970-1979 döneminde % 66, 1980-1989 döneminde % 52, 1990-1999 döneminde % 32, 2000-2009 döneminde ise % 32.7 büyüdüğü görülüyor. Bu veriler Türkiye’nin

²¹²⁴ Murat Çiftçi, Editör: Kutluk Kağan Sümer, “Son Genişleme Öncesinde On İki Yeni Üyenin AB’ye Uyum Sorunu Üzerine Değerlendirmeler”, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Ekonometri Bölümü Yayını, İstanbul 2009, s. 16.

1960-1979 dönemindeki ithal ikameci dönemde açık ara, 1980-1999 neoliberal dönemin iki katı büyüdüğü anlamına gelir.

2000 yılında Türkiye, kişi başına 3310 dolar gelir düzeyi ile GOÜ'ler arasında alt sıralarda yer alıyordu. Fakat 2001 yılında ve 2009 yılında yaşanan ekonomik bunalımlar dolayısıyla büyük çapta kişi başına milli gelir kaybına uğradı. Gelişmiş ülkeler ile Türkiye arasındaki refah farkı azalmadı. Türkiye ile sanayileşmiş kimi Batı Avrupa ülkeleri arasındaki yaklaşık on kat olan refah farkı kapanmadı. Türkiye GOÜ'ler grubunun alt sıralarında yer almaya devam ediyor ve 30 yıllık neoliberal ekonomi politikalarıyla "dünya ekonomik gelişme liginde" henüz "birinci lige" terfi edebilmiş değil.

1975 ve 2005'teki Türkiye ile Avrupa ülkeleri arasındaki fert başına milli gelir rakamlarını karşılaştırdığımızda, Türkiye'nin söz konusu 30 yılı (25 yılı liberal politikalarla) ekonomik açıdan iyi değerlendiremediği sonucu ortaya çıkıyor.

1975'te Türkiye'de fert başına milli gelir AB-15'teki ülkelerin ortalama fert başına gelirinin % 27'siydi. 2005 yılında bu oran % 26'ya düşmüştür. Neoliberal ekonomi politikalarıyla 30 yıllık bir zaman diliminde bırakınız kişi başına milli gelirden AB-15'i yakalamayı, aradaki fark daha da açılmıştır. Dünya Bankası'nın 2003 yılı değerlendirme raporuna göre Türkiye satın alma kriterine göre kişi başına 7687 dolar ile dünyada 94. sırada yer alıyor. Bunun anlamı Türkiye'nin dünyadaki gelişmiş 43 ülke içinde yer almadığıdır. Türkiye 165 yeni gelişen ülke kategorisi içinde gösterilmiştir.

BM ve WB gibi bazı milletlerarası kuruluşlarca yapılan sınıflandırmaya göre ülkeler, kişi başına GSYİH sıralamasında, 765 dolardan düşük olanlar düşük gelirli ülkeler (DGÜ), 766-3035 dolar arası orta gelirli ülkeler (Alt OGÜ), 3036-9365 dolar arasında olan ülkeler üst orta gelirli ülkeler (Üst OGÜ) ve GSYİH'si kişi başına 9366 dolardan daha yüksek olanlar yüksek gelirli ülkeler (YGÜ) olarak sınıflandırılmaktadır.

Yeryüzündeki 208 ülkeden 61'i DGÜ, ki çoğu Müslüman ülkelerden oluşmakta, 56'sı Alt OGÜ, 37'si Üst OGÜ, 54'ü YGÜ grubunda yer almaktadır. Maalesef bu kriterlere göre sıralamada Türkiye çok gerilerde yer almaktadır. Klasik hesaplama ile 3310 dolar civarındaki kişi başına milli gelirden Alt OGÜ grubunda yer almaktadır. Yapılan bu kadar fedakârlığa, 24 Ocak 1980'den bu taraf uygulanan neoliberal iktisat politikalarına rağmen bu kriterlere göre Türkiye'nin dünya refah sıralamasındaki yeri değişmemiştir. Buna mukabil Türkiye 1980-2009 dönemindeki 29 yılda toplam 660 milyar dolardan faiz ödedi ve bunun 240 milyar dolarını da 2003-2009 dönemindeki yedi yılda ödemek mecburiyetinde kaldı. Türkiye'nin kişi başına dış borç miktarı 1985 yılında 506 dolar iken 2001'de 1661 dolar 2006 yılında ise 2866 dolara çıktı. Ülkemizdeki açık-resmi işsiz oranı 1980'de % 4.4 iken, 2006'da % 9.9, 2009'da ise % 14.8. Türkiye'de işsizlik oranı gelişmiş ve GOÜ'lerin çoğundan daha yüksektir. 2000-2005 Eylül döneminde işsizlik oranı gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ortalama % 6.2, Asya

Kaplanları denen GOÜ'lerde % 4.2, Türkiye'de ise aynı dönemde ortalama % 10 civarında.

Türkiye 1980-2009 döneminde 2 trilyon dolardan fazla kaynak elde etmesine karşın bu kaynağın 1.450 trilyon doları iç ve dış borçlar yoluyla sağlandı. Türkiye'nin büyük ağırlığı 5000 gerçek ve tüzel kişiden oluşan iç borç alacaklılarına ödediği toplam faiz dış borç faizlerine ödediğinin 4.5 katına yakın.

1980-2009 döneminde 660 milyar dolar faiz ödeyen Türkiye 150 milyar dolarlık yatırım yapabildi. Bu dönemde ödenen personel giderleri de 330 milyar dolar kadar. Yatırımlar ve milyonlarca insanımıza beş bin dolayındaki rantiyeye ödediğimiz faiz kadar bile harcama yapmadık.

BM Kalkınma Programı (UNDP) tarafından her yıl yayınlanan insani gelişme endeksine göre Türkiye 177 ülke arasında 79. Sırada.

Küresel sermaye 1813-1815 Waterloo Savaşı'ndan beri yeryüzündeki en önemli siyasi aktör haline gelmiştir. Osmanlı Türkiye'si 1838-1914 döneminde uyguladığı ve arkasındaki belirleyici gücün küresel sermaye olduğu liberal ekonomi politikalarının iktisadi ve siyasi operasyonlarıyla parçalandı. Önce serbest ticaret ile ticaret sermayesi, sonra finans sermayesi ve arkasından doğrudan yabancı sermaye yatırımları. Sonuçta yıkılan Osmanlı Türkiye'si sanayisi, işsiz milyonlar, patlayan ithalat, azınlıklar ve yabancıların eline geçmiş bir ekonomi. Sonuçta ekonomik ve siyasi bağımlılık. Bu süreçte isyanlar, savaşlar, göçler, salgın hastalıklar ve fakru zaruretten, ünlü tarih Profesörü Justin McCarthy'nin "Death and Exile (Ölüm ve Sürgün) adlı eserinde anlattığı Müslüman Türk halkının trajedisi, hayatını kaybeden altı milyon vatan evladı. Tarihten silinen bir imparatorluk. Mustafa Kemal Atatürk liderliğinde Batı emperyalizminin koyduğu tabutluktan topyekûn silkinmeyle yeniden doğan Türk milleti ve Türkiye Cumhuriyeti.

Cumhuriyet Türkiye'si, Prof. Çetin Yetkin'in "Karşı Devrim 1945-1950" adlı kitabında belgelerle ortaya koyduğu gibi. Ha keza Attila İlhan'ın muhtelif makaleleri ve eserlerinde belirttiği M. Emin Değer'in "Emperyalizmin Tuzagındaki Ülke Oltadaki Balık Türkiye", Prof. Cihan Dura'nın kitap ve makalelerinde olsun, Niyazi Berkes'in "Unutulan Yıllar"ında olsun anlattığı gibi... Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de ölümüyle birlikte yeniden Osmanlı Türkiye'si "modeli" ile Batı'ya eklemelenmeye başlamıştır. Emperyalist merkez ülkeler sisteminin çevresinde yer alan pek çok ekonomiler gibi Türkiye'nin de dış dünyaya eklemelenmesi daima iktisadi bağımlılık ilişkileri içinde gerçekleşmiştir. Ancak bu bağımlılık, yeknasak bir biçimde değil, inişli çıkışlıdır.

Kapitalizmin 1929'dan itibaren içine düştüğü büyük buhran döneminde Atatürk'ün uyguladığı millî iktisat ve iktisadi devletçi/korumacı "üçüncü yol" (1930-1939) dönemi Cumhuriyet Türkiye'sinin tarihinde gerçekleştirdiği ortalama % 6.6'lık millî gelir büyümesiyle iktisadi ve siyasi tam bağımsızlık dönemidir.

Türkiye'nin özellikle 1946'dan itibaren Batı kapitalist sistemine bağımlılığı artmıştır. IMF ve Dünya Bankası'na üyelik 1946'da gerçekleştirilmiştir. Cumhuriyet döneminin ilk dış borç macerası İsmet İnönü'nün ABD'den 12 Temmuz 1947'de aldığı 200 milyon dolarla başladı ve bu akademik çalışmanın tamamlandığı 2009 sonunda 309 milyar dolara ulaştı.

Anlaşılan Cumhuriyet Türkiye'si Osmanlı'nın 1854'teki dış borç tuzağına 1947'den itibaren düşmüştü. Ama bu dış borç sürecinin 1980'den itibaren hızla büyüyerek gittiği, 2003'ten itibaren de katlanarak 2009 sonunda 309 milyar dolara ulaştığı görülüyor. Türkiye'nin soğuk savaşın en şiddetli döneminin yaşandığı 1960-1979 döneminde "ithal ikameci" planlı, karma ekonomi uygulaması ile nispeten bağımlılık ilişkisinin hafıfladığı bir dönem olarak kabul edilebilir. 24 Ocak 1980'i izleyen dönemin bütününde Türkiye yeni baştan, adım adım yoğunlaşan bir ekonomik ve siyasi "yeni-den formatlanma" sürecinde artan bir bağımlılık dehlizine teslim oldu.

5. Türk Ekonomisinde 1923-2009 Aralığında Ana Dönemler-Temel Sürükleyici Unsurlar-Bağımlılık Öğeleri

Birinci evre: 1923-1945, milli iktisat ve devlet eliyle sanayileşme.

İkinci evre: 1946-1960, ilk küresel format, tarıma yöneliş.

Üçüncü evre: 1961-1979, planlı-ithal ikameci sanayileşme.

Dördüncü evre: 1980-1989, neoliberalizmin birinci evresi.

Beşinci evre: 1990-2001, neoliberalizmin ikinci evresi.

Altıncı evre: 2002 ve sonrası, neoliberalizmin üçüncü evresi.

a- Birinci Evre: 1923-1945 yılları arasındaki bu dönemin 1923-1939 arası Atatürk dönemi olup tam manasıyla kuruluş dönemi, milli iktisat uygulamaları ile tarihimizdeki sanayileşme hamlesinin başlangıcıdır. Denk bütçe, esas olarak cumhuriyet döneminin ticaret açığı vermediği yegâne dönem. Celali İsyancıları dahil devletin kurucu unsuru Türklerin 1512'den sonra Enderun siyasası tarafından sürekli hırpalandığı, merkezden çevreye doğru itilmesine vesile olan aşar vergisi 1925'te kaldırıldı. İktisadi devletçilik ve devlet eliyle sanayileşme GSMH'deki büyüme % 6.6 . Bu evrenin 1939-1945 yılları arası İkinci Dünya Harbi yılları olup milli güvenlik endişelerinin ağır bastığı milli tasarruf yıllarıdır.

b- İkinci Evre: 1946-1960 dönemi Türk ekonomisine ilk "küresel formatın" (1946) atıldığı bir başlangıçtır. İlk devalüasyon ve bütçe açıkları, ticaret açıkları bu dönemde kendini hissettirmiştir.

İkinci Dünya Harbi sonrasında küresel ekonomide Türkiye'ye biçilen rol gereği iktisadi devletçilikten tornistan, tarıma dayalı bütünleşmeye geçiş. Yeni egemen güç olarak ABD temel aktör. Dünya Bankası/IBRD rehberliğinde Marshall planı çerçevesinde doğrudan ABD yardımı. Dünya Bankası'nın açıktan siyasi müdahaleleri. Sovyet tehdidine karşı Batı'ya

iyice siyasi ve ekonomik sığınma dönemi. Kamu ve özel sektör ayaklı kalkınma iktisadının doğuşu.

Tarımda makineleşme, köyden şehrin varoşlarına göç. Ticaret burjuvazisinin yanında palazlanan “tarım burjuvazisi” ve doğmakta olan sanayi burjuvazisi. 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi. Bu dönemin GSMH büyümesi % 5.9.

c- Üçüncü Evre: 1961-1979 dönemi cumhuriyet tarihinin Atatürk döneminden sonra ortalama % 6.5 GSMH büyümesinin gerçekleştirildiği bir evreyi kapsıyor. İthal ikameci sanayileşme stratejisinin uygulandığı bu dönemde liberal bir siyasi rejim hüküm sürdü. Bretton Woods bu dönemde çöktü. 12 Mart 1971 askeri müdahalesi, küresel petrol krizi siyasi karmaşa ve yaygın öğrenci olayları, sendikal faaliyetler bu dönemin önemli olayları. Beş yıllık kalkınma planları bu evrenin en belirleyici iktisadi programları.

OECD, WB, AET (AB) önemli aktörler. Ancak 1974 Kıbrıs Barış Harekati ve haşhaş ekim alanları sebebiyle ABD ile sıkıntılı ilişkiler. Türkiye’ye ABD’nin koyduğu ambargo.

Karma ekonomi, temelinde ithal ikameci sanayileşme, milli kalkınmacı bir evre. Planlama, sistematik devlet müdahalesi. Devlet Planlama Teşkilatı.

Yeni doğmakta olan montaj sanayi, dayanıklı tüketim malları sanayi. Güçlü, zaman zaman tahripkâr sendikacılık. Büyük bürokratik kuruluşlar ve sert siyasi mücadeleler. Türkiye’nin soğuk savaş şartlarındaki jeostratejik önemi sürüyor.

d- Dördüncü Evre: 1980-1989 yıllarının hem kendileri, hem de dönemi çok önemlidir. 24 Ocak 1980 Kararları ile ithal ikameci sanayileşme ve milli kalkınma teşebbüslerinin sonu. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ve cunta yönetimi. Kısmi liberalleşme ve ortalama GSMH bu dönemde % 4.8 büyüyor. Serbestleştirme, düzensizleştirme (deregulation) söylemleriyle neoliberal ekonomi modelinin önünün açılması. Dünya Bankası, IMF, OECD makro ekonomik planları yönlendirici aktörler.

Bu dönem 1978 Washington mutabakatının küresel çapta hayata geçirdiği bir evre. Az gelişmişliğin “günah keçisi” devlet aksaklıkları, kamu iktisadi teşebbüsleri. Yaşasın piyasa ekonomisi, daha çok serbestleşme, özelleştirme.

KOBİ’lerin ve Anadolu Kaplanlarının ihracat odaklı sanayileşme faaliyetleri. Sayısız “fonlar” üzerinden finansal kayırma, özellikle Güneydoğu kökenli işadamlarına bölgeye yatırım yapmak için verilen bol kepçe teşvikler. Onların da bu paralarla Türkiye’nin Batı illerinde turizm yatırımı yapmaları. Neoliberal bürokratik unsurlar, ithal “bürokrasi prensleri”, 32 sayılı KHK ile sermaye hareketlerinin tamamen serbestleşmesi.

e- Beşinci Evre: 1990-2001 dönemi. Türk ekonomisinin “sermaye tabanlı” iki ağır bunalım yaşadığı bu evrede GSMH’deki ortalama büyüme yaklaşık % 4.4.

Bu döneme “sermayenin serbestleşmesi dönemi” adını verebiliriz. Türk ekonomisi 1994’te yaşadığı para krizi sebebiyle % -6.1, ikinci kez yaşadığı para ve bankacılık krizi ile de 2001’de GSMH % -9.5 küçüldü. 1995’te AB ile Gümrük Birliği Antlaşması bu dönemin en belirleyici unsurlarından biridir. Ayrıca bu dönem açık işsizlik oranlarının yükselmeye başladığı bir evre. Bu dönemde Dünya Bankası daha geri planda iken IMF ve AB önde ve belirleyicidir. “15 günde 15 kanun”, bu evrede IMF/Kemal Derviş dayatması ile çıkarıldı. Artan iç ve dış borç stoku. Bütçe açıkları, büyüyen ticaret açıkları.

f- Altıncı Evre: 2002 ve sonrası. Bu dönemin en önemli karakteristiği “düşük kur, yüksek faiz” temelinde ekonomi politikası ile Türk sanayinin 2008’in ikinci çeyreğinden itibaren ve 2009’da çökmesi. Yüzde 15’lere çıkan açık işsizlik, iç ve dış borç stoğunda katlanan artışlar. Devasa ticari açıklar ve cari açıklar. Reel sektör krizi.

Devletin düzenleyici olduğu bankacılık sistemi ile neoliberalizm. Büyük özelleştirmeler. Yabancılar banka ve sigorta şirketlerinin satışlarının yanında toprak satışı. Türk sanayi şirketlerinin açık/örtülü yabancıların eline geçmesi.

IMF ve AB baş aktörler. Yeni Dünya Düzeni’nin BOP (Büyük Ortadoğu projesi) bağlamında, Irak ve Afganistan’ın işgali. Elbette daha önce 11 Eylül 2001’de başlatılan yeni konjonktür. ABD için Türkiye’nin artan jeostratejik önemi.

Evanjelist ve Kabalist formatlı küresel finans oligarşisinin hedge fon operasyonları çerçevesinde Türkiye’ye yabancı kısa vadeli fonların –sıcak para- akımı.

Parasal operasyonlarla vurgun. 2003-2009 arasında ödenen 240 milyar dolar faiz.

Çok uluslu şirketlerin (ÇUŞ) Türkiye’de ulus-ötesi operasyonları, ihracatı ithalata bağımlı hale gelen Türk ekonomisi. Borç ve ithalata dayalı büyüme. Çöken Türk sanayi ve işsizlik patlaması.

IMF patentli neoliberal kamu aygıtları olan “bağımsız kurullar”ın altın çağı. Rekabet kurumu, Merkez Bankası, Bankacılık Denetleme (BDDK), Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF)... Bu dönemde GSMH’de ortalama % 3.8 büyüme, 2009 krizi ve GSMH’de % -6.5 küçülme ve % 14.8 açık işsizlik toplam 521 milyar dolar iç ve dış borç stoku.

Bu evre dış kuruluşların sadece makro ekonomide değil, iç siyasette de etki düzeylerini artırdıkları evredir. “Kürt açılımı”, “Ermeni açılımı”, “Kıbrıs’ta win-win”, Irak’ın kuzeyindeki Süleymaniye’de Türk subaylarının başına ABD askerlerince çuval geçirilmesi, “AB kriterleri”nin toptan kabul edilmesi bu dönemin en önemli siyasi tartışmalarıdır.

Sonuçta 24 Ocak 1980’de başlayan neoliberal politikalar Cumhuriyet Türkiye’sinde Osmanlı Türkiye’sinin 1838-1914 dönemindeki benzer tarz-

da bir ekonomik ve siyasi bağımlılığı beraberinde getirmiş olup, 2002'den sonra iyice pekişmiştir. Ekonomik bağımlılığın belli başlı öğelerini şöyle belirtebiliriz.

1- Türk ekonomisinin büyüme-durgunlaşma-bunalım evreleri yabancı sıcak paranın giriş-çıkışlarına bağımlı hale gelmiştir.

2- Siyasi kadroların çoğu ve ekonomi bürokrasi, “bağımsız kurullar” Türk ekonomisinin hem kısa dönemli gidişatını hem orta vadeli makro hedeflerini; IMF, WB, Wall Street'teki “rating” kuruluşları ile AB ve ABD'li ekonomi-finance uzmanları ile küresel sermayenin kontrolündeki ulus ötesi bankaların finans uzmanlarına (ekonomik tetikçiler), “onlar bizden iyi bilir” ideolojik teslimiyetçiliği ile terk etmişlerdir. Bu teslimiyet yurt içindeki “Levanten burjuvazi” ile “muhafazakâr sermaye” tarafından desteklenmektedir. Basın ve aydınların çoğu aynı “nakarat”tır.

3- 1989'da sermayenin tamamen serbest bırakılması ve AB ile 1995 yılında imzalanan Gümrük Birliği Antlaşması'ndan sonra Türkiye'nin milli dış ticaret politikası yoktur. “Üçüncü ülkeler”den Türkiye'nin yaptığı ithalat AB'nin gümrük tarifelerine bağlıdır. Buna mukabil “üçüncü ülkeler” Türkiye'den yaptıkları ithalatta kendi gümrük tarifelerini uygulamaktadırlar. Türkiye'nin kullanacağı bir milli gümrük tarife cetveli olmadığına göre, “döviz kurları politikası” milli üretimi koruma ve desteklemede tek mekanizma olarak kalır. Bu yönde 2003'ten bu tarafa koruma ve desteklemeye yönelik döviz kuru politikası uygulanmıyor. Zaten yabancı kısa vadeli sermaye girişleri buna imkân da tanımamaktadır.

4- Türkiye'ye giren yabancı sermaye, yani dış borç tutarındaki artış, 2003-2009 döneminde 179.5 milyar dolar artarak, 2002'de 129.5 milyar dolar iken 2009 sonunda 309 milyar dolara fırlamıştır. Bu dönemde ortalama yıllık dış borç artışı % 20 civarında iken GSMH'deki büyüme ortalama % 4 dolayındadır. Halbuki Türkiye'nin içinde bulunduğu GOÜ'ler kulvarında aynı dönemdeki dış borç artış oranı % 3.7 civarında gerçekleşmiştir.

Türkiye “çevre ekonomileri” içinde en kırılgan konuma gelmiştir. Osmanlı Türkiye'sinin 1854-1914 döneminde yaşadığı dış borçlanma, borcu borçla, borcun faizini bile borçla ödeme kısır döngüsü önce ekonomik bağımlılığı, sonra da siyasi vesayeti getirmişti. Emperyalizm ticaret sermayesi, finans sermayesi, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve dış borçlandırma mekanizmasını Osmanlı Türkiye'sine karşı başarıyla uygulamış, sonunda Osmanlı-Türk İmparatorluğu tarih sahnesinden silinmiştir... Türkiye büyümek için –ki oldukça düşük orandadır- dış kaynağa ve cari açıklara bağımlı hale gelmiştir. Son yıllarda artan bu bağımlılık süreci Cumhuriyet Türkiye'sinin milli güvenliği ve milli bekası açısından “beklenmedik” gelişmelere sebep olabilir.

B- İTHAL İKAMESİ VE NEOLİBERAL DÖNEMDE ENFLASYON VE İŞSİZLİK

1. 1939-2009 Döneminde Türkiye’de Enflasyon Oranları (%)

Yıl-lar	Enflasyon Oranları		Yıl-lar	Enflasyon Oranları		Yıllar	Enflasyon Oranları	
	TÜ- FE	TE- FE		TÜ- FE	TE- FE		TÜ- FE	TE- FE
1939	2.0	4.8	1963	7.9	4.0	1987	38.9	36.8
1940	9.6	22.7	1964	1.2	0.1	1988	73.7	64.6
1941	19.7	40.7	1965	5.8	6.8	1989	63.3	67.3
1942	68.0	92.1	1966	5.7	6.0	1990	60.3	52.3
1943	44.1	74.0	1967	8.3	7.1	1991	66.1	55.4
1944	2.7	22.8	1968	3.7	2.9	1992	70.0	62.1
1945	3.6	-54.1	1969	7.8	7.8	1993	71.1	60.3
1946	-1.0	104.4	1970	8.1	8.1	1994	125.5	149.6
1947	-1.5	4.8	1971	16.5	16.5	1995	78.9	64.9
1948	2.4	3.2	1972	13.7	16.8	1996	76.5	81.9
1949	8.1	6.9	1973	16.0	20.8	1997	99.2	90.6
1950	-4.4	-9.7	1974	18.6	28.4	1998	69.7	54.2
1951	0.2	9.2	1975	19.8	10.8	1999	62.9	68.7
1952	5.1	0.2	1976	16.4	16.5	2000	39.0	32.7
1953	3.8	1.9	1977	28.0	26.3	2001	68.5	88.5
1954	9.5	11.2	1978	47.2	53.1	2002	29.7	30.8
1955	12.2	10.8	1979	56.8	69.5	2003	18.4	13.9
1956	9.9	16.4	1980	115.6	98.8	2004	9.3	13.8
1957	11.9	18.3	1981	33.9	35.5	2005	10.5	4.5
1958	15.8	17.2	1982	21.9	26.5	2006	9.7	11.6
1959	24.4	21.5	1983	31.4	29.7	2007	8.4	5.8
1960	5.2	3.4	1984	48.4	49.5	2008	10.6	8.1
1961	1.6	1.6	1985	45.0	41.6		7.8	5.8
1962	3.4	4.3	1986	34.6	27.9	2009(x)		

Kaynak: DİE, İstatistikî Göstergeler (1923-1992)

TÜİK, İstatistikî Göstergeler (1923-2006) ve TÜİK Yıllık Verileri.

2003 yılı ve sonrası veriler yeni enflasyon seviyelerine göre düzenlenmiştir. 2009 tahminidir.

Enflasyon belası, Türkiye’nin başına Atatürk’ün 1938’de ölümünden sonra İsmet İnönü döneminde sık sık başvurulmuş “emisyon artışı” ile mullat olmuştur. Ancak cumhuriyet tarihinde yüksek seviyedeki müzminleşen enflasyon neoliberal dönemde yaşanmıştır.

Nihayetinde 2001’de Türkiye’nin yaşadığı ikinci “sermaye tabanlı” krizden sonra TCMB’nin “bağımsızlaştırılması” ve sadece IMF tarafından “fiyat istikrarına” yönlendirilmesi sonucu neoliberal dönemin müzmin enflasyonu 2002’den itibaren hızla düştü. Ancak istihdamı yani “tam istih-

dam” hedeflemesini göz ardı ederek sadece fiyat istikrarını hedefleyen TCMB politikalarının 2008-2009 ve pek tabi önceki yıllarda da hissettirmiş olduğu gibi iki olumsuz sonucu ortaya çıkmıştır. Birincisi, hızla düşürülen enflasyon yerli üretim birimlerinin rekabet gücünü kırmış; ikincisi, cumhuriyet tarihinin en yüksek işsizlik oranları ortaya çıkmıştır. Fiyat istikrarını sağlamada “düşük kur, yüksek faiz” politikası kullanılınca ihracatımız ve sanayimiz ithalata bağımlı hale gelmiş, ticaret açığı ve cari açık artmıştır. Bu durum ise iç ve dış borçları katlayarak büyötmüştür. Açıkçası sebebi ortadan kaldırmayan, “dökme su ile değirmen” politikası sonucunda ortaya çıkana razı olmak mecburiyeti ile karşı karşıya kalınmıştır. Bu politikaların arkasında hep IMF’nin “mahcup heterodoks programı” yer almıştır. Mesele sadece halen yaşanmakta olan iş kaybı değil, daha genel anlamda 1980-2009 döneminde uygulanan neoliberal politikalar Türk insanına gelecek kaygısı yaşatmaktadır. Bir başka deyişle, neoliberal politikaların uygulandığı zaman içinde Türkiye topyekûn yoksulluk merdiveninde aşağıya itilmiştir.

2.1955-2010 Döneminde Türkiye’de İşsizlik Oranları

Yıllar	İşsizlik Oranı (%)	Yıllar	İşsizlik Oranı (%)	Yıllar	İşsizlik Oranı (%)
1955	7.3	1974	7.3	1993	8.9
1956	7.8	1975	7.6	1994	8.6
1957	8.2	1976	9.0	1995	7.6
1958	8.7	1977	10.0	1996	6.6
1959	9.1	1978	10.1	1997	6.8
1960	9.6	1979	8.9	1998	6.9
1961	10.1	1980	8.3	1999	7.7
1962	10.7	1981	7.3	2000	6.5
1963	9.8	1982	7.2	2001	8.4
1964	9.0	1983	7.9	2002	10.3
1965	8.2	1984	7.8	2003	10.5
1966	7.2	1985	7.3	2004	10.3
1967	6.0	1986	8.1	2005	10.3
1968	5.7	1987	8.5	2006	9.9
1969	5.5	1988	8.4	2007	9.9
1970	6.4	1989	8.6	2008	11.0
1971	6.8	1990	8.0	2009	14.8
1972	6.3	1991	8.2	2010	14.6
1973	6.8	1992	8.5		

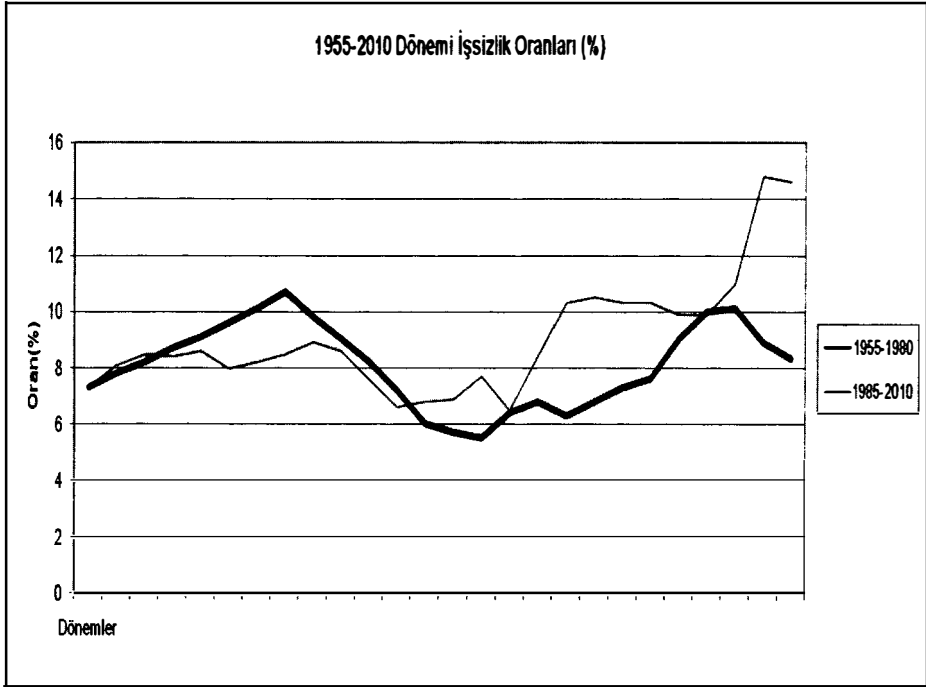
Kaynak: DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1992), Ankara DPT Yayınları 1993.

DİE, İstatistikî Göstergeler (1923-1992), Ankara DİE Yayınları, Haziran 1994.

TÜİK, İstatistikî Göstergeler (1923-2006) Ankara, TÜİK Yayınları, Aralık 2007.

Hazine Müsteşarlığı, Aylık Ekonomik Göstergeler, Ankara, Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, 18 Şubat 2009.

Ekim 2009'da açıklanan 2010 Bütçe Tasarısı.

Grafikte görüldüğü gibi 1955-1980 ithal ikamesi dönemindeki 25 yıllık işsizlik oranları ile 1985-2010 neoliberal dönemdeki 25 yıllık işsizlik oranları mukayese edilmiştir. 24 Ocak 1980 kararlarının özü, ekonomik düzlem, esash bir odak değişikliği ile ferdi karar birimlerine teslim edilecek, buna göre iş imkânları artacak, işsizliğin aşağıya çekilmesi sağlanacaktı. Böylelikle ekonominin geleneksel normatif yapısının değiştirilmesi şirketlere bırakılıyordu. Devlet ekonomik düzlemin dışına çıkarılacaktı. Gerçekten devletin üretici kurumları tasfiye edildi, satıldı.

Tanzimat'tan bu tarafa ekonomiyi çekip çevirmesi hedeflenen ferdiyetçilik yönünde kuvveden file 24 Ocak Kararları'yla geçiliyordu. Gerçekte neoliberalizme geçiş örtülü bir operasyon olup, Atatürk ve arkadaşlarının kurduğu Cumhuriyet Türkiye'sinin ideolojisi olan milli ekonomi –iktisadi devletçilik tasfiyesinin açık ilanındır. Sonuçta neoliberalizm Türkiye'de işsizliği adeta patlatmıştır.

Yukarıdaki tablolar ile aşağıdaki tablo iki hususu net bir şekilde ortaya koyuyor. Türkiye'de 1980-2010 dönemindeki neoliberal iktisat politikaları

sonucu açık/gizli işsizlik oranları ithal ikamesi döneminden daha yüksektir. Buna mukabil teknoloji seviyesi yüksek bir sanayileşme de gerçekleştirilememiştir. Bir diğer husus, 1962-2006 dönemindeki beşer yıllık evrelerde sanayi sektöründeki istihdam artışı neoliberal dönemde ithal ikamesi dönemden daha düşüktür.

Kıssadan hisse; “Latin Amerika’nın Kesik Damarları” kitabının yazarı Eduardo Galeano’nun kitabını, Mayıs 2009’da Venezüella’nın ılımlı solcu ama “aykırı” Devlet başkanı Hugo Chavez ABD Başkanı Barrack Obama’ya hediye etti. Galeano’nun bu kitabı IMF ve WB patentli politikaların Güney Amerika ya da diğer adıyla Latin Amerika’yı ne hale getirdiğini destansı bir şekilde anlatır.

Ben de ünlü sinema oyuncusu Şarlo’dan onun “Modern Zamanlar” filminden kısaca bahsetmek istiyorum.

Şarlo hızla yere eğilip ortada duran bir kırmızı kumaş parçasını alır. Kendi kendine kumaşla ilgili mırıldanıp yorumlar yaparken, o kumaşın kime ait olabileceğini düşünürken, ne olduğunu anlamadan kendisini bir anda polisle karşı karşıya gelen bir işçi grubuna liderlik ederken bulur.

“Modern Zamanlar” bu karakterin son filmidir. Bu filmle beraber onu meydana getiren baba, Chaplin sadece bu çok sevilen karaktere değil, sessiz sinemaya da elveda dedi.

Elbette Modern Zamanlar hiçbir dalda Oscar heykelciğine aday gösterilmeye değer bulunmadı. Konunun hoş olmayan bir biçimde gündemde tutulması Hollywood’un esas sahibi küresel sermaye klanını rahatsız etmiştir. Bu film, 1929 Büyük Bunalım’ını takip eden yıllarda kendisini sanayi çağının dışlılarına kapıran ufak tefek bir insanın destanıdır.

Güldüren bir trajedi, yaşanmakta olan dönemin acımasız ve içten bir resimler geçididir Modern Zamanlar: makineler insanları yutar ve onların işini çalar; insanın eli diğer alet edevattan ayırt edilemez ve makineleri taklit eden insanlar hastalanmazlar, paslanırlar.

Lord Byron daha 19. yüzyılın başlarında şöyle demişti: “Günümüzde artık insan üretmek makine üretmekten daha kolay.”

2008/2009 krizinin giderek derinleştiği günlerde “işçi olmak yasak”.

IMF gelişmiş ülkelerde 2008’e kıyasla işsizlik oranının 2009’da 2.3 puan, 2010’da ise 3.4 puan daha yüksek olacağı tahmininde bulunurken GOÜ’ler için bir tahmin vermiyor. Türkiye açısından 2009’daki ekonomik kriz, daha önceki krizlerimizi aratacak derecede uzun süreli işsizliğe sebep olacak.

Nitekim Milletlerarası Çalışma Teşkilatı (ILO) 2009’un Aralık ayında yayınladığı raporda Türkiye’nin de dâhil olduğu 51 ülkeyi iş piyasası ile ilgili olarak gerekli tedbirleri alma ve sürdürme konusunda uyarıyor. Rapora göre Türkiye için en erken iyileşme 2011 yılında başlayacak. Ancak gelişmekte olan ülkelerde istihdamdaki düşüş daha geç olmasına ve hatta

bazı GOÜ'lerde pozitif büyüme olmasına rağmen Türkiye'de krize bağlı olarak yüksek oranda işsizlik yaşandı.²¹²⁵

Boğaziçi Üniversitesi'nden Prof. Ayşe Buğra'ya göre, Türkiye'de krizle birlikte iki milyon kişi işinden oldu. ayrıca Türkiye'de kayıt dışı istihdam artış gösteriyor. Bütün dünyada 20, Türkiye'de 2 milyon kişi işsiz kaldı.²¹²⁶ Buğra'nın verdiği rakamlara göre dünyada krizden 20 milyon kişi işsiz kalırken Türkiye'de bunun % 10'u olan 2 milyon kişi işsiz kalıyor. Bu da 2008/2009 krizinin en çok vurduğu ülkelerden birinin Türkiye olduğunu gösterir. Buğra'ya göre Türkiye'deki ekonomik iyileşmenin istihdama etkisi yok.

TÜİK tarafından yapılan "2006-2007 Yılı Gelir ve Hayat Şartları Araştırması" 2009'un Aralık ortasında yayınlandı. Buna göre Türkiye'de % 20.6'lık kesim yoksulluk sınırının altında. En üst gelir grubundaki % 20'lik grup toplam gelirin % 46.7'sine sahip. En düşük gelir grubunda bulunan % 20'lik grubun gelirden aldığı pay % 5.8.

Yine TÜİK tarafından gerçekleştirilen, Ağustos-Eylül-Ekim 2009 dönemini kapsayan "Hanehalkı İşgücü Araştırması" Eylül sonuçlarına göre, Türkiye'de 22 milyon 20 bin kişi düzeyindeki toplam istihdamın 10 milyon 25 bini kayıt dışı çalışanlardan meydana geliyor. Tarım dışı istihdamda kayıt dışılık ise % 30.8'i buluyor.

3.1962-2006 Döneminde Türkiye'de Sanayi Sektöründe İstihdam ve Katma Değer Artış Oranları (%)

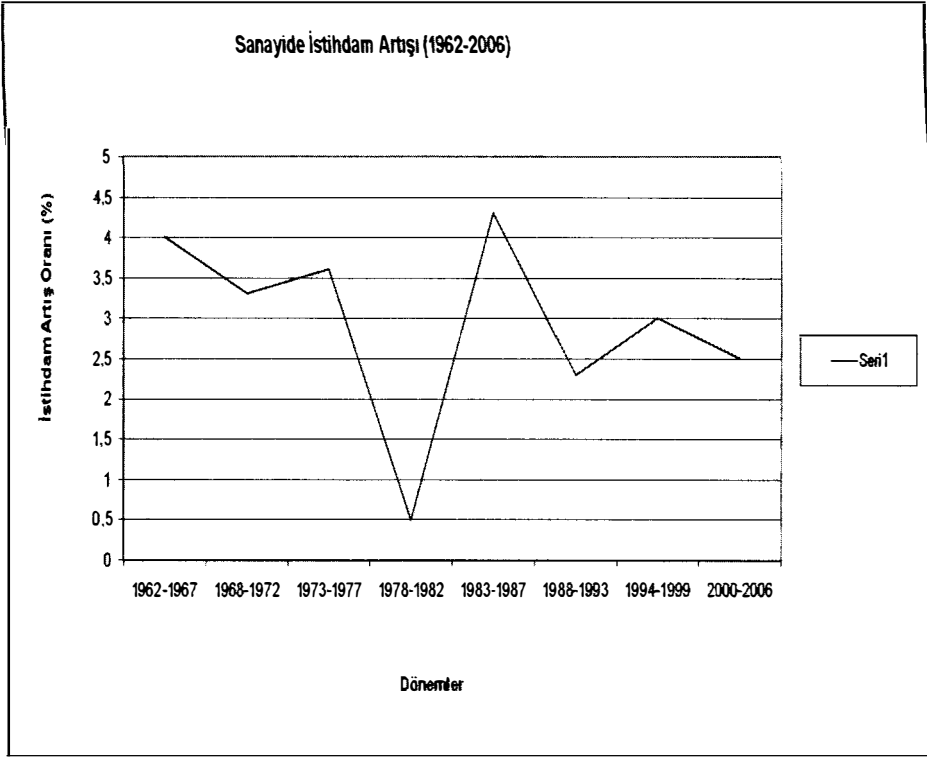
Dönemler	İstihdam Artışı	Katma Değer Artışı	
		Toplam	Kişi Başına
1962-1967	4.0	10.4	6.4
1968-1972	3.3	8.4	5.1
1973-1977	3.6	9.3	5.7
1978-1982	0.5	1.0	0.5
1983-1987	4.3	8.9	4.6
1988-1993	2.3	5.2	2.9
1994-1999	3.0	4.3	1.3
2000-2006	2.5	5.2	2.8

Kaynak: DPT, Yıllık Programlar

<http://ekutup.dpt.gov.tr/program/2008/hedef.pdf>

²¹²⁵ Raymond Torres-ILO Sosyal Araştırmalar Enstitüsü Müdürü, Sabah Gazetesi-İşte İnsan, 13 Aralık 2009.

²¹²⁶ Ayşe Buğra, Sabah Gazetesi, 13 Aralık 2009.

Türk ekonomisinde kamu imalat sanayi yatırımları 1998 fiyatlarıyla 1977 yılında 500 milyon TL'ye ulaştıktan sonra azalarak 1994 yılında 60 milyon TL'ye kadar düşmüştür. Bir başka ifade ile 15 yıl içinde kamu imalat sanayisi yatırımları reel manada % 88 küçülmüştür. Neoliberal dönemde kamu yatırımlarındaki gerilemeyi özel sektör yatırımları da dolduramamıştır. Türk sanayi sektöründe üretim artışı ise daha çok kapasite kullanımı oranları artırılarak gerçekleştirilmiştir. Türkiye'de planlı dönemin başından bu yana, sanayide istihdam artışını aşan bir katma değer artışları yaşanıyor. Ancak sanayi sektöründeki istihdam artışı 1987 yılından bu tarafa gerilemektedir.

C- TÜRK EKONOMİSİNDE İTHAL İKAMECİ-NEOLİBERAL DÖNEMDE İÇ VE DIŞ BORÇLAR-DIŞ TİCARET AÇIĞI-CARİ AÇIK

1.Türkiye'nin İç ve Dış Borç Stoku (Milyon Dolar)

Yıllar	İç Borç Stoku	Dış Borç Stoku	Toplam Borç Stoku
1947-1979	-	13439	13439
1980	8078	15734	23812
1981	7490	16627	24117
1982	7252	17858	25110
1983	11332	18814	30146
1984	10173	20823	30996
1985	12146	25660	37806
1986	13907	32306	46213
1987	16907	40326	57233
1988	15696	40722	56418
1989	18145	41751	59896
1990	19536	49035	68571
1991	19241	50469	69710
1992	22702	55592	78294
1993	24714	67356	92070
1994	20144	65601	85745
1995	22873	73278	96151
1996	29291	79222	108513
1997	30882	84235	115117
1998	36956	96411	133367
1999	42233	102975	145208
2000	53955	118685	172640
2001	84490	113811	198301
2002	91250	131264	222514
2003	138577	147022	285599
2004	167300	160900	328200
2005	182400	169500	351900
2006	178900	207300	386200
2007	219200	249000	468200
2008	181700	276800	458200
2009	212000	309000	521000

Kaynak: DİE, İstatistikî Göstergeler 1923-1998, Ankara Ocak 2001, TCMB ve Hazine Müsteşarlığı verileri.

ABD Başkanı Ulysses Grant, Meiji dönemi daha ilk emekleme devresindeyken Japonya imparatoru ziyaret etti. Başkan Grant İmparatora İngiltere bankasının tuzağına düşmemesi konusunda tavsiyelerde bulundu, zira İngiliz bankasının bazı ülkelere borç vermekten çok hoşlanması onun cömertliğinden kaynaklanmıyordu. Grant imparatoru korumacı politikalarından ötürü kutladı.

Grant, başkanlık seçimlerinden önce sanayileşmiş kuzeyin, büyük tarım üreticilerinin yani ABD'nin güneyine karşı kazandığı savaşta kahraman bir generaldi. Kölelik kadar gümrük tarifelerinin de Kuzey-Güney savaşının önemli sebeplerinden biri olduğunu çok çok iyi biliyordu. ABD'nin İngiltere'ye karşı bütün sömürgecilik bağlarını kopardığını Güney'in anlaması için dört yıl süren bir savaş ve 600 bin insanın hayatını kaybetmesi gerekmişti.

Başkan Grant, koltuğuna oturur oturmaz serbest ticaret konusunda sürekli İngiliz taciziyle karşılaşınca İngilizlere 1875'te şöyle demişti:

"İki yüz yıl içinde korumacılığın bize kazandırabileceği her şeyi elde ettikten sonra biz de ticaret serbestliğini benimseyeceğiz." Yani ABD 2075 yılı geldiğinde tam ticaret serbestliğini benimseyecek.

Eylül 2008'de Wall Street'te patlayan ve dünyaya yayılan finans/ekonomi krizine rağmen Çin, Rus, Hindistan, Brezilya ekonomileri büyümeye devam ediyor. 2000 yılında ABD'deki bilgisayar satışları Çin'in üç misli, internete bağlananlar beş misli ve broad band (geniş bantlı) kullananlar ise kırk katıydı. 2008 yılında Çin bütün kategorilerde ABD'yi yakaladı.

Adam başına düşen milli gelir miktarı fark etmiyor. Zira Çin'in ve Hindistan'ın nüfusu ABD'nin dört katı. Dolayısıyla her iki ülkede bilgilerle donatılmış dinamik insan sayısı ABD'yi geçmek üzere. Hindistan'ın lise öğretmenlerinin % 90'ı master ya da doktoralı.

Rus hükümeti ise eski Sovyetler Birliği'nin yanlış politikalarından dersini aldı. 2000 yılında 133 milyar dolar borcu olan Rusya 2008 yılında borçlarını tamamen ödedi. Dolar rezervleri Çin ve Japonya'dan sonra üçüncü.

Putin şöyle diyor: "Finansmanları dış ülkelere bağlı olan devletler kendi siyasi gayelerini gerçekleştiremezler." Ve şöyle devam ediyor Putin: "Dünya ekonomisinin geleceği karanlık. ABD'nin iftiharı, gururu olan Wall Street'in meşhur yatırım bankaları neredeyse yok oldu. ABD Merkez Bankası'nın soluk almadan para basması son derece endişe verici."

Çin Başbakanı Wen Jiabao ise finansal krizin nedenini, devletlerin yanlış makro ekonomik politikalarına, milletlerin tasarruf yapmadan devamlı harcamalarına ve küresel sermayenin para hırsına bağladı.

ABD'li analist Niall Ferguson 7 Aralık 2009 tarihli Newsweek dergisinde "An Empire at Risk" başlıklı beş sayfalık bir analiz-makale yazdı.

Dr. Ferguson iktisadi-siyasi bağlamda çok net hususları dile getiriyor, ancak ben sadece bir cümlesini buraya alacağım: "Bir imparatorluğun düşüşü borç patlaması ile başlar. Kara, hava ve deniz kuvvetlerinin kaynaklarının acımasızca azaltılmasıyla sonlanır. Bu nedenle, Amerikalılar ülkenin borç krizinden endişe etmekte haklılar." Türkiye için başka bir söz ilave etmeye lüzum var mı?

2008 krizine kadar devletlerin ve özel sektörün çıkardığı bütün hisse senetleri ve tahvilleri analiz edip not veren Standard and Poors, Moody's ve Finch derecelendirme, "rating" şirketlerinin yatırımcıları büyük çapta yanılttığı ortaya çıktı. AAA verdikleri mortgage'a dayalı tahvillerin derecesini birkaç ay içinde CCC'ye düşürüp gülünç duruma düştüler, itibar erozyonuna uğradılar. 1980'lerden itibaren Türkiye'ye not verirken son derece cimri

davranan, Türk tahvillerine BB notu verirlerken, bu tahviller küresel piyasalarda AA tahvillere kıyasla değerinden pek az kaybetti.

Bu arada belirtmekte fayda var. Aralık 2009'da "Fitch Ratings" Türkiye'nin notunu iki derece birden yükseltti. İMBK uçu ve üç günde yükseliş % 10'u geçti. Gazeteler diğer derecelendirme kuruluşlarının da Türkiye'nin notunu artırma eğiliminde olduğunu yazıyor. Bizim kanaatimiz "düğün değil, bayram değil eniştem beni niye öptü" misali "rating"çilerin Türk ekonomisinin notunu yükseltmelerinin pek hayra alamet olmayabileceği yönünde. Böyle düşünmemin sebebi geçmişte bize karşı son derece cimri davrananlar, ne oldu da "Türk ekonomisinin küresel krizde stres testini geçtiğini" belirterek notumuzu iki kademe birden yükselttiler? Bu derecelendirme kuruluşlarından en kallavi notu alanların bazılarının son krizde nasıl patır patır döküldüklerini hep birlikte gördük. Türkiye'nin çok daha üstünde notlar almış olan Yunanistan ve İrlanda'nın perişan hali ortada. Ha keza çölde bir "Paris" kurmaya çalışırken küçük ülkesini küresel sermaye oligarşisinin ağzına atan Dubai lideri Şeyh Raşid el Maktum'un halleri de ortada. Batı'nın "seçkin"leriyle âşık atma hevesinin kurbanı oldu. Batı'nın seçkinlerinin "ekonomik tetikçileri" finans sihirbazlarının kurduğu kâğıttan şatolar yıkılınca, Maktum'un iddialı borç projeleri sayesinde küresel sermayenin Dubai'ye "el koyması" noktasına geldi.

Türkiye'nin "rating" macerası bir hayli ürkütücüdür. Türkiye Standard and Poors adlı derecelendirme kuruluşundan "kredi alabilir ülke" manasına gelen "BBB" notunu 1992 yılının Mayıs ayında aldı. Bu not bir yıl sonra Mayıs 1993'te teyit edildi. Ancak Türk ekonomisi 1993 yılında adım adım sermaye tabanlı krize sürüklenirken de bu not değişmedi. Yani 1994 krizine "BBB" notu cebimizdeyken sürüklendik. Kriz Türkiye'yi tarumar ettikten sonra Mart 1994'te notumuz "BB"ye düşürüldü. Bu tarihten itibaren de bir daha "BBB" notuna layık görülmedik. Öyleyse şimdi notumuzu niye yükseltiyorlar? Üretim, ihracat patlaması mı yaptık? Borçlarımızı ciddi miktarda azalttık mı? İşsizlik oranımız birden % 7-8'lere mi düştü? Sahi Türkiye'de bizim bilmediğimiz yeni bir petrol/altın rezervi mi bulundu?

2008 Eylül'ünde patlayan finansman kaosundan sonra ABD'de beş büyük banka mortgage işinin ve kredi kartının üçte ikisini ele geçirip monopol haline geldi. Wall Street'in kurtlar sofrasından geriye bağımsız yatırım bankası olarak üç şirket kaldı.

ABD son on yılda teknolojiyi kullanan imalat sektöründen vazgeçerek dünya ekonomisinin finansman şampiyonu oldu. 2008 finansman kaosundan sonra ABD ekonomisini kurtarmak için yeni lokomotif olarak geliştirilecek teknoloji seçildi. Ancak bu yöntemle dış ticaret açığını düşürecek.

Türkiye'mize gelince; yukarıdaki iç ve dış borçtan oluşan 521 milyar dolarlık toplam borç stoku tam anlamıyla bir ekonomik ve siyasi trajedi. Türkiye 1980 24 Ocak Kararları'ndan bu yana sanayisini ve teknolojisini geliştirme yerine "finanslaştı", yabancılaştı ve sonucu yukarıdaki tabloda. Ancak biraz daha açalım. Cumhuriyet Türkiye'si ilk dış borcunu 12 Temmuz 1947'de ABD'den 200 milyon dolar alarak gerçekleştirdi. 1947-1979 dönemi sonunda ülkenin dış borç stoku 13439 milyon dolardır.

24 Ocak 1980 Kararları ile yani Dünya Bankası memuru “laikçi-neoliberal” Kemal Derviş’in 1978’de WB adına hazırladığı, Türk ekonomisini “ağır sanayi ve üretimden hafif sanayi ve ticarete” yönlendiren “istikrar” ve “uyum” programı “İslamcı/muhafazakâr-neoliberal” Turgut Özal tarafından uygulamaya konuldu.

12 Eylül 1980 askeri darbesi ile program “Atatürkçü-neoliberal” Kenan Evren tarafından “koruma ve kollama” altına alındı. Çünkü 24 Ocak 1980 neoliberal dönüşümünü şöyle veya böyle işleyen bir parlamenter sistemde sağlamak mümkün değildi.

“Troyka”nın başlattığı dönüşüm programı, 1989’da sermaye piyasasının tam serbestiye geçirilmesi ile birinci merhaleyi tamamladı. 1995 yılında AB ile yapılan Gümrük Birliği Antlaşması ile ikinci merhale tamamlandı. Türkiye 1994 ve 2001 yıllarında iki “sermaye tabanlı” kriz yaşadı. 2003’ten itibaren uygulanan “hesapsız ve fütursuz, babalar gibi satma” modundaki özelleştirme ile yabancılara toprak, tarım arazisi satışı ile cumhuriyet Türkiye’si, 1856 Islahat Fermanı sonrası Osmanlı Türkiye’sinde yaşananlara benzer bir sürece girdi. Türkiye çok uluslu şirketlerin (ÇUŞ) vesayeti altına girdi. Bu dönüşüm evrelerinin hem Osmanlı’da hem cumhuriyette ortak paydası ise borç, daha çok iç ve dış borçtur. Elbette devasa dış ticaret açığı ile birlikte

Cumhuriyet Türkiye’sinin borçlanma/dış borç süreci Osmanlı Türkiye’sinin 1854-1914 dönemini hatırlatmaktadır. Cumhuriyet Türkiye’si “her ekonominin bir siyaseti, her siyasetin bir ekonomisi vardır” bağlamında “beklenmedik” tehditler altındadır.

2.Reel Sektörün Finansal Borçları 2007-2009

Türkiye’nin reel sektörü sadece Türkiye’de yerleşik yabancı sermayeli ve milli bankalardan kredi kullanmıyor. Yurtdışından da borçlanıyor. Eylül 2002 tarihi itibarıyla toplam kredilerin % 58’ini yurt içinden % 42’sini yurtdışından kullanıyor.

Türkiye’deki firmaların kullandıkları toplam kredilerin % 61’i döviz karşılığı borçlanmalardan meydana geliyor. Düşük kur ve döviz kredisi faizlerinin düşük olması şirketleri döviz cinsinden borçlanmaya itiyor. Şirketlerin sadece yurt dışından değil, yurtiçindeki yabancı sermayeli ve milli bankalardan kullandıkları toplam kredilerin % 33’ü de döviz cinsinden kredi.

Türkiye’deki yerleşik bankaların toplam kredilerinin % 45’i kurumsal (büyük şirketler) krediler, % 22’si KOBİ kredileri, % 33’ü ise ferdi krediler.

BDDK’nın verilerine göre Eylül 2008’den Eylül 2009’a bir yılda, kurumsal krediler % 10, ferdi krediler % 4 oranında artarken KOBİ kredilerinde % 7 Oranında gerileme olmuş.

Kurumların-büyük şirketlerin ve tüketicilerin kriz şartlarına rağmen bankacılık siteminden faydalandıkları anlaşılıyor. Bu iki tür kredinin yeterince artmaması krize bağlı talep daralmasından kaynaklanıyor.

Ancak Türkiye’de üretim ve istihdamın bel kemiğini oluşturan KOBİ’ler kredi bulmakta zorlanıyor. Türkiye’ye yerleşik yabancı sermayeli bankalar KOBİ’lerin yüzüne bakmıyor. Lütfen bakanda 40 dereden su getiriyor.

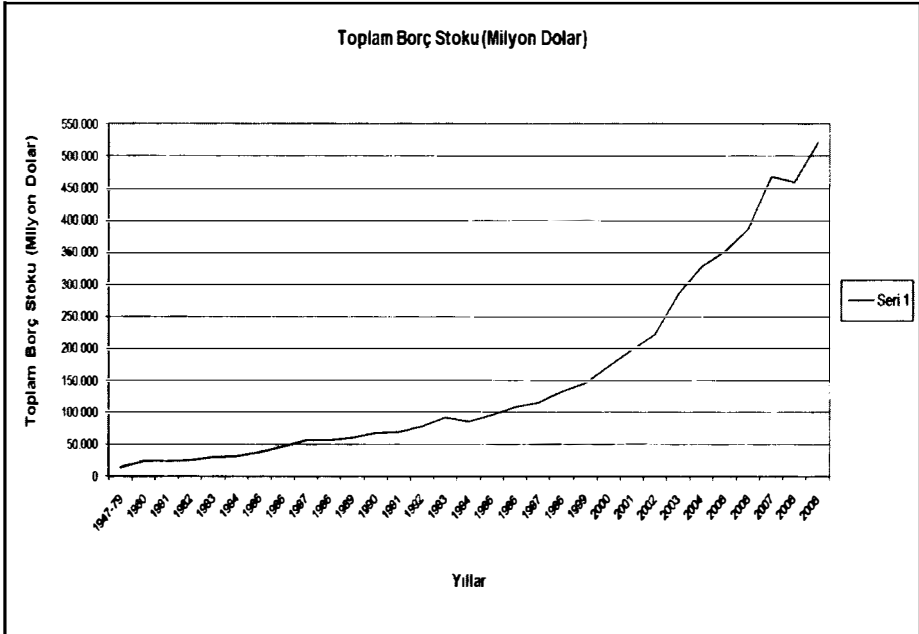
Yani Türkiye’de kamudan sonra Türk özel sektörünün üretim ve istihdam üssü olan KOBİ’ler de yabancı sermayeli bankaların kaskacında.

Reel Sektörün Finansal Borçları (TL ve dolar)

	2007	2008	9/2009
Şirketlerin toplam kredileri (milyar TL)	246	346	339
Yurtiçinden kullanılan (milyar TL)	153	193	197
Yurtdışından kullanılan (milyar TL)	93	153	142
Türk lirası Krediler (milyar TL)	105	123	131
Döviz kredileri (milyar TL)	141	223	208
Döviz cinsi kredileri (ABD doları)	121	147	140
Yurtiçi yabancı sermayeli ve milli bankalardan	47	70	65
Yurt dışından	74	77	75

Kaynak: T.C. Finansal İstikrar Raporu Tablo 1.14.

1947-2009 DÖNEMİ TOPLAM BORÇ STOKU GRAFİĞİ

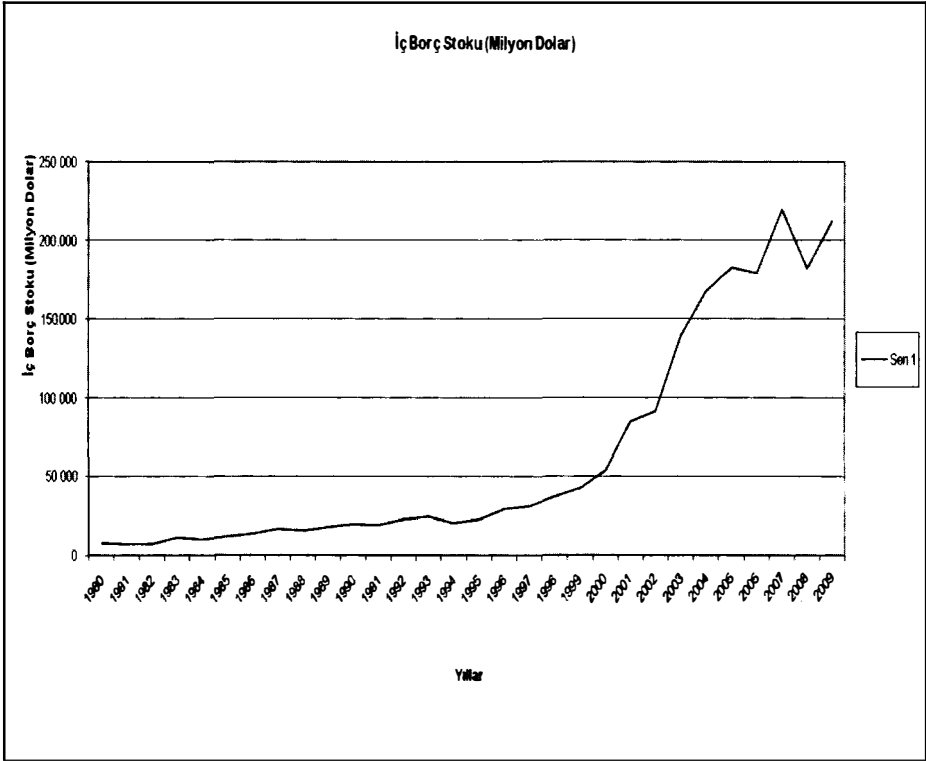
3.1980-2009 Döneminde GSMH ve Toplam Borç Stokundaki Büyüme Oranları

Yıllar	Büyüme Oranı	Toplam Borç Sto- ku	Toplam Borç Stoku Büyü- yüme Oranı
1947			
1979		13.439	
1980	-2,8	23.812	77%
1981	4,8	24.117	1%
1982	3,1	25.110	4%
1983	4,2	30.146	20%
1984	7,1	30.996	3%
1985	4,3	37.806	22%
1986	6,8	46.213	22%
1987	9,8	57.233	24%
1988	1,5	56.418	-1%
1989	1,6	59.896	6%
1990	9,4	68.571	14%
1991	0,3	69.710	2%
1992	6,4	78.294	12%
1993	8,1	92.070	18%
1994	-6,1	85.745	-7%
1995	8	96.151	12%
1996	7,1	108.513	13%
1997	8,3	115.117	6%
1998	3,9	133.367	16%
1999	-6,1	145.208	9%
2000	6,3	172.640	19%
2001	-9,5	198.301	15%
2002	7,8	222.514	12%
2003	5,9	285.599	28%
2004	9,7	328.200	15%
2005	7,6	351.900	7%
2006	6	386.200	10%
2007	4,5	468.200	21%
2008	0,9	458.200	-2%
2009	-6,5	521.000	14%

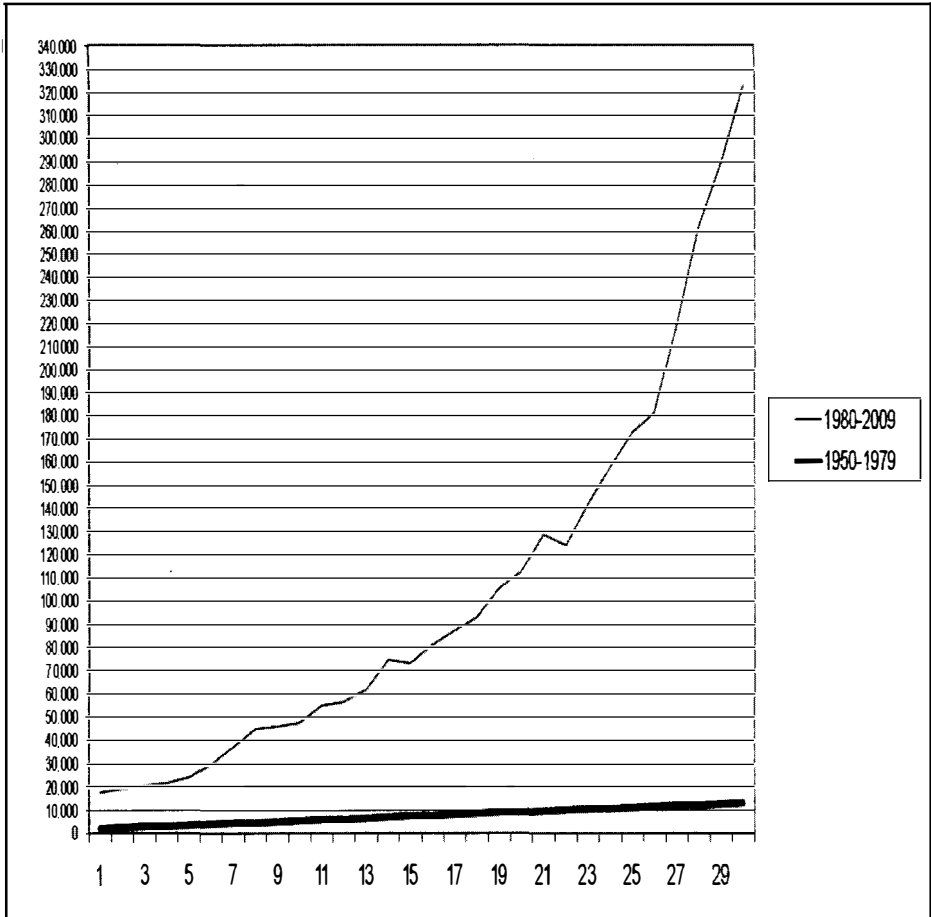
Türkiye 1980-2009 dönemindeki neoliberal ekonomi politikalarıyla GSMH’de sağladığı büyümenin fersah fersah üstünde senelik borç artışı gerçekleştirmiştir.

Türkiye’nin 1979’daki GSMH’si 76.6 milyar dolar, buna mukabil toplam borç stoku 13.4 milyar dolardır. 2009 yılı sonunda tahmini GSMH 394 milyar dolar, buna mukabil toplam borç stoku 521 milyar dolardır. Bunun 212 milyar doları iç, 309 milyar doları dış borçtan müteşekkildir.

1980-2009 DÖNEMİ İÇ BORÇ STOKU GRAFİĞİ

1950-1979 İTHAL İKAMESİ DÖNEMİ VE 1980-2009 NEOLİBERAL DÖNEM DIŞ BORÇ STOKU

4.1840-1912 Dönemi Osmanlı Devleti'nin Dış Ticaret Verileri

Tablosu

(+000 Osmanlı Lirası Olarak)

Yıllar	İthalat 1	İhracat 2	Açık 3=1-2	İhracatın İthalatı Karşı- lama Oranı 4=2:1	İn- deks %	Fiyat 1880=100				Dış Tica- ret Fi- yat Ora- nı Fs/f a
						İthalat	İhracat	Fa	Fs	
1840'la rın başı	7.84 5	5.899 16.402	-1946 -5954	75.3 73.3	100 280	100 280	120 126	111 114		92.5 90.5
1873- 1877	22.3 56	12.202 19.967	-8.620 -	58.6 54.1	270 460	210 380	84 92	73 83		86.9 90.2
1900 dolayı	20.8 22		16.739				Fa= İthalat Fiyatı	Fs= İhracat Fiyatı		
1910- 1912	36.4 36									

Kaynak: Charles Issawi, *The Economic History of Turkey 1900-1914*, The University of Chicago Press, Chicago 1981, s. 82'deki tablo 3'ten alınan bilgilere dayanmaktadır.

Osmanlı dış ticaretiyle ilgili veriler oldukça sınırlı ve dağınıktır. Ancak şunu eldeki verilere göre kesinlikle söyleyebiliriz; a) Osmanlı devleti son 100 yılda sürekli dış ticaret açığı vermiştir. b) Osmanlı ekonomisi içinde dış ticaretin görece payı oldukça yüksektir. c) Dış ticaretin ekonomi içindeki payının yüksekliği dış ticaretteki dalgalanmalar sebebiyle, genel fiyat düzeyi tarımsal üretim ve gelir düzeyi üzerinde olumsuz etki yapmıştır. d) Sürekli büyüyen dış ticaret açığı dış borçlarla karşılanmıştır. e) tablodan da görüldüğü gibi ihracat mallarının fiyatları ithal malların fiyatlarına göre daha az yükselmiştir. Yani dış ticaret oranları Osmanlı ekonomisinin zararına gelişmiştir. f) ihracatın ithalatı karşılama oranı sürekli düşmüştür.

Sonuç: Osmanlı İmparatorluğu ekonomisi dış ticaret yoluyla kaynak kaybına uğramıştır.

5.1923-2009 Döneminde Türkiye'nin İthalat ve İhracatı (Bin ABD Doları)-Dış Ticaret Açığı

Yıllar	İthalat	İhracat	Dış Ticaret Açığı	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1923	86872	50790	-36082	58.5
1924	100462	82435	-18435	82.1
1925	128953	102700	-26253	79.6
1926	121411	96437	-24974	79.4
1927	107752	80749	-27003	74.9
1928	113710	88278	-25432	77.8
1929	123558	74827	-48741	60.6
1930	69540	71380	+1840	102.9
1931	59935	60226	+301	100.5
1932	40718	47972	+7254	117.8
1933	45091	58065	+12874	128.8
1934	68761	73007	+4248	108.2
1935	70635	76232	+5597	107.9
1936	73619	93670	+20051	127.2
1937	90540	109225	+18685	120.8
1938	118899	115019	-3880	96.7
1939	92498	99647	+7149	107.7
1940	50035	80904	+30869	161.9
1941	55349	91056	+35707	164.5
1942	112879	126115	+13236	111.7
1943	155340	196734	+41394	126.6
1944	126230	177952	+51722	140.9
1945	96969	168264	+71295	173.5
1946	118889	214580	+95671	180.5
1947	244644	223301	-21343	91.3
1948	275053	196799	-78269	71.5
1949	290220	247825	-42399	85.4
1950	285664	263424	-22240	92.2
1951	402086	314082	-88004	78.1
1952	555920	362914	-193006	65.2
1953	532533	369061	-136472	74.2
1954	478359	334924	-143435	69.8
1955	497637	313346	-184291	62.9
1956	407340	304990	-102350	74.9
1957	397125	345217	-51908	86.9
1958	315098	247271	-67827	78.4
1959	469982	353799	-116183	75.9
1960	468186	320731	-147455	68.4
1961	507205	346740	-160465	68.2
1962	619447	381197	-238250	61.6
1963	687616	368087	-319529	53.6
1964	537229	410771	-126458	76.3
1965	571953	463798	-108155	81.0

1966	718269	490508	-227761	68.2
1967	684669	522334	-162335	76.3
1968	763659	496419	-267240	65.0
1969	801236	536834	-264402	68.9
1970	947604	588476	-359128	62.0
1971	1170841	676602	-494239	57.8
1972	1562554	894969	-677585	56.6
1973	2086214	1317083	-769131	63.0
1974	3777555	1532182	-2245373	40.5
1975	4738558	1401075	-3337483	29.6
1976	5128647	1960214	-3168433	38.2
1977	5796276	1753026	-4043252	30.2
1978	4599064	2228163	-2310901	49.7
1979	5069431	2261157	-2808274	44.6
1980	7909443	2910122	-4999321	36.8
1981	8933365	4702934	-4230431	52.7
1982	8842664	5745973	-3096691	64.9
1983	9235002	5727833	-3507169	61.0
1984	10756922	7133602	-3623320	66.3
1985	11343375	7958008	-3385367	70.2
1986	11104770	7456724	-3648046	67.2
1987	14157805	10190047	-3867758	72.0
1988	14335396	11662021	-2673375	81.4
1989	15792143	11624692	-4167451	73.6
1990	22302626	12959288	-9343338	58.1
1991	21047014	13593462	-7453552	64.6
1992	22871055	14714629	-8156426	64.3
1993	29428370	15345067	-14083303	52.1
1994	23270019	18105872	-5164147	77.8
1995	35709011	21637041	-14071970	60.6
1996	43626642	23224465	-20402177	53.2
1997	48558721	26261072	-22297649	54.0
1998	45922000	26974000	-18948000	58.6
1999	40671000	26587000	-14084000	65.4
2000	54503000	27775000	-26726000	51.1
2001	41399000	31334000	-10069000	75.6
2002	50872000	35081000	-15751000	70.0
2003	67241000	45884000	-21357000	67.2
2004	97540000	63121000	-34419000	64.7
2005	116562000	73275000	-43287000	62.8
2006	139576000	85502000	-54074000	61.3
2007	170057000	107215000	-62842000	63.0
2008	201964000	132027000	-69937000	65.4
2009(x)	134000000	98500000	-35500000	73.5
2010(x)	153000000	107500000	-45500000	70.0

Kaynak: DİE, İstatistikî Göstergeler, 1923-1998, Ankara Ocak 2001.

DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, (1950-2006), Ankara Mart 2007.

DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, Eylül 2007.

Dış Ticaret Müsteşarlığı, Dış Ticaret Bültenleri.

(x) 2009 ve 2010 değerleri Ekim 2009'da TBMM'ye sunulan 2010 Yılı Bütçe Tasarısı'ndan.

6. İthal İkamesi ve Neoliberal Dönemde Dış Ticaret Açığı (Milyon Dolar)

Yıllar	İthalat	İhracat	Dış Ticaret Dengesi
1929-1946	1575.3	1934.9	+359.6
1947-1960	5732.7	4439.1	-1293.6
1975-1979	20846.0	9663.0	-11183.0
1980-1990	130290.0	107.997.0	-22293.0
1991-2003	536200.0	376.300.0	-159900.0
2004-2009	859699.0	559.640.0	-300059.0

Tablolardan da anlaşılacağı üzere, 1929-1946 döneminde dış ticaret fazla vermekte olup cumhuriyet tarihinde başka hiçbir dönemde fazla vermemiştir. 1947-1960 döneminde ihracat ithalatın % 77'sini karşılarken 2004-2009 döneminde % 65'ini karşılamaktadır.

Türkiye ticaret açığı vermesine rağmen ithal ikameci karma ekonomi uyguladığı dönemlerde ihracat ve ithalatını dengede yürütmüş, dolayısıyla önemli bir CARİ AÇIK meselesi ile karşılaşmamıştır. Ancak neoliberal dönemde 1984'ten başlayarak, esasen 1990'dan itibaren cari açık problemi ile karşılaşmıştır ve neoliberal dönemin 2003-2008 evresinde büyük montanlı cari açık meseleleriyle karşılaşmıştır. Hatırlayalım, Osmanlı Türkiye'si de son yüz yılda sürekli dış ticaret açığı vermiştir.

7.Yıllar İtibariyle Cari İşlemler Dengesi (Milyon Dolar)

Yıllar	Cari Denge	Yıllar	Cari Denge
1991	+259	2001	+3390
1992	-974	2002	-1521
1993	-6433	2003	-7702
1994	-2631	2004	-15600
1995	-2339	2005	-22700
1996	-2437	2006	-31500
1997	-2638	2007	-38219
1998	-1894	2008	-41812
1999	-1344	2009(x)	-8644
2000	-9819		

Kaynak: T.C.M.B

(x) 2009 yılı Ocak-Eylül dönemidir.

2003-2008 döneminde devasa cari açıklar verilmiş olup, 2009'da krizin en yoğun yaşandığı yılda dahi Ocak-Eylül dönemindeki cari açık 8.6 milyar dolardır. Hükümetin Ekim 2009'da TBMM'ye sunduğu 2010 bütçe tasarısında ise 2009 için 11 milyar dolar, 2010 yılı içinde 18 milyar cari açık hedeflemekte.

Bunun anlamı dış borç, düşük kur, yüksek faiz politikasına devamdır. Hâlbuki 2003 yılından beri uygulanan bu politika Türkiye'yi hem ağır bir ekonomik bunalıma itmiş, hem de küresel krizden en çok etkilenen ülke konumuna getirmiştir.

1994 ve 2001 krizlerinden farklı olarak 2009 krizi kur ve faiz üzerinde çok büyük bir baskı kurmadı. Çünkü Türkiye'de 2001 krizinden itibaren para politikası değişti. 2009 krizi reel sektörü vurdu. Sonuçta 2009 yılının ilk çeyreğinde Türk ekonomisi % 14.3 gibi rekor bir oranda küçülürken işsizlik patlayarak % 15'i geçti.

2001 krizinden sonra bankacılık sektörü çürüklerden arındırılmış, sistemde kalan bankaların sermayeleri de güçlendirilmiş artı düzenleme ve denetim son derece sıklaştırılmıştır.

Bizim kendi krizimizin üzerine binen küresel krizin Türkiye'ye birinci etkisi dış talepte düşüştür. 2009 krizi bu yönüyle 1994, 1998 ve 2001 krizlerinden farklıdır. Bu durumu 2009 ihracat rakamlarından gözlemek mümkün.

Küresel krizin Türkiye'ye ikinci etkisi dış kredide azalma şeklinde tezahür etmiştir. Küresel kriz küresel finans sisteminin üzerinden silindir gibi geçti. Bu durumda ülkeler arası sermaye akımlarının son derece azalması beklenir. Ancak Ekim 2008-Mayıs 2009 döneminde Türkiye'ye kaynağı belirsiz 20 milyar dolardan daha fazla döviz girmiş olup MB yetkilileri ve ilgili devlet yetkilileri bu hususta tatmin edici bir açıklama yapmamışlardır.

Krizin Türkiye'ye üçüncü etki yolu iç kredide azalmadır. Yurtiçindeki bankaların şirketlere ve tüketicilere açtıkları kredi miktarlarında ciddi düşüşler oldu. Aralık 2009'da şirketler bankalardan kredi bulmakta hala zorlanıyorlardı. Türkiye'de faaliyet gösteren yabancı sermayeli bankalar ise başta KOBİ'ler olmak üzere yerli şirketlere kredi vermemek için bin dereden su getiriyordu. Ekim 2008'den itibaren hızla azalan kredi stoku Ağustos 2009'da hala bir yıl öncesinin Ekim ayındaki kredi stok miktarından belirgin bir biçimde düşüktü. Yani beklenen olmuştu. Hem tüketici kredilerinde, hem de şirketlere açılan kredilerde azalma oldu. Elbette bu süreçte işletme sermayesi darlığını aşamayan binlerce şirket, işyeri ya faaliyetlerini durdurdu ya da iflas etti.

Krizin Türkiye'ye dördüncü ve en önemli etkisi ekonomiye duyulan güven de azalmadır. Hem reel kesim güven endeksi hem de tüketici güveni düştü. Düşüş 2008'in ikinci yarısından başlayarak devam etti.

Kriz ve etkilerin sonucu: Küçülen Türk ekonomisi yani reel sektörü vuran kriz, düşen üretim ve artan işsizlik. Türkiye'de kriz dönemlerinde GSYİH büyümesi büyük eksi değerleri gösteriyor. Bu kez sanayi üretimi Mart 2008'de keskin bir düşüş eğilimine giriyor ve Haziran 2009'a kadar devam ediyor. Mart 2009'daki üretim düzeyi yaklaşık dört sene önceki üretim düzeyinden daha düşük, yani kendi krizimiz artı küresel kriz sanayi sektörünü gerisin gerisi Mayıs 2005'e götürdü.

İşsizlik Ağustos 2008'den başlayarak her ay TÜİK verilerinden de görüldüğü gibi artarak devam etti. Türkiye'de Ağustos 2008'den Nisan 2009'a 5 puan artan işsizlik oranının, toplamının Japonya'da % 5 olması felaket kabul edilir. ABD'deki % 6 sınırı kıta Avrupa'sında % 8 dolaylarının üzeri alarm verir. Türkiye'de ise öyle bir orana ulaştı ki Mart 2009'da % 15.8. Nisan, Mayıs, Haziran, Temmuz aylarında mevsimlik etkilerle % 13-14'lere inen işsizlik oranı Eylül'den itibaren tekrar yükselmeye başladı. Ve önümüzdeki iki üç yıl içinde % 14'ler seviyesinin altına inmeyeceği hükümetin OVP (orta vadeli plan) hedeflerinden anlaşılıyor.

Vasat bir iktisat fakültesi öğrencisi dahi bilir ki, uygulanacak ekonomi politikalarından, olumlu bir sonuç almak için yapılması gereken ilk şey güven sağlamaktır. Türkiye 2008/2009 bunalımında bu güveni kısa sürede tesis edemediği gibi, edecek tedbirlerin alındığını da söylemek mümkün olmamıştır. Bu sebeptendir ki krizin "reel derinliği" ve "işsizlik derinliği" Türkiye'nin diğer krizlerinden daha uzun süre hissedilecek.

Türkiye 2009 krizinde neden hem diğer ülkelere kıyasla hem de daha önceki kriz dönemlerine kıyasla çok daha fazla küçüldük ve işsizliğimiz arttı?

"Neden" in üç başlık altında toplayabileceğimiz sebeplerini şöyle sıralayabiliriz:

a- İhracat Türk ekonomisinin ana omurgası içinde sürekli güçlendi. İhracat/GSMH oranı 1993'te % 6.6, 1998'de % 10.1, 2000'de % 10.4 ve kriz öncesi 2007 yılında % 16.6. Bu durumda dış talepte küresel kriz nedeniyle oluşan bir birim daralma GSMH'mizi eskiye kıyasla daha fazla olumsuz etkiliyor. Öte yandan ihracatımız ithalata bağımlı halde. Ortalama 100 dolarlık ihracatımızın 70 doları ithal girdilerden oluşmakta olup katına değeri son derece düşüktür. Netice olarak dış ticaret açığımız neoliberal dönemde her geçen yıl daha da büyüdü. Özellikle 2003'ten itibaren dış ticaret açığının yanında muazzam büyüklüğe ulaşan cari açıklar ise hepsinin üzerine tüy dikti.

b- Türk ekonomisinin en önemli yapısal meselesi YURTİÇİ TASARRUF ORANININ DÜŞÜK OLMASIDIR. Bu oran 1990'lardan itibaren daha da düşmüş olup kriz öncesinde % 16.6 dolayındadır. Daha önceleri ise % 22 dolaylarındaydı. Tasarruf oranının düşüklüğü yatırım yapmak için "el parası"na muhtaçsınız anlamındadır. Biz bırakınız yatırım yapmayı cari harcamalar, transfer harcamaları için habire "el kapısına" borçlanıyoruz. Tasarruf düşüklüğünün 2008/2009 krizinde bizi önceki krizden daha fazla vurmasının sebebi, 2003-2008 döneminde dışarıdan kullandığımız -ki çoğu sıcak para tabir edilen kısa vadeli yabancı sermayedir- "el parası"nın rekor düzeylerdeki miktarlara ulaşmış olmasıdır. Üstelik küresel finans kriziyle birlikte bizim gibi GOÜ'lere akan kredi miktarları önceki krizlere göre daha kesin bir şekilde azaldı. Türk reel sektörü cumhuriyet tarihinin en yüksek dış borç stokuyla bu krize girdi.

c- 2008/2009 krizine karşı alınması gereken tedbirler, ekonomi politikası çok gecikti ve cılız kaldı. Mali uyarıcılar parasal olarak yetersiz kaldı. Bazı sektörlerle sağlanan vergi indirimi yanlış hedefti ve ithalata yaradı.

Tablo.4.5:2008/2009 Krizine Giden Dönemde Bankaların ve Şirketlerin Dönem İçinde Net Dış Borçlanmaları (Milyon Dolar)

Dönem	Bankacılık	Şirketler	Toplam
Yıllık Toplamlar			
2004	5708	5107	10815
2005	9248	9880	19128
2006	5814	18812	24626
2007	5608	25888	31496
2008	2909	23419	26328
Kasım 2008- Haziran 2009			
Kasım	-2491	398	-2093
Aralık	-1692	-555	-2247
Ocak	-209	-420	-629
Şubat	-738	-356	-1094
Şubat	-1474	-986	-2460
Mart	-1272	-707	-1979
Nisan	-1752	-901	-2653
Mayıs	351	-709	-358
Haziran			
Kasım-Haziran Toplam	-9277	-4236	-13513

Kaynak: TCMB verilerinden elde edilmiştir.

Yukarıdaki tablodaki veriler Türk devletinden sonra reel sektör ve bankacılık sektörünün de hangi düzeyde bir borç yükü ile karşı karşıya olduğunu göstermesi bakımından anlamlıdır. Yine aynı tabloda görüldüğü gibi Kasım 2008’den itibaren “sıcak para” Türkiye’yi hızla terk ediyor.

Milletlerarası Finans Enstitüsü’nün (IIF) Haziran 2009 verilerine göre GOÜ’ler ya da daha cafcıflı adıyla yükselen piyasa ekonomilerine 2007 sonunda özel sektör kaynaklı 888 milyar dolar net sermaye girişi gerçekleşmiş. Bu meblağ 2008 yılında sert bir biçimde düşüyor ve 392 milyar dolar oluyor. IIF’nin 2009 tahmini ise oldukça dramatik düzeyde: 141 milyar dolar. 2010 öngörüsü ise 2008 yılının altında.²¹²⁷

Açıkkası Türk banka ve reel sektör şirketlerinin dış kaynak kanalları kurmuş gözüküyor. Arjantin 2001 yılı sonunda krize girip battığında reel sektör şirketleri benzer borç yapısı içindeydi. Bugün Arjantin bankacılık sektörünün % 86’sı ve KOBİ’lerin % 56’sı yabancı sermayenin eline geçmiş durumda. Öte yandan Yale Üniversitesi, Küreselleştirme Araştırmaları Merkezi uzmanlarından Nayan Chanda’nın “Küreselleşmenin Sıradışı Öyküsü-Tacı’lar, Vaizler, Maceraperestler ve Savaşçılar Globalizmi Nasıl Şe-

²¹²⁷ Institute of International Finance, 2009, Capital Flows to Emerging Market Economies/Yükselen Piyasa Ekonomilerine Sermaye Akımları, 11 Haziran 2009, <http://www.iif.com>

killendirdiler” adlı kitabında anlattığı gibi “İş büyümesindeki durgunluk ve artan sosyal masraflar birçok Batı ülkesinde ekonomik milliyetçiliği teşvik etmiştir.” 2006 yılının yazında ABD’nin Hazine Bakanı Henry Paulson şöyle diyordu: “Önemli ayaklanmalar göreceğiz. Tarih boyunca ayaklanmalar olmuştur. 19. yüzyıldaki Sanayi Devrimi’ni düşünün. Sadece bu kez bunlarla daha iyi başa çıkabileceğimizi umuyorum.”

Küreselleşmenin merkezinde, 2004 yılında ABD Federal Hazine tarafından yapılan bir araştırmada, en üst % 1’lik gruptaki Amerikan ailelerinin alt % 90’lık gruptaki bütün ailelerden daha fazla servete sahip olduğu ortaya çıkmıştı. Küreselleşmenin nimetlerini yiyen, sahibi küresel sermaye “eliti” olan şirketler, üst düzey yöneticilerine bunun tazminatını cömertçe dağıtırken, işçi ücretlerini olduğu yerde bırakmışlardı. Benzer gelişme sürecine Türkiye’nin de 1980’den beri girdiğini bütün ekonomik veriler doğrulamaktadır. Ancak bu noktaya gelmesine sebep olanlara lanet okumak tansa, yani karanlığa küfretmektense Türkiye’nin geleceği için bir mum yakmak daha iyidir.

D- 1980 -2009 DÖNEMİ NEOLİBERALİZM KISIRDÖNGÜSÜ FORMÜLASYONU

Kayıt dışı ekonomi + Vergi sisteminde bozukluk + Siyaset mekanizmasının popülist politikaları + Verimsizleştirilen KİT işletmeciliği + İsabetsiz kamu yatırımları + Artan nüfus ve şehre göçle beraber kamudan büyüyen mal ve hizmet talebi > Yetersiz kamu gelirleri → Olağanüstü kamu harcamaları → Kamu gelir/gider dengesizliği ve Bütçe açığı/GSMH = AÇIK→TCMB kaynaklarına başvuru + Para arzında artış + Dış borç + Özelleştirme + Sıcak para + İç borç = BORÇ KISIR DÖNGÜSÜ →Düşük döviz kuru + Yüksek reel faiz + Spekülatif yabancı sermaye yatırımı + Kaynaklar kamuya (crowding out) + Sanayisizleşme + İşsizlik artışı = NEOLİBERALİZMİN NETİCESİ→ İhracatın ithalata bağımlılığının artması + Sanayinin boğazının sıkılması + Rant ekonomisinin güçlenmesi = YAPISAL DÖNÜŞÜM →Sürekli büyüyen dış ticaret açığı + Düşük kamu ve özel sektör yatırımı + Üretimde düşüş + İstihdamda düşüş = BÜYÜYEN CARİ AÇIK + BÜYÜYEN DIŞ BORÇ STOKU + BÜYÜYEN İÇ BORÇ STOKU+ BÜYÜYEN İŞSİZLİK = 1838-1914 Osmanlı Türkiye’sine bütün renkleriyle benzeşen Cumhuriyet Türkiye’si.

1. Neoliberal Dönemde İç ve Dış Rantiyeciyeye Ödenen Faizlerde İşçilerin Fedakârlığı-İşverenlerin Fedakârlığı

Yıllar	İşçilerin fedakârlığı		İşverenlerin Fedakârlığı
	Reel Ücret endeksleri	Verimlilik Endeksi	İmalat Sanayiinde reel Üretimde Çalışan Kişi Başına Kazanç Endeksi 1997=100
1997	100.0	100.0	100.0
1998	97.4	102.5	97.5
1999	106.1	111.1	105.2
2000	111.1	120.6	111.1
2001	88.3	120.7	88.9
2002	87.9	128.7	86.9
2003	90.9	143.4	86.1
2004	91.4	145.7	85.7
2005	92.0	157.9	86.4
2006	93.9	166.2	88.8

Kaynak: TCMB

Yukarıdaki tablonun işçilerin fedakârlığı bölümünde görülüyor. İmalat sanayinde saat başı reel ücret ve çalışılan saat başına verimlilik endeksi 1997=100 iken, yani 1997 yılında 100 birim olan saat başı ücretler 2006 sonu itibariyle imalat sanayinde 94 birime düşüyor. Verimlilik artışına rağmen ücretler düşmüş durumda.

Yine MB istatistiklerinden edindiğimiz verilere göre, imalat sanayinde çalışılan saat başı verimlilik endeksi 1997=100 birim olarak ölçülen verimlilik 2001 krizinde 120.7'ye 2006 yılında 166.2'ye çıkıyor.

Sonuçta çalışan işçinin verimliliği-makineleşme ve iş organizasyonundaki iyileştirmelerle 10 senede 100'den 166'ya fırlarken, reel ücretleri de 100'den 93'e düşüyor. Bu durumda çalışanları patron mu sömürüyor? HAYIR.

Düşük kur-yüksek faiz politikası sebebiyle, Türk sanayisinin rekabet şansı ve kâr marjı düşüyor. İhracatı gerçekleştiren sanayicinin giderleri Türk lirası, gelirleri döviz, kullandığı enerji maliyeti TL'ye göre artıyor. Normal şartlarda kullandığı hammaddenin maliyeti TL ve artıyor. İhraç ettiği ürünün geliri dövizle ancak o gelirden düşüyor. Bu durumda sanayici kendi kârı ile işçinin ücretinden kısmak durumunda kalıyor. Ya da üretim hammadde ve girdilerini ithal etmek imkânı varsa ithalata yöneliyor. Bu durum ise Türk sanayi ve ihracatının ithalata bağımlılığını artırıyor.

Tablonun en sağ tarafına, imalat sanayinde (reel) üretimde çalışan kişi başına kazanç endeksi 1997=100 baktığımızda; işveren 1997 yılında çalıştırdığı bir kişi başına 100 birim kâr ediyor. Ancak 2001 yılından itibaren düşük kur-yüksek faiz politikası sebebiyle kâr marjları düşüyor. 2006 yılında imalat sanayinde işverenlerin çalıştırdıkları kişi başına kazançları 100 birimden, 88.8 birime düşüyor.

Bu durumda işçi, bir yandan işsiz kalma korkusu, diğer yandan sanayicinin kâr marjı ve rekabet gücü düştüğü için, ücretlerin reel olarak gerilemesine mecburen boyun eğmek durumunda kalıyor.

Görüldüğü gibi işçinin verimlilik artışına rağmen reel ücretleri düşüyor, sanayicinin yine verimlilik artışına rağmen kâr marjları düşüyor... İşçinin emeği ile sanayicinin kârı üzerinden yaptığı fedakarlık yurt içinde Hazine'ye borç veren rantıye ile yurt dışından Türkiye'ye sıcak para pompalamayan yabancı fonların cebine giriyor.

Sonuç olarak uygulanan düşük kur-yüksek faiz politikasıyla yurt içinde fakirden zengine, yurt içinden yurt dışına ve gelecek nesillerden bugüne, gelir ve servet transferi yapılıyor.

Birikimini ihracata yönelik sanayiye yatıran sanayiciden de rantıye kesimine gelir ve servet transferi yapılmaktadır. Bu durum Türk sanayinin geleceği için büyük tehlike oluşturmaktadır.

Türkiye işsizliği % 8 seviyesinde tutabilmek için dahi sadece nüfus artışından dolayı her yıl 750 bin kişiye yeni iş sahası açmak durumunda. Hele hele günümüzde resmi-açık işsizliğin % 15'e dayandığı bir ortamda ivedilikle sağlanması gereken istihdam en az 4 milyon civarındadır.

Uygulanan düşük kur-yüksek faiz politikası yurt dışından borçlanmaya yönelen Türkiye'deki büyük sermayeyi çok riskli bir pozisyona sürüklemiştir. Büyük sermayenin ve Türkiye'nin küçük-orta ölçekli teşebbüs sermayesinin zayıflaması, stratejik olarak Türk ordusunun içine düşebileceği zaaf kadar önemli ve risklidir. 2002 yılı sonunda 44 milyar dolar olan özel kesimin dış borcu 2008 yılı sonunda 200 milyar dolar civarındaydı.

10 Aralık 2009 günü açıklanan BDDK'nın verilerine göre Türkiye'de Ekim 2009 tarihi itibarıyla bankalarda 69 milyon 889 bin hesapta, toplam 490 milyardan biraz fazla mevduat bulunuyor.

Bunun 475 milyar TL'si yurtiçi yerleşiklere 15 milyar TL'si, yurtdışı yerleşiklere ait. Türkiye'de bir milyon TL ve üzerinde mevduatı bulunan mudi sayısı sadece 29 bin kişi. Bunlar toplam mevduatın % 42'si olan 208 milyar TL'nin sahibi. 29 bin mudinin beş bin kadarı da büyük mudi durumda.

Yine 13 Aralık 2009 tarihli gazetelerde yer alan BDDK (Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu) açıklamasına göre Türkiye'deki bankalar krize rağmen rekor kırdı, kârlı 2009 yılı sonunda 20 milyar TL'yi aşacak. BDDK verilerine göre bankacılık sektörünün son beş yıllık kâr performansı şöyle: 2005 yılı 5.7 milyar TL, 2006'da 11.5 milyar, 2007'de 14.6 milyar, 2008'de 13.3 milyar ve 2009'da 20 milyar TL:

BDDK başkanı, GSMH'nın % 80'ini bankacılık sisteminin oluşturduğunu ve büyüklüğünün 795 milyar TL'yi bulduğunu, bu nedenle sektördeki en ufak rahatsızlığın genel ekonomiyi etkileyebileceğini belirtti. Türkiye 2009'da % 6.5 küçülürken bankacılık sektörünün Ekim 2008-Ekim 2009 döneminde % 11 büyüdüğü görülüyor.

2. 1980-2007 Döneminde Türk Lirası Nominal ve Reel Faiz Oranları (%)

Yıllar	Nominal Faiz Oranı (TL'de Mevduata Uygulanan Yıllık Ortalama)	Enflasyon Oranı	Reel Faiz Oranı (%)
1980	33.0	115.6	-38.3
1981	50.0	33.9	12.0
1982	50.0	21.9	23.1
1983	45.0	31.4	10.4
1984	45.0	48.4	-2.3
1985	55.0	45.0	6.9
1986	48.0	34.6	10.0
1987	53.6	38.8	10.7
1988	83.9	73.7	5.9
1989	58.8	63.3	-2.8
1990	59.4	60.3	-0.6
1991	72.2	66.0	4.0
1992	74.2	70.1	2.4
1993	74.8	66.1	5.2
1994	95.6	106.3	-5.2
1995	92.3	93.6	-0.7
1996	93.8	80.4	7.4
1997	96.6	85.7	5.9
1998	94.6	84.6	5.4
1999	46.7	64.9	-11.0
2000	45.6	54.9	-6.0
2001	62.5	54.4	5.2
2002	48.2	45.0	2.2
2003	28.6	25.3	2.6
2004	22.1	10.6	10.4
2005	20.4	8.2	11.3
2006	23.7	9.6	12.9
2007	21.0	6.3	13.8

Kaynak:

Enflasyon oranı için TÜİK'in TÜFE serisi esas alınmıştır.

TCMB Raporlarından derlenmiştir.

Prof. Dr. Aslan Eren, "Türkiye Ekonomisi", Ekin Yayın Dağıtım, 2. Baskı, Bursa, Eylül 2008, s. 285'deki Tablo 8.10'dan.

Yukarıdaki tablonun verileri, Türkiye'de sıcak para politikasının en yoğun biçimde 2004 yılı ve sonrasında uygulandığını göstermektedir.²¹²⁸

²¹²⁸ Aslan Eren, "Türkiye Ekonomisi", Ekin Yayın Dağıtım, 2. Baskı, Bursa Eylül 2008, s. 285.

3. 1990-2007 Döneminde Türkiye’de ABD Dolarının DİBS Yıllık Ortalama Faiz Haddine Göre Reel Kazanç Oranı

Yıllar	DİBS Ortalama Birleşik Faiz Oranı	TEFE Sene-lik Artış Oranı (%)	Dolar Kuru Artış Oranı (%)	DİBS Reel Kazanç Oranı
1990	54.0	58.4	23.0	25.3
1991	80.5	52.5	59.9	12.9
1992	87.7	50.6	64.7	13.9
1993	87.6	58.4	60.5	16.8
1994	164.4	86.8	169.9	-2.1
1995	121.9	115.9	53.9	44.1
1996	135.2	75.8	78.0	32.0
1997	127.2	81.8	86.7	21.7
1998	115.5	71.8	71.7	25.5
1999	109.5	53.1	60.8	30.3
2000	38.0	51.4	48.5	-7.0
2001	96.2	61.6	96.5	-0.1
2002	63.6	50.1	22.9	33.0
2003	45.0	25.6	-0.8	46.2
2004	25.7	11.1	-4.7	32.0
2005	16.9	4.5	-5.7	23.9
2006	21.3	9.6	6.7	13.7
2007	21.9	7.4	-17.3	44.4

Kaynak: www.temb.gov.tr

Hemen belirtelim dünyada gelişmiş ülkelerdeki reel faiz oranı % 3 seviyesindedir. GOÜ’lerde de böyle bir reel faiz yok.

Yukarıdaki tabloda DİBS reel kazanç sütunu sıcak paranın talanını göstermesi bakımından çok anlamlıdır. Mesela 1994 yılı sonrası altı yılda Türkiye’ye giriş yapan spekülâtif sermaye 2000 yılı sonunda mali ve reel sektörü tarumar ederek, Türkiye’yi terk etmiştir.²¹²⁹

Bir başka husus, Türkiye’nin 2002 yılı sonu itibariyle IMF’den aldığı kredilerin toplamı 37.8 milyar dolar olup, IMF’ye dünyanın en borçlu ülkesi konumuna gelmiştir. IMF’den alınan toplam kredilerin sadece 3.7 milyar dolarlık kısmı 1999 yılı öncesine aittir. Bir ülke ancak cari işlemler dengesini sağlayabilirse kendine yeter durumdadır. Türkiye, istisna birkaç yıl hariç Atatürk’ten sonra sürekli bütçe açığı –dış ticaret açığı- cari açık vermektedir.

Bu süreçte ilginç bir gelişmeyi burada belirtmekte fayda var. Özellikle 1988 ve 1989’da üst üste Türkiye’nin cari işlemler dengesi fazlalık “verdi”.

²¹²⁹ Ekrem Pakdemirli, “Ekonomik Bunalım ve Çöküş Yolları”, Yeni Türkiye (41), Ekonomik Kriz özel Sayısı I, s. 247.

Bunun üzerine IMF kuruluş anlaşmasında belirtilen 8. madde hükümlerinin gereğinin kabul edildiği bildirildiği için; 3 Nisan 1990'da Türkiye, IMF tarafından 14. madde statüsünden çıkarılıp 8. madde statüsüne geçirildi ve Türk lirası konvertibil para olarak kabul edildi.²¹³⁰ Bu arada 1989 yılı sonunda 32 sayılı KHK de çıkarılmıştı. Türkiye'nin cari işlemler dengesi, 2001 IMF programından beri her sene artan oranda açık veriyor. 2009 yılının ilk altı ayında ekonomi % 10.5 küçülmesine rağmen yine cari açık verildi.

4. Sıcak Paranın 1997-2006 Döneminde Türkiye'den Servet Transferi (Milyar Dolar)

Yıllar	Sıcak Para	Birinci Alternatif (%15 Reel Kazanç)	İkinci Alternatif (%20 Reel Kazanç)	Üçüncü Alternatif (%25 Reel Kazanç)
1997	19.8	2.9	3.9	4.9
1998	17.8	2.7	3.6	4.4
1999	38.6	5.8	7.7	9.6
2000	35.9	5.4	7.2	8.9
2001	24.7	3.7	4.9	6.2
2002	23.9	3.6	4.8	6.0
2003	30.0	4.5	6.0	7.5
2004	45.6	6.8	9.1	11.2
2005	73.0	10.9	14.6	18.3
2006	71.6	10.7	14.3	18.0

Kaynak: TCMB ve Hazine Müsteşarlığı verilerinden oluşturulmuştur.

1997-2006 Döneminde Sıcak Paranın Toplam Reel Kazanç

Birinci Alternatif Reel Kazanç: Senelik % 15= 57milyar dolar

İkinci Alternatif Reel Kazanç: Senelik % 20= 76.1 milyar dolar

Üçüncü Alternatif Reel Kazanç: Senelik % 25= 95 milyar dolar

2003-2006 dönemi için toplam reel kazanç, yani servet transferi: 38.9 milyar dolar, 40.9 milyar dolar veya 55 milyar dolar.

Spekülatif sıcak para, Türkiye'de DİBS'e ve İMKB'de işlem gören şirketlerin hisse senedine yatırım yapıyor. Basında yer aldığına göre bazı fonların dolar bazında % 40 ve hatta daha yüksek getiri sağladığı anlaşıyor. Ancak bizim hesabımızda kullandığımız ortalama oranlar resmi istatistiklere yakın değerler olup, sıcak paranın döviz bazında kazancının en az % 20'ler düzeyinde olduğunu tahmin ediyoruz.

Özetin özeti cari açığı finanse etmek ve KKBG'nin ve kamu borçlarını çevirmek için devlet sürekli ama özellikle 2003-2009 döneminde yüksek reel faizle borçlanmaktadır. İçeride fakirden zengine, sıcak para yoluyla da milli gelirden yurtdışına servet transferi gerçekleşmektedir.

²¹³⁰ Rıdvan Karluk, "Türkiye Ekonomisi", Beta Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 1996, s. 528.

Bir başka örnek; Devleti yönetenler, siyasetçi, sivil-asker üst bürokrasi ve tabii ki hükümetler yanlış yaparsa, tüyü bitmemiş yetimin hakkı yenir. Cezasını ve maliyetini de Türk milleti sineye çeker.

Türkiye'nin varlıklarını yabancıya satması ve sıcak para, Türkiye'den yurt dışına 2002-2009 döneminde 34.8 milyar dolar kâr transfer etmesine yol açmış durumda. (Anka Ajansı 20-21 Eylül 2009)

Yurt Dışına Kâr Transferleri

<u>Yıllar</u>	<u>Transfer Toplamı</u>	<u>Doğrudan Yatırımlar</u>	<u>Portföy Yatırımları</u>
2002	2645	401	2244
2003	3259	643	2616
2004	3948	1043	2905
2005	4377	1051	3326
2006	4645	1182	3463
2007	5943	2208	3735
2008	6261	2738	3523
2009	3700	1600	2100
Toplam	34.778	10.866	23.912

E- 1838 BALTALİMANI ANTLAŞMASI'NDAN 1995 GÜMRÜK BİRLİĞİ ANTLAŞMASI'NA

1. 1838 Baltalimanı Antlaşması ve 1995 Gümrük Birliği Antlaşması Sonrasının Ortak Sonuçları

a- Kişi başına düşen milli gelir Avrupa'daki kişi başına gelirin dörtte birine gerilemiş ve buna ilave olarak Anadolu ile İstanbul bölgesindeki gelir farkı % 100'lere ulaşmıştır.²¹³¹

b- Ülke içerisinde yabancı sermaye ile İngiliz, Fransız, Alman sermayesiyle kurulmuş bankalar faaliyet göstermeye başlamıştır.²¹³²

c- Yerli üreticiyi koruyamayan ülke çiftiye bitme noktasına getirmiş, hayvancılık ve tarım büyük darbe yemiş, ülkenin tarım ürünleri ihtiyacı ithalatla karşılanmaya başlamıştır.²¹³³

d- Osmanlı'da 1856 Islahat Fermanı'ndan sona cumhuriyette 2003'den itibaren zaman içinde Türk halkının fakirleşmesini fırsat bilen yabancı uyruklu kişiler doğrudan veya dolaylı olarak ülke içinde geniş topraklar satın almıştır.²¹³⁴

²¹³¹ E. Tokgöz, "Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi" İmaj Yayınevi, Ankara 2001, s. 2.

²¹³² Bilsay Kuruç, "Atatürk Döneminde Dünya Ekonomisinde Gelişmeler", İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1981, s. 18.

²¹³³ E. Tokgöz, a.g.e, s. 5.

²¹³⁴ E. Tokgöz, a.g.e, s. 11.

e- Yabancı sermaye ağır sanayi ve sanayi yerine kolay ve kısa vadeli gelir getiren sahalara yönelmiş, piyasalarda spekülasyon yaparak büyük gelirler elde etmiş ve etmeye devam etmektedir.²¹³⁵

f- Devlet her 100 birimlik ithalata ancak 54 birim ihracat yapabilmekte, çok büyük meblağlara ulaşan cari açık problemi ile ekonomi sürdürülmeye çalışılmaktadır.²¹³⁶ Cari açığı kapatmak için daha çok dış borçlanmaya başvurulmakta veya yabancı sermayeye yeni imtiyazlar tanınmakta (1854'ten sonra Galata Bankerleri'nin manipülasyonu ile olanlar ve 2006'da İMKB'de yabancılara tanınan vergi istisnası gibi) olup bu yolla cari açık finanse edilmektedir. Açıkçası ekonomi kanunlarının gereği temel iktisadi kurallar değişmez. 1838 Baltalimanı Serbest Ticaret Antlaşması 1995 Gümrük Birliği Antlaşması'dır. Ya da "eski fikirleri yeni metotlarla uygula" siyaseti gereği 1995 GB Antlaşması'nı 1838'e zumlayabiliriz.

"Yabancı devletler çıkarları için ülkemizde kamuoyunu ve bütün kesimleri yavaş yavaş kendilerine yakın bir duruma getirecek ortamı (savaş durumu, siyasi veya ekonomik kriz) hazırlamışlar ve son planda da çıkarlarını elde edecekleri yetkili kişilerin (ki bu en üst konumda olur; sadrazam, padişah, bakan veya başbakan gibi...) keyifli eşref saatlerini beklemek gerektiğini Osmanlı tarihinden günümüze kadar örnekleriyle göstermişlerdir. IMF, ekonomik meselelerle boğuşulan 1978 yılında Türk hükümetinin yardım taleplerini bekletmiş ve daha uygun zamanda ve kendi açısından daha ağır şartlara imza attırmıştır.²¹³⁷

Geçerlilik süresi sınırsız olan 1838 Baltalimanı Antlaşması bütün Avrupa devletleri için geçerlidir. Kapitülasyonlar devam edecektir. İngiliz tüccarlara tanınan haklar onların yanında çalışan çıraklara bile tanınacaktır. Bu kişiler devletin her yerinde her çeşit malı serbestçe alıp satacaktır. Osmanlı'ya tanınan tekel haklar iptal edilecektir.

Bugün oynanan oyun aynıdır. Özelleştirmeler... Yabancılar mal alım ve nakil için vergi ödemeyecektir. İngilizler dünyanın neresinde olursa olsun istedikleri malları ülkeye rahatça vergisiz sokabileceklerdir. Böylelikle Osmanlı pazarı Avrupa'nın açık pazarı konumuna getirildi.

GB Antlaşması ile bugün de Türkiye toprakları açık Pazar durumundadır. Tarihinde hiçbir devlet açık Pazar haline gelişini zafer törenleriyle, bayrak çekmek ile ve bayram genelgesiyle kutlayarak geçirmemiştir.²¹³⁸

2.1838 Baltalimanı Serbest Ticaret Antlaşması ve 1995 Gümrük Birliği Antlaşması'nın Ortak (Step by Step) Süreci

a- Serbest Ticaret Antlaşması'nın kabul ettirilmesi her ikisinde de ilk adımdır.

b- "Tam teşekküllü" Avrupa sanayisinin malları ile "yarı teşekküllü" Türk sanayisinin mallarının Türk ve Avrupa piyasasında "eşit şartlarda"

²¹³⁵ Bilsay Kuruç, a.g.e, s. 19.

²¹³⁶ E. tokgöz, a.g.e, s. 15.

²¹³⁷ Ankara Ticaret Odası (ATO), "Dünden Bugüne Kapitülasyonlar", Ankara Şubat 2004, s. 20.

²¹³⁸ ATO, a.g.e, s. 21.

serbest pazarda rekabet ettirilmesi, sonunda Türk pazarında ithal ürün patlaması ile Türk Müslüman ahalide “zevk yabancılaşması” ve giderek Avrupa mallarının Türkiye’de hâkim olması.

c- İthal ürünlere talep patlamasıyla meydana gelecek cari açığı finanse etmek için “uygun bir zamana kadar” kontrollü bir şekilde dış borç imkânını kolaylaştırmak.

d- Ülke içindeki yabancıların, azınlıkların ve/veya işbirlikçilerin ithalat-tan doğan kârlarla sermaye birikimine kavuşması ve bu sermaye birikiminin bir kısmını ülkenin mali piyasalarına yönlendirerek “sermaye tabanlı” spekülasyonlar ile rant elde etmek.

e- Yerli üreticilerin havlu atmasıyla ithalatın tek çare haline gelmesi, bu durumu iktisadi-siyasi kazanımlar için manipülasyon vasıtası olarak değerlendirmek.

f- Gittikçe büyüyen dış borç, hatta işbirlikçiler üzerinden yapılan işlemlerle iç borç ile baskıları artırmak.

g- “İktisadi milli güvenlik” kapsamındaki stratejik iktisadi kurumların yabancılara ve/veya dâhildeki işbirlikçiye satılması için baskı yapmak.

h- Bankacılık, sigortacılık başta olmak üzere finans sektöründe hâkimiyet kurarak yerli üreticilerin kaderine hükmetmek.

i- Nihayet yabancılara toprak satışını serbest bıraktırmak, ülke topraklarından, özellikle stratejik bölgelerden büyük araziler satın alınarak hem yerli işgücünü ucuza kullanmak, hem de geleceğin siyasi hesaplarına uygun olarak yatırım yapmak. Malum Anadolu Türk toprakları, paganizm, Yahudilik ve Hristiyanlık için “where God has walked” (Tanrı’nın yürüdüğü topraklar)dır.

Osmanlı Türkiye’sinde liberal ekonomi politikasının başlangıcını oluşturan 1838 Baltalimanı Antlaşması ile Cumhuriyet Türkiye’sinde neo-liberal ekonomi politikasını başlatan 24 Ocak 1980 Kararları’ndan sonra serbest piyasa ekonomisi yönünde iki çok önemli uygulama hayata geçirilmiştir. Bunlardan birincisi Ağustos 1989’da çıkarılan 32 sayılı KHK ile Türk lirasının konvertibiliteye açılması ve ülkeye her türlü döviz giriş çıkışının serbest bırakılmasıdır. İkincisi ise 6 Mart 1995’te imzalanan ve 01.01.1996’da uygulamaya konulan Gümrük Birliği Antlaşması’dır.

Baltalimanı Antlaşması, GB Antlaşması ile çok büyük benzerlikler gösterir. İkisinde de ülkemiz yabancı devletlerin mallarına tamamen kapıyı açmış durumdadır. Daha sonraki tahkim yasaları ve uyum yasaları ile birlikte özelleştirmenin anayasaya sokulması ve tekel gibi önemli devlet kuruluşlarının satılması hep bu yönde teşebbüslerdir.”²¹³⁹ Dünya sahnesinde 200 yıldan beri oynanan bir oyunun yeni perdesi seyrediliyor. Türkiye’nin Avrupalılaştırılması gerçekleştirilmeye çalışılıyor. GB Antlaşması, tahkim yasası, kamu yönetimi tasarısı hep bu amaca yönelik girişimlerdir. Amaç

²¹³⁹ ATO, a.g.e, s. 24.

belli... yarı sömürge Osmanlı devletinden yeni sömürge Türkiye'ye ulaşmak.²¹⁴⁰

Prof. Dr. Afet İnan'a göre Atatürk liberalizm konusunda çok kesin bir fikre sahiptir ve liberal rejime taraftar değildir.²¹⁴¹ Atatürk döneminin modeli iktisatta özel teşebbüsün ya da devletin tam egemenliği değildir. Ülke gerçekleri karşısında her ikisinin de birlikte yer almasıdır. 17 Şubat 1923'te toplanan İzmir İktisat kongresi ve 1929'a kadar süren daha ziyade "liberal" anlayışın yürümediği görüldükten sonra I ve II. Sanayi Planları ile Türk ekonomisinde yapı değişikliğine gidilmek istenmiştir.²¹⁴²

Milli egemenliği iktisadi egemenlik olarak anlayan ve karma iktisat sözünü dile getiren İktisat Bakanı Mehmet Esat Bozkurt'un şu sözü Osmanlı'dan cumhuriyete adeta bir ikaz niteliğindedir: "Görünüşte ülke bizimdi. Fakat aslında, Türkiye iktisaden bizden çok yabancıların ülkesi, bir sömürgesiydi."

Profesör Dr. Mustafa Erkal da şu değerlendirmeyi yapıyor: "Atatürk'ün siyasi zaferlerin iktisadi zaferlerle tamamlanmamasının eksik kalacağı sözü unutulmamalıdır. İ.Ü. İktisat Fakültesi'nin kurulması fikri kendisininindir. AB, çözülme yönünde toplumsal bir dönüşüm projesidir. AB'nin ulus-devlet ve üniter yapıya zarar vermemesi gerekir şeklindeki beyanlar da konuyu yeterince kavrayamamaktadır."²¹⁴³ Atatürk'ün ekonomi anlayışında dogma yoktur. "Kesin zorunluluk olmadıkça piyasalara karışılmaz" diyen Atatürk, hiçbir piyasanın da başıboş olamayacağını ifade eder.²¹⁴⁴

"Türkiye'nin AB'ye entegrasyon süreci 1960'larda başlamasına rağmen, üyelik perspektifindeki belirsizliklerden dolayı istenilen rolü oynamaktan uzak kalmıştır. AB'nin Türkiye'ye sağladığı mali desteğin zayıflığı ve gümrük birliğinin yükünü Türkiye'nin tek başına üstlenmesinde gözlemlenen bu belirsizlikle aynı zamanda 2002 yılından itibaren bazı AB ülkelerinde gündeme oturan Türkiye'nin tam üyeliği tartışmasındaki duygusallığı anlamaya da yardım eder."²¹⁴⁵

Doğan Avcıoğlu "Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e" adlı eserinde şöyle der: "1939'dan sonra dış politikamızın belli başlı amacı Türkiye'nin kaderini ABD ve İngiltere'ye bağlamaya yönelmiştir. Bu yöneliş 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması ve 1839 Tanzimat Fermanı ile başlayan

²¹⁴⁰ ATO, a.g.e, s.27.

²¹⁴¹ Y. Ülken, "Atatürk ve iktisat", Ankara 1981, s. 55.

²¹⁴² H. Özyurt, "Atatürk Dönemi I. Ve II. Sanayileşme Planları ve Türk Ekonomisindeki Yapı Değişikliğine Etkileri/ 1933-1938", Sosyoloji Konferansları Atatürk Özel Sayısı, İstanbul 1981, s. 119-146.

²¹⁴³ Mustafa E. Erkal, "Atatürk ve AB", Türkiye Yeniçağ Gazetesi, 28 Eylül 2008.

²¹⁴⁴ Y. Ülken, "Atatürk ve İktisat", Ankara 1981, s. 53.

²¹⁴⁵ Deniz Akagül, "Başarı ve Başarısızlıklarıyla Cumhuriyetin Kuruluşundan Bu Yana Türk Ekonomisi 1923-2003", Hazırlayan: Semih Vaner, "21. Yüzyıla Girerken Türkiye", İçinde, Kitap Yayınevi, İstanbul Eylül 2009, s. 447.

gelişme çizgisi üzerindedir ve 1995'te ortak pazara (gümrük birliğine) tam üye olmakla doruk noktasına ulaşacaktır.”²¹⁴⁶

F-PSİKOLOJİK HARP METOTLARI İLE EKONOMİK VE SİYASİ İSTİKRARI BOZUCU DÖNÜŞTÜRME “CONPLÂN” STRATEJİSİ

“Conplân” Pentagon’un “beklenmedik plan” için kullandığı kısaltmaydı. Pentagon hangi “beklenmedik şeyler” için hazırlanıyor olabilirdi? “Conplân”ın en önemli unsurlarından biri “bilgi savaşı” birimleriydi ve düşman unsurlar ve hedefler için önceden harekete geçilirdi.²¹⁴⁷ Türkiye, adeta Rusların meşhur Matruşkaları gibi iç içe geçmiş “conplân”ların operasyon sahası durumunda. Demek ki “beklenmedik plân”lara ancak Hz. Peygamberin “Düşmanın silahıyla silahlanınız” hadisi doğrultusunda “conplân-kırk başlı düşman” stratejisi ile mücadele edebilirdi.

İmamı Azam şöyle der: “Hürriyet gücü, iki zıddın varlığını gerektirir. Hürriyet gücünün meydana getirdiği hiçbir fiil yoktur ki, kendi zıddını da meydana getirmemiş olsun.”²¹⁴⁸

Bu sözün kısaca manası şudur: Hürriyet ve istiklal için akla gelebilecek, gelmeyecek her türlü düşmanlığa karşı hazırlıklı olmak gerekir. Ve yine İmamı Azam, “El’-Âlim ve’l-Müteallim” adlı eserinde; “Bize olmadık küfürleri eden, kanımızın dökülmesini helal ilan edenlerle uğraşmak mecburiyetinde kaldık” der. Türk milleti, vatanseverler, içinde bulunduğumuz şartlarda “Sevr günleri”nden daha fazla tehdit altındadır. Bin yıllık Türkiye her dâhili ve harici problemlere karşı loterya kuponu “sade şifa tek iksir” dağıtan “sıfır problemci” bir zihniyetin elinde “Pentagon’un yeni haritası”nın “harekât planı”na taşeronluk yapmaktadırlar.

Maalesef “taşeronlar” sandıktan çıkmaktadırlar. Ama o sandıklar öyle bir manipüle ediliyor ki, “Oy sandığını ve sivil muhalefeti kullanarak demokrasiyi inşa etme işi artık öylesine ustaca uygulanıyor ki, operasyonlarımız başkalarına seçim kazandırmak için başvuru bir modele dönüştü.”²¹⁴⁹

2000 yılında eski Yugoslavya’da Sırbistan’ın başkenti Belgrat’ta yeni, garip bir siyasi olgu ortaya çıktı. Görünürde birden bire ortaya çıkan bir olgu gibi gözükse de ABD’nin gizli savaş stratejisindeki değişikliklere işaret etmekteydi. Görünürde hakiki ve kendiliğinden ortaya çıkan bir “siyasi hareket” olarak algılsa da, gerçekte ABD’de on yıllardır çalışılan ve geliştirilen tekniklerin bir ürünüydü. ABD’nin RAND şirketi askeri stratejistleri, Paris’teki 1968 öğrenci ayaklanmaları gibi başarılı siyasi protesto hareketlerini

²¹⁴⁶ Doğan Avcıoğlu, “Milli Kurtuluş Tarihi 1838’den 1995’e” Birinci Kitap: Emperyalizm Karşısında Türk Aydınının Aymazlığı ve Tam Bağımsızlık, Tekin Yayınevi, İstanbul 1997, s. 421.

²¹⁴⁷ F. William Engdahl, “Küresel Tam Hâkimiyet-Yeni Dünya Düzeninin Gerçek Yüzü, Bilim+Gönül Yayınları, İstanbul Ekim 2009, s. 217

²¹⁴⁸ Nesefi, “Tabsiratül-Edille fi Usul-i Din”, Hüseyin Atay, Ankara 1993, s. 322.

²¹⁴⁹ Ian Traynor, “Londra Guardian”, 26 Kasım 20004.

“ıçığına-cıçığına” incelemişlerdi. Bu hareketleri “sivil toplanma” olarak nitelendirdiler. Tıpkı arıların kümelenmesi gibi dağınık ama birbirine bağh...²¹⁵⁰

Belgrat’ta temel aktörler Demokrasi İçin Milli Yardım (NED) gibi sivil toplum kuruluşlarıydı (STK). Bu aktörler her ne kadar STK olduklarını iddia etseler de “ABD Meclisi ve Dışışleri Bakanlığı tarafından akçelendiriliyorlardı. STK’lar milyonlarca dolarla “silahlanarak”, “şiddet içermeyen değışiklikler” için hedef bölgelere yöneltildiler.²¹⁵¹

Washington Post’un tecrübeli yazarı Michael Dobbs’un bildirdiğine göre ABD hükümeti, Miloseviç’in indirilmesi dâhil Yugoslavya’nın hercü mercünü 41 milyon dolara “satın almıştı”. Belgrat’ta ABD Büyükelçisi Richard Miles’in ofisinden yürütölen operasyonda özel eğitimli ajanlar, “Amerika tarafından akçelendirilen danışmanlar her alanda önemli bir rol üstlenmişlerdi. Anketlerin yürütölmesi, muhalif göstericilerin eğitimi ve hayatı öneme sahip paralel bir oy sayımının yürütölmesi gibi... ABD’nin Milletlerarası Kalkınma Ajansı (USAID) fonların dağıtımını ticari yüklenicilerle ve STK olarak bilinen NED, NDI ve IRI aracılığı ile gerçekleştiriyordu.²¹⁵²

Yugoslavya’yı tarumar eden “otpor” (direniş) gençlerin kullandığı şiddet içermeyen taktikler, insanları arı kovarı gibi birbirine bağlayan savaş taktikleri analizinin modern şebeke teknolojileriyle geliştirilmiş halinden oluşuyordu.²¹⁵³

RAND şirketi bunu Cengiz Han’dan öğrenmişti. Özel ajanlar titizlikle seçilmiş liderleri GPS uydu görüntülerini kullanarak kendiliğinden oluşarı manevralarla protestoları yönlendiriyorlardı.²¹⁵⁴ Yüksek teknolojik imkânların kullanımı 1990’ların ortalarında başlamıştı. “x nesil” gençler bir avuç önder tarafından hızla, arzu edilen isyancı toplu gösterilere bir sokulup bir çıkartılıyordu.²¹⁵⁵

ABD’nin 2003’teki Irak’ı işgali Pentagon müsteşarı Donald Rumsfeld’in askeri doktrinini teşkil ediyorsa, Gürcistan’ın “Göl Devrimi”yle ve sonrasında Ukrayna’nın “Turuncu Devri”ini takip eden Sırp darbesi, doktrin in şiddet içermeyen sivil örneğini teşkil ediyordu. Irak ve Afganistan’daki bozgun derinleştikçe, birçok ABD stratejisti “sivil” uygulamanın, askeri olandan çok daha etkili bir yol olduğuna iyice ikna oldu. Rejim değışikliği için askeri ve sivil modeller arasındaki benzerlik tesadüf i bir benzerlik değildi. RAND eski stratejisti ve 1974’ten bu yana Pentagon’un vergiden sorumlu dairesinin münzevi başkanı Andrew Marshal, bu iki model in geliş-

²¹⁵⁰ John Arquilla ve David Ronfeld, “Toplaşma ve Çatışmanın Geleceğı”, Santa Monica, California, RAND/Milli Savunma Araştırmaları Enstitüsü, 2000, [www.rand.org/pubs / document edbriefings/2005/RANDDB311.pdf](http://www.rand.org/pubs/docu mentedbriefings/2005/RANDDB311.pdf)

²¹⁵¹ Michael Dobbs, Washington Post, 11 Aralık 2000.

²¹⁵² Michael Dobbs, a.g.m.

²¹⁵³ Jonathan Mowat, “Gizli Darbe: Washington’un Yeni Dünya Düzeni ‘Demokratikleşme’ Şablonu”, 9 Şubat 2005, <http://globalreserch.ca/articles/moW502A.html>

²¹⁵⁴ F. William Engdahl, a.g.e, s. 47

²¹⁵⁵ Jonathan Mowat, a.g.m.

mini Pentagon'daki ofisinden idare etmişti. Amerikan hükümeti New York Manhattan Madison Avenue (Madison caddesi)'deki reklam ajanslarının kurnaz pazarlama tekniklerinin ve özgün protesto hareketlerinin dikkatli bir değerlendirmesiyle birlikte, karşısına çıkan herhangi bir muhalefeti “demokratik” bir biçimde alt etmenin tekniklerini mükemmelleştirdi. Bunu yaparken söz konusu “demokratik değişikliklerin” kendiliğinden ortaya çıkan hürriyet hareketleriyle gerçekleştiğine bütün dünyayı ikna etti. Bu tehlikeli derecede etkili bir silahtı.²¹⁵⁶ Jonathan Mowat'a göre ABD hükümeti tarafından örtülü bir biçimde, seçme STK'lar vasıtasıyla oluşturulmuş, yönlendirilmiş finanse edilmiş bu teknikler Pentagon'da ve özellikle Santa Monica, California RAND şirketi gibi düşünce kuruluşlarında yıllarca çalışılmıştır.

Yukarıdakileri Türkiye özelinde değerlendirdiğimizde, 24 Ocak Kararları ve 12 Eylül 1980 darbesi ile başlayan 1989'da sermaye hareketlerinin tamamen serbestleştirilmesi ve 1 Ocak 1996'da yürürlüğe giren AB ile Gümrük Birliği Antlaşması ile devam eden neoliberal “dönüştürme” ve özellikle 2001'den bugüne Türkiye'de olanların, “Irak-Afganistan modeli”nin “sivil” ayağı olduğu görülüyor. Türkiye küresel finans oligarşisinin BOP stratejisinde Irak-Afganistan “askeri modeli” ile “dört yumruk” atılarak teslim alınabilecek bir ülke değildir –şimdilik-. Olgunlaştırılması “hazmettire hazmettire” psikolojik milli reflekslerin törpülenmesi, ekonominin çökertilmesi vatanseverlerin sindirilmesi, Türk ordusunun psikolojik savaş kabiliyetinin kırılması gerekir.

1950'lerden başlayarak, Başkan Eisenhower'ın Sağlık, Eğitim ve Refah Bakanı Nelson Rockefeller tarafından fonlanan CIA'nın “MK-ULTRA” kod adlı beyin yıkama, “zihin kontrolü” deneyleri yaygınlaştırıldı. Operasyonun ödeneği Rockefeller Vakfı tarafından karşılanıyordu.²¹⁵⁷ Nelson Rockefeller daha sonra “soğuk savaş stratejisi ve psikolojik savaş” özel danışmanı olarak Beyaz Saray'da görevine devam etti. MK-ULTRA psikoaktif maddelerle “zihin kontrolü” teşebbüslerine ilave olarak etkili propaganda, beyin yıkama, halkla ilişkiler, reklam, hipnoz ve diğer telkin yöntemlerini içeriyordu.²¹⁵⁸

Bir bilgi notu, Rockefeller ailesi dünyanın en zengin üç ailesinden biridir.

1967 yılında Tavistock Enstitüsü'nün insan ilişkileri bölümü başkanı Londra'da Dr. Fred Emery adında bir kişiydi. Dr. Emery televizyonun “hipnotik etkileri” hakkında uzman olan bir kişiydi. Dr. Emery o zamanlarda yeni bir olgu olan “rock” konserlerindeki kalabalıkların davranışından çok etkilenmişti. Dr. Emery bu konser dinleyicilerine “toplaşan ergenler” diyordu. Dr. Emery, bu davranışın hasım ya da işbirliğine yanaşmayan “çevre ülke” iktidarlarının indirilmesi için etkin bir şekilde kullanılabilece-

²¹⁵⁶ F. William Engdahl, a.g.e, s. 49.

²¹⁵⁷ John Marks, “Mançurya Adayını Arayış: CIA ve Zihin Kontrolü-Davranış Bilimlerinin Gizli Tarihi”, W.W.Norton and Co, New York, 1979, s.141.

²¹⁵⁸ Gerard Colby ve Charlotte Dennett, “Onların Dediği Olur: Amazon Ormanlarının Talanı, Nelson Rockefeller ve Petrol Çağında Evanjelizm” Harper Collins, New York, 1995, s. 256.

ğine ikna olmuştu. Dr. Emery bu hususta Tavistock Enstitüsü dergisi “Human Relations-İnsan İlişkileri”ne bir makale yazdı. Makalenin başlığı şöyleydi: “Gelecek Otuz Yıl: Kavramlar, Yöntemler ve Beklentiler”. Gelecek 30 yılın başlangıcı 1997 yılıydı. Makale, “isyankâr isteri” dediği şeyi güvenli bir şekilde yönlendirme ya da yönetmenin yollarını açıklıyordu. RAND şirketi araştırmaları buna daha sonra “sivil toplasma” diyecekti.²¹⁵⁹ Yani psikolojik harpte artık gündem “savaş şartlarında orduda gelişen toplum psikolojisini barış şartlarında” uygulamaktı.²¹⁶⁰ Program 1990’ların başında-Sovyet bloğunun dağılması ile- “yeni rejim değişikliği” stratejisinin bir parçası olarak ortaya çıktı. Ohio’daki Case Western Reserve Üniversitesi’nde “Küresel Yönetimde Toplumsal Buluşlar Programı”nda, Philedelp-hia’daki UPENN Üniversitesi’ne bağlı meşhur finans okulu, Wharton Okulu’nda Toplum Mimarlığı Profesörü Dr. Howard Perlmutter vardı. Tavistock’tan Emery’nin öğrencisi olan Perlmutter “rock” müziği video kliplerinin Katmandu’daki geleneksel kültürleri bozmak için kullanılacak model olduğunu açıkça ifade etti. Böylece güçlü devletler “küresel bir medeniyet” meydana getirebileceklerdi.²¹⁶¹

Dr. Perlmutter’e göre bir ülkede istikrarı bozucu bir dönüşüm ve/veya dönüşümler gerçekleştirmek için iki şey gereklidir: 1- “Milletlerarası ve mahalli teşkilatlardan oluşan şebekeler inşa etmek.” Günümüzde insan hakları kuruluşları veya diğer STK’ların pek çoğu gibi ya da IMF/WB gündümünde “bağımsız kurullar” ve/veya bürokrat kadrosu oluşturmak. 2- “Mahalli bir olayı yaygın basın-yayın organlarını kullanıp DÖNÜŞTÜRE-REK anında milletlerarası etkiler göstermesine sebep olan faaliyetler ter-tiplemek.”²¹⁶²

Perlmutter’in “istikrarı bozucu dönüştürme” stratejisi 2009 İran genel seçimlerinde açıkça kullanıldı. Müsavi taraftarlarının Batı basın-yayın or-ganlarında bütün dünyaya büyük bir muhalefet gibi aktarılması ve şüpheli kişilerce öldürülen Nida’nın Ahmedinecad aleyhine bir kara propagandaya dönüştürülmesi.

“İstikrarı bozucu dönüştürme” projesi Türkiye’ye karşı “sürecin” bir ye-rinde mutlaka daha “siyasallaşmış” olarak kullanılacaktır.

Perlmutter’in istikrarsızlık sistematığı ana şablonu yeni araştırmalarla desteklendi. RAND şirketinin bu araştırmaları bilgi devrimindeki gelişme-lerin örtülü bir şekilde rejim değişikliği için nasıl kullanılacağı hakkınday-dı. 1997 yılında RAND uzmanları, John Arquilla ve David Ronfeldt bilgi devriminin Amerikan ordusu lehine nasıl istismar edileceğini anlatan eseri yayınladılar. “Toplasma” potansiyelini artırabilmek için e-posta ve mobil

²¹⁵⁹ Jonathan Mowat, a.g.e.

²¹⁶⁰ Eric Trist ve Hugh Murray, “Toplum Biliminin Toplumsal İlişkisi-Bir Tavistock Antolojisi: Tavistock Enstitüsü’nün 1989’a Kadar Kuruluş ve Gelişimi”, <http://everythi ng2 .com/ e 2node /The%25-20Tavistock%2520Institute>

²¹⁶¹ Jonathan Mowat, a.g.e.

²¹⁶² <http://www.deepdialog.com/drperlmutter-/index.html>

telefonlar aracılığıyla şebeke temelli örgütlerden faydalanılacak. Bilgi teknolojileri önemli savaş yöntemlerine dönüştürülebilirdi.²¹⁶³

Howard Perlmutter, Pensilvanya Üniversitesi Wharton Finans Okulu'ndaki çalışmalarından ötürü ABD küreselleşme modelinin önde gelen stratejistlerinden biriydi. Wharton'da Çokuluslu Yatırım Birim Başkanı ve Küresel Enstitüler Araştırma Merkezi'nin kurucusu ve başkanı olarak küreselleşme sürecini yönetti. 1990'larda Tavistock'tan çalışma arkadaşı Eric Trist ile "Küresel Toplumsal Yatırımın Toplumsal Mimarisi" fikrini 21. yüzyılda organizasyonlar paradigmasına dayanarak formüllendirdi. Wharton'da ilk küresel medeniyet bağlamında kültürler arası diyalog-yönetim dersi içinde ulus ötesi yatırımın küresel toplum mimarisi, ulus ötesi teşkilat geliştirme, küresel stratejik ittifaklar, küresel şehirler ve eğitimin küreselleştirilmesi konulu araştırma ve eğitim başlattı.²¹⁶⁴

Açıkcısı DİN-SİYASET FELSEFESİ- FİNANSMAN psikolojik harp merkez ve uzmanlarının en çok ilgisini çeken ve manipüle edilen hususlar. Yukarıda görüldüğü gibi ABD ve dünyanın en iyi finans/ekonomi okulu olan Wharton School öğretim üyeleri ekonomik-siyasi psikolojik harp ve neoliberal "dönüştürme" projelerinin tam merkezinde yer alıyorlar.

1989'da Berlin duvarı yıkıldığında hem doğudan hem batıdan Almanlar ve tarihe şahitlik eden yabancılar Bethoven'in Neşeye Övgü'sünü çalıp hem duvarın üstünde dans etmişler hem de duvarı yıkmışlardı.

Sovyetler'in demir yumruğu altında 1948'den beri ezilen milletler, daha iyi, hür ve refah içinde bir hayatın başlangıcı olacağını düşündükleri "Amerikan hayat tarzı"nı sevinçle karşıladılar.

Hür Avrupa radyosu ile diğer ABD ve Batı hükümetlerinin basın-yayın organlarınca yapılan dehşetli propagandaya inandılar.

Ancak sevinçler pek uzun sürmedi. Washington ve Batılı müttefikleri, eski sosyalist, merkezden planlanmış kolektivist ekonomilere bir çeşit ekonomik "şok terapisi" uyguladı. IMF hiç vakit kaybetmeden "Pazar reformları" yapılmasını talep etti. Ekonomilerin bütünüyle dönüştürülmesi için kullanılan şifreydi bu.

IMF memurları 15 eski Sovyet bloğu ülkelerinin birbiriyle bağlantılı ekonomik yapısını dönüştürebilmenin karmaşıklığı hususunda hazırlıklı değillerdi. IMF ekonomistleri ABD Hazine sekreteri ve eski Wall Street bankerlerinden Robert Rubin'den gelen emirler doğrultusunda bütün kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesini, Rus rublesinin ve diğer altı milli para biriminin devalüe edilmesini talep ettiler. Baba Bush yönetimi, Huston, Teksas'ta Haziran 1990'da gerçekleşen Batılı sanayide ileri milletlerin yıllık G7 zirvesinde 1944'ten beri ABD Hazine'sinin güdümündeki IMF'nin eski Sovyetler Birliği ve bağlı milletlerin ekonomik dönüşümünden sorumlu tek karar merci olmasını istedi. IMF önemli bir yanlış ispatlamak üzereydi ki bu yanlış soğuk savaşın sonunda Washington'un gerçek

²¹⁶³ John Arquilla ve David Ronfeldt, "Athena'nın Kapisında: Bilgi Çağında Çatışmalara Hazırlık", Santa Monica, CA: RAND, MR-880-OSD/RC, 1997.

²¹⁶⁴ <http://www.deepdialog.com/dr-perlmutter-index.html>.

niyetleri konusunda Rusya'yı gittikçe şüphelendirdi. IMF şok terapisi ve onun Washington tarafından Rusya'ya zorla dayatılması 1990'larda yeni bir soğuk savaşın ilk tohumlarını ekti.²¹⁶⁵

IMF'nin şok terapisi –Yapısal Uyum Programı- eski Sovyet bloğunun kapılarını küresel sermayenin “seçkinler”inin fırsatçı para babalarına açtı. Bu istilada ABD'li yatırım (hedge fonlar tarzında) fonu milyarder George Soros, kaçak maden tüccarı Marc Rich ve Credit Suisse ile Chase gibi saldırgan bankalarda vardı. IMF programları Rusya'nın “mücevherlerinin” kelepir fiyatına yağmalanmasına imkân tanıdı. Yağmalananlar arasında petrolden nikele, alüminyumdan platine her şey vardı.²¹⁶⁶

Çoğu eski Komünist Parti üyesi küçük bir grup Rus işadamı yoksuzluklarla dolu Yeltsin döneminde devlete ait paha biçilmez hammadde varlıklarına el koyarak bir gece içinde milyarder oldular. Washington'un stratejisi yeni milyarder oligarkları kontrol ederek Rusya'yı kontrol etmekte. 1990'larda Rusya'ya dayatılan acımasız IMF politikalarının bir sonucu olarak işsizlik patladı ve Rus halkının hayat standardı düştü. Devlet desteğinin gaddar bir biçimde azaltılması IMF'nin talepleri arasındaydı. Savaşta 23 milyon insanını kaybettikten yarım yüzyıl sonra, ABD, İngiltere, İsrail ve küresel finans oligarşisi dünyaya egemenlik kursunlar diye Rus halkı yeniden kendini cehennemin dibinde bulmuştu. Rus halkı için Batı'nın Varşova Paketi'nin sona erişini takdir eder görünerek uyguladığı iktisadi şok terapisi garipti.²¹⁶⁷

Bir kısım GOÜ'ler ve Türkiye 1978 Washington Mutabakatı mucibince 1980'lerin başından itibaren IMF/WB patentli “istikrar” ve “yapısal” reformlar ile “ekonomik ve siyasi istikrarı bozucu dönüştürme” ile Sovyet bloğu ülkelerinden önce “cehennemin dibine” boylamışlardı.

Hatta Amerikan halkının % 90'da küresel sermaye oligarşisinin neoliberal/serbest piyasa ekonomisinin “kurbanlık koyunlarına” dönüşmüştü.

ABD Başkanı Eisenhower küresel finans oligarşisinin hegemonyasına karşı şu ikazı yapmıştı: “Hükümet konseylerinde askeri –endüstriyel yapılanmaların isteyerek ya da istemeyerek haksız güç kazanmalarına karşı kendimizi savunmalıyız. Yanlış ellerdeki gücün yıkıcılığının ihtimali mevcuttur ve devam edecektir. Bunun hürriyetlerimize ve demokratik süreçlere zarar vermesine asla izin vermemeliyiz...”²¹⁶⁸

Türkiye'nin milli bekası DİN - SİYASET FELSEFESİ - FİNANS temeline psikolojik harp metotlarıyla uygulamaya konulan “dönüştürme”lerle tehdit altındadır.

²¹⁶⁵ F. William Engdahl, a.g.e, s. 38.

²¹⁶⁶ F. William Engdahl, a.g.e, s. 12.

²¹⁶⁷ F. William Engdahl, a.g.e, s. 13.

²¹⁶⁸ Başkan Dwight D. Eisenhower'ın 17 Ocak 1961 Tarihindeki Millete Veda Konuşması.

**G- OSMANLI VE CUMHURİYET TÜRKİYE’SİNDE (1861-2009)
FAİZ HARCAMALARI-DOLAYLI VERGİLER-DİŞ TİCARE-
TAÇIKLARININ MUKAYESELİ ORANLARI**

Faiz Harcamaları (%)				Dolaylı Vergiler (%)				Ticaret Açıkları (%)			
Osmanlı		Cumhuriyet		Osmanlı		Cumhuriyet		Osmanlı		Cumhuriyet	
Yıl-lar	Büt-çe-nin (%)	Yıl-lar	Büt-çe-nin (%)	Yıl-lar	Ge-lir-le-rinin (%)	Yıl-lar	Ge-lir-le-rinin (%)	Yıllar	İhra-ra-cat/İ-tha-lat	Yıl-lar	İhra-ra-cat/İ-tha-lat
1909	26.3	1999	38.2	1861	72.0	1980	33.0	1840’la		1929	123
1910	22.9	2000	43.8	1875	84.0	1984	43.0	rın başı	75.3	-	77.4
1911	23.1	2001	51.0	1881	79.0	1985	53.0	1873-	73.3	1946	56.0
1912	24.5	2002	44.8	1887	79.0	1990	48.0	1977	58.6	1947	46.0
1913	-	2003	41.7	1896	72.0	1995	59.0	1900	54.1	-	82.9
1914	34.3	2004	40.0	1901	75.0	1999	55.0	dolay-		1960	770.
1915	33.7	2005	31.6	1905	78.0	2001	60.0	1910-		1961	0
1916	26.7	2006	26.2	1912	89.0	2002	66.0	1912		-	65.1
1917	21.2	2007	25.1	1914	77.0	2003	67.0			1974	
1918	19.1	2008	25.1(x)	1916	78.0	2005	69.0			1975	
				1918	77.0	2007	66.0			-	
										1979	
										1980	
										-	
										1990	
										1991	
										-	
										2003	
										2004	
										-	
										2009	

Kaynak: Tez içinde yer alan muhtelif tablolardan derlenmiştir.

(x)-2008 tahmini rakamdır.

**H- OSMANLI TÜRKİYE’SİNİN 1838-1914 LİBERAL EKONOMİ
DÖNEMİ SONUÇLARI İLE CUMHURİYET TÜRKİYE’SİNİN
1980-2009 NEOLİBERAL EKONOMİ DÖNEMİNİN BAZI
EKONOMİK GÖSTERGELERİNİN MUKAYESESİ**

Temel Göstergeler	Osmanlı Türki-ye’si 1838-1914	Cumhuriyet Türkiye’si 1980-2009
Anlaşma	- İlk adım serbest ticaretin kabul ettirilmesidir. 1838 Baltalı-manı Serbest Tica-ret Antlaşması. 1839 Tanzimat	- İlk adım serbest ticaretin kabul etti-rilmesidir. - Washington Mutabakatı doğrultu-sunda Dünya Bankası’nın 1978 Türkiye Raporu’nun 24 Ocak 1980 ‘de yürürlü-ğe konması-12 Eylül 1980 Askeri dar-besi.

	Fermanı. • 1856 Islahat Fermanı. • Enderun siyasa-sının saray entrika-ları. • Türk Müslüman ahalide zevk ya-bancılaşması.	• 1989'da 32 sayılı KHK ile sermaye hareketlerinin tamamen serbest bırakıl-ması. • 1995'te AB ile Gümrük Birliği Ant-laşması. • Bütçe dışı fonlarla “yandaş zengin” yaratma. • Türk Müslüman ahalide zevk yaban-cılaşması.
Ekonomik Süreç	• Ticaretin ser-bestleşmesi. • Batı'dan ticaret sermayesi. • Finans serma-yesi-dış borçlar. • Doğrudan ya-bancı sermaye yatırımları.	• Ticaretin serbestleşmesi. • Küresel ticaret sermayesi. • Finans sermayesi-dış borçlar. • Doğrudan yabancı sermaye yatırımları.
Temel Unsurlar	• Mali krizler, 1875'te morator-yum. • Duyunu Umu-miye İdaresi.	• Ekonomik ve mali krizler, döviz ve bankacılık krizleri • IMF-WB-AB-OECD
Kamu Borçları	• 1854'te alınan ilk borçtan itibaren hızla artan dış borçlar. Borcun borçla ödenmesi, faizlerin borçla ödenmesi. • Krizlere açık kırılgan bir eko-nomik yapı. • İç borçlar-özellikle Galata Bankerlerine. • Yüksek reel faizler.	• 1979'da Cumhuriyet Türkiye'sinin toplam dış borç stoğu 13.4 milyar dolar iken 2009'da 309 milyar dolar dış borç. • Ayrıca 2009 yılı sonunda 212 milyar dolar iç borç olmak üzere toplam 521 milyar dolar borç stoku. • Yüksek reel faizle borçlanma. • Borcun borçla ödenmesi. • Kırılgan bir ekonomi.
İç Borçların Dış Borçlarla Çevrimi ve Mali Reformlar Süreci	• 1840 –Kaimeler ve iç borçlanma stratejisinin benim-senmesi.	• 1984 –iç borçlanma stratejisi. 5 Ağustos 1989 32 sayılı KHK gereğince sermayenin tam serbestleşmesi-konvertibiliteye geçiş.

	• 1844'te Tahsisi Sikke işlemi-konvertibiletaye geçiş. • 1848-1852 İlane-i Umumiyye ve iç borç kısır-döngüsüne giriş. • 1852 muteber sarraflığı/mali piyasalarda kurum-sallaşma. • 1856-1859 iç borçlarda vade uzatımı operasyonları. • 1860-1861 Fransız Yahudi'si Mires'in adıyla anılan başarısız "Mires istikrazı" ve başarısız olan iç borçların dış borçlarla çevrilmesi operasyonu. • 1862-iç borçları çevirmek için dış borçlanmaya başvuruluyor ve devlet beşinci kez dış borç alıyor. • 1863-Divani Muhasebat Nizamnamesi, Avrupa'nın istediği mali reformların gerçekleştirilmesi. • 1874/1875 moratoryum. • 1906/1907 vergi ayaklanmaları.	• 1991-vergi yükünde zıplama ve iç borç kısır döngüsüne giriş. • 1986 İMKB'nin kuruluşu/mali piyasalarda kurumsallaşma. • 1993-1998 iç borçlarda vade uzatımı operasyonları, 1994'te iç borç çevrimi kaynaklı sermaye tabanlı kriz. • 1999 –başarısızlıkla sonuçlanan iç borçların dış borçlara çevrimi operasyonu, kriz. • 2001 –fonların kaldırılması, sermaye tabanlı kriz, "15 günde 15 kanun" mali reformlar ve serbest kur adıyla "düşük kur, yüksek reel faiz temelinde ekonomik politikalara geçiş. IMF politikaları. • 2001 ve sonrası, iç borçların dış borçlara çevrilmesi süreci. • ? – siyasi ve iktisadi tavizler ve tarih tekerrür mü ediyor?
Özel Sektör Borç-		• Garantili olmayan özel reel sektör ve

ları		bankacılık sektörü dış borçları, 2008 sonunda 190 milyar dolar dolayına çıktı. Bu durum Arjantin'in 2001 sonunda içine düştüğü dönemdeki özel sektörün borçluluk durumunu hatırlatıyor. Arjantin'de borçlarını ödeyemeyen özel sektör kuruluşlarının tamamına yakını yabancı sermayenin eline geçti.
Milli Gelir Büyümesi	• Batı Avrupa ekonomileri bu dönemde % 3-4 büyürken, Osmanlı Türkiye'si % 1 büyüdü.	• Gelişmekte olan ülkeler bu dönemde ortalama % 7.5-8 büyürken, Türkiye % 4.1 büyüdü.
Dış Ticaret Açığı	• Açık Pazar ekonomisi. • Batılı Hristiyan devletlere dış ticarette "en ziyade müsaadeye mazhar millet" uygulaması. • Müzmin dış ticaret açığı-cari açık. • Gümrük tarifelerinde inisiyatifin Batı Avrupa devletlerinin eline geçmesi. • İhraç malların fiyatları ithal malların fiyatlarına göre daha az yükselmiştir. Devlet 100 birimlik ithalata ancak 54 birim ihracat yapabilmekte. • Osmanlı Türkiye'si son 100 yılda sürekli dış ticaret açığı vermiştir.	• Açık Pazar ekonomisi-özelikle 1 Ocak 1996'da yürürlüğe giren Gümrük Birliği Antlaşması'ndan sonra. • Türkiye'nin, Lozan'da en çok tartışma konusu olan Kapitülasyonlar-millî gümrük tarifeleri (1929) hakkını AB'ye devretmesi ve üçüncü ülkelere karşı millî gümrük tarifeleri yapamaması. AB normlarına bağlılık. • Müzmin dış ticaret açığı. • Yapısal hale dönüşen cari açık. • İhraç malların fiyatları ithal malların fiyatlarına göre daha az yükselmiştir. Devlet 100 birimlik ithalata ancak 54 birim ihracat yapabilmekte. • Cumhuriyet Türkiye'si 1946'dan beri sürekli dış ticaret açığı veriyor. • Dış ticaretin göreceli payı ekonomi içinde hızla yükseliyor.

	• Dış ticaretin görelî payı ekonomi içinde hızla yükselmiştir.	
İç Ticaret	• Yabancılar ayrıcalıklı hale geliyor. Yabancı tüccarlar ve yabancı uyruğuna geçen azınlıklar Türklerden daha az vergi ödeyerek ticaret yapıyor. • İç ticaret azınlıkların eline geçiyor.	• Çok uluslu tekeller toptan ve perakende ticareti ele geçiriyorlar. Metro, Carrefour, Migros, Ikea vs. • Kahraman bakkal hipermarketlere karşı ama ölmek üzere. Benzer durum eczaneler için de tedavüle sürülmek üzere. İlaç endüstrisi zaten yabancı sermayenin kontrolüne geçmiş vaziyette.
Tarım ve Hayvancılık	• Mir'i topraklar üzerinde yaygın küçük üretim. • Aşar ve ağnam vergisinin, iltizam-mültezim sistemiyle saraydaki Endurun siyasası ve Galata Bankerleri eliyle Müslüman Türk'e karşı soygun vasıtasına dönüşmesi. • Geri tarım teknolojisi. • 1856 Islahat Fermanı'ndan sonra 1867'de çıkarılan kanunla azınlıklara ve yabancılarla tarım arazisi satışları. İzmir-Aydın arasındaki mümbit toprakların % 80'den fazlasının	• Tarımsal desteklerin neoliberalizme kurban edilmesi. Şeker ve tütün kanunu, şeker ithali, yabancı tütün ithali, 2000 yılında 578 bin aile 234 bin hektar toprağı işliyor, 208 bin ton tütün elde edilmişti. 2008'de 194 bin aile 146 bin hektar toprak işledi, 118 bin ton tütün elde etti. 2009 yılında ise hem aile sayısı, hem ekilen alan düştü ve üretim 90 bin tona düştü. Türkiye'de tütün üretiminden yaklaşık 3 milyon insan ekmek yiyordu, bir milyona düştü. • Yabancılarla, özellikle GAP bölgesinde olmak üzere yüz binlerce dönüm tarım arazisi satışı. • Başta sebze tohumu olmak üzere buğday, mısır, pamuk, yağlık tohum ve gıda ithalatı. 2008'de yağlık tohum ithalatına 3 milyar dolar ödendi. • 1980'lerde tarımda kendi kendine yeten 7 ülkeden biri iken artık gıda ithalatçısıyız. • Et ve hayvan ithalatı. • İcraya ve hapishaneye düşen çiftçiler satılan traktör ve arazi.

	yabancıların eline geçmesi. Tütün Reji İdaresi. • Gıda maddesi ithalatı. • Tefecilerin eline düşen çiftçi aileler.	
Madencilik	• Yabancıların elinde.	• Mevcut kamuya ait maden kuruluşları ve üretimi özelleştirilerek yabancılaştırılıyor. • Yabancılar ve özellikle 2003'ten beri bir "etnik" gruba verilen ve takriben 460 bin kilometre kareye ulaşan maden arama-işleme ruhsatları. • Bor, toryum ve altın madeni yataklarının yabancılaşması. • Adına "Türk petrol Kanunu" denilen ancak tam bir yabancı hakimiyeti sağlayan petrol kanunu.
İmalat Sanayi	• 1838 Baltalimanı Antlaşması'ndan sonra başta Türk Tekstil Sanayi olmak üzere, Batı'nın sanayi kapitalizmine karşı dayanamayarak çöken imalat sanayi.	• 24 Ocak 1980 neoliberal dönüşüm kararları, 1989 sermaye hareketlerinin tam serbestisi ve 1996'da yürürlüğe giren Gümrük Birliği süreci ile düşük kur, yüksek faiz bağlamında imalat sanayinde ithal girdi kullanımının sağlanarak, yerli üretimin çöktürülmesi.
Demiryolları-Limanlar ve havaalanları	• Demiryollarında yapım ve imtiyaz hakları İngiliz, Fransız ve Alman sermayesinin elinde. Kilometre garanti parasıyla yabancılara havadan para. • Limanlar ve iskelelerin imtiyaz ve işletme hakları çoğunlukla İngiliz	• Demiryollarında yabancılaştırma projeleri gündemde. • Pek çok liman işletmesi yabancı konsorsiyumlara satılmış durumda. • Antalya Havaalanı'nın işletme hakları 17 yıllığına bir yabancı ortaklığa ihale edilmiş durumda. Sıradakiler?

	ve Fransız sermayesinin elinde.	
Belediye Hizmetleri	• Fransız ve İngiliz şirketlerin elinde.	• Yabancılaştırma projeleri gündemde. • Şimdiden bazı büyükşehir belediyelerinin su dağıtım şebekeleri yabancılara satılmış durumda. • Bazı Güneydoğu bölgesi illerindeki belediyelere AB ülkelerinden “bağış projeler”.
Tütün ve Alkollü içecekler	• Tütün ve tütün mamulleri üretimi kamu tekeli kaldırılarak bir imtiyaz şeklinde, dış borçlardan dolayı, yabancılara Reji İdaresi’ne devredilmiştir.	• Tütün ve tütün mamulleri ile alkollü içkiler üzerindeki devlet tekeli kaldırılmıştır. Artık milli içkimiz Rakı birkaç ABD’li şirketin elindedir. • Tütün ve tütün mamulleri üretimi ve ticareti tamamıyla yabancı tekellere bırakılarak Reji İdaresi hortlatılmıştır.
Bankacılık ve Sigortacılık ile Telekomünikasyon	• Sigortacılık tamamıyla yabancı sermayenin elinde. • Bankacılık sektörüne yabancı sermaye hâkim. • Para basma yetkisi ve veznedarlık yetkisi yabancı sermaye kuruluşu olan Osmanlı Bankası’nın tekelinde	• Sigorta şirketleri yabancı sermayenin eline geçiyor. 2008 sonunda Pazar payları % 80’inin üzerindedir. • Bankacılık sektörü hızla yabancı sermayenin eline geçiyor. 2008 yılının sonuna doğru sektörde yabancıların payı % 60’ı geçmişti. • Yunan Milli Bankası tarafından satın alınan Finansbank, Trakya’daki çiftçilere toprak ipoteği karşılığında kredi veriyor. Ödeyemeyen çiftçilerin topraklarını haczediyor. Yahudiler 2000 yıl sonra devlet kurdular” diyen Yunanlılar “Hellenizm” hesapları ile hareket ediyor. • Türk Telefon’un adı dışında hiçbir şeyi Türk değil. Yabancılara öyle bir fiyata satıldı ki. Aynı sistemi Almanlar 60 milyar dolara özelleştirdiler. Buna rağmen millileştirme payı korunuyor. • Cep telefonu şebekesinin ikisi tamamen yabancı sermayenin elinde, üçüncüsü ise yabancıların eline geçmek üzere.
Kamu Maliyesi	• Duyunu Umu-	• IMF ve Dünya Bankası’nın gözetim

	miye İdaresi ve Osmanlı Bankası ile bunlarla işbirliği yapan Galata Bankerleri'nin vesayeti altında.	ve kontrolü altında.
Kaynak Tahsisi	• Har vurulup harman savrulan milli kaynaklar • Sarayı kuşatmış Enderun siyasası-Eşari ulema-paşalar troykası tarafından yağmalanan ülke. • Batılılarla işbirliği yapan gayrimüslim burjuvazinin ülke siyaset ve iktisadına hakimiyeti.	• Har vurulup harman savrulan milli kaynaklar. • Küresel sermayenin işbirlikçisi Levanten burjuvazi, sivil-asker üst bürokrasi işbirliği ile milli kaynakların yağmalanması ve tahmini olarak yurtdışına transfer edilen 80-100 milyar dolar nakit para. Devletin siyasi ve iktisadi karar mekanizmalarında hakimiyet.
Gelir Dağılımı ve hayat Standardı	• Aşar ve ağnam vergisi ile Enderun siyasası ve ilmiyenin/ulemanın iniminin inlettği Müslüman Türk kurucu unsur giderek fakirleşirken gayrimüslimlerin zenginleşmesi. • Debdebeli saray hayatı. • Savaş yorgunu bir Türk milleti.	• Bozuk gelir dağılımı. Açlık sınırının altında bir milyon kişi. Dünya Bankası'nın kasım 2007 Raporu'na göre Türk halkının % 26'sı fakirlik sınırının altında. • Levanten burjuvazi, sivil-asker üst bürokrasi tarafından milli kaynakların yağmalanması. • Geniş halk kitlelerine yansımayan milli gelir büyümesi.
Kamu Gelirleri	• Dış borçlar sebebiyle Duyunu Umumiye İdaresi verimli ve tahsili kolay vergi gelirlerine Avrupalı tahvil alacaklıları adına el koymaktadır.	• IMF % 6.5 faiz dışı, fazla dayatması ile kamu gelirlerinin önemli bir tutarını dış borç alacaklılarına tahsis ettiriyor. • Toplam vergi gelirleri içinde % 60-70'lere çıkan dolaylı vergiler. • Servet ve kurumlar üzerinden alınan düşük vergiler. Kaldırılan veraset ve intikal vergisi, vergi adaletsizliği.

	• Vergi ödeme-yen yabancılar, vergi tahsil edile-meyen gayrimüs-limler ve vergi adaletsizliği. • Toplam vergi gelirleri içinde % 60-75'e çıkan do-laylı vergiler. • Servet ve gelir üzerinden sembolik vergi tahsili.	• Kayıt dışı ekonomi ve vergi kaçakçı-lığı (Şinasi Aydemir, "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi, Maliye Hesap Uzmanları Derneği, İstanbul 1995 ve diğer konuyla ilgili rapor ve kitaplar.)
Kamu Harcamaları	• İsyandar ve etnik kalkışmalarla sürekli savaş halin-de olan bir ordu ve savunma-güvenlik harcamalarında sürekli artışın da etkili olduğu dış borç kaynaklı har-camalar. • Duyunu Umu-miye İdaresi'nin vergi gelirlerine el koyması nedeniyle eğitim, sağlık ve yatırım harcamaları için tatminkar kaynak tahsis edi-lememesi. • Ödedikçe daha çok artan dış borç sarmalı	• 40 yıldır terör belası ile uğraşan bir ülke ve 25 yıldır düşük yoğunluklu bir savaşı ülkenin güneydoğusunda sür-dürmek mecburiyetinde bırakılan ordu. • Savunma ve personel harcamalarını misliyle aşan iç ve dış borç faiz ödeme-leri. • Son derece düşük, sembolik yatırım harcamaları. • IMF'nin dayatmasıyla GSMH'nin % 6.5'i oranında kamu gelirinin dış borç alacaklılarına tahsisi. • Borç-faiz kısır döngüsü sebebiyle eğitim, sağlık, Ar-ge ve yatırımlara minimum pay. Üretim birimlerini artıra-cak, işsizliği azaltacak projelere kaynak ayrılamaması.
Yabancı Sermaye	• Galata borsası ve bankerleri ma-nipölasyon ve spekülasyon mer-kezi. • Dış ticareti geliştirmeye yöne-	• İMKB üzerinden, döviz piyasası üzerinden yabancı ve "bıyıklı yabancıla-rın" birlikte kotardığı manipölasyon ve spekülasyonlar. • 1980 24 Ocak Kararları'yla dış borç-lanma hızlanmış, 1989 sermayenin serbestleşmesi ile sıcak paranın ülkeye

	lik ticari sermaye. • Altyapı yatırımlarına (demiryolu, limanlar) ve hizmet sektörüne yönelik dış borçlanma. • Madencilik, tarım ve sanayiye son derece düşük doğrudan yabancı sermaye yatırımı. • Üretim ve istihdamı artırıcı alanlara pek az yatırım.	akışı da hızlanmış... 1990'dan sonra İMKB sıcak paranın manipülasyon ve spekülasyon merkezine dönüşmüştür. • 2003'ten itibaren katlanarak artan dış borçlar. • Sıfırdan üretim tesisi kuran doğrudan yabancı sermaye yatırım miktarı oldukça sınırlı. • Mevcut tesisleri kelepirci fiyatına yabancı sermaye satın almaktadır. Birleşmiş milletlerin de belirttiği gibi "yabancı sermayenin doğrudan yatırım yapması ile yabancı sermayeye satmak aynı şey değildir". • Ülkenin "iktisadi milli güvenlik" varlıklarının yabancı sermayeye özelleştirme adına devredilmesi. • Yabancı sermayenin 2-3 yıl gibi kısa bir süreden sonra anavatanına kâr transferlerine başlaması ve satın aldığı tesisleri modern teknolojilerle yenilememesi. • Yabancıların borsa/tahvil/hisse senedi kazançlarından 2006 yılından beri vergiden muaf olması. • İç ticareti ele geçirmek için sürekli alışveriş merkezlerinin inşa edilmesi, gayrimenkul piyasasına yatırım. • Durum Osmanlı Türkiye'sinden vahimdir.
Ekonomi ve Mali Kamu Birimleri Üzerinde Dış Kontrol	• Batı Avrupa ülkelerinin "reform" dayatmaları ile lüzumlu gördükleri her hususta ekonomi ve mali birimler üzerinde kontrolü. • 1909 bütçe reformu ile Osmanlı Türkiye'si devlet istatistiklerinin	• Ekonomi ve maliye kurumları IMF, WB, AB kurumlarının mutlak denetimi altındadır. • "Bağımsız kurullar" cumhuriyet hükümetlerinden ziyade küresel kurumların etkisi ve yönlendirmesi altındadır. • Kamu Mali Yönetimi ve Denetimi Hakkında Kanun yabancılar için mahrem sayılması gereken hiçbir devlet bilgi ve istatistiği bırakmamıştır. Bu kanuna ilişkin reform dayatması Dünya Bankası'nca yapılmıştır.

	yabancı uzmanların incelemesine açılması.	
Milli Güvenlik Ordu ve Savaş Durumu	• Dışa bağımlı askeri teçhizat ve mühimmat. • Savaş kabiliyeti yüksek ama yorgun bir ordu. • 1798-1918 dönemindeki 120 yılın 57 yılını savaşla geçiren ordu-devlet-millet ve sonuçta dış finansmanı artıran harcamalar.	• Esas savaş araç ve gereçlerinde dışa bağımlılık. ABD, İngiltere ve İsrail F-16'larını DÜŞMAN olarak tanımayan yazılımlarla uçan Türk F-16 filoları. • Savaş kabiliyeti yüksek ama her türlü psikolojik savaş metotlarıyla manevi olarak hırpalanmış bir TSK. • 1968-2009 dönemindeki 41 yılı terör ve düşük yoğunluklu savaşla geçiren, ordu-devlet-millet ve sonuçta dış finansmanı artıran, kalkınmayı engelleyen harcamalar.
Toplum Hayatı Rüşvet ve Yolsuzluk, Yoksulluk ve Yozlaşma	• Dönemin pek çok roman, hikâye ve makalesine konu olan milli, ahlaki, insani değerlerde çürüme. • Büyükşehirde külhanbeyleri düzeni. • İnsan kayırma. • Kurtarıcı Mehdi/ Mesih beklentisi. • İktisat ve siyasi kaynaklı misyonerlik.	• Siyasetçi-gazeteci-işadami-bürokrat işbirliğinde mafyalaşma. • Milli, dini, ahlaki değerlerde yozlaşma. Topyekun rüşvet, yolsuzluk, seks sapkınlığı, yaygın gasp olayları, en muhafazakar ailelerin bile televizyonlarda çocuklarını, gençlerini “marifetli foklara” dönüştüren programlarla şöhret ve paraya kavuşma hayali. • Psikolojik operasyon unsuru televizyon dizileri kumar, alkolizm, fuhuş, uyuşturucu ve eşcinselliğin meşrulaştırılması. • Toplumun laikler-dindarlar diye ortadan ikiye bölünmesi. Kurtarıcı olarak “sana halifelik” ve “Mehdi/Mesih” beklentisi. • “Ekonomik imkansızlık”la her türlü teslimiyetin olağan karşılanması. • İnsan kayırma. • İktisat ve Siyasi kaynaklı misyonerlik, sivil toplum kuruluşları (STK) ile siyasi, iktisadi, dini, toplumsal ve etnik psikolojik savaş operasyonları.

Sonuç: Osmanlı Türkiye’inden Cumhuriyet Türkiye’sine “**DEJAVU**”. (Daha önce yaşamışlık hali)

1. Cruise Füzesi mi Siber Finansman Kılıcı mı?

Osmanlı Türkiye'si önce “finansman kılıcı” ile sonra da “Cruise füzesi”nin ataları ile “medenileştirilmek” istenmişti.

Mustafa Kemal ve Türk milleti dayatılan her iki medenileştirmeye de “Ya istiklal ya ölüm” diyerek son verdi.

Ancak Cumhuriyet Türkiye'si 10 Kasım 1938'den beri adım adım atası Osmanlı'nın 1699 Karlofça ile başlayan sürecin devamında, 1838-1914 döneminde olduğu gibi Batı'nın ekonomik ve siyasi vesayeti altına sokuldu.

Türkiye tam anlamıyla bir yol ayırımındadır. Ya milli bekasına, ya da Batı'nın “Rekonkista-Şark Meselesi-Büyük Ortadoğu Projesi” doğrultusunda siyasi esarete doğru neoliberalizmin karanlık sularında yol almaya devam edecektir.

Türkiye'ye 50 kezden daha fazla gelip giden, ABD, İsrail ve AB ülkelerinin hükümetleri nezdinde büyük itibarı olan Robert D. Kaplan şunları yazıyor:

“Türkiye IMF'nin eline bırakılmayacak kadar önemli bir ülkedir. Türkiye'nin askeri gücü Büyük Ortadoğu (Greater Middle East) Projesi'nin en önemli siyasal unsurudur. Dicle ve Fırat gibi su kaynaklarının, demokrasiye geçen Kafkas ülkelerinin ekonomik damarlarının Türkiye'ye bağlı olması gibi sebeplerle, bu ülkenin zayıf düşmesi, Birinci Dünya Savaşı'ndan beri değişmeyen ve yapay olarak çizilmiş (artificial) Suriye-İrak sınırlarında yeni meselelerin çıkmasına neden olabilir.”²¹⁶⁹

Öte yandan eski bir CIA mensubu olan “Gölge CIA” adıyla anılan Stratfor adlı düşünce kuruluşunun başkanlığını yapan Dr. George Friedman “The Next 100 Years” (Gelecek Yüzyıl) adlı kitabında 2050 yılında Türkiye ve ABD arasında küresel bir savaş yaşanacağını “öngörüyor”. Friedman'a göre Türkiye'nin önemi tarihinden, kontrol ettiği coğrafya ve bu coğrafyadaki ekonomik büyüklükten kaynaklanıyor.²¹⁷⁰

Dünyaya gerçekçi bir gözle bakan kişiye, dünya rasyonel bir bakış açısı sunar. Bu ilişki karşılıklıdır. (F. Hegel)

Tarih tedbirsiz milletler için acımasızdır. (Atatürk)

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

TÜRK EKONOMİSİNDE 1838-2009 DÖNEMİ: HER EKONOMİNİN BİR SİYASETİ, HER SİYASETİN BİR EKONOMİSİ

VARDIR

Osmanlı Türkiye'sini Cumhuriyet Türkiye'sine dönüştüren, 1838'de başlayan liberalizm politikaları sürecinin kontrolden çıkarak, tarihin çığırından çıktığı 1912-1922 dönemindeki on yıllık devredir. Birinci Balkan Savaşları olarak bilinen; Sırp, Karadağlılar, Bulgarlar ve Yunanlıların Osmanlı-Türk İmparatorluğu'na karşı 8 Ekim 1912'de başlattığı, 9 Eylül 1922'de işgalci Yunan kuvvetlerinin İzmir'de Ege Denizi'ne dökülmesinden sonra 11 Ekim

²¹⁶⁹ Robert D. Kaplan, New York Times, 27 Şubat 2001.

²¹⁷⁰ George Friedman, Gelecek 100 Yıl, Pegasus Yayınları, İstanbul, Mart 2009.

1922’de Mudanya’da Türklerle Yunanlılar arasındaki savaşa son veren ateşkes anlaşmasının imzalanmasına kadar geçen süre. Türk milletinin cehennemi yaşayarak Mustafa Kemal Atatürk liderliğinde yeniden doğduğu koca 10 yıl. Aslında bu sonuç 1683 İkinci Viyana Kuşatması’nın saraydaki Enderun siyasasının entrikaları yüzünden bozguna dönüşerek 1699’da imzalamak zorunda kaldığımız Karlofça ile başlayan “ricat”ın nihai neticesinden başka bir şey değildi.

Batı’nın “Türk meselesi” 4.yüzyılda Kavimler Göçü ve Atilla ile başlar. 1071 Malazgirt’te Alpaslan komutasındaki Türk ordusunun Bizans (Doğu Roma) İmparatoru Romen Diyojen komutasındaki orduyu mağlup etmesiyle “Müslüman Türk” meselesine dönüşür. 1683 İkinci Viyana bozgunu ve akabinde 1699 Karlofça Antlaşması’na kadar geçen 1300 yıllık dönemin kural koyucu gücü Türklerdir. 1683-19 Mayıs 1919 dönemi Osmanlı Türkiye’sinin çevreden merkeze (Anadolu coğrafyasına ve devletin kurucu unsuru Türk nüfusun yanına) çekilme, ricat etme dönemidir.

Enderun siyasası ve Osmanlı Türkiye’sinin seçkinleri 1683’te başlayan çöküşü 1838-1914 döneminde idari reformlarla, liberal/serbest piyasa ekonomisine geçişle Batı’nın dayattığı siyasi-iktisadi “reformlar”la ya da anayasacılık konusundaki yazbozlarla engellemeye çalıştılar.

Ancak 1838 Baltalimanı Serbest Ticaret Antlaşması, 1839 Tanzimat Fermanı, 1856 Islahat Fermanı, Birinci Meşrutiyet, 1908 İkinci Meşrutiyet, çöken Osmanlı Türkiye’si tekstil sanayi başta olmak üzere yabancıların ve azınlıkların eline geçen Türk ekonomisi ve dış borç batağı siyasi hesaplaşmaya altyapı oluşturmuştu. Batı’nın Endülüs İslam devletine karşı kullandığı REKONKİSTA politikası Osmanlı Türkiye’sine karşı ŞARK MESELESİ olarak yeniden tedavüle sürülmüştü. Balkanlar’da başlayan isyanlar –elbette Batı’nın kıskırtmaları ile- Balkan Savaşı’na dönüşünce 1838’den beri sürdürülen Batı aldatmacasına noktayı koydu. Osmanlı Türkiye’si sadece birkaç ay içinde fiilen Avrupa’dan atıldı. Ve milyonlarca Müslüman Türk son sığınak olarak Anadolu’ya akın etti. Bu süreçte altı milyon Türk, açlık, hastalık, isyanlar ve savaş sebebiyle hayatını kaybetti.

1683-1918 tarihleri arasındaki süreç Balkanlar ve Kafkasya’dan başlayan çevreden merkeze doğru “siyasi çekilme” dönemidir. Bu dönem içindeki 1838-1914 evresi ise liberal ekonomi politikası sonucunda ekonominin yabancılaşması, dış borç bataklığına saplanma dönemi olarak Osmanlı iktisat ve mali tarihinde özel bir öneme sahiptir.

Hem siyasi hem iktisadi felaketi yaşayarak gören Osmanlı Türkiye’sinin son yönetici seçkinleri, Balkan yenilgisinin hemen arkasından devletin bütün mekanizmalarını Türk istiklal davasına hizmet etmek için seferber ettiler.

Birinci Dünya Savaşı Londra-City merkezli küresel finans oligarşisinin Yeni Dünya Düzeni kurma projesinin ilk küresel çaptaki uygulama denemesidir. Şark meselesi, Osmanlı İmparatorluğu’nun parçalanmasını gerektiriyordu. O dönemin İngiliz basınında yer aldığı şekliyle “unspeakable Turk” (adı anılmaya değmez Türk) rezil rüsva edilmeli, Anadolu’dan da sürülmeliydi. En azından –şimdilik- Türk, “silahını ve bavulunu” alıp Avrupa’yı terk etmesi sağlanmalıydı. Elefterios Venizelos, Onlar Konseyi önünde, 1919’daki Barış Konfe-

ransı'nda, Türklerin Osmanlı bürokrasisi tarafından suni şekilde bir arada tutulan, aynı millettendirken olmayan bir kitle olduğunu ve söz konusu Osmanlı bürokrasisinin ortadan kaldırılmasıyla birlikte kendiliğinden dağılarak Anadolu'da Türklerin yerini çalışkan ve sayıları hızla artan Hristiyanlara bırakacağını hararetle savunmuştu.

Osmanlı hükümetinin 10 Ağustos 1920'de imzaladığı Sevr Antlaşması 1683/1699 ricasının son noktasıydı. Tarih boyunca Avrupalılarla yapılmış olan Türk-Avrupa devletleri antlaşmalarından çok önemli bir farkı vardı Sevr Antlaşması'nın. Fark; Sevr Türk milletinin varlığını tanınamama felsefesine dayanır.

Kendiliğinden oluşan pek çok mahalli direniş hareketini Mustafa Kemal Atatürk milli mücadele çatısı altında toplandı. Hedef Sevr Antlaşması hükümlerine karşı çıkarak Misakı Milli sınırları içindeki topraklarda yeni Türk devletini kurmaktı.

24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması yeni Türkiye'nin Misakı Milli çerçevesinde İstiklal Harbi'nin savunduğu topraklar üzerinde kurulmasını onayladı. Türk-ulus devleti Osmanlı Türkiye'sinin yerini almış, Osmanlı'nın borçlarını da üstlenmişti. Lozan'da en sert tartışmalar, Osmanlı'nın Avrupalılara verdiği kapitülasyonlar ve 1838'den sonra elde ettikleri iktisadi imtiyazlar hususunda olmuştu. Hatta bir ara bu sebepten görüşmeler kesilmiş, Atatürk Türk heyetini Türkiye'ye geri çağırılmış, orduya da savaşa hazır ol talimatını vermişti.

Cumhuriyetin ilanından yaklaşık altı ay önce 17 Şubat-4 Mart 1923'te yapılan İzmir İktisat Kongresi'nin en önemli kararı siyasi istiklalin yanında iktisadi tam bağımsızlıktır. Atatürk ve sonraki Türk hükümetlerinin öncelikli hedeflerinin iktisadi kalkınma olduğu görülür. Cumhuriyet Türkiye'sinde kalkınma gayretlerinin 50 yıl aradan sonra, öncesinde ve sonrasında iki köklü stratejik değişiklik yaşadığı görülüyor.

Birinci stratejik değişiklik, kapitülasyonlar ve 1838-1914 döneminin ürünü olan Duyunu Umumiye İdaresi tecrübelerinden hareketle, Atatürk ve cumhuriyetin kurucu ataları 1930'ların başından itibaren sanayileşmede kamu eksenli-iktisadi devletçilik ve içe dönük ithal ikameci bir kalkınmayı tercih etmişlerdir. Atatürk'ün "milli ekonomi kafası"na dayanan bu stratejik yönelim "üçüncü yol" olarak adlandırılabilir. Sanayileşmenin lokomotif kamusal ama iktisadi faaliyet sonuna kadar hür teşebbüse de açık. Yani ne sosyalizm ne de liberalizm. İnsan merkezli bir milli iktisat zihniyeti ve atılımı.

Bu yönelişte, siyasi anlamda "Sevr", iktisadi anlamda 1838-1914 "serbest piyasaya" ve 1929 Büyük Bunalımı etkili olmuştur.

Osmanlı Türkiye'sinin çöküşüne bağlı olarak gayrimüslim nüfusun göç etmesiyle, Anadolu'da girişimci Türk-Müslüman tabakanın hemen hemen olmadığı, on yıllık sürekli savaşlar ve İstiklal Harbi sebebiyle Türk erkek nüfusun azaldığı, kalanların sakat, yorgun ve fakru zaruret içinde olduğu bir ortamda, Atatürk'ün takip ettiği sanayileşme politikasının "memleket gerçekleri" ile ne kadar örtüştüğünü gösterir.

Buradan şu çıkarımı yapabiliriz: Kalkınmada seçilen birinci tercih sanayileşme olup ülkenin milli şartlarına uygundur.

1923'te benimsenen ve 1929'da Lozan Antlaşması hükümleri gereği gümrük tarifeleri hususunda tam bağımsızlığını elde eden Cumhuriyet Türkiye'sinin iktisadi devletçi sanayileşme ve milli iktisat politikası 1946'dan itibaren bazı değişikliklere uğradıysa da hep mevcut stratejik önceliğini devam ettirmiştir. 1950'de Demokrat Parti'nin liberal söylemlerine rağmen kamu öncülüğünde sanayileşme –kalkınma politikalarına devam etmesi sanayileşme politikasında stratejik olarak devletin rolünün hiç dışlanmadığının göstergesidir.

1960'ların başından itibaren beş yıllık iktisadi kalkınma planlarının, ithal ikameci karma (mixed) ekonomik modelin uygulanması Atatürk'ün 1929 sonrasında uygulamaya koyduğu devlet eliyle sanayileşme tercihi çerçevesi içindedir.

1945 ile 1970 arasında başta ABD, Avrupa olmak üzere dünya ekonomisi problemsiz bir büyüme süreci içindeyken, uzun dönemde yaşanacaklar çok uzun bir süre ertelenebilmiştir.

1965'lerden itibaren ABD dahil dünyanın bütün sanayileşmiş ekonomilerinde sanayi kârları hızlı bir düşüşe girdi. Bu düşüşler o denli ciddi boyutlara ulaştı ki, sadece sanayiyle sınırlı kalmadı, ekonominin bütün diğer sektörlerini sardı. Sonuçlar alarm niteliğindeydi ve dünya genelinde büyüme hızlarında düşüş, yüksek işsizlik oranları ve finansal piyasalardaki spekülasyonlar peş peşe geldi.

Kârlar dünyadaki her şirket ve hükümet için kritik öneme sahiptir. Tatmin edici kâr olmaksızın şirketler ve hükümetler gerekli yatırımlara kaynak ayıramaz. Yatırım yapamayan şirketler önce rekabet gücünü yitirir, sonra piyasa-dan silinir.

1970'lerden itibaren başta ABD ve İngiltere olmak üzere bütün gelişmiş ve zengin ülkelerde şirket ve hükümet elitleri bu meselenin çözümüne odaklandı.

Yapılabilecek her adım atıldı. Şirketlere uygulanan vergiler azaltıldı, refah devleti kesintiye uğratıldı. Ücretler aşağıya doğru çekildi. Çevre düzenlemeleri tarumar edildi. Sendikalar dağıtıldı ve hareket eden her şey özelleştirmeye başlandı. Hâsılı "Profits privatized, losses socialized". Türkçesi: Kârlar cebe, zararlar toplumun sırtına! politikası hortlatıldı ve daha da eşitsiz bir dünya ortaya çıkardı.

Artık 1929 Büyük Bunalımı'nın kurtarıcısı Keynes devrinin bittiğini, Friedman devrinin başladığını söylüyorlardı. İlginçtir, aradan yaklaşık 38 yıl geçtikten sonra 14 Eylül 2008'de Wall Street'te patlayan finans kriziyle birlikte şimdi de Friedman artık öldü, yeni bir Keynes dönemi başladı diyorlar. Bu arada 1990'ların başında dağılan Sovyet bloğunun destekçisi boynu bükük Marksistleri de Marx'ın ne kadar haklı olduğunu gösterme gayretleri içindeler. Neyse...

1970'te Bretten Woods/altın para standardının çökmesi, birinci ve ikinci petrol şokları ile birlikte bu süreç 1978'de "Washington Mutabakatı"nı ortaya çıkardı ve arkasından 1980'li yıllarda Amerika'da Reaganizm, İngiltere'de Thatcherizm olarak adlandırılırken dünya genelindeki paralel politikalar küreselleşme olarak tanımlanıyordu.

Küreselleşme dünya ekonomisinin yeniden yapılandırılması, Yeni Dünya Düzeni sürecinde özellikle 1978 Washington konsensüsünü ifade etmek için küresel finans elitleri tarafından özel bir kavram olarak piyasaya sürüldü.

ABD hükümeti ve küresel finans elitleri açısından küreselleşmenin iki yönünden söz edilebilir. Küreselleşme bir yandan Amerikan refah devletinin sonunu getirerek ve piyasanın önüne geleni yıkmasına izin vererek, kârların dünya genelinde artarak çok uluslu şirketler ve bankacılık kurumlarıyla bir avuç küresel finans oligarklarının kasasına akmasına çabalarırken, diğer taraftan ABD merkezli şirketlerin ve ABD hükümetinin IMF/WB/istihbarat kuruluşları/Hollywood filmleri/Pentagon operasyonlarıyla diğer şirketler ve hükümetler üzerinde hakimiyet kurmasına yöneliktir.

Cumhuriyet Türkiye'si 50 yıllık bir özveri sayesinde ülkede sanayinin temellerini atmaya muvaffak olmuştu. Türkiye 1970'lerin ortasından itibaren petrol fiyatlarındaki yüksek artış olsun, siyasi basiretsizlik ve hatalardan olsun, keza Batı'nın 1974 Kıbrıs çıkarmasını hazmedememiş olması vs. sebeplerle ağır bir dış ödemeler kriziyle karşı karşıya kaldı. Türkiye'nin 1979 yılındaki toplam iç ve dış borçları 13.4 milyar dolar, GSMH'si ise 76.6 milyar dolardı. Ancak ülke o zamanki tabirle "70 sente muhtaç"tı ve pazarlık gücü de yok deniyordu. Halbuki borç/GSMH oranı sadece % 17.5'ti. 2009 sonunda Türkiye'nin borç/GSMH oranı % 100'den daha fazla ama ne hikmetse Türkiye'nin 24 Ocak 1980'den beri "pazarlık gücü yüksek!"

Açıkçası 1978 Washington Mutabakatı gereği küreselleşme sürecinin ivme kazanmaya başladığı bu ortamda 1930'da başlayan devlet eliyle sanayileşme - ithal ikamesi 24 Ocak 1980'de terk edilerek stratejik bir "dönüşüm ve uyum" programı IMF/WB desteği ile yürürlüğe konuluyordu. Böylelikle Cumhuriyet Türkiye'si, Osmanlı Türkiye'sinin 1838'de uygulamaya koyarak battığı liberal ekonomi politikasının neoliberal versiyonunu 142 yıl sonra yeniden uygulamaya koymuştu.

1945 yılında İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde küresel finansı kontrol eden elitler herkesin aksine pek sevinmediler. Ama 1970'lere kadar çare bulunmuştu. Soğuk savaşın en ateşli döneminde askeri harcamalar farklılaşarak da olsa devam ediyordu. ABD ekonomisi sürekli ordu ekonomisine dönüşmüştü. ABD, SSCB ile arasındaki soğuk savaşa tepki olarak barış zamanında savaş ekonomisi kuralları uyguluyordu.

Batı'da, Japonya'da çalışmak isteyen hemen herkesin bir işi vardı. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler dahil oldukça fakir ülkeler bile hızla büyüyorlardı. 1957 yılında dünyanın en büyük 100 şirketinden 74'ü ABD şirketi idi. 1972 yılında bu sayı 53'e inmişti. Japonya ve Batı Almanya başta olmak üzere diğer ülkelerde yarışta biz de varız demişlerdi.

1948-1969 yılları arasındaki 21 yılda ABD'deki imalat sektörü bir dolarlık yatırımlarına karşılık 25 sent kâr elde ediyorlardı. 1970-1980 arasında sanayi firmalarının elde ettiği kâr bir dolarlık yatırım başına 15 sente, 1980'li yıllarda da 13 sente kadar düşmüştü. Bunlara şunun için değiniyorum. Türkiye ve gelişmekte olan ülkelere dayatılan 1978 Washington Mutabakatı'nın küreselleşmenin arka planında olanları anlayamaz isek doğru analizler yapamayız. ABD politikalarına kızıyor ama küresel finansı kontrol eden bir avuç elit sınıfın

bunlardaki sorumluluğunu göz ardı ediyorsanız, Amerikan karşıtlığına yönelir, Amerikalıları suçlamaya başlarsınız. Eğer küresel finans elitlerinin 1813-1815 Waterloo Savaşı'ndan bu tarafa kapitalist dünyanın gereklerine göre hareket ettiğini ve pek çok şeyi manipüle ettiğini görmezden gelerseniz dünyada gerçekten neler olup bittiğini asla açıklayamazsınız. Bu durumda resmin bütünü tam olarak göremezsiniz.

ABD'nin dış politikası ve küreselleşme konularını çok güzel anlatan, analiz eden temel niteliğinde kitaplar vardır. Bu tür kitaplar iki ana çizgiye sahiptir. Küresel politikanın anlaşılması için yazılan dış politikayla alakalı kitaplar savaşa büyük ölçüde yer ayırırken ekonomiyi göz ardı etmekte, küreselleşme üzerine yazılanlar da tam tersine ekonomiye büyük önem verirken savaş konusunu pek önemsememektedir. Hâlbuki Waterloo Savaşı'ndan (1813-1815) bugüne savaş ve ekonomi bir madalyonun iki yüzünden başka bir şey değildir.

Bir başka husus kapitalizmin finanslaşması, neoliberalizm Amerikan halkının büyük çoğunluğuna da acı çektirmiştir/çektirmektedir. Çünkü birkaç düzine küresel finans eliti için Kabala temelinde "Tanrı İmparatorluğu" kurma ütopyası için acı çekenlerin Amerikalı, Türk veya başka bir milletten olmasının çok özel bir anlamı yoktur. "Goyimler" ve "Tanrı İmparatorluğu"nu kurmak üzere gelecek Mesih'in gelişini geciktirenler her şeye müstahaktır. "Günahta arınmak" ve "hiksoslar" Mesih'in liderliğinde kurulacak Yeni Dünya Düzeni için "olağan" durumlardır.

Politik iktisat ve siyasi analizlerde gözden kaçırılan çok önemli bir husus daha vardır. Gelişmekte olan ülkelerde ve yoksul ülkelerde de küreselleşmeye, finans sermayesini kontrol altında tutan elitlere ve seçkinlerin kontrolü altındaki Amerikan gücüne destek olan küçük elitis gruplar var. Bu devşirilmiş finansman oligark yamakları, bir nevi Levanten burjuvazi, kendilerince ülkelelerinin milli menfaatlerinden ziyade küresel sermayeye küçük bir "tepit" karşılığı yamanmanın haklı gerekçelerini buluyorlar.

Başta Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler olmak üzere bütün dünya 1980'lerin başından beri neden bozulduğunu bilmedikleri bir şeyi tamirle uğraştılar. Wall Street merkezli küresel finans elitleri bugüne kadar sıradan Amerikalılara ne yaptılarsa 1980'lerin başından beri de Türkler ve dünyanın diğer milletlerine de aynı şeyleri yapıyor, yapmaya çalışıyorlar.

1980'den bugüne kadarki dönemin iktisat ve maliye tarihine baktığımızda ne ABD'de, ne İngiltere'de ne Türkiye'de kimin başkan-başbakan olduğunun hiç önemi yoktur. "Değişim" veya "transformasyon" söylemleri, özelleştirme furyaları –ki Türkiye'de 1980-2009 döneminde 761 kamu kurum ve kuruluşu "özel yöntemlerle" özelleştirilmişlerdir- ekonomileri büyük meselelerle içinden çıkılmaz hale getirmişlerdir.

Wall Street'in emrindeki "ekonomik tetikçiler" ve milletlerarası kurumlar, IMF, WB, NAFTA, WTO gibi küresel ajanları neoliberalizmin önünde engel olarak ne varsa süpürmeye çalıştılar.

Küresel finans elitleri ABD üzerinden dünyayı hâkimiyet altına almak ve kârlarını daha da artırmak için ABD'nin toplam ekonomik gücünü, istihbarat kurumlarını, Hollywood Filmleri ve televizyon dizilerini, yazılı basını, bir kı-

sım üniversite ve akademisyenleri, siyaset kurumları ve yüksek yargı gücünü devreye sokuyor. Bunların işe yaramadığı çetin zamanlarda ise devreye Pentagon sokuluyor. Zaten ABD üniversitelerinin lisansüstü programlarında sıkça dillendirilen bir söz vardır: F-16 olmadan McDonald's olmaz.

ABD ve Batı Avrupa ekonomileri toplamı birbirine yakın güçte olmakla beraber ABD'nin ordusuna ayırdığı kaynak Avrupa ülkelerinin çok çok üstündedir.

1980'den sonra ABD Granada, Panama, Kuveyt, Somali, Haiti, Libya, Lübnan, Kosova, Sırbistan, Afganistan ve Irak gibi ülkeleri ya bombaladı, ya kuşatma altına aldı ya da işgal etti.

Bütün bu askeri müdahalelerin iki önemli maksadı bulunuyordu. Birincisi, dünyaya güç gösterisinde bulunmak, ikincisi ise sıradan Amerikalıları "Amerika'nın tehdit altında olduğuna" inandırmak. 11 Eylül 2001'den itibaren de en önemli "tehdit unsuru" olarak bir türlü yakalanamayan "radikal İslamcı" El Kaide ve lideri Usame bin Ladin bir numaralı tehdit unsuru olarak Amerikan halkına ve bütün dünyaya pazarlandı. Ancak Samuel P. Huntington, Bernard Lewis ve neoconların makale ve kitaplarına baktığımızda bunun "Yeni Amerikan Yüzyılı" için planlanmış bir siyasi proje olduğunu görmemek için de çok saf olmak gerekiyor. Bir başka anlatımla küresel finans elitleri kendi "Mesihi" ideallerine ulaşabilmek için "dünyanın şeytanı Sovyetler ve komünizm" çökünce İslam ve İslam dünyasını "Batı'nın yeni şeytanı" koltuğuna oturtular. Eğer dikkatlice takip edilirse 1978 Washington Mutabakatı-neoliberal ekonomik dönüşüm-küreselleşme söylemleri ile "medeniyetler çatışması" ve "radikal İslamcı terörist" söylemleri makalelerde, kitaplarda, Hollywood yapımı filmlerde aynı dönemde yer almaya başlamıştır. Mesela bu teorinin babalarından sayılan ve Endülüslü Tevrat tefsircisi Meymonides, Alman asıllı Amerikalı siyaset felsefecisi Leo Straus çizgisinin takipçisi olduğunu ifade eden "Medeniyetler Çatışması" kitabının yazarı Samuel P. Huntington'ın Harvard Üniversitesi'nde benzer söylemlerle ortaya çıktığı tarih dönemi aynıdır.

Dünyanın ekonomik olarak yeniden yapılandırılması sürecinin karşısında 1980'ler ve 1990'lar boyunca bir direniş vardı. Bu direnişlerin kimi zaman başarıya ulaştığı da oldu. Bu mücadelenin ABD içindeki önemlileri UPS grevi ve Los Angeles ayaklanmalarıdır. Küresel düzeyde bakıldığında ise benim de tarihe şahitlik etme fırsatı bulduğum –biraz da tesadüfen-1999 yılında Amerika'nın Seattle şehrinde patlak veren ve daha sonra bütün Avrupa'da grevler, Latin Amerika'da isyanlar ve savaş karşıtı küresel hareket olarak akıllarda kalan anti-kapitalist hareketti. Aynı dönemde İsrail'in uyguladığı pervasız ve gayri insani politikalar ve bu politikalara karşı ABD'nin özellikle 1967'den itibaren kayıtsız ve şartsız İsrail desteği, 1991'deki Birinci Körfez Savaşı Ortadoğu'da anti-İsrail, anti Amerikan bir hareketin iyice yayılıp kökleşmesine kuluçkalık etti. Bu hareket hızla siyasal ve milliyetçi İslamcı bir yapıya dönüştü.

Ardından gelen 11 Eylül 2001. Hemen iki sonuç doğurdu. Birincisi, küresel finans oligarşisinin önündeki bütün engelleri yol kenarına itti. İkincisi İslamcı ve milliyetçi siyasi hareketin hareket sahasını daralttı, önde gelenlerinin sesini bıçak gibi kesti. 11 Eylül 2001'le alakalı çok çeşitli iddialar var. Ancak bir ger-

çek var ki asla değişmez. 9/11 Amerikan merkezli küresel finans elitlerine bahşedilmiş bir hediyedir. Önceleri Amerikan milliyetçileri de 11 Eylül'ü Vietnâm'ın kötü hatıralarından kurtulmanın bir yolu olarak gördüler. Ama Afganistan ve Irak işgalleri hiç kimsenin tahmin etmeyeceği kadar savaş karşıtı hareketlerin canlanmasına sebep oldu. Irak ve Afganistan'da ortaya çıkan direniş yüksek teknolojiye meydan okuyan bir biçimde gelişti ve yerleşti. Nihayet 14 Eylül 2008'de hoş geldin küresel mali kriz. Bir kez daha savaş ve para birlikte hareket ediyordu.

Türk ekonomisi 1930'dan itibaren gerçekleştirilen ilk stratejik dönüşümden 50 yıl sonra 24 Ocak 1980 Kararlarıyla tarihinde ikinci kez dışa açık liberal/neoliberal kalkınma stratejisini uygulamaya koymuştu. 1980'de uygulamaya konan dış ticaretin serbestleşmesi ve 1989'da Türk lirasının konvertibilitesiyle sermaye hareketlerinin tamamen serbest bırakılması yönünde atılan adımlardan, 1995'te imzalanan Gümrük Birliği Antlaşması'ndan bugüne kadar geri dönülmemiştir.

87 yıllık Cumhuriyet döneminde uygulamaya konan iki stratejik tercih dönemini, yani 1923-1979 ithal ikamesi dönemi ile 1980-2009 neoliberal dönemi karşılaştırdığımızda altı temel husus hemen fark ediliyor:

a- Türk ekonomisindeki GSMH büyümesi ithal ikamesi döneminde liberal dönemden daha yüksektir. Yaklaşık olarak 1924-1979 dönemi büyümesi % 5.2 dolayında iken 1980-2009 neoliberal dönemdeki büyüme oranı % 3.7 civarındadır. Türkiye'nin 1924-2009 dönemi ortalama büyümesi ise % 4.5 civarındadır.

b- Cumhuriyet Türkiye'sinin toplam iç ve dış borç stoku 1947-1979 döneminde 13.4 milyar dolar ve 76.6 milyar dolarlık milli gelirin % 17.5'i mertebesinde. Buna mukabil 1980-2009 dönemi sonundaki borç stoku 521 milyar dolar ile 2009 yılı sonundaki tahmini GSMH'yi aşmakta olup, yani milli gelirden daha fazladır. Klasik -2006'dan önceki GSMH hesaplama yöntemine göre ülkemizin 2009 sonu milli geliri 400 milyar dolar civarındadır. Yeni sisteme göre de yaklaşık 600 milyar dolar dolayında. Ancak bu taktirde 1979 yılındaki 76.6 milyar dolar olan GSMH'nin de yukarıya çekilmesi gerekir. Hâsılı Cumhuriyet Türkiye'si 24 Ocak 1980 neoliberal dönüşümü ile tam olarak borç batağına saplanmıştır. Cumhuriyet bu görüntüsüyle Osmanlı Türkiye'sinin 1838-1914 dönemini hatırlatmaktadır.

c- Türkiye'nin 1955-1980 dönemindeki ortalama resmi-açık işsizlik oranı % 7 dolayında iken 1980-2009 döneminde % 10 dolayındadır. Kaldı ki işsizlik oranı 2002'den bu yana sürekli artmaktadır.

d- Türkiye 1980'den beri adeta sanayileşmekten vazgeçmiştir. Devlet sanayiye yatırım yapmaktan vazgeçerken boşluk özel sektör tarafından doldurulamamıştır. Artan ihracat, ithalata bağımlı hale gelmiştir. İhracatımızın % 70'i ithal girdilerden oluşmakta ve giderek katma değeri düşmektedir. Özellikle 2002'den beri uygulanmakta olan ve giderek radikal bir hal alan yüksek faiz-düşük kur politikası yerli sanayi üretimini can evinden vurmaktadır. AB ile 1995'te imzalanan Gümrük Birliği Antlaşması'ndan sonra yerli sanayiye korumak için en önemli enstrüman olan döviz-kur politikası milli üretimin aleyhine işlemektedir.

e- Türkiye’de 24 Ocak 1980’den bu tarafa yurtçinde dar gelirliiden, tarım kesiminden ve sabit ücretlilerden zengin-sermayedar kesime doğru yüksek faiz politikasıyla servet transferi yapılmakta, +/- neticede yurt dışına net fon çıkışı olmaktadır. Türkiye’de sayısı 5000 dolayında olan bir rantıye/tefeci sınıf oluşmuştur. 500 büyüklerden oluşan sanayi şirketleri gelirlerinin büyük kısmı faaliyet dışı kâr dediğimiz faiz gelirlerinden oluşmaktadır. Ülkemizde gelir dengesizliği neoliberalizm döneminde her geçen yıl daha da artmıştır.

f- Türkiye kendi kendine yetebilen bir tarım ülkesi iken neoliberal politikaların sonunda tarım çökmüş, köyden büyük kentlerin varoşlarına eğitim seviyesi düşük, el becerisi düşük milyonlarca insan göç etmek mecburiyetinde kalmıştır. Bu insanlarımızın bir kısmı bölücü etnik bir unsur tarafından devşirilirken, önemli bir kısmı da Kur’an ve ehlişünnet anlayışındaki Ortodoks İslam dışında, bazı dini cemaat ve tarikatlar tarafından devşirilmektedir. Bunun en önemli sebebi 24 Ocak kararlarından bu yana her geçen yıl sosyal devlet unsurunun zayıflatılması ve ortadan kaldırılmasıdır. Bunlara rağmen 2009 yılında tarımın GSYİH’e katkısı % 6.5, istihdama katkısı ise % 27’dir. Tarımın 2002 yılında GSYİH’e katkısı % 12.2 iken istihdama katkısı % 35 idi.

Sanayide olduğu gibi tarımda da ithalat her geçen gün yükseliyor. Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiye’si liberalizm-neoliberalizm ile ithal demokrasi, ithal sol şerit kapitalizmi, ithal burjuvazi, ithal kalkınma, borçla ithal refah ve mutluluk, ithal eşitsizlik, ithal kardeş çatışmasına dayalı kardeşlik, hürriyet, barış için insan hakları sendromu içindedir.

1838-2009 döneminde Türk ekonomisi kapitalist dönüşüm süreci içinde bir türlü azgelişmişlikten kurtulamamıştır. Türkiye’de kapitalizmin gelişim biçiminde iki temel mesele öne çıkıyor. Birincisi kapitalist ekonomi-burjuva demokrasisi Türk milletinin milli-dini değerleriyle beslenen iktisadi zihniyet dünyası ile uyuşamamıştır. İkincisi Türkiye’de milli bir burjuvazinin olmayışı ve buna bağlı iktisadi, ahlaki değerlerdeki zafiyet.

Türk ekonomisinde 1838-2009 döneminde beş ana göç unsurunun hâkim olduğu dönemlerden bahsedilebilir.

Birincisi, 1838’de Baltımanlı Serbest Ticaret Antlaşması’yla başlayan süreçte ekonomiye yabancıların ve gayrimüslim azınlıkların hakim olduğu dönem.

İkincisi, 1908’de başını Levanten burjuvazinin çektiği, darbeyle başlayan süreçteki yabancı-gayrimüslim-Levanten burjuvazi dönemi.

Üçüncüsü, 1929-1939 Atatürk dönemindeki milli ekonomi ve milli burjuvazi oluşturma gayretlerinin ağır bastığı dönem

Dördüncüsü, 1940-2002 döneminde Levanten burjuvazi-askeri cuntaların işbirliği dönemi.

Beşincisi, 2001’den itibaren Levanten burjuvazi-muhafazakâr burjuvazi işbirliği ile Türk ekonomisinin geleceğinin ve elbette Türkiye’nin geleceğinin küresel sermaye odaklarına devrediliş süreci.

Türkiye’deki muhafazakâr burjuvazi diye tanımlayabileceğimiz kesim ile Anadolu sermayesini birbirine karıştırmamak gerekir. Burada kastettiğimiz muhafazakâr burjuvazi hem Vahabi-Eşari İslam geleneğinin hâkim olduğu

Arap sermayesi tarafından desteklenmekte, hem de ABD, İsviçre ve İngiltere merkezli Yahudi sermayesi tarafından beslenmekte, desteklenmektedir. Özellikle bu hususta dört beş muhafazakâr grup başı çekmektedir.

Türk ekonomisi 1940-48 yılları arasındaki İkinci Dünya Harbi yıllarında Milli Şef İsmet İnönü dönemi hariç 1929-1979 döneminde ortalama % 6'dan daha fazla büyümüştür. Bu dönemin iki karakteristiği var. Birincisi kamu öncülüğünde sanayileşme, ikincisi ithal ikamesi modelinin uygulanması. Buna mukabil 1980-2009 yılları arasındaki neoliberal dönemde ortalama büyüme % 3.7 civarında olup, GSMH'den daha fazla bir borç stoku, daha fazla işsizlik oranı, yabancılara satılan stratejik iktisadi varlıklar, yabancılara satılan topraklar ile adeta Osmanlı Türkiye'sinin 1838-1914 dönemine bir "dejavu" yaşıyoruz.

Kişi başına GSMH 1923'te bir iken 2003 yılında 6 idi. Bu dönem boyunca kişi başına yıllık ortalama gelir artışının % 2.3 gibi bir sonuca ulaşabildiğini gösterir. Kişi başına GSMH yıllık artışındaki önemsiz gibi görünen bir fark uzun dönemde -72 kuralını hatırlayınız- çok önemli bir fark meydana getirmektedir. Mesela aynı dönemde GSMH'deki yıllık artış % 2.3 değil de % 3.3 olsaydı, kişi başına GSMH'deki artış altı kat yerine 13 kat olacaktı. Bu durumda 2003 yılında 3300 Amerikan doları civarında olan kişi başına milli gelir, kalkınmanın Türk lirasını da kıymetlendireceği göz önüne alındığında büyük ihtimalle 7000 ile 10.000 dolar arasında olabilirdi. 1925-1978 dönemindeki fert başına yıllık ortalama GSMH artışı % 3.8'dir. 1968 fiyatlarıyla 1925 yılında 1131 TL olan fert başına milli gelir, 1978'de 4875 TL olup, artış 4.3 katıdır.

Türkiye özellikle 1980'den sonra gelişmiş ülkelerle arasındaki farkı kapatmak bir yana, fark daha da açılmıştır. Güney Kore, Tayvan, İspanya, Portekiz ve Yunanistan'ın gerisinde kalmıştır.

Buradan şu çıkarımı yapabiliriz. Türk ekonomisinin büyüme potansiyeli tam olarak harekete geçirilememiştir. 1980'den sonra bir de ağır borç stoku üstlenilmiştir. Tarafsız yabancı gözlemciler dâhil içerideki "gören gözler" Türk ekonomisinin büyüme potansiyelinin daha yüksek olduğu hususunda aynı noktaya çıkıyorlar.

Bu hususta, yani Türk ekonomisinin büyüme hızındaki performans kayıplarını şu başlıklarla birlikte düşünebiliriz.

Bir, Enderun Mektebi merkezli siyasanın özellikle 1512'den itibaren aşar vergisini kurucu unsur Türk Müslüman ahaliye karşı bir iktisadi yıldırma, gasp vasıtası haline getirmesinin zihinlerde ve gönüllerde merkezi devlete olan güveni sarsmış olması. Nitekim iltizam-mültezim sisteminin Enderun siyasası ve Galata bankerleri işbirliği ile "haraç"a dönüştüğünü biliyoruz. Bir başka husus 1918 yılında, Osmanlı Türkiye'sinin vergi gelirlerinin % 77'si dolaylı vergilerdir. Cumhuriyet Türkiye'sinde ise bu oran 1980'de % 34'lerde iken 2008/2009'da % 70 civarındadır.

İki, Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı 1517'de Memlük Türklerinin elinden almasıyla birlikte halifelik makamının yanında, tarihi kaynaklarda zikredilen sayılar farklı olsa da, 2000 dolayında İslam'ın Eşari itikadını benimsemiş Arap ve Yahudi dönmesi ulemayı İstanbul'a getirdiğini biliyoruz. Bu tarihe kadar

Osmanlı-Türk medreseleri Semerkant-Buhara-Anadolu geleneğinde oluşmuş İslam'ın Hanefi ameli-Maturidi itikadındaki İslam Türk ulemasının hâkimiyeti altındadır. Eşari ve Maturidi itikadı arasındaki en önemli fark akıl ve kader konusundadır. Maturidi İslam itikadı Kur'an-sahih hadis-akıl temelinde yükselir ve insanın davranışlarında kendisine de sorumluluk yükler. Eşari itikadı ise akli alenen dışlamasa da pek önemsemez, insanın Allah'a karşı sorumluluğunda "kaderim böyleymiş" yaklaşımı ağır basar ve ferdi sorumluluktan kaçınır. Hâlbuki yüce kitabımız Kur'an'da 60 ayette "Siz aklınıza danışmaz mısınız?" mealinde hüküm yer almaktadır. Nihayetinde Fatih Sultan Mehmet'in büyük emek verdiği İstanbul Tophane'deki, devrin, dünyanın en büyük rasathanesi 1580'de Kılıç Ali Paşa'ya topa tutturularak yıkıldı. Rasathanenin yıkılmasındaki sebep, bugün optik bilimin babası kabul edilen mühendis Taküyüddin'in "meleklerin bacaklarını gözetlediği" yönündeki tevatürler ile Şeyhülislam Kadızade'nin "Gözlemeyleri bulundukları ülkeleri felakete sürükler" fetvası ile yıkılması ilmiyenin hangi zihniyet dönüşümüne uğradığını göstermesi bakımından önemlidir. Hemen belirtelim Türk İslam âlimi Taküyüddin'in hayatını Hoca Saadetin Efendi kurtarmış olup Taküyüddin 1585'te vefat etmiştir. 1580 tarihi bize göre Türk İslam zihniyetinde derin bir kırılmaya ve zihniyet değişimine işaret eder. Bir başka söyleyişle Müslüman Türk ilmiye/ulema sınıfının "aklı vestiyere astığı" bir başlangıçtır 1580. Bu kırılma iktisadi zihniyet dahil her türlü pozitif ilimlerdeki gelişmenin önünü tıkadığı gibi fıkıh/İslam hukukuna yönelik gelişmelerin, içtihatların önünü de kapatmıştır.

Üç, Türkiye'nin milli burjuvazisinin olmaması. Osmanlı Türkiye'sinin son yüzyılının yarıdan fazlasını savaşla geçirmesi. Esasen bu savaşlarda Türk-Müslüman unsurun hayatını kaybetmesi. Çanakkale ve Sakarya'da her ülkeyi etkileyecek derecede eğitilmiş Müslüman Türk kıyımının gerçekleşmesi, mesele Yemen ve Filistin'e gönderilen bir buçuk milyon Anadolu Türk'ünden sadece 300 bini geriye dönebilmiş olup, bunların çoğu da Anadolu'ya döndüklerinde işgörmez haldedir. Ayrıca 8-10 yıl sonra geriye dönenlerin pek çoğu hem ailelerini hem iktisadi varlıklarını kaybetmişlerdir. Cumhuriyet kurulduğunda Türkiye'deki okuryazarlık oranı % 7,5, kadınlarda ise %4 olup, bunların çoğu da gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Atatürk ve cumhuriyetin kurucu ataları bu sebeple daha cumhuriyet ilan edilmeden İzmir İktisat Kongresi'ni topla-mış, eğitime büyük önem vermiştir.

Bir başka husus, 1946 yılından bugüne kadar Türk ekonomisine IMF ve WB ile ABD ve AB doğrudan müdahildirler. İçeride ise Atatürk'ün ölümünden sonra her dönemde şöyle veya böyle bir popülizm uygulaması söz konusudur. Eğer Türkiye 1946'dan beri geri kalmışlık-az gelişmişlik çemberini kıramadıysa, özellikle finansal liberalleşmeyi tavsiye eden 1978 Washington Mutabakatı'nı 1980'den itibaren ve 1989'dan beri tam olarak uyguluyorsa... Türkiye'nin Batılı dostlarının Türkiye'nin kalkınmasını istemedikleri sonucu çıkarılabilir. Bu durum Batı'nın Türkiye'ye karşı her ekonominin bir siyaseti, her siyasetin bir ekonomisi vardır prensibini akla getiriyor. Bu durumda Türkiye kalkınabilmek için iki hususu hemen devreden çıkarmak mecburiyetinde. Birincisi, siyasi popülizme son vermek. İkincisi Milletlerarası Para Fonu (IMF) gibi uluslar arası kurumların dayattığı tutarsız politikaları bertaraf etmek. Arkasından atması gereken adım Ortodoks neoliberal iktisat politikalarına son

vermelidir. Önce heterodoks bir neoliberalizme tornistan ve paralel olarak “üçüncü yol” iktisat politikalarıyla hızlı bir sanayileşme. Bu ise Mustafa Kemal Atatürk modeline işaret etmektedir.

Türkiye’nin milli bekası, insanlarımızın refah içinde yaşaması 30 yıllık neoliberalizm tecrübesinden sonra kamu sermayesi ile sanayileşme hamlesini zaruri kılmaktadır.

Türkiye 1947 yılından beri sürekli ticari açık ve 1980 neoliberalizmi ile birlikte de son sekiz yılda çok yüksek olmak üzere sürekli cari açık vermektedir. Bir ülkenin ticari açıklarla artı cari açıklarla kalkındığı hiçbir iktisat tarihi kitabında yer almamaktadır. Türkiye başta cari açık olmak üzere özellikle 1980’den beri ticaret açıklarını dış borçlanma ile karşılamaktadır.

Türkiye “1946’dan beri izlenen politikalarla, ancak hâsseten 1980’de gerçekleştirilen stratejik neoliberalizm dönüşümü ile dış kaynak kullanımındaki kısıtlamaları “büyüme hızını frenleyici etkisini gevşetmek” için kaldırmıştır. Ancak 2008-2009 dönemindeki 30 yıllık uygulamada ortaya çıkan somut veriler farklı sonuçlar göstermektedir. Birincisi, bu dönemde Türkiye’de GSMH ortalama büyümesi ciddi biçimde düşmüş, işsizlik artmıştır. İkincisi, bu dönemde Türkiye makro ekonomi politikalarındaki bağımsızlığını kaybetmiş olup, ülke giderek siyasi risklerle karşı karşıya gelme sürecine girmiştir.

Türkiye’nin 1946, 1954, 1970, 1978/1979, 1989/1990, 1994, 1998/1999 ve 2001 krizlerine bağlı olarak IMF/WB gibi uluslar arası kuruluşların dayattığı istikrar ve dönüşüm politikaları sadece ülkenin dış borçlanmasının ödenebilir-sürdürülebilirliğine yöneliktir.

Dikkatimi en çok celp eden hususlardan biride ABD’li uzmanların hazırladığı Marshall Planı’nından bu yana milletlerarası kuruluşların Türkiye’ye dayattığı, hadi daha kibarca, önerilerindeki ortak nokta, hepsinin üretimde ve makroekonomik politikalarda devlet müdahalesinin azaltılması ve bunun yerine serbest piyasa ekonomisinin hâkim olduğu neoliberal bir dönüşümün ön plana çıkarılmasıdır. Ancak benzer tavsiyeler bankacılık ve sermaye piyasasında tam bir ikiyüzlülük ifadesi olarak göz ardı ediliyor. Mesela 2001 bankacılık krizinde batan özel bankaların yabancılara olan borçları-açık pozisyonları öncelikle Hazine borcu haline dönüştürüldükten sonra IMF ve küresel sermaye odakları lütfedip parmaklarını oynattılar. Bir başka örnek; 2001 krizinde Türkiye’nin yapmak isteyip de IMF’nin yaptırmadığı batan bankaları kamu-laştırma işlemini Eylül 2008’de patlayan mali krizle birlikte ABD ve AB ülkelerine tavsiye etti. Bu durumda IMF’nin tavrı olsa olsa Türkiye’ye yönelik “siyasi hesaplı” bir ekonomik operasyondur.

30 yıldır açıktan ama 1946’dan beri IMF/WB gibi milletlerarası kuruluşların Türkiye’ye “önerdiği” politikaların hiçbir tutarlı tarafı yoktur. Sonuçlar gösteriyor ki, bir kez daha belirtelim “Her ekonominin bir siyaseti, her siyasetin bir ekonomisi vardır” düsturu Türkiye’ye karşı judeo-Hristiyan siyasetin kısa, orta ve uzun vadeli hesaplarına yönelik olarak işletilmektedir.

Buna rağmen Türk hükümetleri 1946-1979 döneminde milletlerarası kuruluşların “önerilerini” Türkiye krize girince uygulamaya koymuşlar, dış finansmanı tedarik ettikten sonra da “istikrar politikalarını” görmemezlikten gelme-

yi yeğlemişlerdir. Kanaatınıza göre siyasi iktidarlar bu dönemde şuurlu olarak bu politikayı sürdürmüş, her şeye rağmen sanayileşme ve büyümeye yönelik genişleyici makroekonomik politikaları sürdürmüşler, dış ticarete korumacılığa devam etmişlerdir.

1980’de gerçekleştirilen dışa açılım, 1989’daki finansal serbestleşme ve 1995 Gümrük Birliği Antlaşması Türk hükümetlerinin hareket sahasını daraltmıştır. Bir de buna Levanten burjuvazisinin, 12 Eylül 1980 darbesini ve 28 Şubat 1997 post-modern darbesini gerçekleştiren generallerin vizyonsuzluğunu ekleyiniz. Artı özellikle 1980’den sonra palazlanan muhafazakâr burjuvazinin tarih şuurundan yoksun, Kur’an’ın tebliğ ettiği İslami değerlerin dışında “Endülüs İslam zihniyetine” gark olmuş “ahval ve şerait”ini ekleyiniz. Sonuç Cumhuriyet Türkiye’si 1980-2009 neoliberalizmi ile Osmanlı Türkiye’sinin 1838-1914 liberal dönemine “U dönüşü” yapmıştır.

Türkiye ne yapmalı?

1- Cumhuriyet Türkiye’si milli beka stratejisini Batıcılık/Batılılaşma ekseninden çıkarıp muasır medeniyetler eksenine oturarak milli, dini değerlerine bağlı yeni bir milli model oluşturmalıdır. Bu bağlamda eğitim sistemi anaokulundan doktora seviyesine kadar yeniden düzenlenmeli hiçbir eğitim kurumunda yabancı dille eğitime izin vermemelidir. Bir hususu belirtelim yabancı dil öğrenmek/öğretmek başkadır, yabancı dille eğitim yapmak başkadır.

2- Türkiye 1989’da yürürlüğe konulan, 32 sayılı KHK ile sermayenin serbestleşmesini yeniden gözden geçirmeli ve AB ile Gümrük Birliği Antlaşması’nı yeniden ele almalı ortak mutabakat sağlanamıyorsa bu anlaşma askıya alınmalıdır. Hayali AB tavizlerine son verilmelidir.

3- Levanten burjuvazi ile muhafazakâr burjuvazi ve bunlarla kader birliği yapan sivil-asker üst bürokrasiyi millileştirecek yeni bir siyasi-iktisadi program yürürlüğe konulmalıdır.

4- Ekonomi ve finansal politikalar IMF, WB ve AB’nin Gümrük Birliği vesayetinden kurtarılmalıdır.

5- Sıcak paranın spekülatif vur-kaç operasyonlarının önünün kesilmesi için sıcak para vergisi düşünülmeli, İMKB’nin faaliyetleri belirsiz bir süre tatil edilmelidir.

6- Ekonomik ve sosyal politikalar Ortodoks neoliberal politikalardan koparılmalı, devlet öncülüğünde sanayileşmeye “üçüncü yol” çerçevesinde ağırlık verilmelidir.

7- “Fiyat istikrarı” önceliğinden “tam istihdam” önceliğine geçilmeli, sanayileşmek için makul bir enflasyon sineye çekilmelidir.

8- İç ve dış borçlar yeniden yapılandırılmalı, konsolidasyona giderek Levanten burjuvazi ile muhafazakâr burjuvaziden bir kereye mahsus olmak üzere, servet vergisi alınmalıdır.

9- Neo-Tanzimatçılığa dayanan Neo-Osmanlıcılık Türkiye’yi bir felakete götürür. Bu bağlamda aydın yabancılaştırma-ihaneti ile ABD ve AB’den beslenen sivil toplum kuruluşları (STK) kaynaklı ihanete karşı Türk milleti şuurlandırılmalıdır.

10- Yabancı uyruklu gerçek kişiler ile yabancı ülkelerde kurulan tüzel kişi-liğe sahip şirketlerin Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde taşınmaz mal edinmelerine ilişkin düzenlemeler ilga edilmeli ve eski durum yeniden tesis edilmelidir. Türkiye'ye sıfırdan sanayi tesisi kuracak yabancı sermayeye 49/99 yılına arsa kiralanabilir.

11- Türkiye judeo-Hristiyan siyasetin, Kabala-Evanjelizm dini formatlı "Tanrı İmparatorluğu" projesinin tam merkezindeki ülkedir. Batı'da binlerce makale, yüzlerce kitap, binlerce internet sitesinde Anadolu Türk yurdu ve hinterlandı "where God has walked" (Tanrı'nın yürüdüğü topraklar) olarak anılmaktadır. Bir başka ifade ile Türkiye DİN-SİYASET FELSEFESİ-EKONOMİ temelinde Batı politikasının tehdidi altındadır. Bu açıdan İran, Suriye, Rusya ve Çin ile ilişkilere özel bir önem verilmeli, nükleer dâhil savunma silahları için milli endüstri geliştirilmelidir.

12- Geleceğin yakıtı petrol değil, bor ve toryum temelli yeni nesil enerjidir. Bu noktada monatomik elementler dediğimiz altın ve platin türü elementler çok önem kazanmaktadır. Türkiye borda dünya rezervinin % 68'ine, toryumda % 50'sine ve bilinen altın rezervinde de altı bin beş yüz ton ile ciddi bir rezerve sahip ülkedir. Ayrıca 100 bin ton gümüş olduğu tahmin ediliyor. Daha şimdiden New York-Los Angeles arasında saatte 1000 km hızla gidecek maglev trenleri inşa ediliyor. Çin maglev trenlerinin saatte 395 km hız yaparını Aralık 2009'da devreye soktu. Çin'in endüstri şehri Guangzhou ile Çin'in nakliye merkezi Wuhan kenti arasındaki 1069 km'lik yolda artık 28 vagona 1200 kişi taşıyan maglev treni yolcu taşıyacak ve bu mesafeyi en fazla 3.5 saatte kat edecek. Projenin maliyeti 17 milyar dolar. Maglev trenleri ray ile lokomotif arasında manyetik alan oluşmasıyla hareket ediyor. Yani tekerlekler olmadığı için tren raylar üzerinde uçuyor. Bu sistemin temel yakıtı bor ve mekanizma monatomik elementler ile çalıştırılıyor.

Eski Mezopotamyalıların ŞEMANNA, eski Mısırlıların MFKZT, İskenderiyelilerin ve Nicolas Flamel gibi kimyacıların FİLOZOF TAŞI dediği altın ve monatomik elementlerin üç özelliği öne çıkıyor:

- a- Levitasyon. Dokunmadan havaya yükselme
- b- Transmütasyon: Başka bir biçime girme
- c- Teleportasyon: Uzaktan, temas olmadan taşıma güçleri.

"Orbitally Rearranged Monatomik Element" (ORME) Türkçesi yörüngesel olarak yeniden düzenlenmiş tek atomlu element ile, bilindiği kadarıyla 1976 yılından beri CIA ve NSA gibi ABD istihbarat kuruluşları yoğun şekilde ilgileniyorlar. Elbette İsrail, Rusya, İngiltere, Fransa, Almanya, Çin, Hindistan ve Japonya gibi ülkelerin gizli servislerinin ilgilendiklerini söylemek kehanet sayılmamalı.

1997'de dört bağımsız şirketin birleşmesiyle oluşturulan AMPLATS (Anglo-Amerikan Platin Şirketi) dünya platin üretiminin % 70'ini kontrol ediyor.

Türkiye'de 2003 yılından 2009 sonuna kadar 455 bin kilometre kare altın-maden arama ruhsatı verilmiş durumda. Ruhsat sahiplerinin çoğunluğu T.C. vatandaşı azınlıklarından bir grup ile Kürt asıllı işadamlarının yabancılarla kurdukları ortaklıklar. Türkiye'nin yüzölçümünün 780 bin kilometre kare

olduğunu dikkatinize sunarım. Dünyadaki işlenebilir altın rezervinin 90 bin ton ve bunun da 6500 tonunun Türkiye’de olduğuna dikkat çekiliyor.

Kısaca belirtelim. Yakın zamanda altın ve bor sanayinin ve enerjinin gerçek egemeni olacak. Toryum, radyoaktivitesi son derece düşük olduğu (özellikle-232) ve hatta sıfıra yakın bir düzeye indirilebileceği için nükleer enerjinin yeni yakıtı olacak. Hindistan ve Norveç şimdiden toryumla çalışan nükleer santralleri inşa ediyorlar.

Monatomik elementlerin-altının yerçekimini nötralize etme gücü yeni teknolojilerin hayata geçirilmesini sağlayacak. Mesela maglev trenleri, manyetik alan üzerinde raylara dokunmadan-levitasyon ve teleportasyon özelliği ile hareket ediyor.

13- Türkiye vakit geçirmeden self-determinasyon yolunu açarak milli birliği tehlikeye düşüren “Birleşmiş Milletler İkiz Sözleşmeler”i iptal etmelidir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi 04.06.2003 tarihinde iki Birleşmiş Milletler sözleşmesini kabul etmiştir. İktidar partisinin oylarıyla kabul edilen a) Ekonomik, sosyal ve kültürel haklara ilişkin uluslararası sözleşme b) Medeni ve siyasi haklara ilişkin uluslararası sözleşme Bakanlar Kurulu’nun 07.07.2003 tarih ve 2003/5851 sayılı kararıyla milletlerarası sözleşme hüviyeti kazanmıştır.

Soğuk savaş döneminde-üçüncü dünya ülkelerinin oylarıyla Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nca sömürgecilğe karşı 1966 yılında kabul edilen bu sözleşmeler günümüzde halen ABD ve İngiltere gibi devletler tarafından imzalanmamıştır.

Başlangıçta Batılı ülkeler bu sözleşmelere karşı çıkarken Sovyetler’in dağılmasından sonra hararetle savunmaya başlamışlardır. Yeni Dünya Düzeni bağlamında küreselleşme politikası gereği, ulus-devlet yapısını bozma gayesiyle bu sözleşmeleri kabul yönünde çeşitli ülkelere baskı yapmaktadırlar. Çünkü neoliberal ekonominin gerektirdiği politikalara en fazla direnç gösteren ulus-devletlerdir.

Ulus-devletleri etnik, dini, mezhep temelli “Atina modeli” devletçiklere dönüştürülmek için bu sözleşmeler araç olarak kullanılmaktadır. “Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme”nin birinci maddesi ile 27.maddesi –ki Türkiye bunlara karşı çekince ve beyan koymuştur ammaaa-ABD ve AB başta olmak üzere “Soros Vakfı” destekli sivil toplum kuruluşları tarafından etnik, dini, mezhep ayrımcılığı için sürekli istismar ediliyor.

Küresel sermaye elitlerinin tek dil, tek merkez bankası, senkretik tek dünya dini ve tek dünya silahlı gücü vs. gibi çalışmalarına en iyi hizmet edecek unsur self-determinasyonun ulus-devlette millet içinde milletler oluşturularak böl ve yönet politikasına aracılık edeceği şimdiden görülüyor.

14- Batılılarla yürütülen diplomatik, ekonomik ve diğer ilişkilerde Osmanlı Türkiye’sinin 1839’dan sonra başına gelen asla unutulmamalıdır. Osmanlı İmparatorluğu 1939’da beş büyük Avrupalı devletin himayesine alınmıştı. İmzaladığı serbest ticaret antlaşmalarıyla Avrupa’nın şehir devletlerine dahi tek taraflı inanılmaz imtiyazlar vermiştir. Malum Tanzimat paşaları İngiliz, Fransız, Rus ve Alman yanlısı olmakla şöhret kazanmışlardır.

İş öyle şirazesinden çıkmıştı ki, 21 Temmuz 1905'te Yıldız Camisi'nin yanı başında II. Abdülhamit'e karşı suikast tertiplenmişti. Belçikalı bir teröristin elebaşılığında patlatılan bombayla 26 kişi ölmüş, 58 kişi yaralanmış ve 20 kadar da at telef olmuştu.

Belçika bu terörist elebaşısı 1838 Ticaret ve Gemi Seferleri Sözleşmesi'ndeki bir imzayı gerekçe göstererek serbest bıraktırmaya çalışmıştır. Yargılanan ve idama mahkûm edilen terörist başı bizzat Sultan II. Abdülhamit'e affettirilmiş, cebine parası da konularak Avrupa'ya gönderilmiştir. Şimdi de sadece iki hususu hatırlayalım. ABD, AB ve İsrail'in 35 bin kişinin katili APO'ya karşı, etnik bölücülere, isyancılara karşı tavrı ortada. Diğeri ise "stratejik müttefikimiz" ABD askerleri Irak'ın Süleymaniye şehrinde Türk ordusunun özel kuvvetler birimine mensup subayların başına çuval geçiriyor. Türk milletini rencide eden bu durumlar hangi müttefikliğe sığar?

15- Türk ordusu özellikle 12 Eylül 1980, 28 Şubat 1997 ve 27 Nisan 2007 benzeri Batı, Jodeo-Hıristiyan formatlı darbeci garabetlerden kurtarılarak Müslüman Türk milletinin ordusu haline dönüşmelidir. Bu noktada "ahlaki şuurda Muhammet Mustafa, milli şuurda Mustafa Kemal" tam bir rehberdir. Çünkü bu orduyu yeniden kuran Atatürk ve bu ordu Türk milletinin gönlünde "peygamber ocağı"dır.

16- Türkiye Cumhuriyeti devleti diğer Türk devlet ve topluluklarıyla kültürel, ekonomik ve siyasi ilişkilerini sürekli en üst seviyede tutmalıdır. Türk dünyasından her sene en az on bin öğrenciye lisans, master ve doktora bursları verilerek Türkiye'ye getirilmelidir.

"Coğrafi savaş" coğrafyanın durumuna göre farklı yöntemlerle bütün ülkelere uygulanabilir. Bu temel, stratejik bilginin farkında olan küresel sermaye oligarşisinin elitleri ve gelişmiş Yeni Dünya Düzeni'nde söz sahibi ülkelerin yöneticilerinin hemen hepsinin çok iyi coğrafya ve tarih bilgisi vardır. Ülke yönetiminde görev alan siyasetçi ve bürokratların ve hatta akademisyenlerin, ülke ve dünya meselelerine ilgi duyan herkesin çok iyi coğrafya ve tarih bilgisinin olması gerekir. Bu bilgi pratikte -analiz ve değerlendirmelerde çok iyi kullanılabilir. Ancak bunu Türkiye için söylemek ne yazık ki pek mümkün değildir.

Fakat bilinen binlerce yıllık Türk tarihinde, hiç olmadığı kadar her konuda eğitilmiş ve genç bir nüfusa sahip bir Türkiye var bugün. Yaygın deyimle un, şeker, yağ, yumurta ve ihtiyaç duyulan her şey var. Türk milleti "helvayı yapacak usta"yı bekliyor.

Son söz; ben yüce dinimiz İslam'ın itikadi boyutlarını öğrendikçe Mustafa Kemal Atatürk'ü çok sevmiştim. Bu akademik çalışma ile Osmanlı ve cumhuriyetin iktisat ve maliye tarihini öğrenince Atatürk'ü daha çok sevdim. Türkiye'nin sanayileşmesi ve refah içinde kıyamete kadar milli varlığını sürdürebilmesinin yolu Atatürk'ün "üçüncü yol" diye tanımlayabileceğimiz milli iktisat modelinden geçer gözükmektedir.

KAYNAKLAR

- Abadan**, Yavuz: Tanzimat Fermanının Tahlili, Maarif Matbaası, 1940.
- ABCFM**: Almanac 1886, Stanley and Ushers Press, Boston 1886.
- ABCFM**: Tabular View of the Missions of the ABCFM for the Year 1899-1900, Annual Report of ABCFM, Boston 1900.
- ABCFM**: The Samokov American Schools, Mass. Boston 1924.
- ABD Senatosu Raporu**: Turkey, Greece and NATO The Strained Alliance, A Staff Report to the Committee on Foreign Relation, Washington D.C, March 1980.
- Açba**, Sait Osmanlı Devletinin Dış Borçlanması 1854-1914, Vadi Yayınları, Ankara 2004.
- Adanur**, Oğuz: Kapitalizm Öncesi Evrensel Kültür-Zihniyetten Günümüze Osmanlılar ve Ötekiler, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir 2004.
- Adda**, Jacques: Ekonominin Küreselleşmesi, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.
- Âdem**, Hâbil: Mustafa Kemallerin Kitabı, IQ Kültür Sanat, İstanbul 2009.
- Adji**, Murad: Kaybolan Millet, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara 2001.
- Afyoncu**, Erhan: 10 Soruda Osmanlı Borçları, Popüler Tarih Dergisi, Sayı 13, Haziran 2001.
- Afyoncu**, Erhan: Osmanlı'nın Hayaleti, Yeditepe Yayınevi, İstanbul Ekim 2005.
- Ağaoğlu**, Ali: Borsayı Kim Fiyatlıyor, Vatan Gazetesi, 16 Aralık 2009.
- Ahmad**, F: The Transition to Democracy in Turkey, Third World Quarterly 7-2, 1995.
- Ahmad**, Feroz: İttihatçılıktan Kemalizm'e, Kaynak Yayınları, İstanbul Mart 1996.
- Ahmad**, Feroz: Kemalist Türkiye'de İdeolojik Arayışlar, 1919-1939: www.adk.boun.edu.tr/ataturk/yazilar/kemalist_turkiye.htm. Ağustos 2007.
- Ahmad**, Feroz: Modern Türkiye'nin Oluşumu, Kaynak Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, Eylül 2008.
- Ahmad**, Feroz: The Making of Modern Turkey, Routledge, London 1993.
- Akagül**, Deniz: Başarı ve Başarısızlıklarıyla Cumhuriyetin Kuruluşundan Bu Yana Türk Ekonomisi 1923-2003, Haz. Semih Vaner, 21. Yüzyıla Girenken Türkiye, Kitap Yayınevi, İstanbul, Eylül 2009.
- Akarlı**, Engin Deniz: 1872-1916 Bütçeleri Işığında Osmanlı Maliyesinin Sıkıntıları, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını, Cavit Orhan Tütengil'e Armağan, Özel Sayı I, İstanbul 1982.
- Akat**, Asaf Savaş: Alternatif Büyüme Stratejisi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sanal Baskı, İstanbul 2004.
- Akay**, Şadiye: Atatürk ile Hep Sevinç Yaşadık, Cumhuriyet Gazetesi, 23 Nisan 2002.
- Akbulak**, Y, E. Kavaklı ve A. Tolunak: Kayıp Yıllar Türkiye'de 1980'li Yıllardan Bu Yana Kamu Borçlanma Politikalarının Bankacılık Sektörüne Etkileri, Beta Basım, İstanbul 2004.

- Akçura**, Yusuf:Bursa Türkocağı Konferansı, Vakıf Gazetesi Num: 1794, 10 Kanuni Evvel 1338/1922.
- Akdağ**, Mustafa: Türk Halkının Dirlik Düzenlik Kavgası, Celali İsyanları 1550-1603, Ankara 1963.
- Akdağ**, Mustafa: Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi, Cilt. 2, Cem Yayınevi, İstanbul 1974.
- Akerlof**, George ve Paul Romer:Looting: The Economic Underworld of Bankruptcy for Profit, Brooking Papers on Economic Activity 2, February 1993.
- Akgüç**, Öztin: 100 Soruda Türkiye'de Bankacılık, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1992.
- Akgüç**, Öztin:Türkiye'de Bankacılık, Gerçek Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1992.
- Akgül**, L. Hilal:Ekonomide Kurtuluş Savaşımı, Altın Kitaplar, İstanbul Şubat 2006.
- Akgün**, Seçil:General Harbord'un Anadolu Gezisi, Tercüman Yayını, İstanbul 1981.
- Akkuş**, G. Emel:Yeni Keynezyen İktisat ve Reel Üretim Enflasyon Değiş-Tokuşu: Türkiye ve Seçilmiş Bazı Ülkelerde Ampirik Bir Sınama, İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, 56. Cilt, Sayı. 2, İstanbul 2007.
- Aksoy**, Ataman:Global Tarımsal Ticaret ve Gelişmekte Olan Ülkeler, İktisat, İşletme ve Finans, Mart 2005.
- Aksu**, Levent:Atatürk'ün Devletçilik İlkesi ve İktisadi Devletçilik Politikası, Ortadoğu Gazetesi, 6-9 Nisan 2004.
- Aksu**, Ö. Alparslan ve Murat, Çiftçi:Statik Ekonomik Alan Olarak Türkiye'de İktisadi Kalkınmayı Tesiste Sermayenin Tabana Yayılmasında Yaşanan Güçlükler: Çok Değişkenli İstatistiksel Analizler, Kritikler ve Yapı Tahlilleri, Basılmamış Özel Çalışma, İstanbul Nisan 2007.
- Aksu**, Ömer A:Gelir ve Servet Dağılımı, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını, Num: 3698/539, İstanbul 1993.
- Akşin**, Sina:Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi (1789-1980), İmaj Yayıncılık, Ankara 2001.
- Aktan**, Hasan Basri:Genel Makro Ekonomik Değerlendirme ve 2008 Yılı Bütçesi, Ocak 2008 Tarihinde İstanbul Üniversitesi'nde verdiği konferans metni.
- Aktar**, Ayhan:Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.
- Akyıldız**, Ali:Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri (Ottoman Securities), Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı ve TEB, Bilingual Edition, Turkish-English, İstanbul 2001.
- Akyüz**, Y ve K. Boratav: Türkiye'de Finansal Krizin Oluşumu, İktisat, İşletme ve Finans, Num: 19, Ağustos 2002.
- Alada**, A. Dinç:İktisat Felsefesi ve Belirsizlik, Bağlam Yayınları, Ankara 2000.
- Alkan**, Ahmet:1923 Amele Birliği, Tarih ve Toplum, Sayı. 72, İstanbul 1989.
- Alkin**, Emre:Kur Politikası, Türk Sanayine ve İhracatına Etkileri, ASO, 1980'den 1991'e Türkiye Ekonomisi Semineri, Ankara 1981.

- Alkin**, Erdoğan:“Döviz Kur Sorunu” maddesi, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul 1983.
- Allen**, Larry:Keseden Bankaya Tezgâhtan Borsaya-Küresel Finans Sisteminin Öyküsü, Kitap Yayınevi, İstanbul Mart 2009.
- Alp**, Ali:Finansın Uluslararasılaşması, YKB Yayınları, İstanbul 2000.
- Alpar**, Cem:Türkiye’nin Planlı Dönemde İmalat Sanayini Koruyucu Dış Ticaret Politikası, AİTİA Yayınları, Ankara 1974.
- Altuğ**, Nuray:Türkiye’de İç Borçların Yapısında 1970-1992 Yılları Arasında Meydana Gelen Değişmeler Üzerine Bazı Gözlemler, İ.Ü. Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, 36. Seri, İstanbul 1994.
- Altuğ**, Osman: Kayıt Dışı Ekonomi, Cem Ofset, İstanbul 1994.
- Ana Britannica**:C. 5, Celali Ayaklanması, Ana Yayıncılık, İstanbul 1986-1987.
- Anastassiadou**, Meropi:Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2001.
- Andereson**, M.S:The Eastern Question 1774-1923, MacMillan, New York 1968.
- Anderson**, Matthev S:The Eastern Question 1774-1923: A Study in International Relations, Mac Millan, Londra, 1966.
- Anderson**, Matthew Smith:Doğu Sorunu 1774-1923, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Mart 2001.
- Antel**, Sadrettin Celal:Tanzimat Maarifi, Tanzimat, İstanbul 1940.
- Apak**, S: Türkiye’de ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Ekonomik İstikrar Uygulamaları, Anahtar Kitaplar, İstanbul 1993.
- Aralov**, S. İ: Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları, İstanbul 1967.
- Arcayürek**, Cüneyt:Demokrasinin İlk Yılları 1947-1951, Bilgi Yayınevi, Ankara Şubat 1983.
- Archibald**, J. Dunn:Turkey and Its Future, Effingham Wilson, Londra 1905.
- Arioba**, Çelik:Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Türkiye’nin Tarımsal Yapısı ve Tarıma Yönelik Politikalar, A.Ü. SBF Yayınları Num. 513, Ankara 1982.
- Arquilla**, John ve David Ronfeldt:Athena’nın Kapısında: Bilgi Çağında Çatışmalara Hazırlık, Santa Monica, CA: RAND, MR-880-OSD/RC, 1997.
- Arquilla**, John ve David, Ronfeld:Toplaşma ve Çatışmanın Geleceği, Santa Monica, California, RAND, Milli Savunma Araştırmaları Enstitüsü, 2000.
- Arrighi**, Giovanni:Sermayenin Dolambaçlı Yolları-David Harvey’le Söyleşi, Agora Kitaplığı, İstanbul Eylül 2009.
- Arrighi**, Giovanni:Uzun Yirminci Yüzyıl, İmge Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2000.
- Arslan**, Mahmut:Türkiye Cumhuriyeti İktisat Tarihi, Çantay Kitap, İstanbul 1993.
- Arvasi**, Seyyid Ahmed:Milli Ekonomi Meselesi, Ekonominin Tarifi ve İslam, T.İ.Ü, C.II, İstanbul 1988.
- Atalık**, Ahmet:Çokuluslu Şirketlerin Şeker Politikalarına Etkileri, Ziraat Mühendisleri O. Etkinlikleri, İstanbul 2004.
- ATASE**:I/105 DLP.5, C. I, Kls. 259, Dos. 19, F. 56.

Atatürk, Gazi Mustafa Kemal:Gazi Mustafa Kemal İzmir Yıllarında, Matbuat Müdürlüğü Umumiyesi Yayınları, Num. 21, İstanbul Matbaası, Ankara 1923.

Atatürk, Mustafa Kemal:Nutuk 1919-1927, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1991.

Atatürk, Mustafa Kemal:Nutuk.

Atatürk'ün İzmir İktisat Kongresi Açış Konuşması, İzmir 17 Şubat 1923.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I: Ankara 1961.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I:1 Kasım 1933 ve 1 Kasım 1934 TBMM Açış Konuşmaları.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri:1 Kasım 1932 ve 1 Kasım 1938, TBMM Açış Konuşması.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri:II. Cilt, TTK, Ankara 1961.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I:Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1 Kasım 1930 TBMM Açış Konuşması.

Atay, Falih Rıfkı –Wakker D. Hines ve Diğ:Türkiye'nin İktisadi Bakımından Umumi Bir Tetkiki (Rapor), Köy Öğretmeni Basımevi, Ankara 1934.

Atay, Falih Rıfkı:(Hines Raporu-Zeytindağı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1943.

Atay, Falih Rıfkı:Barış Yılları, İstanbul 1963.

Atay, Falih Rıfkı:Niçin Kurtulmamak, İstanbul 1953.

Atay, Hüseyin:Nesefi, Tabsiratül-Edille fi Usuli Din, Ankara 1993.

Atmaca, Reyhan:Gümrük Birliği'nin Dış Ticaretimize Etkileri, Gümrük Birliği Sürecinde Türkiye, Özel sayı, Num. 17-18, İstanbul 1995.

ATO:Avrupa Birliği'nde Maskeli Balo Dayatmalar, Gerçekler, Ankara Ocak 2004.

ATO:Dünden Bugüne Kapitülasyonlar, Ankara 2004.

Atsız, Yağmur: Haysiyet Hattı, Akis 7 Kasım 1993.

Autheman, Andre:Tanzimat'tan Cumhuriyete Osmanlı Bankası, Bankı Osmanii Şahane, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2002.

Avcıoğlu, Doğan: Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e, Birinci Kitap: Emperyalizmin Karşısında Türk Aydınının Aymazlığı ve Tam Bağımsızlık, Tekin Yayınevi, İstanbul 1997

Avcıoğlu, Doğan:Türkiye'nin Düzeni, Dün Bugün Yarın, Tekin Yayınevi, 10. Basım, İstanbul 1976.

Avcıoğlu, Doğan:Türkiye'nin Düzeni-Cilt I, Bilgi Yayınları, Ankara 1969.

Avery, Robeert:Ink on Their Thumbs, Amerikan Board Heyeti Yayını, Redhouse Press, İstanbul 1970.

Ay, Ahmet:Türkiye'de Dış Ticaret ve Kur Politikaları Uygulamaları, Çizgi Kitabevi, Konya Şubat 2007.

Aybars, Ergun: Tanzimat'tan Günümüze Avrupa, Müdafaa-i Hukuk Dergisi, Sayı: 51, Ankara 2002.

Aybars, Ergun:Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Cilt. I, İzmir 2000.

Aydemir, Ş:Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi, Maliye Hesap Uzmanları Demeği Yayını, İstanbul 1995.

- Aydemir**, Şevket Süreyya:İkinci Adam, Cilt 2, Remzi Kitabevi, İstanbul1975.
- Aydemir**, Şevket Süreyya:Menderes'in Dramı (1899-1960), Remzi Kitabevi, İstanbul 1969.
- Aydın**, Fazıl:Hükümet Programları ve Kalkınma Planlarında Maliye Politikası, Ankara 2009.
- Aydın**, Suavi: Modernleşme ve Milliyetçilik, Gündoğan Yayınları, Ankara 1993.
- Aydınlık Dergisi: 12 Mayıs 2002.
- Aydoğan**, Metin:Avrupa Birliği'nin Neresindeyiz?, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2002.
- Aydoğan**, Metin:Türkiye Üzerine Notlar, 1923-2005, Umay Yayınları, 24. Baskı, Ankara.
- Aydoğmuş**, O:Girdi-Çıktı Modellerine Giriş Teori ve Uygulama, Gazi Kitabevi, Ankara 1990.
- Aygün**, Sinan:Avrupa Tuzağında Mankurtlaşan Türkiye, Bilgi Yayınevi, Ankara Nisan 2006.
- Ayhan**, Ahmet:Türkiye Tekno-Milliyetçiliğın Neresindedir?, Türk Dünyası Tarih Dergisi, İstanbul Ekim 2004, Sayı 214.
- Ayhan**, Duygu:Döviz Kuru Rejimlerinin Kur Oynaklığı Üzerine Etkisi: Türkiye Örneğı, İktisat, İşletme ve Finans, Ağustos 2006.
- Ayışığı**, Metin:Kurtuluş Savaşı'nda Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri, TTK, Ankara 2004.
- Ayışığı**, Metin:Kurtuluş Savaşı'nda Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri, TTK, Ankara 2004.
- Aysan**, Mustafa A:Atatürk Devletçiliğı ve Sonraki Uygulamalar, Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, TOBB Yayını, Ankara 1981.
- Aysan**, Mustafa A:Atatürk'ün Ekonomik Görüşleri, 5. Baskı, İ.Ü. İşletme Fakültesi İşletme İktisadı Enstitüsü Araştırma ve Yardım Vakfı, İstanbul 1999.
- Aysan**, Mustafa A:Atatürk'ün Ekonomik Politikası, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1999.
- Aysan**, Mustafa A:Kemalist Kalkınma Modeli, İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yıllığı I, İstanbul 1986.
- Bagehot**, Walter:Lombard Street, John Murray, Londra 1922.
- Bağımsız Sosyal Bilimciler:2008 Kavşağında Türkiye, Siyaset, İktisat ve Toplum, Yordam Kitap, 2. Baskı, İstanbul Ekim 2008.
- Bağımsız Sosyal Bilimciler: Türkiye'de ve Dünyada Ekonomik Bunalım, 2008-2009, Yordam Kitap, İstanbul 2009.
- Bailey**, E.B:British Policy and the Turkish Reform Movement: A Study İn Anglo-Turkish Relations 1826-1853, Hovard Ferting Inc, New York 1970.
- Bailey**, Frank Edgar:British Policy and the Turkish Reform Movement, A Study in Anglo-Turkish Relations 1826-1853, Harvard University Press, Cambridge, 1942.

- Baldwin**, Robert E. ve Phillip Martin: Two Waves of Globalization: Superficial Similarities, Fundamental Differences, NBER Working Paper, No: W 6904, January 1999
- Bali**, Rıfat:Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri: Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945), İletişim Yayınları, İstanbul 2000.
- Bardakçı**, Murat:Büyük Dedesi Reform Uğruna Kelle Vermişti, Hürriyet 11 Mart 2001.
- Barkan**, Ömer Lütfi: Osmanlı Devletinin Sosyal ve Ekonomik Tarihi, Cilt I, ve Cilt II, Tetkikler-Makaleler, Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Hüseyin Özdeğer, İktisat Fakültesi Yayın No. 565, İstanbul 2000.
- Barkan**, Ömer Lütfü:The Social Consequences of Economic Crisis in Later Sixteenth Century Turkey, Social Aspects of Economic Development, Economic and Social Studies Conference Board, 1964.
- Barkan**, Ömer Lütfü: Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat 1274-1858 Tarihli Arazi Kanunnamesi, Tanzimat I, İstanbul 1940.
- Barkan**, Ömer Lütfü: XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'nin Geçirdiği İktisadi Buhranların Sosyal Yapı Üzerindeki Tesirleri, İktisadi Kalkınmanın Sosyal Meseleleri, Ekonomik ve Sosyal Etütler Konferans Heyeti, İstanbul 1964.
- Barnet**, Thomas P.M: Pentagon'un Yeni Haritası-21. Yüzyılda Savaş ve Barış, 1001 Kitap Yayınları, İstanbul 2005.
- Barth**, Hans:Türke, Where Dich, Rengersch Buchhandlung, Leipzig 1898, Preussisch Staatsbibliothek (Prusya Devlet Kütüphanesi) Berlin, Kayıt Num: Uİ, 5480/Z
- Baskıcı**, Murat:Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, Panorama Dergisi, Aralık 2004.
- Baster**, Albert:The Origins of the British Banking Expansion in the Near East, The Economic History Review, Cilt. 5, Sayı I, Ekim 1934.
- Baş**, Hüseyin:Tarım ve Gıda İflasın Eşiğinde, Cumhuriyet, 2 Haziran 2008.
- Başar**, Ahmet Hamdi: İzmir-İktisat Kongresi, Barış Dünyası, Sayı. 55, İstanbul 1966.
- Başar**, Hamdi:Hatıralar, Barış Dünyası 5-6 Sayı, 1947.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi: Cevdet Tasnifi (Ekonomi) No: 1393, 1267 H. (1850).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi:Cevdet Tasnifi (Maliye) No: 21238, 1260 H. (1844)
- Bayar**, Celal:Başvekilim Adnan Menderes, Baha Matbaası, İstanbul.
- Bayar**, Celal: İş Dergisi, Sayı. 259, Mayıs 1988.
- Baysal**, Jale: Müteferrika'dan Birinci Meşrutiyet'e Kadar Osmanlı Türklerinin Bas-tıkları Kitaplar
- Baysan**, Metin:Bankalarımızın Dış Ticaret İçindeki Rolü ve Sorunları, İ.Ü. İktisat Fakültesi, Bankacılık Enstitüsü Dergisi, Num. 476, İstanbul 1981.
- Bayur**, Yusuf Hikmet: XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Üzerine Etkileri, TTK, Ankara 1989.
- Bayur**, Yusuf Hikmet:Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt. 3, K. 4, TTK, Ankara 1983.

- Beriş**, Hamit Emrah: Tek Parti Döneminde Devletçilik, Liberte Yayınları, Ankara Şubat 2009.
- Berk**, Melih: Özel Arşivi, Karadeniz Vapurunda Avrupa Gezisi.
- Berkes**, Niyazi: (Der). Turkish Nationalism and Western Civilization: Selected Essays of Ziya Gökalp, Columbia University Press, New York 1959.
- Berkes**, Niyazi: İki Yüz Yıldır Niye Bocalıyoruz, İstanbul Matbaası, İstanbul 1965.
- Berkes**, Niyazi: The Development of Secularism in Turkey, McGill University Press, Montreal 1964.
- Berkes**, Niyazi: Türkiye İktisat Tarihi I, Gerçek Yayınları, İstanbul 1970.
- Berkes**, Niyazi: Türkiye’de Çağdaşlaşma, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul 1978.
- Bey**, Ahmet Reşit: Gördüklerim-Yaptıklarım 1890-1922, İstanbul, 1945.
- Bila**, Hikmet: CHP 1919-1999, Doğan Kitap, 2. Baskı, İstanbul.
- Bildirici**, Faruk: 1978’deki Raporuyla Solu Kızdırdı, Hürriyet 25 Haziran 2001.
- Bilgiseven**, Amiran Kurtkan: Türk Milletinin Manevi Değerleri, Orhun Yayınevi, İstanbul Mart 1984.
- Bilici**, Nurettin: Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri, Turhan Kitabevi, Ankara 1996.
- Biren**, M. T.: II. Abdülhamit, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları, Cilt. 2, İstanbul 1993.
- Birtek**, Faruk: Türkiye’de Devletçiliğin Yükselişi ve Düşüşü: 1932-1950, Yarı Periferik Bir Ekonominin Yeniden Yapılanmasında Belirsiz Yol. Der. Nevin Coşar, Türkiye’de Devletçilik, Bağlam Yayınları, İstanbul 1995.
- Blaisdell**, Donald C: European Financial Control in the Otoman Empire, Colombia University Press, New York 1929.
- Blaisdell**, Donald C: Osmanlı İmparatorluğu’nda Avrupa Mali Kontrolü, İstanbul 1940.
- Bora**, Tanıl: 2001’den 2007’ye İSO’nun 55. Yılında Türk Sanayi, 2. Baskı, İstanbul 2008.
- Boratav**, Korkut: Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007, İmge Kitabevi Yayınları 12. Baskı, Ankara 2008.
- Boratav**, Korkut: Bir Krizin Kısa Hikâyesi, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2009.
- Boratav**, Korkut: Dünya Ekonomisi ve Türkiye: 2007 Gözlemleri, Mülkiye, Sayı. 257.
- Boratav**, Korkut: Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1998.
- Boratav**, Korkut: Türkiye’de Devletçilik, Savaş Yayınevi, Ankara 1982.
- Boratav**, Korkut: Yabancı Sermaye Girişlerinin Ayırıştırılması ve Sıcak Para: Tanımlar, Yöntemler, Bazı Bulgular, İktisadi Kalkınma ve İstikrar-İktisat Üzerine Yazılar-II, İçinde, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2006.
- Bozdoğan**, Sibel: Modernizm ve Ulusun İnşası: Erken Cumhuriyet Türkiye’sinde Mimari Kültür, Metis Yayınları, İstanbul 2002.
- Bölügiray**, Nevzat: Sokaktaki Asker, Bir Sıkıyönetim Komutanının 12 Eylül Öncesi Anıları, Milliyet Yayınları, İstanbul 1989.
- Brandt**, O: Le Development de La Turquie et ses Richesses, İstanbul 1933.

- Braudel, F:**Maddi Uygarlık III; Ekonomi ve Kapitalizm XV-XVIII. Yüzyıllar, Gece Yayınları, Ankara 1993.
- Bruno, M:**Stabilization and Stagflation in a Semi-Industrialized Economy, Der. R. Dornbush ve J. A. Frenkel, International Economic Policy: Theory and Evidence, İçinde, John Hopkins University Press, Baltimore, 1979.
- Buğra, Ayşe:**Sabah Gazetesi, 13 Aralık 2009.
- Bulut, Yiğit:**Derviş 290 Yıl Önce Fransa'daydı. Vatan Gazetesi, 22 Haziran 2008.
- Bulutay, Tuncer (der):**Informal Sector in Turkey, DİE, Ankara 2002, DPT Yayın Num. 2603/614.
- Bulutoğlu, Kenan:** Yöresel ve Küresel Para Krizleri, Batı Türkeli Yayıncılık, İstanbul 2002.
- Burke, Peter:**Traditional and Experience: The Idea of Decline from Bruni to Gibbon, Deadalus, Cilt. 105, Num. 3, Yaz 1976.
- Burnaby, Captain Fred:**On the Horseback Through Asia Minor, Londra 1977.
- Cansen, Ege:**Devlet Ülke Değildir, Hürriyet Gazetesi, 23 Eylül 2009.
- Cansen, Ege:**Hürriyet Gazetesi, 17 Eylül 2008.
- Capitol Guide 28,**“Enflasyon Oranları” maddesi, Hürriyet Gazetesi Yayını, Haziran 1996.
- Caprio, Gerard ve Daniela Klingebiel:**Bank Involency: Bad Luck, Bad Policy or Bad Banking? Annual World Bank Conference on Development Economics, World Bank, Washington D.C. 1996.
- Cem, İsmail:**Türkiye’de Geri kalmışlığın Tarihi, Cem Yayınevi 6. Baskı, İstanbul Ocak 1977.
- Chacholiades, Miltiades:** Principles of International Economics, McGraw-Hill Book Company, New York 1981.
- CIA:**The World Fact Book: www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/ec.html
- Cillov, Haluk:**Türkiye Ekonomisi, 2. Baskı, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayın Num: 169, İstanbul 1965.
- Cipollo, Carlo M:**Yelken ve Top, Kitap Yayınevi, İstanbul 2003.
- Clay, Christopher:**Gold for the Sultans, Western Bankers and Ottoman Finance 1856-1881, New York-Londra, İ.B. Tauris 2000.
- Colby, Gerard ve Charlotte, Dennett:**Onların Dediği Olur: Amazon Ormanlarının Talanı, Nelson Rockefeller ve Petrol Çağında Evanjelizm, Harper Collins, New York 1995.
- Cooper, Robert:**The New Liberal Imperialism, The Observer, 7 Nisan 2002.
- Crittenden, Ann:**New York Times, 19 Haziran 1980.
- Cumhuriyet Gazetesi:6 Nisan 1926.
- Cüceoğlu, İbrahim:**İlk Genel Müdürümüz Bayar'ın 100. Yaşında Bize Anlattıkları, İş Dergisi, Sayı 187, Mayıs 1982.

- Çadırcı**, Musa:Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, TTK, Ankara 1991.
- Çağlar**, Yücel:Tarımsal Gelişme Politikalarında Verimlilik Sorunu ve Ülkesel Bağımlılık, İktisat, İşletme ve Finans, Ağustos 2006.
- Çalışkan**, Bora:Voltaire, Türkler, Müslümanlar ve Ötekiler, İlkbiz Yayınları, İstanbul 2005.
- Çark**, Y: Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler, İstanbul 1953.
- Çavdar**, Tevfik:Küresel Kapitalizmin Girdabında Türkiye, Bilgi Yayınevi, Ankara Kasım 2006.
- Çavdar**, Tevfik: Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu; İstanbul 1970.
- Çavdar**, Tevfik: Türkiye’de Liberalizmin Doğuşu, Uygarlık Yayınları, İstanbul Şubat 1982.
- Çavdar**, Tevfik:Cumhuriyet Dönemi Başlarken Türkiye Ekonomisinin Görünümü ve Yapısal Kökleri, Türkiye Ekonomisinin 50. Yılı Semineri, Bursa İ.İ.İ.A, Bursa 1973.
- Çavdar**, Tevfik:Küresel Kapitalizmin Girdabında Türkiye, Bilgi Yayınevi, Ankara 2006.
- Çavdar**, Tevfik:Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960, İmge Yayınevi, Ankara Eylül 2003.
- Çelebican**, Güngör:Atatürk Döneminde Para-Kredi Siyaseti ve Kurumlaşma Hareketi, Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi, A.Ü. SBF, Ankara 1982.
- Çetin**, Mahmut:Aydın Yabancılaşması Üst Seçkin Heterodoksi, Biyografi Net Yayıncılık, İstanbul Şubat 2009.
- Çetin**, Mahmut:Dededen Toruna Genetik İhanet-Tepedelenli Ali Paşa ve Halil Hamit Paşa’dan Kemal Derviş’e, Emre Yayınları, İstanbul Mayıs 2006.
- Çiftçi**, Murat:(Ed). Kutluk Kağan Sümer, Son Genişleme Öncesinde On İki Yeni Üyenin AB’ye Uyum Sorunu Üzerine Değerlendirmeler, İ.Ü. İktisat Fakültesi, Ekonometri Bölümü Yayını, İstanbul 2009.
- Çil**, Yücel:Erzurum Kongresine Katılan Delegeler, Atatürk, A. M. Yayınları, Ankara 2005.
- Çoker**, Fahri:Türk Parlamento Tarihi (1919-1923), 1. Cilt, Ankara 1994.
- Çölaşan**, Emin:24 Ocak: Bir Dönemin Perde Arkası, İstanbul 1983.
- Darkot**, Besim:Ankara Maddesi, İslam Ansiklopedisi, C. 1, İstanbul 1965.
- Dasgupta**, Ajit:Economic Theory and Develoing Countries, St. Martin’s Press, New York 1974.
- Davison**, Roderic H: Mahmut Nedim Pasha, Yay. Yön: C. E. Bosworth, Encyclopaedia of Islam, New Edition, Leiden: E. J. Brill.
- Defina**, Robert H:International Evidence on a New Keynesion Theory of the Output Inflation Trade-off, Journal of Money, Credit and Banking, Vol. 23, No:3, August 1991.

Demir, Ömer ve Mustafa Acar:Sosyal Bilimler Sözlüğü, Vadi Yayınları, Ankara 2002.

Demirel, Süleyman:Gazeteler, 3 Ağustos 1980.

Deniz, Saadet:Dış Borç Sorunu ve Borç Stratejisinde Son Gelişmeler, Hazine ve Dış Ticaret Dergisi, 1990/1.

Derin, Haldun:Türkiye’de Devletçilik, İstanbul 1940.

Devereux, Robert:The First Ottoman Constitutional Period: A Study of the Midhat Constitution and Parliament, John Hopkins Press, Baltimore, 1963.

Dış Ticaret Müsteşarlığı Yayınları:www.dtm.gov.tr

DİE: 1934-1935 İstatistik Yıllığı, Ankara.

DİE: İstatistikî Göstergeler 1923-1998, Ankara Ocak 2001.

DİE: Osmanlı İmparatorluğu’nun ve Türkiye’nin Nüfusu 1500-1927, DİE Yayını, Ankara.

DİE:İstatistikî Göstergeler 1923-1995, Ankara 1996.

DİE:İstatistikî Göstergeler, 1923-1990, Ankara 1991.

DİE:İstatistikî Göstergeler, 1923-1998, Ankara Ocak 2001.

DİE:Sanayi Sayımı 1927, Ankara 1969.

DİE:Türkiye İstatistik Yıllığı, 1964-1965.

Dikbaş, Yılmaz: Avrupa Birliği Tabuta Çakılan Son Çivi, Berfin Yayınları, İstanbul 2006.

Dikbaş, Yılmaz:Gaflet, Dalalet, Hıyanet, Asya Şafak Yayınları, 4. Baskı, İstanbul Ekim 2007.

Diouf, Jacques:Paris Basın Toplantısı, 23 Nisan 2008.

Dobbs, Michael:Washington Post, 11 Aralık 2000.

Doğan, Kutlay: Turgut Özal Belgeseli, Türk Haberler Ajansı, 1994.

Doğan, Yalçın:Cumhuriyet, 22 Ağustos 1978.

Donnelly, Thomas:Amerikan İmparatorluğunun Yeniden İnşası-Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi, Çivi Yazıları Yayınevi, İstanbul, Kasım 2004.

Dornbush, Rudiger:Ortaya Çıkan Para Krizleri Üzerine, İktisat Dergisi, IMFC, Şubat-Mart 2001.

DPT: 1948 Türkiye İktisat Kongresi, Ankara 1997.

DPT: 1981 Yılı Programı.

DPT:1980 Yılı Programı.

DPT:1981 Yılı Programı.

DPT:3BYKP ve 4 BYKP.

DPT:Aralık 1998 Raporu.

DPT:International Colloquium on the Technical Aspects of Turkey’s Five Year Plan, DPT, Ankara 1966.

DPT:Konjonktür Değerlendirme Raporu, Mayıs 1996.

- Duman**, Doğan:1930'larda Ekonomideki Korumacılık Politikasının Okullardaki Yansımaları: Yaşasın Yerli Malı-Yaşasın Kumbara, 75. Yılda Çarklardan Chiplere, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
- Duman**, Doğan:Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, Dokuz Eylül Üniversitesi Çağdaş Türkiye Tarihi Dergisi, C. I, Sayı 2, İzmir 1992.
- Dura**, Cihan:Türkiye'de İleri Amerikancılık Nasıl Başladı, İleri Dergisi, Nisan-Mayıs-Haziran 2004.
- Dursun**, Davut: Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din, İşaret Yayınları, İstanbul 1992.
- Duverger**, Mourice:Le Kemalizme, Atatürk, UNESCO, 1963.
- Dünya Bankası (International Bank of Reconstruction and Development): The Economy of Turkey An Analysis and Recommendations for A Development Program, Washington D.C. 1951.
- Dünya Bankası:Banker Raporu, 1951.
- Düstur**:III. Tertip, Cilt IV.
- Earle**, Edward Mead:Bağdat Demir ve Petrol Yolu Savaşı, Örgün Yayınevi, İstanbul 2003.
- Earle**, Edward Mead:Turkey; Great Powers and Bagdad Railway-Backward Turkey Invites Economic Exploitation, Russel and Russel (Reprint), New York 1966.
- Economic** Indicators: Historical and Descriptive Supplement, Washington D.C. 1953.
- Edip**, Eşref:Avrupalılar Osmanlı Devletinin Temellerini Nasıl Çökerttiler?, Sebülürreşad, İstanbul 11-30 Şubat 1949.
- Efendi**, Parvus:Türkiye'nin Mali Tutsaklığı, İleri Yayınları, İstanbul Ekim 2005.
- Eğilmez**, Mahfi:Küresel Finans Krizi-Piyasa Sisteminin Eleştirisi, Remzi Kitabevi, İstanbul Aralık 2008.
- Eisenhower**, Dwight:Başkan'ın 17 Ocak 1961 Tarihli Veda Konuşması.
- Ekinci**, Mehmet Fatih:Türkiye'nin Mali İntiharı-Kapitülasyonlar ve 1838 Baltalimanı Ticaret Sözleşmelerinden Servis Antlaşmasına, Platin Kitap, Ankara Haziran 2008.
- Ekinci**, Nazım Kadri:Doksanlı Yıllarda Türkiye'de Akım Dengeleri Üzerine Bir Deneme, İktisadi Kalkınma Kriz ve İstikrar-İktisat Üzerine Yazılar-II, İçinde, Der. A.H.Köse ve Diğerleri, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2006.
- Ekren**, N:1980 Stabilizasyon Paketinin 1958-1970-1979 Paketleri ile Karşılaştırmalı Analizi, Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım, İçinde, Yurt Yayınları.
- Ekzen**, N:İç Borç İdaresi: Maliye Politikası Aracı Olarak Faiz Dışı Fazla, Ekonomi ve Toplum, Temmuz 2003.
- Ekzen**, Nazif:Cumhuriyetin Ortaçağı: Kamu Ekonomisinde Finansman Politikası Aracı Olarak İç Borçlanma (1984-1999), Der. A.H.Köse, İktisat Üzerine Yazılar-II, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2006.
- Eldem**, Edhem:Osmanlı Bankası Tarihi, İstanbul 2000.

- Eldem**, Vedat:Cihan Harbi'nin ve İstiklal Savaşı'nın Ekonomik Sorunları, Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Hacettepe Yayınları, 1975.
- Eldem**, Vedat:Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu Ekonomisi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994.
- Eldem**, Vedat:Osmanlı İmparatorluğu İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1970.
- Elibal**, Gültekin:Atatürk ve Resim Heykel, İş Bankası Yayınları, Num. 121, İstanbul 1973.
- Engdahl**, F. William:Küresel Tam Hâkimiyet-Yeni Dünya Düzeninin Gerçek Yüzü, Bilim+Gönül Yayınları, İstanbul Ekim 2009.
- Erdem**, Mehmet:Yedi Kıta, İstanbul Mayıs 2009.
- Erdem**, Y. Hakan:Osmanlı'da Köleliğin Sonu 1800-1909, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004.
- Erdinç**, Yaşar:Ülkesini IMF'ye Muhtaç Etmeyen Adam, Para-Merkez Haftalık Ekonomik Dergisi, 30 Temmuz-5 Ağustos 2006.
- Eren**, Aslan: Türkiye Ekonomisi, Ekin Yayıncılık, 2. Baskı, Bursa Eylül 2008.
- Ergin** Feridun:K. Atatürk, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını, Num. 500, İstanbul 1984.
- Ergin**, Feridun:"Cumhuriyet Döneminde Türk Parası" maddesi, Büyük Ekonomi Ansiklopedisi, Sabah Yayınları, İstanbul.
- Ergin**, Feridun:Atatürk Döneminde Emisyon Hareketleri ve Politikası, Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri, İstanbul 1982.
- Ergin**, Feridun:Atatürk Zamanında Para Politikası, İşletme Biliminin Öncülerine Armağan, İstanbul 1985.
- Ergin**, Feridun:Atatürk Zamanında Para Politikası, Uluslararası Atatürk Konferansı, Boğaziçi Üniversitesi, 10-11 Kasım 1980, İstanbul 1980.
- Ergin**, Feridun:Atatürk Zamanında Sosyal Bilimler Açısından Türk Ekonomisi, İ.Ü. A.İ.İ.T Enstitüsü Yıllığı, Num. 3436/11, İstanbul 1987.
- Ergin**, Feridun:Atatürk Zamanında Türk Ekonomisi, Yaşar Vakfı Yayınları, Nu:1, 1997.
- Ergin**, Feridun:İstiklal Savaşı'nda Türk Parası, Ekonomi Ansiklopedisi, Cilt. 2, İstanbul 1983.
- Erkal**, Mustafa E:Atatürk ve AB, Türkiye'de Yeniçağ Gazetesi, 28 Eylül 2008.
- Erkal**, Mustafa E:İktisat Kaynaklı Misyonerlik ve Diyalog başlıklı makale, özel arşivden.
- Erkal**, Mustafa E:Küreselleşme İle Tanışma, Yeniçağ Gazetesi, 18 Ekim 2009.
- Erkal**, Mustafa:Atatürk ve Gençlik, 1981 Yılı Sosyoloji Konferansları-Atatürk Özel Sayısı, İ.Ü. İktisat Fakültesi, İstanbul 1981.
- Erkan**, Hüsnü: Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1994.
- Erksan** Metin:Karen Fogg ve İşbirlikçiler, Cumhuriyet Gazetesi, 14 Mayıs 2002.
- Eroğlu**, Cem:Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, İmge Kitabevi, Ankara 1998.

- Eroğlu, Haldun:**Osmanlılar ve Strateji, Gökkubbe Yayınları, İstanbul 2006.
- Eroğlu, Haldun:**Osmanlılar Yönetim Stratejisi, Gökkubbe Yayınları, İstanbul 2006.
- Eroğlu, Nazmi:**Fırtınalı Günlerin Ünlü Maliye Nazırı Cavid Bey, Birharf Yayınları, İstanbul 2006.
- Eroğlu, Ömer ve Mesut Albeni:**Küreselleşme Krizler ve Türkiye, Bilim Kitabevi, Isparta.
- Eroğlu, Ömer:**Türkiye Ekonomisi, Isparta 2000.
- Erol, A:**Ekonomik Etkileri Açısından Türkiye’de Devlet Borçları (1981-1990), Maliye ve Gümrük Bakanlığı A.P.K.K.B, Yayın Num. 1992/324, Ankara 1992.
- Eröz, Mehmet:**Atatürk’ün Devletçiliği, 1981 Yılı Sosyoloji Konferansları, Atatürk Özel Sayısı, 19. Kitap, İ.Ü. İktisat Fakültesi, İstanbul 1981.
- Eröz, Mehmet:**Atatürkçülük, Milliyetçilik, Doğu Anadolu, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1987.
- Ersoy, Mehmet Akif:**Safahat, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1944.
- Erssel, H. Ve F. Özatay:**Fiscal Dominance and Inflation Targeting: Lessons from Turkey: http://fatih.ozatay.edu.tr/ersel_ozatay.pdf
- Ertuğrul, M. İlter:**Cumhuriyet Tarihi 1923-2008, ODTÜ Yayınları, Ankara Nisan 2008.
- Ertuna, Özer:**Türkiye Ekonomisinin Kayıp Yılları 1989-2005, Avcıol Basın Yayın, İstanbul 2005.
- Ete, M:**Cumhuriyetten Sonra Para Sistemimiz, Ankara 1938.
- Etem, Sadri:**Türk İnkılâbının Karakterleri, Devlet Matbaası, İstanbul 1933.
- Eurostat:** Basic Statistics of the European Union, Comparison with the Principal Partners of the European Union, 32nd Edition, 1995.
- Evans, Michael David:**The American Prophecies-Amerikan Kehanetleri, İlkbiz Yayınları, İstanbul 2005.
- Evgin, Tülay:** Dünden Bugüne Dış Borçlarımız, Başbakanlık Hazine Müs. Eko. Araş. Ge. Md, Haziran 2000.
- FAO:**Faostat Database, <http://faostat.fao.org>
- Feis, Herbert:**Europe the World’s Banker 1870-1914, Yale University Press, New Haven, 1930.
- Feyzioğlu, Bedi N:**Devlet Yönetiminde Vergi ve Bütçe, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını, Maliye Araştırma M. Konferansları, Num. 551, 36. Seri, İstanbul 1994.
- Feyzioğlu, Turhan:**Atatürk ve Milliyetçilik, TTK, Ankara 1987.
- Fleischer, Cornell H :**Tarihçi Mustafa Ali Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul Ocak 2009.
- Foxley, A:**Latin American Experiments in Neo-Conservative Economics, University of California Press, Berkeley 1983.

- Frank, Robert:**Richistan: A Journey Through the American Wealth and the Lives the New Rich, Crown Publishers, 2007.
- Galanti, Avram:**Ankara Tarihi, Tan Matbaası, İstanbul 1950.
- Galbraith, J. K.:**Ekonomi Üzerine Her Şey, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Galbraith, John Kenneth:** İktisat Tarihi, Dost Kitabevi, Ankara 2004.
- Galbraith, John Kenneth:** Büyük Kriz 1929, Pegasus Yayınları, İstanbul 2009.
- Galbraith, John Kenneth:** Ekonomi Kimden Yana-Yaklaşan Ekonomik Bunalımı Nasıl Önleyebiliriz, Altın Kitaplar, İstanbul Mart 1988.
- Galbraith, John Kenneth:** The Great Crash 1929, Houghton Mifflin, 3. Baskı, Boston, 1972.
- Galbraith, John:**Büyük Kriz-1929, Pegasus Yayınları, İstanbul, Ocak 2009.
- Gallagher, John ve**
Ronald Robinson:The Imperialism of Free Trade, The Economic History Review, New Series, Cilt. 6, Sayı. 1, 1953.
- Garro, Armen:**Anılar-Osmanlı Bankası, Belge Uluslar Arası Yayıncılık, İstanbul Ocak 2009.
- Garret, Garet:**The Saturday Evening Post, 28 Aralık 1929.
- Gavin, Michael ve Richardo, Hausmann:** The Roots of Banking Crises: The Macroeconomic Context, Inter-American Development Bank, Working Paper.
- Genç, Mehmet:**Osmanlı İmparatorluğu Devlet ve Ekonomi, Ötüken Yayınları, İstanbul 2000.
- Genç, Mehmet:**Ottoman Industry in the Eigteenth Century: General Framework, Characteristics and Main Trends, (Ed), Quataert Donald, Manufacturing in the Ottoman Empire and Turkey 1500-1950, State University of New York Press.
- Gerogeon, Francois:**Kurtuluş Savaşı Sonrası Türkiye'nin Sanayileşmesi Sorunu (1923-1932), Osmanlı Türk Modernleşmesi: (1900-1930), YKB Yayınları, İstanbul 2006.
- Gevgili, Ali:**Yükseliş ve Düşüş, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 1987.
- Gibson, Heather D. ve Euclid, Tsakalatos:**The International Debt Crisis, Consequences and Solutions, Der. H. Johnson ve D. Wield, Industrialization and Development, İçinde Oxford University Press, Oxford 1992.
- Gourmont, R.De:** Fikir Üretimi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991.
- Gökalp, Ziya:**Türkçülüğün Esasları, Varlık Yayınları, İstanbul 1952.
- Gökalp, Ziya:**Ziya Gökalp Diyor ki, Ahmet Halit Kitabevi, Ziya Gökalp Külliyyatı, İstanbul 1950.
- Görgülü, İsmet:**On Yıllık Harbin Kadrosu, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1993.
- Görgün, Sevim:**Atatürk Dönemi Maliye Politikası 1923-1938, Atatürk Döneminde Türkiye Semineri, YKB Yayını, İstanbul 1981.

- Grabill**, Joseph L:Protestant Diplomacy and the Near East: Missionary Influence on American Policy 1810-1927, University of Minnesota Press, Minneapolis 1971.
- Greene**, Joseph K:Leaving the Levant, The Pilgrim Press, Boston 1916.
- Güldemir**, Ufuk:Kanat Operasyonu, Tekin Yayınları, 1985.
- Güler**, Zafer ve A. Taner Güler:IMF, Dünya Bankası ve Uluslararası Sermayenin Kıskaçında Şeker Savaşı, Neden Kitap, İstanbul, Aralık 2006.
- Güllap**, Talat:Türkiye’de ve İktisaden Geri Kalmış Memleketlerde Bankacılığın Ekonomik Gelişmede Rolü, Atatürk Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Erzurum 1972.
- Güloğlu**, Bülent ve Ender Altunoğlu:Finansal Serbestleşme Politikaları ve Finansal Krizler-Latin Amerika, Meksika, Asya ve Türkiye Krizleri, İ.Ü. SBF Dergisi, Num. 27, İstanbul, Ekim 2002.
- Günaydın**, Gökhan:Türkiye’de Şeker Sektörü Analizi, Kardelen Ofset, Ankara 2001.
- Günce**, E.Türkiye’de Planın Dünü, Bugünü, Yarını, Türkiye’de Planlı Gelişmenin Yirmi Yılı 1960-1980, ODTÜ Gelişme Dergisi, Özel Sayı, Ankara 1981.
- Güner**, Ahmet:Tarikatlar Ansiklopedisi, Milliyet Yayınları, İstanbul 1991.
- Güneş**, İhsan:Birinci TBMM’nin Düşünce Yapısı 1920-1923, İş Bankası Yayınları, 3. Baskı, İstanbul Mart 2003.
- Güran**, Tefvik: İktisat Tarihi, Acar Matbaacılık, İstanbul 1999.
- Güran**, Tefvik:Tanzimat Döneminde Devlet Fabrikaları, 150. Yılında Tanzimat, TTK, Sayı 142, Ankara 1992.
- Gürcan**, Tefvik:(Haz). Osmanlı Mali İstatistikleri –Bütçeler 1841-1918, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayını, Ankara 2003.
- Gürsel**, S:Dış Borçlar, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, İçinde, İletişim Yayınları, C. 2, İstanbul.
- Güven**, S:1950’li Yıllarda Türk Ekonomisi Üzerine Amerikan Kalkınma Reçeteleri: Hilts Raporu, Thornburg Raporu, Baker Raporu, Ezgi Kitabevi, Bursa 1998.
- Haldun**, İbni:Mukaddime, C. 2, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991.
- Hale**, W:The Political and Economic Development of Modern Turkey, Croom Helm, London 1981.
- Hansen**, A.H:The Structure and Control of State Enterprises in Turkey, Birleşmiş Milletler Amme Enstitüsü, Ankara 1954.
- Hardach**, Gerd:The Nation Building in Germany: The Economic Dimension, Nation State and The Economy in History, Ed. Alice Teichova, Herbert Matias Cambridge University Press, Cambridge 2003.
- Harlen**, Christine Margelum:A. Reappraisal of Classic Economic Nationalism and Economic Liberalism, International Studies Quarterly, Vo. 43, No: 4, December 1999.
- Haşim**, Ahmet:Refik Şevket İnce’ye Mektup, 1917, Güzel Yayınlar: Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997.

Hatipoğlu, Zeyyat:İktisat Bilimine Giriş, İşletme Fakültesi Yayın Num. 220, İstanbul 1989.

HDTM:Başlıca Ekonomik Göstergeler, 1990-1993.

Helmreich, Paul C:Sevr Entrikaları, Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Antlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi, Sabah Kitapları, İstanbul 1996.

Henderso, C:Asya'nın Çöküşü, Alfa Yayınları, İstanbul 2000.

Henry, James S:Where the Money Went, Across the Board, Mart/Nisan 2004.

Henry, John: Bilim Devrimi ve Bilimin Kökenleri, Küre Yayınları, İstanbul Ocak 2009.

Hergüner, Mustafa:İzmir İktisat Kongresi İçin İstanbul'da Yapılan Çalışmalar, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2006.

Hergüner, Mustafa:Milli Mücadele Deniz Nakliyatı ve Enosis Şilebi, Türk Dünyası Tarih Dergisi, İstanbul Nisan 2003.

Herslag, Z.Y:The Contemporary Turkish Economy, Roudladge, Londra 1988.

Herslag, Z.Y:Turkey, An Economy in Transition, The Hague, 1958.

Herslag, Z.Y:Turkey: The Chalange of Growth, Leiden, E.J. Brill, 1968.

Hiç, Mükerrerem:Birinci ve İkinci 5 Yıllık Planların Stratejisi ve Tedbirler, Bir Karşılaştırma, Türkiye'nin İktisadi Gelişme Meseleleri, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını, C. I, İstanbul 1971.

Hiç, Mükerrerem:Türkiye Ekonomisi II, Menteş Kitabevi, İstanbul 1990.

Hiç, Mükerrerem:Türkiye'de Fiyatlar Genel Seviyesinin Teorik İzahı, Miktar Teoremi ve Keynesçi Enflasyonist Açık Modeli, Türkiye'de Enflasyon, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1968.

Hobson, C.K:The Export of Capital, Constable and Company Ltd, Londra 1914.

Holzer, Jessica:Conservatives Break with GOP Leaders on a Tax Bill, The Hill, 18 Temmuz 2007.

Hoover, Herbert:The Memories of Herbert Hoover, The Great Depression 1929-1941, MacMillan, New York, 1952.

Houille, R:La Politique Monetaire de la Turquie Depuis 1929, Paris 1937.

Howard, George William Frederick: Türk Sularında Seyahat, İstanbul 1978.

Huberman, Leo:Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla, Bilim Yayınları 1974.

Hulki Ender, Murat:Bir Galata Bankerinin Portresi George Zafiri 1806-1884, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul Kasım 2003.

Hürriyet Gazetesi: 18 Kasım 2009.

IBRD:Turkey: Prospects and Problems of on Expanding Economy, Washington D.C. 1975.

IMF:2003 Raporu.

IMF:Turkey: Selected Issues and Statistical Appendix, February 2000.

Institute of internatioanal Finance:2009, Capital Flows to Emerging Market Economies/Yükselen Piyasa Ekonomilerine Sermaye Akımları, 11 Haziran 2009, <http://www.iif.com>

- İssawi, Charles** (Ed):The Economic History of the Middle East 1800-1914, The Universty of Chicago Press, Chicago 1966.
- İssawi, Charles**:The Economic History of Turkey 1900-1914, The University of Chicago Press, Chicago 1981.
- İşıksal, Cavide**: Türkiye’de ilk Bankacılık Hareketi ve Osmanlı Bankası’nın Kurulması, B.T.T.D, C. 2, Sayı. 10.
- İşıksal, Cavide**:Emniyet Sandığının Kuruluşu, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı XI/65, Şubat 1973.
- İhsaiyatı Maliye** (Maliye İstatistikleri) 1885-1909, Maliye Bakanlığı APK Kurulu Yayınları, Ankara 2000.
- İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı**:İktisat Vekâleti, Sanayi Tetkik Heyeti, Başvekalet Matbaası, Ankara 1935.
- İktisat Vekâleti Mecmuası**: Num. 11, Ankara 1929.
- İlhan, Attila**: Batı’nın Deli Gömleği, Bilgi Yayınevi, Ankara Haziran 1995.
- İlhan, Attila**: Hangi Küreselleşme, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul Ekim 2003.
- İlhan, Attila**:Aydınlar Savaşı, Bebukus Kitapları, İstanbul Şubat 1991.
- İlhan, Attila**:Hangi Atatürk, Bilgi Yayınevi, 3. Baskı, Ankara 1996.
- İlkin, Selim**:Türkiye Milli İthalat ve İhracat Anonim Şirketi, ODTÜ Gelişme Dergisi, Num: 2, Ankara 1971.
- İloğlu, Asım Süreyya**:Türkiye Ekonomi Kurumu’nun Kuruluşu ve 1929-1973 Yıllarındaki Çalışmalarına Toplu Bakış, Türkiye Ekonomi Kurumu Yayını, Ankara 1974.
- İnalcık, Halik ve Donald Ouataert** (Edi): Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Cilt. 2, 1600-1914, Eren Yayıncılık, İstanbul 2004.
- İnalcık, Halil**: Doğu Batı Makaleler I, Doğu Batı Yayınları, Ankara Ocak 2005.
- İnalcık, Halil**:Osmanlı İmparatorluğu, Eren Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul 1996.
- İnalcık, Halil**:Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere: Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü, ODTÜ Gelişme Dergisi, 1979-1980, Özel Sayı.
- İnan, A. Afet**:İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923, TTK Basımevi, Ankara 1989.
- İnan, A. Afet**:Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları, Ankara 1988.
- İnan, Ayşe Afet**:Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Birinci Sanayi Planı 1933, TTK, Ankara 1973.
- İnan, Ayşe Afet**:Tarihten Geleceğe, Ankara 1973.
- İnan, Ercan**:Vatan Gazetesi, 12 Ekim 2009.
- İnan, Ercan**:Vatan Gazetesi, 24 Kasım 2009.
- İsmet İnönü’nün TBMM Konuşmaları** (1920-1973), C. 2, TBMM Yayınları, Ankara 1993.
- İSO ve TÜSİAD**:Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978 Raporları.
- İSO**:Türkiye’nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu, 2007, İSO Yayınları, 2008.
- İstanbul Sanayi Odası Dergisi**:38-1968.

İTO:1997 Raporu.

Jochnick, Chris:Perilous Prosperity, New Internatioanlist, Haziran 2001.

Jorga, Nicolae:Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, I, II, III, IV, V. Cilt, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2009.

Jung, Dietrich ve Wolfango, Piccoli:Yol Ayırımındaki Türkiye, Kitap Yayınevi, İstanbul Ocak 2004.

Kafaoğlu, Aslan Başer:Halkımıza Köylü Kayırılıyor İnancı Verildi, Aydınlık, 30 Temmuz 2008.

Kamminsky, Graciela ve Carmen, Reinhart:The Twin Crises: The Causes of Banking and Balance –of- Payments Problems, American Economic Review, June 1999.

Kansu, Mazhar Müfid:Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber, Ankara 1988.

Kaplinsky, R:The International Context for Industrialization in the Coming Decade, Journal of Development Studies, Özel Sayı, Cilt. 21, Nu. I, Ekim 1984.

Kara Kuvvetleri Komutanlığı: Atatürk’ün Ekonomik Görüşü, KKK, Yayını, Num: 13, Ankara 1982.

Karabekir, Kazım:Birinci Cihan Harbi’ne Neden Girdik, Emre Yayınları, İstanbul Şubat 1994.

Karabekir, Kazım:İktisat Esaslarımız-Hatıra ve Zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi, Emre Yayınevi, İstanbul 2001.

Karacan, A. Naci:Lozan Konferansı ve İsmet Paşa, İstanbul 1993.

Karadeniz Vapurunda İhzar Edilen Seyyar Sergi Talimatı ve Programı, İstanbul Hilal Matbaası, 1926.

Karagöl, Erdal:Türkiye’nin Borçları, Özel Yatırımları Uzun Dönemde Olumsuz Yönde Etkiliyor mu?, İktisat, İşletme ve Finans, Mart 2005.

Karal, Enver Ziya:Osmanlı Tarihi, Cilt VII, Islahat Fermanı 1861-1876, TTK Basımevi, Ankara 1956.

Karal, Enver Ziya:Osmanlı Tarihi, C. 8, Maarif Yayınları, Ankara 1962.

Karal, Enver Ziya:Osmanlı Tarihi, Cilt. V, TTK Yayını, 4. Baskı, Ankara 1983.

Karal, Enver Ziya:Osmanlı Tarihi, VI. Cilt, TTK, Ankara 1954.

Karamursal, Ziya:Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler, TTK Yayınları, Ankara 1940.

Karamürsel, Ziya:Osmanlı Maliye Tarihi hakkında Tetkikler, Ankara 1940.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri:Politikada 45 Yıl, Ankara 1968.

Karay, Refik Halit.Tan Gazetesi, 24 Ocak 1943.

Karluk, Rıdvan:Gümrük Birliği Dönemecinde Türkiye, Gümrük Birliği Ne Getirdi Ne Götürdü, Turhan Kitabevi, Ankara 1997.

Karluk, Rıdvan:Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim ve Yapısal Değişim, Eskişehir 1994.

Karluk, Rıdvan:Türkiye Ekonomisi, Beta Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 1996.

- Karpat**, Kemal H:Osmanlı Nüfusu 1830-1914 Demografik ve Sosyal Özellikleri, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.
- Karpat**, Kemal:(Haz) Osmanlı ve Dünya, A. J. Toynbee, Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Tarihindeki Yeri, Ufuk Kitapları, İstanbul 2000.
- Karpat**, Kemal:Türk Demokrasi Tarihi, Alfa Yayınları, İstanbul 1996.
- Kavas**, M. Fusun:Şeker Üretiminde Verimliliğin Artırılması ve Kalitenin Yükseltilmesi, 3. Ulusal Şeker Sempozyumu, TŞFAŞ, 17-18 Eylül 2002.
- Kaya**, Yaşar:Ne Dilmiş, Özgür Politika, 2 Mart 2001.
- Kaynar**, Reşat: Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat, Ankara 1954.
- Kazgan**, Haydar:Osmanlı'da Avrupa Finans Kapitali, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995.
- Kazgan**, Gülten: Küreselleşme ve Yeni Ekonomik Düzen, Altın Kitaplar, İstanbul 1997.
- Kazgan**, Gülten:Ekonomide Dışa Açık Büyüme, Altın Kitaplar, 2. Basım, İstanbul 1988.
- Kazgan**, Gülten:İkinci Dünya Harbi'nden Günümüze Kadar Tarım Kesiminde Gelişme ve Tarım Politikası, Türkiye Ekonomisinin 50. Yılı Semineri, Bursa İ.T.İ.A, İstanbul 1973.
- Kazgan**, Gülten:Tanzimat'tan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, Altın Kitaplar, İstanbul 1999.
- Kazgan**, Gülten:Tarım ve Gelişme, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul, Aralık 2003.
- Kazgan**, Gülten:Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001), Ekonomi Politik Açısından Bir İrdeleme, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul Eylül 2005.
- Kazgan**, Gülten:Yeni Ekonomik Düzende Türkiye'nin Yeri, Altın Kitaplar, İstanbul 1994.
- Kazgan**, Haydar ve Diğerleri:Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Creative Yayıncılık, İstanbul 2000.
- Kazgan**, Haydar:Büyük Ekonomi Ansiklopedisi, Sabah Yayınları, İstanbul
- Kazgan**, Haydar:Osmanlı'da Avrupa Finans Kapitali, Orion Yayınevi, Cilt I, Ankara 2005.
- Kazgan**, Haydar:"Osmanlı Altınları", maddesi, Büyük Ekonomi Ansiklopedisi, Sabah Yayınları, İstanbul.
- Kazgan**, Haydar:Cumhuriyetten Önce Şirketler, Tanzimat'tan Önce Türkiye Ansiklopedisi, C. 3, İstanbul 1985.
- Kazgan**, Haydar:Duyunu Umumiye, Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, Sayı. 23, İstanbul 25 Kasım 1985.
- Kazgan**, Haydar:Galata Bankerleri, Cilt. I, Orion Yayınevi, Ankara 2005.
- Kazgan**, Haydar:Galata Bankerleri, Türk Ekonomi Bankası, İstanbul 1991.
- Kazgan**, Haydar:Osmanlı'da Avrupa Finans Kapitali, C. I, Roma Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2008.

- Kazgan**, Haydar:Osmanlı'dan Cumhuriyete Şirketleşme, Osmanlı Sanayii Monografi ve Yorumlar, Töbank, 1991.
- Kepenek**, Yakup ve Nurhan Yentürk:Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitabevi, 6. Baskı, İstanbul Eylül 1994.
- Kepenek**, Yakup:Cumhuriyet Ekonomisi Bir Kurumsallaştırma Denemesi, Bilanço 1923-1998: Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yılına Toplu Bakış Uluslararası Kongresi, 2. Cilt, Aralık 1998, ODTÜ, Tarih Vakfı Yayınları, Ankara 1999.
- Kepenek**, Yakup:Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunları ile Türkiye Ekonomisi, Teori Yayınları, İstanbul 1987.
- Kepenek**, Yakup:Türk Sanayinde Yatırımlar Üzerine Bir Deneme, Cumhuriyetin 50. Yılında Türkiye'de Sanayileşme ve Sorunları Semineri, SBF Yayın Num. 382, Ankara 1974.
- Keser**, İlhan:Türkiye'de Siyaset ve Devletçilik, Gündoğan Yayınları, Ankara 1973.
- Kesici**, İlhan:Yeniçağ Gazetesi, 11 Ekim 2009.
- Kesik**, Ahmet:Bütçe Yönetimi ile Borç Yönetiminin Ayrılmasının Konsolide Bütçeye Etkileri, Türkiye'de Kamu Borçlanması, 18. Türkiye Maliye Sempozyumu 12-16 Mayıs 2003 Kıbrıs, Marmara Üniversitesi, Maliye Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayın Num: 16, İstanbul 2003.
- Kestelli**, Raif Necdet:Osmanlı İmparatorluğu'nun Batışı (Ufûl)-Edime Savunması, Arma Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, Kasım 2001.
- Keyder**, Çağlar: Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye 1923-1929, Yurt Yayınları, Ankara 1982.
- Keyder**, Çağlar:Türkiye'de Devlet Tarım İlişkileri 1923-1950, Dost Kitabevi, Ankara 1983.
- Khan**, M. S. and H. Knight:Sources of Payment Problems in LDC's, Finance and Development, IMF and WB, December 1983.
- Kılçık**, Haluk(Ed):Adnan Menders'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri, C. I, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara 1991.
- Kılıç**, Altemur:Eğreti Gelin, Ortadoğu Gazetesi, 27 Aralık 2005.
- Kılınçkaya**, Derviş:1930 Sanayi Kongresi, Cilt I, Bildiren Basın Yayın Dağıtım, Ankara 2003.
- Kıray**, Emine:Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.
- Kıray**, Mübeccel B:Hiç Arkaya Bakmadım, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, Kasım 2001.
- Kırım**, Arman:Türkiye'de İmalat Sanayinde Teknolojik Değişim, Türkiye Ticaret Sanayi, Deniz Borsaları Birliği Yayınları, Ankara 1990.
- Kirkpatrick**, Colin ve Frederick, Nixon:Azgelişmiş Ülkelerde Enflasyon ve İstikrar Politikaları, Haz. Fikret Şenses, Kalkınma İktisadi Yükselişi ve Gerilemesi, İletişim Yayınları, İstanbul 1996.
- Kili**, Suna:Atatürk Devrimi: Bir Çağdaşlaşma Modeli, T. İş Bankası Yayını, 7. Baskı, Ankara 2000.

- Kindleberger**, Charles P: A Financial History of Western Europa, George Allen and Unwin, Boston, 1948.
- Kindleberger**, Charles P:Cinnet Panik ve Çöküş-Mali Krizler Tarihi, Scala Yayıncılık, İstanbul 2004.
- Kirkpatrick** Colin, N.Lee ve F. Nixon:Industrial Structure and Policy in Less Developed Countries, Allen and Unwin, London 1984.
- Kissinger**, Henry:Amerika'nın Dış Politikaya İhtiyacı var mı?, METU Press, Ekim 2002.
- Klare**, Michael T:Resource Wars: The New Landscape of Global Conflict, Henry Hold and Company, New York 2001.
- Kocabaşoğlu**, Uygur ve Diğerleri:Türkiye İş Bankası Tarihi, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul Aralık 2001.
- Kocabaşoğlu**, Uygur:Anadolu'daki Amerika, Arba Yayınları, İstanbul 1989.
- Kocabaşoğlu**, Uygur:Yoktur Zulme Rızamız, Phoenix Yayınevi, Ankara Eylül 2004.
- Kocabaşoğlu**, Uygur:Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. Yüzyılda Amerikan Yüksek Okulları, Bahri Savcı'ya Armağan, Mülkiyeliler Birliği Yayını, Ankara 1988.
- Koç**, Yıldırım:Türk Ulusunun Oluşumunda Devletçiliğin Rolü ve Özelleştirme Politikaları, Ulusal Bağımsızlık İçin İktisat Kurultayı, Bildiriler Kitabı, İnönü Üniversitesi İ.İ.B.F, Malatya 2006.
- Kolerkılıç**, Ekrem:Osmanlı İmparatorluğu'nda Para, Doğu Matbaası, Ankara 1958.
- Koloğlu**, Orhan: (Yay. Haz.), K. Yust-Kemalist Anadolu Basını, Ankara 1995.
- Koloğlu**, Orhan:Avrupa'nın Kısacasında Abdülhamit, İletişim Yayınları, İstanbul 1998.
- Koloğlu**, Orhan:İttihatçılar ve Masonlar, Gür Yayınları, İstanbul 1991.
- Kongar** Emre:Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, Cilt 1-2, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993.
- Koraltürk**, Murat:İstanbul Ticaret Odası Tarihçesi, İTO Yayını, İstanbul 2003.
- Koraltürk**, Murat:Türkiye'de Ulusal Burjuvazinin Gelişmesinde Önemli Bir Girişim, Tebliğ ODTÜ, 18-20 Eylül Ankara 1997.
- Korum**, U:Türk İmalat Sanayi ve İthal İkamesi, Bir Değerlendirme, A.Ü. SBF Yayını, Ankara 1977.
- Kozak**, Erol:İbni Haldun'a Göre İnsan-Toplum-İktisat, Pınar Yayınları, İstanbul 1993.
- Köker**, Levent:Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1993.
- Köprülü**, M. Fuat:Orta Zaman Türk Hukuki Müesseseleri, İkinci Türk Tarih Kongresi Kitabı, İstanbul 1943.
- Köymen**, Oya:Sermaye Birikirken Osmanlı, Türkiye, Yordam Kitap, İstanbul 2007.
- Kreiser**, Klaus ve Christoph K. Neumann:Küçük Türkiye Tarihi, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2008.
- Kristol**, Irving:Income Inequality Without Class Conflict, Wall Street Journal, 18 Aralık 1997.

- Krueger**, O. Anne: Foreign Trade Regimes and Economic Development: Turkey, National Bureau of Economic Research, New York, 1974.
- Krugman**, Paul: Bir Liberalin Vicdanı, Literatür Yayıncılık, İstanbul, Şubat 2009.
- Krugman**, Paul: Politika Taşeronları Azalan Beklentiler Çağında İktisadi Eğilimler ve Önemsizleşen Refah, Literatür Yayıncılık, 2. Basım, İstanbul Mart 2002.
- Kula, Onur Bilge: Batı Düşününde Türk ve İslam İmgesi, Büke Yayınları, 2002.
- Kuluth**, Andreas: In Praise of Rules: A Survey of Asian Business, The Economist 7 Nisan 2001.
- Kuntay**, Mithat Cemal: Namık Kemal Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında, Cilt. I, İstanbul 1949.
- Kurmuş**, Orhan: 1916-1929 Gümrük Tarifeleri Üzerine Bazı Gözlemler, ODTÜ Gelişme Dergisi, 1978 Özel Sayısı.
- Kurmuş**, Orhan: Cumhuriyetin İlk Yıllarında Sanayinin Korunması Sorunu ve Ticaret Sermayesinin Tavrı, Sanayi Kongresi 1976, Ankara Makine Mühendisleri Odası, Yayın Num. 106/1, Ankara 1977.
- Kurmuş**, Orhan: Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi, Bilim Yayınları, İstanbul 1974.
- Kurt**, R. Kağan: Bayrak Türklerin Ya Ekonomisi, Birharf Yayınları, İstanbul 2007.
- Kuruç**, Bilsay: 1930'ların Sanayi Hareketinde Unutulanlar ve Az Bilinenler, 75. Yılda Çarklardan Chiplere, Ed. Oya Baydar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
- Kuruç**, Bilsay: Atatürk Döneminde Dünya Ekonomisinde Gelişmeler, İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1981.
- Kuruç**, Bilsay: Atatürk'ün Ekonomisi, Milliyet Gazetesi, 11 Kasım 1986.
- Kuruç**, Bilsay: Belgelerle Türkiye İktisat Politikası, A.Ü. SBF Yayınları, Ankara, Cilt. I, 1988, Cilt II, 1993.
- Kuruç**, Bilsay: Belgelerle Türkiye İktisat Politikası, Cilt. 2, SBF, Ankara 1993.
- Kuruç**, Bilsay: Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi, Bilgi Yayınevi, Ankara 1987.
- Kutay**, Cemal: Türkiye İş Bankası Nasıl Kuruldu, İş Dergisi, Sayı 334, Ağustos 1994.
- Küçük**, Yalçın: Tekeliyet-II, İthaki Yayınları, İstanbul 2003.
- Küçükömer**, İdris: Düzenin Yabancılaşması, Bağlam Yayıncılık, İstanbul Ekim 1994.
- Kütükoğlu**, Mübahat: Osmanlı İngiliz İktisadi Münasebetleri, Cilt. 2, 1838-1850, İstanbul 1976.
- Lefevre**, Edwin: The Little Fellow in Wall Street, The Saturday Evening Post, 4 Ocak 1930.
- Levi**, L.: History of British Commerce and of the Economic Progress of the British Nation, 1763-1878, Adamant Media Corporation.
- Lewis**, Bernard: The Emergence of Modern Turkey, London 1968.
- Lewis**, W. Arthur: Developing, Planning, Harper and Row, New York 1966.
- Luraghi**, Raimondo: Sömürgecilik Tarihi, e Yayınları, İstanbul 2000.

- Lütfü**, Ahmet:Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Cilt. 5, Dersaadet 1302.
- Macfie**, A.L.:Osmanlı'nın Son Yılları, Kitap Yayınevi, İstanbul 2003.
- Macit**, Nadim:Küresel Güç Politikaları Türkiye ve İslam, Fark Yayınları, Ankara Ekim 2006.
- Makal**, Mahmut:Bizim Köy, Varlık Yayınları, İstanbul 1950.
- Maliye Bakanlığı:Ekonomik Rapor 1978.
- Maliye Bakanlığı:1979 ve Önceki Yıllar Devlet Borçları Bültenleri.
- Maliye Bakanlığı:1980 Bütçe Gerekçesi, Ankara Aralık 1979.
- Maliye Bakanlığı:Türkiye Kamu İktisadi Teşebbüsleri Hakkında Birleştirilmiş Rapor, Ankara 1962.
- Maliye Bakanlığı:Yıllık Ekonomik Rapor 2001, Maliye Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.
- Maliye Bakanlığı:Yıllık Ekonomik Rapor, 2006.
- Maliye Bakanlığı:Yıllık Ekonomik Raporlar 1992-2007.
- Mangır**, Fatih:Finansal Deregülasyonun (1989-2001) Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri, Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri.
- Manisalı**, Erol:Hayatın Avrupa, Birinci Kitap, Truva Yayınları, İstanbul 2006.
- Manisalı**, Erol:İçyüzü ve Perde Arkasıyla Avrupa Çıkmazı, Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri, Otopsi Yayınları, İstanbul 2001.
- Manisalı**, Erol:Sömürgeleşen Türkiye, Derin Yayınları, İstanbul 2004.
- Manisalı**, Erol:Türkiye'nin Askersiz İşgali Gümrük Birliği, Cumhuriyet Kitapları, 5. Baskı, İstanbul Ocak 2009.
- Mardin**, Şerif:Makaleler-2, Siyasal ve Sosyal Bilimler, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.
- Mardin**, Şerif:Türkiye'de İktisadi Düşüncenin Gelişmesi 1838-1918, Siyasal ve Sosyal Bilimler, Makaleler 2, İletişim Yayınları, İstanbul 1990.
- Mardin**, Şerif:Yeni Osmanlılar ve Siyasi Fikirleri, T.C.T.A. C. 6, İstanbul 1985.
- Marks**, John:Mançurya Adayını Arayış: CIA ve Zihin Kontrolü-Davranış Bilimlerinin Gizli Tarihi, W. W. Norton and Co, New York 1979.
- Mason**, Alfred David:Outlines of Missionary History, George H. Doran Co. New York 1912.
- McCarthy**, Justin:Ölüm ve Sürgün, İnkılâp Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1998.
- Mclean**, David:Finance and Informal Empire, Before the First World War, The Economic History Review, New Series, Cilt. 29, Sayı. 2, Mayıs 1976.
- Mears**, Eliot Grinell: Modern Turkey: A Politico-Economic Interpretation 1908-1923, The MacMilan Company, New York 1924.
- Melek**, Kemal:Doğu Sorunu ve Milli Mücadelenin Dış Politikası, Boğaziçi Üniversitesi Yayını, İstanbul 1978.
- Meray**, Seha L.:Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1993.

- Meriç**, Cemil:Sosyoloji Notları ve Konferanslar, İletişim Yayınları, İstanbul Ekim 1993.
- Mete**, Orhan: Bütün Tafsilat ve Akisleriyle Demokrat Parti'nin Birinci Büyük Kongresi, Ticaret Dünyası Matbaası, İstanbul 1947.
- Milliyet Gazetesi:1 Temmuz 1996.
- Minsky**, Hyman P:The Financial-Instability Hypothesis: Capitalist Processes and the Behavior of the Economy, (Der). C.P. Kindleberger ve J.P. Laffargue, Financial Crises: Theory, History and Policy, Cambridge University Press, Cambridge 1982.
- Mitchell**, Wesley Clair:Business Cycles and Unemployment, McGraw-Hill, New York 1923.
- Moran**, Berna:Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış, Cilt. I, İletişim Yayınları, İstanbul 1998.
- Morawitz**, Charles:Türkiye Maliyesi, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını, Ankara 1978.
- Morris**, A:Recent Problems of Economic Development in Turkey, The Middle East Journal. Vol. 14, Num. I, 1960.
- Mortan**, Kenan:Uluslararası Kaos mu Türkiye'de Kriz mi, Dünya Yayınları, İstanbul Haziran 2001.
- Mowat**, Jonathan:Gizli Darbe: Washington'un Yeni Dünya Düzeni "Demokratikleşme Şablonu", 9 Şubat 2005.
- Mumcu**, Ahmet:Tarih İçindeki Genel Gelişimiyle Birlikte Osmanlı Devletinde Rüşvet, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2005.
- Muradoğlu**, Abdullah:Savaş İktidar Oyunlarını Gizliyor, Yarın, Sayı. 2, Kasım 2002.
- Muratoğlu**, Abdullah:Reformun Dervişleri, Bakış Yayınları, İstanbul 2001.
- Müderrişoğlu**, Alptekin:Kurtuluş Savaşı'nın Milli Kaynakları, TTK, Ankara 1990.
- Mülayim**, Ziya Gökalp:Kooperatifçilik, Yetkin Yayınları, Ankara 1992.
- Nakano**, Takeshi:Theorising Economic Nationalism, Nations and Nationalizm, Vol. 10, No. 3, 2004.
- Neuhaus**, P:Floating Interest Rates and Developing Country Debt, Finance and Development, IMF and WB, December 1982.
- New York, Stock Exchange:Year Book, 1929-1930.
- Newsweek:28 Mayıs 2007.
- Nişancı**, Şükrü:15-16 Yüzyıllarda Osmanlı İktisat Zihniyeti, Okumuş Adam Yayıncılık, İstanbul Nisan 2002.
- Nunnenkamp**, Peter:What Are the Future Prospects for the Third World-Current Problems and Conclusion for Development Cooperation, Economics (43), 1991.
- Nur**, Rıza:Hayat ve Hatıratım, Cilt I-IV, İstanbul 1968.
- Odabaşı**, Harun ve Birol Uzunay:Ekonomide Başkanlık Sistemi, Aksiyon 17 Mart 2001.

- Ohsson, D:**18. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Adaletler, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.
- Oktayer, Asuman:**Finansal Derinleşme ve İktisadi Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği, İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 58, Sayı 2, Yıl 2008, İstanbul 2009.
- Ortaş, İbrahim:**Dünya Açlığı Sürükleniyor, Çukurova Ü. Ziraat Fakültesi, Cumhuriyet 24 Mayıs 2008.
- Owen, Roger ve Şevket Pamuk:**20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2002.
- Oyan, A. ve R. Aydın:**İstikrar Programlarından Fon Ekonomisine, Teori Yayınları, Ankara 1987.
- Oyan, Oğuz:**Türkiye'de Kamu Gelirleri Sisteminde Yapı Değişimi ve Reform Gereksinimi, 3. İzmir İktisat Kongresi, 4-7 Haziran 1992, DPT Yayınları, Ankara 1993.
- Öçal, Tezer:**Türkiye Ekonomisi, Savaş Yayınevi, Ankara 2004.
- Ökçün, A. Gündüz:**Türkiye İktisat Kongresi, 1923-İzmir, SBF, Ankara 1968.
- Ökçün, Gündüz A:**1909-1930 Yılları Arasında Türkiye'de Bankacılık Alanında Kurulan Anonim Şirketler, İstanbul 1973.
- Ökçün, Gündüz A:**Türkiye İktisat Kongresi İzmir 1923, Haberler, Belgeler, Yorumlar, Heyeti Faale Raporunda yer Alan Görüşler, Ankara 1968.
- Ökçün, Gündüz:**1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye, A.Ü. SBF Yayını, Ankara 1971.
- Ökçün, Gündüz:**İktisat Tarihi Yazıları, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Ankara 1997.
- Ölçen, Ali Nejat:**1923-1938 Döneminde Birinci ve İkinci Sanayi Planları, Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri, A.Ü. SBF Yayın Num. 513, Ankara 1982.
- Öner, Oğuz:**Türkiye'yi Uluslararası Ekonomik Kuruluşlara Üye Yapan Anlaşmalar, A.Ü. SBF Yayın Num. 376, Ankara 1974.
- Öniş, Ziya ve Fikret Şenses:**Küresel Dinamikler ve Reaktif Devlet: Türkiye'nin Savaş Sonrası Kalkınmada Önemli Politika Dönüşümleri, ODTÜ Gelişme Dergisi, 34, (29, Ankara 2007)
- Öniş, Ziya:**Political Economy of Turkey in the 1980's: Anatomy of Unorthodox Liberalism, State and Market, The Political Economy of Turkey in Comparative Perspective, Boğaziçi Üniversitesi Press, İstanbul 1998.
- Öniş, Ziya:**The Political Economy of Islamic Resurgence in Turkey: The Rise of the Welfare Party in Perspective, Third World Quarterly 18-4, 1997.
- Önsoy, Rıfat:**Tanzimat ve Sanayi, Türkiye Günlüğü Dergisi, 8 Kasım 1989.
- Örs, Ferla ve Diğerleri:**İzmir Ticaret Odası Tarihi, İzmir 2002.
- Öz, Yeliz:**Hürriyet Gazetesi, 2 Aralık 2009.
- Özbaran, Salih:**Bir Osmanlı Kimliği, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004.
- Özdağ, Ümit:**Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri, ASAM Yayını, Ankara 2002.

- Özdemir**, Sadi:Atatürk ve 3. Yol, Yayınevi Yayıncılık, İstanbul 1999.
- Özdemir**, Zekai:İ.Ü. İktisat Fakültesi Öğretim Üyesi-“Siyasi Püritenizm”.
- Özel**, İsmet:Neredeyim, Şule Yayınları, İstanbul Ekim 2009.
- Özel**, S:Global Finansal Krizler, Deniz Kültür, Temmuz 2005.
- Özel**, Sabahattin:Milleti Sadıka Ermenileri, İstanbul 2005.
- Özel**, Sabahattin:Milli Mücadelede İzmit-Adapazarı ve Atatürk, İstanbul 2005.
- Özel**, Saruhan:Global Dengesizliklerin Dengesi-Ne Kadar Sürdürülebilir Nasıl Sonuçlanabilir, Alfa Yayınları, 2. Basım, İstanbul Nisan 2008.
- Özerengin**, Faruk:Paşaların Kavgası, İnkılâp Hareketlerimiz, Emre Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 1991.
- Özgen** Tülin:Yeni Liberal Dönüşüm Projesi ve Türkiye Deneyimi, İktisat Üzerine Yazılar I, Küresel Düzen: Birikim Devlet ve Sınıflar, İçinde, Der. A. H. Köse ve Diğerleri, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- Özkan**, Tuncay:MİT’in Gizli Tarihi, Milliyet Yayınları, İstanbul Ekim 2003.
- Öztuna**, Yılmaz:Devletler ve Hanedanlar, Cilt. 2,Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1966.
- Öztürk**, Kâzım:Cumhurbaşkanlarının BMM’yi Açış Nutukları, Ak Yayınları, İstanbul 1969.
- Öztürk**, Kâzım:Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları, Ak Yayınları, İstanbul 1968.
- Özvar**, Erol:Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması, İstanbul 2003.
- Özyurt** Hasan:Atatürk Dönemi Birinci ve İkinci Beş yıllık Sanayileşme Planları ve Türk Ekonomisindeki Yapı Değişikliğine Etkileri (1933-1938), 1981 Yılı Sosyoloji Konferansları-Atatürk Özel Sayısı, İ.Ü. İktisat Fakültesi, İstanbul 1981.
- Özyüksel**, Murat:Feodalitede ve Osmanlı Toplumu, Der Yayınları, İstanbul 1997.
- Pakdemirli**, Ekrem:Ekonomimizin Sayısal Görünümü 1923’ten Günümüze, Milliyet Yayınları, 3. Baskı, İstanbul Ocak 1995.
- Pakdemirli**, Ekrem:Ekonomik Bunalım ve Çöküş Yılları, Yeni Türkiye (41), Ekonomik Kriz Özel Sayısı, I.
- Palazoğlu**, Ahmet Bekir:Atatürk İlkeleri, Türk Hava Kurumu Yayınları, Ankara 1998.
- Palmer**, Alan:Son Üç Yüz Yıl Osmanlı İmparatorluğu – Bir Çöküşün Tarihi, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2003.
- Pamuk**, Şevket ve Zafer, Toprak:Türkiye’de Tarımsal Yapılar 1923-2000, Yurt Yayınları, İstanbul 2002.
- Pamuk**, Şevket:Kapitalist Dünya Ekonomisi ve Osmanlı Dış Ticaretinde Önemli Dalgalanmalar 1830-1913, METU Studies in Development, Özel Yayın 1980.
- Pamuk**, Şevket:Osmanlı Devletinin Dış Borçlanma Deneyimi, MUFAD (Muhasebe ve Finansman Öğretim Üyeleri Bilim ve Araştırma Derneği) Muhasebe ve Finansman Dergisi, No: 12, Ekim 2001.

- Pamuk, Şevket:**Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914, K. Kitaplığı, İstanbul 2003.
- Pamuk, Şevket:**19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti Tarihi İstatistikleri Dizisi, Cilt. I, T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1995.
- Pamuk, Şevket:**İthal İkamesi, Döviz Darboğazları ve Türkiye 1947-1979, Krizin Gelişimi ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu, Kaynak Yayınları, 1984.
- Pamuk, Şevket:**Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi 1820-1913, Yurt Yayınları, Ankara 1984.
- Pamuk, Şevket:**Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, Mart 2005.
- Pamuk, Şevket:**Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Sermaye: Sektörlere ve Sermayeyi İhraç Eden Ülkelere Göre Dağılımı, METU Studies in Development, Özel Yayın, Ankara 1978.
- Pamuk, Şevket:**Osmanlı'dan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme, Seçme Eserleri II, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Kasım 2008.
- Pamuk, Şevket:**Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme, Seçme Eserler-II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul Kasım 2008.
- Pamuk, Şevket:**The Ottoman Empire and European Capitalism, 1820-1913, Cambridge University Press, Cambridge 1987.
- Pamukçu Teoman ve Ahmet Haşim Köse:** Kayıt Dışı Ekonomi-21. Yüzyıla Girerken Türkiye, Haz. Semih Vaner, Kitap Yayınevi, İstanbul Eylül 2009.
- Parasız, İlker:**Türkiye Ekonomisi 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa Ekim 1988.
- Parasız, M. İlker:**Para Banka ve Finansal Piyasalar, Ezgi Yayınları, Bursa 1992.
- Parente, Stephen L. Ve Edward Prescott:** Changes in the Wealth of Nations, Federal Reserve Bank of Minneapolis, Quarterly Review, Spring 1993.
- Paşa, Ahmet Cevdet:**Maruzat, Hazırlayan: Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980.
- Paşa, Cevdet:**Tezâkir, Hazırlayan Cavit Baysun, Cilt. I, Cilt. II, TTK Yayınları, Ankara 1991.
- Paşa, Cevdet:**Tezakir, Tezkere Num. 6, 13, 14.
- Paşa, Mahmut Celalattin:** Miratı Hakikat, Tercüman Yayınları, İstanbul 1989.
- Paşa, Mithat:**Memaliki Osmaninin Mazisi ve İstikbal, Dersaadet 1324.
- Paşa, Tahsin:**Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları, Muallim Ahmet Halit Kitaphanes, İstanbul 1931.
- Payzın, H. Sabahattin:**Tarihte Dil, Yazı, Bilim ve Toplum, Doğruluk Matbaası, İzmir 1992.
- Perkins, John:**Bir Ekonomik Tetikçinin İtirafları, April Yayıncılık, Ankara Kasım 2005.
- Perkins, John:**Bir Ekonomik Tetikçinin İtirafları-II, April Yayıncılık, Ankara Ekim 2007.

- Petrosyan, Yuri Aşatoviç:**Sovyet Gözüyle Jöntürkler, Ankara 1974.
- Pickel, Andreas:**Explaining and Explaining with Economic Liberalism, Nations and Nationalism, Vol. 9, Issue I, 2003.
- Poole, S.L.:**The Life of the Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe, 1888.
- Poole, Stanley Lane:**Lord Stratford Canning'in Türkiye Hatıraları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1959.
- PULKO:**Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Pulları Kataloğu, 2003/2004, İstanbul Nisan 2003.
- Quataert, Donald:**Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.
- Quataert, Donald:**Osmanlı İmparatorluğu, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.
- Quataert, Donald:**Limited Revolution: The Impact of the Anatolian Railway on Turkish Transportation and the Provisioning of İstanbul 1890-1908, Business History Review, Cilt: 51, 1977.
- Quataert, Donald:**Osmanlı Devletinde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş, 1881-1908, Yurt Yayınları, Ankara 1987.
- Quataert, Donald:**Social Disintegration and Popular Resistance in the Ottoman Empire, 1881-1908: Reactions to European Penetration, New York University Press, New York, 1983.
- Quataert, Donald:**19. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Madencilik, Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C. 4, İstanbul 1985.
- Rasonyi, L.:**Tarihte Türkçülük, Ankara 1971.
- Ricci, Giovanni:**Türk Saplantısı, Kitap Yayınevi, İstanbul 2003.
- Rivero, Oswaldo de:**Kalkınma Efsanesi, Çitlenbik Yayınları, İstanbul Ocak 2003.
- Robb, David L.:**Hollywood Operasyonları, Güncel Yayıncılık, İstanbul 2005.
- Rodkey, F.S.:**Ottoman Concern About Western Economic Penetration in the Levant, 1849-1856, The Journal of Modern History, Cilt. 30, 1958.
- Rodrik, Doni:**Yeni Küresel Ekonomi ve Gelişmekte Olan Ülkeler, Sabah Yayınları, İstanbul 2000.
- Roll, Eric:**A History of Economic Thought, Prentice-Hall, New York 1942.
- Roumani, Adip:**Essai Historique et Technique sur la Dette Publique Ottomane, Paris 1927, Tanzimat I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1999.
- Sağlam, Mehmet Hakan:**Osmanlı Borç İdaresi-Duyunu Umumiyye 1879-1891, Cilt. I, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007.
- Sağlam, Mehmet Hakan:**Osmanlı Devletinde Moratoryum 1875-1881 Rüşum-ı Sitte'den Duyunu Umumiyye'ye, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul Temmuz 2007.
- Sağlam, Mehmet Hakan:**Osmanlı Borçlar İdaresi-Duyunu Umumiye 1879-1891, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Cilt. I, İstanbul 2007.
- Sahillioglu, Halil:**Fatih'in Son Yıllarında Bakır Para, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı 6, Mart 1968.

- Sangman, J:**The Search for Good Jobs, Newesweek Intemational, 22. Aralık 2003.
- Saral, Talat:**10. Yılında Yeni Kapitulasyonlar, Gümrük Birliği 1-2, Jeopolitik, Aylık Dergi, İstanbul Mayıs ve Haziran 2006.
- Saral, Talat:**ABD ve AB Kıskaçında Nereye Gidiyoruz, Jeopolitik Dergisi, İstanbul 2003/8.
- Sarç, Ö.C:**Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi ve İktisat Politikaları, Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk, Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul 1983.
- Sarç, Ömer Celal:**Tanzimat ve Sanayimiz, Tanzimat I İçinde, Maarif Matbaası, İstanbul 1940.
- Sarç, Ömer Celal:**Tanzimat ve Sanayimiz, Maarif Basımevi, İstanbul 1940.
- Sarç, Ömer Celal:**Türkiye Ekonomisinin Genel Esasları, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1949.
- Sarıbay, Ali Yaşar:**Kemalist İdeolojide Modernleşmenin Anlamı, İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, Özel Sayı I, Cilt 38, İstanbul 1982.
- Sarıkoyuncu, Ali:**Milli Mücadelede Zonguldak ve Havalisi, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1992.
- Sayar, Ahmet Güner:**İktisadi Bir Verasetin Anatomisi, Osmanlı VII, Ankara 1999.
- Sayar, Ahmet Güner:**Atatürk'ün İktisat Kafasına Dair Düşünceler, İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Sayı 15, İstanbul 1996.
- Sayar, Ahmet Güner:**Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Ekonomik, Kültürel ve Devlet Felsefesine Ait Değişmeler, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008.
- Schinasi, Garry:**Preserving Financial Stability, IMF 2005.
- Schutter, Olivier de:**Le Monde, 3 Mayıs 2008.
- Selçuk, F ve A. Rantanen:**Türkiye'de Kamu Harcamaları-Kamu Borçlanması, TÜ-SİAD, İstanbul 1996.
- Selçuk, İlhan:**İş Bitirici Ekonomi, Liberalizm ve 24 Ocak, İstanbul 1986.
- Selçuk, İlhan:**Cumhuriyet, 24 Ağustos 1978.
- Selek, Sabahattin:**Anadolu İhtilalı, Cilt. I, İstanbul 2000.
- Semerci, Yavuz:**Hortumlanan Bankaların Maliyeti, Akşam Gazetesi, 21 Aralık 2007.
- Sencer, Muzaffer:**Türkiye'de Siyasi Partilerin Sosyal Temelleri, İstanbul 1974.
- Serin, Necdet:**Dış Ticaret ve Dış Ticaret Politikası 1923-1973, A.Ü. SBF Yayınları, Ankara 1975.
- Serin, Necdet:**Türk Sanayinin Yapısal Görünümü, Cumhuriyetin 50. Yılında Sanayileşme ve Sorunları Semineri, A.Ü. SBF Yayın Num. 382, Ankara 1974.
- Serin, Necdet:**Türkiye'nin Sanayileşmesi, Ankara 1963.
- Seufert, G:**Cafe İstanbul, Alltag, Religion und Politik in der Modern Türkei, C.H.Beck, Münich 1999.
- Sevinç, Necdet:**Osmanlı'dan Günümüze Misyoner Faaliyetleri, Milenyum Yayınları, İstanbul Şubat 2002.

Seyidoğlu, Halil:Türkiye’de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası, Turhan Kitabevi, Ankara 1982.

Seyidoğlu, Halil:Uluslar Arası İktisat, Gözlem Yayınları, İstanbul 1990.

Seymen, Recep.İ.Ü. İktisat Fakültesi Öğretim Üyesi-Tez Değerlendirme Görüş Alışverişi.

Seymen, Recep:İktisatçılar İçin Sosyal Siyaset, Der Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2009.

Seyyar Sergi Hakkında, Ayın Tarihi, Cilt 10, No: 31, Temmuz 1926.

Shaw, Stanford J. ve Ezel Kural Shaw:History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, C. 2: Reform, Revolution and Republic: The Rise of Modern Turkey 1808-1975, Cambridge University Press, Cambridge 1977.

Shirreff, David:Tomorrow we Get Serious, Euromoney, November 1997.

Sign, A:Third World Industrialisation: Industrial Strategies and Policies in the 1980’s and 1990’s, Organised by UNIDO and the Government of Peru, Teksir, Faculty of Economics, University of Cambridge, April 1983.

Siler, Oya:Türkiye’de Tarımsal Yapının Gelişimi, 1923-1938, Boğaziçi Üniversitesi Yayını, İstanbul 1981.

Siller, Oya:1923-1935 Döneminde Türkiye’de Bankalar ve Bankacılık, Hacettepe Üniversitesi,Türkiye İktisat Kongresi, Ankara 1973.

Singer, H. W:The Distribution of Gains Between Investing and Borrowing Countries, The American Economic Review, Cilt. 40, Sayı. 4, Mayıs 1950.

Singer, Moris:The Economic Advance of Turkey 1936-1960, Türkiye Ekonomisi Kurumu, Ankara 1977.

Sloane, William M:Bir Tarih Laboratuvarı, Balkanlar, Süreç Yayıncılık, İstanbul 1987.

Smith, Adam:Milletlerin Zenginliği Kitap 1.

Sonyel, Selahi R:Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, TTK, Ankara 1973.

Sorokin, P.A:Çağdaş Sosyoloji Teorileri, Ankara 1974.

Soto, Hernando De:Sermayenin Sırrı-Kapitalizm Batı’da Zaferler Kazanırken Diğer yerlerde Neden Başarısız, Limon Kitapları, Ankara Mart 2005.

Soyak, Hasan Rıza:Atatürk’ten Hatıralar II, Yapı Kredi B. Yayınları, İstanbul 1973.

Soysal, İlhami:Türkiye’nin Siyasi Antlaşmaları, I. Cilt, TTK, Ankara 1989.

Soysal, İsmet:Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları, Cilt I (1920-1945), TTK Basımevi, Ankara 2000.

Sönmez, A:Türkiye Ekonomisinin Altın Yılları ve Chenery Raporu, ODTÜ Gelişme Dergisi 23/4.

Sönmez, Atilla:Doğu Asya Mucizesi ve Bunalımı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2001.

Sönmez, Mustafa:100 Göstergede Kriz ve Yoksullaşma, İletişim Yayınları, 2. Bası, İstanbul 2002.

- Sönmez, Mustafa:**100 Soruda Küresel Kriz ve Türkiye, Alan Yayıncılık, İstanbul Nisan 2009.
- Srinivasan, T. N:**Economic Journal, June 1983.
Statistical Abstract of the United States 1944-1945.
- Steinhaus, Kurt:**Atatürk Devrimi Sosyolojisi, Sander Yayınları, İstanbul 1973.
- Stiglitz, J:**28 Nisan 2004'te İstanbul'da verdiği konferans notları.
- Stiglitz, Joseph E:**Globalization and Its Discontents, W.W. Norton and Company, New York 2002.
- Stiglitz, Joseph E:**Doksanların Yükselişi, CSA Global Yayıncılık, İstanbul 2004.
- Stiglitz, Joseph E:**Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı, Plan B Yayıncılık, İstanbul 2002.
- Sungu, İ:**Tanzimat ve Yeni Osmanlılar, İstanbul 1940.
- Suvla, R. S:**Debts During the Tanzimat, in C. Issawi ed., Economic History of the Middle East, 1800-1914, The University of Chicago Press, Chicago 1966.
- Suvla, Şükrü Refii:**Tanzimat Devrinde İstikrazlar, Tanzimat, Maarif Matbaası, 1940.
- Şahin, Hüseyin:**Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişimi-Bugünkü Durumu, Ezgi Yayınları, Bursa 2007.
- Şahin, Hüseyin:**Türkiye'de İstihdam Sorununun Nedenleri ve Çözüm Yolları, İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 43, İstanbul 1987.
- Şahingiray, Özel:(Der).** Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri 1946-1950, İş Bankası Yayınları, İstanbul 1999.
- Şahinkaya, Serdar:**Cumhuriyet Ekonomisinin İnşası, ODTÜ Yayıncılık, Ankara Mayıs 2009.
- Şapolyo, Enver Behnan:**Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi, Rafet Zaimler Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul 1958.
- Şener, Nedim:**TMSF Yolsuzluğun Kitabını Yazdı-27 Milyar Dolarlık Banka Yolsuzluğu 11 Kilogram Çekti, Milliyet, 15 Kasım 2009.
- Şenses, F:**Short Term Stabilization Policies in A Developing Economy: The Turkish Experience in 1980 in Long Term Perspective, ODTÜ Gelişme Dergisi, Vol. 8 (1-2), Ankara 1981.
- Şenses, Fikret ve Erol Taymaz:** Unutulan Bir Toplumsal Amaç: Sanayileşme ne Oluyor? Ne Olmalı, ERC Working Papers in Economics, Ankara 2003.
- Şenses, Fikret:**An Overview of Recent Turkish Experience with Economic Stabilization and Liberalization, Liberalization and the Turkish Economy, Ed. Tevfik F. Nas ve Mehmet Odekon, Greenwood Press. 1988.
- Şimşir, Bilal N:**Lozan Telgrafları, 1. Cilt, TTK, Ankara 1990.
T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi: BOA, HR.SYS, 2607/5-27-28.
- Tahir, Kemal:**Notlar-Batılılaşma, Bağlam Yayınları, İstanbul Eylül 1992.
- Tamer, Meral:**ABD Dayattı: Irak'ta Sadece GDO'lu Tarıma İzin var, Milliyet, Mart 2005.

Tandırcioğlu, Ayşegül:Türkiye’de kayıt Dışı Ekonomi, DPT Yayın Num. 2661, Ankara 2002.

Taşdelen, S:“Osmanlı Bankası” maddesi, Büyük Ekonomi Ansiklopedisi, Sabah Yayınları, İstanbul.

Taşkın, Hasan:İstihbarat Arşivlerindeki Gizli GAP Raporu, Neden Kitap, İstanbul Mart 2007.

Taygun, Nazım:Türkşeker’in Öyküsü, Türkiye Şeker Fabrikaları, Ankara 1993.

Taylor, Lance:Dış Liberalleşme: Yakın Dönemden Dersler, Küresel Düzen: Birikim Devlet ve Sınıflar, İçinde, Der. A. H. Köse ve Diğerleri, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

TBMM Zabıt Ceridesi:Devre I, İctima Senesi: 3 Cilt 18, 1.03.1338.

TCMB:Türkiye Cumhuriyeti Banknotları, Kasım 2002.

TCMB:Yıllık Raporlar 1979, 1981, 1982.

TCMB:1999 Raporu.

TCMB:Yıllık Rapor 1970-1992.

Tekeli, İ ve S. İlkin:Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu, ODTÜ, Ankara 1982.

Tekeli, İ. ve S. İlkin:1929 Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları, ODTÜ Yayını, Ankara 1977.

Tekeli, İlhan ve Selim İlkin:Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, TCMB Yayınları, Ankara 1997.

Tekeli, İlhan ve Selim İlkin:Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı, ODTÜ Yayını, Ankara 1977.

Tekeli, Şirin:Cumhuriyet Döneminde Seçimler, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. 7.

Tezel, Y. S:Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923-1950, Yurt Yayınevi, Ankara 1982.

Tezel, Yahya Sezai:1934 Sanayi Programı ve Türkiye’de İktisadi Devletçiliğin Cumhuriyet Tarihindeki Yeri, Ağustos 2005.

The Economist: Ağustos 1978.

The Economist:11 Nisan 1925/26 Haziran 1926/7 Haziran 1930.

The Economist:X1, 1882, The New Financial Administration in Turkey

The Guardian:15 Aralık 1983.

The World Bank:07 World Development Indicators.

The World Bank:2002 Raporu.

The World Bank:World Debt Tables, Volume I, External Public Debt of Developing Countries, Washington D.C, November 15, 1980.

Thobie, Jacques:Osmanlı Devletinde Yabancı Sermaye, Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul 1985.

Thornburg, Max ve Diğerleri: An Economic Appraisal, Twentieth Century Fund, New York 1949.

- Timur**, Taner:1875 Osmanlı Mali Krizi, Toplumsal Tarih-Tarih Vakfı, Sayı. 134, Şubat 2005.
- Timur**, Taner:Osmanlı Türk Romanında Tarih, Toplum, Kimlik, Afa Yayınları, 1991.
- Timur**, Taner:Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.
- Tirma**, John:Dünyayı Sömüren Amerika-Yüzyılın En Büyük Emperyalist Devletin-den Acımasız Sömürü Metotları, Altın Kitaplar, İstanbul Mayıs 2007.
- TOBB**:İktisadi Rapor 1977, Ankara 1977.
- Toker**, Metin:Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950), Bilgi Yayınevi, Ankara 1998.
- Tokgöz**, Erdinç:Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2001), İmaj Yayınevi, Ankara 2001.
- Toprak**, Zafer:İttihat Terakki ve Cihan Harbi Savaş Ekonomisi ve Türkiye’de Devletçilik 1914-1918, Homer Kitabevi, İstanbul 2003.
- Toprak**, Zafer:Türkiye’de Milli İktisat (1908-1918), Yurt Yayınları, Ankara 1982.
- Topuz**, Gülseren:Cumhuriyetin İlk Yıllarında (1923-1930) Uygulanan Liberal Ekonomi ve Sonuçları, İ.Ü. A.İ.İ.T Yıllığı-8, İstanbul 1996.
- Torres**, Raymond:ILO Sosyal Araştırmalar Enstitüsü Müdürü, Sabah Gazetesi-İşte İnsan, 13 Aralık 2009.
- Toy**, Erol:Ona Katılmak: Dünden Yarına Türkiye Cumhuriyeti, Gürer Yayınları, İstanbul 2007.
- Toynbee**, Arnold J:Osmanlı İmparatorluğu’nun Dünya Tarihindeki Yeri, Haz. Kemal Karpat, Osmanlı ve Dünyası, Ufuk Kitapları, İstanbul 2000.
- Toynbee**, Arnold J:Turkey: A Post and A Future, George H. Doran Co, New York 1917.
- Toynbee**, Arnold J:Türkiye ve Avrupa, Özgün Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 2002.
- Toynbee**, Arnold J:Türkiye: Bir Devletin Yeniden Doğuşu, Yeni Gün-Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 1999.
- Tökin**, İ.H:Rakamlarla Türkiye, Cilt 2, Başbakanlık İstatistik Genel müdürlüğü, Ankara 1949.
- Trask**, Roger R:The United States Response to Turkish Nationalism and Reform 1914-1939, University of Minnesota Press, Minneapolis 1971.
- Traynor**, Ian:Londra Guardian, 26 Kasım 2004.
- Trist**, Eric ve Hugh Murray:Toplum Biliminin Toplumsal İlişkisi-Bir Tavistock Antolojisi: Tavistock Enstitüsü’nün 1989’a Kadar Kurtuluş ve Gelişimi.
- TTK**:Mart 1922, Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Cilt I, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Tunah**, Çiğdem Börke:Yeni Neoklasik Sentez, Para Politikasıve Türkiye, İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, 58. Cilt, Sayı 2, Yıl. 2008, İstanbul 2009.
- Tunaya**, Tarık Zafer:Türkiye’de Siyasi Partiler (1859-1952), Arba Yayınları, İstanbul 1952.
- Turan**, Şerafettin:Türk Devrim Tarihi, 1. Kitap, Bilgi Yayınları, Ankara 1991.

Turner, Bryan S:Oryantalizm Post-Modernizm ve Globalizm, Anka Yayınları, Ankara Mart 2002.

TÜİK:2008 Yılı Yoksulluk Araştırması Sonuçları.

Türel, Oktar:Trajik Monologlar ve Mali Sorumsuzluğun İki Yüzyılı, Mülkiye, C.XXV, Sayı. 226, Ankara Ocak 2002.

Türk İstiklal Harbi VIII. Cilt, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1992.

Türk İstiklal Harbi:Cilt. 6, Kısım 2, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, Ankara 1995.

Türk İstiklal Harbi:Cilt. I, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, Ankara 1992.

Türk Yurdu:Sayı 24/218, Cilt. 3-23, Tutibay Yayınları, Ankara 2001.

Türkdoğan, Orhan:Türk Toplumunda Aydın Sınıfın Anatomisi, Timaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul Temmuz 2003.

Türkdoğan, Orhan:İslam Değerler Sistemi ve Max Weber, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul Ağustos 2005.

Türkdoğan, Orhan:Sanayi Sosyolojisi: Türkiye'nin Sanayileşmesi (Dün-Bugün-Yarın), Töre-Devlet Yayınları, Ankara 1981.

Türkdoğan, Orhan:Türkiye'nin Sanayileşmesi, Sanayi Sosyolojisi, Töre Devlet Yayınları, Ankara 1981.

Türkdoğan, Orhan:Ulus-Devlet Düşünürü Ziya Gökalp, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul Mart 2005.

Türkiye Bankalar Birliği:Bankalarımız, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999 Yılları Raporları, İstanbul.

Uğur, Ahmet Edip:Bitkisel yağ Sanayicileri Derneği Başkanı, Hürriyet 13 Kasım 2009.

Uludağ, İlhan:Türkiye Ekonomisi, M. Ü. Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, Yayın Num. 2, İstanbul 1990.

Ulutan, Burhan:Bankacılığın Tekâmülü, Ankara 1957.

Uras, Güngör T:17 Sayılı Karara Tabi Yabancı Sermaye Türk Parası Kıymetini Koruma Mevzuatına Göre Yatırımları, TÜSİAD, 1975 Yılı'nın Sonunda Türk Ekonomisi, İstanbul 1975.

Uras, Güngör:Bir Ekonomi Tetikçisinin İtirafları, Milliyet Gazetesi, 16 Kasım 2005.

Uras, Güngör:Derviş Ortallığı (Gene) Karıştıracak, Milliyet 7 Mart 2006.

Uras, Güngör:Şeker Fabrikaları Satılıyor: Milliyet, 12 Kasım 2009.

Uras, Güngör:Tarıma Desteğe Bütçeden 5-6 Milyar Ayrıldı, Milliyet 13 Kasım 2009.

Urquart, D:Turkey and Its Resources: Its Municipal Organization and Free Trade-1833, Oya Köymen.

US Armed Forces:Haziran 1980.

Uygur, Ercan:Büyüme-Büyüme, Yeni Bin Yıl, 3 Eylül 2001.

Uygur, Ercan:Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri, Türkiye Ekonomi Kurumu, Tartışma Metni, Ankara 22 Mart 2001.

- Ülgen, Gülten:**Türkiye’de Piyasa Ekonomisine Geçiş Süreci ve Sürdürülebilirliği, Derin Yayınları, İstanbul 2005.
- Ülgener, Sabri:**Darlık Buhranları ve İslam İktisat Siyaseti, Mayaş Yayınları, Ankara 1984.
- Ülgener, Sabri:**Din ve Zihniyet, Der Yayınları, İstanbul 1981.
- Ülgener, Sabri:**İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası, Der Yayınları, İstanbul 1981.
- Ülkem, İbrahim:**Türkiye İş Bankası ve T.C. Merkez Bankası’nın Kurulmasında Atatürk’ün Rolü, Atatürk’ün Ekonomik Kalkınma Politikası ve Devlet İşletmeciliği Enstitüsü, Yayın Num. 2, İstanbul 1981.
- Ülken, Hilmi Ziya:**Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi, İstanbul 1979
- Ülken, Yüksel:**Atatürk ve İktisat, Ankara 1981.
- Üşür, İşaya:**Tarihsel Perspektifle Sanayileşme ve Türkiye’de Sanayileşme, Anadolu’da Kalkınma Süreçleri ve Malatya Örneği, Edi. Oğuz Esen, Türkiye Ekonomi Kurumu Yayını, Ankara 2001.
- Vaka-Nüvis Ahmet Lütfü Efendi Tarihi, Yay. Haz. Munir Aktepe, TTK Basımevi, C. XV, Ankara.
- Valantin, Jean-Michel:** Küresel Sistemin Üç Aktörü. Hollywood, Pentagon ve Washington, Babiâli Kültür Yayıncılığı, İstanbul Haziran 2006.
- Varcan, Nezi:**(Der) Osmanlı Maliyesi Hakkında İngiliz Raporları 1861-1862, Maliye Bakanlığı, AKP Kurulu Yayınları, Ankara Nisan 2000.
- Velay, A. du:**Türkiye Maliye Tarihi, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını, Ankara 1978.
- Vuciniczh, Wayne S:**The Ottoman Empire: Its Record an Legacy, D. Van Nostrand Co. INC, Princeton, 1965.
- Wade, R:**Sermaye Akışları Kavşağının Eşiğinde, Foreign Policy Dergisi (Türkiye baskısı) Kış Sayısı, İstanbul Bilgi Üniversitesi 1998-1999.
- Wallerstein, Immanuel ve Reşat Kasaba:** Incorporation into the World Economy: Change in the Structure of the Ottoman Empire, 1750-1839, METU, Studies in Development, 1981.
- Walstedt, Bertil:**State Manufacturing Enterprise in a Mixed Economy: The Turkish Case, The John Hopkins University Press for the World Bank, Baltimore and London 1980.
- Washburn, George:**Fifty Years in Constantinople and Recollections of Robert Callege, Houghton and Mifflin Co. Boston 1909.
- Williamson, Jeffrey G:**Globalization and the Poor Periphery Before 1950, the MIT Press, Cambridge 2006.
- Wilson, Thomas:**Fluctuations in Income and Employment, Pitman, 3. Baskı, New York 1948.
- Wood, Meiksins Ellen:**Capitalism or Enlightenment, History of Polical Thought, Cilt. XXI, Sayı. 3, 2000.
- Woodruff, William:**Impact of Westemman: A Study of Europe’s Role in the World Economy 1750-1960, St. Martin’s Press, New York.
- World Bank: <http://www.worldbank.org/data/ onlinedatabases/ onlinedatabases.html>

World Bank:Staff Appraisal Report, Financial Sector Adjustment Loan, 1986, Report Num: 6095-TL.

www.balkanuniversity.com, Eylül 2009.

www.oag.state.ny.us/press/statements/global-resolution.html.

Yakupoglu, Kenan:Osmanlı'da Medrese Eğitimi ve Felsefesi.

Yakut, Esra:Şeyhülislamlık-Yenileşme Döneminde Devlet ve Din, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005.

Yalman, Ahmet Emin:Vakit Gazetesi, 18 Ocak 1923.

Yaşa, Memduh ve Diğerleri:Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, 1923-1978, Akbank Kültür Yayını, İstanbul 1980.

Yay, Turhan:1929 Dünya Bunalımının Türk Bankacılık Sistemine Etkileri, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt. I, İletişim Yayınları, İstanbul 1983.

Yeldan, E, Korkut Boratav ve O. Türel:The Turkish Economy in 1981-1992: A Balance Sheet, Problems and Prospects, METU Studies in Development, 22/1, Ankara 1995.

Yeldan, Erinc:Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi, Bölüşüm, Birikim ve Büyüme, İletişim Yayınları, 12. Baskı, İstanbul 2006.

Yeldan, Erinc:Kamu Finansman Krizinin Ardındaki Etkenlerin Bölüşüm Göstergeleri Açısından İrdelenmesi, İktisat, İşletme ve Finans, Temmuz 2004.

Yeldan, Erinc:The Economic Structure of Power in Turkey, 1980-1990: Prices, Growth and Accumulation, F. Şenses (Ad). Industrialization Experience of Turkey in the 1980's, Greenwood Press, 1994.

Yenal, Oktay: Cumhuriyetin İktisat Tarihi, Homer Kitabevi, İstanbul 2003.

Yenal, Oktay:İktisat Siyaseti Üzerine İncelemeler, T. İş Bankası Yayınları, Num. 425, İstanbul 1999.

Yenal, Oktay:İktisat Siyaseti ve Plan, İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 20, Num. 1-4, İstanbul Üniversitesi Yayını.

Yenal, Oktay:Yarım Yüzyıllık İktisadi Milliyetçilik. 1923-1974, İktisat Siyaseti Üzerine Yazılar, İş Bankası Yayınları, İstanbul 1999.

Yeniay, İbrahim Hakkı:Yeni Osmanlı Devlet Borçları Tarihi, İstanbul Üniversitesi Yayın Nu: 1074, Ekin Basımevi, İstanbul 1964.

Yerasimos, Stefanos:Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye, Cilt I,II,III, Gözlem Yayınları, İstanbul 1974.

Yerasimos, Stefanos:Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye - II. Tanzimat'tan Birinci Dünya Savaşına, Belge Uluslar Arası Yayıncılık, İstanbul Temmuz 2001.

Yetkin, Çetin Karşı Devrim (1945-1950), Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Yayınları, 4. Basım, Antalya Nisan 2006.

Yetkin, Çetin:Etnik ve Toplumsal Yönleriyle Türk Halk Hareketleri ve Devrimler, C. 2, İstanbul 1974.

Yetkin, İbrahim:Tarım Abluka Altında, Cumhuriyet gazetesine verdiği mülakat.

- Yıldırım**, Metin:Atatürk'ün Kalkınma Politikası ve Türk Dünyası, Birinci Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi, Celalabat Kırgızistan 11-13 Haziran 2007.
- Yılmaz**, Binhan Elif:Türkiye'nin Değişmeyen Kaderi- Osmanlı'dan Günümüze 1854-2007 Borç Çıkma, Derin Yayınları, İstanbul 2008.
- Yücel**, Saadettin:İlk Kuvâ-yı Milliye, M. Kemal Paşa'nın Havza Günlüğü, 2001.
- Yükseler**, Z. Ve E. Türkan:Türkiye'nin Üretim ve Dış Ticaret Yapısında Dönüşüm: Küresel Yönelimler ve Yansımalar, Ekonomik Araştırma Formu, Koç Üniversitesi 2008.
- Yüzgün**, Arslan:Türk Bankacılığının Tarihsel Gelişimi, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul 1983.
- Zabıt Ceridesi:Devre I, Cilt. II.
- Zarakoğlu**, Avni:Cumhuriyetin 50. Yılında Memleketimizde Bankacılık, Türkiye Bankalar Birliği Yayını, Num. 61, Ankara 1973.
- Zarakolu**, Avni:1920/1930 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Alınan Krizle Mücadele Tedbirleri, A.Ü. SBF Yayınları Num. 513, Ankara 1982.
- Zilfi**, Madeline C: Dindarlık Siyaseti-Osmanlı Uleması Klasik Dönem Sonrası 1600-1800, Birleşik Yayınevi, Ankara 2008.
- Zorlu**, İlgaç:Evet Ben Bir Selanikliyim: Türkiye Sabataycılığı, Belge Yayınları, İstanbul 1999.
- Zürcher**, Erik Jan:Modernleşen Türkiye Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.
- 1920-1929 Bütçe Kanunları:Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu, Ankara 1978.
- 50 Yılda Türk Sanayi: Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Ankara 1973.

TÜRKİYE EKONOMİSİ (1838-2010)

Dr. Ramazan KURTOĞLU

Antalya-Serik doğumlu. İlk, orta ve Aksu Öğretmen Lisesi'ni Antalya'da bitirdi. Atatürk Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, The University of British Columbia-Vancouver-Kanada, University of California-San Diego, University of Pennsylvania-Philadelphia, University of California-Irvine-ABD'de lisans, lisansüstü, master, İngilizce, akademik İngilizce ve doktora eğitimi gördü. Kurtoğlu'nun uzmanlık alanı ekonomi, davranış bilimleri, global operation management, finansman ve uluslar arası finans ve dinler tarihidir.

Türkiye'nin en büyük özel sektör sanayi kuruluşlarında finansman müdürü, genel müdür muavini ve genel müdür olarak 26 yıl aralıksız görev yaptı. Kurtoğlu halen İstanbul Aydın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde öğretim üyesi ve Uluslararası Ticaret Bölüm Başkanı olarak görev yapmaktadır. Yazarın çeşitli gazete ve dergilerde yayımlanmış çok sayıda makalelerinin yanında yayınlanmış yedi kitabı mevcuttur.

Türkiye'nin ekonomik kalkınma faaliyeti son 200 yıllık bir maceradır. Osmanlı Türkiye'si 1838'den itibaren serbest ticaret, dış borç ve yabancı sermaye ile kalkınmayı denemiş, ancak başarılı olamamıştır. Üstelik ülke 1911-1922 yılları arasında devamlı harp halinde kalmıştır. Daha önce de iç kargaşalıklar, gayrimüslim azınlıklar sebebiyle sürdürülebilir bir ekonomik büyümeyi yakalayamamıştır.

Türkiye'nin 200 yıldır, cumhuriyetin 1923'ten beri, kalkınma sürecinin 87. Yılında ülkemiz hangi aşamada ve seviyededir? Bir başka ifade ile sanayileşme ve kalkınmanın neresindeyiz? Yahut kalkınma yolunda aldığımız mesafe nedir? Bu akademik çalışma, bu soruya tarihi süreç içinde cevap aramak, hiç değilse Türkiye'nin kalkınma, büyüme ve istihdam sağlama gayretleri ve onun aşamalı dereceleri hakkında hükme varmak isteyenlere, akademisyenlere, siyaset yapıcılara gerekli malzemeyi vermek gayesiyle oldukça detaylı tutulmuş, mukayeseli analizlere verilmiştir.

Çalışma, Türkiye'nin ağır bir ekonomi, reel sektör ve işsizlik bunalımından geçmekte olduğu bir sırada yapılmıştır. Bu bunalımın ve daha önce de geçirilmiş olan krizlerin sebepleri, çalışmanın muhtelif bölümlerinde 1838-2010 yıllarını kapsayacak bir 171 yıllık dönem içinde üç ana bölüm halinde ele alınmıştır. Dördüncü bölümde ise 1838-2010 dönemi politik iktisat bağlamında, ithal ikamesi (1923-1979) ile neoliberal dönem (1980-2010) büyüme-işsizlik-borç stoku bakımından mukayese edilmiştir.

Yine dördüncü bölümde 1838-1914 dönemi ile 1980-2010 dönemi sebepleri ve ilişkisi bağlamında karşılaştırılmıştır.

ORION KİTABEVİ

Selânik Cad. No:72/22
06640 Kızılay/ANKARA
Tel : 0 312 417 78 35
Faks : 0 312 425 06 82
www.orionkitabevi.com.tr

Online Satış İçin
www.orionkitabevi.com.tr

ISBN 978-605-5145-44-6

